

* प्रकाशकीय निवेदन *

आज्ञा की वर्षा आज हमारे हृदय प्रांगण में बरस रही है जिसको शब्दों से हम कैसे व्यक्त करें !!

प. पू. आगमोद्धारक आचार्य श्री सागरानन्द सूरिमहाराज संपादित एवं आगमोदय समिति द्वारा पूर्व प्रकाशित यह अमूल्य भूतनिधान कई वर्षों से सुसुक्ष्मों और नये ज्ञानभक्तों के किये अप्राप्त था। कई शुभेच्छकों की यह प्रार्थना भी थी—जब कुछ संशोधन न हो सके तो भी उसी रूप में उसका पुनर्मुद्रण हो जाय।

सिद्धान्तमहोदधि १७, पूजपाद आचार्यदेव श्रीमद् विजय प्रेमसूरीश्वरजी महाराज के पहचर ग्यायबिहार प. पू. आचार्य श्रीमद् विजय भुवनेश्वरीश्वरजी महाराज एवं आपके प्रशिष्यरत्न प. पू. आगममर्मज्ञ पं. श्रीमद् जयशोबविजय महाराज की बार बार पुनीत प्रेरणा प्राप्त होने पर हम इस महाग्रन्थ को प्रकाशित करने के लिये समर्थ बनें। प. पू. श्री दौलतसागर महाराज की ओर से एक संशोधित मूल्यवान् प्रत हमें प्रकाशनार्थ प्राप्त हुयी, उसके आधार पर किये गये संशोधन के साथ इस ग्रन्थ का प्रकाशन हो सका एतदर्थ हम उनके प्रति कृतज्ञ हैं।

‘आवश्यकनिर्युक्ति’ शास्त्र अनेक ज्ञातव्य पदार्थ राशि से भरपूर है। जैनदर्शन में यह मूर्धन्य कोटि का ग्रन्थ है। निर्युक्तिकार भुवकेवली श्रीमद् भद्रबाहुस्वामी एवं प्रौढ टीकाकार श्रीमद् हरिभद्रसूरिक आभ्येतावर्ग पर अमिट उपकार है जिसको कृतज्ञ जैन सब कभी बिसर नहीं सकते। एवं इस ग्रन्थप्रकाशन में साध्वन्त सल्लभ मुनिराज श्री पद्मसेन श्री विजय महाराज व मुनिराज श्री जयसुन्दर विजयजी का सहयोग मिला—इनके प्रति हम कृतज्ञ हैं।

भा ३ का फोटो मुद्रण करनेवाले I. B. C. S. एवं दिग्दर्शी के साथ अनेकविध मानद सहायता करनेवाले श्री मोहनभाई जे. शहा [कोट-मुम्बई] के हम बड़े आभारी हैं।

हमारे ट्रस्ट के ज्ञाननिधिग्रन्थ में से प्रकाशित यह उत्तम ग्रन्थरत्न सुविहित आचार्य भगवंतो, मुनिगण एवं सुसुक्ष्म अभ्येता वर्ग के कर कमल में सादर समर्पित करते हैं।

प्रकाशक

ट्रस्टीगण

भेरुलाल कनैयालाल कोठारी धार्मिक ट्रस्ट,
पालकेश्वर-मुम्बई-४००००९.

भावश्रयकनिर्मुक्ति-द्वितीयभागे विषयानुक्रमः

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
	॥ अथ चतुर्विंशतिस्तव ॥	
१०५६	चतुर्विंशते (६) स्तवस्य च (४) निक्षेपा, द्रव्यस्तवे पुष्पादि, भावे स्तुति । भावस्त- वाद्द्रव्यस्तवो बहुगुणो न, समयवत, पुष्पाद्यर्चा न ।	१
२	स्तु लोपसं १०५७ लोकनिक्षेपा (८)	३
१०५८	लोकैकार्थिकानि (४)	४
१०५९-१०६२	द्रव्योद्द्योतेऽन्यादि, भावे ज्ञान, लोकालोकयोर्जिना भावोद्द्योतकरा	४
१०६३-१०६४	द्रव्यधर्मे गम्यादि कुलिङ्गश्च, भावे श्रुतचरणम्	५
१०६५-१०६९	तीर्थनिक्षेपा (४), द्रव्ये दाहोप- शमादियुत, भावे क्रोधाद्यष्टविधकर्मच्छेदि दर्शनादियुतम्	६
१०७०-१०७५	करनिक्षेपा (६), द्रव्ये गौमहिष्यादे (१८), भावेऽप्रशस्त कलहादिकर, शस्ते- र्यहित्वादिकर	६
१०७६-१०९०	जिनत्वाहंत्वे, दर्शनादि, देशनाक्रीर्ति, अपिशब्दादत्यजिना, केवलित्व च	७
१०८०-१०९१	जिनाना सामान्यविशेषनामहेतव जिनप्रसादप्रार्थना, आरोभयबोधिसभाधि- प्रार्थना च	८ ११
१०९२	नतिकीर्यैकार्थिकानि (४-४)	१२
१०९३	मिश्रान्ताज्ञानाव्रततमोभ्यो मुक्ता उत्तमा	१२
१०९४-११०१	प्रार्थनाया अनिदानता, भवतृणा व्यवहारभाषा, उपदेशादस्ते, भवत्या कर्म- क्षय, तत आरोभयादिलाभ निर्भक्षित-	१२

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
	कोज्जायति, वेत्यादे समय श्रेय ।	१२
	सिद्धिप्रार्थना	१३
११०२	केवलेन लोकालोकप्रकाश ॥ इति चतुर्विंशतिस्तव ॥	१४
	॥ अथ वन्दनाध्ययनम् ॥	
११०३	वन्दनैकार्थिकानि (४) कस्येत्यादीनि (९) द्वाराणि च	१४
११०४	वन्दनचिर्यादिवु शीतलक्षुलकदिदृष्टान्ता १५	१५
११०५-११०७	वन्दनोपावन्दनोये मालादृष्टान्त, ज्ञानादित्थीर्थाधिकारसूचा पार्यवस्थादि- भेदा	१७
११०८-११	पार्यवस्थादेवन्दने दोषा, तस्य च दुर्लभा बोधि चारित्र्यनाश चम्पकमाला-शकुनी- पारग-वैदूर्यदृष्टान्ता (असत्सङ्गादोषा) १९	१९
११२२-३९	लिङ्गाप्रामाण्यचर्चा, अपूर्वदृष्टे लिङ्गा- वशेषे च पर्यायादिमति विधि, प्रतिमामिप, रूप्यदृष्टचतुर्भञ्जी	२२
११४०-५२	ज्ञानतीर्थवाद, आलयादिना मुक्ति- ज्ञान, प्रत्येकबुद्धालम्बनाना, चारित्र्यनाश, उन्मार्गदेशका अदृष्टवशा	२५
११५३-७०	दर्शनतीर्थवाद चारित्र्याच्छेयो दर्शन, अविरतश्रेणिकादयो नरकगतिका, चारित्र्य- पुष्टि, उद्यमे गुणा	२७
११७१-७४	सालवनसेवा, भगवाना तेदेवाप्रधानम्	२९
११७५-८८	नित्यवासे चैत्यभक्ततावायालाभे विकृति- प्रतिबन्धे च सङ्गमाचार्या वज्रस्वामिन	२९

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
	उदायनपंथ आलम्बनानि, तद्वादिनिराकरणम् ३०	३०
११८९-९०	मन्दस्य सर्वोऽपि लोक आलम्बनम्, तीव्रस्य सचारित्र्या	३३
११९१-९४	ये शासनयथोपातिनस्तद्वन्दने दोषा, ये यथा कारिणस्तद्वन्दने गुणा	३३
११९५	आचार्यादि (स्वरूप) कृतिकर्म	३३
११९६-९९	अमात्रादिसाधुर्वन्दक, अव्याक्षिप्तोदी उपाशान्तादीन् वन्देत	३४
१२००-१२०१	प्रतिक्रमणादौ (८) ध्रुवाध्रुवाणि वन्दनानि	३४
१२०२-०६	पञ्चविंशतिरावश्यकानि तत्फलम्	३५
१२०७-१४	वन्दनदोषा (३२)	३६
१२१५-१७	वन्दनार्फल (विनयादितोऽक्रियान्त) विनयश्रेष्ठता च	३७
	वन्दनकसूत्रम् ।	३७
१२१८-२१	इच्छादीनि (६), इच्छाऽनुज्ञाऽवग्रहाणा निक्षेपा (६-६-६)	३९
१२२२-२३	अनुज्ञाप्य प्रवेश, शिर स्पर्श, यात्रा- यापणे क्षामणा	३९
१२२४-२५	आचार्यवचनानि, वन्दनप्रतीच्छा- विधिपुस्तक	४०
१२२६-३०	क्रियानैकपुस्तिकार द्वितीयवन्दनशङ्का- परिहार, वृद्धनफल च	४०
	॥ इति वन्दनाध्ययनम् ॥	

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
	॥ अथ प्रतिक्रमणाध्ययनम् ॥	
१२३१-३२	प्रतिक्रमणप्रतिक्रमकप्रतिक्रान्तव्यानि, आद्ये त्रिकालिक, द्वितीये प्रशस्तयोगवन्	४१
१२३३-४२	प्रतिक्रमणार्थकानि (८) प्रतिक्रमण- प्रतिचरणा-परिहरणा-वारणा-निवृत्ति-निर्वा- गर्हि-शुद्धीना निक्षेपा, अडवादिनिक्षेपा (६) अडवादिदृष्टान्ता (८)	४१
१२४३-४६	आलोचने आरधना, आद्यान्तयो सदा चारित्र्ये च द्वे, मध्यमानामपक्षे चारित्र्य चैकम्	४८
१२४७-४९	दैवसिकरात्रिके, इत्वरथावत्कर्षिके, पाक्षिकचातुर्मासिकसावत्सरिकोत्तमापानि, महाव्रतानि भक्त-परिज्ञा-च यावत्कर्षिके, उच्चारदादिवत्तरम्	४९
१२५०-७०	मिथ्यात्वात्समकपाययोगेभ्य ससारगद्वा भावप्रतिश्रमण, गन्धवदत्तदृष्टान्ते क्रोधाद्या नागा, विषोत्तारणे अनस्याहारादिविद्या- प्रयोग	५०
३ सू	चत्तारि भगल सूत्र	५३
४ सू	चत्तारि लोपुत्तमा सूत्र	५३
५ सू	चत्तारि शरण सूत्र	५४
६ सू	इच्छामि पडिक्कमिड, जो मे देव०	५४
७-१२७१	प्रतिषिद्धकरणादिषु प्रतिक्रमणम्	५५
७ सू	इच्छामि पडिक्कमिड, इरिया० ।	५५
८ सू	इच्छामि पडिक्कमिड पणाम० ।	५६
९ सू	पडिक्कमामि गोयर०	५७
१० सू	पडिक्कमामि चाड० (अतिक्रमादि)	५८

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
११ सू	पडिक्कमामि एगविहे० । दण्डगुत्तिषूदा- हरणानि	५८
१२ सू	पडिक्कमामि तीहि सल्लेहि । गौरवे मड्वाचार्य, ज्ञानादिप्रत्यनीकता, सञ्ज्ञाहि- तव, विकथा (१६)	५९
	॥ अथ ध्यानशतकम् ॥	
११	मडल प्रतिज्ञा च (योगीश्वर)	६१
१२	ध्यानचित्तयोर्लक्षणे, भावनानुप्रेक्षाचिन्ता- चित्तानि	६२
१३-४	ध्यानस्थिति, चिन्ताध्यानान्तरे, ध्यान- सन्तान ।	६२
१५	ध्यानभेदस्तत्फल च	६३
१६-१८	आर्तध्यानभेदा, ससारवर्द्धन, न मुने शरतालम्बनरय, ससारवीजता तस्य लेश्या- निमित्तानि स्वाभिनयश्च ।	६३
१९-२७	रौद्रस्य भेदा, स्वामिनो, लेश्यालिङ्गानि च	६५
१२८-६४	धर्मध्यानस्य भावनादेशकालासनालम्बनक्र- मध्यातव्यध्यामनुप्रेक्षालेख्यालिङ्गफलानि, ज्ञानदर्शनचारित्र्यदेरायभावना, स्थानकाला- मनानि, वाचनादीन्यालम्बनानि, आज्ञाया विशेषस्वरूप, क्रमभङ्गा, गहने श्रद्धा- स्थिति, रागादिदोषध्यान, कर्मप्रदेशादि- ध्यान, लक्षणसंस्थानादि लोकाक्षित्यादि जीवलक्षणादि सत्सारसमुद्रतपोतध्यान, क्षीणोपशान्ता धमस्य स्वामिन, पूर्वधर-	

गाथाक	विषय	पृष्ठाक
	केवलिन शुक्लस्य, ध्यानोपरमेज्जित्यताद्या लेश्या पीताद्या श्रद्धादि लिङ्गम् ।	६७
१६५-९२	शुक्लस्य क्षन्त्याखालम्बनानि, विषभारतो- यापयनवद् योगरोध, नानान्यपूर्वगतैन ध्यान, केवलिनोऽजयो भेदी, आश्रवद्वारा- खनुप्रेक्षा, शुक्ला लेश्या, अवधादीनि लिङ्गानि ।	७६
१९३-१०५	धमशुक्लफलानि, उपसहारयश्च ।	८०
	॥ इति ध्यानशतकम् ॥	
१३ सू	पडि० पचहि किरियाहि (२५ भेदा)	८१
१४ सू	पडि० पचहि काम० । ईर्यासिमस्यादि- दृष्टान्ता	८४
	॥ अथ पारिष्ठापनिकानिन्युक्तिः ॥	
१-४	प्रतिज्ञा एकेन्द्रिये तज्जाताज्जातभेदी आभोगा- नाभोगाजतमपरग्रहणानि ।	
	तज्जातस्याकारादौ, अनज्जातस्य कर्पूरादौ । ८८	
	नोएकेन्द्रियग्रसेषु तज्जातातज्जाते	८९
	सच्चित्तस्यतमनुप्यपञ्चेन्द्रियस्यापिवादी कारणोऽजाभोगेन वा दीक्षितस्य कटिपट्ट- कादियतना, व्यवहार, गुणयुक्तसूत्रानध्यापन, व्युत्सर्जन, जडु मम्मणं च विधि ।	९१
	अचित्तस्यते गोतायेन परिष्ठापने प्रति- लेखनादीनि द्वाराणि (१६), महास्य ण्डल- प्रत्युपेक्षा (१ प्र) दिक् तत्फल च, अनन्तक- काण्डयोर्ग्रहण, अविषाद, अधिष्ठाने विधि, पुत्तलकविधि, आचमन, तत्तयाऽनित्यतेन,	

गाथाक	विषय	पुष्पाक	गाथाक	विषय	पुष्पाक	गाथाक	विषय	पुष्पाक
समा शय्या, ककारतकारकरण, अभिग्राह			२२ परीषदा ।		१११	१२९७ सम्यक्त्वे विमलप्रभाकरी		१४४
शीर्षं, चिह्नं, उत्थाने त्याग ,			२३ पुण्डरीकादीनि अध्ययनानि		११२	१२९८ समाधौ सुव्रतपि ।		१४५
प्रवेशे योगवृद्धि , नामग्रहणे विधि , अप्र-			२४ देवा ।		११२	१२९९ आचारे ज्वलनदहनौ ।		१४५
दक्षिणत्व कायोत्सर्गे विधि क्षपणाऽऽवा-			पञ्चविंशतिभिर्विना ।		११२	१३०० वितये निम्बक ।		१४५
ध्यायौ, शकुना , गति , अग्निवेऽपवाद ।			२६ उद्देशाना काला		११३	१३०१ धृतिमत्योर्मतिसुमत्यौ ।		१४६
असयते बाले, अचित्तवन्तीपकादौ, नोमनु-			२७ अनगरगुणा.		११३	१३०२-०३ सवेगे वारत्रकवि ।		१४६
जसचित्ताचित्ते जलचरादौ, नोत्रसे आहारादौ,			२८ आचारप्रकल्पा ।		११३	१३०४ द्रव्यप्रणिधौ गुगुल , भावप्रणिधौ भदन्त-		
आधाकर्मिदौ त्रि स्थान श्रावण, आचार्या-			२९ पापश्रुतानि ।		११४	मित्रकुणालौ ।		१४८
छर्थेऽजात, नोआहारोपकरणे, वस्त्रे रेखा			३० मोहनीयस्थानानि ।		११४	१३०५-०६ सुविधौ वैतरणि ।		१४९
पात्रे चीवर (१ प्र) मूलोत्तरशुद्धये एक			३१ सिद्धगुणा ।		११५	१३०७ सवरे नन्दश्री ।		१४९
द्वे त्रीणि, उच्चारदौ छायादिद्वय, अनु-						१३०८ आत्मदोषोपसहारे जिनदेव ।		१४९
कूलैर्म्यो दानम् ।						१३०९ विरक्तत्वे देवलासुत ।		१५०
॥ इति पारिष्ठापनिकानिर्मुक्ति ॥			॥ अथ योगसङ्ग्रहा ॥			१३१०-११ मूलगुणप्रत्याख्याने शत्रुञ्जय , उत्तर-		
१५ सू पङ्क्तिं छर्हि जीव०	१०३		१२७४-७८ आलोचनानिरपलापतादयो योगसङ्ग्रहा		११६	गुणप्रत्याख्याने धर्मघोषधर्मयशसौ ।		१५१
लेख्यासु जम्बूखादकग्रामघातकदृष्टान्तौ,			(३२)		११६	व्युत्सर्गे प्रत्येकबुद्धा (४), वृषभेन्द्रध्वज-		
भयानि मदाश्च ।	१०३		१२७९ आलोचनायामट्टन दृष्टान्त		११७	वलयचूतवृक्षस्वरूपम् ।		१५१
नव ब्रह्मगुप्तय । दशधा यतिधर्म ।	१०४		१२८० निरपलापताया दृढमित्र ।		११८	१३१२-१३ ऋजुवक्रयोर्गुणदोषा ।		१५४
११ श्रावकप्रतिमा । १२ साधुप्रतिमा ।	१०५		१२८१ द्रव्यापदि धर्मघोष ।		११८	१३१४-१५ अप्रमादे मगधसुन्दरी, 'पत्ते वसतमासे'		
१३ क्रियास्थानानि ।	१०६		१२८२ भावापदि दण्ड ।		११९	गीतिका ।		१५४
१६ सू चोद्दसर्हि भूयगामेहि ।	१०६		१२८३ अनिश्चितोपधाने महामिर् ।		१२०	१३१६ लबालवे विजय ।		१५४
१४ भूतग्रामा । १४ गुणस्थानानि ।	१०७		१२८४ शिक्षाया स्थूलमद्र ,		१२०	१३१७ ध्याने पुष्पभूति ।		१५५
१५ परमाधामिका ।	१०७		१२८५ निष्प्रतिकर्मत्वे नागदत्त		१२१	१३१८ मारणान्तिके धर्मरश्चि		१५५
१६ समयादीन्यध्ययनानि ।	१०८		१२८६-१२८७ अज्ञातत्वे धर्मवसुशिल्पो, पालक-		१२१	१३१९ स्नेहत्यागे जिनदेव ।		१५६
सप्तदशविध सयम ।	१०८		सुतराष्ट्रवर्धनसुतावन्तीसेनमणिप्रभौ		१२१	१३२० प्रायश्चित्ते धनगुप्त , आराधनाया मरुदेवी		१५६
१८ अन्नह्याणि । १९ ज्ञताध्ययनानि ।	१०८		१२८८-९० अलोभे क्षुल्लक । यशोभद्राराज्ञ्यादीना		१२२	॥ इति योगसङ्ग्रहा ॥		
२० असमाधिस्थानानि ।	१०९		'सुट्टु वाइय'मितिगीतिकाया दान ,		१२२	१८ सू तेत्तीसाए आसायणाहि ।		१५७
१७ एकवीसाए सबलेहि ।	११०		१२९१-९२ तितिक्षाया सुरेन्द्रदत्त ।		१२३	१९ सू अर्हदाद्याशातना (१९)		१५९
			१२९३ आर्जवेऽङ्गवि .			२० व्याविद्धादिका (१४) श्रुताशातना । १६१		
			१२९४-९६ शौचे यज्ञयण पुत्रयज्ञदत्तपुत्रनारद					
			(सीमन्धराद्या जिना)					

गाथाक	चिपय	पृष्ठाक
	॥ अथ अस्वाध्यायनिर्युक्ति ॥	
१३२१-२६	अस्वाध्यायनिर्युक्तिप्रतिज्ञा समयमवाती- परातिकसादिव्यव्युद्ग्रहणारोरे परसमुत्प पञ्चधा (म्लेच्छराजदृष्टान्त सोपनय) १६१	
१३२७-२९	महिकामिन्नवर्षसंचितरजासि द्रव्यक्षेप- कालभावे त्याज्यानि, सोपनयपञ्चपुरयो- दृष्टान्त १६२	
	महिकान्दित्स्वरूपम् । १६२	
१३३०	सयमोपघातिके यतना । १६३	
१३३१-३३	पाणुमासादिवर्षेऽश्वेरात्र, पाण्मादित्स्वरूप, स्वाभाविके चेशीयकायोत्सर्गे स्वाध्याय । १६३	
१३३४-४३	गन्धर्वनगरादि सादिव्य, ग्रहण आची- र्णानाचीर्णादि, महामहा (४), अकालस्वा- ध्याये दोषा १६४	
१३४४-४८	दण्डिकादिव्युद्ग्रहे अहते मृतके विकीर्णे च विधि । १६५	
१३४९-५३	जलस्थलखचराणा शोणितादौ विधि, अन्तर्वाहिर्वातपक्वयोर्महाकाये च विधि । १६६	
१३५४	अण्डभेदे विधि, अस्वाध्यायिकप्रमाण, जरायो पौख्योन्नय, रधिररसपञ्चोऽस्वाध्याय । १६८	
१३५५-१४०२	मानव्यरधिरादौ, जन्मनि सन्नाष्ट दिना, ऋतौ त्रय, दन्ते त्याग, अस्थि द्वादाश वर्षाणि, अस्थिशोधने मृतकनयने च विधि । कालप्रतिलेखनाया भूमि (२७) प्रतिलेखना, श्राद्धादिकायाऽभावे सर्वे कायो- त्सर्गस्था, प्रतिक्रमण, कालग्रहणविधि, गण्डकदृष्टान्त, काल-ग्राहिणुणा, व्याघाता, सर्वे प्रस्थापन, शङ्खान्विधि उत्तरादिविधि, तारादर्शन कालग्रहणकाल-	

गाथाक	चिपय	पृष्ठाक
	प्रमाण, प्रोपितयतिविधि, हृते नववेला ग्रहण, व्याघातिमे न गण्डकमस्कदृष्टान्तौ । १६८	
१४०३-१७	आत्मसमुत्पद्येऽस्वाध्याये व्रणविधि, श्रमण्या इतरस्मिन् सप्त वन्था, अस्वाध्याये श्रुता- भक्त्यादि, उपसहारश्च । (चतुर्विंशत शत यावत्स्थानानि) १७८	
	॥ इति अस्वाध्यायनिर्युक्ति ॥	
२१ सू	जितनमस्कार । प्रवचनवर्णनम् । १८०	
	श्रद्धानादित्स्वरूप, असयमादित्याग । अस्मृत- प्रतिक्रमणम् । १८१	
२५ सू	मुनिवन्दनम् । (१८००० शोलाङ्गानि) सर्वजोवक्ष्यमाणानि १८२	
	॥ इति प्रतिक्रमणाध्यायनम् ॥	
	॥ अथ कायोत्सर्गाध्यायनम् ॥	
१४१८	प्रायश्चित्तभेदा (१०) १८२	
१४१९-२७	तदुद्भवान्तु कवणदृष्टान्त सोपनय । १८३	
१४२८	कायोत्सर्गे निक्षेपे कार्थिकादीनि (११) द्वाराणि । १८४	
	कायस्योत्सर्गस्य च निक्षेपा १४२९-४६ गतिकायस्तेजसकामेण, निकायकायो जीवनिकाय, द्रव्यकायचर्चा, पर्यायकाय समूह, भारकाय कापोती, कार्यकार्थिकानि (१३) १८४	
१४४७-५२	उत्सर्गस्य निक्षेपा (६) एकार्थिकानि (११) च, भिक्षाचर्याया चेष्टा, उपसर्गोऽभिभव । १८७	

गाथाक	चिपय	पृष्ठाक
१४५३-५८	सावत्सरिकोऽभिभव, योद्धृष्टान्तश्च । १८७	
१४५९-६१	उच्छ्रितोच्छ्रितादिभेदा (९) १८८	
१४६२-७८	कायोत्सर्गगुणा, ध्यानलक्षणफले, ध्यानस्थान, न केवल मन परिणामो ध्यान, मङ्गलिकश्रुते त्रिविध ध्यानम् । १८८	
१४७९-९६	उच्छ्रितोच्छ्रितादि (९) स्वरूप, ध्यान- चित्तयोर्भेद । १९०	
२६ सू	इच्छामि ठाड्ड काउत्सर्गा । १९२	
२७ सू	तस्स उत्तरीकरणेण० अन्त्य० ॥	
१४९७	एकमनसोऽतिचारज्ञान तत श्रुद्धिश्च । १९३	
१४९८	दिवसातिचारा । १९३	
१४९९-१५००	मुखवस्त्रिकादितोऽतिचारचित्तन ध्यान च । १९४	
१५०१-०४	दैवसिकादौ गमत्रय, तच्छङ्कासमाधाने । १९४	
१५०५-०६	मिथ्यादुष्कृताक्षरार्थ । १९४	
१५०७-०९	उत्तरप्रायश्चित्तादिव्याख्या १९५	
१५१०-१६	उच्छ्रितासाधनिरुपण, वातनिसर्गादौ यतना, अन्त्याद्याकारा । १९५	
१५१७-२३	समूहो भूमि प्रेक्ष्य काले कायोत्सर्ग, गुरोर्द्रिगुण दैवसिक, प्रतिक्रमणविधि । १९६	
२८ सू	सव्वलोए अरिहत० १९७	
२९ सू	पुक्खरवरदीवड्डे १९८	
३० सू	सिद्धाण बुद्धाण । १९९	
१५२४	वद्धमानस्सुत्तित्रयम् । २००	
१५२५-२७	दैवसिकरात्रिकयो कायोत्सर्गव्यस्य, पणमासीतपश्चित्तनम् । २००	
१५२८	क्षामणेपु गुरुवाक्यानि । २००	

माथाक	विषय	पृष्ठाक	विषय	पृष्ठाक	माथाक	विषय	पृष्ठाक
३१ सू क्षामणासूत्रम् ।	विषय	२०१	तृतीय सातिचारम् । (गोष्ठीश्रावक)	२२१	३९ सू तृतीय सातिचारम् । (गोष्ठीश्रावक)	विषय	पृष्ठाक
३२-३५ सू पाक्षिकक्षामणासूत्राणि ।		२०२	चतुर्थ सातिचारम् । (मात्रादिगमने दृष्टान्ता ,	२२२	४० सू चतुर्थ सातिचारम् । (मात्रादिगमने दृष्टान्ता ,		
१५२९-३२ देवसिकादिकारयोत्सर्गमानम् ।		२०३	कच्छकुलपुत्रकश्च	२२३	४१ सू कच्छकुलपुत्रकश्च		
१५३३-३८ गमनगमनादौ भुक्तादौ विहारे उद्दे-			पञ्चम सातिचारम् । (लोभनन्दि)	२२४	४२ सू पञ्चम सातिचारम् । (लोभनन्दि)		
शादौ च कारयोत्सर्ग , दु स्वप्ने नावुत्तारादौ			दिव्यत सातिचारम् ।	२२५	४३ सू दिव्यत सातिचारम् ।		
च कारयोत्सर्ग ।		२०४	उपभोगादिपरिमाण सातिचारम् ।	२२६	४४ सू उपभोगादिपरिमाण सातिचारम् ।		
१५३९ पादसमा उच्छ्वासा ।			कर्मादानानि ।	२२६	४५ सू कर्मादानानि ।		
१५४०-४३ निर्मायमुत्सर्ग ।			अनर्थदण्ड सातिचार ।	२२६	४५ सू अनर्थदण्ड सातिचार ।		
१५४४-४७ कारयोत्सर्गे विधि , दोषाश्च (१९)		२०५	सामायिके स्वरूप शिक्षादि भेदा	२२७	४६ सामायिके स्वरूप शिक्षादि भेदा		
१५४८-५० वासीचन्दनकल्पयोत्सर्गसहस्य शुद्ध ,			भणनमतिचाराश्च ।	२२७	४६ सामायिके स्वरूप शिक्षादि भेदा		
सुभद्राद्या दृष्टान्ता (४) फल च ।		२०६	दिग्वत सातिचारम् ।	२२९	४७ सू दिग्वत सातिचारम् ।		
२०७			पौषधोपवास सातिचार ।	२३०	४८ सू पौषधोपवास सातिचार ।		
१५५१-५४ कारयोत्सर्गे भावना ।		२०७	अतिथिसविभाग ।	२३१	४९ सू अतिथिसविभाग ।		
॥ इति कारयोत्सर्गाध्ययनम् ॥			अणुव्रतादीना काल , सम्यक्त्वभेदा , प्रति-	२३२	५० सू अणुव्रतादीना काल , सम्यक्त्वभेदा , प्रति-		
॥ अथ प्रत्याख्यानाध्ययनम् ॥			माद्या , सलेखनादतिचारा ।	२३२	५० सू माद्या , सलेखनादतिचारा ।		
१५५५ प्रत्याख्यानप्रत्याख्यातृप्रत्याख्येयानि पर्वत्		२०३	*१५६३-६५ उत्तरगुणे अनागतातिक्रान्तादि- (१०)	२३३	*१५६३-६५ उत्तरगुणे अनागतातिक्रान्तादि- (१०)		
कथनविधि फल च द्वाराणि			प्रत्याख्यानभेदा ।	२३४	प्रत्याख्यानभेदा ।		
१५५६-६१ श्रावकभेदा (३२) (१४७ भङ्गा)		२१०	१५६६-६७ अनागत पर्युपणादितप ।	२३४	१५६६-६७ अनागत पर्युपणादितप ।		
अणुव्रतभङ्गा । (१६८०८)		२१२	१५६८-७३ अतिक्रान्त कोटिसहित	२३४	१५६८-७३ अतिक्रान्त कोटिसहित		
३६ सू सम्यक्त्वालापक सातिचार ।			(प्रथमसहने)	२३५	(प्रथमसहने)		
अभियोगेषु कालिक-वरुणश्रावक-भिक्षू-			१५७४ साकारप्रत्याख्यान ।	२३५	१५७४ साकारप्रत्याख्यान ।		
पासकसौराष्ट्रदृष्टान्ता । अतिचारेषु पेया-			१५७५ निराकारम् ।	२३६	१५७५ निराकारम् ।		
अश्वपहृतनृपचौरदुर्गन्धिवादृष्टान्ता			१५७६ दत्त्यादिभि कृतपरिमाणम् ।	२३६	१५७६ दत्त्यादिभि कृतपरिमाणम् ।		
(३६३ पाखण्डिन)		२१६	१५७७ निरवशेषम् ।	२३६	१५७७ निरवशेषम् ।		
३७ सू स्थूलप्राणातिपातप्रत्याख्यान व्रतमाद्य साति-			१५७८-७९ अङ्गुष्ठमुष्ट्यादि सकेत पौरुष्याद्यद्या-	२३६	१५७८-७९ अङ्गुष्ठमुष्ट्यादि सकेत पौरुष्याद्यद्या-		
चारम् । कोङ्कणकसाप्तपदिकक्षेमदृष्टान्ता ,		२१८	प्रत्याख्यान च ।	२३६	प्रत्याख्यान च ।		
(व्रतविधिश्च)			१५८०-८१ एकविधमेकविधेनैतानि	२३७	१५८०-८१ एकविधमेकविधेनैतानि		
३८ सू सातिचार द्वितीयम् , (कोङ्कणकमथुरा-			१५६८ श्राद्धकुलाना दर्शन दान च , शुद्धिषट्क-	२३७	१५६८ श्राद्धकुलाना दर्शन दान च , शुद्धिषट्क-		
वर्णिकपुत्रादृष्टान्ता)		२२०					

॥ इति प्रत्याख्यानाध्ययनम् ॥
॥ इत्यावश्यकै (भाग २) विषयानुक्रम ॥

श्रीमदावश्यकसूत्रस्योत्तरार्थं

अथ चतुर्विंशतिस्तवाख्यं द्वितीयमध्ययनम्.

साम्प्रतं सामायिकाध्ययनानन्तरं चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनमारभ्यते, इह चाध्ययनोद्देशसूत्रारम्भेषु सर्वेष्वेव कारणाऽभि-
गम्यन्धौ वाच्याविति वृद्धवादः, यतश्चैवमतः कारणमुच्यते, तच्चेदम्—जात्यादिगुणसम्पत्समन्वितेभ्यो विनेयेभ्यो गुरु-
रावश्यकश्रुतस्कन्धं प्रयच्छति सूत्रतोऽर्थतश्च, स च अध्ययनसमुदायरूपो वर्तते, यत उक्तम्—‘एतौ एकैकं पुण,
अञ्जयणं कित्तइस्सामि’ प्रथमाध्ययनं च सामायिकमुपदर्शितम्, इदानीं द्वितीयावयवत्वाद् द्वितीयावयवत्वस्य चाधि-
कारोपन्यासेन सिद्धिः आचार्यवचनप्रामाण्याद्, उक्तं च—‘सौवज्जजोगविरइ उक्कित्ते’ त्यादि, अतो द्वितीयमुपदर्श्यते,
यथा हि किल युगपदशक्योपलम्भपुरूपस्य दिदृक्षोः क्रमेणाङ्गावयवानि दर्श्यन्ते एवमत्रापि श्रुतस्कन्धपुरूपस्येति कारणम्,
इदमेव चोद्देशसूत्रेष्वपि योजनीयम्, इदमेव सर्वाध्ययनेष्वपि कारणं द्रष्टव्यं, न पुनर्भेदेन वक्ष्याम इत्यलं विस्तरेण ।
सम्बन्ध उच्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने मावद्ययोगविरतिलक्षण सामायिकमुपदिष्टम्, इह तु तदुप-
देष्टव्यमर्हतामुत्कीर्तनं कर्तव्यमिति प्रतिपाद्यते, यद्वा सामायिकाध्ययने तदासेवनात्कर्मक्षय उक्तः, यत उक्तं निरुक्तिद्वारे—
‘सम्महिद्धि अमोहो सोही सम्भाव दंसणं वोही । अविवज्जओ सुदिद्धिंति एवमाई निरुत्ताई ॥ १ ॥’ति, इहापि चतुर्विंश-
तिस्तवेऽर्हद्गुणोत्कीर्तनरूपाया भक्तेस्तत्त्वतोऽनावेव प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च—‘भेत्तीए जिनवराणं खिज्जंती पुवसंचिया

१ अतोऽनन्तरमेकं पुनराध्ययनं कीर्तयिष्यामि । २ उपदर्श्यते इत्यनेन सम्बन्धः ३ सावद्ययोगविरतिलक्षणेन ४ अवान्तरावयवभूतेषु ५ सम्यग्दृष्टि-
सोऽ शोधि सद्भावो दर्शनं योऽपि । अपिपर्ययं सुदृष्टिरिति एवमादीनि निरुक्तानि ॥ १ ॥ ६ कर्मक्षयः, ७ भक्तेजिनवराणां क्षीयन्ते पूर्वमचित्तानि कर्मणि

कम्म’तीत्यादि, एवमनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य सतोऽस्य चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्त-
व्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनमिति । इह चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनगवाः प्ररूप्याः, तथा चाह—
चउवीसउत्थयस्स उ णिक्खेवो होइ णामणिप्फणो । चउवीसइस्स छक्को थयस्स उ चउव्विहो होइ ॥१०५॥

व्याख्या—चतुर्विंशतिस्तवस्य तु निक्षेपो भवति नामनिष्पन्नः, क इत्यन्यस्याश्रुतत्वादयमेव यदुत—चतुर्विंशतिस्तव
इति, तुगवदस्य विशेषणार्थत्वादिदमित्थमवसेयं, तत्रापि चतुर्विंशतेः पङ्क्तः स्तवस्य चतुर्विंशो भवति, तुगवदाध्ययनस्य
चेति गाथासमामार्थः ॥१०५॥ अवयवार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति, तत्राऽऽद्यावयवमधिकृत्य निक्षेपोपदर्शनायाह—
नामं ठवणा दविण् भावे अ थयस्स होइ निक्खेवो । दव्वथओ पुप्फाई संतगुणुक्कित्ताणा भावे ॥१०६॥ (भा०)

व्याख्या—तत्र नामचतुर्विंशतिर्जीवादेश्चतुर्विंशतिरिति नाम चतुर्विंशतिशब्दो वा, स्थापनाचतुर्विंशति चतुर्विंशतीनां केषा-
श्चित्स्थापनेति, द्रव्यचतुर्विंशति चतुर्विंशतिर्द्रव्याणि सचित्ताचित्तमिश्रभेदभिन्नानि, सचित्तानि द्विपदचतुष्पद(दाप)दभेदभि-
न्नानि, अचित्तानि कार्पोपणादीनि, मिश्राणि द्विपदादीन्येव कटकाद्यलङ्कृतानि, क्षेत्रचतुर्विंशतिर्विषयक्षया चतुर्विंशतिः क्षेत्राणि
भरतादीनि क्षेत्रप्रदेशा वा चतुर्विंशतिप्रदेशावगाढं वा द्रव्यमिति, कालचतुर्विंशतिः चतुर्विंशतिसमयादय इति एतावत्कालस्थिति
वा द्रव्यमिति, भावचतुर्विंशतिः चतुर्विंशतिभावसंयोगाश्चतुर्विंशतिगुणकृष्णं वा द्रव्यमिति, चतुर्विंशतेरेष निक्षेपः ‘पङ्क्तिधो
भवति’ पङ्क्तप्रकारो भवति, इह च सचित्तद्विपदमनुष्यचतुर्विंशत्याऽधिकार इति गाथार्थः ॥ १०६ ॥ उक्ता चतुर्विंशतिरिति,
साम्प्रतं स्तवः प्रतिपाद्यते, तत्र—

नामं ठवणा दविण् भावे अ थयस्स होइ निक्खेवो । दव्वथओ पुप्फाई संतगुणुक्कित्ताणा भावे ॥१०७॥ (भा०)

व्याख्या—तत्र ‘नामे’ति नामस्तवः ‘स्थापने’ति स्थापनास्तवः ‘द्रव्य’ इति द्रव्यविषयो द्रव्यस्तवः, ‘भावे’ चेति भाव-
विषयश्च भावस्तव इत्यर्थः, इत्थं स्तवस्य भवति ‘निक्षेपो’ न्यासः, तत्र क्षुण्णत्वान्नामस्थापने अनाहत्य द्रव्यस्तवभावस्तव-
स्वरूपमेवाह—‘द्रव्यस्तवः पुष्पादि’रिति, आदिशब्दाद् गन्धधूपादिपरिग्रहः, कारणे कार्योपचाराच्चैवमाह, अन्यथा द्रव्य-
स्तवः पुष्पादिभिः समभ्यर्चनमिति, तथा ‘सद्गुणोत्कीर्तना भाव’ इति सन्तश्च ते गुणाश्च सद्गुणाः, अनेनासद्गुणोत्कीर्तना-
निषेधमाह, करणे च मृपावाद इति, सद्गुणानामुत्कीर्तना उत्-प्रावल्यान परया भक्त्या कीर्तना—संशब्दना यथा—“प्रका-
जितं ययैकेन, त्वया सम्यग् जगन्नयम् । समग्रैरपि नो नाथ !, परतीर्थाधिपैस्तथा ॥ १ ॥ विद्योतयति वा लोकं, ययैको-
ऽपि निशाकरः । समुद्गतः समग्रोऽपि, किं तथा तारकागणः ? ॥ २ ॥” इत्यादिलक्षणो, ‘भाव’ इति द्वारपरामर्शो भाव-
स्तव इति गाथार्थः ॥ १०७ ॥ इह चालितप्रतिष्ठापितोऽर्थः सम्यग्ज्ञानायालमिति, चालनां च कदाचिद्विनेयः करोति कदा-
चित्स्वयमेव गुरुरिति, उक्तं च—‘कथंइ पुच्छइ सीसो कहिंचपुट्ठा कहंति आयरिया’ इत्यादि, यतश्चात्र चित्तपरित्यागा-
दिना द्रव्यस्तव एव ज्यायान् भविष्यतीत्यल्पबुद्धीनामाशङ्कासम्भव इत्यतस्तद्व्युदासार्थं तदनुवादपुरस्सरमाह—

दव्वथओ भावथओ दव्वथओ वहुगुणन्ति बुद्धि सिआ । अनिउणमइवयणमिणं छल्लीवहिअं जिणा विति ॥१०८॥

व्याख्या—द्रव्यस्तवो भावस्तव इत्यत्र द्रव्यस्तवो ‘वहुगुणः’ प्रभूततरगुण ‘इति’ एवं बुद्धिः स्याद्, एवं चेत् मन्यते

आवश्यकहारिभद्रीया

इत्यर्थः, तथाहि—किलास्मिन् क्रियमाणे वित्तपरित्यागाच्छुभ एवाध्यवसायस्तीर्थस्य चोन्नतिकरणं दृष्ट्वा च तं क्रियमाण-
मन्येऽपि प्रतिबुध्यन्त इति स्वपरानुग्रहः, सर्वमिदं सप्रतिपक्षमिति चेतसि निधाय 'द्रव्यस्तवो बहुगुण' इत्यस्यासारता-
ख्यापनायाऽऽह—'अनिपुणमतिवचनमिदं'मिति, अनिपुणमतेर्वचनं अनिपुणमतिवचनम्, 'इदं'मिति यद् द्रव्यस्तवो बहु-
गुण इति, किमित्यत आह—'पङ्जीवहितं जिना ब्रुवते' पण्णां—पृथिवीकायादीनां हितं जिनाः—तीर्थकरा ब्रुवते, प्रधानं
मोक्षसाधनमिति गम्यते ॥ किं च पङ्जीवहितमित्यत आह—

छजीवकायसंजमु दन्वथए सो विरुज्झई कसिणो । तो कसिणसंजमविज पुप्फाईअं न इच्छंति ॥१९३॥ (भा०)

व्याख्या—'पङ्जीवकायसंयम' इति पण्णां जीवनिकायानां पृथिव्यादिलक्षणानां संयमः—सङ्घट्टनादिपरित्यागः पङ्-
जीवकायसंयमः, असौ हितं, यदि नामैवं ततः किमित्यत आह—'द्रव्यस्तवे' पुष्पादिसमभ्यर्चनलक्षणे 'स' पङ्जीवकायसं-
यमः, किं ?—'विरुध्यते' न सम्यक् संपद्यते, 'कृत्स्नः' सम्पूर्ण इति, पुष्पादिसंलुब्धनसङ्घट्टनादिना कृत्स्नसंयमानुपपत्तेः,
यतश्चैवं 'ततः तस्मात् 'कृत्स्नसंयमविद्वांस' इति कृत्स्नसंयमप्रधाना विद्वांसस्तत्त्वतः साधव उच्यन्ते, कृत्स्नसंयमग्रहणम-
कृत्स्नमयमविदुषां श्रावकाणां व्यपोहार्यं, ते किम् ? अत आह—'पुष्पादिकं' द्रव्यस्तवं 'नेच्छन्ति' न बहु मन्यन्ते, यच्चो-
क्तं—'द्रव्यस्तवे क्रियमाणे वित्तपरित्यागाच्छुभ एवाध्यवसाय' इत्यादि, तदपि यत्किञ्चिद् व्यभिचारात्, कस्यचिदल्पसत्त्व-
स्याविवेकिनो वा शुभाध्यवसायानुपपत्तेः, दृश्यते च कीर्त्याद्यर्थमपि सत्त्वानां द्रव्यस्तवे प्रवृत्तिरिति, शुभाध्यवसायभा-
वेऽपि तस्यैव भावस्तवत्वादितरस्य च तत्कारणत्वेनाप्रधानत्वमेव, 'फलप्रधानास्समारम्भा' इति न्यायात्, भावस्तव एव
च सति तत्त्वतस्तीर्थस्योन्नतिकरणं, भावस्तव एव तस्य सम्यगमरादिभिरपि पूज्यत्वमेव (त्वात्तमेव च) दृष्ट्वा क्रियमाणमन्ये-
ऽपि सुतरा प्रतिबुध्यन्ते शिष्टा इति स्वपरानुग्रहोऽपीहैवेति गार्थार्थः ॥ १९३ ॥ आह—यद्येवं किमयं द्रव्यस्तव एकान्तत एव
ह्यो वर्तते ? आहोस्विदुपादेयोऽपि ?, उच्यते, साधूनां हेय एव, श्रावकाणामुपादेयोऽपि, तथा चाह भाष्यकारः—

अकसिणपवत्तगाणं विरयाविरयाण एस खलु जुनो । संसारपयणुकरणो दन्वथए कूवदिट्ठंतो ॥१९४॥ (भा०)

व्याख्या—अकृत्स्नं प्रवर्तयतीति संयममिति सामर्थ्याद्भ्रम्यते अकृत्स्नप्रवर्तकास्तेषां, 'विरयाविरयानाम्' इति श्रावका-
णाम् 'एस खलु युक्तः' एष—द्रव्यस्तवः खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् युक्त एव, किम्भूतोऽयमित्याह—'संसारप्रतनुकरणः'
संसारक्षयकारक इत्यर्थः, द्रव्यस्तवः, आह—यः प्रकृत्यैवासुन्दरः स कथं श्रावकाणामपि युक्त इत्यत्र कूपदृष्टान्त इति,
जहा णवणयराडमन्निवेसे केइ पभूयजलाभावओ तण्हाइपरिगया तदपनोदार्थं कूपं खणंति, तेसिं च जइवि तण्हादिया
वहंति मट्टिकाकहमाईहि य मलिणिज्जन्ति तहावि तदुब्भवेणं चेव पाणिणं तेसिं ते तण्हाइया सो य मलो पुब्बओ य
फिट्ठइ, सेमकालं च ते तदण्णे य लोका सुहभागिणो ह्वंति । एवं दद्वथए जइवि असंजमो तहावि तओ चेव सा परि-
णामसुद्धी हवइ जाए असंजमोवज्जियं अण्णं च णिरवसेसं खवेइत्ति । तम्हा विरयाविरएहि एस दद्वथओ कायवो,

१ यथा तत्रागारादिसन्निधौ केचित्प्रभूतजलाभावात् कृष्णादिपरित्यागदपनोदार्थं कूपं खनन्ति, तेषां च यद्यपि कृष्णादिका वर्धन्ते मृत्तिकाकंदसादिभिश्च
मलिनियन्ते (वप्रादीनि) तथापि तदुद्भवेन पानीयेन तेषां ते कृष्णादिका स च मल पूर्वकश्च स्फटति, श्लेषकालं च ते तदन्ये च लोका सुहभागिनो
भवन्ति । एष द्रव्यस्तवे यद्यपि असमस्तथापि तत एव सा परिणामसुद्धिर्भवति ययाऽस्तयमोपाजितं अन्यथा निरवक्षेपं क्षपयति । तस्माद्विरयाविरतेरेष
द्रव्यस्तव कर्त्तव्यः, भाष्यकार इति ।

सुभाणुवंधी पभूयतरणिज्जराफलो यत्ति काळणमिति गार्थार्थः ॥ १९४ ॥ उक्तः सत्वः, अत्रान्तरे अध्ययनशब्दार्थो निरु-
पणीयः, स चानुपोगद्वारेषु न्यक्षेण निरूपित एवेति नेह प्रतन्यते । उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, इदानीं सूत्रालापकनि-
ष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं चानुगमे, स च द्विधा—सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमश्च, तत्र निर्यु-
क्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा—निक्षेपनिर्युक्त्यनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्चेति, तत्र निक्षेपनि-
र्युक्त्यनुगमोऽनुगतो वक्ष्यति च, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमस्त्वाभ्यां द्वारगाथाभ्यामवगन्तव्यः, तद्यथा—'उद्देसे निद्देसे' इत्यादि,
'किं कट्वित्' मित्यादि । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमस्तु सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इति स चावसरप्राप्त एव,
युगपच्च सूत्रादयो व्रजन्ति, तथा चोक्तम्—'सुत्तं सुत्ताणुगमो सुत्तालावयकओ य णिकखेवो । सुत्तप्फासियणिज्जुत्ति णया
य समगं तु वच्चंति ॥ १ ॥' विषयविभागः पुनरमीपामयं वेदितव्यः—'होई कयथो वोत्तुं सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो ।
सुत्तालायणामो णामाण्णसविणिओगं ॥ १ ॥ सुत्तप्फासियणिज्जुत्तिणिओगो सेसओ पयत्थाई । पायं सोच्चिय णेगम-
णयाइमयगोयरो भणिओ ॥ २ ॥' अत्राऽऽक्षेपपरिहारा न्यक्षेण सामायिकाध्ययने निरूपिता एव नेह वितन्यत इत्यलं
प्रतिगण, तावद् यावत्सूत्रानुगमेऽस्सल्लितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदं सूत्रम्—

१ शुभपरिणामानुवंधी प्रभूततरणिज्जराफलोऽतिट्ठता । २ सूत्र सूत्रानुगम सूत्रालापकत्वं निक्षेप । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ति नयाश्च युगपदेव व्रजन्ति
॥ १ ॥ २ भगिनि वृत्ता इव वा सपद-उद्दे सूत्र सूत्रानुगम । सूत्रालापकस्यासौ नामादिन्यासविनियोगम् ॥ १ ॥ सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिविनियोग श्लेष पदार्थादि ।
। स एव नैगमायामित्तमोचरो भवति ॥ २ ॥

आवश्यकहारिभरीया

लोगस्सुज्जोगरे, धम्मतिथ्यरे जिणे । अरिहन्ते किञ्चिदस्सं, षड्वीसं पि केवली ॥ १ ॥ (सूत्रम्)

व्याख्या अस्म्य, तल्लक्षणं चेदं—‘संहिता चे’त्यादि पूर्ववत्, तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता, यद्वा परः संनिकर्ष इति, सा चेयं—‘लोगस्सुज्जोगरे’इत्यादि पाठः । अधुना पदानि, लोकस्य उद्योतकरान् धर्मतीर्थकरान् जिनेन अर्हतः कीर्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिनः । अधुना पदार्थः—लोक्यत इति लोकः, लोक्यते—प्रमाणेन दृश्यत इति भावः, अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते, तस्य लोकस्य किं ?—उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान्, केवलालोकेन तत्पूर्वकप्रवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः, तथा दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, उक्तं च—“दुर्गतिप्रसृतान् जीवा” नित्यादि, तथा तीर्थेतेऽनेनेति तीर्थं धर्म एव धर्मप्रधानं वा तीर्थं धर्मतीर्थं तत्करणशीलाः धर्मतीर्थकरास्तान्, तथा रागद्वेषकपावेन्द्रियपरीपहोपसर्गाष्टप्रकारकर्मजेटृत्वाज्जिनास्तान्, तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तानर्हतः, कीर्तयिष्यामीति स्वनामभिः स्तोष्य इत्यर्थः, चतुर्विंशतिरिति सङ्ख्या, अपिशब्दो भावतस्तदन्य-समुच्चयार्थः, केवलज्ञानमेवां विद्यत इति केवलिनस्तान् केवलिन इति । उक्तः पदार्थः, पदविग्रहोऽपि यथावसरं यानि समासभाजि पदानि तेषु दर्शित एव । साम्प्रतं चालनावसरः, तत्र तिष्ठतु तावत्सा, सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिरेवोच्यते, स्वस्थानत्वाद्, उक्तं च—“अक्खलियमंहियाई वक्खाणचउक्कए दरिसियंमि । सुत्तफासियणिज्जुत्तिविधरत्थो इसो होइ ॥ १ ॥” चालनामपि चात्रैव वक्ष्यामः, तत्र लोकस्योद्योतकरानिति यदुक्तं तत्र लोकनिरूपणायाऽऽह—

१ अस्खलितसंहितायां व्याख्यानचतुके दर्शिते । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिवित्तराशौऽपि भवति ॥ १ ॥

णामं १ ठवणा २ दविए ३ खित्ते ४ काले ५ भवे अ ६ भाये अ ७ ।

पज्जवलोगे अ ८ तहा अट्ठविहो लोगणिकखेवो ॥ १०५७ ॥

व्याख्या—नामलोकः स्थापनालोकः द्रव्यलोकः क्षेत्रलोकः काललोकः भवलोकः भावलोकश्च पर्यायलोकश्च तथा, एवमष्टविधो लोकनिक्षेप इति गाथासमासार्थः॥ व्यासार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति, तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यलोकमभिधित्सुराह—जीवमजीवे रूवमरूवी सपएसमप्पएसे अ । जाणाहि दव्वलोगं णिच्चमणिच्चं च जं दव्वं ॥ १९५ ॥ (भा०)

व्याख्या—जीवाजीवावित्यत्रानुस्वारोऽलाक्षणिकः, तत्र सुखदुःखज्ञानोपयोगलक्षणो जीवः, विपरीतस्त्वजीवः, एतौ च द्विभेदौ—रूप्यरूपिभेदाद्, आह च—‘रूप्यरूपिणावि’ति, तत्रानादिकर्मसन्तानपरिगता रूपिणः—संसारिणः, अरूपिणस्तु कर्मरहिताः मिद्धा इति, अजीवास्त्वरूपिणो धर्माधर्माकाशास्तिकायाः रूपिणस्तु परमाण्वादय इति, एतौ च जीवाजीवाघोषतः सप्रदेशाप्रदेशावगन्तव्यौ, तथा चाह—‘सप्रदेशाप्रदेशावि’ति, तत्र सामान्यविशेषरूपत्वात्परमाणुव्यतिरेकेण सप्रदेशाप्रदेशत्वं सकलास्तिकायानामेव भावनीयं, परमाणवस्त्वप्रदेशा एव, अन्ये तु व्याचक्षते—जीवः किल कालादेशेन नियमात् सप्रदेशः, लब्ध्यादेशेन तु सप्रदेशो वाऽप्रदेशो वेति, एवं धर्मास्तिकायादिष्वपि त्रिष्वस्तिकायेषु परापरनिमित्तं पक्षद्वयं वाच्यं, पुद्गलास्तिकायस्तु द्रव्याद्यपेक्षया चिन्त्यः, यथा—द्रव्यतः परमाणुरप्रदेशो ह्यणुकादयः सप्रदेशाः, क्षेत्रत एकप्रदेशादगाढोऽप्रदेशो ह्यादिप्रदेशावगाढाः सप्रदेशाः, एवं कालतोऽप्येकानेकसमयस्थितिर्भावतोऽप्येकानेकगुणकृष्णादिरिति कृतं विस्तरेण, प्रकृतमुच्यते—इदमेवम्भूतं जीवाजीवघातं जानीहि द्रव्यलोकं, द्रव्यमेव लोको द्रव्यलोक इति कृत्वा, अस्यैव शेषधर्मोपदर्शनायाऽऽह—नित्यानित्यं च यद् द्रव्यं, चयव्वादभिलाष्यानभिलाष्यादिसमुच्चय इति गाथार्थः ॥ १९५ ॥ साम्प्रतं जीवाजीवयोर्नित्यानित्यतामेवोपदर्शयन्नाह—

गह १ सिद्धा २ भविआया ३ अभविअ ४—१ पुग्गल १ अणागयद्धा थ २ ।

तीअद्ध ३ तिन्नि काया ४—२ जीवा १ जीव २ ट्ठिई चउहा ॥ १९६ ॥ (भाष्यम्)

व्याख्या—अस्या सामाधिक्यवद् व्याख्या कार्येति, भङ्गास्तु सादिसपर्यवसानाः साद्यपर्यवसानाः अनादिसपर्यवसाना अनाद्यपर्यवसानाः, एवमजीवेषु जीवाजीवयोरष्टौ भङ्गाः । द्वारम् ॥ अधुना क्षेत्रलोकः प्रतिपाद्यते, तत्र—

आगासस्स पएसा उट्ठं च अहे अ तिरियलोए अ । जाणाहि खित्तलोगं अणंत जिणदेसिअं सम्मं ॥ १९७ ॥ (भा०)

व्याख्या—आकाशस्य प्रदेशाः—प्रकृष्टा देशाः प्रदेशास्तान् ‘ऊर्ध्वं च’ इत्यूर्ध्वलोके च ‘अधश्च’ इत्यधोलोके च तिर्यग्लोके च, किं ?—जानीहि क्षेत्रलोकं, क्षेत्रमेव लोकः क्षेत्रलोक इति कृत्वा, लोक्यत इति च लोक इति, ऊर्ध्वादिलोकविभागस्तु मुञ्जैयः, ‘अनन्त’ मित्यलोकाकाशप्रदेशापेक्षया चानन्तम्, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, ‘जिनदेशितम्’ इति जिनकथितं ‘सम्यक्’ शोभनेन विधिनेति गाथार्थः ॥ १९७ ॥ साम्प्रतं काललोकप्रतिपादनायाह—

समयावलिअमुहुत्ता दिवसमहोरत्तपक्खमासा य । संवच्छरज्जुगपलिआ सागरओमप्पिपरिअट्ठा ॥ १९८ ॥ (भा०)

व्याख्या—इह परमनिकृष्टः कालः समयोऽभिधीयते असङ्ख्येयसमयमाना त्वावलिका द्विघटिको मुहूर्तः षोडश मुहूर्ता दिवसः द्वात्रिंशदहोरात्रं पञ्चदशहोरात्राणि पक्षः द्वौ पक्षौ मासः द्वादश मासाः संवत्सरमिति पञ्चसंवत्सरं युगं पत्यो-

भावश्यकहारिभ्रीया

पममुञ्जारादिभेदं यथाऽनुयोगद्वारेषु तथाऽवसेयं, सागरोपमं तद्वदेव, दशसागरोपमकोटाकोटिपरिमाणोत्सर्पिणी, एवम-
वसर्पिण्यपि द्रष्टव्या, 'परावर्तः' पुद्गलपरावर्तः, स चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणो द्रव्यादिभेदः, तेऽनन्ता जतीतकालः
अनन्त एवंप्रयत्निति गाथार्थः ॥ १९८ ॥ उक्तः काललोकः, लोकयोजना पूर्ववद् । अधुना भावलोकमभिधित्सुगह—
णेरद्वैतदेवमणुआ तिरिक्खजोणीगया य जे सत्ता । तंमि भवे वट्टेता भवलोगं तं विआणाहि ॥ १९९ ॥ (भा०)
व्याख्या—नारकदेवमनुष्यास्तथा तिर्यग्योनिगताश्च ये 'सत्त्वाः' प्राणिनः 'तंमि'ति तस्मिन् भवे वर्तमाना यदनुभा-
वमनुभवन्ति भवलोकं तं विजानीहि, लोकयोजना पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ १९९ ॥ साम्प्रतं भावलोकमुपदर्शयति—

ओदइए १ ओवसमिए २ खइए अ ३ तथा खओवसमिए अ ४ ।

परिणामि ५ सन्निवाए अ ६ छन्निवहो भावलोगो उ ॥ २०० ॥ (भाष्यम्)

व्याख्या—उदयेन निर्वृत्त औदयिकः, कर्मण इति गम्यते, तथोपशमेन निर्वृत्त औपशमिकः, क्षयेण निर्वृत्तः क्षायिकः,
एवं शेषेष्वपि वाच्यं, ततश्च क्षायिकश्च तथा क्षायोपशमिकश्च पारिणामिकश्च सान्निपातिकश्च, एवं षड्विधो भावलोकस्तु,
तत्र सान्निपातिक ओघतोऽनेकभेदोऽवसेयः, अविरुद्धस्तु पञ्चदशभेद इति, उक्तं च—“ओदइअसओवसमे परिणामेकेको (कु)
गइचउकेऽवि । सयजोगेणवि चउरो तदभावे उवसमेणपि ॥ १ ॥ उवसमसेदी एयो केवलिणोऽवि य तहेव सिद्धस्स ।
अविरुद्धमन्निवाडवभेया एमेव पण्णरस ॥ २ ॥” इति गाथार्थः ॥ २०० ॥

१ औदयिक क्षायोपशमिकः पारिणामिक एकेको गतिचतुःकेऽपि । क्षययोगेनापि चत्वारः तत्रभावे उपशमेनापि ॥ १ ॥ उपशमश्रेणावेकः केवलिनोऽपि
च तत्रैव सिद्धः । अविरुद्धसान्निपातिकभेदा एवमेव पञ्चदश ॥ २ ॥

निच्चो रागो अदोसो अ, उइज्ञा जस्स जंतुणो । जाणाहि भावलोकं, अणंतजिणदेसिअं सम्मं ॥ २०१ ॥ (भा०)

व्याख्या—‘तीव्र’ उक्तः रागश्च द्वेषश्च, तत्राभिप्वद्गलक्षणो रागः अप्रीतिलक्षणो द्वेष इति, एतावदुदीर्णौ ‘यस्य
जन्तोः’ यस्य प्राणिन इत्यर्थः, तं प्राणिनं तेन भावेन लोक्यत्वाज्जानीहि भावलोकमनन्तजिनदेशितम्—एकवाक्यतयाऽ-
नन्तजिनकथितं ‘सम्यग्’ इति क्रियाविशेषणम्, अयं गाथार्थः ॥ २०१ ॥ द्वारं, साम्प्रतं पर्यायलोक उच्यते, तत्रौघतः
पर्याया धर्मा उच्यन्ते, इह तु किल नैगमनयदर्शनं मूढनयदर्शनं वाऽधिकृत्य चतुर्विधं पर्यायलोकमाह—

द्वयगुण १ खित्तपज्जव २ भवाणुभावे अ ३ भावपरिणामे ४ । जाण चउन्निवहमेअं, पज्जवलोमं समासेणं २०२ (भा०)

व्याख्या—द्रव्यस्य गुणाः—रूपादयः, तथा क्षेत्रस्य पर्यायाः—अगुरुलघवः भरतादिभेदा एव चान्ये, भवस्य च नार-
कादेरनुभावः—तीव्रतमदुःखादिः, यथोक्तम्—“अच्छिणिमिलीयमेत्तं णत्थि सुहं दुक्खमेव अणुवंधं । णरए णेरइआणं
अहोणिमिं पच्चमाणाणं ॥ १ ॥ असुभा उवियणिज्जा सदरसा रुवगंधफासा य । णरए णेरइआणं दुक्कयक्कम्मोवलिताणं
॥ २ ॥” इत्यादि, एवं त्रेषानुभावोऽपि वाच्यः, तथा भावस्य जीवाजीवसम्बन्धिनः परिणामस्तेन तेन अज्ञानाद् ज्ञानं
नीलाहोहितमित्यादिप्रकारेण भवनमित्यर्थः, ‘जानीहि’ अवबुध्यस्व चतुर्विधमेनमोघतः पर्यायलोकं ‘समासेन’ संक्षेपेणेति
गाथार्थः ॥ २०२ ॥ तत्र यदुक्तं द्रव्यस्य गुणा इत्यादि तदुपदर्शनेन निगमयन्नाह—

१ अग्निमीलनमात्र नास्ति सुप्त दुःपमेवानुपद्वम् । नरके नैरयिकाणामहर्निश पच्यमानागम् ॥ १ ॥ अशुभा उद्वेजनीया दादरसा रूपगन्धस-
न्नाश्च । नरके नैरयिकाणां दुःकृतकर्मोपरिमानाभूः । ॥

यन्नरसगंधसंज्ञाणकासट्ठाणगइवन्नमेए अ । परिणामे अ बहुविहे पज्जवलोगं विआणाहि ॥ २०३ ॥ (भा०)

व्याख्या—वर्णरसगन्धसंस्थानस्पर्शस्थानगतिवर्णभेदाश्च, चशब्दाद् रगादिभेदपरिग्रहः, अयमत्र भावार्थः—वर्णादयः
सभेदा गृह्यन्ते, तत्र वर्णः कृष्णादिभेदात् पञ्चधा, रसोऽपि तिक्तादिभेदात्पञ्चधा, गन्धः सुरभिरित्यादिभेदाद् द्विधा,
संस्थानं परिमण्डलादिभेदात्पञ्चधैव, स्पर्शः कर्कशादिभेदादष्टधा, स्थानमवगाहनालक्षणं तदाश्रयभेदादनेकधा, गतिः स्पर्श-
वद्गतिरित्यादिभेदा द्विधा, चशब्द उक्तार्थ एव अथवा कृष्णादिवर्णादीनां स्वभेदापेक्षया एकगुणकृष्णाद्यनेकभेदोपसङ्ग-
हार्थ इति, अनेन किल द्रव्यगुणा इत्येतद्व्याख्यातं । परिणामांश्च बहुविधानित्यनेन तु चरमद्वारं, शेषं द्वारद्वयं स्वयमेव
भावनीयं, तच्च भावितमेवेत्यक्षरगमनिका । भावार्थस्त्वयम्—परिणामांश्च बहुविधान् जीवाजीवभावगोचरान्, किं ?—पर्या-
यलोकं विजानीहि इति गाथार्थः ॥ २०३ ॥ अक्षरयोजना पूर्ववदिति द्वारं, साम्प्रतं लोकपर्यायशब्दान्निरूपयन्नाह—

आलुक्क अ पलुक्क लुक्क संलुक्क अ एगट्ठा । लोगो अट्ठविहो खलु तेणेसो बुचई लोगो ॥ १०५८ ॥

व्याख्या—आलोक्यत इत्यालोकः, प्रलोक्यत इति प्रलोकः, लोभ्यत इति लोकः, मंलोक्यत इति च संलोकः, एते
एकार्थिकाः शब्दाः, लोकः अष्टविधः सत्त्वित्यत्र आलोक्यत इत्यादि योजनीयम्, अत एवाऽऽह—तेनैव उच्यते लोको
येनाऽऽलोक्यत इत्यादि भावनीयं, गाथार्थः ॥ १०५८ ॥ व्याख्यातो लोकः, इदानीमुद्योत उच्यते, तत्राह—

इविहो खलु उज्जोओ नायव्वो दव्वभावसंजुत्तो । अग्गी दव्वुज्जोओ चंदो मणी विज्जू ॥ १०५९ ॥

व्याख्या—‘द्विविधः’ द्विप्रकारः खल्व्योतः, खलुगद्यो मूलभेदापेक्षया न तु व्यवत्यपेक्षयेति विशेषणार्थः, उद्योत्यते

प्रकाशयतेऽनेनेत्युद्योतः, 'ज्ञातव्यः' विज्ञेयो, द्रव्यभावसंयुक्त इति—द्रव्योद्योतो भावोद्योतश्चेत्यर्थः, तत्राग्निर्द्रव्योद्योतः घटाद्युद्योतनेऽपि तद्वतायाः सम्यक्प्रतिपत्तेर्भावात्सकलवस्तुधर्मानुद्योतनाच्च, न हि धर्मास्तिकायादयः सदसन्नित्यादित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य च वस्तुनः सर्व एव धर्मा अग्निना उद्योत्यन्त इत्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति, ततश्च स्थितमिदम्—अग्निर्द्रव्योद्योतः, तथा चन्द्रः सूर्यो मणिर्विद्युदिति, तत्र मणिः—चन्द्रक्रान्तादिलक्षण परिगृह्यत इति गाथार्थः ॥ १०५९ ॥

नाणं भावुज्जोओ जह भणियं सव्वभावदंसीहिं । तस्स उवओगकरणे भावुज्जोअं विआणाहि ॥ १०६० ॥

व्याख्या—ज्ञायतेऽनेन यथावस्थितं वस्त्विति ज्ञानं तज्ज्ञानं भावोद्योतः, घटाद्युद्योतनेन तद्वतायाः सम्यक्प्रतिपत्तेर्विश्वप्रतिपत्तेश्च भावात्, तस्य तदात्मकत्वादेवेति भावना, एतावता चाविशेषेणैव ज्ञानं भावोद्योत इति प्राप्तम्, अत आह—यथा भणितं सर्वभावदर्शिभिस्तथा यज्ज्ञानं, सम्यग्ज्ञानमित्यर्थः, पाठान्तरं वा 'यद्भणितं सर्वभावदर्शिभि'रिति, तदपि नाविशेषेणोद्योतः, किन्तु तस्य—ज्ञानस्योपयोगकरणे सति, किं?, भावोद्योतं विजानीहि, नान्यदा, तदैव तस्य वस्तुतः ज्ञानत्वसिद्धेरिति गाथार्थः ॥ १०६० ॥ इत्थमुद्योतस्वरूपमभिधाय साम्प्रतं येनोद्योतेन लोकस्योद्योतकरा जिनास्तेनैव युक्तानुपदर्शयन्नाह—

लोगस्सुज्जोअगरा दव्वुज्जोएण न हु जिणा हुंति । भावुज्जोअगरा पुण हुंति जिणवरां चउव्वीसं ॥ १०६१ ॥

* न ह्यग्निं न्व जानाति नवा नियमेन सम्यक्प्रतिपत्तिर्द्रव्याणां सर्वपर्यायाणामप्रकाशात् स्थूलद्रव्यपर्यायप्रकाशनाद्वा

व्याख्या—लोकस्योद्योतकरा द्रव्योद्योतेन नैव जिना भवन्ति, तीर्थकरनाम—कर्मोदयतोऽनुलसत्त्वार्थकरणात् भावोद्योतकराः पुनर्भवन्ति जिनवराश्चतुर्विंशतिरिति, अत्र पुनःशब्दो विशेषणार्थः, आत्मानमेवाधिकृत्योद्योतकरास्तथा लोकप्रकाशकवचनप्रदीपापेक्षया च शेषभग्यविशेषानधिकृत्यैवेति, अत एवोक्तं 'भवन्ति' न तु भवन्त्येव, कांश्चन प्राणिनोऽधिकृत्योद्योतकरत्वस्यासम्भवादिति, चतुर्विंशतिग्रहणं चाधिकृतावसर्पिणीगततीर्थकरसङ्ख्याप्रतिपादनार्थमिति गाथार्थः ॥ १०६१ ॥ उद्योताधिकार एव द्रव्योद्योतभावोद्योतयोर्विशेषप्रतिपादनायाऽऽह—

दव्वुज्जोउज्जोओ पगासई परिमियंमि खित्तंमि । भावुज्जोउज्जोओ लोगालोगं पगासेइ ॥ १०६२ ॥

व्याख्या—द्रव्योद्योतोद्योतः—द्रव्योद्योतप्रकाश उक्तलक्षण एवेत्यर्थः, पुद्गलात्मकत्वात्तथाविधपरिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति प्रभासते वा परिमिते क्षेत्रे, अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाश्यं वस्त्वध्याह्रियते, यदा तु प्रभासते तदा स एव दीप्यत इति गृह्यते, 'भावोद्योतोद्योतो लोकालोकं प्रकाशयति' प्रकटार्थम्, अयं गाथार्थः ॥ १०६२ ॥ उक्त उद्योतः, साम्प्रतं करमवसरप्राप्तमपि धर्मतीर्थकरानित्यत्र वक्ष्यमाणत्वाद्विहायेह धर्मं प्रतिपादयन्नाह—

दुह दव्वभावधम्मो दव्वे दव्वस्स दव्वमेवऽहवा । तित्ताइसभावो वा गम्माइत्थी कुलिङ्गो वा ॥ १०६३ ॥

व्याख्या—धर्मो द्विविधः—द्रव्यधर्मो भावधर्मश्च, 'दव्वे दव्वस्स दव्वमेवऽहव' इति द्रव्य इति द्वारपरामर्शः, द्रव्यस्येति, द्रव्यस्य धर्मो द्रव्यधर्मः, अनुपयुक्तस्य मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानमित्यर्थः, इहानुपयुक्तो द्रव्यमुच्यते, द्रव्यमेव वा धर्मो द्रव्यधर्मः धर्मास्तिकायः, 'तित्ताइसभावो व' इति तित्तादिर्वा द्रव्यस्वभावो द्रव्यधर्म इति, 'गम्माइत्थी कुलिङ्गो व' इति गम्यादिधर्मः 'स्त्री'ति स्त्रीविषयः, केपाञ्चिन्मातुलदुहिता गम्या केपाञ्चिदगम्येत्यादि, तथा 'कुलिङ्गो वा' कुतीर्थिकधर्मो वा द्रव्यधर्म इति गाथार्थः ॥ १०६३ ॥

दुह होइ भावधम्मो सुअचरणे आ सुअंमि सज्झाओ । चरणंमि समणधम्मो खंतीमाई भवे दसहा ॥ १०६४ ॥

व्याख्या—द्वेधा भवति भावधर्मः, 'सुअचरणे य' इति श्रुतविषयश्चरणविषयश्च, एतदुक्तं भवति—श्रुतधर्मश्चास्ति धर्मश्च, 'सुअंमि सज्झाओ' इति श्रुत इति द्वारपरामर्शः, स्वाध्यायो—वाचनादिः श्रुतधर्म इत्यर्थः, 'चरणंमि समणधम्मो खंतीमाई भवे दसह' इति तत्र चरण इति परामर्शः, श्रमणधर्मो दशविधः क्षान्त्यादिश्चरणधर्म इति गाथार्थः ॥ १०६४ ॥ उक्तो धर्मः, साम्प्रतं तीर्थनिरूपणाय—

नामं ठवणातित्थं दव्वत्तित्थं च भावतित्थं च । एक्केकंपि अ इत्तोऽणो गविहं होइ णायव्वं ॥ १०६५ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा ॥ नवरं द्रव्यतीर्थं व्याचिख्यासुरिदमाह—

दाहोवसमं तण्हाइछेअणं मलपवाहणं चेव । तिहि अत्थेहि निउत्तं तम्हा तं दव्वओ तित्थं ॥ १०६६ ॥

व्याख्या—इह द्रव्यतीर्थं मागधवरदामादि परिगृह्यते, बाह्यदाहादेरेव तत उपशमसञ्ज्ञावात्, तथा चाह—'दाहोपशममिति तत्र दाहो—बाह्यसन्तापस्तस्योपशमो यस्मिन् तदाहोपशमं 'तण्हाइछेअणं' इति तृषः—पिपासायाश्छेदनं, जलसङ्घातेन तदपनयनात्. 'मलप्रवाहणं चैवे'त्यत्र मलः बाह्य एवाद्भसमुत्थोऽभिगृह्यते तत्प्रवाहणं, जलेनैव तत्प्रवाहणात्, ततः प्रक्षालनादिति भावः, एवं त्रिभिरर्थैः करणभूतैस्त्रिषु वाऽर्थेषु 'नियुक्तं' निश्चयेन युक्तं नियुक्तं प्रथमव्युत्पत्तिपक्षे प्ररूपितं

आवश्यकहारिभद्रीया

द्वितीये तु नियोजितं, यस्मादेतं बाह्यदाहादिविषयमेव तस्मान्नन्मागधादिद्रव्यतस्तीर्थं, मोक्षसाधकत्वादिति गाथार्थः ॥ १०६६ ॥ भावतीर्थमधिकृत्याह—

कोहंमि उ निग्गहिण दाहस्स पसमणं हवइ तत्थं । लोहंमि उ निग्गहिण तण्हाण छेअणं होइ ॥ १०६७ ॥

व्याख्या—इह भावतीर्थं क्रोधादिनिग्रहसमर्थं प्रवचनमेव गृह्यते, तथा चाह—क्रोध एव निगृहीते 'दाहस्य' द्वेषानल-जातस्यान्तः प्रशमनं भवति, तस्य निरुपचरितं, नान्यथा, लोभ एव निगृहीते सति, किं ?—'तण्हाण छेअणं होइ'ति तृप्त-अभिप्लवङ्गलक्षणायाः किं ?—'छेदनं भवति' व्यपगमो भवतीति गाथार्थः ॥ १०६७ ॥

अट्टविहं कम्मरयं बहुएहि भवेहिं संचिअं जम्हा । तवसंजमेण धुव्वइ तम्हा तं भावओ तित्थं ॥ १०६८ ॥

व्याख्या—'अट्टविधम्' अष्टप्रकारं, किं ?—'कर्मरजः' कर्मैव जीवानुरञ्जनाद्रजः कर्मरज इति, बहुभिर्भवेः सञ्चितं यस्मात्तपःसंयमेन 'धाव्यते' शोध्यते, तस्मात्तत्-प्रवचनं भावतः तीर्थं, मोक्षसाधनत्वादिति गाथार्थः ॥ १०६८ ॥

दंसणनाणचरित्तेसु निउत्तं जिणवरैहि सव्वेहिं । तिग्गु अत्थेसु निउत्तं तम्हा तं भावओ तित्थं ॥ १०६९ ॥

व्याख्या—दर्शनज्ञानचारित्र्येषु 'नियुक्तं' नियोजितं 'जिनवरैः' तीर्थकृद्भिः 'सर्वैः' ऋषभादिभिरिति, यस्माच्चेत्थम्भू-तेषु त्रिविधेषु नियुक्तं तस्मात्तत्प्रवचनं भावतः तीर्थं, मोक्षसाधकत्वादिति गाथार्थः ॥ १०६९ ॥ उक्तं तीर्थम्, अधुना कर उच्यते, तत्रेयं गाथा—

णामकरो १ ठवणकरो २ दव्वकरो ३ खित्त ४ काल ५ भावकरो ६ ।

एसो खलु करगस्स उ णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १०७० ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा ॥ नवरं द्रव्यकरमभिधित्सुराह—

गोमहिंसुं द्विपैसूणं छगेलीणंपि अ करा मुणेयव्वा । तत्तो अ तण्णपल्ले थुसकंठं गीरपल्ले य ॥ १०७१ ॥

सिउवरैजंधीए वलिव्वहकए धीए अ चम्मे 'अ' । चुल्लंगंकरे अ भणिण अट्टारसमाकरुप्पत्ती ॥ १०७२ ॥

व्याख्या—गोकरस्तथाभूतमेव तद्वारेण वा रूपकाणामित्येवं सर्वत्र भावना कार्येति, नवरं शीताकरो-भोगः क्षेत्रपरि-माणोद्भव इति चान्ये, उत्पत्तिकरस्तु स्वकल्पनाशिल्पनिर्मितः शतरूपकादिः, शेषं प्रकटार्थमिति गाथाद्वयार्थः ॥ १०७१-१०७२ ॥ उक्तो द्रव्यकर इति, क्षेत्रकराद्यभिधित्सुराह—

खित्तंमि जंमि खित्ते काले जो जंमि होइ कालंमि । दुविहो अ होइ भावे पसत्थु तह अप्पसत्थो अ ॥ १०७३ ॥

व्याख्या—क्षेत्र इति द्वारपरामर्शः, एतदुक्तं भवति—क्षेत्रकरो यो यस्मिन् क्षेत्रे शुल्कादि । काल इति द्वारपरामर्श एव, कालकरो यो यस्मिन् भवति काले कुटिकादानादिः, द्विविधश्च भवति भावे, द्वैविध्यमेव दर्शयति—प्रशस्तस्तथाऽप्रशस्त-श्चेति गाथार्थः ॥ १०७३ ॥ तत्राप्रशस्तपरित्यागेन प्रशस्तसद्भावादप्रशस्तमेवादावभिधित्सुराह—

कलहकरो डमरकरो असमाहिकरो अनिव्वुडकरो अ । एसो उ अप्पसत्थो एवमाई मुणेयव्वो ॥ १०७४ ॥

व्याख्या—आह—उक्तप्रयोजनसद्भावादुपन्यासोऽप्येवमेव किमिति न कुत इति, अत्रोच्यते, आसेवनयाऽयमेव प्रथ-मस्थाने कार्य इति ज्ञापनार्थं, तत्र कलहो-भण्डनं, ततश्चाप्रशस्तः कोपाद्यौदयिकभावतः, तत्करणशीलः कलहकर इति, एवं डमरादिष्वपि भावनीयं, नवरं वाचिकः कलहः, कायवाङ्मनोभिस्ताडनादिगहनं डमरं, समाधानं-समाधिः स्वास्थ्यं न समाधिरसमाधिः—अस्वास्थ्यनिवन्धना सा सा कायादिचेष्टेत्यर्थः, अनेनैव प्रकारेणानिर्गृहीतरिति, एषोऽप्रशस्तः, तुशब्द-स्यावधारणार्थत्वादेव एव जात्यपेक्षया न तु व्यक्त्यपेक्षयेति, अत एवाह—एवमादिविज्ञातव्यः व्यक्त्यपेक्षयाऽप्रशस्तभाव-कर इति गाथार्थः ॥ १०७४ ॥ साम्प्रतं प्रशस्तभावकरमभिधानुकाश आह—

अत्थकरो अ हिअकरो कित्तिकरो गुणकरो जसकरो अ । अभयकर निव्वुडकरो कुलगर तित्थंकरंनकरो ॥ १०७५ ॥

व्याख्या—तत्रौघत एव विद्यादिरर्थः, उक्तं च—'विद्याऽपूर्वं धनार्जनं शुभमर्थ' इति, ततश्च प्रशस्तविचित्रकर्मक्षयोप-शमादिभावतः, तत्करणशीलोऽर्थकरः, एवं हितादिष्वपि भावनीयं, नवरं हितं-परिणामपथ्यं कुशलानुबन्धि यत्किञ्चित्, कीर्तिः—दानपुण्यफला, गुणाः—ज्ञानादयः, यशः—पराक्रमकृतं गृह्यते, तदुत्थसाधुवाद इत्यर्थः, अभयादयः प्रकटार्थाः, नवरमन्तः कर्मणः परिगृह्यते, तत्फलभूतस्य वा संसारस्येति गाथार्थः ॥ १०७५ ॥ उक्तो भावकरः, अधुना जिनादिप्रतिपादनायाऽऽह—

जियक्रोहमाणमाया जियलाहा तेण ते जिणा हुंति । अरिणो हंता रयं हंता अरिहंता तेण वुचंति ॥ १०७६ ॥

व्याख्या—जितक्रोधमानमाया जितलोभा येन कारणेन तेन ते भगवन्तः, किं?—जिना भवन्ति, ‘अरिणो हंता रयं हंते’त्यादिगाथादलं यथा नमस्कारनिर्युक्तौ प्रतिपादितं तथैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १०७६ ॥ कीर्तयिष्यामीत्यादिव्याचिख्यासया साम्प्रतमिदमाह—

कित्तेमि कित्तिणिजे सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स । दंसणनाणचरित्ते तवविणओ दंसिओ जेहिं ॥ १०७७ ॥

व्याख्या—कीर्तयिष्यामि नामभिर्गुणैश्च, किम्भूतान्?—कीर्तनीयान्, स्तवार्हानित्यर्थः, कस्येत्यत्राह—सदेवमणुआसुरलोकस्य, त्रैलोक्यस्येति भावः, गुणानुपदर्शयति—‘दर्शनज्ञानचारित्राणि’ मोक्षहेतूनि (निति), तथा ‘तपोविनयः’ दर्शितो यैः, तत्र तप एव कर्मविनयाद् विनयः, इति गाथार्थः ॥ १०७७ ॥

चउचीसंति य सग्वा उस्सभाईआ उ भण्णमाणा उ । अविसदग्गहणा पुण एरवयमहापिदेहेसुं ॥ १०७८ ॥

व्याख्या—चतुर्विंशतिरिति सत्त्वा, ऋषभादयस्ते वक्ष्यमाणा एव, अपिगवदग्रहणात्पुनः ऐरवतमहाविदेहेषु ये तद्ग्रहोऽपि वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ १०७८ ॥

कसिणं केवलकप्पं लोगं जाणंति तह य पासंति । केवलचरित्तनाणी तम्हा ते केवली हुंति ॥ १०७९ ॥

व्याख्या—‘कृत्स्नं’ सम्पूर्णं ‘केवलकल्पं’ केवलपमम्, इह कल्पगवद औपम्ये गृह्यते, उक्तं च—“सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा । औपम्ये चाधिवामे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ॥ १ ॥” ‘लोकं’ पञ्चास्तिकायात्मकं जानन्ति विशेषरूपतया, तथैव सम्पूर्णमेव, चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् पश्यन्ति सामान्यरूपतया, इह च ज्ञानदर्शनयोः सम्पूर्णलोकविषयत्वे च बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति, नवरं—“निर्विशेषं विशेषाणां, ग्रहो दर्शनमुच्यते । विशिष्टग्रहणं ज्ञानमेवं सर्वत्रगं द्वयम् ॥ १ ॥” इत्यनया दिशा स्वयमेवाभ्यूह्यमिति, यतश्चैवं केवलचारित्रिणः केवलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति, केवलमेवा विद्यत इति केवलिन इतिकृत्वा । आह—इहाकाण्ड एव केवलचारित्रिण इति किमर्थम्?, उच्यते, केवलचारित्रप्राप्तिपूर्विकैव नियमतः केवलज्ञानावाप्तिरिति न्यायप्रदर्शनेन नेदमकाण्डमिति गाथार्थः ॥ १०७९ ॥ व्याख्याता तावल्लोकस्येत्यादिरूपा प्रथमसूत्रगाथेति, अत्रैव चालनाप्रत्यवस्थाने विशेषतो निर्दिश्य(श्ये)ते—तत्र लोकस्योद्योतकरानित्याद्युक्तम्, अत्राऽऽह—अशोभनमिदं लोकस्येति, कुतः?, लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वेन परिमितत्वात्, केवलोद्योतस्य चापरिमितत्वेनैव लोकालोकव्यापकत्वाद्, वक्ष्यति च—‘केवलियणाणलंभो लोगालोगं पगासेइ’ति, ततश्चौघत एवोद्योतकरान् लोकालोकयोर्वेति वाच्यमिति, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, इह लोकगवदेन पञ्चास्तिकाया एव गृह्यन्ते, ततश्चाकाशास्तिकायभेद एषालोक इति न पृथगुक्तः, न चैतदनार्थः, यत उक्तम्—‘पंचैत्थिकायमइओ लोगो’ इत्यादि । अपरस्त्वाह—लोकस्योद्योतकरानित्येतावदेव साधु, धर्मतीर्थकरान् इति न वक्तव्यं, गतार्थत्वात्, तथाहि—ये लोकस्योद्योतकरास्ते धर्मतीर्थकरा एवेति, अत्रोच्यते, इह लोकैकदेशेऽपि ग्रामैकदेशे ग्रामवल्लोकगवदप्रवृत्तेर्मा भूतदुद्योतकरेणवधिविभङ्गज्ञानिष्वर्कचन्द्रादिषु वा सम्प्रत्ययः, तल्लवच्छेदार्थं धर्मतीर्थकरानित्याह । आह—यद्येवं धर्मतीर्थकरानित्येतावदे-

१ केवलज्ञानलाभो लोकालोक प्रकाशयति २ पञ्चास्तिकायमयो लोक

वास्तु लोकस्योद्योतकरानिति न वाच्यमिति, अत्रोच्यते, इह लोके येषूपनिष्ठादिविषमस्थानेषु मुधिकया धर्मार्थमवतरणतीर्थकरणशीलास्तेऽपि धर्मतीर्थकरा एवोच्यन्ते, तन्मा भूदतिमुग्धबुद्धीनां तेषु सम्प्रत्ययः, तदपनोदाय लोकस्योद्योतकरानप्याहेति । अपरस्त्वाह—जिनानित्यतिरिच्यते, तथाहि—यथोक्तप्रकारा जिना एव भवन्तीति, अत्रोच्यते, मा भूत्कुनयमतानुसारिपरिकल्पितेषु यथोक्तप्रकारेषु सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह—जिनानिति, श्रूयते च कुनयदर्शने—‘ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥’ इत्यादि, तद्वृत्तं न ते रागादिजेतार इति, अन्यथा कुतो निकारतः पुनरिह भवाङ्कुरप्रभवो?, बीजाभावात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्—“अज्ञानपांसुपिहितं पुरातनं कर्मबीजमविनाशि । तृष्णाजलाभिषिक्तं मुञ्चति जन्माङ्कुरं जन्तोः ॥ १ ॥” तथा—“दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नादुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥” इति । आह—यद्येवं जिनानित्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्याद्यतिरिच्यते इति, अत्रोच्यते, इह प्रवचने सामान्यतो विशिष्टश्रुतधरादयोऽपि जिना एवोच्यन्ते, तद्यथा—श्रुतजिना अवविजिना मनःपर्यायज्ञानजिनाः छद्मस्थवीतरागाश्च, तन्मा भूत्तेषु सम्प्रत्यय इति तदपनोदार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यप्यदुष्टमेव । अपरस्त्वाह—अर्हत इति न वाच्यं, न ह्यनन्तरोदितस्वरूपा अर्हद्व्यतिरेकेणापरे भवन्तीति, अत्रोच्यते, अर्हतामेव विशेष्यत्वान्न दोष इति । आह—यद्येवं हन्त ! तर्ह्यर्हत एवेत्येतावदेवास्तु लोकस्योद्योतकरानित्यादि पुनरपार्थक्यं, न, तस्य विशेषणसाफल्यस्य च प्रतिपादितत्वात् । अपरस्त्वाह—केवलिन इति न वाच्योक्तस्वरूपाणामर्हतां केवलित्वाच्चभिचारात्, सति च व्यभिचारसम्भवे विशेषणोपादानसाफल्यत्वात्, तथा च—

व्यभिचारे च विशेषणमर्थवद्भवति, यथा नीलोत्पलमिति, व्यभिचाराभावे तु तदुपादीयमानमपि यथा कृष्णो भ्रमरः शुक्ला वलाका इत्यादि(वत्) ऋते प्रयासात् कमर्थपुष्पातीति?, तस्मात्केवलिन इत्यतिरिच्यते, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह केवलिन एव यथोक्तस्वरूपा अर्हन्तो नान्य इति नियमनार्थत्वेन स्वरूपज्ञानार्थमेवेदं विशेषणमित्यनवयव, न चैकान्ततो व्यभिचारसम्भव एव विशेषणोपादानसाफल्यम्, उभयपदव्यभिचारे एकपदव्यभिचारे स्वरूपज्ञापने च शिष्टोक्तिषु तत्प्रयोगदर्शनात्, तत्रोभयपदव्यभिचारे यथा नीलोत्पलमिति, तथैकपदव्यभिचारे यथा आपो द्रव्यं पृथिवी द्रव्यमिति, तथा स्वरूपज्ञापने यथा परमाणुरप्रदेश इत्यादि, यतश्चैवमतः केवलिन इति न दुष्टम् । आह—यद्येवं केवलिन इत्येतदेव सुन्दरं, शेषं तु लोकस्योद्योतकरानित्यादिकमनर्थकमिति, अत्रोच्यते, इह श्रुतकेवलिप्रभृतयोऽन्येऽपि विद्यन्त एव केवलिनः, तस्मान्मा भूतेषु सम्प्रत्यय इति तत्प्रतिक्षेपार्थं लोकस्योद्योतकरानित्याद्यपि वाच्यमिति । एवं ह्यादिसंयोगापेक्षयाऽपि विचित्रनयमताभिज्ञेन स्वधिया विशेषणसाफल्यं वाच्यम्, इत्यलं विस्तरेण, गमनिकामात्रमेतदिति । तत्र यदुक्तं 'कीर्तयिष्यामीति' तत्कीर्तनं कुर्वन्नाह—

उसभमजिअं च वंदे संभवमभिणंदणं च सुमइं च । पउमप्पहं सुपासं जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥ सुविहिं च पुप्फदंतं सीअल सिज्जंस वासुपुज्जं च । विमलमणंतं च जिणं धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥ कुंथुं अरं च मल्लिं वंदे सुणिसुव्वयं नमिजिणं च । वंदामि रिट्ठनेमिं पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥ (सूत्राणि)

एतास्त्रिंशोऽपि सूत्रगाथा इति, आसां व्याख्या—इहार्हतां नामानि अन्वर्थमधिकृत्य सामान्यलक्षणतो विशेषलक्षणतश्च वाच्यानि, तत्र सामान्यलक्षणमिदं—'वृष उद्धहने' समग्रसंयमभारोद्धहनाद् वृषभः, सर्व एव च भगवन्तो यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषहेतुप्रतिपादनायाऽऽह—

ऊरुसु उसभलंछण उसभं सुमिणंमि तेण उसभजिणो ।

पुंवद्धं । जेण भगवओ दोसुवि ऊरुसु उसभा उप्पराहुत्ता जेणं च मरुदेवाए भगवईए चोइसण्हं महासुमिणाणं पढमो उसभो सुमिणे दिट्ठोत्ति, तेण तस्स उसभोत्ति णामं कयं, सेसतित्थगराणं मायरो पढमं गयं तओ वसहं एवं चोइस, उसभोत्ति वा वसहोत्ति वा एगट्ठं । इयाणिं अजिओ—तस्य सामान्येनाभिधाननिबन्धनं परीपहोपसर्गादिभिर्न जितोऽजितः, सर्व एव भगवन्तो यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषनिबन्धनाभिधित्सयाऽऽह—

अक्खेसु जेण अजिआ जणणी अजिओ जिणो तम्हा ॥ १०८० ॥

व्याख्या—पेच्छद्धं । भगवओ अम्मापियरो जूयं रमंति, पढमो राया जिणियाइओ, जाहे भगवंतो आयाया ताहे ण राया, देवी जिणइ, तत्तो अक्खेसु कुमारप्राधान्यात् देवी अजिएति अजिओ से णामं कयंति गाथार्थः ॥ १०८० ॥

१ पूर्वार्थः । येन भगवतो द्वयोरप्यूरुणोवृषभाबुपरीभूतो येन च मरुदेवया भगवत्या चतुर्दशानां महास्वप्नानां प्रथम वृषभो दृष्टस्व इति, तेन तस्य वृषभ इति नाम कृत, शेषतीर्थकराणां मातरं प्रथमं गजं ततो वृषभ एव चतुर्दश, ऋषभ इति वा वृषभ इति वैकार्यो । इदानीमजित—२ पश्चार्थः । भगवतो मातापितरौ घृतं रमेते, प्रथमं राजा जितवान्, यदा भगवन्त आयातास्तदा न राजा, देवी जयति, ततोऽक्षेपु कुमारप्राधान्यात् देवी अजितेति अजित-स्त्रस्य नाम कृतमिति ।

इदानीं सम्भवो—तस्यौद्योतोऽभिधाननिबन्धनं—संभवन्ति प्रकर्षेण भवन्ति चतुस्त्रिंशदतिशयगुणा अस्मिन्निति सम्भवः, सर्व एव भगवन्तो यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषपरीजाभिधित्सयाऽऽह—

अभिसंभूआ सासत्ति संभवो तेण वुच्चई भयवं ।

गवभगए जेण अव्वहिया सस्सणिप्फत्ती जाया तेण संभवो ॥ इयाणिं अभिणंदणो, तस्य सामान्येनाभिधानान्वर्थः—अभिनन्द्यते देवेन्द्रादिभिरित्यभिनन्दनः, सर्व एव यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषहेतुप्रतिपादनायाऽऽह—

अभिणंदई अभिक्खं सक्को अभिणंदणो तेण ॥ १०८१ ॥

व्याख्या—पेच्छद्धं ॥ गवभगए अभिक्खणं सक्को अभिणंदियाइओत्ति, तेण से अभिणंदणोत्ति णामं कयं, गाथार्थः ॥ १०८१ ॥ इदानीं सुमतिः, तस्य सामान्येनाभिधाननिबन्धनं शोभना मतिरस्येति सुमतिः, सर्व एव च सुमतयो भगवन्त इत्यतो विशेषनिबन्धनाभिधानायाह—

जणणी सव्वत्थ विणिच्छएसु सुमइत्ति तेण सुमइजिणो ।

ग्राहद्धं । जणणी गवभगए सव्वत्थ विणिच्छएसु अईव मइसंपण्णा जाया, दोण्हं सवत्तीणं मयपइयाणं ववहारो छिन्नो,

आवश्यकदारिभद्रीया

ताओ भणिआओ-मम पुत्तो भविस्सइ सो जोवणत्थो एयस्सऽसोगवरपायवस्स अहे ववहारं तुव्वं छिंदिहि, ताव एगा-
इयाओ भवह, इयरी भणइ-एवं भवतु, पुत्तमाया णेच्छइ, ववहारो छिज्जउत्ति भणइ, णाऊण तीए दिण्णो, एवमार्डग-
व्वगुणेणंति सुमई ॥ इयाणिं पउमप्पहो-तस्य सामान्यतोऽभिधानकारणम्-इह निष्पङ्कतामङ्गीकृत्य पद्मस्यैव प्रभा
यस्यासौ पद्मप्रभः, सर्व एव जिना यथोक्तस्वरूपा इत्यतो विशेषकारणमाह-

पउमसयणंमि जणणीइ डोहलो तेण पउमाओ ॥ १०८२ ॥

व्याख्या-पंचछद्धं ॥ गवभगए देवीए पउमसयणंमि डोहलो जाओ, तं च से देवयाए सज्जियं, पउमवण्णो य भगवं,
तेण पउमप्पहोत्ति गाथार्थः ॥ १०८२ ॥ इदानीं सुपासो, तस्यौघतो नामान्वर्थः-शोभनानि पार्श्वान्यस्येति सुपार्श्वः, सर्व
एव च अर्हन्त एवम्भूता इत्यतो विशेषेण नामान्वर्थमभिधित्सुराह-

गवभगए जं जणणी जाय सुपासा तओ सुपासजिणो ।

व्याख्या-गवभगए जणणीए तित्थगराणुभावेण सोभणा पासा जायत्ति, ता सुपासोत्ति । एवं सर्वत्र सामान्याभिधानं

१ ते भणिते-मम पुत्तो भविष्यति स योऽनस्य पुत्तस्याशोकवरपादपस्याधो व्यवहारं युवयो छेत्स्यति तावदेकत्र भवत, इतरा भणति-एव भवतु, पुत्र-
माता नेच्छति, व्यवहारं चिन्तयतामिति भणति, ज्ञात्वा तस्यैव दत्त, एवमादिगर्भगुणेनेति सुमति । इदानीं पद्मप्रभः २ पश्चार्थः ॥ गर्भगते देव्या पद्मशयने दोहदो
जात, तच्च तस्यैव देवतया सज्जित, पद्मवर्णश्च भगवान्, तेन पद्मप्रभ इति । इदानीं सुपार्श्वः-गर्भगते जनन्यास्तीर्थकरानुभावेन शोभनौ पार्श्वौ जाताविति,
तत् सुपार्श्व इति ।

विशेषाभिधानं चाधिकृत्यार्थाभिधानविस्तरौ द्रष्टव्यः, इह पुनः सुज्ञानत्वात् ग्रन्थविस्तरभयाच्च नाभिधीयत इति कृतं विस्तरेण
इयाणिं चंदप्पहो-चन्द्रस्यैव प्रभा-ज्योत्स्ना सौम्याऽस्येति चन्द्रप्रभः, तत्थ सव्वेऽवि तित्थगरा चंद इव सोमलेसा, विसेसो

जणणीए चंदपियणंमि डोहलो तेण चंदाओ ॥ १०८३ ॥

व्याख्या-पंचछद्धं ॥ देवीए चंदपियणंमि डोहलो चंदसरिसवण्णो य भगवं तेण चंदप्पहोत्ति गाथार्थः ॥ १०८३ ॥
इदानीं सुविहित्ति, तत्र शोभनो विधिरस्येति सुविधिः, इह च सर्वत्र कौशल्यं विधिरुच्यते, तत्थ सव्वेऽवि एरिसा, विसेसो पुण
सव्वविहीसु अ कुसला गवभगए तेण होइ सुविहिजिणो ।

व्याख्या-गाहड्डं ॥ भगवंते गवभगए सव्वविहीसु चैव विसेसओ कुसला जणणित्ति जेण तेण सुविहित्ति णामं कयं ॥
इयाणिं सीयलो, तत्र सकलसत्त्वसन्तापकरणविरहादाह्लादजनकत्वाच्च शीतल इति, तत्थ सव्वेऽवि अरिस्स मित्तस्स वा
उवरिं सीयलघरसमाणा, विसेसो उण

पिउणो दाहोवसमो गवभगए सीयलो तेणं ॥ १०८४ ॥

१ इदानीं चन्द्रप्रभ, तत्र सर्वेऽपि तीर्थकराश्चन्द्र इव सौम्यलेक्ष्या, विशेष-पश्चार्थः ॥ देव्याश्चन्द्रपाने दोहद चन्द्रसदृशवर्णश्च भगवान् तेन चन्द्रप्रभ ।
इदानीं सुविधिरिति, तत्र सर्वेऽपि ईदृशा, विशेष पुन-गाथार्थः । भगवति गर्भगते सर्वविधिष्वेव विशेषतः कुशला जननीति येन तेन सुविधिरिति नाम
कृत । इदानीं शीतल-तत्र सर्वेऽपि अतीनां मित्राणां घोपरि शीतलगृहसमाना, विशेष पुन-

व्याख्या-पंचछद्धं ॥ पिउणो पित्तदाहो पुव्वुप्पण्णो ओसहेहिं ण पउणत्ति, गवभगए भगवंते देवीए परामुट्ठस्स
पउणो, तेण सीयलोत्ति गाथार्थः ॥ १०८४ ॥ इयाणिं सेज्जंसो, तत्र श्रेयान्-समस्तभुवनस्यैव हितकरः, प्राकृतशैल्या छान्द-
सत्वाच्च श्रेयांस इत्युच्यते, तत्थ सव्वेऽवि तेलोगस्स सेया, विसेसो उण-

महरिहसिज्जारुहणंमि डोहलो तेण होइ सिज्जंसो ।

व्याख्या-गाहड्डं । तस्स रत्तो परंपरागया सेज्जा देवतापरिगहिता अच्चिज्जइ, जो तं अल्लियइ तस्स देवया उवसगं
करेति, गवभत्थे य देवीए डोहलो उवविट्ठा अकंता य, आरसिउं देवया अवकंता, तित्थगरनिमित्तं देवया परिकिखया,
देवीए गवभप्पहावेण एवं सेयं जायं, तेण से णामं कयं सेज्जंसोत्ति ॥ इयाणिं वसुपुज्जो, तत्र वसूनां पूज्यो वसुपूज्यः,
वसवो- देवाः, तत्थ सव्वेऽवि तित्थगरा इंदार्इणं पुज्जा, विसेसो उण-

पूएइ वासवो जं अभिक्खणं तेण वसुपुज्जो ॥ १०८५ ॥

व्याख्या-पंचछद्धं ॥ वासवो देवराया, तस्स गवभगयस्स अभिक्खणं अभिक्खणं जणणीए पूयं करेइ, तेण वासुपुज्जोत्ति,

१ पश्चार्थः ॥ पितु पित्तदाहं पूर्वोत्पन्न औषधेनं प्रगुण्यते, गर्भगते भगवति देव्या परामृष्ट प्रगुण, तेन शीतल इति । इदानीं श्रेयांस, तत्र सर्वेऽपि
श्रेयोक्त्यस्य श्रेयस्करा, विशेष पुन गाथार्थः । तस्य राज परंपरागता शय्या देवतापरिशृङ्गीताऽर्च्यते, यस्मात्प्राप्तमिति तस्य देवतोपसर्गं करोति, गर्भस्थे च
(भगवति) देव्या दोहद उपविष्टाऽऽक्रान्ता च, देवताऽऽरस्यापक्रान्ता, तीर्थकरनिमित्तं देवता परीक्षिता, देव्या गर्भप्रभावेणैव श्रेयो जात, तेन तस्य नाम
कृत श्रेयांस इति । इदानीं वासुपूज्य, तत्र सर्वेऽपि तीर्थकरा इन्द्रादीनां पूज्या, विशेष पुन-पश्चार्थः ॥ वासवो देवराज, तस्य गर्भगतस्याभीक्षणमभीक्षण
जनन्या पूजा करोति तेन वासुपूज्य इति,

आवश्यकहारिभद्रीया

अहवा वसूणि-रयणाणि वासवो-वेसमणो सो गवभगए अभिक्खणं अभिक्खणं तं रायकुलं रयणेहिं पूरेडत्ति वासुपुज्जो ॥
गाथार्थः ॥ १०८५ ॥ इयाणिं विमलो, तत्र विगतमलो विमलः, विमलानि वा ज्ञानादीनि यस्य, सामण्णलक्खणं सधे
सिंपि विमलाणि णाणदंसणाणि सरीरं च, विसेसलक्खणं

विमलतणुबुद्धि जणणी गवभगए तेण होइ विमलजिणो ।

व्याख्या—पुबुद्धं । गवभगए मातूए सरीरं बुद्धी य अतीव विमला जाया तेण विमलोत्ति ॥ इयाणिं अणंतो-तत्रानन्त
कर्माश्रययादनन्तः, अनन्तानि वा ज्ञानादीन्यस्येति, तत्थ सधेहिंपि अणंता कम्मंसा जिया सधेसिं च अणंताणि
णाणाईणि, विसेसो पुण

रयणविचित्तमणंतं दामं सुमिणे तओऽणंतो ॥ १०८६ ॥

व्याख्या—गाहापच्छद्धं ॥ 'रयणविचित्तं' रयणखचियं 'अणंतं' अइमहप्पमाणं दामं सुमिणे जणणीए दिट्ठं, तओ
अणंतोत्ति गाथार्थः ॥ १०८६ ॥ इयाणिं धम्मो, तत्र दुर्गतौ प्रपतन्तं सच्चसद्वातं धारयतीति धर्मः, तत्थ सधेवि एवं-
विहत्ति, विसेसो पुण—

१ अथवा वसूनि-रत्नानि वासवो-वेध्रमण स गर्भगतेऽभीक्षणमभीक्षणं तत् राजकुलं रीतिं पूरयतीति वासुपूज्य । इदानीं विमल, सामान्यलक्षणं सर्वेषामपि
विमले ज्ञानदर्शने शरीरं च, विशेषलक्षण-पूर्वार्धं । गर्भगते मातुः शरीरं बुद्धिश्चातीव विमला जाता तेन विमल इति । इदानीमनन्तः, तत्र सर्वैरपि अनन्ता
कर्माणां जिताः सर्वेषां चानन्तानि ज्ञानादीनि, विशेष पुन -गाथापश्चार्धं ॥ रत्नविचित्र-रत्नलचित्तमनन्तम्-अतिमहत्प्रमाणं दाम स्वप्ने जनन्या इष्ट ततोऽनन्त
इति । इदानीं धर्मः, तत्र सर्वेऽपि एवविधा इति, विशेषः पुनः—

गवभगए जं जणणी जाय सुधम्मत्ति तेण धम्मजिणो ।

व्याख्या—गाहद्धं ॥ गवभगए भगवंते विसेसओ से जणणी दाणदयाइएहिं अहिगारेहिं जाया सुधम्मत्ति तेण धम्म-
जिणो भगवं । इयाणिं संती, तत्र शान्तियोगात्तदात्मकत्वात्तत्कर्तृत्वाद्वा शान्तिरिति, इदं सामण्णं, विसेसो पुण—

जाओ असिबोवसमो गवभगए तेण संतिजिणो ॥ १०८७ ॥

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ महंतं असिबं आसि, भगवंते गवभमागए उवसंतंति गाथार्थः ॥ १०८७ ॥ इदानीं कुंधू, तत्र
कुः-पृथ्वी तस्यां स्थितवानिति कुस्थः, सामण्णं सधेवि एवंविहा, विसेसो पुण

थूहं रयणविचित्तं कुंधुं सुमिणंमि तेण कुंधुजिणो ।

व्याख्या—गाहद्धं । मणहरे अब्भुण्णए महप्पएसे थूहं रयणविचित्तं सुमिणे दद्धं पडिबुद्धा तेण से कुंधुत्ति णामं कयं ।
इदानीं अरो, तत्र—'सर्वोत्तमे महासत्त्वकुले य उपजायते । तस्याभिवृद्धये वृद्धैरसावर उदाहृतः ॥ १ ॥' तत्थ सधेऽवि
सन्वुत्तमे कुले विद्धिकरा एव जायंति, विसेसो पुण

१ गाथार्थः । गर्भगते भगवति विशेषतस्तस्य जननीं दानदयादिकेवधिकारेषु जाता सुधर्मेति तेन धर्मेजिनो भगवान् । इदानीं शान्ति -इदं सामान्यं
विशेष पुन -पश्चार्धं ॥ महद्दक्षिणमासीत्, भगवति गर्भमागत उपशान्तमिति । इदानीं कुंधू, सामान्यं सर्वेऽन्येवविधा, विशेष पुनः । गाथार्थः । मनोहरेऽ-
भ्युन्नते महाप्रदंशे स्वरूपं रत्नविचित्रं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धा तेन तस्य कुंधुरिति नाम कृत । इदानीमर-तत्र सर्वेऽपि सर्वोत्तमे कुं वृद्धिकरा एव जायन्ते,
विशेष पुन -

सुमिणे अरं महरिहं पासइ जणणी अरो तम्हा ॥ १०८८ ॥

व्याख्या—पच्छद्धं ॥ गवभगए मायाए सुमिणे सवरयणमओ अइसुंदरो अइप्पमाणो य जम्हा अरओ दिट्ठो तम्हा
अरोत्ति से णामं कयंति गाथार्थः ॥ १०८८ ॥ इदानीं मल्लित्ति, इह परीपहादिमल्लजयात्प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च मल्लिः,
तत्थ सधेहिंपि परीसहमल्ल रागदोसा य णिहयत्ति सामण्णं, विसेसो

वरसुरहिमल्लसयणंमि डोहलो तेण होइ मल्लिजिणो

व्याख्या—(गाहद्धं)गवभगए माऊए सबोउगवरसुरहिकुसुममल्लसयणिजे दोहलो जाओ, सो य देवयाए पडिसंमाणिओ
दोहलो, तेण से मल्लित्ति णामं कयं । इदानीं मुणिसुवयोत्ति-तत्र मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः तथा शोभनानि
प्रतान्यस्येति सुव्रतः मुनिश्चासौ सुव्रतश्चेति मुनिसुव्रतः, सधे सुमुणियसवभावा सुव्रया यत्ति सामण्णं, विसेसो

जाया जणणी जं सुव्वयत्ति मुणिसुव्वओ तम्हा ॥ १०८९ ॥

व्याख्या—(पच्छद्धं)गवभगए णं माया अईव सुव्वया जायन्ति तेण मुणिसुव्वओत्ति णामं, गाथार्थः ॥ १०८९ ॥ इयाणीं णमित्ति-

१ पश्चार्धं ॥ गर्भगते माया स्वप्ने सर्वैरनमयोऽतिसुन्दरोऽतिप्रमाणश्च यस्माद्वरको दृष्टस्तस्माद्वर इति तस्य नाम कृतमिति । मल्लिरिति, तत्र सर्वैरपि परीपह-
मल्ल रागदोषाश्च निहता इति सामान्य विशेष - (गाथार्थं) गर्भगते मातुः सर्वैर्दुर्कवरसुरभिकुसुममाल्यशयनीये दोहदो जातः, स च देवतया प्रतिसन्मानीतो
दोहद, तेन तस्य मल्लिरिति नाम कृत । इदानीं मुनिसुव्रत इति-तर्वे सुमुणित्सर्वभावा सुव्रताश्चेति सामान्य विशेष - (पश्चार्धं) ॥ गर्भगते माताऽतीव
सुव्रता जातेति तेन मुनिसुव्रत इति नाम । इदानीं नमिरिति—

भावश्यकहारिभङ्गीया

तत्र प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाल्लक्षणान्तरसम्भवाच्च परीपहोपसर्गादिनमनाज्ञमिरिति । तथा चाष्टौ व्याकरणान्यैन्द्रादीनि लोकेऽपि साम्प्रतमभिधानमात्रेण प्रतीतान्येव, अतः कतिपयशब्दविषयलक्षणाभिधानतुच्छे पाणिनिमत एव नाग्रहः कार्य इति, व्यासादिप्रयुक्तशब्दानामपि तेनासिद्धेः, न च ते ततोऽपि शब्दशास्त्रानभिज्ञा इति, कृतं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम्— तत्थ सवेहिंवि परीसहोवसगा णामिया कसाय(याय)त्ति सामण्णं, विसेसो—

पणया पच्चंतनिच्चा दंसियमित्ते जिणंमि तेण नमी ।

व्याख्या—(गाहङ्ग) उल्लिखितं पच्चंतपत्थिवेहिं णयरे रोहिज्जमाणे अण्णराईहिं देवीए कुच्छिए णमी उववण्णो, ताहे देवीए गव्वस्स पुण्णसत्तीचोइयाए अट्टालमारोहुं सद्धा समुप्पण्णा, आरुढा य दिट्ठा परपत्थिवेहिं, गव्वप्पभावेण य पणया सामंतपत्थिवा, तेण से णमित्ति णामं कयं । इदाणीं णेमी, तत्र धर्मचक्रस्य नेमिवज्जेमिः, सवेवि धम्मचक्रस्स णेमीभूयत्ति सामण्णं, विसेसो

रिट्ठरयणं च नेमिं उप्पयमाणं तओ नेमी ॥ १०९० ॥

व्याख्या—(पच्छङ्ग)गव्वभगए तस्स मायाए रिट्ठरयणामओ महइमहालओ णेमी उप्पयमाणो सुमिणे दिट्ठोत्ति, तेण

१ तत्र सबैरपि परीपहोपसर्गा नामिताः कपायाच इति सामान्य, विशेष (गाथार्थ)—‘मुल्लिखितं’ प्रवृत्तपार्थिवैर्गरे कथ्यमानेऽन्यराजभिः देव्याः कुक्षौ नमिष्यन्तः, तदा देव्या गर्भस्य पुण्यशक्तिचोदिताया अट्टालकमारोहो श्रद्धा समुत्पत्ता, आरुढा च दृष्टा परपार्थिवैः, गर्भप्रभावेण च प्रणता सामन्तपाथियाः, तेन तस्य नमिरिति नाम कृतं । इदाणीं नेमि—सर्वेऽपि धर्मचक्रस्य नेमीभूता इति सामान्य, विशेषः—(पञ्चार्थं) गर्भगते तस्य माप्राऽरिष्टरत्नमयो महा-
तिमहालयो नेमिरूपतश्च स्वमे दृष्ट इति, तेन

से रिट्ठेणेमित्ति णामं कयं, गाथार्थः ॥ १०९० ॥ इदाणीं पासोत्ति, तत्र पूर्वोक्तयुक्तिकलापादेव पश्यति सर्वभावानिति पार्श्वः, पश्यक इति चान्ये, तत्थ सवेऽपि सव्वभावणं जाणगा पासगा यत्ति सामण्णं, विसेसो पुण—

सप्पं सयणे जणणी तं पासइ तमसि तेण पासजिणो ।

व्याख्या—(गाहङ्ग) गव्वभगए भगवन्ते तेलोक्कवंधवे सत्तमिरं णागं सयणिज्जे णिविज्जणे माया से सुविणे दिट्ठत्ति, तहा अंधकारे सयणिज्जगयाए गव्वप्पभावेण य एतं सप्पं पासिऊणं रण्णो सयणिज्जे णिग्गया वाहा चडाविया भणिओ य—एस सप्पो वच्चइ, रण्णा भणियं—कहं जाणसि ?, भणइ—पेच्छामि, दीवएण पलोइओ, दिट्ठो य सप्पो, रण्णा चिंता गव्वस्स एसो अइसयप्पहावो जेण एरिसे तिमिरांधयारे पासइ, तेण पासोत्ति णामं कयं । इदाणीं वद्धमाणो, तत्रोत्पत्तेरारभ्य ज्ञानादिभिर्वर्द्धत इति वर्द्धमानः, तत्थ सवेवि णाणाइगुणेहिं वहुइत्ति, विसेसो वुण

वहुइ नायकुलंति अ तेण जिणो वद्धमाणुत्ति ॥ १०९१ ॥

१ तस्यादिष्टनेमिरिति नाम कृत । इदाणीं पार्थ इति—तत्र सर्वेऽपि सर्वभावाना ज्ञायका पश्यकाश्चेति सामान्य, विशेष पुन—(गाथार्थं)गर्भगते भगवति त्रैलोक्यबान्धवे सप्तशिरस्य नाग शयनीये निर्विजने माता दृष्टवती तस्य स्वम इति, तथाऽन्धकारे शयनीयगतया गर्भप्रभावेण चागच्छन्त सर्वे दृष्टा राज्ञ शयनीयाश्चि गतो बाहुश्चापितो भणितश्च—‘एवं वं व्रजति, राज्ञा भणित—कथं जानासि ?, भणति—पश्यामि, दीपेन प्रलोकित दृष्टश्च सर्व, राज्ञश्चिन्ता—गर्भस्य एषो ऽतिशयप्रभावो येनेद्वेने निमित्तराज्यारे पश्यति, तेन पार्थ इति नाम कृत । इदाणीं वर्द्धमान, तत्र सर्वेऽपि ज्ञानादिगुणैर्वर्द्धन्त इति विशेष पुन—

व्याख्या—गव्वभगएण भगवत्या णायकुलं विसेसेण धणेण वट्ठियाइयं तेण से णामं कयं वद्धमाणेत्ति, गाथार्थः ॥ १०९१ ॥ एवमेतावता ग्रन्थेन निस्त्रोऽपि मूलसूत्रगाथा व्याख्याता इति ॥ अधुना सूत्रगाथैव—

एवं मए अभिधुआ विहुयरयमला पहीणजरमरणा । चउवीसंपि जिणवरा तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥

अस्या व्याख्या—‘एवम्’अनन्तरोक्तेन प्रकारेण ‘मए’ इत्यात्मनिर्देशमाह, ‘अभिधुता’ इति आभिमुख्येन स्तुता अभिधुता इति, स्वनामभिः कीर्तिता इत्यर्थः, किंविशिष्टास्ते ?—‘विभूतरजोमलाः’ तत्र रजश्च मलश्च रजोमलौ विधूतौ—प्रकम्पितौ अनेकार्थत्वाद्वा अपनीतौ रजोमलौ यैस्ते तथाविधाः, तत्र वध्यमानं कर्म रजो भण्यते पूर्ववद्धं तु मल इति, अथवा वद्धं रजः निवृत्तं मलः, अथवेर्यापथं रजः साम्प्रसारिकं मल इति, यत एवैवम्भूता अत एव प्रक्षीणजरामरणाः, कारणा-
भावादित्यर्थः, तत्र जरा—वयोहानिलक्षणा मरणं तु—प्राणत्यागलक्षणं, प्रक्षीणे जरामरणे येषां ते तथाविधाश्चतुर्विंशतिरपि, अपिशब्दात्तदन्त्येऽपि, ‘जिनवराः’ श्रुतादिजिनप्रधानाः, ते च सामान्यकेवलिनोऽपि भवन्ति अत आह—तीर्थकरा इति, एतत्समानं पूर्वेण, ‘मे’ मम, किं ?—‘प्रसीदन्तु’ प्रसादपरा भवन्तु, स्यात्—‘क्षीणक्लेशत्वान्न पूजकानां प्रसाददास्ते हि । तच्च न यस्मात्तेन पूज्याः क्लेशक्षयादेव ॥ १ ॥ योऽस्तुतः प्रसीदति रोपमवश्यं स याति निन्दायाम् । सर्वत्रासमचित्तश्च सर्व-
हितदः कथं न भवेत् ? ॥ २ ॥ तीर्थकरास्त्वह यस्माद्रागद्वेषक्षयात्रिलोकविदः । स्वात्मपरतुल्यचित्ताश्चातः सद्भिः सदा पूज्याः ॥ ३ ॥ जीतार्दितेषु च यथा द्वेषं वह्निर्न याति रागं वा । नाऽऽह्वयति वा तथाऽपि च तमाश्रिताः स्वेष्टमनुवते ॥ ४ ॥

तद्वतीर्थकरान् ये त्रिभुवनभावप्रभावकान् भक्त्या । समुपाश्रिता जनास्ते भवशीतमपास्य यान्ति शिवम् ॥ ५ ॥” एतदुक्तं भवति—यद्यपि ते रागादिरहितत्वाच्च प्रसीदन्ति तथापि तानुद्दिश्याचिन्त्यचिन्तामणिकल्पानन्तःकरणशुद्ध्या अभिष्टवकर्हणां तत्पूर्विकैवाभिलषितफलावासिर्भवतीति गाथार्थः ॥ तथा—

किञ्चियद्विद्यमहिआ जेण लोगस्स उत्तमा सिद्धा । आरुग्गवोहिलाभं ममाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥

इयमपि सूत्रगाथैव, अस्या व्याख्या—कीर्तिताः—स्वनामभिः प्रोक्ताः वन्दिताः—त्रिविधयोगेन सम्यक्स्तुताः मयेत्यात्मनिर्देशे, महिता इति वा पाठान्तरमिदं च, महिताः—पुष्पादिभिः पूजिताः, क एत इत्यत आह—य एते ‘लोकस्य’ प्राणि-लोकस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः—प्रधानाः, ऊर्ध्वं वा तमस इत्युत्तमसः, ‘उत्प्रावत्योर्ध्वगमनोच्छेदनेष्विति वचनात्, प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते, ‘सिद्धा’ इति सितं ध्यातमेवामिति सिद्धाः—कृतकृत्या इत्यर्थः, अरोगस्य भाव आरोग्यं—सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभः—प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते तं, स चानिदानो मोक्षायैव प्रशस्यत इति, तदर्थमेव च तावत्किं ?, तत आह—समाधानं—समाधिः, स च द्रव्यभावभेदाद् द्विविधः, तत्र द्रव्यसमाधिर्यदुपयोगस्वास्थ्यं भवति तेषां वाऽविरोध इति, भावसमाधिस्तु ज्ञानादिसमाधानमेव, तदुपयोगादेव परमस्वास्थ्ययोगादिति, यतश्चायमित्थं द्विधाऽतो द्रव्यसमाधिव्यवच्छेदार्थमाह—वरं—प्रधानं भावसमाधिमित्यर्थः, असावपि तारतम्यभेदादनेकधैव अत आह—उत्तमं—सर्वोत्कृष्टं ददतु—प्रयच्छन्तु, आह—किं तेषां प्रदानसामर्थ्यमस्ति ?, न, किमर्थमेवमभिधीयत इति ?, उच्यते, भक्त्या, वक्ष्यति च—‘भासा असच्चमोसा’ इत्यादि, नवरं तद्वक्त्या स्वयमेव तत्प्राप्तिरुपजायत इति कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ६ ॥ व्याख्यातं लेशत इदं सूत्रगाथाद्वयम्, अधुना सूत्रस्पर्शिकया प्रतन्यते, तत्राभिष्टवकीर्तनेकाधिकानि प्रतिपादयन्नाह—

युहथुण्णवन्दणमंसणाणि एगट्ठिआणि एयाणि । कित्तण पसंसणावि अ विणयपणामे अ एगट्ठा ॥ १०९२ ॥

व्याख्या—स्तुतिः सवनं वन्दनं नमस्करणम् एकार्थिकान्येतानि, तथा कीर्तनं प्रशंसैव विनयप्रणामौ च एकार्थिका नीति गाथार्थः ॥ १०९२ ॥ साम्प्रतं यदुक्तम् ‘उत्तमा’ इति तद्व्याचिख्यासुरिदमाह—

मिच्छत्तमोहणिज्जा नाणावरणा चरित्तमोहाओ । तिविहतमा उम्मुक्का तम्हा ते उत्तमा हुंति ॥ १०९३ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयात् तथा ज्ञानावरणात्तथा चारित्रमोहाद् इति, अत्र मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शनसप्तकं गृह्यते, तत्रानन्तानुबन्धनश्चत्वारः कपायास्तथा मिथ्यात्वादित्रयं च, ज्ञानावरणं मतिज्ञानाद्यावरणभेदात् पञ्चविधं, चारित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिभेदं, तच्चानन्तानुबन्धिरहिता द्वादश कपायास्तथा नव नोकपाया इति, अस्मादेव यतस्त्रिविधतमसः, किम् ?—उम्मुक्ताः—प्रावत्येन मुक्ताः, पृथग्भूता इत्यर्थः, तस्मात्ते भगवन्तः, किम् ?, उत्तमा भवन्ति. ऊर्ध्वं तमोवृत्तेरिति गाथार्थः ॥ १०९३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं ‘आरोग्यबोधिलाभं’ इत्यादि, अत्र भावार्थमविपरीतमनवगच्छन्नाह—आरुग्गवोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं च मे दिंतु । किं नु हु निआणमेअं ति ?, विभासा इत्थ कायव्या ॥ १०९४ ॥

व्याख्या—आरोग्याय बोधिलाभः आरोग्यबोधिलाभस्तं, भावार्थः प्रागुक्त एव, तथा समाधिवरमुत्तमं च ‘मे’ मम ददत्विति यदुक्तम्, अत्र काका पृच्छति—‘किं नु हु णियाणमेअं ति तत्र किमिति परप्रश्ने, नु इति वितर्के, हु तत्समर्थने, निदानमेतदिति’,—यदुक्तमारोग्यादि ददतु, यदि निदानमलमनेन, सूत्रे प्रतिपिद्धत्वात्, न चेद् व्यर्थमेवोच्चारणमिति, गुरुराह—‘विभासा एत्थ कायव’त्ति विविधा भाषा विभाषा—विषयविभागव्यवस्थापनेन व्याख्येत्यर्थः, अत्र कर्तव्या, इयमिह भावना—नेदं निदानं, कर्मबन्धहेतुत्वाभावात्, तथाहि—मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपाययोगा बन्धहेतवः, न च मुक्तिप्रार्थनायाममीशमन्यतरस्यापि सम्भव इति, न च व्यर्थमेव तदुच्चारणमिति, ततोऽन्तःकरणशुद्धेरिति गाथार्थः ॥ १०९४ ॥ आह—न नामेदमित्थं निदानं, तथापि तु दुष्टमेव, कथम् ?, इह स्तुत्या आरोग्यादिप्रदातारः स्युर्न वा ?, यद्याद्यः पक्षस्तेषां रागादिमत्प्रसङ्गः, अथ चरमः तत आरोग्यादिप्रदानविकला इति जानानस्यापि प्रार्थनायां मृषावादोपप्रसङ्गः इति, न, इत्थं प्रार्थनायां मृषावादायोगात्, तथा चाह—

भासा असच्चमोसा नवरं भत्तीह भासिआ एसा । न हु खीणपिज्जदोसा दिंति समाहिं च वोहि च ॥ १०९५ ॥

व्याख्या—भाषा असत्यामृपेयं वर्तते, सा चामन्त्रण्यादिभेदादनेकविधा, तथा चोक्तम्—“आमन्तणि आणवणी जायणि तह पुच्छणी य पन्नवणी । पच्चक्खाणी भासा भासा इच्छाणुलोमा य ॥ १ ॥ अणाभेग्गाहेया भासा भासा य अग्निग्गाहंमि वोद्धा । संसयकरणी भासा वोयड अवोयडा चेव ॥ २ ॥” इत्यादि, तत्रेह याचन्याऽधिकार इति, यतो याच्नायां वर्तते, यदुत—‘आरुग्गवोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु’त्ति। आह—रागादिरहितत्वादारोग्यादिप्रदानविकलास्ते, ततश्च किमनयेति ?,

आवश्यकहरिभरीया

उच्यते, सत्यमेतत्, नवरं भक्त्या भाषितैषा, अन्यथा नैव 'क्षीणप्रेमद्वेषाः' क्षीणरागद्वेषा इत्यर्थः, 'ददति' प्रयच्छन्ति, किं न प्रयच्छन्ति?, अत आह—समाधिं च बोधिं चेति गाथार्थः ॥ १०९५ ॥ किं च—

जं तेहिं दायव्वं तं दिन्नं जिणवरं हिं सव्वेहिं । दंसणनाणचरित्तस्स एस तिचिहस्स उवएसो ॥ १०९६ ॥

व्याख्या—यत्तैर्दातव्यं तद्वत्तं जिनवरैः 'सर्वैः' ऋषभादिभिः पूर्वमेव, किं च दातव्यं?—दर्शनज्ञानचारित्रस्य सम्बन्धि-भूतः आरोग्यादिप्रसाधक एष त्रिविधस्योपदेशः, इह च दर्शनज्ञानचारित्रस्येत्युक्तं, मा भूदिदमेकमेव कस्यचित्सम्प्रत्यय इत्यतस्तद्व्युदासार्थं त्रिविधस्येत्याहेति गाथार्थः ॥ १०९६ ॥ आह—यदि नाम दत्तं ततः किं साम्प्रतमभिलषितार्थप्रसाधन-सामर्थ्यरहितास्ते?, ततश्च तद्भक्तिः क्रोपयुज्यते इति?, अत्रोच्यते—

भत्तीह जिणवराणं ग्विज्जंती पुण्वसं चिआ कम्मा । आयरिअनमुक्कारेण विज्जा मंता य सिज्जंति ॥ १०९७ ॥

व्याख्या—'भक्त्या' अन्तःकरणप्रणिधानलक्षणया 'जिनवराणां' तीर्थकराणां सम्बन्धिन्या हेतुभूतया, किं?, 'क्षीयन्ते' क्षयं प्रतिपद्यन्ते 'पूर्वसञ्चितानि' अनेकभवोपात्तानि 'कर्माणि' ज्ञानावरणादीनि, इत्थंस्वभावत्वादेव तद्भक्तेरिति, अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह—तथाहि—आचार्यनमस्कारेण विद्या मन्त्राश्च सिद्ध्यन्ति, तद्भक्तिमतस्तत्त्वस्य शुभपरिणामत्वात्तत्सिद्धि-प्रतिबन्धककर्मक्षयादिति भावनीयं, गाथार्थः ॥ १०९७ ॥ अतस्साध्वी तद्भक्तिः, वस्तुतोऽभिलषितार्थप्रसाधकत्वाद्, आरोग्यबोधिलाभादेरपि तन्निर्वर्त्यत्वात्, तथा चाऽऽह—

* मोक्षमार्गकारणमिति ज्ञानविषय

भत्तीह जिणवराणं परमाए खीणपिज्जदोसाणं । आरुग्गवोहिलाभं समाहिमरणं च पावंति ॥ १०९८ ॥

व्याख्या—भक्त्या जिनवराणां, किंविशिष्टया?—'परमया' प्रधानया भावभवत्येत्यर्थः, 'क्षीणप्रेमद्वेषाणां' जिन्नानां, किम्?, आरोग्यबोधिलाभं समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति प्राणिन इति, इयमत्र भावना—जिनभक्त्या कर्मक्षयस्ततः सकल-कल्याणावासिरिति, अत्र समाधिमरणं च प्राप्नुवन्तीत्येतदारोग्यबोधिलाभस्य हेतुत्वेन द्रष्टव्यं, समाधिमरणप्राप्तौ नियमत एव तत्प्राप्तिरिति गाथार्थः ॥ १०९८ ॥ साम्प्रतं बोधिलाभप्राप्तावपि जिनभक्तिमात्रादेव पुनर्बोधिलाभो भविष्यत्येव, किमनेन वर्तमानकालदुष्करेणानुष्ठानेनेत्येवंवादिनमनुष्ठानप्रमादिनं सत्त्वमधिकृत्यौपदेशिकमिदं गाथाद्वयमाह—

लद्धिह्मिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । दच्छिसि जह तं विव्वमल ! इमं च अन्नं च चुक्किहिसि ॥ १०९९ ॥
लद्धिह्मिअं च बोहिं अकरिंतोऽणागयं च पत्थंतो । अन्नंदाइं बोहिं लव्विमसि कयरेण मुल्लेण ॥ ११०० ॥

व्याख्या—'लद्धेहियं च'ति लब्धां च—प्राप्तां च वर्तमानकाले, कां?, 'बोधि' जिनधर्मप्राप्तिम्, 'अकुर्वन्' इति कर्मप-राधीनतया सद्नुष्ठानेन सफलमकुर्वन् 'अनागतां च' आयत्यामन्यां च प्रार्थयन्, किम्?, द्रक्ष्यसि यथा त्वं हे विह्वल!—जडप्रकृते ! इमां चान्यां बोधिमधिकृत्य, किं?, 'चुक्किहिसि' देशीवचनतः भ्रश्यसि, न भविष्यतीत्यर्थः ॥ तथा लब्धां च बोधिमकुर्वन्ननागतां च प्रार्थयन्, अन्नंदाइंति निपातः असूयायाम्, अन्ये तु व्याचक्षते—अन्यामिदानीं बोधिं लप्स्यसि, किं?, कतरेण मूल्येन?, इयमत्र भावना—बोधिलाभे सति तपःसंयमानुष्ठानपरस्य प्रेत्य वासनावशात्तत्त-त्प्रवृत्तिरेव बोधिलाभोऽभिधीयते. तदनुष्ठानरहितस्य पुनर्वासनाऽभावात्तत्तत्तत्तत्प्रवृत्तिरिति बोधिलाभानुपपत्तिः. स्यादेतद्, एवं सत्याद्यस्य बोधिलाभस्यासम्भवएवोपन्यस्तः, वासनाऽभावात्, न, अनादिसंसारे'राधावेधोपमानेनानाभोगत एव कयञ्चित्कर्मक्षयतस्तदवाप्तेरित्येतदवेदितमेवोपोद्घात इत्यलं विस्तरेणेति गाथाद्वयार्थः ॥ १०९९—११०० ॥ तस्मात्सति बोधिलाभे तपस्संयमानुष्ठानपरेण भवितव्यं, न यत्किञ्चिच्चैत्याद्यालम्बनं चेतस्याधाय प्रमादिना भवितव्यमिति, तपस्सं-यमोद्यमवतश्चैत्यादिषु कृत्याविराधकत्वात्, तथा चाऽऽह—

चेह्यकुलगणसंघे आयरिआणं च पवयण सुए अ । सव्वेसुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमंतेणं ॥ ११०१ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घेषु तथाऽऽचार्याणां च तथा प्रवचनश्रुतयोश्च, किं?, सर्वेष्वपि तेन कृतं, कृत्यमिति गम्यते, केन?, तपःसंयमोद्यमवता साधुनेति, तत्र चैत्यानि—अर्हत्प्रतिमालक्षणानि, कुलं—विद्याधरादि, गणः—कुलसमुदायः सङ्घः—समस्त एव साध्यादिसङ्घातः, आचार्याः—प्रतीताः, चशब्दादुपाध्यायादिपरिग्रहः, भेदाभिधानं च प्राधान्यख्याप-नार्थम्, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, प्रवचनं—द्वादशाङ्गमपि सूत्रार्थतदुभयरूपं, श्रुतं सूत्रमेव, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु तेन कृतं कृत्यं यस्तपःसंयमोद्यमवान् वर्तते, इयमत्र भावना—अयं हि नियमात् ज्ञानदर्शनस-म्पन्नो भवति अयमेव च गुरुलाघवमालोच्य चैत्यादिकृत्येषु सम्यक् प्रवर्तते यथैहिकामुष्मिकगुणवृद्धिर्भवति, विपरीतस्तु कृत्येऽपि प्रवर्तमानोऽप्यविवेकादकृत्यमेव संपादयति, अत्र बहु वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११०१ ॥ एवं तावद्वत् सूत्र-मूल 'एवं मए अभिधुए'त्यादि गाथाद्वयं, साम्प्रतं—

चंदेसु निम्मलयरा आइच्चेसु अहिअं पयासयरा । सागरवरगंभीरा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या—इह प्राकृतशैल्या आप्तत्वाच्च पञ्चम्यर्थे सप्तमी द्रष्टव्येति, चन्द्रेभ्यो निर्मलतराः, पाठान्तरं वा 'चंदेहि निम्मलयर'त्ति, तत्र सकलकर्ममलापगमाच्चन्द्रेभ्यो निर्मलतरा इति, तथा आदित्येभ्योऽधिकप्रभासकराः प्रकाशकरा वा, केवलोद्योतेन विश्वप्रकाशनादिति, वक्ष्यति च निर्युक्तिकारः—'चंदाइच्चगहाण'मित्यादि, तथा सागरवरादपि गम्भीरतराः, तत्र सागरवरः—स्वयम्भूरमणोऽभिधीयते परीपहोपसर्गाद्यक्षोभ्यत्वात् तस्मादपि गम्भीरतरा इति भावना, सितं—ध्मातमेतेषामिति सिद्धाः, कर्मविगमात् कृतकृत्या इत्यर्थः, सिद्धिं—परमपदप्राप्तिं 'मम दिसंतु'मम प्रयच्छन्त्विति सूत्रगाथार्थः ॥ ७ ॥ साम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यैनामेव गाथां लेखतो व्याख्यानयन्नाह—

चंदाइच्चगहाणं पहा पयासेइ परिमिअं खित्तं । केवलिनानाणलंभो लोगालोगं पयासेइ ॥ ११०२ ॥

व्याख्या—'चन्द्रादित्यग्रहाणा'मिति, अत्र ग्रहा अङ्गारकादयो गृह्यन्ते, 'प्रभा' ज्योत्स्ना 'प्रकाशयति' उद्योतयति परितं क्षेत्रमित्यत्र तात्स्थ्याच्चद्वयपदेशः, यथा मन्त्राः क्रोशन्तीति, क्षेत्रस्यामूर्तत्वेन मूर्तप्रभया प्रकाशनायोगादिति भावना, केवलज्ञानलाभस्तु लोकालोकं 'प्रकाशयति' सर्वधर्मैरुद्योतयतीति गाथार्थः ॥ ११०२ ॥ उक्तोऽनुगमः, नयाः सामायिकवद् द्रष्टव्याः ॥ इति चतुर्विंशतिस्तवटीका समाप्तेति ॥

व्याख्यायाध्ययनमिदं प्राप्तं यत्कुशलमिह मया तेन । जन्मप्रवाहहतये कुर्वन्तु जिनस्तवं भव्याः ॥ १ ॥

इति श्रीचतुर्विंशतिस्तवाध्ययनं सभाष्यनिर्युक्तिकृतिकं समाप्तम् ॥

अथ तृतीयं वन्दनाध्ययनम्

साम्प्रतं चतुर्विंशतिस्तवानन्तरं वन्दनाध्ययनं, तस्य चायमभिसम्बन्धः, अनन्तराध्ययने सावद्ययोगविरतिलक्षणसामायिकोपदेष्टृणामर्हतामुक्तीर्तनं कृतम्, इह त्वर्हदुपदिष्टसामायिकगुणवत् एव वन्दनलक्षणा प्रतिपत्तिः कार्येति प्रतिपाद्यते, यद्वा—चतुर्विंशतिस्तवेऽर्हदुणोक्तीर्तनरूपाया भक्तेः कर्मक्षय उक्तः, यथोक्तम्—'भत्तीए जियवराणं खिज्जंती पुवसंचिआ कम्म'त्ति, 'वन्दनाध्ययनेऽपि कृतिकर्मरूपायाः साधुभक्तेस्तद्वतोऽसावेव प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च—'विण्भोवचार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थगराण य आणा सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥ १ ॥' अथवा सामायिके चारित्रमुपवर्णितं, चतुर्विंशतिस्तवे त्वर्हतां गुणस्तुतिः, सा च दर्शनज्ञानरूपा एवमिदं त्रितयमुक्तम्, अस्य च वितथासेवनायामैहिकामुष्मिकापायपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवेदनीयं, तच्च वन्दनपूर्वमित्यतस्तन्निरूप्यते, इत्थमनेनानेकप्रकारेण सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे वन्दनाध्ययनमिति (नाम) तत्र वन्दनं निरूप्यते—'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इत्यस्य 'करणाधिकरणयोश्चे' (पा० ३-३-१७) ति ल्युट्, 'युवोरनाकावि' (पा० ७-१-१) त्यनादेशः, 'इदितो नुम् धातो' रिति (पा० ७-१-५८) नुमागमः, ततश्च वन्द्यते—स्तूयतेऽनेन प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारजालेनेति वन्दनम्, अस्याधुना पर्यायशब्दान् प्रतिपादयन्निदं गाथाशकलमाह निर्युक्तिकारः—

वंदणचिहकिहकम्मं पूयाकम्मं च विणयकम्मं च ।

१ विनयोपचार मानस्य भजना पूजना गुरुजनस्य । तीर्थकराणां चाज्ञा श्रुतधर्माधनाऽक्रिया ॥ १ ॥

वन्दनं—निरूपितमेव, 'चिञ् चयने' अस्य 'स्त्रियां क्तिन्' (पा० ३-३-९४) कुशलकर्मणश्च चयनं चितिः, कारणे कार्योपचाराद्रजोहरणाद्युपधिसंहतिरित्यर्थः, चीयते असाविति वा चितिः, भावार्थः पूर्ववत्, 'डुकृञ् करणे' अस्यापि क्तिन्प्रत्ययान्तस्य करणं कृतिः अचनामादिकरणमित्यर्थः, क्रियतेऽसाविति वा कृतिः—मोक्षयावनामादिचेष्टैव, वन्दनं च चितिश्च कृतिश्च वन्दनचितिकृतयः ता एव तासां वा कर्म वन्दनचितिकृतिकर्म, कर्मशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनेकार्थश्चायं, क्वचित्कारकवाचकः 'कर्तुरीप्सिततमं कर्मे' (पा० १-४-४९) ति वचनात्, क्वचित् ज्ञानावरणीयादिवाचकः, 'कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्ष' (तच्चा० अ० १० सू० ३) इति वचनात्, क्वचित् क्रियावाचकः, 'गन्धर्वा रजिताः सर्वे, सद्गामे भीमकर्मणे'ति वचनात्, इह क्रियावचनः परिगृह्यते, ततश्च वन्दनकर्म चित्तिकर्म कृतिकर्म इति, इह च पुनः क्रियाऽभिधानं विशिष्टावनामादिक्रियाप्रतिपादनार्थमदुष्टमेवेति, 'पूज पूजायाम्' अस्य 'गुरोश्च हल' (पा० ३-३-१०३) इत्यप्रत्ययान्तस्य पूजनं पूजा—प्रशस्तमनोवाक्कायचेष्टेत्यर्थः, पूजायाः कर्म पूजाकर्म पूजाक्रियेत्यर्थः, पूजैव वा कर्म पूजाकर्म, चशब्दः पूजाक्रियाया वन्दनादिक्रियासाम्यप्रदर्शनार्थः, 'णीञ् प्रापणे' इत्यस्य एरचि- (पा० ३-३-५६) ति अच्प्रत्यये गुणे अयादेशे सति विपूर्वस्य विनयनं विनयः, कर्मापनयनमित्यर्थः, विनीयते वाऽनेनाष्टप्रकारं कर्मेति विनयस्तस्य कर्मविनयकर्म, चः पूर्ववदेव, अयं गाथार्द्धसंक्षेपार्थः ॥ आह—

कायं कस्स व केण वावि काहे व कइखुत्तो ? ॥ ११०२ ॥ कइओणयं कइसिरं कइहिं च आवस्सएहि परिसुद्धं ।

कइदोसविप्पमुक्कं किहकम्मं कीस कीरइ वा ? ॥ ११०३ ॥

आवश्यकहारीभट्टीया

इदं वन्दनं कर्तव्यं कस्य वा केन वाऽपि 'कदा वा' कस्मिन् वा काले 'कतिकृत्यो वा' कियत्यो वा वाराः ? ।

अवनतिः—अवनतं, कत्यवनतं तद्वन्दनं कर्तव्यं ? , कतिशिरः कति शिरांसि तत्र भवन्तीत्यर्थः, कतिभिरावश्यकैः—
आवर्तादिभिः परिशुद्धं, कतिदोषविप्रमुक्तं, टोलगत्यादयो दोषाः, 'कृतिकर्म' वन्दनकर्म 'कीस कीरइ'त्ति किमिति वा
क्रियत इति गाथाद्वयसंक्षेपार्थः ॥ अवयवार्थ उच्यते, तत्र वन्दनकर्म द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो मिथ्यादृष्टेरनुप-
युक्तसम्यग्दृष्टेश्च, भावतः सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य, चित्तिकर्मापि द्विधैव—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतस्तापसादिलिङ्गग्रहणकर्मा-
नुपयुक्तसम्यग्दृष्टे रजोहरणादिकर्म च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्ता रजोहरणाद्युपधिक्रियेति, कृतिकर्मापि द्विधा—द्रव्यतः
कृतिकर्म निहवादीनामवनामादिकरणमनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तानामिति, पूजाकर्मापि द्विधा—
द्रव्यतो निहवादीनां मनोवाक्कायक्रिया अनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः सम्यग्दृष्ट्युपयुक्तानामिति, विनयकर्मापि
द्विधा—द्रव्यतो निहवादीनामनुपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां च, भावतः उपयुक्तसम्यग्दृष्टीनां विनयक्रियेति ॥ साम्प्रतं वन्दनादिषु
द्रव्यभावभेदप्रचिकटयिष्या दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

सीयले खुडुए कण्हे, सेवए पालए तहा । पंचेते दिहंता किइकम्मे होंति णायन्वा ॥ ११०४ ॥

व्याख्या—सीतलः धुलकः कृष्णः सेवकः पालकस्तथा पञ्चते दृष्टान्ताः कृतिकर्मणि भवन्ति ज्ञातव्या इति । कः पुनः
शीतलः ? , तत्र कथानकम्—एगस्स रण्णो पुत्तो सीयलो णाम, सो य णिविण्णकामभोगो पवतिओ, तस्स य भगिणी

१ एकस्य राज्ञः पुत्रः शीतलो नाम, स च निविण्णकामभोगः प्रवर्जितः, तस्य च भगिनी

अण्णस्स रण्णो दिण्णा, तीसे चत्तारि पुत्ता, सा तेसि कहंतरेसु कहं कहेइ, जहा तुज्झ मातुलओ पुवपवइओ, एवं कालो
वच्चइ । तेऽपि अन्नया तहास्वाणं थेराणं अंतिए पवइया चत्तारि, बहुस्सुया जाया, आयरियं पुच्छिअं माउलमं वंदगा जंति ।
एगंमि णयरे सुओ, तत्थ गया, वियालो जाउत्तिकारुं वाहिरियाए ठिया, सावगो य णयरं पवेसिउकामो सो भणिओ—
सीयलायरियाणं कहेहि—जे तुज्झं भाइणिज्जा ते आगया वियालोत्ति न पविट्ठा, तेणं कहियं, तुट्ठो, इमेसिंपि रत्तिं सुहेण
अज्झवसाणेण चउणहवि केवलणाणं समुप्पणं । पभाए आयरिया दिसाउ पलोएइ, एत्ताहे मुहुत्तेणं एहिंति, पोरिसिसुत्तं
मण्णे करंति अच्छंति, उगघाडाए अत्थपोरिसिंति, अइचिराविए य ते देवकुलियं गया, ते वीयरागा न आढायंति, डंडओऽणेण
ठविओ, पडिकंतो, आलोइए भणइ—कओ वंदामि ? भणंति—जओ भे पडिहायइ, सो चिंतेइ—अहो दुट्ठसेहा निलज्जत्ति,
तहवि रोसेण वंदइ, चउसुवि वंदिएसु, केवली किर पुवपउत्तं उवयारं न भंजइ जाव न पडिभिज्जइ, एस जीयकप्पो,

१ अन्यस्य राज्ञे दत्ता, तस्याश्चत्वारः पुत्रा, सा तेभ्यः कथान्तरेषु (कथावगरेषु) कथा कथयति—यथा युष्माकं मातुलः पूर्वं प्रवर्जितः, एव कालो
व्रजति । तेऽपि अन्यदा तथारूपाणां स्वविराणामन्तिके प्रवर्जिताश्चत्वारः, बहुश्रुता जाता, आचार्यं पृष्ट्वा मातुलं वन्दितुं याति । एकस्मिन्गरे श्रुतं, तत्र
गता, विकालो जात इति श्रुत्वा वाहिरिकाया स्थिता, श्रावकश्च नगरं प्रवेष्टुकामः स भणति—शीतलाचार्येभ्यः कथये—ये युष्माकं भागिनेयास्ते आगता
विकाल इति न प्रविष्टा, तेन कथितं, तुष्टं, एवमपि राज्ञो शुभेनाध्यवसायेन चतुर्णामपि केवलज्ञानं समुत्पन्नं । प्रभाते आचार्यो दिशं प्रलोकयति, अधुना
मुहूर्त्तनैवपन्ति, सूर्योत्पत्तिं कुर्वन्त (इति) मन्ये तिष्ठन्ति, वद्व्याटायामयं पौरुषीमिति, भतिचिरायिते च ते देवकुलिको गता, ते वीतरागा नाद्रियन्ते,
दण्डकोऽग्नेन स्थापितं, प्रतिक्रान्तं, आलोचिते भणति—कुतो वन्दे ? , भणन्ति—यतो भवता प्रतिभासते, स चिन्तयति—अहो दुष्टैश्च निर्लज्जा इति, तथापि
रोपेण वन्दते, चतुर्णामपि वन्दितेषु, केवली किल पूर्वप्रयुक्त उपचारं न भनक्ति यावच्च प्रतिभियते (ज्ञायते), एव जीतकल्पः,
तेषु नत्थि पुवपवत्तो उवयारोत्ति, भणंति—द्ववंदणएणं वंदिया भाववंदणएणं वंदहि, तं च किर वंदंतं कसायकंडएहिं
छट्ठाणपडियं पेच्छंति, सो भणइ—एयंपि नज्जइ ? , भणंति—वाढं, किं अइसओ अत्थि ? , आमं, किं छाउमत्थिओ केवलियो ? ,
केवलि भणंति—केवलीओ, सो किर तहेव उज्जसियरोमकूवो अहो मए मंदभग्गेण केवली आसातियत्ति संवेगमागओ,
तेहिं चेव कंडगठाणेहिं नियत्तोत्ति जाव अपुवकरणं अणुपविट्ठो, केवलणाणं समुप्पणं, चउत्थं वंदंतस्स समत्ती । सा
चेव काइया चिट्ठा एगंमि वंधाए एगंमि मोक्खाय । पुढं द्ववंदणं आसि पच्छा भाववंदणं जायं १ ॥ इदानीं धुलकः, तत्रापि
कथानकम्—एगो खुडुगो आयरिएण कालं करमाणेण लक्खणजुत्तो आयरिओ ठविओ, ते सव्वे पवइया तस्स खुडुगस्स
आणाणिदेसे वट्ठंति, तेसिं च कडादीणं थेराणं मूले पढइ । अण्णया मोहणिज्जेण वाहिज्जंतो भिक्खाए गएसु साहुसु
वित्तिज्जएण सण्णापाणयं आणावेत्ता मत्तयं गहाय उवहयपरिणामो वच्चइ एगदिसाए, परिसंतो एकहिं वणसंडे वीसमइ.

१ तेषु नास्ति पूर्वप्रवृत्त उपचार इति, भणन्ति—द्रव्यवन्दनकेन वन्दिता भाववन्दनकेन वन्दस्व, त च किल वन्दमानः कपायकण्डके पट्टस्थानपतित
पश्यन्ति, स भणति—एतदपि ज्ञायते ? , भणन्ति—नाह, किमतिशयोऽस्ति ? , ओम्, किं छात्रस्थिकं केवलिकं ? , केवलिनो भणन्ति—केवलिकं, स किल तथै
वोद्धूपितरोमरूपः अहो मया मन्दभाग्येन केवलिन आश्रिताता इति संवेगमागतः, तैरेव कण्डकस्थानैर्निर्बृंत इति यावदपूर्वकरणमनुप्रविष्टं, केवलज्ञानं
समुत्पन्नं, चतुर्थं वन्दमानस्य समाप्तिः । संव कायिकी चेष्टा एकस्मिन् वन्दयैकस्मिन् मोक्षाय । पूर्वं द्रव्यवन्दनमासीत् पश्चाद्भाववन्दनं जातं ॥ एक धुलकः
आचार्येण कालं कुर्वता लक्षणयुक्त आचार्यः स्थापितः, ते सर्वे प्रवर्जितास्तस्य धुलकस्याज्ञानिर्देशे वर्तन्ते, तेषां च कृतादीनां स्वविराणां मूले पठन्ति । अन्यदा
मोहनीयेन बाध्यमानो भिक्षाये गतेषु साधुषु द्वितीयेन सञ्ज्ञापानीयमानाय्य मात्रकं गृहीत्वोपहतपरिणामो व्रजति पुरुषिणा, परेश्रान्तं पुरुषिन् वनस्पतेः मिश्रामयति,

तस्मै य पुण्यिफलियस्स मग्गे समीज्झुकूखरस्स पेढं वज्जं, लोगो तत्थ पूयं करेइ, तिलगवडलाईणं न किंचिवि, सो चित्तेइ-(ण)एयस्स पेढस्स गुणेण एई से पूजा किज्जइ, चिईनिमित्तं, सो भणइ-एए किं ण अच्छेह ? ते भणंति-पुविळएहिं कण्ठयं एयं, तं च जणो वंदइ, तस्सवि चिंता जाया, पेच्छह, जारिसं समिज्झुकूखरं तारिसो मि अहं, अन्नेवि तत्थ बहु-सुया रायपुत्ता डवभपुत्ता पवइया अत्थि, ते ण ठविया, अहं ठवियो, ममं पूएइ, कओ मग्गे समणत्तणं ? रयहरणणिमित्तं चितीगुणेण वंदंति, पडिनिवत्तो । इयरेवि भिक्खाओ आगया मग्गंति, न लहंति सुतिं वा पवित्तिं वा, सो आगओ आलोएइ-जहाइहं सण्णाभूमिं गओ, मूलाय उच्चाइओ, तत्थ पडिओ अच्छिओ, इयाणिं उवसंते आगओमि, ते तुट्टा, पच्छा कडाईणं आलोएति, पायच्छित्तं च पडिवज्जइ । तस्स पुविं दवचिई पच्छा भावचिई जाया २ ॥ इदानीं कृष्णस्तत्रकथानकं-वारवईए वासुदेवो वीरिओ कोलिओ, सो वासुदेवभत्तो, सो य किर वासुदेवो वासारत्ते वहवे जीवा वहिज्जंतित्ति णो णीति, सो

१ तस्य च पुण्यितफलितस्य मध्ये क्षमीशाखायाः पीठं ध्वजं, लोकस्तत्र पूजां करोमि, तिलकत्रकुलादीनां न किञ्चिदपि, स चिन्तयति-(न)पुतस्य पीठस्य गुणेनेयती अस्य पूजा क्रियते, चित्तिनिमित्तं, स भणति-एतान् किं नार्थयत ? ते भणन्ति-पुरातनैः कृतमेतत्, तं च जणो वन्दते, तस्यापि चिन्ता जाता, पठ्यत, यादृशी क्षमीशाखा तादृशोऽस्मि अहं, अन्येऽपि तत्र बहुश्रुता राजपुत्रा इभ्यपुत्रा प्रव्रजिता सन्ति, तेन स्थापिता, अहं स्थापित, मां पूजयति, कुतो मम श्रामण्य ? रजोहरणमात्रचित्तिगुणेन वन्दन्ते, प्रतिनिवृत्त । इतरेऽपि भिक्षात आगता मार्गयन्ति, न लभन्ते श्रुतिं वा प्रवृत्तिं वा, स आगत आलोचयति-यथाऽहं सज्जाभूमिं गत, मूलाचावधावित, तत्र पतित स्थित, इदानीमुपशान्ते आगतोऽस्मि, ते तुष्टा, पश्चात् कृतादिभ्य आलोचयति प्रायश्चित्तं च प्रतिप-पते । तस्य पूर्वं द्रव्यचिति पश्चाद्भावचितिजाता ॥ द्वारिकाया वासुदेवो वीरक कोलिक, स वासुदेवभक्त, स च किल वासुदेवो वर्षारात्रे षडहो जीवा वष्यन्ता इति न निर्गच्छति, स

वीरंओ वारं अलभंतो पुप्फळज्जियाए अच्चणं काऊण वच्चइ दिणे दिणे, न य जेमेइ, परूढमंसू जाओ, वत्ते वरिसारत्ते नीति राया, सवेवि रायाणो उवट्टिया, वीरओ पाएसु पडिओ, राया पुच्छइ-वीरओ दुवलोत्ति, वारवालेहिं कहियं जहा-वत्तं, रण्णो अणुकंपा जाया, अवारियपवेसो कओ वीरगस्स । वासुदेवो य किर सवाउ धूयाउ जाहे विवाहकाले पायवं-दियाओ एंति ताहे पुच्छइ-किं पुत्ती ! दासी होहिसि उदाहु सामिणित्ति, ताओ भणंति-सामिणीओ होहामुत्ति, राया भणइ-तो खायं पवयह भट्टारगस्स पायमूले, पच्छा मट्ठ्या णिक्खमणसकारेण सकारियाओ पवयंति, एवं वच्चइ कालो । अण्णया एगाए देवीए धूया, सा चित्तेइ-सवाओ पवाविज्जंती, तीए धूया सिक्खाविद्या-भणाहि दासी होमिति, ताहे मद्यालंकियविभूसिया उवणीया पुच्छिया भणइ-दासी होमिति, वासुदेवो चित्तेइ-मम धूयाओ संसारं आहिंडंति तह य अण्णेहिं अवमाणिज्जंति तो न लट्ठयं, एत्थं को उवाओ ? जेण अण्णावि एवं न करेहिति चित्तेइ, लट्ठो उवाओ, वीरगं

१ धीको वेलामलभमान पुप्फळज्जिकया (द्वारशाखाया) अर्चै कृत्वा व्रजति दिने दिने, न च जेमति, परूढमंसुजांत, वृत्ते वर्षारात्रे निर्गच्छति राजा, सर्वेऽपि राजान उपस्थिता, वीरक पादयो पतित, राजा पृच्छति-वीरक ! दुर्बल इति, द्वारपाले कथित यथावृत्त, राजोऽनुकम्पा जाता, अवारितप्रवेश, वृत्तो धीरकस्य । वासुदेवश्च किल सर्वो दुरितचूर्णदा विवाहकाले पादवन्दना आयाति तदा पृच्छति-किं पुत्रि ! दासी भविष्यति उताहो ग्यामिनीति, ता भणन्ति-ग्यामिन्धो भविष्याम इति, राजा भणति-तदा एयातं (प्रसिद्ध) प्रव्रजत भट्टारकस्य पादमूले, पश्चान्महता निष्क्रमणसरकारेण पक्कता प्रगच्छन्ति, एव व्रजति काल । अन्यैर्देव्या देव्या दुहिता, सा चिन्तयति-सर्वा प्रमाज्यन्ते, तथा दुहिता शिक्षिता-भणेदासी भवामीति, तदा सर्वा उदारिभूषितोपनीता वृष्टा भणन्ति-दासी भवामीति, वासुदेवश्चिन्तयति-मम दुरितर ससार आहिण्डन्ते तथा चान्धा अवमन्यन्ते तदा न लट्ठ, अत्र क उपायो ! येनान्धा अपि एव न दुर्गुरिति चिन्तयति, लज्ज उपायः, वीरक

पुच्छइ-अत्थि ते किंचि कयपुवयं ? भणइ-णत्थि, राया भणइ-चित्तेहि, तओ सुचिरं चित्तेत्ता भणइ-अत्थि, वयरीए उवरि मरडो सो पाहाणेण आहणेत्ता पाडिओ मओ य, सगडवट्टाए पाणियं वहंतं वामपाएण धारियं उव्वेलाए गय, पज्ज-णप्रडियाए मच्छियाओ पत्रिठाओ हत्थेण ओहाडिया वं सुमुंगुमंतीउ होउत्ति । वीए दिवसे अत्थाणीए सोलसण्हं रायसह म्माणं मग्गे भणइ-सुणह भो ! एयस्स वीरगस्स कुलुप्पत्ती सुया कम्माणि य, काणि कम्माणि ? वासुदेवो भणइ-‘जेण रत्तमिरो नागो, वमंतो वयरीवणे । पाडिओ पुढविस्तथेण वेमई नाम खत्तिओ ॥ १ ॥ जेण चकुम्भखा गंगा, वहंती कलु-मोदयं । धारिया वामपाएणं वेमई नाम खत्तिओ ॥ २ ॥ जेण घोसवई सेणा, वसंती कलसीपुरे । धारिया वामहत्थेण, वेमई नाम खत्तिओ ॥ ३ ॥ एयस्म धूयं देमिति, सो भणिओ-धूयं ते देमिति, नेच्छइ, भिउडीकया, दिण्णा नीया य घरं, नयणिजे अच्छइ, डमो मे सर्वं करेइ, अण्णया राया पुच्छइ-किह ते वयणं करेइ ? वीरओ भणइ-अहं सामिणीए

१ पृच्छति-अनि तत्र द्विजि एतए ? भणति-नामि, राजा भणति-चिन्तय, तत् सुचिर चिन्तयित्वा भणति-अनि, चर्वा उपरि सरट स पापाणे पादस्य पानितो सुभ्य, नारदपर्यां पानीय वहन् वामपादेन एता उद्वेलया गत, पायः पट्टिकाया मक्षिका प्रविष्टा हस्तेनोद्धातिता गुमगुमायमाना भवन्तिवति । द्वितीये दिवसे आन्यान्धो रोहताणां राजमहाराणां मध्ये भणति-शृणुत भो पुतस्य वीरगस्य उलोपति श्रुता कर्मणि च, काणि कर्मणि ? वासुदेवो भणति-येन रणविरा नागो वमन् वदतिरन्ते । पानित पृच्छीतन्नेण वं मतिनाम (न लट्ठ) क्षत्रिय ॥ १ ॥ येन चमोक्षना गत्ता वहन्ती कलुषोदकम् । वामपादेन एता वं मतिनाम क्षत्रिय ॥ २ ॥ येन घोषवती सेना वमन्ती कलसीपुरे । एता वामहस्तेन वं मतिनाम क्षत्रिय ॥ ३ ॥ एतस्मै दुहितर ददामि एव, य भवि - दुहितर ते एता नीति, नेच्छति, भुट्टी एता, वत्ता नीता च गृह, शयनीये तिष्ठति, अय तस्या सर्वं करोति, अन्यदा राजा पृच्छति-कथ ते अपन गतो ? १, धीको भणति अहं ग्यामिन्धो ओ गुमुगुमवीओ

भावव्यकृष्टारिभरीया

दासोत्ति, राया भणइ—सवं जइ ण करावेसि तो ते णत्थि णिफ्फेडओ, तेण रण्णो आकूयं णाऊणं घरगणं भणिया—जहा पज्जणं करेहत्ति, सा रुद्धा, कोलिया ! अप्पयं ण याणसि ? तेण उट्टेऊण रज्जुएण आहया, कूयंती रत्तो मूलं गया, पायवडिया भणइ—जहा तेणाहं कोलिएण आहया, राया भणइ—तेणं चेवसि मए भणिया—सामिणी होहत्ति, तो दासी त्त्तणं मग्गसि, अहं एत्ताहे न वँसामि, सा भणइ—सामिणी होमि, राया भणइ—वीरओ जइ स मणिणहत्ति, मोइया य पवइया । अरिउणेमिसामी समोसरिओ, राया णिग्गओ, सबे साहू वारसावत्तेण वंदइ, रायाणो परिस्संता ठिया, वीरओ वासुदेवाणवत्तीए वंदइ, कण्हो आवज्जसेओ जाओ, भट्टारओ पुच्छिओ—तिहिं सट्ठेहिं सएहिं संगामाणं न एवं परिस्संतोमि भगवं !, भगवया भणियं—कण्हा ! खाइगं ते सम्मत्तमुप्पाडियं तित्थगरनामगोत्तं च । जया किर पाए बिद्धो तदा णिंदणगरहणाए सत्तमाए पुढवीए वद्धेहयं आउयं उवेढंतेण तच्चपुढविमाणियं, जइ आउयं धरंतो पढमपुढविमाणेतो,

१ दास इति, राजा भणति—सर्वं यदि न कारयसि तदा तव नास्ति निस्फेड, तेन राज्ञे आकृतं ज्ञात्वा गृहगतेन भणित—यथा पायनं कुर्वति, सा रुद्धा, कोलिक ! आत्मानं न जानीषी, तेनोत्थाय रज्ज्वाऽऽहता, कूजन्ती राज्ञो मूलं गता, पादपतिता भणति—यथा तेनाहं कोलिकेनाहता, राजा भणति—तेनैवासि मया भणिता—स्वामिनी भवेति, तदा त्वं दासत्वं मार्गयसि, अहमधुना न वसामि (त्वां शासि), सा भणति—स्वामिनी भवामि, राजा भणति—वीरको यदि स मस्यति, मोक्षिता प्रव्रजिता च । अरिष्टनेमिन्यामी समवसृत, राजा निर्गतः, सर्वान् साधून् द्वादशावत्तेन वन्दते, राजानं परिश्रान्ता स्थिता, वीरको वासुदेवानुवृत्त्या वन्दते कृष्ण आरुद्धस्त्रेदो जात, भट्टारकं पृष्ट—त्रिभिः पद्मधिकैः शते मन्त्राभिर्यत्र परिश्रान्तोऽस्मि भगवन् !, भगवता भणित—कृष्ण ! क्षायिकं त्वया सम्यक्प्रमुखादित नीरं कृतामगोत्रं च । यदा त्विल पादे विद्धस्तदा निन्दनगर्हाभ्यां सप्तम्यां पृथग्या वदमायुरद्वेष्टयता नृतीयपृथ्वीमानीत, यद्यायुरधारयित्वा प्रथमपृथ्वीमानेष्ट, सायामि

अण्णे भणति—इहेव वंदंतेणंति । भावकिइकम्मं वासुदेवस्स, दवकिइकम्मं वीरयस्स ३ ॥ इदानीं सेवकः, तत्र कथानकम्—एगस्स रण्णो दो सेवया, तेसिं अह्णीणा गामा, तेसि सीमानिमित्तेण भंडणं जायं, रायकुलं पहाविया, साहू दिट्ठो, एगो भणइ—भावेण 'साधुं दृष्ट्वा ध्रुवा सिद्धिः' पर्याहिणीकाडं वंदित्ता गओ, वितिओ तस्स किर उग्गडयं करेइ, सोऽवि वंदइ, तहेव भणइ, ववहारो आवद्धो, जिओ, तस्स दवपूया, इयरस्स भावपूया ४ ॥ इदानीं पालकः, तत्र कथानकम्—वारवईए वासुदेवो राया, पालयसंवादओ से पुत्ता, णेमी समोसदो, वासुदेवो भणइ—जो कलं सामिं पढमं वंदइ तस्स अहं जं मग्गइ तं देमि, संवेण सयणिज्जाओ उट्टेत्ता वंदिओ, पालएण रज्जलोभेण सिग्गेण आसरयणेण गंतूण वंदिओ, सो किर अभवसिद्धिओ वंदइ हियएण अक्कोसइ, वासुदेवो निग्गओ पुच्छइ—केण तुज्जे अज्ज पढमं वंदिया ?, सामी भणइ—दवओ पालएणं भावओ संवेणं, संवस्स तं दिण्णं ५ ॥ एवं तावद्वन्दनं पर्यायशब्दद्वारेण निरूपितम्, अधुना यदुक्तं 'कर्तव्यं कस्य वे'ति स निरूप्यते, तत्र येषां न कर्तव्यं तानभिधित्सुराह—

१ अन्ये भणन्ति—इहेव वन्दमानेनेति । भावकृतिकर्म वासुदेवस्य, द्रव्यकृतिकर्म वीरकस्य ॥ एकस्य राज्ञो द्वौ सेवकौ, तयोरासन्नो ग्रामौ, तयो सीमानिमित्तं भण्डनं जात, राजकुलं प्रधावितौ, साधुरंष्ट, एको भणति—भावेन प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा गत, द्वितीयस्तस्य किलानुवर्त्तनं करोति, सोऽपि वन्दते, तथैव भणति, व्यवहार आरुद्ध, जित, तस्य द्रव्यपूजा इतरस्य भावपूजा । द्वारिकायां वासुदेवो राजा, पालकशाम्बादयस्तस्य पुत्रा, नेमिः समवसृत, वासुदेवो भणति—यं कस्यै स्वामिनं प्रथमं वन्दते तस्माद्यहं यन्मार्गयति तद्दामि, शाम्बेन शयनीयादुत्थाय वन्दित, पालकेन राज्यलोभेन शीघ्रेणाश्ररत्नेन गत्वा वन्दित, स किलाभव्यमिन्द्रिको वन्दते हृदयेनाक्रोशति, वासुदेवो निर्गतं पृच्छति—केन यूयमद्य प्रथमं वन्दिता ?, स्वामी भणति—द्रव्यतः पालकेन भावतः शाम्बेन, शाम्बाय तदत्त ।

असंजयं न वंदिज्जा, मायरं पियरं गुरुं । सेणावहं पसन्थारं, रायाणं देवयाणि य ॥ ११०५ ॥

व्याख्या—न संयता असंयताः, अविरता इत्यर्थः, तान्न वन्देत, कं ?—'मातरं' जननीं तथा 'पितरं' जनकम्, असंयतमिति वर्तते, प्राकृत्यशैल्या चाऽसंयतशब्दो लिङ्गत्रयेऽपि यथायोगमभिसंभव्यते, तथा 'गुरुं' पितामहादिलक्षणम्, असंयतत्वं सर्वत्र योजनीयं, तथा हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणा सेना तस्याः पतिः सेनापतिः—गणराज्येत्यर्थः, तं सेनापतिं, 'प्रशस्तारं' प्रकर्षेण शास्ता प्रशस्ता तं—धर्मपाठकादिलक्षणं, तथा वज्रसुकुटो राजाऽभिधीयते तं राजानं, दैवतानि च न वन्देत, देवदेवीसद्ग्रहार्थं दैवतग्रहणं, चशब्दाह्नेखाचार्यादिग्रहो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ११०५ ॥ इदानीं यस्य वन्दनं कर्तव्यं स उच्यते—

समणं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहितं । पंचसमिय तिगुत्तं, अस्संजमदुगुच्छं ॥ ११०६ ॥

व्याख्या—श्रमणः—प्राप्तिरूपितशब्दार्थः तं श्रमणं 'वन्देत' नमस्कुर्वात्, कः ?—'मेधावी' न्यायावस्थितः, स खलु श्रमणः नामस्थापनादिभेदभिन्नोऽपि भवति, अत आह—'संयतं' सम्—एकीभावेन यतः संयतः, क्रिया प्रति यत्नवानित्यर्थः, असावपि च व्यवहारनयाभिप्रायतो लब्ध्यादिनिमित्तमसम्पूर्णदर्शनादिरपि संभाव्यते, अत आह—'सुसमाहितं' दर्शनादिषु सुष्ठु—सम्यग्गाहितः सुसमाहितस्तं, सुसमाहितत्वमेव दर्शयते—पञ्चभिरीर्यासमित्यादिभिः समितिभिः समितः पञ्चसमितस्तं, तिसृभिर्मनोगुप्त्यादिभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्तं त्रिगुप्तं, प्राणातिपातादिलक्षणोऽसंयमः असंयमं गर्हति—जुगुप्सतीत्यसंयमजुगुप्सकस्तम्, अनेन दृढधर्मता तस्यावेदिता भवतीति गाथार्थः ॥ ११०६ ॥ आह—किमिति यस्य कर्तव्यं वन्दनं स एवादौ

नोक्तः १, येन येषां न कर्तव्यमात्रादीनां तेऽप्युक्ता इति, उच्यते, सर्वपार्षदं हीदं शास्त्रं, त्रिविधाश्च विनेया भवन्ति—केचिदुद्धटितज्ञाः केचिन्मध्यमबुद्धयः केचित्प्रपञ्चितज्ञा इति, तत्र मा भूत्प्रपञ्चितज्ञानां मतिः—उक्तलक्षणस्य श्रमणस्य कर्तव्यं मात्रादीनां तु न विधिर्न प्रतिषेध इत्यतस्तेऽप्युक्ता इति, यद्येवं किमिति येषां न कर्तव्यं त एवादा उक्ता इति १, अत्रोच्यते, हिताप्रवृत्तेरहितप्रवृत्तिर्गुरु संसारकारणमिति दर्शनार्थमित्यलं प्रमङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतः—श्रमणं वन्देत मेधावी संयतमित्युक्तं, तत्रेत्यम्भूतमेव वन्देत, न तु पार्श्वस्थादीन्, तथा चाह—

पंचपहं किङ्कर्मं मालामरुण होइ दिष्टतो । वेरुलियनाणदंसणणीयावासे य जे दोसा ॥ ११०७ ॥

व्याख्या—‘पञ्चानां’ पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानां ‘कृतिकर्म’ वन्दनकर्म, न कर्तव्यमिति वाक्यशेषः, अयं च वाक्यशेषः ‘श्रमणं वन्देत मेधावी संयत’ मित्यादि ग्रन्थादवगम्यते, पार्श्वस्थादीनां यथोक्तश्रमणगुणविकलत्वात्, तथा संयतानामपि ये पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति तेषामपि कृतिकर्म न कर्तव्यं, आह—कुतोऽयमर्थोऽवगम्यते १, उच्यते, मालामरुकाभ्यां भवति दृष्टान्त इति वचनात्, वक्ष्यते च—‘असुइष्टाणे पडिया’ इत्यादि, तथा ‘पेक्कणकुले’ इत्यादि ‘वेरुलिय’ त्ति संसर्गजदोषनिराकरणाय वैदूर्यदृष्टान्तो भविष्यति, वक्ष्यति च—‘सुचिरं पि अच्छमाणो वेरुलिओ’ इत्यादि, तत्प्रत्यवस्थानं च ‘अंस्स य निंवस्स ये’त्यादिना सप्रपञ्चं वक्ष्यते, ‘णाण’ त्ति दर्शनचारित्रासेवनसामर्थ्यविकला ज्ञानन-

१ अशुचिस्थाने पतिता २ श्रपाककुले ३ सुचिरमपि तिष्ठन् वैदूर्यं ४ आन्नस्य च निम्नस्य च

यप्रधाना एवमाहुः—ज्ञानिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च—‘कामं चरणं भावो तं पुण णाणसहिओ समाणेइ । ण य नाणं तु न भावो तेण र णाणी पणिवयामो ॥ १ ॥’ इत्यादि, ‘दंसण’ त्ति ज्ञानचरणधर्मविकलाः स्वल्पमत्त्वा एवमाहुः—दर्शनिन एव कृतिकर्म कर्तव्यं, वक्ष्यते च—जैह णाणेणं ण विणा चरणं णादसणिस्म इय नाणं । न य दंसणं न भावो तेण र दिष्टिं पणिवयामो ॥ १ ॥’ इत्यादि, तथाऽन्ये सम्पूर्णचरणधर्मानुपालनाममर्षा नित्यवामादि प्रशंसन्ति सङ्गमस्थविरोदाहरणेन, अपरे चैत्याद्यालम्बनं कुर्वन्ति, वक्ष्यते च—‘जैहेऽविय परितंता गामागरनगरपट्टणमडंता । तो केइ नीयवासी संगमथेरं ववइसंति ॥ १ ॥’ इत्यादि, तदत्र नित्यवासे च ये दोषाः चगव्दात् केवलज्ञानदर्शनपक्षे च चैत्यभक्त्याऽऽर्ग्य-कालाभिवृत्तिपरिभोगपक्षे च ते वक्तव्या इति वाक्यशेषः, एष तावद्भाषासंक्षेपार्थः ॥ साम्प्रतं यदुक्तं ‘पञ्चानां कृतिकर्म न कर्तव्यम्’ अथ क एते पञ्च १, तान् स्वरूपतो निदर्शयन्नाह—

पासत्थो ओसन्नो होइ कुसीलो तहेच संसत्तो । अहच्छंदोऽविय एए अवंदणिज्जा जिणमयंमि ॥ १ ॥ (प्र०)

व्याख्या—क्रिंलेयमन्यकर्तृकी गाथा तथाऽपि सोपयोगा चेति व्याख्यायते । तत्र पार्श्वस्थः दर्शनादीनां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः, अथवा मिथ्यात्वादयो बन्धहेतवः पाशाः पाशेषु तिष्ठतीति पाशस्थः,—‘सो पासत्थो दुविहो सबे देसे य

१ काम चरण भावमन्त पुनर्ज्ञानसहित संपूरयति । न च ज्ञान नैव भावस्तस्मात् ज्ञानिन प्रणिपतामि ॥ १ ॥ २ यथा ज्ञानेन न विना चरण नादर्शनन इति ज्ञानम् । न च दर्शन न भावस्तस्मात् दृष्टिमत् प्रणिपतामि ॥ १ ॥ ३ यदापि च परितान्ता ग्रामाकरनगरपत्तनमदन्त । तत केचित् नित्यवामिन सगममग्निरं व्यपदिशन्ति ॥ १ ॥ () ४ स पार्श्वस्थो द्विविध—सर्वस्मिन् देशे च

होइ णायवो । सर्वमि णाणदंसणचरणानं जो उ पासंमि ॥ १ ॥ देसंमि य पासत्थो सिज्जायरऽभिहड रायपिंडं वा । णिययं च अग्गपिंडं भुंजति णिकारणेणं चां ॥ २ ॥ कुलणिस्साए विहरइ ठवणकुलाणि य अकारणे विसइ । संखडिपलोयणाए गच्छइ तह संधवं कुणइ ॥ ३ ॥’ अवसन्नः—सामाचार्यासेवने अवसन्नवदवसन्नः, ‘ओसन्नोऽविय दुविहो सबे देसे य तत्थ सर्वमि । उववज्जपीढफल्लो ठवियगभोई य णायवो ॥ १ ॥’ देशवसन्नस्तु—‘आवस्सगसज्जाए पडिलेहणज्ञाणभिक्षवऽभ-त्तडे । आगमणे णिगमणे ठाणे य णिसीयणतुयइ ॥ १ ॥’ आवस्सयाइ ण करे करेइ अहवावि हीणमधियाइ । गुरुवयण-वलाइ तथा भणिओ एसो य ओसन्नो ॥ २ ॥ गोणो जहा वलंतो भंजइ समिलं तु सोऽवि एमेव । गुरुवयणं अकरंतो वलाइ कुणइ व उस्सृण्णो ॥ ३ ॥’ ‘भवति कुशीलः’ कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः,—तिविहो होइ कुसीलो णाणे तह दंसणे चरित्ते य । एसो अवंदणिज्जो पन्नत्तो वीयरगेहिं ॥ १ ॥ णाणे णाणायरं जो उ विराहेइ कालमाईयं । दंसणे

१ भवति ज्ञातव्य । सर्वस्मिन् ज्ञानदर्शनचरणानां यस्तु पार्श्वे ॥ १ ॥ देशे च पार्श्वस्थ शय्यातराभ्याहते राजपिण्ड वा । नित्य चामपिण्ड भुनक्ति निष्कारणेन च ॥ २ ॥ कुलनिश्रया विहरति स्थापनाकुलानि चाकारणे विशति । सखडीप्रलोकनया गच्छति तथा सत्तय करोति ॥ ३ ॥ २ अवसन्नोऽपि च द्विविध सर्वस्मिन् देशे च तत्र सर्वस्मिन् । क्रतुवद्वपीढफल्लं श्यापितभोजी च ज्ञातव्य ॥ १ ॥ आवश्यक्स्वाध्याययो प्रनिलेखनाया ध्याने भिक्षायामभक्तार्थे । आगमने निगमने स्थाने च निषीदने त्वग्वर्तने ॥ १ ॥ आवश्यकादि न करोति अथवाऽपि करोति हीनाधिकानि (वा) । गुरुवचनबलात्तया भणित एष चाह-सन्न ॥ २ ॥ गौर्यया बलान् भनक्ति समिलं तु सोऽप्येवमेव । गुरुवचनमकुर्वन् बलात् करोति वावसन्न ॥ ३ ॥ त्रिविधो भवति कुशीलो ज्ञाने तथा दर्शने चारित्र्ये च । एषोऽवन्दनीय प्रशस्यो वीतरागैः ॥ १ ॥ ज्ञाने ज्ञानाचार यस्तु विराधयति कालादिकम् । दर्शने णि चेव प्र उस्मोड

भावश्यकहारिभट्टीया

दंशणाचारं चरणकुसीलो इमो होइ ॥ २ ॥ कोउय भूईकम्मे पसिणापसिणे णिमित्तमाजीवे । कक्कुरुए य लक्खण उव-
जीवइ विज्जमंताई ॥ ३ ॥ सोभग्गाइणिमित्तं परेसि णवणाइ कोउयं भणियं । जरियाइ भूइदाणं भूईकम्मं विणिदिद्धं
॥ ४ ॥ सुविणयविज्जाकहियं आइंखणिघंटियाइकहियं वा । जं सासइ अत्तेसिं पसिणापसिणं हवइ एयं ॥ ५ ॥ तीयाइभा-
वकहणं होइ णिमित्तं इमं तु आजीवं । जाइकुलसिपकम्मे तवगणसुत्ताइ सत्तविहं ॥ ६ ॥ कक्कुरुगा य माया णियडीए
जं भणंति तं भणियं । थीलक्खणाइ लक्खण विज्जामंताइया पयडा ॥ ७ ॥ 'तथैव संसक्त' इति यथा पार्श्वस्थादयोऽव-
न्धास्तथाऽयमपि संसक्तवत् संसक्तः, तं पार्श्वस्थादिकं तपस्विनं वाऽऽसाद्य सन्निहितदोषगुण इत्यर्थः, आह च—'संसक्तो
य इदाणी सो पुण गोभक्तलंदए चेव । उच्चिट्टमणुच्चिट्टं जं किंची छुब्भई सव्वं ॥ १ ॥ एमेव य मूलुत्तरदोसा य गुणा य
जत्तिया केइ । ते तम्मिवि सन्निहिया संसक्तो भण्णई तम्हा ॥ २ ॥ रायविदूसगमाई अहवावि णडो जहा उ वहुल्लो ।

१ दर्शनाचार चरणकुसीलोऽय भवति ॥ २ ॥ कौतुक भूतिकर्म प्रश्नाप्रश्न निमित्तमाजीवम् । कक्कुरुकञ्ज लक्षण उपजीवति विद्यामन्त्रादीन् ॥ ३ ॥
सौभाग्यादिनिमित्त परेपा स्वपनादि कौतुक भणितम् । ज्वरितादये भूतिदान भूतिकर्म विनिदिष्टम् ॥ ४ ॥ स्वप्रविद्याकथितमाह्विनीघण्टिकादिकथित वा । यत्
शान्ति अन्वये प्रश्नाप्रश्न भवत्येतत् ॥ ५ ॥ अतीतादिभावकथन भवति निमित्तमिदं स्वाजीवनम् । जातिकुलशिल्पकर्माणि तपोगणसूत्राणि सप्तविधम् ॥ ६ ॥
कक्कुरुका च माया निरुत्या यद्गणन्ति तद्गणितम् । स्त्रीलक्षणादि लक्षण विद्यामन्त्रादिका प्रकटा ॥ ७ ॥ संसक्तश्चेदानीं स पुनर्गोभक्तलन्दके चेव । उच्चि-
ष्टमनुच्छिष्ट यत्किञ्चित् क्षिप्यते सर्वम् ॥ १ ॥ एवमेव च मूलोत्तरदोषाश्च गुणाश्च यावन्त केचिद् । ते तस्मिन् सन्निरिता संसक्तो भण्यते तस्मात् ॥ २ ॥
राजविदूषकादयोऽध्यापि नटो यथा तु बहुरूप ।

अहवा वि मेलगो जो हलिदरागाइ बहुवण्णो ॥ ३ ॥ एमेव जारिसेणं सुद्धमसुद्धेण वाऽवि संमिलइ । तारिसओ च्चिय होति
संसक्तो भण्णई तम्हा ॥ ४ ॥ सो दुविकापो भणिओ जिणेहि जियरागदोसमोहेहिं । एगो उ संकिलिद्धो असंकिलिद्धो तहा
अण्णो ॥ ५ ॥ पंचामवप्पवत्तो जो खलु तिहि गारवेहि पडिवद्धो । इत्थिगिहिसंकिलिद्धो संसक्तो संकिलिद्धो उ ॥ ६ ॥
पास्तथाईएसुं संविग्गेसुं च जत्थ मिलती उ । तहि तारिसओ भवई पियधम्मो अहव इयरो उ ॥ ७ ॥ एपोऽमंक्किष्टः,
'यथाच्छन्दोऽपि च' यथाच्छन्दः—यथेच्छयैवागमनिरपेक्षं प्रवर्तते यः, स यथाच्छन्दोऽभिधीयते, उक्तं च—'उस्सुत्तमायरंतो
उस्सुत्तं चेव पन्नवेमाणो । एसो उ अहाछंदो इच्छाछंदोत्ति एगट्ठा ॥ १ ॥ उस्सुत्तमणुवदिद्धं सच्छंदविगप्पियं अणणु-
वाइ । परतत्ति पवत्तिंति णेओ इणमो अहाछंदो ॥ २ ॥ सच्छंदमइविगप्पिय किंची सुहसायविगइपडिवद्धो । तिहिगारवेहिं
मज्जइ तं जाणाही अहाछंदं ॥ ३ ॥' एते पार्श्वस्थादयोऽवन्दनीयाः, क १—जिनमते, न तु लोक इति गाथार्थः ॥
अथ पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य को दोष इति १, उच्यते—

१ अथवाऽपि मेलको यो हरिद्वरागादि बहवर्ण ॥ ३ ॥ एवमेव यादशेन शुद्धेनाशुद्धेन वाऽपि सजसति । तादृश एव भवति संसक्तो भण्यते तस्मात्
॥ ४ ॥ स द्विविकृतो भणितो जिनेजितरागद्वेषमोहे । एवस्तु सल्लोऽसल्लिष्टस्तथाऽन्य ॥ ५ ॥ पञ्चाश्रवमट्टो य, सलु त्रिभिर्गौरवै प्रतिबद्ध । स्त्रीगृहि-
मि सल्लिष्ट संसक्त सल्लिष्ट स तु ॥ ६ ॥ पार्श्वस्थादिकेषु सविशेषे च यत्र मिलति तु । तत्र तादृशो भवति म्रियधर्मा अथवा इतरस्तु ॥ ७ ॥ २ उत्सूत्रमाचरन्
उत्सूत्रमेव प्रजापयन् । एष तु यथाच्छन्द इच्छाच्छन्द इति एकाधो ॥ १ ॥ उत्सूत्रमनुपदिष्ट स्वच्छन्दविकरिपतमननुपाति । परतस्ति प्रवर्त्तयति ज्ञेयोऽय
यथाच्छन्द ॥ २ ॥ स्वच्छन्दमतिविकल्पितं किञ्चित्सुखसातविकृतिप्रतिबद्ध । त्रिभिर्गौरवैर्गोचरति तं जानाहि यथाच्छन्दम् ॥ ३ ॥

पास्तथाई वंदमाणस्स नेव किच्ची न निज्जरा होइ । कायकिलेसं एमेव कुणई तह कम्मवंधं च ॥ ११०८ ॥

व्याख्या—'पार्श्वस्थादीन्' उक्तलक्षणान् 'वन्दमानस्य' नमस्कुर्वतो नैव कीर्तिर्न निर्जरा भवति, तत्र कीर्तिः—अहो
अयं पुण्यभागित्वेवल्लक्षणां सा न भवति, अपि त्वकीर्तिर्भवति, नूनमयमप्येवंस्वरूपो येनैषां वन्दनं करोति, तथा निर्जरणं
निर्जरा—कर्मक्षयलक्षणा सा न भवति, तीर्थकराज्ञाविराधनाद्वारेण निर्गुणत्वात्तेषामिति, चीयत इति कायः—देह-
स्य क्लेशः—अवनामादिलक्षणः कायक्लेशस्तं कायक्लेशम् 'एवमेव' मुधैव 'करोति' निर्वर्तयति, तथा क्रियत इति कर्म—
ज्ञानावरणीयादिलक्षणं तस्य बन्धो—विशिष्टरचनयाऽऽत्मनि स्थापनं तेन वा आत्मनो बन्धः—स्वस्वरूपतिरस्करणलक्षणः
कर्मबन्धस्तं कर्मबन्धं च करोतीति वर्तते, चशब्दादाज्ञाभङ्गादींश्च दोषानवाप्नुते, कथं १—भगवत्प्रतिकुलवन्दने आज्ञाभङ्गः,
तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि वन्दन्तीत्यनवस्था, तान् वन्दमानान् दृष्ट्वाऽन्येषां मिथ्यात्वं, कायक्लेशतो देवताभ्यो वाऽऽत्मविराधना,
तद्वन्दनेन तत्कृतासंयमानुमोदनात्संयमविराधनेति गाथार्थः ॥ ११०८ ॥ एवं तावत्पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य दोषा उक्ताः,
साम्प्रतं पार्श्वस्थानामेव गुणाधिरुवन्दनप्रतिषेधमकुर्वतामपायान् प्रदर्शयन्नाह—

जे वंभचेरभट्टा पाण उडुंति यंभयारीणं । ते होंति कुंटमंटा बोही य सुदुल्लहा तेसिं ॥ ११०९ ॥

व्याख्या—ये—पार्श्वस्थादयो भ्रष्टब्रह्मचर्या अपगतब्रह्मचर्या इत्यर्थः, ब्रह्मचर्यशब्दो मैथुनविरतिवाचकः, तथौघतः
संयमवाचकश्च, 'पाण उडुंति वंभयारीणं' पादावभिमानतो व्यवस्थापयन्ति ब्रह्मचारिणां वन्दमानानामिति, न तद्वन्द-
ननिषेधं कुर्वन्तीत्यर्थः, ते तदुपात्तकर्मजं नारकत्वादिलक्षणं विपाकमासाद्य यथा कथञ्चित्कृच्छ्रेण मानुषत्वमासादयन्ति-

तदाऽपि भवन्ति कौटमण्टा 'बोधिश्व' जिनशासनावबोधलक्षणा सकलदुःखविरिक्तभूता मुदुर्लभा तेषां, मकृत्प्राप्तौ मत्या मय्यनन्तसंसारित्वादिति गार्थार्थः ॥ ११०९ ॥ तथा—

सुदुतरं नासंती अप्पाणं जे चरित्तपम्भट्टा । गुरुजण वंदाविंती सुस्समण जहुत्ताकारिं च ॥ १११० ॥ दारं ॥

व्याख्या—‘सुदुतरं’ति सुतगं नाशयन्त्यात्मानं सन्मार्गात्, के ?—ये चारित्रात्—प्राग्विरूपितशब्दार्थात् प्रकर्षेण भ्रष्टाः—अपेताः सन्तः ‘गुरुजनं’ गुणस्थसुसाधुवर्गं ‘वन्दयन्ति’ कृतिकर्म कारयन्ति, किम्भूतं गुरुजनं ?—शोभनाः श्रमणा यस्मिन् स सुश्रमणस्तं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, तथा यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं शीलमस्येति यथोक्तकारी तं यथोक्तकारिणं चेति गार्थार्थः ॥ १११० ॥ एवं वन्दकवन्द्यदोषसम्भवात्पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, नथा गुणवन्तोऽपि ये तैः सान्द्रं संसर्गं कुर्वन्ति तेऽपि न वन्दनीयाः, किमित्यत आह—

अमुड्ढाणे पडिया चंपगमाला न कीरई सीसे । पासत्थाईठाणेसु चट्टमाणा तह् अगुजा ॥ ११११ ॥

व्याख्या—यथा ‘अशुचिस्थाने’ विद्वप्रधाने स्थाने पतिता चम्पकमाला स्वरूपतः शोभनाऽपि सत्यशुचिस्थानसंसर्गाच्च क्रियते शिरसि, पार्श्वस्थादिस्थानेषु वर्तमानाः साधवस्तथा ‘अपूज्याः’ अवन्दनीयाः, पार्श्वस्थादीनां स्थानानि—व्रमतिनिर्गमभूम्यादीनि परिगृह्यन्ते, अन्ये तु शय्यातरपिण्डाद्युपभोगलक्षणानि व्याचक्षते यत्संसर्गात्पार्श्वस्थादयो भवन्ति, न चैतानि सुष्ठु घटन्ते, तेषामपि तद्भावापत्तेः, चम्पकमालोदाहरणोपनयस्य च सम्यगघटमानत्वादिति । अत्र कथानकं—एगो चंपकपिओ कुमारो चंपगमालाए सिरं कयाए आसगओ वच्चइ, आसेण उज्जयस्म सा चंपगमाला अमेज्जे पडिया, गिण्हामित्ति अमिज्जं दट्ठूण मुक्का, सो य चंपएहिं विणाधित्तिं न लभइ, तहावि ठाणदोसेण मुक्का । एवं चंपगमालत्थाणीया साह् अमिज्जत्थाणिगया पासत्थादयो, जो विसुद्धो तेहिं समं मिलइ संवसइ वा सोऽवि परिहरणिज्जो ॥ अधिकृतार्थप्रसाधनार्थं व दृष्टान्तान्तरमाह—

पक्कणकुले वसंतो सउणीपारोऽवि गरहिओ होइ । इय गरहिया सुविहिया मज्झि वसंता कुसीलाणां ॥ १११२ ॥

व्याख्या—पक्कणकुलं—गर्हितं कुलं तस्मिन् पक्कणकुले वसन् सन्, पारङ्गतवानिति पारगः, शकुन्याः पारगः, असावपि ‘गर्हितो भवति’ निन्द्यो भवति, शकुनीशब्देन चतुर्दश विद्यास्थानानि परिगृह्यन्ते, “अज्ञानि चतुरो वेदा, मीमांसा न्यायविस्तरः । पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुश्चतुर्दश ॥ १ ॥” तत्राज्ञानि पदं, तद्यथा—‘शिक्षा कल्पो व्याकरणं, छन्दो ज्योतिर्निरुक्तयः’ इति, ‘इय’ एवं गर्हिताः ‘सुविहिताः’ साधवो मध्ये वसन्तः ‘कुसीलानां’ पार्श्वस्थादीनाम् ॥ अत्र कथानकम्—एगस्स धिज्जाइयस्स पंच पुत्ता सउणीपारगा, तत्थेगो मरुगो एगाए दासीए संपलगो, सा मज्जं पिवइ, इमो न

१ एकश्चम्पकप्रिय कुमार चम्पकमालाया शिरसि कृतायामश्वगतो प्रजति, अश्वेनोद्धते सा चम्पकमालाऽमेध्ये पतिता, गृह्णामीति अमेध्य दृष्टा मुक्का, स च चम्पकर्विना धृति न लभते, तथापि स्थानदोषेण मुक्का । एव चम्पकमालास्थानीया साधव अमेध्यस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः, यो विशुद्धौ सम मिलति संवसति वा सोऽपि परिहरणीय । २ एकस्य धिग्जातीयस्य पत्र पुत्रा शकुनीपारगा, तत्रेको ब्राह्मण एकस्या दास्या सप्रलम्भ, सा मय पिवति, अय न पिवइ, तीए भण्णइ—जइ तुमं ण पिवसि तो ण नेहो, सो (सा) भण्णइ—रत्ती होज्जा, इयरहा विसरिसो संजोगुत्ति, एवं सो बहुसो भणंतीए पाडत्तो, सो पढमं पच्छणं पिवइ, पच्छा पायडंपि पिविउमाढत्तो, पच्छा अइपसंगेण मज्जमंसासी जाओ, पक्कणेहिं सह लोहेउमाढत्तो, तेहिं चेव सह पिवइ खाइ संवसइ थ, पच्छा सो पितुणा सयणेण य सव्वज्जो अप्पवेसो कओ, अण्णया सो पडिभगो, वित्तिओ से भाया सिणेहेण तं कुडिं पविसिऊण पुच्छइ देइ य से किंचि, सो पितुणा उवलंभिऊण णिच्छूढो, तइओ वाहिरपाडए ठिओ पुच्छइ विसज्जेइ से किंचि, सोवि णिच्छूढो, चउत्थो परंपरण दवावेइ, सोवि णिच्छूढो, पंचमो गंधंपि ण इच्छइ, तेण मरुगेण करणं चडिऊण सव्वरत्त घरस्स सो सामीकओ, इयरे चत्तारिवि वाहिरा कया लोगगरहिया जाया । एस दिट्ठतो, उवणओ से इमो—जारिसा पक्कणा तारिसा पासत्थाई जारिसो धिज्जाइओ तारिसो आयरिओ जारिसा पुत्ता तारिसा साह् जहा ते णिच्छूढा एवं णिच्छुवभंति कुसीलसंसर्गं करिंता गरहिया य

१ पिवति, तथा मण्यते—यदि त्व न पितृति न ज्ञेह, स(सा) भणति—रात्री (रति) भवेत्, इतरथा त्रिसदृश सयोग इति, एव स बहुशो भग्न्या तथा पाथित, स प्रथम प्रच्छन्न पिवति, पश्चात्प्रकटमपि पातुमारब्ध, पश्चात् अतिप्रसङ्गेन मद्यमासाशी जातः, श्रपाके सः अमितुमारब्ध, तै सहैव सादति पितृति संवसति च, पश्चात् स पित्रा स्वजनेन च सर्वथाद्य अग्रवेश कृत, अन्यथा स प्रतिभन्न, द्वितीयस्तस्य आता ज्ञेहेन ना कुटीं प्रविश्य वृच्छति ददाति च तस्ये किञ्चित्, स उपालभ्य पित्रा निष्काशित, तृतीयो बाह्यपाटके स्थित वृच्छति विरुजति च तस्ये किञ्चित्, सोऽपि निष्काशित, चतुर्थे परम्परकेण दापयति, सोऽपि निष्काशित, पञ्चमो गन्धमपि नेच्छति, तेन मरुगेण न्यायालये गत्वा सर्वस्य गृहस्य स स्वामीकृत, इतरे चत्वारोऽपि बाह्या कृता लोकागर्हिता जाता एव दृष्टान्त, उपनयोऽस्याय—यादृशाश्चाण्डालादृशा पार्श्वस्थादयो यादृग् धिग्जातीयस्तादृगाचार्य गृहं पुत्राग्राह्य साधव यथा ते निष्काशिता एव निष्काश्यन्ते कुसीलसंसर्गं कुर्वन्त गर्हिताश्च

पेवयणे भवन्ति, जो पुण परिहरइ सो पुज्जो साइयं अपज्जवसियं च णेवाणं पावइ, एवं संसग्गी विणासिया कुमीलेहिं । उक्तं च—‘जो जारिसेण मिति करेइ अचिरेण(सो)तारिसो होइ । कुसुमेहिं सह वमंता तिलावि तग्गंधया होति ॥१॥’ मरु-एत्ति दिट्ठतो गओ, व्याख्यातं द्वारगाथाशकलम्, अधुना वैडूर्यपदव्याख्या, अस्य चायमभिसम्बन्धः—पार्श्वस्थादिसंसर्ग-दोषादवन्दनीयाः साधवोऽप्युक्ताः, अत्राह चोदकः—कः पार्श्वस्थादिसंसर्गमात्राद्गुणवतो दोषः, ? तथा चाह—

सुचिरं पि अचलमाणो वेरुलिओ कायमणीयउम्मीसो । नोवेइ कायभावं पाहणगुणेण नियएणं ॥ १११३ ॥

व्याख्या—‘सुचिरमपि’ प्रभूतमपि कालं तिष्ठन् वैडूर्यः—मणिविशेषः, काचाश्च ते मणयश्च काचमणयः कुत्सिताः काच-मणयः काचमणिकास्तैरुत्-प्रावत्येन मिश्रः काचमणिकोन्मिश्रः ‘नोपैति’ न याति ‘काचभावं’ काचधर्मं ‘प्राधान्यगुणेन’ वैमल्यगुणेन ‘निजेन’ आत्मीयेन, एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संवसन्नपि शीलगुणेनात्मीयेन न पार्श्वस्थादिभा-वमुपैति, अयं भावार्थ इति गाथार्थः ॥ १११३ ॥ अत्राहाऽऽचार्यः—यत्किञ्चिदेतत्, न हि दृष्टान्तमात्रादेवाभिलपिता-र्थसिद्धिः संजायते, यतः—

भावुगअभावुगाणि य लोए दुविहाणि होंति दब्बाणि । वेरुलिओ तत्थ मणी अभावुगो अन्नदब्बेहिं ॥ १११४ ॥

व्याख्या—भाव्यन्ते—प्रतियोगिना स्वगुणैरात्मभावमापाद्यन्त इति भाव्यानि—कवेष्टुकादीनि, प्राकृतशैल्या भावुकान्युच्यन्ते, अथवा प्रतियोगिनि सति तद्गुणापेक्षया तथाभवनशीलानि भावुकानि, लपपतपदस्थाभूवृषेत्यादावुक्तं (पा. ३-२-१५४) तस्य

१ प्रवचने भवन्ति, य पुन परिहरति स पूज्य साधपर्यवसानं च निर्वाणं प्राप्नोति, एव ससर्गो विनाशिका कुशीले । यादृशेन मैत्रो करोति अचिरे-ण (म) तादृशो भवति । कुसुम सह वसन्त तिला अपि तद्गन्धिका भवन्ति । १ । मरु इति दृष्टातो गतं । त्यादावु द्वि ‘यो प्र०

ताच्छीलिकत्वादिति, तद्विपरीतानि अभाव्यानि च—नलादीनि लोके ‘द्विविधानि’ द्विप्रकाराणि भवन्ति ‘द्रव्याणि’ वस्तूनि, वैडूर्यस्तत्र मणिरभाव्यः ‘अन्यद्रव्यैः’ काचादिभिरिति गाथार्थः ॥ १११४ ॥ स्यान्मतिः—जीवोऽप्येवम्भूत एव भविष्यति न पार्श्वस्थादिसंसर्गेण तद्भावं यास्यति, एतच्चासत्, यतः—

जीवो अणाइनिहणो तब्भावणभाविओ य संसारे । खिपं सो भाविज्जइ मेलणदोसाणुभावेणं ॥ १११५ ॥

व्याख्या—‘जीवः’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, स हि अनादिनिधनः अनाद्यपर्यन्त इत्यर्थः, ‘तद्भावनाभावितश्च’ पार्श्वस्था-द्याचरितप्रमादादिभावनाभावितश्च ‘संसारे’ तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणे, ततश्च तद्भावनाभावितत्वात् ‘क्षिपं’ शीघ्रं स ‘भाव्यते’ प्रमादादिभावनयाऽऽत्मीक्रियते ‘मीलनदोषानुभावेन’ संसर्गदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ १११५ ॥ अथ भवतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः ततो महिवक्षितार्थप्रतिपादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव, शृणु—

अंवस्स य निंवस्स य दुण्हं पि समागयाइं मूलाइं । संसग्गीइ विणट्ठो अंवो निंवन्नणं पत्तो ॥ १११६ ॥

व्याख्या—चिरपतितत्तिक्तनिम्बोदकवासितायां भूमौ आम्रवृक्षः समुत्पन्नः, पुनस्तत्राऽऽन्नस्य च निम्बस्य च द्वयो-रपि ‘समागते’ एकीभूते मूले, ततश्च ‘संसर्ग्या’ सङ्गत्या विनष्ट आम्नो निम्बत्वं प्राप्तः—तिक्तफलः संवृत्त इति गाथार्थः ॥ १११६ ॥ तदेवं संसर्गिदोषदर्शनाच्याज्या पार्श्वस्थादिसंसर्गिरिति पुनरप्याह चोदकः—नन्वेतदपि सप्रतिपक्षं, तथाहि—

सुचिरं पि अचलमाणो नलथंभो उच्छुवाडमज्झंमि । कीस न जायइ मधुरो ? जइ संसग्गी पमाणं ते ॥ १११७ ॥

व्याख्या—‘सुचिरमपि’ प्रभूतकालमपि तिष्ठन् ‘नलस्तम्भः’ वृक्षविशेषः ‘इक्षुवाटमध्ये’ इक्षुसंसर्ग्या किमिति न जायते मधुरः ?, यदि संसर्गा प्रमाणं तवेति गाथार्थः ॥ १११७ ॥ आहाचार्यः—ननु विहितोत्तरमेतत् ‘भावुग अभावुगाणि य’ इत्यादिग्रन्थेन, अत्रापि च केवली अभाव्यः पार्श्वस्थादिभिः, सरागास्तु भाव्या इति । आह—तैः सहाऽऽलापमात्रतायां संसर्ग्या क इव दोष इति ?, उच्यते—

ऊणगसयभागेणं विंवाइं परिणमंति तब्भावं । लवणागराइसु जहा वज्जेह कुसीलसंसर्गिं ॥ १११८ ॥

व्याख्या—ऊनश्चासौ शतभागश्चो^{उत्तभाग}नशतभागोऽपि न पूर्यत इत्यर्थः, तेन तावताऽंशेन प्रतियोगिना सह सम्बद्धानीति प्रक्रमाद्भ्रम्यते ‘विम्बानि’ रूपाणि ‘परिणमन्ति’ तद्भावमासादयन्ति लवणीभवन्तीत्यर्थः, लवणागरादिषु यथा, आदि-गन्दाद्गण्डखादिकारसादिग्रहः, तत्र किल लोहमपि तद्भावमासादयति, तथा पार्श्वस्थाद्यालापमात्रसंसर्ग्याऽपि सुविहि-तास्तमेव भावं यान्ति, अतः ‘वज्जेह कुसीलसंसर्गि’ त्यजत कुशीलसंसर्गिमिति गाथार्थः ॥ १११८ ॥ पुनरपि संसर्गिदो-षप्रतिपादनायैवाऽऽह—

जह नाम मधुरसलिलं सायरसलिलं क्रमेण संपत्तं । पावेइ लोणभावं मेलणदोसाणुभावेणं ॥ १११९ ॥

व्याख्या—‘यथे’त्युदाहरणोपन्यासार्थः ‘नामे’ति निपातः ‘मधुरसलिलं’ नदीपयः तल्लवणसमुद्रं ‘क्रमेण’ परिपात्र्या सम्प्राप्तं सत् ‘पावेइ लोणभावं’ प्राप्नोति—आसादयति लवणभावं—क्षारभावं मधुरमपि सन्, मीलनदोषानुभावेनेति गाथार्थः ॥ १११९ ॥

एवं खु सीलवंतो असीलवंतेहिं मीलिओ संतो । पावइ गुणपरिहाणि मेलणदोसाणुभावेणं ॥ ११२० ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—खुशब्दोऽवधारणे, एवमेव शीलमस्यास्तीति शीलवान् स खलु 'अशीलवद्भिः' पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं मीलितः सन् 'प्राप्नोति' आसादयति गुणा—मूलोत्तरगुणलक्षणास्तेषां परिहाणिः—अपचयः गुणपग्निहाणिः तां, तयैहिकांश्चापायांस्तत्कृतदोषसमुत्थानिति, मीलनदोगानुभावेनेति गाथार्थः ॥ ११२० ॥ यतश्चैवमतः—

खणमवि न खमं काउं अणाययणसेवणं सुविहियाणं । हंदि समुद्धमहगयं उदयं लवणत्तणमुवेड ॥ ११२१ ॥

व्याख्या—लोचननिमेषमात्रः कालः क्षणोऽभिधीयते, तं क्षणमपि, आस्तां तावन्मुहूर्तोऽन्यो वा कालविशेषः, 'न क्षमं' न योग्यं, किं ?—'काउं अणाययणसेवणं'ति कर्तुं—निष्पादयितुम् अनायतनं—पार्श्वस्थाद्यायतनं तस्य सेवनं—भजनम् अनाय-तनसेवनं, केषां ?—'सुविहितानां' साधूनां, किमित्यत आह—'हन्दि' इत्युपदर्शने, समुद्रमतिगतं—लवणजलविं प्राप्तम् 'उदकं' मधुरमपि सत् 'लवणत्वमुपैति' क्षारभावं याति, एवं सुविहितोऽपि पार्श्वस्थादिदोषममुद्रं प्राप्तस्तद्भावमाप्नोति, अतः पर-लोकार्थिना तत्संमर्गिस्त्याज्येति, ततश्च व्यवस्थितमिदं—येऽपि पार्श्वस्थादिभिः सार्द्धं संमर्गं कुर्वन्नि तेऽपि न वन्दनीयाः, सुविहिता एव वन्दनीया इति ॥ अत्राऽऽह—

सुविहियं दुब्बिहियं वा नाहं जानामि हं खु छउमत्थो । लिगं तु पूययामी तिगरणसुत्तेण भावेण ॥ ११२२ ॥

व्याख्या—शोभनं विहितम्—अनुष्ठानं यस्यासौ सुविहितस्तम्, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, दुर्विहितस्तु पार्श्वस्थादिस्तं दुर्विहितं वा 'नाहं जानामि' नाहं वेद्मि, यतः अन्तःकरणशुद्धयशुद्धिकृतं सुविहितदुर्विहितत्वं, परभावस्तु तत्त्वतः सर्व-ज्ञविषयः, 'अहं खु छउमत्थो'ति अहं पुनश्छद्मस्थः, अतो 'लिङ्गमेव' रजोहरणगोच्छप्रतिग्रहधरणलक्षणं 'पूजयामि' वन्दे इत्यर्थः, 'त्रिकरणशुद्धेन भावेन' वाक्कायशुद्धेन मनसेति गाथार्थः ॥ ११२२ ॥ अत्राचार्य आह—

जइ ते लिङ्ग पमाणं वंदाही निणह्वे तुमे सव्वे । एए अवंदमाणस्स लिङ्गमवि अप्पमाणं ते ॥ ११२३ ॥

व्याख्या—'यदी'त्ययमभ्युपगमप्रदर्शनार्थः 'ते' तव लिङ्गं—द्रव्यलिङ्गम्, अनुस्वारोऽत्र च लुप्तो वेदितव्यः, प्रमाणं—कारणं वन्दनकरणे, इत्थं तर्हि 'वन्दस्व' नमस्य 'निहवान्' जमालिप्रभृतीन् त्वं 'सर्वान्' निरवशेषान्, द्रव्यलिङ्गयुक्तत्वात् तेषामिति, अथैतान् मिथ्यादृष्टित्वान्न वन्दसे तत् ननु 'एतान्' द्रव्यलिङ्गयुक्तानपि 'अवन्दमानस्य' अप्रणमतः लिङ्ग-मप्यप्रमाणं तव वन्दनप्रवृत्ताविति गाथार्थः ॥ ११२३ ॥ इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमाणतायां प्रतिपादितायां सत्यामनभिनिविष्टमेव सामाचारिजिज्ञासयाऽऽह चोदकः—

जइ लिङ्गमप्पमाणं न नज्जई निच्छएण को भावो ? । दट्ठूण समणलिङ्गं किं कायव्वं तु समणेणं ? ॥ ११२४ ॥

व्याख्या—यदि 'लिङ्गं' द्रव्यलिङ्गम् 'अप्रमाणम्' अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि 'न ज्ञायते' नावगम्यते 'निश्चयेन' परमार्थेन छद्मस्थेन जन्तुना कस्य को भावः ? यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चोदन्ते, संयता अपि च कार-णतोऽसंयतवदिति, तदेव व्यवस्थिते 'दट्ठा' अवलोक्य 'श्रमणलिङ्गं' साधुलिङ्गं किं पुनः कर्तव्यं 'श्रमणेन' साधुना ? पुनः शब्दार्थस्तु शब्दो व्यवहितश्चोक्तो गाथानुलोम्यादिति गाथार्थः ॥ ११२४ ॥ एवं चोदकेन पृष्टः सन्नाहाचार्यः—

अप्पुव्वं दट्ठूणं अवञ्छुण्णं तु होइ कायव्वं । साट्ठम्मि दिट्ठपुव्वे जहारिहं जस्स जं जोग्गं ॥ ११२५ ॥

व्याख्या—'अपूर्वम्' अदृष्टपूर्वं, साधुमिति गम्यते, 'दट्ठा' अवलोक्य, आभिमुख्येनोत्थानमभ्युत्थानम्—आसनत्याग-लक्षणं, तु शब्दादण्डकादिग्रहणं च भवति कर्तव्यं, किमिति ? कदाचिदसौ कश्चिदाचार्यादिविद्याद्यतिगयसम्पन्नः तत्प्र-दानार्थैवाऽऽगतो भवेत्, प्रशिष्यसकाशमाचार्यकालकवत्, स खल्विनीतं सम्भाव्य न तत्प्रयच्छतीति, तथा दृष्टपूर्वास्तु द्विप्रकारा—उद्यतविहारिणः शीतलविहारिणश्च, तत्रोद्यतविहारिणि साधौ 'दृष्टपूर्वे' उपलब्धपूर्वे 'यथाहं' यथायोग्यम-भ्युत्थानवन्दनादि 'यस्य' बहुश्रुतादेर्यद् योग्यं तत्कर्तव्यं भवति, यः पुनः शीतलविहारी न तस्याभ्युत्थानवन्दनाद्युत्स-र्गतः किञ्चित्कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११२५ ॥ साम्प्रतं कारणतः शीतलविहारिगतविधिप्रतिपादनाय सम्बन्धगाथामाह—

मुक्कधुरासंपागडसेवीचरणकरणपव्वट्ठे । लिङ्गावसेसमिच्चे जं कीरड तं पुणो वोच्छं ॥ ११२६ ॥

व्याख्या—धूः—संयमधूः परिगृह्यते, मुक्ता—परित्यक्ता धूर्येनेति समासः, सम्प्रकटं—प्रवचनोपघातनिरपेक्षमेव मूलो-त्तरगुणजालं सेवितुं शीलमस्येति सम्प्रकटसेवी, मुक्तधूश्चासौ सम्प्रकटसेवी चेति विग्रहः, तथा चर्यत इति चरणं—व्रतादि-लक्षणं क्रियत इति करणं—पिण्डविशुद्ध्यादिलक्षणं चरणकरणाभ्यां प्रकर्षेण भ्रष्टः—अपेक्षश्चरणकरणभ्रष्टः, मुक्तधूः—स-म्प्रकटमेवी चामौ चरणकरणप्रभ्रष्टश्चेति समासस्तस्मिन्, प्राकृतशैल्या अकारेकारयोर्दीर्घत्वम्, इत्थम्भूते 'लिङ्गावशेष-मात्रे' केवलद्रव्यलिङ्गयुक्ते यत्क्रियते किमपि तत्पुनर्वक्ष्ये, पुनः शब्दो विशेषणार्थः, किं विशेषयति ?—कारणापेक्षं—कारण-माश्रित्य यत्क्रियते तद्वक्ष्ये—अभिधास्ये, कारणाभावपक्षे तु प्रतिषेधः कृत एव, विशेषणसाफल्यं तु मुक्तधूरपि कदाचि-

तस्मिन्कटसेवी न भवत्यपि अतस्तद्ग्रहणं, संप्रकटसेवी चरणकरणप्रभृष्ट एवेति स्वरूपकथनमिति गाथार्थः ॥ ११२६ ॥ किं तत्क्रियत इत्यत आह—

वायाइ नमोकारो हत्थुस्सेहो य सीसनमणं च । संपुच्छणऽच्छणं छोभवंदणं वंदणं वावि ॥ ११२७ ॥

व्याख्या—‘वायाए’ति निर्गमभूम्यादौ दृष्टस्य वाचाऽभिलापः क्रियते—हे देवदत्त ! कीदृशस्त्वमित्यादिलक्षणः, गुरुतर पुरुषकार्यापेक्षं वा तस्यैव ‘नमोकारो’ति नमस्कारः क्रियते—हे देवदत्त ! नमस्ते, एवं सर्वत्रोत्तरविशेषकरणे पुरुषकार्यभेदः प्राक्तनोपचारानुवृत्तिश्च द्रष्टव्या, ‘हत्थुस्सेहो य’ति अभिलापनमस्कारगर्भः हस्तोच्छ्रयश्च क्रियते, ‘सीसनमणं च’ शिरसा—उत्तमाङ्गेन नमनं शिरोनमनं च क्रियते, तथा ‘सम्पच्छणं’ कुशलं भवत इत्यादि, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, ‘अच्छणं’ति—त [द्वहुमानस्त] तन्निधावासनं कञ्चित्कालमिति, एष तावद्ग्रहिर्दृष्टस्य विधिः, कारणविशेषतः पुनस्तत्प्रतिश्रयमपि गम्यते, तत्राप्येष एव विधिः, नवरं ‘छोभवंदणं’ति आरभट्ट्या छोभवन्दनं क्रियते, ‘वन्दणं वाऽवि’ परिशुद्धं वा वन्दनमिति गाथार्थः ॥ ११२७ ॥ एतच्च वाङ्मस्कारादि नाविशेषेण क्रियते, किं तर्हि ?—

परियायपरिसपुरिसे खित्तं कालं च आगमं नच्चा । कारणजाए जाए जहारिहं जस्स जं जुगं ॥ ११२८ ॥

व्याख्या—पर्यायश्च परिपच्च पुरुषश्च पर्यायपरिपत्पुरुषास्तान्, तथा क्षेत्रं कालं च आगमं ‘णच्च’ति ज्ञात्वा—विज्ञाय ‘कारणजाते’ प्रयोजनप्रकारे ‘जाते’ उत्पन्ने सति ‘यथार्हं’ यथानुकूलं ‘यस्य’ पर्यायादिसमन्वितस्य यद् ‘योग्यं’ समनुरूपं वाङ्मस्कारादि तत्तस्य, क्रियत इति वाक्यशेषः, अयं गाथासमासार्थः ॥ ११२८ ॥ साम्प्रतमवयवार्थं प्रतिपादयन्नाह भाष्यकारः—परियाय वंभचेर परिस विणीया सि पुरिस णच्चा वा । कुलकजादायत्ता आघवउ गुणागमसुयं वा ॥ २०४ ॥ (भा०)

व्याख्या—‘पर्यायः’ ब्रह्मचर्यमुच्यते, तत्प्रभूतं कालमनुपालितं येन, परिपद्भिनीता वा—तत्प्रतिवद्धा साधुसंहतिः शोभना ‘से’ अस्य ‘पुरिस णच्चा व’ति पुरुषं ज्ञात्वा वा, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, कथं ज्ञात्वा ?—कुलकार्यादीन्यनेनायत्तानि, आदिशब्दाङ्गणसङ्घकार्यपरिग्रहः, ‘आघवउ’ति आख्यातः तस्मिन् क्षेत्रे प्रसिद्धस्तद्वलेन तत्रास्यत इति क्षेत्रद्वारार्थः, ‘गुणाऽऽगमसुयं व’ति गुणा—अयमप्रतिजागरणादय इति कालद्वारावयवार्थः, आगमः—सूत्रार्थोभयरूपः, श्रुतं—सूत्रमेव, गुणाश्चाऽऽगमश्च श्रुतं चेत्येकवद्भावस्तद्वाऽस्य विद्यत इत्येवं ज्ञात्वेति गाथार्थः ॥ २०४ ॥

एताइं अकुव्वंतो जहारिहं अरिहदेसिए मग्गे । न भवइ पवचणभत्ती अभत्तिमंतादओ दोसा ॥ ११२९ ॥

व्याख्या—‘एतानि’ वाङ्मनमस्कारादीनि कपायोत्कटतयाऽकुर्वतः, अनुस्वारोऽत्रालक्षणिकः, ‘यथार्हं’ यथायोगमर्हद्दृशिंते मार्गे न भवति प्रवचनभक्तिः, ततः किमित्यत आह—‘अभत्तिमंतादओ दोसा’ प्राकृतशैल्याऽभवत्यादयो दोषाः, आदिशब्दात् स्वार्थभ्रंशवन्धनादय इति गाथार्थः ॥ ११२९ ॥ एवमुद्यतेतरविहारिगते विधौ प्रतिपादिते सत्याह चोदकः—किं नोऽनेन पर्यायाद्यन्वेपणेन ?, सर्वथा भावशुद्ध्या कर्मापनयनाय जिनप्रणीतलिङ्गनमनमेव युक्तं, तद्गतगुणविचारस्य निष्फलत्वात्, न हि तद्गुणप्रभवा नमस्कर्तुर्निर्जरा, अपि त्वात्मीयाध्यात्मशुद्धिप्रभवा, तथाहि—

तित्थयरगुणा पडिमासु नत्थि निस्संसयं वियाणंतो । तित्थयरेत्ति नमंतो सो पाचइ निज्जरं विडलं ॥ ११३० ॥

व्याख्या—तीर्थकरस्य गुणा—ज्ञानादयस्तीर्थकरगुणाः ते ‘प्रतिमासु’ विम्बलक्षणासु ‘णत्थि’ न सन्ति ‘निःसंग्यं’ संशयरहितं ‘विजानन्’ अवबुध्यमानः तथाऽपि तीर्थकरोऽयमित्येवं भावशुद्ध्या ‘नमन्’ प्रणमन् ‘स’ प्रणामकर्ता ‘प्राप्नोति’ आसादयति ‘निर्जरां’ कर्मक्षयलक्षणां ‘विपुलां’ विस्तीर्णामिति गाथार्थः ॥ ११३० ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

लिंगं जिणपण्णत्तं एव नमंतस्स निज्जरा विडला । जइवि गुणविप्पहीणं वंदइ अज्झप्पसोहीए ॥ ११३१ ॥

व्याख्या—लिङ्ग्यते साधुरनेनेति लिङ्गं—रजोहरणादिधरणलक्षणं जिनैः—अर्हद्भिः प्रज्ञप्तं—प्रणीतम् ‘एवं’ यथा प्रतिमा इति ‘नमस्कुर्वतः’ प्रणमतो निर्जरा विपुला, यद्यपि गुणैः—मूलोत्तरगुणैर्विविधम्—अनेकधा प्रकर्षेण हीनं—रहितं गुणविप्रहीणं, ‘वन्दते’ नमस्करोति ‘अध्यात्मशुद्ध्या’ चेतःशुद्ध्येति गाथार्थः ॥ ११३१ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यमुपदर्शयन्नाचार्य आह—

संता तित्थयरगुणा तित्थयरे तेसिमं तु अज्झप्पं । न य सावज्जा किरिया इयरेसु धुवा समणुमज्जा ॥ ११३२ ॥

व्याख्या—‘सन्तः’ विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकरस्य गुणास्तीर्थकरगुणा—ज्ञानादयः, क ?—‘तीर्थकरे’ अर्हन्ति भगवति इयं च प्रतिमा तस्य भगवतः ‘तेसिमं तु अज्झप्पं’ तेषां—नमस्कुर्वतामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, तथा न च तासु ‘सावद्या’ सपापा ‘क्रिया’ चेष्टा प्रतिमासु, ‘इतरेषु’ पार्श्वस्थादिषु ‘धुवा’ अवश्यंभाविनी सावद्या क्रिया प्रणमतः, तत्र किमित्यत आह—‘समणुमज्जा’ समनुज्ञा सावद्यक्रियायुक्तपार्श्वस्थादिप्रणमनात् सावद्यक्रियानुमतिरिति हृदयम्, अथवा मन्तस्तीर्थकरगुणाः तीर्थकरे तान् वयं प्रणमामः तेषामिदमध्यात्मम्—इदं चेतः, ततोऽर्हद्गुणाध्यारोपेण चेष्टप्रतिमाप्रणामाच्चतस्कर्तुः न च

आवश्यकहारिभद्रीया

सावद्या क्रिया-परिस्पन्दनलक्षणा, इतरेषु-पार्श्वस्थादिषु पूज्यमानेऽत्रशुभक्रियोपेतत्वात्तेषां नमस्कृतुं वा समनुजेति
गाथार्थः ॥ ११३२ ॥ पुनरप्याह चोदकः—

जह सावज्जा किरिया नत्थि य पडिमासु एवमियराऽवि। तयभावे नत्थि फलं अह होइ अहेउगं होइ ॥ ११३३ ॥

व्याख्या—यथा सावद्या क्रिया-सपापा क्रिया 'नास्त्येव' न विद्यत एव प्रतिमासु, एवमितराऽपि-निरवद्याऽपि नास्त्येव,
ततश्च 'तदभावे' निरवद्यक्रियाऽभावे नास्ति 'फलं' पुण्यलक्षणम्, अथ भवति 'अहेतुकं भवति' निष्कारणं च भवति, प्रण-
म्यवस्तुगतक्रियाहेतुकत्वा(भावा)त्फलस्येत्यभिप्रायः, अहेतुकत्वे चाकस्मिककर्मसम्भवान्मोक्षाद्यभाव इति गाथार्थः ॥ ११३३ ॥
इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—

कामं उभयाभावो तद्वि फलं अत्थि मणविसुद्धीए। तीह पुण मणविसुद्धीइ कारणं होति पडिमाउ ॥ ११३४ ॥

व्याख्या—'कामम्' अनुमतमिदं, यदुत 'उभयाभावः' सावद्येतरक्रियाऽभावः प्रतिमासु, तथाऽपि 'फलं' पुण्यलक्षणम्
'अस्ति' विद्यते, मनसो विशुद्धिर्मनोविशुद्धिस्तस्या मनोविशुद्धेः सकाशात्, तथाहि-स्वगता मनोविशुद्धिरेव नमस्कृतुः
पुण्यकारणं, न नमस्करणीयवस्तुगता क्रिया, आत्मान्तरे फलाभावात्, यद्येवं किं प्रतिमाभिरिति?, उच्यते, तस्याः पुनर्म-
नोविशुद्धेः 'कारणं' निमित्तं भवन्ति प्रतिमाः, तद्वारेण तस्याः सम्भूतिदर्शनादिति गाथार्थः ॥ ११३४ ॥ आह-एवं लिङ्ग-
मपि प्रतिमावन्मनोविशुद्धिकारणं भवत्येवेति, उच्यते—

जइवि य पडिमाउ जहा मुणिगुणसंकप्पकारणं लिंगं। उभयमवि अत्थि लिंगे न य पडिमासूभयं अत्थि ॥ ११३५ ॥

व्याख्या—यद्यपि च प्रतिमा यथा मुनीनां गुणा मुनिगुणा-व्रतादयस्तेषु सङ्कल्पः-अध्यवसायः मुनिगुणसङ्कल्पस्तस्य
कारणं-निमित्तं मुनिगुणसङ्कल्पकारणं 'लिङ्गं' द्रव्यलिङ्गं, तथाऽपि प्रतिमाभिः सह वैधर्म्यमेव, यत उभयमप्यस्ति लिङ्गे-
सावद्यकर्म निरवद्यकर्म च, तत्र निरवद्यकर्मयुक्त एव यो मुनिगुणसङ्कल्पः स सम्यक्सङ्कल्पः, स एव च पुण्यफलः, यः
पुनः सावद्यकर्मयुक्तेऽपि मुनिगुणसङ्कल्पः स विपर्याससङ्कल्पः, क्लेशफलश्चासौ, विपर्यासरूपत्वादेव, न च प्रतिमासूभय-
मस्ति, चेष्टारहितत्वात्, ततश्च तासु जिनगुणविषयस्य क्लेशफलस्य विपर्याससङ्कल्पस्याभावः, सावद्यकर्मरहितत्वात् प्रति-
मानाम्, आह-इत्थं तर्हि निरवद्यकर्मरहितत्वात् सम्यक्सङ्कल्पस्यापि पुण्यफलस्याभाव एव प्राप्त इति, उच्यते, तस्य
तीर्थकरगुणाधारोपेण प्रवृत्तेर्नाभाव इति गाथार्थः ॥ ११३५ ॥ तथा चाऽऽह—

नियमा जिणेसु उ गुणा पडिमाओ दिस्स जे मणे कुणह। अगुणे उ वियाणंतो कं नमउ मणे गुणं काउं ॥ ११३६ ॥

व्याख्या—'नियमादि'ति नियमेनावश्यतया 'जिनेष्वेव' तीर्थकरेष्वेव, तुल्यदस्यावधारणार्थत्वात्, 'गुणाः' ज्ञाना-
दयः, न प्रतिमासु, प्रतिमा दृष्ट्वा तास्वधारोपद्वारेण यान् 'मनसि करोति' चेतसि स्थापयति पुनर्नमस्करोति, अत
एवासौ तासु शुभः पुण्यफलो जिनगुणसङ्कल्पः, सावद्यकर्मरहितत्वात्, न चायं तासु निरवद्यकर्माभावमात्राद्विपर्यास-
ङ्कल्पः, सावद्यकर्मोपेतवस्तुविषयत्वात्तस्य, ततश्चोभयविकल एवाऽऽकारमात्रतुल्ये कतिपयगुणान्विते चाधारोपोऽपि युक्ति-
युक्तः, 'अगुणे उ' इत्यादि अगुणानेव, तुल्यदस्यावधारणार्थत्वात् अविद्यमानगुणानेव 'विज्ञानन्' अवबुध्यमानः पार्श्व-
स्थादीन् 'कं नमउ मणे गुणं काउं' कं मनसि गुणं कृत्वा नमस्करोतु तानिति, स्यादेतत्-अन्यसाधुसम्बन्धिनं तेष्वधारो-
पद्वारेण मनसि कृत्वा नमस्करोतु, न, तेषां सावद्यकर्मयुक्तनयाऽधारोपविषयलक्षणविकलत्वात्, अविषये चाधारोपं
कृत्वा नमस्कृतुं दोषदर्शनाद् ॥ ११३६ ॥ आह च—

जह वेलंगालिं जाणंतस्स नमओ हवइ दोसो। निद्धंधसमिय नाऊण वंदमाणे धुवो दोसो ॥ ११३७ ॥

व्याख्या—यथा 'विडम्बकलिङ्गं' भाण्डादिकृतं 'जानतः' अवबुध्यमानस्य 'नमतः' नमस्कृतुः सतोऽस्य भवति 'दोषः'
प्रवचनहीननादिलक्षणः, 'निद्धन्धसं' प्रवचनोपघातनिरपेक्षं पार्श्वस्थादिकम् 'इय' एवं 'ज्ञात्वा' अवगम्य 'वन्दमाणे धुवो
दोसो' वन्दति-नमस्कुरुवति सति नमस्कर्तरि ध्रुवः-अवश्यभावी दोषः-आज्ञाविराधनादिलक्षणः, पाठान्तरं वा-
'निद्धन्ध-
संपि नाऊणं वंदमाणस्स दोसा उ' इदं प्रकटार्थमेवेति गाथार्थः ॥ ११३७ ॥ एवं न लिङ्गमात्रमकारणतोऽवगतसावद्यक्रियं
नमस्कृत्यत इति स्थापितं, भावलिङ्गमपि द्रव्यलिङ्गरहितमित्थमेवावगन्तव्यं, भावलिङ्गगर्भं तु द्रव्यलिङ्गं नमस्कृत्यते,
तस्यैवाभिलषितार्थक्रियाप्रसाधकत्वात्, रूपकदृष्टान्तश्चात्र, आह च—

रूपं टंकं विसमाहयक्खरं नवि रूवओ छेओ। दुणहंपि समाओगे रूवो छेयत्तणमुवेइ ॥ ११३८ ॥

व्याख्या—अत्र तावच्चतुर्भङ्गी-रूपम् अशुद्धं टङ्कं विपमाहताक्षरमित्येकः, रूपमशुद्धं टङ्कं समाहताक्षरमिति द्वितीयः,
रूपं शुद्धं टङ्कं विपमाहताक्षरमिति तृतीयः, रूपं शुद्धं टङ्कं समाहताक्षरमिति चतुर्थः, अत्र च रूपकत्वं भावलिङ्गं टङ्ककत्वं
द्रव्यलिङ्गम्, इह च प्रथमभङ्गतुल्याश्चरकादयः, अशुद्धोभयलिङ्गत्वात्, द्वितीयभङ्गतुल्याः पार्श्वस्थादयः, अशुद्धभाव-
लिङ्गत्वात्, तृतीयभङ्गतुल्याः प्रत्येकबुद्धा अन्तर्मुहूर्तमात्रं कालमगृहीतद्रव्यलिङ्गाः, चतुर्थभङ्गतुल्याः साधवः शीलयुक्ताः

आवश्यकहारिभरीया

गच्छगता निर्गताश्च जिनवत्पिकादयः, यथा रूपको भङ्गत्रयान्तर्गतः 'अच्छेक' इत्यविकल [इति] तदर्थक्रियार्थिना नोपादीयते, चतुर्थभङ्गनिरूपित एवोपादीयते, एवं भङ्गत्रयनिदर्शिताः पुरुषा अपि परलोकार्थिनो यतो न नमस्करणीयाः, चरमभङ्गकनिदर्शिता एव नमस्करणीया इति भावना, अक्षराणि त्वेवं नीयन्ते-रूपं शुद्धाशुद्धभेदं, दङ्कं विषमाहताक्षरं-विपर्यस्तनिविष्टाक्षरं, नैव रूपकः छेकः, असाव्यवहारिक इत्यर्थः, द्वयोरपि शुद्धरूपसमाहताक्षरदङ्कयोः समायोगे सति रूपकश्छेकश्चमुपैतीति गाथार्थः ॥ ११३८ ॥ रूपकदृष्टान्ते दार्ष्टान्तिकयोजनां निदर्शयन्नाह—

रूपं पत्तेयबुद्धा दङ्कं जे लिंगधारिणो समणा । दव्वस्स य भावस्स य छेओ समणो समाओगो ॥ ११३९ ॥ दारं ॥

व्याख्या—रूपं प्रत्येकबुद्धा इत्यनेन तृतीयभङ्गाक्षेपः, दङ्कं ये लिङ्गधारिणः श्रमणा इत्यनेन तु द्वितीयस्य, अनेनैवा-शुद्धशुद्धोभयात्मकस्यापि प्रथमचरमभङ्गद्वयस्येति, तत्र द्रव्यस्य च भावस्य च छेकः श्रमणः समायोगे-समाहताक्षरदङ्क-शुद्धरूपकलपद्रव्यभावलिङ्गसंयोगे शोभनः साधुरिति गाथार्थः ॥ ११३९ ॥ व्याख्यातं सप्रपञ्चं वैदूर्यद्वारं, ज्ञानद्वारमधुना, इह कश्चिज्ज्ञानमेव प्रधानमप्यवर्गवीजमिच्छति, यतः किल एवमागमः-‘जं’ अण्णाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं । तं णाणी तिहि गुत्तो खवेइ उसासमित्तेणं ॥ १ ॥ तथा-‘सुई जहा ससुत्ता ण णासई कयवरंमि पडियावि । जीवो तथा ससुत्तो ण णस्सइ गओऽवि संमारे ॥ २ ॥’ तथा-‘णाणं गिण्हइ णाणं गुणेइ णाणेण कुणइ किच्चाइ । भवसंसारसमुदं

१ यदज्ञानी वरं क्षपयति यत्कामिर्प्रेषकोटीभिः । तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तं क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ सूचिर्था ससूना न नश्यति कचवरे पतिताऽपि । जीवन्त्या समूत्रेण न दयति गतोऽपि ससारे ॥ २ ॥ ज्ञानं गृह्णाति ज्ञानं गुणयति ज्ञानेन करोति कृत्यानि । भवसंसारसमुद्रं ज्ञानी ज्ञाने स्थितमरति ॥ ३ ॥ णाणी णाणे ठिओ तरइ ॥ ३ ॥ तस्माज्ज्ञानमेव प्रधानमप्यवर्गप्राप्तिकारणम्, अतो ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्येण, आह-अनन्तरगाथायामेव द्रव्यभावसमायोगे श्रमण उक्तः तस्य च कृतिकर्म कार्यमित्युक्तं, चरणं च भावो वर्तत इत्युक्ते सत्याह-कामं चरणं भावो तं पुण नाणसहिओ समाणेई । न य नाणं तु न भावो तेण रणाणि पणिदयानो ॥ ११४० ॥

व्याख्या—‘कामम्’ अनुमतमिदं, यदुत ‘चरणं’ चारित्रं ‘भावः’ भावशब्दो भावलिङ्गोपलक्षणार्थः, तत्पुनः ‘ज्ञान-सहितः’ ज्ञानयुक्तः ‘समापयति’ निष्ठां नयति, यत इदमित्थमासेवनीयमिति ज्ञानादेवावगम्यते, तस्मात्तदेव प्रधानं, न च ज्ञानं तु न भावः, भाव एव, भावलिङ्गान्तर्गतमिति भावना, तेन कारणेन र इति निपातः पूरणार्थः, ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी तं ज्ञानिनं ‘प्रणमामः’ पूजयाम इति गाथार्थः ॥ ११४० ॥ यतश्च बाह्यकरणसहितस्याप्यज्ञानिनश्चरणाभाव एवोक्तः—तस्मात् ण वज्झकरणं मज्झपमाणं न यावि चारित्तं । नाणं मज्झ पमाणं नाणे अ ठिअं जओ तित्थं ॥ ११४१ ॥

व्याख्या—तस्मात् ‘बाह्यकरणं’ पिण्डविशुद्धादिकं मम प्रमाणं, न चापि ‘चारित्रं’ व्रतलक्षणं, तज्ज्ञानाभावे तस्याप्य-भावात्, अतो ज्ञानं मम प्रमाणं, सति तस्मिन् चरणस्यापि भावात्, ज्ञाने च स्थितं यतस्तीर्थं, तस्यागमरूपत्वादिति गाथार्थः ॥ ११४१ ॥ किं चान्यद्-दर्शनं भाव इष्यते, ‘सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं’ इति (तत्त्वार्थे अ० १ सू० १) वचनात्, तच्च दर्शनं द्विधा-अधिगमजं नैसर्गिकं च, इदमपि च ज्ञानायत्तोदयमेव वर्तते, तथा चाह—

नाज्जण य सवभावं अहिगमसंमं पि होइ जीवस्स । जाईसरणनिसग्गुगयावि न निरागमा दिट्ठी ॥ ११४२ ॥

व्याख्या—‘जात्वा च’ अवगम्य ‘सद्भावं’ सतां भावः सद्भावस्तं, सन्तो जीवादयः, किम् ?—अधिगमात्-जीवादि-पदार्थपरिच्छेदलक्षणात् सम्यक्त्वं-श्रद्धानलक्षणमधिगमसम्यक्त्वम्, इदमधिगमसम्यक्त्वमपि, अपिशब्दाच्चारित्रमपि, ‘भवति जीवस्य’ जायते आत्मन इत्यर्थः, नैसर्गिकमाश्रित्याह-जातिस्मरणात् सकाशात् निसर्गेण-स्वभावेनोद्भूता-सम्भू-ता जातिस्मरणनिसर्गोद्भूता, असावपि न ‘निरागमा’ आगमरहिता ‘दृष्टिः’ दर्शनं दृष्टिरिति, यतः स्वयम्भूरमणमत्स्यादी-नामपि जिनप्रतिमाद्याकारमत्स्यदर्शनाज्जातिमनुस्मृत्य भूतार्थालोचनपरिणाममेव नैसर्गिकसम्यक्त्वमुपजायते, भूतार्थ-लोचनं च ज्ञानं तस्मादिदमपि ज्ञानायत्तोदयमितिकृत्वा ज्ञानस्य प्राधान्यात् ज्ञानिन एव कृतिकर्म कार्यमिति स्थितम्, अयं गाथार्थः ॥ ११४२ ॥ इत्थं ज्ञानवादिनोक्ते सत्याहाचार्यः—

नाणं मविसयनिययं न नाणमिच्छेण कज्जनिप्फत्ती । मग्गणू दिट्ठतो होइ सचिट्ठो अचिट्ठो य ॥ ११४३ ॥

व्याख्या—‘ज्ञानं’ प्रक्रान्तं, स्वविषये नियतं स्वविषयनियतं, स्वविषयं पुनरस्य प्रकाशनमेव, यतश्चैवगतं न ज्ञान-मात्रेण कार्यनिष्पत्तिः, मात्रशब्दः क्रियाप्रतिषेधवाचकः, अत्रार्थं मार्गज्ञो दृष्टान्तो भवति, ‘सचेष्टः’ सव्यापारः ‘अचेष्टश्च’ अप्रतिपद्यमानचेष्टश्च, एतदुक्तं भवति-यथा कश्चित्पाटलिपुत्रादिमार्गज्ञो जिगमिषुश्चेष्टदेशप्राप्तिलक्षणं कार्यं गगनचेष्टोद्यत एव साधयति, न चेष्टाविकलो भूयसाऽपि कालेन, तत्प्रभावादेव, एवं ज्ञानी शिवमार्गमविपरीतमवगच्छन्नपि संयगकिं योद्यत एव तत्प्राप्तिलक्षणं कार्यं साधयति, नानुद्यतो, ज्ञानप्रभावादेव, तस्मादलं संयमरहितेन ज्ञानेनेति गाथाद्वयार्थः ॥ ११४३ ॥ प्रस्तुतार्थप्रतिपादकमेव दृष्टान्तान्तरमभिधित्पुराह—

आउज्जनद्वकुसलावि नद्विया तं जणं न तोसेइ । जोगं अजुंजमाणी निंदं खिसं च सा लहइ ॥ ११४४ ॥

भावश्यकहारिभद्रीया

व्याख्या—आतोद्यानि—मृदङ्गादीनि नृत्तं—करचरणनयनादिपरिस्पन्दविशेषलक्षणम् आतोद्यैः करणभूतैर्नृत्तम् आतोद्यनृत्तं तस्मिन् कुशला—निपुणा आतोद्यनृत्तकुशला, असावपि नर्तकी, अपिशब्दात् रङ्गजनपरिवृताऽपि 'तं जनं' रङ्गजनं 'न तोपयति' न हर्षं नयतीत्यर्थः, किम्भूता सती १—'योगमयुञ्जन्ती' कायादिव्यापारमकुर्वती, ततश्चापरितुष्टाद् रङ्गजनाच्च किञ्चिद् द्रव्यजातं लभत इति गम्यते, अपि तु निन्दां खिसां च सा लभते रङ्गजनादिति, तत्समक्षमेव या हीलना सा निन्दा, परोक्षे तु मा खिसेति गाथार्थः ॥ ११४४ ॥ इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनां प्रदर्शयन्नाह—

इयं लिंगनाणसहिओ काइयजोगं न जुंजई जो उ। न लहइ स मुखसुखं लहइ य निंदं सपस्वाओ ॥ ११४५ ॥

व्याख्या—'इयं' एवं लिङ्गज्ञानाभ्यां सहितो—युक्तो लिङ्गज्ञानसहितः 'काययोगं' कायव्यापारं 'न युञ्जे' न प्रवर्तयति, यस्तु 'न लभते' न पाप्मोनि 'स' इत्थम्भूतः किं १—'मोक्षसौख्यं' सिद्धिसुखमित्यर्थः, लभते तु निन्दां स्वपक्षात्, चशब्दात् खिसां च, इह च नर्तकीतुल्यः साधुः, आतोद्यतुल्यं द्रव्यलिङ्गं, नृत्तज्ञानतुल्यं ज्ञानं, योगव्यापारतुल्यं चरणं, रङ्गपरितोषतुल्यः सङ्घपरितोषं दानलाभतुल्यः सिद्धिसुखलाभः, शेषं सुगमं, यत एवमतो ज्ञानचरणसहितस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभावार्थः ॥ ११४५ ॥ चरणरहितं ज्ञानमकिञ्चित्करमित्यस्यार्थस्य साधका बहवो दृष्टान्ताः सन्तीति प्रदर्शनाय पुनरपि दृष्टान्तमाह—

जाणंतोऽवि य तरिउं काइयजोगं न जुंजई नईए। सो बुझइ सोएणं एवं नाणी चरणहीणो ॥ ११४६ ॥

व्याख्या—ज्ञानन्नपि च तरीतुं यः 'काययोगं' कायव्यापारं न युञ्जे नद्यां स पुमान् 'उह्यते' ह्रियते 'श्रोतसा' पयः-प्रवाहेण, एवं ज्ञानी चरणहीनः संसारनद्यां प्रमादश्रोतसोह्यत इत्युपनयः, तस्माच्चरणविकलस्य ज्ञानस्याकिञ्चित्करत्वादुभययुक्तस्यैव कृतिकर्म कार्यमिति गाथाभिप्रायार्थः ॥ ११४६ ॥ एवमसहायज्ञानपक्षे निराकृते ज्ञानचरणोभयपक्षं च समर्थिते सत्यपरस्त्वाह—

गुणाहिणं वंदणयं छउमत्थो गुणागुणे अयाणंतो। वंदिज्जा गुणहीणं गुणाहिणं चाचि वंदावे ॥ ११४७ ॥

व्याख्या—इहोत्सर्गतः गुणाधिके साधौ वन्दनं कर्तव्यमिति वाक्यशेषः, अयं चार्थः श्रमणं वन्देतेत्यादिग्रन्थात्सिद्धः, गुणहीने तु प्रतिषेधः पञ्चानां कृतिकर्मेत्यादिग्रन्थाद्, इदं च गुणाधिकत्वं गुणहीनत्वं च तत्त्वतो दुर्विज्ञेयम्, अतश्छद्मस्थस्तत्त्वतो गुणागुणान् आत्मान्तरवर्तिनः 'अज्ञानम्' अनवगच्छन् किं कुर्यात् १, वन्देत वा गुणहीनं कश्चित्, गुणाधिकं चापि वन्दापयेत्, उभयथाऽपि च दोषः, एकत्रागुणानुज्ञापत्ययः अन्यत्र तु विनयत्यागप्रत्ययः, तस्माच्चूष्णीभाव एव श्रेयान्, अलं वन्दनेनेति गाथाभिप्रायः ॥ ११४७ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते सति व्यवहारनयमतमधिकृत्य गुणाधिकत्वं परिज्ञानकारणानि प्रतिपादयन्नाचार्य आह—

आलएणं विहारेणं ठाणाचंक्रमणेण य। सक्को सुविहिओ नाउं भासावेणइएण य ॥ ११४८ ॥

व्याख्या—आलयेन—वसतिः सुप्रमार्जितादिलक्षणाऽथवा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितेति, तेनाऽऽलयेन, नागुणवत एवं-विधं खल्वालयो भवति, विहारः—मासकल्पादिस्तेन विहारेण, स्थानम्—ऊर्ध्वस्थानं, चङ्क्रमणं—गमनं, स्थानं च चङ्क्रमणं चेत्येकवद्भावस्तेन च, अविरुद्धदेशकायोत्तमर्गकरणेन च युगमात्रावनिप्रलोकनपुरस्सरान्नुत्तमगमनेन चेत्यर्थः, शक्यः सुविहितो ज्ञातुं, 'भाषावैनयिकेन च' विनय एव वैनयिकं समालोच्य भाषणेन आचार्यादिविनयकरणेन चेति भावना, नैतान्येवम्भूतानि प्रायशोऽसुविहितानां भवन्तीति गाथार्थः ॥ ११४८ ॥ इत्थमभिहिते सत्याह चोदकः—

आलएणं विहारेणं ठाणेचंक्रमणेण य। न सक्को सुविहिओ नाउं भासावेणइएण य ॥ ११४९ ॥

व्याख्या—आलयेन विहारेण स्थानचङ्क्रमणेन (स्थानेन चङ्क्रमणेन) चेत्यर्थः, न शक्यः सुविहितो ज्ञातुं भाषावैनयिकेन च, उदायिनृपमारकमाथुरकोट्टइल्लादिभिर्व्यभिचारात्, तथा च प्रतीतमिदम्—असंयता अपि हीनसत्त्वा लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेष्टन्ते, संयता अपि च कारणतोऽसंयतवदिति गाथार्थः ॥ ११४९ ॥ किं च—

भरहो पसन्नचंदो सविभितरवाहिरं उदाहरणं। दोसुप्पत्तिगुणकरं न तेसि बज्जं भवे करणं ॥ ११५० ॥

व्याख्या—भरतः प्रसन्नचन्द्रः साभ्यन्तरवाह्यमुदाहरणम्, आभ्यन्तरं भरतः, यतस्तस्य बाह्यकरणरहितस्यापि विभूषितस्यैवाऽऽदर्शकगृहप्रविष्टस्य विशिष्टभावनापरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नं, बाह्यं प्रसन्नचन्द्रः, यतस्तस्योत्कृष्टबाह्यकरणवतोऽप्यन्नःकरणविकलस्याधः सप्तमनरकप्रायोग्यकर्मवन्धो बभूव, तदेवं दोषोत्पत्तिगुणकरं न तयोर्भरतप्रसन्नचन्द्रयोः 'वज्जं भवे करणं'ति छान्दसत्वादभूत्करणं दोषोत्पत्तिकारकं भरतस्य नाभूदशोभनं बाह्यं करणं गुणकारकं प्रसन्नचन्द्रस्य नाभूच्छोभनमपीति, तस्मादान्तरमेव करणं प्रधानं, न च तदालयादिनाऽवगन्तुं शक्यते, गुणाधिके च वन्दनमुक्तमिति चूष्णीभाव एव ज्यायान् इति स्थितम्, इत्ययं गाथाभिप्रायः ॥ ११५० ॥ इत्थं तीर्थाङ्गभूतव्यवहारनयनिरपेक्षं चोदकमवगम्यान्त्येपा पारलौकिकापायदर्शनायाहाचार्यः—

भावश्चकारिभद्रीया

पक्षेयवद्वकरणे चरणं नासन्ति जिणवरिंदाणं । आह्वभावकहणे पंचहि ठाणेहि पासत्था ॥ ११५१ ॥

व्याख्या—प्रत्येकबुद्धाः—पूर्वभवाभ्यस्तोभयकरणा भरतादयस्तेषां करणं तस्मिन्नान्तर एव फलसाधके सति मन्दमत-
यश्चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च, पाठान्तरं वा 'बोधिं नासिन्ति जिणवरिंदाणं' कथं ?—
'आह्वभावकहणे'ति कादाचित्कभावकधने—चाह्यकरणरहितैरेव भरतादिभिः केवलमुत्पादितमित्यादिलक्षणे, कथं नाश-
यन्ति ?—पञ्चभिः 'स्थानैः' प्राणातिपातादिभिः पारम्पर्येण करणभूतैः 'पार्श्वस्था' उक्तलक्षणा इति गार्थः ॥ ११५१ ॥ यतश्च—
उम्मग्गटेसणाए चरणं नासिन्ति जिणवरिंदाणं । वावन्नदंसणा खलु न हु लब्भा तारिस्सा दट्ठुं ॥ ११५२ ॥ दारं ।

व्याख्या—उन्मार्गदेशनया अनयाऽनन्तराभिहितं चरणं नाशयन्ति जिनवरेन्द्राणां सम्बन्धिभूतमात्मनोऽन्येषां च,
अतः 'न्यापन्नदर्शनाः खलु' विनष्टसम्यग्दर्शना निश्चयतः, खल्वित्यपिशब्दार्थो निपातः, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धस्त-
मुपरिष्ठात् प्रदर्शयिष्यामः, 'न हु लब्भा तारिस्सा दट्ठुं'ति नैव कल्पन्ते तादृशा द्रष्टुमपीति, किं पुनर्ज्ञानादिना प्रतिलाभ-
यितुमिति गार्थः ॥ ११५२ ॥ सप्रसङ्गं गतं ज्ञानद्वारम्, दर्शनद्वारमधुना, तत्र दर्शननयमतावलम्बी कृतिकर्मा-
धिकार एवावगतज्ञाननयमत इदमाह—

जह नाणेणं न चिणा चरणं नादंसणिस्स इय नाणं । न य दंसणं न भावो तेन र दिट्ठि पणिवयामो ॥ ११५३ ॥

व्याख्या—यथा ज्ञानेन विना न चरणं, किन्तु सहैव, नादर्शनिन एवं ज्ञानं, किन्तु दर्शनिन एव, 'सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं
मिथ्यादृष्टेर्विपर्यास' इति वचनात्, तथा न च दर्शनं न भावः, किन्तु भाव एव, भावलङ्घनान्तर्गतमित्यर्थः, तेन कारणेन ज्ञानस्य
तद्भावभावित्वाद्दर्शनस्य ज्ञानोपकारकत्वाद् रेति प्राग्वत् 'दिट्ठि'न्ति प्राकृतशैल्या दर्शनमस्यास्तीति दर्शनी तं दर्शनिनं,
'प्रणमामः' पूजयाम इति गार्थः ॥ ११५३ ॥ स्यादेतत्—सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपद्भावादुपकार्योपकारकभावानुपपत्तिरिति,
एतच्चासद्, यतः—

जुगवंपि समुप्पन्नं सम्मत्तं अहिगमं विसोहेह । जह कायगमंजणार्हं जलदिट्ठीओ विसोहंति ॥ ११५४ ॥

व्याख्या—'युगपदपि' तुल्यकालमपि 'समुत्पन्नं' सञ्जातं सम्यक्त्वं ज्ञानेन सह 'अधिगमं विशोधयति' अधिगम्यन्ते-
परिच्छिद्यन्ते पदार्था येन सोऽधिगमः—ज्ञानमेवोच्यते, तमधिगमं विशोधयति—ज्ञानं विमलीकरोतीत्यर्थः, अत्रार्थे दृष्टा-
न्तमाह—यथा काचकाञ्चने जलदृष्टी विशोधयत इति, कचको वृक्षस्तस्येदं काचकं फलम्, अञ्चनं—सौवीरादि, काचकं
चाञ्चनं च काचकाञ्चने, अनुस्वारोऽत्रालक्षणिकः, जलम्—उदकं, दृष्टिः—स्वविषये लोचनप्रसारणलक्षणा, जलं च
दृष्टिश्च जलदृष्टी ते विशोधयत इति गार्थः ॥ ११५४ ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तदृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकेनांशतः भावदिकां
प्रतिपादयन्नाह—

जह २ सुज्झइ सलिलं तह २ रुवाहं पासई दिट्ठी । इय जह जह तत्तर्हं तह तह तत्तागमो होइ ॥ ११५५ ॥

व्याख्या—यथा २ शुद्ध्यति सलिलं काचकफलसंयोगात् तथा तथा 'रूपाणि' तद्गतानि पश्यति द्रष्टा, 'इय' एवं यथा
यथा 'तत्त्वरुचिः' सम्यक्त्वलक्षणा, संजायत इति क्रिया, तथा तथा 'तत्त्वागमः' तत्त्वपरिच्छेदो भवतीति, एवमुपकारकं
सम्यक्त्वं ज्ञानस्येति गार्थः ॥ ११५५ ॥ स्यादेतत्—निश्चयतः कार्यकारणभाव एवोपकार्योपकारकभावः, स चासम्भवी
युगपद्भाविनोरिति, अत्रोच्यते—

कारणकज्जविभागो दीपपगासाण जुगवज्जमेवि । जुगवुप्पन्नंपि तहा हेऊ नाणस्स सम्मत्तं ॥ ११५६ ॥

व्याख्या—यथेह कारणकार्यविभागो दीपप्रकाशयोः 'युगपज्जन्मन्यपि' युगपदुत्पादेऽपीत्यर्थः, युगपदुत्पन्नमपि तथा
'हेतुः' कारणं ज्ञानस्य सम्यक्त्वं, यस्मादेवं तस्मात्सकलगुणमूलत्वाद्दर्शनस्य दर्शनिन एव कृतिकर्म कार्यम्, आत्मनाऽपि
तत्रैव यस्तः कार्यः, सकलगुणमूलत्वादेवेति, उक्तं च—“द्वारं मूलं प्रतिष्ठानमाधारो भाजनं निधिः । धर्महेतोर्द्विपङ्क्तस्य, सम्य-
ग्दर्शनमिष्यते ॥ १ ॥” अयं गार्थाभिप्रायार्थः ॥ ११५६ ॥ इत्थं नोदकेनोक्ते सत्याहचार्यः—

नाणस्स जइवि हेऊ सविसयनिययं तहावि सम्मत्तं । तम्हा फलसंपत्ती न जुज्जए नाणपक्खे व ॥ १ ॥ (प्र०)

जह तिक्खरुहंवि नरो गंतुं देसंतरं नयविहणो । पावेह न तं देसं नयजुत्तो चेव पाउणइ ॥ २ ॥ (प्र०)

इय नाणचरणहीणो सम्मदिट्ठीवि मुखदेसं तु । पाउणइ नेय नाणाइसंजुओ चेव पाउणइ ॥ ३ ॥ (प्र०)

व्याख्या—इदमन्यकर्तृकं गाथात्रयं सोपयोगमिति कृत्वा व्याख्यायते, ज्ञानस्य यद्यपि 'हेतुः' कारणं सम्यक्त्वमिति
योगः, अपिशब्दोऽभ्युपगमवादसंयोजकः, अभ्युपगम्यापि ब्रूमः, तत्त्वतस्तु कारणमेव न भवति, उभयोरपि विशिष्टक्षयो-
पशमकार्यत्वात्, स्वविषयनियतमिति कृत्वा, स्वविषयश्चास्य तत्त्वेषु रुचिरेव, तथाऽपि, 'तस्मात्' सम्यक्त्वात् 'फलसंपत्ती
ण जुज्जए' फलसम्प्राप्तिर्न युज्यते, मोक्षमुखप्राप्तिर्न घटत इत्यर्थः, स्वविषयनियतत्वादेव, असहायत्वादित्यर्थः, ज्ञानपक्ष

आवश्यकद्वारिभद्रीया

इय, अनेन तत्प्रतिपादितसकलदृष्टान्तसङ्ग्रहमाह—यथा ज्ञानपक्षे मार्गज्ञादिभिर्दृष्टान्तैरसहायस्य ज्ञानस्यैहिकामुष्मिकफला-
साधकत्वमुक्तम्, एवमत्रापि दर्शनाभिलाषेन द्रष्टव्यं, दिङ्मात्रं तु प्रदर्श्यते—यथा ‘तीक्ष्णरुचिरपि नरः’ तीव्रभ्रजोऽपि
पुरुषः, क १—गन्तुं देशान्तरं देशान्तरगमन इत्यर्थः, ‘नयविहीनो’ ज्ञानगमनक्रियालक्षणनयशून्य इत्यर्थः, प्राप्नोति न तं देशं-
गन्तुमिष्टं तद्विषयश्रद्धायुक्तोऽपि, नययुक्त एव प्राप्नोति, ‘इय’ एवं ज्ञानचरणरहितः सम्यग्दृष्टिरपि तत्त्वश्रद्धानयुक्तोऽपि मोक्ष-
देशं तु न प्राप्नोति, नैव सम्यक्त्वप्रभावादेव, किन्तु ज्ञानादिसंयुक्त एव प्राप्नोति, तस्मान्नितयं प्रधानम्, अतस्त्रितययुक्तस्यैव
कृतिकर्म कार्यं, त्रितयं चाऽऽत्मनःऽऽसेवनीयं, ‘सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्षमार्गं’ (तच्चा. अ. १ सू. १) इति वचनादयं गाथा-
त्रितयार्थः ॥ १-२-३ ॥ एवमपि तत्त्वे समाख्याते ये खल्वधर्मभूयिष्ठा यानि चासदालम्बनानि प्रतिपादयन्ति तदभिधित्सुराह—
धम्मनियत्तमईया परलोगपरम्मुहा विसयगिद्धा । चरणकरणे असत्ता सेणिपरायं वचइसंति ॥ ११५७ ॥

व्याख्या—धर्मः—चारित्रधर्मः परिगृह्यते तस्मान्नित्यता मतिर्येषां ते धर्मनिवृत्तमतयः, परः—प्रधानो लोकः परलोको—मोक्ष-
स्तत्परास्तुताः ‘विषयगृह्णाः’ शब्दादिविषयानुरक्ताः, ते एवम्भूताश्चरणकरणे ‘अशक्ताः’ असमर्थाः सन्तः श्रेणिकराजं
व्यपदिशन्त्यालम्बनमिति गाथार्थः ॥ ११५७ ॥ कथं ?—

ण सेणिओ आसि तथा बहुस्सुओ, न यावि पत्तिधरो न वायगो ।

सो आगमिस्साइ जिणो भविस्सइ, समिक्ख पप्पाइ वरं खु दंसणं ॥ ११५८ ॥

व्याख्या—न ‘श्रेणिकः’ नरपतिरासीत् ‘तदा’ तस्मिन् काले ‘बहुश्रुतः’ ब्रह्मगमः महाकल्पादिश्रुतधर इत्यर्थः, ‘न
चापि प्रज्ञप्तिधरः’ न चापि भगवतीवेत्ता ‘न वाचकः’ न पूर्वधरः, तथाऽप्यसावसहायदर्शनप्रभावादेव ‘आगमिस्साए’ति
आयत्यामागामिनि काले ‘जिनो भविष्यति’ तीर्थकरो भविष्यति, यतश्चैवमतः ‘समीक्ष्य’ दृष्ट्वा ‘प्रज्ञया’ बुद्ध्या दर्शन-
प्राप्तकं तीर्थकराख्यफलप्रसाधकं ‘वरं खु दंसणं’ति खुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् वरं दर्शनमेवाङ्गीकृतमिति वाक्यशेषः, अयं
वृत्तार्थः ॥ ११५८ ॥ किंच—शक्य एवोपाये प्रेक्षावतः प्रवृत्तिर्भुज्यते, न पुनरशक्ये शिरःशूलशमनाय तक्षकफणालङ्कारग्रहणकल्पे
चारित्र्ये, चारित्रं च तत्त्वतः मोक्षोपायत्वे सत्यप्यशक्यासेवनं, सूक्ष्मापराधेऽपि अनुपयुक्तगमनागमनादिभिर्विराध्यमान-
त्वादायासरूपत्वाच्च, नियमेन च छद्मस्थस्य तद्भ्रंश उपजायते सर्वस्यैवातः—

भट्टेण चरित्ताओ सुट्ठयरं दंसणं गहेयव्वं । सिज्झंति चरणरहिंया दंसणरहिंया न सिज्झंति ॥ ११५९ ॥

व्याख्या—‘भट्टेन’ च्युतेन, कुतः ?—चारित्र्यात्, सुतरां दर्शनं ग्रहीतव्यं, पुनर्वोधिलाभानुबन्धि शक्यमोक्षोपायत्वात्,
तथा च—मिच्छन्ति चरणरहिताः प्राणिनः—दीक्षाप्रवृत्त्यनन्तरमृतान्तकृत्केवलिनः, दर्शनरहितास्तु न सिद्ध्यन्ति, अतो
दर्शनमेव प्रधानं सिद्धिकारणं, तद्भावभावित्वादित्यं गाथार्थः ॥ ११५९ ॥ इत्थं चोदकाभिप्राय उक्तः, साम्प्रतमसहाय-
दर्शनपक्षे दोषा उच्यन्ते, यदुक्तं—‘न श्रेणिक आसीत्तदा बहुश्रुत’ इत्यादि, तन्न, तत एवासौ नरकमगमत्, असहायदर्श-
नयुक्तत्वात्, अन्येऽप्येवंविधा दण्डारसिंहादयो नरकमेव गता इति, आह च—

दसारसीहस्स य सेणिपस्सा, पेढालपुत्तस्स य सच्चइस्स ।

अणुत्तरा दंसणसंपया तथा, विणा चरित्तेणऽहं गइं गया ॥ ११६० ॥

व्याख्या—‘दण्डारसिंहस्य’ आरिष्टनेमिपितृव्यपुत्रस्य ‘श्रेणिकस्य च’ प्रसेनजित्पुत्रस्य पेढालपुत्रस्य च सत्यकिनः ‘अनु-
त्तरा’ प्रधाना क्षायिकेति यदुक्तं भवति, का १—दर्शनसम्पत् ‘तदा’ तस्मिन् काले, तथाऽपि विना चारित्र्येण ‘अधरां गतिं
गता’ नरकगतिं प्राप्ता इति वृत्तार्थः ॥ ११६० ॥ किं च—

सच्चाओचि गइंओ अचिरहिंया नाणदंसणधरेहिं । ता मा कासि पमायं नाणेण चरित्तरहिणं ॥ ११६१ ॥

व्याख्या—‘सर्वा अपि’ नारकातिर्यग्रामरगतयः ‘अचिरहिताः’ अविमुक्ताः, कैः ?—ज्ञानदर्शनधरेस्त्वैव, यतः—सर्वा-
स्तेव सम्यक्त्वश्रुततामायिकद्वयमस्त्येव, न च नरकगतिव्यतिरेकेणान्यासु मुक्तिः, चारित्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं
मुक्तिकारणं, तद्भावभावित्वादिति, यस्मादेवं ‘तं मा कासि पमायं’ति तत्—तस्मान्मा कार्पीः प्रमादं, ज्ञानेन चारित्ररहि-
तेन, तस्यैष्टफलमाधत्वात्, ज्ञानग्रहणं च दर्शनोपलक्षणार्थमिति गाथार्थः ॥ ११६१ ॥ इतश्च चारित्रमेव प्रधानं, निय-
मेन चारित्रयुक्त एव सम्यक्त्वमद्भावाद्, आह च—

मम्मत्तं अचरित्त्तस्स जृज्ज भयणाइ नियमसो नत्थि । जो पुण चरित्तजुत्तो तस्स उ नियमेण सम्मत्तं ॥ ११६२ ॥

व्याख्या—‘नग्यक्त्वं’ प्रागर्णितम्बरूपम् ‘अचारित्रस्य’ चारित्ररहितस्य प्राणिनो भवेत् ‘भजनया’ विकल्पनया—कदा-
चिन्नयति कदाचिन्न भवति, ‘नियमशो नास्ति’ नियमेन न विद्यते, प्रभृतानां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टित्वात्, यः
पुनश्चारित्रयुक्तः मत्तन्मस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, ‘नियमेन’ अवश्यं तथा सम्यक्त्वम्, अतः सम्यक्त्वस्यापि निय-
मतचारित्रयुक्त एव भावात्प्राधान्यमिति गाथार्थः ॥ ११६२ ॥ किं च—

जिणवयणवाहिरा भावणाहिं उव्वट्ठणं अयाणंता । नेरइयतिरियण्णिदिण्हि जह सिज्झई जीवो ॥ ११६३ ॥

व्याख्या—‘जिनवचनवाह्या’ यथावस्थितागमपरिज्ञानरहिताः प्रत्येकं ज्ञानदर्शननयावलम्बिनः ‘भावणाहिं’ति उक्तेन न्यायेन ज्ञानदर्शनभावनाभ्यां सकाशात्, मोक्षमिच्छन्तीति वाक्यशेषः, ‘उद्धर्तनामजानानाः’ नारकतिर्यगेकेन्द्रियेभ्यो यथा सिद्ध्यति जीवस्तथोद्धर्तनामजानाना इति योगः, इयमत्र भावना-ज्ञानदर्शनभावेऽपि न नारकादिभ्योऽनन्तरं मनुष्यभावमप्राप्य सिद्ध्यति कश्चित्, चरणाभावात्, तेनानयोः केवलयोरहेतुत्वं मोक्षं प्रति, तेभ्य एवैकेन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानादिरहि-तेभ्योऽप्युद्धृत्ता मनुष्यत्वमपि प्राप्य चारित्रपरिणामयुक्त एव सिद्ध्यति, नायुक्तोऽकर्मभूमिकादिः, अत इयमुद्धर्तना कार-णवैकट्यं सूचयतीति गाथार्थः ॥ ११६३ ॥ पुनरपि चारित्रपक्षमेव समर्थयन्नाह—

सुद्धुवि सम्महिटी न सिज्झई चरणकरणपरिहीणो । जं चेव सिद्धिमूलं मूढो तं चेव नासेइ ॥ ११६४ ॥

व्याख्या—‘सुद्धुपि’ अतिशयेनापि सम्यग्दृष्टिर्न सिद्ध्यति, किम्भूतः ?—चरणकरणपरिहीणः, तद्वादमेव च समर्थयन्, किमिति ?—‘यदेव सिद्धिमूलं’ यदेव मोक्षकारणं सम्यक्त्वं मूढस्तदेव नाशयति, केवलतद्वादसमर्थनेन, ‘एकं पिसहंतो मिच्छं’ति वचनात्, अथवा सुद्धुपि सम्यग्दृष्टिः क्षायिकसम्यग्दृष्टिरपीत्यर्थः, न सिद्ध्यति चरणकरणपरिहीणः, श्रेणिका-दिवत्, किमिति ?—यदेव सिद्धिमूलं—चरणकरणं मूढस्तदेव नाशयत्यनासेवनयेति गाथार्थः ॥ ११६४ ॥ किं च—अयं केवलदर्शनपक्षो न भवत्येवागमविद्. सुसाधोः, कस्य तर्हि भवति ?, अत आह—

दंसणपक्खो साचय चरित्तमट्ठे य मंदधम्मे य । दंसणचरित्तपक्खो समणे परलोककंखिम्मि ॥ ११६५ ॥

व्याख्या—दर्शनपक्षः ‘श्रावके’ अप्रत्याख्यानकपायोदयवति भवति ‘चारित्रपक्षे च’ कस्मिंश्चिदव्यवस्थितपुराणे ‘मन्द-धर्मे च’ पार्श्वस्थादौ, दर्शनचारित्रपक्षः श्रमणे भवति, किम्भूतः ?—परलोकाकाङ्क्षिणि, सुसाधावित्यर्थः, प्राकृतशैल्या चेह सप्तमी पष्ठवर्थ एव द्रष्टव्या, दर्शनग्रहणाच्च ज्ञानमपि गृहीतमेव द्रष्टव्यम्, अतो दर्शनादिपक्षस्त्रिरूपो वेदितव्य इति गाथार्थः ॥ ११६५ ॥ अपरस्त्वाह—यद्येवं बह्वीभिरुपपत्तिभिश्चारित्रं प्रधानमुपवर्ण्यते भवता ततस्तदेवास्तु, अलं ज्ञानदर्श-नाभ्यामिति, न, तस्यैव तद्व्यतिरेकेणासम्भवाद्, आह—

पारंपरप्पसिद्धी दंसणनाणेहिं होइ चरणस्स । पारंपरप्पसिद्धी जह होइ तहऽन्नपाणाणं ॥ ११६६ ॥

व्याख्या—पारम्पर्येण प्रसिद्धिः पारम्पर्यप्रसिद्धिः—स्वरूपसत्ता, एतदुक्तं भवति—दर्शनाज्ज्ञानं, ज्ञानाच्चारित्रम्, एवं पारम्पर्येण चरणस्वरूपसत्ता, सा दर्शनज्ञानाभ्यां सकाशाद्भवति चरणस्य, अतस्तद्भावभावित्वाच्चरणस्य त्रितयमप्यस्तु, लौकिकं न्यायमाह—पारम्पर्यप्रसिद्धिर्यथा भवति तथाऽन्नपानयोलोकेऽपि प्रतीतैवेति क्रिया, तथा चाज्ञार्थी स्थालीन्ध-नाद्यपि गृह्णाति पानार्थी च द्राक्षाद्यपि, अतस्त्रितयमपि प्रधानमिति गाथार्थः ॥ ११६६ ॥ आह—यद्येवमतस्तुल्यबलत्वे सति ज्ञानादीनां किमित्यस्थानपक्षपातमाश्रित्य चारित्रं प्रशस्यते भवतेति ?, अत्रोच्यते—

जग्हा दंसणनाणा संपुण्णफलं न दिंति पत्तेयं । चारित्तजुया दिंति उ विसिस्सए तेण चारित्तं ॥ ११६७ ॥

व्याख्या—यस्माद्दर्शनज्ञाने ‘सम्पूर्णफलं’ मोक्षलक्षणं ‘न ददतः’ न प्रयच्छतः प्रत्येकं, चारित्रयुक्ते दत्ते एव, विशेष्यते तेन चारित्रं, तस्मिन्सति फलभावादिति गाथार्थः ॥ ११६७ ॥ आह—विशिष्यतां चारित्रं, किन्तु—

उज्जममाणस्स गुणा जह हुंति ससत्तिओ तवसुएसुं । एमेव जहासत्ती संजममाणे कहं न गुणा ? ॥ ११६८ ॥

व्याख्या—‘उज्जममाणस्स’ति उद्यच्छतः—उद्यमं कुर्वतः साधोः, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, ‘गुणाः’ तपोज्ञानावाप्ति-निर्जरादयो यथा भवन्ति ‘स्वशक्तितः’ स्वशक्त्योद्यच्छतः, एवमेव ‘यथाशक्ति’ शक्त्यनुरूपमित्यर्थः, ‘संजममाणे कहं न गुणा’ति संयच्छमाने—संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणं कुर्वति सति साधौ कथं न गुणाः ?, गुणा एवेत्यर्थः, अथवा कथं न गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रतिपद्यत इति ?, अत्रोच्यते—

अणिगूहंतो चिरियं न विराहेइ चरणं तवसुएसुं । जह संजमेऽवि विरियं न निगूहिज्जा न हाविज्जा ॥ ११६९ ॥

व्याख्या—‘अनिगूहन् वीर्यं’ प्रकटयन् सामर्थ्यं यथाशक्त्या, क ?—तपःश्रुतयोरिति योगः, किं ?—‘न विराधयति चरणं’ न राण्डयति चारित्रं, यदि ‘संयमेऽपि’ पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणे ‘वीर्यं’ सामर्थ्यमुपयोगादिरूपतया ‘न निगूहयेत्’ न प्रच्छादयेन्मातृस्थानेन ‘न हाविज्ज’ति ततो न हापयेत् संयमं न खण्डेत्, स्यादेव संयमगुण इति गाथार्थः ॥ ११६९ ॥ संजमजोएसु सया जे पुण संतविरियावि सीयंति । कह ते विसुद्धचरणा वाहिरकरणालसा हुंति ? ॥ ११७० ॥

व्याख्या—‘संयमयोगेषु’ पृथिव्यादिसंरक्षणादिव्यापारेषु ‘सदा’ सर्वकालं ये पुनः प्राणिनः ‘संतविरियावि सीयंति’ति वि-द्यमानसामर्थ्या अपि नोत्सहन्ते, कथं ते विशुद्धचरणा भवन्तीति योगः ?, नैवेत्यर्थः, बाह्यकरणालसाः सन्तः—प्रत्युपेक्षणादि-बाह्यवेष्टारहिता इति गाथार्थः ॥ ११७० ॥ आह—ये पुनरात्मनमाश्रित्य बाह्यकरणालसा भवन्ति तेषु का वार्तेति ?, उच्यते—

आलंघणेण केणह जे मत्ते संयमं पमायंति । न हु तं होइ पमाणं भूयत्थगवेसणं कुज्जा ॥ ११७१ ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—आलम्ब्यत इत्यालम्बनं—प्रपततां साधारणस्थानं तेनालम्बनेन 'केनचित्' अव्यवच्छिन्न्यादिना ये प्राणिनः 'मन्य' इति एवमहं मन्ये 'संयमम्' उक्तलक्षणं 'प्रमादयन्ति' परित्यजन्ति, 'न हु तं द्रोह पमाणं' नैव तदालम्बनमात्रं भवति प्रमाणम्—आदेयं, किन्तु ? 'भूतार्थगवेपणं कुर्यात्' तच्चार्थान्वेपणं कुर्यात्—किमिदं पुष्टमालम्बनम् ? आहोस्त्रिप्रेति, यद्यपुष्टमविशुद्धचरणा एव ते, अथ पुष्टं विशुद्धचरणा इति गाथार्थः ॥ ११७१ ॥ अपरस्त्वाह—आलम्बनात्को विशेष उपजायते ? येन विशुद्धचरणा भवन्तीति, अत्र दृष्टान्तमाह—

सालंबणो पडंतो अप्पाणं दुग्गमेऽवि धारेइ । इय सालंबणसेवा धारेइ जहं असहभावं ॥ ११७२ ॥

व्याख्या—इहालम्बनं द्विविधं भवति—द्रव्यालम्बनं भावालम्बनं च, द्रव्यालम्बनं गर्तादौ प्रपतता यदालम्ब्यते द्रव्यं, तदपि द्विविधम्—पुष्टमपुष्टं च, तत्रापुष्टं दुर्बलं कुशवच्चकादि, पुष्टं तु चलवत्कठिनवह्यादि, भावालम्बनमपि पुष्टापुष्टभेदेन द्विधैव, तत्रापुष्टं ज्ञानाद्यपकारकं, तद्विपरीतं तु पुष्टमिति, तच्चेदं—'काहं अछित्ति अदुवा अहीहं, तवोवहणेषु य उज्जमिस्मं । गणं वणीईइ व हु सारविस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मुखं ॥११॥' तदेवं व्यवस्थिते सति सहालम्बनेन वर्तत इति सालम्बनः, असौ पतत्रपि आत्मानं 'दुग्गमेऽपि' गर्तादौ धारयति, पुष्टालम्बनप्रभावादिति, 'इय' एव सेवनं सेवा प्रतिसेवनेत्यर्थः, सालम्बना चासौ सेवा च सालम्बनसेवा सा संसारगते प्रपतन्तं धारयति यतिमशठभावं—मातृस्थानरहितमित्येष गुण इति गाथार्थः ॥ ११७२ ॥ साम्प्रतं सिसाधयिपितार्थव्यतिरेकं दर्शयन्नाह—

१ करिण्णाम्यवुच्छित्तिमधवाऽधेये तपउपधानयोरुपस्थिति । गण वा नीलेव सारयिप्पामि सालम्बसेवी समुपेति मोक्षम् ॥ १ ॥

आलंबनहीणो पुण निवडइ खलिओ अहे दुरुत्तारे । इय निक्कारणसेवी पडइ भवोहे अगाहंमि ॥ ११७३ ॥

व्याख्या—आलम्बनहीनः पुनर्निपतति स्खलितः, क १—'अहे दुरुत्तारे'ति गर्तायां दुरुत्तारायाम्, 'इय' एवं 'निष्कारणसेवी' साधुः पुष्टालम्बनरहित इत्यर्थः, 'पतति भवौघे अगाधे' पतति भवगर्तायामगाधायाम्, अगाधत्वं पुनरस्या दुःखेनोत्तारणमम्भवादिति गाथार्थः ॥११७३॥ गतं सप्रसङ्गं दर्शनद्वारम्, इदानीं 'नियावासे'ति अस्यावसरः, अत्य च सम्बन्धो व्याख्यात एव गाथाक्षरगमनिकायां, स एव लेशतः स्मर्यते—इह यथा चरणविकला असहायज्ञानदर्शनपक्षमालम्बन्ति एवं नित्यवासाद्यपि, आहं च—

जे जत्थ जया भग्गा ओगासं ते परं अविंदता । गंतुं तत्थऽचयंता इमं पहाणंति घोसंति ॥ ११७४ ॥

व्याख्या—'ये' साधवः शीतलविहारिणः 'यत्र' अनित्यवासादौ 'यदा' यस्मिन् काले 'भग्गा' निर्विण्णाः 'अवकाशं' स्थानं ते 'परम्' अन्यत् 'अविंदत'ति अलभमाना गन्तुं 'तत्र' शोभने स्थाने अगच्छन्तः किं कुर्वन्ति ?—'इमं पहाणंति घोसन्ति'ति यदस्माभिरङ्गीकृतं साम्प्रतं कालमाश्रित्येदमेव प्रधानमित्येवं घोषयन्ति, दिष्टं तो इत्थं सत्थेण—

जहा कोइ सत्थो पविरलोदगरुक्खच्छायमद्धाणं पणणो, तत्थ केइ पुरिसा परिस्संता पविरलासु छायासु जेहिं तेहिं वा पाणिएहिं पडिबद्धा अच्छंति, अण्णे य सदाविंति—एह इमं चेव पहाणंति, तंमि सत्थे केइ तेसिं पडिसुणंति, केइ ण

१ दृष्टान्तोत्र सायें यथा कोऽपि साधे प्रविरलोदरुक्खच्छायमध्वान प्रपश, तत्र केचित्पुरुषा परिश्रान्ता. प्रविरलासु छायासु यैस्तेषां पानीये प्रतिगच्छन्ति, अन्येऽत्र प्रादुश्यन्ति—आयातेदमेव प्रधानमिति, तस्मिन् सायें केचित्तेषां प्रतिशृण्वन्ति, केचित् सुणंति, जे सुणंति ते छुहातण्हाइयाणं दुक्खाणं आभागी जाया, जे न सुणंति ते खिप्पमेव अपडिबद्धा अद्धाण सीसं गंतुं उदयस्स सीयलस्स छायाणं च आभागी जाया । जहा ते पुरिसा विसीयंति तथा पासत्पाई, जहा ते णिच्छिण्णा तथा सुसाह । अयं गाथार्थः ॥ ११७४ ॥ साम्प्रतं यदुक्तमिदं प्रधानमिति घोषयन्ति तद्दर्शयति—

नीयावासविहारं चेइयभत्तिं च अज्जियालामं । विगईसु य पडिबधं निदोसं चोइया विंति ॥ ११७५ ॥

व्याख्या—नित्यवासेन विहारं, नित्यवासकल्पमित्यर्थः, चैत्येषु भक्तिश्चैत्यभक्तिस्तं च, चशब्दात्कुलकार्यादिपरिग्रहः, आर्थिकान्यो लाभस्तं, क्षीराद्या विगतयोऽभिधीयन्ते तासु विगतिषु च 'प्रतिबन्धम्' आसङ्गं निर्दोषं चोदिताः अन्येनोद्यतविहारिणा 'ब्रुवते' भणन्तीति गाथार्थः ॥ ११७५ ॥ तत्र नित्यावासविहारे सदोषं चोदिताः सन्तस्तदा कथं वा निर्दोषं श्रुत इत्याह—

जाहेवि य परितंता गामागरनगरपट्टणमडंता । तो केइ नीयवासी संगमथेरं ववइसंति ॥ ११७६ ॥

व्याख्या—यदाऽपि च 'परितन्ताः' सर्वथा श्रान्ता इत्यर्थः, किं कुर्वन्तः सन्तः ?—ग्रामाकरनगरपत्तनान्यटन्तस्सन्तः, ग्रामादीनां स्वरूपं पसिद्धमेव, अतः 'केचन' नष्टनाशका नित्यवासिनः, न तु सर्व एव, किं ?—सङ्गमस्थविरमाचार्य व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेन इति गाथार्थः ॥ ११७६ ॥ कथं ?—

१ शृण्वन्ति, ये शृण्वन्ति ते क्षुधाहृणादिकानां दुःखामाभागीनो जाता, ये न शृण्वन्ति ते क्षिप्रमेवाप्रतिषद्धा अध्वन शीघ्रं गत्वोदकस्य शीतलस्य छायायां चाभागीनो जाताः । यथा ते पुरया विपीदन्ति तथा पार्श्वस्यादयः, यथा ते निस्तीर्णास्तथा सुसाधवः ।

भावश्यकहारिभद्रीया

संगमथेराघरिओ सुहु तवस्सी तहेव गीयत्थो । पेहिन्ता गुणदोसं नीयावासे पवत्तो उ ॥ ११७७ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा, कः पुनः सङ्गमस्थविर इत्यत्र कथानकं—कोईल्लणयरे संगमथेरा, दुब्बिक्खे तेण साहुणो विसज्जिया, ते तं णयरं णव भागे काळण जंघावलपरिहीणा विहरंति, णयरदेवया किर तेसिं उवसंता, तेसिं सीसो दत्तो णाम आहिंदओ चिरेण कालेणोदंतवाहगो आगओ, सो तेसिं पडिस्सए ण पविसइ णिययावासिनि काउं, भिक्खवेलाए उग्गाहियं हिंदंताणं संकिलिस्सइ—कोईडोस्यं सहकुलाणि ण दाएइत्ति, एगत्थ सेट्ठियाकुले रोवणियाए गहियओ दारओ, छम्मासा रोवंतगस्स, आयरिएहिं चप्पुडिया कया—मा रोव, वाणमंतरीए मुक्को, तेहिं तुट्टेहिं पडिलाहिया जधिच्छिण्ण, सो विसज्जिओ, एताणि ताणि कुलाणित्ति, आयरिया सुइरं हिंदिऊण अंतं पंतं गहाय आगया, समुदिद्धा, आवस्सयआलोयणाए आयरिया भणंति—आलोएहि, सो भणइ—तुब्भेहिं समं हिंदिओत्ति, ते भणंति—धाइपिंडो ते भुत्तोत्ति, भणइ—अइसुहुमाणित्ति वइट्ठो, देवयाए अहरत्ते वासं अंधयारं च विउवियं एस हीलेइत्ति, आयरिएहिं भणिओ—अतीहि,

१ कोहेरनगरे संगमन्यात्रा, दुर्भिक्षे त साधजो विद्युष्टाः, ते तत्तगर नव भागान् कृत्वा परिक्षीणजलप्रवाहा विहरन्ति, नगरदेवता किल तेषामुपशान्ता, तेषा निप्यो दत्तो नामादिष्णकक्षिरेण कालेनोदन्तवाहक भागत, स तेषां प्रतिश्रये न प्रायिक्षत् नित्यवासीति कृत्वा, भिक्षायेलायामीपमहिक हिण्डमानयो सहिरयति, इदोस्य भ्रातृत्वाणि न दर्शयतीति, एका श्रेष्ठिकुले रोदिग्या गृहीतो दारक, पणमासी रुदति, आचार्यश्चप्पुटिका कृता मा रोदी, षण्ठयो पुक्क, सन्नुट्टे प्रतिपत्तिमा यादचित्तेन, स विद्युष्ट, एताणि तानि कुलानीति, आचार्यो मुचिर हिण्डयित्वा अन्तर्गन्त गृहीत्वाऽऽगता, समुदिष्टा, आवश्यकालोचनायामाचार्यो भणन्ति—आलोचय, स भणति—युष्माभि सम द्विविधत इति, ते भणन्ति—धात्रीपिण्डस्वया भुक् इति, भणति—अतिसूक्ष्म तराप्येतानीति उपविष्ट, देवतयाऽर्धरात्रे वर्षा अन्धकारश्च विदुषितो एष हीलतीति, आचार्यभणित—आगच्छ. * कोहदरे + नव द्वा + कुब्भो य कुण्डोऽय, सो भणइ—अंधयारोत्ति, आयरिएहिं अंगुली पदाडया, सा पज्जलिण, आउट्ठो आलोएइ, आयरियावि णव भागे परिकहंति, एवमयं पुट्टालं वणो ण होइ सवेसिं मंदधम्माणमालं वणन्ति ॥ ११७७ ॥ आह च—

ओमे सीसपवासं अप्पडिवंधं अजंगमत्तं च । न गणंति एगखित्ते गणंति वासं निययवासी ॥ ११७८ ॥

व्याख्या—‘ओमे’ दुर्भिक्षे ‘शिष्यप्रवासं’ शिष्यगमनं, तथा तस्यैव ‘अप्रतिबन्धम्’ अनभिष्वङ्गम् ‘अजङ्गमत्वं’ वृद्धत्वं च, चशब्दात्तत्रैव क्षेत्रे विभागभजनं च, इदमालम्बनजालं ‘न गणयन्ति’ न प्रेक्षन्ते, नालोचयन्तीत्यर्थः, किन्तु एकक्षेत्रे गणयन्ति वासं ‘नित्यवासिनः’ मन्दधिय इति गाथार्थः ॥ ११७८ ॥ नित्यावासविहारद्वारं गतं, चैत्यभक्तिद्वारमधुना—चेदयकुलगणसंघे अन्नं वा किंचि काउ निस्साणं । अहवावि अज्जवयरं तो सेवंती अकरणिज्जं ॥ ११७९ ॥

व्याख्या—चैत्यकुलगणसङ्घान्, अन्यद्वा ‘किञ्चिद्’ अपुष्टमव्यवच्छित्यादि ‘कृत्वा निश्रां’ कृत्वाऽऽलम्बनमित्यर्थः, कथं?—नास्ति कश्चिदिह चैत्यादिप्रतिजागरकः अतोऽस्माभिरसंयमोऽङ्गीकृतः, मा भूच्चैत्यादिव्यवच्छेद इति, अथवाऽध्यायधैरं कृत्वा निश्रां ततः सेवन्ते ‘अकृत्यम्’ असंयमं मन्दधर्माण इति गाथार्थः ॥ ११७९ ॥

चेदयपूया किं वयरसामिणा सुणियपुव्वसारेणं । न कया पुरियाइ? तओ सुक्खंगं सावि साहूणं ॥ ११८० ॥

१ न भणति—अन्धकार इति, आचार्यैरदृष्टी प्रदर्शिता, सा प्रज्वलिता, आवृत्त आलोचयति, आचार्यो अपि नव भागान् परिक्रमयन्ति, एवमयं पुट्टालम्बनो न भवति सर्वेषां मन्दधर्माणामालम्बनमिति ।

व्याख्या—अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चाधः कथितमेव, तत्र वैरस्वामिनमालम्बनं कुर्वाणा इदं नेक्षन्ते मन्दधियः, किमित्याह—

ओहावणं परेसिं सतित्यउवभावणं च वच्छल्लं । न गणंति गणेमाणा पुन्नुच्चियपुप्फमहिमं च ॥ ११८१ ॥

व्याख्या—‘अपभ्राजनां’ लाञ्छनां ‘परेषां’ शाक्यादीनां स्वतीर्थोद्भावनां च दिव्यपूजाकरणेन तथा ‘वात्सल्यं’ श्रावकाणां, एतन्न गणयन्त्यालम्बनानि गणयन्तः सन्तः, तथा पूर्वावचितपुष्पमहिमानं च न गणयन्तीति—पूर्वावचितैः—प्राग्वहीतैः पुष्पैः—कुसुमैर्महिमा—यात्रा तामिति गाथार्थः ॥ ११८१ ॥ चैत्यभक्तिद्वारं गतम्, अधुनाऽऽर्विकालाभद्वारं, तत्रेयं गाथा—

अज्जियलाभे गिद्धा सएण लाभेण जे असंतुट्ठा । भिक्खायरियाभग्गा अन्नियपुत्तं ववइसंति ॥ ११८२ ॥

व्याख्या—आर्विकालाभ्यो लाभ आर्विकालाभस्तस्मिन् ‘गृद्धाः’ आसक्ताः ‘स्वकीयेन’ आत्मीयेन लाभेन येऽसन्तुष्टा मन्दधर्माणः भिक्षाचर्याया भग्ना भिक्षाचर्याभग्नाः, भिक्षाटनेन निर्विण्णा इत्यर्थः, ते हि सुसाधुना चोदिताः सन्तोऽभक्ष्योऽयं तपस्विनामिति ‘अन्निकापुत्रम्’ आचार्य व्यपदिगन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८२ ॥ कथम्?—

अन्नियपुत्तायरिओ भत्तं पाणं च पुप्फचूलाए । उवणीयं भुजंतो तेणेव भवेण अंतगडो ॥ ११८३ ॥

व्याख्या—अक्षरार्थो निगदसिद्धः, भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्च योगसङ्ग्रहेषु वक्ष्यते । ते च मन्दमतय इदमालम्बनं कुर्वन्तः सन्तः इदमपरं नेक्षन्ते, किम्?, अत आह—

गयसीसगणं ओमे भिक्खायरियाअपचलं धेरं । न गणंति सहावि सहा अज्जियलाहं गवेसंता ॥ ११८४ ॥

चावश्यकहारिभद्रीया

व्याख्या—गतः शिष्यगणोऽस्येति समामस्तम् 'ओमे' दुर्भिक्षे भिक्षाचर्यायाम् अपचलः—अममर्थः भिक्षाचर्याऽपचलस्तं 'स्थविर' वृद्धम् एवंगुणयुक्तं 'न गणयन्ति' गालोचयन्ति 'सहावि' समर्थाः, अपिशब्दात्सहायादिगुणयुक्ता अपि, शठा—मायाविनः आर्थिकालाभं 'गवेसंति'ति अन्विपन्त इति गाथार्थः ॥ ११८४ ॥ गतमार्थिकालाभद्वारं, विगतिद्वारमधुना, तत्रेयं गाथा—

भक्तं वा पाणं वा भुत्तूणं लावलवियमविसुद्धं । तो ऽचज्जपडिच्छन्ना उदायणरिसिं चवडसंति ॥ ११८५ ॥

व्याख्या—'भक्तं वा' ओदनादि 'पाणं वा' द्राक्षापानादि 'भुक्त्वा' उपभुज्य 'लावलविय'न्ति लाल्योपेतम् 'अविसुद्धं' विगतिस्पर्कदोषात्, तथा च—निष्कारणे प्रतिपिद्ध एव विगतिपरिभोगः, उक्तं च—“विगईविगईभीओ विगइगयं जो उ भुंजए साह । विगई विगइसहावा विगई विगई वलाणेइ ॥ १ ॥”ति, ततः केनचित्साधुना चोदिताः मन्तः 'अवधप्रतिच्छन्नाः' पापप्रच्छादिताः 'उदायणरिसिं' उदायनक्रुपिं व्यपदिशन्त्यालम्बनत्वेनेति गाथार्थः ॥ ११८५ ॥ अत्र कथानकं—

१ विगतिविकृतिभीतो विकृतिगत यस्तु भुक्ते साधु । विकृतिविकृतिस्वभावा विकृतिविगतिं वलात्तयति ॥ १ ॥ वीतभये नगरे उदायनो राजा यायप्रमजित, तस्य भिक्षाहारस्य व्याधिजोत, स वंशेभणित—दक्षा भुक्त्वा स किल भट्टारको मज्जिकासु स्थित, अन्यथा वीतभय गत, तत्र तस्य भागिनेय केन्सी राजा, तेनैव राज्ये स्थपित

केन्सीकुमारोऽमज्जोहि भणिओ—एस परीमहपराजिओ रज्जं मग्गइ, सो भणइ—देमि, ते भणंति—ए एम रायधम्मोत्ति वुग्गा हेइ, चिरेण पडिस्सुयं, कि कज्जउ ? विसं तस्स दिज्जउ, एगाए पसुपालीए घरे पयुत्तं—दधिणा सह देहिंति, 'मा पदिण्णा, देवयाए अवहियं, भणिओ य—महरिसि ! तुज्झ विसं दिण्णं, परिहराहि दहिं, सो परिहरिओ, रोगो वंधिउमारज्जो, पुणो पगहिओ, पुणो पउत्तं विमं, पुणो देवयाए अवहरियं, तइयं वारं देवयाए वुच्चइ—पुणोवि दिण्णं, नंपि अवहियं, सा तस्स पच्छओ पहिडिया, अण्णया पमत्ताए देवयाए दिन्नं, कालगओ, तस्स य सेज्जातरो कुंभगारो, तंमि कालगए देवयाए पंसुवग्गिसं पाडियं, सो अवहिओ अणवराहित्तिकाउं सिणवल्लीए कुंभकारुक्खेवो णाम पट्टणं तस्स णामेण जाणं जत्थ सो अवहरिउं ठविओ, वीतभयं च सव्वं पंसुणा पेलियं, अज्जवि पुंसुओ अच्छंति, एस कारणिगोत्तिकट्टु न होइ सवेसिमालं वणंति ॥ आह च—

सीयलल्लुक्खाऽणुचियं वएसु विगईगएण जाविनं । हट्ठावि भणंति सढा किमासि उदायणो न मुणी? ॥ ११८६ ॥

१ केन्सीकुमारोऽमज्जोभणित—एव परीमहपराजित राज्य मार्गयति, स भणति—ददामि, ते भणन्ति—एव राजधर्म इति त्युद्धाहयति, चिरेण प्रतिष्ठुत, किं कियतां ?, विप तस्ये वदानु, एकस्या पशुपाल्या गृहे प्रयुक्त दक्षा सह देहीति, सा प्रदत्तवनी, देवतयाऽपहत, भणित्य—महर्षि ! तुभ्य विप दत्त, परिहर वधि, स परिहृत्यार, रोगो वंधिनुमारब्ध, पुन प्रगृहीत, पुन प्रयुक्त विप, पुनर्देवतयाऽपहत, तृतीयवार देवतयोच्यते पुनरपि दत्त, तदपि अपहत, सा तस्य पृष्टत प्रहिण्वता, अन्यथा प्रमत्ताया देवताया दत्त, कालगत, तस्य च शय्यातर कुम्भकार, तस्मिन् कालगते देवतया पाशुर्गो पतिता, सोऽपहतोऽनपराधी-तिहृत्वा सेनापत्यं कुम्भकारोक्षेपो नाम पचन तस्य नाम्ना जात यत्र सोऽपहत्य स्थापित, वीतभय च सर्वं पासुना प्रेरित, अद्यापि पाशवस्तिष्ठन्ति, एव कारणिग इतिहृत्वा न भवति सर्वेषामालम्बनमिति * सो पदिदिण्णा + वद्धि

व्याख्या—शीतलं च तत् रुक्षं च शीतलरुक्षम्, अन्नमिति गम्यते, तस्यानुचितः—अननुरूपः, नरेन्द्रप्रजितत्वाद्रौगा-भिभूतत्वाच्च शीतलरुक्षानुचितस्तं, 'व्रजेषु' गोकुलेषु 'विगतिगतेन' विगतिजातेन यापयन्तं सन्तं 'हट्ठावि'ति समर्था अपि भणन्ति शठाः—किमासीवुदायनो न मुनिः ?, मुनिरेव विगतिपरिभोगे मत्यपि, तस्मान्निर्दोष एवायमिति ॥ ११८६ ॥ एवं नित्यवासादिषु मन्दधर्माः सङ्गमस्थविरादीन्यालम्बनान्याश्रित्य सीदन्ति, अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य, तथा चाह—

सुत्तत्थवालवुहे य असहुदन्वाइआवईओ या । निस्साणपयं काउं संथरमाणावि सीयंति ॥ ११८७ ॥

व्याख्या—सूत्रं च अर्थश्च वालश्च वृद्धश्च सूत्रार्थवालवृद्धास्तान्, तथाऽसहृश्च द्रव्याद्यापदश्च असहृद्रव्याद्यापदस्तौश्च, निश्राणाम्—आलम्बनानां पदं कृत्वा 'संस्तरन्तोऽपि' संयमानुपरोधेन वर्तमाना अपि सन्तः सीदन्ति, एतदुक्तं भवति—सूत्रं निश्रापदं कृत्वा यथाऽहं पठामि तावत्किं ममान्येन ?, एवमर्थं निश्रापदं कृत्वा श्रृणोमि तावत्, एवं वालत्वं वृद्धत्वं असहृम्—असमर्थत्वमित्यर्थः, एवं द्रव्यापदं—दुर्लभमिदं द्रव्यं, तथा क्षेत्रापदं—शुलकमिदं क्षेत्रं, तथा कालापदं—दुर्भिक्षं वर्तते, तथा भावापदं—गलानोऽहमित्यादि निश्रापदं कृत्वा संस्तरन्तोऽपि सीदन्त्यल्पसत्त्वा इति गाथार्थः ॥ ११८७ ॥ एवम्—

आलंघणाण लोगो भरिओ जीवस्स अजउकामस्स । जं जं पिच्छइ लोए तं तं आलंघणं कुणइ ॥ ११८८ ॥

व्याख्या—'आलम्बनानां' प्राप्तिरूपितशब्दार्थानां 'लोकः' मनुष्यलोकः 'भृतः' पूर्णो जीवस्य 'अजउकामस्स'ति अथ-

आवश्यकहारिभट्टीया

तितुकामस्य, तथा च—अन्यतितुकामो यद् यत्पश्यति लोके नित्यवासादि तत् तदालम्बनं करोतीति गाथार्थः ॥ ११८८ ॥ किं च—द्विधा भवन्ति प्राणिनः—मन्दश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च, तत्रान्यन्मन्दश्रद्धानामालम्बनम् अन्यच्च तीव्रश्रद्धानामिति, आह च—

जे जत्थ जया जहया बहुस्सुया चरणकरणपव्वमट्ठा । जं ते समाचरंती आलंबण मंदसङ्काणं ॥ ११८९ ॥

व्याख्या—‘ये’ केचन साधवः ‘यत्र’ ग्रामनगरादौ ‘यदा’ यस्मिन् काले सुपमदुष्पमादौ ‘जइय’ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणप्रभ्रष्टाः सन्तो यत्ते समाचरन्ति पार्श्वस्थादिरूपं तदालम्बनं मन्दश्रद्धानां, भवतीति वाक्यशेषः, तथा—हि—आचार्यो मधुराया मङ्गुः सुभिक्षेऽप्याहारादिप्रतिवन्धापरित्यागात् पार्श्वस्थतामभजत्, तदेवमपि नूनं जिनैर्धर्मो दृष्ट एवेति गाथाभिप्रायः ॥ ११८९ ॥

जे जत्थ जया जहया बहुस्सुया चरणकरणसंपन्ना । जं ते समाचरंती आलंबण तिक्कसङ्काणं ॥ ११९० ॥

व्याख्या—‘ये’ केचन ‘यत्र’ ग्रामनगरादौ ‘यदा’ सुपमदुष्पमादौ ‘जइय’ति यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणसम्पन्नाः, यत्ते समाचरन्ति भिक्षुप्रतिमादि तदालम्बनं तीव्रश्रद्धानां भवतीति गाथार्थः ॥ ११९० ॥ अवसितमानुषङ्गिकं, तस्मात् स्थितमिदं—पञ्चानां कृतिकर्म न कर्तव्यं, तथा च निगमयन्नाह—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए निच्चकालपासत्था । एए अवंदणिज्जा जे जसघाई पवयणस्स ॥ ११९१ ॥

व्याख्या—‘दंसणनाणचरित्ते’ति प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च दर्शनज्ञानचारित्राणां तथा तपोविनययोः ‘निच्चकालपासत्थ’ति सर्वकालं पार्श्वं तिष्ठन्तीति सर्वकालपार्श्वस्थाः, नित्यकालग्रहणमित्त्वरप्रमादव्यवच्छेदार्थः, तथा च—इत्तरप्रमादान्निश्चयतो ज्ञानाद्यपगमेऽपि व्यवहारतस्तु साधव एवेति, ‘एते’ प्रस्तुता अवन्दनीयाः, ये किंभूताः ?—‘यशोघातिनः’ यशोऽभिनाशकाः, कस्य ?—प्रवचनस्य, कथं यशोघातिनः ? श्रमणगुणोपात्तं यद् यशस्तत्तद्गुणवितथासेवनतो घातयन्तीति गाथार्थः ॥ ११९१ ॥ पार्श्वस्थादिवन्दने चापायान्निगमयन्नाह—

किइकम्मं च पसंसा सुहसीलजणम्मि कम्मबंधाय । जे जे पमायठाणा ते ते उववूहिया हुंति ॥ ११९२ ॥

व्याख्या—‘कृतिकर्म’ वन्दनं ‘प्रशंसा च’ बहुश्रुतो विनीतो वाऽयमित्यादिलक्षणा ‘सुखशीलजने’ पार्श्वस्थजने कर्मबंधाय, कथं ?—यतस्ते पूज्या एव वयमिति निरपेक्षतरा भवन्ति, एवं यानि यानि प्रमादस्थानानि येषु विषीदन्ति पार्श्वस्थादयस्तानि तानि ‘उपवृंहितानि भवन्ति’ समर्थितानि भवन्ति—अनुमतानि भवन्ति, तत्प्रत्ययश्च घन्ध इति गाथार्थः ॥ ११९२ ॥ यस्मादेतेऽपायास्तस्मात् पार्श्वस्थादयो न वन्दनीयाः, साधव एव वन्दनीया इति निगमयन्नाह—

दंसणनाणचरित्ते तवविणए निच्चकालमुज्जुत्ता । एए उ वंदणिज्जा जे जसकारी पवयणस्स ॥ ११९३ ॥

व्याख्या—दर्शनज्ञानचारित्रेषु तथा तपोविनययोः ‘नित्यकालं’ सर्वकालम् ‘उज्जुक्ता’ उद्यता एत एव वन्दनीयाः, ये विशुद्धमार्गप्रभावना यशःकारिणः प्रवचनस्येति गाथार्थः ॥ ११९३ ॥ अधुना सुसाधुवन्दने गुणमुपदर्शयन्नाह—

किइकम्मं च पसंसा संविग्गजणंमि निज्जरट्ठाए । जे जे विरईठाणा ते ते उववूहिया हुंति ॥ ११९४ ॥

व्याख्या—‘कृतिकर्म’ वन्दनं ‘प्रशंसा च’ बहुश्रुतो विनीतः पुण्यभागित्यादिलक्षणा संविग्गजने ‘निर्जरार्थय’ कर्मक्षयाय कथं ?—यानि (यानि) विरतिस्थानानि येषु वर्तन्ते संविग्गस्तानि तानि ‘उपवृंहितानि भवन्ति’ अनुमतानि भवन्ति, तदनुमत्या च निर्जरा, संविग्गः पुनर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यसंविग्ग मृगाः पत्रेऽपि चलति सदोन्नतचेतसः, भावसंविग्गस्तु साधवस्तैरिहाधिकार इति गाथार्थः ॥ ११९४ ॥ गतं सप्रसङ्गं नित्यवासद्वारमिति व्याख्याता सप्रपञ्चं पञ्चानां कृतिकर्म इत्यादिद्वारगाथा, निगमयतोक्तमोघतो दर्शनाद्युपयुक्ता एव वन्दनीया इति, अधुना तानेवाऽऽचार्यादिभेदतोऽभिधित्सुराह—

आयरिय उवज्झाए पव्वत्ति थेरे तहेच रायणिए । एएसिं किइकम्मं कायच्चं निज्जरट्ठाए ॥ ११९५ ॥

व्याख्या—आचार्य उपाध्यायः प्रवर्तकः स्थविरस्तथैव रत्नाधिकः, एतेषां कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थं, तत्र चाऽऽचार्यः सूत्रार्थोभयवेत्ता लक्षणादियुक्तश्च, उक्तं च—‘सुत्तथविज्ज लक्खणजुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य । गणतत्तिविप्पमुक्को अत्थ भासेइ आयरिओ ॥ १ ॥’ न तु सूत्रं, यत् उक्तम्—‘एकगया य ज्ञाणे वुही तित्थयरअणुकिती गरुआ । आणायिज्जमिइ गुरु कयरिणमुक्खा न वाएइ ॥ १ ॥’ अस्य हि सर्वैरेवोपाध्यायादिभिः कृतिकर्म कार्यं पर्यायहीनस्यापि, उपाध्यायः प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, स चेत्यभ्यूतः—सम्मत्तणाणसंजमजुत्तो सुत्तथतदुभयविहिज्जू । आयरियठाणजुगो सुत्तं वाएउवज्झाओ ॥ १ ॥’ किं निमित्तं ?—‘सुत्तथेसु थिरत्तं रिणमुक्खो आयतीयऽपडिबंघो । पाडिच्छामोहजओ

१ सूत्रार्थविद् लक्षणयुक्तो गच्छस्स मेढिभूतश्च । गणतत्तिविप्पमुक्कोऽर्थं वाचयत्याचार्यः ॥ १ ॥ एकाग्रता च ध्याने बुद्धिस्तीर्णकरानुवृत्तिर्गुणी । आचार्यैर्यमिति गुरव कृतकृणमोक्षा न वाचयन्ति ॥ १ ॥ सम्प्रत्यक्षज्ञानसयमयुक्तं सूत्रार्थतदुभयविधिञ्च । आचार्यस्यानयोग्यं सूत्रं वाचयति उपाध्यायः ॥ १ ॥ सूत्रार्थयोः स्थिरत्वं ऋणमोक्ष लायतां चाप्रतिबन्धः । प्रातीच्छकमोहजय (प्रतीच्छनामोहजय) * ० पगे दिचलति.

मुक्तं वाएवज्ज्ञाओ ॥ १ ॥ तस्यापि तैर्विनेयैः पर्यायहीनस्यापि कृतिकर्म कार्यं, यथोचितं प्रगस्तयोगेषु साधून् प्रवर्तयतीति प्रवर्तकः, उक्तं च—‘तवसंजमजोगेसुं जो जोगो तत्थ तं पवत्तेइ । असहुं च नियत्तेई गणतत्तिहो पवत्ती उ ॥ १ ॥’ अस्यापि कृतिकर्म कार्यं हीनपर्यायस्यापि, सीदतः साधूनेहिकामुष्मिकापायदर्शनतो मोक्षमार्ग एव स्थिरीकरोतीति स्थविरः, उक्तं च—‘थिरकंरणा पुणं थेरो पवत्तिवावारिएसु अत्थेसुं । जो जत्थ सीयइ जई संतवलो तं थिरं कुणइ ॥ १ ॥’ अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कार्यं, गणावच्छेदकोऽप्यत्रानुपात्तोऽपि मूलग्रन्थेऽनावगन्तव्यः, साहचर्यादिति, स चेत्थम्भूतः—‘उद्धावणपहावणखित्तोवधिमग्गणासु अविसाई । सुत्तत्थतदुभयविज्ज गणवच्छो एरिसो होइ ॥ १ ॥’ अस्याप्यूनपर्यायस्यापि कृतिकर्म कर्तव्यं, रत्नाधिकः—पर्यायज्येष्ठः, एतेषामुक्तक्रमेणैव कृतिकर्म कर्तव्यं निर्जरार्थम्, अन्ये तु भणन्ति—प्रथममालोचयद्भिः सर्वैराचार्यस्य कृतिकर्म कार्यं, पश्चाद् यथारत्नाधिकतया, आचार्येणापि मध्यमे क्षामणानन्तरे कृतिकर्मणि ज्येष्ठस्य कृतिकर्म कार्यमिति गाथार्थः ॥ ११९५ ॥ प्रथमद्वारगाथायां गतं ‘कस्ये’ति द्वारम्, अधुना ‘केने’ति द्वारं, केन कृतिकर्म कर्तव्यं ? केन वा न कर्तव्यं ? कः पुनरस्य कारणोचितः अनुचितो वेत्यर्थः, तत्र मातापित्रादिरनुचितो गणः, तथा चाह ग्रन्थकारः—

मायरं पियरं वावि जिट्ठगं वावि भायरं । किइकम्मं न कारिज्जा सव्वे राइणिए तहा ॥ ११९६ ॥

१ सूत्र वाचयति उपाध्याय ॥ १ ॥ तप सयमयोगेषु यो योग्यस्तत्र तं प्रवर्तयति । अमहिष्यं च निरर्त्तयति गणचिन्तक प्रवर्त्ति (चैक) इति ॥ १ ॥ स्थिरकरणत्वन स्थविर प्रवर्त्तकव्यापारितेज्यैषु । यो यत्र सीदति यतिस्तद्वल्ल स्थिर करोति ॥ ४ ॥ २ सीदमानान् + मूलग्रन्थेऽवगन्तव्यः † अविद्वधिति । ३ उद्धावणप्रधानाक्षेत्रेपधिमार्गणास्थविपाटी । सत्रार्थतदुभयविज्ज गणावच्छेदक इदंशो भवति ॥ १ ॥

व्याख्या—मातरं पितरं वाऽपि ज्येष्ठकं वाऽपि भ्रातरम्, अपिशब्दान्मातामहपितामहादिपरिग्रहः, ‘कृतिकर्म’ अभ्युत्थितवन्दनमित्यर्थः, न कारयेत् सर्वान् रत्नाधिकोस्तथा, पर्यायज्येष्ठानित्यर्थः, किमिति ? मात्रादीन् वन्दनं कारयतः लोकगर्होपजायते, तेषां च कदाचिद्विपरिणामो भवति, आलोचनप्रत्याख्यानसूत्रार्थेषु तु कारयेत्, सागारिकाध्यक्षे तु यतनया कारयेद्, एष प्रव्रज्याप्रतिपन्नानां विधिः, गृहस्थोस्तु कारयेदिति गाथार्थः ॥ ११९६ ॥ साम्प्रतं कृतिकर्मकरणोचितं प्रतिपादयन्नाह—

पंचमहव्वयजुत्तो अणलस माणपरिवज्जियमईओ । संविग्गनिज्जरट्ठी किइकम्मकरो हवह साह ॥ ११९७ ॥

व्याख्या—पञ्च महाव्रतानि—प्राणानिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि तैर्युक्तः ‘अणलस’ति आलस्यरहितः ‘माणपरिवर्जितमतिः’ जात्यादिमानपराङ्मुखमतिः ‘संविग्रः’ पागव्याख्यात एव ‘निर्जरार्थी’ कर्मक्षयार्थी, एवम्भूतः कृतिकर्मकारको भवति साधुः, एवम्भूतेन साधुना कृतिकर्म कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ ११९७ ॥ गतं केनेति द्वारं, साम्प्रतं ‘कदे’ त्यायातं, कदा कृतिकर्म कर्तव्यं कदा वा न कर्तव्यं ? तत्र—

वक्खित्तपराहुत्ते अ पमत्ते या कया हु वंदिज्जा । आहारं च करिंतो नीहारं वा जइ करेइ ॥ ११९८ ॥

व्याख्या—व्याक्षिप्तं धर्मकथादिना ‘पराहुत्ते य’ पराङ्मुखं, चशब्दादुद्धू (त्थि)तादिपरिग्रहः, प्रमत्तं क्रोधादिप्रमादेन मा कदाचिद्वन्देत, आहार वा कुर्वन्तं नीहारं वा यदि करोति, इह च—धर्मान्तरायानवधारणप्रकोपाहारान्तरायपुरीषानिर्गमनादयो दोषाः प्रपञ्चेन वक्तव्या इति गाथार्थः ॥ ११९८ ॥ कदा तर्हि वन्देतेत्यत आह—

पसंते आसणत्थे य, उवसंते उवट्ठिए । अणुन्नवित्तु मेहावी, किइकम्मं पजंजए ॥ ११९९ ॥

व्याख्या—‘प्रशान्तं’ व्याख्यानादिव्याक्षेपरहितम् ‘आसनस्थं’ निषद्यागतम् ‘उपशान्तं’ क्रोधादिप्रमादरहितम् ‘उपस्थितं’ छन्देनेत्याद्यभिधानेन प्रत्युद्यतम्, एवम्भूतं सन्तमनुज्ञाप्य मेधावी ततः कृतिकर्म प्रयुज्जीत, वन्दनकं कुर्यादित्यर्थः, अनुज्ञापनायां च आदेशद्वयं, यानि ध्रुववन्दनानि तेषु प्रतिक्रमणादौ नानुज्ञापयति, यानि पुनरौत्पत्तिकानि तेष्वनुज्ञापयतीति गाथार्थः ॥ ११९९ ॥ गतं कदेति द्वारं, कतिकृत्वोद्वारमधुना, कतिकृत्वः कृतिकर्म कार्यं ? कियत्यो वारा इत्यर्थः, तत्र प्रत्यहं नियतान्यनियतानि च वन्दनानि भवन्त्यत उभयस्थाननिदर्शनायाऽऽह निर्युत्तिकारः—

पडिकमणे सज्झाए काउस्सग्गावरोंहपाहुणए । आलोयणसंवरणे उत्तमट्ठे य वंदणयं ॥ १२०० ॥

व्याख्या—प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणम्, अपराधस्थानेभ्यो गुणस्थानेषु वर्तनमित्यर्थः, तस्मिन् सामान्यतो वन्दनं भवति, तथा ‘स्वाध्याये’ वाचनादिलक्षणे, ‘कायोत्सर्गे’ यो हि विगतिपरिभोगायाऽऽचाम्लविसर्जनार्थं क्रियते, ‘अपराधे’ गुरुविनयलङ्घनरूपे, यतस्तं वन्दित्वा क्षामयति, पाक्षिकवन्दनान्यपराधे पतन्ति, ‘प्राधूर्णके’ ज्येष्ठे समागते सति वन्दनं भवति, इतरस्मिन्नपि प्रतीच्छित्तव्यम्, अत्र चायं विधिः—‘संभोइय अण्णसंभोइया य दुविहा हवंति पाहुणया । संभोइय आयरियं आपुच्छित्ता उ वंदेइ ॥ १ ॥ इयरे पुण आयरियं वंदित्ता संदिसाविजं तह य । पच्छा वंदेइ जई गयमोहा

आवश्यकहारिभट्टीया

अहं वंदावे ॥ २ ॥” तथाऽऽलोचनायां विहारापराधभेदभिन्नायां ‘संवरणं’ भुक्तेः प्रत्याख्यानम्, अथवा कृतनमस्कार-सहितादिप्रत्याख्यानस्यापि पुनरजीर्णादिकारणतोऽभक्तार्थं गृह्यतः संवरणं तस्मिन् वन्दनं भवति, ‘उत्तमार्थं वा’ अन-शनसंलेखनायां वन्दनमित्येतेषु प्रतिक्रमणादिषु स्थानेषु वन्दनं भवतीति गाथार्थः ॥ १२०० ॥ इत्थं सामान्येन नियता-नियतस्थानानि वन्दनानि प्रदर्शितानि, साम्प्रतं नियतवन्दनस्थानसङ्ख्याप्रदर्शनायाऽऽह—

चत्वारि पङ्क्तिमणे किङ्कम्मा तिणि हुंति सज्झाए । पुण्वण्हे अवरण्हे किङ्कम्मा चउदस हवन्ति ॥ १२०१ ॥

व्याख्या—चत्वारि प्रतिक्रमणे कृतिकर्माणि त्रीणि भवन्ति स्वाध्याये पूर्वाह्णे-प्रत्युपसि, कथं?, गुरुं पुषसंज्ञाए वंदित्ता आलोपइसि एयं एकं, अभुष्टियावसाणे जं पुणो वंदंति गुरुं एयं द्वितीयं, एतथ य विही-पच्छा जहण्णेण तिणिण मज्झिमं पंच वा सत्त वा उक्कोसं सधेवि वंदियवा, जइ वाउला वक्खेवो वा तो इकेण ऊणगा जाव तिणिण अवस्सं वंदियवा, एवं देवसिए, पक्खिए पंच अवस्सं, चाउम्मासिए संवच्छरिएवि सत्त अवस्संति, ते वंदिऊणं जं पुणो आयरियस्स अल्लिविज्जइ तं तइयं, पञ्चनखाणे चउत्थं, सज्झाए पुण वंदित्ता पढ्वेइ पढमं, पढ्विए पवेदयंतस्स वित्थियं, पच्छा उदिट्ठं समुदिट्ठं पढइ, उदेससमुदेसवंदणाणमिहेवऽतभावो, तओ जाहे चउभागावसेसा पोरिसी ताहे पाए पडिलेहेइ, जइण पढिउकामो तो वंदइ,

१ अथवा वन्दयेयुः ॥ २ गुरु पूर्वसंख्यायां वन्दित्वाऽऽलोचयतीति एतदेकं, अभ्युपनिषत्तावसाने यत्पुनर्वन्दन्ते गुरुमेतद्वितीयं, अथ च विधिः—पश्चाज्जगन्त्येन त्रयो मध्यमेन पञ्च वा सत्त वा शकृदेन सर्वेऽपि वन्दितव्याः, यदि व्याकुला व्याक्षेपो वा तदैकेनोना पावत् त्रयोऽवश्यं वन्दितव्याः, एवं देवसिके, पाक्षिके पञ्चावश्यं, चातुर्मासिके सांवसरिकेऽपि सप्तावश्यमिति, तान् वन्दित्वा यत्पुनराचार्यायाश्रयणाय दीयते तत्तृतीयं, प्रत्याख्याने चतुर्थं, स्वाध्याये पुनर्वन्दित्वा प्रस्थापयति प्रथमं, प्रस्थापिते प्रवेदयतो द्वितीयं, पश्चादुद्दिष्टसमुद्दिष्ट पठति, उद्देशसमुद्देशवन्दनानामिहेवान्तभावः ततो यदा चतुर्भागावशेषा पौरुषी तदा पात्राणि प्रतिलिखति, यदि न पठितुकामस्तदा वन्दते.

अहं पढिउकामो तो अवंदित्ता पाए पडिलेहेइ, पडिलेहिता पच्छा पढइ, कालवेलाए वंदिउं पङ्क्तिमइ, एयं तइयं । एवं पूर्वाह्णे सत्त, अपराह्णेऽपि सत्तैव भवन्ति, अनुज्ञावन्दनानां स्वाध्यायवन्दनेष्वेवान्तर्भावात्, प्रातिक्रमणिकानि तु चत्वारि प्रसिद्धानि, एवमेतानि ध्रुवाणि प्रत्यहं कृतिकर्माणि चतुर्दश भवन्त्यभक्तार्थिकस्य, इतरस्य तु प्रत्याख्यानवन्द-नेनाधिकानि भवन्तीति गाथार्थः ॥ १२०१ ॥ गतं कतिकृत्वोद्धारं, व्याख्याता वन्दनमित्यादिप्रथमा द्वारगाथा, साम्प्रतं द्वितीया व्याख्यायते, तत्र कत्यवनतमित्याद्यं द्वारं, तदर्थप्रतिपादनायाऽऽह—

दोओणयं अहाजायं, किङ्कम्मं वारसावयं ।

अस्य व्याख्या—अवनतिः—अवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः, द्वे अवनते यस्मिंस्तद् द्व्यवनतम्, एकं यदा प्रथममेव ‘इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निस्सीहियाए’ति अभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायावनमति, द्वितीयं पुनर्यदा कृतावर्तो निष्क्रान्तः ‘इच्छामी’त्यादिसूत्रमभिधाय छन्दोऽनुज्ञापनायैवावनमति, यथाजातं श्रमणत्वमाश्रित्य योनिनिष्क्रमणं च, तत्र रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोलपट्टमात्रया श्रमणो जातः, रचितकरपुटस्तु योन्या निर्गतः, एवम्भूत एव वन्दते, तदव्यतिरेकाच्च यथाजातं भण्यते कृतिकर्मवन्दनं, ‘वारसावयं’ति द्वादशावर्ताः—सूत्राभिधानगर्भाः कायव्या-पारविशेषा यस्मिन्निति समासस्तद् द्वादशावर्तम्, इह च प्रथमप्रविष्टस्य पडावर्ता भवन्ति, ‘अहोकायं कायसंफासं खम-णिज्जो भे किलामो, अप्पकिलंताणं बहुसुभेण भे दिवसो वइक्कंतो ? जत्ता भे जवणिज्जं च भे’ एतत्सूत्रगर्भा गुरुचरण-

१ अथ पठितुकामस्तदाऽवन्दित्वा पात्राणि प्रतिलिखति, प्रतिलिख्य पश्चात्पठति, कालवेलायां वन्दित्वा प्रतिक्रमति, एतत्तृतीयं * गाथाशकलमाह.

न्यस्तहस्तशिरःस्थापनारूपाः, निष्क्रम्य पुनः प्रविष्टस्याप्येत एव पडिति, एतच्चापान्तरालद्वारद्वयमाद्यद्वारोपलक्षितमवग-न्तव्यं, गतं कत्यवनतद्वारं, साम्प्रतं ‘कतिशिर’ इत्येतद्वारं व्याचिख्यासुरिदमपरं गाथाशकलमाह—

चउत्तिरं तिगुत्तं च दुपवेसं एगनिकखमणं ॥ १२०२ ॥

व्याख्या—चत्वारि गिरांसि यस्मिंस्तच्चतुःशिरः, प्रथमप्रविष्टस्य क्षामणाकाले शिष्याचार्यशिरोद्वयं, पुनरपि निष्क्रम्य प्रविष्टस्य द्वयमेवेति भावना, द्वारं । तिस्रो गुप्तयो यस्मिंस्तत्रिगुप्तं, मनसा सम्यक्प्रणिहितः वाचाऽस्खलिताक्षराण्युच्चारयन् कायेनावर्तानविराधयन् वन्दनं करोति यतः, चशब्दोऽवधारणार्थः, द्वौ प्रवेशौ यस्मिंस्तद्विप्रवेशं, प्रथमोऽनुज्ञाप्य प्रविशतः, द्वितीयः पुनर्निर्गतस्य प्रविशत इति, एकनिष्क्रमणमावश्यक्या निर्गच्छतः, एतच्चापान्तरालद्वारत्रयं कतिशिरो-द्वारेणैवोपलक्षितमवगन्तव्यमिति गाथार्थः ॥ १२०२ ॥ साम्प्रतं कतिभिर्वाऽऽवश्यकैः परिशुद्धमिति, [द्वारिर्धौऽभिधी-यते, तथा चाऽऽह—

अवणामा दुन्नऽहाजायं, आवत्ता वारसेव उ । सीसा चत्तारि गुत्तीओ, तिन्नि दो य पवेसणा ॥ १२०३ ॥

एगनिकखमणं चव, पणवीसं वियाहिया । आवस्सगेहिं परिसुद्धं, किङ्कम्मं जेहि कीरई ॥ १२०४ ॥

व्याख्या—गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव, एभिर्गाथाद्वयोक्तैः पञ्चविंशतिभिरावश्यकैः परिशुद्धं कृतिकर्म कर्तव्यम्, अन्यथा द्रव्यकृतिकर्म भवति ॥ १२०३-१२०४ ॥ आह च—

किङ्कर्मपि करितो न होइ किङ्कर्मनिज्जराभागी । पणवीसामन्नयरं साहू ठाणं विराहितो ॥ १२०५ ॥

व्याख्या—‘कृतिकर्मापि कुर्वन्’ वन्दनमपि कुर्वन् न भवति कृतिकर्मनिज्जराभागी ‘पञ्चविंशतीनाम्’ आवश्यकानाम्-न्यतरत् साधुः स्थानं विराधयन्, विद्यादृष्टान्तोऽत्र, यथा हि विद्या विकलानुष्ठाना फलदा न भवति, एवं कृतिकर्मापि निज्जराफलं न भवति, विकलत्वादेवेति गाथार्थः ॥ १२०५ ॥ अधुनाऽविराधकगुणोपदर्शनायाऽऽह—

पणवीसा[आचस्मग]परिसुद्धं किङ्कर्मं जो पञ्जइ गुरूणं । सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाणवासं वा ॥ १२०६ ॥

व्याख्या—पञ्चविंशतिः आवश्यकानि—अवनतादीनि प्रतिपादितान्येव तच्छुद्धं—तदविकलं कृतिकर्म यः कश्चित् ‘प्रयुक्ते’ करोतीत्यर्थः, कस्मै ?—‘गुरवे’ आचार्याय, अन्यस्मै वा गुणयुक्ताय, स प्राप्नोति ‘निर्वाणं’ मोक्षम् ‘अचिरेण’ स्वल्पकालेन ‘विमाणवासं वा’ सुरलोकं वेति गाथार्थः ॥ १२०६ ॥ द्वारं । ‘कतिदोपविप्रमुक्त’मिति यदुक्तं तत्र द्वात्रिंशदोपविप्रमुक्तं कर्तव्यं, तदोपदर्शनायाह—

अणादियं च थद्धं च, पण्विद्धं परिपिण्डियं । टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छभरिगियं ॥ १२०७ ॥

व्याख्या—‘अनादितम्’ अनादरं सम्भ्रमरहितं वन्दते १ ‘स्तब्धं’ जात्यादिमदस्तब्धो वन्दते २ ‘प्रविद्धं’ वन्दनकं दददेव नश्यति ३ ‘परिपिण्डितं’ प्रभूतानेकवन्दनेन वन्दते आवर्तान् व्यञ्जनाभिलाषान् वा व्यवच्छिन्नान् कुर्वन् ४ ‘टोलगति’ तिष्ठुवदुत्प्लुत्य २ विसंस्थुलं वन्दते ५ ‘अङ्कुशं’ रजोहरणमङ्कुशवत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दते ६ ‘कच्छभरिगियं’ कच्छपवत् रिङ्गितं कच्छपवत् रिङ्गन् वन्दत इति गाथार्थः ७ ॥ १२०७ ॥

मच्छुवत्तं मणसा पड्डं तह य वेइयावद्धं । भयसा चेव भयंतं, मित्ती गारवकारणा ॥ १२०८ ॥

व्याख्या—‘मत्स्योद्धृतम्’ एकं वन्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तनं परावर्तते ८ मनसा प्रदुष्टं, वन्द्यो हीनः केनचिद्गुणेन, तमेव च मनसि कृत्वा सासूयो वन्दते ९ तथा च वेदिकावद्धं जानुनोरुपरि हस्तौ निवेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा वन्दते १० ‘भयसा चेव’ति भयेन वन्दते, मा भूद्ब्रह्मादिभ्यो निर्द्धाटनमिति ११, ‘भयंतं’ति भजमानं वन्दते ‘भजत्ययं मामतो भक्तं भजस्वेति तदार्यवृत्तं’ इति १२, ‘मेत्ति’ति मैत्रीनिमित्तं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३ ‘गारवि’ति गौरवनिमित्तं वन्दते, विदन्तु मां यथा सामाचारीकुशलोऽयं १४, ‘कारण’ति ज्ञानादिव्यतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते, वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अयं गाथार्थः ॥ १२०८ ॥

तेणियं पडिणियं चेव, रुद्धं तज्जियमेव य । सद्धं च हीलियं चेव, तहा विपलिउंचियं ॥ १२०९ ॥

व्याख्या—‘सैन्य’मिति परेभ्यः खल्वात्मानं गूहयन् स्तेनक इव वन्दते, मा मे लाघवं भविष्यति १६, ‘प्रत्यनीकम्’ आहारादिकाले वन्दते १७, ‘रुद्धं’ क्रोधाध्मातं वन्दते क्रोधाध्मातो वा १८, ‘तर्जितं’ न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठ-शिव इवेत्यादि तर्जयन्—निर्भर्त्सयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्वा तर्जयन् १९, ‘गठं’ गाढ्येन विश्रम्भार्थं वन्दते, ग्लाना-दिव्यपदेशं वा कृत्वा न सम्यग् वन्दते २०, हीलितं हे गणिन् ! वाचक ! किं भवता वन्दितेनेत्यादि हीलयित्वा वन्दते २१, तथा ‘विपलिकुञ्चितम्’ अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः करोति २२, इति गाथार्थः ॥ १२०९ ॥

दिड्ढमदिट्ठं च तहा, सिंगं च करमोअणं । आलिट्ठमणालिट्ठं, ऊणं उत्तरचूलियं ॥ १२१० ॥

व्याख्या—दृष्टादृष्टं तमसि व्यवहितो वा न वन्दते २३ ‘शृङ्गम्’ उत्तमाङ्गिकदेशेन वन्दते २४ ‘करमोचनं’ करं मन्यमानो वन्दते न निर्जरा, ‘तहा मोयणं नाम न अन्नहा मुखो, एएण पुण दिङ्गेण मुच्चेमिति वंदणं देइ २५—२६ ‘आश्लि-ष्टानाश्लिष्ट’मित्यत्र चतुर्भङ्गाः—रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्च १ रजोहरणं न शिरः २ शिरो न रजोहरणं ३ न रजोहरणं नापि शिरः ४, अत्र प्रथमभङ्गः शोभनः शेषेषु प्रकृतवन्दनावतारः २७, ‘ऊनं’ व्यञ्जनाभिलाषावश्यकैरसम्पूर्णं वन्दते २८, ‘उत्तरचूडं’ वन्दनं कृत्वा पश्चान्महता शब्देन मस्तकेन वन्द इति भणतीति गाथार्थः २९ ॥ १२१० ॥

सूर्यं च दहुरं चेव, चुडुलिं च अपच्छिमं । वत्तीसदोसपरिसुद्धं, किङ्कर्म पञ्जइ ॥ १२११ ॥

व्याख्या—‘भूकम्’ आलापकाननुच्चारयन् वन्दते २० ‘दहुरं’ महता शब्देनोच्चारयन् वन्दते ३१ ‘चुडुली’ति उत्कामिव पर्यन्ते गृहीत्वा रजोहरणं भ्रमयन् वन्दते ३२ ‘अपश्चिमम्’ इदं चरममित्यर्थः, एते द्वात्रिंशदोपाः, एभिः परिसुद्धं कृतिकर्म कार्यं, तथा चाह—द्वात्रिंशदोपपरिसुद्धं ‘कृतिकर्म’ वन्दनं ‘प्रयुज्जीत’ कुर्यादिति गाथार्थः ॥ १२११ ॥ यदि पुनरन्यतम-दोषदुष्टमपि करोति ततो न तत्फलमासादयतीति, आह च—

किङ्कर्मपि करितो न होइ किङ्कर्मनिज्जराभागी । वत्तीसामन्नयरं साहू ठाणं विराहितो ॥ १२१२ ॥

व्याख्या—कृतिकर्मापि कुर्वन् भवति कृतिकर्मनिज्जराभागी, द्वात्रिंशदोषाणामन्यतरत्साधुः स्थानं विराधयन्निति गाथार्थः ॥ १२१२ ॥ दोषविप्रमुक्तकृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह—

वत्तीसदोसपरिसुद्धं किङ्कर्मं जो पञ्जइ गुरूणं । सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाणवासं वा ॥ १२१३ ॥

आवश्यकहारिभद्रीया

व्याख्या—द्वात्रिंशदोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः 'प्रयुक्ते' करोति गुरवे स प्राप्नोति निर्वाणम् अचिरेण विमानवासं वेति गाथार्थः ॥ १२१३ ॥ आह—दोषपरिशुद्धाद्वन्दनात्को गुणः ? येन तत एव निर्वाणप्राप्तिः प्रतिपाद्यत इति, उच्यते—आवस्सएसु जह जह कुणइ पयत्तं अहीणमहरित्तं । तिविहकरणोवउत्तो तह तह से निज्जरा होइ ॥ १२१४ ॥

व्याख्या—'आवश्यकेषु' अवनतादिषु दोषत्यागलक्षणेषु च यथा २ करोति प्रयत्नम् 'अहीनातिरिक्तं' न हीनं नाप्यधिकं, किम्भूतः सन् १—त्रिविधकरणोपयुक्तः, मनोवाक्यैरुपयुक्त इत्यर्थः, तथा २ 'से' तस्य वन्दनकर्तुर्निर्जरा भवति—कर्मक्षयो भवति, तस्माच्च निर्वाणप्राप्तिरिति, अतो दोषपरिशुद्धादेव फलावासिरिति गाथार्थः ॥ १२१४ ॥ गतं सप्रसङ्गं दोषविप्रमुक्तद्वारम्. अधुना किमिति क्रियत इति द्वारं, तत्र वन्दनकरणकारणानि प्रतिपादयन्नाह—

विणओवधार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थयराण य आणा सुअधम्माराहणाऽकिरिया ॥ १२१५ ॥

व्याख्या—विनय एवोपचारो विनयोपचारः कृतो भवति, स एव किमर्थ इत्याह—'मानस्य' अहङ्कारस्य 'भञ्जना' विनाशः, तदर्थः, मानेन च भग्नेन पूजना गुरुजनस्य कृता भवति, तीर्थकराणां चाऽऽज्ञाऽनुपालिता भवति, यतो भगवद्भिन्निनयमूल एवोपदिष्टो धर्मः, स च वन्दनादिलक्षण एव विनय इति, तथा श्रुतधर्माधना कृता भवति, यतो वन्दनपूर्वं श्रुतग्रहणं, 'अकिरिय'ति पारम्पर्येणाक्रिया भवति, यतोऽक्रियः सिद्धः, असावपि पारम्पर्येण वन्दनलक्षणाद् विनयादेव भवतीति, उक्तं च परमर्षिभिः—तंहारुवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा वंदमाणस्स पज्जुवासमाणस्स किंफला

१ तथारूप ध्रमण वा साहन वा वन्दमानस्य पर्थुपासीनस्य किंफला

वंदणपज्जुवामणया !, गोयमा ! सवणफला, सवणे णाणफले, णाणे विण्णाणफले, विण्णाणे पच्चक्खाणफले, पच्चक्खाणे सजमफले, संजमे अणणहयफले, अणणहए तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, अकिरिया सिद्धिगइगमणफला" । तथा वाचकमुधेनाप्युक्तम्—'विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् । ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाश्रवनिरोधः ॥ १ ॥ संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् । तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ २ ॥ योगनिरोधाद्भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः । तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥ ३ ॥' इति गाथार्थः ॥ १२१५ ॥ किं च

विणओ सासणे मूलं, विणीओ संजओ भवे । विणयाउ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ १२१६ ॥

व्याख्या—शास्यन्तेऽनेन जीवा इति शासनं—द्वादशाङ्गं तस्मिन् विनयो मूलं, यत उक्तम्—'मूलोऽखंधपभवो दुमस्स, खंधाउ पच्छा विरुहंति साला (हा) । साहप्पसाहा विरुवं(हं)ति पत्ता, ततो सि पुप्फं च फलं रसो य ॥ १ ॥ एवं धम्मस्स विणओ मूलं परमो से मोक्खो । जेण कित्ती सुयं सिग्घं निस्सेसमधिगच्छइ ॥ २ ॥' अतो विनीतः संयतो भवेत्,

१ वन्दनपर्थुपासना !, गौतम ! श्रवणफला, श्रवण ज्ञानफल, ज्ञान विज्ञानफल, विज्ञान प्रत्याख्यानफल, प्रत्याख्यान सयमफल, सयमोऽनाश्रवफल ।

अनाश्रवस्तप फल, तपो व्रतदानफल, व्यवदान अक्रियाफल, अक्रिया सिद्धिगतिगमनफला । २ मूलात् स्कन्धप्रभवो दुमस्य स्कन्धात् पश्चात् प्रभवति शाखा । शाखायाः प्रदासा विरोहन्ति (तत) पत्राणि, ततस्तस्य पुष्पं च फलं रसश्च ॥ १ ॥ एव धर्मस्य विनयो मूलं परमस्तस्य मोक्ष । येन कीर्तिं श्रुतं शीघ्रं नि श्रेयम् आधिगच्छति ॥ २ ॥

विनयाद्विप्रमुक्तस्य कुतो धर्मः कुतस्तप इति गाथार्थः ॥ १२१६ ॥ अतो विनयोपचारार्थं कृतिकर्म क्रियत इति स्थितम् । आह—विनय इति कः शब्दार्थ इति, उच्यते—

जम्हा विणयइ कम्मं अट्ठविहं चाउरंतमुक्खाए । तम्हाउ वयंति विज्ज विणउत्ति विलीनसंसारा ॥ १२१७ ॥

व्याख्या—यस्माद्विनयति कर्म—नागयति कर्माष्टविधं, किमर्थ?—चतुरन्तमोक्षाय, संसारविनाशायेत्यर्थः, तस्मादेव वदन्ति विट्ठांसः 'विनय इति' विनयनाद्विनयः 'विलीनसंसाराः' क्षीणसंसारा अथवा विनीतसंसाराः, नष्टसंसारा इत्यर्थः, यथा विनीता गौर्नष्टक्षीराऽभिधीयते इति गाथार्थः ॥ १२१७ ॥ किमिति क्रियत इति द्वारं गतं, व्याख्याता द्वितीया कल्पवनतमित्यादिद्वारगाथा । अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण निरूपितत्वाच्चेहाधिकृतः, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चतो वक्तव्यं यावत्तच्चेदं सूत्रं—

‘इच्छामि खमासमणो ! वंदिउं जावणिज्जाए निसीहियाए अणुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि, अहोकार्यं कायसंफासं, खमणिज्जो भे किलामो, अप्पकिलंताणं वहुसुभेण भे दिवसो वइक्कतो ? जत्ता भे ? जवणिज्जं च भे ? खामेमि खमासमणो ! देवसियं वइक्कमं, आवस्सियाए पडिक्कमामि खमासमणानं देवसियाए आसायणाए नित्तीमणयराण जंकिंचिमिच्छाए मणहुक्कडाए वयहुक्कडाए कागहुक्कडाए कोहाए माणाए सायाए

आवश्यकहारिभद्रीया

लोभाए सव्वकालियाए सव्वमिच्छोवयाराए सव्वधम्माइकमणाए आसायणाए जो मेअइयारो कओ तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निन्दामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥ (सूत्रम्)

अस्य व्याख्या—तद्वक्षणं चेदं—‘संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या तन्त्रस्य पद्धिधा ॥ १ ॥’ तत्रास्वलितपदोच्चारणं संहिता, सा च—इच्छामि खमासमणो वंदितुं जावणिज्जाए निसीहिआए’ इत्येवं-सूत्रोच्चारणरूपा, तानि चामूनि सर्वसूत्राणि—इच्छामि खमासमणो ! वंदितुं जावणिज्जाए निसीहियाए अणुजाणह मे मिउग्गहं निसीहि, अहोकार्यं कायसंपासं, खमणिज्जो मे किलामो अप्पकिलंतणं बहु सुभेण मे दिवसो वइक्कंतो ?, जत्ता मे ? जवणिज्जं च मे ?, खामेमि खमासमणो ! देवसियं वइक्कमं आवस्सियाए पडिक्कमामि खमासमणाणं देवसियाए आसायणाए तित्तीसण्णयराए जंकिंचिमिच्छाए मणदुक्कडाए वयदुक्कडाए कायदुक्कडाए कोहाए माणाए मायाए लोभाए सव्वकालियाए सव्वमिच्छोवयाराए सव्वधम्माइकमणाए आसायणाए जो मे अइयारो कओ तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निन्दामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । अधुना पदविभागः—इच्छामि क्षमाश्रमण ! वन्दितुं यापनीयया नैपेधिक्या अनुजानीत मम मितावग्रहं नैपेधिकी अधःकायं कायसंस्पर्शं क्षमणीयो भवता क्लमः अल्पक्लान्तानां बहुशुभेन भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तः ?, यात्रा भवतां ? यापनीयं च भवतां ?, क्षमयामि क्षमाश्रमण ! दैवसिकं व्यतिक्रमं आवश्यिक्या प्रतिक्रमामि क्षमाश्रमणानां दैवसिक्या आशातनया त्रयस्त्रिंशदन्यतरया यत्किञ्चिन्मिथ्यया मनोदुष्कृतया वचनदुष्कृतया कायदुष्कृतया क्रोधया मानया मायया लोभया सर्वकालिक्या सर्वमिथ्योपचारया सर्वधर्मातिक्रमणया आशातनया यो मयाऽतिचारः कृतस्तस्य क्षमाश्रमण ! प्रतिक्रमामि निन्दामि गर्हामि आत्मानं व्युत्सृजामि, एतावन्ति सर्वसूत्रपदानि । साम्प्रतं पदार्थः पदविग्रहश्च यथासम्भवं प्रतिपाद्यते—तत्र ‘इप्पु इच्छायाम्’ इत्यस्योत्तमपुरुषैकवचनान्तस्य इच्छामीति भवति, ‘क्षमपू सहने’ इत्यस्याऽन्तस्य क्षमा, ‘श्रमु तपसि खेदे च’ अस्य कर्तरि ल्युट् श्राम्यत्यसाविति श्रमणः क्षमाप्रधानः श्रमणः क्षमाश्रमणः तस्याऽऽमन्त्रणं, वन्देस्तुमन्प्रत्ययान्तस्य वन्दितुं, ‘या प्रापणे’ अस्य ण्यन्तस्य कर्तर्यनीयच्, यापयतीति यापनीया तया, ‘पिधु गत्याम्’ अस्य निपूर्वस्य घञि निषेधनं निषेधः निषेधेन निर्वृत्ता नैपेधिकी, प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाद्वा नैपेधिकेत्युच्यते, एवं शेषपदार्थोऽपि प्रकृतिप्रत्ययव्युत्पत्त्या वक्तव्यः, विनेयासम्मोहार्थं तु न ब्रूमः, अयं च प्रकृतसूत्रार्थः—अवग्रहद्वहिःस्थितो विनेयोऽर्द्धावनतकायः करद्वयगृहीतरजोहरणो वन्दनायोद्यत एवमाह—‘इच्छामि’ अभिलषामि हे क्षमाश्रमण ! ‘वन्दितुं’ नमस्कारं कर्तुं, भवन्तमिति गम्यते, यापनीयया—यथाशक्तियुक्तया नैपेधिक्या—प्राणातिपातादिनिवृत्तया तन्वा—शरीरेणेत्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्व्याक्षेपादियुक्तः ‘त्रिविधेने’ति भणति, ततः शिष्यः संक्षेपवन्दनं करोति, व्याक्षेपादिविकलस्तु ‘छन्दसे’ति भणति, ततो विनेयस्तत्रस्य एवमाह—‘अनुजानीत’ अनुजानीध्वं अनुज्ञां प्रयच्छथ, ‘मम’ इत्यात्मनिर्देशे, कं ?—मितश्चासावग्रहश्चेति मितावग्रहसं, चतुर्दिशमिहाचार्यस्यात्मप्रमाणं क्षेत्रमवग्रहस्तमनुज्ञां विहाय प्रवेष्टुं न कल्पते, ततो गुरुर्भणति—अनुजानामि, ततः शिष्यो नैपेधिक्या प्रविश्य गुरुपादान्तिकं निधाय तत्र रजोहरणं तल्लोटं च कराभ्यां संस्पृशन्निदं भणति—अधस्तात्कायः अधःकायः—पादलक्षणस्तमधःकायं प्रति कायेन—निजदेहेन संस्पर्शः कायसंस्पर्शस्त करोमि, एतच्चानुजानीत, तथा क्षमणीयः—सह्यो भवताम् अधुना ‘क्लमो’ देहग्लानिरूपः, तथा अल्पं—स्तोकं क्लान्तं—क्लमो येषां तेऽल्पक्लान्तास्तेषामल्पक्लान्तानां, बहु च तच्छुभं च बहुशुभं तेन बहुशुभेन, प्रभूतसुखेनेत्यर्थः, भवतां दिवसो व्यतिक्रान्तो?, युष्माकमहर्गतमित्यर्थः, अत्रान्तरे गुरुर्भणति—तथेति, यथा भवान् ब्रवीति, पुनराह विनेयः—‘यात्रा’ तपोनियमादिलक्षणा क्षायिकमिश्रौपशमिकभावलक्षणा वा उत्सर्पति भवताम् ?, अत्रान्तरे गुरुर्भणति—युष्माकमपि वर्तते ?, मम तावदुत्सर्पति भवतोऽप्युत्सर्पतीत्यर्थः, पुनरप्याह विनेयो—यापनीयं चेन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमादिना प्रकारेण भवतां?, शरीरमिति गम्यते, अत्रान्तरे गुरुराह—एवमामं, यापनीयमित्यर्थः, पुनराह विनेयः—‘क्षमयामि’ मर्पयामि क्षमाश्रमणेति पूर्ववत् दिवसेन निर्वृत्तो दैवसिकस्तं व्यतिक्रमम्—अपराधं, दैवसिकग्रहणं रात्रिकाद्युपलक्षणार्थम्, अत्रान्तरे गुरुर्भणति—अहमपि क्षमयामि दैवसिकं व्यतिक्रमं प्रमादोद्भवमित्यर्थः, ततो विनेयः प्रणम्यैवं क्षामयित्वाऽऽलोचनाहर्हेण प्रतिक्रमणार्हेण च प्रायश्चित्तेनात्मानं शोधयन्नत्रान्तरेऽकरणतयोत्थायावग्रहान्निर्गच्छन् यथा अर्थो व्यवस्थितस्तथा क्रियया प्रदर्शयन्नावश्यिक्येत्यादि दण्डकसूत्रं भणति, अवश्यकर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ता आवश्यिकी तयाऽऽसेवनाद्वारेण हेतुभूतया यदसाध्वनुष्ठितं तस्य प्रतिक्रमामि, विनिवर्तयामीत्यर्थः, इत्थं सामान्येनाभिधाय विशेषेण भणति—क्षमाश्रमणानां व्यावर्णितस्वरूपाणां सम्बन्धिन्या ‘दैवसिक्या’ दिवसेन निर्वृत्तया ज्ञानाद्यायस्य शातना आशातना तया, किंविशिष्टया ?—त्रयस्त्रिंशदन्यतरया, आशातनाश्च यथा दशासु, अत्रैव वाऽनन्तराध्ययने तथा द्रष्टव्याः, ‘ताओ पुण तित्तीसं पि आसायणाओ इमासु चउसु मूलासायणासु समोयरंति द्वासायणाए ४, द्वासायणा राइणिण समं भुंजंती मणुण्णं अप्पणा भुंजइ

आवश्यकहारिभट्टीया

एवं उवहिमंधारगाइसु विभासा, सित्तासायणा आसन्नं गंता भवइ राइणियस्स, कालासायणा राओ वा वियाले वा वाहरमाणस्स तुसिणीए चिद्धइ, भावामायणा आयरियं तुमं तुमंति वत्ता भवइ, एवं तिच्चीसंपि चउसु दवाइसु समयरंति' 'यत्किञ्चिन्मिथ्यया' यत्किञ्चिदाश्रित्य मिथ्यया, मनसा दुष्कृता मनोदुष्कृता तथा प्रद्वेषनिमित्तयेत्यर्थः, 'वाग्दुष्कृतया' असाधुवचननिमित्तया, 'कायदुष्कृतया' आसन्नगमनादिनिमित्तया, 'क्रोधये'ति क्रोधवत्येति प्राप्ते अशीदेराकृतिगणत्वात् अचप्रत्ययान्तत्वात् 'क्रोधया' क्रोधानुगतया, 'मानया' मानानुगतया, 'मायया' मायानुगतया, 'लोभया' लोभानुगतया, अयं भावार्थः—क्रोधाद्यनुगतेन या काचिद्विनयभंगादिलक्षणा आशातना कृता तथेति, एवं दैवसिकी भणिता, अधुनेह-भवान्यभवगताऽतीतानागतकालसङ्गहार्थमाह—सर्वकालेन—अतीतादिना निर्वृत्ता सार्वकालिकी तथा, सर्व एव मिथ्योपचा-राः—मात्स्थानगर्भाः क्रियाविशेषा यस्यामिति समासस्तया, सर्वधर्माः—अष्टौ प्रवचनमातरः तेषामतिक्रमणं—लङ्घनं यस्यां सा सर्वधर्मातिक्रमणा तथा, एवम्भूतयाऽऽशातनयेति, निगमयति—यो मयाऽतिचारः—अपराधः 'कृतो' निर्वर्तितः 'तस्य' अतिचारस्य हे क्षमाश्रमण ! युष्मत्साक्षिकं प्रतिक्रामामि—अपुनःकरणतया निवर्तयामीत्यर्थः, तथा दुष्टकर्मकारिणं निन्दा-म्यात्मानं प्रशान्तेन भवोद्विगेन चेतसा, तथा गर्हाम्यात्मानं युष्मत्साक्षिकं व्युत्सृजाम्यात्मानं दुष्टकर्मकारिणं तदनुमति-त्यागेन, सामाधिकानुसारेण च निन्दादिपदार्थो न्यक्षेण वक्तव्यः, एवं क्षामयित्वा पुनस्तत्रस्थ एवाज्जीवनतकाय एव

१ एतदुपधिमन्तारकादिषु विभाषा, क्षेत्रादातनाऽऽमनं गन्ता भवति राक्षस्य, कालाशातना रात्रौ वा विकाले वा व्याहरतस्तूणीकस्त्रिधति, भावा-शातना आचार्यं च त्वमिति वक्ता भवति, एव प्रयत्नितदपि चतुष्टयपि द्रव्यादिषु समवसरति. भणति—'इच्छामि खमाममणो' इत्यादि सर्व द्रष्टव्यमित्येवं, नवरमयं विशेषः—'खामेमि रामासमणो' इत्यादि सर्व सूत्रमाव-शिक्या विरहितं तत् पादपतित एव भणति, शिष्यासम्मोहार्यं सूत्रस्पर्शिकगाथाः स्वस्थाने खत्वनादृत्य लेशतस्तदर्थकथनयैव पदार्थो निदर्शितः, नाम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकगाथया निदर्शयन्नाह—

इच्छा य अणुन्नवणा अव्वावाहं च जत्त जवणा य । अवराहखामणावि य छट्ठाणा हुंति चंदणए ॥ १२१८ ॥

व्याख्या—इच्छा च अनुज्ञापना अव्यावाधं च यात्रा यापना च अपराधक्षामणाऽपि च पद स्थानानि भवन्ति वन्द-नके ॥ तत्रेच्छा पद्धिधा, यथोक्तम्—

णामं ठवणादविण खित्ते काले तहेव भावे य । एसो खलु इच्छाए णिक्खेवो छन्विहो होइ ॥ १२१९ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्येच्छा सचित्तादिद्रव्याभिलाषः, अनुपयुक्तस्य वेच्छामीत्यादि भणतः, क्षेत्रेच्छा मग-धादिक्षेत्राभिलाषः, कालेच्छा रजन्यादिकालाभिलाषः—रयणिमहिसारिया उ चोरा परदारिया य इच्छंति । तालायरा सुभिक्षं बहुधण्णा केइ दुब्बिक्खं ॥ १ ॥ भावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा, प्रशस्ता ज्ञानाद्यभिलाषः, अप्रशस्ता ख्याद्यभिलाष इति, अत्र तु विनेयभावेच्छयाऽधिकारः, क्षमादीना तु पदानां गाथायामनुपन्यस्तानां यथासम्भवं निक्षेपादि वक्तव्यं, क्षुण्ण-त्वाद्बन्धविस्तरभयाच्च नेहोक्तमिति । उक्ता इच्छा, इदानीमनुज्ञा, सा च पद्धिधा—

नामं ठवणा दविण खित्ते काले तहेव भावे य । एसो उ अणुण्णाए णिक्खेवो छन्विहो होइ ॥ १२२० ॥

१ रजनीमनिमारिकाम्नु चोरा पारदारिकावेच्छन्ति । तालायरा सुभिक्षं बहुधण्णा केचिदुभिक्षम् ॥ १ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यानुज्ञा लौकिकी लोकोत्तरा कुप्रावचनिकी च, लौकिकी सचित्तादिद्रव्यभेदात्रि-विधा, अश्वभूषितयुवतिवैदूर्याद्यनुज्ञेत्यर्थः, लोकोत्तराऽपि त्रिविधा—कैवल्यशिष्यसोपकरणशिष्यवस्त्राद्यनुज्ञा, एवं कुप्रावच-निकी वक्तव्या, क्षेत्रानुज्ञा या यस्य यावतः क्षेत्रस्य यत्र वा क्षेत्रे व्याख्यायते क्रियते वा, एवं कालानुज्ञाऽपि वक्तव्या, भावानुज्ञा आचाराद्यनुज्ञा, भावानुज्ञाऽधिकारः, अत्रान्तरे गाथायामनुपात्तस्याप्यक्षुण्णत्वादवग्रहस्य निक्षेपः—

णामं ठवणा दविण खित्ते काले तहेव भावे य । एसो उ उगगहस्सा णिक्खेवो छन्विहो होइ ॥ १२२१ ॥

व्याख्या—सचित्तादिद्रव्यावग्रहं द्रव्यावग्रहः, क्षेत्रावग्रहो यो यत्क्षेत्रमवगृह्णाति, तत्र च समन्ततः सक्रोशं योजनं, कालावग्रहो यो यं कालमवगृह्णाति, वर्षासु चतुरो मासान् ऋतुवज्जे मासं, भावावग्रहः प्रशस्तेतरभेदः, प्रशस्तो ज्ञानाद्य-वग्रहः, इतरस्तु क्रोधाद्यवग्रह इति, अथवाऽवग्रहः पञ्चधा—'दैविंदरायगिहवइ सागरिसाधम्मिउगगहो तह य । पंचविहो पण्णत्तो अवगहो वीयरगेहि ॥ १ ॥' अत्र भावावग्रहेण साधर्मिकावग्रहेण चाधिकारः—'आयप्पमाणमित्तो चउद्विसिं होइ उगगहो गुरुणो । अणणुण्णातस्स सया ण कप्पए तत्थ पइसरिउं ॥ १ ॥' ततश्च तमनुज्ञाप्य प्रविशति, आह च निर्युक्तिकारः—

याहिरखित्तंमि ठिओ अणुन्नचित्ता मिउगगहं फामे । उगगहखेत्तं पविसे जाव सिरेणं फुसइ पाए ॥ १२२२ ॥

१ देवेन्द्राजगृहपतिमाताभिरमाधर्मिकावग्रहस्तथेव । पञ्चविध प्रशस्तोऽवग्रहो वीतरागे ॥ २ आत्मप्रमाणमात्रश्रुतिर्दश भवत्यवग्रहो गुरो । अननु-ज्ञातस्य सदा न पश्यते तत्र प्रवेष्टुम् ॥ २ ॥

व्याख्या—वहिक्षेत्रे स्थितः अनुज्ञाप्य मितायग्रहं स्पृशेत् इजोहरणेन, पुनश्चायमहोत्रं प्रविशेत्, क्रियद्दं यादित्याह—यावच्छिरसा स्पृशेत् पादाविति गाथार्थः ॥ १२२२ ॥ अज्यावाधं द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः गृह्यायावातज्यावाधाकारणविकलस्य भावतः सम्यग्दृष्टेश्चारित्र्यतः, अत्रापि कायादिनिक्षेपादि यथायमर्थं सानुद्धा पचय्यं, यात्रा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतस्तपसादीनां स्वकियोत्सर्पणं भावतः साधूनामिति, यापना द्विविधा—द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यत आषधादिना कायस्य, भावतस्त्विन्द्रियतोऽन्द्रियोपशमेन शरीरस्य, धामणा द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतः कटुषामयम्यैरिकाषायभीरोः भावतः संवेगापन्नस्य तन्मयगृष्टेरिति, आह च—

अज्यावाहं वुषिर्हं दृष्ट्वे भावे य जज्ञ जवणा य । अवराहग्रामणावि य सविन्धरत्थं विभामिना ॥ १२२३ ॥

एवं शेषपदेऽपि निक्षेपादि पक्षव्यम्, इत्थं सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिस्तः निर्युक्तिरुक्ताऽपि न एव व्याख्यातः, अधुना वन्द्यगतविधिप्रतिपादनायाह निर्युक्तिहारः—

छंदेणऽणुजाणामि तहस्ति तुज्जं वि वट्टं एवं । अत्सवि रामेमि तुमे वयणाहं वंदनारिहम्स ॥ १२२४ ॥

व्याख्या—छन्दसा अनुजानामि तथेति युष्माकमपि वर्तते एतमहमपि धामयामि त्वां, वचनानि 'वन्दनार्हस्य' वन्दनयोग्यस्य, विषयविभागस्तु पदार्थनिरूपणायां निदर्शित एवेति गाथार्थः ॥ १२२४ ॥

तेणवि पटिच्छियच्चं गारवरहिण सुद्धहियण । किहकम्मकारगस्सा संवेगं संजणनेणं ॥ १२२५ ॥

व्याख्या—'तेन' वन्दनार्हेण एवं प्रत्येष्टव्यम्, अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वात्तद्वादिगौरवरहिणेन, 'सुद्धहियेन' कर्मायविप्रमुक्तेन, 'कृत्तिकर्मकारकस्य' वन्दनकर्तुः संवेगं जनयता, संवेगाः—शरीरादिपृथग्भावो मोक्षोत्सुक्यं येति गाथार्थः ॥ १२२५ ॥ इत्थं सूत्रस्पर्शनिर्युक्त्या व्याख्यातं सूत्रम्, उक्तः पदार्थः पदविग्रहश्चेति, साम्प्रतं चालना, तथा चाह—

आवत्ताहन्नु जुगवं इह भणिओ कायचायवाचारो । दुण्हेगया व किरिया जओ निसिद्धा अउ अजुत्तो ॥ १२२६ ॥

व्याख्या—इहाऽऽवर्तादित्यु, आदिशब्दादावक्ष्यकादिपरिग्रहः, 'युगपद' एकदा 'भणित' उक्तः कायचायवाचारः, तथा च सत्येकदा त्रियाह्वयप्रसङ्गः, द्वयोरेकदा च क्रिया यतो निषिद्धाऽन्यत्र उपयोगव्याभावाद्, अतोऽयुक्तः न व्यापार इति, ततश्च सूत्रं पठित्वा कायचायवाचारः कार्य इति, उच्यते—

भिल्लविसयं निसिद्धं किरियादुगमेगया ण एगंमि । जोगतिगस्म वि भंगिय सुत्ते किरिया जओ भणिया ॥ १२२७ ॥

व्याख्या—इह विलक्षणवस्तुविषयं क्रियाद्वयं निषिद्धम् एकदा यद्योत्प्रेक्षते सूत्रार्थं नवादिगोचरमदति च, तत्रोत्प्रेक्षायां यदोपयुक्तो न तदाऽऽने यदा चाऽनेन तदोत्प्रेक्षायामिति, कालस्य सूक्ष्मत्वाद्, विलक्षणविषया तु योगत्रयक्रियाऽप्यविरुद्धा, यथोक्तम्—'भंगियसुयं गुणतो वट्टइ तिविहेऽवि जोगंमी'त्यादि, गतं प्रत्यवस्थानं,—

सीसो पढमपवेसे वंदिउमावस्सिआए पडिक्कमिउं । चित्तिपपवेसांमि पुणो पंदइ किं चालणा अहवा ॥ १२२८ ॥

जह दूओ रायाण णमिउं कज्जं निवेइउं पच्छां । वीसज्जिओवि वंदिय गच्छइ माहवि एमेव ॥ १२२९ ॥

१ मङ्गिक श्रुत गुणय १ पपवेसे द्विविधेऽपि योगे । २ शिष्यः प्रथमप्रवेशे वन्दितुमावक्ष्यया प्रतिपन्नः । द्वितीयप्रवेशे पुनर्वन्दने किं चालनाऽप्येषा ॥ १ ॥ यथावृत्तो राजानं नत्वा कार्यं निषेधः । एवाह । विसृष्टोऽपि वन्दितुया गच्छति एवमेव साधनोऽपि ॥ २ ॥

व्याख्या—इदं प्रत्यवस्थानं, उक्तमानुषजिकं, साम्प्रतं कृत्तिकर्मविधिसंसेवनाफलं समाप्तावुपदर्शयन्नाह—

एयं किहकम्मविहिं जुंजंता चरणरुणमुवउत्ता । साह खवंति कम्मं अणेगभवसंचियमणंतं ॥ १२३० ॥

व्याख्या—'एतम्' अनन्तरदर्शितं 'कृत्तिकर्मविधिं' वन्दनविधिं युजानाशरणकरणोपयुक्ताः साधवः क्षपयन्ति कर्म 'अनेकभवसञ्चितं' प्रभूतभवोपात्तमित्यर्थः, कियद् ?—अनन्तमिति गाथार्थः ॥ १२३० ॥ उक्तोऽनुगमः, नयाः सामायिकनिर्युक्ताविव द्रष्टव्याः ॥ इत्याचार्यश्रीहरिभद्रकृतौ शिष्यहितायामावश्यकटीकायां वन्दनाध्ययनं समाप्तमिति । कृत्वा वन्दनविवृतिं प्राप्तं यत्कुशलमिह मया तेन । साधुजनवन्दनमलं सत्त्वा मोक्षाय सेवन्तु ॥ १ ॥

व्याख्यातं वन्दनाध्ययनम्, अधुना प्रतिक्रमणाध्ययनमारभ्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः, अनन्तराध्ययनेऽर्हदुपदिष्टसामायिकगुणवत् एव वन्दनलक्षणा प्रतिपत्तिः कार्येति प्रतिपादितम्, इह पुनस्तदकरणतादिनैव स्थलितस्यैव निन्दा प्रतिपाद्यते, यद्वा वन्दनाध्ययने कृत्तिकर्मरूपायाः साधुभक्तेस्तत्त्वतः कर्मक्षय उक्तः, यथोक्तम्—'विणओवयार भाणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थयराण य आणा सुअधम्माऽऽराहणाऽकिरिया ॥ १ ॥' प्रतिक्रमणाध्ययने तु मिथ्यात्वादिप्रतिक्रमणद्वारेण कर्मनिदाननिषेधः प्रतिपाद्यते, वक्ष्यति च—'मिच्छंत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमेवि पडिक्कमणं । कस्सायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ॥ १ ॥' अथवा सामायिके चारित्रमुपवर्णितं, चतुर्विंशतिस्तवे त्वर्हतां गुणस्तुतिः, सा च दर्शनज्ञानरूपा, एवमिदं

आवश्यकहारिभङ्गीया

त्रितयमुक्तम्, अस्य च वितथासेवनमैहिकामुष्मिकापायपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवेदनीयं, तच्च चन्दनापूर्वमित्यतोऽनन्तरा-
ध्ययने तन्निरूपितम्, इह तु निवेद्य भूयः शुभेष्वेव स्थानेषु प्रतीपं क्रमणमासेवनीयमित्येतत् प्रतिपाद्यते, इत्थमनेनानेक-
रूपेण सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य प्रतिक्रमणाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र च नामनिष्पन्ने निक्षेपे
प्रतिक्रमणाध्ययनमिति, तत्र प्रतिक्रमणं निरूप्यते—‘प्रति’ इत्ययमुपसर्गः प्रतीपाद्यर्थे वर्तते, ‘क्रमु पादविक्षेपे’ अस्य व्युड-
न्तस्य प्रतीपं प्रतिकूलं वा क्रमणं प्रतिक्रमणमिति भवति, एतदुक्तं भवति—शुभयोगेभ्योऽशुभयोगान्तरं क्रान्तस्य शुभेष्वेव
प्रतीपं प्रतिकूलं वा क्रमणं प्रतिक्रमणमिति, उक्तं च—“स्वस्थानाद् यत्परस्थानं, प्रमादस्य वशाद्गतः । तत्रैव क्रमणं भूयः,
प्रतिक्रमणमुच्यते ॥ १ ॥ क्षायोपशमिकाद्वादादौदयिकस्य वशं गतः । तत्रापि च स एवार्थः, प्रतिकूलगमात्समृतः ॥ २ ॥”
प्रति प्रति क्रमणं वा प्रतिक्रमणं, शुभयोगेषु प्रति प्रति वर्तनमित्यर्थः, उक्तं च—“प्रति प्रति वर्तनं वा शुभेषु योगेषु मोक्ष-
फलदेषु । निःशल्यस्य यतेर्यत्तद्वा ज्ञेयं प्रतिक्रमणम् ॥ १ ॥” इह च यथा करणात् कर्मकर्त्रोः सिद्धिः, तद्व्यतिरेकेण करण-
त्वानुपपत्तेः, एवं प्रतिक्रमणादपि प्रतिक्रामकप्रतिक्रान्तव्यसिद्धिरित्यतस्त्रितयमप्यभिधित्सुराह निर्युक्तिकारः—

पडिक्रमणं पडिक्रमओ पडिक्रमियन्नं च आणुपुर्वीए । तीए पञ्चपन्ने अणागए चेव कालंमि ॥ १२३१ ॥

व्याख्या—‘प्रतिक्रमणं’ निरूपितशब्दार्थः, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रमकः कर्ता, प्रतिक्रान्तव्यं च कर्म—अशुभयोगल-
क्षणम्, ‘आनुपूर्व्या’ परिपाठ्या, ‘अतीते’ अतिक्रान्ते ‘प्रत्युत्पन्ने’ वर्तमाने ‘अनागते चैव’ एष्ये चैव काले, प्रतिक्रमणादि
योज्यमिति वाक्यशेषः । आह—प्रतिक्रमणमतीतविषयं, यत उक्तम्—‘अतीतं पडिक्रमामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पञ्च-
क्खामि’ति तत्कथमिह कालत्रये योज्यते इति ?, उच्यते, प्रतिक्रमणशब्दो ह्यत्राशुभयोगनिवृत्तिमात्रार्थः सामान्यः
परिगृह्यते, तथा च सत्यतीतविषयं प्रतिक्रमणं निन्दाद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति, प्रत्युत्पन्नविषयमपि संवरणद्वारेणाशु-
भयोगनिवृत्तिरेव, अनागतविषयमपि प्रत्याख्यानद्वारेणाशुभयोगनिवृत्तिरेवेति न दोष इति गाथाक्षरार्थः ॥ १२३१ ॥
साम्प्रतं प्रतिक्रामकस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह—

जीवो उ पडिक्रमओ असुहाणं पावकम्मजोगाणं । ज्ञाणपसत्था जोगा जे ते ण पडिक्रमे साहु ॥ १२३२ ॥

व्याख्या—‘जीवः’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, तत्र प्रतिक्रामतीति प्रतिक्रामकः, तुशब्दो विशेषणार्थः, न सर्व एव जीवः
प्रतिक्रामकः, किं तर्हि ?—सम्यग्दृष्टिरुपयुक्तः, केषां प्रतिक्रमकः ?—‘अशुभानां पापकर्मयोगानाम्’ अशोभनानां पापकर्म-
व्यापाराणामित्यर्थः, आह—पापकर्मयोगा अशुभा एव भवन्तीति विशेषणार्थक्यं, न, स्वरूपान्वाख्यानपरत्वादस्य,
प्रशस्तौ च तौ योगौ च प्रशस्तयोगौ, ध्यानं च प्रशस्तयोगौ च ध्यानप्रशस्तयोगा ये तानधिकृत्य ‘न प्रतिक्रमेत’ न प्रतीपं
वर्तत साधुः, अपि तु तान् सेवेत, मनोयोगप्राधान्यख्यापनार्थं पृथग् ध्यानग्रहणं, प्रशस्तयोगोपादानाच्च ध्यानमपि धर्म
शुक्लभेदं प्रशस्तमवगन्तव्यम्, आह—‘यथोद्देशं निर्देश’ इति न्यायमुल्लङ्घ्य किमिति प्रतिक्रमणमनभिधाय प्रतिक्रामक उक्तः?,
तथाऽऽद्यगाथागतमानुपूर्वग्रहणं चातिरिच्यत इति, उच्यते, प्रतिक्रमकस्याल्पवक्तव्यत्वात् कर्त्रधीनत्वाच्च क्रियाया इत्य-

१ अतीत प्रतिक्रमामि प्रत्युत्पन्नं सवृणोमि अनागत प्रत्याख्यामि

दोषः, इत्थमेवोपन्यासः कस्मान्न कृत इति चेत् प्रतिक्रमणाध्ययननामनिष्पन्ननिक्षेपप्रधानत्वात्तस्येत्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः
॥ १२३२ ॥ उक्तः प्रतिक्रमकः, साम्प्रतं प्रतिक्रमणस्यावसरः, नच्छब्दार्थपर्यायैर्व्याचिख्यासुरिदमाह—

पडिक्रमणं पडियरणा परिहरणा वारणा नियत्ती य । निंदा गरिहा सोही पडिक्रमणं अट्टहा होइ ॥ १२३३ ॥

व्याख्या—‘प्रतिक्रमणं’ तत्त्वतो निरूपितमेव, अधुना भेदतो निरूप्यते, तत्पुनर्नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाऽऽह—
णामं ठवणा दविणं ग्वित्ते काले तहेव भावे य । एसो पडिक्रमणस्सा णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३४ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थं, द्रव्यप्रतिक्रमणमनुपयुक्तसम्यग्दृष्टेर्लब्ध्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य वा निहवस्य
पुस्तकादिन्यस्तं वा, क्षेत्रप्रतिक्रमणं यस्मिन् क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा यतो वा प्रतिक्रम्यते खिलादेरिति, कालप्रतिक्रमणं
द्वेधा—ध्रुवं अध्रुवं च, तत्र ध्रुवं भरतैरावतेषु प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थेष्वपराधो भवतु मा वा ध्रुवमुभयकालं प्रतिक्रम्यते,
विमध्यमतीर्थकरतीर्थेषु त्वध्रुवं—कारणजाते प्रतिक्रमणमिति, भावप्रतिक्रमणं द्विधा—प्रशस्तमप्रशस्तं च, प्रशस्तं मिश्रत्वादेः,
अप्रशस्तं सम्यक्त्वादेरिति, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, प्रशस्तेनात्राधिकारः ॥ प्रतिचरणा व्याख्यागते—‘चर
गतिभक्षणयोः’ इत्यस्य प्रतिपूर्वस्य व्युडन्तस्य प्रतिचरणेति भवति, प्रति प्रति तेषु तेष्वर्थेषु चरणं—गमनं तेन तेनाऽऽसेव-
नाप्रकारेणेति प्रतिचरणा, सा च पङ्क्तिधा, तथा चाह—

णामं ठवणा दविणं ग्वित्ते काले तहेव भावे य । एसो पडियरणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३५ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थं, द्रव्यप्रतिचरणा अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेस्तु नेष्वर्थेष्व्याचरणीयेषु चरणं—गमनं

आवश्यकहारिभद्रीया

तेन तेन प्रकारेण लब्ध्यादिनिमित्तं वा उपयुक्तस्य वा निहवस्य सचित्तादिद्रव्यस्य वेति, क्षेत्रप्रतिचरणा यत्र प्रतिचरणा व्याख्यायते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा प्रतिचरणा, यथा शालिगोपिकाद्याः शालिक्षेत्रादीनि प्रतिचरन्ति, कालप्रतिचरणा यस्मिन् काले प्रतिचरणा व्याख्यायते क्रियते वा कालस्य वा प्रतिचरणा, यथा साधवः प्रादोषिकं वा प्राभातिकं वा कालं प्रतिचरन्ति, भावप्रतिचरणा द्वेधा-प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, अप्रशस्ता मिथ्यात्वज्ञानाविरतिप्रतिचरणा, प्रशस्ता सम्यग्दर्शन-ज्ञानचारित्रप्रतिचरणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तथेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्या यतः शुभयोगेषु प्रतीपं क्रमणं-प्रवर्तनं प्रतिक्रमणमुक्तं, प्रतिचरणाऽप्येवम्भूतैव वस्तुत इति गाथार्थः ॥ १२३५ ॥ इदानीं परिहरणा, 'हृन् हरणे' अस्य परिपूर्वस्यैव ल्युङन्तस्यैव परिहरणा, सर्वप्रकारैर्वर्जनेत्यर्थः, सा च अष्टविधा, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए परिरय परिहार वज्जणाए य । अणुगह भावे य तहा अष्टविहा होइ परिहरणा ॥ १२३६ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यपरिहरणा हेयं विषयमधिकृत्य अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्लब्ध्यादिनिमित्तं वा उप-युक्तस्य वा निहवस्य कण्टकादिपरिहरणा वेति, परिरयपरिहरणा गिरिसरिपरिरयपरिहरणा, परिहारपरिहरणा लौकिक-लोकोत्तरभेदभिन्ना, लौकिकी मात्रादिपरिहरणा, लोकोत्तरा पार्श्वस्थादिपरिहरणा, वर्जनापरिहरणाऽपि लौकिकलोकोत्तर-भेदैव, लौकिका इत्तरा यावत्कथिका च, इत्तरा प्रसूतसूतकादिपरिहरणा, यावत्कथिका डोम्वादिपरिहरणा, लोकोत्तरा पुनरित्वरा शय्यातरपिण्डादिपरिहरणा, यावत्कथिका तु राजपिण्डादिपरिहरणा, अनुग्रहपरिहरणा अक्खोडभंगपरिहरणा,

* आस्कोटकानां यो भद्रास्तस्य परिहरणा प्रतिलेखनादिभिधिविराधनापरिहरणेत्यर्थः

भावपरिहरणा प्रशस्ता अप्रशस्ता च, अप्रशस्ता ज्ञानादिपरिहरणा, प्रशस्ता क्रोधादिपरिहरणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः, तथेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः प्रतिक्रमणमप्यशुभयोगपरिहारेणैवेति, वारणेदानीं, 'वृञ् वरणे' इत्यस्य ण्यन्तस्य ल्युङि वारणा भवति, वारणं वारणा निषेध इत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो उ वारणाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३७ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यवारणा तापसादीनां हलकृष्टादिपरिभोगवारणा, अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वा देशनायां उपयुक्तस्य वा निहवस्यापथ्यस्य वा रोगिण इतीयं चोदनारूपा, क्षेत्रवारणा तु यत्र क्षेत्रे व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा यस्मिन् व्यावर्ण्यते क्रियते वा कालस्य वा विकालादेर्वर्षासु वा विहारस्येति, भाववा-रणेदानीं, सा च द्विविधा-प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता प्रमादवारणा, अप्रशस्ता संयमादिवारणा, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरिति, तथेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, निवृत्तिरधुना, 'वृत्त वर्तने' इत्यस्य निपूर्वस्य क्तिनि निवर्तनं निवृत्तिः, सा च षोढा, यत आह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो य नियत्तीए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३८ ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिवृत्तिस्तापसादीनां हलकृष्टादिनिवृत्तिरित्याद्यखिलो भावार्थः स्वबुद्ध्या वक्तव्यः, यावत् प्रशस्तभावनिवृत्त्येहाधिकारः । निन्देदानीं, तत्र 'णिदि कुत्सायाम्' अस्य 'गुरोश्च हलः' (पा० ३-३-१०३) इत्यकारः टाप्, निन्दनं निन्दा, आत्माऽध्यक्षमात्मकुत्सेत्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढा भवति, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो खलु निंदाए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२३९ ॥

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यनिन्दा तापसादीनाम् अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निहवस्या-शोभनद्रव्यस्य वेति, क्षेत्रनिन्दा यत्र व्याख्यायते क्रियते वा संसक्तस्य वेति, कालनिन्दा यस्मिन्निन्दा व्याख्यायते क्रियते वा दुर्भिक्षादेर्वा कालस्य, भावनिन्दा प्रशस्तेतरभेदे, अप्रशस्ता संयमाद्याचरणविषया, प्रशस्ता पुनरसंयमाद्याचरणवि-षयेति, 'हं ! दुष्टु कयं हा ! दुष्टु कारियं दुष्टु अणुमयं हत्ति । अंतो २ डज्झइ झुसिरुव दुमो वणदवेणं ॥ १ ॥' अथवौ-घत एवोपयुक्तसम्यग्दृष्टेरिति, तथेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता स्फुटेति गाथार्थः ॥ १२३९ ॥ गर्हेदानीं, तत्र 'गर्ह कुत्साया' मस्य 'गुरोश्च हलः' इत्यकारः टाप्, गर्हणं गर्हा-परसाक्षिकी कुत्सैवेति भावार्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैवेति, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो खलु गरिहाए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४० ॥

व्याख्या—नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यगर्हा तापसादीनामेव स्वगुर्वालोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेर्वोपयुक्तस्य वा निहवस्येत्यादिभावार्थो वक्तव्यः यावत्प्रशस्त्येहाधिकारः । इदानीं शुद्धिः 'शुध शौचे' अस्य स्त्रियां क्तिन्, शोधनं शुद्धिः, विमलीकरणमित्यर्थः, सा च नामादिभेदतः षोढैव, तथा चाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते काले तहेव भावे य । एसो खलु सुद्धीए निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १२४१ ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—तत्र नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यशुद्धिस्तापसादीनां स्वगुर्वलोचनादिना अनुपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्य वा निह्वयस्य वस्त्रसुवर्णादेर्वा जलक्षारादिभिरिति, क्षेत्रशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा क्षेत्रस्य वा कुलिकादिनाऽस्थ्यादिशस्योद्धरणमिति, कालशुद्धिर्यत्र व्यावर्ण्यते क्रियते वा शङ्कवादिभिर्वा कालस्य शुद्धिः क्रियत इति, भावशुद्धिर्द्विधा—प्रशस्ताऽप्रशस्ता च, प्रशस्ता ज्ञानादेरप्रशस्ता चाशुद्धस्य सतः क्रोधादेर्वैमल्याधानं स्पष्टतापादनमित्यर्थः, अथवौघत एवोपयुक्तस्य सम्यग्दृष्टेः प्रशस्ता, तथेहाधिकारः, प्रतिक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा, एवं प्रतिक्रमणमष्टधा भवतीति गतार्थः ॥ १२४१ ॥ साम्प्रतं विनेयानुग्रहाय प्रतिक्रमणादिपदानां यथाक्रमं दृष्टान्तान् प्रतिपादयन्नाह—

अर्द्धाणे पासाए दुद्धकाय विसभोजयतलाए । दो कन्नौओ पडमारियाँ य वत्थे य अगए य ॥ १२४२ ॥

व्याख्या—अध्वानः प्रामादः दुग्धकायः विषभोजनं तडागं द्वे कन्ये पतिमारिका च वस्त्रं चागदश्च, तर्था पडिक्कमणे अर्द्धाणदिद्वंतो—जहा एगो राया णयरवाहिं पासायं काडकामो सोभणे दिणे सुत्ताणि पाडियाणि, रक्खगा णित्ता भणिया य—जइ कोइ इत्थ पविसिज्ज सो मारेयवो, जइ पुण ताणि चेव पयाणि अक्कमंतो पडिओसरइ सो मोयवो, तओ तेहिं रक्खगाण वक्खित्तचित्ताणं कालहया दो गामिलया पुरिसा पविट्ठा, ते णाइदूरं गया रक्खगेहिं दिट्ठा, उकरिसियखगेहि य

१ तत्र प्रतिक्रमणेऽध्वन्यदृष्टान्तः, यथा एको राजा नगराद्वहिं प्रासादं कर्तुं कामं शोभने दिने सूत्राणि नातितवान्, रक्षका तिरुक्ता भगिताश्च—यदि कश्चिद् अत्र प्रविशेत् स मारयितव्यः, यदि एनश्चानेव पादान् भाक्ताम्यन् प्रत्यवसर्पति स मोक्य, ततस्तेषां रक्षकाणां व्याक्षिप्तचित्तानां कालहृत्तौ द्वौ प्राप्ते-यको पुरुषो प्रविष्टौ, तौ नातिदूरं गतौ रक्षकैर्दृष्टौ, आकृष्टवक्षेत्र

पासाओ रयणभरिओ, सो तं भज्जाए उवणिविक्खविउं दिसाजत्ताए गओ, सा अप्पए लग्गिया, मंडणपसाहणादिह्वावडा न तस्स पासायस्स अवलोयणं करेइ, तओ तस्स एगं खंडं पडियं, सा चित्तेइ—किं एत्तिहयं करेहिइत्ति, अण्णया पिप्पलपोतगो जाओ, किं एत्तिओ करेहित्ति णावणीओ तीए, तेण वहुंतेण सो पासाओ भग्गो, वाणियगो आगओ, पिच्छइ विणहं पामायं, तेण सा णिच्छुट्ठा, अण्णो पासाओ कारिओ, अण्णा भज्जा आणीया, भणिया य—जति एस पासाओ विणस्सइ तो ते अहं णत्थि, एवं भणिऊण दिसाजत्ताए गओ, साऽवि से महिला तं पासायं सद्वादरेण तिसंझं अवलोएत्ति, जं किंचि तत्थ कट्टकम्मे, लेप्पकम्मे चित्तकम्मे पासाए वा उत्तुडियाइ पासइ तं संठवावेत्ति किंचि दाऊण, तओ सो पासाओ तारिसो चेव अच्छइ, वाणियगेण आगएण दिट्ठो, वुट्ठेण सवस्स धरस्स सामिणी कया, विउलभोगसनण्णागया जाया, इयरा असणवसणरहिया अच्चंतदुक्खभागिणी जाया, एसा दधपडिचरणा, भावे दिद्वंतस्स उवणओ—वाणियगत्थाणीएणाऽऽयरिएण

१ प्रासादो रत्नमृतः, स त मार्गायामुपनिक्षिप्य दिग्वात्रायै गतः, सा शरीरे लम्बा, मण्डनप्रसाधनादिष्वप्युक्ता च तस्य प्रासादस्यावलोकनं करोति, ततः कल्लैको भागं पतितः, सा चिन्तयति—किमेतावच्च करिष्यति?, अन्यदा पिप्पलपोतको जातः, पतितः, किमेतावान् करिष्यतीति नापनीतः तथा, तेन वर्धमानेन स प्रासादो भज्जा, षणिकृ आगतः, प्रेक्षते षेनइ प्रासादं, तेन सा निष्काशिता, अन्यः प्रासादः कारितः, अन्यः भार्याऽऽनीता, भणिता य—यथेय प्राप्तादौ विनश्यति तदा तेऽहं नास्ति, एव भणित्वा दिग्वात्रायै गताः, साऽपि तस्य महिला तं प्रासादं सर्वदरेण त्रिसन्ध्यमवलोकयति, यद्विचित्रं तत्र काष्ठकर्मणि लेप्पक-मैनि चित्रकर्मणि प्रासादे वा राज्यदि पश्यति तत् संस्थापयति किञ्चिद्वा, ततः स प्रासादः तादृश एव तिष्ठति, षणिजाऽऽगतेन इष्ट, वृष्टेन सर्वस्य गृहस्य स्वामि-नी कृता, विउलभोगसनन्वागता जाता, इतराऽऽनवसनरहिताऽत्यन्तदुःखभागिनी जाता, एषा द्रव्यपरिचरणा, भावे दृष्टान्तस्योपमयाः—वणिक्कल्याणीयेनाचार्येण संलत्ता—हा दासा! कहिं एत्थ पविट्ठा?, तत्थेगो काकधट्ठो भणइ—को एत्थ दोसोत्ति इओ तओ पहाविओ, सो तेहिं तत्थेव मारिओ, वितिओ भीओ तेसु चेव पएसु ठिओ भणइ—सामि! अयाणंतो अहं पविट्ठो, मा मं मारेह, जं भणह तं करेमिच्छि, तेहिं भणइ—जइ अण्णओ अण्णकमंतो तेहिं चेव पएहिं पडिओसरसि तओ मुच्चसि, सो भीओ परेण जत्तेण तेहिं चेव पएहिं पडिनियत्तो, सो मुक्को, इहलोइयाणं भोगाणं आभागीजाओ, इयरो चुक्को, एतं दधपडिक्कमणं, भावे दिद्वंतस्स उवणओ—रायत्थाणीएहिं तित्थयरेहिं पासायत्थाणीओ संजमो रक्खियवोत्ति आगत्तं, सो य गामिलगत्थाणीएण एगेण साहुणा अइक्कमिओ, सो रागदोसरक्खगऽऽभाहओ सुच्चिरं कालं संसारे जाइयधमरियवाणि पाविहिति, जो पुण किह्वि पमाएण अस्संजमं गओ तओ पडिनियत्तो अपुणकरणाए पडिक्कमए सो णिवाणभागी भवइ, पडिक्कमणे अर्द्धाण-दिद्वंतो गतो १ । इयाणिं पडिचरणाए पासाएण दिद्वंतो भणइ—एगम्मि णयरे धणसमिद्धो वाणियओ, तस्स जहुणुट्ठिओ

१ सत्त्वसौ—हा दासी! कात्र प्रविष्टौ?, तत्रैक काकधट्ठो भणति—कोऽत्र दोष इति इतस्तत्र प्रधावितः, स तैस्तत्रैव मारितः, द्वितीयो भीतस्त्वयोरेव पदो-स्थितो भणति—स्वामिन्! अज्ञानानोऽहं प्रविष्टः मा मां भीमर, यद्धण्य तत्करोमीति, तैर्भण्यते—यद्यन्यतोऽनाक्राम्यन् तैरेव पद्भिः प्रत्यवसर्पति ततो मुच्यसे, स भीतः परेण यत्नेन तैरेव पद्भिः प्रतिगिगृह्यतः, स मुक्कः, ऐहलौकिकानां भोगानामाभागीजातः, इतरो अष्ट, एतद् द्रव्यप्रतिक्रमणं, भावे दृष्टान्तस्योपमया—राज-स्थानीयैस्तैर्यकैः प्रासादस्थानीयः स्वमो रक्षयितव्य इत्याज्ज, स च ग्रामेयकस्थानीयेनैकेन साधुनाऽतिक्रान्तः, स रागद्वेषरक्षकाभ्याहतः सुच्चिरं कालं संसारे जन्ममरणानि प्राप्स्यति, यः पुनः कथमपि प्रमादेनासयमं गतस्ततः प्रसिनिवृत्तोऽपुनः करणतया प्रतिक्राम्यति स निर्वाणभागी भवति, प्रतिक्रमणेऽध्व-न्यदृष्टान्तः गतः । इदानीं प्रतिचरणायां प्रासादेन दृष्टान्तो भण्यते—एकस्मिन् नगरे धनसमृद्धो वणिग्, तस्यापुनोरित्यतः

आवश्यकद्वारिभद्रीया

पासायत्थाणीओ संजमो पडिचरियवोत्ति आणत्तो, एगेण साहुणा सातासुखसवहुलेण ण पडिचरिओ, सो वाणिगिणीव संसारे दुक्खभायणं जाओ, जेण पडिचरिओ अक्खओ संजमपासाओ धरिओ सो णेवाणसुहभागी जाओ २। इयाणिं परिहरणाए दुक्खकाएण दिट्ठंतो भण्णइ-दुक्खकाओ नाम दुक्खघटगस्सकाओडी, एगो कुलपुत्तो, तस्स दुवे भगिणीओ अण्णगामेसु वसंति, तस्स धूया जाया, भगिणीण पुत्ता तेसु वयपत्तेसु ताओ दोवि भगिणीओ तस्स ममगं चैव वरियाओ आगयाओ, सो भणइ-दुण्ह अत्थीण कयरं पियं करेमि?, वच्चेह पुत्ते पेसह, जो खेयण्णो तस्स दाहामित्ति, गयाओ, पेसिया, तेण तेसिं दोण्हवि घडगा समप्पिया, वच्चेह गोडलाओ दुक्खं आणेह, ते काओडीओ गहाय गआ, ते दुक्खघडए भरिऊण काओडीओ गहाय पडिनियत्ता, तत्थ दोणिण पंथा-एगो परिहारेण सो य समो, वित्तिओ उज्जुएण, सो पुण विसमखाणुकंदगवहुलो, तेसिं एगो उज्जुएण पट्टिओ, तस्स अक्खुडियस्स एगो घडो भिण्णो, तेण पडंतेण विइओवि भिण्णो, सो विरिक्खओ गओ

१ प्रासादस्थानीय संयम प्रतिचरितव्य इत्याश्रय, एकेन साधुना सातासौष्यग्रहणेन न प्रतिचरितः, स वणिग्नायेव ससारे तु समभाजन जातः, येन प्रतिचरितोऽक्षत संयमप्रासादो धृतः स निर्वाणसुखभागी जातः २। इदानीं परिहरणाया दुग्धकायेन दृष्टान्तो भण्यते-दुग्धकायो नाम दुग्धघटकस्य कापोती, एकः कुलपुत्रः, तस्य द्वे भगिन्यौ अन्यप्राप्तयोर्वसतः, तस्य दुहिता जाता, भगिन्यो पुत्रौ तयोः वयः प्राप्तयोः ते द्वे अपि भगिन्यौ तेन सममेव वरिके आगते, स भगिति-द्वयोरर्थिनो कतरं प्रियं करोमि?, मज्जत पुत्रो प्रेययत, यः सेद्वयस्यस्ये वास्यामीति, गते, प्रेषितौ, तेन ताभ्यां द्वाभ्यामपि घटौ समर्पितौ, घटतः गोकुलादुद्गमानयत, तां कापोत्यौ गृहीतः गतो, तौ दुग्धघटौ भूत्वा कापोत्यौ गृहीतः प्रतिनिवृत्तौ, तत्र द्वौ पत्न्यान्-एकः परिहरण (भ्रमणेन), स च मम, द्वितीयः ऋजुकेन, स पुनर्विपमस्याणुकण्टकग्रहणः, तयोरेकः ऋजुना प्रस्थितः, तस्याम्कालितस्य (स्य रूपलितस्य) एको घटो भिन्नः, तेन पतता द्वितीयोऽपि भिन्नः, स विरिक्तो गतो

माउलगसगासं, विइओ समेण पंथेण सणियं २ आगओ अक्खुयाए दुक्खकाओडीए, एयस्स तुट्ठो, इयरो भणिओ-न मए भणियं को चिरेण लहुं वा एहत्ति, मए भणियं-दुक्खं आणेहत्ति, जेण आणीयं तस्स दिण्णा, इयरो धाडिओ, एसा दवपरिहंरणा, भावे दिट्ठंतस्स उवणओ-कुलपुत्तथाणीएहिं तित्थगरेहिं आणत्तं दुक्खत्थाणीयं चारित्तं अविराहंतेहिं कण्णगत्थाणीया सिद्धी पावियवत्ति, गोडलत्थाणीओ मणूसभवो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जुओ जिणकप्पियाण, ते भगवंतो संघयणधिइसंपण्णा दवखित्तकालभावावइविसमं पि उस्सग्गेणं वच्चेति, वंको थेरकप्पियाण सउस्सग्गावयाओ समो मग्गो, जो अजोगो जिणकप्पस्स तं मग्गं पडिवज्जइ सो दुक्खघडट्टाणियं चारित्तं विराहिऊण कण्णगत्थाणीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ, जो पुण गीयत्थो दवखित्तकालभावावइसु जयणाए जयइ सो संजमं अविराधित्ता अचिरेण सिद्धिं पावेइ ३। इयाणिं वारणाए विसभोयणतलाएण दिट्ठंतो-जहा एगो राया परचक्कागमं अदूरागयं च जाणेत्ता गामेसु

१ मातुलसकाश, द्वितीय समेन पथा शनैः २ आगतोऽक्षतया दुग्धकापोत्या, एतस्यै तुष्ट, इतरो भणित-न मया भणित कश्चिरेण लघु वाऽऽयातीति, मया भणित-दुग्धमानयतमिति, येनानीत तस्यै दत्ता, इतरो धाटित, एषा द्रव्यपरिहरणा, भावे दृष्टान्तस्योपनय-कुलपुत्रस्थानीयै तीर्थकरैराज्ञस्य दुग्धस्थानीयं चारित्रमविराधयद्भिः कन्यकास्थानीया सिद्धिः प्राप्तयेति, गोकुलस्थानीयो मनुष्यभयः, तत्तत्परिहरणं मार्गं ऋजुको जिनकरिपकानां, ते भगवन्तः सहजनधृति-सपन्ना द्रव्यक्षेत्रकालभावापद्विपममपि उत्सर्गेण व्रजन्ति, वक्रं न्यविरकल्पिकानां तोत्सर्गापवादः असमो मार्गः, योऽयोभ्यो जिनकल्पस्य तं मार्गं प्रतिपद्यते स दुग्धघटस्थानीयं चारित्रं विराध्य कन्यकास्थानीयाया सिद्धेरनाभागी भवति, यः पुनर्गीतार्थं द्रव्यक्षेत्रकालभावापसु यतनया यतः स मयम अविराध्याचिरेण सिद्धिं प्राप्नोति ३। इदानीं वारणाया विपभोजनतटाकेन दृष्टान्तः-यथेको राजा परचक्रागममद्रागतः च ज्ञात्वा प्राप्नुते

दुक्खदधिभक्खभोज्जाइसु विसं पक्खिवावेइ, जाणि य मिट्ठपाणियाणि वावितलागाईणि तेसु य जे य रुक्खा पुप्फफलोवगा ताणिवि विसेण संजोएऊण अद्वक्कंतो, इयरो राया आगओ, सो तं विसभावियं जाणिऊण घोसावेइ संधावारे-जो एयाणि भक्खभोज्जाणि तलागाईसु य मिट्ठपाणि पाणियाणि एएसु य रुक्खेसु पुप्फफलाणि मिट्ठपाणि उवभुंजइ सो मरइ, जाणि एयाणि खारकडुयाणि दुणापाणियाणि उवभुंजेह, जे तं घोसणं सुणित्ता विरया ते जीविया, इयरे मत्ता, एसा दववारणा भाववारणा (ए)दिट्ठंतस्स उवणओ-एवमेव रायत्थाणीएहिं तित्थगरेहिं विसन्नपाणसरिसा विसयत्ति काऊण वारिया, तेसु जे पसत्ता ते बहूणि जम्मणमरणाणि पाविहिंति, इयरे संसाराओ उत्तरंति ४। इयाणिं णियत्तीए दोण्हं कण्णयाणं पढमाए कोलियकण्णाए दिट्ठंतो कीरइ-एगम्मि णयरे कोलिओ, तस्स सालाए धुत्ता दुणंति, तत्थेगो धुत्तो महुरेण सरेण गायइ, तस्स कोलियस्स धूया तेण समं संपलग्गा, तेणं भण्णइ-नस्साभो जाव ण णज्जामुत्ति, सा भणइ-मम वयंसिया रायकण्णगा,

१ दुग्धदधिभक्ष्यभोज्यान्पि विप प्रक्षेपयति, यानि च मिट्ठपाणीयानि वापीतटाकादीनि तेषु च ये च वृक्षा पुष्पफलोवगास्तान्यपि विषेण संयोज्यापमान्तः, इतरो राजाऽऽगतः, स तं विपभाषितं ज्ञात्वा घोषयति ऋन्धावारे-य एतानि भक्ष्यभोज्यानि तटाकादिषु च मिट्ठाणि पानीयानि एतेषु च दृष्टेषु पुष्पफलाणि मिट्ठानि उपशुद्धे स त्रियने, यान्येतानि क्षारकटुकानि दुर्गन्धपाणीयानि (तानि) उपशुद्धं, ये तां घोषेण श्रुत्वा विरतास्ते जीविता, इतरे मृता, एषा द्रव्यवारणा, भाववारणा, दृष्टान्तस्योपनय-एवमेव राजस्थानीयैस्तीर्थकरैरपि पात्रपात्रसदृशा विषया इति श्रुत्वा चारिता, तेषु ये प्रसक्तास्ते बहूनि जन्ममरणानि प्राप्स्यन्ति, इतरे ममाराज उत्तरन्ति ४। इदानीं निवृत्तौ द्वयोः कन्ययोः प्रथमया कोलिककन्यया दृष्टान्तः क्रियते-एकसिद्धगरे कोलिकः, तस्य शालायां पूर्णा वसन्ति, तत्रैको धूर्तो मधुरेण स्वरेण गायति, तस्य कोलिकस्य दुहिता तेन समः सप्रलम्भा, तेन भण्यते-नश्यावो यावन्न शयावदे इति, सा भणति-मम वयसा राजकन्या

आवश्यकहारिभद्रीया

तीए समं संगारो जहा दोहिवि एकभज्जाहि होयवंति, तोऽहं तीए विणा ण वच्चामि, सो भणइ-मावि आणिज्जउ, तीए कहियं, पडिरसुयं चऽणाए, पहाविया महलए पच्चूसे, तत्थ केणवि जग्गीयं-‘जइ फुहा कणियारया चूयय ! अहिमा-समयंमि घुट्टंमि । तुह न खमं फुट्टेउ जइ पच्चता करिंति डमराइं ॥ १ ॥’ रूपकम्, अस्य व्याख्या—यदि पुष्पिताः के ?-कुत्सिता कणिकाराः-वृक्षविशेषाः कणिकारकाः चूत एव चूतकः. संज्ञायां कन्, तस्यामन्त्रणं हे चूतक ! अधिक-मासे ‘घोपिते’ शब्दिते सति तव ‘न धर्मं’ न समर्थं न युक्तं पुष्पितं, यदि ‘प्रत्यन्तका’ गीचकाः ‘कुत्सायामेव कन्’ कुर्वन्ति ‘डमरकानि’ अशोभनानि, ततः किं त्वयाऽपि कर्तव्यानि ?, नैप सतां न्याय इति भावार्थः ॥१॥ एवं च सोऽं राय-कण्णा चित्तेइ-एस चूओ वसंतेण उवाळखो, जइ कणियारो रुक्खाण अंतिमो पुष्पिओ ततो तव किं पुष्पिण उत्तिमस्म ? ण तुमे अहियमासघोमणा सुया ?, अहो ! सुहु भणियं-जइ कोलिगिणी एवं करेइ तो किं मएवि कायवं ?, रयणकरंडओ वीनरिउत्ति एएण छलेण पडिनियत्ता, तद्विवसं च सामंतरायपुत्तो दाइयविप्परडो तं रायाणं सरणमुवगओ, रण्णा य से सा दिण्णा, इट्ठा जाया, तेण ससुरसमग्गेण दाइए णिज्जिऊण रज्जं लद्धं, सा से महादेवी जाया, एसा दवणियत्ती. भाव-

१ तया समं भजेतो यथा द्वाभ्यामप्येकभार्यभ्या भवितव्यमिति, तद्वत् तया विना न व्रजामि, स भजति-साऽप्यानीयतां, तया कथित, प्रतिश्रुतं चानया, प्रधाविता महति प्रत्युये, तत्र केनाप्युद्गीत-। एव च श्रुत्वा गजकन्या चिन्तयति-एव चूतो वसन्तेनोपालब्ध, यदि कणिकारो वृक्षाणामन्त्र. पुरिषत-भान्तः किं पुष्पितेनोत्तमस्य ? न त्वयाऽधिकमासघोपणा श्रुता, अहो सुहु भणित-यदि कोलिरी एव करोति तदा किमयाऽपि कर्तव्यं ?, रयणकरंडको विस्मृत इत्येतेन छेत्त प्रतिनिवृत्ता, तद्विवसे च सामन्तराजपुत्रो दाय्यादधादितस्तु राजानं शरणमुपगत, राज्ञा च तस्मै सा दत्ता, इष्टा जाता, तेन श्वशुरसमग्गेण दाय्यादन् निर्मित्य राज्यं लब्ध, सा तत्र महादेवी जाता, एषा द्रव्यनिवृत्तिः ।

णियंतीए दिट्ठंत्तस्स उवणओ-कण्णगतथाणीया साहू धुत्तथाणीएसु विसएसु आसज्जमाणा गीतथाणीएण आचरिएण जे समणुसिटा णियत्ता ने सुगडं गया. इयरे दुग्गइ गया । वित्तिथं उदाहरणं दवभावणियत्तणे-एगंमि गच्छे एगो तरुणो गहणधारणासमत्थोत्तिकाउ तं आयरिया वट्ठाविंति, अण्णया सो असुहकम्मोदएण पडिगच्छामिन्ति पहाविओ, णिग-च्छंतो य गीत सुणेइ, तेण मंगलनिमित्तं उवओगो दिओ, तत्थ य तरुणा सूरजुवाणा इमं साहिणियं गायंति-‘तरि-यवा य पइणिगिया मरियवं वा समरे समत्थएणं । असरिसजणउळावा न हु सहियवा कुलपसूयएणं ॥ १ ॥’ अस्याक्षर-गमनिका ‘तरित्तव्या वा’ निर्वाद्धव्या वा प्रतिज्ञा मर्तव्यं वा समरे समर्थेन, असदृशजनोद्भाषा नैव मोढव्याः कुठे प्रसू-तेन, तथा केनचिन्महात्मनैतत्संवाद्युक्तं-‘लज्जां गुणौषजननीं जननीमिवाऽऽर्यामत्यन्तं शुद्धहृदयामनुवर्तमानाः । तेज-स्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति, सत्यस्थितित्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥’ गीतियाए भावत्यो जहा-केइ लद्धजसा सामिसंमाणिया सुभडा रणे पहारओ विरया भज्जमाणा एगेण सपक्खजसावलंविणा अप्फालिया-ण सोहिस्सह पडिप्पहरा गच्छमाणत्ति, तं सोऽं पडिनियत्ता, ते य पट्टिया पडिया पराणीए, भग्गं च तेहिं पराणीयं, सम्माणिया य पहुणा, पच्छा

१ भावनिवृत्तौ दृष्टान्तस्योपनयः-कन्यास्वामीया साधव धूर्तस्थानीयेषु विषयेषु आसज्जमाना गीतस्थानीयेनाचार्येण ये समनुशिष्टा निवृत्तास्ते सुगतिं गताः, इतरे दुर्गतिं गताः । द्वितीयसुदाहरणं द्रव्यभावनिवर्तने-एकस्मिन् गच्छे एकसंख्यो ग्रहणधारणासमर्थ इति कस्या तमाचार्या वक्ष्यन्ति, अन्यदा सोऽं शुभं कर्मोदयेन प्रतिगच्छामीति प्रधावित, निर्गच्छश्च गीतं शृणोति, तेन मङ्गलनिमित्तमुपयोगो दत्त, तत्र च तरुणा शूरयुवान इमा गीतिकां गायन्ति-गीतिकाया भावार्थो यथा-केचिद्द्रव्यदास न्यामिसन्मानिता सुभटा रणे पहारतो विरता नश्यन्त एकेन स्वपक्षशोऽवलम्बितना स्वलिता-न शोभिन्त्यथ प्रतिग्रहं गच्छन्त इति, तच्छ्रुत्वा प्रतिनिवृत्ता, ते च प्रस्थिता पतिता परानीके, भग्गं च ते परानीक, न-मानिताश्च प्रशुणा, पश्चात् * ण्णा

सुभट्ठवायं सोभंति वहमाणा, एतं गीयत्वं सोऽं तस्स साहुणो चिंता जाया-एमेव संगामत्थाणीया पवज्जा, जइ तओ पराभज्जामि तो असरिसजणेण हीलिस्सामि-एस समणगो पच्चंगलिओत्ति, पडिनियत्तो आलोइयपडिक्कंतेण आचरियाण इच्छा पडिपूरिया ५ । इयाणिं णिदाए दोण्हं कणगाणं विइया कण्णगा चित्तकरदारिया उदाहरणं कीरइ-एगंमि णयरे राया, अण्णेसिं राइणं चित्तसभा अत्थि मम णत्थित्ति जाणिऊण महइमहालियं चित्तसभं कारेऊण चित्तकरसेणीए समप्येइ, ते चित्तेन्ति, तत्थेगस्स चित्तगरस्स धूया भत्तं आणेइ, राया य गयमग्गेण आसेण वेगप्पमुक्केण एइ, सा भीया पलाया किहमवि फिडिया गया, पियावि से ताहे सरीरचिंताए गओ, ताए तत्थ कोट्टिमे वण्णएहिं मोरपिच्छं लिहियं, रायावि तन्थेव एगाणिओ च्चंमणियाओ करेति, सावि अण्णचित्तेण अच्छइ, राइणो तत्थ दिट्ठी गया, णिण्हामिन्ति इत्थो पसागिओ, णहा दुक्खाविया, तीए हसियं, भणियं चऽणाए-तिहि पाएहिं आसंदओ ण ठाइ जाव चउत्थं पायं

१ शोभन्ते सुभट्ठाद वहमाना, पुन गीतिकार्यं श्रुत्वा तस्य साधोश्चिन्ता जाता-एवमेव सग्रामस्थानीया प्रयया, यदि तत पराभज्ये तदाऽसदृशजनेन हीर्ये-एष श्रमणक प्रत्यवगलित इति, प्रतिनिवृत्त आलोचितप्रतिक्रान्तेनाचार्याणामिच्छा प्रतिपूरिता ५ । इदानीं चिन्दायां द्वयो कन्ययोर्द्वितीया कन्यका चित्रकरगारिकोदाहरणं क्रियते-एकस्मिन् नगरे राजा, अन्येषां राज्ञां चित्रमभाऽस्ति मम नाम्नीति ज्ञात्वा महातिमहालयां चित्रसभां कारयित्वा चित्रकरश्रेण्यै समर्पयति, ते चित्रयन्ति, तत्रैकस्य चित्रकरस्य दुहिता भक्तमानयति, राजा च राजमार्गेणाधेन धावता याति, सा भीता पलायिता कथमपि छुटिता गता, पिताऽपि तस्यान्वदा शरीरचिन्तायै गत, तथा तत्र कुट्टिमे वर्णकैर्नयूरपिच्छं लिखित, राजाऽपि तत्रैवैकाकी चङ्क्रमणिका करोति, साप्यन्यचित्तेन तिष्ठति, राजगृहं दृष्टिंता, गृह्णामीति ह्य प्रसारित, नत्ता दु टिता, तथा हसित, भणित चानया-त्रिभि पादैरासन्दको न तिष्ठति यावत्तुथ पाव * गायामयाइ प्र०

आवश्यकहारिभद्रीया

भगन्तीए तुमंसि लज्जो, राया पुच्छइ-किहत्ति?, सा भणइ-अहं च पिउणो भत्तं आणेमि, एगो य पुरिसो रायमग्गे आमण वेगप्पमुक्केण एइ, ण से विण्णाणं किहवि कंचि मारिज्जामित्ति, तत्थाहं सएहिं पुण्णंहिं जीविया, एस एगो पाओ, विइओ पाओ राया, तेण चित्तकराणं चित्तसभा विरिका, तत्थ इक्किं कुट्टुं बहुआ चित्तकरा मम पिया इक्को, तस्सवि तत्तिओ चेव भागो दिज्जो, तइओ पाओ मम पिया, तेण राउलियं चित्तसभं चित्तंतेण पुवविट्तं णिठवियं, संपइ जो वा मो वा आहारो सो य सीयलो केरिसो होइ?, तो आणीए सरीरचित्ताए जाइ, राया भणइ-अहं किह चउत्थो पाओ?, सा भणइ-सवोवि ताव चित्तेइ-कुतो इत्थ आगमो मोराणं?, जइवि ताव आणित्तिइयं होज्ज तोवि ताव दिट्ठीए गिरि-विखज्जइ, सो भणइ-सच्चयं मुखो, राया गओ, पिउणा जिमिए सा घरं गता, रण्णा वरगा पेसिया, तीए पियामाया भणिचा-देह ममंति, भण्णइ य अम्हे दरिदाणि किह रण्णो सपरिवारस्स पूयं काहामो? दधस्स से रण्णाघरं भरियं, दासी

१ मार्गयन्त्या स्वमसि लब्ध, राजा पृच्छति-कथमिति?, सा भणति-अहं च वित्रे भक्तमानयामि (यन्त्यभूत् तदा) पुरुष पुरुषो राजमार्गधेन धाव-ताऽऽयाति (यात्रभूत्), न तस्य विज्ञान कथमपि वदितुं मारयिष्यामीति, तत्राह स्वै पुण्यैर्जायिता, एष एकः पाद, द्वितीयः पादो राजा, तेन चित्रकरे-भ्यश्चित्रसभा विरिक्ता, तत्रैकैकस्मिन् कुट्टुमे घट्टकाश्चित्रकरा मम पितेकाङ्गी, तस्यापि तावानेव भागो दत्त, गृहीतः पादो मम पिता, तेन राजकुलीनां चित्रसभा चित्यता पूर्वाजित्ति निष्ठित, सम्प्रति यो वा स वाऽऽहार म च शीतल कीदृशो भवति?, त(य)वाऽऽनीते शरीरचित्तायै गति, राजा भणति-अहं-वयं चतुर् पाद, सा भणति-सर्वोऽपि तावचिन्तयति-कुतोऽगमो भूयूराणां?, यद्यपि तावदानीतो भवेत् नदापि तावदृष्टया निर्दिश्यते, स भणति-सर्वं मूर्धं, राजा गत, वितरि जिमिते सा गृहं गता, राजा वरकाः प्रेषिताः, तस्या मातापितरौ भगिनी-दत्त मलमिति, भणितवन्तौ-वयं दरिदा. कथं राजाः सपरिवारस्स पूजां कर्म?, द्रव्येण तस्य राजा गृह भूत, दासी

यऽणाए सिक्खाविद्या-ममं रायाणं संवाहिंती अक्खाणयं पुच्छिज्जासि जाहे राया सोउकामो, जा सामिणी राया पवइइ किं चि ताव अक्खाणयं कहेहि, भणइ, कहेमि, एगस्स धूया, अलंघणिज्जा य जुगवं तिन्नि वरगा आगया, दक्खिण्णेण माति-भातिपितीहि निण्हवि दिण्णा, जैणत्ताओ आगयाओ, सा य रत्तिं अहिणा खइया मया, एगो तीए समं दह्दो, एगो अण-सणं वइट्ठो, एगेण देवो आराहिओ, तेण संजीवणो मंतो दिण्णो, उज्जीवाविद्या, ते तिण्णिवि उवट्ठिया, कस्स दायवा?, किं सक्का एक्का दोणं तिणं वा दाउं? तो अक्खाहत्ति, भणइ-निदाइया सुवामि, कलं कहेहामि, तस्स अक्खाणयस्स कोउहलेण त्रितियदिवसे तीसे चेव चारो आणत्तो, ताहे सा पुणो पुच्छइ, भणइ-जेण उज्जियाविद्या सो पिया, जेण समं उज्जीवाविद्या सो भाया, जो अणसणं वइट्ठो तस्स दायवत्ति, सा भणइ-अणं कहेहि, सा भणइ-एगस्स राइणो सुवण्ण-कारा भूमिधरे मणिरयणकज्जोया अणिगच्छंता अंतैरस्स आभरणगाणि घडाविज्जंति, एगो भणइ-का उण वेला वट्ठइ?,

१ चानया शिक्षिता-भो राजान सबाहयन्ती पृच्छेयंश राजा स्वपितुकाम, यावत्स्वामिति! राजा प्रवर्त्तते किञ्चित्तावदाग्यायकं कथय, भणति-कथयामि, पुरुष दुहिता, अलङ्घनीयाश्च युगपद्यो वरका आगता, दाक्षिण्येन मातृभ्रातृपितृभिर्भिन्नयोऽपि दत्ता, जनता आगता, सा च तत्रात्रहिना दृष्टा नृता, एकस्तया सम दध, एकोऽनशनमुपविष्ट, एकेन देव आराद्ध, तेन मजीरनो मन्त्रो दत्त, उज्जीविता, ते त्रयोऽपि उपस्थिता, वस्स दातव्या?, किं शक्य एका द्वाभ्यां भिन्नो वा द्वाह, तदाग्याहि, भणति-निदाणा स्वपीमि, कल्ये कथयिष्यामि, तस्याग्यातिस्स कौतूहलेन द्वितीयदिवसे तस्यायेव चारो दत्त, तदा सा पुन पृच्छति, भणति-येनोजीविता म पिता, येन समुज्जीविता स आता, योऽनशन प्रविष्टस्स दातव्येति, सा भणति-अन्यद् कथय, सा भणति-एकस्य राज सुवर्णकारा भूमिगृहे मणिरयणतोयोता अमिगच्छन्तोऽन्त पुरात् आभरणकानि कुर्वन्ति, एको भणति-का पुनर्वेला वर्त्तते? * जणत्ताओ प्र० + पइहो प्र० एगो भणइ-रत्ती वट्ठइ, सो कहं जाणइ?, जो ण चंदं ण सूरं पिच्छइ, तो अक्खाहि, सा भणइ-णिदाइया, त्रितियदिणे कहेइ-सो रत्तिअवत्तणेण जाणइ, अणं अक्खाहत्ति, भणइ-एगो राया तस्स दुवे चोरा उवट्ठिया, तेण मंजुसाए पक्खि-विउण समुदे छुटा, ते किच्चिरस्सवि उच्छलिया, एगेण दिट्ठा मंजुसा, गहिया, विहाडिया, मणुस्से पेच्छइ, ताहे पुच्छिया-कइत्थो दिवसो छुटाणं?, एगो भणइ-चउत्थो दिवसो, सो कहं जाणइ?, तहेव वीयदिणे कहेइ-तस्स चाउत्थजरो तेण जाणेइ, अणं कहेइ दो सवत्तिणीओ, एक्काए रयणाणि अत्थि, सा इयरीए ण विस्संभइ मा हरेज्जा, तओऽणाए जत्थ णिक्खमंती पविस्संती य पिच्छइ तत्थ घडए छोहूण ठवियाणि, ओलित्तो घडओ, इयरीए विरहं गाउं हरिउं रयणाणि तहेव य घडओ ओलित्तो, इयरीए णायं हरियाणित्ति, तो कहं जाणइ, उलित्तए हरिताणित्ति?, विइए दिवसे भणइ-सो काय-मओ घडओ, तत्थ ताणि पडिभासंति हरिएसु णत्थि, अणं कहेहि, भणइ-एगस्स रण्णो चत्तारि पुरिसरयणाणि

१ एको भणति-रात्रिर्नत्तते, स कथ जानाति? न यश्चन्द्र न सूर्यं प्रेक्षते, तदाग्याहि, सा भणति-निदाता, द्वितीयदिवसे कथयति-स रात्र्यन्त्येन जानाति, अन्यदाग्याहीति, भणति-एको राजा तस्मै द्वौ चौरादुपस्थापितौ, तेन मञ्जूपायां प्रक्षिप्य समुद्रे क्षिप्तौ, तौ क्रियद्विरेणाप्युच्छलितौ, एकेन दृष्टा मञ्जूपा, गृहीता, उद्घाटिता, मनुष्यो प्रेक्षते, तदा पृष्टा-कृतियो दिवस क्षिप्तयो?, एको भणति-चतुर्थो दिवस, स कथ जानाति?, तथैव द्वितीयदिने कथयति-तस्य चातुर्गुणस्त्रेन जानाति, अन्यद् कथयति-हे सपत्न्यौ, एतस्या रत्नानि सन्ति, सा इतरस्यै न विश्रम्भति मा हार्षीत्, ततोऽनया यत्र निष्क्रामन्ती प्रविशन्ती च प्रेक्षते तत्र पदे क्षिप्त्वा स्थापितानि, अवलित्तो घटकः, इतरयाऽपि रदो ज्ञात्वा हत्वा रत्नानि तथैव च घटकोऽवलित्तः, इतरया ज्ञात हतानीति, तत् कथं जानाति? अवलित्ते हतानीति, द्वितीयदिवसे कथयति-स काचमयो घटकः, तत्र तानि प्रतिभासन्ते हतेषु न सन्ति, अन्यद् कथय-एकस्य राज्ञश्चावदि पुरस्करानि. * कहेहि प्र०

१ तद्यथा-नैमित्तिको रथकार सहस्रयोधी तथैव वैद्यश्च । दत्ता चतुर्भ्यं कन्या परिणीता नवरमेकेन ॥ १ ॥ कथं ? तस्य राज्ञोऽस्ति सुन्दरा दुहिता, सा केनापि विद्याधरेण हृता, न ज्ञायते कुतोऽपि क्षिता, राज्ञा भणित-य कन्यकामानयति तस्यैव सा, ततो नैमित्तिकेन कथित-अमुं दिश नीता, रथकारेण आकाशगमनो रथ कृत*, ततश्चत्वारोऽपि त विलग्य प्रधाविता, अभ्यागतो विद्याधर, सहस्रयोधिना स मारित, तेनापि मार्यमाणेन दारिकाया शीर्षं लिङ्गं, वैद्येन सजीवन्मोपयोजीविता, आनीता गृह, राज्ञा चतुर्भ्योऽपि दत्ता, दारिका भणति-कथमहं चतुर्भ्योऽपि भवामि ? तदहमात्रिं प्रविशामि, यो मया समं प्रविशति तस्याहं, एव भवति, तया समं कोऽत्रिं प्रविशति ? कस्मै दातव्या ? द्वितीयदिने भणति-नैमित्तिकेन निमित्तेन ज्ञातं यथैषा न मरिष्यतीति तेनाभ्युपगत, इतरैर्नष्ट, दारिकया चित्तास्थानस्याधस्तात् सुरङ्गा खानिता, तत्र तानि चित्तिकानुरूपवर्णानि काष्ठानि तृप्तानि, अग्री रचितो यदा तदा * सा कृष्णा दायद्या प्र०.

१ तौ सुरङ्गया निस्तौ, तस्मै दत्ता, अन्यत्कथय, सा भणति-एकयाऽविरतिक्रया प्रकण यान्त्या कटकौ मार्गितौ, तदा रूप्यकैर्बन्धेन दत्तौ (लब्धौ), इनस्या दुहित्राऽऽविदौ, वृत्ते प्रकरणे नैव उदाति, एव कतिपयानि वर्षाणि गतानि, कटकस्वामिभ्या मार्गितौ, सा भणति-ददामीति, यावद्दारिका महतीभूता, न श्रयेते निष्काशयितु, तदा तया कटकस्वामिनौ भणितौ-अन्यानपि रूप्यकान् ददामि मुञ्चत, तौ नेच्छत, तत् किं शक्यौ हस्तौ छेत्तु ? तदा (तया) भणित-अन्यौ हृद्दशौ चैव कटकौ कारयित्वा ददामि, तावपि नेच्छत, तावेव दातव्यौ, कथं सस्यापयितव्यौ ?, यथा च दारिकाया हस्तौ न छिद्येते, कथं ताम्रयासुत्तर दातव्य, आह-तौ भणितव्यौ-अस्माकमपि यदि तानेव रूप्यकान् दत्त तदा वयमपि तावेव कटकौ दम, ईदृशान्याख्यानकानि कथयन्त्या दिवसे दिवसे राजा पणमासात् आनीत, सपत्न्यस्तस्यादिउद्वाणि मार्गयन्ति, सा च चित्रकरदारिका अपवरके प्रविश्येकाकिनी चिरन्तनानि मणियुक्तानि च चीवराणि पुरतः कृत्वा-ऽऽत्मानं निन्दति-एव चित्रकरदुहिताऽऽसी, एतानि ते पितृमृकानि

१ वस्त्राभ्याभरणानि च, इय श्री राज्यश्री, अन्या उदितोदितकुलवदप्रसूता राजसुता सुत्त्वा राजा स्वामनुपसंते तद् गर्वं मा कृया, एव दिवसे २ द्वार स्वयगयिषा करोति, सपत्नीभिन्मस्या तत् कथमपि ज्ञात, ता राज्ञे पादपतिता विज्ञपयन्ति-मार्गसे एतया कामेणकारिण्या, एयाऽपवरके प्रविश्य कामेण करोति, राक्ष्वा दृष्ट श्रुतं च, तुष्टेन तस्या महादेवीपट्टे यद्, एया द्रव्यनिन्दा, भावनिन्दायां साधुनाऽऽत्मा निन्दितव्य-जीव ! स्वया ससारा हिण्डमानेन नरकतिय-ग्गतियु षथमपि मनुष्यस्ये सम्यक्ज्ञानचारित्राणि लब्धानि, येया प्रसादेन सर्वलोकाना माननीय पूजनीयश्च, तन्मा गर्वं कृया, यथाऽह बहुश्रुत वत्तमचारिद्रो येति । द्रव्यगर्हाया पतिमारिकाया दृष्टान्त-एकी ब्राह्मणोऽध्यापक, तस्य तहणा महेला, सा वैश्वदेवयालिं कुर्वती भणति-अह काकेभ्यो विभेसीति, तत वपाध्यायनियुक्ताऽछात्रा दिवसे २ धनुर्भि गृहीतै रक्षन्ति वैश्वदेवयालिं कुर्वती, तत्रैकछात्रश्चित्तयति-नैया मुग्धा या काकेभ्यो विभ्यति, अदाहितेया स तां प्रतिचरनि-सा

वै गम्भताए परकूले पिंडारो. तेण समं संपलगिया, अण्णया तं घडणं गम्भयं तरंती पिंडारसगारं वच्चइ, चोरा य उत्तरंति, तेसिमेगो सुंसुमारेण गहिओ, सो रडइ, ताए भण्णइ—अच्छि ढोक्केहिस्ति, ढोक्किए मुको, तीए भणिओ—किं त्थ कुत्तिथेण उत्तिण्णा ? सो खंडिओ तं मुणितो चेव गियत्तो, सा य वित्तिवदिवसे वलि करेइ, तस्स य वट्टस्स रक्खण-वारओ, तेण भण्णइ—‘दिया कागाण वीहेसि, रत्तिं तरसि गम्भयं । कुत्तिथ्याणि य जाणासि, अच्छिढोक्कणियाणि य ॥ १ ॥’ तीए भण्णइ—किं करेमि ? तुम्हारिसा मे णिच्छंति, सा तं उवयरइ, भणइ—ममं इच्छसुत्ति, सो भणइ—कहं उवज्जायस्स पुरओ ठाइस्संति ? तीए चित्तिं—मारेमि एयं अज्झावयं तो मे एम भत्ता भविस्सइत्ति मारिओ, पेडियाए छुभेज्ज अडवीए उज्झिउमारज्जा, वाणमंतरीए थंभिया, अडवीए भमित्तुमारज्जा, छुहं ण सकेइ अहियासिउं, तं च से कुणिमं गलति उवरिं, लोणेण हीलिज्जइ—पइमारिया हिंडइत्ति, तीसे पुनरावत्ती जाया, ताहे सा भणइ—देह अम्मो ! पइमारियाए

१ च नर्मदाया परकूले पिण्डारस्तेन सम समलभ्या, अन्यदा तां घटकेन नर्मदा तरन्ती पिण्डारसकाश प्रगति, चौराश्चोचरन्ति, तेषामेक. तिथुमारेण गृहीत, स रटति, तथा भण्यते—भक्षिणी छादयेति, छादिते शुक्र, तथा भणित—किं कुनीर्थेनोत्तीर्णा ? स छात्रस जागान (तदुपलक्षेण) एव निवृत्त, सा च द्वितीयदिवसे वलि करोति, तस्य च छात्रस रक्षणवारक, तेन भण्यते—दिवा काकेभ्यो त्रिभेपि रात्रौ तरसि नर्मदाम् । कुतीर्णोति च जानासि, अक्षिच्छादनाणि च ॥ १ ॥ तथा भण्यते—किं करोमि ? तदाशा मां नेच्छन्ति, सा तस्युपचरति, भणति—मामिच्छेति, स भणति—कथमुपाध्यायस्य पुरत गम्यामीति, तथा चिन्तित—मारयान्ये-नमध्यापक तदा ममेव भत्ता भवित्यतीति मारिता, पेडिका (मञ्जूषा) या क्षिप्तुऽष्टाभ्यामुज्झितुमारत्वा, व्यन्तार्थं सभित्ता, अट्ठर्था भ्रमित्तुमारत्वा, ध्रुव न क्षमोत्थ्यासितु, तत्तस्य रुधिरं गिलत्युपरि, लोकेन हीर्यते—पतिमारिका हिण्डते इति, तस्या पुनरावृत्तिर्गता, तदा सा भणति—वृत्ताम्बा. ! पतिमारिकायै * पडारो प्र०.

भिक्खंति, एवं बहुकालो गओ, अण्णया साहुणीणं पाएसु पडंतीए पडिया पेडिया, पवइया, एव गरहियवं जं दुच्चरियं ७ । इयाणिं सोहीए वत्थागया दोण्णि दिट्ठंता, तत्थ वत्थदिट्ठंते—रायगिहे सेणिओ राया, तेण खोमजुगलं णिह्वेगस्स सम-प्पियं, कोमुदियवारो य वट्टइ, तेण दोहं भज्जाणं अणुचरंतेण दिण्णं, सेणिओ अभओ य कोमुदीए पच्छण्णं हिंडंति, दिट्ठं, तंवोलेण सित्तं, आगयाओ, रयणेण अंवाडियाओ, तेण खारेण सोहियाणि, गोसे आणावियाणि, सच्च्चावं पुच्छिण्ण कहियं रयण, एस दव्विसोही, एवं साहुणावि अहीणकालमायरियस्स आलोएयवं, तेण विसोही कायवत्ति, अगओ जहा णमोक्कारे, एवं साहुणाऽवि णिंदाऽगएण अतिचारविसं ओसारेयवं, एसा विसुद्धी ॥ उक्तान्येकार्थिकानि, साम्प्रतं प्रत्यहं यथा श्रमणेनेयं कर्तव्या, तथा मालाकारदृष्टान्तं चेतसि निधाय प्रतिपादयन्नाह—

आलोवणमालुं चन त्रियडीकरणं च भावसोही य । आलोडयंमि आराहणा अणालोडए भयणा ॥ १२४३ ॥

व्याख्या—अवलोकनम् आलुञ्चनं विकटीकरणं च भावशुद्धिश्च, यथेह कश्चिन्निपुणो मालाकारः स्वस्वारामस्य सदा द्विसन्ध्यमवलोकनं करोति, किं कुसुमानि सन्ति ? उत नेति, दृष्ट्वा तेषामालुञ्चनं करोति, ग्रहणमित्यर्थः, ततो विकटी-

१ भिक्षामिति, एव बहु कालो गत, अन्यदा साध्वीना पादयो पतन्त्या पतित पेटा, प्रमजिता, गृहीतव्य एव वट्टरित । इदानीं शुद्धी वस्त्रागदौ द्वौ दृष्टान्तौ, तत्र वस्त्रदृष्टान्त—राजगृहे श्रेणिको राजा, तेन क्षौमयुगल रजकाय समर्पित, कौमुदीमहश्च वत्तते, तेन द्वयोर्मर्त्योरनुचरता दत्त, श्रेणिकोऽभयश्च कौमुद्यां प्रच्छन्न हिण्डते, दृष्ट, तामूलेन सिक्त, आगते, रजकेण निर्भक्षिते, तेन क्षारेण शोषिते, प्रत्यूषे आनायिते, सञ्चाय दृष्टेन कथित रजकेन, एषा द्वयविशुद्धि, एव साधुनाऽप्यहीनकालमाचार्याथालोचयितव्य तेन विशुद्धि कर्तव्येति, अगदो यथा नमस्कारे, एव साधुनाऽपि निन्दाऽगदेनातिचारित्र्य-मपसारयितव्यम् । एषा विशुद्धि ॥ १ ॥ रयणस्य प्र०

करणं, विकसितमुकुलितार्जमुकुलितानां भेदेन विभजनमित्यर्थः, चशब्दात्पश्चाद्ग्रन्थनं करोति, ततो ग्राहका गृह्णन्ति, ततोऽस्याभिलषितार्थलभो भवति, शुद्धिश्च चित्तप्रसादलक्षणा, अस्या एव विवक्षितत्वाद्, अन्यस्तु विपरीतकारी माला-कारस्तस्य न भवति, एवं साधुरपि कृतोपधिप्रत्युपेक्षणादिव्यापारः उच्चारविभूमीः प्रत्युपेक्ष्य व्यापाररहितः कायोत्सर्ग-स्थोऽनुप्रेक्षते सूत्रं, गुरौ तु स्थिते दैवसिकावश्यकस्य मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादेः कायोत्सर्गान्तस्यावलोकनं करोति, पश्चा-दालुञ्चनं स्पष्टबुद्ध्याऽपराधग्रहणं, ततो विकटीकरणं गुरुलघूनामपराधानां विभजनं, चशब्दादालोचनाप्रतिसेवनाऽनुलो-मेन ग्रन्थनं, ततो यथाक्रमं गुरोर्निवेदनं करोति, एवं कुर्वतो भावशुद्धिरुपजायते, औदयिकभावात् क्षायोपशमिकप्राप्ति-रित्यर्थः, इत्थमुक्तेन प्रकारेण ‘आलोचिते’ गुरोरपराधजाले निवेदिते ‘आराधना’ मोक्षमार्गाखण्डना भवति, ‘अनालो-चिते’ अनिवेदिते ‘भजना’ विकल्पना कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवति, तत्रेत्यं भवति—‘आलोच्यणापरिणओ सम्मं संप-ट्ठिओ गुरुसगासं । जइ अंतरावि कालं करिज्ज आराहओ तहवि ॥ १ ॥’ एवं तु न भवति—‘इह्हीए गारवेणं बहुस्सुय-मएण वावि दुच्चरियं । जो ण कहेइ गुरुणं न हु सो आराहओ भणिओ ॥ १ ॥’ त्ति गाथार्थः ॥ १२४३ ॥ इत्थं चालो-चनादिप्रकारेणोभयकालं नियमत एव प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थे सातिचारेण निरतिचारेण वा साधुना शुद्धिः कर्तव्या, मध्यमतीर्थकरतीर्थेषु पुनर्नैव, किन्त्वतिचारवत एव शुद्धिः क्रियत इति, आह च—

१ आलोचनापरिणत सन्यक् सप्रस्थितो गुरुसकाशम् । यद्यन्तराऽपि कालं कुर्यादाराधकस्तथापि ॥ १ ॥ अद्वय गौरवेण बहुश्रुतमदेन चाऽपि दुश्चरितम् ।

१ न कथयति गुरुभ्यो नैव स आराधको भणित ॥ १ ॥

सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमयाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥ १२४४ ॥

व्याख्या—सप्रतिक्रमणो धर्मः पुरिमस्य च पश्चिमस्य च जिनस्य, तत्तीर्थसाधुना ईर्यापथागतेनोच्चारादिविवेके उभय-
कालं चापराधो भवतु मा वा नियमतः प्रतिक्रान्तव्यं, शठत्वात्प्रमादबहुलत्वाच्च, एतेष्वेव स्थानेषु 'मध्यमानां जिनानाम्'
अजितादीनां पार्श्वपर्यन्तानां 'कारणजाते' अपराध एवोत्पन्ने सति प्रतिक्रमणं भवति, अशठत्वात्प्रमादरहितत्वाच्चेति
गाथार्थः ॥ १२४४ ॥ तथा चाह ग्रन्थकारः—

जो जाहे आवन्नो साहू अन्नयरंमि ठाणंमि । सो ताहे पडिक्कमई मज्झिमयाणं जिणवराणं ॥ १२४५ ॥

व्याख्या—'यः' साधुरिति योगः 'यदा' यस्मिन् काले पूर्वाह्लादौ 'आपन्नः' प्राप्तः 'अन्यतरस्मिन् स्थाने' प्राणातिपा-
तादौ स तदैव तस्य स्थानस्य, एकाक्येव गुरुप्रत्यक्षं वा प्रतिक्रामति मध्यमानां जिनवराणामिति गाथार्थः ॥ १२४५ ॥
आह—किमयमेवं भेदः प्रतिक्रमणकृतः ? आहोश्विदन्योऽयस्ति ?, अस्तीत्याह, यतः—

वावीसं तित्थयरा सामाज्यसंजमं उवडसंति । छेओवट्ठावणयं पुण वयन्ति उसभो य वीरो य ॥ १२४६ ॥

व्याख्या—'द्वाविंशतिस्तीर्थकरा' मध्यमाः सामायिकं संयममुपदिशन्ति, यदैव सामायिकमुच्चार्यते तदैव व्रतेषु स्थाप्यते,
छेदोपस्थापनिकं वदतः ऋषभश्च वीरश्च, एतदुक्तं भवति—प्रथमतीर्थङ्करचरमतीर्थकरतीर्थेषु हि प्रव्रजितमात्रः सामायि-
कसंयतो भवति तावद् यावच्छस्त्रपरिज्ञाऽवगमः, एवं हि पूर्वमासीत्, अधुना तु पङ्जीवनिकायावगमं यावत् तथा पुनः
सूत्रतोऽर्थतश्चावगतया सम्यगपराधस्थानानि परिहरन् व्रतेषु स्थाप्यत इत्येवं निरतिचारः, सातिचारः पुनर्मूलस्थानं प्राप्त
उपस्थाप्यत इति गाथार्थः ॥ १२४६ ॥ अयं च विशेषः—'आचेलुक्कोदेसिय सिजातररायपिंडकिइक्कमे । वयजिट्ठपडिक्कमणे
मासं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥' एतद्वाथानुसारतोऽवसेयः, इयं च सामायिके व्याख्यातैवेति गत प्रासङ्गिकम्, अधुना
यदुक्तं 'सप्रतिक्रमणो धर्म' इत्यादि, तत्प्रतिक्रमणं दैवसिकादिभेदेन निरूपयन्नाह—

पडिक्कमणं देसिय राइयं च उत्तरियमावकहियं च । पक्खियचाउम्मासिय संवच्छर उत्तिमट्ठे य ॥ १२४७ ॥

व्याख्या—'प्रतिक्रमणं' प्राग्विरूपितशब्दार्थः, 'दैवसिकं' दिवसनिर्वृत्तं 'रात्रिकं' रजनिनिर्वृत्तम्, इत्वरं तु—अल्पकालिकं
दैवसिकाद्येव 'यावत्कथिकं' यावज्जीविकं व्रतादिलक्षणं 'पाक्षिकं' पक्षातिचारनिर्वृत्तम्, आह—दैवसिकेनैव शोधिते सत्या-
त्मनि पाक्षिकादि किमर्थम् ?, उच्यते, गृहदृष्टान्तोऽत्र—'जहं गेहं पइदियहंमि सोहियं तहवि पक्खसंधीए । सोहिज्जइ सवि-
सेसं एवं डहयंमि णायवं ॥ १ ॥' एवं चातुर्मासिकं सांवत्सरिकम्, एतानि हि प्रतीतान्येव, 'उत्तमार्थं च' भक्तप्रत्याख्याने
प्रतिक्रमणं भवति, निवृत्तिरूपत्वात्तस्येति गाथासमुदायार्थः ॥ १२४७ ॥ साम्प्रतं यावत्कथिकं प्रतिक्रमणमुपदर्शयन्नाह—

पंच य मत्तवयाइं राईछट्ठाइ चाउजामो य । भत्तपरिण्णा य तहा हुणहंमि य आवकहियाइं ॥ १२४८ ॥

व्याख्या—पञ्च महाव्रतानि—प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि 'राईछट्ठाइ' ति उपलक्षणत्वाद् रात्रिभोजननिवृत्तिप-
ष्ठानि पुरिमपश्चिमतीर्थकरयोस्तीर्थ इति, 'चातुर्यामश्च' निवृत्तिधर्म एव भक्तपरिज्ञा च तथा, चशब्दादिङ्गिनीमरणादि-

१ आचेलव्यमाहेसिक शय्यातरराजपिण्डकृतिकर्माणि । व्रतानि ज्येष्ठ प्रतिक्रमण मास पशुपणाकल्प ॥ १ ॥ २ यथा गृह प्रतिदिवसमपि शोधितं
तथापि पक्षमन्थी । श्लोच्यते मन्त्रिपमेवमिहापि ज्ञातव्यम् ॥ १ ॥

परिग्रहः, 'द्वयोरपि' पुरिमपश्चिमयोः, चशब्दाद् मध्यमानां च यावत्कथिकान्येतानीति गाथार्थः ॥ १२४८ ॥ इत्थं याव-
त्कथिकमनेकभेदभिन्न प्रतिपादितम्, इत्वरमपि दैवसिकादिभेदं प्रतिपादितमेव, पुनरपीत्वरप्रतिपादनायैवाह—

उच्चारे पासवणे ग्वेले मिंघाण पडिक्कमणं । आभोगमणाभोगे सहस्सकारे पडिक्कमणं ॥ १२४९ ॥

व्याख्या—'उच्चारे' पुरीषे 'पञ्चवणे' मूत्रे 'खेले' श्लेष्मणि 'सिद्धानके' नासिकोद्गवे श्लेष्मणि व्युत्सृष्टे सति सामान्येन
प्रतिक्रमणं भवति. अयं पुनर्विशेषः—'उच्चारं पासवणं भूमीए वोमिरित्तु उवउत्तो । वोसरिऊण य तत्तो इरियावहिअं पडि-
क्कमट्ठ ॥ १ ॥ वोमिरइ मत्तगे जइ तो न पडिक्कमड मत्तगं जो उ । साहू परिट्ठवेई णियमेण पडिक्कमे सो उ ॥ २ ॥ खेले
मिंघाणं वाऽपडिलेहिय अप्पमज्जिउं तह य । वोमिरिय पडिक्कमई तं पिय मिच्छुक्कडं देइ ॥ ३ ॥' प्रत्युपेक्षितादिविधि-
विशेषे तु न ददाति, तथाऽऽभोगेऽनाभोगे सहसात्कारे सति योऽतिचारस्तस्य प्रतिक्रमणम्—'आभोगे जाणंतेण जोऽइ-
यारो कओ पुणो तस्म । जायम्मिन्नि अणुतावे पडिक्कमणेऽजाणया इयरो ॥ १ ॥' अनाभोगसहसात्कारे इत्थंलक्षणै—'पुहिं
अपामिऊणं छट्ठे पायंमि जं पुणो पासे । ण य तरइ णियत्तेउं पायं सहसाकरणमेयं ॥ १ ॥' अस्मिंश्च सति प्रतिक्रमणम्,

१ उच्चार प्रश्रवण भूर्मा व्युत्सृज्योपयुक्त । व्युत्सृज्य च तत् ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामति ॥ १ ॥ व्युत्सृजति मात्रके यदि तदा न प्रतिक्राम्यति मात्रक
यन्तु । साधु परिष्ठापयति नियमेन प्रतिक्राम्यति स एव ॥ २ ॥ श्लेष्माण सिद्धान वाऽप्रतिलिख्याप्रमाज्यं तथा च । व्युत्सृज्य प्रतिक्राम्यति तत्रापि च मिथ्या-
दुःकृत व्रतानि ॥ ३ ॥ आभोगे जानता योऽतिचार कृत पुनस्तस्य । जातेऽपि चातुतापे प्रतिक्रमणेऽजानतेतर ॥ १ ॥ पूर्वमदृष्टा क्षिप्ते पादे यत् पुन पश्येत् ।
न च शत्रोनि निवर्त्तिषु पाद सहसाकरणमेतत् ॥ १ ॥

भावश्यकहारिभट्टीया

अयं गाथाक्षरार्थः ॥ १२४९ ॥ इदं पुनः प्राकरणिकं—‘पडिलेहेउं पमजिय भत्तं पाणं च वोमिरेऊणं । वमहीऊयवरमेव उणियमेण पडिक्कमे साहू ॥ १ ॥ हत्थसया आगंतुं गंतुं च मुहुत्तगं जहिं चिहे । पंथे वा वच्चंतो णदिसंत्तरणे पडिक्कमट ॥ २ ॥’ गतं प्रतिक्रमणद्वारम्, अधुना प्रतिक्रान्तव्यमुच्यते, तत्पुनरोघतः पञ्चधा भवतीति, आह च निर्युक्तिकारः—

मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं । कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसन्थाणं ॥ १२५० ॥ संसारपडिक्कमणं चउत्तिवहं होइ आणुपुत्तीए । भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण नेयत्तं ॥ १२५१ ॥

व्याख्या—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिव्यविशेषादात्मपरिणामो मिथ्यात्वं तस्य प्रतिक्रमणं तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्तते, यदाभोगानाभोगसहसात्कारैर्मिथ्यात्वं गतस्तत्प्रतिक्रान्तव्यमित्यर्थः, तथैव ‘असंयमे’ असंयमविषये प्रतिक्रमणम्, असंयमः—प्राणातिपातादिलक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्तते, ‘कपायाणां’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थानां क्रोधादीनां प्रतिक्रमणं, कपायाः प्रतिक्रान्तव्याः, ‘योगानां च’ मनोवाक्कायलक्षणानाम् ‘अप्रशस्तानाम्’ अशोभनानां प्रतिक्रमणं, ते च प्रतिक्रान्तव्या उति गाथार्थः ॥ १२५० ॥ संसरणं संसारः—तिर्यग्नरनारकामरभवानुभूतिलक्षणस्तस्य प्रतिक्रमणं ‘चतुर्विधं’ चतुष्प्रकारं भवति ‘आनुपूर्व्या’ परिपाठ्या, एतदुक्तं भवति—नारकायुषो ये हेतवो महारम्भादयस्तेषां (पामा) भोगानाभोगसहसात्कारैर्यद्वर्तितमन्यथा वा प्ररूपितं तस्य प्रतिक्रान्तव्यम्, एवं तिर्यग्नरामरेष्वपि विभाषा, नवरं शुभनरामरायुर्हेतुभ्यो मायाधनासेव-

१ प्रतिहार्य प्रमुञ्च्य भक्त पान च ध्युत्सृज्य । वसतिकचपरमेव तु नियमेन प्रतिक्रान्ते साधु ॥ १ ॥ एतदशताशमन्य गाथा च सुहृत्क यत्र निषेत् । पंथि वा प्रजन नदीसतरणे प्रतिक्रान्त्यति ॥ २ ॥

नादिलक्षणेभ्यो निराशंसेनैवापवर्गाभिलाषिणाऽपि न प्रतिक्रान्तव्यं, ‘भावपडिक्कमणं पुण तिविहं तिविहेण नेयत्तं’ तदेतदनन्तरोदितं भावप्रतिक्रमणं पुनस्त्रिविधं त्रिविधेनैव नेतव्यं, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतदुक्तं भवति—‘मिच्छत्ताइ न गच्छइ ण य गच्छावेइ णाणुजाणेइ । जं मणवइकाएहिं तं भणियं भावपडिक्कमणं ॥ १ ॥’ ‘मनसा न गच्छति’ न चिन्तयति यथा शोभनः शाक्यादिधर्मः, वाचा नाभिधत्ते, कायेन न तैः सह निष्प्रयोजनं संसर्गं करोति, तथा ‘न य गच्छावेइ’ मनसा न चिन्तयति—कथमेव तच्चनिकादिः स्यात्?, वाचा न प्रवर्तयति यथा तच्चनिकादिर्भव, कायेन न तच्चनिकादीनामर्पयति, ‘णाणुजाणइ’ कश्चित्तच्चनिकादिर्भवति न तं मनसाऽनुमोदयति तूष्णीं वाऽऽस्ते, वाचा न सुस्ववारब्धं कृतं वेति भणति, कायेन न खच्छोटिकादि प्रयच्छति, एवमसंयमादिष्वपि विभाषा कार्येति गाथार्थः ॥ १२५१ ॥ इत्थं मिथ्यात्वादिगोचरं भावप्रतिक्रमणमुक्तम्, इह च भवमूलं कपायाः, तथा चोक्तम्—‘कोहो’ य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोहो य पवहुमाणा । चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइ पुणवभवस्स ॥ १ ॥’ अतः कपायप्रतिक्रमण एवोदाहरणमुच्यते—‘केइ दो संजया संगारं काऊण देवलोयं गया, इओ य एगंमि णयरे एगस्स सिद्धिस्स भारिया पुत्तणिमित्तं णागदेवयाए उववासेण ठिया, ताए भणियं—होहिति ते पुत्तो देवलोयचुओत्ति, तेसिमेगो चइत्ता तीए पुत्तो जाओ,

१ क्रोधश्च मातश्च अतिगृहीतो माया च लोभश्च परिवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्वा कपाया सिद्ध्यन्ति मूलानि पुनर्भवन् ॥ १ ॥ २ कौचित् द्वौ सप्तौ सकेत कृत्वा देवलोकं गतौ, इतश्चेकसिद्धगरे एकस्य श्रेष्ठितो मायां मुप्रनिमित्तं नागदेवतायै वपयासेन स्थिता, तत्रा भणित—भविष्यति ते पुत्रो देवलोकचपुत इति, तयोरेकश्च्युत्वा तस्या पुत्रो जातः ।

नागदत्तोत्ति से णामं कयं, वावत्तरिकलाविसारओ जाओ, गंधवं च से अइप्पियं, तेण गंधवणागदत्तो भण्णइ, तओ सो मित्तजणपरिवारिओ सोक्खमणुभवइ, देवो य णं वहुसो वहुसो वोहेइ, सो ण संजुणइ, ताहे सो देवो अवत्तलिंणेणं ण णज्जइ जहेस पवइयगो, जेण से रजोहरणाइ उवगरणं णत्थि, सप्पे चत्तारि करंडयहत्यो गहेऊण तस्स उज्जाणियागयस्स य अदूरसामंतेण वीइवयइ, मित्तेहिं से कहियं—एस सप्पखेलावगोत्ति, गओ तस्स मूलं, पुच्छइ—किमेत्थं?, देवो भणइ—सप्पा, गंधवणागदत्तो भणइ—रमामो, तुमं ममच्चएहि अहं तुहच्चएहिं, देवो तस्सच्चएहिं रमति, खइओवि ण मरइ, गंधवणागदत्तो अमरिसिओ भणइ—अहपि रमामि तव संतिएहिं सप्पेहिं, देवो भणइ—मरसि जइ खज्जसि, जाहे णिबंघेण लग्गो ताहे मंडलं आलिहत्ता देवेण चउहिसिंप्पि करंडगा ठविता, पच्छा से सवं सयणमित्तपरियणं मेलिऊण तस्स समक्खं इमं भणियाइओ—

१ नागदत्त इति तस्य नाम कृतं, द्वासप्ततिकाविशारदो जातः, गान्धर्व चास्यातिप्रियः, तेन गन्धर्वनागदत्तो भण्यते, ततः स मित्रजनपरिवारितः सौख्यमनुभवति, देवश्चैनं बहुधा २ बोधयति, स न समुपप्यते, तदा स देवोऽप्यक्रुद्धेन न ज्ञायते यथैव प्रमजितक, येन रजोहरणापुष्पकरणं तस्य नास्ति, सर्पाश्चतुरं करणकहस्तो गृहीत्वा तस्योद्यानिकागतस्यादूरसामीप्येन व्यतिगजति, मित्रैस्तस्य कथित—एष सर्पकीटक इति, गतस्तस्य मूलं, पृच्छति—किमत्र?, देवो भणति—सर्पा, गन्धर्वनागदत्तो भणति—रमावहे, एव मामकीनैरहं तावकीनैः, देवस्तत्सकै रमते, खादितोऽपि न त्रियते, गन्धर्वनागदत्तोऽमर्षितो भणति—अहं मपि तस्य सकैः सर्वे रमे देवो भणति—मरिष्यसि यदि भक्षिष्यसे, यदा निर्वन्धेन लभस्वदा मण्डलमालिख्य देवेन चतसृष्वपि दिक्षु करण्डका स्थापिता, पश्चात्तस्य सर्वे स्वजनमित्रपरिजनं मेलयित्वा तस्य समक्ष इदं भणितवार्—

गंधर्वनागदत्तो इच्छह सप्पेहि खिल्लिउं इहयं । तं जह कहिंवि खज्जह इत्थ हु दोसो न कायन्वो ॥ १२५२ ॥

व्याख्या—‘गन्धर्वनागदत्त’ इति नामा ‘इच्छति’ अभिलपति सर्पैः सार्द्धं कीडितुम्, अत्र स खलु—अयं यदि ‘कथञ्चित्’ केनचित्प्रकारेण ‘खाद्यते’ भक्ष्यते ‘इत्थ हु’ अस्मिन् वृत्तान्ते न दोषः कर्तव्यो मम भवद्भिरिति गाथार्थः ॥ १२५२ ॥ यथा चतसृष्वपि दिक्षु स्थापितानां सर्पाणां माहात्म्यमसावकथयत् तथा प्रतिपादयन्नाह—

तरुणदिवायरनयणो विज्जुलयाचंचलग्गजीहालो । घोरमहाविसदाढो उक्का इव पज्जलियरोसो ॥ १२५३ ॥

व्याख्या—तरुणदिवाकरवद्—अभिनवोदितादित्यवन्नयने—लोचने यस्य स तरुणदिवाकरनयनः, रक्ताक्ष इत्यर्थः, विद्युल्लतेव चञ्चलाऽग्रजिह्वा यस्य स विद्युल्लताचञ्चलाग्रजिह्वाकः घोरा—रौद्रा महाविषाः—प्रधानविषयुक्ता दंष्ट्रा—आस्यो यस्य स घोरमहाविषदंष्ट्राः, उल्केव—बुड्बुलीव प्रज्वलितो रोषो यस्य स तथोच्यत इति गाथार्थः ॥ १२५३ ॥

उक्को जेण मणूसो कयमकयं न याणहं सुवहुयंपि । अदिस्समाणमच्चुं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२५४ ॥

व्याख्या—‘उक्को’ दष्टः ‘येन’ सर्पेण मनुष्यः स कृतं किञ्चिदकृतं वा न जानाति सुवहपि, ‘अदृश्यमानमृत्युम्’ अदृश्यमानोऽयं करण्डकस्थो मृत्युर्वर्तते, मृत्युहेतुत्वान्मृत्युः, यतश्चैवमतः कथं ग्रहीष्यसि त्वं ‘महानागं’ प्रधानसर्पम् ?, इति गाथार्थः ॥ १२५४ ॥ अयं च क्रोधसर्पः, पुरुषे संयोजना स्वबुद्ध्या कार्या, क्रोधसमन्वितस्तरुणदिवाकरनयन एव भवतीत्यादि ॥ मेरुगिरितुंगसरिसो अडफणो जमलजुगलजीहालो । दाहिणपासंमि ठिओ माणेण वियट्ठहं नागो ॥ १२५५ ॥

व्याख्या—मेरुगिरेस्तुङ्गानि—उच्छ्रितानि तैः सदृशः मेरुगिरितुङ्गसदृशः, उच्छ्रित इत्यर्थः, अष्टौ फणौ यस्य सोऽष्टफणः जातिकुलरूपवललाभवुद्धिवाह्यभ्यकथृतानि द्रष्टव्यानि, तत्त्वतो यमो—मृत्युर्मृत्युहेतुत्वात् ‘ला आदाने’ यमं लान्तीति—आददतीति यमला, यमला युग्मजिह्वा यस्य स यमलयुग्मजिह्वः, करण्डकन्यासमधिकृत्याऽऽह—दक्षिणपार्श्वे स्थितः, दक्षिणदिश्यासस्तु दाक्षिण्यवत उपरोधतो मानप्रवृत्तेः, अत एवाह—‘मानेन’ हेतुभूतेन व्यावर्तते ‘नागः’ सर्प इति गाथार्थः ॥ १२५५ ॥

उक्को जेण मणूसो थद्वो न गणेह देवरायमवि । तं मेरुपन्वयनिभं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२५६ ॥

व्याख्या—‘उक्को’ दष्टः ‘येन’ सर्पेण मनुष्यः स्तब्धः सन्न गणयति ‘देवराजानमपि’ इन्द्रमपि, ‘तम्’ इत्थम्भूतं मेरुपर्वतनिभं कथं गृहीष्यसि त्वं ‘महानागं’ प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२५६ ॥ अयं च मानसर्पः ॥

सललियविह्लहलगहं सत्थिअलंछणफणंकिअपडागा । मायामइआ नागी नियडिकवडवंचणाकुसला ॥ १२५७ ॥

व्याख्या—सललिता—मृद्धी वेलहला—स्फीता गतिर्यस्याः सा सललितवेलहलगतिः, स्वस्तिकलाञ्छनेनाङ्किता फणापताका यस्याः सा स्वस्तिकलाञ्छनाङ्कितफणापताकेति वक्तव्ये गाथाभङ्गभयादन्यथा पाठः, मायात्मिका नागी ‘निकृति-कपटवञ्चनाकुशला’ निकृतिः—आन्तरो विकारः कपटं—वेषपरावर्तादिर्वाह्यः आभ्यां या वञ्चना तस्या कुशला—निपुणेति गाथार्थः ॥ १२५७ ॥

१ उद्धत प्र०

तं च सिवालग्गाही अणोसहिवलो अ अपरिहृत्यो य । सा य चिरसंचियविसा गहणंमि वणे वसइ नागी ॥ १२५८ ॥

व्याख्या—इयमेवम्भूता नागी रौद्रा, त्वं च ‘व्यालग्गाही’ सर्पग्रहणशीलः ‘अनौपधिवलश्च’ औपधिवलरहितः ‘अपरिहृत्यश्च’ अदक्षश्च, सा च चिरसञ्चितविषा ‘गहने’ सङ्कुले ‘वने’ कार्यजाले वसति नागीति गाथार्थः ॥ १२५८ ॥

होही ते विणिवाओ तीसे दाढंतरं उवगयस्स । अप्पोसहिमंतवलो न हु अप्पाणं विगिच्छिहिसि ॥ १२५९ ॥

व्याख्या—भविष्यति ते विनिपातः तस्या दंष्ट्रान्तरम् ‘उपगतस्य’ प्राप्तस्य, अल्पं—स्तोकं औपधिमन्त्रवले यस्य तव स त्वं अल्पौपधिमन्त्रवले, यतश्चैवमतो नैवाऽऽत्मानं चिकित्सिष्यसीति गाथार्थः ॥ १२५९ ॥ इयं च मायानागी ॥

उत्तरमाणो सव्वं महालओ पुत्तमेहनिग्घोसो । उत्तरपासंमि ठिओ लोहेण वियट्ठहं नागो ॥ १२६० ॥

व्याख्या—‘उत्तरमाणो’स्ति अभिभवन् ‘सर्व’ वस्तु, महानालयोऽस्येति महालयः, सर्वत्रानिवारितत्वात्, पूर्णः पुष्करावर्त्तस्त्वेव निर्घोषो यस्य स तथोच्यते, करण्डकन्यासमधिकृत्याह—उत्तरपार्श्वे स्थितः, उत्तरदिश्यासस्तु सर्वोत्तरो लोभ इति ख्यापनार्थम्, अत एव लोभेन हेतुभूतेन ‘वियट्ठहं’ व्यावर्तते रुष्यति वा ‘नागः’ सर्प इति गाथार्थः ॥ १२६० ॥

उक्को जेण मणूसो होइ महासागरुव्व दुप्पूरो । तं सव्वविससमुदयं कह घिच्छसि तं महानागं ? ॥ १२६१ ॥

व्याख्या—दष्टो येन मनुष्यो भवति ‘महासागर इव’ स्वयम्भूरमण इव दुप्पूरः ‘तम्’ इत्थम्भूतं ‘सर्वविषसमुदयं’ सर्वव्यसनैकराजमार्गं कथं ग्रहीष्यसि त्वं ‘महानागं’ प्रधानसर्पमिति गाथार्थः ॥ १२६१ ॥ अयं तु लोभसर्पः ॥

एण ते पावाही चत्तारिवि कोहमाणमयलोभा । जेहि सया संतत्तं जरियमिव जयं कलकलेह ॥ १२६२ ॥

व्याख्या—एते ते 'पापाहयः' पापसर्पाश्चत्वारोऽपि क्रोधमानमायालोभा यैः सदा सन्तसं सत् ज्वरितमिव 'जगद्' भुवनं 'कलकलायति' भवजलधौ कथयतीति गाथार्थः ॥ १२६२ ॥

एएहिं जो खज्जह चउहिंवि आसीविसेहि पावेहिं । अवसस्स नरयपडणं णत्थि । सि आलंघणं किंचि ॥ १२६३ ॥

व्याख्या—एभिर्य एव खाद्यते चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः 'पापैः' अशोभनैः तस्य अवशस्य सतः नरकपतनं भवति, 'नास्ति' न विद्यते 'से' तस्यालम्बनं किञ्चिद् येन न पततीति गाथार्थः ॥ १२६३ ॥ एवमभिधायते मुक्ताः । सो खड्गो पडिओ मओ य, पच्छा देवो भणइ—किह जायं ? , ण ठाइहत्ति वारिजंतो, पुवभणिया य ते मित्ता अगदे छुमंति ओसहाणि य, ण किंचि गुणं करंति, पच्छा तस्स सयणो पाएहिं पडिओ—जिआवेहत्ति, देवो भणइ—एवं चेव अहंपि खड्गो, जइ एरिसिं चरियं अणुचरइ तो जीवइ, जइ णाणुपालेइ तो उज्जीविओऽपि पुणो मरइ, तं च चरियं गाथाहिं कहेइ— एएहिं अहं खड्गो चउहिंवि आसीविसेहि धोरैहिं । विसनिग्घायणहेउं चरामि विचिहं तवोकम्मं ॥ १२६४ ॥

व्याख्या—एभिरहं 'खड्गो'ति भक्षितश्चतुर्भिरपि 'आशीविषैः' भुजङ्गैः धोरै—रौद्रैः 'विपनिर्घातनहेतुः' विपनिर्घातन-निमित्तं 'चरामि' आसेवयामि 'विविधं' विचित्रं चतुर्थपद्याष्टमादिभेदं 'तप कर्म' तपःक्रियामिति गाथार्थः ॥ १२६४ ॥

१ स खादित पतितो मृतश्च, पश्चाद्देवो भणति—कथं जात ? , न स्यात्ससि वार्यमाण, पूर्वभणितानि च तानि मित्राणि अगदान् क्षिपन्ति औपधानि च, न कश्चिद्गुणं कुर्वन्ति, पश्चात्तस्य स्वजन पादयो पतित—जीवययेति, देवो भणति—एवमेवाहमपि खादित, यदीदृशा चर्यामनुचरति तदा जीवति, यदि नानुपालयति तदोज्जीवितोऽपि पुनर्क्रियते, तं च चर्यां गाथामिः कथयति ।

सेवामि सेलकाणसुसाणसुन्नघररुक्खमूलाइं । पावाहीणं तेसिं खणमवि न उवेमि वीसंभं ॥ १२६५ ॥

व्याख्या—'सेवामि' भजामि शैलकाननश्मशानशून्यगृहवृक्षमूलानि शैलाः—पर्वताः काननानि—दूरवर्तिवनानि शैलाश्च काननानि चेत्यादि द्वन्द्वः, 'पावाहीनां' पापसर्पाणां तेषां क्षणमपि 'नोपैमि' न यामि 'विश्रम्भं' विश्वासमिति गाथार्थः ॥ १२६५ ॥

अच्चाहारो न सहे अइनिद्धेण विसया उइज्जंति । जायामायाहारो तंपि पकामं न इच्छामि ॥ १२६६ ॥

व्याख्या—'अत्याहारः' प्रभूताहारः 'न सहे'ति प्राकृतशैल्या न सहते—न क्षमते, मम स्निग्धमल्पं च भोजनं भविष्य-त्येतदपि नास्ति, यतः—अतिस्निग्धेन हविःप्रचुरेण 'विषयाः' शब्दादयः 'उदीर्यन्ते' उद्रेकावस्थां नीयन्ते, ततश्च यात्रामात्राहारो यावता संयमयात्रोत्सर्पति तावन्तं भक्षयामि, तमपि प्रकाशं पुनर्नेच्छामीति गाथार्थः ॥ १२६६ ॥

उस्सन्नकयाहारो अहवा विगईविवज्जियाहारो । जं किंचि कयाहारो अवउज्जियथोवमाहारो ॥ १२६७ ॥

व्याख्या—'उस्सन्नं' प्रायशोऽकृताहारः, तिष्ठामीति क्रिया, अथवा विगतिभिर्वर्जित आहारो यस्य मम सोऽहं विगति-विवर्जिताहारः, यत्किञ्चिच्छोभनमशोभनं बौदनादि कृतमाहारो येन मया सोऽहं तथाविधः, 'अवउज्जियथोवमाहारो'ति उज्जित—उज्जितधर्मां स्तोकः—स्वल्पः आहारो यस्य मम सोऽहमुज्जितस्तोकाहार इति गाथार्थः ॥ १२६७ ॥ एवं क्रियायु-क्तस्य क्रियान्तरयोगाच्च गुणानुपदर्शयति—

योवाहारो थोवभणिओ य जो होइ थोवनिहो य । थोवोवहिउवगरणो तस्स हु देवावि पणमंति ॥ १२६८ ॥

व्याख्या—स्तोकाहारः स्तोकभणितश्च यो भवति स्तोकनिद्रश्च स्तोकोपधुपकरणः, उपधिवेवोपकरणं, तस्य चेत्यभूतस्य देवा अपि प्रणमन्तीति गाथार्थः ॥ १२६८ ॥ एवं जइ अणुपालेइ तओ उडेइ, भणंति—वरं एवंपि जीवंतो, पच्छा सो पुवाभिमुहो ठिओ किरियं पंजिउंकामो देवो भणइ—

सिद्धे नमंसिऊणं संसारत्था य जे महाविज्जा । वोच्छामि दंडकिरियं सव्वविसनिवारणिं विज्जं ॥ १२६९ ॥

व्याख्या—'सिद्धान्' मुक्तान् नमस्कृत्य संसारस्थाश्च ये 'महावैद्याः' केवलचतुर्दशपूर्ववित्प्रभृतयस्तांश्च नमस्कृत्य वक्ष्ये दण्डक्रियां सर्वविपनिवारिणीं विद्यामिति गाथार्थः ॥ १२६९ ॥ सा चैयं—

सव्वं पाणइवायं पच्चक्खाई मि अलियवयणं च । सव्वमदत्तादाणं अव्वंभ परिग्गहं स्वाहा ॥ १२७० ॥

व्याख्या—'सर्वं' सम्पूर्णं प्राणातिपातं 'प्रत्याख्याति' प्रत्याचष्टे एष महात्मेति, अनृतवचनं च, सर्वं चादत्तादानम्, अन्नह्य परिग्रहं च प्रत्याचष्टे स्वाहेति गाथार्थः ॥ १२७० ॥ एवं भणिणउट्ठिओ, अस्मापिईहिं से कहियं, न सद्दइ, पच्छा पहाविओ पडिओ, पुणोवि देवेण तहेव उट्ठविओ, पुणोवि पहाविओ, पडिओ, तइयाए वेलाए देवो णिच्छइ, प्रसादिओ, उट्ठविओ, पडिस्सुयं, अस्मापियरं पुच्छित्ता तेण समं पहाविओ, एगंमि वणसंडे पुवभवे कहेइ, संबुद्धो पत्तयेबुद्धो जाओ,

१ एष चतुपालयति तदोच्छिष्टं, भणन्ति—वरमेवमपि जीवन्, पश्चात् स पूर्वाभिमुख स्थित क्रियां प्रयोक्तुकामो देवो भणति—। एव मणिते उरियतो मातापितृभ्या तस्स कथित, न श्रद्धाति, पश्चात् प्रधावित पतित, पुनरपि द्वेवन तथैव श्रद्धापित, पुनरपि प्रधावित, पतित, मृतीयायां वेलाया देवो नेच्छति, प्रसादित, उरधापित, प्रतिश्रुत, मातापितृवाचस्पृश्य तेन समं प्रधावित, एकस्मिन् वनपण्डे पूर्वभवान् कथयति, संबुद्धः प्रत्येकबुद्धो जात,

देवोऽपि पडिगओ, एवं सो ते कसाए नाए सरीरकरंडए छोढूण कओऽपि संचरिउं ण देइ, एवं सो ओदइयस्स आवस्स अकरणयाए अब्भुद्धिओ पडिक्कंतो होइ, दीहेण सामन्नपरियाएण सिद्धो, एवं भावपडिक्कमणं । आह—किणिमित्तं पुणो २ पडिक्कमिज्जइ ? जहा मज्झिमयाणं तहा कीस ण कज्जे पडिक्कमिज्जइ ? आयरिओ आह—इत्थं विज्जेण दिट्ठंतो—एगस्स रण्णो पुत्तो अईव पिओ, तेण चिंतियं—मा से रोगो भविस्सइ, किरियं करावेमि, तेण विज्जा सहाविया, मम पुत्तस्स तिगिच्छं करेह जेण गिरुओ होइ, ते भणंति—करेमो, राया भणइ—केरिसा तुज्जं जोगा ? एगो भणइ—जइ रोगो अत्थि तो उवसामेति, अहं नत्थि तं चेव जीरंता मारंति, विइओ भणइ—जइ रोगो अत्थि तो उवसामिंति, अहं णत्थि ण गुणं ण दोसं करिति, तइओ भणइ—जइ रोगो अत्थि तो उवसामिति, अहं णत्थि वण्णरूवजोवणलावणताए परिणमंति, विइओ विधी अणागयपरित्ताणे भावियवो, तइएण रण्णा कारिया किरिया, एवमिमं पि पडिक्कमणं जइ दोसा अत्थि तो

१ देवोऽपि प्रतिगत, एव स तान् कपायान् ज्ञातान् शरीरकरण्डके क्षिप्त्वा कुतोऽपि संचरितुं न ददति, एव स औदयिकस्य भावस्याकरणतयाऽभ्युत्थित, प्रतिक्रान्तो भवति, दीर्घेण श्रामण्यपर्यायेण सिद्धः, एव भावप्रतिक्रमण । किमिमित्तं पुन पुन प्रतिक्रम्यते ? यथा मध्यमकानां तथा कथं न कार्यं प्रति-क्रम्यते ? आचार्य आह—अत्र वैद्येन दृष्टान्त—एकस्य राज्ञः पुत्रोऽतीव प्रियः, तेन चिन्तित—माऽस्य रोगो भूत्, क्रिया कारयामि, तेन वैद्या शब्दिता—मम पुत्रस्य चिकित्सा कुरत येन नीरोगो भवति, ते भणन्ति—कुर्म, राजा भणति—कीदृशा युष्माकं योगा ! एवो भणति—यदि रोगोऽस्ति तदोपशमयन्ति, अथ नास्ति त एव जीर्यन्तो मारयन्ति, द्वितीयो भणति—यदि रोगोऽस्ति तदोपशमयन्ति अथ नास्ति न गुण न दोष कुर्वन्ति, तृतीयो भणति—यदि रोगोऽस्ति तदोप-शमयन्ति, अथ नास्ति वर्णरूपं यावन् लावण्यतया परिणमन्ति, द्वितीयो विधिरनागतपरित्राणे भावयितव्य, तृतीयेन राज्ञा कारिता क्रिया, एवमिदमपि प्रतिक्रमण यदि दोषा सन्ति तदा

विसोहिज्जंति, जइ णत्थि तो सोही चरित्तस्स सुद्धतरिया भवइ । उक्तं सप्रसङ्गं प्रतिक्रमणम्, अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण प्ररूपितत्वान्नेहाधिक्रियते, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षे-पस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चो वक्तव्यः, यावत्तच्चेदं सूत्रं—करेमि भन्ते! जाव वोसिरामि

अस्य व्याख्या—तल्लक्षणं चेदं—‘संहिता च पदं चैव’ त्यादि, अधिकृतसूत्रस्य व्याख्यालक्षणयोजना च सामायिकवद् द्रष्टव्या, आह—इदं स्वस्थान एव सामायिकाध्ययने उक्तं सूत्रं, पुनः किमभिधीयते ? पुनरुक्तदोषप्रसङ्गात्, उच्यते, प्रति-पिच्छासेवितादि समभावस्थेनैव प्रतिक्रान्तव्यमिति ज्ञापनार्थम्, अथवा ‘यद्वद्विषयातार्थं मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषोऽस्ति । तद्वद् रागविषयं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥ १ ॥’ रागविषयं चेदं, यतश्च मङ्गलपूर्वं प्रतिक्रान्तव्यम् अतः सूत्रकार एव तदभिधित्तुराह—

चत्तारि मंगलं अरिहंता मंगलं सिद्धा मंगलं साहू मंगलं केवलपण्णत्तो धम्मो मंगलं

मङ्गलं प्राग्निरूपितशब्दार्थः, तत्र चत्वारः पदार्था मङ्गलमिति, क एते चत्वारः ? तानुपदर्शयन्नाह—‘अरिहंता मंगल’-मित्यादि, अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेऽर्हन्तो मङ्गलं, सितं ध्मातं येषां ते सिद्धाः, ते च सिद्धा मङ्गलं, निर्वाणसाधकान् योगान् साधयन्तीति साधवः, ते च मङ्गलं, साधुग्रहणादाचार्योपाध्याया गृहीता एव द्रष्टव्याः, यतो न हि ते न साधवः, धारयतीति धर्मः, केवलमेवा विद्यत इति केवलिनः, केवलिभिः—सर्वज्ञैः प्रज्ञप्तः—प्ररूपितः केव-

१ विशेषयन्ति यदि न सन्ति तदा शुद्धिश्चाग्निश्च शुद्धतरा भवति ।

लिप्रज्ञप्तः, कोऽसौ ?-धर्मः—श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च मङ्गलम्, अनेन कपिलादिप्रज्ञप्तधर्मव्यवच्छेदमाह । अर्हदादीनां च मङ्गलता तेभ्य एव हितमङ्गलतात् सुखप्राप्तेः, अत एव च लोकोत्तमत्वमेवामिति, आह च—

चत्तारि लोयुत्तमा अरिहंता लोयुत्तमा सिद्धा लोयुत्तमा साहू लोयुत्तमा केवलपण्णत्तो धम्मो लोयुत्तमो अथवा कुतः पुनरर्हदादीनां मङ्गलता ? लोकोत्तमत्वात्, तथा चाऽऽह—‘चत्तारि लोयुत्तमा’ चत्वारः—स्वत्वनन्तरोक्ता वक्ष्य-माणा वा लोकस्य—भावलोकादेरुत्तमाः—प्रधाना लोकोत्तमाः, क एते चत्वारस्तानुपदर्शयन्नाह—‘अरिहंता लोयुत्तमा, इत्यादि, अर्हन्तः—प्राग्निरूपितशब्दार्थाः, लोकस्य—भावलोकस्य उत्तमाः—प्रधानाः, तथा चोक्तम्—अरिहंता ताव तर्हि उत्तमा हुन्ती उ भावलोयस्स । कम्हा ? जं सवासिं कम्मपयडीपसत्थाणं ॥ १ ॥ अणुभावं तु पडुच्चा वेअणियाऊण णामगोयस्स । भावस्सोदइयस्सा णियमा ते उत्तमा होति ॥ २ ॥ एवं चेव य भूओ उत्तरपगईविसेसणविसिद्धं । भण्णइ हु उत्तमत्तं नमासओ से णिसामेह ॥ ३ ॥ साय मणुयाउ दोण्णी णामप्पगई समा पसत्था य । मणुगइ पणिंदिजाई ओरालियते-यकम्मं च ॥ ४ ॥ ओरालियंगुवंगा समचउरंसं तहेव संठाणं । वइरोसभसंघयणं वण्णरसगधफासा य ॥ ५ ॥ अगुरुलहुं

१ अर्हन्तस्तावत्तजोत्तमा भवन्त्येव भावलोकस्य । कस्मात् ? यत्सर्वासां कर्मप्रवृत्तीनां प्रशस्तानाम् ॥ १ ॥ अनुभाव तु प्रतीत्य पेदनीयायुषोर्नामगोत्रयो भाव औदयिके नियमात् ते उत्तमा भवन्ति ॥ २ ॥ एवमेव च भूय उत्तरप्रकृतिविशेषणविशिष्टम् । भण्यते उत्तमात्त्व समासतत्त्वस्य निशामयत ॥ ३ ॥ सातम गुजायुषी द्वे नामप्रकृतयस्तस्येमा समा प्रशस्ताश्च । मनुजगति पञ्चेन्द्रियजातिरौदारिक तैजस कर्मण च ॥ ४ ॥ औदारिकाद्गोपाद्गानि समचतुरस्र तथैव स्थानम् वज्रप्रभसहस्रं वर्णा रसगन्धस्पर्शाश्च ॥ ५ ॥ अगुरुलघु

‘उवघायं परघाऊसासविहगइ पसत्था । तमवायरपज्जन्ग पत्तेयथिराथिराइं च ॥ ६ ॥ सुभमुज्जोयं सुभगं सुसरं आदेज्ज तह य जसकित्ती । तत्तो णिम्मिणत्तिवगर णामपगइं समेयाइं ॥ ७ ॥ तत्तो उच्चागोयं चोत्तीसेहिं सह उदय-भावेहिं । ते उत्तमा पहाणा अणणणतुल्ला भवंतीह ॥ ८ ॥ उवसमिए पुण भावो अरहंताणं ण विज्जई सो हु । खाइग-भावस्स पुणो आवरणणं दुवेण्हंपि ॥ ९ ॥ तह मोहअंतराईं णिस्सेसखयं पडुच्च एएसिं । भावखए लोगस्स उ भवंति ते उत्तमा णियमा ॥ १० ॥ हवइ पुण सन्निवाए उदयभावे हु जे भणियपुवं । अरहंताणं ताणं जे भणिया खाइगा भावा ॥ ११ ॥ तेहि सया जोगेणं णिप्फज्जइ सण्णिवाइओ भावो । तस्सवि य भावलोगस्स उत्तमा हुंति णियमेणं ॥ १२ ॥ सिद्धाः—प्राप्तिरूपितशब्दार्था एव, तेऽपि च क्षेत्रलोकस्य क्षायिकभावलोकस्य चोत्तमाः—प्रधानाः लोकोत्तमाः, तथा चोक्तम्—‘लोउत्तमत्ति सिद्धा ते उत्तमा होंति खित्तलोगस्स । तेलोउत्तमत्थयत्था जं भणियं होइ ते णियमा ॥ १ ॥’

१ उपपातं पराघातोद्भवसो विहायोगतिः प्रशस्ता । प्रसवादरपर्याप्तकाः प्रत्येकशिरास्विराणि च ॥ ६ ॥ शुभमुपोतं सुभग सुसरं चादे यन्धाच भवति यथाःकीर्तिः । ततो निर्माणं तीर्थंकरवं नामप्रकृतपस्तस्यैताः ॥ ७ ॥ तत उच्चैर्गोचं चतुर्दिशता सहोदयिकभावे । ते उत्तमाः प्रधाना अनन्यतुदया भवन्तीह ॥ ८ ॥ औपशमिक पुनर्भावोऽर्हतां न विद्यते सः । क्षायिकभावस्य पुनरावरणयोर्द्वयोरपि ॥ ९ ॥ तथा मोहान्तराधी निःशेषक्षयं प्रतीक्षतेयाम् । भावे क्षायिके लोकस्य तु भवन्ति ते उत्तमा नियमात् ॥ १० ॥ भवति पुनः साक्षिपातिके औदयिकभावे ये भणितपूर्वाः । अर्हतां तेषां ये भणिताः क्षायिका भावाः ॥ ११ ॥ तै सदा योगेन निष्पद्यते साक्षिपातिको भावः । तस्यापि च भावलोकलोत्तमा भवन्ति नियमेन ॥ १२ ॥ लोकोत्तमा इति सिद्धादौ नत्तमा भवन्ति क्षेत्रलोकस्य । क्षेत्रलोक्यमस्तकस्या यन्नणित भवति ते निगमात् ॥ १ ॥ * सुभसुभगसुसरं वा प्र० ।

णिस्सेसकम्मपगडीण वावि जो होइ खाइगो भावो । तस्सवि हु उत्तमा ते सबपयडिवज्जिया जम्हा ॥ २ ॥ साधवः—प्राग्-निरूपितशब्दार्था एव, ते च दर्शनज्ञानचारित्रभावलो ह्य उत्तमाः—प्रधाना लोकोत्तमाः, तथा चोक्तम्—‘लोउत्तमत्ति साहू पडुच्च ते भावलोगमेयं तु । दंसणनाणचरित्ताणि तिण्णि जिणइंदभणियाणि ॥ १ ॥’ केवलप्रज्ञसो धर्मः—प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, स च क्षायोपशमिकौपशमिकक्षायिकभावलोकस्योत्तमः—प्रधानः लोकोत्तमः, तथा चोक्तम्—‘धम्मो सुत चरणे या दुहावि लोउत्तमोत्ति णायवो । खओवसमिओवसमियं खइयं च पडुच्च लोगं तु ॥ १ ॥’ यत एव लोकोत्तमा अतएव शरण्याः, तथा चाऽऽह—‘चत्तारि सरणं पवज्जामि’ अथवा कथं पुनर्लोकोत्तमत्वम्?, आश्रयणीयत्वात्, आश्रयणीयत्वमुपदर्शयन्नाह—‘चत्तारि सरणं पवज्जामि अरिहन्ते सरणं पवज्जामि सिद्धे सरणं पवज्जामि साहू सरणं पवज्जामि केवलपण्णत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि’ ॥ (सू०)

चत्वा(तु)रः संसारभयपरित्राणाय ‘शरणं प्रपद्ये’ आश्रयं गच्छामि, भेदेन तानुपदर्शयन्नाह—‘अरिहन्ते’ त्यादि, अर्हतः ‘शरणं प्रपद्ये’ सांसारिकदुःखशरणार्थाहृत आश्रयं गच्छामि, भक्तिं करोमीत्यर्थः, एवं सिद्धान्शरणं प्रपद्ये, साधून् शरणं प्रपद्ये, केवलप्रज्ञसं धर्मं शरणं प्रपद्ये । इत्थं कृतमङ्गलोपचारः प्रकृतं प्रतिक्रमणसूत्रमाह—

‘इच्छामि पडिक्कमिउं जो मे देवसिओ अहआरो कओ, काइओ वाइओ माणसिओ, उस्सुत्तो उग्गग्गो

१ निःशेषकर्मप्रकृतीनां चापि यो भवति क्षायिको भावः । तस्याप्युत्तमास्ते सर्वप्रकृतिनिर्वाहता यस्मात् ॥ २ ॥ २ लोकोत्तमा इति साधवः प्रतीक्ष्य ते भाव-लोकमेव तु । दर्शनज्ञानचारित्राणि ग्रीणि जिनेन्द्रभणितानि ॥ १ ॥ ३ धर्मः श्रुत चरणं च द्विधापि लोकोत्तम इति ज्ञातव्यः । क्षायोपशमिकौपशमिकौ क्षायिक च प्रतीक्ष्य लोकम् ॥ १ ॥ * प्राणाय प्र०

अकप्पो अकरणिज्जो दुड्झाओ दुड्धिचिन्तिओ अणायारो अणिच्छियव्वो असमणपाउग्गो नाणे दंसणे चरित्ते सुए सामाहए तिण्हं शुत्तीणं चउण्हं कसायाणं पंचण्हं महव्वयाणं छण्हं जीवणिकायाणं सत्तण्हं पिंडेसणाणं अट्ठण्हं पवयणमाऊणं नवण्हं वेभचेरशुत्तीणं दसविहे समणधम्मं समणाणं जोगाणं जं खंडिअं जं विराहिं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

इच्छामि प्रतिक्रमितुं यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इत्येवं पदानि वक्तव्यानि, अधुना पदार्थः—इच्छामि—अभिल-पामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुं, कस्य य इत्यतिचारमाह—मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः, अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो—निर्वर्तितः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, ‘मिच्छामि दुक्कडं’ अनेन तु निष्ठाकालमिति भावना, स पुनरतिचारः उपाधिभेदेनानेकधा भवति, अत एवाह—कायेन—शरीरेण निर्वृत्तः कायिकः कायकृत इत्यर्थः, वाचा निर्वृत्तो वाचिकः—वाकृत इत्यर्थः, मनसा निर्वृत्तो मानसः, स एव ‘मानसिउं’ति मनःकृत इत्यर्थः—ऊर्ध्वं सूत्रादुत्सूत्रः सूत्रानुक्त इत्यर्थः, मार्गः क्षायोपशमिको भावः, ऊर्ध्वं मार्गादुन्मार्गः, क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिक-भावसङ्क्रम इत्यर्थः, कल्पनीयः न्यायः कल्पो विधिः आचारः कल्प्यः—चरणकरणव्यापारः न कल्प्यः—अकल्प्यः, अत-द्रूप इत्यर्थः, करणीयः सामान्येन कर्तव्यः न करणीयः—अकरणीयः, हेतुहेतुमद्भावाश्चान्न, यत एवोत्सूत्रः अत एवोन्मार्ग इत्यादि, उक्तस्तावत्कायिको वाचिकश्च, अधुना मानसमाह—दुष्टो ध्यातो दुर्ध्यातः—आर्तरौद्रलक्षण एकाग्रचित्ततया, दुष्टो निचिन्तितो दुर्विचिन्तितः—अशुभ एव चलचित्तया, यत एवेत्थम्भूतः अत एवासौ न श्रमणप्रायोग्यः अश्रमणप्रायोग्यः तप-

स्वयनुचित इत्यर्थः, यत एवाश्रमणप्रायोग्योऽत एवानाचारः, आचरणीयः आचारः न आचारः अनाचारः—साधूनामनाचरणीयः, यत एव साधूनामनाचरणीयः अत एवानेष्टव्यः—मनागपि मनसाऽपि न प्रार्थनीय इति, किंविषयोऽयमतिचार इत्याह—
‘णाणे दंसणे चरित्ते’ ज्ञानदर्शनचारित्रविषयः, अधुना भेदेन व्याचष्टे—‘सुए’ति श्रुतविषयः, श्रुतग्रहणं मत्यादिज्ञानोपलक्षणं, तत्र विपरीतप्ररूपणाऽकालस्वाध्यायादिरतिचारः, ‘सामाइय(ए)’ति सामायिकविषयः, सामायिकग्रहणात् सम्यक्त्वसामायिकचारित्रसामायिकग्रहणं, तत्र सम्यक्त्वसामायिकातिचारः शङ्कादिः, चारित्रसामायिकातिचारं तु भेदेनाह—‘तिण्हं गुत्तीण’मित्यादि, तिसृणां गुत्तीनां, तत्र प्रविचाराप्रविचाररूपा गुप्तयः, चतुर्णां कपायाणां—क्रोधमानमायालोभानां, पञ्चानां महाव्रतानां—प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानां, षण्णां जीवनिकायानां पृथिवीकायिकादीनां, सप्तानां पिण्डैपणानां—असंसृष्टादीनां, ताश्चेमाः—‘संसद्धमसंसद्धा उद्धड तह होइ अप्पलेवा य । उग्गहिआ पग्गहिआ उज्झिय तह होइ सत्तमिआ ॥ १ ॥’

व्याख्या—तत्रासंसृष्टा हस्तमात्राभ्यां चिन्त्या, ‘असंसद्धे हत्थे असंसद्धे मत्ते, अखरडियमिति वुत्तं भवइ’ एवं गृह्यतः प्रथमा भवति, गाथाया सुखमुखोच्चारणार्थमन्यथा पाठः, संसृष्टा ताभ्यामेव चिन्त्या, ‘संसद्धे हत्थे संसद्धे मत्ते, खरडि-इत्ति वुत्तं होइ, एवं गृह्यतो द्वितीया, उद्धृता नाम स्थालादौ स्वयोगेन भोजनं जातमुद्धृतं, ततः ‘असंसद्धे हत्थे संसद्धे मत्ते असंसद्धे वा मत्ते संसद्धे हत्थे’ एवं गृह्यतस्तृतीया, अल्पलेपा नाम अल्पशब्दोऽभाववाचकः निर्लेपं—पृथुकादि गृह्यत-

१ असंसृष्टो हस्तोऽसंसृष्ट मात्र अखरडित इत्युक्तं भवति २ संसृष्टो हस्तो संसृष्ट मात्र खरडित इत्युक्तं भवति. ३ असंसृष्टो हस्तो असंसृष्ट मात्र असंसृष्ट वा मात्र संसृष्टो हस्तो “ नेन प्र०.

श्रुती, अवगृहीता नाम भोजनकाले शरावादिपूषहितमेव भोजनजातं ततो गृह्यतः पञ्चमी, प्रगृहीता नाम भोजनवेलायां दातुमभ्युद्यतेन करादिना प्रगृहीतं यद्भोजनजातं भो(भु)क्त्वा वा स्वहस्तादिना तद्गृह्यत इति भावना पृष्टी, उज्झितधर्मा नाम यत्परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदुद्धृत्यक्तं वा गृह्यत इति हृदयं सप्तमी, एष खलु समासार्थः, व्यासार्थस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः, सप्तानां पानैपणानां केचित् पठन्ति, ता अपि चैवम्भृता एव, नवरं चतुर्थी नानात्वं, तत्राप्यायामसौवीरादि निर्लेपं विज्ञेयमिति, अष्टानां प्रवचनमातृणां, ताश्चाष्टौ प्रवचनमातरः—तिस्रो गुप्तयः तथा पञ्च समितयः, तत्र प्रवीचाराप्रवीचाररूपा गुप्तयः, समितयः प्रवीचाररूपा एव, तथा चोक्तम्—“समिओ णियमा गुत्तो गुत्तो समियत्तणमि भइयवो । कुसलवइमुदीरितो जं वयगुत्तोऽवि समिओऽवि ॥ १ ॥” नवानां ब्रह्मचर्य-गुत्तीनां—वसतिकथादीनाम्, आसां स्वरूपमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः, दशविधे-दशप्रकारे श्रमणधर्मे—साधुधर्मे क्षान्त्यादिके, अस्यापि स्वरूपमुपरिष्ठाद्वक्ष्यामः, अस्मिन् गुप्त्यादिषु च ये श्रामणा योगाः—श्रमणानामेते श्रामणास्तेषां श्रामणानां योगानां—व्यापाराणां सम्यक्प्रतिसेवनश्रद्धानप्ररूपणालक्षणानां यत् खण्डितं—देगतो भग्नं यद्विराहितं—सुतरां भग्नं, न पुनरेकान्ततोऽभावमापादितं, तस्य खण्डनविराधनद्वाराऽऽयातस्य चारित्रातिचारस्यैतद्गोचरस्य ज्ञानादिगोचरस्य च दैवसिकातिचारस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव ‘मिच्छामि दुक्कडं’ इत्यनेन तु निष्ठाकालमाह, मिथ्येति—प्रतिक्रामामि दुष्कृतमेतदकर्तव्यमित्यर्थः, अत्रेयं सूत्रस्पर्शिकगाथा—

१ समितो नियमाहुतो गुप्त समितत्वे भक्तव्य । कुशलवाचमुदीरयन् यद्गोचरोऽपि समितोऽपि ॥ १ ॥

पडित्तिद्वानं करणे किच्चाणमकरणे य पडिक्कमणं । असइहणे य तहा विचरीयपरूवणाए य ॥ १२७१ ॥

व्याख्या—‘प्रतिपिच्छानां’निवारितानामकालस्वाध्यायादीनामतिचाराणां ‘करणे’ निष्पादने आसेवन इत्यर्थः, किं ?—प्रतिक्रमणमिति योगः, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः, ‘कृत्यानाम्’ आसेवनीयानां कालस्वाध्यायादीनां योगानाम् ‘अकरणे’ अनिष्पादनेऽनासेवने प्रतिक्रमणम्, अश्रद्धाने च तथा केवलिप्ररूपितानां पदार्थानां प्रतिक्रमणमिति वर्तते, विपरीतप्ररूपणायां च अन्यथा पदार्थकथनायां च प्रतिक्रमणमिति गाथार्थः ॥ १२७१ ॥ अनया च गाथया यथायोगं सर्वसूत्राण्यनुगन्तव्यानि, तद्यथा—सामायिकसूत्रे प्रतिपिच्छौ रागद्वेषौ तयोः करणे कृत्यस्तु तन्निग्रहस्तस्याकरणे सामायिकं मोक्षकारणमित्यश्रद्धाने असमभावलक्षणं सामायिकमिति विपरीतप्ररूपणायां च प्रतिक्रमणमिति, एवं मङ्गलादि-सूत्रेष्वप्यायोज्यं, चत्वारो मङ्गलमित्यत्र प्रतिपिच्छोऽमङ्गलाध्यवसायस्तत्करण इत्यादिना प्रकारेण, एवमोघातिचारस्य समासेन प्रतिक्रमणमुक्तं, साम्प्रतमस्यैव विभागेनोच्यते, तत्रापि गमनागमनातिचारमधिकृत्याऽऽह—

इच्छामि पडिक्कमिं इरियावहियाए विराहणाए गमणागमणे पाणक्कमणे वीयक्कमणे हरियक्कमणे ओसा-उत्तिगपणगदगमडिमक्कडासंताणासंकमणे जे मे जीवा विराहिया एगिंदिया वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अभिहआ वत्तिआ लेसिआ संघाहआ संघट्टिआ परिआविआ किलाभिआ उहविआ ठाणाओ ठाणं संकामिआ जीविआओ ववरोविआ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि—अभिलषामि प्रतिक्रमितुं—निवर्तितुम्, ईर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते,

तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमिति, तत्रैरणमीर्या गमनमित्यर्थः, तत्प्रधानः पन्था ईर्यापथः तत्र भवेर्यापथिकी तस्यां, कैस्यामित्यत आह-विराध्यन्ते-दुःखं स्थाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना-क्रिया तस्यां विराधनायां सत्यां, योऽतिचार इति वाक्यशेषः, तस्येति योगः, विषयमुपदर्शयन्नाह-गमनं चागमनं चेत्येकवद्भावस्तस्मिन्, तत्र गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतेरिति, आगमनं प्रयोजनपरिसमाप्तौ पुनर्वसतिमेवेति, तत्रापि यः कथं जातोऽतिचार इत्यत आह-'पाणकमणे' प्राणिनो-ह्रीन्द्रियादयस्त्रसा गृह्यन्ते, तेषामाक्रमणं-पादेन पीडनं प्राण्याक्रमणं, तस्मिन्निति, तथा बीजाक्रमणे, अनेन बीजानां जीवत्वमाह, हरिताक्रमणे, अनेन तु सकलवनस्पतेरेव, तथाऽवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानसङ्गमणे सति, तत्रावश्या- -जलविशेषः, इह चावश्यायग्रहणमतिशयतः शेषजलसम्भोग-परिवारणार्थमिति, एवमन्यत्रापि भावनीयं, उत्तिङ्गा-गर्दभाकृतयो जीवाः कीटिकानगराणि वा पनकाः-फुट्ति दगमृत्तिका-चिकखलम्, अथवा दकग्रहणादपकायः, मृत्तिकाग्रहणान् पृथ्वीकायः, मर्कटसन्तानः कोलिकजालमुच्यते, ततश्चावश्याय-श्रोत्तिङ्गश्चेत्यादिद्वन्द्वः, अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानास्तेषां सङ्गमणं-आक्रमणं तस्मिन्, किं बहुना!, कियन्तो भेदेनाऽऽख्यास्यन्ते?, सर्वे ये मया जीवा विराधिता-दुःखेन स्थापिताः, एकैन्द्रियाः-पृथिव्यादयः, द्वीन्द्रियाः-कृम्यादयः, त्रीन्द्रियाः-पिपीलिकादयः, चतुरिन्द्रिया-भ्रमरादयः, पञ्चेन्द्रिया-मूषिकादयः, अभिहता-अभिमुख्येन हताः, चरणेन घटिताः, उत्क्षिप्य क्षिप्ता वा, वर्तिताः-पुञ्जीकृताः, धूल्या वा स्थगिता इति, श्लेषिताः-पिष्टाः, भूस्यादिषु वा लगिताः.

* किंविशिष्टायां प्र०. + अभिसुप्तागता.

सद्वातिता-अन्योऽन्यं गात्रैरेकत्र लगिताः, सद्घटिता-मनाक् स्पृष्टाः, परितापिताः-समन्ततः पीडिताः, क्लामिताः-समुद्धातं नीताः ग्लानिमापादिता इत्यर्थः, अवद्राविता-उग्रासिताः स्थानात् स्थानान्तरं सङ्गामिताः-स्वस्थानात् परं स्थानं नीताः, जीविताद् व्यपरोपिताः, व्यापादिता इत्यर्थः, एवं यो जातोऽतिचारस्तस्य, एतावता क्रियाकालमाह, तस्यैव 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन निष्ठाकालमाह, मिथ्या दुष्कृतं पूर्ववद्, एवं तस्येत्युभययोजना सर्वत्र कार्या । इत्थं गमनातिचारप्रतिक्रमणमुक्तम्, अधुना त्वग्वर्तनस्थानातिचारप्रतिक्रमणं प्रतिपादयन्नाह—

इच्छामि पडिक्कमिडं पगामसिज्जाए निगामसिज्जाए संथाराउव्वट्टणाए परिवट्टणाए आउंटणपसारणाए छप्पणसंघट्टणाए कूइए कक्कराइए छिइए जंभाइए आमोसे ससरक्खामोसे आउलमाउलाए सोअणवत्तिआए इत्थीचिप्परिआसिआए दिट्ठीचिप्परिआसिआए मणचिप्परिआसिआए पाणभोयणचिप्परिआसिआए जो मे देवसिओ अहआरो कओ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (स०)

अस्य व्याख्या—इच्छामि प्रतिक्रमितुं पूर्ववत्, कस्येत्याह-प्रकामशय्या हेतुभूतया यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, अनेन क्रियाकालमाह, 'मिच्छामि दुक्कडं' इत्यनेन तु निष्ठाकालमेवेति भावना, एवं सर्वत्र योजना कार्येति, 'शीङ् स्वप्ने' अस्य यप्रत्ययान्तस्य 'कृत्यत्युटो बहुल' (पा० ३-३-११३) मिति वचनात् शयनं शय्या प्रकामं-चानुर्यामं शयनं प्रकामशय्या शेरतेऽस्यामिति वा शय्या-संस्तरकादिलक्षणा प्रकामा-उत्कटा शय्या प्रकामशय्या-संस्तारोत्तरपट्टकातिरिक्ता प्रावरणमधिकृत्य कल्पत्रयातिरिक्ता वा तया हेतुभूतया, स्वाध्यायाद्यकरणतश्चेहातिचारः, प्रतिदिवसं प्रकामशय्यैव निकाम-शय्योच्यते तया हेतुभूतया, अत्राप्यतिचारः पूर्ववत्, उद्धर्तनं तत्प्रथमतया वामपार्श्वेन सुप्तस्य दक्षिणपार्श्वेन वर्तनमुद्धर्तन-मुद्धर्तनमेवोद्धर्तना तया, परिवर्तनं पुनर्वामपार्श्वेनैव वर्तनं तदेव परिवर्तना तया, अत्राप्यप्रमृज्य कुर्वतोऽतिचारः, आकुञ्चनं-गात्रसङ्कोचलक्षणं तदेवाकुञ्चना तया, प्रसारणम्-अङ्गानां विक्षेपः तदेव प्रसारणा तया, अत्र च कुकुट्टिहट्टान्तप्रतिपादितं विधिमकुर्वतोऽतिचारः, तथा चोक्तम्-'कुक्कुडिपायपसारे जह आगासे पुणोवि आउंटे । एवं पसारिज्जणं आगासि पुणोवि आउंटे ॥ १ ॥ अडकुंडिय सिय ताहे जहियं पायस्स पण्हिया ठाइ । तहियं पमज्जिज्जणं आगासेणं तु णेज्जणं ॥ २ ॥ पायं ठाविचु तहिं आगामे चैव पुणोवि आउंटे । एवं विहिमकरंते अइयारो तत्थ से होइ ॥ ३ ॥' पट्पदिकानां-यूकानां मद्घट्टनम्-अविधिना स्पर्शनं पट्पदिकासङ्घट्टनं तदेव पट्पदिकासङ्घट्टना तया, तथा 'कूइए'ति कूजिते सति योऽतिचारः, कूजितं-कामितं तस्मिन् अविधिना मुखवस्तिका करं वा मुखेऽनाधाय कृत इत्यर्थः, विषमा घर्मवतीत्यादिशय्यादोषोद्धारणं सकर्कराधितमुच्यते तस्मिन् सति योऽतिचारः, इह चाऽऽर्त्थध्यानजोऽतिचारः, ध्रुते-अविधिना जृम्भितेऽविधि-नैव आमर्षणम् आमर्षः-अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः तस्मिन्, सरजस्कामर्षं सति, सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं तत्संस्पर्शं सतीत्यर्थः, एवं जाग्रतोऽतिचारसम्भवमधिकृत्योक्तम्, अधुना सुप्तस्योच्यते-'आउलमाउलाए'ति आकुलाकुलया-हृयादिपरिभोगविवाहयुष्मादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया-स्वप्ननिमित्तया, विराधनयेति गम्यते, सा पुनर्म-

लोत्तरगुणातिचारविषया भवत्यतो भेदेन तां दर्शयन्नाह—‘इत्थीविपरियासियाए’त्ति स्त्रिया विपर्यासः स्त्रीविपर्यासः—अ-
ब्रह्मासेवनं तस्मिन् भवा स्त्रीवैपर्यासिकी तथा, स्त्रीदर्शनानुरागतस्तदवलोकनं दृष्टिविपर्यासः तस्मिन् भवा दृष्टिवैपर्या-
सिकी तथा, एवं मनसाऽध्युपपातो मनोविपर्यासः तस्मिन् भवा मनोवैपर्यासिकी तथा, एवं पानभोजनवैपर्यासिक्या,
रात्रौ पानभोजनपरिभोग एव तद्विपर्यासः, अनया हेतुभूतया च इत्यतिचारमाह, मयेत्यात्मनिर्देशः, दिवसेन निर्वृत्तो
दिवसपरिमाणो वा दैवसिकः, अतिचरणमतिचारः—अतिक्रम इत्यर्थः, कृतो—निर्वर्तितः ‘तस्स मिच्छामि दुक्कडं’ पूर्ववत्,
आह—दिवा शयनस्य निषिद्धत्वादसम्भव एवास्यातिचारस्य, न, अपवादविषयत्वादस्य, तथाहि—अपवादतः सुष्यत एव
दिवा अध्वानखेदादौ, इदमेव वचनं ज्ञापकम् ॥ एवं त्वग्वर्तनास्थानातिचारप्रतिक्रमणमभिधायेदानीं गोचरातिचारप्रति-
क्रमणप्रतिपादनायाऽऽह—

पडिक्कमामि गोयरचरियाए भिक्खायरियाए उग्घाडकवाडउग्घाडणाए साणावच्छादारासंवट्टणाए मंडी-
पाहुडिआए वलिपाहुडिआए ठवणापाहुडिआए संकिए सहसागारिए अणेसणाए पाणभोयणाए वीय-
भोयणाए हरियभोयणाए पच्छेकम्मियाए पुरेकम्मियाए अदिट्टहडाए दगसंसट्टहडाए रयसंसट्टहडाए पारि-
साडणिआए पारिठावणिआए ओहासणभिक्खाए जं उग्गमेणं उप्पायणेसणाए अपरिसुद्धं परिगहियं परि-
भुत्तं वा जं न परिट्टविअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (मू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि—निवर्तयामि, कस्य ?—गोचरचर्यायां—भिक्षाचर्यायां, योऽतिचार इति गम्यते, तस्येति
योगः, गोश्वरणं गोचरः चरणं—चर्या गोचर इव चर्या गोचरचर्या तस्यां गोचरचर्यायां, कस्यां ?—भिक्षार्थं चर्या भिक्षा-
चर्या तस्यां, तथाहि—लाभालाभनिरपेक्षः खल्वदीनचित्तो मुनिरुत्तमाधममध्यमेण कुलेष्विष्टानिष्टेषु वस्तुषु रागद्वेषावग-
च्छन् भिक्षामटतीति, कयं पुनस्तस्यामतिचार इत्याह—‘उग्घाडकवाडउग्घाडणाए’ उद्घाटम्—अदत्तार्गलमीपत्स्थगितं वा
किं तत् ?—रूपाटं तस्योद्घाटनं—सुतरां प्रेरणम् उद्घाटकपाटोद्घाटनम् इदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना तथा हेतुभूतया
इह चाप्रमार्जनादिभ्योऽतिचारः, तथा श्वानवत्सदारकसङ्घट्टनयेति प्रकटार्थं, मण्डीप्राभृतिकया वलिप्राभृतिकया स्थाप-
नाप्राभृतिकया, आसां स्वरूपं—‘मंडीपाहुडिया साहुंमि आगए अगकूरमंडीए । अण्णंमि भायणंमि व काडं तो देइ साहुस्स
॥ १ ॥ तथ पवत्तणदोसो ण कप्पए तारिसा सुविहियणं । वलिपाहुडिया भण्णइ चउड्हिसिं काउ अच्चणियं ॥ २ ॥
अग्गिमि व छोट्ठणं सिथे तो देइ साहुणो भिक्खं । सावि ण कप्पइ ठवणा (जा) भिक्खायरियाण ठवियाउ ॥ ३ ॥’
आधाकर्मादीनाम्—उद्गमादिदोषाणामन्यतमेन शङ्किते गृहीते सति योऽतिचारः, सहसाकारे वा सत्यकल्पनीये गृहीत
इति, अत्र च तमपरित्यजतोऽविधिना वा परित्यजतो योऽतिचारः, अनेन प्रकारेणानेपणया हेतुभूतया, तथा ‘पाणभो-
यणाए’त्ति प्राणिनो—रसजादयः भोजने—दध्योदनादौ सङ्घट्टयन्ते—विराध्यन्ते व्यापाद्यन्ते वा यस्यां प्राभृतिकायां सा

१ मण्डिप्राभृतिका साधावागते अग्रक्रमण्यै । अन्यस्मिन् भाजने वा कृत्वा ततो ददाति साधये ॥ १ ॥ तत्र प्रवर्तनदोषो न कल्पते तादृशी सुविहि-
तानाम् । वलिप्राभृतिका भण्यते चतुर्दिश कृत्वाऽर्चनिकाम् ॥ २ ॥ अग्रा वा क्षिप्या सिक्वान् ततो ददाति साधये भिक्षाम् । साऽपि न कल्पते स्थापना(या)
भिन्नाचरेभ्यः स्थापिता ॥ ३ ॥

प्राणिभोजना तथा, तेपा च सङ्घट्टनादि दातृग्राहकप्रभवं विज्ञेयम्, अत एवातिचारः, एवं ‘वीयभोयणाए’ वीजानि
भोजने यस्यां सा वीजभोजना तथा, एवं हरितभोजनया, ‘पच्छाकम्मियाए पुरेकम्मियाए’ पश्चात् कर्म यस्यां पश्चाज्ज-
लोज्जनकर्म भवति पुरःकर्म यस्यामादाविति, ‘अदिट्टहडाए’त्ति अट्टाहृतया—अट्टोत्क्षेपमानीतयेत्यर्थः, तत्र च सत्त्व-
सङ्घट्टनादिनाऽतिचारसम्भवो, दगसंसट्टाहृतया—उदकसम्ब्रज्जानीतया हस्तमात्रगतोदकसंसृष्टया वा भावना, एवं रजः
संसृष्टाहृतया, नवरं रजः पृथिवीरजोऽभिगृह्यते, ‘पारिसाडणिआए’त्ति परिशाटः—उज्जनलक्षणः प्रतीत एव तस्मिन् भवा
परिशाटनिका तथा, ‘पारिठावणिआए’त्ति परिस्थापनं—प्रदानभाजनगतद्रव्यान्तरोज्जनलक्षणं तेन निर्वृत्ता परिस्थाप-
निका तथा, एतदुक्तं भवति—‘पारिठावणिआए खलु जेण भाणेण देइ भिक्खं तु । तंमि पडिओयणाई जातं सहसा परिट्ट-
वियं ॥ १ ॥’ ‘ओहासणभिक्खाए’त्ति विशिष्टद्रव्ययाचनं समयपरिभाषया ‘ओहासणंमि भण्णइ’ तत्प्रधाना या भिक्षा
तथा, कियदत्र भणिप्यामो ?, भेदानामेवंप्रकाराणां बहुत्वात्, ते च सर्वेऽपि यस्मादुद्गमोत्पादनैपणास्ववतरन्त्यत आह—
‘जं उग्गमेण’ मित्यादि, यत्किञ्चिदशनाद्युद्गमेन—आधाकर्मादिलक्षणेन उत्पादनया—धात्र्यादिलक्षणया एपणया—शङ्किता-
दिलक्षणया अपरिशुद्धम्—अयुक्तियुक्तं प्रतिगृहीतं वा परिभुक्तं वा यन्न परिष्ठापितं, कथञ्चित् प्रतिगृहीतमपि यन्नोद्भिन्नं
परिभुक्तमपि च भावतोऽपुनःकरणादिना प्रकारेण यन्नोद्भिन्नम्, एवमनेन प्रकारेण यो जातोऽतिचारस्तस्य मिथ्या
दुष्कृतमिति पूर्ववत् ॥ एवं गोचरातिचारप्रतिक्रमणमभिधायाधुना स्वाध्यायाद्यतिचारप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाऽऽह—

पडिक्कमामि चाउक्कालं सज्जायस्स अकरणयाए उभओकालं भंडोचगरणस्स अप्पडिलेहणयाए दुप्पडिलेहणयाए अप्पमज्जणाए दुप्पमज्जणाए अइक्कमे वइक्कमे अइयारे अणायारे जो मे देवसिओ अइआरो कओ तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सू०)

अस्य व्याख्या—प्रतिक्रमामि पूर्ववत्, कस्य ?—चतुष्कालं—दिवसरजनीप्रथमचरमप्रहरेष्वित्यर्थः, स्वाध्यायस्य—सूत्र-पौरुषीलक्षणस्य, अकरणतया—अनासेवनया हेतुभूतयेत्यर्थः, यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तस्येति योगः, तथोभय-कालं—प्रथमपश्चिमपौरुषीलक्षणं भाण्डोपकरणस्य—पात्रवस्त्रादेः ‘अप्रत्युपेक्षणया दुष्प्रत्युपेक्षणया’ तत्राप्रत्युपेक्षणा—मूलत एव चक्षुषाऽनिरीक्षणा दुष्प्रत्युपेक्षणा—दुर्निरीक्षणा तथा, ‘अप्रमार्जनया दुष्प्रमार्जनया’ तत्राप्रमार्जना मूलत एव रजोहरणा-दिनाऽस्पर्शना दुष्प्रमार्जना त्वविधिना प्रमार्जनेति, तथा अतिक्रमे व्यतिक्रमे अतिचारे अनाचारे यो मया दैवसिकोऽ-तिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमित्येतत्प्राग्वत्, नवरमतिक्रमादीनां स्वरूपमुच्यते—‘आधाकर्मनिमन्त्रणे पडिसुणमाणे अइक्कमो होइ । पयभेयाइ वइक्कम गहिए तइएयरो गिलिए ॥ १ ॥’ अस्य व्याख्या—आधाकर्मनिमन्त्रणे गृहीप्ये एवं प्रतिशृण्वति सति साधावतिक्रमः—साधुक्रियोलङ्घनरूपो भवति, यत एवम्भूतं वचः श्रोतुमपि न कल्पते, किं पुनः प्रति-पत्तुं ? ततः प्रभृति भाजनोद्ग्रहणादौ तावदतिक्रमो यावदुपयोगकरणं, ततः कृते उपयोगे गच्छतः पदभेदादिव्यतिक्रम-स्तावद् यावदुत्तिष्ठं भोजनं दात्रेति, ततो गृहीते सति तस्मिन्स्तृतीयः, अतिचार इत्यर्थः, तावद् यावद्वसति गत्वैर्यापथ-

१ आधाकर्मनिमन्त्रणे प्रतिशृण्वति अतिक्रमो भवति । पदभेदादि व्यतिक्रमो गृहीते तृतीय इतरो गिलिते ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणाद्युत्तरकालं लम्बनोत्क्षेपः, तत उत्तरकालमनाचारः, तथा चाह—‘इतरो गिलिए’ति प्रक्षिप्ते सति कवले अना-चार इति गाथार्थः ॥ इदं चाधाकर्मोदाहरणेन सुखप्रतिपत्त्यर्थमतिक्रमादीनां स्वरूपमुक्तम्, अन्यत्राप्यनेनैवानु-सारेण विज्ञेयमिति । अयं चातिचारः संक्षेपत एकविधः, संक्षेपविस्तरतस्तु द्विविधः त्रिविधो यावदसह्येयविधः, संक्षेप-विस्तरता पुनर्द्विविधः त्रिविधं प्रति संक्षेप एकविधं प्रति विस्तर इति, एवमन्यत्रापि योज्यं, विस्तरतस्त्वनन्तविधः, तत्रैक-विधादिभेदप्रतिक्रमणप्रतिपादनायाह—

पडिक्कमामि एगविहे असंजमे । पडिक्कमामि दोहिं वन्धणोहिं—रागवन्धणेणं दोसवन्धणेणं । प० तिहिं दण्डेहिं-मणदंडेणं वयदंडेणं कायदंडेणं । प० तिहिं गुत्तीहिं—मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए ॥ (सूत्रम्)

प्रतिक्रमामि पूर्ववत्, एकविधे—एकप्रकारे असंयमे—अविरतिलक्षणं सति प्रतिपिद्धकरणादिना यो मया दैवसिकोऽति-चारः कृत इति गम्यते, तस्य मिथ्या दुष्कृतमिति भस्वन्धः, वक्ष्यते च—‘सज्जाए ण सज्जाइयं तस्स मिच्छामि दुक्कडं’ एवमन्यत्रापि योजना कर्तव्या, प्रतिक्रमामि द्वाभ्यां वन्धनाभ्यां हेतुभूताभ्यां योऽतिचारः, वज्ज्यतेऽष्टविधेन कर्मणा येन हेतुभूतेन तद्वन्धनमिति, तद्वन्धनद्वयं दर्शयति—रागवन्धनं च द्वेषवन्धनं च, रागद्वेषयोस्तु स्वरूपं यथा नमस्कारे, वन्ध-नत्वं चानयोः प्रतीतं, यथोक्तम्—‘स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मवन्धो भवत्ये-वम् ॥ १ ॥’ ‘प्रतिक्रमामि त्रिभिर्दण्डैः’ दण्ड्यते—चारित्र्यैश्वर्यापहारतोऽसारीक्रियते एभिरात्मेति दण्डाः द्रव्यभावभेद-भिन्नाः, भावदण्डैरिहाधिकारः, तैर्हेतुभूतैर्योऽतिचारः, भेदेन दर्शयति—मनोदण्डेन वाग्दण्डेन कायदण्डेन, मनःप्रभृति-भिश्च दुष्प्रयुक्तैर्दण्ड्यते आत्मेति, अत्र चोदाहरणानि—तत्थं मणदंडे उदाहरणं—कोंकणगखमणओ, सो उड्डुजाणू अहो-सिरो चिंतितो अच्छइ, साहणो अहो खंतो सुहज्जाणोवगओत्ति वंरंति, चिरेण संलावं देउमारद्धो, साहहिं पुच्छिओ, भणइ—खरो वाओ वायति, जइ ते मम पुत्ता संपयं वल्लराणि पलीजिजा तो तेसिं वरिसारत्ते सरसाए भूमीए सुवह् स-लिसंपया होज्जा, एवं चिंतियं मे, आयरिएण वारिओ ठिओ, तो एवमाइ जे असुहं मणेण चित्तेड सो मणदंडो १ ॥ वइदंडे उदाहरणं—साह सण्णाभूमीओ आगओ, अघिहीए आलोएइ—जहा सूयरवंदं दिठंति, पुरिसेहिं गंतुं मारियं २ ॥ इयाणिं कायदंडे उदाहरणं—चंडरुद्धो आयरिओ, उज्जेणिं वाहिरगामाओ अणुजाणपेक्खओ आगओ, सो य अईव रोसणो, तत्थ समोसरणे गणिचाघरविहेडिओ जाइकुलाइसंपण्णो इव्वभदारओ सेहो उवडिओ, तत्थ अण्णेहिं असद्वहंतेहिं चंडरुद्धस्स पासं पेसिओ, कलिणा कली घस्सउत्ति, सो तस्स उवडिओ, तेण सो तहेव लोयं काडं पद्दाविओ, पच्चूसे गामं वच्चाताणं

१ तत्र मनोदण्डे उदाहरण—कोट्टणकक्षपक, स ऊर्ध्वजानुरध विराश्रिन्तयन् तिष्ठति, साधव अहो तूड शुभधानोपगत इति वन्दन्ते, चिरेण सलाप दाहमारव्य, साधुभि पृष्ट, भणति—खरो वातो वाति, यदि ते मम पुत्रा साम्प्रत तृणादीनि प्रदीपयेयु तदा तेपा चर्पात्रात्रे सरसायां भूमौ सुवह्नी शाली-मपत् भवेत्, एव चिन्तित मया, आचार्येण वारित स्थित, तदेवमादि यदशुभ मनसा चिन्तयति स मनोदण्डः । १ ॥ वाग्दण्डे उदाहरण—साधु सज्जाम्भे रागत, अविधिनाऽऽलोचयति—यथा शकरवृन्द दृष्टमिति, पुरपैर्गरवा मारित २ ॥ इदानीं कायदण्डे उदाहरणम्—चण्डरुद्ध आचार्य उज्जयिनीं बहिर्ग्रामादनुयानप्रेक्षक आगत, स चातीव रोषेण, तत्र समयवरणे गणिकागृहविनिर्गतो जातिकुलादिमपत्र हृष्यदारक शैक्ष उपस्थित, तत्रान्वैरश्रद्धाक्षिप्रदृष्टस्य पार्श्वं प्रेषित, ता गृण्यता कलिरिति, स तस्योपन्यत, तेन न तथेय लोच कृपया प्रयाजित, प्रत्युपे ग्राम व्रजतो

पुरओ सेहो पिठओ चंडरुहो, आवडिओ रुठो मेहं दंडेण मत्थए हणइ, कहं ते पत्थरो ण दिठोत्ति ? सेहो सम्मं सहइ, आवसयवेलाए रुहिरावलिओ दिठो, चंडरुहस्स तं पासिऊण मिच्छामि दुक्कडत्ति वेरग्गेण केवलणाणं उप्पणं, सेहस्सवि कालेण केवलणाणमुप्पणं ३॥ 'पडिक्कमामि तिहिं गुत्तीहिं-मणगुत्तीए वयगुत्तीए कायगुत्तीए' प्रतिक्रमामि तिसृभिर्गुत्तिभिः करणभूताभिर्योऽतिचारः कृत इति, तद्यथा-मनोगुत्त्या वागुत्त्या कायगुत्त्या, गुत्तीनां च करणता अतिचारं प्रति प्रतिपि-द्धकरणकृत्याकरणश्रद्धानविपरीतप्ररूपणादिना प्रकारेण, शब्दार्थस्त्वासां सामायिकवद् द्रष्टव्यः, यथासङ्गमुदाहरणानि- 'मणगुत्तीए तहियं जिणदासो सावओ य सेट्ठिसुओ । सो सघराइपडिमं पडिवण्णो जाणसालाए ॥ १ ॥ भज्जुव्भामिग पडंऊं येत्तुं खीलजुत्तमागया तत्थ । तस्सेव पायमुवरिं मंचगपायं ठयेऊणं ॥ २ ॥ अणायारमायरंती पाओ विद्धो य मंच-कीलेणं । सो ता महइ वेदण अहियासेइ तहिं सम्मं ॥ ३ ॥ ण य मणदुक्कडमुप्पणं तस्सज्जाणंमि निच्चलमणस्स । दट्ठू-णवि विलीयं इय मणगुत्ती करेयवा ॥ ४ ॥ वइगुत्तीए साहू सण्णातगपल्लिगच्छए दट्ठुं । चोरगह सेणावइविमोइओ

१ पुरतः शैक्षक पृष्ठतश्चण्डरुह, आपतितो रष्ट दिप्य दण्डेन मन्त्रके हन्ति, कथं त्वया प्रस्तरो न दष्ट इति?, शैक्ष सम्यक् सहते, आवश्यकवेलाया रुधिरावलिओ दष्ट, चण्डरुहस्य सट्टपा मिथ्या मे दुष्कृतमिति वेराग्गेण केवलज्ञानमुत्पन्न, शैक्षस्यापि कालेन केवलज्ञानमुत्पन्न । २ मनोगुत्तौ तत्र जिनदास भावश्च श्रेष्ठियुत । न मरैरात्रिकीप्रतिमा प्रतिपत्तो यानशालायाम् ॥ १ ॥ भार्या उद्धामिका पत्यव गृहीत्वा कीलकयुक्तमायाता तत्र । तस्यैव पादस्योपरि मञ्जकपाद रगपथिना ॥ २ ॥ अनाचारमाचरन्ती पादो विद्वश्च मञ्जकीलेन । स तावत् महतीं वेदनामध्यासयति तत्र सम्यक् ॥ ३ ॥ न च मनोदुष्कृतमु-पन्न नन्वध्याने निश्चलमनस । दट्ठापि न्वलीक एव मनोगुत्ति कर्त्तव्या ॥ ४ ॥ वागुत्तो साधू सज्जातीयपत्नीं गच्छतो दट्ठा । चोरगह सेनापतिना विमोचितो भणइ मा साह ॥ १ ॥ चलिया य जण्णजत्ता सण्णायग मिलिय अंतरा चेव । मायपियभायमाई सोवि णियत्तो ममं तेहिं ॥ २ ॥ तेणेहि गहिय मुसिया दिठो ते विति सो इमो साहू । अम्हेहि गहियमुको तो वेत्ती अम्मया तस्स ॥ ३ ॥ तुज्जेहि गहियमुको ? आम आणेह वेइ तो छुरियं । जा छिंदामि थणंती किंति सेणावई भणइ ॥ ४ ॥ दुज्जम्मजात एसो दिट्ठा नुम्हे तहावि णवि मिट्ठं । किह पुत्तोत्ति ? अह मम किह णवि सिट्ठति ? धम्मकहा ॥ ५ ॥ आउट्ठो उवसंतो मुक्का मज्झं पियंसि मायत्ति । सव्वं समप्पियं से वइगुत्ती एव कायवा ॥ ६ ॥ काइयगुत्ताहरणं अज्झाणपवण्णगो जहा साहू । आवासियंमि सत्थे ण लहइ तहिं थंडिलं किंचि ॥ १ ॥ लज्जं चडणेण कहवी एगो पाओ जहिं पइडाइ । तहियं ठिएगपओ सव्वं राई तहि थज्जो ॥ २ ॥ ण ठविय किंचि अत्थंडिलंमि होयवमेव गुत्तेणं । सुमहवभएवि अहवा साहु ण भिंदे गइ एगो ॥ ३ ॥ सक्कपसंमा अस्सदहाण देवागमो विउवड य । मंडुक्कलिया साहू जयणा सो संकमे सणियं ॥ ४ ॥ हत्थी विउविओ जो

१ भणति मा चीकथ ॥ १ ॥ चलित्वाश्च यजयात्राये सज्जातीयया मिलिता अन्तरेव । मातापितृभ्रात्रादय सोऽपि निवृत्त सम ते ॥ २ ॥ स्नेनेर्गृहीता नृपिता दष्टने मुपते मोऽय पापु । अस्माभिर्गृहीता मुक्तदा मनीष्यया तस्य ॥ ३ ॥ युष्माभिर्गृहीतमुक्ता ? ओम् आनयत मृते तत क्षुरिकाम् । यच्छि-नन्नि न्नमिमिनि किमिति सेनापतिर्भणति ॥ ४ ॥ दुर्जन्मजात एव दष्टा यूय तथापि नेव शिष्टम् । कथं पुत्र इति अथ मल्ल कथं नेव शिष्टमिति ? धर्मेकया ॥ ५ ॥ धातूत्त उपशान्तो मुक्ता नम त्रियासि मातरिति । सर्वे समपित तस्या यचोगुत्तिरेव कर्त्तव्या ॥ ६ ॥ कायिकगुत्त्याहरण अध्वप्रपन्नको यथा साधु । आवा-पिते सार्यं न एभते तत्स्थण्डिल एचित् ॥ १ ॥ लब्ध चानेन कथमपि एक पादो यत्र प्रतिष्ठति । तत्र स्थितेरुपाद सर्वो रात्रि तत्र सव्व (स्थित) ॥ २ ॥ न स्यापित तद्विद्वन्निष्ठले भगिन्यमेव गुत्तेन । सुमहाभयेऽप्यत्र साधुर्न भित्ति गतिमेक ॥ ३ ॥ शक्रप्रशता अध्वान देवागमो विकुर्वति च । मण्डुकिका साधुर्नतनय स सकागति गने ॥ ४ ॥ हन्ती निर्वर्तिता य

आगच्छइ मग्गओ गुलगुलितो । ण य गइभेयं कुणई गएण हत्थेण उच्छूढो ॥ ५ ॥ वेइ पडंतो मिच्छामिदुक्कडं जिय विराहिया मेत्ति । ण य अप्पाणे चिता देवो तुठो णमंसइ य ॥ ६ ॥

पडिक्कमामि तिहिं सल्लेहिं-मायासल्लेणं नियाणसल्लेणं मिच्छादंसणसल्लेणं । पडिक्कमामि तिहिं गारवेहिं-इड्ढी-गारवेणं रसगारवेणं सायागारवेणं । पडिक्कमामि तिहिं विराहणाहिं-णाणविराहणाए दंसणविराहणाए चरित्तवि-राहणाए । पडिक्कमामि चउहिं कसाएहिं-कोहकसाएणं माणकसाएणं मायाकसाएणं लोहकसाएणं । पडिक्कमामि चउहिं सण्णाहिं-आहारसण्णाए भयसण्णाए मेहुणसण्णाए परिग्गहसण्णाए । पडिक्कमामि चउहिं विकहाहिं-इत्थीकहाए भत्तकहाए देसकहाए रायकहाए । पडिक्कमामि चउहिं ज्ञाणेहिं-अट्ठेणं ज्ञाणेणं रुहेणं धम्ममेणं सुक्केणं

प्रतिक्रमामि त्रिभिः शल्यैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा-मायाशल्येन निदानशल्येन मिथ्यादर्शनशल्येन, शल्य-तेऽनेनेति शल्यं-द्रव्यभावभेदभिन्नं, द्रव्यशल्यं कण्टकादि, भावशल्यमिदमेव, माया-निकृतिः सैव शल्यं मायाशल्यम्, इयं भावना-यो यदाऽतिचारमासाद्य मायया नालोचयत्यन्यथा वा निवेदयत्यभ्याख्यानं वा यच्छति तदा सैव शल्यमशुभ-कर्मवन्धनेनात्मशल्यनात् तेन, निदानं-द्रव्यमानुषार्जिसंदर्शनश्रयणाभ्यां तदभिलाषानुष्ठानं तदेव शल्यमधिकरणानुमो-दनेनात्मशल्यनात् तेन, मिथ्या-विपरीतं दर्शनं मिथ्यादर्शनं मोहकर्मोदयजमित्यर्थः, तदेव शल्यं तत्प्रत्ययकर्मोदानेनात्म-शल्यनात्, सत्पुनरभिनिवेशमतिभेदान्यसंस्तवोपाधितो भवति, इह चोदाहरणानि-मायाशल्ये रुद्धो वक्ष्यमाणः पण्डुरार्या

१ आगच्छति पृष्ठतो गुलगुलयमान । न च गतिभेद करोति गजेन हस्तेनोत्क्षिप्त ॥ ५ ॥ मृते पतन् मिथ्यामेदुष्कृत जीवा विराडा मयेति । न चात्मनि चिन्ता देवस्तुष्टो नमस्यति च ॥ ६ ॥

आयश्यकहारिभद्रीया

चोक्ता, निदानशल्ये ब्रह्मदत्तकथानकं यथा तच्चरिते, मिथ्यादर्शनशल्ये गोष्ठामाहिलजमालिभिक्षुपचरकश्रावका अभिनि-
वेशमतिभेदान्यसंस्तवेभ्यो मिथ्यात्वमुपागताः, तत्र गोष्ठामाहिलजमालिकथानकद्वयं सामायिके उक्तं, भिक्षुपचरकश्रावक-
कथानकं तूपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ॥ प्रतिक्रमामि त्रिभिर्गौरवैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—ऋद्धिगौरवेण रसगौरवेण सात-
गौरवेण, तत्र गुरोर्भावो गौरवं, तच्च द्रव्यभावभेदभिन्नं, द्रव्यगौरवं वज्रादेः भावगौरवमभिमानलोभाभ्यामात्मनोऽशु-
भभावगौरवं संसारचक्रवालपरिभ्रमणहेतुः कर्मनिदानमिति भावार्थः, तत्र ऋद्ध्या—नरेन्द्रादिपूज्याचार्यादित्वाभिलाष-
लक्षणया गौरवं—ऋद्धिप्राप्त्याभिमानाप्राप्तिसम्प्रार्थनद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभावगौरवमित्यर्थः, एवं रसेन गौरवम्—इष्टरस-
प्राप्त्यभिमानाप्राप्तिसम्प्रार्थनद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभावगौरवं तेन, सातं—सुखं तेन गौरवं सातप्राप्त्यभिमानाप्राप्तिसम्प्रार्थनद्वारे-
णात्मनोऽशुभभावगौरवं तेन, इह च त्रिष्वप्युदाहरणं मञ्जुः—मथुराएँ अज्जमंगू आयरिया सुवहुसुद्धा (द्वया य)
तहियं च । इष्टरसवत्सयणासणाइ अहियं पयच्छंति ॥ १ ॥ सी तिहिवि गारवेहिं पडिवद्धो अईव तत्थ काल-
गओ । मधुराए निज्जमणे जक्खो य तहिं समुप्पण्णो ॥ २ ॥ जक्खायतणअदूरेण तत्थ साहूण वच्चमाणणं । सण्णा-
भूमिं ताहे अणुपविसइ जक्खपडिमाए ॥ ३ ॥ णिल्लालेउं जीहं णिप्फेडिज्जण तं गवक्खेणं । दंसेइ एव वहुसो पुट्ठो य
कयाइ साहूहिं ॥ ४ ॥ किमिदं ? तो सो वयई जीहादुट्ठो अहं तु सो मंगू । इत्थुवण्णो तम्हा तुब्भेवि एवं करे कोई ॥ ५ ॥

१ मथुरायामार्थमङ्गव आचार्यो, सुवहवः श्राद्धास्तत्र च । इष्टरसवत्सयणासनादि अधिकं प्रयच्छन्ति ॥ १ ॥ स त्रिभिर्गौरवैः प्रतिबद्धोऽस्तीव
तत्र कालगतः । मथुरायाम् निर्धनेन यक्षश्च तत्र समुत्पन्नः ॥ २ ॥ यक्षायातनस्यादूरेण तत्र साधूनां व्रजताम् । संज्ञाभूमिं तदाऽनुप्रविश्य यक्षप्रतिमायाम् ॥ ३ ॥
निर्वात्य जिह्वां निष्काश्य तां गवाक्षेण । दर्शयति एव बहुश पृष्टश्च कदाचित् साधुभिः ॥ ४ ॥ किमिदं ? तदा स वदति जिह्वादुष्टोऽहं तु स मनुः । अत्रोपपन्न-
स्तस्यापुष्पाकमप्येव कुशोक्तोऽपि ॥ ५ ॥

मा'सोवि एवं होहिति जीहादोसेण जीह दाएमि । दद्वण तयं साहू सुहुतरमगारवा जाया ॥ ६ ॥ प्रतिक्रमामि तिसृभि-
र्विराधनाभिर्योऽतिचार इत्यादि पूर्ववत्, तद्यथा—ज्ञानविराधनयेत्यादि, तत्र विराधनं—कस्यचिद्वस्तुनः खण्डनं तदेव
विराधना ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना—ज्ञानप्रत्यनीकतादिलक्षणा तथा, उक्तं च—'णाणपडिणीय णिण्हव अच्चासायण
तदंतरायं च । कुणमाणस्सऽइयारो णाणविसंवादजोगं च ॥ १ ॥' तत्र प्रत्यनीकता पञ्चविधज्ञाननिन्दया, तद्यथा—आभि-
निबोधिकज्ञानमशोभनं, यतस्तदवगतं कदाचित्तथा भवति कदाचिदन्यथेति, श्रुतज्ञानमपि शीलविकलस्याकिञ्चित्करत्वाद-
शोभनमेव, अवधिज्ञानमप्यरूपिद्रव्यागोचरत्वादसाधु, मनःपर्यायज्ञानमपि मनुष्यलोकावधिपरिच्छिन्नगोचरत्वादशोभनं,
केवलज्ञानमपि समयभेदेन दर्शनज्ञानप्रवृत्तेरेकसमयेऽकेवलत्वादशोभनमिति, निहवो—व्यपलापः, अन्यसकाशेऽधीतमन्यं
व्यपदिशति, अच्चासायणा—'काया वया य तेच्चिय ते चेव पमाय अप्पमाया य । मोक्खाहिगारिगाणं जोइसजोणीहि विं
कज्जं ? ॥ ११ ॥' इत्यादि, अन्तरायमसङ्खडास्वाध्यायिकादिभिः करोति, ज्ञानविसंवादयोगः अकालस्वाध्यायादिना, दर्शनं—
सम्यग्दर्शनं तस्य विराधना दर्शनविराधना तथा, असावप्येवमेव पञ्चभेदा, तत्र दर्शनप्रत्यनीकता शायिकदर्शनोऽपि
श्रेणिकादयो नरकमुपगता इति निन्दया, निहवः—दर्शनप्रभावनीयशास्त्रापेक्षया प्राग्वद् द्रष्टव्यः, अत्याशातना—किमेभिः
कलहशास्त्रैरिति, अन्तरायं प्राग्वत्, दर्शनविसंवादयोगः शङ्कादिना, चारित्रं प्राप्तिरूपितशब्दार्थं तस्य विराधना चारि-

१ मा सोऽप्येव भविष्यति जिह्वादोषेण जिह्वा दर्शयामि । दृष्ट्वा तत्क साधवः सुहुतरमगौरवा जाता ॥ ६ ॥ २ काया व्रतानि च तान्येव त एव प्रमादा
अप्रमादाश्च । मोक्षाधिकारिणा ज्योतिर्योनिभिः किं कार्यम् ? ॥ ११ ॥

त्रविराधना तथा—व्रतादिखण्डनलक्षणया ॥ प्रतिक्रमामि चतुर्भिः कपायैर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—क्रोधकपायेण मानकपायेण
मायाकपायेण लोभकपायेण, कपायस्वरूपं सोदाहरणं यथा नमस्कार इति ॥ प्रतिक्रमामि चतसृभिः संज्ञाभिर्योऽतिचारः
कृतः, तद्यथा—आहारसंज्ञयेत्यादि ४, तत्र संज्ञानं संज्ञा, सा पुनः सामान्येन क्षायोपशमिकी औदयिकी च, तत्राऽऽद्या
ज्ञानावरणक्षयोपशमजा मतिभेदरूपा, न तयेहाधिकारः, द्वितीया सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसंज्ञादिलक्षणा, तत्राहार-
संज्ञा—आहाराभिलाषः क्षुद्धेदनीयोदयप्रभवः खत्वात्मपरिणाम इत्यर्थः, सा पुनश्चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा—'ओम-
कोट्याए १ ब्रुहवेयणिज्जस्स कम्मस्सोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवजोगेणं' तत्र मतिराहारश्रवणादिभ्यो भवति, तदर्थोपयो-
गस्त्वाहारमेवानवरतं चिन्तयतः, तथाऽऽहारसंज्ञया, भयसंज्ञा—भयाभिनिवेशः—भयमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि
चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा—'हीणसत्तयाए १ भयमोहणिज्जोदएणं २ मइए ३ तयट्ठोवओगेणं' तथा, मैथुनसंज्ञा—
मैथुनाभिलाषः वेदमोहोदयजो जीवपरिणाम एव, इयमपि चतुर्भिः स्थानैः समुत्पद्यते, तद्यथा—'चियंमंससोणियत्ताए १ वेद-
मोहणिज्जोदएणं २ मइए ३ तयट्ठोवओगेणं ४' तथा, तथा परिग्रहसंज्ञा—परिग्रहाभिलाषस्तीव्रलोभोदयप्रभव आत्मपरिणामः,
इयमपि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, तद्यथा—'अँविवित्तयाए १ लोहोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवओगेणं ४' तथा ॥ प्रतिक्रमामि
चतसृभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—'स्त्रीकथये'ति विरुद्धा विनष्टा वा कथा विकथा, सा च

१ भवमकोट्यया क्षुधा घेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्वा तदर्थोपयोगेन २ हीनसत्त्वतया भयमोहनीयोदयेन मत्वा तदर्थोपयोगेन ३ चित्तमांसतोषित-
पेदमोहनीयोदयेन मत्वा तदर्थोपयोगेन ४ अविभक्ततया लोभोदयेन मत्वा तदर्थोपयोगेन

भावश्यकहारिभट्टीया

स्त्रीकथादिलक्षणा, तत्र स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा तथा, सा चतुर्विधा-जातिकथा कुलकथा रूपकथा नेपथ्यकथा, तत्र जातिकथा ब्राह्मणीभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुलकथा उग्रादिकुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा अन्ध्रप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं प्रशंसति-‘अन्ध्रीणां च ध्रुवं लीलाचलितभ्रूलते मुखे । आसज्य राज्यभारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथः ॥ १ ॥’ इत्यादिना, द्वेष्टि वाऽन्यथा, नेपथ्यकथा अन्ध्रीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कच्छटादिनेपथ्यं प्रशंसति द्वेष्टि वा, तथा भक्तम्-ओदनादि तस्य कथा भक्तकथा तथा, सा चतुर्विधाऽऽवापादिभेदतः, यथोक्तम्-‘भक्तकहावि चउद्धा आवावकहा तहेव णिवावे । आरंभकहा य तथा णिट्ठाणकहा चउत्थी उ ॥ १ ॥ आवावित्तियदवा सागघयादी य एत्थ उवउत्ता । दसपंचरूव-इत्तियवंचणभेयाइ णिवावे ॥ २ ॥ आरंभ छागतित्तिरमहिसारणादिया वधित एत्थ । रूवगसयपंचसया णिट्ठाणं जा सयसहस्सं ॥ ३ ॥’ देशः-जनपदस्तस्य कथा देशकथा तथा, इयमपि छन्दादिभेदादिना चतुर्धैव, यथोक्तम्-‘देसस्स कहा भण्णइ देराकहा देस जणवओ होति । सावि चउद्धा छंदो विही विगण्पो य णेवत्थं ॥ १ ॥ छंदो गम्मागम्मं जह माउल-दुहियमंगलाडाणं । अण्णेसि सा भगिणी गोळाईणं अगम्मा उ ॥ २ ॥ मातिसवत्तिउदिच्चाण गम्म अण्णेसि एग पंचण्हं ।

१ भक्तकथापि चतुर्धा आवापकथा तथैव निर्वापे । आरम्भकथा च तथा निष्ठानकथा चतुर्धा च ॥ १ ॥ आवाप ईयद्रव्या शाकष्टतादिश्रात्रोपयुक्ता । दश पञ्चरूपकथा इयद्-चय्यञ्जामेदादिनिर्वापे ॥ २ ॥ आरम्भे छागतित्तिरमहिसारण्यादिका हता अत्र । शतपञ्चशतरूपका निष्ठान यावत् शतसहस्रम् ॥ ३ ॥ देशस्य व.ग. भण्यते देशस्या देशो जनपदो भवति । साऽपि चतुर्धा छन्दो विधिविक्लपश्च नेपथ्यम् ॥ १ ॥ छन्दो गम्यागम्य यथा मातुलदुहिताऽङ्गलाटानाम् । अन्येषा सा भगिनी गोळादीनामगम्या तु ॥ २ ॥ मातुलपत्नी तु वदीच्याना गम्या अन्येषामेका पञ्चानाम् ।

एमाइ देसछंदो देसविहीविरयणा होइ ॥ ३ ॥ भोयणविरयणमणिभूसियाइ जं चावि भुज्जए पढमं । वीवाहविरयणाऽविय चउरंतगमाइया होइ ॥ ४ ॥ एमाई देसविही देसविगण्पं च सासनिप्पत्ती । जह वप्पकूवसारणिनइरेछगसालिरोप्पाई ॥ ५ ॥ घरदेवकुलविगण्पा तह विनिवेसा य गामनयराई । एमाइ विगण्पकहा नेवत्थकहा इमा होइ ॥ ६ ॥ इत्थीपुरिसाणंपि य माभावि य तहय होइ चेउवी । भेडिगजालिगमाई देसकहा एस भणिएयं ॥ ७ ॥’ राज्ञः कथा राजकथा तथा, इयमपि नरेन्द्रनिर्गमादिभेदेन चतुर्विधैव, यथोक्तम्-‘रायकह चउह निगम अइगमण वले य कोसकोट्टारे । निज्जाइ अज्ज राया एरिस इह्वीविभूईए ॥ १ ॥ चामीयरसूरतणू हत्थीखंधंमि सोहए एवं । एमेव य अइयाई इंदो अलयाउरी चेव ॥ २ ॥ एवइय आसहत्थी रहपायलवलवाहणकहेसा । एवइ कोडी कोसा कोट्टागारा व एवइया ॥ ३ ॥’ प्रतिक्रमामि चतुर्भिर्ध्यानैः करणभूतैरश्रद्धयादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृतः, तद्यथा-आर्तध्यानेन ४, तत्र ध्यातिर्ध्यानमिति भावसाधनं,

१ एवमादि देशछन्दो देशविधिविरचना भवति ॥ ३ ॥ भोजनविरचनमणिभूषणानि यद्वापि भुज्यते प्रथमम् । विवाहविरचनानि च चतुरन्तगमादिका (शारिपट्टादिका) भवति ॥ ४ ॥ एवमादि देशविधिर्देशविकल्पश्च शस्यनिष्पत्तिः । यथा वप्रकूपसारिणीनदीपूरादिना शालीरोपादि ॥ ५ ॥ गृहदेवकुलविकल्पा तथा विनिवेशाश्च ग्रामनगरादीनाम् । एवमादिर्विकल्पकथा नेपथ्यकथैषा भवति ॥ ६ ॥ स्त्रीणां पुरुषाणामपि च स्वाभाविकस्तथा भवति विकुर्वी । भेदिकजालिकादि (मीलनादि) देशकथेषा भणितैव ॥ ७ ॥ राजकथा चतुर्धा निर्गमोऽतिगमो वल च कोशकोट्टागारे । निर्यात्य राजा इदृश्या ऋद्धिविभूत्या ॥ १ ॥ चामीरसूरतणूहंस्त्रिरुग्धे शोभते एवम् । एवमेव चातिथ्याति इन्द्रोऽन्कगपुर्णमिव ॥ २ ॥ एतावन्तोऽथा हस्तिनो रथा पादात बलवाहनानि कथेषा । इयन्त्य कोट्य कोशा कोट्टागाराणि वेयन्ति ॥ ३ ॥

तत्पुनः कालतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं, भेदतस्तु चतुष्प्रकारमार्तादिभेदेन, ध्येयप्रकारास्त्वमनोज्ञविषयसंप्रयोगादयः, तत्र शोकाक्रन्दनविलपनादिलक्षणमार्तं तेन, उत्सन्नवधादिलक्षणं रौद्रं तेन, जिनप्रणीतभावश्रद्धानादिलक्षणं धर्म्यं तेन, अवघासम्मोहादिलक्षणं शुक्लं तेन, फलं पुनस्तेषां हि तिर्यग्ररकदेवगत्यादिमोक्षाख्यमिति क्रमेण, अयं ध्यानसमासार्थः । व्यासार्थस्तु ध्यानशतकादवसेयः, तच्चेदम्-ध्यानशतकस्य च महार्थत्वाद्वस्तुतः शास्त्रान्तरत्वात् प्रारम्भ एव विघ्नविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थमिष्टदेवतानमस्कारमाह—

वीर शुक्लज्ञानगिगदद्गुर्कर्मधण पणमिऊण । जोईसरं सरणं ज्ञाणज्जयण पवक्खामि ॥ १ ॥

व्याख्या-वीर—शुक्लध्यानाग्निदग्धकर्मन्धनं प्रणम्य ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीति योगः, तत्र ‘ईर गतिप्रेरणयोः’ इत्यस्य विपूर्वस्याजन्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति वेह शिवमिति वारस्तं वीरं, किंविशिष्टं तमित्यत आह-शुचं क्लमयतीति शुक्लं, शोकं ग्लपयतीत्यर्थः, ध्यायते-चिन्त्यतेऽनेन तत्त्वमिति ध्यानम्, एकाग्रचित्तनिरोध इत्यर्थः, शुक्लं च तद् ध्यानं च तदेव कर्मन्धनदहनादग्निः शुक्लध्यानाग्निः तथा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रसादकपाययोगैः क्रियत इति कर्म-ज्ञानावरणीयादि तदेवातितीव्रदुःखानलनिवृन्धनत्वादिन्धनं कर्मन्धनं ततश्च शुक्लध्यानाग्निना दग्धं-स्वस्वभावापनयनेन भगमीकृतं कर्मन्धनं येन स तथाविधस्तं, ‘प्रणम्य’ प्रकर्षेण मनोवाक्पाययोगैर्नत्वेत्यर्थः, समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाप्रत्ययविधानाद् ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीति योगः, तत्राधीयत इत्यध्ययनं, ‘कर्मणि ल्युट्’ पठ्यत इत्यर्थः, ध्यानप्रतिपादकमध्ययनं २ तद् याथात्म्यमङ्गीकृत्य प्रकर्षेण वक्ष्ये-अभिधास्ये इति, किंविशिष्टं वीरं प्रणम्येत्यत आह-‘योगेश्वरं योगी-

आवश्यकहारिभद्रीया

श्वरं वा' तत्र युज्यन्त इति योगाः—मनोवाक्कायव्यापारलक्षणाः तैरीश्वरः—प्रधानस्तं, तथाहि—अनुत्तरा एव भगवतो मनो-
वाक्कायव्यापारा इति, यथोक्तम्—‘दधमणोजोएणं मणणाणीणं अणुत्तराणं च । संसयवोच्छित्तिं केवलेण नाऊण सइ कुणइ
॥ १ ॥ रिभियपयक्खरसरला मिच्छित्तरतिरिच्छसगिरपरिणामा । मणणिघाणी वाणी जोयणनिहारिणी जं च ॥ २ ॥
एक्का य अणेगेसिं संसयवोच्छेयणे अपडिभूया । न य णिघिज्झइ सोया तिप्पइ सघाउएणंपि ॥ ३ ॥ सघसुरेहिंतोवि हु
अहिगो कंतो य कायजोगो से । तहवि य पसंतरूवे कुणइ सया पाणिसंघाए ॥ ४ ॥’ इत्यादि, युज्यते वाऽनेन केवल-
ज्ञानादिना आत्मेति योगः—धर्मशुक्लध्यानलक्षणः स येषां विद्यत इति योगिनः—साधवस्तैरीश्वरः, तदुपदेशेन तेषां प्रवृत्ते-
स्तत्सम्बन्धादिति, तेषां वा ईश्वरो योगीश्वरः, ईश्वरः प्रभुः स्वामीत्यनर्थान्तरं, योगीश्वरम्, अथवा योगिस्मर्यं—योगि-
चिन्त्यं ध्येयमित्यर्थः, पुनरपि स एव विशेष्यते—शरण्यं, तत्र शरणे साधुः शरण्यस्तं—रागादिपरिभूताश्रितसत्त्ववत्सलं रक्षकमि-
त्यर्थः, ध्यानाध्ययनं प्रवक्ष्यामीत्येतद् व्याख्यातमेव । अत्राऽऽह—यः शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मन्धनः स योगेश्वर एव यश्च योगे-
श्वरः स शरण्य एवेति गतार्थे विशेषणे, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, इह शुक्लध्यानाग्निना दग्धकर्मन्धनः सामान्यकेवत्यपि भवति,
नत्वसौ योगेश्वरः, वाक्कायातिशयाभावात्, स एव च तत्त्वतः शरण्य इति ज्ञापनार्थमेवादुष्टमेतदपि, तथा चोभयपदव्य-

१ द्रव्यमनोयोगेन मनोज्ञातिनामनुत्तराणां च । संसय-युच्छित्तिं केवलेन ज्ञात्वा सदा करोति ॥ १ ॥ रिभितपदाक्षरसरला म्लेच्छेतरतिरिक्त्वन्गी-
परिणामा । मनोनिर्वापिणी वाणी योजनव्यापनी यच्च ॥ २ ॥ एका चानेकेषां सत्ताययुच्छेदनी अपरिभूता । न च निर्विघते श्रोता कृष्यति मर्वायुपाऽपि ॥ ३ ॥
गर्वसुरेभ्योऽपि अधिकं कान्तश्च नाययोगस्तस्य । तथापि च प्रशान्तरूपां करोति सत्रा प्राणिमघातात् ॥ ४ ॥
भिचारेऽज्ञातज्ञापनार्थं च शास्त्रे विशेषणाभिधानमनुज्ञातमेव पूर्वगुणिभिरित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ १ ॥ नाम्प्रतं
ध्यानलक्षणप्रतिपादनायाऽऽह—

ज विरमज्जपसाण त ज्ञाण ज चल तय चित्त । त होज भावणा या अणुपेहा या अणुय चित्ता ॥ २ ॥

व्याख्या—‘यदि’त्युद्देशः स्थिरं—निश्चलम् अध्यवसानं—मन एकाग्रतालम्बनमित्यर्थः, ‘तदि’ति निर्देशे, ‘ध्यानं’
प्रागुक्तिरूपितशब्दार्थः, ततश्चैतदुक्तं भवति—यत् स्थिरमध्यवसानं तज्ज्ञानमभिधीयते, ‘यच्छल’मिति यत्पुनरनवस्थित
तच्चित्तं, तच्चौघतस्त्रिधा भवतीति दर्शयति—‘तज्जवेद्भावना वे’ति तच्चित्तं भवेद्भावना, भाव्यत इति भावना ध्याना-
भ्यासक्रियेत्यर्थः, वा विभाषायाम्, ‘अनुप्रेक्षा वेति’ अनु-पश्चादावे प्रेक्षणं प्रेक्षा, सा च स्मृतिर्ध्यानाद् भ्रष्टस्य चित्तचेष्टे-
त्यर्थः, वा पूर्ववत् ‘अथवा चिन्ते’ ति अथवाशब्दः प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः चिन्तेति या लाट्कृतप्रकारद्वयरहिता चिन्ता—
मनश्चेष्टा सा चिन्तेति गाथार्थः ॥ २ ॥ इत्थं ध्यानलक्षणमोघतोऽभिधायधुना ध्यानमेव कालस्वामिभ्यां निरूपयन्नाह—

अतोमुत्तमेत चित्तावस्थानमेगवधुमि । छज्जसत्त्वाण प्राण जोगनिरोधो जिणाण तु ॥ ३ ॥

व्याख्या—इह मुहूर्तः—सप्तसप्ततिलवप्रमाणः कालनिशेपो भण्यते, उक्तं च—‘कालो परमनिरुद्धो अविभजो तं तु
जाण ममयं तु । समया य असंसेज्जा भवंति ऊसासनीसासा ॥ १ ॥ हट्टस्स अणवगल्लस्स, णिरुक्किट्टस्स जंतुणो । एगे

१ काल परमनिरुद्धोऽधिभाज्यस्तमेव जानीहि समय तु । समयाश्चासंख्येया भवत इच्छामति ग्राही ॥ १ ॥ हट्टस्सानवपरवत्स निरुपहितस्य
जन्तो । एक
ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ते बुच्चइ ॥ २ ॥ सत्त पाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे । लवाणं सत्तहत्तरीए, एस मुहुत्ते
वियाहिए ॥ ३ ॥ ’ अन्तर्मध्यकरणे, ततश्चान्तर्मुहूर्तमात्रं कालमिति गम्यते, मात्रशब्दस्तदधिककालव्यवच्छेदार्थः, ततश्च
भिन्नमुहूर्तमेव कालं, किं ?—‘चित्तावस्थान’मिति चित्तस्य—मनसः अवस्थानं चित्तावस्थानम्, अवस्थितिः—अवस्थानं,
निष्प्रकम्पतया वृत्तिरित्यर्थः, क्व ?—‘एकवस्तुनि’ एकम्—अद्वितीयं वसन्त्यस्मिन् गुणपर्याया इति वस्तु—चेतनादि एकं
च तद्वस्तु एकवस्तु तस्मिन् २ ‘छद्मस्थानां ध्यान’मिति, तत्र छादयतीति छद्म—पिधानं तच्च ज्ञानादीनां गुणानामावारकत्वा-
ज्ज्ञानावरणादिलक्षणं घातिकर्म, छद्मनि स्थिताश्छद्मस्था अकेवलिन इत्यर्थः, तेषां छद्मस्थानां, ‘ध्यानं’ प्राग्वत्, ततश्चा-
यं समुदायार्थः—अन्तर्मुहूर्तकालं यच्चित्तावस्थानमेकस्मिन् वस्तुनि तच्छद्मस्थानां ध्यानमिति, ‘योगनिरोधो जिनानां
त्ति’ति तत्र योगाः—तत्त्वत औदारिकादिशरीरसंयोगसमुत्था आत्मपरिणामविशेषव्यापारा एव, यथोक्तम्—“औदारिका-
दिशरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवागद्रव्यसमूहसाचि-
व्याज्जीवव्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारो मनोयोगः”
इति, अमीषां निरोधो योगनिरोधः, निरोधनं निरोधः, प्रलयकरणमित्यर्थः, केषां ?—‘जिनानां’ केवलानां, तुशब्द एव-
कारार्थः स चावधारणे, योगनिरोध एव न तु चित्तावस्थानं, चित्तस्यैवाभावाद्, अथवा योगनिरोधो जिनानामेव ध्यानं

नाप्येवम्, अशक्यत्वादित्यलं विस्तरेण, यथा चायं योगनिरोधो जिनानां ध्यानं यावन्न च कालमेतन्नवत्येतदुपरिष्टाद्व-
क्ष्याम इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तात् परतो यन्नवति तदुपदर्शयन्नाह—

अतोमुहूर्तपरतो चिन्ता क्षाणतरं व होजाहि । सुचिरं हि होज बहुवत्थुमंकमे क्षाणसताणो ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘अन्तर्मुहूर्तात् परत’ इति भिन्नमुहूर्तादूर्ध्वं ‘चिन्ता’ प्रागुक्तस्वरूपा तथा ध्यानान्तरं वा भवेत्, तत्रेह न
ध्यानादन्यद् ध्यानं ध्यानान्तरं परिगृह्यते, किं तर्हि?—भावनानुप्रेक्षात्मकं चेत् इति, इदं च ध्यानान्तरं तदुत्तरकालभावि-
नि ध्याने सति भवति, तत्राप्ययमेव न्याय इति कृत्वा ध्यानसन्तानप्राप्तिर्यतः अतस्तमेव कालमानं वस्तुसङ्क्रमद्वारेण नि-
रूपयन्नाह—‘सुचिरमपि’ प्रभूतमपि, कालमिति गम्यते, भवेत् बहुवस्तुसङ्क्रमे सति ‘ध्यानसन्तानः’ ध्यानप्रवाह इति, तत्र
बहूनि च तानि वस्तूनि २ आत्मगतपरगतानि गृह्यन्ते, तत्रात्मगतानि मनःप्रभृतीनि परगतानि द्रव्यादीनीति, तेषु सङ्क्रमः
सञ्चरणमिति गाथार्थः ॥ ४ ॥ इत्थं तावत् सप्रसङ्गं ध्यानस्य सामान्येन लक्षणमुक्तम्, अधुना विशेषलक्षणाभिधित्सया
ध्यानोद्देशं विशिष्टफलभावं च संक्षेपतः प्रदर्शयन्नाह—

अष्ट रुद्र धम्म सुक्क क्षाणाह तत्थ अताह । निघाणसाहणाह भवकारणमट्ठरुदाह ॥ ५ ॥

व्याख्या—आर्तं रौद्रं धर्म्यं शुक्लं, तत्र ऋतं—दुःखं तन्निमित्तो दृढाध्यवसायः, ऋते भवमार्तं क्लिष्टमित्यर्थः, हिंसाद्यति-
क्रौर्यानुगतं रौद्रं, श्रुतचरणधर्मानुगतं धर्म्यं, शोधयत्यष्टप्रकारं कर्ममलं शुचं वा क्लमयतीति शुक्लम्, अमृनि ध्यानानि
वर्तन्ते, अधुना फलहेतुत्वमुपदर्शयति—‘तत्र’ ध्यानचतुष्टये ‘अन्त्ये’ चरमे सूत्रक्रमप्रामाण्याद्धर्मशङ्के इत्यर्थः, किं?—‘निर्वा-
णसाधने’ इह निर्वृतिः निर्वाणं—सामान्येन सुखमभिधीयते तस्य साधने—करणे इत्यर्थः, ततश्च—‘अट्ठेण’ तिरिक्खण्डं
रुद्धञ्जाणेण गम्भती नरयं । धम्मेण देवलोयं सिद्धिगई सुक्कञ्जाणेण ॥ १ ॥’ इति यदुक्तं तदपि न विरुध्यते, देवगतिसिद्धि-
गत्योः सामान्येन सुखसिद्धेरिति, अथापि निर्वाणं मोक्षस्तथापि पारम्पर्येण धर्मध्यानस्यापि तत्साधनत्वादविरोध इति,
तथा ‘भवकारणमार्तरौद्रे’ इति तत्र भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्तिनः प्राणिन इति भवः—संसार एव, तथाऽप्यत्र व्याख्या-
नतो विशेषप्रतिपत्तिः—‘(तेः)तिर्यग्ररकभवग्रह इति गाथार्थः ॥ ५ ॥ साम्प्रतं ‘यथोद्देशस्तथा निर्देश’ इति न्यायादार्तध्यानस्य
स्वरूपाभिधानावसरः, तच्च स्वविषयलक्षणभेदतश्चतुर्धा, उक्तं च भगवता वाचकमुख्येन—‘आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे
तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारः ॥ वेदनायाश्च ॥ विपरीतं मनोज्ञादीनां ॥ निदानं च ॥ (तत्त्वा० अ० ९ सू० ३१-३२-
३३-३४) इत्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

अमणुष्णाण सहोद्विसयवत्थूण दोसमइल्लस्स । धणियं वियोगचिन्तणमसपभोगाणुसरण च ॥ ६ ॥

व्याख्या—‘अमनोज्ञाना’मिति मनसोऽनुकूलानि मनोज्ञानि इष्टानीत्यर्थः न मनोज्ञानि अमनोज्ञानि तेषां, केषामि-
त्यत आह—‘शब्दादिविषयवस्तूना’मिति शब्दादयश्च ते विषयाश्च, आदिग्रहणाद्वर्णादिपरिग्रहः, विपीदन्ति एतेषु सक्ताः
प्राणिन इति विषया इन्द्रियगोचरा वा, वस्तूनि तु तदाधारभूतानि रासभादीनि, ततश्च—शब्दादिविषयाश्च वस्तूनि चेति
विग्रहस्तेषां, किं?—सम्प्राप्तानां सतां ‘धणियं’ अत्यर्थं ‘वियोगचिन्तनं’ विप्रयोगचिन्तेति योगः, कथं नु नाम ममैभिर्वि-

१ आर्तं तिर्यग्गतिः, रौद्रध्यानेन गम्यते नरक । धर्मेण देवलोक सिद्धिगतिः शुक्लध्यानेन ॥ १ ॥

योगः स्यादिति भावः, अनेन वर्तमानकालग्रहः, तथा सति च वियोगेऽसम्प्रयोगानुसरणं, कथमेभिः सदैव सम्प्रयोगा-
भाव इति, अनेन चानागतकालग्रहः, चशब्दात् पूर्वमपि वियुक्तासम्प्रयुक्तयोर्वहुमतत्वेनातीतकालग्रह इति, किंविशिष्टस्य
सत इदं वियोगचिन्तनाद्यत आह—‘द्वेषमलिनस्य’ जन्तोरिति गम्यते, तत्राप्रीतिलक्षणो द्वेषस्तेन मलिनस्य—तदाकान्तमूर्ते-
रिति गाथार्थः ॥ ६ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः, साम्प्रतं द्वितीयमभिधित्सुराह—

तह सुलसीसरोगाद्वेयणाए व(वि) जोगपणिहाण । तदसपभोगचिता तप्पडियाराडलमणस्स ॥ ७ ॥

व्याख्या—‘तथे’ति धणियम्—अत्यर्थमेव, शूलशिरोरोगवेदनाया इत्यत्र शूलशिरोरोगौ प्रसिद्धौ, आदिशब्दाच्छेपरो-
गातङ्कपरिग्रहः, ततश्च शूलशिरोरोगादिभ्यो वेदना २, वेद्यत इति वेदना तस्याः, किं?—‘वियोगप्रणिधानं’ वियोगे दृढा-
ध्यवसाय इत्यर्थः, अनेन वर्तमानकालग्रहः, अनागतमधिकृत्याह—‘तदसम्प्रयोगचिन्ते’ति तस्याः—वेदनायाः कथञ्चिद-
भावे सत्यसम्प्रयोगचिन्ता, कथं पुनर्ममानया आयत्यां सम्प्रयोगो न स्यादिति, चिन्ता चात्र ध्यानमेव गृह्यते, अनेन च
वर्तमानानागतकालग्रहणेनातीतकालग्रहोऽपि कृत एव वेदितव्यः, तत्र च भावनाऽनन्तरगायायां कृतैव, किंविशिष्टस्य
सत इदं वियोगप्रणिधानाद्यत आह—तत्प्रतिकारे—वेदनाप्रतिकारे चिकित्सायामाकुलं—व्यग्रं मनः—अन्तःकरणं यस्य स
तथाविधस्तस्य, वियोगप्रणिधानाद्यार्तध्यानमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥ उक्तो द्वितीयो भेदः, साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयन्नाह—

इहाण विसयाईण वेयणाए य रागरत्तस्स । अवियोगज्जवसाण तह सज्जोभािलासो य ॥ ८ ॥

व्याख्या—‘इष्टाना’ मनोज्ञानां विषयादीनामिति विषयाः—पूर्वोक्ताः आदिशब्दाद् वस्तुपरिग्रहः, तथा ‘वेदनायाश्च’

आवश्यकहारिभट्टीया

उष्टाया इति वर्तते, किम् ?—अवियोगाध्यवसानमिति योगः, अविप्रयोगदृढाध्यवसाय इति भावः, अनेन वर्तमानकाल-ग्रहः, तथा संयोगाभिलाषश्चेति, तत्र 'तथेति' धणियमित्यनेनात्यर्थप्रकारोपदर्शनार्थः, संयोगाभिलाषः—कथं मर्मभिर्निपया-दिभिरायत्यां सम्बन्ध इतीच्छा, अनेन किलानागतकालग्रह इति वृत्ता व्याचक्षते, चशब्दात् पूर्वपदतीतकालग्रह इति. किंनिशिष्टस्य सत इदमवियोगाध्यवसानाद्यत आह—रागरक्तस्य, जन्तोरिति गम्यते, तत्राभिन्वद्गलक्षणी रागमेन रक्तस्य तद्भावितमूर्तेरिति गाथार्थः ॥ ८ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः, साम्प्रतं चतुर्थमभिधित्सुराह—

देविदचकवद्विज्ञाण गुणरिन्निपरधनमर्ह्य । अहम नियाणचिन्तणमण्णाणाणुगमयमग्ने ॥ ९ ॥

व्याख्या—दीव्यन्तीति देवाः—भवनवास्यादयस्तेषामिन्द्राः—प्रभत्रो देवेन्द्राः—चमरादयः तथा चक्रं—ग्रहरणं तेन विज-याधिपत्ये वर्तितुं शीलमेयमिति चक्रवर्तिनो—भरतादयः, आदिशब्दाद्वलदेवादिपरिग्रहः अमीषां गुणरुद्धयः देवेन्द्रचक्र-वर्त्यादिगुणरुद्धयः, तत्र गुणाः—सुरूपादयः ऋद्धिस्तु विभूतिः, तत्प्रार्थनात्मकं तद्याग्रामयमित्यर्थः, किं तद्?—'अधमं'जघन्यं 'निदानचित्तनं' निदानाध्यवसायः, अहमनेन तपस्यागादिना देवेन्द्रः स्यामित्यादिरूपः, आह—किमितीदमधमम् ? उच्यते. यस्मादज्ञानानुगतमत्यन्तं, तथा च नाज्ञानिनो विहाय सांसारिकेषु सुखेष्वन्येषामभिलाष उपजायते, उक्तं च—'जज्ञाना-न्धाश्चदुलबनितापाङ्गविक्षेपितास्ते, कामे सकिं दधति विभवाभोगतुद्गार्जने वा । विद्वच्चित्तं भवति च महत् मोक्षकाङ्क्षा-कृतानं, नाल्पस्कन्धे विटपिनि कपत्यंसमिति गजेन्द्रः ॥ १ ॥' इति गाथार्थः ॥ ९ ॥ उक्तश्चतुर्थो भेदः, साम्प्रतमिदं यथा-भूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह—

एय चश्रिह रागद्वेसमोएरिपस्य जीवस्य । अट्टहाण सवारपद्धण तिरियगह्मूच ॥ १० ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोदितं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं 'रागद्वेषमोहाद्विषयस्य' रागादिलाञ्छितस्येत्यर्थः, कस्य ?—'जीवस्य' आत्मनः, किम् ?—आर्तध्यानमिति, तथा च इयं चतुष्टयस्यापि क्रिया, किंनिशिष्टमित्यत आह—संसारवर्द्धन-मोघतः, तिर्यग्गतिमूलं विशेषत इति गाथार्थः ॥ १० ॥ आह—साधोरपि शूलवेदनाभिभूतस्यानमाधानात् तत्प्रतिकारक-रणे च तद्विप्रयोगप्रणिधानापत्तेः तथा तपःसंयमासेवने च नियमतः सासारिकदुःखवियोगप्रणिधानादार्तध्यानप्राप्तिरिति, अत्रोच्यते, रागादिवशवर्तिनो भवत्येव, न पुनरन्यस्येति, आह च ग्रन्थकारः—

मज्झत्यस्त उ मुणिणो सकम्मपरिणामजणियमेयति । यत्थुस्तभावधिगणपरस्य तम सहत्तम् ॥ ११ ॥

व्याख्या—मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः, रागद्वेषयोरिति गम्यते, तस्य मध्यस्थस्य, तुशब्द एवकारार्थः, न चापधारणे, मध्यस्थस्यैव नेतरस्य, मन्यते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तस्य मुनेः, साधोरित्यर्थः, स्वकर्मपरिणामजनितमेतत्—शू-लादि, यच्च प्राक्कर्मविपरिणामिदैवाद्दुःश्रमापतति न तत्र परितापाय भवन्ति सन्तः, उक्तं च परममुनिभिः—'पुंविं खलु भो ! कडाणं कम्माणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं वेइत्ता मोक्खो, नत्थि अवेदइत्ता, तवसा वा शोसत्ते'त्यादि, एवं वस्तुस्व-भावचिन्तनपरस्य 'सम्यक्' शोभनाध्यवसायेन सहमानस्य सतः कुतोऽयमाधानम् ? अपि तु धर्ममनिदानमिति वदयतीति गाथार्थः ॥ ११ ॥ परिहृत आशङ्कागतः प्रथमपक्षः, द्वितीयतृतीयावधिकृत्याह—

१ पूर्व खलु भो. कृतानां कर्मेणा दुश्चिणीनां दुष्प्रतिक्रान्तानां पेदयित्वा मोक्षो नास्त्यवेदयि'या तपमा वा क्षपयिष्या.

कुणभो व पसरपालपणस्य पडियारमपसावज । तवमजमपडियार च सेवथो धम्ममणिवाण ॥ १२ ॥

व्याख्या—कुर्वतो वा, कस्य ?—प्रशस्तं—ज्ञानाद्युपकारकम् आलम्ब्यत इत्यालम्बनं—प्रवृत्तिनिमित्तं शुभमध्यवसानमि-त्यर्थः, उक्तं च—'काहं अञ्जितं अदुवा अहीहं, तयोवहाणेसु य उज्जमिरसं । गणं च णीती अणुसारवेस्तं, सालवमेवी समुवेइ मोक्खं ॥ १ ॥' इत्यादि, यस्यासौ प्रगस्तालम्बनस्तस्य, किं कुर्वत इत्यत आह—'प्रतीकारं' चिकित्सालक्षणं, किंनिशिष्टम् ?—'अल्पसावद्यम्' अवद्यं—पापं सहावद्येन सावद्यम्, अल्पशब्दोऽभाववचनः स्तोत्रवचनो वा, अल्पं सावद्यं यस्मिन्नसावल्प-सावद्यस्तं, धर्ममनिदानमेवेति योगः, कुतः ?—निर्दोषत्वात्, निर्दोषत्वं च वचनप्राप्त्याद्, उक्तं च—'गीयथो जयणाए कडजोगी कारणमि निहोमो'तीत्याद्यागमस्योत्सर्गापवादरूपत्वाद्, अन्यथा परलोकस्य साधयितुमशक्यत्वात्, साधु चैतदिति, तथा 'तपःसंयमप्रतिकारं च सेवमानस्ये'ति तपःसंयमावेव प्रतिकारस्तपःसंयमप्रतिकारः, सांसारिकदुःखाना-मिति गम्यते, तं च सेवमानस्य, चशब्दात्पूर्वोक्तप्रतिकारं च, किं ?—'धर्म्यं' धर्मध्यानमेव भवति, कथं सेवमानस्य ?—'अनि-दान'मिति क्रियाविशेषणं, देवेन्द्रादिनिदानरहितमित्यर्थः, आह—कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षो भवत्वितिदमपि निदानमेव, उच्यते, सत्यमेतदपि निश्चयतः प्रतिपिच्छमेव, कथं ?—मोक्षे भवे च सर्वत्र, निस्पृहो मुनिसत्तमः । प्रकृत्याऽभ्यासयोगेन, यत उक्तो जिनागमे ॥ १ ॥ इति, तथापि तु भावनायामपरिणतं सत्त्वमङ्गीकृत्य व्यवहारत इदमदुष्टमेव, अनेनैव प्रकारेण तस्य

चित्तशुद्धेः क्रियाप्रवृत्तियोगाच्चेत्यत्र बहु वक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति गाथार्थः ॥ १२ ॥ अन्ये पुनरिदं गाथाद्वयं चतुर्भेदमार्तध्यानमधिकृत्य साधोः प्रतिपेक्षरूपतया व्याचक्षते, न च तदत्यन्तसुन्दरं, प्रथमतृतीयपक्षद्वये सम्यगाशङ्काया एवानुपपत्तेरिति ॥ आह—उक्तं भवताऽऽर्तध्यानं संसारवर्जनमिति, तत्कथम् ? उच्यते—वीजत्वात्, वीजत्वमेव दर्शयन्नाह—

रागो दोषो मोहो य जेण संसारहेतवो भणिया । अट्टमि य ते तिण्णिवि तो त संसारतरुवीज ॥ १२ ॥

व्याख्या—रागो द्वेषो मोहश्च येन कारणेन 'संसारहेतवः' संसारकारणानि 'भणिता' उक्ताः परममुनिभिरिति गम्यते, 'आर्ते च' आर्तध्याने च ते 'त्रयोऽपि' रागादयः संभवन्ति, यत एवं ततस्तत् 'संसारतरुवीजं' भववृक्षकारणमित्यर्थः । आह—यद्येवमोघत एव संसारतरुवीजं ततश्च तिर्यग्गतिपूलमिति किमर्थमभिधीयते ? उच्यते, तिर्यग्गतिगमननिबन्धनत्वेनैव संसारतरुवीजमिति, अन्ये तु व्याचक्षते—तिर्यग्गतावेव प्रभूतसत्त्वसम्भवात् स्थितिबहुत्वाच्च संसारोपचार इति गाथार्थः ॥ १३ ॥ इदानीमार्तध्यायिनो लेख्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोयनीलकालालेस्साओ णाहसकिलिहोओ । अट्टसङ्गाणोवगयस्स कम्मपरिणामजणिआओ ॥ १४ ॥

व्याख्या—कापोतनीलकुण्डलेख्याः, किम्भूताः ?—'नातिसंक्लिष्टा' रौद्रध्यानलेख्यापेक्षया नातीवाशुभानुभावा भवन्तीति क्रिया, कस्येत्यत आह—आर्तध्यानोपगतस्य, जन्तोरिति गम्यते, किंनिबन्धना एता इत्यत आह—कर्मपरिणामजनिताः, तत्र—'कुण्डलादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेख्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १॥' एताः कर्मोदयायत्ता इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ आह—कथं पुनरोघत एवाऽऽर्तध्याता ज्ञायत इति ? उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयन्नाह—

तत्सऽक्रदणसोयणपरिदेवणताडणाह् छिगाह् । इट्ठाणिहविओगाविओगप्रियणानिमित्ताह् ॥ १५ ॥

व्याख्या—'तस्य' आर्तध्यायिनः आक्रन्दनादीनि लिङ्गानि, तत्राऽऽक्रन्दनं—महता शब्देन विरवणं, शोचनं त्वश्रुपरिपूर्णनयनस्य दैन्यं, परिदेवनं—पुनः २ छिष्टभाषणं, ताडनम्—उरःशिरःकुट्टनकेशलुञ्चनादि, एतानि 'लिङ्गानि' चिह्नानि, अमूनि च इष्टानिष्टवियोगावियोगवेदनानिमित्तानि, तत्रेष्टवियोगनिमित्तानि तथाऽनिष्टावियोगनिमित्तानि तथा वेदनानिमित्तानि चेति गाथार्थः ॥ १५ ॥ किं चान्यत्—

निंदह् य नियकयाह् पससह् सविम्हओ विभूर्हओ । पर्येह् ताम्भु रज्जह् तयज्जणपरायणो होह् ॥ १६ ॥

व्याख्या—'निन्दति च' कुत्सति च 'निजकृतानि' आत्मकृतानि अल्पफलविफलानि कर्मशिल्पकलावाणिज्यादीन्येतद्गम्यते, तथा 'प्रशंसति' स्तौति बहुमन्यते 'सविस्मयः' साश्चर्यः 'विभूतीः' परसम्पद इत्यर्थः, तथा 'प्रार्थयते' अभिलषति परविभूतीरिति, 'ताम्भु रज्यते' तास्विति प्राप्ताम्भु विभूतिपु रागं गच्छति, तथा 'तदर्जनपरायणो भवति' तासां—विभूतीनामर्जने—उपादाने परायण—उद्युक्तः तदर्जनपरायण इति, ततश्चैवम्भूतो भवति, असावप्यार्तध्यायीति गाथार्थः ॥ १६ ॥ किं च—

सहाह्वितयगिहो सद्धम्मपरम्मुहो ण्मायपरो । जिणमयमणवेवसतो चट्टह् अट्टमि क्षाणमि ॥ १७ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च तेषु गृह्यो—मर्च्छितः काङ्क्षावानित्यर्थः, तथा सद्धर्मपराङ्मुखः प्रमादपरः, तत्र दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः संश्र्वासौ धर्मश्च सद्धर्मः—क्षान्त्यादिकश्चरणधर्मो गृह्यते ततः पराङ्मुखः, 'प्रमादपरः' मद्यादिप्रमादासक्तः, 'जिनमतमनपेक्षमाणो वर्तते आर्तध्याने' इति तत्र जिनाः—तीर्थकरास्तेषां मतम्—आगमरूपं प्रवचनमित्यर्थः तदनपेक्षमाणः—तन्निरपेक्ष इत्यर्थः, किम् ?—वर्तते आर्तध्याने इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ साम्प्रतमिदमार्तध्यानं सम्भवमधिकृत्य यदनुगतं यदनर्हं वर्तते तदेतदभिहितसुराह—

तदविरयदेसविरया पमायपरसजयाणुग क्षाण । सत्तप्पमायमूल वजेयय जह्जणेण ॥ १८ ॥

व्याख्या—'तद्' आर्तध्यानमिति योगः, 'अविरतदेशविरतप्रमादपरसंयतानुग'मिति तत्राविरता—मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयश्च देशविरताः—एकक्याद्यणुव्रतधरभेदाः श्रावकाः प्रमादपराः—प्रमादनिष्ठाश्च ते संयताश्च २ ताननुगच्छतीति विग्रहः, नवाप्रमत्तसंयतानिति भावः, इदं च स्वरूपतः सर्वप्रमादमूलं वर्तते, यतश्चैवमतो 'वर्जयितव्यं' परित्यजनीयं, केन ?—'यतिजनेन' साधुलोकेन, उपलक्षणत्वात् श्रावकजनेन, परित्यागार्हत्वादेवास्तेति गाथार्थः ॥ १८ ॥ उक्तमार्तध्यानं, साम्प्रतं रौद्रध्यानावसरः, तदपि चतुर्विधमेव, तद्यथा—हिसानुबन्धि मृपानुबन्धि स्तेयानुबन्धि विषयसंरक्षणानुबन्धि च, उक्तं योमास्त्रातिवाचकेन—'हिंसाऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र'मित्यादि (तत्त्वार्थे अ० ९—सू० ३६) ॥ तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

सत्तवहवेहवधणदहणं कणमारणाहपणिहाण । अट्कोरगहघत्थ निविणमणसोऽहमविवाण ॥ १९ ॥

व्याख्या—सत्त्वा—एकेन्द्रियादयः तेषां धधवेधवन्धनदहनाङ्गनमारणादिप्रणिधानं तत्र वधः—ताडनं करकशलतादिभि

आवश्यकहारिभद्रीया

वेधस्तु नासिकादिवेधनं कीलिकादिभिः वन्धनं-संयमनं रज्जुनिगडादिभिः दहनं-प्रतीतमुल्मुकादिभिः अङ्कनं-लाञ्छनं श्वशृगालचरणादिभिः मारणं-प्राणवियोजनमसिशक्तिकुन्तादिभिः, आदिशब्दादागाढपरितापनपाटनादिपरिग्रहः, एतेषु प्रणिधानम्-अकुर्वतोऽपि करणं प्रति दृढाध्यवसानमित्यर्थः, प्रकरणाद् रौद्रध्यानमिति गम्यते, किंविनिष्टं प्रणिधानम् ?- 'अतिक्रोधग्रहप्रस्तम्' अतीवोत्कटो यः क्रोधः-रोषः स एवापायहेतुत्वाम्ब्रह्म इव ग्रहस्तेन ग्रस्तम्-अभिभूतं, क्रोधग्रहणाच्च मानादयो गृह्यन्ते, किंविशिष्टस्य सत इदमित्यत आह-'निर्घृणमनसः' निर्घृणं-निर्गतदयं मनः-चित्तमन्तःकरणं यस्य स निर्घृणमनास्तस्य, तदेव विशेष्यते-'अधमविपाक'मिति अधमः-जघन्यो नरकादिप्राप्तिलक्षणो विपाकः-परिणामो यस्य तत्तथाविधमिति गाथार्थः ॥ १९ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः, साम्प्रतं द्वितीयमभिधिरमुद्राह—

पिण्डासन्भासद्भूयभूयसायाह्वयपणिहणं । सावाविणोऽहसंयमनपरस्य पच्छन्नपावस्य ॥ २० ॥

व्याख्या—'पिण्डासन्भासद्भूतभूतघातादिवचनप्रणिधान'मित्यत्रानिष्टस्य सूचकं पिण्डं पिण्डमनिष्टसूचकं 'पिण्डं सूचकं विदु'रिति वचनात्, सभायां साधु सभ्यं न सभ्यमसभ्यं-जकारमकारादि न सद्भूतमसद्भूतमनृतमित्यर्थः, तच्च व्यवहारनयदर्शनेनोपाधिभेदतस्त्रिधा, तद्यथा-अभूतोद्भावनं भूतनिहवोऽर्थान्तराभिधानं चेति, तत्राभूतोद्भावनं यथा-सर्वगतोऽयमात्मेत्यादि, भूतनिहवस्तु नास्त्येवात्मेत्यादि, गामश्वमित्यादि भूततोऽर्थान्तराभिधानमिति, भूतानां-सत्त्वानामुपघातो यस्मिन् तद्भूतोपघातं, छिन्धि भिन्धि व्यापादय इत्यादि, आदिशब्दः प्रतिभेदं स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, यथा-पिण्डमनेकधाऽनिष्टसूचकमित्यादि, तत्र पिण्डादिवचनेष्वप्रवर्तमानस्यापि प्रवृत्तिं प्रति प्रणिधानं-दृढाध्यवसानलक्षणं, रौद्रध्यानमिति प्रकरणाद्गम्यते, किंविशिष्टस्य सत इत्यत आह-माया-निकृतिः साऽस्यास्तीति मायावी तस्य मायाविनो-वणिजादेः, तथा 'अतिसन्धानपरस्य' परवश्चनाप्रवृत्तस्य, अनेनाशेषेणैवपि प्रवृत्तिमप्या(स्या)ह, तथा 'प्रच्छन्नपापस्य' कूटप्रयोग-कारिणस्तस्यैव, अथवा धिग्जातिकुत्तीर्थिकादेरसद्भूतगुणं गुणवन्तमात्मानं ख्यापयतः, तथाहि-गुणरहितमप्यात्मानं यो गुणवन्तं ख्यापयति न तस्मादपरः प्रच्छन्नपापोऽस्तीति गाथार्थः ॥ २० ॥ उक्तो द्वितीयो भेदः, साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयति—

तद्द तिष्ठकोहलोहावलसस भूओयघायणमणज । परद्वहरणचिष परलोपायायनिरवेवत् ॥ २१ ॥

व्याख्या—तथाशब्दो दृढाध्यवसायप्रकारसादृश्योपदर्शनार्थः, तीव्रौ-उत्कटौ तौ क्रोधलोभौ च २ ताभ्यामाकुलः-अभिभूतस्तस्य, जन्तोरिति गम्यते, किं ?- 'भूतोपहननमनार्य'मिति हन्यतेऽनेनेति हननम् उप-सामीप्येन हननम् उप-हननं भूतानामुपहननं भूतोपहननम्, आराध्यातं सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यं नाऽऽर्यमनार्यं, किं तदेवंविधमित्यत आह-परद्रव्यहरणचित्तं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, परेषां द्रव्यं २ सचित्तादि तद्विषयं हरणचित्तं २ परद्रव्यहरणचित्तं, तदेव विशेष्यते-किम्भूतं तदित्यत आह-'परलोकापायनिरपेक्ष'मिति, तत्र परलोकापायाः-नरकगमनादयस्तन्निरपेक्षमिति गाथार्थः ॥ २१ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः, साम्प्रतं चतुर्थं भेदमुपदर्शयन्नाह—

सद्वाहविसयसाहणधणसारक्षणेपरायणमणिह । सद्वाभिसकणपरोवघायकलुसावळ चित्त ॥ २२ ॥

व्याख्या—शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषां साधनं-कारणं शब्दादिविषयसाधनं च (तच्च) तद्धनं च शब्दादिविषयसाधनधनं तत्संरक्षणे-तत्परिपालने परायणम्-उद्युक्तमिति विग्रहः, तथाऽनिष्टं-सतामनभिलषणीयमित्यर्थः, इदमेव विशेष्यते-सर्वेषामभिज्ञानेनाकुलमिति संबध्यते-न विद्वाः कः किं करिष्यतीत्यादिलक्षणेन, तस्मात्सर्वेषां यथाशक्त्योपघात एव श्रेयानित्येवं परोपघातेन च, तथा कलुषयन्त्यात्मानमिति कलुषाः-कषायास्तैराकुलं-व्याप्तं यत् तत् तद्योच्यते, चित्तम्-अन्तःकरणं, प्रकरणाद्रौद्रध्यानमिति गम्यते, इह च शब्दादिविषयसाधनं धनविशेषणं किल श्रावकस्य चैत्यधनसंरक्षणे न रौद्रध्यानमिति ज्ञापनार्थमिति गाथार्थः ॥ २२ ॥ साम्प्रतं विशेषणाभिधानगर्भमुपसंहरन्नाह—

इय करणकारणाणुमहविसयमशुचित्तण चउभमेय । अविरयदेसासंजयजणमणससेवियमहण ॥ २३ ॥

व्याख्या—'इय' एवं करणं स्वयमेव कारणमन्यैः कृतानुमोदनमनुमतिः करणं च कारणं चानुमतिश्च करणकारणानुमतयः एता एव विषयः-गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमतिविषयं, किमिदमित्यत आह-'अनुचिन्तनं' पर्यालोचनमित्यर्थः, 'चतुर्भेद' इति हिंसानुबन्ध्यादि चतुष्प्रकारं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमेव स्वामिद्वारेण निरूपयति-अविरताः-सम्यग्दृष्टयः, इतरे च देशासंयता-श्रावकाः, अनेन सर्वसंयतव्यवच्छेदमाह, अविरतदेशासंयता एव जनाः २ तेषां मनांसि-चित्तानि तैः संसेवितं, सञ्चिन्तितमित्यर्थः, मनोग्रहणमित्यत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाद्वाख्यापनार्थम्, 'अधन्य'-मित्यश्रेयस्करं पापं निन्द्यमिति गाथार्थः ॥ २३ ॥ अधुनेदं यथाभूतस्य भवति यद्वर्द्धनं चेदमिति तदेतदभिधातुकाम आह—

एय चउविह रागदोसमोहावळसस जीवसस । रोहज्जाण संसारवज्जण नरयगइमूल ॥ २४ ॥

व्याख्या—'एतद्' अनन्तरोक्तं 'चतुर्विधं' चतुष्प्रकारं रागद्वेषमोहाद्विषयस्य आकुलस्य वेति पाठान्तरं, कस्य ?- 'जीवस्य'

आत्मनः, किं ?—रौद्रध्यानमिति, इयमत्र चतुष्टयस्यापि क्रिया, किंविशिष्टमिदमित्यत आह—‘संसारवर्जनम्’ ओषतः ‘नर-
कगतिमूलं’ विनेषत इति गाथार्थः ॥ २४ ॥ साम्प्रतं रौद्रध्यायिनो लेख्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोपनीलकाला लेखाभो तिगसकिलिङ्गाभो । रोङ्गज्ञाणोवगयस्म कम्मपरिणामजणियाभो ॥ २५ ॥

व्याख्या—पूर्ववद् व्याख्येया, एतावोस्तु विशेषः—तीव्रसंक्लिष्टाः—अतिसंक्लिष्टा एता इति, आह—कथं पुनः रौद्रध्यायी
ज्ञायत इति ?, उच्यते, लिङ्गेभ्यः, तान्येवोपदर्शयति—

हिगार्दं तस्म उस्सण्यदुग्गनाणाविहामरणदोता । तेसिं चिय हिंसाइसु बाहिरकरणोवज्जतरत्त ॥ २६ ॥

व्याख्या—‘लिङ्गानि’ चिह्नानि ‘तस्य’ रौद्रध्यायिनः, ‘उत्तमन्नबहुलनानाविधामरणदोपा’ इत्यत्र दोषशब्दः प्रत्येकम-
भिन्नेव ध्यते. उत्सन्नदोषः बहुलदोषः नानाविधदोषः आमरणदोषश्चेति, तत्र हिंसानुबन्धादीनामन्यतरस्मिन् प्रवर्तमान
उत्सन्नम्—अनुपगतं बाहुल्येन प्रवर्तते इत्युत्सन्नदोषः, सर्वेष्वपि चैवमेव प्रवर्तत इति बहुलदोषः, नानाविधेषु त्वकृत्वक्षण-
नयनोत्पन्ननादिषु हिंसाद्युपायेष्वमकृद्ध्यैवं प्रवर्तत इति नानाविधदोषः, महदापद्गतोऽपि स्वतः महदापद्गतेऽपि च परे
आमरणादसंज्ञातानुतापः कालस्मौकरिकवद् अपि त्वसमाप्तानुतापानुशयपर इत्यामरणदोष इति तेष्वेव हिंसादिषु, आदि-
गवदान्मृपावादादिपरिग्रहः, ततश्च तेष्वेव हिंसानुबन्धादिषु चतुर्भेदेषु, किं ?—बाह्यकरणोपयुक्तस्य सत उत्सन्नादिदोष-
लिङ्गानीति, बाह्यकरणशब्देनेह वाक्कायौ गृह्येते, ततश्च ताभ्यामपि तीव्रमुपयुक्तस्येति गाथार्थः ॥ किं च—

परवमण अहिन्ददुद निरपेत्तो निदोभो निरनुतापो । हरिमिन्ददु कयपापो रोङ्गज्ञाणोवगयचित्तो ॥ २७ ॥

व्याख्या—इहाऽऽत्मव्यतिरिक्तो योऽस्यः स परस्तस्य व्यसनम्—आपत् परव्यसनं तद् ‘अभिनन्दति’ अतिक्लिष्टचित्त-
त्वाद्बहु मन्यत इत्यर्थः, शोभनमिदं यदेतदित्थं संवृत्तमिति, तथा ‘निरपेक्ष’ इहान्यभविक्कापायभयरहितः, तथा निर्गत-
दयो निर्दयः, परानुकम्पाशून्य इत्यर्थः, तथा निर्गतानुतापो निरनुतापः, पश्चात्तापरहित इति भावः, तथा किञ्च—‘हृष्यते’
तुष्यति ‘हृतपापः’ निर्वर्तितपापः सिंहमारकवत्, क इत्यत आह—रौद्रध्यानोपगच्छति इति, अमूनि च लिङ्गानि वर्तन्त
इति गाथार्थः ॥ २७ ॥ उक्तं रौद्रध्यानं, साम्प्रतं धर्मध्यानावसरः, तत्र तदभिधित्तस्यैवादाविदं द्वारगाथाद्वयमाह—

क्षाणस्त भावणाभो देस वालं तहाऽऽसणविसेत । आलवणं कम्मं क्षाह्यय्य जे य क्षायारो ॥ २८ ॥

ततोऽणुपेहाभो लेस्सा लिंग फल च नाऊण । धम्म क्षाह्ण मुणी तगगजोभो तभो मुक्क ॥ २९ ॥

व्याख्या—‘ध्यानस्य’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थस्य, किं ?—‘भावना’ ज्ञानायाः, ज्ञात्वेति योगः, किं च—‘देश’ तदुचितं, कालं
तथा आसनविशेषं तदुचितमिति, ‘आलम्बनं’ वाचनादि, ‘कम्म’ मनोनिरोधादि, तथा ‘ध्यातव्यं’ ध्येयमाज्ञादि, तथा ये
च ‘ध्यातारः’ अप्रमादादियुक्ताः, ततः ‘अनुपेक्षा’ ध्यानोपरमकालभाविन्योऽनित्यत्वाद्यालोचनारूपाः, तथा ‘लेख्याः’
शुद्धा एव, तथा ‘लिङ्गं’ श्रृङ्गानादि, तथा ‘फलं’ सुरलोकादि, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनपरः, एतद् ज्ञात्वा, किं ?—
‘धर्मम्’ इति धर्मध्यानं ध्यायेन्मुनिरिति, ‘तत्कृतयोगः’ धर्मध्यानकृताभ्यासः, ‘ततः’ पश्चात् शुक्लध्यानमिति गाथाद्वय-
समासार्थः ॥ २८-२९ ॥ व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं ग्रन्थकारः स्वयमेव वक्ष्यति, तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

पुव्वकयवन्नासो भावणाहि क्षाणस्म जोगगयमुदे । ताभो य नाणदसणचरित्तवेरगजणियाभो ॥ ३० ॥

व्याख्या—पूर्व-ध्यानात् प्रथमं कृतः—निर्वर्तितोऽभ्यासः—आसेवनालक्षणो येन स तथाविधः, काभिः पूर्वकृता-
भ्यासः ?—‘भावनाभिः’ करणभूताभिः भावनासु वा—भावनाविषये पश्चाद् ‘ध्यानस्य’ अधिकृतस्य ‘योग्यताम्’ अनुरूप-
ताम् ‘उपैति’ यातीत्यर्थः, ‘ताश्च’ भावना ज्ञानदर्शनचारित्र्यवैराग्यनियता वर्तन्ते, नियताः—परिच्छिन्नाः पाठान्तरं वा
जनिता इति गाथार्थः ॥ ३० ॥ साम्प्रतं ज्ञानभावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

णाणे निचन्नासो गुणइ मणोवारण विसुद्धिं च । नाणगुणमुणियसारो तो क्षाह् सुनिचलमईभो ॥ ३१ ॥

व्याख्या—‘ज्ञाने’ श्रुतज्ञाने, नित्यं—सदा अभ्यासः—आसेवनालक्षणः ‘करोति’ निर्वर्तयति, किं ?—मनसः—अन्तःकर-
णस्य, चेतस इत्यर्थः, धारणम्—अशुभव्यापारनिरोधेनावस्थानमिति भावना, तथा ‘विसुद्धिं च’ तत्र विशोधनं विसुद्धिः,
मृत्तार्थयोरिति गम्यते, ता, चशब्दाद्वयनिर्वेदं च, एवं ‘ज्ञानगुणमुणितसार’ इति ज्ञानेन गुणानां—जीवाजीवाश्रितानां
‘गुणपर्यायवत् द्रव्य’मिति (तच्चा० अ० ५ सू० ३७) वचनात् पर्यायाणां च तदविनाभावितानां मुणितः—ज्ञातः सारः—
परमार्थो येन स तथोच्यते, ज्ञानगुणेन वा—ज्ञानमाहात्म्येनेति भावः ज्ञातः सारो येन, विश्वस्येति गम्यते, स तथाविधः,
ततश्च पश्चाद् ‘ध्यायति’ चिन्तयति, किंविशिष्टः सन् ?—सुष्ठु—अतिशयेन निश्चला—निष्प्रकम्पा सम्यग्ज्ञानतोऽन्यथाप्रवृ-
त्तिकम्परहितेति भावः मतिः—बुद्धिर्यस्य स तथाविध इति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ उक्ता ज्ञानभावना, साम्प्रतं दर्शनुभावना-
स्वरूपगुणदर्शनार्थमिदमाह—

सकाइदोमरहिभो पसमयेजाइगुणगणोपेभो । होइ असमूढमणो दसणसुद्धिं क्षाणमि ॥ ३२ ॥

आवश्यकहारिभङ्गीया

व्याख्या—‘शङ्कादिदोषरहितः’ शङ्कनं-शङ्का, आदिशब्दात् काङ्क्षादिपरिग्रहः, उक्तं च—‘शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्य-
दृष्टिप्रज्ञासापरपापण्डसंस्तवा’ सरयग्दष्टेरतिचाराः (तत्त्वा० अ० १० सू० १८) इति, एतेषां च स्वरूपं प्रत्याख्यानाध्ययने
न्यक्षेण वक्ष्यामः, तत्र शङ्कादय एव सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणातिचारत्वात् दोषाः शङ्कादिदोषास्तैः रहितः-त्यक्तः, उक्तदो-
षरहितत्वादेव, किं ?-‘प्रश(श्र)मस्थैर्यादिगुणगणोपेतः’ तत्र प्रकर्षेण श्रमः प्रशमः-त्येदः, स च स्वपरसमयतत्त्वाधिगमरूपः,
स्थैर्यं तु जिनशासने निष्प्रकम्पता, आदिशब्दात्प्रभावनादिपरिग्रहः, उक्तं च—‘सपरसमयकोसहं थिरया जिणसासणे
पभावणया । आययणसेव भक्ती दसणदीवा गुणा पंच ॥ १ ॥’ प्रशमस्थैर्यादय एव गुणास्तेषां गणः-समूहस्तेनोपेतो-युक्तो
यः स तथाविधः, अथवा प्रशमादिना स्थैर्यादिना च गुणगणेनोपेतः २, तत्र प्रशमादिगुणगणः-प्रशमसंवेगनिर्वेदानुक-
म्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणः, स्थैर्यादिस्तु दर्शित एव, य इत्थम्भूतः असौ भवति ‘असम्मूढमनाः’ तत्त्वान्तरेऽभ्रान्तचित्त
इत्यर्थः, ‘दर्शनशुद्ध्या’ उक्तलक्षणया हेतुभूतया, क ?-ध्यान इति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥ उक्ता दर्शनभावना, साम्प्रतं चारित्र
भावनास्वरूपगुणदर्शनायेदमाह—

नवकम्माणायाण पोराणविणिज्जर सुभायाण । चारित्तभावाणाए णाणमयत्तेण य समेह ॥ ३३ ॥

व्याख्या—‘नवकर्मणामनादान’मिति नवानि-उपचीयमानानि प्रत्यग्राणि भण्यन्ते, क्रियन्त इति कर्माणि-ज्ञानाव
रणीयादीनि तेषामनादानम्-अग्रहणं चारित्रभावनाया ‘समेति’ गच्छतीति योगः, तथा ‘पुराणविनिर्जरा’ चिरन्तनक्षपणा

१ स्वपरसमयर्तुशाल स्थिरता जिनशासने प्रभावना । आयतनसेवा भक्ति दर्शनदीपना गुणा पञ्च ॥ १ ॥

मित्यर्थः, तथा ‘शुभादान’मिति शुभं-पुण्यं मातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्रात्मकं तस्याऽऽदानं-ग्रहणं.
किं ?-‘चारित्रभावनाया’ हेतुभूतया, ध्यानं च चशब्दात्त्रयकर्मनादानादि च ‘अयत्नेन’ अक्लेशेन ‘समेति’ गच्छति प्राप्तो-
तीत्यर्थः । तत्र चारित्रभावनायेति कोऽर्थः ?-‘चर गतिभक्षणयोः’ इत्यस्य ‘अर्तिलूधूसूखनिसहिचर इत्रन्’ (पा० ३-२-
१८४) इतीत्रन्प्रत्ययान्तस्य चरित्रमिति भवति, चरन्त्यनन्दितामनेनेति चरित्रं-क्षयोपशमरूपं तस्य भावश्चारित्रम्, एत-
दुक्तं भवति-इहान्यजन्मोपात्ताष्टविधकर्मसञ्चयापचयाय चरणभावधारित्रमिति, सर्वसावद्ययोगविनिवृत्तिरूपा क्रिया
इत्यर्थः, तस्य भावना-अभ्यासश्चारित्रभावेनेति गार्थार्थः ॥ ३३ ॥ उक्ता चारित्रभावना, साम्प्रतं वैराग्यभावनास्वरूप-
गुणदर्शनायेदमाह—

सुविदियजगत्सभावो निस्सगो निव्वजो निरामो य । वेरगभाविमणो णाणमि सुनिचलो होह ॥ ३४ ॥

व्याख्या—सुष्ठु-अतीव विदितः-ज्ञातो जगतः-चराचरस्य, यथोक्तं-‘जगन्ति जङ्गमान्याहुर्जगद् ज्ञेयं चराचरम्’ स्यो
भावः स्वभावः-‘जन्म मरणाय नियतं बन्धुर्दुःखाय धनमनिर्वृतये । तन्नास्ति यन्न विपदे तथापि लोको निरालोकः ॥ १ ॥’
इत्यादिलक्षणो येन स तथाविधः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि कर्मपरिणतिवशात्ससङ्गो भवत्यत आह-‘निःसङ्गः’ विषयजस्तेह-
मङ्गरहितः, एवम्भूतोऽपि च कदाचित्समयो भवत्यत आह-‘निर्भयः’ इहलोकादिसप्तभयविप्रमुक्तः, कदाचिदेवम्भूतोऽपि
विशिष्टपरिणत्यभावात्परलोकमधिकृत्य साशंसो भवत्यत आह-‘निराशंसश्च’ इहपरलोकाशमाविप्रमुक्तः, चशब्दात्तथावि-
पन्नोधादिरहितश्च, य एवंविधो वैराग्यभावितमना भवति स खल्वज्ञानाद्युपद्रवरहितत्वाद् ध्याने सुनिश्चलो भवतीति
गार्थार्थः ॥ ३४ ॥ उक्ता वैराग्यभावना । मूलद्वारागाथाद्वये ध्यानस्य भावना इति व्याख्यातम्, अधुना देशद्वाराव्याचि-
ख्यामयाऽऽह—

निच चिय सुवइपसूनपुसगकुमीलवज्जिय जइणो । ठाण वियण भणिय विसेसभो णाणकालमि ॥ ३५ ॥

व्याख्या—‘नित्यमेव’ सर्वकालमेव, न केवलं ध्यानकाल इति, किं ?-‘युवतिपशुनपुंसककुशीलपरिवर्जितं यतेः स्थानं
विजनं भणित’मिति, तत्र युवतिशब्देन मनुष्यस्त्री देवी च परिगृह्यते, पशुशब्देन तु तिर्यक्स्त्रीति नपुंसकं-प्रतीतं
कुत्सितं-निन्दितं शीलं-वृत्तं येषां ते कुशीलाः, ते च तथाविधा द्यूतकारादयः, उक्तं च-‘जूईयरसोलमैठा वड्डा उव्भाय-
गादिणो जे य । एए होंति कुशीला वज्जेयवा पयत्तेण ॥ १ ॥’ युवतिश्च पशुश्चेत्यादि द्वन्द्वः, युवत्यादिभिः परि-समन्तात्
वर्जितं-रहितमिति विग्रहः, यतेः-तपस्विनः साधोः, ‘एकग्रहणे तज्जातीयग्रहण’मिति साध्याश्च योग्यं यतिनपुंसकस्य
च, किं ?-स्थानम्-अवकाशलक्षणं, तदेव विशेष्यते-युवत्यादिन्यतिरिक्तशेषजनापेक्षया विगतजनं विजनं भणितम्-उक्तं
तीर्थकर्तृगणधरैश्चेदमेवम्भूतं नित्यमेव, अन्यत्र प्रवचनोक्तदोषसम्भवात्, विशेषतो ध्यानकाल इत्यपरिणतयोगादिनाऽन्यत्र
ध्यानस्याऽऽराधयितुमशक्यत्वादिति गार्थार्थः ॥ ३५ ॥ इत्थं तावदपरिणतयोगादीनां स्थानमुक्तम्, अधुना परिणतयो-
गादीनधिकृत्य विशेषमाह—

विरकयजोगाण पुण सुणीण णाणे सुनिचलमणाण । गाममि जणाइण्णे सुण्णे रण्णे व ण विसेसो ॥ ३६ ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—तत्र स्थिराः-संहननधृतिभ्यां चलवन्त उच्यन्ते, कृता-निर्वर्तिता अभ्यस्ता इति यावत्, के ?-युज्यन्त इति योगाः-ज्ञानादिभावनाव्यापाराः सत्त्वसूत्रतपःप्रभृतयो वा यैस्ते कृतयोगाः, स्थिराश्च ते कृतयोगाश्चेति विग्रहस्तेषाम्, अत्र च स्थिरकृतयोगयोश्चतुर्भङ्गी भवति, तद्यथा-‘थिरेणामेगे णो कयजोगे’ इत्यादि, स्थिरा वा-पौनःपुन्यकरणेन परिचिताः कृता योगा यैस्ते तथाविधास्तेषां, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, किं विशिनष्टि ?-तृतीयभङ्गवतां न शेषाणां, स्वभ्यस्तयोगानां वा मुनीनामिति, मन्यन्ते जीवादीन् पदार्थानिति मुनयो-विपश्चित्साधवस्तेषां च, तथा ध्याने-अधिकृत एव धर्मध्याने शुष्ठु-अतिशयेन निश्चलं-निष्प्रकम्पं मनो येषां ते तथाविधास्तेषाम्, एवंविधानां स्थानं प्रति ग्रामे जनाकीर्णे शून्येऽग्नये वा न विशेष इति, तत्र ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणान् गम्यो वा करादीनामिति ग्रामः-सन्निवेशविशेषः, इह ‘एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणा’न्नगरवेटकर्वटादिपरिग्रह इति, जनाकीर्णे-जनाकुले ग्राम एवोद्यानादौ वा, तथा शून्ये तस्मिन्नेवारण्ये वा कान्तारे वेति, वा विकल्पे, न विशेषो-न भेदः, सर्वत्र तुल्यभावत्वात्परिणतत्वात्तेषामिति गाथार्थः ॥ ३६ ॥ यतश्चैवं—

जो (ते) जत्य समाहाण होज मणोययणकायजोगाणं । भूओवरोहरहिओ सो देवो ज्ञायमाणस्स ॥ ३७ ॥

व्याख्या—यत एव तदुक्तं ‘ततः’ तस्मात्कारणाद् ‘यत्र’ ग्रामादौ स्थाने ‘समाधानं’ स्वास्थ्यं ‘भवति’ जायते, केपा-मित्यत आह-‘मनोवाक्यायोगानां’ प्राप्तिरूपितस्वरूपाणामिति, आह-मनोयोगसमाधानमस्तु, वाक्यायोगसमाधानं तत्र द्वोपयुज्यते ?, न हि तन्मयं ध्यानं भवति. अत्रोच्यते, तत्समाधानं तावन्मनोयोगोपकारकं, ध्यानमपि च तदात्मकं भवत्येव, यथोक्तम्-‘एवंविधा गिरा मे वत्तवा एरिसी न वत्तवा । इय वेयालियवक्कस्स भासओ वाङ्गं ज्ञाणं ॥ १ ॥’ तथा-‘सुत्तमाहियकरपायस्स अकज्जे कारणंमि जयणाए । किरियाकरणं जं तं काइयज्ञाणं भवे जङ्गो ॥ २ ॥’ न चात्र समाधानमात्रकारित्वमेव गृह्यते, किन्तु भूतोपरोधरहितः, तत्र भूतानि-पृथिव्यादीनि उपरोधः-तत्सङ्घट्टनादिलक्षणः तेन रहित-परित्यक्तो यः ‘एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणाद्’ अनुतादत्तादानमैथुनपरिग्रहाद्युपरोधरहितश्च स देशो ‘ध्यायतः’ चिन्तयतः, उचित इति शेषः, अयं गाथार्थः ॥ ३७ ॥ गतं देशद्वारम्, अधुना कालद्वारमभित्सुराह—

कालोऽपि सोच्चिय जहिं जोगसमाहाणमुत्तम लहह । न व दिवसमिसावेलाह्नियमण ज्ञाहोणे भणिय ॥ ३८ ॥

व्याख्या—कलनं कालः कलासमूहो वा कालः, स चार्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यगतिक्रियोपलक्षितो दिवसादिरवसेयः, अपिशब्दो देशानियमेन तुल्यत्वसम्भावनार्थः, तथा चाह-कालोऽपि स एव, ध्यानोचित इति गम्यते, ‘यत्र’ काले ‘योगसमाधानं’ मनोयोगादिस्वास्थ्यम् ‘उत्तमं’ प्रधानं ‘लभते’ प्राप्नोति, ‘न तु’ न पुनर्नैव च, तुशब्दस्य पुनःशब्दार्थत्वादेवकारार्थत्वाद्वा, किं ?-दिवसनिशात्रेलादिनियमनं ध्यायिनो भणितमिति, दिवसनिशे प्रतीते, वेला सामान्यत एव, तदेकदेशो मुहूर्तादिः, आदिशब्दात् पूर्वाह्णापराह्णादिषु वा एतन्नियमनं दिवैवेत्यादिलक्षण, ध्यायिनः-सत्त्वस्य भणितम्-उक्तं तीर्थकरणधर्मैवेति गाथार्थः ॥ ३८ ॥ गतं कालद्वारं, साम्प्रतमासनविशेषद्वारं व्याचिख्यासयाऽऽह—

१ एवविधा गीर्मेया वक्कन्नेदशी न वक्कन्वा । इति विचारितवाक्यस्य भाषमाणस्य वाचिक ध्यानम् ॥ १ ॥ सुसमाहितकरपादस्याकार्यकारणे यतनया । क्रियाकरण यत्तत्कायिक भवेत् यते ध्यान ॥ २ ॥

जधिय देहावत्था जिपा ण ज्ञाणोवरोहिणी होह । ज्ञाहज्जा तदवत्थो ठिओ निसण्णो निवण्णो वा ॥ ३९ ॥

व्याख्या—इहैव या काचिद् ‘देहावत्था’ शरीरावस्था निपण्णादिरूपा, किं ?-‘जिता’ इत्यभ्यस्ता उचिता वा, तथाऽनुष्ठी-वमाना ‘न ध्यानोपरोधिनी भवति’ नाधिकृतधर्मध्यानपीडाकरी भवतीत्यर्थः, ‘ध्यायेत् तदवस्थ’ इति सैवावस्था यस्य स तदवस्थः, तामेव विशेषतः प्राह-‘स्थितः’ कायोत्सर्गेणेषन्नतादिना ‘निपण्णः’ उपविष्टो वीरासनादिना ‘निर्विण्णः’ सन्निविष्टो दण्डायतादिना ‘वा’ विभाषायामिति गाथार्थः ॥ ३९ ॥ आह-किं पुनरयं देशकालासनानामनियम इति ?, अत्रोच्यते,

सञ्चासु वट्ठमाणा मुणओ ज देसकालचेट्ठासु । वरकेवलाइलाभ पत्ता बहुसो समियपावा ॥ ४० ॥

व्याख्या—‘सर्वासु’ इत्युपेक्षासु, देशकालचेष्टासु इति योगः, चेष्टा-देहावस्था, किं ?-‘वर्तमानाः’ अवस्थिताः, के ?-‘मुनयः’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थाः ‘यद्’ यस्मात्कारणात्, किं ?-वरः-प्रधानश्चासौ केवलादिलाभश्च २ तं प्राप्ता इति, आदि-शब्दान्मनःपर्यायज्ञानादिपरिग्रहः, किं सकृदेव प्राप्ताः ?, न, केवलवर्जं ‘बहुशः’ अनेकशः, किंविशिष्टाः ?-‘शान्तपापाः’ तत्र पातयति नरकादिष्विति पापं शान्तम्-उपशमं नीतं पापं यैस्ते तथाविधा इति गाथार्थः ॥ ४० ॥

तो देगकालचेट्ठानियमो ज्ञाणस्म नथि समयमि । जोगाण समाहाण जह होह तहा (प)यहयव ॥ ४१ ॥

व्याख्या—यस्मादिति पूर्वगाथायामुक्तं तेन सहास्याभिसम्बन्धः, तस्माद्देशकालचेष्टानियमो ध्यानस्य ‘नास्ति’ न विद्यते, क ?-‘समये’ आगमे, किन्तु ‘योगानां’ मनःप्रभृतीनां ‘समाधानं’ पूर्वोक्तं यथा भवति तथा (प्र) ‘यतितव्यं’ (प्र)-यत्नः कार्य इत्यत्र नियम एवेति गाथार्थः ॥ ४१ ॥ गतमासनद्वारम्, अधुनाऽऽलम्बनद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

आलङ्काराई वायणपुच्छणपरिवृण्णाणुचिताओ । सामाहयाहयाह सद्धमावस्तयाह च ॥ ४२ ॥

व्याख्या—इह धर्मध्यानारोहणार्थमालम्ब्यन्त इत्यालम्बनानि 'वाचनाप्रश्नपरावर्तनानुचिन्ता' इति तत्र वाचनं वाचना, विनेयाय निर्जरायै सूत्रादिदानमित्यर्थः, शङ्किते सूत्रादौ संशयापनोदाय गुरुप्रच्छनं प्रश्न इति, परावर्तनं तु पूर्वाधीतस्यैव सूत्रादेरविस्मरणनिर्जरानिमित्तमभ्यासकरणमिति, अनुचिन्तनम् अनुचिन्ता मनसैवाविस्मरणादिनिमित्तं सूत्रानुस्मरणमित्यर्थः, वाचना च प्रश्नश्चेत्यादि द्वन्द्वः, एतानि च श्रुतधर्मानुगतानि वर्तन्ते, तथा सामायिकादीनि सद्धर्मावश्यकानि चेति, अमूनि तु चरणधर्मानुगतानि वर्तन्ते, सामायिकमादौ येषां तानि सामायिकादीनि, तत्र सामायिकं प्रतीतम्, आदिशब्दान्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादिलक्षणसकलचक्रवालसामाचारीपरिग्रहो यावत् पुनरपि सामायिकमिति, एतान्येव विधिवदासेव्यमानानि सन्ति-शोभनानि सन्ति च तानि चारित्रधर्मावश्यकानि चेति विग्रहः, आवश्यकानि-नियमतः करणीयानि, चः समुच्चये इति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ साम्प्रतममीपामेवाऽऽलम्बनत्वे निबन्धनमाह—

विसममि समारोहः दृढदृष्टालवणो जहा पुरिसो । सुत्ताहकयालयो तह क्षाणवरं समारोह ॥ ४३ ॥

व्याख्या—'विपमे' निम्ने दुःसञ्चरे 'समारोहति' सम्यगपरिक्लेशेनोर्ध्वं याति, कः ?—दृढं—बलवद्भूयं रज्ज्वाद्यालम्बनं यस्य स तथाविधः, यथा 'पुरुषः' पुमान् कश्चित्, 'सूत्रादिकृतालम्बनः' वाचनादिकृतालम्बन इत्यर्थः, 'तथा' तेनैव प्रका-
रेण 'ध्यानवरं' धर्मध्यानमित्यर्थः, समारोहतीति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ गतमालम्बनद्वारम्, अधुना क्रमद्वारावसरः, तत्र लाघवार्थं धर्मस्य शृङ्खलस्य च (तं) प्रतिपादयन्माह—

क्ष्माणप्यद्विचिन्तकमो होइ मनोजोगनिगाहार्हो । भवकाले केवलिनो सेसाण जहासमाहीप ॥ ४४ ॥

व्याख्या—ध्यानं—प्राप्तिरूपितशब्दार्थं तस्य प्रतिपत्तिक्रम इति समासः, प्रतिपत्तिक्रमः—प्रतिपत्तिपरिपाद्यभिधीयते, स च भवति मनोयोगनिग्रहादिः, तत्र प्रथमं मनोयोगनिग्रहः ततो वाग्योगनिग्रहः ततः काययोगनिग्रह इति, किमयं सामान्येन सर्वथैवेत्यभूतः क्रमो ? , न, किन्तु भवकाले केवलिनः, अत्र भवकालशब्देन मोक्षगमनप्रत्यासन्नः अन्तर्मु-
हूर्तप्रमाण एव शैलेयवस्थान्तर्गतः परिगृह्यते, केवलमस्यास्तीति केवली तस्य, शृङ्खलध्यान एवायं क्रमः, शेषस्यान्यस्य धर्म-
ध्यानप्रतिपत्त्युपयोगकालावाश्रित्य किं ?—'यथासमाधिने'ति यथैव स्वास्थ्यं भवति तथैव प्रतिपत्तिरिति गाथार्थः ॥ ४४ ॥
गतं क्रमद्वारम्, इदानीं ध्यातव्यमुच्यते, तच्चतुर्भेदमाज्ञादिः, उक्तं च—“आज्ञाऽपायविपाकसंस्थानविचयाय धर्म्यं” (तत्त्वा-
र्थे अ० ९ सू० ३७) इत्यादि, तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाह—

सुनिवर्णमणाइणिहण भूयहिय भूयभावणमाहय । भमियमजिय महत्थ महाणुभाव महावित्तय ॥ ४५ ॥

व्याख्या—सुषु-अतीव निपुणा-कुशला सुनिपुणा ताम्, आज्ञामिति योगः, नैपुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वा-
त्तथा मत्यादिप्रतिपादकत्वाच्च, उक्तं च—'सुयनानांमि नेउण्णं, केवले तयणंतरे । अप्पणो सेसगाणं च, जम्हा तं परिभा-
वणं ॥ १ ॥' इत्यादि, इत्थं सुनिपुणां ध्यायेत्, तथा 'अनाद्यनिधनाम्' अनुत्पन्नशाश्वतामित्यर्थः, अनाद्यनिधनत्वं च
द्रव्याद्यपेक्षयेति, उक्तं च—“द्रव्यार्थादेशादित्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासी” इत्यादि, तथा 'भूतहिता'मिति इह भूत-

१ श्रुतज्ञाने नैपुण्य केवले तदन्तरम् । आरमन. दोषकाणां च, यस्मात्तत् परिभाषकम् (प्रकाशकम्) ॥ १ ॥

शब्देन प्राणिन उच्यन्ते तेषां हितां-पश्यामिति भावः, हितत्वं पुनस्तदनुपरोधिनीत्वात्तथा हितकारिणीत्वाच्च, उक्तं च—
'सर्वे जीवा न हन्तव्या' इत्यादि, एतत्प्रभावाच्च भूयांसः सिद्धा इति, 'भूतभावनाम्' इत्यत्र भूतं—सत्यं भाव्यतेऽनयेति
भूतस्य वा भावना भूतभावना, अनेकान्तपरिच्छेदात्मिकेत्यर्थः, भूतानां वा—सत्त्वाना भावना भूतभावना, भावना वास-
सनेत्यनर्थान्तरम्, उक्तं च—'कूरावि सहावेणं रागविसवसाणुगावि होऊणं । भावियजिणवयणमणा तेलुक्कुमुहावहा होंति
॥ १ ॥' श्रयन्ते च चिलातीपुत्रादय एवंविधा बहव इति, तथा 'अनर्घ्याम्' इति सर्वोत्तमत्वादविद्यमानमूल्यामिति भावः,
उक्तं च—'संघेऽपि य सिद्धंता सदवरयणासया सतेलोक्का । जिणवयणस्स भगवओ न मुल्लमित्तं अणग्घेणं ॥ १ ॥' तथा
स्तुतिकारेणाप्युक्तम्—“कल्पद्रुमः कल्पितमात्रदायी, चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते । जितेन्द्रधर्मातिशयं विचिन्त्य, द्वयेऽपि
लोको लघुतामवैति ॥ १ ॥” इत्यादि, अथवा 'ऋणघ्ना'मित्यत्र ऋणं—कर्म तद्घ्नमिति, उक्तं च—“जं अज्ञाणी कम्मं खवेइ
घट्टयाहि वाम्कोडीहिं । तं नाणी तिहिं सुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा 'अमिताम्' इत्यपरिमिताम्,
उक्तं च—“सघनदीणं जा होज्ज वालुया सबउदहीण जं उदयं । एत्तोवि अणंतगुणो अत्थो एगस्स सुत्तस्स ॥ १ ॥” अमृतां
वा मृष्टां वा पथ्या वा, तथा चोक्तम्—“जिणवयणमोदगस्स उ रत्ति च दिवा य खज्जमाणस्स । तित्ति वुहो न गच्छइ

१ कूरा अपि स्वभावेन रागविषयशानुगा अपि भूत्वा । भावितजिनवचनमनसखेलोवयसुत्तावहा भवन्ति ॥ १ ॥ २ सर्वेऽपि च सिद्धान्ता सद्गव्यरक्षा-
धया सग्रेलोवया । जिनवचनस्य भगवतो न मूल्यमाग्रमनर्घेण (ध्येयेन) ॥ १ ॥ ३ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्घर्षकोटीभिः । तत् ज्ञानी त्रिभिर्गुण-
क्षपयत्युच्छातमात्रेण ॥ १ ॥ ४ सघनदीना या भवेयु वालुका सर्गादधीना यदुदकम् । अतोप्यनन्तगुणोऽर्थ एकस्य सूत्रस्य ॥ १ ॥ ५ जिनवचनमोदकस्य तु
१ दिना च राद्यमानस्य । वृत्ति उपो न गच्छति

हेतुसहस्रोवगूढस्स ॥ १ ॥ नरनरयतिरियसुरगणसंसारियसबहुक्खरोगाणं । जिणवयणमेगमोसहमपवग्गसुहक्खयंफलं ॥ २ ॥” सजीवां वाऽमृतामुपपत्तिक्षमत्वेन सार्थिकामिति भावः, न तु यथा—‘तेषां कटतदभ्रष्टैर्गजानां मदविन्दुभिः । प्रावर्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥ १ ॥’ इत्यादिवन्मृतामिति, तथा ‘अजिता’मिति शेषप्रवचनाज्ञाभिरपराजितामित्यर्थः, उक्तं च—‘जीवाइवत्थुचिंतणकोसल्लगुणेणऽणणसरिसेणं । सेसवयणेहिं अजियं जिणिंदवयणं महाविसयं ॥ १ ॥’ तथा ‘महार्था’मिति महान्-प्रधानोऽर्थो यस्याः सा तथाविधा तां, तत्र पूर्वापराविगोधित्वादन्योगद्वारात्मकत्वान्नयगर्भत्वाच्च प्रधानां, महत्त्वां वा अत्र महान्तः-सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यन्ते ततश्च महत्सु स्थिता महत्त्वा तां च, प्रधानप्राणिस्थितामित्यर्थः, महास्यां वेत्यत्र महा पूजोच्यते तस्यां स्थिता महास्या तां, तथा चोक्तम्—‘सैवसुरासुरमाणुसजोइस-वंतरसुपूइयं गाणं । जेणेह गणहराणं छुहंति चुण्णे सुरिंदावि ॥ १ ॥’ तथा ‘महानुभावा’मिति तत्र महान्-प्रधानः प्रभूतो वाऽनुभावः-सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां, प्राधान्यं चास्याश्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसम्पन्नत्वात्, प्रभूतत्वं च प्रभूतकार्यकरणाद्, उक्तं च—‘पेभू णं चोइसपुवी घडाओ घडसहस्सं करित्तए’ इत्यादि, एवमिहलोके, परत्र तु जघन्यतोऽपि वैमानिकोपपातः, उक्तं च—‘उववाओ लंतगंमि चोइसपुवीस्स होइ उ जहण्णो । उकोसो सबट्टे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १॥’

१ हेतुसहस्रोवगूढस्स ॥ १ ॥ नरनारकतिर्यङ्मुखसुरगणसांसारिक्सर्पदुःखरोगाणाम् । जिनवचनमेकमौपधमपवर्गसुखाक्षतफलदम् ॥ २ ॥ २ जीवादिवस्तु-चिन्तनकौशल्यगुणेनानन्यसद्वेन । शेषवचनैरजितं जिनेन्द्रवचन महाविषयम् ॥ १ ॥ ३ सर्वसुरासुरमनुष्यज्योतिष्कव्यन्तरसुपूजितं ज्ञानम् । येनेह गणधराणां (शीर्षे) क्षिपन्ति चूर्णानि देवेन्द्रा अपि ॥ १॥ ४ प्रभुश्चतुर्दशपूर्वी घटात् घटसहस्रं कर्तुं ५ उपपातो लान्तके चतुर्दशपूर्विणा भवति तु जघन्य । उत्कृष्टं सर्वार्थं सिद्धिगमनं वाऽकर्मण ॥ १ ॥

तथा ‘महाविषया’मिति महद्विषयत्वं तु सकलद्रव्यादिविषयत्वाद्, उक्तं च—‘देवओ सुयनाणी उवउत्ते सबदवाइं जाणई’-त्यादि कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४५ ॥

साहज्या निरवज्ज जिणाणमाण जगप्पईवाण । अणिउणजणदुण्णेय नयभगपमाणगमगहण ॥ ४६ ॥

व्याख्या—‘ध्यायेत्’ चिन्तयेदिति सर्वपदक्रिया, ‘निरवद्या’मिति अवद्यं-पापमुच्यते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा ताम्, अनृतादिद्वान्निशदोषावधरहितत्वात्, क्रियाविशेषणं वा, कथं ध्यायेत् ?-निरवद्यम्-इहलोकाद्याशंसारहितमित्यर्थः, उक्तं च—‘नो इहलोगद्वयाए नो परलोगद्वयाए नो परपरिभवओ अहं नाणी’त्यादिकं निरवद्यं ध्यायेत्, ‘जिनानां’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थानाम् ‘आज्ञां’ वचनलक्षणां कुशलकर्मण्याज्ञाप्यन्तेऽनया प्राणिन इत्याज्ञा तां, किंविशिष्टां ?-जिनानां-केवलालोकेनाशेषसंशयतिमिरनाशनाज्जगत्प्रदीपानामिति, आज्ञैव विशेष्यते—‘अनिपुणजनदुर्जेयां’ न निपुणः अनिपुणः अकुशल इत्यर्थः जनः-लोकेस्तेन दुर्जेयामिति-दुरवगमां, तथा ‘नयभङ्गप्रमाणगमगहनाम्’ इत्यत्र नयाश्च भङ्गाश्च प्रमाणानि च गमाश्चेति विग्रहस्तैर्गहना-गहुरा तां, तत्र नैगमादयो नयास्ते चानेकभेदाः, तथा भङ्गाः क्रमस्थानभेदभिन्नाः, तत्र क्रमभङ्गा यथा एको जीव एक एवाजीव इत्यादि, स्थापना ॥ स्थानभङ्गास्तु यथा प्रियधर्मा नामैकः नो दृढधर्मेत्यादि ॥ तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि-द्रव्यादीनि, यथा-^{IS} नुयोगद्वारेणु गमाः-चतुर्विंशतिदण्डकादयः, कारण-^{IS} वशतो वा किञ्चिद्विसदृशाः सूत्रमार्गा यथा षड्जीवनिका-^{SS} दाविति कृतं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४६ ॥ ननु ^{SS},

१ द्रव्यत श्रुतज्ञानी उपयुक्त सर्वद्रव्याणि जानाति. २ नो इहलोकार्थोय नो परलोकार्थोय नो परपरिभावकोऽहं ज्ञानी.

या एवंविशेषणविशिष्टा सा चोद्धुमपि न शक्यते मन्दधीभिः, आस्तां तावद्ध्यातुं, ततश्च यदि कथञ्चिन्नावबुध्यते तत्र का वार्तयत आह—

तथ य महदोव्वलेण तस्मिहायरियविरहओ यीवि । णेयगहणत्तेणेण य गाणावरणोदपणं च ॥ ४७ ॥

व्याख्या—‘तत्र’ तस्यामाज्ञायां, चशब्दः प्रस्तुतप्रकरणानुकर्षणार्थः, किं ?-जडतया चलत्वेन वा मतिदौर्बल्येन-बुद्धेः सम्यगर्थानवधारणेनेत्यर्थः, तथा ‘तद्विधाचार्यविरहतोऽपि’ तत्र तद्विधः-सम्यगविपरीततत्त्वप्रतिपादनकुशलः आचर्यतेऽसावित्याचार्यः सूत्रार्थावगमार्थं मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः तद्विधश्चासावाचार्यश्च २ तद्विरहतः-तदभावतश्च, चशब्दः अवोधे द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः, अपिशब्दः ‘क्वचिदुभयवस्तूपत्तिसम्भावनार्थः, तथा ‘ज्ञेयगहनत्वेन च’ तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं-धर्मास्तिकायादि तद्वहनत्वेन-गहुरत्वेन, चशब्दोऽवोध एव तृतीयकारणसमुच्चयार्थः, तथा ‘ज्ञानावरणोदयेन च’ तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं तदुदयेन तत्काले तद्विपाकेन, चशब्दश्चतुर्थावोधकारणसमुच्चयार्थः, अत्राह-ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदौर्बल्यं तथा तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च, ततश्च तदभिधाने न युक्तममीपामभिधानमिति, न, तत्कार्यस्यैव संक्षेपविन्तरत उपाधिभेदेनाभिधानादिति गाथार्थः ॥ ४७ ॥ तथा—

हेउदाहरणासभवे य सइ सुहु ज न दुज्जेजा । सवण्णुमयमवितह तहावि त चित्तए महम ॥ ४८ ॥

व्याख्या—तत्र हिनोति-गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः-कारको व्यञ्जकश्च, उदाहरणं-चरितकल्पितभेदं, हेतुश्चोदाहरणं च हेतूदाहरणे तथोरसम्भवः, कश्चन पदार्थं प्रति हेतूदाहरणासम्भवात्, तस्मिंश्च, चशब्दः पञ्चम-

पष्ठकारणसमुच्चयार्थः, 'सति' विद्यमाने, किं?—'यद्' वस्तुजातं 'न सुष्ठु बुद्ध्येत' नातीवावगच्छेत् 'सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयेन्मतिमा' निति तत्र सर्वज्ञाः—तीर्थकरास्तेषां मतं सर्वज्ञमतं—वचनं, किं?—वितथम्—अनृतं न वितथम्—अवितथं सत्यमित्यर्थः, 'तथापि' तदबोधकारणे सत्यनवगच्छन्नपि 'तत्' मतं वस्तु वा 'चिन्तयेत्' पर्यालोचयेत् 'मतिमान्' बुद्धिमानिति गाथार्थः ॥ ४८ ॥ किमित्येतदेवमित्यत आह—

अणुवक्यपराणुगपरायणा ज जिना जगत्पवरा । जियरागदोसमोहा य णणहावादिणो तेण ॥ ४९ ॥

व्याख्या—अनुपकृते—परैरवर्तिते सति परानुग्रहपरायणा—धर्मोपदेशादिना परानुग्रहोद्युक्ता इति समासः, 'यद्' यस्मात् कारणात्, के?—'जिनाः' प्राप्तिरूपितशब्दार्थाः, त एव विशेष्यन्ते—'जगत्पवराः' चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः, एवंविधा अपि कदाचिद् रागादिभावाद्वितथवादिनो भवन्त्यत आह—जिता—निरस्ता रागद्वेषमोहा यैस्ते तथाविधाः, तत्राभिप्वद्ध-लक्षणो रागः अप्रीतिलक्षणो द्वेषः अज्ञानलक्षणश्च मोहः, चशब्द एतदभावगुणसमुच्चयार्थः, नान्यथावादिनः 'तेने'ति तेन कारणेन ते नान्यथावादिन इति, उक्तं च—“रागाद्वा द्वेषाद्वा” त्यादि गाथार्थः ॥ ४९ ॥ उक्तस्तावद्ध्यातव्यप्रथमो भेदः, अधुना द्वितीय उच्यते— ०

रागदोसकसायासवादिकिरियासु वट्टमाणाण । इहपरलोयावाओ णाहज्जा वज्जपरिवज्जी ॥ ५० ॥

व्याख्या—रागद्वेषकपायाश्रवादिक्रियासु प्रवर्तमानानामिहपरलोकापायान् ध्यायेत्, यथा रागादिक्रिया ऐहिकामुष्मिकविरोधिनी, उक्तं च—“रागः सम्पद्यमानोऽपि, दुःखदो दुष्टगोचरः । महाव्याध्यभिभूतस्य, कुपथ्यान्नाभिलापवत् ॥ १ ॥” तथा—द्वेषः सम्पद्यमानोऽपि, तापयत्येव देहिनम् । कोटरस्थो ज्वलन्नाशु, दावानल इव द्रुमम् ॥ २ ॥” तथा—‘दृष्ट्यादि-भेदभिन्नस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः ससार एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥’ इत्यादि, तथा—दोसानलसंसत्तो इह लोए चेव दुक्खिओ जीवो । परलोगंमि य पावो पावइ निरयानलं तत्तो ॥ १ ॥’ इत्यादि, तथा कपायाः—क्रोधादयः, तदपायाः पुनः—‘कोहो य माणो य अणिगगहीया, माया य लोहो य पवहुमाणा । चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचन्ति मूलाइं पुणवभवस्स ॥ १ ॥’ तथाऽऽश्रवाः—कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वादयः, तदपायः पुनः—‘मिच्छेत्तमोहियमई जीवो इह-लोग एव दुक्खाइं । निरओवमाइं पावो पावइ पसमाइगुणहीणो ॥ १ ॥’ तथा—‘अज्ञानं खलु कष्टं क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा न वेत्ति येनावृत्तो लोकः ॥ १ ॥’ तथा—‘जीवा पावन्ति इह पाणवहादविरईए पावाए । नियसु यथायणमाई दोसे जणगरहिए पावा ॥ १ ॥ परलोगंमिनि एवं आसवकिरियाहि अजिए कम्मे । जीवाण चिरमवाया निरयाइगई भमंताणं ॥ २ ॥’ इत्यादि, आदिशब्दः स्वगतानेकभेदख्यापकः, प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशवन्धभेदग्राहक इत्यन्ये,

१ द्वेषानलसत्तस इहलोक एव दु खितो जीव । परलोके च पाप प्राप्नोति निरयानल तत ॥१॥ २ क्रोधश्च मानश्चानिगृहीतो माया च लोभश्च प्रवर्धमानौ । चत्वार एते कृत्वा कपाया सिञ्चन्ति मूलानि पुनर्भवस्य ॥ १ ॥ कोहो पीड पणसेष्ट माणो विणपणासणो । माया मिच्छाणि नासेह लोहो सव्वविणासणो ॥ १ ॥ (प्रत्यन्तरेऽधिक प्राक्) ३ मिथ्यात्वमोहितमतिर्जीव इहलोक एव दुःखानि । निरयोपमाणि पाप प्राप्नोति प्रशमादिगुणहीनः ॥१॥ ४ जीवाः प्राप्नुवन्तीह प्राणवधाद्यविरतेः पापिकाया । निजसुतवातादिदोषान् जनगर्हितान् पापा ॥१॥ परलोकेऽप्येवमाश्रवक्रियाभिरर्जिते कर्मेणि । जीवानां चिरमपाया निरयादिगतिषु भ्रमताम् ॥ २ ॥

क्रियास्तु कायिक्यादिभेदाः पञ्च, एताः पुनरुत्तरत्र न्यक्षेण वक्ष्यामः, विपाकः पुनः—‘किरियासु वट्टमाणा काइगमाईसु दुक्खिया जीवा । इह चेव य परलोए संसारपवहुया भणिया ॥ १ ॥’ ततश्चैवं रागादिक्रियासु वर्तमानानामपायान् ध्यायेत्, किंविशिष्टः सन्नित्याह—‘वर्ज्यपरिवर्जो’ तत्र वर्जनीयं वर्ज्यम्—अकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जो—अप्रमत्त इति गाथार्थः ॥ ५० ॥ उक्तः खलु द्वितीयो ध्यातव्यभेदः, अधुना तृतीय उच्यते, तत्र—

पयइदिहपप्साणुभावभिन्न सुहासुहविहत्त । जोगाणुभावजणिय कम्मविवागं विचिंतेज्जा ॥ ५१ ॥

व्याख्या—‘प्रकृतिस्थितिप्रदेशानुभावभिन्नं शुभाशुभविभक्त’मिति अत्र प्रकृतिशब्देनाष्टौ कर्मप्रकृतयोऽभिधीयन्ते ज्ञानावरणीयादिभेदा इति, प्रकृतिरंशो भेद इति पर्यायाः, स्थितिः—तासामेवावस्थानं जघन्यादिभेदभिन्नं, प्रदेशशब्देन जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसम्बन्धोऽभिधीयते, अनुभावशब्देन तु विपाकः, एते च प्रकृत्यादयः शुभाशुभभेदभिन्ना भवन्ति, ततश्चैतदुक्तं भवति—प्रकृत्यादिभेदभिन्नं शुभाशुभविभक्तं ‘योगानुभावजनितं’ मनोयोगादिगुणप्रभवं कर्मविपाकं विचिन्तयेदिति गाथार्थः ॥ ५१ ॥ भावार्थः पुनर्वृद्धविवरणादवसेयः, तच्चेदं—इह पयइभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा, तत्थ पयइउत्ति कम्मणो भेया अंसा णाणावरणिज्जाइणो अट्ठ, तेहिं भिन्नं विहत्तं सुहं पुण्णं सायाइयं असुहं पावं तेहिं विहत्तं—विभिन्नविपाकं जहा कम्मपकडीए तथा विसेसेण चिंतिज्जा, किं च—ठिइविभिन्नं च सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचिंतेज्जा,

१ क्रियासु वर्तमाना कायिक्यादिषु दु खिता जीवा । इहैव परलोके च संसारप्रवर्धका भणिता ॥४॥ २ इह प्रकृतिभिन्न शुभाशुभविभक्त कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्र प्रकृतय इति कर्मणो भेदा अस्ता ज्ञानावरणादयोऽष्ट, तैर्भिन्न विभक्त शुभ पुण्य सातादिकं अशुभ पाप तैर्विभक्त विभिन्नविपाकं यथा कर्मप्रवृत्तं तथा विशेषेण चिन्तयेत् । किंच—स्थितिविभक्त च शुभाशुभविभक्त कर्मविपाकं विचिन्तयेत्.

ठिङ्गिति तासिं चैव अष्टणहं पयडीणं जहण्णमग्निमुक्कोसा कालावत्था जहा कम्मपयडीए, किं च-पएसभिन्नं शुभाशुभं
यावत्-‘कृत्वा पूर्वविधानं पदयोस्तावेव पूर्ववद् वर्ग्यो। वर्गधनौ कुर्यातां तृतीयराशेस्ततः प्राग्वत् ॥ १ ॥’ कृत्वा विधान-
मिति २५६, अस्य राशेः पूर्वपदस्य घनादि कृत्वा तस्यैव वर्गादि ततः द्वितीयपदस्येदमेव विपरीतं क्रियते, तत एतावेव
वर्ग्येते, ततस्तृतीयपदस्य वर्गधनौ क्रियते, एवमनेन क्रमेणायं राशिः १६७७७२११ चित्तेजा पएसोत्ति जीवपएसणं कम्म-
पएसेहिं सुहुमेहिं एगखेत्तावगाढेहिं पुट्टोगाढअणंतरअणुवायरउद्धाइभेएहिं वद्धाणं विथरओ कम्मपयडीए भणियाणं
कम्मविवागं विचित्तेजा, किं च-अणुभावभिन्नं सुहासुहविहत्तं कम्मविवागं विचित्तेजा, तत्थ अणुभावोत्ति तासिं चैव अष्टणहं
पयडीणं पुट्टवद्धनिकाइयाणं उदयाउ अणुभवणं, तं च कम्मविवागं जोगाणुभावजणियं विचित्तेजा, तत्थ जोगा मणवयण-
काया, अणुभावो जीवगुण एव, स च मिथ्यादर्शनाविरतिप्रसादकपायाः, तेहिं अणुभावेण य जणियमुप्पाइयं जीवस्स कम्मं
जं तस्स विवागं उदयं विचित्तिज्जइ । उक्तस्तृतीयो ध्यातव्यभेदः, साम्प्रतं चतुर्थं उच्यते, तत्र—

जिणदेसियाइ लक्खणसठाणासणविहाणमाणाइ । उप्पायहिइमगाइ पज्जवा जे य द्वाण ॥ ५२ ॥

१ स्थितिरिति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां जघन्यमध्यमोत्कृष्टा कालावस्था यथा कर्मप्रकृतौ । किंच-प्रदेशभिन्न-चिन्तयेत्, प्रदेश इति जीवप्रदेशानां
कर्मप्रदेशं सूक्ष्मेरेकक्षेत्रावगाढे स्पृष्टावगाढानन्त-अणुवादरोध्वादिभेदेर्वद्वाना विस्तरत कर्मप्रकृतौ मणितानां कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, किं च अनुभावभिन्न
शुभाशुभभिन्न कर्मविपाकं विचिन्तयेत्, तत्रानुभाव इति तासामेवाष्टानां प्रकृतीनां स्पृष्टपद्धनिकाधितानामुदयादनुभवनम्, त च कर्मविपाकं योगानुभावज-
नित विचिन्तयेत्, तत्र योगा मनोवचनकाया, अनुभावो जीवगुण एव, तैरनुभावेन च जनितम्-उत्पादित जीवस्य कर्म यत् तस्या विपाक-उदयो विचिन्तयेत् ।

व्याख्या—जिनाः—प्राग्विरूपितशब्दार्थास्तीर्थकरास्तैर्देशितानि—कथितानि जिनदेशितानि, कान्यत आह—‘लक्षणसंस्था-
नासनविधानमानानि,’ किं ?—विचिन्तयेदिति पर्यन्ते वक्ष्यति पष्ठ्यां गाथायामिति, तत्र लक्षणादीनि विचिन्तयेत्,
अत्रापि गाथान्ते द्रव्याणामित्युक्तं तत्प्रतिपदमायोजनीयमिति, तत्र लक्षणं धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां गत्यादि, तथा संस्थानं
मुख्यवृत्त्या पुद्गलरचनाकारलक्षणं परिमण्डलाद्यजीवानां, यथोक्तम्—‘परिमण्डले य वट्टे तंसे चउरंस आयते चैव’ जीवश-
रीराणां च समचतुरस्रादि, यथोक्तम्—‘समैचउरंसे नग्गोहमंडले साइ वामणे खुजे । हुंडेवि य सठाणे जीवाणं छ मुणे-
यवा ॥ १ ॥’ तथा धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रापेक्षया भावनीयमिति, उक्तं च—‘हेट्ठा मज्झे उवरि छवीझल्लरिमुइंगसठाणे ।
लोगो अद्धांगारो अद्धाखेत्तागिई नेओ ॥ १ ॥’ तथाऽऽसनानि—आधारलक्षणानि धर्मास्तिकायादीनां लोकाकाशादीनि
स्वस्वरूपाणि वा, तथा विधानानि धर्मास्तिकायादीनामेव भेदानित्यर्थः, यथा—‘धम्मतिथिकाए धम्मतिथिकायस्स देसे धम्म-
तिथिकायस्स पएसे’ इत्यादि, तथा मानानि—प्रमाणानि धर्मास्तिकायादीनामेवास्मीयानि, तथोत्पादस्थितिभङ्गादिपर्याया ये
च ‘द्रव्याणां’ धर्मास्तिकायादीनां तान् विचिन्तयेदिति, तत्रोत्पादादिपर्यायसिद्धिः ‘उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति’
(तत्त्वार्थे अ० ५ सू० २९) वचनाद्, युक्तिः पुनरत्र—‘घटमौलीसुवर्णार्थी, नाशोत्पत्तिस्थितिष्वयम् । शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जनो
याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ पयोव्रतो न दह्यति, न पयोऽस्ति दधिव्रतः । अगोरसव्रतो नोभे, तस्मात्तत्त्वं त्रयात्मकम् ॥ २ ॥’

१ परिमण्डलं वृत्तं त्र्यक्षं चतुरस्रमायतमेव २ समचतुरस्रं न्यग्रोधमण्डलं सादि घामनं कुञ्ज । हुण्डमपि च सस्यानानि जीवानां पद्मं ज्ञातव्यानि ॥ १ ॥
३ अधस्तान्मध्ये उपरि चैत्रासनशरीरमुद्वहसंस्थान । लोको वैशाखाकारो वैशाखक्षेत्राकृतिर्ज्ञेयः ॥ १ ॥ ४ धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ।
ततश्च धर्मास्तिकायो त्रिवक्षितसमयसम्बन्धरूपापेक्षयोत्पद्यते तदनन्तरातीतसमयसम्बन्धरूपापेक्षया तु विनश्यति धर्मा-
स्तिकायद्रव्यात्मना तु नित्य इति, उक्तं च—‘सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणेक्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योश्चित्यपचित्योरा-
कृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १ ॥’ आदिशब्दादगुरुलघ्वादिपर्यायपरिग्रहः, चशब्दः समुच्चयार्थ इति गाथार्थः ॥ ५२ ॥ किं च—

पचरिक्कायमइय लोममणाइणिहण जिणस्साय । णामाहभेयविहिय ति विहमहोलोयभेयाइ ॥ ५३ ॥

व्याख्या—‘पञ्चास्तिकायमयं लोकमनाद्यनिधनं जिनाख्यात’मिति, क्रिया पूर्ववत्, तत्रास्तयः—प्रदेशास्तेषां काया
अस्तिकायाः पञ्च च ते अस्तिकायाश्चेति विग्रहः, एते च धर्मास्तिकायादयो गत्याद्युपग्रहकरा ज्ञेया इति, उक्तं च—‘जीवानां
पुद्गलानां च, गत्युपग्रहकारणम् । धर्मास्तिकायो ज्ञानस्य, दीपश्चक्षुष्मतो यथा ॥ १ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, स्थित्युपग्र-
हकारणम् । अधर्मः पुरुषस्यैव, तिष्ठासोरवनिर्न्या ॥ २ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, धर्माधर्मास्तिकाययोः । वदराणां घटो
यद्धदाकाशमवकाशदम् ॥ ३ ॥ ज्ञानात्मा सर्वभावज्ञो, भोक्ता कर्ता च कर्मणाम् । नानासंसारिमुक्ताख्यो, जीवः प्रोक्तो
जिनागमे ॥ ४ ॥ स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दमूर्तस्वभावकाः । सद्भातभेदनिष्पन्नाः, पुद्गला जिनदेशिताः ॥ ५ ॥’ तन्मयं—तदा-
त्मकं, लोक्यत इति लोकस्तं, कालतः किम्भूतमित्यत आह—‘अनाद्यनिधनम्’ अनाद्यपर्यवसितमित्यर्थः, अनेनेश्वरादि-
कृतव्यवच्छेदमाह, असावपि दर्शनभेदाच्चित्र एवेत्यत आह—‘जिनाख्यातं’ तीर्थकरप्रणीतम्, आह—‘जिनदेशितानि’त्य-
स्माज्जिनप्रणीताधिकारोऽनुवर्तत एव, ततश्च जिनाख्यातमित्यतिरिच्यते, न, अस्याऽऽदरख्यापनार्थत्वात्, आदरख्यापनादौ
च पुनरुक्तदोषानुपपत्तेः, तथा चोक्तम्—‘अनुवादादरवीप्ताभृशार्थविनियोगहेत्वसूयासु । ईपत्सम्भ्रमविस्मयगणनास्म-

रणेष्वपुनरुक्तम् ॥ १ ॥” तथा हि ‘नामादिभेदविहितं’ भेदतो नामादिभेदावस्थापितमित्यर्थः, उक्तं च—‘नामं दृष्ट्वा द्रविणं खित्ते काले भवेद्य भावे य । पञ्चवलोगो य तथा अष्टविहो लोमं (ग) निखलेवो ॥१॥’ भावार्थश्चतुर्धनस्तिस्त्वविवरणादवसेयः, साम्प्रतं क्षेत्रलोकमधिकृत्याह—‘त्रिविधं’ त्रिप्रकारम् ‘अधोलोकभेदादि’ इति प्राकृतशैल्याऽधोलोकादिभेदम्, आदिशब्दात्त्रिगूर्ध्वलोकपरिग्रह इति गाथार्थः ॥ ५३ ॥ किं च—तस्मिन्नेव क्षेत्रलोके इदं चेदं च विचिन्तयेदिति प्रतिपादयन्नाह—

खिद्वलयदीवसागरनरयविमाणभवणादसंस्थानं । पोमारूपदृष्टाण नियय लोगद्विद्विहाण ॥ ५४ ॥

व्याख्या—‘क्षितिवलयदीवसागरनरयविमाणभवनादिसंस्थानं’ तत्र क्षितयः खलु घर्माद्या ईषत्प्राग्भारावसाना अष्टौ भूमयः परिगृह्यन्ते, वलयानि—घनोदधिघनवाततनुवातात्मकानि घर्मादिमत्तपृथिवीपरिक्षेपीण्येकविंशतिः, द्वीपाः—जम्बूद्वीपादयः स्वयम्भूरमणद्वीपान्ता असंख्येयाः, सागरा—लवणसागरादयः स्वयम्भूरमणसागरपर्यन्ता अनन्तेया एव, निरयाः—मीमन्तकाद्या अप्रतिष्ठानावसानाः सख्येयाः, यत उक्तम्—‘तीसौ य पञ्चवीसा पनरस दसेव सयमहस्तादौ । तिन्नेगं पंचूणं पंच य तरगा जहाकमसो ॥ १ ॥’ विमानानि—ज्योतिष्कादिसम्बन्धीन्यनुत्तरविमानान्तान्यसन्नेयानि, ज्योतिष्कविमानानामसंख्येयत्वात्, भवनानि—भवनवास्यालयलक्षणानि असुरादिदशनिकायसंबन्धीनि संख्येयानि, उक्तं च—

१ नामस्यापनयो द्रव्ये क्षेत्रे च काले भवेद्य भावे च । पर्यवलोकः तथाऽष्टविहो लोके निक्षेप ॥ १ ॥ २ त्रिंशत् पञ्चाविंशतिश्च पञ्चदश दर्शव शतमष्ट-
ताणि । मीणि एक पञ्चोन पञ्च च नरका यथाक्रमम् ॥ १ ॥

“सत्तेव य कोडीओ हवन्ति वावत्तरिं सयसहस्ता । एसो भवणसमासो भवणवईणं वियाणेजा ॥१॥” आदिशब्दादसंख्येयव्यन्तरनगरपरिग्रहः, उक्तं च—“हेष्टोवरिजोयणसयरहिण्यरणाए ज्योयणसहस्ते । पढमे वंतर्गियाणं भोमा नयरा असंरोजा ॥ १ ॥” ततश्च क्षितयश्च वलयानि चेत्यादिद्वन्द्वः, एतेषां संस्थानम्—आकारविशेषलक्षणं विचिन्तयेदिति, तथा ‘व्योमादिप्रतिष्ठानम्’ इत्यत्र प्रतिष्ठितिः प्रतिष्ठानं, भावे व्युद्, व्योम—आकाशम्, आदिशब्दाद्वाद्यादिपरिग्रहः, व्योमादौ प्रतिष्ठानमस्येति व्योमादिप्रतिष्ठानं, लोकस्थितिविधानमिति योगः, विधिः—विधानं प्रकार इत्यर्थः, लोकस्य स्थितिः २, स्थितिः व्यवस्था मर्यादा इत्यनर्थान्तरं, तद्विधानं, किम्भूतं?—‘नियतं’ नित्यं शाश्वतं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५४ ॥ किं च—

सवओगलक्ष्णमणानिहणमथतर सरीराओ । जीवमरुधि कारि भोय च सयस्त कम्मस्त ॥ ५५ ॥

व्याख्या—उपयुज्यतेऽनेनेत्युपयोगः—साकारानाकारादिः, उक्तं च—‘स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः’ (तत्त्वार्थे अ० २ सू० ९) न एव लक्षणं यस्य स उपयोगलक्षणस्तं, जीवमिति वक्ष्यति, तथा ‘अनाद्यनिधनम्’ अनाद्यपर्यवसितं, भवापवर्गप्रवाहापेक्षया नित्यमित्यर्थः, तथा ‘अर्थान्तरं’ पृथग्भूतं, कुतः?—शरीरात्, जातावेकवचनं, शरीरेभ्यः—औदारिकादिभ्य इति, किमित्यत आह—जीवति जीविष्यति जीवितवान् वा जीव इति तं, किम्भूतमित्यत आह—‘अरुपिणम्’ अमूर्तमित्यर्थः, तथा ‘कर्तारं’ निर्वर्तकं, कर्मण इति गम्यते, तथा ‘भोक्तारम्’ उपभोक्तारं, कस्य?—स्वकर्मणः—आत्मीयस्य कर्मणः, ज्ञानावरणीयादेरिति गाथार्थः ॥ ५५ ॥

१ सत्तेव च कोड्यो भवन्ति द्वाससति. शतसहस्राणि । एष भवनसमासो भवनपतीनां (इति) विज्ञानीयान् ॥१॥ अष्टस्तादुपरि योजयशतरहिते रताया योजनसहस्ते । प्रथमे व्यन्तराणां भौमानि नगराण्यसंख्येयानि ॥ १ ॥

तस्त य सकम्मजणिधं जम्माइजलं कसायपायाळ । वसणसयसावयमण मोहावत्तं महाभीम ॥ ५६ ॥

व्याख्या—‘तस्य च’ जीवस्य ‘स्वकर्मजनितम्’ आत्मीयकर्मनिर्वर्तितं, कं?—संसारसागरमिति वक्ष्यति तं, किम्भूतमित्यत आह—‘जन्मादिजलं’ जन्म—प्रतीतम्, आदिशब्दाज्जराभरणपरिग्रहः, एतान्येवातिवहुत्वाज्जलमिव जलं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा ‘कपायपातालं’ कपायाः—पूर्वोक्तास्त एवागाधभवजननसाम्येन पातालमिव पातालं यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा ‘व्यसनशतश्चापदवन्तं’ व्यसनानि—दुःखानि द्यूतादीनि वा तच्छतान्येव पीडाहेतुत्वात् श्चापदानि तान्यस्य विद्यन्त इति तद्वन्तं ‘मणं’ति देशीशब्दो मत्वर्थीयः, उक्तं च “मनुयर्थमि मुणिज्जह आलं इलं मणं च मणुयं चे”ति, तथा ‘मोहावत्’ मोहः—मोहनीयं कर्म तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तथा ‘महाभीमम्’ अतिभयात्कमिति गाथार्थः ॥ ५६ ॥ किं च—

अण्णाणमारपरियसजोगविजोगवीटसताण । ससारसागरमणोरपारमसुह विचितेजा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—‘अज्ञानं’ ज्ञानावरणकर्मादयजनित आत्मपरिणामः स एव तत्प्रेरकत्वान्मारुतः—वायुस्तेनेरितः—प्रेरितः, कः?—संयोगवियोगवीचिसन्तानो यस्मिन् स तथाविधस्तं, तत्र संयोगः—केनचित् सह सम्बन्धः वियोगः—तेनैव विप्रयोगः एतावेव सन्ततप्रवृत्तत्वात् वीचयः—ऊर्मयस्तत्प्रवाहः—सन्तान इति भावना, संसरणं संसारः (स) सागर इव संसारसागरस्तं, किम्भूतम्? ‘अनोरपारम्’ अनाद्यपर्यवसितम् ‘अशुभम्’ अशोभनं विचिन्तयेत्, तस्य गुणरहितस्य जीवस्येति गाथार्थः ॥ ५७ ॥

तस्स य संतरणसह सम्महसणसुबंघणमणग्घं । णाणमयकण्णधारं चारित्तमयं महापोयं ॥ ५८ ॥

व्याख्या—‘तस्य च’ संसारसागरस्य ‘संतरणसहं’ सन्तरणसमर्थं, पोतमिति वक्ष्यन्ति, किंविशिष्टं ?—सम्यग्दर्शनमेव शोभनं बन्धनं यस्य स तथाविधस्तम्, ‘अनघम्’ अपापं, ज्ञानं—प्रतीतं तन्मयः—तदात्मकः कर्णधारः—निर्यामकविशेषो यस्य यस्मिन् वा स तथाविधस्तं, चारित्रं—प्रतीतं तदात्मकं ‘महापोतम्’ इति महाबोहित्यं, क्रिया पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ५८ ॥

सजरकयनिष्ठिद्ध तवपवणाद्द्वज्जणतरवेग । वेरग्गमग्गपडिय विसोत्तियावीद्दुनिक्खोभं ॥ ५९ ॥

व्याख्या—इहाऽऽश्रवनिरोधः संवरस्तेन कृतं निश्छिद्रं—स्थगितरन्ध्रमित्यर्थः, अनशनादिलक्षणं तपः तदेवेष्टपुरं प्रति प्रेरकत्वात् पवन इव तपःपवनस्तेनाऽऽविद्धस्य—प्रेरितस्य जवनतरः—शीघ्रतरो वेगः—रयो यस्य स तथाविधस्तं, तथा विरागस्य भावो वैराग्यं, तदेवेष्टपुरप्रापकत्वान्मार्ग इव वैराग्यमार्गस्तस्मिन् पतितः—गतस्तं, तथा विस्रोतसिका—अपध्या-
नानि एता एवेष्टपुरप्राप्तिविघ्नहेतुत्वाद्भीचय इव विस्रोतसिकावीचयः ताभिर्निक्षोभ्यः—निष्प्रकम्पस्तमिति गाथार्थः ॥ ५९ ॥
एवम्भूतं पोतं किं ?—

आरोहुं मुणिवणिग्या महग्घसीलगरयणपडिपुञ्जं । जह त निघ्माणपुर सिग्घमविग्गेण पावंति ॥ ६० ॥

व्याख्या—‘आरोहुं’ इत्यारुह्य, के ?—‘मुनिवणिजः’ मन्यन्ते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनयः त एवातिनिपुणमाय-
व्ययपूर्वकं प्रवृत्तेर्वणिज इव मुनिवणिजः, पोत एव विशेष्यते—महार्घाणि शीलाङ्गानि—पृथिवीकायसंरम्भपरित्यागादीनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तान्येवैकान्तिकात्यन्तिकसुखहेतुत्वाद्ब्रह्मानि २ तैः परिपूर्णः—भूतस्तं, येन प्रकारेण यथा ‘तत्’ प्रकान्तं
‘निर्वाणपुरं’ सिद्धिपत्तनं परिनिर्वाणपुरं वेति पाठान्तरं ‘शीघ्रम्’ आशु स्वल्पेन कालेनेत्यर्थः, ‘अविघ्नेन’ अन्तरायमन्तरेण
‘प्राप्नुवन्ति’ आसादयन्ति, तथा विचिन्तयेदिति वर्तत इत्ययं गाथार्थः ॥ ६० ॥

तथ य तिरयणविणिओगमह्यमेगति य निराबाह । सामाविय निरुवम जह सोक्ख अक्खयमुवेंति ॥ ६१ ॥

व्याख्या—‘तत्र च’ परिनिर्वाणपुरे ‘त्रिरत्नविनियोगात्मक’मिति त्रीणि रत्नानि—ज्ञानादीनि विनियोगश्चैषां क्रियाकरणं,
ततः प्रसूतेस्तदात्मकमुच्यते, तथा ‘एकान्तिकम्’ इत्येकान्तभावि ‘निराबाधम्’ इत्यावाधारहितं, ‘स्वाभाविकं’ न कृत्रिमं
‘निरुपमम्’ उपमातीतमिति, उक्तं च—‘नैव अत्थि माणुसाणं तं सोक्ख’मित्यादि ‘यथा’ येन प्रकारेण ‘सौख्यं’ प्रतीतम्
‘अक्खयम्’ अपर्यवसानम् ‘उपयान्ति’ सामीप्येन प्राप्नुवन्ति, क्रिया प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ६१ ॥

किं बहुणा ? सन्न चिय जीवाहपयत्पत्तिधरोवेय । सन्नयसमूहमय क्षापजा समयसम्भाष ॥ ६२ ॥

व्याख्या—किं बहुना भाषितेन ? ‘सर्वमेव’ निरवशेषमेव ‘जीवादिपदार्थविस्तरोपेतं’ जीवाजीवाश्रवबन्धसंवरनिर्ज-
रामोक्षाख्यपदार्थप्रपञ्चसमन्वितं समयसद्भावमिति योगः, किंविशिष्टं ?—‘सर्वनयसमूहात्मकं’ द्रव्यास्तिकादिनयसद्भा-
वमयमित्यर्थः, ‘ध्यायेत्’ विचिन्तयेदिति भावना, ‘समयसद्भावं’ सिद्धान्तार्थमिति हृदयम्, अयं गाथार्थः ॥ ६२ ॥ गतं
ध्यातव्यद्वारं, साम्प्रतं येऽस्य ध्यातारस्तान् प्रतिपादयन्नाह—

सन्नपमापरहिया मुणो क्षीणोवसतोहा य । क्षायारो नाणधणा धम्मज्झाणस्स निदिट्ठा ॥ ६३ ॥

१ नैवास्ति मनुष्याणां तस्तीक्ष्णः.

व्याख्या—प्रमादा—मद्यादयः, यथोक्तम्—‘भजं विसयकसाया निहा विकहा य पंचमी भणिया’ सर्वप्रमादै रहिताः
सर्वप्रमादरहिताः, अप्रमादवन्त इत्यर्थः, ‘मुनयः’ साधवः ‘क्षीणोपशान्तमोहाश्च’ इति क्षीणमोहाः—क्षपकनिर्ग्रन्थाः उप-
शान्तमोहा—उपशामकनिर्ग्रन्थाः, चशब्दादन्ये वाऽप्रमादिनः, ‘ध्यातारः’ चिन्तकाः, धर्मध्यानस्येति मन्वन्धः, ध्यातार
एव विशेष्यन्ते—‘ज्ञानधनाः’ ज्ञानवित्ताः, विपश्चित इत्यर्थः, ‘निर्दिष्टाः’ प्रतिपादितास्तीर्थकरणधरैरिति गाथार्थः ॥ ६३ ॥
उक्ता धर्मध्यानस्य ध्यातारः, साम्प्रतं शुक्लध्यानस्याप्याद्यभेदद्वयस्याविशेषेण एत एव यतो ध्यातार इत्यतो मा भूत्पुनरभि-
धेया भविष्यन्तीति लाघवार्थं चरमभेदद्वयस्य प्रसङ्गत एव तानेवाभिधित्सुराह—

एण्णिय पुप्फाण पुप्फधरा सुप्पसत्पसंघयणा । दोण्ह सजोगाजोगा सुक्काण पराण केयल्लिणो ॥ ६४ ॥

व्याख्या—‘एत एव’ येऽनन्तरमेव धर्मध्यानध्यातार उक्ताः ‘पूर्वयोः’ इत्याद्ययोर्द्वयोः शुक्लध्यानभेदयोः पृथक्त्ववित-
र्कसविचारमेकत्ववितर्कमविचारमित्यनयोः ध्यातार इति गम्यते, अयं पुनर्विशेषः—‘पूर्वधराः’ चतुर्दशपूर्वविदस्तदुपयुक्ताः,
इदं च पूर्वधरविशेषणमप्रमादयतामेव वेदितव्यं, न निर्ग्रन्थानां, मापनुपमरुदेव्यादीनामपूर्वधराणामपि तदुपपत्तेः, ‘सुप्रश-
स्तमंहनना’ इत्याद्यसंहननयुक्ताः, इदं पुनरोक्त एव विशेषणमिति, तथा ‘द्वयोः’ शुक्लयोः परयोः—उत्तरकालभा-
विनोः प्रधानयोर्मा सूक्ष्मक्रियानिवृत्तिव्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिलक्षणयोर्यथासङ्गं सयोगायोगकेवलिनो ध्यातार इति योगः,

१ मयं विनया कपाया निद्रा विकया च पञ्चमी भणिता.

‘एवं च गम्पए-सुकज्ज्ञाणाइदुगं वोलीणस्स ततियमप्पत्तस्स एयाए ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स केवलणाणमुप्पज्जइ, केवली य सुकलेसोऽज्ज्ञाणी य जाव सुहुमकिरियमनियट्ठित्ति गाथार्थः ॥ ६४ ॥ उक्तमानुपङ्गिकम्, इदानीमवसरप्राप्तमनुपेक्षा-
द्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

ज्ञाणोपरमेऽपि मुणी णिचमणिचाहभावणापरमो । होए सुभावियचित्तो धम्मज्जाणेण जो पुत्ति ॥ ६५ ॥

व्याख्या—इह ध्यानं धर्मध्यानमभिगृह्यते, तदुपरमेऽपि—तद्विगमेऽपि ‘मुनिः’ साधुः ‘नित्यं’ सर्वकालमनित्यादिचि-
न्तनापरमो भवति, आदिशब्दादशरणैकत्वसंसारपरिग्रहः, एताश्च द्वादशानुपेक्षा भावयितव्याः, “इष्टजनसम्प्रयोगर्हि-
विषयसुखसम्पदः” (प्रश्नमरतौ १५१-१६३) इत्यादिना ग्रन्थेन, फलं चासां सचित्तादिष्वनभिष्वङ्गभवनिर्वेदाविति
भावनीयम्, अथ किंविशिष्टोऽनित्यादिचिन्तनापरमो भवतीत्यत आह—‘सुभावितचित्त’ सुभावितान्तःकरणः, केन ?—‘धर्म-
ध्यानेन’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थेन ‘यः’ कश्चित् ‘पूर्वम्’ आदाविति गाथार्थः ॥ ६५ ॥ गतमनुपेक्षाद्वारम्, अधुना लेख्या-
द्वारप्रतिपादनायाह—

होति कमत्रिसुत्ताओ लेसाओ पीयपग्गसुत्ताओ । धम्मज्ज्ञाणोवगयस्स तित्तमदाइमेयाओ ॥ ६६ ॥

व्याख्या—इह ‘भवन्ति’ संजायन्ते ‘क्रमविशुद्धाः’ परिपाटिविशुद्धाः, काः ?—लेख्याः, ताश्च पीतपद्मशुक्लाः, एतदुक्तं

१ एव च गम्यते—शुक्लध्यानादिद्वय व्यतिक्रान्तस्य तृतीयमप्राप्तस्य एतस्यां ध्यानान्तरिकाया परमानस्य केवलज्ञानमुत्पद्यते, वेयली च शुक्ललेख्योऽध्यानी
च यावत् सूक्ष्मक्रियमनिवृत्तीति

भवति—पीतलेख्यायाः पद्मलेख्या विशुद्धा तस्या अपि शुक्ललेख्येति क्रमः, कस्यैता भवन्त्यत आह—‘धर्मध्यानोपगतस्य’
धर्मध्यानयुक्तस्येत्यर्थः, किंविशिष्टाश्चैता भवन्त्यत आह—‘तीव्रमन्दादिभेदा’ इति तत्र तीव्रभेदाः पीतादिस्वरूपेष्वन्त्याः,
मन्दभेदास्त्वाद्याः, आदिशब्दान्मध्यमपक्षपरिग्रहः, अथवौघत एव परिणामविशेषा तीव्रमन्दभेदा इति गाथार्थः ॥ ६६ ॥
उक्तं लेख्याद्वारम्, इदानीं लिङ्गद्वारं विवृण्वन्नाह—

आगमववपुसाणाणिसग्गाओ ज जिणप्पणीयाण । भावाण सहहण धम्मज्ज्ञाणस्स त र्हिण ॥ ६७ ॥

व्याख्या—इहागमोपदेशाज्ञानिसर्गतो यद् ‘जिनप्रणीतानां’ तीर्थकरप्ररूपितानां द्रव्यादिपदार्थानां ‘श्रद्धानम्’ अवि-
तथा एत इत्यादिलक्षणं धर्मध्यानस्य तल्लिङ्गं, तत्त्वश्रद्धानेन लिङ्गयते धर्मध्यायीति, इह चागमः—सूत्रमेव तदनुसारेण
कथनम्—उपदेशः आज्ञा त्वर्थः निसर्गः—स्वभाव इति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ किं च—

जिणसाहुगुणकित्तणपससणाविणयवाणसपण्णो । सुअसीलसंजमरओ धम्मज्ज्ञाणी मुणेयओ ॥ ६८ ॥

व्याख्या—‘जिनसाधुगुणोत्कीर्तनप्रशंसाविनयदानसम्पन्नः’ इह जिनसाधवः—प्रतीताः, तद्गुणाश्च निरतिचारसम्यग्दर्श-
नादयस्तेषामुत्कीर्तनं—सामान्येन संशब्दनमुच्यते, प्रशंसा त्वहोश्लाघ्यतया भक्तिपूर्विका स्तुतिः, विनयः—अभ्युत्थानादि,
दानम्—अशनादिप्रदानम्, एतत्सम्पन्नः—एतत्समन्वितः, तथा श्रुतशीलसंयमरतः, तत्र श्रुतं—सामायिकादिबिन्दुसारान्तं
शीलं—व्रतादिसमाधानलक्षणं संयमस्तु प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणः, यथोक्तं—‘पञ्चाश्रवा’ दित्यादि, एतेषु भावतो रतः,
किं ?—धर्मध्यानीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ गतं लिङ्गद्वारम्, अधुना फलद्वारावसरः, तच्च लाघवाय शुक्लध्यान-
फलाधिकारे वक्ष्यतीत्युक्तं धर्मध्यानम्, इदानीं शुक्लध्यानावसर इत्यस्य चान्वर्थः प्राप्तिरूपित एव, इहापि च भावनादीनि
फलान्तानि तान्येव द्वादश द्वाराणि भवन्ति, तत्र भावनादेशकालासनविशेषेषु धर्मध्यानादस्याविशेष एवेत्यत एतान्यना-
दित्याऽऽलम्बनान्यभिधित्सुराह—

अह एतितमद्वज्जयमुत्तीओ जिणमयप्पहाणाओ । आलवणाइ जेहिं सुकज्ज्ञाण समारुहइ ॥ ६९ ॥

व्याख्या—‘अथे’ त्यासनविशेषानन्तर्ये, ‘क्षान्तिमार्हवार्जवमुक्तयः’ क्रोधमानमायालोभपरित्यागरूपाः, परित्यागश्च
क्रोधनिवर्तनमुदयनिरोधः उदीर्णस्य वा विफलीकरणमिति, एवं मानादिष्वपि भावनीयम्, एता एव क्षान्तिमार्हवार्जव-
मुक्तयो विशेष्यन्ते—‘जिनमतप्रधाना’ इति जिनमते—तीर्थकरदर्शने कर्मक्षयहेतुतामधिकृत्य प्रधानाः २, प्राधान्यं चासाम-
कपायं चारित्रं चारित्राच्च नियमतो मुक्तिरितिकृत्वा, ततश्चैता आलम्बनानि—प्राप्तिरूपितशब्दार्थानि, यैरालम्बनैः करणभूतैः
शुक्लध्यानं समारोहति, तथा च क्षान्त्याद्यालम्बना एव शुक्लध्यानं समासादयन्ति, नान्य इति गाथार्थः ॥ ६९ ॥ व्याख्यातं
शुक्लध्यानमधिकृत्याऽऽलम्बनद्वारं, साम्प्रतं क्रमद्वारावसरः, क्रमश्चाऽऽद्ययोर्धर्मध्यान एवोक्तः, इह पुनरयं विशेषः—

निहुयणविसय कमसो सखियित मणो अणुमि छममओ । क्षापइ सुनिप्पकपो क्षाण भमणो जिणो होइ ॥ ७० ॥

व्याख्या—त्रिभुवनम्—अधस्तिर्यगूर्ध्वलोकभेदं तद्विषयः—गोचरः आलम्बनं यस्य मनस इति इति योगः, तन्निभुवन
विषयं ‘क्रमशः’ क्रमेण परिपाठ्या—प्रतिवस्तुपरित्यागलक्षणया ‘संक्षिप्य’ सङ्कोच्य, किं ?—‘मनः’ अन्तःकरणं, क्व ?—‘अणौ

आवश्यकहारिभट्टीया

परमाणौ, निधायैति शेषः, कः ?—‘छद्मस्थः’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थः, ‘ध्यायति’ चिन्तयति ‘सुनिष्प्रकम्पः’ अतीव निश्चल इत्यर्थः, ‘ध्यानं’ शुक्लं, ततोऽपि प्रयत्नविशेषान्मनोऽपनीय ‘अमनाः’ अविद्यमानान्तःकरणः ‘जिनो भवति’ अर्हन् भवति, चरमयोर्द्वयोर्ध्यातेति वाक्यशेषः, तत्राप्याद्यस्यान्तर्मुहूर्तेन शैलेशीमप्राप्तः, तस्यां च द्वितीयस्येति गाथार्थः ॥ ७० ॥
आह—कथं पुनश्छद्मस्थस्त्रिभुवनविषयं मनः संक्षिप्याणौ धारयति ?, केवली वा ततोऽप्यपनयतीति ?, अत्रोच्यते—

जह स्रजसरीरगय मतेण विस निरुभइ ङके । ततो पुणोऽवणिज्जइ पहाणयरमतजोगेणं ॥ ७१ ॥

व्याख्या—‘यथे’ त्युदाहरणोपन्यासार्थः, ‘सर्वशरीरगतं’ सर्वदेहव्यापकं ‘मन्त्रेण’ विशिष्टवर्णानुपूर्वोलक्षणेन ‘विषं’ मारणात्मकं द्रव्यं ‘निरुध्यते’ निश्चयेन ध्रियते, कः ?—‘उक्ते’ भक्षणदेशे, ‘ततः’ उक्तात्पुनरपनीयते, केनेत्यत आह—‘प्रधान-तरमन्त्रयोगेन’ श्रेष्ठतरमन्त्रयोगेनेत्यर्थः, मन्त्रयोगाभ्यामिति च पाठान्तरं वा, अत्र पुनर्योगशब्देनागदः परिगृह्यते इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥ एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—

तह तिहुयणतणुविसय मणोविस जोगमतवळजुत्तो । परमाणुमि निरुभइ अवणेइ तभोवि जिणवेजो ॥ ७२ ॥

व्याख्या—तथा ‘त्रिभुवनतनुविषयं’ त्रिभुवनशरीरालम्बनमित्यर्थः, मन एव भवमरणनिबन्धनत्वाद्विषं मन्त्रयोगबल-युक्तः—जिनवचनध्यानसामर्थ्यसम्पन्नः परमाणौ निरुणद्धि, तथाऽचिन्त्यप्रयत्नाच्चापनयति ‘ततोऽपि’ तस्मादपि परमाणोः, कः ?—‘जिनवैद्यः’ जिनभिषग्वर इति गाथार्थः ॥ ७२ ॥ अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमभिधातुकाम आह—

वस्सारियेधनभरो जह परिहाइ कमसो हुयासुइ । योर्विषणावसेसो निहाइ तभोऽवणीभो य ॥ ७३ ॥

व्याख्या—‘उत्सारितेन्धनभरः’ अपनीतदाह्यसद्भातः यथा ‘परिहीयते’ हानिं प्रतिपद्यते ‘क्रमशः’ क्रमेण ‘हुताशः’ वह्निः, ‘वा’ विकल्पार्थः, स्तोकेन्धनावशेषः हुताशमात्रं भवति, तथा ‘निर्वाति’ विध्यायति ‘ततः’ स्तोकेन्धनादपनीतश्चेति गाथार्थः ॥ ७३ ॥ अस्यैव दृष्टान्तोपनयमाह—

तह विसइधनहीणो मणोहुयासो कमेण तणुयमि । विसइधने निरुभइ निहाइ तभोऽवणीभो य ॥ ७४ ॥

व्याख्या—तथा ‘विषयेन्धनहीनः’ गोचरेन्धनरहित इत्यर्थः, मन एव दुःखदाहकारणत्वाद् हुताशो मनोहुताशः, ‘क्रमेण’ परिपाठ्या ‘तनुके’ कृशे, कः ?—‘विषयेन्धने’ अणावित्यर्थः, किं ?—‘निरुध्यते’ निश्चयेन ध्रियते, तथा ‘निर्वाति’ ततः’ तस्मादणोरपनीतश्चेति गाथार्थः ॥ ७४ ॥ पुनरप्यस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तोपनयावाह—

तोयमिव नालियाए तत्तायसभायणोदरत्थं वा । परिहाइ कमेण जहा तह जोगिमणोजल जाण ॥ ७५ ॥

व्याख्या—‘तोयमिव’ उदकमिव ‘नालिकायाः’ घटिकायाः, तथा तसं च तदायसभाजनं—लोहभाजनं च तसायसभा-जनं तदुदरस्थं, वा विकल्पार्थः, परिहीयते क्रमेण यथा, एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—‘तथा’ तेनैव प्रकारेण योगिमन एवाविकलत्वाजलं २ ‘जानीहि’ अवबुध्यस्व, तथाऽप्रमादानलतप्तजीवभाजनस्थं मनोजलं परिहीयत इति भावना, अल-मतिविस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ७५ ॥ ‘अपनयति ततोऽपि जिनवैद्य’ इतिवचनाद् एवं तावत् केवली मनोयोगं निरुणद्धी-त्युक्तम्, अधुना शेषयोगनिरोधविधिमभिधातुकाम आह—

एव धिय वयजोगं निरुभइ कमेण कायजोगपि । तो सेलेसो धिरो सेलेसी केवली होइ ॥ ७६ ॥

व्याख्या—‘एवमेव’ एभिरेव विषादिदृष्टान्तैः, किं ?—वाग्योगं निरुणद्धि, तथा क्रमेण काययोगमपि निरुणद्धीति वर्तते, ततः ‘शैलेश इव’ मेरुरिव स्थिरः सन् शैलेशी केवली भवतीति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ इह च भावार्थो नमस्कार-निर्गुक्तौ प्रतिपादित एव, तथाऽपि स्थानाशून्यार्थं स एव लेशतः प्रतिपाद्यते, तत्र योगानामिदं स्वरूपम्—औदारिकादि-शरीरयुक्तस्याऽऽत्मनो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्या-जीवव्यापारो वाग्योगः, तथौदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहतमनोद्रव्यसाचिव्याजीवव्यापारो मनोयोग इति, स चामीषां निरोधं कुर्वन् कालतोऽन्तर्मुहूर्तभाविनि परमपदे भवोपग्राहिकर्मसु च वेदनीयादिषु समुद्घाततो निसर्गेण वा समस्थितिषु सत्त्वेतस्मिन् काले करोति, परिमाणतोऽपि—‘पञ्चतन्त्रसन्निवृत्त जत्तियाइ जहणजोगिस्स । होंति मणोद-वाइ तद्वावारो य जम्मत्तो ॥ १ ॥ तदसङ्खगुणविहीणे समए २ निरुभमाणो सो । मणसो सबनिरोहं कुणइ असंखेजसम-एहिं ॥ २ ॥ पञ्चतन्त्रविदियजहणवइजोगपज्जया जे उ । तदसंखगुणविहीणे समए २ निरुभंत्तो ॥ ३ ॥ सधवइजोग-रोहं संखाइएहिं कुणइ समएहिं । तत्तो य सुहुमपणगस्स पढमसमओववन्नस्स ॥ ४ ॥ जो किर जहणजोओ तदसंखे-जगुणहीणमेकैके । समए निरुभमाणो देहतिभागं च मुचंत्तो ॥ ५ ॥ रुंभइ स कायजोगं संखाइएहिं चेव समएहिं । तो

१ पर्याप्तमात्रसंज्ञिनो यावन्ति जघन्ययोगिनः । भवन्ति मनोद्रव्याणि तद्व्यापारश्च यन्मात्र ॥ १ ॥ तदसंखगुणविहीनान् समये २ निरुन्धन् स । मनस सर्वनिरोध करोत्यस्येयसमये ॥ २ ॥ पर्याप्तमात्रद्विन्द्रियस्य जघन्यवचोयोगिनः पर्याया ये तु । तदसंखगुणविहीनान् समये २ निरुन्धन् ॥ ३ ॥ सर्व-वचोयोगरोध सत्यातीतै करोति समये । ततश्च सुहृत्पणकस्य प्रथमसमयोत्पत्त्यस्य ॥ ४ ॥ य किल जघन्यो योगस्तदसंखेयगुणहीनमेकैकस्मिन् । समये २ निरु-न्धन् देहविभागं च मुच्यन् ॥ ५ ॥ स्याद्वि स काययोग सत्यातीतैरेव समये । तत

कयजोगनिरोहो सेलेसीभावणामेह ॥ ६ ॥ सेलेसो किर मेरु सेलेसो होइ जा तहाऽचलया । होउं च असेलेसो सेलेसी-
होइ थिरयाए ॥ ७ ॥ अहवा सेलुव इसी सेलेसी होइ सो उ थिरयाए । सेव अलेसीहोई सेलेसीहोअलोवाओ ॥ ८ ॥
सीलं व समाहाणं निच्छयओ सबसंवरो सो य । तस्सेसो सीलेसो सीलेसी होइ तयवत्था ॥ ९ ॥ हस्मक्खराइ मज्जेण
जेण कालेण पंच भण्णंति । अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेत्तं तओ कालं ॥ १० ॥ तणुरोहारंभाओ झायइ सुहुमकिरिया-
णियहिं सो । वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाई सेलेसिकालंमि ॥ ११ ॥ तयसंखेज्जगुणाए गुणसेढीएँ रइयं पुरा कंमं । समए २
खवयं कमसो सेलेसिकालेणं ॥ १२ ॥ सबं खवेइ तं पुण निखेवं किंचि दुचरिमे समए । किंचिच्च हेंति चरमे सेलेसीए
तयं वोच्छं ॥ १३ ॥ मणुयगइजाइतसवादरं च पज्जत्तसुभगमाएज्जं । अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चं जसो नामं ॥ १४ ॥
संभवओ जिणणामं नराणुपुवी य चरिमसमयंमि । सेसा जिणसंताओ दुचरिमसमयंमि निहंति ॥ १५ ॥ ओरालियाहिं

१ कृतयोगनिरोध शैलेशीभावनामेति ॥ ६ ॥ शैलेश किल मेरु शैलेशी भवति या तथाऽचलता । भूत्वा चाशैलेश शैलेशीभवति स्थिरतया ॥ ७ ॥
अथवा शैल इवर्षि शैलर्षीभवति स एव स्थिरतया । सैवालेइयीभवति सैलेशीभवत्यलोपात् ॥ ८ ॥ शीलं वा समाधानं निश्चयत सर्वमवर स च । तत्प्रेताः
शीलेश शैलेशीभवति तदवस्थ ॥ ९ ॥ सुखाक्षराणि मध्येन येन कालेन पञ्च भण्यन्ते । तिष्ठति शैलेशीगतमावन्मात्र तत कालम् ॥ १० ॥ तनुरोधार-
म्भात् ध्यायति सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति स । व्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शैलेशीकाले ॥ ११ ॥ तदसंख्यतुणया गुणमेण्या रचित पुरा कर्म । समये २ क्षपयन् क्रमदा
शैलेशीकालेन ॥ १२ ॥ सर्वं क्षपयति तत् पुनर्निर्लेपं किञ्चिच्चरमे समये । किञ्चिच्च भवति चरमे शैलेश्यासद्वक्ष्ये ॥ १३ ॥ मनुजगतिजाती त्रस आवरं च
पर्याप्तसुभगादेयं च । अन्यतरवेदनीय नरायुखैर्गौं यशोनाम ॥ १४ ॥ सभवतो जिननाम नराणुपूरी च चरममये । शेषा जिनतरका द्विचरमसमये
निस्लिष्ठन्ति ॥ १५ ॥ औदारिकाभिः

संवाहिं चयइ विप्पजहणाहिं जं भणियं । निस्सेस तहा न जहा देसच्चाएण सो पुवं ॥ १६ ॥ तस्सोदइयाभावा भवत्तं च
विणियत्तए समयं । सम्मत्तणानदंसणसुहसिद्धत्ताणि मोत्तूणं ॥ १७ ॥ उजुमेहिं पडिवन्नो समयपएसंतरं अफुसमाणो ।
एगसमएण सिज्झइ अह सागारोवउत्तो सो ॥ १८ ॥ अलमतिप्रसङ्गेनेति गाथार्थः ॥ ७६ ॥ उक्तं क्रमद्वारम्, इदानीं
ध्यातव्यद्वारं विवृण्वन्नाह—

उत्पादविहङ्गमाहपजयाण जमेगयधुमि । नाणानयाणुसरण पुव्वगयसुयाणुसारेण ॥ ७७ ॥

व्याख्या—‘उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्यायाणाम्’ उत्पादादयः प्रतीताः, आदिशब्दान्मूर्तामूर्तग्रहः, अमीषां पर्यायाणां
यदेकस्मिन् द्रव्ये—अण्वात्मादौ, किं ? नानानयैः—द्रव्यास्तिकादिभिरनुसरणं—चिन्तनं, कथं ?—पूर्वगतश्रुतानुसारेण पूर्व-
विदः, मरुदेत्यादीनां त्वन्यथा ॥ तत्किमित्याह—

सवियारमयवज्जणजोगतरओ तय पढमसुफ । होइ पुहुत्तवितफ सवियारमरागभावस्स ॥ ७८ ॥

व्याख्या—‘सविचारं’ सह विचारेण वर्तत इति २, विचारः—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्गम इति, आह च—‘अर्थव्यञ्जन-
योगान्तरतः—अर्थः—द्रव्यं व्यञ्जनं—शब्दः योगः—मनःप्रभृति एतदन्तरतः—एतावद्भेदेन सविचारम्, अर्थाद्व्यञ्जनं सङ्गा-
मतीति विभाषा, ‘तकम्’ एतत् ‘प्रथमं शुक्लम्’ आद्यशुक्लं भवति, किंनामेत्यत आह—‘पृथक्त्ववितर्कं सविचारं’ पृथक्त्वेन—

१ सर्वाभिव्यक्ति विप्रजहणाभि यज्जणितम् । नि शेषत्यागेन तथा न यथा देशत्यागेन स पूर्वम् ॥ १६ ॥ तत्प्रीदयिकाभावात् भग्यत्व च विनिवर्तते समकम् ।
सम्पत्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वानि मुक्त्वा ॥ १७ ॥ ऋजुश्रेणिं प्रतिपद्य, समयप्रदेशान्तरमस्पृशन् । एकसमयेन सिध्यति अथ सागारोपयुक्त स ॥ १८ ॥
भेदेन विस्तीर्णभावेनान्ये वितर्कः—श्रुतं यस्मिन् तत्तथा, कस्येदं भवतीत्यत आह—‘अरागभावस्य’ रागपरिणामरहित-
स्येति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

ज पुण सुणिप्पकप निवायसरणप्पहुंमिव चित्त । उप्पायट्ठिभगाहयाणमेगमि पज्जाए ॥ ७९ ॥

व्याख्या—यत्पुनः ‘सुनिप्पकम्पं’ विक्षेपरहितं ‘निवातशरणप्रदीप इव’ निर्गतवातगृहैकदेशस्थदीप इव ‘चित्तम्’ अन्तः-
करणं, क्व ?—उत्पादस्थितिभङ्गादीनामेकस्मिन् पर्याये ॥ ७९ ॥ ततः किमत आह—

अवियारमयवज्जणजोगतरओ तय वितियसुफ । पुव्वगयसुयालवणमेगत्तवितकमवियारं ॥ ८० ॥

व्याख्या—अविचारम्—असङ्गमं, कुतः ?—अर्थव्यञ्जनयोगान्तरतः इति पूर्ववत्, तमेवंविधं द्वितीयं शुक्लं भवति, किम-
भिधानमित्यत आह—‘एकत्ववितर्कमविचारम्’ एकत्वेन—अभेदेन वितर्कः—व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तत्तथा, इदमपि
च पूर्वगतश्रुतानुसारेणैव भवति, अविचारादि पूर्ववदिति गाथार्थः ॥ ८० ॥

निध्वाणगमणकाले केवल्लिणे दूरनिरुद्धजोगस्स । सुहुमकिरियाऽनियहिं तइय तणुकायकिरियस्स ॥ ८१ ॥

व्याख्या—‘निर्वाणगमनकाले’ मोक्षगमनप्रत्यासन्नसमये ‘केवल्लिणः’ सर्वज्ञस्य मनोवाग्योगद्वये निरुद्धे सति अर्द्धनि-
रुद्धकाययोगस्य, किं ?—‘सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति’ सूक्ष्मा क्रिया यस्य तत्तथा सूक्ष्मक्रियं च तदनिवर्ति चेति नाम, निवर्तितुं
शीलमस्येति निवर्ति प्रवर्द्धमानतरपरिणामात् न निवर्ति अनिवर्ति तृतीयं, ध्यानमिति गम्यते, ‘तनुकायक्रियस्ये’ति
—त्री उच्छ्वासनिःश्वासादिलक्षणा कायक्रिया यस्य स तथाविधस्तस्येति गाथार्थः ॥ ८१ ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

तस्मैव च सेलेसीगयस्स सेलेसि गिण्यकपस्स । घोच्छिस्तकिरियमप्पट्टिवाह् ज्ञाणं परमसुख ॥ ८२ ॥

व्याख्या—‘तस्यैव च’ केवलिनः ‘शैलेशीगतस्य’ शैलेशी-प्राग्वणिता तां प्राप्तस्य, किंविशिष्टस्य ?—निरुद्धयोगत्वात् ‘शैलेश इव निष्प्रकम्पस्य’ मेरोरिव स्थिरस्येत्यर्थः, किं ?—व्यवच्छिन्नक्रियं योगाभावात् तद् ‘अप्रतिपाति’ अनुपरतस्वभावमिति, एतदेव चास्य नाम ध्यानं परमशुक्लं—प्रकटार्थमिति गाथार्थः ॥ ८२ ॥ इत्थं चतुर्विधं ध्यानमभिधायाधुनैतत्प्रतिबद्धमेव वक्तव्यताशेषमभिधत्तुराह—

पढंमं जोगे जोगेसु वा मय धितियमेव जोगमि । तद्द्वयं च कायजोगे सुकमजोगमि य चउत्थ ॥ ८३ ॥

व्याख्या—‘प्रथमं’ पृथक्त्ववितर्कसविचारं ‘योगे’ मनआदौ योगेषु वा सर्वेषु ‘मतम्’ इष्टं, तच्चागमिकश्रुतपाठिनः, ‘द्वितीयम्’ एकत्ववितर्कमविचारं तदेकयोग एव, अन्यतरस्मिन् सङ्गमाभावात्, तृतीयं च सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति काययोगे, न योगान्तरे, शुक्लम् ‘अयोगिनि च’ शैलेशीकेवलिन ‘चतुर्थं’ व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥ आह—शुक्लध्यानोपरिमभेदद्वये मनो नास्त्येव, अमनस्कत्वात् केवलिनः, ध्यानं च मनोविशेषः ‘धैर्यं चिन्ताया’मिति पाठात्, तदेतत्कथम् ? उच्यते—

जह छउमत्थस्स मणो ज्ञाण भण्णह् सुनिचलो सतो । तह केवलिणो काभो सुनिचलो भण्ण ज्ञाण ॥ ८४ ॥

व्याख्या—यथा छद्मस्थस्य मनः, किं ?—ध्यानं भण्यते सुनिश्चलं सत्, ‘तथा’ तेनैव प्रकारेण योगत्वाव्यभिचारात्केवलिनः कायः सुनिश्चलो भण्यते ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥ आह—चतुर्थं निरुद्धत्वादसावपि न भवति, तथाविधभावेऽपि च सर्वभावप्रसङ्गः, तत्र का वार्तेति ? उच्यते—

पुण्णभोगो विप कम्मविणिज्जरहेउतो यापि । सहय्यहुत्ताजो तह जिणचदागमाओ य ॥ ८५ ॥

चित्ताभावे वि सपा सुहुमोवरयकिरियाह् भण्णति । जीवोचओगयवभावओ भण्णस्स ज्ञाणाह् ॥ ८६ ॥

व्याख्या—काययोगनिरोधिनो योगिनोऽयोगिनोऽपि चित्ताभावेऽपि शुद्धमोपरतक्रियो भण्यते, सूक्ष्मग्रहणात् सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्तिनो ग्रहणम्, उपरतग्रहणाद्व्युपरतक्रियाऽप्रतिपातिन इति, पूर्वप्रयोगादिति हेतुः, कुलालचक्रभ्रमणवदिति दृष्टान्तोऽभ्यूहः, यथा चक्रं भ्रमणनिमित्तदण्डादिक्रियाऽभावेऽपि भ्रमति तथाऽस्यापि मनःप्रभृतियोगोपरमेऽपि जीवोपयोगसद्भावत् भावमनसो भावात् भवस्थस्य ध्याने इति, अपिशब्दश्चोदनानिर्णयप्रथमहेतुसम्भावनायः, चशब्दस्तु प्रस्तुतहेतुनुकर्षणार्थः, एवं शेषहेतवोऽप्यनया गाथया योजनीयाः, विशेषस्तुच्यते—‘कर्मविनिर्जरणहेतुत्वापि’ कर्मविनिर्जरणहेतुत्वात् क्षपकश्रेणिवत्, भवति च क्षपकश्रेण्यामिवास्य भवोपग्राहिकर्मनिर्जरेति भावः, चशब्दः प्रस्तुतहेतुनुकर्षणार्थः, अपिशब्दस्तु द्वितीयहेतुसम्भावनाय इति, ‘तथा शब्दार्थवहुत्वात्’ ययैकस्यैव हरिशब्दस्य शक्रशाखामृगादयोऽनेकार्थाः एवं ध्यानशब्दस्यापि न विरोधः, ‘धैर्यं चिन्तायां’ ‘धैर्यं कायनिरोधे’ ‘धैर्यं अयोगित्वे’ इत्यादि, तथा जिनचन्द्रागमाच्चैतदेवमिति, उक्तं च—‘आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं दृष्टिलक्षणम् । अतीन्द्रियाणामर्थानां, सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ इत्यादि गाथाद्वयार्थः ॥ ८५—८६ ॥ उक्तं ध्यातव्यद्वारं, ध्यातारस्तु धर्मध्यानाधिकार एवोक्ताः, अधुनाऽनुप्रेक्षाद्वारमुच्यते—

सुण्णज्ञाणसुभावियचित्तो धितेह् ज्ञाणविरमेऽवि । गिययमणुप्पेहाओ चत्तारि चरित्तसप्पओ ॥ ८७ ॥

व्याख्या—शुक्लध्यानसुभावितचित्तश्चिन्तयति ध्यानविरमेऽपि नियतमनुप्रेक्षाश्चतस्रश्चारित्रसम्पन्नः, तत्परिणामरहितस्य तदभावादिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ ताश्चैताः—

आसवदारावाए तह ससारासुहाणुभाव च । भवसताणमणन्त वत्थूण विपरिणाम च ॥ ८८ ॥

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि—मिथ्यात्वादीनि तदपायान्—दुःखलक्षणान्, तथा संसारानुभावं च, ‘धी संसारो’ इत्यादि, भवसन्तानमनन्तं भाविनं नारकाद्यपेक्षया, वस्तूना विपरिणामं च सचेतनाचेतनानां ‘सर्वदृष्टाणां असंसायानी’त्यादि, एताश्चतस्रोऽप्यपायाशुभानन्तविपरिणामानुप्रेक्षा आद्यद्वयभेदसङ्गता एव द्रष्टव्या इति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ उक्तमनुप्रेक्षाद्वारम्, इदानीं लेख्याद्वाराभिधत्तस्याऽऽह—

सुणाए लेसाए दो ततिय परमसुखलेस्साए । धिरयाजियसेलेसि लेसाईय परमसुख ॥ ८९ ॥

व्याख्या—सामान्येन शुक्लायां लेख्यायां ‘द्वे’ आद्ये उक्तलक्षणे ‘तृतीयम्’ उक्तलक्षणमेव, परमशुक्ललेख्यायां ‘स्थिरता-जितशैलेशं’ मेरोरपि निष्प्रकम्पतरमित्यर्थः, लेख्यातीत ‘परमशुक्लं’ चतुर्थमिति गाथार्थः ॥ ८९ ॥ उक्तं लेख्याद्वारम्, अधुना लिङ्गद्वारं विवरीपुस्तेपा नामप्रमाणस्वरूपगुणभावनार्थमाह—

भवहासमोहविवेगविरसग्गा तस्स होति लिंगाह् । लिङ्गिज्जह् जेहिं मुणी सुण्णज्ञाणोवगयचित्तो ॥ ९० ॥

व्याख्या—अवधासम्मोहविवेकव्युत्सर्गाः ‘तस्य’ शुक्लध्यानस्य भवन्ति लिङ्गानि, ‘लिङ्गयते’ गम्यते धैर्यमुनिः शुक्लध्यानोपगतचित्त इति गाथाक्षरार्थः ॥ ९० ॥ अधुना भावार्थमाह—

चाटिज्जह् धीमेह् य धीरो न परीपहोपसगौर्विभेति वा ‘धीर’ बुद्धिमान् स्थिरो वा न तेभ्य इत्यवधलिङ्गं, ‘सूक्ष्मेण’

व्याख्या—चात्यते ध्यानात् न परीपहोपसगौर्विभेति वा ‘धीर’ बुद्धिमान् स्थिरो वा न तेभ्य इत्यवधलिङ्गं, ‘सूक्ष्मेण’

अत्यन्तगहनेषु 'न समुह्यते' न सम्मोहमुपगच्छति, 'भावेषु' पदार्थेषु न देवमायासु अनेकरूपास्वित्यसम्मोहलिङ्गमिति गाथाक्षरायः ॥ ९१ ॥

देहविविक्तं पेच्छद् भस्पाण तद् य सङ्गमजोगे । देहोवहिवोसग्न निस्सङ्गो सङ्गहा उणद् ॥ ९२ ॥

व्याख्या—देहविविक्तं पश्यत्यात्मानं तथा च सर्वसंयोगानिति विवेकलिङ्गं, देहोपधिष्युत्सर्गं निःसङ्गः सर्वथा करोति व्युत्सर्गलिङ्गमिति गाथार्थः ॥ ९२ ॥ गतं लिङ्गद्वारं, साम्प्रतं फलद्वारमुच्यते, इह च लाघवार्थं प्रथमोपन्यस्तं धर्मफलमभिधाय शुक्लध्यानफलमाह, धर्मफलानामेव शुद्धतराणामाद्यशुक्लद्वयफलत्वाद्, अत आह—

होति सुहासवसंवरविणिज्जामरसुहाद् विवलाद् । क्षाणवरस्त फलाद् सुहाणुवधीणि धम्मस्त ॥ ९३ ॥

व्याख्या—भवन्ति 'शुभाश्रवसंवरविनिर्जरा'मरसुखानि 'शुभाश्रवः—पुण्याश्रवः संवरः—अशुभकर्मागमनिरोधः विनिर्जरा—कर्मक्षयः अमरसुखानि—देवसुखानि, एतानि च दीर्घस्थितिविशुद्ध्युपपाताभ्यां 'विपुलानि' विस्तीर्णानि, 'ध्यानवरस्य' ध्यान-प्रधानस्य फलानि 'शुभानुवन्धीनि' सुकुलप्रत्यायातिपुनर्वोधिभोगप्रव्रज्याकेवलशैलेद्वयपवर्गानुवन्धीनि 'धर्मस्य' ध्यान-स्येति गाथार्थः ॥ ९३ ॥ उक्तानि धर्मफलानि, अधुना शुक्लमधिकृत्याह—

ते य विसेसेण सुभासवादोऽणुत्तगमरसुह च । दोण्हु सुक्काण फल परिनिष्ठाण परिहोण ॥ ९४ ॥

व्याख्या—ते च विशेषेण 'शुभाश्रवादयः' अनन्तरोदिताः, अनुत्तरामरसुखं च द्वयोः शुक्लयोः फलमाद्ययोः 'परिनिर्वाणं' मोक्षगमनं 'परिहोणं'ति चरमयोर्द्वयोरिति गाथार्थः ॥ ९४ ॥ अथवा सामान्येनैव संसारप्रतिपक्षभूते एते इति दर्शयति—

आसवदारा संसारहेयवो ज ण धम्मसुद्धेसु । संसारकारणाद् तथो धुव धम्मसुक्काद् ॥ ९५ ॥

व्याख्या—आश्रवद्वाराणि संसारहेतवो वर्तन्ते, तानि च यस्मान्न शुक्लधर्मयोर्भवन्ति संसारकारणानि तस्माद् 'ध्रुवं' नियमेन धर्मशुक्ले इति गाथार्थः ॥ ९५ ॥ संसारप्रतिपक्षतया च मोक्षहेतुध्यानमित्यावेदयन्नाह—

संवरविणिज्जराभो मोक्खस्स पढो तवो पढो तासिं । क्षाण च पहाणग तवस्स तो मोक्खहेज्ज ॥ ९६ ॥

व्याख्या—संवरनिर्जरे 'मोक्षस्य पन्थाः' अपवर्गस्य मार्गः, तपः 'पन्थाः' मार्गः 'तयोः' संवरनिर्जरयोः ध्यानं च प्रधानाङ्गं तपसः आन्तरकारणत्वात्, ततो मोक्षहेतुस्तद्ध्यानमिति गाथार्थः ॥ ९६ ॥ अमुमेवार्थं सुखप्रतिपक्षतये दृष्टान्तैः प्रतिपादयन्नाह—

अवरलोहमहीणं कमसो जह मलकलंकपकाणं । सोक्खावणयणसोसे साहंति जलानलाद्वा ॥ ९७ ॥

व्याख्या—'अम्बरलोहमहीनां' वस्त्रलोहार्द्रक्षितीनां 'क्रमशः' क्रमेण यथा मलकलङ्कपङ्कानां यथासङ्ख्यं शोभ्या(ध्य)पनयनशोषान् यथासङ्ख्यमेव 'साधयन्ति' निर्वर्तयन्ति जलानलादित्या इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

तद् सोक्खाद्दसमथा जीवरलोहमेहणिगयाण । क्षाणजलानलसूरा कम्ममलकलंकपकाण ॥ ९८ ॥

व्याख्या—तथा शोभ्यादिसमर्था जीवाम्बरलोहमेदिनीगतानां ध्यानमेव जलानलसूर्याः कर्मेव मलकलङ्कपङ्कास्तेषां मिति गाथार्थः ॥ ९८ ॥ किं च—

तापो सोसो भेओ जोगाण क्षाणओ जहा नियय । तद् तावसोसभेया कम्मस्सवि झाणो नियमा ॥ ९९ ॥

व्याख्या—तापः शोषो भेदो योगानां 'ध्यानतः' ध्यानात् यथा 'नियतम्' अवश्यं, तत्र तापः—दुःखं तत् एव शोषः—दौर्बल्यं तत् एव भेदः—विदारणं योगानां—वागादीनां, 'तथा' तेनैव प्रकारेण तापशोषभेदाः कर्मणोऽपि भवन्ति, कस्य ?—'ध्यायिनः' न यदृच्छया नियमेनेति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ किं च—

जह रोगासयसमण विसोसणविरेयणोसहविहीहि । तद् कम्मामयसमण क्षाणणसणाहजोगेहि ॥ १०० ॥

व्याख्या—यथा 'रोगाशयशमनं' रोगनिदानचिकित्सा 'विशोषणविरेचनौषधविधिभिः' अभोजनविरेकौषधप्रकारैः, तथा 'कर्मामयशमनं' कर्मरोगचिकित्सा ध्यानानशनादिभिर्योगैः, आदिशब्दाद् ध्यानवृद्धिकारकशेषतपोभेदग्रहणमिति गाथार्थः ॥ १०० ॥ किं च—

जह चिरसच्चियमिधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहद् । तद् कम्ममयसमण खणेण क्षाणणलो दहद् ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यथा 'चिरसच्चित्तं' प्रभूतकालसञ्चितम् 'इन्धनं' काष्ठादि 'अनलः' अग्निः 'पवनसहितः' वायुसमन्वितः 'द्रुतं' शीघ्रं च 'दहति' भस्मीकरोति, तथा दुःखतापहेतुत्वात् कर्मेवेन्धनं कर्मेन्धनम् 'अमितम्' अनेकभवोपात्तमनन्तं 'क्षणेन' समयेन ध्यानमनल इव ध्यानानलः असौ 'दहति' भस्मीकरोतीति गाथार्थः ॥ १०१ ॥

जह वा घणसंघाया खणेण पवणाहया विलिज्जति । क्षाणपपणावहूया तद् कम्मघणा विलिज्जति ॥ १०२ ॥

व्याख्या—यथा वा 'घनसङ्घाताः' मेघौघाः क्षणेन 'पवनाहताः' वायुप्रेरिता विलयं—विनाशं यान्ति—गच्छन्ति, 'ध्यानपवनावधूता' ध्यानवायुविक्षिप्ताः तथा कर्मेव जीवस्वभावावरणाद् घनाः २, उक्तं च—'स्थितः शीतांशुवज्जीवः, प्रकृत्या

भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं, तदावरणमभ्रवद् ॥ १ ॥” इत्यादि, ‘विलीयन्ते’ विनाशमुपयान्तीति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ किं चेदमन्यद् ? इहलोकप्रतीतमेव ध्यानफलमिति दर्शयति—

न कलायसमुत्प्रेहि य चाहिज्ज माणसेहिं दुक्केहिं । ईमाप्पिसायसोगाहएहिं क्षाणोवगयचित्तो ॥ १०३ ॥

व्याख्या—‘न कयायसमुत्प्रेहि’ न क्रोधाद्युद्भवैश्च ‘वाध्यते’ पीड्यते मानसैर्दुःखैः, मानसग्रहणात्ताप इत्याद्यपि यदुक्तं तन्न वाध्यते ‘ईर्ष्याविपादशोकादिभिः’ तत्र प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्या विपादः—वैकुण्ठ्यं शोकः—दैन्यम्, आदिशब्दाद् हर्षादिपरिग्रहः, ध्यानोपगतचित्त इति प्रकटार्थमयं गाथार्थः ॥ १०३ ॥

सीयायवाहणहि य सासीरेहिं सुयदुप्पगारेहिं । क्षाणमुनिच्छलचित्तो न पहिज्ज निजरापेही ॥ १०४ ॥

व्याख्या—इह कारणे कार्योपचारात् शीतात्तापादिभिश्च, आदिशब्दात् धुदादिपरिग्रहः, शारीरैः ‘सुवहुप्रकारैः’ अनेकभेदैः ‘ध्यानमुनिच्छलचित्तः’ ध्यानभावितमतिर्न वाध्यते, ध्यानसुखादिति गम्यते, अथवा न शक्यते चालयितुं तत एव, ‘निजरापेक्षी’ कर्मक्षयापेक्षक इति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ उक्तं फलद्वारम्, अधुनोपसंहरन्नाह—

इय सद्गुणाधारणं विष्ठाविहसुहसाहणं क्षाण । सुपसत्थं सत्तेय नेय क्षेय च निचंपि ॥ १०५ ॥

व्याख्या—‘इय’ एवमुक्तेन प्रकारेण ‘सर्वगुणाधानम्’ अशेषगुणस्थानं दृष्टादृष्टसुखसाधनं ध्यानमुक्तन्यायात् सुष्ठु प्रगस्तं २, तीर्थकरगणधरादिभिरासेवित्त्वात्, यतश्चैवमतः श्रद्धेयं नान्यथैतदिति भावनया ‘क्षेयं’ ज्ञातव्यं स्वरूपतः ‘ध्येयम्’ अनुचिन्तनीयं क्रियया, एवं च सति सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यासेवित्तानि भवन्ति, ‘नित्यमपि’ सर्वकालमपि, आह—एवं तर्हि सर्वक्रियालोपः प्राप्नोति, न, तदासेवनस्यापि तत्त्वतो ध्यानत्वात्, नास्ति काचिदसौ क्रिया यया साधूनां ध्यानं न भवतीति गाथार्थः ॥ १०५ ॥ ग्रन्थाग्रं १५६९६ ॥ समाप्तं ध्यानशतकं ॥

पडिक्कमामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए पाणाइवायकिरियाए (सूत्रम्) प्रतिक्रमामि पञ्चभिः क्रियाभिः—व्यापारलक्षणाभिर्योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—‘काइयाए’ इत्यादि, चीयत इति कायः, कायेन निर्वृत्ता कायिकी तथा, सा पुनस्त्रिधा—अविरतकायिकी दुष्प्रणिहितकायिकी उपरतकायिकी, (च) तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेऽस्या अविरतस्य कायिकी—उत्क्षेपणादिलक्षणा क्रिया कर्मबन्धनिबन्धनाऽविरतकायिकी, एवमन्यत्रापि पष्ठीममासो योग्यः, द्वितीया दुष्प्रणिहितकायिकी प्रमत्तसंयतस्य, सा पुनर्द्विधा—इन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी नोइन्द्रियदुष्प्रणिहितकायिकी च, तत्राऽऽद्येन्द्रियैः—श्रोत्रादिभिर्दुष्प्रणिहितस्य—इष्टानिष्टविषयप्राप्तौ मनाक्सङ्गनिर्वेदद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, एवं नोइन्द्रियेण—मनसा दुष्प्रणिहितस्याशुभसङ्कल्पद्वारेण दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी, तृतीयाऽप्रमत्तसंयतस्य—उपरतस्य—सावद्ययोगेभ्यो निवृत्तस्य कायिकी, गता कायिकी १, अधिक्रियत आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणम्—अनुष्ठानं बाह्यं वा वस्तु चक्रमहादि तेन निर्वृत्ता—अधिकरणिकी तथा, सा पुनर्द्विधा—अधिकरणप्रवर्तिनी निर्वर्तिनी च, तत्र प्रवर्तिनी चक्रमहःपशुबन्धादिप्रवर्तिनी, निर्वर्तिनी खड्गादिनिर्वर्तिनी, अलमन्यैरुदाहरणैः, अनयोरेवान्तःपातित्वात्तेषां, गताऽऽधिकरणिकी २, प्रद्वेषः—मत्सरस्तेन निर्वृत्ता प्राद्वेषिकी, असावपि द्विधा—जीवप्राद्वेषिक्यजीवप्राद्वेषिकी च, आद्या जीवे प्रद्वेषं गच्छतः, द्वितीया पुनरजीवे, तथाहि—पापाणादौ प्रस्खलितस्तत्प्रद्वेषमावहति गता तृतीया ३, परितापनं—ताडनादिदुःखविशेषलक्षणं तेन निर्वृत्ता पारितापनिकी तथा, असावपि द्विधैव—स्वदेहपारितापनिकी परदेहपारितापनिकी च, आद्या स्वदेहे परितापनं कुर्वतो द्वितीया परदेहे परितापनमिति, तथा च अन्यरुष्टोऽपि स्वदेहपरितापनं करोत्येव कश्चिज्जडः, अथवा स्वहस्तपारितापनिकी परहस्तपारितापनिकी च, आद्या स्वहस्तेन परितापनं कुर्वतः द्वितीया परहस्तेन कारयतः, गता चतुर्थी ४, प्राणातिपातः—प्रतीतः, तद्विषया क्रिया प्राणातिपातक्रिया तथा, असावपि द्विधा—स्वप्राणातिपातक्रिया परप्राणातिपातक्रिया च, तत्राऽऽद्याऽऽत्मीयप्राणातिपातं कुर्वतः द्वितीया परप्राणातिपातमिति, तथा च कश्चिन्निर्घेतः स्वर्गाद्यर्थं वा गिरिपतनादिना स्वप्राणातिपातं करोति, तथा क्रोधमानमायालोभमोहवशाच्च परप्राणातिपातमिति, क्रोधेनाऽऽक्रुष्टः रुष्टो वा व्यापादयति, मानेन जात्यादिभिर्हीलितः, माययाऽपकारिणं विश्वासेन, लोभेन शौकरिकः, मोहेन संसारमोचकः स्मार्तो वा याग इति, गता पञ्चमी ५ । क्रियाऽधिकाराच्च शिष्यहितायानुपात्ता अपि सूत्रे अन्या अपि विद्यतिः क्रियाः प्रदर्श्यन्ते, तंजहा—आरंभिया १ परिग्राहिया २ मायावत्तिया ३ मिच्छादंसणवत्तिया ४ अपचक्खणकिरिया ५ दिट्ठिया ६ पुट्ठिया ७ पाडुच्चिया ८ सामंतोवणिवाइया ९ नेसत्थिया १० साहत्थिया ११ आणमणिया १२ वियारणिया १३ अणाभोगवत्तिया १४ अणवकंखवत्तिया १५ पओगकिरिया १६ समुयाणकिरिया १७ पेज्जवत्तिया १८ दोसवत्तिया १९ ईरियावहिया २० चेति, तत्पारंभिया दुविहा—जीवारंभिया य अजीवारंभिया य जीवारंभिया—जं जीवे

१ तस्य—आरम्भिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्ययिकी मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी अप्रत्यायानक्रिया दृष्टिजा रूढिजा प्रातीत्यिकी सामन्तोपनिपातिकी नै शक्तिरी स्वस्मिनी आज्ञापनी विद्वारणी अनाभोगप्रत्ययिकी अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी प्रयोगक्रिया समुदानक्रिया प्रेमप्रत्ययिकी द्वेषप्रत्ययिकी प्रेर्यापथिकी चेति । तत्रारम्भिकी द्विविधा—जीवारम्भिकी अजीवारम्भिकी च, जीवारम्भिकी यजीवान्

१ सा द्विविधा-जीवसामन्तोपनिपातिकी चाजीवसामन्तोपनिपातिकी च, जीवसामन्तोपनिपातिकी यथा एकस्य पण्डितस्य जनो यथा यथा प्रलोकते प्रशंसति च तथा स एष गच्छति, अजीवानपि रथकर्मदीनि, अथवा सामन्तोपनिपातिकी द्विविधा-देशसामन्तोपनिपातिकी च सर्वसामन्तोपनिपातिकी च, देशसामन्तोपनिपातिकी-सा देशसामन्तोपनिपातिकी, सर्वसामन्तोपनिपातिकी च-सा सर्वसामन्तोपनिपातिकी, अथवा प्रमत्तस्य यथा ताम्रपानं प्रति अनाच्छादिते सपातिमा सत्त्वा विनश्यन्ति, न शस्त्रिकी क्रिया द्विविधा-जीवने शस्त्रिकी अजीवने शस्त्रिकी च, जीवने शस्त्रिकी यथा राजादिसदेशात् यथा यद्वादिभिरदवस्य, अजीवने शस्त्रिकी यथा पाषाणकाण्डादीनि गोफणधनुरादिभिर्निर्मुञ्ज्य ते, अथवा न शस्त्रिकी जीवे जीव निम्नजति पुत्र क्षिप्य वा, अजीवे निम्नजति, स्वाहस्तिकी क्रिया द्विविधा-जीवस्वाहस्तिकी अजीवस्वाहस्तिकी च

भावश्यकहारिभद्रीया

य, जीवसाहस्रिया जं जीवेण जीवं मारेड, अजीवसाहस्रिया जहा-असिमाईहिं, अहवा जीवसाहस्रिया जं जीवं सह-
त्थेण तालेइ, अजीवसाहस्रिया अजीवं सहत्थेण तालेइ वत्थं पत्तं वा ११, आणमणिया किरिया दुविहा-जीवआणम-
णिया अजीवआणमणिया य, जीवाणमणी जीवं आज्ञापयति परेण, अजीवं वा आणवावेइ १२, वेयारणिया दुविहा-
जीववेयारणिया य अजीववेयारणिया य, जीववेयारणिया जीवं विदारेइ, स्फोटयतीत्यर्थः, एवमजीवमपि, अहवा जीवम-
जीवं वा आभासिण्णु विक्केमाणो दो भासिउ वा विदारेइ परियच्छावेइत्ति भणियं होइ, अहवा जीवं वियारेइ असंतगुणेहिं
एरिसो तारिसो तुमंति, अजीवं वा वेतारणवुद्धीए भणइ-एरिसं एयंति १३, अणाभोगवत्तिया किरिया दुविहा-अणाभोगआदि-
यणा य अणाभोगणिवत्थेण य, अणाभोगो-अन्नाणं आदियणआ-गहणं निक्खिवणं-ठवणं, तं गहणं निक्खिवणं वा
अणाभोगेण अपमज्जियाइ गिणहइ निक्खिवइत्ति वा, अहवा अणाभोगकिरिया दुविहा-आयणनिक्खिवणाभोगकिरिया य

१ जीवसाहस्रिकी यजीवेण जीव मारयति, अजीवसाहस्रिकी यथाऽस्यादिभि, अथवा जीवसाहस्रिकी यजीव सहस्तेन ताडयति, अजीवसाहस्रिकी
अजीव सहस्तेन ताडयति वस्त्र पात्र वा, आज्ञापनी क्रिया द्विविधा-जीवाज्ञापनिकी अजीवाज्ञापनिकी च, जीवाज्ञापनी जीवमाज्ञापयति परेण अजीव वाऽऽ-
ज्ञापयति, निष्क्रान्तो द्विविधा, जीवविदारणिकी च अजीवविदारणिकी च, जीवविदारणिकी जीव विदारयति, एवमजीवमपि, अथवा जीवमजीव वा अभापि
केपु निष्क्रान्तो द्विविधो वा विदारयति, प्रपन्न विधत्ते इति भणितं भवति, अथवा जीव विचारयति असङ्गिगुणैरिदंशस्वास्त्वमिति, अजीव वा विप्रतार-
णवृत्त्या भणति-ईदंशमेतदिति, अणाभोगप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा-अणाभोगादानजा अणाभोगनिक्षेपजा च, अणाभोगोऽज्ञान आदान ग्रहण निक्षेपण स्थापन,
तद् ग्रहण स्थापन वाऽनाभोगेनाप्रमार्जितादि गृह्णाति निक्षिपति वा, अथवा अणाभोगक्रिया द्विविधा-आदाननिक्षेपानाभोगक्रिया च

उक्कमणअणाभोगकिरिया य, तत्थादाणनिक्खिवणअणाभोगकिरिया रओहरणेण अपमज्जियाइ पत्तचीवरणं आदानं
णिवत्थेवं वा करेइ, उक्कमणअणाभोगकिरिया लंघणपवणधावणअसमिक्खगमणागमणाइ १४, अणवकंखवत्तिया किरिया
दुविहा-इहलोइयअणवकंखवत्तिया य परलोइयअणवकंखवत्तिया य, इहलोइयअणवकंखवत्तिया लोयविरुद्धां चोरिकाईणि
करेइ जेहिं वहवंधणाणि इह चेव पावेइ, परलोइयअणवकंखवत्तिया हिंसाईणि कम्माणि करेमाणो परलोयं नावकंखइ १५,
पओयकिरिया तिविहा पणत्ता तं०-मणप्पओयकिरिया वइप्पओयकिरिया कायप्पओयकिरिया य, तत्थ मणप्पओयकि-
रिया अट्टरुद्धाई इन्द्रियप्रसृतौ अनियमियमण इति, वइप्पओगो-त्रायाजोगो जो तित्थगरेहिं सावज्जाई गरहिओ तं
मेच्छाए भासइ, कायप्पओयकिरिया कायप्पमत्तस्स गमणागमणकुंचणपसारणाइचेइ कायस्स १६, समुदाणकिरिया सम-
गमुपादाणं समुदाणं, समुदाओ अट्ट कम्माई, तेसिं जाए उवायाणं कज्जई सा समुदाणकिरिया, सा दुविहा-देसोवघाय-

१ शक्रमणानाभोगक्रिया च, तत्रादाननिक्षेपानाभोगक्रिया रजोहरणेनाप्रमार्ज्यं पात्रचीवरादीनामादान निक्षेप वा करोति, उक्कमणानाभोगक्रिया लद्ध
मज्जनधावनासमीड्यगमनागमनादि, अनवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी क्रिया द्विविधा-प्रेहलोकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च पारलौकिकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी च, पेटलौकिका-
मत्रकाङ्क्षाप्रत्ययिकी लोकविरुद्धानि चोयोदीनि करोति येवंधनवनानि इहैव प्राप्नोति, परलोकानवकाङ्क्षाप्रत्ययिकी हिंसादीनि कर्माणि कुर्वन् परलोक नावका-
ङ्क्षते, प्रयोगक्रिया त्रिविधा प्रज्ञा, तत्था-मन प्रयोगक्रिया वाक्प्रयोगक्रिया कायप्रयोगक्रिया च, तत्र मन प्रयोगक्रिया आनंदीन्द्रियादीन्द्रियप्रसृतौ अनिय-
मितमना इति, वाक्प्रयोग-वाग्योग यस्तीरंके सावदादिर्गर्हितस्व स्वेच्छया भापते, कायप्रयोगक्रिया कायेन प्रमत्तस्य गमनागमनाकुञ्चनप्रसारणादि चेष्टा
कायस्य, समुदानक्रिया समग्रमुपादान समुदान, समुदायोऽष्ट कर्माणि, तेषां ययोपादान क्रियते सा समुदानक्रिया, सा द्विविधा-देशोपघात-

समुदाणकिरिया सवोवघायसमुदाणकिरिया, तत्थ देसोवघाएण समुदाणकिरिया कज्जइ कोइ कस्सइ इंदियदेसोवघायं
करेइ, सवोवघायसमुदाणकिरिया सवप्पयारेण इंदियविणासं करेइ १७, पेज्जवत्तिया पेम्म राग इत्यर्थः, सा दुविहा-
मायानिस्सिया लोभनिस्सिया य, अहवा तं वयणं उदाहरइ जेण परस्स रागो भवइ १८, दोसवत्तिया अप्रीतिकारिका
सा दुविहा-कोहनिस्सिया य माणनिस्सिया य, कोहनिस्सिया अप्पणा कुप्पइ, परस्स वा कोहमुप्पादेइ, माणणिरिसिया
सयं पमज्जइ परस्स वा माणमुप्पाएइ, इरियावहिया किरिया दुविहा-कज्जमाणा वेइज्जमाणा य, सा अप्पमत्तसंजयस्स वीय-
रायछउमत्थस्स केवलस्स वा आउत्तं गच्छमाणस्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं निसीयमाणस्स आउत्तं तुयट्ठमाणस्स आउत्तं
भुंजमाणस्स आउत्तं भासमाणस्स आउत्तं वत्थं पडिगहं कंवलं पायपुंछणं गिण्हमाणस्स निक्खिवमाणस्स वा जाव
चक्खुपम्हनिवायमवि सुहुमा किरिया इरियावहिया कज्जइ, सा पढमसमए वद्धा विइयसमए वेइया सा वद्धा पुट्ठा वेइया
निज्जिण्णा सेअकाले अकमंसे यावि भवइ । एयाओ पंचवीस किरियाओ ॥

१ समुदानक्रिया सर्वोपघातसमुदानक्रिया, तत्र देशोपघातेन समुदानक्रिया क्रियते कश्चित् कस्यचिद् इन्द्रियदेशोपघात करोति, सर्वोपघातसमुदानक्रिया
सर्वप्रकारेणन्द्रियविनाश करोति, प्रेमप्रत्ययिकी-सा द्विविधा-मायानिश्चिता लोभनिश्चिता च, अथवा तद्दचनमुदाहरति येन परस्य रागो भवति, द्वेषप्रत्ययिकी
सा द्विविधा-श्रोत्रनिश्चिता च माननिश्चिता च, क्रोधनिश्चिता आत्मना कुपयति परस्य वा क्रोधमुत्पादयति, माननिश्चिता स्वय माद्यति परस्य वा मानमुत्पादयति,
ईर्ष्याप्रियिकी क्रिया द्विविधा-क्रियमाणा च वेद्यमाना च, सा अममत्तसयतस्य वीतरागच्छास्यस्व केवलिनो वाऽऽयुक्त गच्छत आयुक्त तिष्ठत आयुक्त निपीदत आयुक्त
त्वग्रचयत आयुक्त भुज्जानस्वायुक्त भापमाणस्वायुक्त वस्त्र पात्र कम्पल पादप्रोच्छन गृह्णाति निक्षिपति वा यावच्चतु पद्मनिपातमपि (कुर्वत) सुहुमा क्रिया
ईर्ष्याप्रियिकी क्रियते, सा प्रथमे समये यद्धा द्वितीयसमये वेदित्ता सा वद्धा दृष्टा वेदित्ता तिर्गोणा एवकाले अकमोश्रापि भवति, एता पद्मविदति क्रिया

आयश्य ह्य रेमद्रीया

‘पडिक्कमामि पंचहिं कामगुणेहिं—सदेणं रुवेणं रसेणं गंधेणं फासेणं । पडिक्कमामि पंचहिं महव्वणहिं, —पाणाहवायाओ वेरमणं सुसावायाओ वेरमणं अदिण्णादाणाओ वेरमणं मेहुणाओ वेरमणं परिग्गहाओ वेरमणं । पडिक्कमामि पंचहिं समिह्मिहिं—ईरियासमिह्मि ए भासासमिह्मि ए एसणासमिह्मि ए आयाणभंडमत्तानि-
क्खेवणासमिह्मि ए उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपारिट्ठावणियासमिह्मि ए ॥ सूत्रं ॥

प्रतिक्रमामि पञ्चभिः कामगुणैः, प्रतिषिद्धकरणादिना प्रकारेण हेतुभूतेन योऽतिचारः कृतः, तद्यथा—शब्देनेत्यादि, तत्र काम्यन्त इति कामाः—शब्दादयस्त एव स्वस्वरूपगुणवन्धहेतुत्वाद्गुणा इति, तथाहि—शब्दाद्यासक्तः कर्मणा वक्ष्यत इति भावना ॥ प्रतिक्रमामि पञ्चभिर्महाव्रतैः करणभूतैर्योऽतिचारः कृतः, औदयिकभावगमनेन यत्खण्डनं कृतमित्यर्थः, कथं पुनः करणता महाव्रतानामतिचारं प्रति ?, उच्यते, प्रतिषिद्धकरणादिनैव, किंविशिष्टानि पुनस्तानि ?, तत्स्वरूपाभिधित्तयाऽऽ-
ह—प्राणातिपाताद्विरमणमित्यादीनि क्षुण्णत्वान्न विव्रियन्ते, प्रतिक्रमामि पञ्चभिः समितिभिः करणभूताभिर्योऽ-
तिचारः कृतः, तद्यथा—ईर्यासमित्या भाषासमित्येत्यादि, तत्र संपूर्वस्य ‘इण् गता’ वित्यस्य किन्प्रत्ययान्तस्य समि-
तिर्भवति, सन्—एकीभावेनेतिः समितिः, शोभनैकाग्रपरिणामचेष्टेत्यर्थः, ईर्यायां समितिरीर्यासमितित्तया, ईर्या-
विषये एकीभावेन चेष्टनमित्यर्थः, तथा च—ईर्यासमितिर्नाम रथशकटयानवाहनाक्रान्तेषु मार्गेषु सूर्यरश्मिप्रता-
पितेषु प्रासुकविविक्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना भूत्वा गमनागमनं कर्तव्यमिति, भाषणं भाषा तद्विषया समितिर्भाषासमि-
तित्तया, उक्तं च—“भाषासमितिर्नाम हितमितासन्दिग्धार्थभाषणं” एषणा गवेषणादिभेदा शङ्कादिलक्षणा वा तस्यां समि-
तिरेषणासमितित्तया, उक्तं च—“एषणासमितिर्नाम गोचरगतेन मुनिना सम्यगुपयुक्तेन नवकोटीपरिशुद्धं ब्राह्म्य”मिति,
आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणा समितिः, भाण्डमात्रे आदाननिक्षेपविषया समितिः सुन्दरचेष्टेत्यर्थः, तथा, इह च सप्त भङ्गा
भवन्ति—पंचाङ्गं न पडिलेहङ्गं न पमज्जङ्गं, चउभंगो, तत्थ चउत्थे चत्तारि गमा—दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो,
आइल्ला छ अप्पसत्था, चरिमो पसत्थो, उच्चारप्रश्रवणखेलसिंघाणजल्लानां परिस्थापनिका तद्विषया समितिः सुन्दरचेष्टे-
त्यर्थः, तथा, उच्चार—पुरीषं, प्रश्रवणं—मूत्रं, खेलः—श्लेष्मा, सिद्धानं—नासिकोद्भवः श्लेष्मा, जल्लः—मलः, अत्रापि त एव
सप्त भङ्गा इति, इह च उदाहरणानि, ईरियासमिह्मि ए उदाहरणं—

ऐगो साहू ईरियासमिह्मि ए जुत्तो, सक्कस आसणं चलियं, सक्केण देवमज्जे पसंसिओ मिच्छादिट्ठी देवो असहहतो
आगओ मच्छियप्पमाणाओ मंडुक्कलियाओ विउवड् पच्छओ य हत्थी, गइं ण भिदइ, हत्थिणा उक्खिविय पाडिओ, न
सरीरं पेहइ, सत्ता मे मारियजीवदयापरिणओ । अहवा ईरियासमिह्मि ए अरहण्णओ, देवयाए पाओ छिण्णो, अण्णाए

१ पात्रादि न प्रतिलिपति न प्रमाज्यति, चतुर्भङ्गिका, तत्र चतुर्थे चत्वारो गमा—दुष्प्रतिलिखित दुष्प्रमार्जित चतुर्भङ्गी, आद्या पट् भ्रमशक्ता, चरम
प्रदास, २ एक साधुरीर्यासमित्या युक्त, दास्यसासन चलिता, शक्केण देवमध्ये प्रदासित, मिष्याहट्टिंदोऽध्वधान भागतो मक्षिकाप्रसाणा मण्डूकिका विकुर्वति
पृष्ठतश्च हस्ती, गति न भिनत्ति, हस्तिनोरिक्षिप्य पातितः, न शरीराय स्पृश्यति, सत्त्वा मया मारिता इति जीवदयापरिणत ॥ अथवेर्यासमितावरहस्यक, देव-
तया पादद्विष्ट, अन्यथा

संधिओ ॥ भासासमिह्मि—साहू, भिक्खुवा नयररोहए कोइ निगंथो चाहिं कडए हिंडतो केणइ पुट्ठो—केवइय आसहत्थी
तह निचयो दारुधन्नमाईणं । निविण्णाऽनिविण्णा नागरया वेंति मं समिओ ॥ १ ॥ वेइ ण जाणामोत्ति सज्झायझाणजोग-
वत्तिवत्ता । हिंडता न वि पेच्छह ? नवि सुणह किह हु तो वेंति ॥ २ ॥ वहुं सुणेइ कण्णेहीत्यादि—वसुदेवपुत्रजन्म आह-
रणं एसणाए समिह्मि । मगहा नंदिगामो गोयमधिजाइचकयरो ॥ १ ॥ तस्स य धारिणी भज्जा गव्भो तीएकयाइ आहूओ ।
धिज्जाइ मओ छम्मास गव्भ धिज्जाइणी जाए ॥ २ ॥ माउलसंवहुणकम्मकरणवेयारणा य लोएणं । नत्थि तुह एत्थ
किंचिवि तो वेत्ती माउलो तं च ॥ ३ ॥ मा सुण लोयस्स तुमं धूयाओ तिण्णि तेसि जेठयरं । दाहामि करे कम्मं पकओ
पत्तो य वीवाहो ॥ ४ ॥ सा नेच्छई विसण्णो माउलो वेइ विइय दाहामि । सावि य तहेव निच्छइ तइयत्ती निच्छए
सावि ॥ ५ ॥ निविण्णनंदिवद्धणआयरियाणं सगासि निक्खंतो । जाओ छट्ठक्कमओ गिण्हइयमभिग्गहमिमं तु ॥ ६ ॥

१ सहित ॥ भाषासमितौ—साधु, भिक्षार्थं नगररोधे कोऽपि निर्गन्धो यदि कटके हिण्डमान केवचिद् पृष्ट—किंयन्तोऽघा हस्तिनस्वया निचयो दारु-
धान्याधीनाम् । निर्विण्णा अतिर्विण्णा नागरका । युवत इदं समिता ॥ १ ॥ युवति न जानाम इति स्वाभ्यापयानयोगव्याक्षिप्त । हिण्डमाना नैव प्रेक्षन्व ? नैव
अशुभ कथं नु ? तदा युवति ॥ २ ॥ बहु शृणोति कर्णान्यामित्यादि ॥ वसुदेवपूर्वजन्माहरण एषणाया समितौ । मगवेपु नन्दीप्रामो गौतमो धिग्जातीपश्चक
वर ॥ १ ॥ तस्य च धारिणीभार्या गर्भस्तस्या कदाचिजात । धिग्जातीयो मृगः पम्मासगर्भे धिग्जातीया जाते ॥ २ ॥ मातुलसंवर्धन कर्मकरण विचारणा च
येकेन । नास्ति तत्रापि किञ्चिदपि तदा मवीति मातुलत्वं च ॥ ३ ॥ मा शृणु लोकस्य एव दुहितरस्त्रिभ्रष्टासो ज्येष्ठतरा । दास्यामि कुरु कर्मं प्रकृत प्राप्तश्च
विवाह ॥ ४ ॥ सा नेच्छति विपण्णो मातुलो मवीति द्वितीयां दास्यामि । सावि च तथैव नेच्छति तृतीयेति नेच्छति सावि ॥ ५ ॥ निर्विण्णो नन्दिवर्धना-
र्याणां सकाशे निष्क्रान्त । जात पट् क्षपको गृह्णाति चाभिग्रहमिषं तु ॥ ६ ॥

बालगिलाणार्थं वेयावच्चं मए उ कायधं । तं कुणइ तिवसद्धो खायजसो सकगुणकिंती ॥ ७ ॥ असद्देहेण देवस्स आगमो कुणइ दो समणरूवे । अतिसारगहियमेगो अडविठिओ अइगओ वीओ ॥ ८ ॥ वेति गिलाणो पडिओ वेयावच्चं तु सद्देहे जो उ । सो उट्ठेऊ खिप्पं सुयं च तं नंदिसेणेणं ॥ ९ ॥ छट्ठोववासपारणयमाणियं कवल घेतुक्कामेण । तं सुयमेत्तं रहसु-
द्धिओ य भण केण कज्जंति ॥ १० ॥ पाणगद्वं च तर्हि जं णत्थि तेण वेइ कज्जं तु । निग्गय हिंदंतो कुणइ अणेसणं नविय पेलेइ ॥ ११ ॥ इय एकवारवित्थं च हिंडिओ लज्ज ततियवारंमि । अणुकंपाए तुरंतो तओ गओ तस्सगासं तु ॥ १२ ॥ खरफरुसनिट्टुरेहिं अक्कोसइ सो गिलाणओ रुद्धो । हे मंदभग्ग ! फुक्किय तूससि तं नाममेत्तेणं ॥ १३ ॥ साहुवगा-
रित्ति अह समुद्दिसिउमाओ । एयाएउत्थाए तं अच्छसि भत्तलोभिहो ॥ १४ ॥ अमियमिव मण्णमाणो तं फरुसगिरं तु मो उ संभंतो । चलणगओ खामेइ धुवइ य तं असुइमललितं ॥ १५ ॥ उट्ठेह वयामोत्ती तह काहामी जहा हु अचिरेणं ।

१ बालगिलाणादीना वेयावृत्त्य मया कर्तव्यमेव । तस्मिन्नेति तीव्रश्रद्धा खयातयशा शक्तगुणकीर्ति ॥ ७ ॥ अश्रद्धानेन देवस्यागम करोति द्वे श्रमणरूपे । अतिसारगृहीत एकोऽव्या स्थितोऽतिगतो द्वितीय ॥ ८ ॥ ब्रवीति रजान पतितो वेयावृत्त्य तु श्रद्धाति यस्तु । स उचित्तु क्षिप्रं श्रुतं च तज्जन्दिपेणेन ॥ ९ ॥ पटोपवासपारणकमानीत कलान् गृहीतुर्गामेन । तच्छ्रुतमात्रे रभसोत्थितश्च भण केन कोयमिति ? ॥ १० ॥ पानकद्रव्यं च तत्र यन्नास्ति तेन ब्रवीति कार्यं तु । निर्गतो हिण्डमाने करोत्यनेपणा न च भेरयति ॥ ११ ॥ पूर्वमेकवारं द्वितीयं च द्विगितो लब्धं तृतीयवारे । अनुकम्पया स्वयम् ततो गतस्त्वसकाशः तु ॥ १२ ॥ खरपरपनिट्टुराकोशति स रलानो रुद्ध । हे मन्दभारय ! कुर्वैव तुष्यति त्वं नाममात्रेण ॥ १३ ॥ साधुकार्यमहमिति नामाथ समुद्दिशयायात । एतस्या-
मवस्थाया त्वं तिष्ठसि भक्तलोलुप ॥ १४ ॥ अमृतमिव मन्यमानस्ता परुषगिरं तु स तु सन्नान्त । चरणगत क्षमयति प्रक्षालयति च उमज्जुचिमललितम् ॥ १५ ॥ उचित्तु ब्रजाव इति तथा करिष्यामि यथाऽचिरेणैव ।

होहिह निरुआ तुब्भे वेती न वएमि गंतुं जे ॥ १६ ॥ आरुहया पिट्ठीए आरुद्धो ताहे तो पयारं च । परमासुइदुग्गंधं मुयई पट्ठीए फरुसं च ॥ १७ ॥ वेइ गिरं धिम्मंडियं, वेगविघाओ कओत्ति दुक्खविओ । इय बहुविहमक्कोसइ पए पए सोऽवि भगवं तु ॥ १८ ॥ ण गणेई फरुसगिरं णयावितं दुसइ तारिसं गंधं । चंदणमिव मण्णंतो मिच्छामिह दुक्कडं भणइ ॥ १९ ॥ चिंनेइ किह करेमी किह हु समाही हविज्ज साहुस्स ? । इय बहुविहप्पयारं नवि तिण्णो जाहे खोहेउं ॥ २० ॥ ताहे अभिच्छुणंतो सुरो गओ आगओ य इयरो य । आलोएइ गुरुहि य धन्नोत्ति तओ अणुसट्ठो ॥ २१ ॥ जह तेणं नवि पेलेइ एसण इय एसणाइ जइयवं । अहवावि इमं अण्णं आहरणं दिट्ठिवादीयं ॥ २२ ॥ जह केइ पंच संजय तण्हल्लुह-
किलंत सुमहमद्धाणं । उत्तिणा वेयालिय पत्ता गामं च ते एणं ॥ २३ ॥ मग्गंति पाणगं ते लोगो य तर्हि अणेसणं कुणइ । न गहिय न लज्जमियरं कालगया तिसाभिभूया य ॥ २४ ॥ चउत्थीए उदाहरणं-आयरिण साहू भणिओ-गामं वच्चाओ,

१ भविष्यति नीरोगस्त्व ब्रवीति शक्नोमि न गन्तु ॥ १६ ॥ आरोह पृष्ठौ आरुढस्तदा तत् प्रचार (विघां) च । परमाशुचिदुर्गन्धं मुञ्चति पृष्ठौ पर्यां च ॥ १७ ॥ ब्रवीति गिरा धिग् मुण्डितं वेगविघातं कृतं इति दुःखापित । इति बहुविधमाक्रोशति पदे पदे सोऽपि भगवांस्तु ॥ १८ ॥ न गणयति परुषगिरं न चापि तं दूषयति तादृशं गन्धम् । चन्दनमिव मन्यमानो मिथ्या मे इह दुष्कृतं भणति ॥ १९ ॥ चिन्तयति कथं कुर्वे कथं च समाधिर्भवेत् साधो ? । इति बहुविधप्रकारेणैव शक्तो यदा क्षोभयितुम् ॥ २० ॥ सदाऽभिपुवन् सुरो गत आगतश्चेतरश्च । आलोचयति गुरुमिश्रं धन्यं इति ततोऽनुविष्ट ॥ २१ ॥ यथा तेन नैवोल्लङ्घितपणैर्वमेपणाया यतितव्य । अधवापीदमन्यदाहारणं दृष्टिवादिकम् ॥ २२ ॥ यथा केचित्पञ्च सयतास्तृष्णाक्षुब्धाम्या छिद्यन्ते सुमहत्तम-
ध्वानम् । उत्तीर्णा विकाले च प्राप्ता ग्रामं च ते एकम् ॥ २३ ॥ मार्गयन्ति पानकं ते लोकश्च तत्रानेपणां करोति । न गृहीतं न लब्धमितरत् कालगतास्तृषा-
भिभूताश्च ॥ २४ ॥ चतुर्थ्यामुदाहरण-आचार्येण साधुर्मणित-ग्रामं ब्रजाम् ।

उग्गाहिए संते केणइ कारणेण ठिया, एक्को एत्ताहे पडिलेहियाणित्ति काउं ठवेउमारद्धो, साहूहिं चोइओ भणइ-किमित्थ सण्णो अच्छइ ?, सन्निहियाए देवयाए सण्णो विउविओ, एस जहण्णओ समिओ, अण्णो तेणेव विहिणा पडिलेहिता ठवेइ, सो उक्कोसओ समिओ, एत्थ उदाहरणं-एक्कस्स आयरियस्स पंच सीससयाई, तेसिमेगो सेट्ठिसुओ पव्वइओ, सो जो जो माहू एइ तस्स तस्स दंडगं निक्खिवइ, एवं तस्स उट्ठियस्स अन्नो एइ अन्नो जाइ, तहावि सो भगवं अतुरियं अचवळं उवरि हेट्ठा य पमज्जिय ठवेइ, एवं बहुण्णवि कालेण न परितम्मइ-चरिमाए समिईए पण्णत्तमिणं तु चीयराएहिं । आहरणं धम्मरुई परिठावणसमिइउवउत्तो ॥ १ ॥ काइयसमाहिपरिठावणे य गहिओ अभिग्गहो तेणं । सकप्पसंसा अस्सद्देहे देवागमविउवे ॥ २ ॥ सुवहुं पिवीलियाओ वाहा जवावि काइयसमाही । अन्नो य उट्ठिओ हू साहू वेत्ती तओ गाढं ॥ ३ ॥ अहयं च काइयाओ वेई अच्छसु परिट्ठवेमिन्ति । निग्गए निसिरे जहियं पिवीलिया ओसरे तत्थ ॥ ४ ॥ साहू य

१ उद्गाहिते सति केनचित्कारणेन स्थिता, एकोऽधुना प्रतिलिखितानीतिकृत्वा स्थापयितुमारब्ध, साधुभिर्नोदितो भणति-किमत्र सर्वस्तिष्ठति ?, सन्नं हितया देवतया सर्पो विकुर्वित, एष जघन्यो समित, अन्यस्तेनैव विधिना प्रतिलिख्य स्थापयति, स वरकृष्टत समित, अग्नोदाहरण-एकस्याचार्यस्य पञ्च शिष्यशतानि, तेनैव श्रेष्ठिसुतं प्रव्रजित, स यो य साधु आयाति तस्य तस्य दण्डकं निक्षिपति, एवं तस्मिन्नुत्थितेऽन्य आयाति अन्यो याति, तथापि स भगवान् अत्वरितमचलमुपर्यधस्ताद्य प्रमृज्य स्थापयति, एवं यदुनापि कालेन न परित्यागयति । चरमायां समितौ प्रज्ञसमिदं तु वीतरागं । आहरणं धर्मरचि पारिष्ठापनिकीसमिधुपयुक्त ॥ १ ॥ कायिकीसमाधिपारिष्ठापनिकार्यां च गृहीतोऽभिग्रहस्तेन । प्राक्प्रकाशा अश्रद्धाने देवगमो विकुर्वित ॥ २ ॥ सुवह्वं पीविलिका बाधा जवादपि कायिकीसमाधे । अन्य उच्यते साधुर्मणितं ततो गाढम् ॥ ३ ॥ अहं च कायिकयाऽर्चो ब्रवीति तिष्ठ परिष्ठापयामीति । निर्गतो द्युत्सृजति यत्र पिपीलिका अवसर्पन्ति तत्र ॥ ४ ॥ साधुश्च

आवश्यकहारिभरीया

किंलामिज्जइ पपिए ता वारिओ य देवेणं । सामाइए निसिद्धो मा पिय देओ य आउट्टो ॥ ५ ॥ वंदित्तु गओ वितियं तु दिट्ठिवाइयं खुड्डुए उ एक्को । तेण ण पेहिय थंडिल काइया लोभओ राओ ॥ ६ ॥ थंडिलं न पेहियंती न वोमिरे देवयाणं उज्जोओ । अणुंरुपाएँ कओ से दिट्ठा भूमिस्ति वोसिरियं ॥ ७ ॥ एसो समिओ भणिओ अण्णो पुण अममिओ उमो भणिओ । सो काइयभोमाई एक्केकं नवरि पडिलेहे ॥ ८ ॥ नवि तिण्णि तिण्णि पेहे वेइ किमित्तं निविट्ठो होज्जुट्ठो । काज्जण उट्ठरुवं च निविट्ठा देवया तत्थ ॥ ९ ॥ सो उट्ठिओ य राओ तत्थ गओ नगरि पेच्छए उट्ठं । वितियं च गओ तत्थवि ततियंपि य तत्थवि णिविट्ठो ॥ १० ॥ तो अण्णो उट्ठविओ तेसुंपि तहेव देवया भणिओ । कीम न वि मत्तगीसं पेहिसी ? सम्मं पडिवण्णो ॥ ११ ॥ उच्चाराई एसा परिट्ठावण वण्णिआ समासेणं । वेइ किमेत्तियं चिय परिट्ठप्पमुआहु अण्णंपि ? ॥ १२ ॥ भण्णइ अण्णंपत्थी किह तं किह वा परिट्ठवेयवं । संबंधेणेणं परिट्ठावणिजुत्तिमायाया ॥ १३ ॥

१ क्राम्यते प्रपीतवान् तदा वारितश्च देवेन । सामाधिके निषिद्धो मा पा देवश्चापजित् ॥ ५ ॥ चन्द्रिवा गत द्वितीयं दृष्टिवादिकं भुल्लभ्येव । तेन न प्रेक्षितं कथिक्कीस्वण्डिलं लोभतो रारां ॥ ६ ॥ स्वण्डिलं न प्रेक्षितमिति न व्युत्पन्नमिति देवतयोद्योत । अनुक्रम्यया कृतं तस्य दृष्टा भूमिरिति व्युत्पद्यम् ॥ ७ ॥ एष समितो भणितोऽन्य पुनरसमितोऽन्य भणित । स काभिकभूमादि एकेकं परं प्रविष्टिस्त्विति ॥ ८ ॥ नैव त्रीणि त्रीणि प्रत्युपेक्षते प्रवीति स्मिद्धो-पपिठो भवेदुष्टः । कृत्वोष्टरूपं चोपविष्टा देवता तत्र ॥ ९ ॥ स वस्थितश्च रात्रौ तत्र गत परं प्रेक्षने वद्वम् । द्वितीयं च गतस्तथापि तृतीयमपि तत्राप्युपविष्टः ॥ १० ॥ ततोऽन्य उपापितोऽन्यपि तथैव देवतया भणित । कथं नैव सतर्थास्ति प्रत्युपेक्षसे ? सम्यक् प्रतिपद्य ॥ ११ ॥ उच्चारादीनामेव पारिष्ठापनिकी वर्णिता समासेन । प्रवीति किमेतावदेव पारिष्ठाप्यमुताहो जल्पदपि ॥ १२ ॥ भण्यतेऽन्यदप्यस्ति कथं तत् क वा परिष्ठापयितव्यम् ? सवन्देनतेन पारिष्ठाप-निकी निरुक्तिरायाता ॥ १३ ॥

पारिष्ठावणिविधिं वोच्चाति धीरपुरिसपण्णत्त । ज गाज्ज सुविहिया पवयणसार उवल्लहति ॥ १ ॥

व्याख्या—परितः—सर्वैः प्रकारैः स्थापनं परिस्थापनम्—अपुनर्ग्रहणतया न्यास इत्यर्थः, तेन निर्वृत्ता पारिस्थापनिकी तस्या विधिः—प्रकारः पारिस्थापनिकाविधिस्तं 'वक्ष्ये' अभिधास्ये, किं स्वबुद्ध्योत्प्रेक्ष्य ? नेत्याह—'धीरपुरुषप्रज्ञसम्' अर्थ-सूत्राभ्यां तीर्थकरणधरप्ररूपितमित्यर्थः, तत्रैकान्ततो वीर्यान्तरायापगमाद्धीरपुरुषः—तीर्थकरो गणधरस्तु धी-बुद्धिस्तया विराजत इति धीरः । आह—यद्ययं पारिस्थापनिकाविधिर्धीरपुरुषाभ्यां प्ररूपित एव किमर्थं प्रतिपाद्यत इत्युच्यते—धीरपुरुषाभ्यां प्रपञ्चेन प्रज्ञसः स एव संक्षेपरुचिसत्त्वानुग्रहायेह सङ्क्षेपेणोच्यत इत्यदोषः, किंविशिष्टं विधिमत आह—यं 'ज्ञात्वा' विज्ञाय 'सुविहिताः' शोभनं विहितम्—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः, साधव इत्यर्थः, किं ?—प्रवचनस्य सारः प्रवचनस-न्दोहस्तम् 'उपलभन्ति' जानन्तीत्यर्थः ॥ सा पुनः पारिस्थापनिकयोषतः एकेन्द्रियनोएकेन्द्रियपरिस्थाप्यवस्तुभेदेन द्विधा भवति, आह—

एणंदियनोएणंदियपारिष्ठावणिया समासओ दुविहा । एणंमि तु पयाण पत्तेय परूवणं वोच्छ ॥ २ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियाः—पृथिव्यादयः, नोएकेन्द्रियाः—तत्सादयस्तेषां पारिस्थापनिकी—एकेन्द्रियनोएकेन्द्रियपारिस्थाप-निकी, 'समासतः' संक्षेपेण 'द्विधा' द्विप्रकारा प्रज्ञसोक्तेनैव प्रकारेण, 'एणंमि तु पयाणं पत्तेय परूवणं वोच्छं' अनयोः प्रदयोरेकेन्द्रियनोएकेन्द्रियलक्षणयोः 'प्रत्येकं' पृथक् पृथक् 'प्ररूपणा' स्वरूपकथनां वक्ष्ये—अभिधास्य इति गाथार्थः ॥ २ ॥ तत्रैकेन्द्रियपारिस्थापनिकीप्रतिपिपादयिषया तत्स्वरूपमेवादौ प्रतिपादयन्नाह—

पुडवी आउटाए तेज वाज वणस्सई चेव । एणंदिय पचविहा तज्जाय तहा य अतज्जाय ॥ ३ ॥

व्याख्या—पृथिव्यप्कायस्तेजो वायुर्वनस्पतिश्चैव एवमेकेन्द्रियाः पञ्चविधाः, एकं त्वगिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः 'पञ्च-विधाः' पञ्चप्रकाराः, एतेषां चैकेन्द्रियाणां पारिस्थापनिकी द्विविधा भवति, कथमित्याह—'तज्जाय तहा य अतज्जाय' तज्जात-पारिस्थापनिकी अतज्जातपारिस्थापनिकी च, अनयोर्भावायमुपरिष्ठाद्वक्ष्यतीति गाथार्थः ॥ ३ ॥ आह—तति ग्रहणसम्भ-वेऽतिरिक्तस्य परिस्थापनं भवति, तत्र पृथिव्यादीनां कथं ग्रहणमित्यत आह—

दुविह च होइ गहण आयसमुत्थं च परसमुत्थं च । एवेणपि य दुविह आभोगे तह अणाभोगे ॥ ४ ॥

व्याख्या—'द्विविधं तु' द्विप्रकारं च भवति 'ग्रहणं' पृथिव्यादीनां, कथम् ?—'आत्मसमुत्थं च परसमुत्थं च' आत्मस-मुत्थं च स्वयमेव गृह्यतः परसमुत्थं परस्माद्गृह्यतः, पुनरैकमपि द्विविधं भवति, कथमित्याह—'आभोगे तह अणाभोगे' आभोगनम् आभोगः, उपयोगविशेष इत्यर्थः, तस्मिन्नाभोगे सति, तथाऽनाभोगे, अनुपयोग इत्यर्थः, अयं गाथाक्षरार्थः ॥ ४ ॥ अयं पुनर्भावार्थो वर्तते—तत्तत्र तत्र आयसमुत्थं कथं च आभोगेण होज्ज ? साह अहिणा खइओ विसं वा खइयं विसप्फोडिया वा उट्ठिया, तत्तत्र जो अचित्तो पुढविकाओ केणइ आणिओ सो मग्गिज्जइ, णत्थि आणिल्लओ, ताहे अप्प-गावि आणिज्जइ, तत्तत्रवि ण होज्ज अचित्तो ताहे मीसो, अंतो हलखणणकुड्डुमाईसु आणिज्जइ, ण होज्ज ताहे अडवीओ पंथे वंमिए वा दवदट्ठए वा, ण होज्ज पच्छा सचित्तोवि घेप्पइ, आसुकारी वा कज्जं होज्जा जो लद्धो सो आणिज्जइ, एवं

१ तत्र तावदारमसमुत्थं कथं चोभोगेन भवेत् ? साधुरहिना दष्टो विप वा पादित विपस्फोटिका मोत्थिता, तत्र योऽचित्तः पृथ्वीकाय केनचिदातीतं स मागयते, नास्त्वानीतसद्भावाऽऽत्मनाऽप्यानीयते, तत्रापि न भवेदचित्तसद्भावा मिथ्या, अन्तश्चो हलखणनकुड्डयादिभ्य आनीयते, न भवेत्तदाऽऽतीतं पथि वल्मीकान्-द्रुपाद्वा, न भवेत् पश्चात्तचित्तोऽपि गृह्यते, आशुकारि वा कार्यं भवेत् यो लब्धः स आनीयते, एव

लोणं पि जाणंतो, अणाभोइएण-तेण लोणं मग्गियं अचित्तंति काऊणं मीसं सचित्तं वा घेत्तुण आगथो, पच्छा णायं तत्थेव छुट्ठेयव, खंडे वा मग्गिए एयं खंडंति लोणं दिन्नं, तं पि तहि चेव विगिंचियव, ण देज्ज ताहे तं अप्पणा विगिंचियव, एयं आयसमुत्थ दुविहंपि । परसमुत्थं आभोगेण ताव सचित्तदेसमट्ठिया लोणं वा कज्जनिमित्तेण दिण्णं, मग्गिएण अणाभोगेण खंडं मग्गियं लोणं देज्ज तस्सेव दायव, तेच्छेज्ज ताहे पुच्छिज्जइ-कओ तुब्भेहि आणियं ? जत्थ साहइ तत्थ विगिंचिज्जइ, न साहेज्ज न जाणामोत्ति वा भणेज्जा ताहे उवलक्खेयव वण्णगंधरसफासहिं, तत्थ आगरे परिठ्विज्जइ, नत्थि आगरो पंथे वा वट्ठंति विगालो वा जाओ ताहे सुक्कं महुरगं कप्परं मग्गिज्जइ, ण होज्ज कप्परं ताहे वडपत्ते पिप्पलपत्ते वा काऊण परिठ्विज्जइ १ । आउक्काए दुविहं गहणं आयाए णायं अणायं च, एवं परेणवि णायं अणायं च, आयाए जाणंतरस विसकुंभो हणियवो विसफोडिया वा सिचियवा विसं वा खइयं मुच्छाए वा पडिओ गिलाणो वा, एवमाइसु (कज्जेसु)

१ लवणमपि जानन् । अनाभोगिकेन-तेन लवण मार्गितमचित्तमितिकृत्वा मिश्र सचित्तं वा गृहीत्वाऽऽगतं, पश्चात् ज्ञातं तत्रैव त्यक्तव्यं, एण्डाया वा मागितायामेपा खण्डेति लवणं दत्तं, तदपि तत्रैव त्यक्तव्यं, न दद्यात्तदाऽऽत्मना त्यक्तव्यं, एतदात्मसमुत्थं द्विविधमपि । परसमुत्थमाभोगेन तावत् सचित्तदेशा मृत्तिका लवणं वा कार्याय दत्तं मार्गिते अनाभोगेन सण्डाया मार्गिताया लवणं दद्यात् तस्यायेव दातव्यं, नेच्छेत् तदा पृच्छयते-कुतस्त्वयाऽऽनीतं ? यत् कथयति तत्र त्यज्यते, न कथयेन्न जानाम इति वा भणेतदोपलक्षितव्यं वर्णगन्धरसस्पर्शं, तत्राकरे परिष्ठाप्यते नास्त्याकरं पयि वा वर्तन्ते विगालो वा जातमन्दा शुभं मधुरं कर्पूरं मार्गयते न भवेत्कर्पूरं तदा वटपत्रे पिप्पलपत्रे वा कृत्वा परिष्ठाप्यते । अष्काये द्विविधं ग्रहणमात्मना ज्ञातमज्ञातं च, एव परेणापि ज्ञातमज्ञातं च, आत्मना जानानस्य विपकुंभो हन्तव्यो विपस्फोटिका वा सेक्तव्या विप वा सादितं मूर्च्छयापि वा पतितो ग्लानो वा, एवमादिषु (कार्येषु)

पुंथमचित्तं पच्छा मीसं अहुणाधोयं तंदुलोदयाइ आउरे कज्जे सचित्तं पि, कए कज्जे सेसं तत्थेव परिठ्विज्जइ, न देज्ज ताहे पुच्छिज्जइ-कओ आणीयं ? जइ साहइ तत्थ परिठ्वेयव आगरे, न साहेज्जा न वा जाणेज्जा पच्छा वण्णार्हं उवलक्खेवं तत्थ परिठ्वेइ, अणाभोगा कोकणेसु पाणियं अंविळं च एगत्थ वेतियाए अच्छइ, अविरइया मग्गिया भणइ-एत्तो गिण्हाहि, तेण अंविळंति पाणियं गहिं, णाए तत्थेव छुभेज्जा, अहं ण देइ ताहे आगरे, एवं अणाभोगा आयसमुत्थं, परसमुत्थं जाणंती अणुकंपाए देइ, ण एते भगवंतो पाणियस्सरसं जाणंति हरदोदगं दिज्जा, पडिणीययाए वा देज्जा, एयाणि से वयाणि भज्जंतुत्ति, णाए तत्थेव साहरियव, न देज्ज जओ आणियं तं ठाणं पुच्छिज्जइ, तत्थ नेऊ परिठ्विज्जइ, न जाणेज्जा वण्णार्हं लक्खिज्जइ, ताहे णइपाणियं णइए विगिंचेज्जा एवं तलागपाणियं तलाए अगडवाविसरमाइसु सट्ठाणेसु विगिंचिज्जइ, जइ सुक्कं तडागपाणियं वडपत्तं पिप्पलपत्तं वा अट्ठेऊण सणियं विगिंचइ, जहं उज्जरा न जायंति, पत्ताणं

१ पूर्वमचित्तं पश्चान्मिश्रं लघुनाधौतं तन्दुलोदकादि आतुरे कार्यं सचित्तमपि, कृते कार्ये शेषं तत्रैव परिष्ठाप्यते, न दद्यात्तदा पृच्छयते-कुत आनीतं ? यदि कथयेत्तत्र परिष्ठापयितव्यमाकरे, न कथयेन्न वा जानाति पश्चाद्गोदिभिरुपलक्ष्य तत्र परिष्ठापयति, अनाभोगात् कोष्ठे पानीयमम्लं चेक्य वेदि-काया तिष्ठत, अविरतिका मार्गिता भणति-अतो गृहाण, तेनाम्लमिति पानीयं गृहीतं, ज्ञाते तत्रैव क्षिपेत्, अथ न दद्यात्तदाऽऽकरे, एवमनाभोगादात्म-समुत्थं, परसमुत्थं जानानाऽनुकम्पया दद्यात्-नेते भगवन्तं पानीयस्य रसं जानन्ति हृदोदकं दद्यात्, प्रत्यनीकतया वा दद्यात् एतान्यस्य व्रतानि भजन्तिवति, ज्ञाते तत्रैव सहर्तव्यं, न दद्यात्तद आनीतं तत्स्थानं पृच्छयते तत्र नीत्या परिष्ठाप्यते, न जानीयाद्गोदिभिर्लक्ष्यते तदा नदीपानीयं नद्या त्यज्यते एव तटाकं पानीयं तटाके अवटवापीसरभाट्टिषु स्वस्थानेषु त्यज्यते, यदि शुष्कं तटाकपानीयं वटपत्रं पिप्पलपत्रं वाऽवष्टभ्य शनैरत्यज्यते यथा प्रवाहा न जायन्ते, पत्राणा-असईए भायणस्स कण्णा जाव हेट्ठा सणियं उदयं अल्लियाविज्जइ ताहे विगिंचिज्जइ, अहं कूओदयं ताहे जइ कूवतडा उल्ला तत्थ सणियं निसिरइ, अणुल्लसिओ सुक्कतडा होज्जा उल्लगं च ठाणं नत्थि ताहे भाणं सिक्कएण जडिज्जइ, मूले दोरो वज्जइ, उसक्कावेउ पाणियं ईसिमसंपत्तं मूलदोरो उक्खिप्पइ, ताहे पलोइइ, नत्थि कूवो दूरे वा तेणसावयभयं होज्जा ताहे सीयलए महुररुक्खस्स वा हेट्ठा सपडिगहं वोसिरइ, न होज्ज पायं ता उल्लियं पुहविकायं मग्गित्ता तेण परिठ्वेइ, असइ सुक्कं पि उण्होदएण उल्लत्ता पच्छा परिठ्विज्जइ, निव्वाघाए चिक्खल्ले खड्डुं खणिऊण पत्तपणालेण विगिंचइ, सोहि च करंति, एसा विही, जं पडिनियत्ताए आउक्काएण मीसेउ दिण्णं तं विगिंचेइ, जं संजयस्स पुवगहिए पाणिए आउक्काओ अणाभोगेण दिण्णो जइ परिणओ भुंजइ, नवि परिणमइ जेण कालेण थंडिलं पावइ विगिंचियव, जत्थ हरतणुया पडेज्जा तं कालं पडिच्छत्ता विगिंचिज्जइ २ । तेउक्काओ तहेव आयसमुत्थो आहोएण संजयस्स अगणिक्काएण कज्जं जायं-अहिडक्को

१ मसति भाजनस्य कर्णा यावदधस्तात् (पश्चात्) शनैरुदकं छिद्यन्ति तदा त्यज्यते, अथ कूपोदकं तदा यदि कूपतट आर्द्रं सन्न शनैर्निसृज्यते, अतिय मानं शुष्कतटो भवेत् आर्द्रं च स्थानं नास्ति तदा भाजनं सिक्केन वध्यते, मूले दवरको वध्यते, उत्प्लव्य पानीयमीपदसंप्राप्ते मूलदवरकं उक्षिप्यते, तदा मलोच्यते, नास्ति कूपो दूरे वा स्नेतथापदभयं भवेत् तदा शीतले मधुरवृक्षस्यार्धमात्रं सप्रतिग्रहं व्युत्सृज्यते, न भवेत्पात्रं तदाऽऽर्द्रं पृष्ठीकाय मार्गयित्वा तेन परिष्ठापयति, असति शुष्कमप्युष्णोदकेनार्द्रयित्वा पश्चात् परिष्ठाप्यते, निर्व्याघाते कर्दमे खड्डुं खनित्वा पत्रप्रणालिकया त्यज्यते, शुद्धिं च कुर्यात्, गुप विधिः, यत् प्रत्यनीकतयाऽष्कायेन मिश्रयित्वा दत्तं तद्विचिद्यते, यदि सयतेन पूर्वं गृहीते पानीयेऽष्कायोऽनाभोगेन दत्तो यदि परिणतो भुज्यते, न परिणमति येन कालेन स्थण्डिकं प्राप्यते त्यक्तव्यं, यत्र हरतलुः । पतेयुक्तं कालं प्रतीच्य त्यज्यते । तेजस्कायस्तथैवाऽसमुत्थं आभोगेन सयतस्याहिकायेन कार्यं जात-अहिदष्टे

आवश्यकहारिभरीया

वा 'डंभिज्जइ फोडिया वा वायगंठी वा अन्नवृद्धिर्वा, वसहीए दीहजाईओ पविट्ठो, पोहसूलं वा तावेयवं, एवमाईहिं आणिए कज्जे कए तथेव पडिबुब्भइ, ण देति तो तेहिं कट्टेहिं जो अगणी तज्जाइओ तथेव विगिंचिज्जइ, न होज्ज सोवि न देज्ज वा ताहे तज्जाएण छारेण उच्छाइज्जइ, पच्छा अण्णजाइएणवि, दीवएसु तेहं गालिज्जइ वत्ती य निप्पीलिज्जइ मल्लगसंपुडए कीरइ पच्छा अहाउगं पालेइ, भत्तपच्चक्कायगाइसु मल्लगसंपुडए काऊण अच्छत्ति, सारक्किराज्जइ, कए कज्जे तहेव विवेगो, अणाभोगेण खेलमल्लगालोयच्छारादिसु, तहेव परो आभोएण छारेण दिज्ज वसहीए अगणिं जोइक्खं वा करेज्ज तहेव विवेगो, अणाभोएणवि एए चेव पूयलियं वा सइंगलं देज्जा, तहेव विवेगो ३ । वाउक्काए आयसमुत्थं आभोएण, कहं १, वत्थिणा दिइएण वा कज्जं, सो कयाइ सच्चित्तो अच्चित्तो वा मीसो वा भवइ, कालो वुविहो-निच्चो लुक्खो य, णिच्चो तिविहो-उक्कोसाइ, लुक्खोवि तिविहो-उक्कोसाइ, उक्कोसए सीए जाहे धंतो भवइ ताहे जाव पढमपोरिसी

१ वा दृश्यते स्फोटिका वा वातप्रस्थिर्वा अन्नवृद्धिर्वा, वसतो दीर्घजातीय. प्रविष्टा, उदरमूलं वा तापयितव्य, एवमादिभिरानीते कार्ये कृते तथैव प्रनक्षिप्यते, न दृष्टात्तदा तैः फाट्योऽभिस्तज्जातीयस्तथैव त्यज्यते, न भवेत् सोऽपि न दृष्टात्ता तदा तज्जातेन क्षारेणाच्छाद्यते, पश्चाद्व्यापनीयेनापि, दीपेभ्यः तैलं ग्राह्यते वसिर्निष्पीड्यते मल्लकसंपुटे क्रियते पश्चाद्यथायुक्तं पालयति, भक्तप्रत्याख्यानादपि मल्लकसंपुटे कृत्वा तिष्ठति, सरदयते, कृते कार्ये तथैव विवेक, अनाभोगेन श्लेष्ममल्लकलोचक्षारादिसु, तथैव पर आभोगेन दृष्टात्, वसतो अग्निं ज्योतिर्वा कुर्यात् तथैव विवेक । अनाभोगेनापि पृते चैव पूयलिकं वा साग्नारा दृष्टात् तथैव विवेकः ॥ वायुकाय आत्मसमुत्थमाभोगेन, कथं १, वत्थिणा इत्या वा कार्यं, स कदाचित् सच्चित्तोऽचित्तो वा मिश्रो वा भवति, कालो द्विविधा-जिग्घो रुक्खश्च, चिग्घश्चिद्विध -उरुकुप्पादि, रुक्खोऽपि त्रिविध -उरुकुप्पादि, उरुकुप्पे शीते यदा भ्मातो भवति तदा यावत् प्रथमपारंरी

ताव अचित्तो वित्तियाए मीसो तत्तियाए सच्चित्तो, मज्झिमए सीए वित्तियाए आरद्धो चउत्तीए सच्चित्तो भवइ, मंदसीए तइयाए आरद्धो पंचमाए पोरिसीए सच्चित्तो, उण्हकाले मंदउण्हे मज्झे उक्कोसे दिवसा नवरि दो तिणिण चत्तारि पंच य, एवं वत्थिस्स दइयस्स पुव्वंत्तस्स एसेव कालविभागो, जो पुण ताहे चेव धम्मिन्ता पाणियं उत्तारिज्जइ, तस्स य पढमे हत्थसए अचित्तो वित्ति मीसो तइए सच्चित्तो, कालविभागो नत्थि, जेण पाणियं पगतीए सीयलं, पुवं अचित्तो मग्गिज्जइ पच्छा मीसो पच्छा सच्चित्तोत्ति । अणाभोएण एस अचित्तोत्ति मीसगसच्चित्ता गहिया, परोवि एवं चेव जाणंतो वा देज्जा अजाणंतो वा, णाए तस्सेव अणिच्छंते उदरगं सकवाडं पविसित्ता सणियं मुंचइ, पच्छा सालाएवि, पच्छा वणणिमुंजे महुरे, पच्छा संधाडियाउवि जयणाए, एवं दइयस्सवि, सच्चित्तो वा अचित्तो वा मीसो वा होउ सवस्सवि एस विही, मा अण्णं विराहेहत्ति ४ । वणस्सइकाइयस्सवि आयसमुत्थं आभोएणं गिलाणाइकज्जे मूलाईण गहण होज्जा, अणाभोएण

१ तावदचित्तो द्वितीयायां मिश्रस्त्वृत्तीयायां सचित्त, मध्यमे शीते द्वितीयाया आरभ्य चतुर्थी सचित्तो भवति, मन्दशीते तृतीयस्या आरभ्य पञ्चम्यां पौरव्यां सचित्त, उण्णकाले मन्दोण्णे मध्ये उरुकुप्पे दिवसा परं द्वौ त्रीन् चतुर पञ्च च, एव वसेदंते, पूर्वभ्मातस्येव एव कालविभाग, य पुनस्तदैव भ्मात्वा पानीय उत्तार्यते, तस्य च प्रथमे हस्तशते अचित्तो द्वितीये मिश्रस्त्वृत्तीये सचित्त, कालविभागो नास्ति, येन पानीय प्रकृत्या शीतल, पूर्वमचित्तो सार्यते पश्चा-न्मिश्र पश्चात्सचित्त इति । अनाभोगेन एषोऽचित्त इति मिश्रसचित्तौ गृहीतौ, परोऽप्येवमेव जानन्वा दृष्टादजानन्वा, ज्ञाते तस्यै एव अनिच्छति अपचरकं सकपाट प्रविश्य शनैर्मुच्यते, पश्चात् शालायामपि, पश्चाद्वननिकुञ्जे मधुरे, पश्चात् शृङ्गाटिकायामपि यतनया, एव द्तेरपि, सचित्तो वाऽचित्तो वा मिश्रो वा भवन्तु सर्वस्याप्येव विधिः, साऽन्य विरात्सीदिति । वनस्पतिकाधिकस्य आत्मसम्यग्माभोगेन शलानादिकार्याय मूलादीनां ग्रहण भवति, अनाभोगेन गहियं भत्ते वा लोहो पडिओ पिट्ठगं वा कुक्कुसा वा, सो चेव पोरिसिविभागो, दुक्कुट्टिओ चिरं पि होज्जा, परो अल्लगेण मिसियगं चवलगमीसियाणि वा पील्लूणि कूरओडियाए वा अंतो छोहूणं करमइएहिं वा समं कंजिओ अन्नयरो वीय-क्काओ पडिओ होज्जा, तिलाण वा एवं गहणं होज्जा, निवं तिलमाइसु होज्जा, जइ आभोगगहियं आभोगेण वा दिन्नं विवेगो, अणाभोगगहिण अणाभोगदिण्णे वा जइ तरइ विगिंचिज्जं पढमं परपाए, सपाए, संथारए लट्ठीए वा पणओ हवेज्जा ताहे उण्हं सीयं व णाऊण विगिंचणा, एसोवि वणस्सइकाओ पच्छा अंतोकाए एसिं विगिंचणविही, अल्लगं अल्ल-गखेत्ते सेसाणी आगरे, असइ आगरस्स निवाघाए महुराए भूमीए, अंतो वा कप्परे वा पत्ते वा, एस विहिंत्ति ॥ अन्न तज्जातातज्जातपारिस्थापनिकी प्रत्येकं पृथिव्यादीनां प्रदर्शितैव, भाष्यकारः सामान्येन तल्लक्षणप्रतिपादनायाह—

तज्जायपरिद्ववणा आगरमाईसु होइ वोद्धव्वा । अतज्जायपरिद्ववणा कप्परमाईसु वोद्धव्वा ॥ २०५ ॥ (भा०)

व्याख्या—तज्जाते-तुल्यजातीये पारिस्थापनिका २ सा आगरादिषु परिस्थापनं कुर्वतो भवति ज्ञातव्या, आकराः—

१ गृहीत मत्ते वा लोह * पतितःपिष्ट वा +कुक्कुसा वा, स एव पौरपीविभाग, दुक्कुट्ट चिरमपि भवेत्, पर आर्द्रकेण मिश्रित चपलकमिश्रितानि वा पील्लनि कूरकोटिकायां (क्षिप्रचटिकायां) वाऽन्त क्षिप्त्वा करमद्वै सम वा काक्षिक अन्यतरो वा वीजकाय पतितो भवेत्, तिलानां वैव ग्रहण भवेत्, सिन्ध तैलादिषु भवेत्, यथाभोगगृहीतमाभोगेन वा दत्त विवेक, अनाभोगगृहीतमाभोगदत्ते वा यदि दाक्यते त्वर्क्षु प्रथम परपात्रे स्वपात्रे, सत्तारके लभ्यां वा पनको भवेत् तदोष्ण शीत वा ज्ञात्वा त्याग, एषोऽपि वनस्पतिकाधिक, पश्चादन्त काय एषां विवेकविधि, आर्द्रमार्द्रकक्षेत्रे शेषाणि आकरे, असत्कारे निर्व्याघाते मधुरायां भूमौ, अन्तर्वा कर्परस्य वा पात्रस्य वा एष विधिरिति । * कङ्कटुक + कणिका

पृथिव्याद्याकराः प्रदर्शिता एव, अतज्जातीये-भिन्नजातीये परिस्थापनिका २ सा पुनः कर्परादिषु यथा (योगं) परिस्थापनं कुर्वतो बोद्धव्येति गाथार्थः ॥ गतैकेन्द्रियपरिस्थापनिका, अधुना नोएकेन्द्रियपरिस्थापनिकां प्रतिपादयन्नाह—

णोणुगिदिण्हि जा सा सा दुविहा होइ भाणुपुट्टीए । तसपाणेहिं सुविहिया ^१ नायव्वा नोतसेहिं च ॥ ५ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रिया न भवन्तीति नोएकेन्द्रियाः—त्रसादयस्तैः करणभूतैरिति तृतीया, अथवा तेषु सत्सु तद्विषया वेति सप्तमी, एवमन्यत्रापि योज्यं, याऽसौ पारिस्थापनिका सा 'द्वि(वि)धा' द्विप्रकारा भवति 'आनुपूर्व्या' परिपाठ्या, द्वैविध्यमेव दर्शयति—'तसपाणेहिं सुविहिया णायव्वा णोतसेहिं च' त्रसन्तीति त्रसाः त्रसाश्च ते प्राणिनश्चेति समासस्तैः करणभूतैः सुविहितेति सुशिष्यामन्त्रणम्, अनेन कुशिष्याय न देयमिति दर्शयति, ज्ञातव्या-विज्ञेया 'नोतसेहिं च' त्रसा न भवन्तीति नोत्रसा-आहारादयस्तैः करणभूतैरिति गाथार्थः ॥ ५ ॥

तसपाणेहिं जा सा सा दुविहा होइ भाणुपुट्टीए । विगलितियतसेहिं जाणे पाँचदिण्हि च ॥ ६ ॥

व्याख्या—त्रसप्राणिभिर्याऽसौ सा द्वि(वि)धा भवति आनुपूर्व्या, 'विकलेन्द्रिया' द्वीन्द्रियादयश्चतुरिन्द्रियपर्यन्तास्तैश्च, 'जाणि'ति जानीहि पञ्चेन्द्रियैश्चेति गाथार्थः ॥ ६ ॥

विगलितदिण्हि जा सा सा ति विहा होइ भाणुपुट्टीए । वियतियचउरो यावि य तज्जाया तहा अतज्जाया ॥ ७ ॥

व्याख्या—विकलेन्द्रियैर्याऽसौ सा त्रिविधा भवति आनुपूर्व्या, 'वियतियचउरो यावि य' द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियांश्चाधिकृत्य, सा च प्रत्येकं द्विभेदा, तथा चाह—'तज्जाय तहा अतज्जाया' तज्जाते-तुल्यजातीये या क्रियते सा तज्जाता, तथा अतज्जाता-अतज्जाते या क्रियत इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ ॥ भावार्थस्त्वयं—वेइंदियाणं आयसमुत्थं जलुगा गंडाइसु कज्जेसु गहिया तत्थेव विगिंचिज्जइ, सत्तुया वा आलेवणनिमित्तं ऊरणियासंसत्ता गहिया विमोहिता आयरे विगिंचेति, असइ आगरस्स सत्तुएहिं समं निवाधाए, संसत्तदेसे वा कत्थइ होज्ज अणाभोगगहणं तं देसं चेव न गंतव, असिवाईहिं गमेज्जा जत्थ सत्तुया तत्थ कूरं मग्गइ (ग्रं० १६०००), न लहइ तदेवसिए सत्तुए मग्गइ, असइए वितिए जाय तत्तिए, असइ पडिलेहिय २ गिण्हइ, वेला वा अइकमइ अट्ठाणं वा, संकिया वा मत्ते घेप्पंति, वाहिं उज्जाणे देउले पडिसयस्स वा वाहिं रयत्ताण पत्थरिऊणं उवरि एक्कं घणमसिणं पडलं तत्थ पल्लच्छिज्जंति, तिन्नि ऊरणयपडिलेहणाओ, नत्थि जइ ताहे पुणो पडिलेहणाओ, तिण्णि मुट्ठिओ गहाथ जइ सुद्धा परिभुज्जंति, एगंमि दिट्ठे पुणोवि मूलाओ पडिलेहिज्जंति, जे तत्थ पाणा ते मल्लए सत्तुएहिं समं ठविज्जंति, आगराइसु विगिंचइ, नत्थि वीयरहिणसु विगिंचइ, एवं जत्थ पाणयंपि वीयपाए

१ द्वीन्द्रियाणामात्मसमुत्थजलौका गण्डादिषु कार्येषु गृहीता तत्रैव त्यज्यते, सत्कुका वा आलेपननिमित्तं कर्णिकाससक्ता गृहीता विशोष्याकरे त्यजति, असत्याकारे सत्कुके सम निर्व्यावाते, ससक्तदेशे वा कुत्रचित् भवेदनाभोगग्रहणं तं देशमेव न गच्छेत्, अशिवादिभिर्गच्छेत् यत्र सत्कुकास्तत्र कूरो मार्गयन्ते, न लभ्यते तदैव-सिकान् सत्कुकान् मार्गयति, असति द्वैतीयिकान् यावत्तार्त्ताधिकान्, असति प्रतिलिख्य २ गृह्णाति, वेलां वाऽतिक्रामति अध्वान् वा (प्रतिपन्ना), शङ्कितान् वा मात्रके गृह्णाति, वहिरुपानात् देवकुले प्रतिश्रयस्व वा बहि रज्ज्वाण प्रस्तीर्य उपर्येकं घनमसृणं पटलं तत्र प्रच्छादयति, त्रिकृत्य ऊरणिकाप्रतिलेखनात् नाम्नि यदि तत्र पुनः प्रतिलेखनात्, तिन्नोमुट्ठीगृहीत्वा यदि शुद्धा परिभुज्यन्ते, एकस्या दृष्ट्या पुनरपि मूलात् प्रतिलेखयति, ये तत्र प्राणिनस्ते महत्के सत्कुकेऽयम स्थाप्यन्ते, आकरादिषु त्यज्यन्ते, न सन्ति वीजरहितेषु त्यजति, एव यत्र पानीयमपि द्वितीयपात्रे.

पडिलेहिता उग्गाहिण लुब्भइ, संसत्तं जायं रसएहिं ताहे सपडिग्गहं वोसिरउ, नत्थि पायं ताहे अंविळिं पाडिहारियं मग्गउ, णो लहेज्ज सुक्कयं अंविळिं उल्लेऊणं असइ अण्णमिवि अंविलित्रीयाणि छोहूण विगिंचइ, नत्थि वीयरहिणसु विगिंचइ, पच्छा पडिस्मए पाडिहारिए वा अपाडिहारियं वा तिकालं पडिलेहेइ दिणे दिणे, जया परिणयं तत्थ विगिंचइ, भायणं च पडिअण्णिज्जइ, नत्थि भायणं ताहे अडवीए अणागमणपहे छाहीए जो चिक्खल्लो तत्थ खड्डुं खणिऊण निच्छिड्डुं लिंपित्ता पत्तणालेणं जयणए लुब्भइ, एकसि पाणएणं भमाडेइ, तंमि तत्थेव लुब्भइ, एवं तिन्नि वारे, पच्छा कप्पेइ सण्ह कट्ठेहि य मालं करंति चिक्खल्लेणं लिंपइ कंटयछायाए य उच्छाएइ, तेण य भाणएणं सीयलपाणयं ण लयइ, अवसावणेण कूरेण य भाविज्जइ, एवं दो तिण्णि वा दिवसे, संसत्तगं च पाणयं असंतत्तगं च एगो न धरे, गंधेण विसंसिज्जइ, संसत्तं च गहाय न हिंडिज्जइ, विराहणा होज्ज, संसत्तं गहाय न समुदिसिज्जइ, जइ परिस्संता जे ण हिंडंति ते लिंति, जे

१ प्रतिलिख्योद्वाहिके क्षिप्यते, ससक्त जात रसजेस्तदा समतिप्रदं व्युत्सृज्यतु, नाम्नि पात्रं तदा चिञ्चिणिका प्रातिहारिकीं मार्गयतु, न लभेत शुष्का चिञ्चिणिकां आर्द्रयित्रा अमति अन्यस्मिन्नपि चिञ्चिणिकात्रीजानि क्षिप्त्या विविच्यते, नाम्नि वीजरहितेषु त्यज्यते, पश्चात् प्रतिश्रये प्रातिहारिके वा अप्रातिहारिके वा त्रिकालं प्रतिलिखन्ति दिने दिने, यदा परिणतं तदा विविच्यते, भाजनं च प्रत्यर्प्यते, नाम्नि भाजनं तदाऽऽटव्यामनागमनपथे छायायां य कर्दमस्तत्र गन् त्यजित्वा निच्छिद्रं लिहवा पत्रनालेन यतनया क्षिपति, एकदा पानीयेनार्द्रयति, तदपि तत्रैव क्षिपति, एवं त्रीन् वारान्, पश्चात् कटपयति शुष्कणकादृशं मालं करोति कर्दमेन लिपति कण्टकच्छायायां चाच्छादयति, तेन च भाजनेन शीतलपानीयं न लाति, अवश्रावणेन कूरेण च भाज्यते, एव द्वो त्रीन् वा दिवसान्, ससक्तं च पानकमससक्तं चैको न धारयेत्, गन्धेन मिश्रयते, ससक्तं च गृहीत्वा न टिण्णयते, विराधना भवेत्, ससक्तं गृहीत्वा न सुज्यते, यदि परिप्रान्तान्नाहं ये न हिण्डन्ते ते हान्ति, ये

यं पाणा दिद्धा ते मया होज्जा, एगेण पडिलेहियं वीएण तत्तिएणं, सुद्धं परिभुंजंति, एवं चेव महियस्सवि गालियदहियम्म नवणीयस्स य का विही ?, महीए एगा उट्ठी छुब्भइ, तत्थ तत्थ दीमंति, अमड महियस्स का विही ?, गोरस्सधोवणे, पच्छा उण्होदयं सियलाविज्जइ, पच्छा महुरे चाउलोदए, तेसु सुद्धं परिभुज्जइ, असुद्धे तहेव विवेगो दहियस्स, पच्छओ जयत्तेता णियत्ते पडिलेहिज्जइ, तीराए सुत्तेसुवि एस विही, परोवि आभोयणाभोयाए ताणि दिज्जा ॥ तेइंदियाण गहणं सच्चुयपाणाण पुब्बभणिओ विही, तिलकीडयावि तहेव दहिए वा रखा तहेव छगणकिमिओवि तहेव संधारगो वा गहिओ घुणाइणा णाए तहेव तारिसए कट्ठे संकामिज्जइ, उद्देहियाहिं गहिए पोत्ते णत्थि तस्स विगिंचणया, ताहे तेसिंवि लोढाट-ज्जइ, तत्थ अइंति लोए, छप्पइयाउ विसामिज्जंति सत्तादिवसे, कारणगमणं ताहे सीयलए निवाद्याए, एवमाईणं तहेव आगरे निवाद्याए विवेगो, कीडियाहिं संसत्ते पाणाए जइ जीवंति खिप्पं गलिज्जइ, अहे पडिया लेवाडेगेव हत्थेण उद्धरेयया.

१ च प्राणिनो दृष्टास्ते मृता भवेयुः, एकेन प्रतिलेखित द्वितीयेन एतीयेन, शुद्ध परिभुजन्ति, एवमेव गोरसस्यापि गालितस्य दाहो नवनीतस्य च को विधिः ?, तत्फलकाऽष्टा क्षिप्यन्ते तत्र तत्र दृश्यन्ते, असति तत्र को विधिः ?, गोरसधावन, पश्चादुष्णोदक शीतलीयते पश्चात् सधुर तन्दुलोदक, तेषु शुद्ध परिभुज्यते, अशुद्धे तथैव विवेको दत्त, पश्चात् अपयस्य आगच्छन्तः प्रतिलेखयन्ति (उवध्यादे) तीराधिषु सुतेष्वपि एष विधिः, परोऽयामोगानाभोगाभ्यां हानि दद्यात् ॥ ग्रीन्धियाणां ग्रहण सक्कुमाणिनां पूर्वभणितो विधिः तिलकीटका अपि तथैव दत्ति वा रक्षा. तथैव गोमयकृमयोऽपि तथैव सत्तारको वा गृहीतो घुणादिभिः ज्ञाते तथैव तादृशे काष्ठे सक्राम्यन्ते, उद्देहिकाभिर्गृहीतो पोते नास्ति तस्य विवेकः, तदा तासांमपि अपतारण क्रियते, तत्रापययन्ति स्वस्थाने, पदपदिका विश्राम्यन्ते सप्त दिवसान्, कारणे गमन तदा शीतले निर्व्याघाते, एवमादीनां तथैवाकरे निर्व्याघाते विवेकः, कीटिकाभिः सप्तके पानीये यदि जीवन्ति क्षिप्र गाल्यन्ते, अथ पतिता लेपकृतैव हस्तेनोद्धृत्य च,

अलेवडयं चेव पाणयं होइ, एवं मक्खियावि, संघाडएण पुण एगो भत्तं गेण्हइ मा चेव छुब्भइ, वीओ पाणयं, हत्थो अलेवाडओ चेव, जइवि कीडियाउ मइयाउ तहवि गलिज्जंति, इहरहा मेहं उवहणंति मच्छियाहिं वमी हवइ, जइ तंदु-लोयगमाइसु पूयरओ ताहे पगामे भायणे छुहिता पोत्तेण दहरओ कीरइ, ताहे कोसएण खोरएण वा उक्कहिज्जइ, थोव-एण पाणएण समं विगिंचिज्जइ, आउक्कायं गमित्ता कट्ठेण गहाय उदयस्स ढोइज्जइ, ताहे अप्पणा चेव तत्थ पडइ, एवमाइ तेइंदियाणं, पूयलिया कीडियाहिं संसत्तिया होज्जा, सुक्कओ वा कूरो, ताहे झुसिरे विक्खिरिज्जइ, तहेव तत्थ ताओ पवि-संति, मुहुत्तयं च रक्खिज्जइ जाव विप्पसरियाओ । चउरिंदियाणं आममक्खिया अक्खिंमि अक्खरा उक्कहिज्जइत्ति घेप्पइ, परहत्थे भत्ते पाणाए वा जइ मच्छिया तं अणेसणिज्जं, संजयहत्थे उद्धरिज्जइ, नेहे पडिया छारेण गुंजिज्जइ, कोत्थलगारिया वा वच्छरथे पाए वा घरं करेज्जा सबविवेगो, असइ छिंदित्ता, अह अन्नंमि य घरए संकामिज्जंति, सधारए मंकुणाणं

१ अलेपकृदेव पानीय भवति, एव मक्षिका अपि, सघाटकेन पुनरेको भक्त गृह्णाति, मैत्र पसन्, द्वितीय पानीय, हस्तोऽलेपकृदेव, यद्यपि कीटिका मृतासायापि गाल्यन्ते, इतरथा मेधासुपहन्तु मक्षिकाभिर्भावन्तिर्भवन्ति, यदि तन्दुलोदकादिषु पूतरकाकादा प्रकारे भाजने क्षिप्वा पोते ताच्छादन क्रियते, तत् क्रोशेन क्षौरकेण वा निष्काशयन्ते, स्त्रोकेन पानीयेन सम स्वयन्ते, अष्काय प्राप्य काष्ठेन गृहीत्वोदकाग्रे ध्रियन्ते, तदाऽऽमनैव तत्र पतन्ति, एवमादिक्रीन्धियाणां, पूषिका कीटिकाभिः ससक्ता भवेत्, शुष्को वा फूर, तदा शुषिरे विकीर्यते, तथैव ता प्रविशन्ति, मुहुत्तं च रक्ष्यन्ते यावद्विप्रसृता ॥ चतुरिन्धियाणां भक्षमक्षिका अक्ष्ण पुष्पिका निष्काशयन्ति इति गृह्यन्ते, परएस्ते भक्ते पानीये वा यदि मक्षिकासदनेपणीय, सयत्तहस्ते उज्जियन्ते, चेहे पतिता क्षारेणावगुण्टयन्ते क्रोमलकारिका वा वस्त्रे पात्रे वा गृह कुयां सर्वविवेकः, असति छिप्वा, अधान्यसिन् गृहे वा सक्राम्यन्ते, सत्तारके मंकुणाणा

पुव्वगहिए तहेव घेप्पमाणे पायपुंछणे वा, जइ तिन्नि वेलाउ पडिलेहिज्जंतो दिवसे २ संसज्जइ ताहे तारिसएहिं चेव कट्ठेहिं संकामिज्जंति, दंडए एवं चेव, भमरस्सवि तहेव विवेगो, सअंडए सकट्ठो विवेगो, पूतरयस्स पुव्वभणिओ विवेगो, एवमाइ जहासंभवं विभासा कायवा । गता विकलेन्द्रियत्रसपारिस्थापनिका, अधुना पञ्चेन्द्रियत्रसपारिस्थापनिकां विवृण्वत्ताह—

पचिदिएहि जा सा सा दुविहा होइ आणुपुवीए । मणुएहि च सुविहिया, नायया नोत्तमणुएहि ॥ ८ ॥

व्याख्या—पञ्च स्पर्शादीनीन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः—मनुष्यादयस्तैः करणभूतैस्तेषु वा सत्सु तद्विषयाऽसौ पारि-स्थापनिका सा द्विविधा भवत्यानुपूर्व्या, मनुष्यैस्तु सुविहिता ! ज्ञातव्या, 'नोमनुष्यैश्च' निर्वर्गिभिः, चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्ध इति गाथाक्षरार्थः, ॥ ८ ॥ भावार्थं तूपरिष्टाद्वक्ष्यामः ॥—

मणुएहि सल्ल जा सा सा दुविहा होइ आणुपुवीए । सजयमणुएहिं तह नाययाऽसंजएहिं च ॥ ९ ॥

व्याख्या—मनुष्यैः खलुः याऽसौ सा द्विविधा भवति आनुपूर्व्या संयतमनुष्यैस्तथा ज्ञातव्याऽसंयतैश्चेति गाथार्थः ॥ ९ ॥ भावार्थं तूपरिष्टाद्वक्ष्यामः—

सजयमणुएहिं जा सा सा दुविहा होइ आणुपुवीए । सधिसेहिं सुविहिया ! अचित्तेहिं च नायया ॥ १० ॥

व्याख्या—'संयतमनुष्यै' साधुभिः करणभूतैर्याऽसौ पारिस्थापनिका सा द्विविधा भवत्यानुपूर्व्या, सह चित्तेन वर्तन्त

१ पूर्वगृहीते तथैव गृह्यमाणे पादमोच्यन्ते वा यदि तिस्रो वारा प्रतिलिख्यमानो दिवसे दिवसे सज्जयन्ते तदा तादृशैरेव काष्ठे सक्राम्यन्ते, दण्डकेऽप्ये वमेव, भमरस्यापि विवेकस्तथैव विवेकः, साण्डे सकाष्ठस्य विवेकः, पूतरकस्य पूर्वभणितो विवेकः, एवमादि ययासंभव विभाषा कर्त्तव्या ।

इति सच्चित्तैः—जीवद्भिरित्यर्थः, सुविहितेति पूर्ववत् 'अचित्तेहिं व णायव' इति अविद्यमानचित्तेश्च—मृनैरित्यर्थः, ज्ञान-
व्या-विज्ञेयेति गाथाक्षरार्थः ॥ १० ॥ इत्थं तावदुद्देशः कृतः, अधुना भावार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र यथा सचित्तसंयताना
ग्रहणपारिस्थापनिकासम्भवस्तथा प्रतिपादयन्नाह—

अणभोग कारणेण व नपुसमाहेसु होइ सच्चित्ता । वोसिरण तु नपुसे सेसे काल पडिक्खिजा ॥ ११ ॥

व्याख्या—आभोगनमाभोगः—उपयोगविशेषः न आभोगः अनाभोगस्तेन 'कारणेन वा' अशिवादिलक्षणेन 'नपुंसका-
दिषु' दीक्षितेषु सत्सु भवति 'सच्चित्ता' इति व्यवहारतः सचित्तमनुष्यसंयतपरिस्थापनिकेति भावना, आदिशब्दाज्जु-
दिपरिग्रहः, तत्र चायं विधिः—योऽनाभोगेन दीक्षितः स आभोगित्वे सति व्युत्सृज्यते, तथा चाह—'वोसिरणं तु नपुंसे' इति
व्युत्सृजनं—परित्यागरूपं नपुंसके, कर्तव्यमिति वाक्यशेषः, तुशब्दोऽनाभोगदीक्षित इति विशेषयति, 'सेसे कालं पडिक्खि-
ज्ज' इति शेषः कारणदीक्षितो जड्जादिर्वा, तत्र 'काल' इति यावता कालेन कारणसमाप्तिर्भवत्येतावन्तं कालं जड्जादौ वक्ष्य-
माणं च प्रतीक्ष्येत, न तावद्व्युत्सृजेत् इति गाथाक्षरार्थः ॥ ११ ॥ अथ किं तत्कारणं येनासौ दीक्ष्यत इति ?, तत्रानेकभेदं
कारणमुपदर्शयन्नाह—

असिखे ओमोयति ए रायदुहे भए व आगाढे । गेल्ले उत्तिमहे नाने तवदसणचरित्ते ॥ १२ ॥

व्याख्या—'अशिवं' व्यन्तरकृतं व्यसनम् 'अवमौर्ध्यं' दुर्भिक्षं 'राजद्विष्टं' राजा द्विष्ट इति 'भयं' प्रत्यनीकेभ्यः
'आगाढं' भृशम्, अयं चागादशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते अशिवादेषु 'ग्लानत्वं' ग्लानभावः 'उत्तमार्थः' कालधर्मः,
'ज्ञानं' श्रुतादि तथा 'दर्शनं' तत्प्रभावकशास्त्रलक्षणं 'चारित्र्यं' प्रतीतम्, एतेष्वशिवादेषूपकुरुते यो नपुंसकादिरसौ
दीक्ष्यत इति, उक्तं च—'रायदुहभएसुं ताणद्व गिवस्त वाऽभिगमणद्व । वेज्जो व सयं तस्स व तप्पिस्सइ वा गिलाणरस
॥ १ ॥ गुरुणोव अप्पणो वा णाणाई गिणहमाणि तप्पिहिई । अचरणदेसा णिन्ते तप्पे ओमासिवेहि वा ॥ २ ॥ एएहिं कार-
णेहिं आगाढेहि तु जो उ पवावे । पंडाई सोलसयं कए उ कज्जे विगिंचणया ॥ ३ ॥' जो सो असिवाइकारणेहिं पवाविज्जइ नपुं-
सगो सो दुविहो—जाणओ य अजाणओ य, जाणओ जाणइ जह साहूणं न वट्टइ नपुंसओ पवावेडं, अयाणओ न जाणइ,
तत्थ जाणओ पण्णविज्जइ जह ण वट्टइ तुज्ज पवज्जा, णाणाइमगविराहणा ते भविस्सइ, ता घरत्थो चेव साहूणं वट्टइ
तो ते विउला निजरा भविस्सइ, जइ इच्छइ लद्धं, अह न इच्छइ तो तस्स अयाणयस्स य कारणे पवाविज्जमाणाणं
इमा जयणा कीरइ—

कटिपट्टए य ठिहली कत्तरिया भट्टु लोय पाढे य । भम्मकहससिराउल ववहारविकिचणं कुज्जा ॥ वार ॥ १३ ॥

व्याख्या—कटिपट्टं चास्य कुर्यात्, शिखां चानिच्छतः कर्तरिकया केशापनयनं 'भट्टु' इति मुण्डनं वा लोचं वा पाढं

१ राजद्विष्टभयेषु प्राणाधाय नृपस्य वाऽभिगमनार्थम् । वैद्यो वा स्वयं तस्य वा प्रतिजागरिष्यति वा ग्लानम् ॥ १॥ गुरोर्वाऽऽत्मनो वा ज्ञानादि गृह्यतस्तत्पर्यन्ति ।
अचरणदेशाच्चिर्गच्छत तत्पर्यन्ति अवमाशिवेषु वा ॥ २ ॥ एतेष्वआगाढेषु कारणेषु तु यस्तु प्रमाजयति । पण्णादि षोडशक कृते तु कार्ये विवेक ॥ ३ ॥ य
सोऽशित्वादिकारणे प्रमाज्यते नपुंसक स द्विविध—ज्ञायकोऽज्ञायकश्च ज्ञायको जानाति यथा साधूनां न कल्पते नपुंसक. प्रमाजयितुं अज्ञायको न जानाति,
तत्र ज्ञायकः प्रमाज्यते यथा न वत्तते तव प्रमज्ज्या, ज्ञानादिनार्गविराधना ते भविष्यति, तद्गृहे स्थित एव साधूनां (अनुग्रहे) वत्तस्व ततस्ते विपुला
निर्जरा भविष्यति, यदीच्छति लट्, अथ नेच्छति तदा तस्याज्ञायकस्य च कारणे प्रमाज्यमानानामपि यतना क्रियते ।

च विवरीयं धर्मकथां संज्ञिनः कथयेत् राजकुले व्यवहारम्, इत्थं विगिञ्चनं कुर्यादिति गाथाक्षरार्थः ॥ १३ ॥ भावार्थस्त्वयं—
पद्वयंतस्स कटिपट्टओ से कीरइ, भणइ य—अम्हाण पवयंताण एवं चेव कयं, सिहली नाम सिहा सा न मुंडिज्जइ, लोओ
ण कीरइ, कत्तरीए से केसा कप्पिज्जंति, छुरेण वा मुंडिज्जइ, नेच्छमाणे लोओवि कीरइ, जो नज्जइ जणेण जहा एस
नपुंसगो, अनज्जंतेवि एवं चेव कीरइ जणपच्चयनिमित्तं, वरं जणो जाणंतो जहा एस गिहत्थो चेव । पाढग्गहणेण दुविहा
सिक्खा—गहणसिक्खा आसेवणसिक्खा य, तत्थ गहणसिक्खाए भिक्खुमाईणं मयाइं सिक्खविज्जंति, अणिच्छमाणे जाणि
ससमए परत्तिथियमयाइं ताणि पाढिज्जंति, तंप्पि अणिच्छंते ससमयवत्तवयाएवि अन्नाभिहाणेहिं अत्थविस्वादाणाणि
पाढिज्जंति, अहवा कमेणं उल्लत्थपल्लत्था से आलावया दिज्जंति, एसा गहणसिक्खा, आसेवणसिक्खाए चरणकरणं ण गाहि-
ज्जइ, किंतु—'वीयारगोयरे थेरसंजुओ रत्तिं दूरे तरुणाणं । गाहेह ममंप्पि तओ थेरा गाहिंति जत्तेण ॥ १ ॥ वेरग्गकहा

१ प्रमज्जनः कटिपट्टकस्तस्य क्रियते, भणति च—अस्माकं प्रमज्जतामेवमेव कृतं, सिहली नाम शिखा सा न मुण्डयते, लोचो न क्रियते, कर्तव्यं तस्य केशाः
कल्प्यन्ते, छुरेण वा मुण्डयते, अनिच्छति लोचोऽपि क्रियते, यो ज्ञायते जनेन यथैष नपुंसक, अज्ञायमानेऽपि एवमेव क्रियते जनप्रत्ययनिमित्तं, वरं जनो
जानातु यथैष गृहस्य एव । पाठग्रहणेन द्विविधा शिक्षा—ग्रहणशिक्षा शास्त्रवनाशिक्षा च, तत्र ग्रहणशिक्षायां भिक्षुकादीनां मतानि शिक्ष्यन्ते, अनिच्छति यानि
स्वयमेव परतीर्थिकमतानि तानि पाठ्यन्ते, तदपि अनिच्छति स्वसमयवक्तव्यतामपि अन्याभिप्रायैरर्थविसवादनानि पाठ्यन्ते, अथवा क्रमेण विपर्यस्तास्तस्यै
आलापका दीयन्ते, एषा ग्रहणशिक्षा, आसेवनशिक्षाया चरणकरणं न ब्राह्मते, किन्तु विचारगोचरा, स्वविरस्युतो राज्ञो दूरे तरुणानां, पाठय मामपि
(यदा भणति) तदा स्थविरा ब्राह्मन्ति यत्नेन ॥ १ ॥ धैराग्वकथा

विंशयाण य णिंदा उट्ठणिसियणे गुत्ता चुक्खल्लिए य बहुसो सरोसमिव तज्जाए तरुणा ॥ २ ॥ सरोसं तज्जिज्जइ वरं
विपरिणमंतो,—‘धम्मकहा पाटिंति व, कयकज्जा वा से धम्ममक्खंति—मा हण परंपि लोयं अणुवया दिक्ख णो तुज्झं
॥ १ ॥ मन्नित्ति दारं ॥ एवं पन्नविओ जाहे नेच्छइ ताहे—‘संति खरकंमिया वा भेमिंति, कओ इहेस संविगो?। निवसट्ठे वा
दिक्खिओ एएहिं अनाए पडिसेहो ॥ १ ॥ सण्णी—सावओ खरकंमिओ अहभदओ वा पुव्वगमिओ तं भेसेइ—कओ एस
तुज्झ मज्जे नपुंसओ ?, सिग्घ नासउ, मा णं ववरोवेहामोत्ति, साहुणोवि तं नपुंसगं वयंति—हरे एस अणारिओ मा वव-
रोविज्जिहिसि, सिग्घं नस्ससु, जइ नट्ठो लट्ठं, अह कयाइ सो रायउलं उवट्ठावेज्जा—एए ममं दिक्खिऊण धाडंति एवं, सो
य ववहारं करेज्जा ‘अज्जाए’ इति जइ रायउलेणं ण णाओ एएहि चेव दिक्खिओ अन्ने वा जाणंतया नत्थि ताहे भण्णइ—

१ विपयाणां च निन्दा, वत्थानतिपीदने गुहा, स्तलिते च बहुश सरोपमिव तर्धयन्ति तरुणा ॥ २ ॥ सरोप तज्यते वर विपरिणमन्—‘धर्मकथा. पाठ
यन्ति वा, कृतकार्यो वा तस्मै धर्मसाधयान्ति—मा जहि परमपि लोक अनुव्रतानि दीक्षा न तव ॥ १ ॥ सज्जीति द्वारं ॥ एव प्रज्ञापितो यदा नेच्छति तदा
मज्झिन् खरकर्मिका वा भाषयन्ति, कुत इदं सविम ? नृपशिष्टे दीक्षित्वा वा एतेरज्ञाते प्रतिषेध ॥ १ ॥ सज्जी—भावक खरकर्मिको यथाभद्रको वा पूर्वज्ञा-
पितन् भाषयति—कुत एष युष्माक मध्ये नपुंसक ?, शीघ्र नश्यतु, मा त व्यपरोपिष, साधवोऽपि त नपुंसक वदन्ति—हहो मेपोऽनार्यो व्यपरोपीदिति शीघ्रं
नश्य, यदि नष्टो लट्ठ, अथ कदाचित् स राजकुलमुपतिष्ठेत्—एते मां दीक्षयित्वा निर्घाटयन्ति एव, स च व्यवहार कारयेत्, अज्ञात इति यदि राजकुलेन न
ज्ञातमेतैरेव दीक्षितोऽन्ये वा ज्ञायका न सन्ति तदा भणन्ति—

न एस समणो पेच्छह से नेवत्थं चोलपट्टकाइ, किं अम्ह एरिसं नेवत्थंति ?, अह तेण पुवं चेव ताणि नेच्छियाणि ताहे
भण्णइ—एस सयंगिहीयलिंगी, ताहे सो भण्णइ—

अज्जाविओ मि एएहिं चेव पडिसेहो, किच्चइति ?, तो । छलियकहाइ कट्ठइ कथ जई कथ छलियाइ ? ॥ १४ ॥

पुञ्जारसयुक्त वेरग्यकर सततमविरुद्ध । पौराणमद्भागभासानियय हवइ सुत्त ॥ १५ ॥

जे सुत्तगुणा बुत्ता तन्निवरीयाणि गाहए पुत्ति । निच्छिणकारणाण सा चेव विगिंचणे जयणा ॥ १६ ॥

गाथात्रयं सूत्रसिद्धं, अह कयाइं सो बहुसयणो रायवल्लहो वा न सकइ विगिंचिं तत्थ इमा जयणा—

कावाल्लिए सरवले तव्वणियवसहलिंगरूवेण । वेडुवगपवइए कायव्व विहीए वोत्तिरण ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘कावाल्लिए’त्ति वृथाभागीत्यर्थः, कापालिकलिङ्गरूपेण तेन सह भवति, ‘सरव्वो’त्ति सरजस्कलिङ्गरूपेण,
भौतलिङ्गरूपेणेत्यर्थः, ‘तव्वणिए’त्ति रक्तपट्टलिङ्गरूपेण इत्थं ‘वेडुवगपवइए’ नरेन्द्रादिविशिष्टकुलोद्गतो वेडुस्वगो भण्यते,
तस्मिन् प्रव्रजिते सति कर्तव्यं ‘विधिना’ उक्तलक्षणेन ‘व्युत्सृजनं’ परित्याग इति गाथार्थः ॥ १७ ॥ भावार्थस्त्वयं—

१ नैष श्रमण प्रेक्षन् तस्य नेपथ्यं चोलपट्टकादि, किमस्माकमीदृशनेपथ्यमिति ?, अथ तेन पूर्वमेव तानि नेटानि तदा भण्यते—एष स्वयंगृहीतलिङ्ग, तदा
स भणति—अभ्यापितोऽस्येतरेव प्रतिषेध, किं चाधीत?, तत् छलितकथादि कथयति कथयति क (च) छलित्तादि? ॥ १ ॥ पूर्वोपरसयुक्त वेरग्यकर स्वतन्त्रम-
विरुद्धम् । पौराणमधर्मागधभाषानियत भवति सूत्रम् ॥ २ ॥ ये सूत्रगुणा वक्ताद्विपरीतानि ग्राहयेत् पूर्वम् । निच्छीर्णकारणानां सैव त्यागे यतना ॥ ३ ॥
अथ कदाचित् स बहुस्वजनो राजवल्लभो वा न शययते विवेक्तु तत्रेवा यतना

निषवल्लभबहुपक्वमि वावि तरणसहामिण वेति । भिन्नकहाओ महुण घडइ इह वच्च परित्थी ॥ १८ ॥

तुमए समग आमति निग्गओ भिक्खुमाइएल्लेण । नासइ भिक्खुकमाइसु छोहण तओवि विपलाइ ॥ १९ ॥

गाथाद्वयं निगदमिद्धं, एसा नपुंसगविगिंचणा भणिया, इयाणि जडुवत्तवया—

तिविहो य होइ जट्ठो भासा सरीरे य करणजट्ठो य । भासाजट्ठो तिविहो जलमम्मण एलमूओ य ॥ २० ॥

व्याख्या—तत्थ जलमूयओ जहा जले बुडुओ भासमाणो बुडुबुडेइ, न से किंचिवि परियच्छिज्जइ एरिसो जस्स सट्ठो
मो जलमूओ, एलओ जहा बुडुएइ एलमूओ, मम्मणो जस्स वायाउ संचिज्जइ, एसो कयाइ पधावेज्जा मेहावित्तिकां
जलमूयएलमूया न कप्पति पधावेउं, किं कारणं ?—

वसणमाणचरिं तवे य समिद्धं सुर करणजोण थ । उवट्ठिहो न गेणहइ जलमूओ एलमूओ य ॥ २१ ॥

णाणायट्ठा दिक्खा भासाजट्ठो अपचलो तस्स । सो य बहिरो य नियमा गाहण उट्ठाह अहिरणे ॥ २२ ॥

तिविहो सरीरजट्ठो पये निवये य होइ उदणए । एएहिं कारणेहिं जट्ठस्स न कप्पइ दिक्खा ॥ २३ ॥

अद्वारेण पल्लमथो भिक्खापरियाण अपरित्तो य । दोसा सरीरजट्ठ गच्छे पुण सो अणुण्णाओ ॥ २४ ॥

गाथाचतुष्कं सूत्रसिद्धं, कारणंतरेण तत्थ य अणोवि इमे भवे दोसा,—

१ एष नपुंसकविवेको मणित, इतर्नी जट्ठवक्ता—तत्र जलमूको यथा जले मूडो भाषमाणः बृहवृडायते, न तस्य किञ्चिदपि परीक्ष्यते ईदृशो
यस्य शब्दः स जलमूय, पट्टको यथा भुव्यते पृष्ठमूक, मम्मनो यस्य वाच स्पलन्ति, एष कदाचित् प्रजायते मेधावीतिहृत्वा, जलमूलेऽकमूको न
अन्येने प्रजायति, किं कारणम्?—कारणान्तरेण तत्र चान्येऽपीमे भवेयुर्दोषा,

वहुस्सासो अपरफमो य गेलन्नलाववगिः हिउए । जहुस्स य आगाढे गेलण्ण असमात्तिमरण च ॥ २५ ॥
सेएण कम्ममाई कुच्छे ण धुवणुप्पिलावणा पाणा । नत्थि गल्लो य चोरो निंदिय मुडाइवाए य ॥ २६ ॥
इरियासमिई भासेसणा य आयाणसमिइगुत्तीसु । नवि ठाड चरणकरणे कम्ममुदएण करणजहु ॥ २७ ॥
एसोवि न दिक्खिज्जह उत्सगोणमह दिक्खिओ होजा । कारणगएण केणह तत्थ विहिं उवरि वोच्छामि ॥ २८ ॥

गाथाचतुष्कं निगदसिद्धं, तत्थ जो सो मम्मणो सो पद्माविज्जइ, तत्थ विही भणइ—

मोत्तु गिलाणकज दुम्मेह पडियइ जाव छम्मासा । एहेजे छम्मासा जस्स च दहु विगिचणया ॥ २९ ॥

एकेकेसु कुले गणे संघे छम्मासा पडिचरिज्जइ जस्स व दहु विगिचणया जहुत्तणस्स भवइ तस्सेव सो अहवा जस्सेव
दहु लट्ठो भवइ तस्स सो होइ न होइ तओ विगिचणया, सरीरजहु जावजीवंपि परियरिज्जइ—

जो पुण करणे जहु वट्ठोस तस्स होंति छम्मासा । कुलगणसघविषेयण एव तु विहिं तों कुजा ॥ ३० ॥

इयं प्रकटाथैव, एसा सचित्तमणुयसंजयविगिचणया, इयाणि अचित्तसंजयाणं पारिष्ठावणविही भणइ, ते पुण
एवं होजा—

आसुक्कारगिलाणे पक्कवाए व आणुपुटीए । अचित्तसंजयाण वोच्छामि विहीइ चोसिरण ॥ ३१ ॥

१ तत्र य स मन्मन स प्रजापते, तत्र विधिर्भण्यते—एकेकेषु कुले गणे सङ्घे पण्मासान् परिचर्यते 'यस्य वा दृष्ट्वा विवेक जहु (मूक) एव्य भवति तस्यैव
स, अथवा यस्यैव दृष्ट्वा लट्ठो भवति तस्य स (आभाव्यो) भवति न भवति विवेक, शरीरजहु जावजीवमपि परिचर्यते । एसा सचित्तमणुयसंजयविवेचना,
इदानीमचित्तसंजयतानां पारिष्ठापनविधिर्भण्यते, ते पुनरेव भवेयुः—

व्याख्या—करणं—कारः, अचित्तीकरणं गृह्यते, आशु—शीघ्रं कार आशुकारः, तद्धेतुत्वादहिविपविशूचिकादयो गृह्यन्ते,
तैर्यः सत्यचित्तीभूतः, 'गिलाणे'ति ग्लानः—मन्दश्च सन् य इति, 'प्रत्याख्याते वाऽऽनुपूर्व्या' करणशरीरपरिकर्मकरणानु-
क्रमेण भक्ते वा प्रत्याख्याते सति योऽचित्तीभूत इति भावार्थः, एतेषामचित्तसंजयतानां 'वक्ष्ये' अभिधास्ये 'विधिना'
जिनोक्तेन प्रकारेण 'व्युत्सृजनं' परित्यागमिति गार्थार्थः ॥ ३१ ॥

एव य कोलगममी मुणिणा सुत्तयगहियसरेण । न हु कायद विसाओ कायद विहीए चोसिरण ॥ ३२ ॥

व्याख्या—'एवं च' एतेन प्रकारेण 'कालगते' साधौ मृते सति 'मुनिना' अन्येन साधुना, किम्भूतेन ?—'सूत्रार्थगृही-
तमारेण' गीतार्थेनेत्यर्थः, 'नहु' नैव कर्तव्यः 'त्रिपादः' स्नेहादिसमुत्थः सम्मोह इत्यर्थः, कर्तव्यं किन्तु 'विधिना' प्रवचनो-
क्तेन प्रकारेण 'व्युत्सृजनं' परित्यागरूपमिति गार्थार्थः ॥ ३२ ॥ अधुनाऽधिकृतविधिप्रतिपादनाय द्वारगाथाद्वयमाह
निर्युक्तिकारः—

पडिलेहणा दिसां णंतणै य काले दिया य राओ य । कुसपडिमा पाणगणियत्तणे य तणसीसंउवगरणे ॥ १२७२ ॥
उट्ठाणंणामगहणे पर्याहिणे काउसंगकरणे य । खंमणे य असज्झाए तत्तो अवलोयणे चैव ॥ १२७३ ॥ दारं ॥

व्याख्या—'पडिलेहण'ति प्रत्युपेक्षणा महास्याण्डिल्यस्य कार्या 'दिस'ति दिग्विभागनिरूपणा च 'णंतणै य'ति गच्छ-
मपेक्ष्य सदापग्रहिकं नन्तकं—मृताच्छादनसमर्थ वस्त्रं धारणीयं, जातिपरश्च निर्देशोऽयं, यतो यद्यन्यतस्त्रीणि धारणीयानि,
चगच्छात्तथाविधं काष्ठं च ग्राह्यं, 'काले दिया य राओ य'ति काले दिवा च रात्रौ मृते सति यथोचितं लाञ्छनादि कर्तव्यं
कुसपडिम'ति नक्षत्राण्यालोच्य कुसपडिमाद्वयमेकं वा कार्यं न वेति 'पाणगि'ति उपघातरक्षार्थं पानकं गृह्यते, 'नियत्तणे
य'ति कथञ्चित्स्याण्डिल्यातिक्रमे भ्रमित्वाऽऽगन्तव्यं न तेनैव पथा, 'तणे'ति समानि तृणानि दातव्यानि, 'सीसं'ति
ग्रामं यतः ग्रिः कार्यं 'उवगरणे'ति चिह्नार्थं रजोहरणाद्युपकरणं मुच्यते, गाथासमासार्थः ॥ १२७२ ॥ 'उट्ठाणे'ति उत्थाने
मति शवस्य ग्रामत्यागादि कार्यं 'णामगहणे'ति यदि कस्यचित् सर्वेषां वा नाम गृह्णाति ततो लोचादि कार्यं 'पर्याहिणे'
ति परिस्थाय प्रदक्षिणा न कार्या, स्वस्थानादेव निवर्तितव्यं, 'काउसंगकरणे'ति परिस्थापिते वसतौ आगम्य कायो-
त्सर्गकरणं चाभेदनीयं 'खमणे य असज्झाए' रक्षाधिकादौ मृते क्षपणं चास्त्राध्यायश्च कार्यः, न सर्वस्मिन्, 'तत्तो अव-
लोयणे चैव' ततोऽन्यदिने परिज्ञानार्थमवलोकनं च कार्यं, गाथासमासार्थः ॥ १२७३ ॥ अधुना प्रतिद्वारमवयवार्थः प्रतिपा-
द्यते, तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थाभिधित्तयाऽऽह—

जहियं तु मामकप्पं वासावासं च संवसे साहू । गीयत्था पढमं चिय तत्थ महाथंडिले पेहे ॥ १ ॥ (प्र०) ॥

व्याख्या—'यत्रैव' ग्रामादौ सासकल्पं 'वासावासं च' वर्षाकल्पं संवसन्ति 'साधवः' गीतार्थाः प्रथममेव तत्र 'महास्या-
ण्डित्यानि' मृतोज्जनस्थानानि 'पेहे'ति प्रत्युपेक्षणा, एष विधिरित्ययं गार्थार्थः ॥ इयं चान्यकर्तृकी गाथा,
दिग्द्वारनिरूपणायाह—

दिसा अवरद्विषणा दक्खिणा य अवरा य दक्खिणा पुसा । अवरुत्तरा य पुसा उत्तरपुट्ठुत्तरा चैव ॥ ३३ ॥

पवरजपाणपदमा सीयाए भत्तपाण ण लहति । तद्दियाए उवहीमाहं नत्थि चउथीए सज्झाओ ॥ ३४ ॥

पचमियाए असखि छट्ठीए गणविषेयण जाण । सत्तसिए गेलत्त मरण पुण अहमी यिति ॥ ३५ ॥

आवश्यकहारिभद्रीया

इमीणं वक्त्राणं—अवरदक्षिणाए दिसाए महाथंडिछं पेहियवं, एतीसे इमे गुणा भवन्ति—भक्तपाणउवगरणसमादी भवइ, एयाए दिसाए तिणिण महाथंडिछाणि पडिलेहिज्जंति, तंजहा—आसण्णे मज्झे दूरे, किं कारणं तिणिण पडिलेहिज्जंति ?, वाघाओ होज्जा, खेत्तं किट्ठं, उदएण वा पलावियं, हरियकाओ वा जाओ, पाणेहिं वा संसत्तं, गामो वा निविट्ठो सत्थो वा आवासिओ, पढमदिसाए विज्जमाणीए जइ दक्षिणदिसाए पडिलेहिंति तो इमे दोसा—भक्तपाणे न लहंति, अलहंते संजमविराहणं पावंति, एसणं वा पेहंति, जं वा भिक्खं अलभमाणा मासकप्पं भंजंति, वच्चंताण य पंधे विराहणा दुविहा-संजमायाए तं पावेति, तम्हा पढमा पडिलेहेयवा, जया पुण पढमाए असइ वाघाओ वा उदगं तेणा चाला तया विइया पडिलेहिज्जति, विइयाए विज्जमाणीए जइ तइयं पडिलेहेइ तो उवगरणं न लहंति, तेण विणा जं पावंति, चउत्था दक्खिणपुवा तत्थ पुण सज्झायं न कुणंति, पंचमीया अवरुत्तरा, एताए कलहो संजयगिहत्थअण्णउत्थेहिं सज्जिं, तत्थ उज्झाहो

१ आसा व्याख्यान—अवरदक्षिणया दिशि महास्थण्डिल प्रत्युपेक्षितव्य, अस्या इमे गुणा भवन्ति—भक्तपाणोपकरणसमाधिर्भवति, एतस्यां दिशि त्रीणि स्थण्डिलानि प्रतिलिख्यन्ते, तद्यथा—आसजे मध्ये दूरे, किं कारणं त्रीणि स्थण्डिलानि प्रतिलिख्यन्ते ?, व्याघातो भवेत् क्षेत्रं वा कूप उदकेन वा द्वाग्निं हरितकायो वा जात प्राणिभिर्वा ससक्त मामो घोषित साधो वाऽऽसासित, प्रथमदिशि विद्यमानायां यदि दक्षिणदिशि प्रतिलिख्यन्ति तदमे दोषा—भक्तपाण न लभन्ते, अलभमाने सयमविराधना प्राप्नुवन्ति एषणा वा प्रेरयन्ति, यथा भिक्षामलभमाना मासकूपं न ज्ञन्ति व्रजता च पथि विराधना द्विविधा—सयमस्यात्मन ता प्राप्नुवन्ति, तस्यात् प्रथमा प्रतिलेखितव्या, यदा पुन प्रथमायामसत्या व्याघातो वा उदक सेना व्याला तदा द्वितीया प्रतिलिख्यते, द्वितीयस्या विद्यमानाया यदि तृतीया प्रतिलिखति तदोपकरण न लभन्ते, तेन विना यत् प्राप्नुवन्ति, चतुर्थी दक्षिणपूर्वा तत्र पुन स्वाध्याय न कुर्वन्ति, पञ्चमी अररोचरा, एतस्या कलह सयतगृहस्थान्यतीर्यकै साधं, ततोद्वाह

विराहणा य, छट्ठी पुवा, ताए गणभेओ चारित्तभेओ वा, सत्तमिया उत्तरा, तत्थ गेलणं जं च परिचावणाइ, पुवुत्तरा अण्णपि मारेति, एए दोसा तम्हा पढमाए दिसाए पडिलेहेयवं, तीए असइ विइयाए पडिलेहेयवं, तीए सो चेव गुणो जो पढमाए, विइयाए विज्जमाणीए जइ तइयाए पडिलेहेइ सो चेव दोसो जो तइयाए, एए जाव चरिमाए पडिलेहे-माणस्स जो चरिमाए दोसो सो भवइ, विइयाए दिसाए अविज्जमाणीए तइयाए दिसाए पडिलेहेयवं, तीए सो चेव गुणो जो पढमाए, तइयाए दिसाए विज्जमाणीए जइ चउत्थं पडिलेहेइ सो चेव दोसो जो चउत्थीए, एवं जाव चरिमाए दोसो सो भवइ, एवं सेसाओवि दिसाओ नेयवाओ । दिसिन्ति विइयं दारं गयं, इयाणि 'णंतए'त्ति, वित्थारायामेणं जं पमाणं भणिय तओ वित्थारेणवि आयामेणवि जं अइरेणं लहइ चोक्खसुइयं सेयं च जत्थ मलो नत्थि चित्तलं वा न भवइ सुइयं सुगंधि ताणि गच्छे जीविउवक्कमणनिमित्तं धारेयवाणि जहन्नेण तिज्जि, एगं पत्थरिज्जइ एगेण पाउणीओ वज्जंति, तइयं

१ विराधना च, पट्ठी पूर्वो, तस्या गणभेदश्चारित्रभेदो वा, सप्तमुत्तरा, तत्र ग्लानय यच्च परितापनादि, पूर्वोत्तराऽन्यमपि भारयति, एते दोषास्तस्मात् प्रथमाया दिशि प्रतिलेखितव्य, तस्यामसत्यां द्वितीयस्या प्रतिलेखितव्य, तस्यां स एव गुणो य प्रथमार्था, द्वितीयस्या विद्यमानाया यदि तृतीयस्या प्रतिलिखति स एव दोषो यस्तृतीयस्या, एत यावच्चरमाया प्रतिलिखतो यश्चरमाया दोष स भवति, द्वितीयाया दिशि नविद्यमानायां तृतीयस्या दिशि प्रतिलेखितव्य, तस्या स एव गुणो य प्रथमार्था, तृतीयस्या दिशि विद्यमानायां यदि चतुर्थी प्रतिलिखति स एव दोषो यश्चतुर्थ्या, एव यावच्चरमाया दोष स भवति, एव शेषा अपि दिशो नेतव्या, दिगिति द्वितीयं द्वार गत । इदानीमनन्तकमिति—विस्तारायामाग्या यथमाण भणित ततो विस्तारेणापि आयामेनावि यदतिरे कथं लभते चोक्ष शुचि श्वेत च यत्र मलो नास्ति चित्रयुक्ताति वा न भवन्ति शुचीनि सुगन्धीनि तानि गच्छे जीवितोपक्रमनिमित्तं धारयितव्यानि जघन्येन त्रीणि, एक प्रसीधंते एकेन प्रावृत्तो वध्यते तृतीय—

उवरिं पाउणिज्जंति, एयाणि तिणिण जहण्णेण उक्कोसेण गच्छं पाऊण बहुयाणिवि घिप्पंति, जइ ण गेणहइ पच्छिंत्तं पावेइ, आणा विराहणा दुविहा, मइलकुचले णिज्जंते दट्ठं लोगो भणइ—इहलोए चेव एसा अवत्था परलोए पावतरिया, चोक्खसुइएहि पसंसति लोओ—अहो लट्ठो धम्मोत्ति पवज्जमुवगच्छंति सावयधम्म पडियज्जति, अहवा णत्थि णतयंति रयणीए नीणेहामित्ति अच्छावेइ तत्थ उट्ठाणाइ दोसो, तत्थ विराहणा णाम कस्सइ गिण्हेज्जा तत्थ विराहणा, तम्हा घेत्तवाणि णतयाणि, ताणि पुण वसहा सारवेंति, पक्खियचाउम्मासियसंवच्छरिए पडिलेहिज्जति, इहरहा मइलिज्जंति दिवसे दिवसे पडिलेहिज्जंताणि, एत्थ गाहा—

पुण द्वालोयण पुधि गहणं च णत्तकट्ठस्स । गच्छमि एस कप्पो अतिमित्ते होउउक्कमण ॥ ३६ ॥

इमीसे अक्खरगमणिया—पुणं ठायंता चेव तण्डगलछाराइ दधमालोएंति, पुधिं गहणं च कट्ठस्स तत्थ अन्नत्थ वा, तत्थ कट्ठस्स गहणे को विही ? वसहीए ठायंतओ चेव सागारियसंतयं वहणकट्ठं पओएंति, किंनिमित्तं वहणकट्ठं अवलोइज्जइ ?,

१ उपरि प्राविष्यते (प्राचार्यते), एतानि त्रीणि जघन्येन उरुर्केण गच्छं ज्ञात्वा बहुकान्यपि गृह्यन्ते, यदि न गृह्यन्ति प्रायश्चित्तं प्राप्नोति—आज्ञा विराधना द्विविधा, मलिनकुचे गारु नीयमाना रूपा लोहो भणति—इहलोक एतेषाऽऽस्था परलोक पापतरा, शुचिचोक्ष प्रशंसति लोक—अहो लट्ठो धर्म इति प्रव्रज्यामुपगच्छन्ति श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते, अयमा नामान्यनन्तकमिति रज्ज्या नेप्यामीति स्थापयति ततोऽन्यानादिर्दोष, तत्र विराधना नाम कश्चिद्दुष्टीयान् तत्र विराधना, तस्याद् प्रहीतव्यान्यनन्तं गति, तानि पुनर्दृष्टमा रक्षन्ति, पाक्षिकचातुर्मासिकसा रसरिकेपु प्रतिलिख्यन्ते, इतरथा मलिनप्यन्ते दिवसे दिवस प्रतिलिख्यमानानि, अत्र गाथा—अस्या अक्खरगमणि—पूरं तिष्ठन्त एव तण्डगलक्षारादि द्रव्यमालोकयन्ति, पूरं ग्रहणं च काएस्स तत्रान्ना वा, तत्र काएस्स ग्रहणे को विधि ?—नसती तिष्ठन्नेव सागारिस्सत्तक वहनकाए प्रलोकयति, किं निमित्तं वरुनकाए अवलोकयते ?,

१ कश्चिदनिमित्तमरणेन कालं कुर्यात् रात्रौ तदा यदि सागारिकं वहनकाष्ठस्य अनुज्ञानं तमुत्थापयन्ति तदा 'अपकायोद्योता' अपकायोद्योताद्योऽधि
 रणदोषास्तस्मात्तोऽप्युत्थापयितव्यं, यद्येकं साधु समर्थं नेतुं तदा काष्ठं न गृह्यते, अथ न शक्नोति तदा यावन्तं शक्नुवन्ति ततः तेन पूर्वप्रतिलिखितेन काष्ठेन
 नयन्ति, तच्च काष्ठं तत्रैव यदि परिष्ठापयन्ति ततोऽन्येन गृहीतेऽधिकरणेन, सागारिको वा तद्वद्वन् एतेर्नीतमिति प्रहिष्टो ब्युच्छेदं कटकमर्दादि कुर्यात् तस्मा-
 दानेतव्यं, यदि पुनराणीयं तथैव प्रवेशयन्ति तदा सागारिको दृष्ट्वा मिथ्यायं गच्छेत्, एते भगन्ति यथाऽस्माकमदत्तं न कल्पते इदं चमिगृहीतमिति, अथवा
 नगेत्-श्रमणा । पुनरपि तदेवानयतेति, अहो अमीभिर्दिदपरजस्का अपि जिताः, जुगुप्सवोऽन्यत् कचहिता मम गृहमानयन्तीत्युद्वाह कुर्यात् ब्युच्छेदं वा कुर्यात्,
 यस्मादेते दोषास्तस्मादानीयं एकस्तद्गृहीत्वा बहिस्तिष्ठति, शेषा आयागन्ति, यदि तावत्सागारिको नोत्तिष्ठति (नोत्थितः) तदाऽनीयं तथैव स्थापयन्ति
 यथाऽऽसीत्, अधोत्थितस्तदा कथयन्ति-यूयं प्रसूता

१ अस्मानिर्नोत्थापित, रात्रावेव कालगत साधु, स त्वदीयया वहन्या नीत, सा किं परिष्ठाप्यतामानीयता (वा) ? यत् स भणति तत् श्रियते, अथ तैरज्ञायमानं स्थापिते पश्चात् सागारिकेण ज्ञातं यथैतरेतया वहन्या परिष्ठाप्य परिस्थापितमिति, तत्र तीमरोपोऽनुनेतव्य, आचार्या कृतचेन पृच्छन्ति-वेन कृत ?, अनुकेनेति, किं पुनरनापृच्छया करोपि ?, स सागारिकस्य पुरतो निर्भर्त्स्य निष्काश्यते केतवेन, यदि सागारिको भणेत-मा निष्काशी, मा पुनरेव कुर्या, तदा लष्ट, अथ भणति-मा तिष्ठतु पश्चात् सोऽन्यस्या वसतौ तिष्ठति, द्वितीयस्तस्य दीयते, मातृस्थानेन कश्चित् साधुर्भणति-ममैष निजको यदि निष्काश्यते तदाऽहमपि गच्छामि, अथवा सागारिकेण सह कश्चित् कलहयति, सोऽपि निष्कास्यते, स तस्य द्वितीयो भवति, यदि बहि प्रत्यपायो वसतिर्वा नास्ति तदा मर्धे निर्गच्छन्ति । अनन्तस्फाटद्वार गत, इदानीं काल इति द्वार, स च दिवसत काल कुर्यात् रात्रौ वा

सहसा कालगयंमिति आसुक्कारिणा—

यित्तसेज्ज हसेज्ज य भीम या अट्टहास मुचेज्जा । आभीषुण तत्थ उ कायद्ग जिहीयुं पोसिरण ॥ ४० ॥

१ सहसा कालगते इत्याशुकारिणा आसा व्याख्या-‘यस्यां वेलाया कालगत’ इति यस्या वेलायां कालगतो दिवा वा रात्रौ वा स तस्या वेलाया नेतव्य ‘निष्कारण’ इति पुत्र तावन्निष्कारणे ‘कारणे भवेन्निरोध’ इति कारणे भवेत् निरोधो नाम स्याप्यते, किं च कारणं?, रात्रौ तावत् आरक्षका स्तेन आपदभयादि द्वार वा तावत्तोद्घातयो महाजनन्यायो वा स तस्मिन् ग्रामे नगरे वा दण्डिकादिभिर्वाऽऽदृतो वा स तस्मिन्नगरे धावद्बुधे वा हुलेषु लोभ-विद्यातो वा प्रत्याप्यातभक्तो वा सत्रातीया वा तस्य भगन्ति-यदस्याङ्गमनाष्टच्छया न नेतव्य इति, अथवा तस्मिन् लोकस्थेषा स्थापना यया रात्रौ न नेतव्य, एतेन कारणेन रात्रौ न नीयते

आवश्यकहारिभद्रीया

दिवसओवि चोक्खाणं णंतयाणं असईए दंडिओवा एइ नीइ वा तेण दिवसओ संविक्खाविज्जइ, एवं कारणेण निरुद्धस्म इमा विही 'छेयण वंधण' इत्यादि, जो सो मओ सो लंछिज्जइ, 'बंधण'न्ति अंगुट्ठाइ वज्झंति, संथारो वा परिट्ठवणनिमित्तं दोरोहिं उग्गाहिज्जइ, 'जग्गण'न्ति जे सेहा वाला अपरिणया य ते ओसारिज्जंति, जे गीयत्था अभीरू जियनिहा उवायकुसला आसुकारिणो महावलपरक्कमा महासत्ता दुद्धरिसा कयकरणा अप्पमाइणो एरिसा ते जागरंति, 'काइयमत्ते य त्ति जागरंतेहिं काइयामत्तो न परिट्ठविज्जइ 'हत्थउडे'त्ति जइ उट्ठेइ तो ताओ काइयमत्ताओ हत्थउडेणं काइयं गहाय सिनंति, जइ पुण जागरंता अट्ठिदिय अवंधिय तं सरीरं जागरंति सुवंति वा आणाई दोसा, कहं ?—'अण्णाइट्ठसरीरे' अन्याविट्ठशरीरं सामान्येन तावद् व्यन्तराधिष्ठितमाख्यायते विनेसे पुण पंता वा देवया वा उट्ठेज्जा, पंता नाम पडणीया, सा पंता देवया छलेज्जा कलेवरे पविसिउं उट्ठेज्ज वा पणञ्चए वा आहाविज्ज वा, जम्हा एए दोसा तम्हा छिदिउं वंधिउं वा

१ दिवसेऽपि चोक्षणामान्तकानामसरे दृष्टिको वाऽऽयाति गच्छति वा तेन दिवसे प्रतीक्ष्यते, एव कारणेन निरुद्धस्यैव विधिः—'उट्ठनबन्धने'त्यादि, य स मृतः स लाट्ठयते, पम्पनमिति अणुघो वप्पेते, सत्तारको वा पारिषापनिकीनिमित्तं एवरंकरद्वायते, जागरणमिति ये दोक्षा वाला अपरिणताश्च तेऽपसार्यन्ते, ये गीतार्थो अभीरयो जितनिद्रा उपायकुसला आशुकारिणो महावलपराक्कमा महासत्ता दुर्धर्षा कृतकरणा अप्रमादिन इत्याख्ये जाग्रति, कायिकीमात्र चेति जाग्रद्भि कायिकीमात्रक न परिष्ठाप्यते, हत्तपुट्ठेति यत्तुतिष्ठति तदा तत् कायिकीमात्रकात् हत्तपुट्ठेन कायिकीं गृहीत्वा सिञ्चन्ति, यदि पुनर्जाग्रतोच्छिद्यऽनृणां तत् शरीर जाग्रति स्वप्नति वा आज्ञादयो दोषा, पथम् ?—'अन्याविट्ठशरीरं-विशेषे पुन प्रान्ता वा देवता धोत्तिष्ठेत्, प्रान्ता नाम प्रत्यनीका, सा प्रान्ता देवता छलेत् कडेवरे प्रविश्योत्तिष्ठेत् प्रनृत्तेद्वाऽऽधायेद्वा, यस्मादेते दोषास्तस्मात् छिन्ना वद्धा वा जागरेयवंधं, अह कयाइ जागरंताणवि उट्ठिज्जा ताहे इमा विही 'काइयं उट्ठहत्थेणं' जो सो काइयमत्तओ ताओ काइयं-पासवणं 'उट्ठेण(हत्थे)गे'ति वामहत्थेण वा, इमं च वुच्चइ—'मा उट्ठे वुज्झ गुज्झगा' मा संथाराओ उट्ठेहिति, वुज्झ मा पमत्तो भव, गुज्झगा इति देवा, तहा जागरंताणं जइ कहंचि इमे दोसा भवंति 'वित्तासेज्ज हसेज्ज व भीमं वा अट्ठहास मुंचेज्जा' तत्थ वित्तासणं—विगरालरूवाइदरिसणं हसणं—साभावियहासं चेव भीमं वीहावणयं अट्ठहासं भीसणो रोमहरिसजणणो सहो तं मुंचेज्ज वा, तत्थ किं कायवं ?—'अभीएणं' अवीहंतेणं 'तत्थ' वित्तासणाइमि 'कायवं' करेयवं विहीए पुवुत्ताए पडिवज्ज-माणाए वा 'वोसिरणं'ति परिट्ठवणं, तत्थ जाहे एव कालगओ ताहे चेव हत्थपाया उज्जुया कज्जंति, पच्छा थच्चा न तीरति उज्जुया करेउं, अच्छीण सेसं मीलिज्जंति, तुंडे व से मुहपोत्तियाए वज्झइ, जाणि संधानाणि अंगुलिअंतराणं तत्थ ईमि

१ जागरितव्य, अथ कदाचित् जाग्रतामपि उत्तिष्ठेत् तदैवो विधि—'कायिकीं वामहस्तेन' य. स कायिकीपतद्वहस्तस्मात् कायिकीं—प्रश्रवण 'उट्ठेण' वामहस्तेन वा, इदं चोच्यते—मोत्तिष्ठ बुध्यस्व गुल्लक, मा सत्तारकादुत्तिष्ठेति, बुध्यस्व मा प्रमत्तो भू, गुल्लका इति देवा, तथा जाग्रता जदि कयत्तिदिमे दोषा भवन्ति—वित्रासयेत् हसेद्वा भीम वा अट्ठहास मुचेत्, तत्र वित्रासणं—विकारालरूपादिदर्शनं हसन—स्वाभाविकहासमेव भयानक भीमं अट्ठहास भीषणो रोमहर्षजनन शब्दश्च मुचेद्वा, तत्र किं कर्तव्य ? अभीतेन—अभिम्यता तत्र वित्रासने कर्तव्य विधिना पूर्वोक्तेन प्रतिपाद्यमानेन व्युत्सर्जनमिति परिष्ठापन, तत्र यदत्र कालगतस्तदैव हस्तपादो ऋजुको क्रियेते, पश्चात् स्तब्धौ न तीर्यते ऋजुको विधातु, अक्षिभ्य शेष निमीलति, तुण्डे वा तस्य मुसपोतिका वध्यते, यानि मज्जानाणि अहुर्यन्तराणा तत्रैषत्

फालिज्जइ, पायंगुट्ठेसु हत्थंगुट्ठेसु य वज्झइ, आहरणमाईणि कहिज्जंति, एवं जागरंति, एसा विही कायवा । कालेत्ति दारं मण्णमंगं गयं, इयाणि कुसपडिमत्ति दारं, तत्थ गाहा—

दोमि य दिउद्वपेत्ते दवममया पुत्तला उ कायवा । समखेत्तमि उ एको अवट्ठऽभीए ण कायवो ॥ ४१ ॥

द्वौ च सार्द्धक्षेत्रे, नक्षत्र इति गम्यते, दर्भमयौ पुत्तलकौ कार्यौ, समक्षेत्रे च एकः, 'अवट्ठऽभीए ण कायवो'त्ति उपार्द्ध भोगिष्वभीचिनक्षेत्रे च न कर्तव्यः पुत्तलक इति गाथाक्षरार्थः ॥ ४१ ॥ एवमन्यासामपि स्ववुद्ध्याऽक्षरगमनिका कार्या, भागार्थ तु वक्ष्यामः, प्रकृतगाथाभावार्थः—कालंगए समणे णक्खत्तं पलोइज्जइ, जइ न पलोएति असमाचारी, पलोइए पण-यालीसमुहुत्तेसु नक्खत्तेसु दोणिण कज्जंति, अकरणे अञ्जे दो कहेइ, काणि पुण पणयालीसमुहुत्ताणि ?, उच्यते—

तिण्णेव उत्तराह पुणवसु रोहिणी विसाहा य । एए छ नक्खत्ता पणयालमुहुत्तसंजोगा ॥ ४२ ॥

तीसमुहुत्तेसु पुण पणवरससु एगो कीरइ, अकरणे एगं चेव कहेइ, तीसमुहुत्तियाणि पुण इमाणि—

अस्मिणिकित्तिमियसिर पुत्तो माह फणु हत्थ वित्ता य । अणुराए मूल साढा सवणधणिहा य भववया ॥ ४३ ॥

तह रेवइत्ति एए पणवरस हवति तीसइमुहुत्ता । नक्खत्ता नायवा परिट्ठवणविहीय कुसलेण ॥ ४४ ॥

१ पाण्यते, पादाङ्गुष्ठेषु हस्ताङ्गुष्ठेषु च वध्यते, आहरणादीनि कथ्यन्ते, एव जाग्रति, एव विधि कर्तव्य । काल इति द्वार सप्तसङ्गं गत, इदानीं कुशप्रति-मेति द्वारं, तत्र गाथा—कालगते श्रमणे नक्षत्र प्रलोक्ष्यते, यदि न प्रलोक्ष्यतेऽसमाचारी, प्रलोकिते पञ्चचत्वारिंशन्मुहुत्तेषु नक्षत्रेषु द्वे क्रियेते, अकरणे अन्यौ मारयति, कानि पुन पञ्चचत्वारिंशन्मुहुत्तानि ?, त्रिंशन्मुहुत्तेषु पुनः पञ्चदशसु एक क्रियते, अकरणे एक मारयत्येव, त्रिंशन्मुहुत्तैकानि पुनरिमानि.

आवश्यकहरिभद्रीया

पनरसमुहुत्तिपुण पुण अभीईमि य एकोवि न कीरइ, ताणि पुण एयाणि—

सयभिसया भरणीओ अहा अस्सेम साह जेहा य । एण छ नवलत्ता पनरसमुहुत्तसंजोगा ॥ ४५ ॥

कुसपडिमत्ति दारं गयं, इयाणि पाणयंति दारं—

सुत्तथतदुभयविज पुणो चेत्तूण पाणय कुसे य । गच्छइ य जउहाते परिहवेऊण आयमण ॥ ४६ ॥

इमाए वक्खाणं—आगमविहिणू मत्तएण समं असंसट्ठपाणयं कुसा य समच्छेया अवरोप्परमसंबद्धा हत्थचउरंगुलप-
माणा घेत्तुं पुरओ (पिट्ठओ) अणवयक्खंतो गच्छइ थंडिलभिमुहो जेण पुवं थंडिलं दिट्ठं, दब्भासइ केसराणि चुणाणि वा
घिपंति, जइ सागारियं तो परिहवेत्ता हत्थपाए सोयंति य आयमंति य जेहिं वूढो, आयमणगहणेणं जहा जहा उहुओ
न होइ तथा तथा सूयणंति गायार्थ ॥ ॥ इयाणि नियत्तणित्ति दारं—

धटिलवाघाण अहवावि अणिच्छिए अणाभोगा । भमिऊण उवागच्छे तेणेव पहेण न नियसे ॥ ४७ ॥

एवं निजमाणे थंडिलस्म वाघाएण, वाघाओ पुण तं उदयहरियसंमीसं होज्जा अणाभोगेण वा अनिच्छियं थंडिलं तो

१ पद्मद्वयमुहुत्तिकेपु पुनरभिजिति चैकोऽपि न क्रियते, ताणि पुनरेतानि । कुशप्रतिमेति द्वार गत, इदानीं पानीयमिति द्वार, अस्या व्याख्यान-
भागमविधिज्ञो मात्रेण समससृष्टपानीय कुशांश्च समच्छेद्वान् परस्परसमयदान् ह्मचतुरङ्गलप्रमाणान् गृहीत्वा पुरतः पृष्ठतोऽपश्यन् गच्छति स्वपिडला-
भिमुख येन पूर्वं दृष्टं, दर्भादिपत्रमासु पेशराणि चोर्णाणि वा गृह्णन्ते, यदि सागारिक तदा परिष्ठाप्य हस्तपादयो शौचं कुर्यान्ति आप्यामन्ति च यैर्युग्मः,
भावमनप्रहणेन यथा यथोद्गाहो न भवति तथा सूचनमिति । इदानीं निवर्त्तनमिति द्वार, एव नीयमाने स्वपिडलस्य व्याघातेन, व्याघात पुनस्तत्त्वद्वकारित-
समिश्र नवेत् अनाभोगेन वाऽनित्यपिडल तदा

भेमिऊण पयाहिणं अकरेतेहिं उवागच्छियवं, जइ तेणेव मग्गेण नियत्तंति तो असमायारी, कयाइ उट्टेज्जा, सो य जओ
चेव उट्टेइ तओ चेव पहावेइ, पच्छा जओ चेव उट्टेइ तओ चेव पहावेइ, जओ गामो तओ पहावेज्जा, तम्हा भमिऊण
जओ थंडिलं उवहारियं तत्थ गंतवं, न तेणेव पहेणं, नियत्तणित्ति दारं—

कुसमुट्ठी एगाण अट्ठोत्तिण्णाइ एय धाराण । सथार सथरेज्जा सत्तथ समो उ कायवो ॥ ४८ ॥

व्याख्या—जाहे थंडिलं पमज्जियं भवइ ताहे कुसमुट्ठीए एगाए अवोच्छिण्णाए धाराए संधारो संधरिज्जइ, सो य
सत्तथ समो कायवो, विममंमि इमे दोसा—

विममा जइ एोज तणा उवरि मग्गे व हेट्ठओ धावि । मरण गेल्लण वा तिण्हपि उ निहिसे तथ ॥ ४९ ॥

उवरि आयरियाण मग्गे चमहाण हेट्ठि भिवल्लण । तिण्हपि रक्खण्णा सत्तथ समा उ कायवो ॥ ५० ॥

गाथाद्वयमपि पाठसिद्धं, जइ पुण तणा ण होज्जा तो इमो विही—

जय य जयि तणाइ चुण्णेहिं तथ केसरेहिं वा । कायवोऽय ककारो हेट्ठ तकार च यधेज्जा ॥ ५१ ॥

१ भ्रान्त्या प्रदक्षिणमकुर्वन्निरपागन्तव्य, यदि तेनेव मार्गेण गिवसन्ते तदाऽस्सामाचारी, कदाचिदुत्तिष्ठेत्, स च यत्रैवोत्तिष्ठेत् तत् एव प्रधावति,
पश्चात्त एव उत्तिष्ठति तत् एव प्रधावति, यतो ग्रामस्तत् एव प्रधावेत्, तस्मात् भ्रान्त्या यत्र स्वपिडलमवधारितं तत्र गन्तव्यं, न तेनैव पथा, निवर्त्ततेति
द्वार । यदा स्वपिडल प्रमाजित भवति तदा कुशमुपैक्याऽभ्युच्छिन्नया धारया सत्तारकं सस्तीर्यते, स च सर्वत्र समं कर्त्तव्यं, विपमे इमे दोषा । यदि
पुनर्मृणानि न भवेयुस्तदैव विधि

व्याख्या—जत्थ तणा न विज्जंति तत्थ चुण्णेहिं नागकेसरेहिं वा अवोच्छिन्नाए धाराए ककारो कायवो हेट्ठा य तकारो
वंधेयवो, अमइ चुण्णाणं केसराणं वा पलेवयाईडि विरिड । तणत्ति दारं गयं, इयाणि सीसत्ति दारं, तत्थ—

जाए दिमाए गामो ततो सीस तु होइ कायव । उट्टेतरक्खण्णा एस विही से समासेण ॥ ५२ ॥

इमीए वक्खाणं—जाए दिसाए गामो परिट्ठविज्जंतस्स तओ सीसं कायवं, पडिस्सयाओऽवि णीणंतेहिं पुवं पाया णीणयवा
पच्छा सीसं, किनिमित्तं—?, 'उट्टेतरक्खण्णा' जओ उट्टेइ तओ चेव गच्छइ सपडिहुत्ते गच्छंते अमंगलतिकट्ठ । सीसत्ति
दारं, इयाणि उवगरणेत्ति दारं—

चिण्हट्ठा उवगरण दोसा उ भ अचिपकरणमि । मिच्छत्त सो व राया व कुणइ गामाण वहकरण ॥ ५३ ॥

इमीए वक्खाणं—परिट्ठाविज्जंते अहाजायमुवगरणं ठवेयवं—मुहपोत्तिया रयहरणं चोलपट्टओ य, जइ एवं न ठवेत्ति
असमाचारी आणाविराहणा, तत्थ दिट्ठे जणेण दंडिओ सोच्चा कुविओ कोवि उद्विओत्ति गामवहणं करेज्ज मिच्छत्तं

१ यत्र मृणानि न विद्यन्ते तत्र चूर्णनागकेसरेवाऽभ्युच्छिन्नया धारया ककारं कर्त्तव्यं अथवा तकारो बद्धव्यं, अस्तसु चूर्णेण केसरेण वा प्रलेपादि
धिरपि क्रियते । मृणानीति द्वार गत, इदानीं शीर्षमिति द्वार, तत्र—अस्या व्याख्यान—यस्यां दिशि ग्रामं परिष्ठापयतस्त्वां शीर्षं कर्त्तव्यं, प्रतिश्रयादपि नीयमाने
पूर्वं पात्रं निष्क्रान्नायितव्यं पश्चाच्छीर्षं, किंनिमित्तं ?, उत्तिष्ठतो रक्षार्थं, यत् उत्तिष्ठति तत् एव गच्छति सप्रतिपक्षे (परावृत्त्य) गच्छत्यमङ्गलमिति कृतम् ।
शीर्षमिति द्वार, इदानीमुपकरणमिति द्वार, अस्या व्याख्यान—परिष्ठाप्यमाने यथाजातमुपकरणं स्थाप्य मुखवस्त्रिकां रजोहरणं चोलपट्टकं च, यद्येव न स्थाप-
यन्ति ग्रामाचारी आज्ञाविराहणा, तत्र दृष्टे जनेन दण्डिकं ध्रुत्वा कुपितं कोऽप्युपद्रवित इति ग्रामवधं कुर्यात् सिष्याव

वा गच्छेज्ज, जहा उज्जेणयस्स तद्यणिगयल्लिगेणं कालगयरस मिच्छत्तं जायं तद्यणिगयपरिसेवणाए, पच्छा आयरिण्हि पडिबोद्धिओ, जस्स वा गामस्स सगासे परिट्टविओ सो गामो कालेण पडिबडं दवाविज्जड दंडिण, एए दोसा जम्हा अचिन्धकरणे । उवगरणेत्ति दारं गयं, इयाणि उट्ठाणेत्ति दारं, तत्थ गाहाओ—

वसहि निवेसण साही गाममज्जे य गामदारे य । अतरउज्जाणतर निसीहिया उट्टिए पोच्छ ॥ ५४ ॥

पसहनिवेसणसाही गामद चेव गाम मोत्तवो । मंडलकट्टेसे निसीहिया चेव रज्ज नु ॥ ५५ ॥

इमीणं वक्खाणं—कलेवरं नीणेज्जमाणं वसहीए चेव उट्टेइ वसही मोत्तवा, निवेसणे उट्टेइ निवेसणं मोत्तवं, निवेसणंति एगहारं वइपरिक्खित्तं अणेगघरं फलिहियं, साहीए उट्टेइ साही मोत्तवा, साही घराण पंती, गाममज्जे उट्टेइ गामद्वं मोत्तवं, गामदारे उट्टेइ गामो मोत्तवो, गामस्स उज्जाणस्स य अंतरा उट्टेइ मंडलं मोत्तवं, मंडलंति विसयमंडलं, उज्जाणे उट्टेइ कंडं मोत्तवं, कंडंति देमखंडं मंडलाओ महलतरं भण्णइ, उज्जाणस्स य निमीहियाए य अंतरा उट्टेइ देसो मोत्तवो,

१ वा गच्छेत्त, ययोजयिनीकस्य तद्यणिगक (तद्वर्णिक) लिङ्गेन कालगतस्य मिथ्याव जात तद्यनिकपरिसेवण्या, पश्चादाचार्यं प्रतियोधित, यस्य वा ग्रामस्य सकाशे परिष्ठापित स ग्राम कालेन प्रतिवेरं दाप्यते दण्डिकेन, एते दोषा यस्माद्विह्वकरणे । उपवनरमिति द्वारं गत, इदानीमुत्थानमिति द्वारं, तत्र गाथे—अनयोद्योग्यान—कलेवरं निष्काश्यमान वसतावेवोत्तिष्ठति वसतिमोक्तव्या, निवेशने उत्तिष्ठति निवेशन मोक्तव्य निवेशनमिति एकद्वारा वृत्तिपरिक्षास्नेकगृह फलहिका, पाटके उत्तिष्ठति पाटको मोक्तव्य, पाटको (शाखा) गृहाणां पङ्क्ति, ग्राममध्ये उत्तिष्ठति ग्रामार्थ मोक्तव्य, ग्रामदारे उतिष्ठति ग्रामो मोक्तव्य, ग्रामस्योद्यानस्य चान्तरोत्तिष्ठति मण्डल मोक्तव्य, मण्डलमिति विषयमण्डल (देशस्य लघुतमो विभाग), उद्याने उत्तिष्ठति काण्ड (लघुतरो भाग) मोक्तव्य, काण्डमिति देशवण्ड मण्डलाद्वहत्तरं भण्यते, उद्यानस्य नैपेधिकाश्चान्तरोत्तिष्ठति देशो (लघु) मोक्तव्य

निमीहियाए उट्टेइ रज्जं मोत्तवं, एवं ता निज्जंतस्स विही, तंमि परिट्टविए गीयत्था एगपासं मुहुत्तं संविक्खंति, कयावि परिट्टविओपि उट्टेज्जा, तत्थ निसीहियाए जइ उट्टेइ तत्थेव पडिओ उवस्सओ मोत्तवो, निसीहियाए उज्जाणस्स य अंतरा जइ पडइ निवेसणं मोत्तवं, उज्जाणे पडइ साही मोत्तवा, उज्जाणस्स गामस्स य अंतरा जइ पडइ गामद्वं मोत्तवं, गामदारे पडइ गामो मोत्तवो, गाममज्जे पडइ मंडलं मोत्तवं, साहीए पडइ कंडो मोत्तवो, निवेसणे पडइ देसो मोत्तवो, वमहीए पडइ रज्जं मोत्तवं, तथा चाह भाष्यकारः—

वच्चंते जो उ क्को कलेवर पवेसणंमि वोच्चत्थो । णवरं पुण णाणत्तं गामद्वारंमि वोच्चत्तवं ॥ २०६ ॥ (भा०) ॥

अत्र विपर्यस्तक्रमेऽङ्गीकृते तुल्यतैव नानात्वं, तथा च निर्गमनेऽपि ग्रामद्वारोत्थाने ग्रामपरित्याग उक्तः, इहापि स एवेति तुल्यता, निज्जट्ठो जइ विइयं दारं एत्ति दो रज्जाणि मोत्तवाणि, तइयाए तिणिण रज्जाणि, तेण परं बहुसोऽवि वारे पविमंते तिणिण चेव रज्जाणि मोत्तवाणि—

असिवाइकारणेहि तत्थ वसताण जस्स जो उ तवो । अभिगहियाणभिगहिओ सा तस्स उ जोगपरिबुद्धी ॥ ५६ ॥

१ नैपेधिकायुत्तिष्ठति राज्य मोक्तव्य, एव तावत् नीयमाने विधि, तस्मिन् परिष्ठापिते गीतार्था एकपासं मुहुत्तं प्रनीक्षन्ते, कदाचित् परिष्ठापितोऽप्युत्तिष्ठत्, तत्र नैपेधिकायुत्तिष्ठति यदि तत्रैव पतित उपाश्रयो मोक्तव्य, नैपेधिकाया उद्यानस्य चान्तरा यदि पतति निवेशन मोक्तव्य, उद्याने पतति शाखा (पाटको) मोक्तव्या, उद्यानस्य ग्रामस्य चान्तरा यदि पतति ग्रामार्थ मोक्तव्य, ग्रामदारे पतति ग्रामो मोक्तव्य, ग्राममध्ये पतति मण्डल मोक्तव्य, शाखाया पतति काण्ड मोक्तव्य, निवेशने पतति देशो मोक्तव्य, वमतो पतति राज्य मोक्तव्य । निर्वृत्तौ यदि द्वितीयमपि वारमायाति द्वे राज्ये मोक्तव्ये तृतीयमपि त्रीणि राज्यानि, तत्र पर वटुशोऽपि वारा प्रविशति त्रीण्येव राज्यानि मोक्तव्यानि

इमीए वक्खाणं—जइ वहिया असिवाइहिं कारणेहिं न निगच्छंति ताहे तत्थेव वसंता जोगबुद्धिं करेति, नमोक्कारइत्ता पोरिमिं करेति, पोरिमित्ता पुरिमहुं, सइ सामत्थे आयंविळं पारेइ, असइ निवीयं, अममत्थो जइ तो एकासणयं, एवं सविइयं, पुरिमहत्तित्ता चउत्थं, चउत्थइत्ता छट्ठं, एवं विभासा । उट्ठाणेत्ति गयं, इयाणि णामगहणेत्ति दारं—

गिण्ह् णाम एगम्म दोण्हमहवावि होज सध्वमि । पिप्प तु कोयकरण परिणगणभेयवारसम ॥ ५७ ॥

इमीए वक्खाणं—जावइयाणं णामं गेण्हइ तावइयाणं खिप्पं लोयकरणं 'परिणं'ति वारसमं च दिज्जइ, अतरंतस्स दसमं अट्ठमं छट्ठं चउत्थाइ वा, गणभेओ य कीरइ, ते गणाओ य णिन्ति । णामगहणेत्ति दारं गयं, इयाणि पयाहिणेत्ति दारं—

जो जहिय मो तत्तो निगल्लइ पयाहिण न कायस । उट्ठाणाइ दोसा विराहणा वालुबुद्धाइ ॥ ५८ ॥

इमीए वक्खाणं—परिट्टेत्ता जो जओ सो तओ चेव नियत्तति, पयाहिणं न करेइ, जइ करिंति उट्टेइ विराहणा वालुबुद्धाइणं, जोओ मो जदप्पिमुहो ठविओ तओ चेव धावइ । पयाहिणेत्ति पयं गयं, इयाणि काउस्सगकरणेत्ति दारं गाहा—

१ अस्या व्याख्यान—यदि बहिरादिवादिभि कारणेन निर्गच्छन्ति तदा तत्रैव वसन्तो योगवृद्धिं कुर्वन्ति, नमस्कारीया पौरुषीं कुर्वन्ति, पौरुषीया पुरि-मार्थ, सति सामर्थ्ये आचामाग्य पारयति, असति निर्बिकृतिक, असमर्थो यदि तदैकाशनक, एव सद्धितीय, पूर्वार्थोवाश्रयार्थ, चतुर्थीया पठ, एव विभाषा । व्याख्यानमिति गत, इदानीं नामग्रहणमिति द्वारं, अस्या व्याख्यान—यावत्ता नाम गृह्णाति तावत्ता क्षिप्र कोचकरण 'परिजा' मिति द्वादशमश्च दीयते, अत्राहुवतो दशमोऽष्टम पठ चतुर्थीया, गणभेदश्च क्रियते, ते गणाश्च नियोजित । नामग्रहणमिति द्वारं गत, इदानीं प्रदक्षिणेति द्वारं—अस्या व्याख्यान—परिष्ठाप्य यो यत्र स सत एव निवर्तते प्रदक्षिणां ७ करोति, यदि कुर्वन्त्युत्तिष्ठति विराधना वालुबुद्धादीनां, यत स यदभिमुप स्थापितस्तत् एव धावति । प्रदक्षिणेति पद गत, इदानीं कापोत्सर्गकरणमिति द्वारं गाया

उद्घाणाई दोसा व होंति तथेव काउस्सगमि । आगम्मुवस्सय गुरुसगासे विहीएँ वस्सगो ॥ ५९ ॥

ईमीए वक्खाणं—कोइ भणेज्जा—तथेव किमिति काउस्सगो न कीरइ?, भणंति—उद्घाणाई दोसा हवंति, तओ आगम्म चेइहरं गच्छंति, चेइयाई वंदित्ता संतिनिमित्तं अजियसंतिथयं पढंति, तिण्णि वा थुइओ परिहायमाणाओ कहिज्जंति, तओ आगंतुं आयरियसगासे अविहिपारिट्ठावणिघाए काउस्सगो कीरइ, एतावान् वृद्धसम्प्रदायः, आयरणा पुण ओमच्छगरयहरणेण गमणागमणं किर आलोइज्जइ, तओ जाव इरिया पडिक्कमिज्जइ तओ चेइयाई वंदित्तेत्यादि सिवे विही, असिवे न कीरइ, जो पडिस्सए अच्छइ सो उच्चारपासवणखेलमत्तगे विगिंचइ वसहिं पमज्जइत्ति काउस्सगदरं गयं, इयाणिं खमणासज्झायस्स दारा भणंति—

खमणे य असज्झाए राइणिण महाणिणाय नियगा वा । सेसेसु नत्थि खमण नेव असज्झाइय होइ ॥ ६० ॥

व्याख्या—क्षपणं अस्वाध्यायश्च जइ ‘राइणिओ’त्ति आयरिओत्ति ‘महाणिणाओ’त्ति महाजणणाओ नियगा वा

१ भग्ना व्याख्यान—कश्चिद् भणेत—तत्रैव किमिति कायोस्सगो न क्रियते?, भण्यते—उ धानादयो दोषा भवन्ति, तत आगम्य चैत्यगृह गच्छन्ति, चैत्यानि वन्दित्वा शान्तिनिमित्तमजितशान्तिस्तव पठन्ति, तिस्रो वा स्तुती परिहीयमाना कथयन्ति, तत आगत्याचार्यसकाशेऽविधिपरिष्ठापनिक्यै कायोस्सगं क्रियते, आचरणा पुनरन्मस्तकरजोहरणेण गमनागमनं किलालोच्यते, ततो यावदीयां प्रतिक्रियते ततश्चैत्यानि वन्दित्वेत्यादि शिवे विधि, अशिवे न क्रियते, य प्रनिश्रये तिष्ठति स उच्चारप्रध्वनक्षेममात्रकाणि शोधयति वसतिं प्रमाजयति इति कायोस्सगद्वार गत, इदानीं क्षपणास्वाध्याययोद्वारे भण्येते—यदि राक्षिक इति आचार्य इति महानिनाद इति महाजनज्ञातो निजका वा.

मण्णायगा वा से अत्थि, तेसिं अधित्ति कीरइ, ‘सेसेसु नत्थि खमणं’ सेसेसु साहुसु न कीरइ खमणं, णेव असज्झाइयं होइ, सज्झाओवि कीरइत्ति भणियं, एवं ताव सिवे, असिवे खमणं नत्थि जोगवुह्णी कीरइ, काउस्सगो अविहिविगिचणिघाए ण कीरइ, पडिस्सए मुहुत्तयं संचिक्खाविज्जइ जाव उवउत्तो, तत्थ अहाजायं न कीरइ, तत्थ जेण संथारएण णीणिओ मो विकरणो कीरइ, जइ न करंति असमाचारी पवहुइ, अहिगरणं आणेज्ज वा देवया पंता तम्हा विकरणो कायवो. खमणासज्झाइगदारा गया, अवलोयणेत्ति दारं—

अवरजुयस्स तत्तो सुत्तथविसारएहिं थिरएहिं । अवलोयण कायव्वा सुहासुहगइमिच्छं ॥ ६१ ॥

ज दिमि विकट्ठिय खलु सरीरय अक्खुय तु सविकखे । त दिमि सिव चयती सुत्तथविसारया धीरा ॥ ६२ ॥

एएसिं वक्खाणं—‘अवरुज्ज (रज्ज) यस्स’त्ति विइयदिणंमि अवलोयणं च कायव्वं, सुहासुहजाणणत्थं गइजाणणत्थं च, तं पुण कस्स घेप्पइ?—आयरियस्स महिहियस्स भत्तपच्चक्खाइयस्स अण्णो वा जो महातवस्सी, जं दिसं तं सरीरं कहियं तं

१ सजातीया वा तस्य सन्ति, तेषामवृत्तिरिति क्रियते, ‘शेषेषु नास्ति क्षपण’ शेषेषु साधुषु न क्रियते क्षपण, नेवास्वाध्यायिक भवति, स्वाध्यायोऽपि क्रियते इति भणित, एव तावत् शिवे, अशिवे क्षपण नास्ति योगवृद्धि क्रियते, कायोस्सगोऽविधिपरिष्ठापनिक्यै न क्रियते, प्रतिश्रये मुहुत्तं प्रतीक्ष्यते यावदुपयुक्त, तत्र यथाजात न क्रियते, तत्र येन संस्कारकेण निष्काशित सोऽविकल्प्य क्रियते, यदि न कुर्वन्ति असामाचारी प्रवर्धते, अधिकरणमानयेद्वा देवता प्राप्ता, नसाद्रिकरण कर्तव्य, क्षपणास्वाध्यायद्वारे गते, अवलोकनमिति द्वार, एतयोर्व्याख्यान—द्वितीयदिनेऽवलोकनं च कर्तव्य शुभाशुभज्ञानार्थं गतिज्ञानार्थं च, तन् पुन कस्य गृह्यते?, आचार्यस्य महर्षिकस्य प्रत्याख्यातभक्तस्य अन्यो वा यो महातपस्वी, यस्यां दिशि तच्छरीरक कृष्ट

दिमं सुभिक्षं सुहविहारं च वदंति, अह तथेव संविकिखयं अक्खुयं ताहे तंमि देसे सिव सुभिक्षं सुहविहारं च भवइ, जइदियसे अच्छइ तइवरिसाणि सुभिक्षं, एयं सुहासुहं, इयाणिं ववहारओ गइं भणामि—

एत्थ य थलकरणे विमाणो जोइहिओ वाणमतर सममि । गइए भवणवासी एस गइं सेसमासेण ॥ ६३ ॥

निगदसिज्जैव, व्याख्यातं द्वारगाथाद्वयं, साम्प्रतं तस्मिन्नेव द्वारगाथाद्वितये यो विधिरुक्तः स सर्वः क्व कर्तव्यः क्व वा न कर्तव्य इति प्रतिपादयन्नाह—

एसा व विही सक्का कायव्वा सिवमि जो, जहिं वसइ । असिवे खमण विवह्णी कावस्सगं च वजेज्जा ॥ ६४ ॥

व्याख्या—‘एसे’त्ति अणंतरवक्खायविही मेरा सीमा आयरणा इति एगट्ठा, ‘कायव्वा’ करेयवा तुशब्दोऽवधारणे चवहियसंबंधओ कायवो एवं, कंमि? ‘सिर्वमि’त्ति प्रान्तदेवताकृतोपसर्गवर्जिते काले ‘जो’ साह ‘जहिं’ खेत्ते वसइ, असिवे कंह? असिवे खमणं विवज्जइ, किं पुण?, जोगविवह्णी कीरइ, ‘काउस्सगं च वजेज्जा’ काउस्सगो य न कीरइ ॥ साम्प्रतमुक्तार्थोपसंहारार्थं गाथामाह—

एसो दिवाविभागो नायवो दुविहदवहरण च । वोस्तिरण अवलोयण सुहासुहगइविसेसो य ॥ ६५ ॥

१ तस्यां दिशि सुभिक्षं सुहविहारश्च वदन्ति, यदि तत्रैव तत् कृष्ट अक्षुण्णं तदा तस्मिन् देशे शिव सुभिक्षं सुहविहारश्च भवति, यत्तिद्विषत्तान् तिष्ठति तन्निवर्णानि सुभिक्षं, एतां शुभाशुभ, इदानीं व्यवहारतो गतिं भणामि—अनन्तरो व्याख्यातविधि मर्यादा सीमा आचरणेत्येकार्थो, कर्तव्या, व्यवहित सवन्ध कर्तव्य एव, कस्मिन्?,—य साधुर्ग्रं क्षेत्रे वसति, अशिवे कथं?—अशिवे क्षपण निवर्ज्यते, किंपुन?, योगविवृद्धि क्रियते, ‘कायोस्सगं च वर्जयेत्’ कायो यमश्च न क्रियते ।

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—‘एसो’ इति अणंतरदारगाहादुयस्मस्तथो किं ?—‘दिसाविभागो णायवो’ दिमिविभागो नाम अचित्तसंज-
यपरिष्ठावणियविहिं पइ दिसिप्पदरिसणं संखेवेण दिसिपडिवज्जावणंति भणियं होइ, अहवा दिसिविभागो मूलदारगहणं,
मेसदारोवलक्खणं चयं दट्ठवं, अचित्तसंजयपारिष्ठावणियं पइ एसो दारविवेओ णायवोत्ति भणियं होइ, ‘दुविहदवहरणं
चे’ति दुविहदवं णाम पुवकालगहियं कुसाइ णायवमिति अणुवट्ठए, ‘वोसिरणं’ति संजयसरीरस्स परिट्ठवणं ‘अवल्लोयणं’
विइयदिणे निरिक्खणंति ‘सुहासुहगइविसेसो य’त्ति सुहासुहगतिविसेसो वंतराइसु उववायभेया यत्ति भणियं होइ, एसा
अचित्तसंजयपारिष्ठावणिया भणिया, इयाणि असंजयमणुस्साणं भण्णइ, तत्थ गाहा—

असंजयमणुएहिं जा सा दुविहा य आणुपुट्ठीए । सचित्तेहिं सुविहिया ! अचित्तेहिं च नापट्ठा ॥ ६६ ॥

इयं निगदसिद्धैव, तत्थ सचित्तेहिं भण्णइ, कहं पुण तीए संभवोत्ति ?, आह—

कप्पट्ठगरूयस्स उ वोसिरण सजयाण वसहीए । उदयपह वहुसमागम विज्जहाल्लोयण कुजा ॥ ६७ ॥

१ अनन्तरगाथाद्विकार्य, किं ?, ‘दिविभागो ज्ञातव्य’ दिविविभागो नामाचित्तसयतपारिष्ठापनिकीविधिं गति दिक्प्रद्वानं सक्षेपेण दिक्प्रतिपाद-
नमिति भणित भवति, अथवा दिविविभाग इति मूलद्वारग्रहणं, शेषद्वारोपलक्षणं चैतत् द्रष्टव्यं, अचित्तसयतपारिष्ठापनिकीं प्रति एष द्वारविवेको ज्ञातव्य
इति भणित भवति, द्विविधद्रव्यहरणं चेति द्विविधद्रव्य नाम पूर्वकालगृहीतं कुशादि ज्ञातव्यमिति अनुवर्तते, घ्युस्सज्जनमिति संयतदारीरस्य परिष्ठापन, अव-
ल्लोकनं द्वितीयदिनसे निरीक्षणमिति शुभाशुभगतिविशेषो व्यन्तरादिपूर्वपातभेदाश्रेति भणित भवति । एषाचित्तसयतपारिष्ठापनिकी भणिता, वृद्धानीमसयत-
मनुष्याणां भण्यते, तत्र गाथा—तत्र सचित्तैर्भण्यते, कथं पुनस्तस्यां सभव इति ?, आह.

व्याख्या—काइ अविरइया संजयाण वसहीए कप्पट्ठगरूवं साहरेज्जा, सा तिहिं कारणेहिं छुभेज्जा, किं ?—एएसिं
उड्डाहो भवउत्ति छुहेज्जा पडिणीययाए, काइ साहम्मिणी लिंगत्थी एएहिं मम लिंगं हरियंति एएण पडिणिवेसेण कप्पट्ठ-
गरूवं पडियस्सयसमीवे साहरेज्जा, अहवा चरिया तवण्णिगिणी वोडिगिणी पाहुडिया वा मा अम्हाणं अजसो भविस्सइ
तओ संजओवस्सगसमीवे ठवेज्जा एएसिं उड्डाहो होउत्ति, अणुकंपाए काइ दुक्काले दारयरूवं छड्डिउंकामा चित्तेइ—एए
भगवंतो सत्तहियट्ठाए उवट्ठिया, एतेसिं वसहीए साहरामि, एए सि भत्तं पाणं वा दाहिंति, अहवा कहिंवि सेज्जायरेसु वा
इयरघरेसु वा छुभिस्संति, अओ साहुवस्सए परिट्ठवेज्जा, भएण काइ य रंडा पउत्थवइया साहरेज्जा, एए अणुकंपिइहिंति,
तत्थ का विही ?—दिवसे २ वसही वसहेहिं चत्तारि वारा परियंचियवा, पज्जसे पओसे अवरणहे अहुरत्ते, मा मा एए दोसा
होहिंति, जइ विगिंचंती दिट्ठा ताहे वोलो कीरइ—एसा इत्थिया दारयरूवं छड्डेऊण पलाया, ताहे लोगो एइ पेच्छइ य तं

१ काचिदविरतिका सयताना वसतो कल्पस्थकरूपं सहरत्, सा त्रिभिः कारणैः क्षिपेत्, किं ?, एतेषामुड्डाहो भवति किं क्षिपेत् प्रत्यनीकतया, काचित्
साधर्मिणी लिङ्गाभिनी एतेर्मम लिङ्गं द्रव्यमिति एतेन प्रतिनिवेशेन कल्पकस्थकरूपं प्रतिश्रयसमीपे सहरत्, अथवा चरिका तद्गङ्गीकां प्राकृष्टिकां
वाऽस्माकमयसो मा भूतत सयतोपाश्रयसमीपे स्थापयेत् एतेषा उड्डाहो भवति, अनुकम्पया काचिदुक्काले दारकरूपं त्यक्तुकामा चिन्तयति—एते भगवन्त
सत्त्वहितायोपस्थिता, एतेषा वसतो साहरामि, एतेऽस्मै भक्तपानं वा दास्यन्ति, अथवा कुत्रचित् शय्यातरेषु वा इतरगृहेषु वा निक्षेप्यन्ति, अतः साधूपाश्रये
परिग्राहयेत्, भयेन काचिच्च रण्डा प्रोपितपतिका सहरत्, एतेऽनुकम्पयिष्यन्ति, तत्र को विधिः ?, दिवसे दिवसे वसतिर्द्वैपभैश्वर्यं कृत्वा पर्येतव्या—प्रत्ययसि प्रदोषे
अपराहे अर्धरात्रे, मा मा एते दोषा भूयन्, यदि त्यजन्ती दृष्टा तदा राव कियते—एषा स्त्री दारकरूपं त्यक्त्वा पलायिता, तदा लोक एति पृच्छति च तं

ताहे सो लोगो जं जाणउ तं करेउ, अह न दिट्ठा ताहे विगिंचिज्जइ, उदयपहे जणो वा जत्थ पएसे पए निगगओ अच्छइ
तत्थ ठवेत्ता पडिचरइ अण्णओमुहो जहा लोगो न जाणउ जहा किंचि पडिक्खंतो अच्छइ, जहा तं सुणएण काएण वा
मज्जारेण वा न मारिज्जइ, जाहे केणइ दिट्ठं ताहे सो ओसरइ । सचित्तासंजयमणुयपरिष्ठावणिया गया, इयाणि अचि-
त्तासंजयमणुयपरिष्ठावणिया भण्णइ—

पडिणीयसरीरइहेसु वणीमगाइसु होइ अचित्ता । तोवेक्खकालकरण विप्पजएविगिचण कुजा ॥ ६८ ॥

व्याख्या—पडिणीओ कोइ वणीमगसरीरं छुहेज्ज जहा एएसिं उड्डाहो भवउत्ति, वणीमगो वा तत्थ गंतूण मओ,
केणइ वा मारेऊण एत्थ निहोसंति छड्डिओ, अविरइयाए मणुस्सेण वा उक्कलंविं होज्जा, तत्थ तहेव वोळं करेंति, लोगस्स
कहिज्जइ, एसो णट्ठोत्ति, उक्कलंविं निवण्णेण वरेंताणं रंडताणं मारिओ अप्पा होज्जा ताहे दिट्ठे ण कालक्खेवो कायवो,
पडिलेहिऊण जइ कोइ नत्थ ताहे जत्थ कस्सइ निवेसणं न होइ तत्थ विगिंचिज्जइ उप्पेक्खेज्ज वा, पओसो वट्ठइ संचरइ

१ तदा स लोको यज्जानातु तत्करोतु, अथ न दृष्टा तदा त्यज्यते उदकपथे जनो वा यत्र प्रदेशे प्रगे निर्गतस्तिष्ठति तत्र स्थापयित्वा प्रतिचरति
अन्योनमुषो यथा लोको न जानाति यथा किञ्चित् प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति, यथा तत् शुना काकेन वा मार्जारिण वा न मार्यते, यदा केनचिद्दृष्टं तदा सोऽपसरति ।
मविचासयतमणुयपरिष्ठापना गता, वृद्धानीमचित्तासयतमणुजपरिष्ठापना भण्यते—प्रत्यनीकं कश्चित् वनीपकशरीरं क्षिपेत् यथैतेषामुड्डाहो भवति, वनी-
पको वा न प्रागल्भ्यं नृत्, केनचिद्वा मारयित्वाऽत्र तिद्वीपमिति त्यक्तं, अविरतिकाया मनुष्येण तोढ्वा भवेत्, तत्र नथैव न कुर्वन्ति, लोकाय कथ्यते—एष नष्ट
इति, नष्टे निवण्णेण वारयत्सु रट्ठसु मारित आत्मा भवेत् तदा दृष्टे न कालक्षेपं कर्त्तव्यं, प्रतिक्रियं यदि कोऽपि नास्ति तदा यत्र कस्यचिद्विषयेन न
भरति तत्र त्यज्यते उपेक्ष्यते न, प्रदोषो नर्त्तते सचरति

आवश्यकहारिभट्टीया

लोगो ताहे निस्संचरे विवेगो जहा एत्थ आपसे ण उवेक्खेयवो ताह चैव विगिंचिज्जइ अइपहाए संचिक्खावेत्ता अप्प-
सागारिए विगिंचिज्जइ, जइ नत्थि कोइ पडियरइ, अह कोइ पडियरइ तस्सेव उवरिं छुब्भइ, एवं विप्पजहणा, विगिंचणा
णामं जं तत्थ तस्स भंडोवगरणं तस्स विवेगो, जइ रुहिरं ताहे न छुब्भइ, एकहा वा विहा वा मग्गो नज्जिहत्ति, ताहे
बोलकरणविभासा । अचित्तासंजयमणुयपारिद्धावणिया गया, इयाणिं गोमणुयपारिद्धावणिया भण्णइ—

गोमणुएहिं जा सा तिरिएहिं सा य होइ दुविहा उ । सच्चित्तेहिं सुविहिया ! अचित्तेहिं च नायद्वा ॥ ६९ ॥

निगदसिद्धा, दुविहंपि एगगाहाए भण्णइ—

चाउलोगमाईहिं जलचरमाईण होइ सच्चिता । जलयलखहकालगए अचित्ते विगिंचण कुज्जा ॥ ७० ॥

इमीए वक्खाणं—गोमणुस्सा २ सच्चिता अचित्ता य, सच्चिता चाउलोदयमाइसु, चाउलोदयगहणं जहा ओघनि-
ज्जुत्तीए तत्थ निवुड्डओ आसि मच्छओ मंडुक्कलिया वा, तं घेत्तूण थेवेण पाणिएण सह निज्जइ, पाणियमंडुको पाणियं

१ लोक तदा निस्मज्जारे विवेको यथाऽत्रादेशे नोपेक्षितव्यस्तदैव त्यज्यते जतिप्रभाते प्रतीक्ष्याल्पसागारिके त्यज्यते, यदि नास्ति कोऽपि प्रतिचरति, अथ
कोऽपि प्रतिचरति तस्यैवोपरि क्षिप्यते, एव विप्रहानं, विवेको नाम यत्तत्र तस्य भाण्डोपकरण तस्य त्याग, यदि रुधिर तदा न त्यज्यते, एकधा द्विधा वा
मार्गो ज्ञायते इति, तदा बोलकरणविभासा । अचित्तासंयतमनुजपारिष्ठापनिकी गता, इदानीं नोमनुजपारिष्ठापनिकी भण्यते—द्विविधमप्येकगायया भण्यते—अस्या
व्याख्यान—नोमनुज्या० (द्विविधा) सच्चिता अचित्ता च, सच्चिता तन्दुलोदकादिषु, तन्दुलोदकग्रहण यथा ओघनिर्युक्तौ तत्र वृद्धित आसीत् मत्स्यो मण्डूकिकां
वा, ता गृहीत्वा स्तोकेन पानीयेन सह नीयते, पानीयमण्डूको जल

दंष्ट्रण उष्ट्रे, मच्छओ वला छुब्भइ, आइग्गहणेण संसट्टपाणएण वा गोरसकुंडए वा तेलभायणे वा एवं सच्चिता, अचित्ता
अणिमिसओ केणइ आणीओ पक्खिणा पडिणीएण वा, थलयरो उंदुरो घरकोइलो एवमाई, खहचरो हंसवायसमयूराई,
जत्थ सदोसं तत्थ विवेगो अप्पसागारिए बोलकरणं वा, निहोसे जाहे रुच्चइ ताहे विगिंचइ । तसपाणपारिद्धावणिया
गया, इयाणिं गोतसपाणपारिद्धावणिया भण्णइ

गोतसपाणेहिं जा सा दुविहा होइ आणुपुडीए । आहारमि सुविहिया ! नायद्वा नोअहारे ॥ ७१ ॥

गोतस निगदसिद्धा, नवरं नोआहारो उवगरणाइ, तत्थ—

आहारमि उ जा सा सा दुविहा होइ आणुपुडीए । जाया चैव सुविहिया ! नायद्वा तह अजाया य ॥ ७२ ॥

‘आहारे’ आहारविषये याऽसौ पारिस्थापनिका सा ‘द्विविधा’ द्विप्रकारा भवति ‘आनुपूर्व्या’ परिपाद्या, द्वैविध्यं दर्श-
यति—‘जाया चैव सुविहिया ! नायद्वा तह अजाया य’ तत्र दोषात् परित्यागार्हाहारविषया या सा जाता, ततश्च जाता
चैव ‘सुविहिया’ इत्यामन्त्रणं प्राग्वत्, ज्ञातव्या, तथाऽजाता च, तत्रातिरिक्तनिरवद्याहारपरित्यागविषयाऽजातोच्यत इति
गाथार्थः ॥ ७२ ॥ तत्र जातां स्वयमेव प्रतिपादयन्नाह—

१ इदोतिष्ठति, मत्स्यो यलारिक्ख्यते, आदिग्रहणेन ससृष्टपानीयेन वा गोरसकुण्डे वा तैलभाजने वा एव सच्चिता, अचित्ता—अनिमेष केनचिदानीत।
पक्षिणा प्रत्यनीकेन वा, स्थलचरो मूयको गृहकोकिला एवमादि, खेचर एसवायसमयूरादि, यत्र सदोपसत्र विवेकोऽल्पसागारिके राषकरण वा, निर्दंषि यदा
रोचति तदा त्यज्यते । त्रसप्राणपारिष्ठापनिकी गता, इदानीं नोत्रसप्राणपारिष्ठापनिकी भण्यते

आहाकम्मे य तहा लोहविसे आभिओगिए गहिए । एएण होइ जाया वोच्छं से विहीए वोसिरण ॥ ७३ ॥

व्याख्या—आधाकर्म—प्रतीतं तस्मिन्नाधाकर्मणि च तथा ‘लोहविसे आभिओगिए गहिए’ति लोभाद्गृहीते ‘विसे’ति
विषकृते गृहीते ‘आभिओगिए’ति वशीकरणाय मन्त्राभिसंस्कृते गृहीते सति कथञ्चिन्मक्षिकाव्यापत्तिचेतोऽन्यथात्वादलि-
ङ्गतश्च ज्ञाते सति ‘एतेन’ आधाकर्मादिना दोषेण भवति ‘जाता’ पारिस्थापनिका दोषात्परित्यागार्हाहारविषयेत्यर्थः, ‘वोच्छं
से विहीए वोसिरणं’ति वक्ष्येऽस्या विधिना—जिनोक्तेन व्युत्सर्जनं—परित्यागमित्यर्थः, ॥ ७३ ॥

एगतमणावाए अचित्ते थडिहे गुरुवइहे । छारेण अकमिच्चा विट्ठाणं सावण कुज्जा ॥ ७४ ॥

व्याख्या—एकान्ते ‘अनापाते’ ख्याद्यापातरहिते ‘अचेतने’ चेतनाविकले ‘स्थाण्डिल्ये’ भूभागे ‘गुरूपदिष्टे’ गुरुणा
व्याख्याते, अनेनाविधिज्ञेन परिस्थापनं न कार्यमिति दर्शयति, ‘छारेण अकमिच्चा’ भस्मना सम्मिश्रय ‘विट्ठाणं सावणं
कुज्ज’ति सामान्येन तिस्रो वाराः श्रावणं कुर्यात्—अमुकदोषदुष्टमिदं व्युत्सृजामि एवं, विशेषतस्तु विषकृताभियोगिकादे-
रेवापकारकस्यैव विधिः, न त्वाधाकर्मादेः, तद्गतं प्रसङ्गेनेहैव भणिष्याम इति गाथार्थः ॥ ७४ ॥ अजातपारिस्थापनिकी
प्रतिपादयन्नाह—

आयरिए य गिकाणे पाहुणए दुछहे सहसलाहे । एसा एल अजाया वोच्छं से विहीए वोसिरण ॥ ७५ ॥

व्याख्या—आचार्ये सत्यधिकं गृहीतं किञ्चिद्, एवं ग्लाने प्राधूर्णके दुर्लभे वा विनिष्टद्रव्ये सति सहसलाभे—विशिष्टस्य
कथञ्चिद्भावे सति अतिरिक्तग्रहणसम्भवः, तस्य च या पारिस्थापनिका एषा खलु ‘अजाता’ अदुष्टाधिकाहारपरित्यागवि-
षयेत्यर्थः, ‘वोच्छं से विहीए वोसिरणं’ प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ७५ ॥

आवश्यकहारिभद्रीया

एगत्तमणावाण अचिन्ते थडिले गुरवइहे । आलोए तिणिण पुजे तिहण स्याण रुजा ॥ ७६ ॥

व्याख्या—पूर्वार्द्धे प्राग्वत् 'आलोए'ति प्रकाशे त्रीन् पुद्गान् कुर्यात्, अत एव मूलगुणदुष्टे त्वेकमुत्तरगुणदुष्टे तु द्वाविति प्रसङ्गः, तथा 'तिहणं सावणं कुज्ज'ति पूर्ववदर्थं गाथार्थः ॥ ७६ ॥ गताऽऽहारपारिस्थापनिका, अधुना नोआहारपारिस्थापनिकां प्रतिपादयति—

णोआहारमी जा सा सा दुविहा होइ आणुपुणीए । उवगरणमि सुपरिया ! नायमा नोयउवगरणे ॥ ७७ ॥

निगदसिद्धा, नवरं नोउपकरणं श्लेष्मादि गृह्यते,—

उवगरणमि उ जा सा सा दुविहा होइ आणुपुणीए । जाया चेव सुपरिया ! नायमा तए अजाया य ॥ ७८ ॥

निगदसिद्धैव, नवरमुपकरणं वस्त्रादि,—

जाया य वत्थपाए वका पाए य चीवर कुजा । अजायावत्थपाए चोचारे तुच्छपाए य ॥ १ ॥ (प्र०) ॥

व्याख्या—जाता च वस्त्रे पात्रे च वक्तव्या, चोदनाभिप्रायस्तावद्वस्त्रे मूलगुणादिदुष्टे वद्धानि पात्रे च चीवरं कुर्यात्, अजाता च वक्तव्या—वस्त्रे पात्रे च 'वोच्चत्ये तुच्छपाए य' चोदनाभिप्रायो वस्त्रं विपर्यस्तं—ऋजु स्थाप्यते पात्रं च ऋजु स्थाप्यत इति, सिद्धान्तं तु वक्ष्यामः, एष तावद् गाथार्थः ॥ इयं चान्यकर्तृकी गाथा ।—

दुविहा जायमजाया अभिभोगविसे य सुद्धसुद्धा य । एग च दोणिण तिणिण य मूलुत्तरसुद्धजाणाहा ॥ ७९ ॥

व्याख्या—द्विविधा जाताअजातापारिस्थापनिका—आभिओगिकी विषे च अशुद्धा शुद्धा च, तत्र शुद्धा अजाता भविष्यति, अयं च प्राप्तिर्दिष्टः सिद्धान्तः—'एगं च दोणिण तिणिण य मूलुत्तरसुद्धि जाणाहि' मूलगुणाऽसुद्धे एको ग्रन्थि पात्रे च रेखा, उत्तरगुणासुद्धे द्वौ, शुद्धे त्रय इति गाथार्थः ॥ अवयवार्थस्तु गाथाद्वयस्याप्ययं सामाचार्यभिज्ञैर्गीत इति—उवगरणे णोउवगरणे य, उवगरणे जाया अजाया य, जाया वत्थे पाए य, अजायावि वत्थे पत्ते य, जाया णाम वत्थपायं मूलगुणअसुद्धं उत्तरगुणअसुद्धं वा अभिओगेण वा विसेण वा, जइ विसेण आभिओगियं वा वत्थं पायं वा खंडाखंडिं काऊण विगिंचियवं, सावणा य तहेव, जाणि अइरित्ताणि वत्थपायाणि कालगए वा पडिभग्गे वा साहारणगहिए वा जाएज एत्थ का विगिंचणविही ?, चोयओ भणइ—आभिओगविमाणं तहेव खंडाखंडिं काऊण विगिंचणं मूलगुणअसुद्धवत्थस्म एकं वंके कीरइ, उत्तरगुणअसुद्धस्स दोणिण वंकाणि, सुद्धं उज्जुयं विगिंचिजइ, पाए मूलगुणऽसुद्धे एगं चीर दिजइ, उत्तरगुणअसुद्धे दोन्नि चीरखंडाणि पाए छुवभति, सुद्धं तुच्छं कीरइ—रित्तयंति भणियं होइ, आयरिया भणंति—एवं सुद्धंपि असुद्धं भवइ, कहं ?, उज्जुयं ठवियं, एगेण वंकेण मूलगुणअसुद्धं जायं, दोहि उत्तरगुणअसुद्धं, एकवंके दुवंके वा होजा दुवंके

१ उपकरणे नोउपकरणे च, उपकरणे जाता अजाता च, जाता वस्त्रे पात्रे च, अजाताऽपि वस्त्रे पात्रे च, जाता नाम वत्थपात्र मूलगुणाशुद्धसुत्तरगुणाशुद्धा अभियोगेन वा विषेण वा, यदि विषेणाभियोगिक वा वस्त्र पात्र वा एणदश कृत्वा परिष्ठापनीय, रेखाश्च तथैव, यान्यतिरिक्तानि वस्त्रपात्राणि कालगते वा प्रतिभस्ते वा साधारणगृहीते वा याचेत, अत्र क परिष्ठापनविधि ?—चोदको भणति—आभियोगिकविषयो तथैव एणदश कृत्वा विवेक मूलगुणाशुद्धवत्थस्स एक वक्र क्रियते, उत्तरगुणाशुद्धस्स द्वे वक्के, शुद्धसुद्धक स्वयंते, पात्रे मूलगुणाशुद्धे एक चीवर दीयते, उत्तरगुणाशुद्धे द्वे चीवरएण्डे पात्रे क्षिप्येते, शुद्ध तुच्छ क्रियते—रिक्तमिति भणित भवति, आचार्या भणन्ति—एव शुद्धमप्यशुद्ध भवति, कथं ?, ऋजुक स्थापित, एकेन वक्केण मूलगुणाशुद्ध जात, हाभ्यामुत्तरगुणाशुद्ध, एकवक्र द्विवक्र वा भवेत् द्विवक्र

एकवंके वा होजा, एवं मूलगुणे उत्तरगुणे होजा उत्तरगुणे वा मूलगुणे होजा, एवं चेव पाएवि होजा, एगं चीवरं निगयं मूलगुणासुद्धं जायं, दोहिं विणिग्गएहिं सुद्धं जायं, जे य तेहिं वत्थपाएहिं परिभुंजिएहिं दोसा तेसिं आवत्ती भवइ, तम्हा जं भणियं ते तं न जुत्तं, तओ कहं दाउं विगिंचियवं ?, आयरिया भणंति—मूलगुणे असुद्धे वत्थे एगो गंठी कीरइ उत्तरगुणअसुद्धे दोणिण सुद्धे तिणिण एवं वत्थे, पाए मूलगुणअसुद्धे अंतो अट्टए एगसण्हिया रेहा कीरइ, उत्तरगुणअसुद्धे दोणिण, सुद्धे तिणिण रेहाओ, एवं णायं होइ, जाणएण कायवाणि, कहिं परिट्टवेयवाणि ?—एगंमणावाए सह पत्तावंधरयत्ताणेण, असइ पडिलेहणियाए दोरेण मुहे वज्झइ, उद्धमुहाणि ठविज्जंति, असइ ठाणस्स पासहियं ठविज्जइ, जओ वा आगमो तओ पुप्फयं कीरइ, एयाए विहीए विगिंचिज्जइ, जइ कोइ आगारो पावइ तहावि चोसहाऽहिगरणा

१ वैकृक भवेत्, एव मूलगुण उत्तरगुणे भवेत् उत्तरगुणे वा मूलगुणे भवेत्, एवमेव पात्रेऽपि भवेत्, एक चीवर निर्गत मूलगुणाशुद्ध जात, द्वयोविनिर्गतयो शुद्ध जात, ये च तेपु वत्थपात्रेषु परिभुज्यमानेषु दोषास्तेषामपत्तिर्भवति, तस्मात् यद् भणितं त्वया तत्र युक्तं, तत कथं वत्ता (चिह्न) विवेक्य?, आचार्या भणन्ति—मूलगुणाशुद्धे वक्के एको ग्रन्थि क्रियते उत्तरगुणाशुद्धे द्वौ शुद्धे त्रय एव वक्के, पात्रे मूलगुणाशुद्धे अन्तस्तले एका श्लक्ष्णा रेखा क्रियते उत्तरगुणाशुद्धे द्वे शुद्धे तिस्रो रेखा, एव जात भवति, जातानेन कर्त्तव्याणि, क परिष्ठापनीयानि ?, एकान्तेऽनापाते सह पात्रत्रन्धरजपाणाभ्या, असत्त्वां पात्रप्रतिलेखनिकाया दवरकेण सुप्त वध्यते, ऊर्ध्वमुत्तानि स्थाप्यन्ते, असति स्थाने पार्श्ववर्ति स्थाप्यन्ते, यतो वाऽऽगमन तत (तस्या त्रिंशति) पुष्पक (वृष्ट) क्रियते, एतेन विभिना स्वयंते, यदि कश्चिदपवाद प्राप्नोति तथापि व्युत्सृष्टार अधिकरणमाश्रित्य

आवश्यकहारिभद्रीया

सुद्धा साहुणो, जेहिं अण्णेहि साहुहि गहियाणि जइ कारणे गहियाणि ताणि य सुद्धा जावजीवाए परिभुंजति, मूलगुण-
उत्तरगुणेषु उत्पण्णे ते त्रिगिंचइ, गतोपकरणपारिस्थापनिका, अधुना नोउपकरणपारिस्थापनिका प्रतिपाद्यते, आह च—
नोउवगरणे जा मा चउद्विहा होइ आणुपुवीए । उचारे पासवणे खेले सिंघाणए चेव ॥ ८० ॥

व्याख्या—निगदसिद्धैव, विधिं भणति—

उच्चार कुप्यतो छाया तसपाणरक्खणहाए । कायदुयदिसाभिग्गहे य दो चेवऽभिग्गहे ॥ ८१ ॥

पुढवि तसपाणसमुद्विहए एत्थ तु होइ चउभगो । पढमपय पसत्थ सेसाणि उ अप्सत्थ्याणि ॥ ८२ ॥

इमीणं वक्खाणं—जस्स गहणी संसज्जइ तेण छायाए वोसिरियवं, केरिसियाए छायाए^१—जोताव लोगस्स उवभोगरुक्खो तत्थ
न वोसिरिज्जइ, निरुवभोगे वोसिरिज्जइ, तत्थवि जा सयाओ पमाणाओ निग्गया तत्थेव वोसिरिज्जइ, असइ पुण निग्गयाए त-
त्थेव वोसिरिज्जइ असति रुक्खाणं काएणं छाया कीरइ तेसु परिणएसु वच्चइ, काया दोणिण—तसकाओ थावरकाओ य, जइ पडि-
लेहेइवि पमज्जइवि तो एगिंदियावि रक्खिया तसावि, अह पडिलेहेइ न पमज्जइ तो थावरा रक्खिया तसा परिचत्ता, अह न

१ शुद्धा साधव, धैर्यै साधुभिर्गृहीतानि यदि कारणे गृहीतानि तानि च शुद्धानि यावज्जीव परिभुजन्ति, मूलगुणोत्तरगुणेषु (शुद्धेषु) उत्पन्नेषु तानि
विविच्यन्ते—अनयोव्याख्यान—यस्य ग्रहणी संसज्यते तेन छायाया व्युत्पद्यते, कीदृश्यां छायाया ?, यस्मावहोक्तयोपभोगवृक्षस्तत्र न व्युत्पद्यते, निरुपभोगे
व्युत्पद्यते, तत्रापि या स्वकीयात् प्रमाणात् निर्गता तत्रैव व्युत्पद्यते, अस्यां पुनर्निर्गताया तत्रैव व्युत्पद्यते अतस्तु वृक्षेषु कायेन छाया क्रियते तेपु
परिणतेषु ग्रज्यते, कायौ द्वौ—त्रसकाय स्थावरकायश्च, यदि प्रतिलेखयत्यपि प्रमार्जयत्यपि तद्वैकेन्द्रिया अपि रक्षितास्वता अपि, अथ प्रतिलेखयति न
प्रमार्जयति तदा स्थावरा रक्षिता, त्रसा परित्यक्ता, अथ न

पडिलेहेइ पमज्जइ थावरा परिचत्ता तसा रक्खिया, इयरत्थ दोवि परिचत्ता, सुप्पडिलेहियसुप्पमज्जिएसुवि पढमं पयं
पसत्थं, विइयतइए एक्केकेण चउत्थं दोहिवि अप्सत्थं, पढमं आयरियवं सेसा परिहरियवा, दिसाभिग्गहे—‘उभे मूत्र
पुरीपे च, दिवा कुर्यादुदञ्जुखः । रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तस्य आयुर्न हीयते ॥ १ ॥’ दो चेव एयाउ अभिगेहंति, डगलगहणे
तहेव चउभंगो, सूरिये गामे एवमाइ विभासा कायवा जहासंभवं ॥ अधुना शिष्यानुशास्तिपरां परिसमाप्तिगाथामाह—
गुरुमूलेवि वसता अनुकूला जे न होति उ गुरुण । एएहिं तु पयाण दूरदूरेण ते होति ॥ ८३ ॥

व्याख्या—‘गुरुमूले’ गुर्वन्तिकेऽपि ‘वसन्तः’ निवसमानाः अनुकूला ये न भवन्त्येव गुरुणाम्, एतेषां ‘पदानां’ उक्त-
लक्षणानां, तुशब्दादन्येषां च दूरंदूरेण ते भवन्ति, अविनीतत्वात्तेषां श्रुतापरिणतेरिति गाथार्थः ॥ पारिस्था-
पनिकेयं समासेति ॥

पडिक्कमामि छहिं जीवनिकाएहिं—पुढविकाएणं आउकाएणं तेउकाएणं वाउकाएणं वणस्सइकाएणं
तसकाएणं । पडिक्कमामि छहिं लेसाहिं—किण्हलेसाए नीललेसाए काउलेसाए तेउलेसाए पम्हलेसाए सुक्कले-
साए ॥ पडिक्कमामि सत्ताहिं भयट्ठाणेहिं । अट्ठहिं मयट्ठाणेहिं । नवहिं वंभचेरगुत्तीहिं । दसविहे समणधम्मो ।
एक्कारसहिं उवासगपडिमाहिं । वारसहिं भिक्खुपडिमाहिं । तेरसहिं किरियाठाणेहिं

१ प्रतिलेखयति प्रमार्जयति स्थावरा परित्यक्ता त्रसा रक्षिता, इतरत्र द्वयेऽपि परित्यक्ता, सुप्रत्युरेक्षितसुप्रमार्जितयोरपि प्रथम पद प्रशस्त,
द्वितीयतृतीययोरेकैकेन चतुर्थं द्वाभ्यामपि अप्रशस्त, प्रथममाचरितव्य शेषा परिहर्तव्या, दिगभिग्रहे—द्वे एवैते अभिगृह्येते, डगलगग्रहणे तथैव चतुर्भङ्गी,
सूर्ये ग्रामे एवमादि विभाषा कर्तव्या यथासंभव ।

प्रतिक्रमामि पडिज्जीवनिकायैः प्रतिपिद्धकरणादिना प्रकारेण हेतुभूतैर्यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तद्यथा—पृथिवीकाये-
नेत्यादि । प्रतिक्रमामि पडिल्लेश्याभिः करणभूताभिर्यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतः, तद्यथा—कृष्णलेश्ययेत्यादि—‘कृष्णा-
दिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥’ कृष्णादिद्रव्याणि तु सक-
लप्रकृतिनिप्यन्दभूतानि, आसां च स्वरूपं जम्बूखादकट्टघान्तेन ग्रामघातकट्टघान्तेन च प्रतिपाद्यते—‘जहं जंबुतरुवरोगो
सुपक्कफलभरियनमियसालगो । दिट्ठो छहिं पुरिसेहिं ते विंती जंबु भक्खेमो ॥ १ ॥ किह पुण ? ते वेंतेक्को आरुहमाणण
जीवसंदेहो । तो छिंदिऊण मूले पाडेमुं ताहे भक्खेमो ॥ २ ॥ वितिआह एहहेणं किं छिण्णेणं तरूण अम्हंति ? ।
साहा महल्ल छिंदह तइओ वेंती पसाहाओ ॥ ३ ॥ गोच्छे चउत्थओ उण पंचमओ वेत्ति गेण्हह फलाइं । छट्ठो वेंती
पडिया एएच्चिय खाह घेत्तुं जे ॥ ४ ॥ दिट्ठंतस्सोवणओ जो वेंति तरुवि छिन्न मूलाओ । सो वट्ठइ किण्हाए सालमहल्ला उ
नीलाए ॥ ५ ॥ हवइ पसाहा काऊ गोच्छा तेऊ फला य पम्हाए । पडियाए सुक्कलेसा अहवा अण्णं उदाहरणं ॥ ६ ॥

१ यथा जम्बूतरुवर एक सुपक्कफलमारनत्रशालाग्र । एह पडि पुरूपैस्ते भुवते जम्बू भक्षयाम ॥ १ ॥ कथं पुन ? तेषामेको प्रवीति आरहता
जीवसंदेह । तद् व्युच्छिद्य मूलात् पातयामस्ततो भक्षयाम ॥ २ ॥ द्वितीय आह—एतावता तरूणा छिन्नेनास्माक किम् ? । शाखा महती छिन्त वृत्तीयो प्रवीति
प्रशस्याम् ॥ ३ ॥ गुच्छान् चतुर्थं पुन पञ्चमो प्रवीति गृहीत फलानि । पष्ठो प्रवीति पतितानि एतान्येव खादामो गृहीत्वा ॥ ४ ॥ दृष्टान्तसोपनयो—यो
धनीति तत्रमपि छिन्त मूलात् । स वत्तते कृष्णायां शाखा महती तु नीलायाम् ॥ ५ ॥ भवति प्रशाला कापोती गुच्छान् तैजसी फलानि च पश्यायाम् । पतितानि
शुक्ललेश्या अथवाऽन्यदुदाहरणम् ॥ ६ ॥

चौरा गामवहत्थं विणिग्गया एगो वेंति घाएह । जं पेच्छहूँ सधं दुपयं च चउप्पयं वाचि ॥ ७ ॥ विइओ माणुस पुग्गिसे य तइओ साउहे चउत्थे य । पंचमओ जुज्झते छट्ठो पुण तत्थिमं भणइ ॥ ८ ॥ एक्कं ता हरह धणं वीयं मारेह मा कुणह एवं । केवल हरह धणंती उवसंहारो इमो तेसिं ॥ ९ ॥ सगे मारेहत्ती वट्ठइ सो किण्हलेसपरिणामो । एवं कमेण सेना जा चरमो सुक्कलेसाए ॥ १० ॥ आदिछत्तिणिण एत्थं अपसत्था उवरिमा पसत्था उ । अपसत्थासुं वट्ठिय न वट्ठियं जं पसत्थासुं ॥ ११ ॥ एसइयारो एयासु होइ तस्स य पडिक्कमामित्ति । पडिक्कलं घट्टामी जं भणियं पुणो न सेवेमि ॥ १२ ॥

प्रतिक्रमामि सप्तभिर्भयस्थानैः करणभूतैर्यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इति, तत्र भयं मोहनीयप्रकृतिसमुत्थ आत्म-परिणामस्तस्य स्थानानि—आश्रया भयस्थानानि—इहलोकादीनि, तथा चाद् सद्ब्रह्मणिकारः—

इहपरलोयादाणमकम्हाभाजीवमरणमसिलोए' ति

अस्य गाथाशकलस्य व्याख्या—‘इहपरलोअ’ ति इहलोकभयं परलोकभयं, तत्र मनुष्यादिसजातीयादन्यस्मान्मनु

१ चौरा गामवधार्थं विनिर्गता एको गवीति घातयत । य पश्यत त सधं द्विपदं च चतुष्पदं वापि ॥ ७ ॥ द्वितीयो मनुष्यान् पुरुषांश्च तृतीयः मायुषान् चतुर्थश्च । पञ्चमो युध्यमागान् पष्ठ पुनस्तमेव भणति ॥ ८ ॥ एकं तावद्वरत धनं द्वितीयं मारयत मा कुर्वतीवम् । केवलं हरत धनं उपसंहारोऽयं तस्य ॥ ९ ॥ सर्वान् मारयतेति वचने स कृष्णलेखापरिणामः । एव क्रमेण शेषाः । यावच्चरमं सुकृत्तुलेखायाम् ॥ १० ॥ गाथास्त्रिलोकाप्रदाना उपरितना प्रदानास्तु । अप्रशस्तासु वृत्तं १ वृत्तं प्रशस्तासु यत् ॥ ११ ॥ एवोऽतिचार एतासु भवति तन्मात्रं प्रतिष्ठापयामि । प्रतिकूलं यत् यत्तु पुनर्न सेवे ॥ १२ ॥

प्यादेरेव सकाशात् भयमिहलोकभयं, विजातीयान्तु तिर्यग्देवादेः सकाशाद्भयं परलोकभयम्, आदीयत इत्यादानं—धनं तदर्थं चौरादिभ्यो यद्भयं तदादानभयम्, अकस्मादेव—चाह्यनिमित्तानपेक्षं गृहादिष्वेवावस्थितस्य राज्यादौ भयम् अकस्माद्भयं, ‘आजीवे’ ति आजीविकाभयं निर्धनः कथं दुर्भिक्षादावात्मानं धारयिष्यामीत्याजीविकाभयं, मरणाद्भयं मरणभयं प्रतीतमेव, ‘असिलोगो’ ति अश्लाघाभयम्—अयशोभयमित्यर्थः, एवं क्रियमाणे महदयशो भवतीति तद्भयान्न प्रवर्तत इति गाथाशकलक्षरार्थः ॥ मदः—मान [ग्रन्थाग्रं ० १६५००] तस्य स्थानानि—पर्याया भेदा मदस्थानानि, इह च प्रतिक्रमामीति वर्तते, अष्टभिर्मदस्थानैः करणभूतैर्यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इति, एवमन्येष्वपि सूत्रेष्वप्योज्यं, कानि पुनरष्टौ मदस्थानानि १, अत आह सद्ब्रह्मणिकारः—

जाईकुलयरूये तपईसरिए सुए लाहे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या—कश्चिन्नेरेन्द्रादिः प्रव्रजितो जातिमदं करोति, एवं कुलवलरूपतपेऽर्च्यश्रुतलाभेष्वपि योज्यमिति ॥ नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिः, शेषं पूर्ववत्, ताश्चेमाः—

वसंतिक्कंइतिजिंदिदियं कुट्टतरपुर्वकीलियपणीए । अहमायाहारविभूतणा य नव यभगुत्तीओ ॥ १ ॥

व्याख्या—ब्रह्मचारिणा तद्भुज्यनुपालनपरेण न स्त्रीपशुपण्डकसंसक्ता वसतिरासेवनीया, न स्त्रीणामेकाकिनां कथा कथनीया, न स्त्रीणां निषद्या सेवनीया, उत्थितानां तदासने नोपवेष्टव्यं, न स्त्रीणामिन्द्रियाण्यवलोकनीयानि, न स्त्रीणां कुड्यान्तरितानां मोहनसंसक्तानां कणितध्वनिराकर्णयितव्यः, न पूर्वक्रीडितानुस्मरणं कर्तव्यं, न प्रणीतं भोक्तव्यं, स्निग्धमित्यर्थः, नातिमात्राहारोपभोगः कार्यः, न विभूषा कार्या, एता नव ब्रह्मचर्यगुप्तय इति गाथार्थः ॥ श्रमणः—प्राग्विरूपितशब्दार्थस्तस्य धर्मः—क्षान्त्यादिलक्षणस्तस्मिन् दशविधे—दशप्रकारे श्रमणधर्मे सति तद्विषये वा प्रतिषिद्धकरणादिना यो मयाऽतिचारः कृत इति भावना । दशविधधर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह सद्ब्रह्मणिकारः—

एती य महवज्जव सुत्ती तव संजमे य योद्धवे । सद्य सोय आकिचण च पम च जइधम्मो ॥ १ ॥

क्षान्तिः श्रमणधर्मः, क्रोधविवेक इत्यर्थः, चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, मृदोर्भावः मार्दवं मानपरित्यागेन वर्तनमित्यर्थः, तथा ऋजुभाव आर्जवं—मायापरित्यागः, मोचनं मुक्तिः, लोभपरित्याग इति भावना, तपो द्वादशविधमनशनादि, संयमश्चाश्रवविरतिलक्षणः ‘वोद्धव्यः’ विज्ञेयः श्रमणधर्मतया, सत्यं प्रतीतं, शौचं संयमं प्रति निरुपलेपता, आकिञ्चन्यं च, कनकादिरहिततेत्यर्थः, ब्रह्मचर्यं च, एष यतिधर्मः, अयं गाथाक्षरार्थः ॥ अन्ये त्वेवं वदन्ति—खंती सुत्ती अज्जव महद्व तह लाघवे तवे चैव । संयमं चियागऽकिञ्चणवोद्धवे वंभचेरे य ॥ १ ॥ तत्र लाघवम्—अप्रतिवद्धता, त्यागः—संयतेभ्यो वस्त्रादिदानं शेषं प्राग्वत्, गुप्त्यादीनां चाऽऽद्यदण्डकोक्तानामपीहोपन्यासोऽन्यविशेषाभिधानाददुष्ट इति ॥ एकादशभिरुपासकप्रतिमाभिः करणभूताभिर्योऽतिचार इति, उपासकाः—श्रावकास्तेषां प्रतिमाः—प्रतिज्ञा दर्शनादिगुणयुक्ताः कार्या इत्यर्थः, उपासकप्रतिमाः, ताश्चेता एकादशेति—

दसनवयसामाह्य पोसहपदिमा अबम सन्थिते । आरंभेसवदिह वज्जए समणभूए य ॥ १ ॥

आवश्यकहारिभरीया

ज्याख्या—दर्शनप्रतिमा, एवं व्रतसामायिकपौषधप्रतिमा अन्नह्रासचित्तआरम्भप्रेष्यउद्दिष्टवर्जकः श्रमणभूतश्चेति, अयमासां भावार्थः—सम्महंसणसंकाइसल्लपामुक्कसंजुओ जो उ । सेसगुणविप्पमुक्को एसा खलु होंति पडिमा उ ॥ १ ॥ विइया पुण वयधारी सामाइयकडो य तइयया होइ । होइ चउत्थी चउइसि अट्टमिमाईसु दियहेसु ॥ २ ॥ पोसह चउ-विहंपी पडिपुणं सम्म जो उ अणुपाले । पंचमि पोसहकाले पडिमं कुणएगराईयं ॥ ३ ॥ असिणाणवियडभोई पगा-सभोइत्ति जं भणिय होइ । दिवसओ न रत्ति भुंजे मउलिकडो कच्छ णवि रोहं ॥ ४ ॥ दिय वंभयारि राई परिमाणकडे अपोसहीएहुं । पोसहिए रत्तिमि य नियमेणं वंभयारी य ॥ ५ ॥ इय जाव पंच मासा विहरइ हु पंचमा भवे पडिमा । छट्ठीए वंभयारी ता विहरे जाव छम्मासा ॥ ६ ॥ सत्तम सत्त उ मासे णवि आहारे सचित्तमाहारं । जं जं हेट्टिल्लणं तं तो परिमाण सवंपि ॥ ७ ॥ आरंभसयंकरणं अट्टमिया अट्टमास वज्जेइ । नवमा णव मासे पुण पेमारंभे विवज्जेइ ॥ ८ ॥

१ शङ्कादिदोषशत्यप्रमुक्कसम्यक्त्वसमुत्तो यस्तु । शेषगुणविप्रमुक्क एसा खलु भवति प्रतिमा ॥ १ ॥ द्वितीया पुनर्व्रतधारी कृतसामायिकश्च तृतीया भवति । भवति चतुर्थी चतुर्विंशत्यदिषु दिवसेषु ॥ २ ॥ पौषध चतुर्विंशमपि प्रतिपूर्णं सम्यग् यस्तु अनुपालयति । पञ्चमी पौषधकाले प्रतिमा करोत्येकरात्रिकीम् ॥ ३ ॥ अद्यानो दिवसभोजी प्रकाशभोजीति यद्वर्णितं भवति । दिवसे न रात्रौ भुङ्क्ते कृतमुकुलं कच्छ नैव यप्ताति ॥ ४ ॥ दिवा ब्रह्मचारी रात्रौ व्रतपरिमाणोऽपौषधिकेषु । पौषधिको रात्रौ च नियमेन ब्रह्मचारी च ॥ ५ ॥ इति यावत् पञ्च मासान् विहरति पञ्चमी भवेत् प्रतिमा । पयसां ब्रह्मचारी तावत् विहरेत् यावत् पण्मासाः ॥ ६ ॥ सप्तमी सप्तैव मासान् नैवाहारयेत् सचित्तमाहारम् । यद्यदधस्तनीनां तत्तदुपरितनासु सर्वमपि ॥ ७ ॥ आरम्भस्य स्वयंकरणं अष्टम्या अष्ट मासान् वर्जयति । नवमी नव मासान् पुनः प्रेषारम्भान् विवर्जयति ॥ ८ ॥

दसमा पुण दस मासे उद्दिष्टकयंपि भत्त नवि भुंजे । सो होई छुरमुंडो छिहलिं वा धारए जाहिं ॥ ९ ॥ जं निहियमत्थजायं पुच्छंति नियाण नवरि सो आह । जइ जाणे तो साहे अट्ट नवि तो वेंति नवि जाणे ॥ १० ॥ छुरमुंडो लोओ वा रय-हरण पडिगहं च गेण्हित्ता । समणठ्ठूओ विहरे णवरिं सण्णायगा उवरिं ॥ ११ ॥ ममिकारअवोच्छिन्ने वच्चइ सण्णा-यपल्लि दट्ठुंजे । तत्थवि साहुव जहा गिण्हइ फासुं तु आहारं ॥ १२ ॥ एसा एकारसमा इकारसमासियासु एयासु । पण्ण-वणवितहअसद्दहाणभावाउ अइयारो ॥ १३ ॥

द्वादशभिर्भिधुप्रतिमाभिः प्रतिपिद्धकरणादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृत इति, क्रिया प्राग्वत्, तत्रोद्भूतोत्पादनैषणा-दिशुद्धभिक्षाशिनो भिक्षवः—साधवस्तेषां प्रतिमाः—प्रतिज्ञा भिक्षुप्रतिमाः, ताश्चेमा द्वादश—

मासाहं सत्तता पढमाधितिसत्त (सत्त) राइदिणा । अहराई एगराई भिक्खूपडिमाण बारसग ॥ १ ॥

मासाद्याः सप्तान्ताः 'प्रथमाद्वित्रिसत्त (सप्त) रात्रिदिवा' प्रथमा सप्तरात्रिकी, द्वितीया सप्तरात्रिकी, तृतीया

१ दशमी पुनर्दत्त मासान् उद्दिष्टकृतमपि भक्त नैव भुङ्क्ते । स भवति छुरमुण्डं दिक्खा वा धारयति यस्याम् ॥ ९ ॥ यस्मिंहितमर्थं जातं पृच्छतां निजानां परं स ब्रवीति । यदि जानाति तदा कथयति अथ नैव ब्रवीति नैव जाने ॥ १० ॥ छुरमुण्डो लोचो वा रजोहरणं पतद्गहं च गृहीत्वा । श्रमणभूतो विहरति नवरं सप्तातीयानामुपरि ॥ ११ ॥ ममीकारेऽप्युच्छिन्ने व्रजति सप्तातीयपट्ठीं द्रष्टुम् । तत्रापि साधुवत् यथा गृह्णाति प्रासुकं त्वाहारम् ॥ १२ ॥ एषैकादशी एकादशमासिकी एतासु । वित्तप्रश्रयपनाऽश्रद्धानभावात्प्रतिचारः ॥ १३ ॥ मासाद्याः सप्तान्ताः प्रथमा द्वितीया तृतीया सप्तरात्रिन्दिवमाना । अहोरात्रिकी एकरात्रिकी भिक्षुप्रतिमानां द्वादशकम् ॥ १ ॥

सप्तरात्रिकी, अहोरात्रिकी, एकरात्रिकी, इदं भिक्षुप्रतिमानां द्वादशकमिति । अयमासां भावार्थः—पंडिवज्जइ संपुण्णो संघयणधिइजुओ महासत्तो । पडिमाउ जिणमयंमी संमं गुरुणा अणुण्णाओ ॥ १ ॥ गच्छेच्चिय निम्माओ जा पुवा दस भवे असंपुण्णा । नवमस्त तइयवत्थुं होइ जहण्णो सुयाभिगमो ॥ २ ॥ वोसट्ठवत्तंदहो उवसगगसहो जहेव जिण-कप्पी । एसण अभिगगहीया भत्तं च अलेवयं तस्स ॥ ३ ॥ गच्छा विणिक्खमिन्ता पडिवज्जे मासियं महापडिमं । दत्तेग-भोयणस्सा पाणस्सवि एग जा मासं ॥ ४ ॥ पच्छा गच्छमईए एव दुमासि तिमासि जा सत्त । नवरं दत्तीउट्ठी जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ५ ॥ तत्तो य अट्टमीया हवइ ह् पढमसत्तराईदी । तीय चउत्थचउत्थेणऽपाणएणं अह विसेसो ॥ ६ ॥ तथा चाऽऽगमः—“पढमसत्तराईदियाणं भिक्खूपडिमं पडिवन्नस्स अणगारस्स कप्पइ से चउत्थेणं भत्तेणं अपाणएणं बहिया गामस्स वे”त्यादि, उत्ताणगपासट्ठीणैसज्जीवावि ठाण ठाइत्ता । सहउवसग्गे घोरे दिवाइ तत्थ अविकंपो ॥ ७ ॥

१ प्रतिपद्यते एता सपूर्णं सदननद्यतियुतो महासत्त । प्रतिमा जिनमते सम्यक् गुरुणाऽनुज्ञात ॥ १ ॥ गच्छे एव निष्णातो यावत् पूर्वोणि दश भयेयुरसपूर्णानि । नवमस्य तृतीयं वस्तु भवति जघन्यं श्रुताधिगम ॥ २ ॥ व्युत्सष्टत्यक्तदेह उपसर्गसहो यथैते जिनकल्पी । एषणा अभिगृहीता भत्तं चालेपकृतस्य ॥ ३ ॥ गच्छाद्विनिष्कम्य प्रतिपद्यते मासिकीं महाप्रतिमाम् । दत्तिरेका भोजनस्य पानस्याप्येका यावन्मास ॥ ४ ॥ पश्चाद् गच्छमायाति एव द्विमासिकी त्रिमासिकी यावत् सप्तमासिकी । नवरं दत्तिवृद्धिं यावत् सप्तैव सप्तमास्याम् ॥ ५ ॥ ततश्चाष्टमी भवति प्रथमसप्तरात्रिन्दिव । तस्यां चतुर्थं च शुर्थेनापानकेनासां विशेषः ॥ ६ ॥ प्रथमा सप्तरात्रिन्दिव भिक्षुप्रतिमा प्रतिपद्यमानगारस्य कल्पतेऽथ चतुर्थेन भक्तेनापानकेन बहिर्गामस्य वेत्यादि, उत्तानः पार्श्वतो नैपथिको वाऽपि न्यानं स्थित्वा । सहते उपसर्गान् घोरान् दिव्यादीन् तत्रात्रिकम् ॥ ७ ॥

दोच्चावि एरिसच्चिय वहिया गामाइयाण णवरं तु । उकुडलंगंडसाई डंडाइतिउध ठाइत्ता ॥ ८ ॥ तच्चाएवि एवं णवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । वीरासणमहवावी ठाइज्ज व अंवखुज्जो वा ॥ ९ ॥ एमेव अहोराई छट्टं भत्तं अपाणयं णवरं । गामणयराण वहिया वग्घारियपाणिण्ठं ठाणं ॥ १० ॥ एमेव एगराई अट्टमभत्तेण ठाण वाहिरओ । ईसीपच्चारणए अणि-मिसनयणेगदिट्ठीए ॥ ३ ॥ साहहु दोवि पाए वग्घारियपाणि ठायई ठाणं । वाघारि लंवियभुओ सेस दसासुं जहा भणियं ॥ ४ ॥

त्रयोदशभिः क्रियास्थानैः प्रतिपिद्धकरणादिना प्रकारेण हेतुभूतैर्योऽतिचारः कृत इति, क्रिया पूर्ववत्, करणं क्रिया, कर्मबन्धनिबन्धना चेष्टेत्यर्थः, तस्याः स्थानानि-भेदाः पर्याया अर्थायानर्थायेत्यादयः क्रियास्थानानि, तानि पुनस्त्रयोदश भवन्तीति, आह च सङ्ग्रहणिकारः—

अट्ठाण्हो हिसाडकंहा दिट्ठी ये मोसडिण्णे य । अट्ठमभत्तेण मेत्ते मायोलोहे रियावहिया ॥ १ ॥

व्याख्या—अर्थाय क्रिया, अनर्थाय क्रिया, हिंसायै क्रिया, अकस्मात् क्रिया, 'दिट्ठिय' त्ति दृष्टिप्रियासक्रिया च सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा, मृपाक्रियाऽदत्तादानक्रिया च, अध्यात्मक्रिया, मानक्रिया, मित्रदोषक्रिया, मायाक्रिया, लोभक्रिया

१ द्वितीयाऽपीदृश्येव वहिर्गामादीना पर तु । उकुडकासनो वक्काएदायी वा दण्डायतिको वा स्थिरवा ॥ ८ ॥ तृतीयस्यामप्येष पर स्थान तु तत्र गोदोहिका । वीरासनमथवाऽपि तिष्ठेद्वाऽऽग्रकुज्जो वा ॥ ९ ॥ एवमेवाहोरात्रिकी पष्ठ भक्तमपानक परम् । ग्रामागारयोर्बहिस्तात् प्रलम्बभुजस्तिष्ठति स्थानम् ॥ १० ॥ एवमेवकारात्रिकी अष्टमभक्तेन स्थान वहि । ईषत्प्रागभारगतोऽनिमिपनयन एकदृष्टिक ॥ ११ ॥ सहस्र द्वयपि पादौ प्रलम्बितभुजस्तिष्ठति स्थानम् । 'वाघारि' लम्बितभुज शेष दशास्तु यथा भणितम् ॥ १२ ॥

ईयापथक्रिया, अयमासां भावार्थः—तसथावरभूएहिं जो दंडं निसिरई हु कज्जंमि । आय परस्स व अट्ठा अट्ठादंडं तयं वेत्ति ॥ १ ॥ जो पुण सरडाईयं थावरकायं च वणलयाईयं । मारेत्तुं छिदिऊण व छड्डे एसो अणट्ठाए ॥ २ ॥ अहिमाइ वेरियस्स व हिंसिंसु हिंसइव हिंसिहिई । जो दंडं आरब्भइ हिंसादंडो भवे एसो ॥ ३ ॥ अन्नट्ठाए निसिरइ कंडाइ अन्न-माहणे जो उ । जो व नियंतो सस्सं छिदिज्जा सालिमाई य ॥ ४ ॥ एस अकम्हादंडो दिट्ठिविवज्जासओ इमो होइ । जो मित्तममित्तंती काउं घाएइ अहवावि ॥ ५ ॥ गामाईघाएसु व अतेण तेणति वावि घाएज्जा । दिट्ठिविवज्जासे सो किरि-याठाणं तु पंचमयं ॥ ६ ॥ आयट्ठा णायगाइण वावि अट्ठाए जो मुसं वयइ । सो मोसपच्चईओ दंडो छट्ठो हवइ एमो ॥ ७ ॥ एमेव आयणायगअट्ठा जो गेण्हइ अदिअं तु । एसो अदिअवत्ती अज्झत्थीओ इमो होइ ॥ ८ ॥ नवि कोवि किंचि भणई तहविहु हियएण दुम्मणो किंपि । तस्सऽज्झत्थी संसइ चउरो ठाणा इमे तस्स ॥ ९ ॥ कोहो माणो माया

१ त्रयस्यावरभूतेषु यो निरुज्जति कार्ये । आत्मन परस्य वाऽर्थाय अर्थदण्ड त मुक्ते ॥ १ ॥ य पुन सरटादिक स्यावरकाय च वनलतादिकम् । मारा यिरवा छिन्वा वा त्यजति एषोऽनर्थाय ॥ २ ॥ अट्ठादेर्वैरिणो वा अहिंसीव हिनस्ति वा हिंसिष्यति । यो दण्डमारभते हिंसादण्डो भवेदेष्ट ॥ ३ ॥ अन्या र्थाय निरुज्जति कण्डादि अन्यमाहन्ति यस्तु । यो वा गच्छन् शस्य छिन्धात् प्रात्यादींश्च ॥ ४ ॥ एषोऽकस्मादण्डो दृष्टिप्रियासतोऽय भवति । यो मित्रममि प्रमितिकृत्वा घातयत्ययवाऽपि ॥ ५ ॥ ग्रामादिघातेषु वा अस्तेन स्तेनमिति वाऽपि घातयेत् । दृष्टिप्रियासात् स क्रियास्थान तु पञ्चमम् ॥ ६ ॥ ग्रामार्थं ज्ञातीयादीना वाऽऽनर्थाय यो मृपा वदति । स मृपाप्रत्ययिको दण्डो भवत्येव पष्ठ ॥ ७ ॥ एवमेवात्मज्ञातीयायं यो गृह्णात्यदत्तं तु । एषोऽदत्तप्रत्ययोऽध्यात्मस्योऽय भवति ॥ ८ ॥ नैव कोऽपि किञ्चिन्नणति तथापि हृदये दुर्मेना किमपि । तस्याध्यात्मस्य शासति चरवारि स्थानानीमानि तस्य ॥ ९ ॥ क्रोधो मानो माय-लोहो अज्झत्थकिरिय एवेसो । जो पुण जाइमयाई अट्ठविहणं तु माणेणं ॥ १० ॥ मत्तो हीलेइ परं खिंसइ परिभवइ माणवत्तेसा । मायपिड्ढायगाईण जो पुण अप्पेवि अवराहे ॥ ११ ॥ तिवं दंडं करेइ डहणंकणवंधतालणाईयं । तं मित्त-दोमवत्ती किरियाठाणं हवइ दसमं ॥ १२ ॥ एक्कारसमं माया अण्णं हिययंमि अण्ण वायाए । अण्ण आयरई या स क-म्मुणा गूढसामथ्यो ॥ १३ ॥ मायावत्ती एमा तत्तो पुण लोहवत्तिया इणमो । सावज्जारंभपरिगहेसु सत्तो महंतेसु ॥ १४ ॥ तह इत्थी कामेसुं गिद्धो अप्पाणयं च रक्खतो । अण्णेसिं सत्ताणं वहवंधणमारणं कुणइ ॥ १५ ॥ एसो उ लोहवत्ती इरियावहियं अओ पवक्खामि । इह खलु अणगारस्सा समिईगुत्तीसुगुत्तस्स ॥ १६ ॥ सययं तु अप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपरहंमि । निवयइ ता सुहुमा विहु इरियावहिया किरिय एसा ॥ १७ ॥

चोदसहिं भूयगामेहिं पन्नरसहिं परमाहंमिएहिं सोलसहिं गाहासोलसएहिं सत्तरसविहे संजमे अट्ठारस-विहे अवंभे एगूणवीसाए णायज्झयणेहिं वीसाए असमाहिठाणेहि ॥

१ लोभोऽध्यात्मक्रिय एवैष । य पुनर्जातिमदादिनाऽदृष्टिधेन तु मानेन ॥ १० ॥ मत्तो हीलयति पर निन्दति परिभवति मानप्रत्ययिकी एषा । माता-पितृजातीयानां य पुनरत्येऽध्यपराधे ॥ ११ ॥ तीव्र करोति दण्ड दहनाङ्कनयन्धतादनादिकम् । तत् मित्रद्वेषप्रत्ययिक क्रियास्थान भवति दशमम् ॥ १२ ॥ पकादनाम माया अन्यत् हृदये अन्यत्वाच्च । अन्यदाचरति स कर्मणा गूढसामर्थ्य ॥ १३ ॥ मायाप्रत्ययिक्येया तत पुनर्लोभप्रत्ययिक्येया । सावचारंभपरि-ग्रहेषु सफो महत्सु ॥ १४ ॥ तथा स्त्रीकामेषु गृह्ण आत्मानं च रक्षन् । अन्येषां सखायां वधमारणाङ्कनयन्धनानि करोति ॥ १५ ॥ एष तु लोभप्रत्ययिक ईर्या-पयिकमत प्रवक्ष्यामि । इह खल्वनगारस्य समितिगुत्तिसुगुत्तस्य ॥ १६ ॥ सतत त्वप्रमत्तस्य भगवतो यावच्छ्रु पश्यामि । निपतति तावत् सूक्ष्मा ईर्या-यिकी क्रियेया ॥ १७ ॥

आवश्यकहारिभट्टीया

चतुर्दशभिर्भूतग्रामैः, क्रिया पूर्ववत्, भूतानि-जीवास्तेषां ग्रामाः-समूहा भूतग्रामास्तैः, ते चैवं चतुर्दश भवन्ति—

एगदियसुहुमियरा सण्णियर पण्डिया य सवीतिचउ । पज्जापज्जा मेणुण चोदसग्गामा ॥ १ ॥

व्याख्या—एकेन्द्रियाः-पृथिव्यादयः सूक्ष्मेतरा भवन्ति, सूक्ष्मा वादराश्चेत्यर्थः, संज्ञीतराः पञ्चेन्द्रियाश्च, संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्चेति भावना, 'सवीतिचउ'त्ति सह द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियैः, एते हि पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन चतुर्दश भूतग्रामा भवन्ति, स्थापना चेयं एवं चतुर्दशप्रकारो भूतग्रामः प्रदर्शितः, अधुनाऽमुमेव गुण-स्थानद्वारेण दर्शयन्नाह सद्ग्रहणिकारः—

ए सु ऽप	सू प	वाद ऽप	वा प
	ये ऽप	बे० प	
	ते ऽप	ते प	
	च ऽप	च प	
ऽस ऽप	ऽम प	स ऽप	स प

मिच्छद्दिही सासायणे यं तह सैम्मिच्छद्दिही य अविरथेसम्मिच्छद्दिही विरयविरए पमते र्थ ॥ १ ॥

तत्तो य अण्णमत्तो निर्यट्ठिअनिर्यट्ठियायरे सुहुमे । उवसत्तलीणोमोहे होह सजोगी अजोगी य ॥ २ ॥

गाथाद्वयस्य व्याख्या—कश्चिद्भूतग्रामो मिथ्यादृष्टिः, तथा सास्वादनश्चान्यः, सहैव तत्त्वश्रद्धानरसास्वादानेन वर्तत इति सास्वादनः, कण्ठघण्टालालान्यायेन प्रायः परित्यक्तसम्यक्त्वः, तदुत्तरकालं पडावलिकाः, तथा चोक्तम्—“उवस-मसंमत्तातो चयतो मिच्छं अपावमाणस्स । सासायणसंमत्तं तदंतरालंमि छावलियं ॥ १ ॥” तथा सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च

१ उपशमसम्यक्त्वात् चयमानस्य मिथ्यात्मग्रामवत् । सास्वादनसम्यक्त्व तदन्तराले पडावलिका ॥ १ ॥

सम्यक्त्वं प्रतिपद्यमानं प्रायः सज्जाततत्त्वरुचिरित्यर्थः, तथाऽविरतसम्यग्दृष्टिः-देशविरतिरहितः सम्यग्दृष्टिः, विरता-विरतः-श्रावकग्रामः, प्रमत्तश्च प्रकरणात्मकसंयतग्रामो गृह्यते, ततश्चाप्रमत्तसंयतग्राम एव, 'णियट्ठिअणियट्ठियायरो'त्ति निवृत्तिवादोऽनिवृत्तिवादश्च, तत्र क्षपकश्रेण्यन्तर्गतो जीवग्रामः क्षीणदर्शनसप्तकः निवृत्तिवादो भण्यते, तत ऊर्ध्वं लोभाणुवेदनं यावदनिवृत्तिवादः, 'सुहुमे'त्ति लोभाणून् वेदयन् सूक्ष्मो भण्यते, सूक्ष्मसम्पराय इत्यर्थः, उपशान्तक्षी-णमोहः श्रेणिपरिसमाप्तायन्तर्मुहूर्तं यावदुपशान्तवीतरागः क्षीणवीतरागश्च भवति, सयोगी अनिरुद्धयोगः भवस्थकेवल-ग्राम इत्यर्थः, अयोगी च निरुद्धयोगः शैलेभ्यां गतो ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रकालं यावत् इति गाथाद्वयसमासार्थः ॥ व्यासार्थस्तु प्रज्ञापनादिभ्योऽवसेयः ॥ पञ्चदशभिः परमाधार्मिकैः, क्रिया पूर्ववत्, परमाश्च तेऽधार्मिकाश्च २, संक्षिप्तप-रिणामत्वात्परमाधार्मिकाः, तानभिधित्सुराह सद्ग्रहणिकारः—

'अवे अवैरिसी चेव, सामे अ सँवले ह्य । रहोवैरुईकाले' य, महार्कालेत्ति आवरे ॥ १ ॥

अमिपत्ते धणकुभे', 'वैल्ल वेयरेणी ह्य । सरसँरे महाघोसे,' एए पत्तरसाहिया ॥ २ ॥

इदं गाथाद्वयं सूत्रकृत्रियुक्तिगाथाभिरेव प्रकटार्थाभिर्व्याख्यायते-धाडेंति पहावेंति य हणंति वंधंति (विंधंति—विध्यन्ति) तह निसुंभंति । मुंचंति अंवरतले अंवा खलु तत्थ नेरइया ॥ १ ॥ ओहयहए य तहियं निस्सण्णे कप्पणीहि

१ धाटयन्ति (प्रेरयन्ति) प्रधावयन्ति (भ्रमयन्ति) च घ्नन्ति घ्नन्ति तथा भूमौ पातयन्ति । मुञ्चन्ति अम्बरतलात् अस्या खलु तत्र नैरयिकान् ॥ १ ॥ उपहतहतान् तत्र च नि सज्जान् कल्पनीभि

कप्पंति । त्रिदलियचटुलयछिन्ने अंवरिसा तत्थ नेरइए ॥ २ ॥ साडणपाडणतुन्नण (तोदण) विंधण (वंधण) रज्जूत-ल(लय)प्पहारेहि । सामा नेरइयाणं पवत्तयंती अपुण्णाणं ॥ ३ ॥ अंतगयकेफ (यकीक) साणि य हिययं कालेज्जफुप्फुसे चुण्णे । सवला नेरइयाणं पवत्तयंती अपुण्णाणं ॥ ४ ॥ असिसत्तिकुंततोमरसूलतिसूलेसु सूइचिइयासु । पोएंति रुद्धकम्मा नर-यपाला तहि रोहा ॥ ५ ॥ भंजंति अंगमंगाणि ऊरु वाहू सिराणि करचरणे । कप्पंति कप्पणीहि उवरुद्धा पावकम्मरए ॥ ६ ॥ मीरासु सुंडएसु य कंडूसु पयणगेसु य पयंति । कुंभीसु य लोहीसु य पयंति काला उ नेरइया ॥ ७ ॥ कप्पंति कागिणीमंसगाणि छिंदंति सीहपुच्छाणि । खायंति य नेरइए महाकाला पावकम्मरए ॥ ८ ॥ हत्थे पाए ऊरु वाहू य सिरं च अंगुवंगाणि । छिंदंति पगामं तु असिनेरइया उ नेरइए ॥ ९ ॥ कण्णोदनासकरचरणदसणथणपूअऊरुवाहूणं । छेयणभेयण-साडण असिपत्तधणूहि पाडिति ॥ १० ॥ कुंभीसु य पइणीसु य लोहीसु कंडुलोहकुंभीसु । कुंभी उ नरयपाला हणंति

१ कल्पन्ते । द्विदलवत् त्रियंशुछिन्नान् अम्बरयस्त्र नैरयिकान् (कुर्वन्ति) ॥ २ ॥ शातनपातनवयनव्यथनानि रज्जुताग्रहारे । इयामा नैरयिकाणां प्रवर्तयन्ति अपुण्यानाम् ॥ ३ ॥ अन्यगतकीकसानि एदय कालेयकफुप्फुसानि चूर्णयन्ति । शवला नैरयिकाणां प्रवर्तयन्त्यपुण्यानाम् ॥ ४ ॥ असिशक्तिकुन्त-तोमरसूलत्रिगुलेषु सूचिचित्तासु । प्रोतयन्ति रत्नकर्माणस्तु नरकपालास्तु रौद्रा ॥ ५ ॥ भंजन्ति अङ्गोपाङ्गानि ऊरुणी वाहू शिर करौ चरणौ । कल्पन्ते कल्पनीभि उपरुद्धा पापकर्मरता ॥ ६ ॥ दीर्घसुह्रीषु शुण्डकेषु च कुम्भीषु च कन्दूषु प्रचनकेषु (प्रचण्डेषु) च पचन्ति । कुम्भीषु च लोहीषु च पचन्ति कालास्तु नारकान् ॥ ७ ॥ कल्पन्ते काकिणी (छद्मण) मासानि छिन्दन्ति सिंहपुच्छान् (पृष्ठिध्रुवान्) । खादयन्ति च नैरयिकान् महाकाला पापकर्मर-तान् ॥ ८ ॥ हन्ता पादो ऊरुणी वाहू च शिर अङ्गोपाङ्गानि । छिन्दन्ति प्रकाममेव असिरकपालास्तु नैरयिकान् ॥ ९ ॥ कर्णोदनासिकाकरचरणदशनस्तनपूतोरु-वाहूनाम् । छेदनभेदनशातनानि अल्पिग्रधनुभि पातयन्ति ॥ १० ॥ कुम्भीषु च पचनीषु च लोहीषु कन्दूलोहकुम्भीषु । कुम्भिकासु नरकपाला घ्नन्ति

पाइति नरएसु ॥ ११ ॥ तडतडतडस भुंजति भज्जणे कलंबुवालुयापट्टे । वालुयागा नेरइया लोलेंति अंवरतलंमि ॥ १२ ॥ वसपूरुहरिकेसट्टिवाहिणी कलकलंतजउसोत्तं । वेयरणिनिरयपाला नेरइए ऊ पवाहंति ॥ १३ ॥ कप्पंति करगतेहिं कप्पंति परोप्परं परमुएहिं । संवलियमारुहंती खरस्सरा तत्थ नेरइए ॥ १४ ॥ भीए य पलायंते समंतओ तत्थ ते निरंभंति । पसुणो जहा पसुवहे महघोसा तत्थ नेरइए ॥ १५ ॥ पोडशभिर्गाथापोडशैः सूत्रकृताङ्गाद्यश्रुतस्कन्धाध्ययनैरित्यर्थः, क्रिया पूर्ववत्, तानि पुनरमून्यध्ययनानि—

सैमयो वेवालीय उवसगैपरिण्णपीरैरिणा य । निरयविभैत्तीवीरयओ र्य कुसीलाने परिहासा ॥ १ ॥

वीरियघम्मांसमीही मैगसमोसैरेण भैहत्तए १५ गथो । जेमइय तए गाहासोर्लसम होइ अज्जयण ॥ २ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव,

सप्तदशविधे संयमे, सप्तदशविधे—सप्तदशप्रकारे संयमे सति, तद्विषयो वा प्रतिपिद्धकरणादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृत् इति, क्रियायोजना पूर्ववत्, सप्तदशविधसंयमप्रतिपादनायाह—

१ पाचयन्ति नरकेषु ॥ ११ ॥ तडतडतडकुर्वन्तो भुज्जन्ति आटे कदम्बवालुकापट्टे । वालुका नैरयिकपाला लोलयन्त्यम्बरतले ॥ १२ ॥ वसापूररधिरकेशाग्निवाहिनी कलकलज्जलश्रोतसम् । चैतरणीनरकपाला नैरयिकास्तु प्रवाहयन्ति ॥ १३ ॥ कटपन्ते क्ररुचै वल्लयन्ति परस्पर परशुभि । शाटमलीमारोहयन्ति खरस्वरास्तत्र नेरयिकान् ॥ १४ ॥ भीताश्च पलायमानान् समन्ततस्तत्र ताश्चिरन्धन्ति । पञ्चान् यथा पशुवधे महाघोषास्तत्र नेरयिकान् ॥ १५ ॥

पुंढविदग्गभगणिमैरुयवणस्सइ १५ विति १ चउपणिदिअज्जीवो १० । पेहुंप्पेहंपेमज्जणे परिद्ववणे मंणे १५ व्होकोरं ॥ १ ॥

व्याख्या—पुंढवाइयाण जाव य पंचेदियसंजमो भवे तेसिं । संघट्टणाइ न करे तिविहंणं करणजोएणं ॥ १ ॥ अज्जीवेहिवि जेहिं गहिण्हिं असंजमो हवइ जइणो । जह पोत्थदूसपणए तणपणए चम्मपणए य ॥ २ ॥ गंडी कच्छवि मुट्ठीसंपुडफलए तहा छिवाडी य । एयं पोत्थयपणयं पणत्तं वीयराएहिं ॥ ३ ॥ वाहलपुहुत्तेहिं गंडीपोत्थो उ तुलगो दीहो । कच्छवि अंते तणुओ मज्जे पिहुलो मुण्येवो ॥ ४ ॥ चउरंगुलदीहो वा वट्टागिइ मुट्ठीपोत्थो अहवा । चउरंगुलदीहोच्चिय चउरस्सो वावि विण्णेओ ॥ ५ ॥ संपुडओ दुगमाई फलगावोच्छं छिवाडिमेत्ताहे । तणुपत्तूसियरुवो होइ छिवाडी बुहा वेत्ति ॥ ६ ॥ दीहो वा हस्सो वा जो पिहुलो होइ अप्पवाहुले । तं मुणियसमयसारा छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥ ७ ॥ दुविहं च दूसपणयं समासओ तंपि होइ नायव्वं । अप्पडिलेहियपणयं दुप्पडिलेहं च विण्णेयं ॥ ८ ॥ अप्पडिलेहियदूसे

१ पृथ्वाद्यो यात्र च पञ्चेन्द्रिया सयमो भवेत्तेषाम् । सघट्टनादि न करोति त्रिविधेन करणयोगेन ॥ १ ॥ अजीवेष्वापि येषु गृहीतेषु असयमो भवति यते । यथा पुस्तकद्वयपञ्चके तृणपञ्चके चर्मपञ्चके च ॥ २ ॥ गण्डी कच्छपी मुष्टि सपुटफलकस्तथा स्यादिका च । एतत् पुस्तकपञ्चक प्रज्ञप्त वीतरागो ॥ ३ ॥ याहयपृथक्चैरगण्डीपुस्तक तु तुल्य दीर्घम् । कच्छपी अन्ते तनुक मध्ये पृथु मुणितव्यम् ॥ ४ ॥ चतरङ्गुल दीर्घं वा वृत्ताकृति मुष्टिपुस्तकमयम् । चतुरङ्गुलदीर्घमेव चतुरस्र वाऽपि विज्ञेय ॥ ५ ॥ सपुट फलकानि द्विकादीनि वक्ष्ये स्यादिकामधुना । तनुपरोच्छितरूप भवति स्यादिका सुधा मुत्ते ॥ ६ ॥ दीर्घो वा हस्सो वा य पृथुर्भवत्यतपवाहल्य । त ज्ञातसमयसारा स्यादिकापुस्तक भणन्तीह ॥ ७ ॥ द्विविध च दूयपञ्चक समासतस्तदपि भवति ज्ञातव्यम् । अप्रतिलेखितपञ्चक दुष्प्रतिलेख च विज्ञेयम् ॥ ८ ॥ अप्रतिलेखितद्वयपञ्चके

तूली उवहाणगं च नायव्वं । गंडुवहाणालिंगणि मसूरए चैव पोत्तमए ॥ ९ ॥ पल्लवि कोयवि पावार णवयए तहा य दादिगालीओ । दुप्पडिलेहियदूसे एयं वीयं भवे पणयं ॥ १० ॥ पल्लवि हत्थुत्थरणं कोयवओ रूयपूरिओ पडओ । दडिगालि धोयपोत्ती सेस पसिद्धा भवे भैया ॥ ११ ॥ तणपणयं पुण भणियं जिणेहि जियरायदोसमोहेहिं । साली वीही कोद्वरालग रण्णेतणाइ च ॥ १२ ॥ अंधएलगाविमहिस्सी मिगाणमइणं च पंचमं होइ । तलिगा खल्लग वज्जे कोसग कत्ती य वीयं तु ॥ १३ ॥ अहवियडहिरन्नाइ ताइ न गिण्हइ असंजमो साह । ठाणाइ जत्थ चेत्ते पेहपमज्जित्तु तत्थ करे ॥ १४ ॥ एसा पेहुवपेहा पुणोय दुविहा उ होइ नायव्व । वावारावावारे वावारे जह उ गामस्स ॥ १५ ॥ एसो उविक्खगो हू अघावारे जहा विणस्संतं । किं एयं नु उवेक्खसि दुविहाए वेत्थ अहिगारो ॥ १६ ॥ वावारुवेक्ख तहियं संभोइय सीयमाण चोएइ । चोएई इयरपी पावयणीयंमि कज्जंमि ॥ १७ ॥ अवावार उवेक्खा नवि चोएइ गिहिं तु सीयंतं । कम्मेशुं

१ तूली उपधानक च ज्ञातव्यम् । गण्डी उपधानमालिङ्गिनी मसूरकश्चैव पोतमय ॥ ९ ॥ पल्लवी (पल्लवति) कौतपी प्रावारो नवस्वक तथा दद्रागाली तु । दुष्प्रतिलिखितद्वये एतद् द्वितीय भवेत् पञ्चकम् ॥ १० ॥ पल्लवी हस्तास्तरण कौतपी रत्नपूरित पट । दद्रागाली धौतपोत शोपो प्रसिद्धो भवेता भेदी ॥ ११ ॥ तृणपञ्चक पुनर्भणित जिनैजितरागद्वेषमोहे । शालिर्माहि कोद्रव रालकोऽरण्यतृणाति च ॥ १२ ॥ अजैडकगोमहिषाणां सृगाणामजिन च पञ्चम भवति । तलिका खल्लरो वर्ध कोश कर्त्तरी च द्वितीय तु ॥ १३ ॥ अय हिरण्यविकटादीनि (अजीवा) तानि न गृह्णाति असयम (मावात्) साधु । श्यानादि यत्र चिकीर्षेत् प्रेयस प्रमाज्यं तत्र कुयोत् ॥ १४ ॥ एसा प्रेक्षा उपेक्षा पुनर्द्विविधा तु भवति ज्ञातव्या । व्यापारेऽव्यापारे व्यापारे यथैव (हृन्दिष्य) ग्रामस्य ॥ १५ ॥ एष उपेक्षक अव्यापारे यथा विनश्यत् । किमेतच्छेषेक्षे द्विविधयाऽप्यव्याधिकार ॥ १६ ॥ व्यापारोपेक्षा तत्र सामागिकान् सीदतश्चोदयति । चोदयति इतरमपि प्रावचनीये कार्ये ॥ १७ ॥ अव्यापारोपेक्षा नैव चोदयति गृहिण तु सीदन्तम् । कर्मसु

आवश्यकहारिभट्टीया

बहुविहेसु संजम एसो उवेवखाए ॥ १८ ॥ पाए सागारिएसुं अपमज्जित्तावि संजमो होइ । ते चेव पमज्जंते असागारिए संजमो होइ ॥ १९ ॥ पाणेहिं संसत्तं भत्तं पाणमहवावि अविसुद्धं । उवगरणपत्तमाई जं वा अइरित्त होज्जाहि ॥ २० ॥ तं परिठवणविहीए अवहट्ठु संजमो भवे एसो । अकुसलमणवइरोहे कुसलाण उदीरणं जं तु ॥ २१ ॥ मणवइसंजम एसो काए पुण जं अवस्सकज्जंमि । गमणागमणं भवई तओवउत्तो कुणइ संमं ॥ २२ ॥ तवज्जं कुम्मस्सव सुसमाहियपाणि-पायकायस्स । हवई य कायसंजमो चिद्धंतस्सेव साहुस्स ॥ २३ ॥ अष्टादशप्रकारे अब्रह्माणे-अब्रह्मचर्ये सति तद्वि-षयो वा प्रतिपिद्धकरणादिना प्रकारेण योऽतिचारः कृत इति, क्रिया पूर्ववत्, तत्राष्टादशविधाब्रह्मप्रतिपादनायाह सद्ब्रह्मणिकारः—

ओतालिय च दिव्व मणवइकाएण करणजोएण । अणुमोयणकारवणे करणेणऽट्टारसाबभ ॥ १ ॥

व्याख्या—इह मूलतो द्विधाऽब्रह्म भवति-औदारिकं तिर्यग्मनुष्याणां दिव्यं च भवनवास्यादीनां, चशब्दस्य व्यव-हितः सम्बन्धः, मनोवाक्कायाः करणं त्रिधा, योगेन त्रिविधेनैवानुमोदनकारापणकरणेन निरूपितं, पश्चान्नुपव्यापन्यासः,

१ बहुविधेषु संयम एव उपेक्षाया ॥ १८ ॥ पादौ सागारिकेषु अप्रमाज्जोपि (अप्रमृज्यपि) संयमो भवति । तावेव प्रमार्जयति असागारिके संजमो भवति ॥ १९ ॥ प्राणिभि संसक्तं भक्तं पानमयवाऽप्यविशुद्धम् । उपकरणपानादि यद्वाऽतिरिक्तं भवेत् ॥ २० ॥ तत् परिष्ठापनविधिनाऽपहृत्यसंयमो भवेदेव । अकुशलमनोवाचोरोधे कुशलयोरुदीरणं यत्तु ॥ २१ ॥ मनोवाक्संयमाद्येतौ काये पुनर्यदवश्यकार्यं । गमनागमनं भवति तदुपयुक्तं करोति सम्यक् ॥ २२ ॥ तद्वज्रं कर्मस्येव सुसमाहितपाणिपादकायस्य । भवति च कायसंयमस्तिष्ठत एव साधोः ॥ २३ ॥

अब्रह्माष्टादशविधं भवति, इयं भावना-औदारिकं स्वयं न करोति मनसा ३, नान्येन कारयति मनसा ३, कुर्वन्तं नानु-मोदते मनसा ३, एवं वैक्रियमपि । प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्चैकोनविंशतिभिर्ज्ञाताध्ययनैरिति वेदितव्यं, पाठान्तरं वा-‘एगूणवीसाहिं णायज्झयणेहिंति’ एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, क्रिया पूर्ववत्, ज्ञाताध्ययनानि ज्ञाताधर्मकथान्तर्वर्तीनि, तान्येकोनविंशति अभिधानतः प्रतिपादयन्नाह सद्ब्रह्मणिकार

उत्तिरत्तणाए सघादे, ^१अडे कुम्मे य सेल्ले । तुभे ^२य रोहिणी मल्ली, मांगदी ^३चदिमा इय ॥ १ ॥

दावेइये उदगणाये, महुँके तेयेली इय । नदिफेले अवरेकका, ओयने ^४सुँसु पुँडेरिया ॥ २ ॥

गाथाद्वयं निगदसिद्धं, विंशतिभिरसमाधिस्थानैः, क्रिया प्राग्ब्रह्म, तानि चामूनि-देवदवचारऽपमैजिय दुप-मज्जियेऽइरित्तसिज्जआसणिए । राइणियपरिभासिय थेरेव्वओवैधाई य ॥ १ ॥ संजलणकोहणो पिट्ठिमसिँए-ऽभिकखऽभिकवमोहारी । अहिकरेणकरोईरणं अकालसंज्झायकारी या ॥ २ ॥ ससरव्वेणपाणिपाए सँइकरो कैल्लह संसँकारी य । सँरेप्पमाणभोती वीसइमे एसणोसमिँए ॥ ३ ॥ गाथात्रयम्, अस्य व्याख्या—समाधानं समाधिः-चेतसः स्वास्थ्यं मोक्षमार्गेऽवस्थितिरित्यर्थः, न समाधिरसमाधिस्तस्य स्थानानि-आश्रया भेदाः पर्याया असमाधिस्थानान्यु-च्यन्ते, देवदवचारि दुयं दुयं निरवेक्खो वच्चंतो इहेव अप्पाणं पडणादिणा असमाहीए जोएइ, अन्ने य सत्ते वाधंतो

१ हुतद्रुतचारी हुत हुत निरपेक्षो प्रजन्त इहेवात्मानं पतनादिनाऽसमाधिना योजयति अन्यांश्च सत्त्वान् वाध्यमानान्

असमाहीए जोएइ, सत्त्वहजणिणं यं कंमुणा परलोएवि अप्पाणं असमाहीए जोएइ, अतो हुत २ गन्तृत्वमसमाधिकार-णत्वादसमाधिस्थानम्, एवमन्यत्रापि यथायोगं स्वबुद्ध्याऽक्षरगमनिका कार्येति, अपमज्जिए ठाणे निसीयणतुयट्ठणाइ आयरंतो अप्पाणं विच्छुगडंकादिणा सत्ते य संघट्टणादिणा असमाहीए जोएइ, एवं दुपमज्जिएवि आयरंतो, अइरित्ते सेज्जाआसणिएत्ति अइरित्ताए सेज्जाए धंघसालाए अण्णेवि आवासेत्ति अहिगरणाइणा अप्पाणं परे य असमाहीए जोएइ आसणं-पीढफलगाइ तं पि अइरित्तमसमाहीए जोएइ, रायणियपरिभासी राइणिओ-आयरिओ अण्णो वा जो महल्लो जाइसुयपरियायादीहिं तस्स परिभासी परिभवकारी असुद्धचित्तत्तणओ अप्पाणं परे य असमाहीए जोयइ, थेरोवघाई थेरा-आयरिया गुरवो ते आयारदोसेण सीलदोसेण य णाणाईहिं उवहणति, उवहणंतो दुद्धचित्तत्तणओ अप्पाणमण्णे य असमाहीए जोएइ, भूयाणि एगिंदिया ते अणट्ठाए उवहणइ उवहणंतो असमाहीए जोएइ, संजलणोत्ति मुहुत्ते २ रुसइ

१ असमाधिना योजयति, सत्त्ववधजनितेन च कर्मणा परलोकेऽपि आत्मानमसमाधिना योजयति १, अप्रमार्जिते स्थाने निपीद्वनत्ववर्तनायाचरन् आत्मानं दृष्टिकृदशदिना सत्त्वाश्च सघट्टनादिनाऽसमाधिना योजयति २, एवं दुपमार्जितेऽप्याचरन् ३, अतिरिक्तशय्यासनिक्तं इति अतिरिक्तार्थां शय्यायां घट्ट- (बुद्ध) शालायां अन्येऽप्यावासयन्ति अधिकरणादिनाऽऽत्मानं परांश्रासमाधिना योजयति, आसन-पीढफलकादि तदप्यतिरिक्तमसमाधिना योजयति ४, रात्रिकपरिभासी रात्रिक-आचार्य अन्यो वा यो महान् जातिश्रुतपर्यायादिभिः सत्य परिभाषी-पराभवकारी अशुद्धचित्तत्वात् आत्मानं परांश्रासमाधिना योजयति ५, स्थविरोपघाती स्थविरा-आचार्य गुरव तान् आचारदोषेण शीलदोषेण च ज्ञानादिभिरुपहन्ति, उपमन् दुद्धचित्तत्वादात्मानं परांश्रं असमाधिना योजयति ६, भूता एकेन्द्रिया तान् अनर्थादोपहन्ति उपमन् असमाधिना योजयति, संजलनं इति मुहुत्ते २ रूपयति

आवश्यकहारिभरीया

रुसंतो अप्पाणमण्णे य असमाहीए जोएइ, कोहणोत्ति सइ कुद्धो अचंतकुद्धो भवइ, सो य परमप्पाणं च असमाहीए जोएइ, एवं क्रिया वक्तव्या, पिडिमंसिएत्ति परंमुहस्स अवणं भणइ, अभिक्खभिक्खमोहारीति अभिक्खणमोहारिणीं भासं भासइ जहा दासो तुमं चोरो वत्ति जं वा संकिर्यं तं निरसंकिर्यं भणइ एवं चेवत्ति, अहिगरणकरोदीरण अहिगरणाइं करेति अण्णेसिं कलहेइत्ति भणियं होति यन्त्रादीनि वा उदीरति, उवसंताणि पुणो उदीरेति, अकालसज्झायकारी य कालियसुयं उग्घाडापोरिसीए पढइ, पंतदेवया असमाहीए जोएइ, ससरक्खपाणिपाओ भवइ ससरक्खपाणिपाए मह स- रक्खेण ससरक्खे अथंडिल्ला थंडिल्लं संकमंतो न पमज्जइ थंडिल्लाओवि अथंडिल्लं कण्हभोमाइसु विभासा ससरक्खपाणिपाए ससरक्खेहिं हत्थेहिं भिक्खं गेणइ अहवा अणंतरहियाए पुढवीए निसीयणाइ करंतो ससरक्खपाणिपाओ भवति, सइं करेइ असंखडचोलं करेइ विगालेवि महया सद्धेण उ वएइ वेरनियं वा गारत्थियं भासं भासइ, कलहकरेत्ति अप्पाणा कलहं करेइ

१ रप्पन् आत्मानमन्याध्यासमाधिना योजयति ८, क्रोधन इति सकृत् कुन्नु' अत्यन्तकुद्धो भवति, स च परमात्मानं चाममाधिना योजयति ९, पृष्ठमांसाद् इति पराङ्मुखत्वावर्णं भणति १०, अभीक्ष्णमभीक्ष्णमवधारक इति अभीक्ष्णमवधारिणीं भाषां भाषते यथा दामराय चोरो वेति यद्वा शक्तिन तत् त्रिःशक्तिन भणति ११, अधिकरणकर उदीरक अधिकरणानि करोति अन्येषां कलहयतीति भणितं भवति, यन्त्रादीनि चोदीरयति, वपशान्तानि पुनरुदीरयति १२-१३, अकाल स्वाध्यायकारी च कालिकश्रुत चोद्घाटयैरप्पां पठति, प्रान्तदेवताऽप्यमाधिना योजयेत् १४, सरजस्कपाणिपादो भवति सरजस्कपाणिपाद् मह रजसा सरजस्क अस्थिद्वलात् स्पष्टिल सक्कामन् न प्रमाजयति स्पष्टिलादपि अस्थिद्वलात् कृष्णभूमादिषु विभाषा समरजस्कपाणिपाद् मसरजस्काम्पा इत्याभ्यां भिक्षां गृह्णाति अथवाऽनन्तर्हिनायां पृष्ण्यां निषीदनादि कुर्वन् ससरजस्कपाणिपादो भवति १५, पाच्छ करोति-कलहबोल करोति विकालेऽपि महता शब्देनैव पठति वैरागिन् वा गार्हस्थ्यभाषां भाषते १६, कलहकर इति आत्माना कलह करोति

तं करेइ जेण कलहो भवइ, झंझकारी य जेण २ गणस्स भेओ भवइ सवो वा गणो झंझविओ अच्छइ तारिसं भासइ करेइ वा, सूरप्पमाणभोइत्ति सूर एव पमाणं तरस्स उदियमेत्ते आरद्धो जाव न अत्थमेइ ताव भुंजइ सज्झायमाई ण करेति, पडिचोइओ रूसइ, अजीरगाई य असमाहि उप्पज्जइ, एमणाऽसमिएत्ति अणेसणं न परिहरइ पडिचोइओ साहूहिं ममं भंडइ, अपरिहरतो य कायाणमुवरोहे वट्टइ, वट्टंतो अप्पाणं असमाहीए जोएइत्ति गाथात्रयसमासार्थः ॥ विस्तरस्तु दशाख्याद् ग्रन्थान्तरादवसेय इति,

एक्कवीसाए सवलेहिं वावीसाए परीसहेहिं तेवीसाए सयगडज्झयणेहिं चउवीसाए देवेहिं पंचवीसाए भावणाहिं छवीसाए दसाकप्पववहारणं उद्देसणकालेहिं सत्तावीसविहे अणगारचरित्ते अट्ठावीसविहे आयारक्कप्पे एगूणतीसाए पावसुयपसंगेहिं तीसाए मोहणियठाणेहिं एगतीसाइ सिद्धाइगुणेहिं यत्तीसाए जोगसंगहेहिं (सूत्रं)

एकविंशतिभिः शवलैः क्रिया प्राग्वत्, तत्र शवलं चित्रमाख्यायते, शवलचारित्रनिमित्तत्वात् करकर्मकरणादयः क्रियाविशेषाः शवला भण्यन्ते, तथा चोक्तं—अवराहंमि पयणुए जेण च मूलं न वच्चई साह । सवलेंति तं चरित्तं सहा सवलत्तणं वेत्ति ॥ १ ॥ तानि चैकविंशतिशवलस्थानानि दर्शयन्नाह—

१ तत्करोति येन कलहो भवति १७, झंझकारी च येन येन गणस्य भेदो भवति सङ्घो वा गणो झञ्झितो वर्त्तते तादृश भाषते करोति वा १८, सूर्यप्रमाणभो जीति सूर्य एव प्रमाणं तस्योदयमात्रादवस्थं यावत् नास्तमयति तावत् भुनक्ति स्वाध्यायादि न करोति, प्रतिचोदितो रप्पयति, अजीणत्वादि चासमाधिरूपधत्ते १९, एण्णाऽसमित्त हत्थनेपणां न परिहरति प्रतिचोदित साधुभि सम कलहयति, अपरिहरश्च कायानामुपरोधे वर्त्तते, वर्त्तमान आत्मानमसमाधिना योजयति २०, अप-

तजह व हत्थकम्म कुद्धते मेहुण च सेवते । राइ च भुंजमाणे आहकम च भुजते ॥ १ ॥ ततो य रौप्यपिंड कीय पामिच अभिहंड छेज । भुजते सवले उ पचत्तियअभिक्खभुंजइ य ॥ २ ॥ छम्मासम्भतरओ गणा गण सकम करेते १ । मासम्भतर तिणिण य दगलेवा ऊ करेमांणे ॥ ३ ॥ मासम्भतरओ वा माइठानाह तिष्ठि करेमांणे । पाणाइवायवट्टि कुंजते मुस वयते ४ ॥ ४ ॥ गिण्हते य अदिण्ण औउट्टि तह अणतरहियाए । पुउवीय ठाणसेज निसीरियं वाणि चेतेइ ॥ ५ ॥ एव ससणिद्धाए ससरक्खाचित्तमतमिललेलु । कोलावामपइडा कोल घुणा तेसि आवासो ॥ ६ ॥ सउसपाणसवीओ जाव उ सताणए भवे तहिय । ठाणाइ चेयमाणो सबले आउट्टिआए उ ॥ ७ ॥ औउट्टि मूलकदे पुप्फे य फले य धीयहरिए य । भुजते सउलेए तदेव सवच्छरस्सतो ॥ ८ ॥ दुई दगलेवे कुब्ब तह माइठान दस य वैरिसन्तो । आउट्टिय सीउदग चधारियहत्थमसे य ॥ ९ ॥ दधोए भायणेण व दीयत भत्तपाण घेत्तूण । भुजह सवलो एसो हगवीसो होइ नोयवो ॥ १० ॥

आसां व्याख्या—हत्थकम्मं सयं करेति परेण वा करेते सवले १, मेहुणं च दिवाइ ३ अङ्कमाइसु तिसु सालंबणे य सेवंते सवले २, राइ च भुंजमाणेत्ति, एत्थ चउभंगो—दिया गेणइ दिया भुंजइ हा[४] अतिक्रमाइसु ४ सवले, सालंबणे

० राधे प्रतनुके येन तु न मूलं व्रजति साधु । शबल्यति तत् चारित्रं तस्मात् शबलत्वं व्रजते ॥ १ ॥ तद्यथा तु हस्तकर्म कुर्वति मैथुनं च सेवमाने । रात्रौ च भुञ्जाने आधायकं च भुञ्जाने ॥ १ ॥ ततश्च राजपिण्डं क्रीतं प्रामिस्य अभिहृतमाच्छेद्यम् । भुञ्जाने शयलस्तु प्रत्याप्यायाभीक्ष्णं भुनक्ति च ॥ २ ॥ पणमास्थानन्तरतो गणाद् गणं सक्रमं कुर्वन् । मासाभ्यन्तरे ग्रीष्मं दकलेपास्तु कुर्वन् ॥ ३ ॥ मासाभ्यन्तरतो वा मातृस्थानानि ग्रीणि कुर्वन् । प्राणातिपातमाहुः पण्यं ययं नृपा वदन् ॥ ४ ॥ गृह्णाति चादत्तं आकुट्टया तयाऽनन्तर्हितायां । पृष्ण्यां स्थानं दार्यां नैवेधिकीं वाऽपि करोति ॥ ५ ॥ एव सजिग्घायां सरजस्कचित्तं उच्छिच्छिलालेलुति । कोलावासं प्रतिष्ठा कोला घुणास्तेयमावासं ॥ ६ ॥ साण्डसंप्राणसवीजो यावत् ससतानको भवेत् तत्र । स्थानादि कुर्वन् शबल आकुट्टयेव ॥ ७ ॥ आकुट्टया मूलकन्दान् पुष्पाणि च फलाणि च बीजहरितानि च । भुञ्जानं शबल एव तथैव सवसरस्यान्तं ॥ ८ ॥ दश दकलेपान् कुर्वन् तथा दश मातृस्थानानि च वर्पन्त । आकुट्टया शीतोदकं प्रलम्बिते (अल्पवृष्टे) हस्तमाप्रेण च ॥ ९ ॥ दूर्ग्यां भाजनेन वा (उदकाद्रेण) दीयमानं भक्षणं गृहीत्वा । भुनक्ति शबल एव एकविंशतितमो भवति ज्ञातव्यः ॥ १० ॥ हस्तकर्म स्वयं करोति परेण वा कारयति शबलो मैथुनं च विष्णुादि अतिक्रमादिभिस्त्रिभिः सालम्बनश्च सेवमानं शबलं, रात्रौ च भुञ्जाने, अत्र चतुर्भङ्गो—दिया गृह्णाति दिवा भुञ्जे ४ अतिक्रमादिषु शबलं सालम्बने

आवश्यकहारिभट्टीया

पुण जयणाए, संनिहिमाईसु पडिमेवणाए चेव, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं ३, 'आहाकंमं च भुंजंते' प्रकटार्थ ४ रायपिड ५ कीयद पामिच्च ७ अभिहड ८ अच्छेज्ज ९ पसिद्धा 'पच्चक्खियभिकख भुंजइ य' असइ पच्चक्खिय २ भुंजए सवले १०, अंतो छण्हं मासाणं गणाओ गणमंकमं करंते सवले अण्णत्थ णाणदंसणचरित्तट्ठयाए ११, 'मासवभंतर तिणिण य दगलेवे ऊ करेमाणे' लेवोत्ति नाभिप्पमाणमुदगं, भणियं च—“जंघद्धा संघट्ठो णाभी लेवो परेण लेवुवरि”त्ति, अंतो मासस्स तिन्नि उदगलेवे उत्तरते सवले १२, तिणिण य माइट्ठाणाइं पच्छायणाईणि कुणमाणे सवले १३, आउट्टिआए—उपेत्य पुढवाइ पाणाइवायं कुणमाणे सवले १४, मुमं वयंते सवले १५, अदिण्णं च गिण्हमाणे सवले १६, अणंतरहियाए सच्चित्तपुढवीए ठाणं काउस्सगं सेज्जं सयणं निसीहियं च कुणमाणे सवले, मसणिद्धे दगेण ससरक्खा पुढविरएण, चित्तमंतसिला सचेयणा मिलत्ति भणियं होत्ति, लेहू लेहू, कोला—घुणा तेसिमावासो घुणखडयं कट्ठं, तत्थ ठाणाइं करेमाणे सवले, एवं सह अंडाईहिं जं तत्थवि ठाणाइ

१ पुनर्यतनया, सत्तिप्यादे प्रतिपेवणायामेव, आधाकर्मणि च भुजाने, राजपिण्ड क्रीत प्रामित्य अभिहृत आच्छेद्य प्रसिद्धानि प्रत्याग्यायाभीक्ष्ण भुनक्ति च—अमरून् प्रत्याग्याय २ भुञ्जे शबल, अन्त पण्णा मासाना गणात् गणसकमं कुर्वन् शबल अन्यत्र ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्, मासाभ्यन्तरे श्रीश्रोदकलेपान् कुर्वन्, लेप इति नाभिप्रमाणमुदक, भणित च—जन्नापि सघटो नाभिलेप परतो लेपोपरीति, अन्त मासस्य श्रीशुदकलेपानुत्तरन् शबल, ग्रीणि च मात् ग्यानानि प्रच्छादनादीनि कुर्वन् शबल, ज्ञात्वा पृथ्व्यादिप्राणानिपात कुर्वन् शबल, सृष्टा वदन् शबल, अदत्त च गृह्णन् शबल, अनन्तहिताया सचित्त पुत्रा ग्यान कायोत्पगं शय्या (वसनि) शयन नैपेधिकां च कुर्वन् शबल, समिग्धोदकेन सरजस्क पृथ्वीरजमा चित्तमती शिला सचेतना शिलेति भणित भवति, लेहू—लेहू, कोला—घुणा तेपामावासो घुणखादित काष्ठ, तत्र स्थानादि कुर्वन् शबल, एव सहाण्डादिभि यत् तत्रापि स्थानादि चेएमाणो सवले १७, आउट्टिआए मूलाई भुंजंते सवले १८, वरिसस्संतो दस दगलेवे य माइट्ठाणाइं कुंवंते सवले, १९-२० सीओदग-प्रघारिय हत्थमत्तेण गलंतेणंति भणियं होइ, एवं दवीए गलंतीए भायणेण य दिज्जंतं घेत्तूण भुंजमाणे सवले २१ अयं च समामार्थः व्यासार्थस्तु दशाख्यग्रन्थान्तरादवसेयः, एवमसम्मोहार्थं दशानुसारेण सवलस्वरूपमभिहितं, सद्ब्रह्मणिकारस्त्वेवमाह—

वरिसतो दंस मासस्स तिन्नि दगटेवमोइठाणोइ । आउट्टिया करंतो वेहालियादिण्णमेहुण्णे ॥ १ ॥

निसिभत्तकर्मनिर्वेपिड कीयमोइ भंभिकखंसवरिई । कदाई 'भुजते उदवलहत्थाइ गहिण च ॥ २ ॥

सच्चित्तसिलाकोले परविणिवाइ सत्तिणिद्ध संसरक्खो । छम्मासतो गणसकंमं च कैरकममिह सवले ॥ ३ ॥

अस्य गाथात्रयस्यापि व्याख्या प्राप्तिरूपितसवलानुसारेण कार्या । द्वाविंशतिभिः परीपहै, क्रिया पूर्ववत्, तत्र “मार्गा-च्यवननिर्जरार्थं परिपोढव्याः परीपहाः” (तच्चा० अ० ९ सू० ८) सम्यग्दर्शनादिमार्गाच्यवनार्थं ज्ञानावरणीयादिकर्म-निर्जरार्थं च परि—समन्तादापतन्तः ध्रुत्पिपासादयो द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षाः सोढव्याः—सहितव्या इत्यर्थः, परीपहास्तान् स्वरूपेणाभिधित्सुराह—

सुहां पिवासां सीर्वेणह दसाचेला रईत्थिओ । चरियांनिसीहियां सेज्जा अँकोस वेह जायणो ॥ १ ॥

१ कुर्वन् शबल, ज्ञात्वा मूलादि भुजान शबल, वर्षस्यान्तर्दश दकलेपान् दश च मातृस्थानानि कुर्वन् शबल, शीतोदकाद्ब्रह्ममात्राभ्यां गलद्व्यामिति भणित भवति, एव दृष्यां गलन्त्या भाजनेन च दीयमान गृहीचा भुजान शबल

अँलाभ रोई तणफासा मँलसफौरपरिसहा । पैण्णा अँण्णाणसमँत इह यावीस परीसहा ॥ २ ॥

व्याख्या—ध्रुत्परीपह—ध्रुद्वेदनामुदितामशेषवेदनातिशायिनीं सम्यग्विपहमाणस्य जठरान्त्रविदाहिनीमागमविहितेना-न्धसा शमयतोऽनेपणीयं च परिहरतः ध्रुत्परीपहजयो भवति, अनेपणीयग्रहणे तु न विजितः स्यात् ध्रुत्परीपहः, १, एवं पिपासापरीपहोऽपि द्रष्टव्यः २, 'सीय'त्ति शीते महत्यपि पतति जीर्णवसनः परित्राणवर्जितो नाकल्प्यानि वासांसि परिगृह्णीयात् परिभुञ्जीत वा, नापि शीतातोऽग्निं ज्वालयेत् अन्यज्वालितं वा नाऽऽसेवयेत्, एवमनुतिष्ठता शीतपरीप-हजयः कृतो भवति ३, 'उण्ह' उष्णपरितप्तोऽपि न जलावगाहनस्नानव्यजनवातादि वाञ्छयेत्, नैवातपत्राद्युष्णत्राणा-याऽऽददीतेति, उष्णमापतितं सम्यक् सहेत, एवमनुतिष्ठतोऽपि परीपहजयः कृतो भवति ४, 'दंस'त्ति दंशमशकादिभिर्द-श्यमानोऽपि न ततः स्थानादपगच्छेत्, न च तदपनयनार्थं धूमादिना यत्तेत, न च व्यजनादिना निवारयेदिति, एवम-नुतिष्ठता दंशपरिपहजयः कृतो भवति ५, एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या, 'अचेल'त्ति अमहाधनमूल्यानि खण्डितानि जीर्णा-नि च वासांसि धारयेत् न च तथाविधो दैन्यं गच्छेत्, तथा चागमः—'परिजुणोहि वत्थेहि, होक्खामित्ति अचेलए । अदुवा सचेलए होक्खं, इति भिक्खू न चितए ॥ १ ॥' इत्यादि ६, 'अरति'त्ति विहरतस्तिष्ठतो वा यद्यरतिरुपघटते तत्रो-त्पन्नारतिनाऽपि सम्यग्धर्मारामरतेनैव संसारस्वभावमालोच्य भवितव्यं, 'इत्थीउ'त्ति न स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानहसितल-लितनयनविभ्रमादिचेष्टा चिन्तयेत्, न जातुचिच्चक्षुरपि तासु निवेशयेत् मोक्षमार्गार्गलासु कामबुद्ध्येति ८, 'चरिय'त्ति

१ परिजीर्णेषु वस्त्रेषु भविष्याम्यचेलक । अथवा सचेलको भविष्यामीति भिन्नं चिन्तयेत् ॥ १ ॥

वर्जितालस्यो ग्रामनगरकुलादिप्रनियतवसतिनिर्ममत्वः प्रतिमानं चर्यामाचरेदिति ९, 'निसीहिय'त्ति निपीदन्त्यस्यामिति निपद्या-स्थानं तत् स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितां वसतिं सेवेत पश्चाद्भाविनस्त्विष्टानिष्टोपमर्गान् सम्यगधिमहेत १०, 'मेज्ज'त्ति शय्या संस्तरकः—चम्पकादिपट्टो मृदुकठिनादिभेदेनोच्चावचः प्रतिश्रयो वा पांशुत्करप्रचुरः शिशिरो बहुधर्मको वा तत्र नोद्विजेत ११, 'अक्कोस'त्ति आक्कोशः—अनिष्टवचनं तच्छ्रुत्वा सत्येतरालोचनया न कुप्येत १२, 'वह'त्ति वधः—ताडनं पाणिपाणिंलताकशादिभिः, तदपि शरीरमवश्यंतया विध्वंसत एवेति मत्वा सम्यक् सहेत, स्वकृतकर्मफलमुपनतमित्येवमभिसंचिन्तयेत् १३, 'जायण'त्ति याचनं—मार्गणं, भिक्षोर्हि वस्त्रपात्रान्नपानप्रतिश्रयादि परतो लब्धव्यं सर्वमेव, शालीनतया च न याज्यां प्रत्याद्रियते, साधुना तु प्रागल्भ्यभाजा सज्जाते कार्ये स्वधर्मकायपरिपालनाय याचनमवश्यं कार्यमिति, एवमनुतिष्ठता याज्यापरीपहजयः कृतो भवति १४, 'अलाभ'त्ति याचितालाभेऽपि प्रसन्नचेतसैवाविकृतवदनेन भवितव्यं १५, 'रोग'त्ति रोगः—ज्वरातिसारकासश्वामादिस्तस्य प्रादुर्भावे सत्यपि न गच्छनिर्गताश्चिकित्सायां प्रवर्तन्ते, गच्छवासिनस्त्वल्पवहुत्वालोचनया सम्यक् सहन्ते, प्रवचनोक्तविधिना प्रतिक्रियामाचरन्तीति, एवमनुतिष्ठता रोगपरीपहजयः कृतो भवति १६, 'तणफास'त्ति अशुपिरतृणस्य दर्भादेः परिभोगोऽनुज्ञातो गच्छनिर्गतानां गच्छनिवासिनां च, तत्र येषां शयनमनुज्ञातं निष्पन्नानां ते तान् दर्भान् भूमावास्तीर्य संस्तारोत्तरपट्टकौ च दर्भाणामुपरि विधाय शेरते, चौरापहतोपकरणा वा प्रतनुसंस्तारपट्टकावत्यन्तजीर्णत्वात्, तथाऽपि तं परुषकुशदर्भादितृणस्पर्शं सम्यक् सहेत १७, 'मल'त्ति स्वेदवारिसम्पर्कात्कठिनीभूतं रजो मलोऽभिधीयते, स वपुषि स्थिरतामितो ग्रीष्मोष्मसन्तापजनितधर्मजलादाद्रतां गतो दुर्गन्धिर्महान्तमुद्वेगमापादयति, तदपनयनाय न कदाचिदभिलपेत्—अभिलापं कुर्यात् १८, 'सक्कारपरीसहे'त्ति सत्कारो—भक्तपानवस्त्रपात्रादीनां परतो लाभः पुरस्कारः—सद्गतगुणोत्कीर्तनं वन्दनाभ्युत्थानासनप्रदानादिव्यवहारश्च, तत्रासत्कारितोऽपुरस्कृतो वा न द्वेषं यायात् १९, 'पण्ण'त्ति प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा—बुद्धयतिशयः, तत्प्राप्तौ न गर्वमुद्धहेत् २०, 'अण्णाणं'त्ति कर्मविपाकजादज्ञानान्नोद्विजेत २१, 'असंमत्तं'त्ति असम्यक्त्वपरीपहः, सर्वपापस्थानेभ्यो विरतः प्रकृष्टतपोऽनुष्ठायी निःसङ्गश्चाहं तथापि धर्माधर्मात्मदेवनारकादिभावान्नेक्षे अतो मृषा समस्तमेतदिति असम्यक्त्वपरीपहः, तत्रैवमालोचयेत्—धर्माधर्मौ पुण्यपापलक्षणौ यदि कर्मरूपौ पुद्गलात्मकौ ततस्तयोः कार्यदर्शनानुमानसमधिगम्यत्वं, अथ क्षमाक्रोधादिकौ धर्माधर्मौ ततः स्वानुभवत्वादात्मपरिणामरूपत्वात् प्रत्यक्षविरोधः, देवास्त्वत्यन्तसुखासक्तत्वान्मनुष्यलोके कार्याभावात् दुष्पमानुभावाच्च न दर्शनगोचरमायान्ति, नारकास्तु तीव्रवेदनार्ताः पूर्वकृतकर्मोदयनिगडबन्धनवशीकृतत्वात्स्वतन्त्राः कथमायान्तीत्येवमालोचयतोऽसम्यक्त्वपरीपहजयो भवति, 'वावीस परीसह'त्ति एते द्वाविंशतिपरीपहा इति गाथाद्वयार्थः ॥त्रयोविंशतिभिः सूत्रकृताध्ययनैः, क्रिया पूर्ववत्, तानि पुनरमूनि—

उत्तरीयैकियट्ठेण आहारपरिणयेपच्चक्खणाकियरियो य । अण्णोरअह्णोरल्लद सोल्लेसाह च तेवीसं ॥ १ ॥

गाथा निगदसिद्धैव ॥ चतुर्विंशतिभिर्देवैः, क्रिया पूर्ववत्, तानुपदर्शयन्नाह—

भवणवणजोह्वेमाणिपा य दसअट्ठपंचणविहा । इह चववीसं देवा केह पुण भेति जरहता ॥ १ ॥

इयमपि निगदसिद्धैव ॥ पञ्चविंशतिभिर्भावनाभिः, क्रिया पूर्ववत्, प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणमहाव्रतसंरक्षणाय भाव्यन्त इति भावनाः, ताश्चेमाः—

हरियासमिप् सया जप्, उवेह मुजेज व पाणभोयण । आयाणनिवलेवदुगुछ सजप्, समाहिप् संजमप् मणोवह् ॥ १ ॥ अहस्ससच्चे अणुवीह् मासप्, जे कोहलोहभयमेव वज्जप् । स दीहराय ससुपेहिया सिया, मुणी हु मोस परिवज्जप् सया ॥ २ ॥ सयमेव व उग्गहजायणे, घटे मतिम निसम्म सह भिक्खु उग्गह । अणुण्णविय मुजिज्ज पाणभोयण, जाहता साहमियाण उग्गह ॥ ३ ॥ आहारयुत्ते अबिभूसियप्पा, इत्थि न निज्जाह् न सयवेजा । बुद्धो मुणी सुद्धकह न कुज्जा, धम्माणुपेही सधप् भभचेरं ॥ ४ ॥ जे सहस्वरसगधमागप्, फासे य संपप्प मणुण्णपावप् । गिहीपदोसं न करेज पडिप्, स होह व्ते विरप् अकिच्चेण ॥ ५ ॥

गाथाः पञ्च, आसां व्याख्या—ईरणम् ईर्या, गमनमित्यर्थः, तस्यां समितः—सम्यगित ईर्यासमितः, ईर्यासमितता प्रथमभावना यतोऽसमितः प्राणिनो हिसेदतः सदा यतः—सर्वकालमुपयुक्तः सन् 'उवेह मुजेज व पाणभोयणं' 'उवेह'त्ति अवलोक्य भुञ्जीत पानभोजनं, अनवलोक्य भुञ्जानः प्राणिनो हिसेत, अवलोक्य भोक्तव्यं द्वितीयभावना, एवमन्यत्राप्यक्षरगमनिका कार्या, आदाननिक्षेपौ-पात्रादेर्ग्रहणमोक्षौ आगमप्रसिद्धौ जुगुप्सति—करोत्यादाननिक्षेपजुगुप्सकः, अजुगुप्सन् प्राणिनो हिंस्यात् तृतीयभावना, संयतः—साधुः समाहितः सन् संयमे 'मणोवह'त्ति अदुष्टं मनः प्रवर्तयेत्, दुष्टं प्रवर्तयन् प्राणिनो हिंसेत् चतुर्थी भावना, एवं वाचमपि पञ्चमी भावना, गताः प्रथमव्रतभावनाः । द्वितीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते—'अहस्ससच्चे'त्ति अहास्यात्

भावश्यकहारिभट्टीया

सत्यः, हास्यपरित्यागादित्यर्थः, हास्यादनृतमपि ब्रूयात्, अतो हास्यपरित्यागः प्रथमभावना, अनुविचिन्त्य-पर्यालोच्य भाषेत, अन्यथाऽनृतमपि ब्रूयात् द्वितीयभावना, यः क्रोधं लोभं भयमेव वा त्यजेत्, स इत्थम्भूतो दीर्घरात्रं-मोक्षं ममु-
पेक्ष्य-सामीप्येन (इष्टा) दृष्ट्वा 'सिया' स्यात् मुनिरेव मृषां परिवर्जितं सदा, क्रोधादिभ्योऽनृतभाषणादिति भावनात्रयं, गता
द्वितीयव्रतभावनाः । तृतीयव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते- 'स्वयमेव' आत्मनैव प्रभुं प्रभुसंदिष्टं वाऽधिकृत्य अवग्रहयाज्ञायां प्रव-
र्तते अनुविचिन्त्यान्यथाऽदत्तं गृहीयात् प्रथमभावना, 'घडे मइमं निसम्म'ति तत्रैव तृणाद्यनुज्ञापनायां चेष्टेत मतिमान्
निशम्य-आकर्ण्य प्रतिग्रहदातृवचनमन्यथा तददत्तं गृहीयात्, परिभोग इति द्वितीया भावना, 'सइ भिक्खु उग्गहं'ति
सदा भिक्षुरवग्रहं स्पष्टमर्यादयाऽनुज्ञाप्य भजेत, अन्यथाऽदत्तं संगृहीयात्, तृतीया भावना, अनुज्ञाप्य गुरुमन्यं वा
भुञ्जीत पानभोजनम्, अन्यथाऽदत्तं गृहीयात् चतुर्थी भावना, याचित्वा साधर्मिकाणामवग्रहं स्थानादि कार्यमन्यथा
तृतीयव्रतविराधनेति पञ्चमी भावना, उक्तास्तृतीयव्रतभावनाः । साम्प्रतं चतुर्थव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते- 'आहारगुत्ते'ति
आहारगुप्तः स्यात् नातिमात्रं स्निग्धं वा भुञ्जीत, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात् प्रथमा भावना, अविभूषितात्मा
स्याद्-विभूषां न कुर्याद्, अन्यथा ब्रह्मव्रतविराधकः स्यात् द्वितीया भावना, स्त्रियं न निरीक्षेत तदन्यतिरेकादिन्द्रि-
याणि नाऽऽलोकयेद्, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् तृतीया भावना, 'न संथवेज्'ति न रुयादिसंसक्तां वसतिं सेवेत,
अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् चतुर्थी भावना, बुद्धः-अवगततत्त्वः मुनिः-साधुः क्षुद्रकथां न कुर्यात् स्त्रीकथां स्त्रीणा
वेति, अन्यथा ब्रह्मविराधकः स्यात् पञ्चमी भावना, 'धम्म (धम्माणु) पेही संघए वंभचेरं'ति निगदसिद्धम्, उक्ताश्चतुर्थव्र-
तभावनाः । पञ्चमव्रतभावनाः प्रोच्यन्ते-यः शब्दरूपरसगन्धानागतान्, प्राकृतशैल्याऽलाक्षणीकोऽनुस्वारः, स्पर्शाश्च
संप्राप्य मनोज्ञापकान्-इष्टानिष्टानित्यर्थः, गृह्णिम्-अभिष्वङ्गलक्षणां, प्रद्वेषः प्रकटस्तं न कुर्यात् पण्डितः, स भवति
दान्तो विरतोऽकिञ्चन इति, अन्यथाऽभिष्वङ्गादेः पञ्चममहाव्रतविराधना स्यात्, पञ्चापि भावनाः, उक्ताः पञ्चमहाव्रतभा-
वनाः, अथवाऽसम्मोहार्थं यथाक्रमं प्रकटार्थाभिरेव भाष्यगाथाभिः प्रोच्यन्ते- "पणवीस भावणाओ पंचण्ह महवयाणमे
याओ । भणियाओ जिणगणहरपुजोहिं नवर सुत्तमि ॥ १ ॥ इरियासमिइ पढमा आलोइयभत्तपाणभोई य । आयाण-
भंडनिकखेवणा य समिई भवे तइया ॥ २ ॥ मणसमिई वयसमिई पाणइवायंमि होति पंचेव । हासपरिहारअणुवीइ
भासणा कोहलोहभयपरिण्णा ॥ ३ ॥ एस मुसावायस्स अदिन्नदाणस्स होतिमा पंच । पहुसंदिट्ठ प्हू वा पढमोग्गह जाए
अणुवीई ॥ ४ ॥ उग्गहणसील विइया तत्थोग्गेणहेज्ज उग्गहं जहियं । तणडगलमल्लगाई अणुण्णवेज्जा तहिं तहियं ॥ ५ ॥
तच्चमि उग्गहं तू अणुण्णवे सारिउग्गहे जा उ । तावइय मेर काउं न कप्पई वाहिरा तस्स ॥ ६ ॥ भावण चउत्थ साहं-
मियाण सामण्णमण्णपाणं तु । संघाडगमाईणं भुंजेज्ज अणुण्णवियए उ ॥ ७ ॥ पंचमियं गंतूणं साहम्मियउग्गहं अणुण्ण-
विया । ठाणाई चेएज्जा पंचेव अदिण्णदाणस्स ॥ ८ ॥ वंभवयभावणाओ णो अइमायापणीयमाहारे । दोच्च अविभूस-
णा ऊ विभूसवत्ती न उ हवेज्जा ॥ ९ ॥ तच्चा भावण इत्थीण इंदिया मणहरा ण णिज्झाए । सयणासणा विचिन्ता इत्थि-
पसुविवज्जिया सेज्जा ॥ १० ॥ एस चउत्था ण कहे इत्थीण कहं तु पंचमा एसा । सद्वा रूवा गंधा रसफासा पंचमी एए
॥ ११ ॥ रागदोसत्रिवज्जण अपरिगहभावणाउ पंचेव । सद्वा पणवीसेया एयासु न वट्ठियं जं त ॥ १२ ॥"

पङ्क्तिगतिभिर्दशाकल्पव्यवहाराणामुद्देशनकालैः, क्रिया पूर्ववत्, तानेवोद्देशनकालान्-श्रुतोपचारान् दर्शयन्नाह
सङ्ग्रहणिकारः

दस उद्देशनकाला दसाण कप्पस्स होति छवेव । दस चेव व्यवहारस्स व्होति सद्धेवि छवीस ॥ १ ॥

निगदसिद्धा । सप्तविंशतिप्रकारेऽनगारचारित्रे सति-साधुचारित्रे सति तद्विषयो वा प्रतिपिद्धादिना प्रकारेण योऽ-
तिचारः कृत इति प्राग्वत्, सप्तविंशतिभेदान् प्रतिपादयन्नाह सङ्ग्रहणिकारः-

यथच्छक्तिमिदियाण च तिग्गहो भावकरणसत्त च । खमयाविरागयाविय मणसाहंण निरोहो य ॥ १ ॥

कायाण छक्क जोगाण लुत्तया वेयणाऽटियासणया । तह मारणतियऽटियासणा य एएऽनगारगुणा ॥ २ ॥

गाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या-व्रतपट्टं-प्राणातिपातादिविरतिलक्षणं रात्रिभोजनविरतिपर्यवसानम्, इन्द्रियाणां च
श्रोत्रादीनां निग्रहः-इष्टेतेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमित्यर्थः, भावसत्यं-भावलिङ्गम् अन्तःशुद्धिः, करणसत्यं च बाह्यं
प्रत्युपेक्षणादिकरणसत्यं भण्यते, क्षमा क्रोधनिग्रहः, विरागता लोभनिग्रहः, मनोवाक्कायानामकुशलानामकरणं कुशला-
नामनिरोधश्च, कायानां-पृथिव्यादीनां पट्टं सम्यगनुपालनविषयतयाऽनगारगुणा इति, संयमयोगयुक्तता, वेददा-
गीतादिलक्षणा तदभिसहना वा, तथा मारणान्तिकाऽभिसहना च-कल्याणमित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमित्यर्थः एते-
ऽनगारगुणा इति गाथाद्वयार्थः ॥ अष्टाविंशतिविध आचार एवाऽऽचारप्रकल्पः, क्रिया पूर्ववत्, अष्टाविंशतिभेदान् दर्शयति-

सत्यपरिण्णा लोभो विजओ य सोओसेणिज्ज समंत्त । आधति धुवविमोहो उवहाणसुय महापरिण्णा य ॥ १ ॥

पिण्डेलेणसिज्जि'रियो भासज्जाया य धैय्यपाएसा । उग्गहंपडिमा सत्तेहं'एय भौवणविमुत्तोओ ॥ २ ॥

उग्गहंयमणुग्गहंय आरुहंणा तिविहमो णिसीह हु । इय अट्टावीसविहो आचारपकप्पणामोऽय ॥ ३ ॥

सुत ११ विंशति तत् वैशिय च पापमुय भवणीरपिह । गभैर्गर्ह्यैरेतु भौत्रं यनुयेयगजुष ॥ २ ॥

१ किं भदन्त ! यो ग्लान प्रतिचरति स धन्य उताहो यो युष्मान् दर्शनेन प्रतिपद्यते ?, गौतम ! यो ग्लानं प्रतिचरति, तद् केनार्थेन भदन्तैव
मुच्यते ?, गौतम ! यो ग्लान प्रतिचरति स मां दर्शनेन प्रतिपद्यते, यो मां दर्शनेन प्रतिपद्यते

आवश्यकहारिभट्टीया

जे मं दंसणेण पडिचज्जइ से गिलाणं पडियरइत्ति, आणाकरणसारं खु अरहंताणं दंसणं, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं बुच्चइ—जे गिलाणं पडियरइ से मं पडिचज्जइ, जे मं पडिचज्जइ से गिलाणं पडिचज्जइत्यादि ६, तथा 'साहुं' तवरिंस अकम्म—बलात्कारेण धम्मा-ओ—सुयचरित्तभेयाओ जे महामोहपरिणामे भंसेतित्ति—विनिवारेइ उवट्ठियं—सामीप्येन स्थितं ७, नेयाउयस्स—नयनशीलस्य मग्गस्स—णाणादिलक्खणस्स दूसनपगारेण अप्पाणं परं च विपरिणामंतो अवगारंमि वट्ठइ, णाणे—'कैया वया य तेच्चिय' एवमाइणा, दंसणे 'एते जीवाणंता कहमसंखेज्जपएसियंमि लोयंमि ठाएज्जा १, एवमाइणा, चारित्ते 'जीववहुत्ताउ कहम-हिंसगत्तं चरणाभाव' इत्यादिना ८, तथा जिणाणं—तित्थगराणं अणंतणाणीणं—केवलीणं अवन्नं—निंदं जो महाघोरपरि-णामो 'पभासइ' भणति, कथं १, ज्ञेयाऽनन्तत्वात्सर्वार्थज्ञानस्याभाव एव, तथा च—'अज्जवि धावति णाणं अज्जवि लोओ अणंतओ होइ । अज्जवि न तुहं कोई पावइ सवण्णुयं जीवो ॥ १ ॥' एवमाइ पभासइ, न पुणज्जाणति जहा—'खीणा-वरणो जुगवं लोगमलोगं जिणो पगासेइ । ववगयघणपडलो इव परिमियं देसमाइच्चो ॥ १ ॥' ९, आयरियउवज्झाप

१ स ग्लान प्रतिचरतीति, भाज्ञाकरणसारमेवार्हतां दर्शन, तदेतेनार्थेन गौतमैवमुच्यते—यो ग्लान प्रतिचरति स 'मां प्रतिपद्यते यो मां प्रतिपद्यते स ग्लानं प्रतिपद्यते (प्रतिचरति) २। काया व्रताति च तान्येव । ३ एते जीवा अनन्ता कथमसरयेयप्रदेशिके लोके तिष्ठेयुः ? । ४ जीवबहुत्वाद् कथमहिंसकत्वमिति चरणाभाव ५ अद्यापि धावति ज्ञानमद्यापि लोकोऽनन्तको भवति । अद्यापि न तव कोऽपि प्रामोति सर्वज्ञतां जीव ॥ १ ॥ ६ क्षीणावरणो युगपद् लोकमलोकं जित् प्रकाशयति । व्यपगतवनपटल इव परिमित देशमादित्य ॥ १ ॥

पसिद्धे 'खिंसइ' निंदइ जच्चाईहिं, अवहुस्सुया वा एए तथावि अम्हेवि एएसिं तु सगासे किंपि कहंवि अवहारियंति 'मंदबुद्धीए' वालेत्ति भणियं होइ १०, 'तेसिमेव' य आयरिओवज्झायाणं परमवंधूणं परमोवगारीणं 'णाणीणं' न्ति गुणोवलक्खणं गुणेहिं पभा-विए पुणो तेसिं चैव कज्जे समुप्पण्णे 'समं न पडितप्पइ' आहारोवगरणाईहिं णोवजुज्जेइ ११, 'पुणो पुणो' त्ति असइ 'अहिरणं' जो तिसमाइ 'उप्पाए' कहेइ निवजत्ताइ 'तित्थभेयए' णाणाइमग्गविराहणत्थंति भणियं होइ १२, जाणं आहंमिए जोए—वसी-करणाइलक्खणे पवंजइ 'पुणो पुणो' असइत्ति १३, 'कामे' इच्छामयणभेयभिण्णे 'वमेत्ता' चइऊण, पव्वज्जमव्भुवगम्म 'पत्थेइ' अभिलसइ इहभविए—माणुस्से चैव अण्णभविए—दिवे १४, 'अभिकखणं २' पुणो २ बहुस्सुएऽहंति जो भासए, बहुस्सुए (बहुस्सुएण) अण्णेण वा पुट्ठो स तुमं बहुस्सुओ १, आरमंति भणइ तुण्हिको वा अच्छइ, साहवो चैव बहुस्सुएत्ति भणति १५, अतवस्सी तवस्मिन्ति विभासा १६, 'जायतेएण' अग्गिणा बहुजणं घरे छोटुं 'अंतो धूमेण' अन्विभतरे धूमं काऊण हिंसइ १७, 'अक्किच्च' पाणाइवायाइ अप्पणा काउं कयमेएण भासइ—अणस्स उत्थोभं देइ १८, 'नियडुवहिपणिहीए पलित्तं चइ' नियडी-अण्णहाकरणलक्खणा माया उवहीतं करेइ जेण तं पच्छाइज्जइ अण्णहाकयं पणिही एवंभूत एव (च) रइ, अनेन प्रकारेण 'पलित्तं चइ' वंचेइत्ति भणियं होइ १९, साइजोगजुत्ते य—अशुभमनोयोगयुक्तश्च २०, 'वेत्ति' भणइ सवं मुसं वयइ सभाए २१, 'अक्खीणइंझए सया' अक्षीणकलह इत्यर्थः, इंझा—कलहो २२, 'अद्धाणंमि' पंथे 'पवेसेत्ता' नेऊण विस्संभेण जो धणं-सुवण्णाई हरइ पाणिणं—अच्छिदइ २३, जीवाणं, विसंभेत्ता—उवाएण केणइ अतुलं पीई काऊण पुणो दारे—कलत्ते 'तस्सेव' जेण समं पीई कया तत्थ लुब्भइ २४, 'अभिकखणं' पुणो २ अकुमारे संते कुमारेऽहंति भासइ २५, एवमव-भयारिंमि विभासा २६, जेणेविस्सरियं नीए—ऐश्वर्यं प्रापित इत्यर्थः, 'वित्ते' धणे तस्सेव संतिए लुब्भइ २७, तप्पभाबुद्धिए वावि—लोगसंमयत्तणं पत्ते तस्सेव केणइ पगारेण अंतरायं करेइ २८ सेणावइं रायाणुत्तायं वा चाउरंतसामिं पसत्थारं—लेहारियमाइ भत्तारं वा विहिसइ रट्ठस्स वावि निगमस्स जहासंखं नायगं सेट्ठिमेव वा, निगमो—वणिसंघाओ २९, अप्प-स्समाणो माइट्ठाणेण पासामि अहं देवत्ति वा वए ३०, 'अवज्जेणं च देवाणं' जह किं तेहिं कामगहहेहिं जे अम्हं न उव-करंति, महामोहं पकुवइ कलुसियचित्तत्तणओ ३१, अयमधिकृतगाथानामर्थः । एकत्रिंशद्भिः सिद्धादिगुणैः, क्रिया पूर्ववत्, सित ध्मातमस्येति सिद्धः आदौ गुणा आदिगुणाः सिद्धस्यादिगुणाः सिद्धादिगुणाः, युगपद्भाविनो न क्रमभाविन इत्यर्थः, तानेवोपदर्शयन्नाह सद्ब्रह्मणिक्कारः—

पडिसेहेण सठाणज्जणगघरसकासवेए य । पणपणहुपणट्ठतिहा इगसीसमकायसंगरुहा ॥ १ ॥

अस्या व्याख्या—प्रतिपेधेन संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शवेदानां, कियद्देवानां १—पञ्चपञ्चद्विपञ्चाष्टत्रिभेदानामिति, किम् १—एकत्रिंशत्सिद्धादिगुणा भवन्ति, 'अकायसंगरुह'त्ति अकायः—अशरीरः असद्भिः—सद्भवर्जितः अरुहः—अजन्मा, एभिः सहै-कत्रिंशद्भवन्ति, तथा चोक्तं—'से ण दीहे ण हस्से ण वट्ठे न तंसे न चउरंसे न परिमंडले ५ न किण्हे न नीले न लोहिण न हालिहे न सुक्किले ५ न सुव्भिगंधे न दुव्भिगंधे २ न तित्ते न कडुए न कसाए न अंविने न महुरे ५ न कक्खडे न मउए

१ स न दीर्घं न ह्रस्वो न वृत्तो न ध्यक्तो न चतुरस्रो न परिमण्डलो न कृष्णो न नीलो न लोहितो न हारिद्रो न शुद्धो न सुरभिर्न दुर्गन्धो न तित्तो न कटुको न कषायो नास्यो न मधुरो न कर्कशो न मृदुर्न

आवश्यकहारिभद्रीया

न गरुण न लहुण न सीए न उण्हे न निद्धे न लुक्खे न काए ण संगे न रुहे न इत्थी न पुरिसे न नपुंसप," प्रकारान्तरेण सिद्धादिगुणान् प्रदर्शयन्नाह—

अहवा कमे णव दरिसणमि चत्तारि आउए पच । आहम अते सेसे दोदो णीणमिलायेण दगतीसं ॥ १ ॥

व्याख्या—“अथवे”ति व्याख्यान्तरप्रदर्शनार्थः, ‘कर्मणि’ कर्मविषया क्षीणाभिलापेनैकत्रिंशद्गुणा भवन्ति, तत्र नव दर्शनावरणीये, नवभेदा इति—क्षीणचक्षुर्दर्शनावरणः ४ क्षीणनिद्रः ५, चत्वार आयुर्के—क्षीणनरकायुष्कः ४ ‘पंच आ-इमे’ति आद्ये ज्ञानावरणीयाख्ये कर्मणि पञ्च—क्षीणाभिनिबोधिकज्ञानावरणः ५ ‘अंते’ति अन्त्ये—अन्तराये कर्मणि पञ्चैव क्षीणदानान्तरायः ५ शेषकर्मणि—वेदनीयमोहनीयनामगोत्रलक्षणे द्वौ द्वौ भेदौ भवतः, क्षीणसातावेदनीयः क्षीणासातावेदनीयः क्षीणदर्शनमोहनीयः क्षीणचारित्र्यमोहनीयः क्षीणाशुभनाम क्षीणशुभनाम क्षीणनीचगोत्रः क्षीणोच्चगोत्र इति गार्थाः ॥

द्वात्रिंशद्विद्योगसङ्ग्रहैः, क्रिया पूर्ववत्, इह युज्यन्त इति योगाः—मनोवाक्कायव्यापाराः, ते चाशुभप्रतिक्रमणाधिका-रात्प्रशस्ता एव गृह्यन्ते, तेषां शिष्याचार्यगतानामालोचनानिरपलापादिना प्रकारेण सङ्ग्रहणानि योगसङ्ग्रहाः प्रशस्तयो-गसङ्ग्रहनिमित्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते, ते च द्वात्रिंशद्वन्ति, तदुपदर्शनायाह निर्युक्तिकारः—

आलोच्यणा निर्वलावे, आचर्डसु दढधम्मया । अणिसिओवहाणे यं, सिक्खौ णिप्पडिकम्मया ॥ १२७४ ॥

१ गुरन् लघुर्न शीतो नोष्णो न क्षिप्तो न रुक्षो न कायवान् न सङ्गवान् न रहो न स्त्री न पुरुषो न नपुंसक

अण्णायया अलोहे यं, तित्तिक्खौ अज्जवे सुडं । सम्मदिट्ठी सैमाही य, आयारे विणओवए ॥ १२७५ ॥

“धिई मई य” संवेगे, पणिही सुविहि” संवरे । अत्तदोसोवसंहारो, सव्वकामविरत्तिया ॥ १२७६ ॥

पच्चक्खौणो विउस्सगे, अप्पमाए लवालवे । ज्ञाणसंवरजोगे य, उदए मारणंतिए ॥ १२७७ ॥

संगाणं च परिण्णो, पायच्छित्तकरणे इय । आराहणा य मरणंति, वत्तीसं जोगसंगहा ॥ १२७८ ॥

आसां व्याख्या—‘आलोच्य’ति प्रशस्तमोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याय सम्यगालोचना दातव्या १, ‘निरव-लावे’ति आचार्योऽपि प्रशस्तमोक्षसाधकयोगसङ्ग्रहायैव दत्तायामालोचनायां निरपलापः स्यात्, नान्यस्मै कथयेदित्यर्थः, एकारान्तश्च प्राकृते प्रथमान्तो भवतीत्यसकृदावेदितं यथा—‘कयरे आगच्छइ दित्तरूवे’इत्यादि २, ‘आवतीसु दढधम्म’ति तथा योगसङ्ग्रहायैव सर्वेण साधुनाऽऽपस्तु द्रव्यादिभेदासु दढधर्मता कार्या, आपस्तु सुतरां दढधर्मेण भवितव्यमित्यर्थः, ३, ‘अणिसिओवहाणे’ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैवानिश्रितोपधानं च कार्यम्, अथवाऽनिश्रित उपधाने च यत्नः कार्यः, उपद-धातीत्युपधानं—तपः न निश्रितमनिश्रितम्—ऐहिकामुष्मिकापेक्षाविकलमित्यर्थः, अनिश्रितं च तदुपधानं चेति समासः ४, ‘सिक्ख’ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैव शिक्षाऽऽसेवितव्या, सा च द्विप्रकारा भवति—ग्रहणशिक्षाऽऽसेवनाशिक्षा च ५, ‘निप्पडि-कम्म’ति प्रशस्तयोगसङ्ग्रहायैव निष्प्रतिकर्मशरीरता सेवनीया, न पुनर्नागदत्तवदन्यथा वर्तितव्यमिति ६ प्रथमगाथासमा-सार्थः ॥ ‘अन्नायय’ति तपस्यज्ञातता कार्या, यथाऽन्यो न जानाति तथा तपः कार्यं, प्रशस्तयोगाः सङ्गृहीता भवन्तीत्ये-तत् सर्वत्र योज्यं ७, ‘अलोहे’ति अलोभश्च कार्यः, अथवाऽलोभे यत्नः कार्यः ८, ‘तित्तिक्ख’ति तित्तिका कार्या, परीपहादि-जय इत्यर्थः ९, ‘अज्जवे’ति ऋजुभावः—आर्जवं तच्च कर्तव्यं १०, ‘सुड’ति शुचिना भवितव्यं, संयमवतेत्यर्थः ११, ‘सम्मदिट्ठि’ति सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः कार्या, सम्यग्दर्शनशुद्धेरित्यर्थः १२, समाधिश्च कार्यः, समाधानं समाधिः—चेतसः स्वास्थ्यं १३, ‘आचारे विणओवए’ति द्वारद्वयम्, आचारोपगः स्यात्, न मायां कुर्यादित्यर्थः १४, तथा विनयोपगः स्यात्, न मानं कुर्यादि-त्यर्थः १५, द्वितीयगाथासमासार्थः ॥ ‘धिई मई य’ति धृतिर्मतिश्च कार्या, धृतिप्रधाना मतिरित्यर्थः १६, ‘संवेगे’ति संवेगः कार्यः १७, ‘पणिहि’ति प्रणिविस्त्याज्या, माया न कार्येत्यर्थः १८, ‘सुविहि’ति सुविधिः कार्यः १९, ‘संवरे’ति संवरः कार्यः, न तु न कार्य इति व्यतिरेकोदाहरणमत्र भावि २०, ‘अत्तदोसोवसंहारे’ति आत्मदोषोपसंहारः कार्यः २१, ‘सव्वकामविरत्तय’ति सर्वका-मविरक्तता भावनीया २२, इति तृतीयगाथासमासार्थः ॥ ‘पच्चक्खौणो’ति मूलगुणउत्तरगुणविषयं प्रत्याख्यानं कार्यमिति द्वारद्वयं २३-२४, ‘विउस्सगे’ति विविध उत्सर्गो व्युत्सर्गः स च कार्य इति द्रव्यभावभेदभिन्नः, २५ ‘अप्पमाए’ति न प्रमादो-ऽप्रमादः, अप्रमादः कार्यः २६, ‘लवालवे’ति कालोपलक्षणं क्षणे २ सामाचार्यनुष्ठानं कार्यं २७, ‘ज्ञाणसंवरजोगे’ति ध्यानसंवरयोगश्च कार्यः, ध्यानमेव संवरयोगः, २८, ‘उदये मारणंतिए’ति वेदनोदये मारणान्तिकेऽपि न क्षोभः कार्य इति २९ चतुर्थगाथासमासार्थः ॥ ‘संगाणं च परिण्ण’ति सङ्गानां च ज्ञपरिज्ञाप्रत्याख्यानपरिज्ञाभावेन परिज्ञा कार्या ३०, ‘पायच्छित्तकरणे इय’ प्रायश्चित्तकरणं च कार्यं ३१ ‘आराहणा य मरणंति’ति आराधना च मरणान्ते कार्या, मरणकाल इत्यर्थः, ३२ एते द्वात्रिंशद् योगसङ्ग्रहा इति पञ्चमगाथासमासार्थः ॥ ॥ आद्यद्वाराभिधित्तयाऽऽह—

उजेणि अट्टणे खलु सीहगिरिसोपारए य पुहइवई । मच्छियमल्ले दूरल्लूविए फलिहमल्ले य ॥ १२७९ ॥

आवश्यकहारिभद्रीया

उज्जेणित्ति णयरी, तीए जियसत्तुरणो अट्टणो मल्लो अतीव वल्लं, सोपारए पट्टणे पुहइवई राया सिंहगिरी नाम मल्लवल्लहो, पतिवरिसमट्टणजओहामिएण अणेण मच्छियमल्ले कए जिएण अट्टणेण भरुगच्छाहरणीए दूरुल्लकूवियाए गामे फलिहमल्ले कएत्ति । एवमक्षरगमनिकाऽन्यासामपि स्वबुद्ध्या कार्या, कथानकान्येव कथयिष्यामः, अधिकृतगाथा-प्रतिवद्धकथानकमपि विनेयजनहितायोच्यते-उज्जेणीणयरीए जियसत्तू राया, तस्स अट्टणो मल्लो सबरज्जेसु अजेओ, इओ य समुदतीरे सोपारयं णयरं, तत्थ सीहगिरी राया, सो य मल्लानं जो जिणइ तस्स वहुं दवं देइ, सो य अट्टणो तत्थ गंतूण वरिसे २ पडायं गिणइ, राया चिंतेइ-एस अन्नाओ रज्जाओ आगंतूण पडायं हरइ, एस मम ओहावणत्ति पडिमल्लं मग्गइ, तेण एगो मच्छिओ दिट्ठो वसं पिवंतो, वलं च से विन्नासियं, नाऊण पोसिओ, पुणरवि अट्टणो आगओ, सो य किर महो होहितित्ति अणागयं चेव सयाओ णयराओ अप्पणो पत्थयणस्स अवल्लं भरिऊण अवावाहेणं एइ,

१ उज्जयिनी नगरी, तस्या जितशत्रुराजोऽट्टणो मल्लोऽतीव प्रलवान्, सोपारके पत्तने पृथ्वीपती राजा सिंहगिरिर्नाम मल्लवल्लभ, प्रतिवर्षमट्टनजया-पञ्चागितेनामेन मात्स्यिकमल्ले कृते जितेऽहनेन भृगुकच्छहरण्यां दूरीयकृषिकाग्रामे कार्पासिकमल्ल कृत इति । उज्जयिनीनगर्यां जितशत्रू राजा, तस्याह्नेनो महत् सर्वराज्येषु अजेय, इतश्च समुद्रतीरे सोपारक नगर, तत्र सिंहगिरी राजा, स च मल्लानां यो जयति तस्मै बहुद्रव्यं ददाति, स चाट्टनस्तत्र गत्वा वर्षे २ पताकां हरति (गृह्णाति), राजा चिन्तयति-एषोऽन्यस्माद् राज्यादागल्य पताकां हरति, एषा ममापञ्चाजनेति प्रतिमल्ल मार्गयति, तेनेको मात्स्यिको दृष्टो वसां पिबन्, बलं च तस्य परीक्षितं, ज्ञात्वा पोषितं, पुनरप्यट्टन आगतं, स च किल महो भविष्यतीति अनागत एव स्वस्माद् नगराद् आत्मन पत्थदनस्य गोर्णो मृत्वाऽन्यावाधेनायाति,

संपत्तो य सोपारयं, जुद्धे पराजिओ मच्छियमल्लेणं, गओ य सयं आवासं चिंतेइ, एयस्स बुद्धी तरुणयस्स मम हाणी, अण्णं मल्लं मग्गइ, सुणइ य-सुरट्टाए अत्थित्ति, एएण भरुयच्छाहरणीए गामे दूरुल्लकूवियाए करिसगो द्दिट्ठो-एगेण हत्थेण हलं वाहेइ एगेण फलहिओ उप्पाडेइ, तं च दट्ठूण ठिओ पेच्छामि से आहारति, आवल्ला मुक्का, भज्जा य से भत्तं गहाय आगया, पत्थिया, कूरस्स उज्झमज्जीए घडओ पेच्छइ, जिमिओ सण्णाभूमि गओ, तत्थवि पेच्छइ सव वत्थियं, वेगालिओ वसहिं तस्स य धरे मग्गइ, दिन्ना, ठिओ, संकहाए पुच्छइ, का जीविया ?, तेण कहिए भणइ-अहं अट्टणो तुमं ईमरं करेमिच्चि, तीसे भज्जाए से कप्पासमोल्लं दिन्नं, अवल्ला य, सा सवल्लज्जा उज्जेणिं गया, वमणविरेयणाणि कयाणि पोसिओ निजुद्धं च सिक्खाविओ, पुणरवि महिमाकाले तेणेव विहिणा आगओ, पढमदिवसे फलहियमल्लो मच्छियमल्लो य जुद्धे एगोवि न पराजिओ, राया विइयदिवसे होहितित्ति अइगओ, इमेवि सए सए आलए गया,

१ सम्राट्श्च सोपारक, युद्धे पराजितो मात्स्यिकमल्लेन, गतश्च स्वकमावासं चिन्तयति, एतस्य वृद्धिस्वरूपस्य मम हानि, अन्यं मल्लं मार्गयति, शृणोति च-शुराट्टायामस्तीति, एतेन भृगुकच्छहरण्यां ग्रामे दूरीयकृषिकाया कर्पको दृष्ट-एकेन हस्तेन हलं वाहयति एकेन कर्पासमुत्पादयति, तं च दट्टा स्थितं पश्यामि अस्याहारमिति बलीवर्द्धो मुक्को, भार्या च तस्य भक्त गृहीत्वाऽऽगता, प्रस्थिता, वृद्धादने कूरस्य घटं प्रेक्षते, जिमितं सज्जाभूमिं गतं, तत्रापि प्रेक्षते तस्य वस्त्रितं, वैकालिको वसति तस्यैव गृहे मार्गयति, दत्ता, स्थितं, सकयायां पृच्छति-का जीविका ?, तेन कथिते भणति-अहमट्टनस्वामीधरं करोमीति, तस्य भार्यायै तेन कर्पासमूल्यं दत्तं बलीवर्द्धो च, सा सवल्लवर्द्धोजयिनीं गता (साऽऽगच्छा, तौ उज्जयिनीं गतौ), वमनविरेचनानि कृतानि, पोषितो नियुद्धं च शिक्षितं, पुनरपि महिमकाले तेनैव विधिनाऽऽगतं, प्रथमदिवसे कर्पासमल्लो मात्स्यिकमल्लश्च युद्धे एकोऽपि न पराजित, द्वितीयदिवसे भविष्यतीति राजाऽस्तिगतं, इमावपि स्वकं आलये गतौ,

अट्टणेण फलहियमल्लो भणिओ-कहेहि पुत्ता ! जं ते दुक्खविचियं, तेण कहियं, मक्खित्ताऽक्खेवेणं पुणणवीकयं, मच्छियस्सवि रण्णा संमद्गा पेसिया, भणइ-अहं तस्स पिउपि ण विभेमि, को सो वराओ ?, वित्थियदिवसे समजुज्झा, तत्थियदिवसे अंबियपहारो वइसाहं ठिओ मच्छिओ, अट्टणेण भणिओ फलिहित्ति, तेण फलहिग्गाहेण गहिओ सीसे, तं कुंडियनालगंपिव एगंते पडियं, सक्कारिओ गओ उज्जेणिं, पंचलक्खणाण भोगाण आभागी जाओ, इयरो मओ, एवं जहा पडागा तहा आराहणपडागा, जहा अट्टणो तहा आयरिओ, जहा मल्लो तहा साहू, पहारा अवराहा, जो ते गुरुणो आलोएइ सो निस्तल्लो निवाणपडागं तेलोक्करंगमज्जे हरइ, एवं आलोयणं प्रति योगसइहो भवति । एए सीस गुणा, निरवलावस्स जो अन्नस्स न कहेइ एरिसमेतेण पडिसेवियंति, एत्थ उदाहरणगाहा-

दंतपुरदन्तचक्रे सचवदी दोहले य वणयरए । घणमित्त घणसिरी य पउमसिरी चेव दढमित्तो ॥ १२८० ॥

१ अट्टनेन कर्पासमल्लो भणितः-कथय पुत्र ! यत्ते दुःखं, तेन कथितं, ब्रह्मिणा अक्षेपेण पुनर्नवीकृतं, मात्स्यिकायापि राज्ञा समर्पका प्रेषिता, भणति-अहं तस्य पितुरपि न विभेमि, कः स वराकः, द्वितीयदिवसे समजुद्धौ तृतीयदिवसे महाराजौ वैशाखं स्थितो मात्स्यिकः, अट्टनेन भणितः-फलहितीति, तेन फलहिग्गाहेण गृहीतं शीर्षं, तत् कुण्डिकानालमिवैकान्ते पतितं, सक्कारितो गत उज्जयिनीं, पञ्चलक्षणाणां भोगानामाभागीजातः, इतरो मृतः, एव यया पताका तथाऽऽराधनापताका, ययाऽट्टनस्तथा आचार्यः, यया मट्टस्तथा साधुः, महारा अपराधाः, यत्स्थान् गुरुणामालोचयति स निश्चाय्यो निर्वो-णपताकां त्रैलोक्यरश्मये हरति, एवमालोचनां प्रति योगसंग्रहो भवति । एते शिष्यगुणा, निरपलापस्य-योऽन्यस्यै न कथयति-ईदमेतेन प्रतिसेवितमिति, अत्रोदाहरणगाथा ।

आवश्यकहारिभट्टीया

अस्या व्याख्या—कथानकादवसेया, तच्चेदं—दंतपुरे णयरे दंतचक्रो राया, सच्चरई देवी, तीमे दोहलो—वहं दंतमण
यासाए अभिरमिज्जइ १, रायाए पुच्छियं, दंतनिमित्तं घोमावियं रण्णा जहा—उचियं मोहं देमि, जो न देइ नग्ग राया
शरीरनिग्गहं करेइ, तत्थेव णयरे धणमित्तो वाणियओ, तस्म दो भारियाओ, धणसिरी महंती पडमसिरी तु उहगिया
दीययरी यत्ति, अण्णया सवत्तीणं भंडणं, धणसिरी भणइ—किं तुमं एवं गयिया १ किं तुज्ज म्हाओ अहियं, जहा मच्च-
वईए तहा ते किं पासाओ कीरेजा १, सा भणइ—जइ न कीरइ तो अहं नेवत्ति उवगरए (वरए) वारं वंधित्ता डिया,
राणियओ आगओ पुच्छइ—कहिं पडमसिरी १, दासीहिं कहियं, तत्थेव अद्यओ, पमाएड, न पमीयइत्ति, जइ नत्थि
न जीवामि, तस्स मित्तो दहमिच्चो नाम, सो आगओ, तेण पुच्छियं, सयं कहेइ, भणइ—कीरइ, मा इमाए मरंतीण
तुमं पि मरिज्जासि, तुमंमि मरंते अहं, रायाए य घोमावियं, तो पच्छन्नं काययं ताहे सो दहमिच्चो पुलिंदगपाउग्गणि

१ दन्तपुरे नगरे दन्तचक्रो राजा, सत्यवती देवी, तस्मा दंष्ट्रया कथं दन्तमये प्रामादेऽभिरमे, राजा पृष्ट, दन्तनिमित्तं घोषितं राजा यथा उचियं
मृत्युं ददाति, यो न दास्यति तस्य राजा शरीरं विभक्तं करोति, तत्रैव नगरे धात्रिभ्यो वणिजः, नगरे द्वे भार्ये, धात्रीभ्यश्च पद्मसिरी प्रियव्रता चेति, भगवता
सपत्न्योर्भण्डनं, धनध्रीर्भण्डनं—किं एवमेव गर्विता १ किं तव मत्तं अभिरु?, यथा सत्यवत्यामात्रं किं प्राप्ताद् कियते १, मा भगवि—यदि न कियते तदाऽहं तदे-
व्यपवरके द्वारं वज्रा गम्यता, धणिगामतं पृच्छति—य पद्मसिरी १, दासीभिः कथितं, तत्रैव धात्रिभ्यः, प्रमादयति, न प्रमीदतीति, यदि नान्ति न जीवामि, नग-
रं विज्जामि तो ताम्, स आगतं, तेन पृष्ट, सयं कथयति, भणति—कियतां, माऽस्यां प्रियमाणायां मरमि मृत्या, एयि प्रियमाणेऽहं, राजा च घोषितं, तत्त-
पच्छन्नं कर्तव्यं, तदा स दहमिच्चं पुलिन्दगपाउग्गणि

मणीयमलत्तगं कंकणं च गहाय अडविं गओ, दंता लद्धा पुंजो कओ, तेण तणपिंडिगाण मज्जे वंधित्ता मगडं
भरेत्ता आणीया, णयरे पवेसिज्जंतेसु वमहेण तणपिंडगा कट्टिया, तओ खडत्ति दंतो पडिओ, नगरगोत्तिणहिं दिट्ठो
गहिओ रायाए उवणीओ, वज्झो णीणिज्जइ, धणमित्तो सोऊण आगओ, रायाए पायवडिओ विजवेइ, जहा एण मए
आणाविया, सो पुच्छिओ भणइ—अहमेयं न याणामि कोत्ति, एवं ते अत्रोप्परं भणंति, रायाए सवत्तामविया पुच्छिया,
अभओ दिण्णो, परिकहियं, पूएत्ता विसज्जिया, एवं निरवलावेण होययं आवरिणं १ वित्तिओ—एगेण एगस्स हत्थे भाणं
वा किंचि पणामियं, अंतरा पडियं, तत्थ भाणिययं—मम दोसो ड्यरेणावि ममंति १ निरवलावेत्ति गयं २ । इयाणि आव-
ईसु दहधम्मत्तणं काययं, एवं जोगा संगहिया भवन्ति, ताओ य आवइओ चत्तारि, तं—दवावई ४, उदाहरणगाहा—

उज्जेणीए धणवसु अणगारे धम्मघोस चंपाए । अडवीए सत्थविज्जम चोसिरणं सिज्जणा चेव ॥ १२८१ ॥

१ मणिकं अलङ्कक कङ्कणाणि च गृहीत्याऽऽर्या गतं, दन्ता लब्धा पुञ्ज एतं, तेन गृणपिण्डीनां मध्ये यद्वा शक्यं भूत्वाऽऽनीता, नगरे प्रविश्यमा,
नेपु वृषभेण गृणपिण्ड्य इष्टा, तत्त एतद्वित्तं दन्तं पतितं, नगरगोत्तिवैष्टो गृहीतश्च, राजा उपनीतं, यध्यो निष्काशयते, धात्रिभ्यः धुरताऽऽगतं, राज-
पादयो पतितो विजयपति—यथा मयैते आनायिता, स पृष्टो भणति—अहमेन न जागामि क्व हति, एव तौ परस्परं भणत, राजा शपथशक्तौ पृष्टा, शभयं दत्तः
परिकथितं, पूजयिष्या विस्तृष्टौ । एव निरपलापेन भवितव्यं आचार्येण । द्वितीय—एकैर्नवस्य दन्ते भाजंनं वा किञ्चित्, अन्तरा पतितं, तत्र भणितव्यं—मम
दोष, इतरेणापि ममेति । निरपलापमिति गतम् २ । इदानीमापसु दहधर्मता कथंवा, एव योगा सगृहीता भवन्ति, ताश्चापदधत्त, तद्यथा—द्वयापद् ४,
उदाहरणगाथा—

अस्या व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—उज्जेणी णयरी, तत्थ वसू वाणियओ, सो चंपं जानुकामो उग्घोसणं कारेइ
जह [नाए] धन्नो, एयं अणुन्नवेइ धम्मघोसो नामणगारो, तेसु दूरं अडविमइगएसु पुलिंदेहि विलोलिओ सत्थो इओ
तइओ नट्ठो, सो अणगारो अण्णेण लोएण समं अडविं पविट्ठो, ते मूलानि खायंति पाणियं च पियंति, सो निमंतिज्जइ,
नेच्छइ आहारजाए, एगत्थ सिलायले भत्तं पच्चक्खायं, अदीणस्स अहियासेमाणस्स केवलणानमुप्पणं सिद्धो, दहधम्मयाए
जोगा संगहिया, एसा दवावई, खेत्तावई खेत्ताणं असईए कालावई ओमोदरियाइ, भावावईए उदाहरणगाहा—

महुराए जउण राया जउणावंकेण दंडमणगारे । वह्णं च कालकरणं सक्कागमणं च पव्वज्जा ॥ १२८२ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—महुराए णयरीए जउणो राया, जउणावंकं उज्जाणं अवरेण, तत्थ जउणाए कोप्परो
दिण्णो, तत्थ दंडो अणगारो आयावेइ, सो रायाए नितेण दिट्ठो, तेण रोसेण असिणा सीस छिन्नं, अन्ने भणंति—फलेण
आहओ, सवेहिवि मणुस्सेहि पत्थररासी कओ, कोवोदयं पइ तस्स आवई, कालगओ सिद्धो, देवागमण महिमाकरणं

१ उज्जयिनी नगरी, तत्र वसुधैकिं, स चम्पां यातुकाम उद्घोषणा कारयति, यथा धन्यः, एतमनुज्ञापयति धर्मघोषो नामानगरं, तेपु दूरमदीम
विगतेषु पुलिन्दैर्विलोहितं साथं इतस्ततो नष्टं, सोऽनगारोऽन्येन लोकेन सममर्त्यौ प्रविष्टं, ते मूलानि व्यादधितं पानीयं च पियन्ति, स निमन्त्यते, नेच्छ-
ति आहारजातं, एकत्र शिलातले भक्तं प्रस्थापयत, अदीनस्याध्यासीनस्य केवलज्ञानमुत्पन्नं सिद्धं, दहधर्मतया योगा सगृहीता, एसा द्वयापद्, क्षेत्राणां
क्षेत्राणामसति कालापद् भवमोदरिकादि भावापसु उदाहरणगाथा । २ महुरायां नगर्यां यमुनो राजा यमुनावक्रमुद्यानमपरस्तां, तत्र यमुनायां स्कन्धावरो दत्तः,
तत्र दण्डोऽनगरं आतापयति, स राजा निर्गच्छता इष्टः, तेन रोपेणासिना क्षीरं छिन्नं, अन्ये भणन्ति—धीजदूरेणाहं, सर्वेऽपि मनुष्ये प्रस्तराशि एतं,
कोवोदयं प्रति तस्य आपद्, कालगतं सिद्धं, देवागमनं महिमाकरणं

आवश्यकहारिभद्रीया

संक्रामणं पालएणं विमाणेण, तस्सवि य रण्णो अधिती जाया, वज्जेण भेसिओ सक्केण—जइ पवइसितो मुच्चसि, पवइओ, थेराण अंतिए अभिगहं गेण्हइ—जइ भिक्खागओ संभरामि ण जेमेमि, जइ दरजिमिओ ता सेसगं विगिंचामि, एवं तेण किर भगवया एगमवि दिवसं नाऽऽहारियं, तस्सवि दव्वावई, दंडस्स भावावई, आवईसु ददधम्मतत्ति गयं ३ । इयाणि अणिसिओवहाणेत्ति, न निश्रितमनिश्रितं, द्रव्योपधानं उपधानकमेव भावोपधानं तपः, सो किर अणिसिओ कायवो इह परत्थ य, जहा केण कओ ?, एत्थोदाहरणगाहा—

पाडलिपुत्त महागिरि अज्जसुहत्थी य सेट्ठि वसुभूती । वहदिस उज्जेणीए जियपडिमा एलकच्छं च ॥ १२८३ ॥

ईमीए वक्खाणं—अज्जथूलभदस्स दो सीसा—अज्जमहागिरी अज्जसुहत्थी य, महागिरी अज्जसुहत्थिस्स उवज्झाया, महागिरी गणं सुहत्थिस्स दाऊण वोच्छिण्णो जिणकप्पोत्ति, तहवि अपडिवद्धया होउत्ति गच्छपडिवद्धा जिणकप्परिकम्मं

१ शक्रागमन पालकेन विमानेन, तस्यापि च राज्ञोऽष्टतिजांता, वज्जेण भापित शक्केण—यदि प्रव्रजसि तर्हि मुच्यसे, प्रव्रजित, स्वविराणामन्तिकेऽपि ग्रह गृह्णाति—यदि भिक्षागत स्मरामि न जेमामि, यदि अर्धजिमितस्तदा शेष त्यजामि, एव तेन किल भगवतैकस्मिन्नपि दिवसे नाहृत, तस्यापि द्रव्यापत्, दण्डस्य भावापत्, आपत्सु दण्डधर्मेतेति गत ३ । इदानीमनिश्रितोपधानमिति, तत् किलानिश्रित कर्त्तव्य इह परत्र च, यथा केन कृत ? अत्रोदाहरणगाथा— २ अस्या व्याख्यान—आर्यसूत्रमदस्य द्वौ शिष्यौ—आर्यमहागिरिरार्यसुहन्ती च, महागिरिरार्यसुहस्तिन उपाध्याय, महागिरिर्गण सुहस्तिने दत्त्वा व्युच्छिन्नो जिनकल्प इति, तस्याप्यप्रतिबद्धता भवत्विति गच्छप्रतिबद्धा जिनकल्पपरिकर्मणा

करंति, ते विहरंता पाडलिपुत्तं गया, तत्थ वसुभूती सेट्ठी, तेसिं अंतियं धम्मं सोच्चा सावगो जाओ, सो अण्णया भणइ अज्जसुहत्थिं—भयवं ! मज्झ दिन्नो संसारनित्थरणोवाओ, मए सयणस्स परिकहियं तं न तहा लग्गई, तुब्भेवि ता अण्ण-भिजोएणं गंतूणं कहेहत्ति, सो गंतूण पकहिओ, तत्थ य महागिरी पविट्ठो, ते दट्ठूण सहसा उट्ठिओ, वसुभूती भणइ—तुब्भवि अन्ने आयरिया ?, ताहे सुहत्थी तेसिं गुणसंथवं करेइ, जहा—जिणकप्पो अतीतो तहावि एए एवं परिकम्मं करंति, एवं तेसि चिरं कहत्ता अणुवयाणि य दाऊण गओ सुहत्थी, तेण वसुभूइणा जेमिन्ता ते भणिआ—जइ एरिसो साहू एज्ज तो से तुब्भे उज्जंतगाणि एवं करेज्ज, एवं दिण्णे महाफलं भविस्सइ, वीयदिवसे महागिरी भिक्खस्स पविट्ठा, तं अपुव-करणं दट्ठूण चिंतेइ—दवओ ४, णायं जहा णाओ अहंति तहेव अवभमिते नियत्ता भणंति—अज्जो ! अणेसणा कया, केण ? तुमे जेणसि कलं अभुट्ठिओ, दोवि जणा वत्तिदिसं गया, तत्थ जियपडिनं वंदित्ता अज्जमहागिरी एलकच्छं गया

१ कुर्वन्ति, ते (सुहस्तिन) विहरन्त पाटलीपुत्र गताः, तत्र वसुभूति श्रेष्ठी, तेषामन्तिके धर्मं श्रुत्वा श्रावको जात, सोऽन्यदा भणति आर्यसुह-स्तिन—भगवन् ! मद्वा दत्त संसारनिस्तरणोपाय, मया स्वजनाय परिकथितं तत्र तथा लगति, यूयमपि तत् अनभियोगेन गत्वा कथयतेति, स गत्वा प्रकथित, तत्र च महागिरि प्रविष्ट, तान् दृष्ट्वा सहसोत्थित, वसुभूतिर्भणति—युष्माकमप्यन्ये आचार्याः ?, तदा सुहस्तिनस्तेषां गुणसंस्तरं कुर्वन्ति, यथा जिनकल्पोऽती-तस्तथाप्येते एव परिकर्मं कुर्वन्ति, एव तेभ्यश्चिरं कथयित्वाऽनुम्रतानि च दत्त्वा गत सुहस्ती, तेन वसुभूतिना जिमिस्वा ते भणिता—यद्येतादृश साधुराया-बाव तदा तस्मै यूयमुन्नितकान्येव कुर्यात्, एव दत्ते महाफलं भविष्यति, द्वितीयदिवसे महागिरिर्भिक्षायै प्रविष्ट, तदपूर्वकरणं दृष्ट्वा चिन्तयति—द्रव्यत ४, शातं यथा ज्ञातोऽहमिति तथैवाभ्रान्ता निर्गता भणन्ति—आर्य ! अनेपणा कृता, कय ?, ख येनासि कल्पेऽभ्युत्थित, द्वावपि जनौ विदेश गतौ, तत्र जीव-प्रतिमा वन्दित्वा आर्यमहागिरय एदकाक्ष गता

गंयगपदगं वंदया, तस्स कहं एलगच्छं नामं ?, तं पुवं दसण्णपुरं नगरमासी, तत्थ साविआ एगस्स मिच्छदिट्ठिस्स दिण्णा, वेयालियं आवस्सयं करेति पच्चक्खाइ य, सो भणइ—किं रत्तिं उट्ठित्ता कोइ जेमेइ ?, एवं उवहसइ, अण्णया सो भणइ—अहंपि पच्चक्खामि, सा भणइ—भंजिहिसि, सो भणइ—किं अण्णयावि अहं रत्तिं उट्ठित्ता जेमेमि ?, दिन्नं, देवया चिंतेइ—साविअं उवासेइ अज्ज णं उवालाभामि, तस्स भगिणी तत्थेव वसइ, तीसे रुवेण रत्तिं पहेणयं गहाय आगया, पच्चक्खइओ, साविआए वारिओ भणइ—तुब्भच्चएहिं आलपालेहिं किं ?, देवयाए पहारो दिण्णो, दोवि अच्छिगोलगा भूमीए पडिया, सा मम अयसो होहत्ति काउस्सगं ठिया, अहुरत्ते देवया आगया भणइ—किं साविए !, सा भणइ—मम एस अजसोत्ति ताहे अण्णस्स एलगस्स अच्छीणि सप्पएसाणि तक्खणमारियस्स आणेत्ता लाइयाणि, तओ से सयणो भणइ—तुब्भं अच्छीणि एलगस्स जारिसाणित्ति, तेण सबं कहियं, सहो जाओ, जणो कोउहलेण एति पेच्छगो, सवरज्जे फुडं भणइ—

१ गजाग्रपदकवन्दका, तस्य कथमेदकाक्ष नाम ?, तत् पुवं दशार्णपुरं नगरमासीत्, तत्र श्राविका एकस्मै मिथ्यादृष्टये दत्ता, विकाले आवश्यक करोति प्रत्याख्याति च, स भणति—किं राज्ञाबुधाय कोऽपि जेमति ?, एवमुपहसति, अन्यदा स भणति—अहमपि प्रत्याख्यामि, सा भणति—भद्वयसि, स भणति—किमन्यदाऽप्यह राज्ञाबुधाय जेमामि, दत्त, देवता चिन्तयति—श्राविकामुद्राजते अधैनमुपालभे, तस्य भगिनी तथैव वसति, तस्या रूपेण राज्ञी प्रहे-णक गृहीत्वाऽऽगता, प्रत्याख्यायक श्राविकया धारितो भणति—त्वदीयै प्रलापै किं ?, देवतया पहारो दत्त, द्वावप्यक्षिगोलको भूमौ पतितौ, सा ममायसो भविष्यतीति कायोस्त्वंगं स्थिता, अर्धरात्रे देवताऽऽगता भणति किं श्राविके ?, सा भणति—ममैतदयस इति, तदाऽन्यसौदकस्याक्षिणी समदेहो तत्क्षणमारित-स्थानीयं योजितामि, ततस्तस्य स्वजनो भणति—तथाक्षिणी पदकस्य यादरो इति, तेन सर्वं कथित, द्वादो जातः, जनः कुतूहलेनायाति प्रेक्षक, सर्वरात्र्ये फुट भण्यते—

कओ एसि १, जत्थ सो एलकच्छओ, अण्णे भणंति-सो चेव राया, ताहे दसण्णपुरस्स एलकच्छं नामं जायं, तत्थ गय-
ग्गपयओ पवओ, तस्स उप्पत्ती, तत्थेव दसण्णपुरे दसण्णभट्टो राया, तस्स पंचमयाणि देवीणोरोहो, एवं सो जोग्गण
रूवेण य पडिच्चओ एरिसं अण्णस्स नत्थिस्ति, तेणं कालेणं तेणं ममणं भगवओ महावीरस्स दसण्णकूटो समोमरणं, ताहे
सो चित्तेइ-तहा कळे वंदामि जहा केणइ न अण्णेण वंदियपुवो, तं च अज्झत्थियं सफो णाऊण एइ, इमोत्रि महया इट्ठीए
निग्गओ वंदिओ य सविट्ठीए, सफोवि एरावणं विलग्गो, तत्थ अट्ट दंते त्रिउपेइ, एफेफं दंते अट्ट वावीओ एफेफाए वावीए
अट्ट पडमाइं एफेफं पडमं अट्टपत्तं पत्ते य २ वत्तीसइवद्धनाडगं, एवं सो सविट्ठीए एरावणविलग्गो आयाहिणं पयाहिण
करेइ, ताहे तस्स हत्थिस्स दसण्णकूडे पयए य पयाणि देवप्पहावेण उट्ठियाणि, तेण णामं कथं गयग्गपदग्गोत्ति, ताहे सो
दसन्नभट्टो तं पेच्छिऊण एरिसा कओ अम्हारिसाणमिद्धी?, अहो कएलओऽणेण धम्मो, अहमवि करेमि, ताहे सो पययइ,

१ कुत आयासि १, यत्र स एडकाक्ष, अन्ये भणन्ति-स एव राजा, तदा दशार्णपुरस्यैककाक्ष नाम जातं, तत्र गजामपदः पर्यंत, तस्योत्पत्तिः-दशार्ण
पुरे दशार्णभट्टो राजा, तस्य पद्मशतानि देवीनामवरोधः, एव स यौवनेन रूपेण च प्रविष्टोऽन्यग्रेवश नामोति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये भगवतो
महावीरस्य दशार्णकूटे समवसरण, तदा स चिन्तयति-तथा कथं वन्दितारे यथा वेनचिन्ना-येन वन्दिनपूर्य, तदप्यप्यमि च शक्रो ज्ञानाऽऽपारि, अयमपि
महत्या ऋता निर्गतो वन्दिता सर्वेषां, शक्रोऽप्येरावण विलग्ग, तत्राए ण्णान् विउंति, एरुत्तमिन् पुत्ते अष्टाए वावी एरुत्तमं पाप्पामष्टाए पमानि
एवक पद्ममष्टाए पत्रे पत्रे च द्वात्रिंशद्वाद ताटक, एव स सर्वेषां एरावणविलग्ग आदभिण प्रवक्षिण करोति, तदा तस्य इमिणो दशार्णकूटे पवो च पादा
देवताप्रभावेनोत्थिता, तेन नाम कृत गजामपदक (दाम) इति, तदा स दशार्णभट्टायां भेदय इंसो पुतोऽस्माकमुट्ठि १, अहो एतोऽनेन धर्म, आगमि
करोमि, तदा स प्रवज्जति,

एमा गयग्गपयस्स उप्पत्ती, तत्थ महागिरीहिं भत्तं पच्चक्खायं देवत्तं गया, सुहत्थीवि उज्जेणिं जियपडिमं वंदया गया
उज्जाणे ठिया, भणिया य साहुणो-वसहिं मग्गहत्ति, तत्थ एगो संघाडगो सुभद्दाए सिट्ठिभज्जाए धरं भिक्खस्स अडगओ
पुच्छिया ताए-कओ भगवंतो १, तेहि भणियं-सुहत्थिस्स, वसहिं मग्गामो, जाणसालाउ दरिसियाउ, तत्थ ठिया, अन्न-
या पओसकाले आयरिया नलिणिगुम्मं अज्झयणं परियट्ठति, तीसे पुत्तो अवंतिसुकुमालो सत्ततले पासाए वत्तीसाहिं
भज्जाहि समं उवललइ, तेण सुत्तविबुद्धेण सुयं, न एवं नाडगंति भूमीओ भूमीयं सुणंतो २ उदिण्णो, वाहि निग्गओ,
कत्थ एरिसंति जाई सरिया, तेसि मूलं गओ, साहइ-अहं अवंतिसुकुमालोत्ति नलिणिगुम्मे देवो आसि, तस्स उस्सुग्गो
पवयामि, असमत्थो य अहं सामन्नपरियागं पालेउं, इंगिणिं साहेमि, तेवि मोयावित्ता, तेणं पुच्छियत्ति, नेच्छति, सयमेव
लोयं करंति, मा सयंगिहीयल्लिगो हवउत्ति लिंणं दिण्णं, मसाणे कंथरे कुंडगं, तत्थ भत्तं पच्चक्खायं, सुकुमालएहि

१ एया गजामपदकस्य उत्पत्तिः, तत्र महागिरिभिर्भक्त प्रत्याग्यात देवस्य गता, सुहस्मिनोऽपि उज्जयिनीं जीवत्प्रतिमावन्द्या गता, उद्योने स्थिता
भणितश्च साधव वसति मार्गयतेति, तत्रैक सवाटक सुभद्दाया श्रेष्ठिभार्याया गृध्र भिक्षायातिगत, गृध्रास्तया-पुतो भगवन्त १, संभंणित-सुहस्मिन,
वसति मार्गयाम, यानशाला दक्षिता, तत्र स्थिता, अन्यदा प्रदोषकाले आचार्या नलिनीयु-ममध्ययन परिवर्तयन्ति, तस्या, पुत्रोऽन्यीसुकुमाल सत्ततले
प्रासादे द्वात्रिंशता भार्याभि सममुपललति, तेन सुसावबुद्धेन श्रुत, नैतपाटकमिति भूमेभूमिसुत्तीणं श्रवन्, सहिगिंत, वेदसागिति जाति स्मृता, तेया
मूल गत, कथयति-अह अवन्तिसुकुमाल इति नलिनीगुत्मे देवोऽभव, तस्मात्सुकुम प्रवजामि, असमर्थंश्चाहं धामप्य पालयितु इक्ष्मिं करोमि, तेऽपि
(भणन्ति-) मातुर्मां चयित्वा, तेन गृहेति, नेच्छति, सयमेव लोच करोति, मा स्वयंगृहीतल्लिगो भूदिति लिङ्ग दत्त, इमंशाने कथेरुट्ठत्त, तत्र भत्त प्रत्या
ग्यात, सुकुमालयो

पाएहिं लोहियगंधेण सिवाए सपेल्लियाए आगमणं, सिवा एगं पायं खायइ, एगं चिह्णगणि, पढमे जामे जण्णयाणि वीए
ऊरू तइए पोट्टं कालगओ, गंधोदगपुप्फवासं, आयरियाणं आलोयणा, भज्जाणं परंपरं पुच्छा, आयरिएहिं कहियं, सधि-
ट्ठीए सुण्हाहिं समं गया मसाणं, पवइयाओ य, एगा गुविणी नियत्ता, तेसिं पुत्तो तत्थ देवकुलं करेइ, तं इयाणि महा-
कालं जायं, लोएण परिग्गहियं, उत्तरचूलियाए भणियं पाडलिपुत्तेति, समत्तं अणिस्सियतवो महागिरीणं ४ । इयाणि सि-
क्खसत्ति पयं, सा दुविहा-गहणसिक्खा आमेवणासिक्खा य, तत्थ—

ग्वित्तिवणउसभकुसग्गं रायगिहं चंपपाडलीपुत्तं । नंदे सगडाले थूलभइसिरिए वररुची य ॥ १२८४ ॥
एईए वक्खाणं-अतीतअज्जाए खिइपइडियं णयरं, जियसच्चा राया, तस्स णयरस्स वत्थूणि उस्सण्णाणि, अण्णं णयर-
ट्ठाणं वत्थुपाडएहिं मग्गावेइ, तेहिं एगं चणयक्खत्तं अतीव पुप्फेहिं फलेहि य उववेयं दहुं, चणयणयरं निवेसियं.

१ पादयो रधिरगन्धेन शिवाया सशिञ्जुकाया आगमन, एक पाद शिवा खादति, एक शिवाय, प्रथमे यामे जानुती द्वितीये ऊरुणी तृतीये उदरं हान्गन,
गन्धोदकपुष्पवर्ष, आचार्येभ्य आलोचना, भार्याणां परस्परकेण पृच्छा, आचार्यं कथित, सर्वर्ष्यां सुपाभि सम गता इमंशान, प्रवज्जिताश्च, एका गमिणी निवृत्ता,
तेया पुत्रस्तत्र देवकुलं करोति, तदिदानीं महाकाल जात, लोकेन परिगृहीत, उत्तरचूलिकायां भणित पाडलिपुत्रमिति, समाप्त अतिश्रितोपधान महागिरीणा ४ ।
इदानीं शिक्षेति पुद्, सा द्विविधा-ग्रहणशिक्षाभासेचनाशिक्षा च, तत्र-अस्या व्याख्यान-अतीताद्यायां क्षितिप्रतिष्ठित नगरं, जितराजू राजा, तस्य नगरस्य
वस्तु-पुस्तकानि, अन्यजगरस्यान वास्तुपाठकैर्गोमनि, तैरेक चणकक्षेत्र अतीव पुष्पे फलैश्चोपपेत दृष्टा चणकनगरं निवेगित,

कालेण तस्स वत्थूणि खीणाणि, पुणोवि वत्थुं मग्गिज्झ, तत्थ एगो वसहो अण्णेहिं पारच्छो एगंमि रण्णे अच्छइ, न तीरइ अन्नेहिं वसहेहिं पराजिणित्तं, तत्थ उस्सभपुरं निवेसियं, पुणरपि कालेण उच्छन्नं, पुणोवि मग्गंति, कुमथंनो दिट्ठो अतीवपमाणाकितिविसिट्ठो, तत्थ कुसग्गपुरं जायं, तंमि य काले पसेणइं राया, तं च णयरं पुणो २ अग्गिणा डज्झइ, ताहे लोगभयजणणनिमित्तं घोसावेइ-जस्स घरे अग्गी उट्ठेइ सो णगराओ निच्छुवभइ, तत्थ महानसियाणं पमाएण रण्णो चेव घराओ अग्गी उट्ठिओ, ते सच्चपइण्णा रायाणो-जइ अ'पगं ण सासयामि तो कहं अन्नंति निग्गओ णयराओ, तस्स गाउयमित्ते ठिओ, ताहे दंडभडभोइया वाणियगा य तत्थ वच्चंति भणंति-कहिं वच्चह?, आह-रायगिहंति, कओ एह? रायगिहाओ, एवं णयरं रायगिहं जायं, जया य राइणो गिहे अग्गी उट्ठिओ तओ कुमारा जं जस्स पियं आसो हत्थी वा तं तेण णीणिए सेणिएण भंभा णीणिया, राया पुच्छइ-केण किं णीणियंति?, अण्णो भणइ-मए हत्थी आसो एवमाइ,

१ कालेन तस्य वस्तूनि क्षीणानि, पुनरपि चास्तु मार्गयति, तथैको वृषभोऽन्यैः प्रारब्ध एकस्मिन्नरण्ये तिष्ठति, न क्षयतेऽन्यैर्दृषभैः पराजित, तत्र वृषभपुरं निवेशित, पुनरपि कालेनोच्छिन्न, पुनरपि मार्गयति, कुशान्मन्थो दृष्टोऽसीऽप्रमाणाकृतिविशिष्टः, तत्र कुशामपुरं जात, तस्मिन् काले प्रसेनजित् राजा, तच्च नगर पुनः २ अग्निना दहते, तदा लोकभयजनननिमित्तं घोषयति-यस्य गृहेऽग्निरुत्तिष्ठति स नगरात् तिर्यक्स्थिते, तत्र महानसिकानां प्रमादेन राज एव गृहात् अग्निरुत्तिष्ठतः, ते सत्यप्रतिज्ञा राजान-यद्यात्मानं न क्षामि तदा कथमन्यमिति निर्गतो नगरात्, तस्मात् गन्तव्यमात्रे स्थितः, तदा दृष्टि कभटभोजिका वणिजश्च तत्र व्रजन्त भणन्ति-क व्रजय?, आह राजगृहमिति, कुत आयाध?, राजगृहात्, एव नगरं राजगृह जात, यदा च राज्ञो गृहेऽग्नि-रुत्तिष्ठतस्ततः कुमारा यद्यस्य प्रियमग्नौ हस्ती वा तत्तेन तिर्यक्स्थिते श्रेणिकेन दद्या नीता, राजा पृच्छति-केन किं नीतमिति?, अन्यो भणति-मया हस्ती अग्न एवमादि,

'सेणिओ पुच्छिओ-भंभा, ताहे राया भणइ सेणियं-एस ते तत्थ सारो भंभित्ति?, सेणिओ भणइ-आमं, सो य रण्णो अच्छंतपिओ, तेण से णामं कयं-भंसारोत्ति, सो रण्णो पिओ लक्खणजुत्तोत्ति, मा अण्णेहि मार्गिज्झित्ति न किंचिवि देइ, सेसा कुमारा भडचडगरेण नित्ति, सेणिओ ते दट्ठूण अधित्तिं करेति, सो तओ निष्फिडिओ वेण्णायडं गओ, जहा नमोकारे-अचियन्न भोगऽदाणं निग्गम विण्णायडे य कासवए । लाभ घरनयण नत्तुग धूया सुस्सूसिया दिण्णा ॥१॥ पेसण आपुच्छणया पंडरकुडुत्ति गमणमभिसेओ । दोहल णाम गिरुत्ती कहं पिया मेत्ति रायगिहे ॥ २ ॥ आगमणऽमच्च-मग्गण खुडुग छगणे य कस्स तं? तुज्झं । कहणं माऊआणण विभूसणा वारणा माऊ ॥ ३ ॥ तं च सेणियं उज्जेणिओ पज्जोओ रोहओ जाइ, सो य उड्णो, सेणिओ वीहेइ, अभओ भणइ-मा संकह, नासेमि से वारंति, तेण खंधावार-णिवेसजाणएण भूमीगया दिणारा लोहसंधाडएसु निक्खाया दंडवासत्थाणेसु, सो आगओ रोहइ, जुज्झिया कईवि दिवसे,

१ श्रेणिक वृष्ट-भंभा, तदा राजा भणति श्रेणिक-एष ते सारो भंभेति?, श्रेणिको भणति-ओम्, स च राजोऽत्यन्तप्रियः, तेन तस्य नाम कृत-भंभसार इति, स राज प्रियो लक्षणयुक्त इति, मा अन्यैर्मारीति न विज्झिदपि ददाति, शेषा कुमारा भटसमूहे निर्गच्छन्ति, श्रेणिकस्तान् दृष्ट्वाऽष्टतिं करोति, स तत् निर्गतो वेजातट गत, यथा नमस्कारे-अग्नीतिर्भोगादान निर्गमो वेजातटे च लेखहार । लाभो गृहनयननसा दुहिता शुश्रूषिका दत्ता ॥ १ ॥ प्रेषण आपुच्छा पाण्डुरकुड्या इति गमनमभिषेक । दोहद नाम निरुत्ति क पिता मे इति राजगृहे ॥ २ ॥ आगमन अमात्यमार्गण मुद्रिका गोमय च कस्य एव? तव । कथन मातुरानयन विभूषण वारण मातु ॥ ३ ॥ तं च श्रेणिक उज्जयिनीत प्रद्योतो रोधक आयाति, स चोदित, श्रेणिको विभेति, अभयो भणति-मा शङ्कध्व, नाशयामि तस्य वादमिति, तेन स्कन्धावारविशेषज्ञायकेन भूमिगता दीनारा लोहशृङ्गाटकेषु लिखता दण्डावासस्थानेषु, स आगतो रुन्धि, पोथिता कतिचिद्विवसात्,

पच्छा अभओ लैहं देइ, जहा तव दंडिया सबे सेणिएण भिण्णा णास माऽप्पिहिसि, अहव ण पच्चओ अमग्गस्स दंडस्स अमुग पएसं खणह, तेण खयं, दिट्ठो, नट्ठो य, पच्छा सेणिएण वलं विलोलियं, ते य रायाणो सबे पक्किंति-न एयस्स कारी अम्हे, अभएण एसा माया कया, तेण पत्तीयं । अण्णया सो अत्थाणीए भणइ-सो मम नत्थि? जो तं आणेज्ज, अण्णया एगा गणिया भणइ-अहं आणेमि, नवरं मम वित्तिज्झिगा दिज्जतु, दिण्णाओ से सत्त वित्तिज्झिगाओ जाओ से रुच्चंति मज्झिमवयाओ, मणुस्सावि थेरा, तेहि समं पवहणेसु बहुएण य भत्तपाणेण य पुवं व संजइमूले कवडसहत्तणं गहेऊण गयाओ, अन्नेसु य गामणयरेसु जत्थ सजया सह्वा य तहि २ अइत्तिओ सुडुधरं बहुसुयाओ जायाओ, रायगिहं गयाओ, वाहिं उज्जाणे ठियाउ चेइयाणि वंदंतीउ घरचेइयपरिवाडीए अभयघरमइगयाओ निसीहियत्ति, अभओ दट्ठूण उम्मुकभूसणाउ उट्ठिओ सागयं निसीहियाएत्ति?, चेइयाणि दरिसियाणि वंदियाणि य, अभयं वंदिऊण निविट्ठाओ,

१ पश्चादभयो लेख ददाति, यथा तव दण्डिका सर्वे श्रेणिके भेदिता नश्य माऽन्येया, अथ च न प्रत्ययोऽमुकस्य दण्डिकस्यामुक प्रदेश एतन्, तेन खात, दृष्टो, नष्टश्च, पश्चाच्छ्रेणिकेन बल विलोलित, ते च राजान सर्वे प्रकययन्ति-नैतस्य कर्त्तारो यय, अभयेनैषा माया कृता, तेन प्रत्ययित । अन्यदा स आन्यान्वा भणति-स मम नास्ति? यस्तमानयेत्, अन्यदैका गणिका भणति-अहमानयामि, नवरं मम साहायिका दीयन्ता, दत्तास्तस्या सप्त द्वितीयका यास्तस्य रोचन्ते मध्यवयस, मनुष्या अपि स्वविरा, तै सम प्रवहणेषु च बहुकेन भक्तपानेन च पूर्वमेव सयतीमूले कपटश्राद्धत्वं गृहीत्वा गता, अन्येषु च ग्रामनगरेषु यत्र सयता श्राद्धाश्च तत्रातिगच्छत्य सुधुतरं बहुश्रुता जाता, राजगृह गता, बहिरुपाने स्थिताश्चैत्यानि वन्दमाना गृहचैत्यपरिपाट्याऽभयगृहमनिगता नैपे धिक्कीति (भणितवन्त्य), अभयो दृष्टोऽमुकभूषणा उचित्य स्वागत नैपेधिकीनामिति, चैत्यानि दर्शितानि चन्दितानि च, अभय चन्द्रित्वा निविष्टा,

आवश्यकहारिभट्टीया

जम्मभूमीउ निम्नमणणाणनिवाणभूमीओ वंदावेति, पुच्छड-ऊओ !, ताओ कहंति-उज्जेणीए अमुगो वाणियपुनो तम्म य भज्जा, सो कालगओ, तस्स भज्जाओ अम्हे पवडइंकामाओ, न तीरति पवडएहिं चंडयाहिं वंदिउं पट्टियएण, भणियाओ पाहुणियाउ होह, भणंति-अवभत्तट्टियाओ अम्हे, सुचिरं अच्छित्ता गयाओ, नितियदियसे अभओ एक्कगो आनेणं पगे पगओ, एह मम घरे पारेधत्ति, भणंति-इम पारगं तुव्भे पारेह, चित्तेड-मा मम घरं न जाहंति भणइ-एवं होउ, पत्तिमिओ, संजोडइं महुं पाइओ सुत्तो, ताहे आसरहेण पत्ताविओ, अंतरा अण्णेवि रहा पुण्डिया, एवं परंपरेण उज्जेणिं पाविओ, उवणीओ पज्जोयस्स, भणिओ-कहि ते पंडितं ?, धम्मच्छलेण वंचिओ, वड्ढो, पुयाणीया से भज्जा मा उवणीया, तीमे का उप्पत्ती-सेणियस्स विज्जाहरो मित्तो तेण मित्तया धिरा होउत्ति सेणिएण से सेणा नाम भगिणी दिट्ठा निबंधे कए, साविय विज्जाहरस्स इट्ठा, एमा धरणिगोयरा अम्हं पवहाएत्ति विज्जाहरिहिं मारिया, तीसे धूया मा तेण मा एमापि

१ जम्मभूमीनिष्क्रमणज्ञानविषाणभूमीवन्दयति, पृच्छति-हुता !, ताः कथयन्ति-उज्जयिन्नाममुद्धो धनिप्रपुत्रा तस्य च भार्या, स बालगता, तस्य भार्या यय प्रमज्जितुकामा, न शक्यते प्रमज्जिताभिर्भ्रूयानि पन्दितां प्रयातुं, भणितः-प्रापूर्विका भवत, भणन्ति-अभक्ताधियो परं, सुचिरं श्रित्वा गताः, द्वितीयदिवसे अभयः एकाकी अश्वेन प्रभाते प्रगताः, आयात मम गृहे पारयतेति, भणन्ति-इदं पारणकं दूय पारयत, धिन्त्यति-मा मम गृहं नायामिह, भणन्ति-एव भवतु, प्रजिमितः, सांयोगिक मधु पाययिष्या मयितः, तदा-अरण्येन परिमार्जित, अन्तरा अन्धेऽपि रथाः पूर्वस्याविताः, एवं परस्परवेणोन्नयिनीं प्रापितः, प्रचोतायोपनीत, भणित-एते पाण्डित्यं, धर्मच्छलेन यन्त्रिणो, वड्ढ, पूर्वोक्ता तस्य भार्या सोपनीता, तस्या कोपति ?, श्रेणिकस्य विद्याधरो मित्र, ततो मेध्री श्वरा भवन्ति श्रेणिकेन तस्मै सेनानाप्ती भगिनी दत्ता निबन्ध पृच्छा, सापिच विद्याधरस्त्वेष्टा, एषा धरणीगोवराऽस्माकं प्रपद्यायेति नित्यं धरीभिर्मागिता, तस्या दुहिता सा तेन मैपाऽपि

मारिज्जिहित्ति सेणियस्स उवणीया खिज्जिओ (उज्जिन्ना) य, सा जोषणत्था अभयस्स दिण्णा, सा विज्जाहरी अभयस्स इट्ठा, सेसाहिं महिलाहिं मार्यंगी उलगिया, ताहिं विज्जाहिं जहा नमोकारे चकिंत्तदियउदाहरणे जाव पच्चंतेहिं उज्जिन्ना तावसेहिं दिट्ठा पुच्छिया कओसित्ति ?, तीए कहियं, तेय सेणियस्स पयया तावसा, तेहिं अम्हं नत्तुमिति सारवि-या, अन्नया पट्टविद्या सिवाए उज्जेणीं नेऊण दिण्णा, एवं तीए समं अभओ वसइ, तस्स पज्जोयस्स चत्तारि रयणाणि-लोहजंघो लेहारओ अग्गिभीरुरहोऽनलगिरी हत्थि सिवा देवित्ति, अन्नया सो लोहजंघो भरुयच्छं विसज्जिओ, ते लोका य चित्तेन्ति-एस एगदिवसेण एइ पंचवीसजोयणाणि, पुणो २ सद्दाविज्जामो, एवं मारेमो, जो अण्णो होरिति सो गणि-एहिं दिवसेहिं एहिति, एच्चिरंपि कालं सुहिया होमो, तस्स संवलं पदिण्णं, सो नेच्छइ, ताहे विहीए से दवावियं, तत्थवि से विससंजोइया मोयगा दिण्णा, सेसगं संवलं हरियं, सो कइवि जोयणाणि गंतुं नदीतीरे खामित्ति जाव सउणो वारेइ,

१ मार्यतामिति श्रेणिकायोपनीता, रट्थ (अवरोधाय), सा यौवनस्याऽभवाय दत्ता, सा त्रिषाधर्मभयस्तेष्टा, शेषाभिर्मेष्टेलाभिर्मातङ्गी अवलगिता, ताभिर्विद्याभिर्यथा नमस्कारे चक्षुरिन्द्रियोदाहरणे यावत् प्रत्यन्तरज्जिता तापसेष्टा पृष्टा-उत्तोऽसीति !, तया कथित, ते च श्रेणिकस्य पूर्वगास्त्रापसा, तैर-स्माकं नसेति सरक्षिता, अन्यदा प्रस्थापिता वज्जियिनी नीत्वा शिवायै दत्ता, एष तया सममभयो वसति, तस्य प्रचोतस्य चावारि राजाणि-लोहजंघो ले-हारकोऽग्गिभीरु रयोऽनलगिरिहंस्ती शिवा देवीति, अन्यदा स लोहजंघो मृगकण्ठं प्रति विसृष्ट, ते लोकाश्च धिन्त्यन्ति-एष एगदिवसेनायाति पञ्चविंशतिं योजनानि, पुन पुन शब्दापयिष्यामहे, एष मारयाम, योऽन्यो भविष्यति स बहुभिर्दिशयात्यति, इयधिर कालं सुरिणो भविष्याम, तस्मै शम्बलं प्रदत्त, स नेच्छति, तदा विधिना (धीर्या) तस्मै दापित, तत्रापि विपसयुक्ता मोदकास्त्रयै दत्ता, शेष शम्बल इत, स कतिपिचोवनानि गत्वा तदीनारे प्तादामीति यावच्छङ्कुगो वारयति,

उट्ठेत्ता पहाविओ, पुणो दूरं गंतुं पक्खाइओ, तत्थवि वारिओ तइयंपि वारिओ, तेण चित्तिं-भविष्यवं कारणेणंति पज्जो-यस्स मूलं गओ, निवेइयं रायकज्जं, तं च से परिकहियं, अभओ वियक्खणोत्ति सद्दाविओ, तं च से परिकहियं, अभओ तं अग्घाइउं संवलं भणइ-एत्थ दवसंजोएण दिट्ठीविसो सप्पो सम्मुच्छिमो जाओ, जइ उग्घाडियं होतं तो दिट्ठीविसेण सप्पेण खाइओ होइ(न्तो), तो किं कज्जउ ?, वणनिउंजे मुएज्जह, परंमुहो मुक्को, वणाणि दह्वाणि, सो अन्तोमुहुत्तेण मओ, तुट्ठो राया, भणिओ-बंधणविमोक्खवज्जं वरं वरेहिति, भणइ-तुव्भं चेव हत्थे अच्छउ, अण्णयाऽनलगिरी वियट्ठो न तीरइ धेचुं, अभओ पुच्छिओ, भणइ-उदायणो गायउत्ति, तो उदायणो कहं वड्ढोत्ति-तस्स य पज्जोयस्स धूया वासवदत्ता नाम, सा बहुयाउ कलाउ सिक्खाविद्या, गंधवेण उदयणो पहाणो सो धेप्पउत्ति, केण उवाएणंति ?, सो किर जं हत्थि पेच्छइ तत्थ गायइ जाव वंधपि न याणइ, एवं कालो वच्छइ, इमेण जंतमओ हत्थी काराविओ, तं सिक्खावेइ, तस्स विसयए

१ उपाय प्रधावित, पुरातन गत्वा प्रतादितस्त्रापि वारित ततीयमपि वारित, तेन चिन्तित-भवितव्य कारणेणेति प्रचोतस्य मूले गतो, निवेदित राज्यकार्यं, तच्च तस्मै परिकथित, अभयो विचक्षण इति शब्दित, तच्च तस्मै परिकथित, अभयमत्त आयाय शम्बल भणन्ति-यत्र द्रव्यसंयोगेन दृष्टिपि सर्पं समुच्छिमो जात, यद्युद्घाटितमभविष्यत्तदा दृष्टिपिणेन सर्पेण साधितोऽभविष्यत्, तच्च किं कियतां ?, पानिउंजे मुञ्चत, परादमुक्तो मुक्त, वनानि दग्धानि, सोऽन्तर्मुहूत्तेन हृत, मुट्ठो राजा, भणित-यन्धनविमोक्षपज्जं वरं वृणुप्येति, भणन्ति-युष्माकमेव हस्ते तिष्ठतु, अन्यदाऽनलगिरिधिकलो न शक्यते प्रहीतु, अभय पृष्ट, भणन्ति-उदायणो गायति, तच्च उदायनं कथं यच्च इति, तस्य च प्रचोतस्य दुहिता वासवदत्ता नाम्नी, सा बहुका कला शिक्षिता, गान्धर्वेणोदायनं प्रधानं स वृष्टतामिति, केनोपायेनेति, स किल य हस्तिनं प्रेक्षते तत्र गायति यावत् वन्ध (वध) मपि न जानाति, एव कालो वज्जति, अनेन यन्त्रमयो हस्ती कारितं तं शिक्षयति, तस्य विषये

आवश्यकहारिभद्रीया

धारिज्जइ, तस्स वणचरेण कहियं, सो गओ तत्थ, खंधावारो परंतहिं अच्छइ, सो गायइ हत्थी ठिओ दुक्को गहिओ य आणिओ य, भणिओ-मम धूया काणा तं सिक्खावेहि मा तं पेच्छसु मा सा तुमं दड्ढूण लज्जिहिति, तीसेवि कहियं—उवज्झाओ कोढिउत्ति मा दच्छिहिसिन्ति, सो य जवाणयंतरिओ तं सिक्खावेइ, सा तस्स सरेण हीरइ कोढिओत्ति न जोएति, अण्णया चित्तेइ-जइ पेच्छामि, तं चित्तेन्ती अण्णहा पढइ, तेण रुठेण भणिया-किं काणे ! विणासेहि ? , सा भणइ-कोढिया ! न याणसि अप्पाणयं, तेण चित्तिं जरिसो अहं कोढिओ तारिसा एसवि काणत्ति, जवणिया फालिया, दिट्ठा, अवरोप्परं संजोगो जाओ, नवरं कंचणमाला दासी जाणइ अम्मधार्इ य सा चेव, अण्णया आलाणखंभाओऽनलगिरी फिडिओ, रायाए अभओ पुच्छिओ-उदायणो निगायउत्ति, ताहे उदायणो भणिओ, सो भणइ-भद्वतिं हत्थिणिं आरु-हिरुणं अहं दारिगा य गायामो, जवणियंतरियाणि गाणिं गीयंति, हत्थी नेएण अक्खित्तो गहिओ, इमाणिवि पलायाणि,

१ चार्थे, तस्मै वनचरे कथित, स गतस्तत्र, स्कन्धावार पर्यन्तेषु तिष्ठति, स गायति हत्थी स्थित आसन्तीभूतो गृहीतश्रानीतश्च, भणितो-मम दुहिता काणा तां शिक्षय मा तं द्राक्षी मा सा त्वां दृष्ट्वाऽलज्जीविति, तस्माद्यपि कथित-उपाध्यायः कुटीति मा द्राक्षीरिति, स च यवनिकान्तरितन्तां शिक्षयति, सा तस्य स्वरेणावसीभूता कुटीति न पश्यति, अन्यदा चिन्तयति-यदि पश्यामि, तच्चिन्तयन्ती अन्यया पठति, तेन रुठेन भणिता-किं काणे ! विनाशयसि ? , सा भणति-कुच्छिन् ! न जानास्वामान, तेन चिन्तित-यादृशोऽहं कुटी तादृसी एवापि ज्ञाणेति, पथनिका पाठिता दृष्टा, परस्परं सयोगो जातः, नवरं काञ्चनमाला दासी जानाति, अन्यधात्री च सेप, अन्यदाऽऽलानन्मभावनलगिरिश्चुटितः, राज्ञाऽभयः पृष्टः-उदायनो निगीयतामिति, तदोदायनो भणितः, स भणति-भद्र-वतीं हस्तिनीमारुह्यां दारिका च गायाम्, यपतिकान्तरिते गाग गायताः, हत्थी गेये-गाक्षितो गृहीतः, इमे अपि पलायिते,

एस वीओ वरो, अभएण भाणयं-एसोवि तुव्भं चेव पासे अच्छउ, अण्णे भणंति-उज्जाणियागओ पज्जोओ इमा दारिया णिम्माया तत्थ गाविज्जिहिति, तस्स य जोगंधरायाणो अमच्चो, सो उम्मत्तगवेसेण पढइ-यदि तां चैव तां चैव, तां चैवा-ऽऽयतलोचनाम् । न हरामि नृपस्यार्थे, नाहं योगंधरायणः ॥ १ ॥ सो य पज्जोएण दिट्ठो, ठिओ काइयं पवोसरिजं, णाय-रो य कओ पिसाउत्ति, सा य कंचणमाला विभिन्नरहस्सा, वसंतमेठेणवि चत्तारि मुत्तघडियाओ विलइयाओ घोसवती वीणा, कच्छाए वज्झंतीए सक्कुरओ नाम मंतीए अंधलो भणइ-कक्षायां वध्यमानायां, यथा रसति हस्तिनी । योजनानां शतं गत्वा, प्राणत्यागं करिष्यति ॥ १ ॥ ताहे सवज्जणसमुदओ, मज्झे उदयणो, भणइ-एष प्रयाति सार्थः काञ्चनमाला वसन्तकश्चैव । भद्रवती घोषवती वासवदत्ता उदयनश्च ॥१॥ पहाविया हत्थिणी, अनलगिरी जाव संनज्झइ ताव पणवीसं जोयणाणि गयाणि संनट्ठो, मगलगो, अदूरागए घडिया भग्गा, जाव तं उरिंसघइ ताव अण्णाणिवि पंचवीसं, एवं तिण्णिवि,

१ एष द्वितीयो वरः, अभयेन भणित-एपोऽपि युष्माकमेव पार्श्वे तिष्ठतु, अन्ये भणन्ति-उद्यानिकागत प्रद्योत इय च दारिका निष्पाता तत्र गायतीति तस्य च योगंधरायणोऽस्मात्, स उम्मत्तकवेपेण पठति-स च प्रद्योतेन दृष्टः, स्थित कार्थिकीं प्रवृत्त्यष्टु, नागरश्च कुत पिशाच इति, सा च काञ्चनमाला विभिन्नरहस्सा, वसन्तमेठेनापि वसन्तो मृगघटिका विलगिता, घोषवती वीणा, कक्षायां वध्यमानाया सक्कुरतो नाम मन्त्री (सत्कोरको रवो नाम), मन्त्रिणा-ऽन्धो भण्यते, तदा सपर्यजनसमुदयो, मध्ये उदायनो वसन्ते, भणति-प्रधाविता हस्तिनी अनलगिरियावत् सनद्यते तावत् पञ्चविंशति योजनानां गत नष्ट, मार्गलग्नः, अदूरागते घटिका भग्गा, यावत्तामुज्जिगति तावदन्यान्यपि पञ्चविंशति, एव ग्रीन् वारान्,

नगरं च अङ्गओ । अण्णया उज्जेणीए अग्गी उट्ठिओ, णयरं उज्झइ, अभओ पुच्छिओ, सो भणइ-विपस्य विपमौपधं अग्नेरग्निरेव, ताहे अग्गीउ अण्णो अग्गी कओ, ताहे ठिओ, तइओ वरो, एसवि अच्छउ । अण्णया उज्जेणीए असिंवं उट्ठियं, अभओ पुच्छिओ भणइ-अब्भितरियाए अत्थाणीए देवीओ विहूसियाओ एज्जंतु, जा तुव्भे रायालंकारविभूसिए जिणइ तं मम कहेज्जह, तहेव कयं, राया पलोएति, सवा हेट्ठाहुत्ती ठायंति, सिवाए राया जिओ, कहियं तव चुल्लमाउ-गाए, भणइ-रत्ति अवसण्णा कुंभवलिं अज्जणियं करेउ, जं भूयं उट्ठेइ तस्स मुहे कूरं छुब्भइ, तहेव कयंति, तियचउक्के अट्ठालए य जाहे सा देवया सिवारूपेण वासइ ताहे कूरं छुब्भइ, भणइ य-अहं सिवा गोपालगमायत्ति, एवं सवाणिवि निज्जियाणि, संती जाया, तत्थ चउत्थो वरो । ताहे अभओ चित्तेइ-केच्चिरं अच्छामो ? , जामोत्ति, भणइ-भट्टारगा ! वरा दिज्जंतु, वरेहि पुत्ता !, भणइ-नलगिरिंमि हत्थिमि तुव्भेहिं मिण्ठेहिं सिवाए उच्छंगे निवज्जो (अग्गिसाहंमि) अग्गिभीरुस्स रहस्स

१ नगरं चातिगत । अन्यदोज्जिन्यामभिरिद्यत, नगरं दृश्यते, अभयः पृष्टः, स भणति-तदाऽग्नेरन्योऽग्निं कृतस्तदा स्थितः, तृतीयो वरः, एपोऽपि तिष्ठतु । अन्यदोज्जिन्यामशिवसुरियत, अभयः पृष्टो भणति-अभ्यन्तरिकायामास्यान्यां देव्यो विभूषिता आयान्तु, या युष्मान् राजालङ्कारविभूषितान् जयति तां मय कथयत, तथैव कृतः, राजा प्रलोकयति, सुवां अधस्तात् तिष्ठन्ति (हीना दृश्यन्ते), शिवया राजा जितः, कथितं तव लघुमात्रं, भणति-राजाव-राधा कुम्भवलिकयाऽर्चनिका कुर्वन्तु, यो भूत उत्तिष्ठति तस्य मुपे कूरं क्षिप्यते, तथैव कृतमिति, त्रिके चतुष्केऽष्टालके च यदा सा देवता शिवारूपेण रटति तदा कूरं क्षिप्यते, भणति च-अहं शिवा गोपालकमातेति, एवं संवऽपि निर्जिता, पान्तिजाता, तत्र चतुर्थो वरः । तदाऽभयश्चिन्तयति-किंयच्चिरं तिष्ठामि ? , नाम इति, भणति-भट्टारका वरान् वदतु, वृणुव पुत्र !, भणति-अनलगिरी इति । युष्मासु मेण्डेषु शिवाया उत्सर्गे निपण्णोऽग्निं प्रविशामि, अभिभीरुमयस्य

ढारुहं चियगा कीरउ, तत्थ पविमामि, राया विमन्नो, तुट्ठो मफारेउं विमज्जिओ, ताहे अभओ भणइ—अहं तुव्भेहिं छलेणं आणिओ, तुव्भे दिवसओ आइच्चं दीवियं काऊण रउंतं णयरमज्जेण जइ न हगमि तो अग्गिं अनीमिस्सि, तं भज्जं गहाय गओ, किच्चि कालं रायगिहे अच्चित्ता दो गणियादारियाओ अप्पडिस्सिओ गहाय वाणियगमेमेण उज्जंणीए रायमग्गोगाढं आवारिं गेणहइ, अणण्या दिट्ठाउ पज्जोएण, ताहिं विमज्जिलामाहिं दिट्ठीहिं निज्झाउओ अंजली य मे कया, अइयओ नियगभवणं, दूतीं पेमेइ, ताहिं परिकुवियाहिं धाडिया, भणउ—गया ण होहिस्सि, वीयदियमे सणियगं आरुसियाउ, तइयदिवसे भणिया—सत्तमे दिवसे देवकुले अम्ह देवजण्णगो तत्थ तिरत्तो, इयरहा भाया रक्खइ, तेण य सरिसगो मणूसो पज्जोउत्ति नाम काऊण उम्मत्तओ कओ, भणइ—मम एम भाया सारखेमि णं, किं करेमि ? एरिमो भाइ-णेहो, सो रुट्ठो रुट्ठो नासइ, पुणो हक्खिऊण रउंतो पुणो २ आणिजइ उट्ठेह रे अमुगा अमुगा अहं पज्जोओ हीरामित्ति,

१ दारिभिक्षित्ता कियतां, तत्र प्रविशामि, राजा विपण्ण, तुष्टः सत्कृत्य विमृष्ट, तद्वाग्भवो भणति—अहं युष्माभिश्चलेतानीत्, युष्माग् दिवस आदित्य दीपिकां कृत्वा रटन्त नगरमन्वेन हरामि । यदि तद्वाग्भिः प्रविशामीति, तां भार्या गृहीत्या गतः, कश्चिन्नाह राजगृहे गियाया द्वे गणिकादारिके अप्रतिरूपे गृहीत्या वणिग्पेणोच्चयिन्या राजमागंवागदमारपद् गृह्णाति, अन्यदा एते प्रद्योतेन, ताम्या विपणिगामाभिरंष्टिभिर्निष्पातः अङ्गुलिश्च तस्मै कृत्वा, अतिगतो विषभयन, दूतीं प्रेषते, ताम्यां परिकुपिताभ्या धाटिता, भणति—राजा न भवतीति, द्वितीयदिवसे दनेराग्रे, तृतीयदिवसे भणित्ता—सप्तमे दिवसे देवकुलेऽग्न्या देवयज्ञस्य विरहः, इतरथा भ्राता रक्षति, तेन च सदसो मनुष्य प्रद्योत इति नाम कृतो मत्त कृत, भणति—ममैव भ्राता रक्षामि पुन, किं करोमि आगृहेह इदं, स एते एते नश्यति, पुन हकारयित्वा रटन् पुन २ आनीयते उत्तिष्ठत रे अमुका ! २ अह प्रगतो हिये इति,

तेण सत्तमे दिवसे दूती पेसिया, एउ एक्कलउत्ति भणिओ आगओ, गवक्खए चिलगो, मणुस्सेहिं पडिबद्धो पडंकेण समं, हीरइ दिवसओ णयरमज्जेण, विहीकरणमूलेण पुच्छिजइ, भणइ—विज्जधरं गेज्जइ, अगओ आसरहेहिं उविसत्तो पावि-ओ रायगिहं, सेणियस्स कहियं, असिं अछित्ता आगओ, अभएण वारिओ, किं कज्जउ ? सफारित्ता विसज्जिओ, पीई जाया परोप्परं, एवं ताव अभयस्स उट्ठाणपरियावणिया, तस्स सेणियस्स चेहणा देवी, तीसे उट्ठाणपरियावणिया कहिजइ, तत्थ रायगिहे पसेणइसंतिओ नागनामा रहिओ, तस्स सुलसा भजा, सो अपुत्तओ इंदक्खंदादी णमंसइ, सा साविया नेच्छइ, अन्नं परिणेहि, सो भणइ—तव पुत्तो तेण कज्जं, तेण वेज्जोवएमेण तिहिं सयसहस्मेहिं तिण्णि तेल-कुलवा पक्का, सक्कालए संलावो—एरिमा सुलसा सावियत्ति, देवो आगओ साहू, तज्जातियरूपेण निसीहिया कया, उट्ठित्ता वंदइ, भणइ—किमागमणं तुज्झं ? सयसहस्मपायतेहं तं देहि, वेज्जेण उवइट्ठं, देमिस्सि अतिगया, उत्तारंतीए भिन्नं,

१ तेन सप्तमे दिवसे दूती प्रेषिता, एकाकी आयाविति भणित आगत, गवाक्षे प्रिलभ, मनुष्यै प्रतिपद्य पत्यङ्गेन सम, त्रियते दिवसे नगरमन्वे, वीथिकरणमूलेन वृच्छयते, भणति—वैद्यगृह नीयते, अमृतोऽश्वरथैरक्षिस्व प्रापितो राजगृह, श्रेणिकाप कथित, असिमाकृप्यागत, अभयेन वारित, कि कियतां ? सफारयित्वा विमृष्ट, प्रीतिजाता परस्परं, एव तावद् अभयस्योत्थापयापणिका, तस्स श्रेणिकस्य चित्तादेवी, तस्या उद्यापयापणिका कथ्यते, तत्र राजगृहे प्रसेनजित्सको नागनामा रथिक, तस्य भार्या सुलसा, सोऽपुत्र इन्द्रस्कन्दादीन् नमस्वति, सा श्रावित्ता नेच्छति, अन्या परिणय, स भणति—तव पुत्रमेन कर्म, तेन वैद्योपदेशेन त्रिभि शतसंख्येय तेलकुलवा पक्का, एकदा द्वात्रिंशत् सलाप—इदंसी सुलसा श्राविकेति, देव आगत साधु, तज्जानीयरूपेण नैपेथिकी कृता, उद्याय वन्दते, भणति—किमर्थमागमन युष्माक ? शतयष्टसपाकतैल तदेहि, वैद्येनोपदिष्ट, द्वामीत्यतिगता, अवतारयन्त्या भिन्न अन्नपक्कं गहाय निग्गया, तं पि भिण्णं, तइयं पि भिण्णं, तुट्ठो य साहइ, जहाविहिं वत्तीसं गुलियाउ देइ, कमेण खाहि, वत्तीसं पुत्ता होहिन्ति, जया य ते किच्चि पओयणं ताहे संभरिज्जासि एहामित्ति, ताए चित्तियं—केच्चिरं बालरूपाणं असु-इयं महेस्सामि, एयाहि सद्याहं वि एगो पुत्तो हुज्जा, खइयाओ, तओ ज्ञाहया वत्तीसं, पोहं बहुइ, अद्धितीए काउस्सगं ठिया, देवो आगओ, पुच्छइ, साहइ—सद्याओ खइयाओ, सो भणइ—हुहु ते कयं, एगाउया होहिस्सि, देवेण उवसामियं उ असायं, कालेणं वत्तीसं पुत्ता जाया, सेणियस्स सरिसवया वहुंति, तेऽविरहिया जाया, देवदिन्नत्ति विक्खाया । इओ य वेसालिओ चेडओ हेहयकुलसंभूओ तस्स देवीणं अन्नमन्नाणं सत्त धूयाओ, तंजहा—पभावई पउमावई मियावई सिवा जेह्हा सुजेह्हा चेहणत्ति सो चेडओ सावओ परविवाहकारणस्स पच्चक्खायं (ति) धूयाओ कस्सइ न देइ, ताओ मादि-मिस्मग्गाहिं रायाणिं पुच्छित्ता अन्नेसि इच्छियाणं सरिसयाणं देइ, पभावती वीईभए णयरे उदायणस्स दिण्णा पउमावई

१ अन्यपक्क गृहीत्या निर्गता, तदपि भिन्न, तृतीयमपि भिन्न, तुष्टश्च वथयति, यथाविधि द्वात्रिंशद्दृष्टिका ददाति, क्रमेण सादये, द्वात्रिंशत् पुत्रा भविष्यन्तीति, यदा च ने किञ्चित् प्रयोजनं तदा सस्मरे आयास्यामीति, तथा चिन्तित—कियच्चिरं बालरूपाणामशुचि मर्दयिष्यामि, एताभि सर्वाभिरपि एक पुत्रो भवतु, सादृष्टा, तत् उद्यन्ना द्वात्रिंशत्, उदरं वर्धते, अष्टत्या कायोरत्नं स्थिता, देव आगत, वृच्छति, वथयति, सर्वा खादिता, स भणति—तुष्ट त्वया कृत, एकयुष्माक भविष्यन्ति, देवेनोपशमितं स्वसात, कालेन द्वात्रिंशत् पुत्रा जाता, श्रेणिकस्य सद्यस्यसो वर्धन्ते, तेऽविरहिता जाता, देवदत्ता इति वि-एयाता, इतश्च वैशालिकश्चेटको हेहयकुलसंभूतो तस्य देवीनामन्यान्वासां सप्त दुरितर, तद्यथा—प्रभावती पञ्चावती मृगावती शिवा ज्येष्ठा सुज्येष्ठा चेहणेति, स चेटक श्रावक परवीयाहकरणस्य प्रत्याख्यातमिति दुहिण कर्मचित् न ददाति, ता मातृभिश्चकादिभि राजानं पट्टाज्येभ्य इष्टेभ्य सदस्येभ्यो दीयते, पभावती वीतभये उदायनाय दत्ता पञ्चावती

चंपाए दहियायणस्स मियावई कोसंबीए सयाणियस्स सिवा उज्जेणीए पज्जोयस्स जेद्धा कुंडग्गामे वद्धमाणसामिणो जेद्धस्स पंदिवद्धणस्स दिण्णा, सुजेद्धा चेळणा य कण्णयाओ अचंछंति, तं अंतेउरं परिवायगा अइगया ससमयं नासि कहेइ, सुजेद्धाए निप्पिट्ठपसिणवागरणा कया मुहमक्कडियाहिं निच्छुद्धा पओसमावण्णा निग्गया, अमरिसेण सुजेद्धारुवं चित्तफलहे काऊण सेणिघरमागया, दिद्धा सेणिण, पुच्छिया, कहियं, अधितिं करेइ, दूओ विमज्जिओ वरगो, तं भणइ चेडगो—किहहं वाहियकुले देमिस्सि पडिसिद्धो, घोरतरा अधिती जाया, अभयागमो जहा णाए, पुच्छिए कहियं—अच्छह वीसत्था, आणेमिस्सि, अतिगओ निययभवणं उवायं चित्तंतो वाणियरुवं करेइ, सरभेयवण्णभेयाउ काऊण वेसालिं गओ, कण्णंते-उरसमीवे आवणं गिण्हइ. चित्तपडए सेणियस्स रुवं लिहइ, जाहे ताओ कण्णंतेउरवासीओ केज्जगस्स एइ ताहे सुवहुं देइ, ताओवि य दाणमाणसंगहियाओ करेइ, पुच्छंति—किमेयं चित्तपट्टए ? भणइ—सेणिओ अम्ह सामी, किं एरिसं तस्स

१ चम्पाया दधिवाहनाय मृगायती कौशाभ्यां शतानीकाय शिवोजयिन्या प्रयोताय ज्येष्ठा कुण्डग्रामे वर्धमानस्वामिनो ज्येष्ठस्य नमिद्वर्धनस्य वृत्ता, सुज्येष्ठा चेळणा च कन्ये तिष्ठत, तदन्त पुर प्रवाजिकाऽतिगता स्वसमय ताभ्या कथयति, सुज्येष्ठया निस्पृष्टप्रश्रव्याकरणा कृता सुखमकंठिकाभिनिष्काशिता प्रद्वेषमापन्ना निर्गता, अमर्षेण सुज्येष्ठारूपं चित्रफलके कृत्वा श्रेणिकगृहमागता, दृष्टा श्रेणिकेन, पृष्टा, कथित, अष्टतिं करोति, दूतो विस्पृष्टो वरकः, त भणति चेटक—कथमह वाहिककुलाय ददामीति प्रतिपिद्ध, घोरतराऽष्टति जाता, अभयागमो यथा ज्ञाते, पृष्टे कथित—तिष्ठत विश्वस्ता, आनयामीति अतिगत निजभवन्, उपाय चिन्तयन् वणिग्रूप करोति, स्वभेदवर्णभेदौ कृत्वा विशाला गत, कन्याऽन्त पुरसमीपे आपण गृह्णाति, चित्रपटके श्रेणिकस्य रूपं लिखति, यदा ता अन्त पुरवासिन्य कस्यायायान्ति तदा सुबहु ददाति, ता अपिच दानमानसगृहीता करोति, पृच्छन्ति—किमेतत् चित्रपटके ? भणति—श्रेणिकोऽस्माक स्वामी, किमीदृश तस्य

रुवं ? अभओ भणइ—को समत्थो तस्स रुवं काउं ? जं वा तं वा लिहियं, दासचेडीहिं कण्णंतेउरे कहियं, ताओ भणि-याओ—आणेह ताव तं पट्टगं, दासीहि मग्गिओ न देइ, मा मज्झ सामिए अवन्नं काहिहि, बहुयाहि जायणियाहिं दिण्णो, पच्छण्णं पवेसिओ, दिद्धो सुजेद्धाए, दासीओ विभिण्णरहस्साओ कयाओ, सो वाणियओ भणिओ—कहं सेणिओ भत्ता भवि-ज्जइ ? सो भणइ—जइ एवं तो इहं चेव सेणियं आणेमि, आणिओ सेणिओ, पच्छन्ना सुरंगा खया, जाव कण्णंतेउरं, सुजेद्धा चेळणं आपुच्छइ—जामि सेणिण समंति, दोवि पहावियाओ, जाव सुजेद्धा आभरणणं गया ताव मणुस्सा सुरं-गाए उच्चुडा चेळणं गहाय गया, सुजेद्धाए आराडी मुक्का, चेडगो संनद्धो, वीरंगओ रहिओ भणइ—भट्टारगा ! मा तुव्भे वच्चेह, अहं आणेमिस्सि निग्गओ, पच्छओ लग्गइ, तत्थ दरीए एगो रहमग्गो, तत्थ ते वत्तीसंपि सुलसापुत्ता ठिता, ते वीरंगएण एक्केण सरेण मारिया, जाव सो ते रहे ओसारेइ ताव सेणिओ पलाओ, सोवि नियत्तो, सेणिओ सुजेद्धं संलवइ,

१ रूप ? अभयो भणति—क समर्थस्त्व रूपं कर्तुं ? यद्वा तद्वा लिखित, दासचेटीभि कन्याऽन्त पुरे कथितं, ता भणिता—आनयत तावत् तं पट्टकं दासीभिर्मागितो न ददाति, मा मम स्वामिनोऽवज्ञां कार्षीत्, बहुकाभिर्याचनाभिर्दत्त, प्रच्छन्न प्रवेशित, दृष्ट सुज्येष्ठया, दास्यो विभिन्नरहस्या कृता, स वणिग्र भणित—कथं श्रेणिको भर्त्ता भवेत् ? स भणति—यथेव तदेहैव श्रेणिकमानयामि, आनीत श्रेणिक, प्रच्छन्ना सुरङ्गा खाता, यावत्कन्याऽन्त पुर, सु-ज्येष्ठा चेळणामावृच्छति—यामि श्रेणिकेन सममिति, हे अपि प्रधाविते, यावत् सुज्येष्ठा आभरणेभ्यो गता तावत् मनुष्या सुरङ्गाया दद्याताश्चेष्टाणां गृहीत्वा गता, सुज्येष्ठयाऽऽराटिर्मुक्ता, चेटक सज्जद्, वीराङ्गदो रथिको भणति—भट्टारका ! मा यूयं व्रजिष्ठ, अहमानयामीति निर्गत, पृष्टतो लगति, तत्र दूर्योधनो रथमार्गं, तत्र ते द्वात्रिंशदपि सुलसापुत्रा स्थिता, ते वीराङ्गदेवैकेन शरेण मारिता, स यावत्तान् रथान् अपसारयति तावत् श्रेणिक पलायित, सोऽपि निवृत्तः श्रेणिक सुज्येष्ठां संलपति,

सा भणइ—अहं चेळणा, सेणिओ भणइ—सुजेद्धुरिया तुमं चेव, सेणियस्स हरिसोवि विसाओवि विसाओ रहियमारणेण हरिसो चेळणालंभेण, चेळणाएवि हरिसो तस्स रुवेणं विसादो भगिणीवंचणेण, सुजिद्धावि धिरत्थु कामभोगाणंति पव-तिया, चेळणाएवि पुत्तो जाओ कोणिओ नाम, तस्स का उप्पत्ती ? एगं पच्चंतणयरं, तत्थ जियसत्तुरण्णो पुत्तो सुमंगलो. अमच्चपुत्तो सेणगोत्ति पोड्ढिओ, सो हसिज्जइ, पाणिए उच्चोलएहिं मारिज्जइ सो दुक्खाविज्जइ सुमंगलेण, सो तेण निव्वे-एण बालतवस्सी पवइओ, सुमंगलोवि राया जाओ, अण्णया सो तेण ओगासेण वोळंतो पेच्छइ तं बालतवस्सिं, रण्णा पुच्छियं—को एसत्ति ? लोगो भणइ—एस एरिसं तवं करेति, रायाए अणुक्कंपा जाया, पुर्वि दुक्खावियगो, निमंतिओ, मम घरे पारेहिति, मासक्खसणे पुण्णे गओ, राया पडिलग्गो न दिण्णं दारपालेहिं दारं, पुणोवि उड्डियं पविट्ठो, संभरिओ, पुणो गओ निमंतेइ, आगओ, पुणोवि पडिलग्गो राया, पुणोवि उड्डियं पविट्ठो, पुणोवि निमंतेइ तइयं, सो तइयाए

१ सा भणति—अहं चेळणा, श्रेणिको भणति—सुज्येष्ठयास्वरिता स्वमेव, श्रेणिकस्य हर्षोऽपि विपादोऽपि, विपादो रथिकमारणेन हर्षश्रेष्ठगालामेन, चेळ-णाया अपि हर्षस्त्व रूपेण विपादो भगिनीवञ्चनेन, सुज्येष्ठापि धिगस्तु कामभोगानिति प्रयजिता चेळणाया अपि पुत्रो जात कोणिकनामा, तस्य कोऽपि ? एक प्रत्यन्तनगरं, तत्र जितशत्रुराजस्य पुत्र सुमङ्गल, अमात्यपुत्र सेनक इति महोदर, स हस्यते, पाणिभ्यां उच्चुलकैर्मार्थते, स हु रपते सुमङ्गलेन, स तेन निर्वेदेन बालतपस्वी प्रयजित, सुमङ्गलोऽपि राजा जात, अन्यदा स तेनावकाशेन व्यतिमज्जन् पश्यति त बालतपस्विन, राज्ञा पृष्ट—क एष इति ? लोको भणति—एष ईदृश तप करोति, राज्ञोऽनुकम्पा जाता, पूर्वं हु खितो, निमन्त्रित मम गृहे पारयेति, मासक्षपणे पूर्णं गत, राजा प्रतिलम्भ (रत्नानो जात), न दत्त द्वारपालैर्द्वारं, पुनरप्युत्थित (प्युष्टिकां) प्रविष्ट, सस्पृष्ट, पुनर्गतो तिमन्त्रयति, आगत, पुनरपि प्रतिभसो राजा, पुनरप्युष्टिकां प्रविष्टः, पुनरपि तिमन्त्रयति तृतीयवार, स तृतीयवार

आगओ दुवारपालेहिं पिट्टिओ, जइवारा एइ तइवारा राया पडिलगइ, सो निगगओ, अह अधितीए निगगओ पवइओ एइणा धरिसिओ, नियाणं करेइ-एयस्स वहाए उववज्जामित्ति, कालगओ, अप्पिड्ढिओ वाणमंतरो जाओ, सोऽवि राया तावसभत्तो तावसो पवइओ सोवि वाणमंतरो जाओ, पुंवि राया सेणिओ जाओ, कुंडी-समणो कोणिओ, जं चेव चेळणाए पोटे उववणो तं चेव चित्तेइ-कहं रायाणं अक्खीहिं न पेक्खेज्जा ?, तीए चित्तिं-एयस्स गवभस्स दोसोत्ति गवभं, साडणेहिवि न पडइ, डोहलकाले दोहलो, किह ?, सेणियस्स उदरवल्लिमंसाणि खायज्जा, अपूरंते परिहायइ, न य अक्खाइ, णिव्वंधे सवहसावियाए कहियं, तओ अभयस्स कहियं, ससगच्चंमेण समं मंसं कपेत्ता वलीए उवरिं दिन्नं, तीसे ओलोयणमयाए पिच्छमाणीए दिज्जइ, राया अलियप-मुच्छियाणि करेइ, चेळणा जाहे सेणियं चित्तेइ ताहे अद्धितीय उप्पज्जइ, जाहे गवभं चित्तेइ ताहे कहं सव्वं खाएज्जत्ति ?, एवं विणीओ दोहलो, णवहिं मासेहिं दारगो जाओ, रण्णो णिवेइयं, तुट्ठो, दासीए छड्ढाविओ असोगवणियाए, कहियं

१ आगतो द्वारपाले पिट्टित्ति, यत्तिवारा आयाति तत्तिवारा राजा प्रतिभज्यते, स निर्गत, अस्याष्टया निर्गतं प्रमज्जितं पतेन धर्पितं, निदानं करोति-एतस्य वधायोपपद्ये इति, कालगत, अल्पद्विको व्यन्तरो जात, सोऽपि राजा तापसभक्त, तापस प्रमज्जित सोऽपि व्यन्तरो जात, पूर्वं राजा श्रेणिको जात, रुण्डीश्रमण कोणिक, यदेव चेळणाया उदरे उपपन्नस्तदैव चिन्तयति-कथं राजानमक्षिभ्या न प्रेक्षेय, तथा चिन्तित-एतस्य गर्भस्य दोष इति गर्भं, शातनैरपि न पतति, दोहदकाले दोहद, कथं ?, श्रेणिकस्योदरवल्लिमंसाणि खादेय, अपूर्यमाणे परिहीयते, न चाप्याति, निर्वन्धे शपथशापितया कथित, ततोऽभयाय कथित, शशकचर्मणा सम मास कल्पयित्वा वल्या उपरि दत्तं, तस्यायवलोकेनगत्यै प्रेक्षमाणायै दीयते, राजा श्लीकप्रमूच्छनानि करोति, चेळणा यदा श्रेणिक चिन्तयति तदाऽऽतिरूपपद्यते, यदा गर्भं चिन्तयति यदा कथं सर्वं खादेयमिति, एव व्यपनीतो दौर्हद, नवसु मासेषु दारको जात, राशे निवेदित, तुष्ट, दास्या स्याजितोऽशोकवनिकाया, कथित

'सेणियस्स, आगओ, अंवाडिया, किं से पढमपुत्तो उज्झिओत्ति ?, गओ असोगवणियं, तेणं सो उज्जीविओ, असोगचंदो से नामं कयं, तत्थवि कुकुडिपिंछणं कोणंगुलीऽहिविद्धा, सुकुमालिया सा न पउणइ, कूणिया जाया, ताहे से दारएहि नामं कयं कूणिओत्ति, जाहे य तं अंगुलिं पूइ गलंति सेणिओ मुहे करेइ ताहे ठाति, इयरहा रोवइ, सो य संवट्ठइ, इओ य अण्णे दो पुत्ता चेळणाए जाया-हलो विहलो य, अण्णे सेणियस्स ववहे पुत्ता अण्णासिं देवीणं, जाहे य किर उज्जा-णियाखंधावारो जाओ, ताहे चेळणा कोणियस्स गुलमोयए पेसेइ हल्लविहल्लाणं खंडकए, तेण वेरेण कोणिओ चित्तेइ-एए सेणिओ मम देइत्ति पओसं वइइ, अण्णया कोणियस्स अट्ठहिं रायकन्नाहिं समं विवाहो जाओ, जाव उप्पिं पासा-यवरगओ विहरइ, एसा कोणियस्स उप्पत्ती परिकहिया । सेणियस्स किर रण्णो जावतियं रज्जस्स मोल्लं तावतियं देव-दिन्नस्स हारस्स सेयणगस्स गंधहत्थिस्स, एएसिं उट्ठाणं परिकहेयव्वं, हारस्स का उप्पत्ती-कोसवीए णयरी धिज्जाइणी

१ श्रेणिकाय, आगत, उपालब्धा, किं तथा प्रथमपुत्र उज्झित इति?, गतोऽशोकवनिकां, तेन स उज्जीवित, अशोकचन्द्रस्तस्य नाम कृत, तत्रापि कुण्ड-पिच्छेन कोणेऽगुलिरभिविद्धा, सुकुमालिका सा न प्रगुणीभवति, यत्रा जाता, तदा तस्य दारकैर्नाम कृत कूणिक इति, यदा च तस्या अङ्गुल्या पूति स्रज्जति श्रेणिको मुखे करोति तदा उपरतरुदितो भवति, इतरथा रोदिति, स च सवधेते, इतश्चान्यौ द्वौ पुत्रौ चेळणाया जातौ, हलो विहल्लश्च, अन्ये श्रेणिकस्य ववह पुत्रा अन्यासां देवीनां, यदा च किल उद्यानिकास्कन्धावारो जातस्तदा चेळणा कोणिकाय गुडमोदकान् प्रपेते हल्लविहल्लाभ्यां खण्डाकृतान्, तेन वेरेण कोणि कश्चिन्तयति, एतान् श्रेणिको मल्ल ददातीति प्रद्वेष वहति, अन्यदा कोणिकस्याष्टमि राजकन्यामि सम विवाहो जात, यावत् उपरि प्रासादवरस्य गतो विहरति, एसा कोणिकस्योत्पत्ति परिकथिता । श्रेणिकस्य किल यावत् राज्यस्य मूल्यं तावत् देवदत्तस्य हारस्य सेचनकस्य गन्धहस्तिन, एतयोस्तथान परिकथयितव्य, हारस्य कोत्पत्ति ?-कोशाम्ब्यां धिज्जातीया

गुंविणी पइं भणइ-घयमोल्लं विट्ठवेहि, कं मग्गामि ?, भणइ-रायाणं पुप्फेहि ओलग्गाहि, न य वारिज्जिहिसि, सो य उलग्गिओ पुप्फफलादीहिं, एवं कालो वच्चइ, पज्जोओ य कोसंविं आगच्छइ, सो य सयाणिओ तस्स भएण जउणाए दाहिणं कूलं उट्ठवित्ता उत्तरकूलं एइ, सो य पज्जोओ न तरइ जउणं उत्तरिउं, कोसंवीए दक्खिणपासे खंधावारं निवे-सित्ता चिट्ठइ, ता वेइ-जे य तस्स तणहारिगाई तेसिं वायस्सिओ गहियओ कन्ननासादि छिदइ सयाणि य मणुस्सा एवं परिखीणा, एगाए रत्तीए पलाओ, तं च तेण पुप्फपुडियागएण दिट्ठं, रण्णो य निवेइयं, राया तुट्ठो भणइ-किं देमि ?, भणति-वंभणिं पुच्छामि, पुच्छित्ता भणइ-अग्गासणे कूरं मग्गाहित्ति, एवं सो जेमेइ दिवसे २ दीणारं देइ दक्खिणं, एवं ते कुमारामच्चा चित्तेति-एस रण्णो अग्गासणिओ णमाणगिहीओ कीरउत्ति ते दीणारा दंति, खद्धादाणिओ जाओ, पुत्तावि से जाया, सो तं वहुयं जेमेयव्वं, न तीरइ, ताहे दक्खिणालोभेण वमेउं २ जिमिओ, पच्छा से कोढो

१ गुर्वी पति भणति-धृतमूल्यमुपाज्ये, क मार्गयामि ?, भणति-राजानमवलग पुण्यै, न च वार्यसे, स चावलग पुण्यफलादिभि, एव कालो व्रजति, प्रद्योतश्च कौशाम्बीमागच्छति, स च शतानीकस्तस्य भयेन यमुनाया दक्षिण कूल उर्याप्योत्तरकूल गच्छति, स च प्रद्योतो न तरति यमुनामुत्तरीत, कौशाम्ब्या दक्षिणपार्श्वे स्कन्धावारं निवेश्य तिष्ठति, तदा ध्रुवीति-ये च तस्य तृणहारकावयस्त्रेणां वागाश्रितो गृहीत कर्णनासादि छिनत्ति शतानि च मनुष्याणां पय परिखीणानि, एकस्यां रात्रौ पलायित, तच्च तेन पुष्पपुटिकागतेन दृष्ट, राज्ञे च निवेदित, राजा तुष्टो भणति-किं ददामि ?, भणति-प्राक्षणीं पृच्छामि, पृष्ट्वा भणति-अप्रासनेन सह कूरं मार्गयेति, एव स जेमति दिवसे २ ददाति दीनारं दक्षिणां, एव ते कुमारामात्याश्चिन्तयन्ति-एष राज्ञोऽप्रासनिको दानमानगृहीत क्रियतामिति दीनारान् वदति, बहुदानीयो जातः, पुत्रा अपि तस्य जाता, स तत् पट्टक जेमिष्य, न शक्यते, तदा दक्षिणालोभेन वान्त्वा २ जिमित, पश्चात्तस्य कुट्टं

भावश्यकहारिभद्रीया

जाओ, अभिग्रस्तस्तेन, ताहे कुमारामच्चा भणंति-पुत्ते ! विसज्जेह, ताहे से पुत्ता जेमेइ, ताणवि तहेव, संतती कालंतरेण पिउणा लज्जिउमारच्चा, पच्छिमे से निलओ कओ, ताओवि से सुण्हाओ न तहा वड्डिउमारच्चाओ, पुत्तावि नाढायंति, तेण चिंतियं-एयाणि मम दवेण वड्डियाणि मम चेव नाढायंति, तहा करेमि जहेयाणिवि घसणं पाविति, अज्जया तेण पुत्ता सदाविद्या, भणइ-पुत्ता ! किं मम जीविएणं ?, अम्ह कुलपरंपरागओ पसुवहो तं करेमि, तो अणसणं काहामि, तेहिं से कालगओ छगलओ दिण्णो, सो तेण अप्पगं उल्लिहावेइ, उल्लोलियाओ य खवावेइ, जाहे नायं सुगहिओ एस कोढेणंति ताहे लोमाणि उप्पाडेइ फुसिति एन्ति, ताहे मारेत्ता भणइ-तुब्भेहिं चेव एस खाएयवो, तेहिं खइओ, कोढेण गहियाणि, सोवि उट्टेत्ता नट्टो, एगत्थ अडवीए पवयदरीए गाणाविहाणं रुक्खाणं तयापत्तफलाणि पडंताणि तिफला य पडिया, सो सारएण उण्हेण कक्को जाओ, तं निविण्णो पियइ, तेणं पोट्टं भिण्णं, सोहि ए सज्जो जाओ, आगओ सगिहं,

१ जात, तदा कुमारामात्या भणन्ति-पुत्रान् विसृज, तदा तस्य पुत्रा जेमन्ति, तेषामपि तथैव, संतति कालान्तरे पितुर्लज्जितुमारब्धा, पश्चिमे तस्य निलय कृत, ता अपि तस्य स्तुपा न तथा वर्तितुमारब्धा, पुत्रा अपि नाद्रियन्ते, तेन चिन्तित-एते मम द्रव्येण वृद्धा मामेव नाद्रियन्ते, तथा करोमि यथैतेऽपि व्यसन प्राप्तुमन्ति, अन्यदा तेन पुत्रा शब्दिता, भणन्ति-पुत्रा ! मम किं जीवितेन ?, अस्माक कुलपरम्परागत पशुवध त करोमि, ततोऽनशन करिष्यामि, तैस्सस्यै कृष्णशृङ्गलो दत्त, स तेनास्मीय (तनु) चुम्बयति, मलगुटिकाश्च खादयति, यदा ज्ञात सुगृहीत एव कुपेनेति तदा रोमान्युत्पाटयति क्षटित्या-यान्ति, तदा मारयित्वा भणन्ति-युष्माभिरैवैष खादितव्य, तै खादित, कुपेन गृहीता, सोऽप्युत्थाय नष्ट, एकत्र अटव्यां पर्वतदुर्गा नानाविधानां वृक्षाणां स्वकृपत्रफलानि पतन्ति त्रिफला च पतिता, स शारदेन उण्णेन कल्को जात, ततो निर्विण्णस्त पिबति, तेनोदर भिन्न, शुद्धौ सज्जो जात, आगत स्वगृह,

जणो भणइ-किह ते नट्टं, भणइ-देवेहि मे नासियं, ताणि पेच्छइ-सडसडिंताणि, किह तो तुब्भेवि मम खिसह ?, ताहे ताणि भणंति-कि तुमे पावियाणि ?, भणइ-वाढंति, सो जणेण खिसिओ, ताहे नट्टो गओ रायगिहं दारवालिण समं दारे वसइ, तत्थ वारजक्खणीए सो मरुओ भुंजइ, अण्णया वहू उंडेरया खइया, सामिस्स समोसरणं, सो वारवालिओ तं ठवेत्ता भगवओ वंदओ एइ, सो वारं न छड्डेइ, तिसाइओ मओ वावीए मंडुक्को जाओ, पुवभवं संभरइ, उत्तिण्णो वावीए पहाइओ सामिवंदओ, सेणिओ य नीति, तत्थेणेण वारवालिओ किमोरेण अकंतो मओ देवो जाओ, सक्को सेणियं पसंसड, सो समोसरणे सेणियस्स मूले कोढियरूवेणं निविट्टो तं चिरिका फोडित्ता सिंचइ, तत्थ सामिणा छियं, भणइ-मर, सेणियं जीव, अभयं जीव वा मर वा, कालसोरियं मा मर मा जीव, सेणिओ कुविओ भट्टारओ मर भणिओ, मणुस्सा स-णिण्या, उट्टिए समोसरणे पलोइओ, न तीरइ णाउं देवोत्ति, गओ घरं, विइयदिवसे एए आगओ, पुच्छइ-सो कीत्ति ?,

१ जनो भणन्ति-कथं तव नष्ट ?, भणन्ति-देवैर्मे नाशित, ते पश्यति-शटितशटितानि (पूतीनि स्वाप्नानि), कथं तत् यूयमपि मा निन्दत ? तदा ते भणन्ति-किं त्वया प्रापिता ?, भणन्ति-वाढमिति, स जनेन निर्भर्त्सित, तदा नष्टो गतो राजगृह द्वारपालकेन सम दारे घसति, तत्र द्वारपक्षावासे स मरुओ भुङ्के, अन्यदा बहवो वटका भुक्ता, स्वामिन समवसरण, स द्वारपालस्त स्यापयित्वा भगवद्भन्दको गत, स द्वार न खजति, वृषादिंस्तो मृतो घाच्या मण्डूको जात, पूर्वभवं स्मरति, अवतीर्णो वाच्या प्रधावित स्वामिवन्दक, श्रेणिकश्च निर्गच्छति, द्वारपाल तत्रैकेन किशोरेणाक्रान्तो मृतो देवो जात, शक्रः श्रेणिक प्रशसति, स समवसरणे श्रेणिकस्य मूले (अन्तिके) कुष्ठिरूपेण निविष्ट त स्फोटकान् स्फोटयित्वा सिञ्चति, तत्र स्वामिना क्षुत, भणन्ति-त्रियस्व, श्रेणिक जीव, अभय जीव वा त्रियस्व वा, कालशौकरिक मा त्रियस्व मा जीव, श्रेणिक कुपित भट्टारक (प्रति) त्रियस्वेति भणित, मनुष्या सञ्ज्ञिता, उरियते समवसरणे प्रलोकित, न शक्यते ज्ञातु देव इति, गतो गृह, द्वितीयदिवसे प्रगे आगत, पृच्छति-स क इति,

तैओ सेडुगवत्तंतं सामी कहेइ, जाव देवो जाओ, ता तुब्भेहिं छीए किं एवं भणइ ?, भगवं ममं भणइ-किं संसारे अच्छह निघाणं गच्छेति, तुमं पुण जाव जीवसि ताव सुहं मओ नरयं जाहिसित्ति, अभओ इहवि चेइयसाहुपूयाए पुण्णं समज्जिणइ मओ देवलोगं जाहिति, कालो जइ जीवइ दिवसे २ पंच महिससयाइं वावाएइ मओ नरए गच्छइ, राया भणइ-अहं तुब्भेहि नाहेहि कीस नरयं जामि ? केण उवाएण वा न गच्छेज्जा ?, सामी भणइ-जइ कविलं माहणिं भि-क्खं दावेसि कालसूरियं सूपं मोएसि तो न गच्छसि नरयं, वीमंसियाणि सब्बप्पगारेण नेच्छंति, सो य किर अभवसिद्धीओ कालो, धिज्जाइयाणिआ कविला न पडिवज्जइ जिणवयणं, सेणिएण धिज्जाइणी भणिआ सामेण-साहू वंदाहि, सा नेच्छइ, मारेमि ते, तहावि नेच्छइ, कालोवि नेच्छइत्ति, भणइ-मम गुणेण एत्तिओ जणो सुहिओ नगरं च, एत्थ को दोसो ?, तस्स पुत्तो पालगो नाम सो अभएण उवसामिओ, कालो मरिउमारच्चा, तस्स पंचमहिससयघातेहिं से ऊणं अहे सत्तमया

१ तत सेडुकवृत्तान्तं स्वामी कथयति, वावदेवो जात, तर्हि युष्माभि क्षुते किमेव भणति ?, बाढ भगवान् मा भणति-किं संसारे तिष्ठत निर्वाणं गच्छतेति, त्व पुनर्यावज्जीवसि तावत्सुखितो मृतो नरक यास्यसीति, अभय इहापि चैत्यसाधुपूजया पुण्यं समुपार्जयति मृतो देवलोक यास्यति, कालिको यदि जीवेत् दिवसे २ महिपञ्चशती व्यापादयति मृतो नरक गमिष्यति, राजा भणन्ति-अहं युष्मासु नाष्टेयु कथं नरकं गमिष्यामि ?, केन बोधयेन न गच्छेय ?, स्वामी भणन्ति-यदि कपिला घ्राणीं भिक्षां दापयसि कालशौकरिकात् सूनां मोचयसि तदा न गच्छसि नरकं, प्रज्ञापितो सर्वप्रकारेण नेच्छत, स किलाभय सिद्धि कालिक, धिग्जातीया कपिला न प्रतिपद्यते जिनवचन, श्रेणिकेन धिग्जातीया भणिता साम्ना-साधून् वन्दस्व, सा नेच्छति, मारयामि रवा, तथापि न प्रतिपद्यते, कालिकोऽपि नेच्छतीति, भणन्ति-मम गुणेनेयान् जन सुखी नगरं च, अत्र को दोष, तस्य पुत्र पालको नामाभयेन स उपशान्त, कालिको मर्तुमारब्ध, तस्य महिपञ्चशत्या घातेनायोनमथ. सप्तमी-

पाउगंगं, अण्णया महिससयाणि पंच पुत्तेण से पलावियाणि, तेण विभंगेण दिट्ठाणि मारियाणि य, सोलस य रोगायंका पाउळभूया विवरीया इंदियत्था जाया जं दुग्गंधं तं सुग्गंधं मज्झइ, पुत्तेण य से अभयस्म कहियं, ताहे चंदणिउदगं दिज्जइ, भणइ-अहो मिट्ठं विट्ठेण आलिप्पइ पूइमंसं आहारो, एवं किसिऊण मओ अहे सत्तमं गओ, ताहे सयणेण पुत्तो से ठविज्जइ सो नेच्छइ, मा नरगं जाइस्सामित्ति सो नेच्छइ, ताइं भणंति-अम्हे विगिंचिस्सामो तुमं नवरं एक्कं मारेहि सेसण सवे परियणो मारेहिति, इत्थीए महिसओ विइए कुहाडो य रत्तचंदणेणं रत्तकणवीरोहिं, दोवि उंडीया मा तेण कुहाडएण अप्पा हओ पडिओ विलवड, सयणं भणइ-एयं दुक्खं अणणेह, भणंती-न तीरंति, तो कहं भणह-अम्हे विगिंचामोत्ति ?, एयं पसंगेण भणियं, तेण देवेणं सेणियस्स तुट्ठेण अट्टारसवंको हारो दिण्णो दोणिण य अक्खलिययट्ठा दिण्णा, सो हारो चेत्तणाए दिण्णो पियत्ति काउं, वट्ठा नंदाए, ताए रुट्ठाए किमहं चेडरूवत्तिकाऊण अनिरत्तिसया संभे आवडिया भग्गा,

१ प्रायोग्य, अन्यदा महिपवज्जती पुत्तेण तस्य पलायिता, तेन विभङ्गेन दृष्टा मारिता च, पोद्गल रोगातङ्काय प्रादुर्भूताः विपरीता इन्द्रियाणां जाता यत् दुग्गंधं तत्सुगन्धि मन्यते, पुत्तेण च तस्याभयाय कथित, तस्या वचोऽगृहोदक दीयते, भणति-अहो मिट्ठं विट्ठोपलिप्पते पृथिमांमहाहार, एयं शिष्टा श्रुतोऽयः ससम्या गत, तदा स्वजनेन तस्य पुत्रं स्थाप्यते स नेच्छति, मा नरकं गममिति स नेच्छति, ते भणन्ति-एयं विभङ्गामएव परमेकं मारय शोणान् सर्वान् परिज्जो मारयिष्यति, सिया महिपो द्वितीयया कुहारो रत्तचन्दनेन रत्तकणवीरं (मण्डितां), द्वावपि मा दण्डिता भूय तेन कुट्टारेणामा हत पतितो विलपति, स्वजा भणति-एतद्दु खमपनयत, भणन्ति-न शक्यते, तत् फलं भणत-एयं विभङ्गाम इति ?, एतत्प्रसङ्गेन भणित, तेन देवेन श्रेणिवाय तुट्ठेणाट्टादशतिको हारो दत्त द्वौ चारुकाट्यपृत्तौ दत्तो, स हारश्रेणिवायै दत्त प्रियेतिहृत्वा, पृत्तौ गन्दायै, तया रट्ठाया किमहं चेडरूपेतिहृत्वा दूरं क्षिप्ति, स्तम्भे आपतितौ भग्गौ,

तत्थ एगंमि कुंडलजुयलं एगंमि देवदूसजुयलं, तुट्ठाए गहियाणि, एवं हारस्स उप्पत्ती । मेयणगस्स का उप्पत्ती ?, एगत्थ वणे हत्थिजुहं परिवमइ, तंमि जुहे एगो हत्थी जाए जाए हत्थिचेहए मारेइ, एगा गुविणी हत्थिणिगा, सा य ओसरत्तिता एक्कलिया चरइ, अण्णया कयाइ तणपिंडियं सीसे काऊण तावसासमं गया, तेसिं तावमाणं पाएमु पडिया, तेहि गायं-सरणागया वराइ, अण्णया तत्थ चरंती वियाया पुत्तं, हत्थिजुहेण समं चरंती छिदेण आगंतूण थणं देइ, एवं संवहइ, तत्थ तावसपुत्ता पुप्फजार्डओ सिंचंति, सोवि सोंडाए पाणियं नेऊण सिचइ, ताहे नामं कयं सेयणओत्ति, संवहिओ मय-गलो जाओ, ताहे णेण जूहवई मारिओ, अप्पणा जुहं पडिवण्णो, अण्णया तेहिं तावसेहिं राया गामं दाहितित्ति मोय-गेहि लोभित्ता रायगिहं नीओ, णयरं पवेसेत्ता वट्ठो सालाए, अण्णया कुलवती तेण चेव पुव्वभासेण दुक्को किं पुत्ता ! सेयणग ओच्छगं च से पणामेइ, तेण सो मारिओ, अण्णे भणंति-जूहवइत्तणे ठिएणं मा अण्णावि वियातित्ति ते

१ तत्रैकस्मिन् कुण्डलयुगलमेकस्मिन् देवदुष्ययुगलं, तुट्ठाया गृहीतानि, एव हारस्सोत्पत्तिः । सेचनकस्य कोरपत्तिः ?, एक्कं घनो हन्मियूथ परिवसति, तस्मिन् यूथे एको हन्ती जातान् जातान् हस्तिफलभान् मारयति, एका गुर्वी हस्तिनी, सा चापसल्यैकाकिनी चरति, अन्यदा कदाचित् तृणपिण्डिकां शीघ्रं हृत्वा तापसाश्रमं गता, तेषां तापसानां पादयो पतिता, तैर्ज्ञात-शरणागता वराकी, अन्यदा तत्र चरन्ती प्रजगितवती पुत्रं, हन्मियूथेन समं चरन्ती क्षय-परे आगस्य स्नानं ददाति, एवं सर्वधर्ते, तत्र तापसपुत्रा पुप्पजाती सिञ्चन्ति, सोऽपि शुण्डया पानीयमानीय सिञ्चति, तदा नाम हृतं सेचनकं इति, सट्ठो मदकलो जात, तदाऽनेन यूथपतिमोरित, शात्मना यूथं प्रतिपन्न, अन्यदा तस्मात्पै राजा प्राम दास्यतीति लोभयित्वा मोदकं राजगृहं नीत, नगरं प्रवेश्य वट्ठं शालायां, अन्यदा कुलपतिस्तेनैव पूर्वान्यासेनागत, किं पुत्रं सेचनक ! वस च तस्यै क्षिपति, तेन स मारितः, अन्ये भणन्ति-यूथपतिस्त्वे स्थितेन माऽन्यापि प्रजीजनदिति ते

तावसउडया भग्गा तेहिं तावसेहिं रुट्ठेहिं सेणियस्स रण्णो कहियं, ताहे सेणिएण गहियो, एसा सेयणगस्स उप्पत्ती । पुव्वभवो तस्स-एगो धिज्जाडओ जज्जं जयइ, तस्स दासो तेण जज्जवाडे ठविओ, सो भणइ-जइ सेसं मम देहि तो ठामि इयरहा ण, एवं होउत्ति सोवि ठिओ, सेसं साहूण देइ, देवाउयं निवद्धं देवलीगाओ जुओ सेणियस्स पुत्तो नंदिसेणो जाओ, धिज्जाडओऽवि संसारं हिंडित्ता सेयणगो जाओ, जाहे किर नंदिसेणो विलग्गइ ताहे ओहयमणसंकप्पो भवइ, विमणो होइ, ओहिणा जाणइ, सामी पुच्छिओ, एयं सबं कहेइ, एस सेयणगस्स पुव्वभवो । अभओ किर सामि पुच्छइ-को अपच्छिमो रायरिसित्ति ?, सामिणा उदायणो वागरिओ, अओ परं वट्ठमउडा न पवयंति, ताहे अभएण रज्जं दिज्जमाणं न इच्छियं, पच्छा सेणिओ चितेइ-कोणियस्स रज्जं दिज्जिहित्ति हल्लस्स हत्थी दिज्जो विहल्लस्स देवदिज्जो हारो, अभएण पवयंतेण नंदाए य खोमजुयलं कुंडलजुयलं हल्लविहल्लाणं दिण्णाणि, महया विभवेण अभओ समाऊओ पवइओ, अण्णया

१ तापसोडया भग्गास्तेनापसै रुट्ठे श्रेणिकस्य राज्ञं कथित, तदा श्रेणिकेन गृहीत, एषा सेचनकस्योत्पत्तिः । तस्य पूर्वभव-एको धिज्जातीयो यज्ञं यजते, तस्य दासो यज्ञपादे तेन स्थापित, स भणति-यदि शेषं मया दास्यति तर्हि तिष्ठामि इतरथा न, एव भवत्विति सोऽपि स्थित, शेषं साधुभ्यो ददाति, देवा-युर्निवद्ध, देवलोकाच्युत श्रेणिकस्य पुत्रो नन्दिदेवो जात, धिज्जातीयोऽपि संसारं हिण्डित्वा सेचनको जात, यदा किल नन्दिदेवेन आरोहति तदोपहतमनः सकारपो भवति विमनस्को भवति, अवधिना (विभङ्गेन) जानाति, स्वामी पृष्ट एतत् सर्वं कथयति, एष सेचनकस्य पूर्वभव । अभयं किल स्वामि-पृच्छति-कोऽप्यधिको राजपिपेति ?, स्वामिनोदायनो व्याकृत, अतः परं वट्ठमुकुटा न प्रव्रजिष्यन्ति, तदाऽभयेन राज्यं दीयमानं नेष्ट, पश्चात् श्रेणिकश्चि-न्यति-कोणिकाय राज्यं दास्यते इति हल्लाया हस्ती दत्तं विहल्लाया देवदत्तो हारो दत्त, अभयेन प्रव्रजता नन्दाया क्षोमयुगलं कुण्डलयुगलं च हल्लविहल्लाभ्यां दत्ते, महता विभवेनाभयं समातृकं प्रव्रजित, अन्यदा

आवश्यकहारिभद्रीया

कोणिओ कालादीहि दसहिं कुमारेहिं समं मंतेइ-सेणियं बंधेत्ता एकारसभाए रज्जं करेमोत्ति, तेहिं पडिसुयं, सेणिओ बडो, पुवणहे अवरणहे य कससयं दवावेइ, चेळणाइ कयाइ दोयं न देइ, भत्तं वारियं, पाणियं न देइ, ताहे चेळणा कहवि कुम्मासे वालेहिं बंधित्ता सयाउं च सुरं पवेसेइ, सा किर भोवइ सयवारे सुरा पाणियं मव्वं होइ । अण्णया तस्स पडमावईए देवीए पुत्तो उदायितकुमारो जेमंतस्स उच्छंगे ठिओ, सो थाले मुत्तेति, न चालेइ मा दूमिज्जिहिति (जत्ति) मुत्तियं तत्तियं कुरं अवणेइ, मायं भणति-अम्मो ! अण्णस्सवि कस्सवि पुत्तो एप्पिओ अत्थि ? मायाए सो भणिओ-दुरात्मन् तव अंगुली किमिए वमंती पिया मुहे काऊण अच्छियाइओ, इयरहा तुमं रोवंतो अच्छियाइओ, ताहे चित्तं मउयं जायं, भणइ-किह !, तो खाइ पुण मम गुलमोयए पेसेइ !, देवी भणइ-मए ते कया, जं तुमं सदा पिइवेरिओ उदरे आरद्धोत्ति सव्वं कहेइ, तहावि तुज्झ पिया न विरज्जइ, सो तुमे पिया एवं वसणं पाविओ, तस्म अरती जाया,

१ कोणिक् कालादिभिर्दशभिः कुमारैः समं मन्त्रयति-श्रेणिकं यत्कालादश भागान् राज्यस्य कुर्म इति, ते प्रतिश्रुत, श्रेणिको बद्ध, पुरांश्च अपराधे च कदाशत दापयति, चेण्णया कदाचिदपि गमन (कर्तुं) न ददाति, भक्त वारित, पानीयं न ददाति, तदा चेळणा कथमपि कुल्मापान् चालेपु यत्प्राप्त्य च सुरां प्रवेशयति, सा किल प्रक्षालयति शतकृत्यं सुरा पानीयं सर्वं भवति । अन्यदा तस्य पद्मावत्या देव्याः पुत्र उदायिकुमारो जेमंत उरग्रे स्थितः, स स्थाले मूत्रयति, न चालयति मा दौगीदिति (यावति) मूत्रितं तापस्व कूरमपनयति, मातरं भणति-अम्ब ! अन्यस्यापि कस्यापि पुत्र इत्यप्रियोऽस्ति ?, मात्रा स भणति-तवापुत्री कूमीन् वमन्ती पिता (तव) मुखे कृत्वा स्थितवान्, इतरथा त्वं रुदन् स्थितवान्, तदा चित्तं मृदु जातं, भणति-कथं ? किं पुनस्तर्हि मया उमोदकान् अभ्रैषीत् ?, देवी भणति-मया ते कृता, यच्च सदा पितृवैरिणः, उदरे (आगमनात्) आरभ्येति सर्वं वधितं, तथापि तव पिता न व्यर ह्नीत्, स त्वया पितैव व्यसनं प्रापितं, तस्यास्तिर्जाता,

सुणेतओ चैव उट्ठाग लोहदंडं गहाय नियलाणि भंजामिति पहाविओ, रक्खवालागा नेहेणं भणंति-एस सो पावो लोह-दंडं गहाय एइत्ति, सेणिएण चित्तियं-न नज्जइ कुमारेण मारेहितित्ति तालउडं विसं खइयं जाव एइ ताव मओ, सुट्ठयं अधिती जाया ताहे डहिऊण घरमागओ रज्जधुरामुक्कतत्तीओ तं चैव चित्तं अच्छइ, कुमारामच्चेहिं चित्तियं-नट्ठं रज्जं होइत्ति तंविए सासणे लिहत्ता अक्खराणि जुणं काऊण राइणो उवणीयं, एवं पिउणो कीरइ पिडदाणादी, णित्थारि-ज्जइ, तप्पभित्ति पिडनिवेयणा पवत्ता, एवं कालेण विसो गो जाओ, पुणरवि सयणपरिभोए य पियसंतिए दट्ठूण अद्धिती होइत्ति तओ निग्गओ चंपारायहाणीं करेइ, ते हल्लविहल्ला सेयणएण गंधहत्थिणा समं सभवणेसु य उज्जाणेसु य पुक्ख-रिणीएसु अभिरमंति, सोवि हत्थी अंतेउरियाए अभिरमावेइ, ते य पडमावई पेच्छइ, णयरमज्जेण य ते हल्लविहल्ला हारेण कुंडलेहि य देवदुसेण विभूसिया हत्थिखंधवरगया दट्ठूण अद्धित्ति पगया कोणियं विण्णवेइ, सो नेच्छइ पिउणा दिण्णंति,

१ शृण्वनेवोत्थाय लोहदण्डं गृहीत्वा निगडान् भनजिम् इति प्रधाप्रित, जेहेन रक्षपालका भणन्ति-एष स पापो लोहदण्डं गृहीत्वाऽऽयाति, श्रेणिकेन चि न्तिनत ज्ञायते (केन) कुमारेण मारयिष्यतीति तालपुट विषं ग्राहितं यावदेति तावन्मृत, सुपुतराश्चिर्जाता, तदा दग्धा गृहमागतो मुक्तराज्यधूसत्सिस्त्रदेव चिन्तयन् तिष्ठति, कुमारामात्येचिन्तित-राज्यं नङ्घयतीति तात्रिक शासनं लिखित्वाऽक्षराणि जीर्णानि कृत्वा राज्ञ उपनीत, एव पितु क्रियते पिण्डदानादि, निस्तार्यते, तत्प्रभृति पिण्डनिवेदना प्रवृत्ता, एव कालेन विशोको जात, पुनरपि स्वजनपरिभोगाश्च पितृसत्कान् दट्ठाऽऽश्रितिर्भविष्यतीति निर्गतस्तत्रश्रमं राजधानीं करोति, तौ हल्लविहल्लौ सेचनेन हस्तिना समं स्वभवनेषु उद्यानेषु पुष्करिणीषु चाभिरमते, सोऽपि हस्ती भन्त पुरिका अभिरमयते, तौ च पद्मावतीं प्रेक्षते, नगरमध्येन च तौ हल्लविहल्लौ हारेण कुण्डलाभ्यां देवदुष्येण च विभूषितौ वरहस्त्रिस्त्रधगतो दट्ठाऽऽश्रितिं प्रगता कोणिक विज्ञपयति, स नेच्छति पित्रा दत्तमिति एवं बहुसो २ भणंतीए चित्तं उप्पणं, अण्णया हल्लविहल्ले भणइ-रज्जं अद्धं अद्धेण विगिंचामो सेयणं मम देह, ते हि मा सुरक्खं चित्तियं देमोत्ति भणंति गया सभवणं, एकाए रत्तीए सअतेउरपरिवारा वेसालिं अज्जमूलं गया, कोणियस्स कहियं-नट्ठा कुमारा, तेण चित्तियं-तेवि न जाया हत्थीवि नत्थि, चेडयस्स दुयं पेसइ, अमरिसिओ, जइ गया कुमारा गया नाम, हत्थि पेसेइ, चेडगो भणइ-जहा तुमं मम नत्तुओ तहा एएवि, कह इयाणिं सरणागयाण हरामि, न देमिन्ति दूओ पडिगओ, कहियं च, पुणोवि दुयं पट्टवेइ-देह, न देह तो जुज्झसज्जा होह एमिन्ति, भणइ-जहा ते रुचइ, ताहे कोणिएण कालाइया कुमारा दसवि आवाहिया, तत्थेक्केस्स तिन्नि २ हत्थिसहस्सा तिन्नि २ आससहस्सा तिन्नि २ रह-सहस्सा तिन्नि २ मणुस्सकोडिओ कोणियस्सवि एत्तियं सवाणिवि तिन्तीसं ३३, तं सोऊण चेडएण अट्ठारसगणरायाणो मेलिया, एवं ते चेडएण समं एगूणवीसं रायाणो, तेसिंपि तिन्नि २ हत्थिसहस्साणि तह चैव नवरं सव्वं संखेवेण

१ एव बहुसो २ भणन्त्या चित्तमुत्पादित, अन्यदा हल्लविहल्लौ भणति-राज्यमर्धमर्धं विभजाम सेचनक मद्य दत्त, तौ तु ना सुरक्ष चिन्तित दावेति भणन्तौ गतौ स्वभवन, एकया राध्या सान्त पुरपरिवारौ वेशाव्यामार्थं (मातामह) पादमूल गतौ, कोणिकाय कथित-नट्ठा कुमारौ, तेन चिन्तित-तावपि न जातौ हस्त्वपि नास्ति, चेटकाय दूत प्रेषयति, अमर्षितो, यदि गतौ कुमारौ गतौ नाम हस्तिन प्रेषय, चेटको भणति-यथा एव नत्ता तथैतावपि, कथमिदानीं शरणागतयोहरामि, न ददामीति दूत प्रतिगत, कथित च, पुनरपि दूत प्रस्थापयति-देहि, न दद्यास्तदा युद्धसज्जो भवामीति, भणति-यथा ते रोचते, तदा कोणिकेन कालादिका कुमारा दशाप्याहूता, तथैक्केस्स ग्रीणि २ हस्त्रिसहस्राणि ग्रीणि २ अश्वसहस्राणि ग्रीणि २ रथसहस्राणि तिष्ठो २ मनुष्यकोटय कोणिकस्याप्येतावत् सर्वानपि नयस्सिंशत्, तत् श्रुत्वा चेटकेनाष्टादश गणराजा मेलिता, एव ते चेटकेन सममेकोनविंशती राजान, तेयामपि हस्तिना त्रिस-हस्त्री २ तथैव नवरं सर्वं संखेवेण

सत्तावर्णं, ताहे जुद्धं संपलभं, कोणियस्स कालो दंडणायगो, दो चूहा काया, कोणियस्स गरुडगो चेउगग्ग मागर-
पूहो, सो जुज्झंतो कालो ताव गओ जाव चेडगो, चेडएण य एगस्स य सरस्स अभिग्गहो ऋओ, सो य अमोहो, तेण
सो कालो मारिओ, भगं कोणियवलं, पडिनियत्ता सए २ आवासे गया, एवं दसहि दिवसेहिं दमवि मारिया चेडएण
कालादीया, एकारसमे दिवसे कोणिओ अट्टमभत्तं गिण्हइ, सक्कचमग आगया, सक्को भणइ-चेडगो मागोत्ति अहं न
पहरामि नवरं सारक्खामि, एत्थ दो संगामा महासिलाकंडओ रहमुसलो भाणियघो जहा पण्णत्तीए, ते किर चमरेण
विउच्चिया, ताहे चेडगस्स सरो वडरपडिरुवगे अफ्फिडिओ, गणगाथाणो नट्टा सणयरेसु गया, चेडगोवि वेमालि गओ,
रोहगसज्जो ठिओ, एवं वारस वग्गिमा जाया रोहिज्जंतस्स, एत्थ य रोहए हल्लविहत्ता सेयणएण निग्गया वलं मारंति दिवे
दिवे, कोणिओवि परिखिज्जइ हत्थिणा, चिंतेइ-को उवाओ जेण मारिज्जेज्जा १, कुमारामच्चा भणंति-जइ नवरं हत्थी

१ सप्तपञ्चाशत्, तदा युद्धं प्रवृत्तं, कोणिकस्य कालो दण्डनायक, द्वौ व्यूहौ कृतौ, कोणिकस्य गरुड-यू-अट्टकस्य मागरव्यूह, स युध्यमान कालमा-
वद्गतो यावचेटक, चेटकेन चैकस्य शरस्याभिप्रात कृत, स चामोघ, तेन स कालो मारित, भग्न कोणिकस्य, प्रतिनिष्ठा स्यके २ आगमे गता, एव
दशभिर्दिवसेर्दशपि मारिताश्चेटकेन कालादय, एकादशे दिवसे कोणिकोऽष्टमभक्त गृह्णाति, शक्कचमरावागतौ, शत्रो भणति-चेटक श्रावक इत्यत न प्रहरामि
नवरं सरक्षयामि, अत्र द्वौ संग्रामौ महासिलाकण्टकरयमुशलो भणितव्यौ यथा प्रज्ञां, तौ किं चमरेण विकुर्वितौ, तदा चेटकस्य शरो उन्नप्रतिरूपके स्फ-
लित, गणराजा नट्टा स्वागरेषु गता, चेटकोऽपि वैशालीं गत, रोधकसज्ज स्थित, एव द्वादश वर्षाणि जातानि रक्ष्यमाने, अत्र च रोधके हल्लविहत्तौ सेच-
नकेन निर्गतौ वल मारयत द्विसे दिवसे, कोणिकोऽपि परिशिष्टो हस्तिना, चिन्तयति-क उपायो येन मार्यंते, कुमारामात्या भणति-यदि नवरं हत्थी

मारिज्जइ, अमरिसिओ भणइ-मारिज्ज, ताहे इंगालएड्डा कया, ताहे सेयणओ ओहिणा पेच्छइ न चोलेइ खड्डुं, कु-
मारा भणंति-तुज्झ निमित्तं इमं आवडं पत्ता तोवि निच्छसि १, ताहे सेयणएण संधाओ ओयारिया, सो य ताए
खड्डाए पडिओ मओ रयणप्पहाए नेरइओ उववण्णो, तेवि कुमारा सामिस्स सीसत्ति वोसिरंति देवयाए माहरिया जत्थ
भयवं तित्थयरो विहरइ, तहवि णयरी न पडइ, कोणियस्स चिंता, ताहे कूलवालगस्स रुद्धा देवया आगामे भणइ-
‘समणे जइ कूलवालए मागहियं गणियं लगेहिती । लाया य असोगचंदए, वेमालिं नगरिं गहिस्सइ ॥ १ ॥ सुणेतओ
चेव चंपं गओ कूलवालं पुच्छइ, कहियं, मागहिया सद्दाविया विडसाविया जाया, पहाविया, का तीसे उप्पत्ती जहा
णमोक्कारे पारिणामियवुद्धीए थूभेत्ति-‘सिद्धमिलायलगमणं खुड्डुगसिललोट्टणा य विक्खंभो । सावो मिच्छावाइत्ति
निग्गओ कूलवालतवो ॥ १ ॥ तावसपल्ली नइवारणं च कोहे य कोणिए कहणं । मागहिगमणं वंदण मोदगअइसार

१ मार्यंत, अमरिपितो भणति-मार्यता, तदाऽङ्गारगतां कृता, तदा सेचनकोऽवयिना पश्यति, नातिकामति गर्तो, कुमारी भणत-तव निमित्तमियमा
पत्ति प्राप्ता तथापि नेच्छसि, तदा सेचनकेन रक्कधादवतारितो, स च तस्या गत्तोया पतितो मृतो रत्नप्रभाया नैरयिक उपपन्न, तावपि कुमारी न्यामिना
शिष्याप्रिति व्युत्सृजन्तो देवतया सहती यत्र भगवान् सीवकरो विहरति, तथापि नगरी न पतति, कोणिकस्य चिन्ता, तदा कूलवालकाय रट्टा देवताऽऽकरो
भणति-भ्रमण कूलवालको यदि मागधिका चेइश लमिप्पति । राजा चाशोकचन्द्रो वैशालीं नगरीं प्रहीप्पति ॥ १ ॥ शृण्वेन चम्पा गत कूलवालक
पृच्छति, कथित, मागधिका शब्दिता विटश्राविका जाता, प्रधाविता, का तस्या उपपत्तिर्यथा नमस्कारे पारिणामिकीवुद्धी स्तूप इति, मिद्धशिलतलगमन
कुल्लकेन शिलालोठन च विक्कभ (पादप्रसारिका) । श्रापो मिथ्यावादीति निर्गत कूलवालकतप ॥ १ ॥ तावसपल्ली नदीवारणं च कोधे कोणिकाय
(देवतया) कथित । मागधिकागमन वन्दन मोदका अतीसार

आणणया ॥ २ ॥ पडिचरणोभासणया कोणियगणियत्ति गमणनिग्गमणं । वेसालि जहा घेप्पइ उदिकख जओ गवे-
सामि ॥ ३ ॥ वेसालिगमण मगण साईकारावणे य आउट्टा । थूभ नरिंदनिवारण इट्टगनिक्कालणविणासो ॥ ४ ॥ पडि-
यागमणे रोहण गद्दभहलवाहणापइणाय । चेडगनिग्गम वहपरिणओ य माया सवालद्धो ॥ ५ ॥” कोणिओ भणइ-
चेडग ? किं करोमि !, जाव पुक्खरिणीओ उट्टेमि ताव मा नगरीं अतीहि, तेण पडिवण्णं, चेडगो सबलोहियं पडिमं गलए
वंधिऊण उट्टणो, धरणेण सभवणं नीओ कालगओ देवलोगं गओ, वेसालिजणो सबो महेसरेण नीलवंतंमि साहरिओ ।
को महेसरोत्ति १, तस्सेव चेडगस्स धूया सुजेइ वरग्गा पडइया, सा उवस्सयस्संतो आयावेइ, इओ य पेढालगो नाम परि-
वायओ विज्जासिद्धो विज्जाउ दाउकामो पुरिसं मग्गइ, जइ वंभचारिणीए पुत्तो होज्जा तो समत्थो होज्जा, तं आयावेंतीं
दट्ठूं धूमिगावामोहं काऊण विज्जाविज्जासो तत्थ सेरित्तु काले जाए गम्भे अतिसयणाणीहिं कहियं-न एयाए

१ आनयन ॥ २ ॥ प्रतिचरणमयभासन कोणिकगणिकेति गमन निर्गमन । वैशाली यथा गृह्यते वहीक्ष्व प्रयतो गवेपयामि ॥ ३ ॥ वैशालीगमन मार्गेण
सल्लङ्कारकारणेनावर्जिता । स्तूप नरेन्द्रनिवारण इष्टिकाणिष्काशन विनाश ॥ ४ ॥ पतिते गमन रोध (पूर्ति) गर्दभहलवाहनप्रतिज्ञाया । चेटकनि-
र्गमो वधपरिणतश्च मात्रोपालब्ध ॥ ५ ॥ कोणिको भणति-चेटक ! किं करोमि !, यावत् पुक्खरिण्या आगच्छामि तावन्मानगरीं यासी, तेन प्रतिपन्न, चेटक
सकललोहमयीं प्रतिमा गले बद्धा अवतीर्ण, धरणेन स्वमवन नीत कालगतो देवलोकं गतः, वैशालीजन सर्वो महेसरेण नीलयति सहत । को महेस्र
इति १, तस्सेव चेटकस्य दुष्टिना सुजेइ वैराग्याप्रवृत्तिता, सोपाश्रयस्यान्तरातापयति, इतश्च पेढालको नाम परिवाद विद्यासिद्धो विद्या दातुकाम पुरुष
मार्गयति, यदि महाचारिण्या पुत्रो भवेत् तर्हि समर्थो भवेत्, तामातापयन्तीं दृष्ट्वा धूमिकाव्यामोह कृत्वा विद्याविषयांस्त तत्र व्युत्सृज्य (तत) काले
जाते गर्भेऽतिशयशान्तिमि कथित-नैतस्या

आवश्यकहारिभद्रीया

कामविकारो जाओ, सहुयकुले वहुवाविओ, समोसरणं गओ साहुणीहिं सह, तत्थ य कालसंदीवो वंदित्ता सामिं पुच्छइ-
कओ मे भयं ? सामिणा भणियं-एयाओ सच्चतीओ, ताहे तस्स मूलं गओ, अवण्णाए भणइ-अरे तुमं ममं मारेहि-
सित्ति पाएसु बला पाडिओ, संवट्ठिओ, परिवायणेण तेण संजतीणं हिओ, विज्जाओ सिक्खाविओ, महारोहिणिं च साहेइ,
इमं सत्तमं भवं, पंचसु मारिओ, छट्ठे छम्मासावसेसाउएण नेच्छिया, अहं साहेत्तुमारद्धो अणाहमडए चित्तिं काऊण
उज्जालेत्ता अल्लंभं वियडित्ता वामेण अंगुट्टएण ताव चंक्रमइ जाव कट्ठाणि जलंति, एत्थंतरे कालसंदीवो आगओ कट्ठाणि
घुम्भइ, सत्तरत्ते गए देवया सयं उवट्ठिया-मा विग्घं करेहि, अहं एयस्स सिज्झिउकामा, सिद्धा भणइ-एगं अंगं परिचय
जेण पविसामि सरीरं, तेण निलाडेण पडिच्छिया, तेण अइयया, तत्थ विलं जायं, देवयाए से तुट्ठाए तइयं अच्छिं कयं,
तेण पेढालो मारिओ, कीसणेणं मम माया रायधूयत्ति विद्धंसिया, तेण से रुद्धो नामं जायं, पच्छा कालसंदीवं आभोएइ,

१ कामविकारो जात, आदिकुले वर्धित, समोसरणं गत साध्वीभिरसह, तत्र च कालसदीपको वन्दिता स्वामिनं पृच्छति-कुतो मे भयं ?, स्वामिना भणितं-एतस्मात् सत्यके, तदा तस्य पार्श्वे गत, अवज्ञया भणति-अरे त्व मां मारयिष्यसीति पादयोर्बलात् पातित, सवृद्ध, परिम्राजकेन तेन सयतीनां पार्श्वे हत, विद्या शिक्षिता, महारोहिणीं च साधयति, अयं सप्तमो भव, पञ्चसु मारित, पठे षण्मासावशेषपायुक्ततया नेष्टा, अथ साधयितुमारब्ध अनाय-
वृत्तकेन चित्तिकां कृत्वा प्रज्वाल्य आर्द्रचर्म प्रावृत्य वामेनाद्भुतेन तावत् चङ्काम्यति यावत् काष्ठानि ज्वलन्ति, अत्रान्तरे कालसदीपक आगत काष्ठानि क्षिपति, सत्तरात्रे गते देवता स्वयमुपस्थिता-मा विघ्नं कार्षी, अहमेतस्य सेधितुकामा, सिद्धा भणति-एकमङ्ग परित्यज येन प्रविशामि शरीर, तेन ललाटेन प्रतीष्टा, तेनातिगता, तत्र दित जात, देवतया तस्यै वृष्टया तृतीयमक्षि कृतं, तेन पेढालो मारित, कथं मम माता राजदुहितेति विध्वस्ता, तेन तस्य रुद्धो नाम जात, पश्चात् कालसंदीपमाभोगयति,

दिट्ठो, पलाओ, मग्गओ लगइ, एवं हेट्ठा उवरिं च नासइ, कालसंदीवेण तिज्झि पुराणि विउवित्ता, सामिपायमूले
अच्छइ, ताणि देवयाणि पढओ, ताहे ताणि भणंति-अम्हे विज्जाओ, सो भट्टारगपायमूलं गओत्ति तत्थ गओ, एकमेकं
स्वामिओ, अण्णे भणंति-लवणे महापायाले मारिओ, पच्छा सो विज्जाचक्कवट्ठी तिसंझं सव्वतित्थगरे वंदित्ता णइं च
दाइत्ता पच्छा अभिरमइ, तेण इंदेण नामं कयं महेसरोत्ति, सोवि किर धेज्जाइयाण पओसमावण्णो धिज्जाइयकन्नगाण
सयं २ विणासेइ, अण्णेषु अंतरेसु अभिरमइ, तस्स य भणंति दो सीसा-नंदीसरो नंदी य, एवं पुप्फएण विमाणेण अभि-
रमइ, एवं कालो वच्चइ, अन्नया उज्जेणीए पज्जोयस्स अंतरे सिवं मोत्तूणं सेसाओ विद्धंसेइ, पज्जोओ चित्तेइ-को उवाओ
होज्जा जेण एसो विणासेज्जा ?, तत्थेगा उमा नाम गणिया रुवस्सिणी, सा किर धूवग्गहणं गेणइ जाहे तेणंतेण एइ, एवं
वच्चइ काले उइण्णो, ताए दोणिण पुप्फाणि वियसियं मउलियं च, मउलियं पणामियं, महेसरेण वियसियस्स हत्थो पसारिओ,

१ इह, पलायित, पृष्ठतो लगति, एवमपलादुपरि च नश्यति, कालसदीपेन त्रीणि पुराणि विकुर्वितानि, स्वामिपुरस्तिष्ठति, सा देवता प्रहृत, तदा ता
भणति-नय विद्या, स भट्टारकपादमूल गत इति गता, तत्र एकैकेन क्षमितः, अन्ये भणन्ति-लवणे महापाताल मारित, पश्चात् स विद्याचक्रवर्त्ती त्रिसन्ध्य सयं
तीर्थंकरात् वन्दिता नृत्य च दर्शयित्वा पश्चादभिरमते, तेनैव नाम कृतं महेश्वर इति, सोऽपि किल धिग्जातीयानां प्रदेष्टुमापन्नो धिग्जातीयकन्यकानां शत २
विनाशयति, अन्येष्वन्तरे पुरेषु अभिरमते, तस्य च भण्येते द्वौ शिष्यौ-नन्दीश्वरो नन्दी च, एव पुष्पकेण विमानेन अभिरमते, एव कालो व्रजति, अन्यदोजयिन्यां
प्रसूतोत्पान्त पुरे शिवा मुक्त्वा शेषा विध्वंसयति, प्रसूतोत्पान्तयति-क उपायो भवेत् येन एष विनाश्येत ? तत्रैकोमानाक्षी गणिका रूपिणी, सा किल भूष
प्रहृष्टं गृह्णाति यदा तेन मार्गेणति, एव व्रजति काले अवतीर्णः, तया द्वे पुष्पे विकसित मुकुलित च, मुकुलितमर्पयति, महेश्वरेण विकसिताय हस्त प्रसारित,
सां मउलं पणामेइ एयस्स तुज्जे अरहसित्ति, कहं ?, ताहे भणइ-एरिसिओ कण्णाओ ममं ताव पेच्छइ, तीए सह संवसइ
हियहियओ कओ, एवं वच्चइ कालो, सा पुच्छइ-काए वेलाए देवयाओ ओसरंति ?, तेण सिद्धं-जाहे मेहुणं सेवामि, तीए
रण्णो सिद्धं मा ममं मारेहिसि, पुरिसेहिं अंगस्स उवरिं जोगा दरिसिया, एवं रक्खामो, ते य पज्जोएण भणिया-सह
एयाए मारेह मा य दुरारङ्गं करेहिह, ताहे मणुस्सा पच्छण्णं गया, तेहिं संसट्ठो मारिओ सह तीए, ताहे नंदीसरो ताहिं
विज्जाहिं अहिट्ठिओ आगासे सिलं विउवित्ता भणइ-हा दास ! मओसित्ति, ताहे सनगरो राया उल्लपडसाडगो खमाहि
एगावराहंति, सो भणइ-एयस्स जइ तवत्थं अब्बेह तो मुयामि, एयं च णयरे २ एवं अवाउडियं ठावेहत्ति तो
मुयामि, तो पडिवण्णो, ताहे आययणाणि कारावियाणि, एसा महेसरस्स उप्पसी । ताहे नगरिं सुणियं कोणिओ अइ-
गओ गद्दभनंगलेण गाहाविया, एत्थंतरे सेणियभज्जाओ कालियादिमादियाओ पुच्छंति भगवं तित्थयरं-अम्हं पुत्ता

१ सा मुकुलमर्पयत्येतस्य त्वमर्हसीति, कथं ?, तदा भणति-ईदृश्यं कन्या मां तावत् प्रेक्षस्व, तया सह स्वयसति हतइदयं कृत, एव व्रजति
शालः, सा पृच्छति-कस्यां वेलायां देवता अपसरन्ति, तेनोक्तं-यदा मैथुनं सेवे, तया राजे कथितं मा मां मारयतेति, पुरैपरङ्गस्येपरि योगा
दर्शिता, एव रक्षयामः, ते च प्रसूतेन भणिता-सहेतया मारयत मा दुरारब्ध कारं, तदा मनुष्या प्रच्छन्न गताः, ते सल्लिष्टो मारितः सह तया, तदा-
नन्दीश्वरस्ताभिर्विद्याभिरधिष्ठित आकाशे शिलां विकुर्वन् भणति-हा दास ! मृतोऽसीति, तदा सनगरो राजाऽऽज्ज्ञादिकापटः क्षमस्वैकमपराधमिति, स भणति
यदि पुनरेतदवस्थ अभ्येत, तदा मुञ्चामि, पुनं च नगरे २ एवमप्रावृत्त स्यापयतेति तदा मुञ्चामि, तदा प्रतिपन्नः, तदाऽऽप्यतानि कारितानि, एषा महेश्वर-
स्थोत्पतिः । तदा नगरं ध्वन्यां कोणिकोऽतिगत. गर्वमलाकूलेन कृष्टा, अत्रान्तरे श्रेणिकमार्गां कालिकाविका पृच्छन्ति भगवन्त तीर्थंकर-पश्चात् पुनः

संगमाओ (ग्रं० १७५००) एति नवत्ति जहा निरयाचलियाए ताहे पवइयाओ, ताहे कोणिओ चंपं आगओ, तत्थ सामी समोसहो, ताहे कोणिओ चित्तेइ-बहुया मम हत्थी चक्रवट्टीओ एवं आसरहाओ जामि पुच्छामि मामी अहं चक्रवट्टी होमि नहोमिति निग्गओ सव्ववलसमुदण, वंदित्ता भणइ-केवइया चक्रवट्टी एस्सा !, सामी भणइ-सव्वे अतीता, पुणो भणइ-कहिं उववज्जिस्सामि?, छट्ठीए पुढवीए, तमसद्वहंतो सवाणि एगिंदियाणि लोहमयाणि रयणाणि करेइ, ताहे मघ-वलेणं तिमिमगुहं गओ अट्टमेणं भत्तेणं, भणइ कयमालगो-अतीता वारस चक्रवट्टिणो जाहिति, नेच्छइ, हत्थिविलगो मणीं हत्थिमत्थए काऊण दंडेण दुवारं आहणइ, ताहे कयमालगेण आहओ मओ छट्ठिं गओ, ताहे रायाणो उदाइं ठावंति, उदाइस्स चिंता जाया-एत्थ णयरे मम पिया आसि, अद्धितीए अण्णं णयरं कारावेइ, मग्गह वत्थुंति पेसिया, तेवि एगाए पाडलाए उवरिं अवदारिण तुंडेण चासं पासंति, कीडगा से अप्पणा चेव मुहं अतिंति, किह सा पाडलित्ति,

१ सप्रामात् आगमिष्यन्ति नयेति !, यथा निरयाचलिकायां तदा प्रमज्जिता, तदा कोणिफ्रमपामागत, तत्र स्वामी समवपूत, तदा कोणिफ्रिन्ता यति-पहवो मम हम्मिनश्चक्रवर्तिन (यथा) एवमश्वरथा यामि पृच्छामि न्यामिन अए चक्रवर्ती भवामि न भवामीति ? निर्गतं सर्वधर्मसमुदयेन, चन्द्रिया भणति-कियन्तश्चक्रवर्तिनं पृच्छा ?, स्वामी भणति-सर्वेऽतीता, पुनर्भणति-कोत्तरये ?, पट्ठां पृच्छां, तद्वद्वद्वान् सर्वाण्येनेन्द्रियाणि रत्ताणि लोहमयाणि करोति, तदा सर्ववलेण तमिध्रगुहं गत अष्टमभक्तेन, भणति कृतमालक -अतीता द्वादश चक्रवर्तिमो याहीति, नेच्छति, हत्थिविलगो मणिं हम्मिमग्गे दृष्ट्वा वण्डेन द्वारमाहन्ति, तदा कृतमालकेनाहतो मृत पट्ठीं गत, तदा राजान उदायिन स्वापयन्ति, उदायिनश्चिन्ता जाता-अत्र नगरे मम पिताऽऽसीत्, अधृ-स्यान्त्यगार कारयति, मार्गयत वास्तु इति प्रेषिता, तेऽप्येकस्या पाटलाया उपयवदारितेन तुण्डेन चाप पश्यन्ति, कीटिकास्तस्यामनैः युतामायांति, कथं सा पाटलेति !,

दो महुराओ-दक्खिणा उत्तरा य, उत्तरमहुराओ वाणिगदारगो दक्खिणमहुरं दिसाजत्ताएगओ, तस्स तत्थ एगेण वाणिग-गेण सह मित्तया, तस्स भगिणी अणिया, तेण भत्तं कयं, सा य जेमंतस्स वीयणं धरेइ, सो तं पाएसु आरंभ णिवण्णेति अज्झोववन्नो, मग्गाविया, ताणि भणंति-जइ इहं चेव अच्छसि जाव एकं पिता दारगरुवं जायं तो देमो, पडि-वण्णं, दिण्णा, एवं कालो वच्चइ, अणया तस्स दारगस्स अंमापितीहिं लेहो विसज्जिओ-अम्हे अंधलीभूयाणि जइ जीवन्ताणि पेच्छसि तो एहि, सो लेहो उवणीओ, सो तं वाएइ असूणि मुयमाणो, तीए दिट्ठो, पुच्छइ, न किञ्चि साहइ, तीए लेहो गहिओ, वाइत्ता भणइ-मा अधितिं करेहि, आपुच्छामि, ताए कहियं सव्वं अम्मापिऊणं, कहिए विसज्जि-याणि, निग्गयाणि दक्खिणमहुराओ, सा य अणिया गुविणी, सा अंतरा पंधे वियाया, सो चित्तेइ-अम्मापियरो नामं कहित्तिस्ति न कयं, ताहे रमावेंतो परियणो भणेइ-अणियाए पुत्तोस्ति, कालेण पत्ताणि, तेहिवि से तं चेव नामं कयं अण्णं

१ हे मधुरे-दक्षिणा उत्तरा य, उत्तरमधुराया वणिगदारको दक्षिणमधुरा दिग्गयात्रायै गत, तत्र तस्य एकेन वणिजा सह भैत्री, तस्य भगिनी अर्जिका, तेन भक्त कृत, सा च जेमंतो व्यजनकं धारयति, स ता पादादारम्य पश्यति अध्युपपन्न, मार्गिता, ते भणन्ति-यदीहैव स्वास्वसि यावदेकमपि तावत् दारकरूप जात (भवेत्) तदा दग्ग, प्रतिपन्न, दत्ता, एव कालो व्रजति, अन्यदा तस्य दारकस्य मातापितृभ्यां लेगो विसृष्ट वयमन्धीभूतो यदि जीवन्तो प्रेक्षितुमि-च्छसि तदाऽऽया, स लेख उपनीत, स त वाचयति मुञ्चन्नश्रूणि, तया दृष्ट, पृच्छति, न किञ्चिदपि कथयति, तया लेखो गृहीतो, वाचयित्वा भणति-माऽधृतिं कार्पी, आट्टे, तया कथित सर्वं मातापितृभ्यां, कथिते विसृष्टे, निर्गतौ दक्षिणमधुरात, सा चार्जिका गुर्वी, साऽन्तरा पथ प्रजन्तवती, स चिन्तयति-मातरपितर नाम करिष्यतीति न कृत, तदा रमयन् परिजनो भणति-धार्जिकाया पुत्र इति, कालेन प्राप्तौ, ताभ्यामपि तस्य तदेव नाम कृतमभ्यवृत्त

न पइडिहिति, ताहे सो अणियपुत्तो उम्मुक्कवालभावो भोगे अवहाय पवइओ, थेरत्तणे विहरमाणो गंगायडे पुप्फभदं नामं णयरं गओ ससीसपरिवारो, पुप्फकेऊ राया पुप्फवती देवी, तीसे जमलगाणि दारगो दारिगा य जाया-णि पुप्फचूलो पुप्फचूला य अणमणमणुरत्ताणि, तेण रायाए चितियं-जइ विओइज्जंति तो मरंति, ता एयाणि चेव मिहुणं करेमि, मेलित्ता नागरा पुच्छिया-एत्थं जं रयणमुप्पज्जइ तस्स कोववसाइराया णयरे वा अंतेउरे वा !, एवं पत्तियावेइ, मायाए वारंतीए संजोगो घडाविओ, अभिरमंति, सा देवी साविया तेण निवेएण पवइया, देवो जाओ, ओहिणा पेच्छइ धूयं, तओ से अम्हेहिओ नेहो, मा नरगं गच्छिहिति सुमिणए नरए दंसेइ, सा भीया रायाणं अवयासेइ, एवं रत्तिं २, ताहे पासंडिणो सहाविया, कहेह केरिसा नरया !, ते कहिति, ते अण्णारिसगा, पच्छा अणियपुत्ता पुच्छिया, ते कहेउमारडा-‘निच्चंधयारतमसा०, सा भणइ-किं तुम्भेहिवि सुमिणओ दिट्ठो !, आयरिया भणंति-तित्थयरोवएसोत्ति,

१ न प्रत्यास्यतीति, तदा सोऽर्जिकापुत्र उन्मुक्कवालभावो भोगानपहाय प्रमज्जितः, स्वविरधे विचरन् गङ्गातटे पुष्पभद्र नाम नगर गत सक्षिप्यपरीवार, पुष्पके राजा पुष्पवती देवी, तस्या युग्म दारको दारिका च जाते-पुष्पचूल पुष्पचूला चान्योऽन्यमनुरके, तेन राज्ञा चिन्तित-यदि वियोज्येते तर्हि द्वियेते, तदेतावेव मिथुन करोमि, मेलयित्वा नागरा पृष्टा-अत्र यद्रक्षमुत्पद्यते तस्य को व्यवस्यति राजा नगर वा अन्त पुरं वा ? एव प्रत्याययति, मातरि पारथ-न्या सयोगो घटित, अभिरमेते, सा देवी श्राविका तेन निर्वेदेन प्रमज्जिता, देवो जात, अवधिना प्रेक्षते दुहितर, ततस्तस्याभ्यधिकं चेह, मा नरक गाविति स्वमे नरकान् दर्शयति, सा भीता राजान कथयति, एव रात्रौ रात्रौ, तदा पापण्डिका शब्दिता, कथयत कीदृशा नरका !, ते कथयन्ति, तेऽस्यादृश, पश्चा दर्जिकापुत्रा पृष्टा, ते कथयितुमारब्धा-‘नित्यान्धकारतमसि०, सा भणति-किं युष्माभिरपि स्वमो दृष्ट, आचार्या भणन्ति-तीर्थं करोपदेश इति,

एवं गओ, कालेणं देवो देवलोयं दरिसेइ, तत्थवि तहेव पासंडिणो पुच्छिया जाहे न याणंति ताहे अण्णिअपुत्ता पुच्छिया, तेहिं कहिया देवलोगा, सा भणइ-किह नरगा न गंमंति ?, तेण साहुधम्मो कहिओ, रायाणं च आपुच्छइ, तेण भणियं-मुएमि जइ इहं चेव मम गिहे भिक्खं गिण्हइत्ति, तीए पडिस्सुयं, पवइया, तत्थ य ते आययिया जंघावलपरिहीणा ओमे पवइयगे विसज्जेत्ता तत्थेव विहरंति, ताहे सा भिक्खं अंतेउराओ आणेइ, एवं कालो वच्चइ, अण्णया तीसे भगवइए मोभणेणऽऽवसाणेण केवलणाणमुप्पणं, केवली किर पुवपउत्तं विणयं न लंघेइ, अण्णया जं आयरियाण हिय-इच्छियं तं आणेइ, सिंभकाले य जेण सिंभो ण उप्पज्जइ, एवं सेसेहिवि, ताहे ते भणंति-जं मए चित्तियं तं चेव आणीयं, भणइ-जाणामि, किह ?, अइसएण, केण ?, केवलेण, केवली आसाइओत्तिखामिओ, अण्णे भणंति-वासे पडंते आणियं, ताहे भणंति-किह अज्जे ! वासे पडंते आणेसि ?, सा भणइ-जेण २ अंतेण अच्चित्तो तेण २ अन्तेण आगया, कह जाणासि ?,

१ एव गत, कालेन देवो देवलोक दर्शयति, तत्रापि तथैव पापविद्धन पृष्ठा यदा न जानन्ति तदाऽऽचार्यो पृष्ठा, तै कथिता देवलोका, सा भणति-कथ नरका न गम्यन्ते ?, तेन सापुष्पमै कथित, राजान चापृच्छते, तेन भणित-मुद्यामि यदीहैय मम गृहे भिक्षां गृह्णासि, तया प्रतिश्रुत, प्रयजिता, तत्र च ते आचार्यो परिहीननद्वायता अवमे प्रयजितान् विसृज्य तथैव विहरन्ति, तदा सा भिक्षामन्त पुरादानयति, एव कालो व्रजति, अन्यदा तस्या भ्रात्र्या शोभनेनाध्यवसानेन केवलज्ञानमुत्पन्नं, केवली किर पूर्वेप्रवृत्त विनय न लङ्घयति, अन्यदा यदाचार्योणा हृदीप्सित तदानयति, श्लेष्म काले च येन श्लेष्मा तोषयन्ते, एव शेषैरपि, तदा ते भणन्ति-यन्मया चिन्तित तदेवानीत, भणति-जाणामि, कथ ?, अतिशयेन, केन ?, केवलेन, क्षमित केवद्वयादानित इति, अन्ये भणन्ति-वर्षाया पतन्त्या आनीत, तदा भणन्ति-कथमयं ! वर्षाया पतन्त्यामानयति ?, सा भणति-येन येन मार्गेणाचित्तो न मार्गेणागता, कथ जानीये ?.

अइसएण, खामेइ, अज्झितं पगओ, ताहे सो केवली भणइ-तुग्गेवि चरमसरीरा सिज्झिहिह गंगं उत्तरंता, तो ताहे चेव पउत्तिणो, णावावि जेण २ पासेणऽवलगइ तं तं निवुड्डइ मज्जे उट्ठिया सवावि निवुड्डा, तेहिं पाणीए छूढो, नाणं उप्पणं, देवेहिं महिमा कया, पयागं तत्थ तित्थं पवत्तं, से सीसकरोडी मच्छकच्छभेहिं खज्जंती एगत्थ उच्छलिया पुलिणे, सा इओ तओ छुब्भमाणा एगत्थ लग्गा, तत्थ पाडलिवीयं कहवि पविट्ठं, दाहिणाओ हणुगाओ करोडिं भिंदंती पायगो उट्ठिओ, विमालो पायवो जाओ, तत्थ तं चासं पासंति, चित्तेति-एत्थ णयरे रायस्स सयमेव रयणाणि एहिंति तं णयरं निवेसिंति, तत्थ 'पुत्ताणि पसारिज्जंति, नेमिस्सिओ भणइ-ताव जाहि जाव सिवा वासंति तओ नियत्तेज्जासिस्सि, ताहे पुत्ताओ अंताओ अवराहुओ गओ तत्थ सिवा उट्ठिया नियत्तो, उत्तराहुत्तो तत्थवि, पुणोवि पुत्ताहुत्तो गओ तत्थवि, दक्खिणहुत्तो तत्थवि सिवाए वासियं, तं किर वीयणगसठियं नयरं, णयरणाभि ए उदाइणा चेइहरं कारावियं, एसा

१ अतिशयेन, क्षमयति, अष्टतिं प्रगत, तदा स केवली भणति-यूयमपि चरमशरीरा सेत्थय गङ्गामुत्तरन्त, ततस्तदेव प्रोत्तीर्णं, नौरपि यस्मिन् २ पाण्डवलगति तेन २ मूटति मध्ये उपस्थापिता सर्वापि मृदिता, तै पानीये क्षिप्त, ज्ञानमुत्पन्न, देवैर्महिमा कृत, प्रयागं तत्र तीर्थं जात, तस्य दीर्घकरोटिका मत्स्यकच्छपै साधमानैकप्रोच्छलिता पुलिने, सेतस्तत क्षिप्यमाणैकत्र लम्बा, तत्र पाटलाधीज कथमपि प्रविष्टं, दक्षिणाद्वनो करोटिं भिन्दन् पादप उच्यते, पादयो विद्यालो जात, तत्र त चाप पश्यन्ति, चिन्तयन्ति-अत्र नगरे राज्ञ स्वयमेव रत्नान्येप्यति तत्र नगर निवेशितमिति, तत्र सूत्राणि प्रसार्यन्ते, पित्तिको भणति-तावद्यात याचच्छिया वामयति ततो निवर्त्तयध्वमिति, तदा पूर्वस्मादन्तादपराभिमुखो गतस्तत्र शिवा रसिता निवृत्त, उत्तराभिमुखस्तत्रापि, पुनरपि पूर्वाभिमुखो गतस्तत्रापि, दक्षिणामुखस्तत्रापि शिवाया वासित, तत्किं व्यजनवसस्यित नगर, नगरनाभौ चोदायिना चैत्यगृह कारित, एसा

पाडलिपुत्तस्स उप्पत्ती । सो उदाई तत्थ ठिओ रज्जं भुंजइ, सो य राया ते डंडे अभिक्खणं ओलग्गावेइ, ते चित्तेति-कहमहो एयाए धाडीए मुच्चिज्जामो ?, इओ य एगस्स रायाणस्स कम्हिहवि अवराहे रज्जं हियं, सो राया नट्ठो, तस्स पुत्तो भर्मतो उज्जेणिमागओ, एगं रायायं ओलगइ, सो य वहुसो २ परिभवइ उदाइस्स, ताहे सो रायपुत्तो पायवडिओ विण्णवेइ-अहं तस्स पीइं पिचामि नवरं मम वित्तिज्जिओ होज्जासि, तेण पडिस्सुयं, गओ पाडलिपुत्तं, बाहिरिगमज्झमि-गपरिसासु ओलग्गिऊण छिहमलभमाणो साहूणो अत्तिंति, ते अतीतमाणे पेच्छइ, ताहे एगस्स आयरियस्स मूले पवइओ, सवा परिसा आराहिया तस्स पजाया, सो राया अट्ठमिचउद्दीसु पोसहं करेइ, तत्थायरिया अत्तिंति धम्मकहानिमित्तं, अण्णया वेयालियं, आयरिया भणंति-गेण्हह उवगरणं राउलमतीमो, ताहे सो इडिस्सि उट्ठिओ, गहियं उवगरणं, पुव-संगोविया कंकलोहकत्तिया सावि गहिया, पच्छण्णं कया, अतिगया राउलं, चिरं धम्मो कहिओ, आयरिया पसुत्ता,

१ पाडलिपुत्रस्तोपत्ति । स उदायी तत्र स्वितो राज्य मुनक्ति, स च राजा तान् (लोकान्) दण्डान् अभीक्ष्ण अवलगयति, ते चिन्तयन्ति-कथमहो एतस्या धात्र्या मुन्येमहि, इतश्चैकस्य राज्ञ कस्मिंश्चिदपि अपराधे राज्य हृत, स राजा नष्ट, तस्य पुत्रो भ्राम्यन् उज्जयिनीमागत, एक राजानमवलगयति, स च बहुधा २ परिभूयते उदायिना, तदा स राजपुत्र पादपतितो विश्रयति-अहं तस्य जीवितं पियामि पर मम द्वितीयो भव, तेन प्रतिश्रुतं, गत पाडलिपुत्र, बाह्यमध्यमृगपर्यस्तु अवलग्य छिहमलभमान साधव आयान्ति तान् आयात प्रेक्षते, तदैकस्याचार्यस्य मूले प्रयजित, सर्वा पर्यव आराद्धा तस्य प्रजाता, स राजाऽष्टमीचतुर्दश्यो पोषध करोति, तत्राचार्यो आयान्ति धर्मकथानिमित्त, अन्यदा वैकालिक, आचार्यो भणन्ति-गृहाणोपकरण राजकुलमतिगच्छाम, तदा स इदिति ब्रियते, गृहीतमुपकरण पूर्वसंगोपिता कङ्कलोहकर्करिका सापि गृहीता, प्रच्छन्ना कृता, अतिगतौ राजकुल, चिर धर्म कथित, आचार्यो प्रसुता,

रायावि पसुत्तो, तेण उट्टित्ता रण्णो सीसे निवेसिया, तत्थेव अट्टिलगो निग्गओ, थाणडलगावि न वारिंति पवडओत्ति, रुहारेण आयरिया पच्चालिया, उट्टिया, पेच्छंति रायाणं वावाडयं, मा पवयणस्स उड्डाहो होहिडन्ति आलोडयपडिकंनो अप्पणो सीसं छिंदेइ, कालगओ सो एवं । इओ य ण्हावियमालिगए नावियदुयक्खरओ उवज्झायस्म कहेइ-जहा ममऽज्जंतेण णयरं वेढियं, पहाए दिट्ठं, सो सुमिणसत्थं जाणइ, ताहे धरं नेऊण मत्थओ धोओ धूया य से दिण्णा, दिप्पिउमारद्धो, सीयाए णयरं हिंडाविज्जइ, सोवि राया अंतेउरसेज्जावलीहिं दिट्ठो सहसा, कुवियं, नायओ, अउत्तोत्ति अप्पणेण दारेणं नीणिओ सक्कारिओ, आसो अहियासिओ, अट्ठिभतरा हिंडाविओ मज्जे हिंडाविओ चाहिं निग्गओ रायकुलाओ तस्स ण्हावियदासस्स पट्ठिं अडेइ पेच्छइ य णं तेयसा जलंतं, रायाभिसेएण अहिसित्तो राया जाओ, ते य डंडभडभोइया दासोत्ति तहा विणयं न करंति, सो चिंतेइ जइ विणयं न करंति कस्स अहं रायत्ति

१ राजाऽपि मसुत्ता, तेनोत्थाय राज्ञः क्षीर्यं निवेसिता, तर्गय लम्पमुष्टिः (?) निर्गता, प्रातीहारिका अपि न पारयन्ति प्रमज्जित इति, रुधरेणा चाप्य। प्रत्याक्षिताः, उरिधिताः, प्रेक्षन्ते राजां व्यापायितं, मा प्रयत्नस्योग्राहो भूयिष्यालोचितमतिक्रान्ता भारमना क्षीर्यं टिन्दन्ति, कालगतान् एवं । इतश्च नापितशालायां नापितयास उपस्थापयाम कथयति-यथा ममाद्यायेण नगरं वेष्टितं, प्रभाते दृष्टं, स स्वप्नशास्त्रं जानाति, तदा गृह नीत्वा मन्त्रं ध्यातुं द्रुहिता च तस्मै वृत्ता, दीपितुमारब्ध, शिथिकया नगरं हिण्टयते, सोऽपि राजा भन्त पुरिकाशय्यापाटिकाभिर्दृष्टः सहसा, पूजितं, ज्ञातः, अमुत्र इत्यन्येन द्वारेण नीतः सक्कारित, अश्वोऽधिवासित, अन्त्यन्तरे हिण्डितो मध्ये हिण्डित बहिर्निर्गतो राजकुलात् त नापितद्वारकं पृष्टं लगयति प्रेक्षते च त तेजसा उवज्ज्वल, राज्याभिषेकेणाभियुक्तो राजा जातः, ते च दण्डिकसुभटभोजिका दास इति तथा विनय न कुर्वन्ति, स चिन्तयति-यदि विनयं न कुर्वन्ति कस्याह राजेति

अत्थाणीओ उट्टित्ता निग्गओ, पुणो पविट्ठो, ते ण उट्ठंति, तेण भणियं-गेणहह एए गोहेत्ति, ते अवरोप्परं दट्ठण हसंति, तेण अमरिसेण अत्थाणिमंडलियाए लिप्पकम्मनिम्मियं पडिहारजुयलं पलोडयं, ताहे तेण सरभसुड्डाएण असिहत्थेण मारिया केइ नट्ठा, पच्छा विणयं उवट्टिया, खामिओ राया, तस्स कुमारामच्चा नत्थि, सो मग्गइ । इओ य कविलो नाम वंभणो णयरवाहिरियाए वसइ, वेयालियं च साहुणो आगया दुक्खं वियाले अतियंतुमिन्ति तस्स अग्गिहोत्तस्स घरए ठिया, सो वंभणो चिंतेइ-पुच्छामि ता णे किंचि जाणंति नवत्ति ?, पुच्छिया, परिकहियं आयरिएहिं, सट्ठो जाओ तं चेव रयणि, एवं काले वच्चंते अण्णया अण्णे साहुणो तस्स घरे वासारत्तिं ठिया, तस्स य पुत्तो जायमेत्तओ अंवारवेईहिं गहिओ, सो साहुण भायणाणि कपेत्ताणं हेट्ठा ठविओ, नट्ठा वाणमंतरी, तीसे पया थिरा जाया, कप्पओत्ति से नामं केयं, ताणि दोवि कालगयाणि, इमोवि चोइससु विज्जाट्ठाणेसु सुपरिणिट्ठिओ णाम लभइ पाडलिपुत्ते, सो य संतोसेण दाणं

१ आस्थानिकाया उत्थाय निर्गतः पुनः प्रविष्टः, तेनोत्तिष्ठन्ति, तेन भणित-गृहीततान् अधमानिति, ते परस्परं दट्ठा हसन्ति, तेनामर्षेणास्थानमण्डपि काया लेप्पकर्मनिर्मितं प्रतीहारयुगलं प्रलोकितं, तदा तेन सरभलोद्धाप्रितेन असिहन्नेन मारिता केचिन्नट्टा, पश्चाद्दिनयमुपस्थिता, क्षामितो राजा, तस्य कुमारामात्या न सन्ति, स मार्गयति । इतश्च कपिलो नाम प्राह्मणो नगरवाहिरिकाया वसति, विकाले च साधवभागता तु ख विकालेऽतिगन्तुमिति तस्याग्नि होत्रस्य गृहे स्थिता, स प्राह्मणश्चिन्तयति-पृच्छामि तावत् एते किञ्चिज्जानन्ति नरेति ?, पृष्टा, परिकथितमाचार्यं, श्राद्धो जातसस्यामेव रजन्यां, एव व्रजति काले अन्यदाऽन्ये साधवस्तस्य गृहे वर्षारान्ने स्थिता, तस्य च पुत्रः जातमात्रोऽम्बरिवतीभ्या गृहीतः, स साधुषु कष्टपयःसु भाजनानामधस्नानं स्थापितं, नष्टे व्यन्तर्यै, तस्या प्रजा स्थिरा जाता, कल्पक इति तस्य नाम कृतं, तौ द्वावपि कालगता, अयमपि चतुर्दशसु विद्यास्थानेषु सुपरिनिष्ठितो नाम (रेखा) लभते पाटलीपुत्रे, स च संतोषेण दानं

नेइच्छइ, दारियाओ लभमाणीओ नेच्छइ, अणेगेहिं खंडिगसएहिं परिवारिओ हिंडइ, इओ य तस्स अइगमणनिग्गमणपहे एगो मरुओ, तस्स धूया जळूसतवाहिणा गहिया, लाघवं सरीरस्स नत्थि अतीवरुविणित्ति न कोइ वरेइ, महती जाया, रुहिरं से आगयं, तस्स कहियं मायाए, सो चिंतेइ-वंभवज्झा एसा, कप्पगो सच्चसंधो तस्स उवाएण देमि, तेण दारे अगडे खओ, तत्थ ठविया, तेणंतेण य कप्पगोऽतीति, महया सहेण पकुविओ-भो भो कविला ! अगडे पडिया जो नित्थारेइ तस्सेवेसा, तं सोऊण कप्पगो क्वाए धाविओ उत्तारिया यऽणेण, भणिओ य-सच्चसंधो होज्जासि पुत्तगत्ति, ताहे तेण जणवायभएण पडिवण्णा, तेण पच्छा ओसहसंजोएण लट्ठी कया, रायाए सुयं-कप्पओ पंडिओत्ति, सहाविओ विण्णविओ य रायाणं भणइ-अहं प्रासाच्छादनं विनिर्मुच्य परिग्रहं न करोमि, कह इमं किच्चं संपडिवज्जामि ?, न तीरइ निरवराहस्स किंची काउं, ताहे सो राया छिडाइ मग्गइ, अण्णया रायाए जोर्योए साहीए निल्लेवगो सो सहाविओ, तुमं

१ नेच्छति, दारिका लभ्यमाना नेच्छति, शनैःकेच्छाग्रशते परिवृत्तो हिण्टते, इतश्च तस्य प्रवेशनिर्गमपथे एको मरुकः, तस्य द्रुहिता जलोद्वरग्याधिना गृहीता, लाघव शरीरस्य नाम्नीति अतीवरूपिणीति न कोऽपि दृष्टते, महती जाता, क्रतुस्तस्य जातः, तस्मै कथितं मात्रा, स चिन्तयति-प्राह्मणस्यैषा, कल्पक सत्यसन्धस्यै उण्येन ददामि, तेन द्वारि अवटं खातः, सत्र स्थापिता, तेनाध्वना च कल्पक आयाति, महता शब्देन प्रकूजितः-भो भो ! कपिल भवते पतित्ता यो निस्तारयति तस्यैवैषा, तच्छ्रुत्वा कल्पक कृपया धावति, उत्तारिता चानेन, भणितश्च सत्यसन्धो भव पुत्रक इति, तदा तेन जमापवाद्भीतेन प्रतिपन्ना, तेन पश्चादोपधसयोगेन लट्टा कृता, राजा श्रुत-कल्पक पण्डित इति, शब्दिद्वितो विज्ञसश्च राजान भणति न करोमि, कथमिदं कृत्य सप्रतिपत्त्ये ?, न प्रापयते निरप-पथस्य किञ्चित् कर्तुं, तदा स राजा छिद्राणि मार्गयति, अन्यदा राजा पाटके (तस्य) जायाया निर्लेपकः स शब्दिद्वितः, एव

कम्पगस्म पोत्ताइं धोवसि नवत्ति?, भणइ-धोवामि, ताहे रायाए भणिओ-जइ एत्ताहे अप्पेइ तो मा दिज्जामिस्ति, अण्णया इंदमहे से भणइ भज्जा-से ममयेत्ताइं पोत्ताइं रयाविहि, सो नेच्छइ, सा अभिक्खणं वड्ढेइ, तेण पडिक्खणं, तेण णीयाणि रयगहरं, सो भणइ-अहं विणा मोल्लेण रयामि, सो छणदिवसे पमग्गिओ, अज्जहिज्जोत्ति कालं हरइ, सो छणो वोलीणो, तहवि न देइ, वीए वरिसे न दिण्णाणि, तडएवि वरिसे दिवे २ मगइ न देइ, तस्स रोसो जाओ, भणइ-कम्पगो न होमि जइ तव रुहिरेण न रयामि, अग्गिं पविमामि, अण्णदिवसे गओ छुरियं घेत्तूण, सो रयओ भज्जं भणइ-आणेहिस्ति, दिण्णाणि, तस्स पोहं फालित्ता रुहिरेण रयाणि, रयगभज्जा भणइ-रायाए एसो चारिओ किमेएण अवरद्धं?, कम्पस्स चिंता जाया-एस रण्णो माया, तया मए कुमारामच्चत्तणं नेच्छियंति, जइ पवइओ होंतो किमेयं होयंति, वच्चामि सयं मा गोहेहि नेज्जीहामिस्ति गओ रायकुलं, राया उट्ठिओ, भणइ-संदिसह किं करेमि!, तं मम वितर्पं चिंतियंति, सो

१ कम्पगस्म यस्माणि प्रक्षालयामि नयेति?, भणति-प्रक्षालयामि, तदा राजा भणति-यद्यधुनाऽर्पयति तर्हि मा वृथा इति, अन्यदेन्द्रमहे त भणति भार्या-अथ मम तानि वस्त्राणि रजयत, त नेच्छति, माऽभीष्टं कल्हयति, तेन प्रतिपन्न, तेन नीतानि रजकगृह, स भणति-अहं विना मृत्येन रजामि, स क्षण-दिवसे प्रमार्गित, जय ह्य (स) इति कालमुल्लसते, न क्षणो व्यतिक्रान्त, तथापि न ददाति, द्वितीये वर्षे न दत्ताति, तृतीयेऽपि वर्षे दिवसे २ मार्गयति न ददानि, तस्य रोषो जात, भणति-कल्पको न भवामि यदि तव रुहिरेण न रजामि, अग्निं प्रविशामि, अन्यदिवसे गत क्षुरिका गृहीत्वा, स रजको भार्या भणति-आनयेति, दत्ताति, तस्योदर पाटयित्वा रुहिरेण रक्ताति, रजकभार्या भणति-राक्षेप वारित किमेतेनापराद्ध, कल्पस्य चिन्ता जाता एषा राजो माया, तदा मया कुमारामाल्यत्र नेष्टमिति, यदि प्रमजितोऽभविष्य किमिदमभविष्यदिति, प्रजामि स्वयं मा दण्डिकैर्नायिषि इति गतो राजकुल, राजोत्थित, भणति-सदिश किं करोमि, त मम विकल्प चिन्तित, स

भणइ-महाराय ! जं भणसि तं करेमि, रयगमेणी आगया, रायाए समं उल्लवेंतं दहूण नट्ठा, कुमारामच्चो ठिओ, एवं सबं रज्जं तदायत्तं ठियं, पुत्तावि से जाया, तीसे अण्णाणं च ईसरधूयाणं अण्णया कम्पगपुत्तस्स विवाहो, तेण चिंतियं-संते-उरस्स रण्णो भत्तं दायवं, आहरणाणि रण्णो निजोगो घडिज्जइ, जो नंदेण कुमारामच्चो फेडिओ सो तस्स छिद्वाणि मगइ, कम्पगटासी दाणमाणमंगहिया कया, जो य तव सामिस्स दिवसोदंतो तं कहेह दिवे २, तीए पडिक्खणं, अण्णया भणइ-रण्णो निजोगो घडिज्जइ, पुवामच्चो य जो फेडिओ तेण छिद्ं लद्धं, रायाए पायवडिओ विण्णवेइ-जइवि अम्हे तुम्ह अविगणिया तहावि तुव्भं संतिगाणि मित्थाणि धरंति अज्जवि तेण अवस्सं कहेयवं जहा किर कम्पओ तुज्झं अहियं चिंतित्तो पुत्तं रज्जे ठविउकामो, रज्जनिज्जोगो सज्जिज्जइ, पेसविया रायपुरिसा, सकुडुंनो कूवे छूढो, कोदवोदणसेइया पाणियगलंतिया य दिज्जइ, सबं ताहे सो भणइ-एएण सबेहिंवि मारियवं, जो णे एगो कुलुञ्जारयं करेइ वेरनिज्जायणं च

१ भणति-महाराज ! यद्गणनि तत् करोमि, रजकप्रेणिरागता, राजा सममुद्रापयन्त दृष्ट्वा नष्टा, कुमारामाल्य स्थित, एव सर्वे राज्य तदायत्त स्थित, पुत्रा अपि तस्य जाता, तस्या अन्याना चेश्वरदुहिष्णाच्च, अन्यदा कल्पकपुत्रस्य विवाहो (जात), तेन चिन्तित-सान्त पुरस्य राज्ञो भक्त दातव्य, आभरणाणि राज्ञो निर्योगो घटयते, यो नन्देन कुमारामाल्य स्फेडित स तस्य छिद्वाणि मार्गयति, कल्पकदास्यो दानमानसगृहीता कृता, यश्च तव स्वामिनो दिवंसोदन्तस्त कयये दिवा दिवा, तथा प्रतिपद्य, अन्यदा भणति-राक्षो निर्योगो घटयते, पूर्वामाल्यश्च य स्फेडितस्तेन छिद् लब्ध, राज्ञे पादपतितो विज्ञपयति-यद्यपि धर्म युष्माकमविमतास्तथापि युष्मास्तकानि मिक्थूनि ध्रियन्तेऽद्यापि तेनावश्य कथयितव्य यथा किल कल्पको युष्माकमरित चिन्तयन् पुत्र राज्ये स्थापयितुकाम, राज्यनिर्योग प्रगुणीक्रियते, प्रेषिता राजपुरुषा, सकुडुन्व कूपे क्षिप्त, कोदवोदनसेनिका पानीयस्य गलन्तिका (गर्गरी) च दीयते, सर्वान् तदा स भणति-पुत्रेन सर्वेऽपि मारयितव्या, योऽस्माकमेक कुलोद्धार करोति वेरनिर्यातन च

सो जेमेउ, ताणि भणति-अम्हे असमत्थाणि, भत्त पच्चक्खामो, पच्चक्खाय, गयाणि देवलोगं, कम्पगो जेमेइ, पच्चतरा-तीहि य सुयं जहा कम्पगो विणासिओ, जामो गेण्हामोत्ति, आगएहिं पाडलिपुत्तं रोहियं, नंदो चिंतेइ-जइ कम्पगो होंतो न एवं अभिद्वंतो, पुच्छिया वारवाला-अत्थि तत्थ कोइ भत्तं पडिच्छइ?, जो तस्स दासो सोवि महामंतिस्ति, तेहिं भणियं-अत्थि, ताहे आसंदएण उक्खित्ता नीणिओ, पिळ्ळुक्किओ विज्जेहिं संधुक्किओ आउसे कारिए पागारे दरिसिओ कम्पगो, दरिसिओ कम्पगोत्ति ते भीया दंडा सासंकिया जाया, नंदं परिहीणं णाऊण सुद्धतरं अभिद्वंति, ताहे लेहो विसज्जिओ, जो तुज्झ सबेसिं अभिमओ सो एउ तो संधी वा जं तुव्भे भणिहिह तं करेहिस्ति, तेहिं दूओ विसज्जिओ, कम्पओ विनिग्गओ, नदीमज्जे मिलिया, कम्पगो नावाए हत्थसण्णाहिं लवइ, उच्छुक्कलवस्स हेट्ठा उवरिं च छिन्नस्स मज्जे किं होहि, दहिक्कुडस्स हेट्ठा उवरिं च छिन्नस्स धसत्ति पडियस्स किं होहिस्ति?, एवं भणित्ता तं पयाहिणं करंतो

१ स जेमउ, ते भणन्ति-चयमसमर्था, भक्त प्रत्याप्याम, प्रत्याख्यात, गता देवलोक, कल्पको जेमति, प्रत्यन्तराजभिश्च श्रुत यथा कल्पको विनाशित, यामो गृह्णीम इति, आगतैः पाटलिपुत्र रुद्ध, नन्दश्चिन्तयति-यदि कल्पकोऽभविष्यत्तदा नैवमभ्यद्रोष्य, पृष्टा द्वारपाला-अस्ति तत्र कश्चित्?, भक्त प्रतीच्छति ! पक्षस्य दासः सोऽपि महामन्त्रीति, तैर्मणित-अस्ति, तदाऽऽस्यन्दकेनोरिक्षप्य निष्काशित, पृष्टकृतो वैधै (प्रीतिमान्वित), पटौ जाते प्राकारे दृशितः कल्पक, दर्शित सन् कल्पक इति ते भीता दण्डा साशङ्का जाता, नन्द परिहीण ज्ञात्वा सुदुतरामभिद्ववन्ति, तदा लेखो विष्ट -यो युष्माक सर्वेषामभिमतः स भाषातु, तत सन्धि वा यथूय भणिष्यत तत् करिष्याम इति, तैर्दूतो विष्ट, कल्पको विनिर्गत, नदीमध्ये मिलित, कल्पको नावि हस्तसज्जामिलंपति, दृष्टु कक्षापस्याधस्तादुपरि च छिन्नस्य मध्ये किं भवति?, दधिकुण्डस्याधस्तादुपरि च छिन्नस्य धसगति पतितस्य किं भवतीति, एव सणित्वा तान् प्रदक्षिणा कुर्वन्

पंडिनियत्तो, इयरोवि विलक्खो नियत्तो पुच्छिओ लज्जड अक्खिउं, पलवइ वडुगोत्ति अवत्तायं, नट्टा, नंदोवि कप्पण भणिओ—सण्णह, पच्छा आसहत्थी य गहिया, पुणोवि ठविओ तंमि ठाणे, सो य निओगामच्चो विणामिओ, तम्म कप्प-गस्स वंसो णंदवंसेण समं अणुवत्तइ, नवमए नंदे कप्पगवंसपसूओ सगडालो, थूलभट्टो से पुत्तो सिरिओ य, सत्त धीयरी य जक्खा जक्खदिन्ना भूया भूयदिण्णा सेणा वेणा रेणा, इओ य वररुइ धिज्जाइओ नंदं अट्टमएणं मिलोगाणमोलगड, सो राया नुट्ठो सगडालमुहं पलोएइ, सो मिच्छत्तंतिकाउं न पसंसइ, तेण भज्जा से ओलग्गिया, पुच्छिओ भणइ—भत्ता ते ण पसंसइ, तीए भणियं—अहं पसंसावेमि, तओ सो तीए भणिओ, पच्छा भणइ—किह मिच्छत्तं पमंसामिति ?, एवं दिवसे २ महिलाए करणिं कारिओ अण्णया भणइ—सुभामियंति, ताहे दीणारणं अट्टमयं दिण्णं, पच्छा दिणे २ पदिण्णो, सगडालो चित्तेइ—निट्ठिओ रायकोमोत्ति, नंदं भणइ—भट्टारगा ! किं तुव्भे एयस्स देह ? तुव्भे पमंसिओत्ति, भणइ—अहं

१ प्रतिनिवृत्त, इतरोऽपि विलक्षो निवृत्त पृष्ठे लज्जते आत्त्यायु, प्रलपति घटुक इति आत्त्यायु, नट्टा, नन्दोऽपि कप्पेन भणित—मत्तप्य, पश्चादद्या हस्तिश्च गृहीता, पुनरपि स्थापितस्तस्मिन् स्थाने, स च नियोगामालो विनाशित, तस्य कप्पकस्य वसो नन्दवसेन सममनुवर्त्तते, नवमे नन्दे कप्पकस्य प्रसूत शकटाल, शूलभट्टस्य पुत्र श्रीयकश्च, सप्त दुहितरश्च यक्षा यक्षदत्ता भूता भूतदत्ता सेना वेणा रेणा, इतश्च वरमचिधिगजानीयो नन्दमप्यशतेन श्लोकानां सेवते, स राजा तुष्ट शकटालमुख प्रलोकयति, स मिथ्यात्प्रमितिहृत्वा न प्रशमति, तेन भार्या नख्यारान्ना, प्रष्टो भणति—भर्ता तत्र न प्रशमति, तया भणित—अहं प्रशमयामि, तत स तया भणित, पश्चात् भणति—कथं मिथ्यात्प्र प्रशमामि ? इति, पुन दिवसे दिवसे महिलया वाच (प्रशताक्रिया) ग्राहि-तोऽन्यदा भणति—सुभाषितमिति, तदा दीनारानामप्यशत दत्त, पश्चाद्दिने दिने प्रदातुमारब्ध, शकटालश्चिन्तयति—निष्ठितो राजकोश इति, नन्द भणति—भट्टार-गा ! किं यूयमेतत्प्र दत्त ? त्वया प्रशसित इति, भणति—अहं

पसंसामि लोड्यकवाणि अनट्टाणि पडइ, राया भणइ—कहं लोड्यकवाणि ?, सगडालो भणइ—मम धूयाओवि पढंति, किमंग पुण अण्णो लोगो ?, जक्खा एंगं पि सुयं गिण्हइ, वित्तिया दोहि तइया तिहि वाराहि, ताओ अण्णया पविसंति अंतेउरं, जयणियंतरीयाओ ठवियाओ, वररुई आगओ थुणइ, पच्छा जक्खाए पडियं वित्तियाए दोणि तइयाए तिणि वारा सुयं पडियं एवं सत्तहिवि, रायाए पत्तियं, वररुईस्स दाणं वारियं, पच्छा सो ते दीणारे रत्तिं गंगाजले जंते ठवेइ, ताहे दिवसओ थुणइ गंगं, पच्छा पाएण आहणइ, गंगा देइत्ति एवं लोगो भणइ, कालंतरेण रायाए सुयं, सगडालस्स कहेइ—तस्स किर गंगा देइ, सगडालो भणइ—जइ मए गए देइ तो देइ, कहं वच्चामि, तेण पच्चइगो पुरिसो पेसिओ विगाले पच्छन्नं अच्छसु जं वररुई ठवेइ तं आणेज्जासि, गएण आणिया पोड्डलिया सगडालस्स दिण्णा, गोसे नंदोवि गओ, पेच्छइ थुणंतं, थुए निव्वुडो, हत्थेहि पाएहि य जंतं मगइ, नत्थि, विलक्खो जाओ, ताहे सगडालो पोड्डलियं रण्णो

१ प्रशमामि लौकिककाव्यानि अनर्थकानि पठति, राजा भणति—कथं लौकिककाव्यानि ?, शकटालो भणति—मम दुहितरोऽपि पठन्ति विमन् पुनरन्यो लोके ?, यक्षा ण्कश श्रुत गृह्णाति द्वितीया द्विरुत्थ तृतीया त्रि, ता अन्यदा प्रवेदयति अन्त पुर, यवनिकान्तरिता स्थापिता, वररुचिरागत स्मृति, पश्चात् यक्षया एकश द्वितीयया द्विकवस्तृतीयया त्रि श्रुत पठित एव सप्तभिरपि, राजा प्रत्ययित, वररुचये दान वारित, पश्चात्स तान् दीनारान् राजो गङ्गा-जले यन्त्रे स्थापयति, तदा दिवसे स्मृति गङ्गा पश्चात्पादेनाहन्ति, गङ्गा ददातीत्येव लोको भणति, कालान्तरेण राजा श्रुत, शकटालाय कथयति—तस्मै किल गङ्गा ददाति, शकटालो भणति—यदि मयि गते ददाति तर्हि ददाति, कल्ये वजाय, तेन प्रत्ययित पुरुषं प्रेषितो विकाले प्रच्यप तिष्ठ यद्वररुचि स्थापयति तदनाये, गतेनानीता पोड्डिका शकटालाय दत्ता, प्रत्युपति नन्दोऽपि गत, प्रेक्षते स्तुवन्त, स्तुत्वा मम हस्ताभ्या पादाभ्या च यन्त्र मार्गयति, नास्ति, विलक्षो जात, तदा शकटाल पोड्डलिका राजे

दरिसेइ, ओहामिओ गओ, पुणोवि छिद्वाणि मगइ सगडालस्स एएण सव्वं खोडियंति, अण्णया सिरीयस्स विवाहो, रण्णो अणुओगो सज्जिज्जइ, वररुइणा तस्स दासी ओलग्गिया, तीए कहियं—रण्णो भत्तं सज्जिज्जइ आजोगो य, ताहे तेण चित्तियं—एयं छिडुं, डिंभरुवाणि मोयगे दाऊण इमं पाडेइ—‘रायनंदु नवि जाणइ जं सगडालो काहिइ । रायनंदं मारेत्ता तो सिरियं रज्जे ठवेहिस्सि ॥ १ ॥’ ताइ पढंति, रायाए सुयं, गवेसामि, तं दिट्ठं, कुविओ राया, जओ जओ सगडालो पाएसु पडइ तओ तओ पराहुत्तो ठाइ, सगडालो धरं गओ, सिरिओ नंदस्स पडिहारो, तं भणइ—किमहं मरामि सव्वा-णिवि मरंतु ?, तुमं ममं रण्णो पायवडियं मारेहि, सो कन्ने ठइइ, ‘सगडालो भणइ—अहं तालउडं विसं खामि, पायवडिओ य पमओ, तुमं ममं पायवडियं मारेहिसि, तेण पडिस्सुयं, ताहे मारिओ, राया उट्ठिओ, हाहा अकज्जं !, सिरियत्ति, भणइ—जो तुज्झ पावो सो अम्हवि पावो, सक्कारिओ सिरियओ, भणिओ, कुमारामच्चत्तणं पडिवज्जसु, सो भणइ—ममं जेठो

१ दर्शयति, अपभ्राजितो गत, पुनरपि छिद्वाणि मार्गयति शकटालस्स एतेन सर्वं विनाशितमिति, अन्यदा श्रीयकस्य विवाह, राज्ञो नियोग सज्ज्यते, वररुचिना तस्य दासी अवलगता, तया कथित—राज्ञो भक्त सज्ज्यते आयोगश्च, तदा तेन चिन्तित—एतत् छिद्र, डिम्भान् मोदकान् दत्तैवत् पाठयति—‘नन्दो राजा नैव जानाति यत् शकटाल करिष्यति । नन्दराज मारयित्वा तत् श्रीयक राज्ये स्थापयिष्यती’ति, ते पठन्ति, राजा श्रुत, गयेपयामि, तदुष्ट, कुविओ राजा, यतो यत् शकटाल पादयो पतति ततस्तत् पराद्मुखस्तिष्ठति, शकटालो गृह गत, श्रीयको नन्दस्य प्रतीहारः, त भणति—किमहं त्रिये सर्वेऽपि त्रियन्ता ?, एव मा राज्ञ पदो पतित मारय, स कर्णौ स्थगयति, शकटालो भणति—अहं तालपुट विष खादामि, पादपतित प्रमृत्, एवं मा पादपतित मारये, तेन प्रतिश्रुत, तदा मारित, राजोत्थित—हा हा अकार्यं श्रीयक इति, भणति—यस्वव्येव पाप सोऽस्माकमपि पाप, सक्कृत श्रीयक, भणितः—कुमारामात्यस्य प्रतिपक्षस्य, स भणति—मम ज्येष्ठो

भाया थूलभट्टो वारसमं वरिसं गणियाए घरं पविट्टस्स, सो सद्दाविओ भणइ-चिंतेमि, सो भणइ-असोगवणियाए चिंतेहि, सो तत्थ अइयओ चिंतेइ-केरिसया भोगा रज्जवक्खित्ताणं ?, पुणरवि णरयं जाइवं होहितित्ति, एते णामेरिसया भोगा तओ पंचमुट्ठियं लोयं काऊण कंवलरयणं छिंदित्ता रयहरणं करेत्ता रण्णो पासमागओ धम्मणेण वट्ठाहि एवं चिंतियं, राया भणइ-सुचिंतियं, निग्गओ, राया भणइ-पेच्छह कवडत्तणेण गणियाघरं पविसइ नवित्ति, आगासतलगओ पेच्छइ, जहा मतकडेवरस्स जणो अवसरइ मुहाणि य ठएइ, सो भगवं तहेव जाइ, राया भणइ-निर्विण्णकामभोगो भगवंति, मिरिओ ठविओ, सो संभूयविजयस्स पासे पवइओ, सिरियओवि किर भाइनेहेण कोसाए गणियाए घरं अल्लियइ, सा य अणुरत्ता थूलभट्टे अण्णं मणुस्सं नेच्छइ, तीसे कोसाए डहरिया भगिणी उवकोसा, तीए सह वररुई चिट्ठइ, सो सिरिओ तस्स छिद्दाणि मग्गइ, भाउज्जायाए मूले भणइ-एयस्स निमित्तेण अम्हे पित्तिमरणं पत्ता, भाइविओगं च पत्ता, तुज्झ विओओ

१ ज्ञाता थूलभट्ट द्वारा यथं गणिकागृह प्रविष्टस्य, स प्रविष्टो भगति-चिन्तयामि, स भगति-अशोकप्रतिकाया चिन्तय, स तत्रातिगन्धर्वन्तयति कीदृशा भोगा राज्यव्याप्तिना ? पुनरपि नरक यातव्य भविष्यतीति, एते नामेदृशा भोगास्ततः पञ्चमुष्टिकलोचकृत्वा कम्बलरज्जु छिरवारजोहरणं कृत्वा राज्ञः पार्श्वमागत्य धर्मेण वर्धन्मैव चिन्तित, राजा भगति-सुचिन्तित, निर्गतो, राजा भगति-पश्यामि कपटेन गणिकागृहं प्रविशति नयेति, आकाशतलगतं प्रेक्षते, यथा मृतकलेवरत्वा जनोऽप्यमरति मुक्तामि च स्वययति स भगवान् तथैव याति, राजा भगति-निर्विण्णकामभोगो भगवानिति, श्रीयक स्थापितः, प सभूति विजयस्य पार्श्वं प्रवर्त्तित, श्रीयकोऽपि किल भ्रातृमेहेन कोशाया गृहपाश्र्वयति, सा चातुरका स्थूलभट्टेऽन्य मनुष्य नेच्छति, तस्या कोशाया लघ्वी भगि म्पुत्रकोशा, तया मह वररुचिच्छिद्रति. स श्रीयकस्तस्य छिद्वाणि मार्गयति, भ्रातृजायाया मूले भगति-एतस्य निमित्तेन अस्माकपिता मरणं प्राप्त, भ्रातृवियोगं च (वयं) प्राप्ता, तव प्रियोगे

जाओ, एयं सुरं पाएहि, तीए भगिणी भणिया-तुमं मत्तिया एस अमत्तओ जं वा तं वा भणिहिसि, एयंपि पाएहि, सा पपाइया, सो नेच्छइ. अलाहि ममं तुमे. ताहे सो तीए अविओगं मग्गंतो चंदप्पभं सुरं पियइ, लोगो जाणाइ खीरंति, कोसाए मिरियस्स कहियं, राया सिरियं भणइ-एरिसो मम हिओ तव पियाऽऽसी, मिरिओ भणइ-सच्चं सामी !, एएण मत्तवालएण एवं अम्ह कयं, राया भणइ-किं मज्जं पियइ ?, पियइ, कहं ?, तो पेच्छइ, सो राउलं गओ, तेणुप्पलं भावियं मणुस्सहत्थे दिण्णं, एयं वररुइस्स दिज्जाहि, इमाणि अण्णेसि, सो अत्थाणीए पहाइओ, तं वररुइस्स दिन्न, तेणुस्सिधियं, भिंगारेण आगयं निच्छूढं, चाउवेज्जेण पायच्छित्तं से तत्त तउयं पेज्जाविओ, मओ । थूलभट्टसामीवि संभूयविजयाणं सगासे घोराकारं तवं करेइ, विहरंतो पाडलिपुत्तमागओ, तिण्णि अणगारा अभिग्गहं गिण्हंति-एगो सीहगुहाए, तं पेच्छंतो सीहो उवमंतो, अण्णो मप्पवसहीए, सोवि दिट्ठीविसो उवसंतो, अण्णो कूवफलए, थूलभट्टो कोसाए घरं, सा

१ ज्ञात, एन सुरां पायय, तया भगिनी भणित्ता-एव मत्ता एपोऽमत्तो यद्वा तद्वा भणिष्यसि, एनमपि पायय, सा प्रपायिता, स नेच्छति, अलं मम त्वयं तदा स तस्या अविओगं मृगयमाणश्चन्द्रप्रभा सुरा पिवति, लोयो जानाति-क्षीरमिति, कोशाया श्रीयकान् कथित, राजा श्रीयक भगति-इदंशो मम हितस्तव पिताऽऽसीत्, श्रीयको भगति-सत्यं स्वामिन् ! एतेन पुनर्ममपायिता एतदस्माकं कृत, राजा भगति-किं मम पियति ?, पित्रति, कयं ?, तर्हि प्रेक्षष्व, स राजकुल गत, तेनोत्पल भाषित मनुष्यहस्ते दत्त, एतत् वररुचये दत्ता, इमान्यन्येभ्यः, स आस्थान्यां प्रपायित, तत् वररुचये दत्त, तेनाघ्रात, कलशेनाग तमुद्गीर्णं, चातुर्वेदेन प्रायश्चित्ते स तप्त त्रपु पायित, मृत । स्थूलभट्टस्यामपि सभूतिविजयानां सकाशे घोराकारं तप करोति, विहरन् पाटलिपुत्रमागत, त्रयोऽनगारा अभिग्रहं गृह्णन्ति-एक सिंहगुहायां, तं प्रेक्षमाणं सिंह उपशान्त, अन्य सपेवसतो, सोऽपि दृष्टिविषय उपशान्त, अन्य कूपफलके, स्थूलभट्ट कोशाया गृहे, सा

तुष्टा परीसहपराजिओ आगओत्ति, भणइ-किं करेमि ?, उज्जाण घरे ठाणं देहि, दिण्णो, रत्तिं सघालंकारविहसिया आगया, चाडुयं पकया, सो मंदरो इव निक्कंपो न सकए खोहेउं, ताहे धम्मं पडिसुणइ, साविया जाया, भणइ-जइ रायावसेणं अण्णेण समं वसेज्जा इयरहा वंभचारिणियावयं सा गिण्हइ, ताहे सीहगुहाओ आगओ चत्तारि मासे उववासं काऊण, आयरिएहि ईसित्ति अमुट्ठिओ, भणियं-सागयं दुक्करकारगस्सत्ति ?, एवं सप्पइत्तो कूवफलइत्तोवि, थूलभट्ट-सामीवि तत्थेव गणियाघरे भिक्खं गेण्हइ, सोवि चउमासेसु पुण्णेसु आगओ, आयरिया संभमेण अचुमुट्ठिया, भणियं-सागयं ते अइदुक्कर २ कारगत्ति ?, ते भणंति तिण्णिवि-पेच्छह आयरिया रागं वहंति अमच्चपुत्तोत्ति, चित्तियवरिसारत्ते सीहगुहाखमओ गणियाघरं वच्चामि अभिग्गहं गेण्हइ, आयरिया उवउत्ता, वारिओ, अपडिसुणेतो गओ, वसही मगिया, दिज्जा, सा सभावेणं उरालियसरीरा विभूसिया अविभूसियावि, धम्मं सुणेइ, तीसे सरीरे सो अज्झोववन्नो, ओभासइ, सा

१ तुष्टा परीसहपराजित आगत इति, भगति-किं करोमि ?, उपाने गृहे स्थानं देहि, दत्त, राज्ञो सर्वालङ्कारविभूषिता आगता, चाडु ग्रहता, स मेहरिय निष्प्रकम्पो न शक्यते क्षोभयितु, तदा धर्मं शृणोति, आचारायिणीपदिति अस्तुत्यत, भगति-यदि राजपदोनाम्येन समं वसामि इतरथा महाचारिणीवत् सा गृह्णाति, सदा सिंहगुहाया आगतश्चतुरो मासानुपवासं कृत्वा, आचार्यैरीपदिति अस्तुत्यत, भगति-स्वागतं दुष्करकारकत्वेति ?, एवं सपेवित्सक कूपफलतत्सरोऽपि, स्थूलभट्टोऽपि स्वामी तथैव गणिकागृहे भिक्षां गृह्णाति, सोऽपि चतुर्मास्यां पूर्णायामागत, आचार्यां सभ्रमेणोत्थिता, भगति-स्वागतं तेऽतिदुष्करदुष्करकारकत्वेति ?, ते भगन्ति त्रयोऽपि-पश्यत आचार्यां रागं वहन्ति अमात्यपुत्र इति, द्वितीयवर्षपाराये सिंहगुहाक्षपको गणिकागृहं प्रजामीति अभिग्रहं गृह्णाति, आचार्या उपयुक्ता, वारितोऽप्रतिशृण्वन् गत, वसतिमार्गिता, दत्ता, सा स्वभावेनोदारशरीरा विभूषिता अविभूषिताऽपि, धमं शृणोति, तदा शरीरं सोऽभ्युपपन्न, याचते, सा

नेच्छइ, भणइ-जइ नवरि किंचि देसि, किं देमि ? सयमहस्सं, सो मग्गिउमारद्धो, नेपालविसए सावगो राया, जो तहिं जाइ तस्स सयसहस्समोलं कंवलं देइ, सो तं गओ, दिन्नो रायाणएण, एइ, एगत्थ चोरेहिं पंथो वद्धो, सज्जो वासइ-सयसहस्सं एइ, सो चोरसेणावई जाणइ, नवरं एज्जंतं संजयं पेच्छइ, बोलीणो, पुणोवि वासइ-सयसहस्सं गयं, तेण सेणावइणा गंतूण पलोइओ, भणइ-अत्थि कंवलो गणिआए नेमि, मुक्को, गओ, तीसे दिन्नो, ताए चंदणिआए छूढो, सो वारेइ-मा विणासेहि, सा भणइ-तुमं एयं सोयसि अप्पयं न सोयसि, तुमंपि एरिसो चेव होहिसि, उयसामिओ, लज्जा सुद्धी, इच्छामित्ति मिच्छामिदुक्कडं, गओ, पुणोवि आलोएत्ता विहरइ, आयरिएण भणियं-एवं अइदुक्करदुक्करकारगो थूलभदो, पुवपरिचिया असाविया य थूलभदेण अहियासिया य, इयाणिं सट्ठा तुमे अदिट्ठदोसा पथियत्ति उवालद्धो, एवं ते विहरंति, एवं सा गणिआ रहियस्स दिण्णा नंदेण, थूलभदसामिणो अभिक्खणं गुणगहणं करेइ, न तहा उवचरइ,

१ नेच्छति, भणति-यदि पर किञ्चिद्दामि, किं द्दामि ? शतसहस्रं, स मार्गितुमारब्धं, नेपालविषये श्रावको राजा, यः तत्र याति तस्मै शतसहस्रमूल्यं कम्बलं ददाति, स तं गतं, दत्तो राजा, आयाति, एकत्र चरति स्थानं यद्ध, दाकुनो रटति-शतसहस्रमायाति, स चौरसेनापतिर्जानाति, नवरमायान्तं संयतं पश्यति, पश्चाद्गतं, पुनरपि रटति-शतसहस्रं गतं, तेन सेनापतिना गत्वा प्रलोकितं, भणति-अग्निं कम्बलो गणिकायै नयामि, मुक्को, गतं, तस्यै दत्तं, तथा वर्चोगृहे क्षिप्तं, स वारयति-मा विनाशय, सा भणति-स्वमेन शोचसे आत्मानं न शोचसे, त्वमपीदं शो भविष्यसि चैव, उपशान्तं, एवमाहुः, इच्छामी-तिमे मिथ्यादुष्कृतमिति, गतं, पुनरपि आलोच्य विहरति, आचार्येण भणित-एवमतिदुष्करदुष्करकारकं स्थूलभद्रं, पूर्वपरिचिता अश्राविका च स्थूलभद्रेण अभ्यासिता च, इदानीं श्राद्धाभ्यासोऽष्टदोषा प्राप्तिरिति उपालब्धं, एव ते विहरन्ति, एव सा गणिका रयिकाय दत्ता नन्देन, स्थूलभद्रस्वामिनोऽमीक्षणं गुणग्रहणं करोति, न तथोपचरति

सो तीए अप्पणो विण्णाणं दरिसिउकामो असोगवणियं नेइ, भूमीगएण अंवगपिंडी पाडिया, कंडपुंखे अप्पणोणं लायं-तेण हत्थव्भासं आणेत्ता अद्धचंदेण छिन्ना गहिया, तहवि न तूसइ, भणइ-किं सिक्खियस्स दुक्करं ? सा भणइ-पेच्छ ममंति, सिद्धत्थगरासिंमि नच्चिया सूर्खं अग्गयंमि य, सो आउट्ठो, सा भणइ-‘न दुक्करं तोडिय अंवलंविआ न दुक्करं नच्चिउ सिक्खियाए । तं दुक्करं तं च महाणुभावं, जं सो मुणी पमयवणंमि वुच्छो ॥ १ ॥ तीए सोवि सावओ कओ । तंमि य काले वारवरिसिओ दुक्कालो जाओ, संजयाइ तओ समुद्धतीरे अच्छित्ता पुणरवि पाडलिपुत्ते मिलिया, तेसिं अप्पणस्स उद्देसो अप्पणस्स खंडं एवं संघातंतेहिं एक्कारस अंगाणि संघाइयाणि, दिट्ठिवाओ नत्थि, नेपालवत्तिणीए य भदवाह् अच्छंति चोइसपुवी, तेसिं संघेण संघाडओ पट्ठविओ दिट्ठिवायं वाएहत्ति, गंतूण निवेइयं संघकज्जं, ते भणंति-दुक्कालनिमित्तं महापाणं न पविट्ठोमि, इयाणिं पविट्ठो, तो ण जाइ वायणं दाउं, पडिणियत्तेहिं संघस्स अक्खायं, तेहिं

१ स तस्यापामनो विज्ञानं दर्शयितुकामोऽशोकवर्निकां नयति, भूमिगतेनाम्रपिण्डी पातिता, याणपृष्ठेऽन्योऽन्यं लाता हस्तेनानीयाध्वचन्द्रेण छिरवा गृहीता, तत्रापि न हुप्यति, भणति-किं शिक्षितस्य दुष्करं ? सा भणति-पश्य ममेति, सिद्धार्थकरादौ नत्तिता सूचीनां चाम्पे, स अप्पमिंतः, सा भणति-न दुष्करं श्रोतितायामाप्रपिण्कां न दुष्करं सर्वपनचने(शिक्षिताया) । स दुष्करं तच्च महाणुसाव यस्स मुनिः प्रमदावने वपितः ॥१॥ तया सोऽपि श्रावकः कृतः । तस्मिन् काले द्वादशवार्षिको दुष्काळो जातः, सयतादिका ततः समुद्धतीरे स्थात्वा पुनरपि पाटलिपुत्रे मिलिता, तेषामन्यस्योद्देशोऽन्यस्य खण्डमेवं संघातयन्निरेकादशाहानि संघातितानि, दृष्टिवादो नास्ति, नेपालदेशे च भद्रबाहवसिष्ठान्ति चतुर्दशपूर्वधरा, तेषां सङ्गेन सवाटकः प्रेषितो दृष्टिवादो वाचयेति, गत्वा निवेदितं संघकार्यं, ते भणन्ति-दुष्कालनिमित्तं महापाणं न पविट्ठोमि, इदानीं पविट्ठसतो न वाचनां दातुं समर्थं, प्रतिनिवृत्तौ सवायाख्यातः,

अन्नो सिंघाडओ विसज्जिओ, जो संघस्स आणं वइक्कमइ तस्स कोदंडो ? ते गया, कहियं, भणइ-ओघाडिज्जइ, ते भणंति, मा उगघाडेह पेसेह मेहावी सत्त पडियाओ देमि, भिक्खायरियाए आगओ १ कालवेलाए २ सण्णाए आगओ ३ वेयालियाए ४ पडिपुच्छा आवस्सए तिण्णि ७, महापाणं किर जया अइयओ होइ तया अप्पणो कज्जे अंतोमुहुत्तेण चउइस पुघाणि अणुपेहइ, उक्कइओवक्कइयाणि करेइ, ताहे थूलभद्वप्पमुहाणं पंच मेहावीणं सयाणि गयाणि, ते प (प)ट्ठिया घायणं, मासेणं एणेणं दोहि तिहिं सवे ऊसरिया न तरंति पडिपुच्छएण पडिउं, नवरं थूलभद्वसामी ठिओ, थेवावसेसे महापाणे पुच्छिओ-न हु किलंमसि ? भणइ-न किलामामि, खमाहि कंचि कालं तो दिवसं सव्वं वायणं देमि, पुच्छइ-किं पडियं कित्थियं वा सेसं ? आयरिया भणंति-अट्ठासी य सुत्ताणि, सिद्धत्थगमंदरे उवमाणं भणिओ, एत्तो ऊगतरेणं कालेणं पडिहिसि मा विसायं वच्च, समत्ते महापाणे पडियाणि नव पुघाणि दसमं च दोहिं वत्थुहिं ऊणं, एयंमि अंतरे विहरंता गया पाडलिपुत्तं,

१ तैरन्य सवाटको निष्ठ, य सवसाजामतिक्रामयति तस्य को दण्ड ? ते गता, कथित, भणति-उद्घाव्यते, ते भणन्ति, मा वज्जीघट प्रेषयत मेघाधिनं सप्त वाचां द्दामि, भिक्षाचर्याया आगत कालवेलायां सज्जाया आगतो विकाले आवश्यकं कृते तिष्ठ, महापाणं किल यदातिगतो भवति तदोत्पक्षे कार्यं जन्तुं हूचं चतुर्दश पूर्वाणि अनुपेक्ष्यते, सत्क्रमिकापक्रमिकानि करोति, तदा स्थूलभद्रप्रमुखानां पञ्च मेघाविनां शतानि गतानि, ते वाचना पठित्वा रक्षाः, मासेनैकेन द्वाभ्यां त्रिभिः सर्वेऽपरास्ता न शक्नुवन्ति प्रतिपृच्छकेन (विना) पठितुं, नवरं स्थूलभद्रस्वामी स्थित, स्तोकावदोपे महापाणे पृष्ठ-नैव ह्याम्यसि ? भणति-न ह्याम्यामि, प्रतीक्षस्व कश्चित् कालं ततो दिवसं सर्वं वाचनां दास्यामि, पृच्छति-किं पठितं कियत् क्षेप ? आचार्या भणन्ति-अष्टाशीतिः सूत्राणि, सिद्धार्थकमन्त्रोपमानं भणित, इत ऊनतरेण कालेन पठित्वं मा विपाद माजी, समासे महापाणे पठितानि षड् पूर्वाणि दशम च द्वाभ्यां वरदुग्मागूल, एतस्मिन्तरे विहरन्तो गताः पाटलिपुत्रं,

थूलभट्टस्म य ताओ सत्तवि भगिणीओ पवइयाओ, आयरिए भाउगं च वृद्धिं निग्गयाओ, उज्जाणे किर ठविएल्लगा आयरिया, वंदित्ता पुच्छंति—कहिं जेठजो ?, एयाए देउलियाए गुणेइत्ति, तेणं ताओ दिट्ठाओ, तेण चित्तिं—भगिणीणं इह्मिं दरिसेमिस्ति सीहरूचं विउवड, ताओ मीहं पेच्छंति, ताओ नट्ठाओ, भणंति—सीहेण खइओ, आयरिया भणंति—न सो सीहो थूलभट्टो सो, ता जाह एत्ताहे, आगयाओ वंदिओ, खेमं कुसलं पुच्छइ, जहा सिरियाओ पवइओ अवभत्तट्ठेण काल-गओ, महाविदेहे य पुच्छिया तित्थयरा, देवयाए नीया, अज्जा ! दो अज्जयणाणि भावणाविमुत्ती आणियाणि, एवं वंदित्ता गयाओ, विइयदिवसे उद्देमकाले उवट्ठिओ, न उहिसंति, किं कारणं ?, उवउत्तो, तेण जाणियं, कल्लत्तणेण, भणइ, —न पुणो काहामि, ते भणंति—न तुमं काहिमि, अत्रे काहिति, पच्छा महया किलेसेण पडिवण्णा, उवरिल्लणि चत्तारि पुवाणि पढाहि, मा पुण अण्णम्स दाहिसि, ते चत्तारि तओ वोच्छिण्णा, दसमस्स दो पच्छिमाणि वत्थूणि वोच्छिण्णाणि,

१ स्थूलभट्टस्य च ता सहापि भगिन्य प्रवर्तिता, आचार्यान् भ्रातर च वन्दितु निर्गता, उच्यते किल स्थिता आचार्या, वन्दित्वा पृच्छन्ति—कथं दृष्टव्यं ?, एतस्या देवकुर्यात्ता गुणयति, तेन ता दृष्टा, तेन चिन्तित—भगिनीनां क्वद्वि दशयामीति सिंहरूपं विवर्तति, ता सिंहं पश्यन्ति, ता नष्टा भणन्ति—गिहेण एतदित, आचार्या भणन्ति— न स सिंहं स्मृतं न तत् यातापुना, आगता वन्दित, खेमं कुशलं च पृच्छति, यथा श्रीयक प्रवर्तिताऽभक्ता पन कालगत, महाविदेहे च पृष्टासीत्येकं, देवतया नीता, आर्य ! द्वे अजयने भावनाविमुक्ती आनीते, एव वन्दित्वा गते, द्वितीयदिवसे उद्देमकाले उपस्थित, मोक्षिन्ति, किं कारणं ?, उपरुक्तं, तेन ज्ञात, दृष्टानीयेन, भणन्ति—न पुन करिष्यामि, ते भणन्ति—न त्वं करिष्यसि, अन्ये करिष्यन्ति, पश्चात् महता कुक्षेन-प्रतिपन्नवन्त, उपरितानि चत्तारि पूर्वाणि पठ मा पुनरन्यस्मै दा, तानि चत्तारि ततो वृद्धिस्तानि, दशमस्य द्वे पश्चिमे वस्तुनी व्यवच्छिन्ने,

दस पुवाणि अणुसज्जंति ॥ एवं शिक्षां प्रति योगाः सङ्गृहीता भवन्ति यथा स्थूलभट्टस्वामिनः । शिक्षेति गतं ५ । इयाणि निष्पडिक्कंमयत्ति, निष्पडिक्कमत्तणेण योगाः सङ्गृह्यन्ते, तत्र वैधर्म्योदाहरणमाह—

पड्ढाणे नागवसू नागमिरी नागदत्त पच्चज्जा । एगविहा सट्ठाणे देवय साहू य विल्लगिरे ॥ १२८५ ॥

अस्याश्चार्थः कथानकादवमेयः, तच्चेदम्—पड्ढाणे णयरे नागवसू सेट्ठी नागसिरी भज्जा, सट्ठाणि दोवि, तेसि पुत्तो नागदत्तो निविण्णकामभोगो पवइओ, सो य पेच्छइ जिणकप्पियाण पूयामक्कारे, विभासा जहा वचहारे पडिमापडिव माण य पडिनियत्ताणं पूयाविभासा, सो भणइ—अहंपि जिणकप्पं पडिवज्जामि, आयरिएहिं वारिओ, न ठाइ, सयं चेव-पडिवज्जइ, निग्गओ, एतत्थ वाणमंतरंघरे पडिमं ठिओ, देवयाए सम्महिट्ठियाए मा विणिस्मिहितित्ति इत्थिरूपेण उवहारं गहाय आगंया, वाणमंतरं अच्चित्ता भणइ—गिण्ह खणत्ति, पल्लभूयं कूरं भक्खरूवाणि नाणापगाररूवाणि गहियाणि, साइत्ता रत्तिं पडिमं ठिओ, जिणकप्पियन्नं न मुंचति, पोट्टसरणी जाया, देवयाए आयरियाण कहियं, सो सीसो अमुगत्थ,

१ दश पूर्वाणि अनुवपन्ते । प्रतिष्ठाने नगरे नागरसु श्रेष्ठी नागश्रीर्भावा, आद्वे द्वे अपि, तयो पुत्रो नागदत्तो निविण्णकामभोग प्रवर्जित, स च प्रेक्षते जिणकप्पिकानां पूजामत्कारो, विभाषा यथा व्यवहारे प्रतिमाप्रतिपत्तानां च प्रतिनिवृत्तानां पूजाविभाषा, स अणत्ति—अहमपि जिणकप्प प्रतिपद्ये, आचार्यैरोरित, न तिष्ठति, स्वयमेव प्रतिपद्यते, निर्गत, एकत्र वन्तरगृहे प्रतिमया स्थित, देवता सम्यग्दृष्टि मा विनक्ष्णदिति स्त्रीरूपेणोपहारं गृहीत्वाऽऽगता, व्यन्तरमर्चयित्वा भणन्ति—गृहाण क्षपक इति, पल्लभूत (मिट) कूरं भक्ष्यरूपाणि नानाप्रकारस्वरूपाणि गृहीतानि, खादित्वा रात्रौ प्रतिमा स्थित, जिणकप्पिकता न मुञ्चति, अतिमारो जात, देवतयाऽऽचार्याणां कथित, स शिष्योऽमुत्र,

साहू पेसिया, आणिओ, देवयाए भणियं—विल्लगिरं दिज्जहित्ति दिन्नं, ठियं, सिक्खविओ य—न य एवं कायवं । निष्पडि-कंमत्ति गयं ६ । इयाणि अत्रायएत्ति, कोऽर्थः १—पुर्विं परीसहसमत्थाणं जं उवहाणं कीरइ तं जहा लोगो न याणाइ तहा कायवंति, नायं वा कयं न नज्जेज्जा पच्छन्नं वा कयं नज्जेज्जा, तत्रोदाहरणमाह—

कोसंविज जियसेणे धम्मवसू धम्मघोस धम्मजसे । विगयभया विणयवई इहिविभूसा य परिकम्मे ॥ १२८६ ॥

इमीए वक्खाण—कोसंवीए अजियसेणो राया, धारिणी तस्स देवी, तत्थवि धम्मवसू आयरिया, ताणं दो सीसा—धम्म-घोसो धम्मजसो य, विणयमई मयहरिया, विगयभया तीए सिस्सिणीया, तीए भत्तं पच्चक्खायं, संवेण महया इहिसक्का-रेण निज्जामिया, विभासा, ते धम्मवसुसीसा दोवि परिकम्मं करंति, इओ य—

उज्जेणिवंतिवट्ठणपालगसुयरट्ठवड्ढणे चेव । धारिय(णि) अवंतिसेणे मणिप्पभा वच्छगातीरे ॥ १२८७ ॥

व्याख्या—उज्जेणीए पज्जोयसुया दो भायरो पालगो गोपालओ य, गोपालओ पवइओ, पालगस्स दो पुत्ता—अवंतिवड्ढणो

१ साधव प्रेषिता, आनीत, देवतया भजिता—यीजपूरगमं दत्त, दत्त, स्थित, शिक्षितश्च—न चेव कर्त्तव्य । निष्प्रतिकर्मेति गत । इदानीमज्ञात इति, पूर्वं परीपहसमर्थैरुपधान क्रियते तत् यथा लोको न जानाति तथा कर्त्तव्यमिति, ज्ञात वा कृत न ज्ञायेत प्रच्छन्नं वा कृत ज्ञायेत । अस्या व्याख्यान—कोशाम्ब्यामजितसेनो राजा धारिणी तस्य देवी, तत्रापि धर्मवसव आचार्या, तेषां द्वौ शिष्यौ—धर्मघोषो धर्मपदाश्च, विनयमतिर्गृह्यतरिका, विगतनया तस्या शिष्या, तया भक्त प्रत्याख्यात, सङ्गेन महता क्वद्विस्कारेण निर्यामिता, विभाषा, सो धर्मवसुशिष्यो द्वावपि परिकर्मे कुर्वत, इतश्च—वज्जयिन्यां प्रयोक्तुं सुतो द्वौ भ्रातरो—पालको गोपालकश्च, गोपालक प्रवर्जित, पालकस्य द्वौ पुत्रौ—अवन्तीवधंनो

रट्टवद्धणो य, पालगो अवंतिवद्धणं रायाणं रट्टवद्धणं जुवरायाणं ठवित्ता पवइओ, रट्टवद्धणस्स भज्जा धारिणी, तीमे पुत्तो अवंतिमेणो । अन्नया उज्जाणे राइणा धारिणी सवगे वीसत्ता अच्छंती दिट्ठा, अज्झोववन्नो, दूती पेसिया, सा नेच्छइ, पुणो २ पेसइ, तीए अधोभायेण भणियं-भाउस्सवि न लज्जसि ?, ताहे तेण सो मारिओ, विभामा, तंमि वियाले सयाणि आभरणगणि गहाय कोसंविं सत्थो वच्चइ, तत्थ एगस्स बुद्धस्स वाणियगस्स उवल्लीणा, गया कोसंविं, संजइओ पुच्छित्ता रण्णो जाणसालाए ठियाओ तत्थ गया, वंदित्ता साविया पवइया, तीए गव्भो अहुणोववन्नो माहुणो माण पदाविहिंति(त्ति) तं न अक्खियं, पच्छा णाए मयहरियाए पुच्छिया-सवभावेण कहिओ जहा रट्टवद्धणभज्जाऽहं, संजती-मज्जेऽसागारियं अच्छाविया, वियाया रत्तिं, मा साहुणं उड्डाहो होहितित्ति णाममुद्दा आभरणगणि य उक्खिवणिन्ता रण्णो अंगणए ठवित्ता पच्छन्ता अच्छइ, अजियसेणेणागामतलगणं पमा मणीण दिवा दिट्ठा, दिट्ठो य, गदिओ, णेण

१ राष्ट्रवर्धनश्च, पालकोऽवन्तीवर्धन राजान राष्ट्रवर्धन पुत्रराज म्यापयित्वा प्रव्रजित, राष्ट्रवर्धनस्य भार्या धारिणी, तस्या पुत्रोऽवन्तीयेण । अन्यदो-
ष्टाने राज्ञा धारिणी सर्वाष्टेय विश्वस्ता तिष्ठती दृष्टा, अध्युपपन्न, दूती प्रेषिता, सा नेच्छति, पुन २ प्रेषते, तथा तिरस्कारमुद्रा भणित-भ्रातुरपि न लज्जसे ?, तदा तेन स मारित, विभागा, तस्मिन् विकाले स्वकान्याभरणानि गृहीत्वा कोशाम्भ्यां सार्थो व्रजति तत्रैकस्य वृद्धस्य वणिज पार्श्वमाश्रिता, गता कोशाम्भ्यां, मयस्य वृद्धा राज्ञो यानशालाया स्थिता तत्र गता, वन्दिस्वा श्राविका प्रव्रजिता, तथा गर्भाऽधुनोत्पन्न राधवो मा प्रविशति तत्राग्यात, पश्चात् ज्ञाते महत्तरिकया पृष्टा-नन्दाव कथित यथा राष्ट्रवर्धनस्य भार्याऽह, सयतीमध्येऽसागारिक म्यापिता, प्रजनितवती राज्ञी, सा साधूनामुद्गृहो भूति नाममुद्गा-
माभरणानि चोत्क्षिप्य राजोऽङ्गणे स्थापयि या प्रच्छन्ता निष्ठति, अजितमेवेनाकाशतलगतेन मणीनां प्रभा दिव्य दृष्टा, दृष्टश्च, गृहीत, अनेन

अगमहिंसीए दिट्ठो अपुत्ताए, सो य पुत्तो, सा य संजतीहिं पुच्छिया भणइ-उद्दाणं जायं तं मए विगिंचियं, खइयं होहिति, ताहे अंतेउरं णीइ अतीइ य, अंतेउरियाहिं समं मित्तिया जाया, तस्स मणिपहोत्ति णामं कयं, सो राया मओ, मणिपभो राया जाओ, सो य तीए संजइए निरायं अणुरत्तो, सो य अवंतिवद्धणो पच्छायानेण भायावि मारिओ सावि देवी ण जायत्ति भाउनेहेण अवंतिमेणस्स रज्ज दाऊण पवइओ, सो य मणिपहं कप्पाग मरगइ, सो न देइ, ताहे सब-
वलेण कोसंविं पहाविओ । ते य दोवि अणगारा परिकम्मे समत्ते एगो भणइ-जहा विणयवतीए इह्ठी तहा ममवि होउ, णयरे भत्तं पच्चक्खायं, वीओ धम्मजसो विभूस्स नेच्छंतो कोसंवीए उज्जेणीए य अंतरा वच्छगातीरे पवयकंदराए भत्तं पच्चक्खायं । ताहे तेण अवंतिसेणेण कोसंवी रोहिया, तत्थ जणो अप्पणोअहुणो, न कोइ धम्मघोस्सस्स समीवं अछियइ, सो य चित्तियमत्थमलभमाणो कालगओ, वारेण निप्फेडो न लव्भइ पागारस्स उवरिण्ण अहिक्खित्तो । मा पवइय

१ अग्रमहियं अपुत्रायै दत्त, स च पुत्र, सा च सयतीभि पृष्टा भणति-मृत जात तन्मया त्यक्त, प्रसिद्ध (विनष्ट ?) भविष्यतीति, तदाऽन्त पुर गच्छ-
त्यायति च, अन्त पुरिकाभि सम मंत्री जाता, तस्य मणिप्रभ इति नाम कृत, स राजा मृत, मणिप्रभो राजा जात, स च तस्या मयस्या नितरामनुरक्त, स चान्तिवर्धन पश्चात्तापेन भ्रान्ताऽपि मारित साऽपि देवी न प्राप्तेति भ्रातृस्नेहावन्तीयेणस्य राज्यं दत्त्वा प्रव्रजित, स च मणिप्रभ दण्ड मार्गयति, स १ ददाति, तदा सर्वत्रलेन कौशाम्भ्यां प्रधावित । तो च द्वावपि अनगारो परिकर्मणि समासे (अनशोचतौ) एको भणति-यथा विनयवत्या क्रद्धिमन्या ममापि मरतु, नगरे भक्त प्रत्याग्यात, द्वितीयो धर्मयशा विभूयामनिच्छन् । कौशाम्भ्या उज्जिन्याश्चान्तरा वस्सकातीरे पर्वतकन्दराया भक्त प्रत्याग्यातवान् । तदा तनावन्तीयेणेन कौशाम्भ्या रद्धा, तत्र स्वयं जन पीडित, न कश्चिद्वर्मघोषस्य समीपमागच्छति, स च चिन्तितमर्थमलभमान कालगत, द्वारेण निष्काशनं न लभ्यते (इति) प्राकारस्योपरिकया बहि क्षिप्त । सा प्रव्रजिता

चित्तेइ-मा जणक्खओ होउत्ति रहस्सं भिंदामि, अंतेउरमइया, मणिपहं ओसारेत्ता भणइ-किं भाउणेणसमं कलहेसि ?, सो भणइ-कहन्ति, ताहे तं सबं संबंधं अक्खायं, जइ न पत्तियसि तो मायरं पुच्छाहि, पुच्छइ, तीए णायं अवस्सं रह-
स्सभेओ, कहियं जहावत्तं रट्टवद्धणसंतगाणि आभरणगणि नाममुद्दाइ दाडयाइ, पत्तीओ भणइ-जइ एत्ताहे ओसरामि तो मम अयसो, अज्जा भणइ-अहं तं पडिबोहेमि, एयं होउत्ति, निग्गया, अवंतिसेणस्स निवेइयं, पवइया दट्ठुमिच्छइ, अड-
यया, पाए दट्ठूण णाया अंगपाडिहारियाहिं, पायवडियाओ परुन्नाओ, कहियं तस्स तव मायत्ति, सो य पायवडिओ परुन्नो, तस्सवि कहेइ-एस भे भाया, दोवि वाहिं मिलिया, अवरोप्परमवयासेऊणं परुण्णा, किंचि कालं कोसंवीए अच्छित्ता दोवि उज्जेणि पाविया, मायावि सह मयहरियाए पणीया, जाहे य वच्छयातीरे पवयं पत्ता, ताहे जे तंमि जणवए माहुणो ते पवए ओरुभते चडंते य दट्ठूण पुच्छिया, ताहे ताओवि वंदिउं गयाओ, वित्तियदिवसे राया पहाविओ,

१ चिन्तयति-मा जनक्षयो भूदिति रहस्यं भिन्नमि, अन्त पुरमतिगता, मणिप्रभमपसार्य भणति-किं भ्राता समं कलहयसि ?, स भणति-कथमिति, तदा त सर्वं सम्प्रत्यमाग्यातवती, यदि न प्रत्येयि तर्हि मातरं पृच्छ, पृच्छति, तथा ज्ञात-अवश्यं रहस्यमेव, कथित यथापुत्र राष्ट्रवर्धनसत्त्वानि आभरणानि नाममुद्गादीनि दक्षितानि, प्रत्ययितो भणति-यद्यधुनापमरामि तर्हि मेऽयं श, धार्य भणति-अहं तं प्रतियोगयामि, एव भवत्विति, निर्गता, अवन्तीयेणाय निवेदित, प्रव्रजिता द्रष्टुमिच्छति, अतिगता, पादौ दृष्ट्वा ज्ञाताऽन्त पुरप्रतिहारिणीभि, पादपतिता प्ररदिता, कथित तस्य तव मातेति, स च पादपतित प्ररदित, तस्यापि कथयति, एयं तव भ्राता, द्वावपि बहिर्मिलितौ परस्परमालिङ्ग्य प्ररदितो, कश्चिंकालं कौशाम्भ्या स्थित्वा द्वावप्युज्जयिनीं प्राप्नो, मातापि सह महत्तरिकया नीता, यदा च वस्सकातीरे पर्वतं प्राप्ता तदा ये तस्मिन् जनपदे साधवस्त्वान् पर्वतादवतरत आरोहतश्च दृष्ट्वा पृष्टवती, तदा ता अपि यन्ति गता, द्वितीयदिवसे राजा प्रस्थित,

ताओ भणंति-भत्तं पच्चक्खायओ एत्थं साहू अम्हे अच्छामो, दोवि रायाणो ठिया, दिवसे २ महिमं करंति, कालगओ एवं ते य गया रायाणो, एवं तस्म अनिच्छमाणस्सवि जाओ इयरस्स डच्छमाणस्सवि न जाओ पूयासक्कारो, जहा धम्म जमेण तहा कायवं। अण्णाययत्तिगयं ७ इयाणि अलोभेत्ति, लोभविनेगयाए जोगा संगहिया भवंति अलोभया तेण कायघा कहं ? तत्थोदाहरणमाह—

साएए पुंडरीए कंडरिए चेव देविजसभदा । सावत्थियअजियसेणे कित्तिमई खुडुगकुमारो ॥ १२८८ ॥

जसभदे सिरिकंता जयसंधी चेव कण्णपाले य । नट्टविही परिओसे दाणं पुच्छा य पव्वजा ॥ १२८९ ॥

सुट्ट वाइयं सुट्ट गाइयं सुट्ट नच्चियं साम सुंदरि । अणुपालिय दीहराइयओ सुमिणंते मा पमायए ॥ १२९० ॥

द्वारागाथात्रयम्, अस्य व्याख्या कथानकादवमेया, तच्चेदं—सागेयं णयगं, पुंडरिओ राया, कंडरिओ जुवराया, जुवरओ देवी जसभदा, तं पुंडरीओ चंकमंती दहण अज्झोपवन्नो, नेच्छइ, तहेव जुवराया मारिओ, सावि सत्थेण समं पलाया, अहुणोववन्नगवभा पत्ता य सावत्थिय, तत्थ य सावत्थीए अजियसेणो आयरिओ, कित्तिमती मयहरिया, सा

१ ता भणंति—प्रत्यागयातभक्तोऽन साधु ततो वयं तिष्ठाम द्वावपि राजासौ स्त्रियो, द्वित्रये २ महिमानं कुरुत, कालगत, एव ते राजानो च गता । एतत्प्राप्त्यनन्तरं गोऽपि जातं कश्चिन्मकार, इतरस्त्वेच्छतोऽपि न जातं पूजासक्कार, यथा धर्मयशसा तथा कर्त्तव्य । अज्ञातकमिति गत, इदानीं अलोभ इति, लोभविपक्षितया योग्या मयूहीता भवन्ति, अलोभता तेन कर्त्तव्या, कथं?, तत्रोदाहरणमाह । माकेत नगर, पुण्डरीको राजा, कण्डरीको युवराज, युवराजस्य देवो यशोभट्टा, तां चन्द्रमन्तीं दृष्ट्वा पुण्डरीकोऽप्युपपन्नः, नेच्छति, तथैव युवराजो मारितः, साऽपि मायेन समं पलायिता, अनुतोषनगर्भा प्राप्ता च श्रावस्ती, तत्र च धावस्यामजितसेन आचार्य, कीर्तिमनिर्देहचरिका, सा

तीए मूले तेणेव कमेण पवइया जहा धारिणी तहा विभासियवा, नवरं तीए दारओ न छड्डिओ खुडुगकुमारोत्ति से नामं कयं, सो जोवणत्थो जाओ, चित्तेड-पवज्जं न तरामि काडं, मायरं आपुच्छइ-जामि, सा अणुसासइ तहवि न ठाइ, सा भणइ-तो खाइ मन्निमित्त वारस वरिसाणि करेहि, भणइ-करेमि, पुजेसु आपुच्छइ, सा भणइ-मयहरियं आपुच्छामि, तीसेवि वारम वरिसाणि, ताहे आयरियस्सवि वयणेण वारस, उवज्झायस्स वारस, एवं अडयालीसं वरिसाणि अच्छा विओ तह वि न ठाइ, विसज्जिओ, पच्छा मायाए भणइ-मा जहि वा तहिं वा वच्चादि, महलपिया तुज्झ पुंडरीओ राया, इमा ते पित्तिसंतिा मुद्धिया कंवलरयणं च मए नितीए नीणीयं एयाणि गहाय वच्चाहिति, गओणयरं, रण्णो जाण-सालाए आवासिओ कळे रायाणं पेच्छिहामित्ति, अवभंतरपरिसाए पेच्छणयं पेच्छइ, सा नट्टिया सवरत्तिं नच्चिऊण पभा-यकाले निदाइया, ताहे सा धोरिणिणी चित्तेइ-तोसिया परिसा वहुगं च लद्धं जइ एत्थ वियट्टइ तो धरिसियामोत्ति, ताहे इमं गीतियं पगाइया—‘सुट्ट गाइयं सुट्ट नच्चियं सुट्ट वाइयं साम सुंदरि । अणुपालिय दीहराइयओ सुमिणंते मा पमायए ॥ १ ॥

१ तस्या मूले तेनैव कमेण प्रयजिता य ता धारिणी तथा विभाषितव्या, नवरं तथा दारको न त्यक्तः, खुडुगकुमार इति तस्य नाम कृत, स यौवनस्यो जात, चिन्तयति—प्रव्रज्या न शक्नोमि कथं, मातरमापृच्छते—यामि, सा अनुशास्ति तथापि न तिष्ठति, सा भणति—तदा मन्निमित्तं द्वादश वर्षाणि कुरु, भणति—करोमि, पूर्णेषु आपृच्छते, सा भणति—महत्तरिकामापृच्छे, तस्या अपि द्वादश वर्षाणि, तत आचार्यस्यापि वचनेन द्वादश वर्षाण्यायस्य द्वादश, एवमपृच्छवार्तिशत् वर्षाणि स्थापितमयापि न तिष्ठति, पिण्डे, पगाद् मात्रा भण्यते—मा यत्र वा तत्र वा प्राजी, पितृव्यस्य पुण्डरीको राजा, इयं च ते पितृव्यस्य मुद्रिका कम्बलरत्न मया निर्गच्छन्त्याऽऽनीत, एते गृहीत्वा प्रज, गतो नगर, राशो यानदालायासुपित कल्ये राजानं प्रेक्षिष्य इति, अभ्यन्तरपर्वदि प्रेक्षणकं प्रेक्षते, सा नदी सर्वत्र नक्षिवा प्रभातकाले निद्रापिता, तदा सा नर्चकी चिन्तयति—तोपिता पूर्णं बहु च लब्धं यद्यपुना प्रमाद्यति तर्हि अपभ्रजिता सा इति, तदेमां गीतिका प्रगीतवती—सुपुगीत सुपु नक्षि सपु पादित इयामाया सुन्दरि । अनुपालित दीधरात्र स्वमान्ते मा प्रमादी ॥ १ ॥

इयं निगदसिद्धेव, एतदन्तरे खुडुण कंवलरयणं लूढं, जसभदेण जुवराइणा कुंडलं सयसहस्समोलं, सिरिकंताए सत्थवा-हिणीए हारो मयसहस्समोलो, जयसंधिणा अमच्चेण कडगो सयसहस्समोलो, कण्णवालो मिठो तेण अंकुसो सयसहस्सो, कंवलं कुंडलं (कडयं) हारेगावलि अंकुसोत्ति एयाइ सयसहस्समोलाइ, जो य किर तत्थ तूसइ वा देइ वा सो सवो लिखिज्जइ, जइ जाणइ तो तुट्ठो अह न याणइ तो दंडो तेसिति सवे लिहिया, पभाए सवे सदाविया, पुच्छिया, खुडुगो ! तुव्भे कीस दिन्नं ?, सो जहा पियामारिओ तं सबं परिकहेइ जाव न समत्थो संजममणुपालेउं, तुव्भ मूलमागओ रज्जं अहि-छसामित्ति, सो भणइ—देमि, सो खुडुगो भणइ—अलाहि, सुमिणंतयं वट्टइ, मरिज्जा, पुवकओवि संजमो नासिहिति, जुवराया भणइ—तुमं मारेउं मग्गामि थेरो राया रज्जं न देइत्ति, सोवि दिज्जंतं नेच्छइ, सत्थवाहभज्जा भणइ—वारस वरिसाणि पउत्थस्स, महे वट्टइ, अन्नं पवेसेमि वीमंसा वट्टइ, अमच्चो—अण्णरायाणएहिं समं घडामि, पच्चंतरायाणो हत्थिमैठं भणति—हत्थि आणेहि

१ अत्रान्तरे खुडुगकुमारेण कम्बलरत्नं क्षिप्तं, यशोभदेण युवराजेन कुण्डलं शतसहस्रमूल्यं, श्रीकान्तया सार्धवाद्या हारं शतसहस्रमूल्यं, जयसन्धिनाऽमात्येन कटकं शतसहस्रमूल्यं, कर्णपालो मेण्डनेनाहृता शतसहस्रमूल्यं, कम्बलं कुण्डलं (कटक) हारं एकावलिं अनुश हत्येतां शतसहस्रमूल्यानि, यत्र किञ्च सत्रं हुण्यति ददाति वा स सर्वो लिख्यते, यदि जानाति तदा तुष्टं अथ न जानाति तदा दण्डलेपामिति सर्वं लिखिता, प्रभाते सर्वं शब्दिता पृष्टा, छुल्लक ! त्वया किं दत्तं ?, स यथा पिता मारितं तत् सर्वं परिक्रययति यावत्त समर्थं सयममनुपालयितुं, युष्माकं पार्श्वमागतं राज्यमभिलष्यामीति, स भणति—ददामि, स छुल्लको भणति अल, स्वमान्तो वर्त्तते, त्रिये, पूर्वकृतोऽपि सयमो नश्येदिति, युवराजो भणति—त्वां मारयितुं मृगये स्थविरो राजा राज्यं ददातीति सोऽपि दीयमानं नेच्छति, मार्थवाहभार्या भणति—द्वादश वर्षाणि प्रीपितस्य, पथि वर्त्तते, अन्यं प्रवेशयामीति विमर्शोऽभूत्, अमात्य — अन्यराजभि समं मन्त्रयामि, प्रत्यन्तराजानो हस्तिमेण भणन्ति—हस्तिनमानय

भारेह वत्ति, भणंति ते तथा करेहिति भणिया नेच्छति, खुड्गकुमारस्स मग्गेण लग्गा पण्डया, मवेहिं लोभो परिचत्तो, एवं अलोभया कायवा, अलोभेत्ति गयं ८ । इयाणिं तितिकत्ति दारं, तितिकत्ता कायवा-परीमहोवसग्गाणं अतिमहणं भणियं होइ, तत्रोदाहरणगाथाद्वयम्—

इंदपुर इंददत्ते वावीरा सुया सुरिंददत्ते य । महुराए जियसत्तू सगंवरो निवुईए उ ॥ १२९१ ॥

अग्गियए पव्वयए बहुली तह सागरे य वोद्ववे । एग्गदिवसेण जाया तत्थेव सुरिंददत्ते य ॥ १२९२ ॥

अस्य व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदम्—इंदपुरं नगरं, इंददत्तो राया, तस्म इष्टाण वराण देवीणां वावीसं पुत्ता, अण्णे भणंति—एगाए देवीए, ते सबे रण्णो पाणसमा, अहेगा धूया अमच्चस्स, सा जं परं परिणतेण दिट्ठा, सा अण्णया कयाइ ण्हाया समाणी अच्छइ, ताहे रायाए दिट्ठा, कस्सेसा ?, तेहिं भणियं—तुव्वं देवी, ताहे सो ताए समं एक्कं रत्तिं वुच्छो, सा य रिण्णया, तीसे गव्वो लग्गो, सा अमच्चेण भणिएल्लिया—जधा तुव्वं गव्वो लग्गइ तथा ममं साहेज्जाहि,

१ मारय वेत्ति, भणन्ति ते तथा कुर्वन्ति, भणिता नेच्छन्ति, धुलकुमारस्य मार्गेण लग्गा प्रवजिता, सर्वलोभ परित्यक्त, एवमलोभता कर्त्तव्या, अलोभ इति गत । इदानीं तितिक्षेतिद्वार, तितिक्षा कर्त्तव्या-परीपरोपमार्गेणा अधिमहन भणित भवति । इन्द्रपुर नगर, इन्द्रदत्तो राजा, तस्येष्टानां वराणां देवीनां द्वाविंशति पुत्रा, अन्ये भणन्ति—एकस्या देव्या, ते सर्वे राज प्राणसमा, अवेकाऽमात्यस्य दुहिता, सा यत्पर परिणयना इष्टा, सा अन्यदा क्रतुस्त्राता सती तिष्ठति, तदा राज्ञा इष्टा, कस्येसा ?, तेभणित-पुणमाक देवी, तदा म तथा सममेकां रात्रिमुपित, मा च क्रतुस्त्राता, तस्या गर्भो लग्न, साऽमात्येन भणितपुत्रा—यदा तव गर्भो भवेत्तदा मए कथये,

ताए सो दिवसो सिट्ठो मुहुत्तो वेला जं च राएण उल्लवियं साइतंकारो तेण तं पत्तए लिहियं, सो य सारवेइ, नवण्हं मासाणं दारओ जाओ, तस्स दासचेडाणि तद्विवसं जायाणि, तं०—अग्गियओ पव्वयओ बहुलिगो सागरगो, ताणि सहजायाणि, तेण कलायरियस्स उवणीओ, तेण लेहाइयाओ वावत्तरिं कलाओ गहियाओ, जाहे ताओ गाहेइ आव-रिओ ताहे ताणि कुट्टंति विकट्टंति य, पुव्वपरिच्चएण ताणि रोडंति सोवि ताणि न गणेइ, गहियाओ कलाओ, ते अत्थे गाहिज्जंति वावीसंपि कुमारा, जस्स अप्पिज्जंति आयरियस्स तं पिट्ठंति मत्थएहि य हणंति, अह उवज्झाओ ते पिट्ठेइ अपढंते ताहे साहेति माइमिस्सिगाणं, ताहे ताओ भणंति—किं सुलभाणि पुत्तजम्माणि ?, ताहे न सिक्खियाइ । इओ य महुराए जियसत्तू राया, तस्स सुया निवुई नाम कण्णया, सा अलंकिया रण्णो उवणीया, राया भणइ—जो रोयइ सो ते भत्ता, ताहे ताए णायं—जो सूरु वीरो विकत्तो सो पुण रज्ज दिज्जा, ताहे सा य वलं वाहणं गहाय गया इंदपुरं नगरं, रायस्स वव्वे पुत्ता सुएल्लिया, दूओ पयट्ठो, ताहे आवाहिया सबे रायाणो, ताहे तेण रायाणएण सुयं—

१ तथा स दिवसो मुहूर्त्ता वेला यच्च राजोल्लस सत्यङ्कार (तत् सर्वमुक्त) तेन तत् पत्रके लिखित, स च सरक्षति, ननु मासेषु दारको जात, तस्य दासचेडास्तद्विवसे जाता, तद्यथा—अग्नि पर्वतक बहुलिक सागर, ते सहजाता, तेन कलाचार्यायोपनीत, तेन लेखादिका द्वाससति कला गृहीता, यदा ता ग्राहयत्याचार्यम्नात् तदा ते कुट्टयन्ति विकर्षयन्ति च, पूर्वपरिचयेन ते लुटन्ति, सोऽपि ताज्ज गणयति, गृहीता कला, तेऽन्ये प्राक्कान्ते द्वाविंशतिरपि कुमारा, यस्मै अर्धन्ते आचार्याय त पिट्टयन्ति मस्तकेन च घ्नन्ति, अथोपाध्यायस्तान् पिट्टयति अपठत तदा कथयन्ति मातृप्रभृतीनां, तदा ता भणन्ति—किं सुलभाणि पुत्तजम्माणि, तदा(ते) न शिक्षिता । इतश्च मधुराया जितशत्रू राजा, तस्य सुता निर्दृष्टिर्नाम कन्या, साऽलङ्कृता राज्ञ उपनीता, राजा भणति—यो रोचते स ते भर्ता, तदा तथा ज्ञात—य शूरो वीरो विक्रान्त स पुन राज्ञ दयात्, तदा सा बल वाहन च गृहीत्वा गतेन्द्रपुर नगर, राज्ञो बहव सुता श्रुतपूर्वा, वृत्त प्रवर्तित, तदाऽऽहृता अत्रिला राजान, तदा तेन राज्ञा श्रुत

जहा सा एइ, हट्टुट्ठो, उस्सियपडागं नयरं कयं, रंगो कओ, तत्थ चक्कं, एत्थ एगंमि अक्खे अट्ठ चक्काणि, तेसिं पुरओ धीया ठविया, सा पुण त्रिधियवा, राया सन्नद्धो निग्गओ सह पुत्तेहिं, ताहे सा कण्णा सब्बालंकारविहसिया एगंमि पासे अच्छइ, सो रंगो रायाणो य ते य डंडभडभोइया जारिसो दोवतीए, तत्थ रण्णो जेट्ठपुत्तो सिरिमाली कुमारो, एसा दारिया रज्जं च भोत्तवं, सो तुट्ठो, अहं नूणं अण्णेहिंतो राईहि अव्वहिओ, ताहे सो भणिओ—विधहत्ति, ताहे सो अकयकरणो तस्स समूहस्स मज्जे तं धणुं धेत्तूण चेव न चाएइ, किह्वि अणेण गहियं, तेण जत्तो वच्चइ तत्तो वच्चइत्ति कंडं मुक्कं, एवं कस्सइ एगं अरयं वोलियं कस्स दो तिण्णि अण्णोसिं वाहिरेण चेव निति, तेणवि अमच्चेण सो नत्तुगो पसाहिउं तद्विवसमाणीओ तत्थऽच्छइ, ताहे सो राया ओहयमणसंकप्पो करयलपल्हत्थमुहो—अहो अहं पुत्तेहिं लोगमज्जे विगोविओत्ति अच्छइ, ताहे सो अमच्चो पुच्छइ—किं तुव्वे देवाणुप्पिया ओहय जाव झियायह ?, ताहे सो भणइ—

१ यथा सेति, हट्टुट्ठ, उच्छिन्नपताक नगर कृत, रङ्ग कृत, तत्र चक्र, अत्रैकस्मिन् चक्रेऽष्ट चक्राणि तेषां पुरत पुगलिका स्थापिता, सा पुनर्वेद्व्या, राजा सन्नद्धो निर्गत सह पुत्रै, तदा सा कन्या सर्वोल्लारविभूषिता एकस्मिन् पार्श्वे तिष्ठति, स रङ्ग ते राजानो दण्डिकभटभोजिका यादशो द्रौपद्या, तत्र राज्ञो ज्येष्ठ पुत्र श्रीमाली कुमार, एषा दारिका राज्य च भोक्तव्य, स तुष्ट, अहं नूनमन्यराजभ्योऽन्यधिक, तदा स भणित—त्रिष्येति, तदा सोऽकृतकर णस्तस्य समूहस्य मध्ये तदनुग्रहीतुमेव न शक्नोति, कथमप्यनेन गृहीत, तेन यतो व्रजति ततो व्रजत्विति काण्ड मुक्त, एव कस्यचिदेकमरकव्यतिक्रान्त कस्यचिद्दे श्रीणि अन्येषां बहिरेव निर्गच्छति, तेनाप्यमात्येन स नसा प्रसाध्य तद्विवसमानीतस्त्र तिष्ठति, तदा स राजोपहृतमन सकल्प करतलस्यापितमुख अहो अहं पुत्रैर्लोकमध्ये विगोपित इति तिष्ठति, तदा सोऽमात्य वृच्छति—किं यूय देवाणुप्रिया उपहृतमनःसकल्पा यावत् ध्यायत ?, तदा स भणति—

एहं अहं लुहुंरुओ, ताहे भणइ-अरिथ पुत्तो तुव्भं अण्णोवि, कहिं ? सुरिंददत्तो नाम कुमारो, तं सोवि ता विण्णा-
सउ मे. ताहे तं राया पुच्छइ-कओ मम एस पुत्तो ? ताहे ताणि सिट्ठाणि रहस्माणि, ताहे राया तुट्ठो भणइ-सेयं तव
पुत्ता ! एए अट्ठ चके भेत्तूण रज्जमोक्कं नितुत्तिदारियं पावित्ताए, ताहे सो कुमारो ठाणं आलीढं ठाइऊण गिण्हइ धणू,
लक्काभिमुहं सरं संधेइ. ताणि चेडरुवाणि ते व कुमारो सपओ रोडंति, अण्णे य दोणिण पुरिमा असिब्यग्रहस्सो, ताहे सो
पणामं रण्णो उवज्झागस्म व करेइ, नोवि से उवज्झाओ भयं दावेइ-एए दोणिण पुरिसा जइ फिडिमि सीसं ते फिट्ठइ (ह्रिसंति)
तेमिं दोण्हवि पुरिमाण ते य चत्तारि ते य वावीसं अगणंतो ताण अट्ठहं रहवक्काणं छिहं जाणिऊण एगंमि छिहं नाऊण
अफिडिआए डिट्ठीए तमिं रुक्खे तेणं अण्णंमि य मणं अकुणमाणेण मा धीतीगा अच्छिमि विज्जा, तत्थ उक्कुट्टिसीहनाय-
साहुकारो दिण्णो, एसा दपत्तितिकसा, एसा चेव विभासा भावे, उवसंहारो जहा कुमारो तहा साहु जहा ते चत्तारि तहा

१ पुरंदर लुहुंरुओ, तदा भणति-भणि पुत्रो शुभ्याकमन्योऽपि, कः ? सुरेन्द्रदत्तो नाम कुमारः, तत् सोऽपि तावत् परीक्ष्यतां मम, तदा तं राजा वृच्छति-
वृत्तो मम पुत्र एव, तदा तस्मिन् सिट्ठाणि रहस्मानि, तदा राजा तुष्टो भणति-भ्रेणमव पुत्र ! एतां अष्ट चत्वारि भिरा राज्यमौल्य निर्गुतिं दारिकां च प्राप्तुं, तदा स
कुमार रज्जमालीङ्गिता गृह्णाति धनु, लक्ष्मिभिरुगदार सज्जाति, ते चेद्यस्ते च कुमारो सर्वतो बोल कुर्यान्न, अन्यो च द्वौ पुर्या, तदा स प्रणाम राज
व्याख्याएव च परोति, सोऽपि तन्तोपाध्यायो भय दर्शयति-यत्ना द्वौ पुर्या यदि स्फलति शीघ्रं ते पातयिष्यत, तं द्वावपि पुरो ताश्च चतुरन्ताश्च द्वाविंशति
भगवत्पुत्रेणामाणां रथजानां छिद्वा ज्ञानैर्कनिगिज्जे ज्ञानाऽपत्तितया रथानां तस्मादङ्गात् अन्यमिन् मरोऽकुर्वता तेन सा पुत्तलिकाऽङ्घ्रि विज्जा,
तत्रोदरिहिनान्दपुरस्मापुत्रो दत्त, एषा वृच्छतितिक्षा, एषैव विभासा भावे, उवसंहारो यथा कुमारगथा साधु यथा ते चत्तारस्तथा

चत्तारि कमाया जहा ते वावीसं कुमारो तहा वावीसं परीसहा जहा ते दो मणूमा तहा रागहोमा जहा धित्तिगा विंधेयवा
तहा आराहणा जहा निवुत्तीदारिया तहा सिद्धी । तित्तिक्खत्ति गयं ९, इयाणिं अज्जवत्ति, अज्जवं नाम उज्जुयत्तणं,
तत्थुदाहरणगाथा—

चंपाए कोसियज्जो अंगरिसी रुद्धए य आणत्ते । पंथग जोइजसाविय अब्भक्खाणे य संवोही ॥ १२९३ ॥

इमीए वदत्ताणं-चंपाए कोसिअज्जो नाम उवज्झाओ, तस्स दो सीसा-अंगरिसी रुद्धओ य, अंगओ भदओ,
तेण से अंगरिसी नामं कयं, रुद्धओ सो गंछिदेओ, ते दोवि तेण उवज्झाएण दारुगाणं पट्टविया, अंगरिसी अडवीओ
भारं गहाय पडिअति, रुद्धओ दिवसे रमित्ता वियाले संभरियं ताहे पहाविओ अडविं, तं च पेच्छइ दारुगभारएण एन्तगं,
चित्तेइ य-निच्छुद्धोमि उवज्झाएणंति, इओ य जोइजसा नाम वच्छवाली पुत्तस्स पंथगस्स भत्तं नेऊण दारुगभार-
एण एड, रुद्धएण सा एगाए खट्ठाए मारिया, तं दारुगभारं गहाय अण्णेण मग्गेण पुरओ आगओ उवज्झायस्स हत्थे

१ चावरा कयाया यथा ते द्वाविंशति कुमारास्तथा द्वाविंशति परीपहा यथा ती द्वौ पुरो तथा रागद्वौ यथा पुत्तलिका वेदव्या तथाऽऽराधना यथा
निर्गुतिदारिका तथा मिद्धि । निर्गुतिं गत, इदानीमाजंघमिति, भार्जव नाम ऋजुव, तत्रोदाहरणगाथा, अस्या व्याख्यान-चम्पायां कौशिकार्यो नामोपा-
ध्याय, तस्य द्वौ शिष्यौ-गहर्षि रूद्रश्च, अङ्गको भद्रवन्नेन तस्माद्गर्षि नाम कृत, रुद्र स मन्त्रिचट्टेदक, तो द्वावपि तेषोपाध्यायेन दारुकेभ्य प्रस्थापितौ,
भद्रपरिवर्तो भार गृहीया प्रत्येति, रुद्रको दिवसे रत्नवा विकाले स्मृत यदा तदा प्रधावितोऽटवी, त च प्रेक्षते दारुगभारैणायात, चिन्तयति च लिप्ताशि-
तोऽङ्गि उपाध्यायेनेति, इत्यथ उच्यतेति यदा नाम वासपालिका पुत्रस्य पन्थकस्य भक्त नीत्वा दारुगभारैणायाति, सा रुद्रकैर्गैकस्यां गर्तायां मारिता, त दारुग-
भार गृहीत्वाऽन्वेन मार्गेण पुरत आगत उपाध्यायस्य हस्ते

धुणमाणो कहेइ-जहा णेण तुज्झ सुंदरसीसेण जोइजसा मारिया, रमणविभासा, सो आगओ, धाडिओ वणसंडे चित्तेइ-सुह-
ज्जवमाणेण जाती सरिया सजमो केवलनाणं देवा महिमं करेति, देवेहिं कहियं, जहा एएण अब्भक्खाणं दिन्नं, रुद्धगो लोमेण
हीलिज्जइ, सो चित्तेइ-सच्चं मए अब्भक्खाणं दिन्नं, सो चित्तेतो संवुद्धो पत्तेयवुद्धो, इयरो वंमणो वंमणी य दोवि पवइ-
याणि, उप्पण्णणाणाणि सिद्धाणि चत्तारिवि, एवं कायवं वा न कायवं वेति १० । अज्जवत्ति गयं, इयाणिं सुइत्ति, सुई
नाम सच्चं, सच्चं च संजमो, सो चेव सोयं, सत्यं प्रति योगाः सहृदीता भवन्ति, तत्रोदाहरणगाथा—

सोरिअ सुरंवरैवि अ सिट्ठी अ धणंजए सुभइ य । वीरे अ धम्मघोसे धम्मजसेऽसोगपुच्छा य ॥ १२९४ ॥

सोरियपुरं णयरं, तत्र सुरवरो जक्खो, तत्थ सेट्ठी धणंजओ नाम, तस्स भज्जा सुभइ, तेहिं सुरवरो नमंसिओ, पुत्तका-
मेहिं उवाइयं सुरवरस्म कयं-जइ पुत्तो जायइ तो महिससएणं जणं करेमि, ताणं संपत्ती जाया, ताणि संवुद्धेहिन्ति
सामी समोसदो, सेट्ठी निग्गओ, संवुद्धो, अणुवयाणि गिण्हामित्ति जइ जक्खो अणुजाणइ, सोवि जक्खो उवसामिओ,

१ दद्व कथयति-ययाऽनेन तव सुन्दरशिष्येण ज्योतिर्यशा मारिता, रमणविभासा, स आगत, निर्वाहितो वनपण्डे चिन्तयति-शुभाध्यवसायेन
जाति स्मृता समय केवलज्ञान महिमान देवा कुर्वन्ति, देवे कथित यथैतेनाभ्याख्यान दत्त, रुद्रको लोकेन हीव्यते, स चिन्तयति-सत्य मयाऽभ्याख्यान
दत्त, स चिन्तयन् सत्तुद प्रत्येकसुद, इतरो ग्राहणो माहणी च द्वे अपि प्रयजिते, सप्तज्ञानाश्चत्वारोऽपि सिद्धा । एव कर्त्तव्य वा न कर्त्तव्य वेति ।
भार्जवमिति गत, इदानीं शुचिरिति, शुचिर्नाम सत्य, सत्यं च सयम स एव शौचं, शौर्यपुर नगरं, तत्र सुरवरो यक्षः, तत्र श्रेष्ठो वनजयो नाम, तस्य भार्या
सुभइ, ताम्या सुरवरो नमस्कृत, पुत्रकामाभ्यामुपयाचित सुरवरस्य कृत-यदि पुत्रो भविष्यति तर्हि महिषशतेन यश्च करिष्यामि, तयो सपत्तिर्जाता, तानि
समोसन्ते इति स्वामी समवद्यत, श्रेष्ठो निर्गत, सत्तुद, अनुव्रताणि गृह्णामीति यदि यक्षोऽनुजानीते, सोऽपि यक्ष उपशान्तः ।

अण्णे भणंति-एहिं मैण्हिएहिं मग्गिओ, दयाए न देइ, नियसरीरसयखंडपवज्जणेण कतिवयखंडेसु कएसु सेट्ठी चिंतेइ-अहोऽहं धण्णे ! जेण इमाए वेयणाए पाणिणो ण जोइयत्ति, सत्तं परिकिखळण सुरवरो सयं चेव पडिबुद्धो, पिट्ठमया वा कया, एए देशशुचिः श्रावकत्वं, सर्वशुची सामिस्स दो सीसा-धम्मघोसो धम्मजसो य, एगस्स असोगवरपायवस्स हेट्ठा गुणेति, ते पुव्वहे ठिया अवरणहेवि छाया ण परावत्तइ, एगो भणइ-तुज्झ सिद्धी, वीओ भणइ-तुज्झ लद्धी, एगो काइग-भूमीए गओ, वितिओवि तहेव, नायं जहा एगस्सवि न होइ एस लद्धी, पुच्छिओ सामी-कहेइ तस्स उप्पत्ती-

सोरियसमुद्विजए जन्नजसे चेव जन्नदत्ते य । सोमिच्चा सोमजसा उच्छविही नारदुप्पत्ती ॥ १२९५ ॥

अणुकंपा वेयहो मणिकंचण वासुदेव पुच्छा य । सीमंधरजुगवाह जुगंधरे चेव महवाह ॥ १२९६ ॥

गाथाद्वितयम्, अस्य व्याख्या-सोरियपुरे समुद्विजओ जया राया आसि तया जण्णजसो तावसो आसी, तस्स भज्जा सोमिच्चा, तीसे पुत्तो जन्नदत्तो, सोमजसा सुण्हा, ताण पुत्तो नारदो, ताणि उच्छविच्चीणि, एगदिवसं जेमंति एगदिवसं

१ अन्ये भणन्ति-वतेपु सन्निहितेषु मार्गित, दयया न ददाति, निजशरीरगतगण्डै प्रपद्यमाने कतिपयेषु खण्डेषु कृतेषु श्रेष्ठी चिन्तयति-अहो अहं धन्यो येन मयाऽनया चेदनया प्राणिनो न योजिता इति, सत्त्व परीक्ष्य सुरवर स्वयमेव प्रतिबुद्ध, पिट्ठमया वा कृता । स्वामिनो द्वौ शिष्यौ-धर्मघोषो धर्मयशाश्च, एकस्य वराशोकपादपस्याधस्ताद् गुणयन्तौ तौ पूर्वाह्ने स्थितो अपराह्नेऽपि छाया न परावर्त्तते, एको भणति-तव सिद्धि, द्वितीयो भणति-तव लब्धि, एक कायिकीभूमिं गत, द्वितीयोऽपि तथैव, ज्ञात यथा नैकस्याप्येषा लब्धिरस्ति, पृष्ट स्वामी कथयति तत्त्वोपपत्तिं । शीर्षपुरे नगरे समुद्विजयो यदा राजाऽऽसीत् तदा यज्ञयशास्तापस आसीत्, तस्य भार्या सीमिन्नी आसीत्, तस्या पुत्रो यज्जदत्त, सोमयशा. शुपा, तयो पुत्रो नारद, तापुच्छवृत्ती, एक-सिन् दिवसे जेमत् एकसिन् । २ गहर्णि

उववासं करेंति, ताणि तं नारदं असोगरुक्खहेट्ठे पुव्वहे ठविळण दिवसं उच्छंति, इओ य वेयह्वाए वेसमणकाइया देवा जंभगा तेणं २ वीतीवयंति, पेच्छंति दारगं, ओहिणा आभोएंति, सो ताणं देवनिकायाओ चुओ तो तं अणुकंपाए तं छाहिं थंभंति-दुक्खं उण्हे अच्छइत्ति, पडिनियत्तेहि नीसीहिओ सिक्खाविओ य-प्रद्युम्नवत्, केइ भणंति-एसा असोग-पुच्छा, नारदुप्पत्ती य, सो उम्मुक्कवालभावो तेहिं देवेहिं पुव्वभवपिययाए विज्जाजंभएहि पन्नत्तिमादियाओ सिक्खाविओ, सो मणिपाउआहिं कंचणकुंडियाए आगासेण हिडइ, अण्णया वारवइमागओ, वासुदेवेण पुच्छिओ-किं शौचं इति ?, सो ण तरति णिवेहेइ, वक्खेवो कओ, अण्णाए कहाए उट्ठेत्ता पुव्वविदेहे सीमंधरसामिं जुगवाहवासुदेवो पुच्छइ-किं शौचं ?, तित्थगरो भणइ-सच्चं सोयंति, तेण एणेण पएण सच्चं पज्जाएहि ओवहारियं, पुणो अवरविदेहं गओ, जुगंधरतित्थगरं महावाह नाम वासुदेवो पुच्छइ तं चेव, तस्सवि सक्खं उवगयं, पच्छा वारवइमागओ वासुदेवं भणइ-किं ते तया पुच्छियं ?,

१ दिवसे उपवास कुरुत, तौ त नारदमशोकट्टस्थधस्तात् पूर्वाह्ने स्थापयित्वोन्मत्त, इतश्च वैताढ्ये वैश्रमणकायिका देवा जम्भकास्तेनाध्वना व्यति-व्रजन्ति, प्रेक्षन्ते द्वारक, अवधिनाऽऽभोगयन्ति, स तेषा देवनिकायाच्युत, तत्तत्तदुक्तमप्यया ता छाया सत्त्वमयन्ति-दु एसुण्णे तिष्ठतीति, प्रतिनिवृत्तं निशीप्य (गुप्ता विद्या) शिक्षित, केचिद् भणन्ति-एसाशोकपृच्छा नारदोपत्तिश्च, स उम्मुक्कवालभावसैर्देवैः पूर्वभवप्रियतया विद्याजुस्मकैः प्रक्षस्यादिका शिक्षिता, स मणिपादुकाभ्यां काञ्चनकुण्डिकयाऽऽकाशेन हिण्डते, अन्यथा द्वारवतीमागतो, वासुदेवेन पृष्ट-स न शालोत्युत्तर दातु, उक्थेय कृत, अन्यथा कथयोत्थाय पूर्वविदेहेषु सीमन्धरस्वामिन युगवाहुवासुदेव पृच्छति- तीर्थं करो भणति-सत्यं शौचमिति, तेनैकेन पदेन सत्य पर्यायैरवधारित, पुनरपरविदेहेषु युगन्धरतीर्थंकर महाबाहुनाम वासुदेव पृच्छति तदेव, तस्मादपि साक्षादुपगत, पश्चाद् द्वारवतीमागतो वासुदेव भणति-किं त्वया तदा पृष्टं ताहे सो तं भणइ-सोयंति, भणइ-सच्चंति, पुच्छिओ किं सच्चं ?, पुणो ओहासइ, वासुदेवेण भणियं-जहिं ते एयं पुच्छियं तहिं एयंपि पुच्छियं होतंति खिसिओ, तेण भणियं-सच्चं भट्टारओ न पुच्छिओ, विचिंतेउमारद्धो, जाई सरिया, पच्छा अतीव सोयवंतो पत्तेयबुद्धो जाओ, पढममज्झयणं सो चेव वदइ, एवं सोएण जोगा समाहिया भवंति ११ । सोएत्ति गयं, इयार्णि सम्महिट्ठित्ति, संमहंसणविसुद्धीएवि किल योगाः सङ्गह्यन्ते, तत्थ उदाहरणगाहा-

सागेयस्मि महावल विमलपहे चेव चित्तकम्मे य । निप्फत्ति छट्ठमासे भुमीकम्मस्स करणं च ॥ १२९७ ॥

अस्या व्याख्या कथानकादवसेया, साएए महबलो राया, अत्थाणीए दूओ पुच्छिओ-किं नत्थि मम जं अन्नेसिं रायाणं अत्थित्ति ?, चित्तसभत्ति, कारिया, तत्थ दोवि चित्तकरावप्रतिमौ विख्यातौ विमलः प्रभाकरश्च, तेसिं अद्धद्धेणं अप्पिया, जवणियंतरिया चित्तेइ, एणेण निम्मवियं, एणेण भूमी कया, राया तस्स तुट्ठो, पूइयो य पुच्छिओ य, -प्रभाकरो पुच्छिओ भणइ-भूमी कया, न ताव चित्तेमिच्चि, राया भणइ-केरिसया भूमी कयत्ति ?, जवणिया अवणीया, इयरं चित्तकम्मं

१ तदा स त भणति-शौचमिति, भणति सत्यमिति, पृष्ट किं सत्यं ?, पुनरपभ्रजते, वासुदेवेन भणित-यत्र त्वयैतत् पृष्ट तत्रैतदपि पृष्टममविषयदिति निर्भरस्ति, तेन भणित-सत्य भट्टारको न पृष्ट, विचिन्तयितुमारब्ध, जाति स्मृता, पश्चादतीव शौचवान् प्रत्येकबुद्धो जात, प्रथममध्ययन स एष (तदेक) वदति । एष शौचेन योगा सगृहीता भवन्ति । शौचमिति गतं, इदानीं सम्यग्दृष्टिरिति, सम्यग्दर्शनविशुद्ध्यापि, सन्नोदाहरणगाथा । साफेते महाबलो राजा, आस्थान्यां दूत पृष्ट -किं नास्ति मम यदन्येषां राज्ञां अस्ति ?, चित्रसभेति, कारिता, तत्र द्वौ चित्रकरो, साम्यामर्षोमर्षौ अर्पितवान्, यवनिकान्तरितौ धिययत, एकेन निर्मित, एकेन भूमी कृता, राजा तस्मै पृष्ट, एजितश्च पृष्टश्च प्रभाकर पृष्टो भणति-सूमी कृता, न तावच्च चित्रयामीति, राजा भणति-कीदृशी भूमि कृतेति, यवनिकाऽपनीता, इतरचित्रकर्म

निर्मलयरं दीसइ, राया कुविओ, विन्नविओ-पभा एत्थ संकंतत्ति, तं छाइयं, नवरं कुडुं, तुष्टेण एवं चेव अच्छउत्ति भणिओ, एवं संमत्तं विसुद्धं कायवं, तेनैव योगाः सङ्गृहीता भवन्ति १२। सम्यग्दृष्टिरिति गतं, इयाणिं समाहितं समाधानं, तत्थोदाहरणगाहा—

णयरं सुदंसणपुरं सुसुणाए सुजस सुव्वए चेव । पव्वज्ज सिक्खमादी एगविहारे य कासणया ॥ १२९८ ॥

व्याख्या—कथानकादवसेया, तच्चेदम्—सुदंसणपुरे सुसुणागे गाहावई, सुजसा से भज्जा, सट्ठाणि, ताण पुत्तो सुवओ नाम सुहेण गम्भे अच्छिओ सुहेण वट्ठिओ एवं जाव जोवणत्थो संबुद्धो आपुच्छित्ता पवइओ पढिओ, एकलविहारपडि-मापडिवण्णो, सकपसंसा, देवेहि परिकिखओ अणुकूलेण, धण्णो कुमारवंभचारी एगेण, वीएण को एयाओ कुलसंताणच्छे-दगाओ अधण्णोत्ति १, सो भगवं समो, एवं मायावित्ताणि सविसयपसत्ताणि दंसियाणि, पच्छा मारिजंतगाणि, कलुणं कूवेंति, तहवि समो, पच्छा सवेवि उज्ज विउव्विता दिवाए इत्थियाए सविबभमं पलोइयं मुक्कदीहनीसासमवगूढो, तहावि

१ निर्मलतर दृश्यते, राजा उषित, विज्ञप्त-प्रभाऽऽ सकान्तेति, तच्छादित, नवरं कुड्य, तुष्टेनैवमेव तिष्ठति भणित, एव सम्यक्तर विशुद्ध कसंभ्य । इदानीं समाधिरिति, तत्रोदाहरणगाथा । सुदर्शनपुरे शिशुनाग श्रेष्ठी, सुयशालस्य भार्या, श्राद्धौ, तयो पुत्र सुमतो नाम सुखेन गर्भे स्थित सुप्ते न दृष्ट एव यावत् याचनस्य सत्तुद्ध, आपृच्छय प्रमजित पठित, एकाकिविहारप्रतिमा प्रतिपन्न, शक्रप्रशसा, देवे परीक्षितोऽनुकूलेन, धन्य कुमारमहाचारी एकेन, द्वितीयेन फ एतस्मान् कुलसन्तानच्छेदकादधन्य इति १, स भगवान् सम, एव मातापितरौ स्वविषयप्रसक्तौ दर्शितौ, पश्चात् सार्यमाणौ, कर्ण कूजत, तथाऽपि सम, पश्चात् सर्वो क्रतुनो विकुर्वता दिव्यया प्रिया सविभ्रम प्रलोकित मुक्कदीर्घनि श्राममुपगूढ तथाऽपि

संजमे समाहिततरो जाओ, णाणमुप्पण्णं, जाव सिद्धो १३। समाहितं गयं, आयारेत्ति इयाणिं, आयारउवगच्छणयाए योगाः सङ्गृह्यन्ते, एत्थोदाहरणगाहा—

पाडलिपुत्त हुयासण जलणसिहा चेव जलणडहणे य । सोहम्मपलियपणए आसलकप्पाइ णट्टविही ॥ १२९९ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—पाडलिपुत्ते हुयासणो माहणो, तस्स भज्जा जलणसिहा, सावगाणि, तेसिंदो पुत्ता-जलणो डहणो य, चत्तारिवि पवइयाणि, जलणो उज्जुसंपण्णो, डहणो मायावहुलो, एहिति वच्चइ, वच्चाहि एइ, सो तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिकंतो कालगओ, दोवि सोधम्मं उववन्ना सक्कस्स अविंभतरपरिसाए, पंच पलिओवमाति ठिती, सामी समोसदो आमलकप्पाए अंवसालवणे चेइए, दोवि देवा आगया, नट्टविहिं दाएत्ति दोवि जणा, एगो उज्जुगं विउविस्सामित्ति उज्जुगं विउवइ, इमस्स विवरीयं, तं च दट्ठूण गोयमसामिणा सामी पुच्छिओ, ताहे सामी तेसिं पुवभवं कहेइ-मायादोसोत्ति,

१ समये समाहिततरो जात, ज्ञानगुणस्य यावत् सिद्ध । समाधिरिति गत, आचार इतीदानीं, आचारोपगततया योगा, अत्रोदाहरणगाथा । पाट लिपुत्रे हुताशने ग्राहण, तस्य भार्या ज्वलनशिखा, श्रावकौ, तयोर्द्वौ पुत्रौ-ज्वलनो दहनश्च, चत्वारोऽपि प्रमजिता, ज्वलन क्रतुतासपन्न, दहनो माया-बहुलः, आयाहीति प्रजति ब्रजेत्यायाति, स तस्य स्थानस्यागालोचितप्रतिक्रान्त कालगत, द्वावपि सौधमें उत्पन्नौ शक्रस्याभ्यन्तरपर्वदि, पञ्च पत्न्यो-पमानि स्थिति, स्वामी समवस्तु आमलकल्पायामाग्रशालवने चैले, द्वावपि देवावागतौ नृत्यविधिं दर्शयत द्वावपि जनौ, एक क्रतु निकुर्वन्विष्णामीति क्रतुः क विह्वयति, अम्य निपरीन, तच्च दट्ठा गौतमस्वामिना स्वामी पृष्ट, तदा स्वामी तयो पूर्वभव कथयति-मायादोप इति

एवं आयारोपगयत्तणेण जोगा संगहिया भवंति १४। आयारोवगेत्ति गयं, इयाणिं विणओवगयत्तणेण जोगा संगहिया भवंति, तत्थ उदाहरणगाहा—

उज्जेणी अंवरिसी मालुग तह निंवए य पव्वज्जा । संकमणं च परगणे अविणय विणए य पडिवत्ती ॥ १३०० ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—उज्जेणीए अंवरिसी माहणो, मालुगा से भज्जा, सट्ठाणि, निंवगो पुत्तो, मालुगा कालगया, सो पुत्तेण समं पवइओ, सो दुव्विणीओ काइयभूमीए कंटए निक्खिचइ सज्झाथं पट्टविन्ताणं छीयइ, असज्झायं करेइ, सबं च सामायारीं वितहं करेइ, कालं उवहणइ, ताहे पवइया आयरियं भणंति-अथवा एसो अच्छउ अहवा अम्हेत्ति, निच्छूढो, पियावि से पिठ्ठओ जाइ, अन्नस्स आयरियस्स मूलं गओ, तत्थवि निच्छूढो, एवं किर उज्जेणीए पंच पडिस्सगसयाणि सट्ठाणि हिडियाणि, निच्छूढो य सो खंतो सन्नाभूमीए रोवइ, सो भणइ-किं खंता । रोवसित्ति १, तुमं नामं कयं निंवओत्ति एयं न अण्णहत्ति, एएहिमणभागेहिं आयारेहि तुज्जंतेण एण्हं च अहंपि ठायं

१ एवमाचारोपगततया योगा सङ्गृहीता भवन्ति । आचारोपग इति गत, इदानीं विनयोपगतत्वेन योगा. सङ्गृहीता भवन्ति, तत्रोदाहरणगाथा । उज्जिन्यामम्बपिर्वाक्षण, मालुका तस्य भार्या, श्राद्धौ, निम्बक पुत्र, मालुका कालगता, स पुत्रेण सम प्रमजित, स दुर्विनीत काथिकीभूमौ कण्टकात् निक्षिपति स्वाध्याय प्रस्थापयत्सु (माधुपु) क्षैति, अस्वाध्याय करोति, सर्वा च सामाचार्यं वितथां करोति, कालमुपहन्ति, तदा प्रमजिता आचार्यं भणन्ति-अथ चैव तिष्ठत अथवा वयमिति, निष्काशित, पिताऽपि तस्य पृष्टे याति, अन्यस्याचार्यस्य मूलं गत, तत्रापि निष्काशित, एव किलोच्चिन्यां पञ्च प्रति श्रपशतानि सर्वाणि हिण्डितौ, निष्काशितश्च स वृद्ध सज्ञाभूमौ रोदिति, स भणति-किं वृद्ध ! रोदिपीति १, तव नाम कृत निम्बक इति एतन्नान्यथेति, एतैर-भार्येराचारैस्त्वदीयेरधुनाऽहमपि स्थिति

नं छभामि, न य वट्टड उप्पवड्डं, तस्मवि अग्निती चाया, भणइ-पंता ! एकमिं कहिंवि ठाहिं मग्गाहि, भणइ-मग्गामि जइ विणीओ होसि एकसि नवरं जइ, पवडयाणं मूयं गया, पवडयाणा खुहिया, सो भणइ-न कंहेहिंत्ति, तहवि निच्छंत्ति, आयरिया भणंति-मा अज्जो ! एवं होह, पाहुणगा भवे, अज्जकलं जाहिंत्ति, ठिया, ताहे खुल्लओ तिणिण २ उच्चारपास-वणाणं वारस भूमीओ पडिलेहिंत्ता सद्धा सामायागी, विभासियवा अवितहा, साह तुट्ठा, सो निवओ अमयखुड्डुगो जाओ, तरतमजोगेण पंचवि पडिस्सगसयाणि ताणि मंमाणियाणि आराहियाणि, निगंतुं न दिंत्ति, एवं पच्छा सो विणओवगो जाओ, एवं कायवं १५ । विणओवएत्ति गयं, इयाणिं धिइमई यत्ति, धितीए जो मतिं करेइ तस्य योगाः सद्गृहीता भवन्ति, तत्थोदाहरणगाथा—

नयरी य पंडुमहुरा पंडववंसे मई य सुमई य । वारीवसभारूहणे उप्पाइय सुट्ठियविभामा ॥ १३०१ ॥
व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—णयरी य पंडुमहुरा, तत्थ पंच पंडवा, तेहिं पवयंतेहिं पुत्तो रज्जे ठविओ,

१ न लभे, न च वर्त्तते व प्रवर्जित, तस्याप्यधृतिर्जाता, भणति-टूड !, एकश उत्रापि स्थितिमन्येय, भणति-मार्गयामि यदि विनीतो भवत्येकश, परं यदि, प्रवर्जिताना मूल गतो, प्रवर्जिता ध्रुवः स भवति-रूपिणीति, तयापि नेच्छन्ति, शाचार्यो भणन्ति-मैव भवतार्यो, प्रापूर्णेकौ भवतौ, अथ कत्ये यास्यत इति, स्थितौ, तदा ध्रुवः तिर २ वचारप्रवणयोदाश भूमी प्रतिस्त्रिय सधो समाचारी (करोति), विभाषिन्या अवितथा, साध-वस्तुधा, स निम्ययोऽमृतधुराको जात, तरतमयोगेन पत्रापि प्रतिप्रयशतानि तानि समीकृतानि आरादानि, निगंतु न ददति, एव स पश्चात् रा विनयो-पगो जात, एव कर्त्तव्य । विनयोपग इति गत, इदानीं धृतिमतिरिति, धृती यो मतिं करोति तस्य-नरोदाहरणगाथा । नगरी च पाण्डुमधुरा, तत्र पञ्च पाण्डवा, ते प्रवर्जित पुत्रो राज्ये स्थापित

ते अरिष्टनेमिस्म पायमूले पट्टिया, हत्थकप्पे भिक्खं हिंइंत्ता गुणेति-जहा सामी कालगओ, गहियं भत्तपाणं विगिंचित्ता सेत्तंजे पवए भत्तपच्चक्खायं करंत्ति, णाणुप्पत्ती, सिद्धा य । ताण वंसे अण्णो राया पंडुसेणो नाम, तस्स दो धूयाओ-मई सुमई य ताओ उज्जंते चेडयवंदियाओ सुरट्ठं वारिवमभेण [वारिवसभो नाम वहणं तेण] समुदेण एइ, उप्पाइयं उट्ठियं, लोगो खंदरूहे नमंसइ, इमाहि धणियतरागं अप्पा संजमे जोडओ, एमो सो कालोत्ति, भिन्नं वहणं, संजयत्तंपि सिणायगत्तंपि कालगयाओ सिद्धाओ, एगत्थ सरीराणि उच्छलियाणि, सुट्ठिएण लवणाहिवइणा महिमा कया, देवुज्जोए ताहे तं पभासं तित्थं जायं, दोहिवि ताहे धीतीए मतिं करंतीहि जोगा संगहिया, धिइमई यत्ति गयं १६, इयाणिं संवेगेत्ति, सम्यग्गेवः संवेगः तेण संवेगेण जोगा संगहिया भवन्ति, तत्रोदाहरणगाथाद्वयं—

चंपाए भित्तपभे धणमित्ते धणसिरी सुजाते य । पियंगू धम्मघोसे य अरक्खुरी चेव चंदघोसे य ॥ १३०२ ॥
चंदजसा रायगिहे वारत्तपुरे अभयसेण वारत्ते । सुसुमार धुंधुमारे अंगारवई य पज्जोए ॥ १३०३ ॥

१ तेऽरिष्टनेमे पादमूल प्रस्थिता, हस्तिकल्पे हृष्टमाना शृण्वन्ति-यथा स्वामी कालगत, गृहीत भक्तपान सत्त्वा शत्रुजये पर्वते भक्तप्रत्याख्यानं कुर्यन्ति, ज्ञानोपपत्ति सिद्धाश्च । तेपा वधे धर्मो राणा पाण्डुपेणो नाम, तस्य द्वे दुहितरो-मति सुमतिश्च, ते उज्जयन्ते चैत्यवन्दिके सुराष्ट्र वाहनेन समुद्रे. णायात वरपात वधित, लोक रुन्दरद्रो नमस्त्यति, आभ्यां वाडतरमाता सयमे योजित, एव स काल इति, भिन्न प्रवहण, सयतत्वमपि ज्ञातकमपि कालगते सिद्धे, एकत्र शरीरे उच्छलिते, सुस्थितेन लवणाधिपतिना महिमा कृत, देवोद्योते तन प्रभासाय तत् तीर्थं जात, द्वाभ्यामपि तदा धृती मतिं कुर्यंतीभ्यां योगा सद्गृहीता । धृतिमतिरिति गत, इदानीं संवेग इति, तेन संवेगेन योगा सद्गृहीता भवन्ति ।

अस्या व्याख्या कथानकादवसेया तच्चेदं—चंपाए भित्तपभो राया, धारिणी देवी, धणमित्तो सत्थवाहो, धणसिरी भज्जा, तीसे ओवाइयलद्धओ पुत्तो जाओ, लोगो भणइ-जो एत्थ धणसमिद्धे सत्थवाहकुले जाओ तस्स सुजायंति, निवित्ते वारसाहे सुजाओत्ति से नामं कयं, सो य किर देवकुमारो जारिसो तस्स ललियमण्णे अणुसिक्खंति, ताणि य सावगाणि, तत्थेव णयरे धम्मघोसो अमच्चो, तस्स पियंगू भज्जा, सा सुणेइ-जहा एरिसो सुजाओत्ति, अण्णया दासीओ भणइ-जाहे सुजाओ इओ वोळेज्जा ताहे मम कहेज्जह जाव तं णं पेच्छेज्जामित्ति, अण्णया सो भित्तवंदपरिवारिओ तेणंतेण एत्ति, दासीए पियंगूए कहियं, सा निग्गया, अण्णाहि य सवत्तीहिं दिट्ठो, ताए भण्णइ-धण्णा सा जीसे भागावडिओ, अण्णया ताओ परोप्परं भणंति-अहो लीला तस्स, पियंगू सुजायस्स वेसं करेइ, आभरणविभूषणेहिं विभूषिया रमइ, एवं वच्चइ सविलासं, एवं हत्थसोहा विभासा, एवं मित्तेहिं समं पि भासइ, अमच्चो अइगओ, नीसट्ठं अंतेउरंति पाए सणियं निक्खिवंतो

१ चम्पाया मित्रप्रभो राजा, धारिणी देवी धनमित्र सार्धवाह, धनश्रीभार्या, तस्या उपयाचितैर्लब्ध पुत्रो जात, लोको भणति-योऽत्र धनसमृद्धे सार्धवाहकुले जातस्तस्य सुजातमिति, निर्दुष्टे द्वादशाहे सुजात इति तस्य नाम कृत, स च किल देवकुमारो यादश तस्य कलितमन्येऽनुशिक्षन्ते, ते धावका तत्रैव नगरे धर्मघोषोऽमास्य, तस्य प्रियङ्गु भार्या, सा शृणोति यथेदश सुजात इति, अन्यदा दासीर्भणन्ति-यदा सुजातोऽनेन वर्धनेन व्यतिक्राम्येत् तदा मम कथयेत् पायत्त प्रेक्षयिष्ये इति, अन्यदा स मित्रवृन्दपरिवारितस्तेनाप्यवना याति, दास्या प्रियङ्गवे कथित, सा निर्गता, अन्याभिश्च सपत्नीभिर्दृष्ट, तया भण्यते-धन्या सा यस्या भाग्ये धापत्ति, अन्यदा ता परस्पर भणन्ति-अहो लीला तस्य, प्रियङ्गु सुजातस्य वेष करोति, आभरणविभूषणैर्विभूषिता रमते, य व्रजति सविलास, एव दलशोभा विभाषा, एव मित्रे सप्तमपि भाषते, अमासोऽतिगत, विनष्टमन्त्र पुरमिति पादौ शनैः निक्षिपन्

भारच्छिदेणं पलोएइ, दिद्धा विखुडुंती, सो चिंतेइ-विनहं अंतेउरंति, भणइ-पच्छणं होउ, मा भिण्णे रहस्से सइरा-
याराउ होहिंति, मारेउं मग्गइ सुजायं, वीहेइ य, पिया य से रण्णो निरायं अच्छिओ, मा तओ विणासं होहिंति, उवायं
चिंतेइ, लद्धो उवाओत्ति, अण्णया कूडलेहेहिं पुरिसा कया, जो मित्तप्पहस्स विवक्खो, तेण लेहा विसज्जिया तेणंति,
सुजाओ वत्तवो-मित्तप्पभरायाणं मारेहि, तुमं पगओ राउले, तओ अद्धरज्जियं करेमि, तेण ते लेहा रण्णो पुरओ वाइया,
जहा तुमं मारेयवोत्ति, राया कुविओ, तेवि लेहारिया वज्झा आणत्ता, तेणं ते पच्छण्णा कया, मित्तप्पभो चिंतेइ-जइ
लोगनायं कज्जिहि तो पउरे खोभो होहिंति, ममं च तस्स रण्णो अयसो दिज्ज, तओ उवाएण मारेमि, तस्स मित्तप्पहस्स
एणं पच्चंतणयरं अरक्खुरी नाम, तत्थ तस्स मणूसो चंदज्जओ नाम, तस्स लेहं देइ (अं० १८०००) जहा सुजायं पेसेमि तं
मारेहिंति, पेसिओ, सुजायं सद्दवेत्ता भणइ-वच्च अरक्खुरीं, तत्थ रायकज्जाणि पेच्छाहि गओ तं णयरिं अरक्खुरिं नाम, दिट्ठो

१ द्वारच्छिदेण प्रलोकयति, इहा श्रीहन्ती, स चिन्तयति-विनष्टमन्त पुरमिति, भणति-पच्छन्नं भवतु, मा भिक्षे रहस्से खैराचारा भूयस्सिति, मारयितुं
मार्गयति सुजात, विमेति च, पिता च तस्य राज्ञो मित्रां गिन, मा ततो विनाशो भूदिति, उपाय चिन्तयति, लब्ध उपाय इति, अन्यथा कूटलेखै
(युष्मा) पुरुषा कृता, यो मित्रप्रभस्य विपक्ष तेन लेख विच्छेदस्तस्यै इति, सुजातो वक्तव्य-मित्रप्रभराज मारय, एव प्रगतो राजकुले, तत आर्षराजिकं
करोमि, तेन ते लेखा राज पुरतो वाचिता यथा एव मारयितव्य इति, राजा कुपित, ते लेखहारका वक्ष्या आज्ञसा, तेन ते प्रच्छन्ना कृता, मित्रप्रभश्चिन्तयति-
यदि लोकज्ञात क्रियते तदा पुरे क्षोभो भविष्यतीति, मद्य च तस्य राज्ञोऽयशो दास्यति, तत उपायेन मारयामि, तस्य मित्रप्रभस्यैक प्रत्यन्तनगरमारक्षुर नाम,
तत्र तस्य मनुष्यध्वजध्वजो नाम, तस्यै लेख ददाति-यथा सुजात प्रेषयामि त मारयेरिति, प्रेषित, सुजात शब्दयित्वा भणति-मजारक्षुर, तत्र राज्यकार्याणि
प्रेक्षन्व, गत तां नगरीमारक्षुरीं नाम, दष्ट

अच्छउ वीसत्थो मारिज्जिहित्ति दिणे २ एगद्धा अभिरमंति, तस्स रुवं सीलं समुदायारं दह्णुं चिंतेइ-नवरं अंतेवरियाहिं
समं विणट्ठोत्ति तेण मारिज्जइ, किह वा एरिसं रुवं विणासेमिंति उरसारित्ता सधं परिकहेइ, लेहं च दरिसेइ, तेण सुजा-
एण भणइ-जं जाणसि तं करेहि, तेण भणियं-तुमं न मारेमिंति, नवरं पच्छणं अच्छाहि, तेण चंदजसा भगिणी दिण्णा,
सा य तज्जाइणी तीए सह अच्छइ, परिभोगदोसेण तं वट्ठइ सुजायस्स ईसि संकंतं, सावि तेण साविया कया, चिंतेइ-मम
कएण एसो विणट्ठोत्ति संवेगमावण्णा भत्तं पच्चक्खाइ, तेणं चेव निज्जामिया, देवो जाओ, ओहिं पउंजइ, दह्णागओ,
वदित्ता भणइ-किं करेमि ?, सोवि संवेगमावण्णो चितेइ-जहा अम्मापियरो पेच्छिज्जामि तो पव्वयामि, तेण देवेण सिला
विउविया नगरस्सुवरिं, नागरा राया य धूवपडिगहहत्था पायवडिया विण्णवेंति, देवो तासेइ-हा ! दासत्ति सुजाओ समणो-
वासओ अमच्चेण अकज्जे दूसिओ, अज्ज भे चूरेमि, तो नवरि मुयामि जइ तं आणेह पसादेह णं, कहिं ?, सो भणइ-एस

१ तिष्ठतु विषयतो मार्यते इति दिने २ एकस्यो अभिरमते, तस्य रूप शील समुदाचार दृष्ट्वा चिन्तयति-नवरमन्त पुरिकाभि सम विनष्ट इति तेन
मार्यते, कथं वेदना रूप विनाशयामीति ?, उपायं सर्वं परिकथयति, लेख च दर्शयति, तेन सुजातेन भण्यते-यज्जानासि तत्तु कुरु, तेन भणित-त्वां न मार
यामीति, नवर प्रच्छन तिष्ठ, तेन चन्द्रयदा भगिनी वत्ता, सा च तज्जातीया (स्वदोषदुष्टा) तथा सह तिष्ठति, परिभोगदोषेण तत्तु वर्त्तते सुजातस्येष्ट
सक्रान्त, साऽपि तेन श्रानिकीकृता, चिन्तयति मम कृतेनैव विनष्ट इति संवेगमापन्ना भक्त प्रत्याख्याति, तेनैव निर्यामिता, देवो जात, अर्वाध प्रयुणक्ति,
दृष्ट्वा आगत, वन्दित्वा भणति-किं करोमि ?, सोऽपि संवेगमापन्नश्चिन्तयति-यथा मातापितरौ प्रेक्ष्यं तदा प्रव्रजेय, तेन देवेन शिला विकुर्विता नगरस्योपरि,
नागरा राजा च धूपप्रतिग्रहहस्ता पादपतितानि मित्रपयन्ति, देवस्यैवयति-हा दासा इति, सुजात श्रमणोपासकोऽस्मात्तेनाकार्यं दूषित, अथ भवतश्चूरयामि,
तर्हि परं मुञ्चामि यदि तमानयत प्रमादयतन, क ? , स भणति-एष

उज्जाणे, सणायरो राया निग्गओ खामिओ, अम्मापियरो रायाणं च आपुच्छित्ता पव्वइओ, अम्मापियरोवि अणुपव्वइयाणि,
ताणि सिद्धाणि, सोऽवि धम्मघोसो निव्विसओ आणत्तो जेणं तस्स गुणा लोए पयरंति, यथा नेत्रे तथा शीलं, यथा नासा
तथाऽऽर्जवम् । यथा रूपं तथा वित्तं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ १ ॥ अथवा-विपमसमैर्विपमसमाः, विपमैर्विपमाः समैः
समाचाराः । करचरणकर्णनासिकदन्तोष्ठनिरीक्षणैः पुरुषाः ॥ २ ॥ पच्छा सो य निवेयमावण्णो सच्चं मए भोगलोभेण
विणासिओत्ति निग्गओ, हिंडंतो रायगिहे णयरे थेराणं अंतिए पव्वइओ, विहरंतो बहुस्सुओ वारत्तपुरं गओ, तत्थ अभ-
यसेणो राया, वारत्तओ अमच्चो, भिक्खं हिंडंतो वरत्तगस्स घरं गओ धम्मघोसो, तत्थ महुघयसंजुत्तं पायसथालं नीणीयं,
तओ विंदू पडिओ, सो पारिसाडित्ति निच्छइ, वारत्तओ ओलोयणगओ पेच्छइ, किं मन्ने नेच्छइ ?, एवं चिंतेइ जाव
(ताव) तत्थ मच्छिया उलीणा, ताओ घरकोइलिया पेच्छइ, तं पि सरडो, सरडं पि मज्जारो, तं पि पच्चंतियसुणओ, तं पि
वत्थवगसुणओ, ते दोवि भंडणं लग्गा, सुणयसामी उवट्ठिया, भंडणं जायं, मारामारी, वाहिं निग्गया पाहुणगा वलं

१ वधाने, सनागरो राजा निर्यत क्षामित, मातापितरौ राजान चापृच्छय प्रव्रजित, मातापितरावपि अनुप्रव्रजितौ, ते सिद्धा । सोऽपि धर्मेघोषो निर्विषय
प्राज्ञो येन तस्य गुणा लोके प्रचरन्ति, पश्चात् स च निर्वेदमापन्न सत्य मया भोगलोभेन विनाशित इति निर्गत, हिण्डमानो राजगृहे नगरे स्थविराणामन्तिके
प्रव्रजित, विहरन् पटुञ्जतो वारत्तपुर गत, तत्राभयसेनो राजा, वारत्तकोऽस्मात्, भिक्षा हिण्डमानो वारत्तकस्य गृह गतो धर्मेघोष, तत्र धृतमधुसयुक्त
पायसस्थालमानीत, ततो विन्दु पतित, स परिशादिरिति नेच्छति, वारत्तकोऽत्रलोकनगत पश्यति, किं मन्ये नेच्छति, एव यावच्चिन्तयति तावत्तत्र मक्षिक
आगता ततो (ता) गृहकोकिला तामपि सरट सरटमपि मार्जारं तमपि प्रत्यस्तिक. आ तमपि वास्तव्य था, तौ द्वावपि भण्डयितुं लभौ, वस्त्राभिराहु
पस्थितौ, युद्ध जात, दण्डादण्डादि, यहिर्निर्गता प्राघूर्णका बल

'विदेत्ता आगया, महासमरसंघाओ जाओ, पच्छा वारत्तगो चिंतेइ-एएण कारणेण भगवं नच्छइत्ति, सोहणं अज्झवसाणं उवगओ, जाई संभरिया, संतुद्धो, देवयाए भंडगं उवणीयं, सो वारत्तरिसी विहरंतो सुसुमारपुरं गओ, तत्थ धुंधुमारो राया, तस्स अंगारवई धूया, साविया, तत्थ परिवायगा उवागया, वाए पराजिया, पदोसमावन्ना से सावत्तए पाडेमिच्चित्तं फलए लिहित्ता उज्जेणीए पज्जोयस्स दंसेइ, पज्जोएण पुच्छियं, कहियं चणाए, पज्जोओ तस्स दूयं पेसइ, सो धुंधुमारेण असक्कारिओ निच्छूढो, भणइ पिवासाए-विणएणं वरिज्जइ, दूएण पडियागएण बहुतरगं पज्जोयस्स कहियं, आसुरुत्तो, सव्ववलेणं निगगओ, सुसुमारपुरं वेदेइ, धुंधुमारो अंतो अच्छइ, सो य वारत्तगरिमी एगत्थ नागधरे चच्चरमूले ठिएल्लगो, सो राया भीओ एस महावलवगोत्ति, नेमित्तगं पुच्छइ, सो भणइ-जाह-जाव नेमित्तं गेण्हामि, चेडगरूवाणि रमंति ताणि भेसावियाणि, तस्स वारत्तगस्स मूलं आगयाणि रोवंताणि, ताणि भणियाणि-मा वीहेहिस्ति, सो आगंतूण भणइ-मा

१ पिण्डयित्वा आगता, महासमरसघातो जात, पश्चाद्धारत्रकश्चिन्तयति-एतेन कारणेन भगवाक्षेपीदिति, शोभनमध्यवसानमुपगत, जाति स्मृता, संतुद्ध, देवतयोपकरणमुपनीत, स वारत्रकऋषिर्विहरन् शिशुमारपुरं गत, तत्र धुंधुमारो राजा, तस्याद्धारत्रवी दुहिता, श्राविका, तत्र परिव्राजिका आगता, यादे (तया) पराजिता, तस्या प्रहेपमापत्रा सापत्न्ये पातयामीति चित्रं फलके लिखित्वोजयिन्या प्रद्योताय दर्शयति, प्रद्योतेन पृष्ट, कथिन चानया, प्रद्योत-स्तस्यै दूत प्रेषयति, स धुंधुमारेणासकृतो निष्काशित, भणित पिपासया-विनयेन त्रियने, दूतेन प्रत्यागतेन बहुतर प्रद्योतस्य कथित, वृद्धः, सर्वप्रलेन निर्गत, शिशुमारपुरं वेष्टयति, धुंधुमारोऽन्तं तिष्ठति, स च वारत्रकऋषिरेकत्र चच्चरमूले स्थितोऽस्ति, स राजा भीत एव महावल इति, नेष्टित्तिकं पृच्छति, न भणति-यात यावन्निमित्तं गृह्णामि, चेदा रमन्ते ते भाषितास्तस्य वारत्रकस्य पार्श्वमागता रदन्त, ते भणिता-मा भैष्टेति, स आगत्य भणति-मा

वीहेहिस्ति, तुज्झं जओ, ताहे मज्झण्हे ओसण्णद्धाणं उवरिं पडिओ, पज्जोओ वेदित्ता गहिओ, णयरिं आणिओ, वाराणि वद्धाणि, पज्जोओ भणिओ-कओमुहो ते वाओ वाइ ?, भणइ-जं जाणसि तं करेह, भणइ-किं तुमे महासासणेण वहि-एण ?, ताहे से महाविभूईए अंगारवई पदिण्णा, दाराणि मुक्काणि, तत्थ अच्छइ, अण्णे भणंति-तेण धुंधुमारेण देवयाए उववासो कओ, तीए चेडरूवाणि विउविया णिमित्तं गहियंति, ताहे पज्जोओ णयरे हिंडइ, पेच्छइ अप्पसाहणं रायाणं, अंगारवतिं पुच्छइ-कहं अहं गहिओ ?, सा साधुवयणं कहेइ, सो तस्स मूलं गओ, वंदामि निमित्तिगखमणंति, सो उव-उत्तो जाव पवज्जाउ, चेडरूवाणि संभरियाणि । चंदजसाए सुजायस्स धम्मघोसस्स वारत्तगस्स सव्वेसिं संवेगेणं जोगा संग-हिया भवंति, केई तु सुरवरं जाव मियावई पवइया परंपरओ एयंपि कहेइ १७ । संवेगस्ति गयं, इयाणिं पणिहिस्ति, पणिही नाम माया, सा दुविहा-दवपणिही य भावपणिही य, दवपणिहीए उदाहरणगाहा—

१ भैष्टेति, तत्र जय, तदा मध्याह्ने वसत्रद्वानामुपरि पतित, प्रद्योतो वेष्टयित्वा गृहीत, नगरीमानीत, द्वाराणि घट्टानि, प्रद्योतो भणित-कुतोमुपल्ले घातो याति ?, भणति-यज्जानासि तत्कुर, भणति-किं त्वया महाशासनेन विनाशितेन ?, तदा तस्यै धुंधुमारेण महाविभूषाद्धारत्रवी दत्ता, द्वाराणि मुक्कलितानि, तत्र तिष्ठति, अन्ये भणन्ति-तेन धुंधुमारेण देवतायै उपवासं कृत, तया चेदा विकुर्विता निमित्तं गृहीतमिति, तदा प्रद्योतो नगरे हिण्डमानः प्रेक्षते राजानमल्पसाधनं, अङ्गारवतीं पृच्छति-अहं कथं गृहीत, सा साधुवचनं कथयति, स तस्य पार्श्वं गत, घण्डे नैमित्तिकक्षपणकमिति, स उपयुक्तो यावत् प्रवज्या चेदा स्मृता । चन्द्रयशसं सुजातस्य धर्मघोषस्य वारत्रकस्य सर्वेषां संवेगेन योगा संगृहीता भवन्ति, केचित्तु सुरवरं यावत् स्मृतापि प्रवजिता (पुनः) परस्परं पुनरपि कथयन्ति । संवेग इति गर्तं, इदानीं प्रणिधिरिति, प्रणिधिर्माया, सा द्विविधा-द्रव्यप्रणिधिश्च भावप्रणिधिश्च, द्रव्यप्रणिधा-बुदाहरणगाथा—

भरुयच्छे जिणदेवो भयंतमिच्छे कुणाला भिक्खु य । पइठाण सालवाहणं गुग्गुलं भगवं च णहवाणे ॥ १३०४ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं-भरुयच्छे णयरे नहवाहणो राया कोससमिद्धो, इओ य पइठाणे सालवाहणो राया वलसमिद्धो, सो नहवाणं रोहेइ, सो कोससमिद्धो जो हत्थं वा सीसं वा आणेइ तस्स सयसहस्सगं वित्तं देइ, ताहे तेण नहवाहणमणूसा दिवे २ मारंति, सालवाहणमणूस्सावि केवि मारित्ता आणेंति, सो तेसिं न किंचि देइ, सो खीणजणो पडिजाइ, नासित्ता पुणोवि वित्तियवरिसे एइ, तत्थवि तहेव नासइ, एवं कालो वच्चइ, अण्णया अमच्चो भणइ-ममं अव-राहेत्ता निविसयं आणवेह माणुसगाणि य बंधाहि, तेण तहेव कयं, सोवि निगंतूण गुग्गुलभारं गहाय भरुयच्छमागओ, एगत्थ देवउले अच्छइ, सामंतरज्जेसु फुट्टं-सालवाहणेणं अमच्चो निच्छूढो, भरुयच्छे णाओ, केणति पुच्छिओ को सोत्ति, भणइ-गुग्गुलभगवं नाम अहंति, जेहिं णाओ ताण कहेइ जेण विहाणेण निच्छूढो, अहा लहु से गणत्ति, पच्छा नहवाहणेण

१ शृगुकच्छे नगरे नभोवाहनो राजा कोशसमृद्ध, इतश्च प्रतिष्ठाने शालवाहनो राजा वलसमृद्ध, स नभोवाहनं रुणद्धि, स कोशसमृद्धो यो हसं वा शीर्षं पाऽऽनयति तस्यै शतसहस्रद्रव्यं ददाति, तदा तेन नभोवाहनमनुष्या दिवसे २ मारयन्ति, शालवाहनमनुष्या अपि काश्चनापि मारयित्वाऽऽनयन्ति, स तेभ्यः किञ्चिदपि न ददाति, स क्षीणजनं प्रतिपाति, नष्टा पुनरपि द्वितीयवर्षे आयाति, तत्रापि तथैव नश्यति, एव कालो व्रजति, अन्यदाऽमात्यो भणति-मामपराध्य निर्विषयमाज्ञपयत मनुष्याश्च यथान, तेन तथैव कृत, सोऽपि निर्गलं गुग्गुलभारं गृहीत्वा शृगुकच्छमागत, एकत्र देवकुले तिष्ठति सामन्तराजेषु विच-शालवाहनेनामात्यो निष्काशित, शृगुकच्छे ज्ञात, केनचित् पृष्ट, क स इति, भणति-गुग्गुलभगवान् नामाहमिति, यैर्ज्ञातस्त्वान् कथयति येन विधि-ना निष्काशितः, यया लघु (अपराध) ते गणयन्ति, पश्चात्तनभोवाहनेन

सुयं, मणुस्सा विमज्जिया नेच्छइ कुमारागालगन्धमपि श्रोतुं, स च राजा स्वयमागत, स्थापितोऽमात्य, विभ्रम्भ ज्ञात्वा भणति-पुण्येन राज्य
जाणिऊण भणइ-पुण्णेण रज्जं लब्धइ, पुणोवि अण्णस्स जम्मस्म पत्थयणं करेहि, ताहे देवकुलाणि थूभतलागवाधीण
खणावणादिएहिं दधं खइयं, सालवाहणो आवाहिओ, पुणोवि ताविज्जइ, अमच्चं भणइ-तुमं पंडिओत्ति, सो भणइ-
घडामि अंतैउरियाण आभरणेणंति, पुणो गओ पड्डाणंति, पच्छा पुणो संतेउरिओ णिघाहेइ, तम्मि णिघिण सालवाहणो
आवाहिओ, नत्थि दायवं, सो विणट्ठो, नट्टं नयरंपि गहियं, एसा दवपणिही भावपणिहीए उदाहरणं-भरुयच्छे जिणदेवो
नाम आयरिओ, भदंतमित्तो कुणालो य तच्चणिण्या दोवि भायरो चार्इ, तेहिं पड्डहओ निक्कालिओ, जिणदेवो चेइय-
वंदगो गओ सुणोइ, वारिओ, राउले वादो जाओ, पराजिया दोवि, पच्छा ते विचितेइ-विणा एएसिं सिद्धंतेण न तीरइ
एएसिं उत्तरं दाउं, पच्छा माइठाणेण ताण मूले पवइया, विभासा गोविन्दवत्, पच्छा पढंताण उवगयं, भावओ पडिवज्जा,

१ धुनं, मनुष्या विमुष्टा नेच्छति कुमारागालगन्धमपि श्रोतुं, स च राजा स्वयमागत, स्थापितोऽमात्य, विभ्रम्भ ज्ञात्वा भणति-पुण्येन राज्य
लभ्यते, पुनरप्यन्य जन्मन पप्यदुन कुर, तदा देवकुलानि स्तूपतटाकपापीनां पाननादिभि सर्वं द्रव्य खादित, सालवाहन आहूत, पुनरपि ताप्यते,
भामात्य भणति-उ पण्डितोऽसि, स भणति-घटयाभ्यन्त पुरिकाणामाभरणानि, पुनर्गत प्रतिष्ठानमिति, पश्चात् पुन सान्त पुरिको निर्वाहयति, तस्मिन्नि-
ष्टिने शास्त्रादन आहूत, नामि दानव्य, स विनष्ट, नष्ट नगरमपि गृहीत, एसा द्रव्यप्रणिधि । भावप्रणिधायुदाहरण-श्रुगुक्ते जिनदेवो नामाचार्य, भद-
न्तमित्त कुणालश्च तस्मिन्नि द्वौपि भ्रातरौ वादिनौ, ताम्भ्यां पट्टको निष्काशित, जिनदेव चेलवन्दनार्थं गत श्रुणोति, वारित, राजकुले वादो जात, परा-
जितौ द्वौपि, पश्चात्तौ विधिन्यत-विनतेषां सिद्धान्तेन न पृतेषामुत्तर दातुं दानयते, पश्चात् मातृस्यानेन तेषां पार्श्वे प्रयजितौ, विभाषा पश्चात्
पठोत्पगत, भावत प्रतिपद्यौ, २ सालिवाहणो * सन्निभोति

साह जाया, एसा भावपणिहिति । पणिहितिं गयं १८ । जहा इयाणिं सुविहिति, सुविहीए जोगा संगहिया, विधिरनुज्जा
विधी जस्स इट्ठा, ओभनो विधिः सुविधिः, तत्रोदाहरणं जहा सामाज्यनिजुत्तीए अणुकंपाए अक्खणगं—
वारवई वेयरणी धन्नंतरि भविय अभविए विजे । कट्ठाण य पुच्छियंमि य गट्ठनिदेसे य संवोही ॥ १३०५ ॥
सो वानरज्जवई कंतारे सुविहियाणुकंपाए । भागुरवरवोदिधरो देवो वेमाणिओ जाओ (८४७) ॥ १३०६ ॥

जाव साह माहरिओ साहूण समीवं । सुविहितिं गयं १९ । इयाणिं संवरेत्ति, संवरेण जोगा संगहिजंति, तत्थ
पडिवक्खेणं उदाहरणगाहा—

वाणारसी य कोट्टे पासे गोवालभइसेणे य । नंदसिरी पडमसिरी रायगिहे सेणिए वीरो ॥ १३०७ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेद—रायगिहे सेणिएण वट्टमाणसामी पुच्छिओ, एगा देवी णट्टविहिं उचदंसेत्ता गया
का एसा ?, मामी भणइ-वाणारमीए भइसेणो जुन्नसेट्ठी, तस्स भज्जा नंदा, तीए धूया नंदसिरी वरगविवज्जिया,

१ साधू जानो, एसा भावप्रणिधिरिति । प्रणिधिरिति गत, इदानीं सुविधिरिति, सुविधिता योगा सगृह्यन्ते, त्रिधियया यत्सेष्ट, यथा सामायिक-
निधुंको अनुक्रमणायामाद्यानक-द्वारवती चैतरणि धन्वन्तरिभैरवोऽभयव्यथ चैद्यौ । कथन च पृष्टे च गतितिर्देशश्च सचोधि ॥ १ ॥ स वानरयूयपति
कान्तारे सुविहिसानुक्रमया । भागुरवरवोन्दीधरो देवो वैमानिको जात ॥ २ ॥ यावत् साधु सद्धत साधूना समीप सुविधिरिति गत । इदानीं सवर
इति, संवरेण योगा सगृह्यन्ते, तत्र प्रतिपक्षेणोदाहरणगाथा । राजगृहे श्रेणिकेन वर्धमानस्वामी पृष्ट, एका देवी नृत्यविधिसुपदश्यं गता कैपा ?, स्वामी
भणति-वाराणस्या भद्रसेनो जीर्णश्रेष्टी, तस्य भार्या नन्दा, तस्या दुहिता नन्दश्रीरिति, वरनिवर्जिता

तत्थ कोट्टए चेइए पासस्सामी समोसढो, नंदसिरी पवइया, गोवालीए सिस्सिणिया दिण्णा, पुवं उगोण विहरित्ता
पच्छा ओसन्ना जाया, हत्थे पाए धोवेइ, जहा दोवती विभासा, वारिजंती उट्टेऊणं विभत्ताए वसहीते ठिया, तस्स
ठाणस्स अणालोइयपडिक्कता चुद्धिमवन्ते पडमदहे सिरी जाया देवगणिया, एतीए संवरो न कओ, पडिवक्खो सो न
कायवो, अण्णे भणति-हत्थिणियारुवेण वाउक्काएइ, ताहे सेणिएण पुच्छिओ, संवरेत्ति गयं २० । इयाणिं 'अत्तदोसोव-
संहारे'त्ति अत्तदोसोवसंहारो कायवो, जइ किचि कहामि तो दुगुणो वधो होहिति, तत्थ उदाहरणगाहा—

वारवइ अरहमित्तो अणुद्धरी चैव तह्य जिणदेवो । रोगस्स य उप्पत्ती पडिसेहो अत्तसंहारो ॥ १३०८ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेद—वारवतीए अरहमित्तो सेट्ठी, अणुद्धरी भज्जा, सावयाणि, जिणदेवो पुत्तो, तस्स
रोगा उप्पण्णा, न तीरइ तिगिच्छिउं, वेज्जो भणइ-मंसं खाहि, नेच्छइ, सयणपरियणो अम्मापियरो य पुत्तणेहेणाणुजा-
णंति, निद्वंधेवि कहं सुचिरं रक्खियं वयं भंजामि, उक्तं च—“वर प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, न चापि भयं चिरसञ्चितं व्रतम्”

१ तत्र कोट्टे चैले पार्श्वमासी समवसूत, नन्दश्री प्रयजिता, गोपाल्यै क्षिप्या दत्ता, पूर्वमुप्रेण विहृत्य पश्चादवसूता जाता, इन्नो पादो प्रक्षालयति,
यथा द्रौपदी विभाषा, वार्यमाणोत्थाय विभक्तया वसतौ स्थिता, तस्य स्थानस्थानालोचितप्रतिक्रान्ता क्षुलकहिमवति पद्महृदे श्रीजोता देवगणिका, एतया
मन्त्रो न कृत, प्रतिपक्ष स न कर्त्तव्य, अन्ये भणन्ति-हन्तिनीरूपेण वातसुद्धिरिति, (रावान् करोति), तदा श्रेणिकेन पृष्ट, सवर इति गत, इदानींमात्म
दोषोपमहोति आत्मदोषोपसहार कर्त्तव्य, यदि किञ्चित् करिष्यामि तर्हि द्विगुणो धन्यो भविष्यतीति, तत्रोदाहरणगाथा-द्वारवत्या अर्हमित्र श्रेष्टी, अनुद्धरी
भार्या, श्रावकौ, जिनदेव पुत्र, तस्य रोगा उपपन्ना, न क्षान्त्यन्ते चिकिरिसु, वैद्यो भणति-मास यादय, नेच्छति, स्वजनपरिजनो मातापितरौ च पुत्रस्त्रेहेना-
नुजानन्ति, निर्वन्धेऽपि कथं सुचिरं रक्षितं व्रतं भनज्मि,

अत्तदोसोवसंहारो कओ, मरामित्ति सवं साउज्जं पच्चक्कत्तायं, कहवि कम्ममखओवसमेणं पउणो, तहावि पच्चक्कत्तायं चेव, पव्वज्जं कयाइओ, सुहज्जवसाणस्स णाणसुपण्णं जाव मिळो। अत्तदोसोवसंहारोत्ति गयं, २१। इयाणिं सबकामविरत्तयत्ति, सबकामेसु विरंत्तियवं, तत्रोदाहरणगाथा—

उज्जेणिदेवलासुय अणुरत्ता लोयणा य पउमरहो । संगयओ मणुमइया असियगिरी अद्धसंकासा ॥ १३०९ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—उज्जेणीए नयरीए देवलासुओ राया, तस्स भज्जा अणुरत्ता लोयणा नाम, अन्नया सो राया सेज्जाए अच्छइ, देवी चाले वीयरैइ, पलियं दिट्ठं, भणइ—भट्टारगा । दूओ आगओ, सो ससंभमं भयहरिसाडओ उट्ठिओ, कहिं सो ?, पच्छा मा भणइ—धम्मदूओत्ति, सणियं अंगुलीए वेढित्ताउक्खयं, सोवण्णे थाले खोमजुयलेण वेढित्ता णयरं हिंडाविओ, पच्छा अधितिं करैइ—अजाए पल्लि ए अम्ह पुव्वया पव्वयंति, अहं पुण न पव्वइओ, पउमरहं रज्जे ठवेऊण पव्वइओ, देवीवि, संगओ दासो मणुमइया दासी ताणिवि अणुरागेण पव्वइयाणि, सव्वाणिवि असियगिरिवावसासमं तत्थ

१ आमदोपोपसहार कृत, त्रिय इति सर्वं सावध प्रत्याख्यात, कथमपि कर्मक्षयोपशमेन प्रगुण तथापि प्रत्याख्यातमेव, प्रव्रज्यां कृतान्, शुभाभ्य, वसायस्य ज्ञानमुपपन्नं यावत् सिद्ध । आत्मद्रोपोपसहार इति गत, इदानीं सर्वकामविरक्ततेति, सर्वकामेषु विरक्तस्य, । उज्जिन्यां नगरीं देवलासुतो राजा तस्य भार्योऽनुरक्ता लोचना नाम्नी, अन्यदा स राजा शय्याया तिष्ठति, देवी बालान् वीणयति (शोधयति), देव्या चाले पठितं दृष्ट, भणति—भट्टारक ! दूत आगत, स समभ्रमं भयहर्षवान् उच्यते, क्व स ?, पश्चात् सा भणति—धर्मेदुत इति, शनैरङ्गया वेष्टयित्वा तान्, सौवर्णेन स्थाले खोमजुयलेन वेष्टयित्वा नगरे तिष्ठति, पश्चादुच्यते करोति—अजाते पलितेऽस्माकं पूर्वजा प्राव्रजिषु, अहं पुनर्न प्रव्रजित, पश्चात् राज्ये स्थापयित्वा प्रव्रजित, देव्यपि, सगतो दासो मनुमत्तिका दासी तावप्यनुरागेण प्रव्रजितौ, सर्वेऽप्यसितगिरिवापसाश्रमस्तत्र

गयाणि, संगयओ मणुमत्तिगा य केणइ कालंतरेण उण्वइयाणि, देवीएवि गव्वो नक्खाओ पुवं रण्णो, वट्ठिउमारद्धो, राया अधिति पगओ—अयसो जाओत्ति अह, तावसओ पच्छन्नं सारवेइ, सुकुमाला देवी वियायंती मया, तीए दारिया जाया, सा अज्जाणं तावसीणं थणयं पियइ, संवड्डिया, ताहे से अद्धसंकासत्ति नामं कयं, सा जोवणत्था जाया, सा पियरं अडवीओ आगयं विस्सामेइ, सो तीए जोवणे अज्झोववन्नो, अज्जं हिज्जो लएमित्ति अच्छइ, अण्णया पहाविओ गिण्हामित्ति उडगकट्ठे आवडिओ, पडिओ चित्तेइ—धिद्धी इहलोए फलं परलोए न नज्जइ किं होत्तित्ति संवुद्धो, ओहिनाणं, भणइ—भविष्यवं भो खलु सबकामविरत्तेणं अज्झयणं भासइ, धूया विरत्तेण संजतीण दिण्णा, सोवि सिद्धो । एवं सबकामविरज्जिएण जोगा संगहिया भवंति । सबकामविरत्तयत्ति गयं २२, इयाणिं पच्चक्खाणित्ति, पच्चक्खाणं च दुविहं—मूलगुणपच्चक्खाणं उत्तरगुणपच्चक्खाणं च, मूलगुणपच्चक्खाणे उदाहरणगाथा—

१ गता, सगतो मनुमत्तिका च केनचित्कालान्तरेणोत्प्रव्रजितौ, देव्याऽपि गर्भे नागयात पूर्वं राज्ञ, वर्धितुमारब्ध, राजाऽष्टति प्रगत अयशा जातोऽह, तापसात् प्रच्छन्नं सरक्षति, सुकुमाला देवी प्रजायन्ती मृता, तस्या दारिका जाता, माऽन्यासा तापसीनां स्नानं पिबति, सर्वाधिता, तदा तस्या अर्धसंकाशेति नाम कृत, सा योवन्स्था जाता, सा पितरमटवीत आगत विभ्रमयति, स तस्या योवनेऽप्युपपन्न, अथ सो लास्यामीति तिष्ठति, अन्यदा प्रधावितो गृह्णामीति उडगकट्ठे आपतित, पतितश्चिन्तयति—धिग् धिग् इहलोके फलं परलोके न ज्ञायते किं भविष्यतीति संवुद्ध, अवधिज्ञान, भगति—भविष्यत्य भो खलु सर्वकामविरक्तेन अध्ययनं भाषते, दुहिता विरक्तेन सयतीभ्यो दत्ता, सोऽपि सिद्ध । एवं सर्वकामविरक्तेन योगा समुदीता भवन्ति । सर्वकामविरक्ततेति गत, इदानीं प्रत्याख्यानमिति, प्रत्याख्यानं च द्विविधं—मूलगुणप्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानं च, मूलगुणप्रत्याख्याने उदाहरणगाथा—

कोडीवरिसचिलाए जिणदेवे रयणपुच्छ कहणा य । साए सत्तुंजे वीरकहणा य संबोही ॥ १३१० ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—साए सत्तुंजए राया, जिणदेवो सावगो, सो दिसाजत्ताए गओ कोडीवरिसं, ते मिच्छा, तत्थ चिलाओ राया, तेण तस्स रयणाणि अण्णागारे पोत्ताणि मणी य जाणि तत्थ नत्थि ताणि ढोइयाणि, सो चिलाओ पुच्छइ—अहो रयणाणि रुवियाणि, कहिं एयाणि रयणाणि ?, साहइ—अम्ह रज्जे, चित्तेइ—जइ नाम संवुज्जेज्जा, सो राया भणइ—अहं पि जामि रयणाणि पेच्छामि, तुज्झं तणगस्स रण्णो वीहेमि, जिणदेवो भणइ—मा वीहेहि, ताहे तस्स रण्णो लेहं पेसेइ, तेण भणिओ—एउत्ति, आणिओ सावगेण, सामी समोसडो, सेत्तुंजओ निग्गओ सपरिवारो महया इट्ठीए, सयणसमूहो निग्गओ, चिलाओ पुच्छइ—जिणदेवो ! कहिं जणो जाइ ?, सो भणइ—एस सो रयणवाणियओ, भणइ—तो जामो पेच्छामोत्ति, दोवि जणा निग्गया, पेच्छंति सामिस्स छत्ताइछत्तं सीहासणं, विभासा, पुच्छइ—कहं रयणाइं, ताहे

१ साकेते शत्रुञ्जयो राजा, जिनदेव श्रावक, स दिग्यात्रया गत कोटीवर्षं, ते मलेच्छा, तत्र चिलातो राजा, तेन तस्मै रत्नानि विचित्राकाराणि वस्त्राणि मणयश्च यानि तत्र न सन्ति तानि दौक्षितानि, स चिलातं पृच्छति—अहो रत्नानि सुरुपाणि, धैतानि रत्नानि ?, कथयन्—अस्माकं राज्ये, चिन्तयति—यदि नाम संवुध्येत, स राजा भणति—अहमप्यायामि रत्नानि प्रेक्षे, परं त्वदीयात् राज्ञो धिमेमि, जिनदेवो भणति—मा भैषी, तदा तस्मै राज्ञे लेखं ददाति, तेन भणित—आयतिवति, आनीत श्रावकेण, स्वामी समवसूत, शत्रुञ्जयो निर्गत सपरिवारो महत्वा ऋद्ध्वा, म्वजनसमूहो निर्गत, चिलातं पृच्छति—जिनदेव ! क्व जणो यानि ?, स भणति—एष रत्नवणिक् स, भणति—तर्हि याव प्रेक्षावहे, द्वावपि जनौ निर्गतौ, प्रेक्षेते—स्वामिनश्चत्तातिच्छत्रं सिंहासनं, विभाषा, पृच्छति—कथं रत्नानि ?, तदा

सामी भावरयणाणि दवरयणाणि य पणवेइ, चिलाओ भणइ-मम भावरयणाणि देहिति भणिओ रयहरणगोच्छगाइ साहिजंति, पवइओ, एयं मूलगुणपञ्चक्खाणं, इयाणिं उत्तरगुणपञ्चक्खाणं, तत्रोदाहरणगाहा—

वाणारसी य णयर्री अणगारे धम्मघोस धम्मजसे । मासस्स य पारणए गोउलंगंगा व अणुकंपा ॥ १३११ ॥

व्याख्या कथानकादवसेया, तच्चेदं—वाणारसीए दुवे अणगारा वासावासं ठिया—धम्मघोसो धम्मजसो य, ते मासं खमणेण अच्छंति, चउत्थपारणाए मा णियावासो होहितित्ति पढमाए सज्झायं वीयाए अत्थपोरिसी तइयाए उग्गाहेत्ता पहाविया, सारइएणं उण्हेणं अज्झाहया तिसाइया गंगं उत्तरंता मणसावि पाणियं न पत्थंति, उत्तिण्णा, गंगादेवया आउट्ठा, गोउलाणि विउच्चित्ता सपाणीया गोवग्गा दधिविभासा, ताहे सदावेइ—एह साह् भिक्खं गेणह, ते उवउत्ता दट्ठण ताण रूवं, सा तेहिं पडिमिच्चा पहाविया, पच्छा ताए अणुकंपाए वासवहलं विउच्चियं, भूमी उट्ठा, सियलेण वाएण अप्पाइया गामं

१ स्वामी भावरयणाणि दवरयणाणि च प्रज्ञापयति, चिलाओ भणति—मम भावरयान्यर्पयत इति भणितो रजोहरणगोच्छकादि दर्शयन्ति, प्रव्रजित, एतत् मूलगुणप्रत्याग्यान, इदानीमुत्तरगुणप्रत्याग्यान, तत्रोदाहरणगाथा—नाराणस्या द्वावनगारौ वर्षाणाम् स्थितौ—धर्मवोषो धर्मयज्ञाश्च, तौ मासक्षणमासक्षणपणेन निष्ठान्, चतुर्वारणारे मा नित्यगामिनो भूयेति प्रथमाया व्याख्याय द्वितीयस्यामर्गपेरणी (कृपा) तृतीयस्यामुद्राया प्रभावितो, शारदिकेनोष्णयेनाभ्यारतौ, उदात्तौ गन्तामुत्तरान्तो मनमाऽपि पानीयं न प्राप्नोति, उत्तीर्णा, गङ्गादेवताऽऽव्रजिता, गोकुलानि विदुष्यं सपाणीयान् गोवर्गान् इति विभागा, तदा गच्छन्ति—भागात् साधू' भिक्षां गृहीत, तावुपयुक्तो दट्ठा तेषां रूप, सा ताभ्यां प्रतिपिद्धा प्रधाविता, पश्चात् तयाऽनुकम्पया वर्षद्वर्दलकं विदुर्ब्रित, भूमिराद्रां (जाता), शीतलेन वायनाऽऽप्यायितो ग्राम

पत्ता. भिक्खं गहियं, एवं उत्तरगुणा न भग्गा । एयं उत्तरगुणपञ्चक्खाणं २३, पञ्चक्खाणित्ति गयं २३ । इयाणिं विउस्स गेत्ति, विउस्सगो दुविहो—दवओ भावओ य, तत्थ दवविउस्सगो करकंडादओ उदाहरणं, तथाऽऽह भाष्यकारः—

करकंडु कलिगेसु, पंचालेसु य दुम्मुहो । नमीराया विदेहेसु, गंधारेसु य णग्गती ॥ २०५ ॥ (भा०) ॥

वसभे य इंदकेऊ वलए अंवे य पुप्फिएवोही । करकंडुदुम्मुहस्सा, नमिस्स गंधाररत्तो य ॥ २०६ ॥ (भा०) ॥

इमीए वक्खाणं—चंपाए दहिवाहणो राया, चेडगधूया पउमावई देवी, तीसे डोहलो—किहउहं रायनेवत्थेण नेवत्थिया उज्जाणकाणणाणि विहरेज्जा !, ओलुग्गा, रायापुच्छइ ताहे राया य सा य देवी जयहत्थिमि, राया छत्तं धरेइ, गया उज्जाणं, पढमपाउसो य वट्ठइ, सो हत्थी सीयलएण साइयागंधेण अब्भाहओ वणं संभरिऊण त्रियट्ठो वणाभिमुहो पयाओ, जणो न तरइ ओलगिउं, दोवि अडविं पवेसियाणि, राया वडरुक्खं पासिऊण देविं भणइ—एयस्म वडस्स हेट्ठेण जाहित्ति तो तुमं सालं गेण्हिज्जासित्ति, सुसंजुत्ता अच्छ, तहत्ति पडिसुणेइ, राया दच्छो तेण साला गहिया, इदरी हिया, सो उइण्णो,

१ प्राज्ञो, भिक्षु गृहीत, पञ्चमुत्तरगुणा न भग्गा, एतदुत्तरगुणप्रत्याग्यान । प्रत्याग्यानमिति गत, इदानीं व्युत्सर्ग इति, व्युत्सर्गो द्विविध—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यव्युत्सर्गं करकण्डादय उदाहरण, तत्राह—ननयोर्व्याग्यान—चम्पायां दधिवान्नो राजा, चेदक्रुद्विहा प्रभावती देवी, तस्या दौहद—कथमह राजनेपथ्येन नेपथ्यतोयानकाननानि विहरयं, क्षीणा, राजपृच्छति, तदा राजा मय च देवी जयहन्तिनि, राजा छत्र धारयति, गतोयान, प्रथमपावृद्ध च वर्त्तते, स हन्ती शीतलेन मृत्तिकागन्धेनाभ्यारतौ यन स्मृत्वा मत्तो वनाभिमुप प्रयात, जनो न शक्नोत्यलंगितु, द्वावपि भटवीं प्रवेशितौ, राजा वटवृक्ष इष्टा देवीं भणति—एनम्य वटम्याधस्तात् यास्यति ततस्व साला गृहीया इति, सुसयुक्ता तिष्ठ, तथेति प्रतिश्रुणोति, राजा दक्षस्तेन शाला गृहीता, इतरा इता, सोऽवनीर्ण,

निराणंदो गओ चंपं णयरि, सावि इत्थिगा नीया णिम्माणुसं अडवि जाव तिसाइओ पेच्छइ दहं महइमहालयं, तत्थ उइण्णो, अभिरमइ हत्थी, इमावि सणिइमोडत्ता उत्तिण्णा, दहाओ दिसा अयाणंती एगाए दिसाए सागारं भत्तं पच्च क्खाइत्ता पहाविया, जाव दूरं पत्ता ताव तावसो दिट्ठो, तस्स मूलं गया, अभिवादिओ, तत्थ गच्छइ, तेण पुच्छिया—कओ अम्मो ! इहागया !, ताहे कहेइ सब्भावं, चेडगस्स धूया, जाव हत्थिणा आणिया, सो य तावसो चेडगस्स नियलओ—तेण आसासिया—मा वीहिहित्ति, ताहे वणफलाइं देइ, अच्छावेत्ता कइवि दियहे अडवीए निप्फेडित्ता एत्तोहितो अम्हाणं अगइविसओ, एत्तो वरं हलवाहिया भूमी, तं न कपइ मम अतिकमिउं, जाहि एस दत्तपुरस्स विसओ, दंतचक्रो राया, निग्गया तओ अडवीओ, दंतपुरे अज्जाण मूले पवइया, पुच्छियाए गव्वो नाइक्खिओ, पच्छा नाए मयहारियाए आलोवेइ, सा वियाता समाणी सह णाममुहियाए कंवलरयणेण य वेडिउं सुसाणे उज्जेइ, पच्छा मसाणपालो पाणो, तेण गहिओ,

१ निरानन्दो गतश्रमया नगरीं, साऽपि स्त्री नीता निर्मातुपामटवीं यावत्तुपार्दितं प्रेक्षते इदं महातिमहालयं, तत्रावतीर्णं, अभिरमते हन्ती, इयमपि शनैर्विसुच्योत्तीर्णा, दशदिशोऽज्जानन्ती एकस्या दिशि साकारं भक्तं प्रत्याग्याय प्रधाविता, यावद्गता तावत्तापसोऽष्ट, तस्य मूलं गता, अभिवादित, तत्र गच्छति, तेन पृष्टा—कुतोऽयं ! इहागता !, तदा कथयति सद्भाव, चेदकस्य दुहिता, यावद्वस्तिनाऽऽनीता, स च तापसधेतकस्य निजक, तेनाश्रयिता—मा भैषीरिति तदा वनफलानि ददाति, स्थापयित्वा कतिचिद्विसान् भटवीतो निष्काश्येतोऽस्माकमविषयो गते अत पर एलकृष्टा भूमि, तत् न कल्पतेऽस्माकमतिक्रान्तु याहि दन्तपुरस्य विषयपुप, दन्तचक्रो राजा, निर्गता ततोऽटव्या, दन्तपुरे आर्याणां मूले प्रव्रजिता, पृष्टया गर्भो नाप्यात, जाते पश्चान्महत्तरिकाया आलोचयति, सा प्रजनयन्ती सन्ती सह नाममुद्रया रत्नकम्यलेन च चेटयित्वा इमंशाने उज्जति, पश्चात् इमंशानपाल पाणस्तेन गृहीत,

तेण अप्पणो भज्जाए समप्पिओ, मा अज्जा तीए पाणीए सह मेत्तिरं घडेइ, सा य अज्जा संजतीहिं पुच्छिया-किं गव्भो ? भणइ-मयगो जाओ, तो मए उज्झिओत्ति, सोवि संवट्टइ, ताहे दारगेहिं समं रमतो डिंभाणि भणइ-अहं तुव्भं राया मम तुव्भे करं देह, सो सुक्कच्छूए गहिए, ताणि भणइ-ममं कंडुयह, ताहे करकंडुत्ति नामं कयं, सो य तीए संजतीए अणुरत्तो, सा से मोदगे देइ, जं वा भिक्खं लहइ, संवट्टिओ मसाणं रक्खइ, तत्थ य दो संजया केणट काग्गेण तं मसाणं गया, जाव एगत्थ वंसीकुडंगे दंडगं पेच्छंति, तत्थेगो दंडलक्खणं जाणइ, सो भणइ-जो एयं दंडगं गेणहइ सो राया हवई, किंतु पडिच्छियद्यो जाव अण्णाणि चत्तारि अंगुलाणि वट्टइ, ताहे जोगोत्ति, तेण मायंगेण एगेण य धिज्जाइएण सुयं, ताहे सो मरुगो अप्पसागारिए तं चउरंगुलं खणिकुण छिंदइ, तेण य चेडेण दिट्ठो, उट्ठालिओ, सो तेण मरुण्ण करणं गीओ, भणइ-देहि मे दंडगं, सो भणइ-न देमि, मम ममाणे, धिज्जाइओ भणइ-अण्णं गिण्ह, सो नेच्छइ, मम एण्ण कज्जं, सो

१ तेनात्मतो भार्यागै समर्पित, सा भार्या तथा पाण्या सह मनीं वयति, सा चार्या मयनीभि प्रष्टा-य गर्भं ? भणति-मृतको जातगतो मयो-विश्रत इति, सोऽपि स्ववर्धते, तदा दारके सम रममाणो डिम्भाभणति-अहं भगतां राजा मय यूय कय दत्त, स धुरकण्डूना गृहीत, नाम भणति-मां कण्डू-यत, तदा करकण्डूरिति नाम कृत, स च तस्यां मयत्या अनुरक्त, सा तस्मै मोदकात् ददाति, यां वा भिक्षा लभते, मरुट्ट इमंशान रक्षति, तत्र च द्वौ माधु केनचित्कारणेन तत् इमंशान गतौ, यावदेकत्र वशीकुञ्जो दण्ड प्रेक्षेते, तत्रेको लण्डलक्षण जागति, स भणति-य एव दण्डक गृह्णाति स राजा भवति, किंतु प्रतीक्षितव्यो यावद्व्यान् चतुरोऽङ्गुलान् वधेते, तदा योग्य इति, तत्रेव मातङ्गैरेकेन च धिग्जानीयेन धृत, तदा स घ्राणोऽपमागारिके त चतुरङ्गुल सखित्वा छिनत्ति, तेन च चेदेन दृष्ट, उट्ठालित, स तेन घ्राणणेन करण (न्यायालय) नीत, भणति-देहि मय दण्डक, स भणति-न ददामि, मम इमंशाने, धिग्जा-नीयो भणति-अन्य गृह्णाण, स नेच्छति, ममेतेन कार्यं, स

दारओ पुच्छिओ-किं न देसि ? भणइ-अहं एयस्स दंडगस्स पहव्रेणं राया भविस्सामि, ताहे कारणिया हसिऊण भणंति-जया तुमं राया भविज्जासि तथा एयस्स मरुयस्स गामं देज्जाहि, पडियण्णं तेण, मरुएण अण्णे मरुया वित्तिज्जा गहिया जहा मारेमो तं, तस्स पिउणा सुयं, ताणि तिण्णिवि नट्ठाणि जाव कंचणपुं गयाणि, तत्थ राया मरइ, रज्जारिहो अण्णो नट्ठि, आसो अहिवासिओ, सो तस्स सुत्तगरम मूलमागओ पयाहिणं काऊण ठिओ, जाव लक्खणपाढएहि दिट्ठो लक्खणजुत्तोत्ति जयसद्धो कओ, नंदितूराणि आहयाणि, इमोवि वियंभंतो वीसत्थो उट्ठिओ, आसे धिलग्गो, मायंगोत्ति धिज्जाइया न देंति पवेसं, ताहे तेण दंडरयणं गहियं, जल्लिउमारुद्धं, भीया ठिया, ताहे तेण वाडहाणगा हरिएसा धिज्जा-इया कया, उरुं च-दधिवाहनपुत्रेण, राज्ञा तु करकण्डुना । वाटहानकयास्तव्याश्चाण्डाला ब्राह्मणीकृताः ॥ १ ॥ तस्स पिइघरनामं अवइन्नगोत्ति, पच्छा से तं चेडगरुवकयं नामं पइट्ठियं, करकंडुत्ति, ताहे सो मरुगो आगओ, भणइ-देह

१ दारक प्रष्ट -किं न ददामि ? भणति-अहमेतस्य दण्डकस्य प्रभावेण राजा भविष्यामि, तदा कारणिका एति या भणन्ति-यदा एव राजा भवेत्तदे-तस्मै घ्राणाय ग्राम दद्या, प्रतिपत्र तेन, मरुकेण अन्ये घ्राणया साहाय्यका गृहीता यथा मारयामस्त, तस्य पित्रा धृत, ते वयोऽपि नष्टा यावत् काञ्चनपुर गता, तत्र राजा मृत, राज्याहोऽन्यो नामि, अथोऽधिगमि, स तस्य सुसस्य पार्श्वमागत प्रदक्षिणा कृत्वा स्मितो, यावत्क्षणापाटकेष्टो लक्षणयुक्त इति जयसद्ध कृत, नन्दीतूर्याग्राहतामि, अयमपि विजृम्भमाणो विश्रम उचित, अथे मिलन्न, मातङ्ग इति धिग्जानीया न ददति प्रवेश, तदा तेन दण्डरत गृहीत, जल्लिउमारुद्ध, भीता स्मिता, तदा तेन वाटहानकया हरिकेशा धिग्जानीया कृता । तस्य पितृगृहनामावशीर्णक इति, पश्चात्तस्य तत् चेटककृत नाम प्रतिष्ठित, करकण्डूरिति, तत्रा स घ्राणण आगत, भणति-देहि

मम गामांते, भणइ-ज त रुच्छइ तं गेण्ह, सो भणइ-ममं चंपाए घरं तहिं देहि, ताहे दहिवाहणस्स लेहं देइ, देहि मम एयं गामं अहं तुज्जं रुच्छइ गामं वाणयरं वा तं देमि, सो रुट्ठो-दुट्ठमायंगो न जाणइ अप्पयं तो मम लेहं देइत्ति, दूएण पडियागएण कहियं, करकंडुओ रुट्ठो, गओ रोहिज्जइ, जुद्धं च वट्टइ, तीए संजतीए सुयं, मा जणक्खओ होउत्ति कर-कंडु ओसारेत्ता रहस्सं भिदइ-एस तव पियत्ति, तेण ताणि अम्मापियराणि पुच्छियाणि, तेहिं सव्भावो कहिओ, नाम मुहा कवलरयणं च दावियं, भणइ, माणेण-ण ओमरामि, ताहे सा चंपं अइगया, रण्णो घरमतेत्ती णाया, पायवडियाओ दासीओ परुण्णाओ, रायाएवि सुयं, सोवि आगओ वंदित्ता आसणं दाऊण तं गव्भं पुच्छइ, सा भणइ-एस तुमं जेण रोहिओत्ति, तुट्ठो निग्गओ, मिलिओ, दोवि रज्जाइं दहिवाहणो तस्स दाऊण पवइओ, करकंडू महासासणो जाओ, सो य किं गोउलप्पिओ, तस्स अण्णाणि गोउलाणि, अण्णया सरयकाले एयं गोवच्छणं गोग्गत्त सयं पेच्छइ, भणइ-एयस्स

१ मय ग्राममिति, भणति-यस्ते रोचते त गृहाण, स भणति-मम चम्पाया गृह तत्र देहि, तदा दधिवाहनाय लेय ददाति, दहि मे एक ग्राम अहं तव यो रोचते ग्रामो वा नगरं वा न ददामि, स दृष्ट-दृष्टमातङ्गो न जानाति आत्मा । ततो मय लेय ददामीति, दूतेन प्रत्यागनेन रुधित, करकण्डू दृष्ट, गतो रोधयति, युद्धं च वचते, तथा मयत्या धृत, मा जनक्षयो भूदिति करकण्डुमपत्तायं रहस्य भिनत्ति-एव तत्र पितेति, तेन तो मातापितरौ प्रष्टौ, ताभ्यां सन्नाय कथित, नाममुद्रा कम्पतरत्र च उच्यते, भणति मानेन-चापसरामि, तदा सा चम्पामनिगता, राजो गृहमायाज्जी ज्ञात, पादपतिता दास्यो रोदितु लप्ता, राजाऽपि धृत, सोऽपि आगमो वन्दिताऽऽसन्न दद्या त गर्भं पृच्छति, सा भणति-एव एव येन रद्ध इति, तुष्टो निर्गम, मिलितौ, द्वे अपि राज्ये दधिवाहन-स्वस्य दद्या प्रयजित, करकण्डुमहासासतो जातः, स च किल गोकुलप्रिय, तयानेकाति गोकुलामि, अन्यदा शरत्काले एक गोवत्सक गोरगात्र स्वयं प्रेक्षते, ति-एतस्य

मायरं मा दुहेज्जह, जया बह्मिओ होइ तया अन्नाणं गावीणं दुर्द्धं पाएज्जह, तो गोवाला पडिसुणेंति, सोवि उच्चत्तविसाणो खंधवसहो जाओ, राया पेच्छइ, सो जुद्धिक्कओ कओ, पुणो कालेण आगओ पेच्छइ महाकायं वसहं पड्डुएहिं घडिज्जंतं, गोवे पुच्छइ—कहिं सो वसहोति ? तेहिं दाविओ, पेच्छंतो तओ विसण्णो चिंतंतो संबुद्धो, तथा चाह भाण्यकारः—

सेयं सुजायं सुविभत्तसिंगं, जो पासिया वसभं गोट्टमज्जे ।

रिद्धिं अरुद्धिं समुपेहिया णं, कलिंगरायावि समिक्ख धम्मं ॥ २०७ ॥ (भा०) ॥

गोट्टंगणस्स मज्जे देक्खियसद्देण जस्स भज्जंति । दित्तावि दरियवसहा सुतिक्खसिंगा सरिरेण ॥ २०८ ॥ (भा०) ॥
पोराणयगयदप्पो गलंतनयणो चलंतवसभोद्धो । सो चेव इमो वसहो पड्डुयपरिघट्ठणं सहइ ॥ २०९ ॥ (भा०) ॥

गाथात्रयस्य व्याख्या—श्वेतं-शुद्धं सुजातं-गर्भदोषविकलं (सुविभक्त) शुद्धं-विभागस्थसमशुद्धं यं राजा दृष्ट्वा-अभिसमीक्ष्य वृषभं-प्रतीतं गोष्ठमध्ये-गोकुलान्तः पुनश्च तेनैवानुमानेन ऋद्धिं-समृद्धिं सम्पदं विभूतिमित्यर्थः, तद्विपरीतां चाऋद्धिं च संप्रेक्ष्य-असारतयाऽऽलोच्य कलिङ्गा-जनपदास्तेषु राजा कलिङ्गराजः, असावपि समीक्ष्य धर्म-पर्यालोच्य धर्मं सम्बुद्ध इति वाक्यशेषः । किं चिन्तयन् ?—‘गोट्टंगणस्स मज्जे’ त्ति गोष्ठाङ्गणस्यान्तः देक्षितशब्दस्य यस्य भद्र-

१ मातर मा जेग्न, यदा वर्धितो भवेत् तदाऽन्यासागया दुग्धपाययेत्, ततो गोपाला प्रतिशृण्वन्ति, सोऽप्युच्चतमविषाण स्कन्धवृषभो जात, राजा प्रेक्षते, स सुद्धीय कृत, पुन कालेनागत प्रेक्षते महाकाय वृषभ महिषीवत्सैर्गद्यमान, गोपान् पृच्छति-क स वृषभ इति, तैर्दर्शित, प्रेक्षमाणस्ततो विप-णश्चिन्तयन् सजुह । * समत्पाह प्र०

वन्तः, के ?—दीप्ता अपि-रोपणा अपीत्यर्थः, दर्पितवृषभा-चलोन्मत्तवलीवर्दा इत्यर्थः, सुतीक्ष्णशृङ्गा अपि शारीरेण वलेन । पौराणः गतदर्पः गलन्नयन चलद्वृषभोष्ठः, स एवायं वृषभोऽधुना पड्डुगपरिघट्ठणं सहइ, धिगसारः संसार इति, सर्वप्राणभृतां चैवेयं वार्तेति तस्मादलमनेनेति, एवं सम्बुद्धो, जातीसरणं, निगगओ, विहरइ । इओ पंचालेसु जणवएसु कं पिछे णयरे दुम्मुहो राया, सोवि इंदकेउं पासइ लोएण महिज्जंतं अणेयकुडभीसहस्सपडिमंडियाभिरामं, पुणोवि लुपंतं, पडियं च अमेज्झमुत्ताणमुवरि, सो संबुद्धो, तथाऽऽह भाण्यकारः—

जो इंदकेउं समलंकियं तु, दद्धं पडंतं पविलुप्पमाणं ।

रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं, पंचालराया वि समिक्ख धम्मं ॥ २१० ॥ (भा०)

निगदसिद्धेय, विहरइ । इओ य विदेहाजणवए महिलाए णयरीए नमी राया, गिलाणो जाओ, देवीओ चंदणं घसंति तस्स दाहपममणनिमित्तं, वलयाणि खलखलंति, सो भणइ-कन्नाघाओ, न सहामि, एकेके अवणीए जाव एकेको अच्छइ,

१ एव मबुद्ध, जाते स्मरण, निर्गत, विहरति । इतश्च पात्रालेषु जनपदेषु काम्पीत्ये नगरे दुर्मुखो राजा, सोऽपि इन्द्रकेतु पश्यति लोकेन मष्टमान अनेकलघुपताकामहन्परिमण्डिताभिराम, पुनरपि लुप्यमान, पतित चामेध्यमृगानामुपरि, स सन्नद्ध, विहरति । इतश्च विदेहजनपदे मिथिलाया नगर्यां नमी राजा, गिलानो जात, देव्यश्चन्द्रन घर्षयन्ति तस्य दाहप्रशमननिमित्तं, वलयाणि शब्दयन्ति, स भणति-कर्णाधात, न सहे, एकैकस्मिन्नपनीते यावदे-कैकस्मिन्नपति,

सद्दो नत्थि, राया भणइ-ताणि वलयाणि न खलखलंति ? अवणीयाणि, सो तेण दुक्खेण अवभाहओ परलोकाभिमुहो चिंतेइ-बहुयाण दोमो एगस्स न दोसो, संबुद्धो, तथा चाह—

बहुयाण सदयं सोचा, एगस्स य असदयं । वलयाणं नमीराया, निक्खंतो मिहिलाहिवो ॥ २११ ॥ (भा०)

कण्ठ्या, विहरइ । इओ य गंधारविसए पुरिमपुरे णयरे नगई राया, सो अन्नया अणुजत्तं निगगओ, पेच्छइ चूयं कुसुमियं, तेण एगा मंजरी गहिया, एवं खंधावारेण लयंतेण कट्ठावसेसो कओ, पडिनियत्तो पुच्छइ-कहिं सो चूयरुक्खो ? अमच्चेण कहियं-एस सोत्ति, कहं कट्ठाणि कओ ? तओ भणइ-जं तुवभेहि मंजरी गहिया पच्छा सवेण खंधावारेण गहिया, सो चितेइ-एवं रजसिरिति, जाव ऋद्धी ताव सोहेइ, अलाहि एयाए, संबुद्धो । तथा चाह—

जो चूयरुक्खं तु मणाहिरामं, समंजरिं पल्लवपुप्फचित्तं ।

रिद्धिं अरिद्धिं समुपेहिया णं, गंधाररायावि समिक्ख धम्मं ॥ २१२ ॥ (भा०) ॥

१ शब्दो नास्ति, राजा भणति-ताणि वलयाणि न शब्दयन्ति ? अपनीताति, स तेन तु खेनाभ्याहत परलोकाभिमुखश्चिन्तयति-बहूना दोषो नैकस्य दोष, सजुह । विहरति, इतश्च गान्धारविषये पुरिमपुरे नगरे नगती राजा, सोऽन्यदाऽनुयात्रायै निर्गत, प्रेक्षते चूत कुसुमित, तेनैका मंजरी गृहीता, एव स्कन्धावारेण गृह्णता काष्ठावशेष कृत, प्रतिनिवृत्त पृच्छति-क स चूतवृक्ष ? अमाखेन कथित-स एव इति, कथ काष्ठीकृत, ? ततो भणति-यस्यैव मंजरी गृहीता पश्चात् सर्वेण स्कन्धावारेण गृहीता, स चिन्तयति-एव राज्यश्रीरिति, यावद्विस्वावत् शोभते, अलमनया, सजुह ।

कण्ठ्या । एवं सो विहरइ । ते चत्तारि विहरमाणा खिडपइड्डियणयरमज्जे चउद्धारं देवउत्तं, पुवेण करकंडू पविट्ठो, दक्खिण-
णेणं दुम्मुहो, एवं सेसावि, किह साहुस्स अन्नहामुहो अच्छामित्ति तेण दक्खिणेणावि मुहं कयं, नमी अवग्गेण, तओ-
वि मुहं, गंधारो उत्तरेण, तओ वि मुहं कयंति । तस्स य करकंडूस्स बहुसो कंडू, सा अत्थि चेव तेण कंडूयणं गहाय
मसिणं मसिणं कण्णो कंडूइओ, तं तेण एगत्थ संगोविचं, तं दुम्मुहो पेच्छइ, — जया रज्जं च रट्ठं च, पुरं अतेउरं तहा ।
सवमेयं परिच्चज्ज, संचयं किं करेसिमं ? ॥ १ ॥ सिलोगो कंठो जाव करकंडू पडिवयणं न देइ ताव नमी वयणमिमं भणइ—
जया ते पेइए रज्जे, कया किच्चकरा वहू । तेसिं किच्चं परिच्चज्ज, अन्नकिच्चकरो भवं ? ॥ २ ॥ सिलोगो कंठो, किं तुमं एयस्स
आउत्तिगोत्ति । गंधारो भणइ—जया सवं परिच्चज्ज मोक्खाय घडसी भवं । परं गरिहमी कीस ? अत्तनीसेसकारण ॥ ३ ॥
सिलोगो कंठो, तं करकंडू भणइ—मोक्खमग्गं पवण्णाणं, साहूणं वंभयारिणं । अहियत्थं निवारन्ते, न दोमं वत्तुमरिहसि ॥ ४ ॥
सिलोगो—रूस्सउ वा परो मा वा, विसं वा परिअत्तउ । भासियवा हिया भासा, सपक्खगुणकारिणी ॥ ५ ॥ सिलोगो,
श्लोकद्वयमपि कण्ठ्यं । तथा—

१ एव स विहरति । ते चत्वारो विहरन्त क्षितिप्रतिष्ठितनगरमध्ये चतुर्द्धारं देवकुल (तप) पूर्वेण करकण्डू प्रविष्ट, दक्षिणेन दुर्मुख, एव दोषा
वपि, त्वं साधोरन्यतोमुत्पत्तिगामीति तेन दक्षिणस्यामपि मुख्य कृत, नमिरपरेण, तस्यामपि युग, गान्धार उत्तरेण, तस्यामपि मुख्य कृतमिति । तस्य च
करकण्डोर्ध्वो कण्डू, सास्त्रलेव, तेन कण्डूयन गृहीत्वा मसृण मसृण कर्णं कण्डूयित, तत् तेनेक्य संगोपित, तत् दुर्मुखं मेक्षते, श्लोक कण्ठ्य यावत्
करकण्डू प्रतिवचन ७ ददाति तावत् नमिर्वचनमिदं भणति । श्लोकः कण्ठ्य, किं त्वमेतस्याऽऽयुक्त इति ? गान्धारो भणति—श्लोक कण्ठ्य, तं करकण्डूभ-
णति—श्लोक . श्लोक .

जहा जलंताइ(त) कट्ठाइं, उवेहाइं उ चिरं जले । घट्टिया घट्टिया छत्ति, तम्हा सहइ घट्टणं ॥ १३१२ ॥

सुचिरं पि वंकुडाइं होहिति अणुपमज्जमाणाइं । करमदिदारुयाइं गयं कुसागारयेटाइं ॥ १३१३ ॥

इदमपि गायार्ह्यं कण्ठ्यमेव, तार्णं सवाण दधविउस्सग्गो, जं रज्जाणि उज्झियाणि, भावविउस्सग्गो कोहादीणं, विउ-
स्सग्गेत्ति गयं २५, इयाणि अप्पमाएत्ति, ण पमाओ अप्पमाओ, तत्थोदाहरणगाहा—

रायगिहमगहसुंदरि मगहसिरी पउमसत्थपक्खेवो । परिहरिय अप्पमत्ता नटं गीयं नवि य चुक्का ॥ १३१४ ॥

इमीए वक्खाणं—रायगिहे णयरे जरासंधो राया, तस्स सवप्पहाणाओ दो गणियाओ—मगहसुंदरी मगहसिरी य, मग-
हासिरी चितेइ—जइ एस न होज्जा ता मम अन्नो माणं न खंडेज्जा, राया य करयलत्थो होज्जत्ति, सा य तीसे छिहाणि
मगइ, ताहे मगहासिरी नट्टदिवसंमि कण्णियारेसु सोवन्नियाओ संवलियाओ विसधूवियाओ सूचीओ केसरसरिसियाओ
खित्ताओ, ताओ पुण तीसे मगहसुंदरीए मयहरियाए ऊहियाओ, कहं भमरा कण्णियाराणि न अलियंति चूएसु निलेंति ?

१ तेपा सर्वथा द्रव्यव्युत्सर्गं, यत् राज्यान्पुग्लितानि, भावव्युत्सर्गं क्रोधादीना । व्युत्सर्ग इति गत, इदानीमप्रमाद इति, न प्रमादोऽप्रमाद, तत्रो
दाहरणगाथा । अस्या व्याख्यान—राजगृहे नगरे जरासन्धो राजा, तस्य सर्वप्रधाने द्वे गणिके—मगधसुन्दरी मगधश्रीश्च, मगधश्रीधिन्यतयति, यद्येषा न भवेत्तदा
मम नान्यो मान स्रण्येत्, राजा च करतलस्थो भवेदिति, सा च तस्यान्विष्टाणि मार्गयति, तदा मगधश्रीर्नृसिंहदिवसे कर्णिकारेषु सोवर्णिना मज्जं विपषा-
सिता सूचय केशरसदृशा क्षेपितवती, ता पुनस्तस्या मगधसुन्दर्या महत्तरिकया ज्ञाता, कथं भमरा कर्णिकारेषु नागच्छति ? चूतेषु लगन्ति

नूणं सदोमाणि पुप्फाणि, जइ य भणीहामि एएहिं पुप्फेहिं अच्चणिया अचोक्खा विसभावियाणि वा ता गामेल्लगत्तणं
होहिति उवाएणं वारेमिस्ति, सा य रंगओइणिया, अण्णया मंगलं गिज्जइ, सा इमं गीत्तियं पगीया—

पत्ते वसंतमासे आमोअ पमोअए पवत्तंमि । मुत्तूण कण्णिआरए भमरा सेवंति चूअकुसुमाइं ॥ १३१५ ॥

गीति, इमा निगदसिद्धेव, सो चितेइ—अपुवा गीतिया, तीए णायं—सदोसा कणियारत्ति परिहरंतीए गीयं नच्चियं
च सविलासं, न य तत्थ छलिया, परिहरिय अप्पमत्ता नटं गीयं न कीर चुक्का, एवं साहुणावि पंचविहे पमाए रक्खंतेणं
जोगा संगहिया २६ । इयाणिं लवालवेत्ति, सो य अप्पमाओ लवे अद्धलवे वा पमायं न जाइयवं, तत्थोदाहरणगाहा—
भरुयच्छंमि य विजण नडपिडए वासवासनागघरे । ठवणा आयरियस्स (उ) सामायारीपउज्जणया ॥ १३१६ ॥

इमीए वक्खाणं—भरुअच्छे णयरे एगो आयरिओ, तेण विजओ नाम सीसो उज्जेणीं कजेण पेसिओ, सो जाइ, तस्स
गिलाणकज्जेण केणइ वक्खेवो, सो अंतरा अकालवासेण रुद्धो, अंडगतणउज्झियंति नडपिडए गामे वासावासं ठिओ, सो

१ नून सदोपाणि पुष्पाणि, यदि चाभणिय एनै पुष्परचनिकाऽचोक्षा विपभावितानि वा तदा प्राप्तेयकवमभविष्यदिति उपायेन वारयामि इति,
सा च रत्नावतीर्णोऽन्यदा मङ्गल गायति, सेमा गीति प्रगीतवती—गीति इय, स चिन्तयति—अपूर्वा गीति, तया ज्ञात—सदोपाणि कर्णिकाराणि इति
परिहरन्त्या गीतं नर्तितं च सनिलास, न च तत्र छलिता, परिहृत्य (तानि), अप्रमत्ता नृत्ये गीते च न किल स्फुलिता, एव साधुनाऽपि पञ्चविधान् प्रमादान्
रक्षयता योगा सपुहीता । इदानीं लवालव इति, स चाप्रमाद लवेऽर्धलवे वा प्रमाद न यातव्य, तत्रोदाहरणगाथा—अस्या व्याख्यान—भृगुकच्छे नगरे एक
आचार्य, तेन विजयो नाम शिष्य उज्जयिनीं कार्येण प्रेषित, स याति, तस्य ग्लानकार्येण केनचिद् व्याक्षेप, सोऽन्तराऽकालवर्षेण रुद्ध, अण्डकतृणो-
ग्लितमिति नटपेटके प्राप्ते वर्षावास स्थित, स

चिंतई—गुरुकुलवासो न जाओ, इहं पि करेमि जो उवएसो, तेण ठवणायरिओ कओ, एवमावामगमादीचक्रवालसामायारी सवा विभासियवा, एवं किल सो सवत्थ न चुको, खणे २ उवजुजइ—किं मे कयं ?, एवं किर साहुणा कायवं, एवं तेण जोगा संगहिया भवंति २७ । लवालवेत्ति गयं, इयाणिं ज्ञाणसंवरजोगेत्ति, ज्ञाणेण जोगा संगहिया, तत्थोदाहरणं—

णयरं च सिंववद्धण मुंडिम्बवगो अज्जपूसभूर्ह य । आयाणपूसमित्तो सुहुमे ज्ञाणे विवादो य ॥ १३१७ ॥

इमीए वक्खणं—सिंववद्धणे णयरे मुंडिम्बवगो राया, तत्थ पूमभूर्ह आयरिया बहुसुया, तेहिं सो राया उवसामिओ सहो जाओ, ताण नीसो पूममित्तो बहुसुओ ओसण्णो अण्णत्थ अच्छइ, अण्णया तेसिं आयरियाणं चिंता—सुहुमं ज्ञाणं पविस्सामि, तं महापाणसमं, तं पुण जाहे पविसइ ताहे एवं जोगसंनिरोहं करेइ जह न किंयि चेएइ, तेसिं च जे मूले ते अगीयत्था, तेहिं पूसमित्तो सहापिओ, आगओ, कहियं, स तेण पडिचन्नं, ताहे एगत्थ उवयरए निवाघाए ज्ञापंति, सो तेसिं दोयं न

१ चिन्तयति—गुरुकुलवासो न जात, इहापि करोमि य उपदेश, तेन स्थापनाचार्यं कृत, एवमावश्यकदिवक्रवालसामाचारी सर्वो विभाषितव्या, एव किल स सर्वत्र न स्वरहित, क्षणे क्षणे उपयुज्यते—किं मे कृत ?, एव किल साधुना कर्तव्य, एव तेन योगा संगृहीता भवन्ति । लवालव इति गत, इदानीं ध्यानस्वरयोग इति, ध्यानेन योगा संगृहीता, तत्रोदाहरण । अस्या व्याख्यान—क्षिप्रार्धने नगरे सुण्डिकाग्रको राजा, तत्र पुत्रपभूतय आचार्या बहुश्रुता, तै स राजोपशमिन भ्रात्रो जात, तेया शिष्य पुत्रमित्रो बहुश्रुतोऽप्यमनोऽन्या तिष्ठति, अन्यदा तेयामाचार्याणां चिन्ता—सूक्ष्म ध्यान प्रविशामि, तत् महापाणमम, तत् पुत्रार्थदा प्रविशति तदेव योगमनिरोध क्रियते यथा न किञ्चित् चिन्तते, तेया च ये पार्श्वं तेऽमीतीर्थार्थ, तै पुष्यमित्र शक्तिवत्, आगता, कथित, स (तत्) नेत्र प्रविशत, तदैकापवरके निर्यायाने ध्यायन्ति, स तेयामागन्तु न

देइ, भणइ—एत्तो ठियगा वंदह, आयरिया वाइला, अण्णया ते अवरोपरं मंतंति—किं मण्णे होज्जा गवेसामोत्ति, एगो ओवरगवारे ठिओ निवसंइ, चिरं च ठिओ, आयरिओ न चलइ न भासइ न फंदइ ऊसासनिस्सासोवि नत्थि, सुहुमो किर तेसि भवइ, सो गंतूण कहेइ अण्णेमिं, ते रुद्धा, अज्जो ! तुमं आयरिए कालगएवि न कहेसि ?, सो भणइ—न कालगयत्ति, ज्ञाणं ज्ञायइत्ति, मा वाघायं करेहिंत्ति, अण्णे भणत्ति—पवइओ एसो लिगी मन्ने वेयालं साहेउकामो लक्खणजुत्ता आयरिया तेण ण कहेइ, अज्ज रत्तिं पेच्छहिह, ते आरद्धा तेण समं भंडिउं, तेण वारिया, ताहे ते राया ऊस्सारेऊण कहित्ता आणीओ, आयरिया कालगया सो लिंगी न देइ नीणेउं, सोवि राया पिच्छइ, तेणवि पत्तीयं कालगओत्ति. पूसमित्तस्त ण पत्तियइ, सीया सज्जीया, ताहेणिच्छयो णायो, विणासिया होहिंत्ति, पुवं भणिओ सो आयरिएहिं—जाहे अगणी अन्नो वा अच्चओ होज्जत्ति ताहे मम अंगुष्ठए छिवेज्जाहि, छिन्नो, पडिबुद्धो भणइ—किं अज्जो ! वाघाओ कओ ?, पिच्छइ

१ इदानीं, भणति—अत्र मित्रा वन्द्य, आचार्या व्यावृता, अन्यदा ते परस्पर मप्रयन्ते—किं मन्ये भवेत् गयेपयाम इति, एकोऽपवरकद्वारे स्थितो निभाषयति, त्रिर च स्थित, आचार्या न चलति न भाषते न स्पन्दते उच्छ्वासनि ध्यामायति न त्, सूक्ष्मो किल तेषां भवत, स गत्वा कथयति अन्येषां, ते रुद्धा, आर्य ! एवमाचार्यान् कालं गताऽपि न कथयति, स भणति—न कालगता इति, ध्यान ध्यायन्ति, मा व्याघात कार्हेत्ति, अग्यान् भणन्ति—प्रमज्जित एव लिङ्गी मन्ये चेत्ता वाधयितुक्तामो लक्षणयुक्ता आचार्यान्तेन न कथयति, अथ रात्रौ प्रेक्ष्य, ते आरवधानेन समं भण्डयितु, तेन वारिता, तदा ते राजान ममार्थं कथयिताऽऽनीयन्त, आचार्या कालगता स लिङ्गी न ददाति निष्काशयितु, सोऽपि राजा प्रेक्षते, तेनापि प्रत्ययित कालगत इति, पुष्यमित्राय न प्रत्यायति शिषिका मज्जिता, तदा निश्रयो ज्ञातो, विनाशिता भविष्यन्ति, पूर्व भणित स आचार्य—यदाऽभिरन्यो वाऽन्यो भवेत् तदा ममाहुष स्पष्टय, स्पष्ट, प्रतिपुद्धो भणति—किमर्थं ? व्याघात कृत ?, प्रेक्ष्यमेतै—

एएहिं सीसेहि तुज्ज कयंति, अंवाडिया, एरिमयं किर ज्ञाणं पविसियवं, तो जोगा संगहिया भवंति २८ । ज्ञाणसंवरजोगे यत्ति गय, इयाणि उदए मारणंतिएत्ति, उदए जइ किर उदओ मारणंतिओ मारणंती वेयणा वा तो अहियासेयवं, तत्थोदाहरणगाहा—

रोहीडगं च नयरं लल्लिआ गुट्ठी अ रोहिणी गणिआ । धम्मरुइ कडुअदुद्धियदाणाययणे अ कंसुदए ॥ १३१८ ॥

इमीए वक्खणं—रोहिडए णयरे लल्लियागोटी रोहिणी जुण्णगणिआ अण्णं जीवणिउवायं अलभंती तीसे गोटीए भत्तं परंधिया, एवं कालो वच्चइ, अण्णया तीए कडुयदोद्धियं गहियं, तं च बहुसंभारसंभियं उवक्खडियं विण्णस्सइ जाव मुहे ण तीरइ काउं, तीए चिंतियं—खिसीया होमि गोटीएत्ति अण्ण उवक्खडइ, एयं भिक्खचराण दिज्जहिंत्ति, मा दवमेवं चेव णासइ, जाव धम्मरुई णाम अणगारो मासक्खमणपारणए पविट्ठो, तस्स दिन्नं, सो गओ उवस्सयं, आलोएइ गुरुणं, तेहि भायणं गहियं, खारगंधो य णाओ, अंगुलिए विण्णासियं, तेहि चिंतियं—जो एयं आहारेइ सो मरइ, भणिओ

१ पुष्पाक शिष्ये कृतमिति, निर्भरितता, इदं किल ध्यान प्रवेष्टव्य, ततो योगा संगृहीता भवन्ति । ध्यानस्वरयोगा इति गत, इदानीमुद्यो मारणान्तिक इति, यदि किलोद्यो मारणान्तिको मारणान्तिकी वेदना वा तदाऽध्यासितव्य तत्रोदाहरणगाथा । अस्या व्याख्यान—रोहिडके नगरे लल्लितगोटी रोहिणी जीर्णगणिका भन्यं नाजीविकोपायमलभमाना तस्या गोष्ठ्या भक्त प्ररात्रवती, एव कालो व्रजति, अन्यदा तया कटुक दोग्धिषक गृहीत, तच्च बहुसंभारसंभृतमुपस्कृत तिनश्यति यावत् मुष्टे न दावयते कर्तुं, तया चिन्तित—निन्दिता भविष्यामि गोष्ठ्या इति, अन्यदुपस्करोति, एतत् भिक्षाचरैरन्यो दीयते इति, मा द्रव्यमेवमेव विनूद्धीद, यावत् धर्मरुचिरनगारो मासक्खमणपारणके प्रविष्ट, तस्मै दत्त, स गत उपाधय, आलोचयति गुरुन्, तैर्भोजन गृहीत, विषगन्धश्चात, अशुद्ध्या जिज्ञासित, तैश्चिन्तित—य एवमाहारयति स त्रियते, भणित —

'विगिंचेहिति, सो तं गहाय अडविं गओ, एगत्थ रुक्खदहुच्छायाए विगिंचामि, पत्तावंधं सुयंतस्म हत्थो लिच्छो, मो तेण एगत्थ फुसिओ, तेण गंधेण कीडियाओ आगयाओ, जा जा खाइ मा सा मरइ, तेण चित्तिंयं—मए एगेण ममप्यउ मा जीवघाओ होउत्ति एगत्थ थंडिले आलोइयपडिक्कंतेणं मुहाणंतं पडिलेहिता अणिंदंतेण आहारियं, वेयणा य तिघा जाया अहियासिया, सिद्धो, एवं अहियासेयवं, उदए मारणंतियत्तिगयं २९ । इयाणिं संगणं च परिहरणंति, संगो नाम 'पल्ली सङ्गे' भावतोऽभिग्नङ्गः स्नेहगुणतो रागः भावो उ अभिसंगो येनास्य सङ्गेन भयमुत्पद्यते तं जाणणापरिणाए णाऊण पच्चक्खाणपरिणाए पच्चक्खाएयवं, तत्थोदाहरणगाहा—

नयरी य चंपनामा जिणदेवो सत्थवाहअहिच्छत्ता । अडवी य तेण अगणी सावयसंगण वोसरणा ॥१३१९॥

इमीए वक्खाणं—चंपाए जिणदेवो नाम मावगो सत्थवाहो उग्घोसेत्ता अहिच्छत्तं वच्चइ, सो मत्थो पुलिंदएहिं विलो-
लिओ, मो सावगो नासंतो अडविं पविट्ठो जाव पुरओ अगिभयं मग्गओ वग्घभयं दुहओ पवारं, सो भीओ, अमरणं

१ त्यजेति, स त गृहीत्याऽट्ठीं गत, एकत्र दग्धवृक्षच्छायायां त्वजामीति, पात्रग्रन्थ मुग्रतो हन्तो लिप्त, स तेनेकत्र दृष्ट, तेन गन्धेन कीटिका आगता, या या स्नान्ति मा सा त्रियते, तेन चिन्तित-मयेकेन समाप्यतां मा जीवघातो भूदिति एकत्र स्थण्डिले मुग्रानन्तक प्रतिलिप्य आलोचनप्रतिक्रान्तेनानिन्द्य-ताहारित, वेदना च तीव्रा जाताऽभ्यासिता, सिद्ध, एवमभ्यासितं, उद्गो मारणादिक इति गत, इदानीं सङ्गाता च परिहरणमिति, सङ्गे नाम, भावस्व-भिग्नङ्ग स जाणपरिजया ज्ञाया प्रत्याग्यानपरिजया प्रत्याग्यातव्य, तत्रोदाहरणगाथा । अस्या व्याख्यान-चम्पायां जिनदेवो नाम धावक मार्गवाह उद्गो-प्याहिच्छतां वज्रति, स साथे पुलिन्दैर्विलोलित, स श्रावको नश्यन् अटवीं प्रविष्टो यावत् पुरतोऽभिभय दृष्टो व्याघ्रभय द्विधात प्रयात, स भीत, अशरण णाऊण मयमेव भावलिंगं पडिवज्जित्ता कयसामाडओ पडिमं ठिओ, सावएहिं खइओ, सिद्धो, एवं संगपरिणाए जोगा संगहिया भवंति ३० । संगणं च परिणत्ति गयं, इयाणिं पायच्छित्तकरणन्ति, जहाविहीए दत्तस्म, विही नाम जहा सुत्ते भणियं जो जित्तिण सुज्झइ तं सुहु उवडंजिडं दंतेण जोगा संगहिया भवंति दोण्हवि करंतदंतयाणं, तत्थोदाहरणं प्रति गाथापूर्वार्धमाह—

पायच्छित्तपरुवण आहरणं तत्थ होइ धणगुत्ता ।

इमस्स वक्खाणं—एगत्थ णयरे धणगुत्ता आयरिया, ते किर पायच्छित्तं जाणंति दाउं छउमत्थगावि होंतगा जहा एत्तिण सुज्झइ वा नवत्ति, इगिण जाणइ, जो ताण मूले वहइ ताहे सो सुहेण णित्थरइ तं चाडयारं ठिओ य सो इ अवभहियं च निज्जरं पावेइ, तहा कायवं, एवं दाणे य करणे य जोगा संगहिया भवंति, पायच्छित्तकरणेत्ति गयं ३१ इयाणिं आराहणा य मारणंति, आराहणाए मरणकाले योगाः सङ्गृह्यन्ते, तत्रोदाहरणं प्रति गाथापश्चार्धमाह—

१ ज्ञात्वा न्यमेव भावलिङ्गं प्रतिपद्य कृतसामाधिकं प्रतिमां स्थित, आपदे सादित, सिद्ध, एव सङ्गपरिजया योगा सगृहीता भवन्ति । सङ्गातां च परिजेति गत । इदानीं प्रायश्चित्तकरणमिति यथाविधि दत्तस्य, विधिर्नाम यथा सूत्रे भणित यो यावता शुष्यति त सुष्ठु उपयुज्य ददता योगा सगृहीता भवन्ति द्वयोरपि कुर्वेद्वतो, वज्रोदाहरण । अस्य व्याख्यान-एकत्र नगरे धनगुप्ता आचार्या, ते किल प्रायश्चित्त जानन्ति दातु छाग्या अपि सन्तो ययेयता शुष्यति या गेति, इति तेन जानाति, यत्तेषां मूले वहति तदा स सुप्तेन निस्तरति त चातिचार, स्थिरश्च भवति स अभयधिकां च प्राप्नोति निर्जरां, तथा कर्त्तव्य, एव दाने करणे च योगा सगृहीता भवन्ति, प्रायश्चित्तकरणमिति गत । इदानीं आराधना च मारणादिकीति, आराधनया मरणकाले योगा सगृह्यन्ते,

आराहणाए मरुदेवा ओसप्पिणीए पढम सिद्धो ॥ १३२० ॥

अस्य व्याख्या—विणीयाए णयरीए भरहो राया, उसहसामिणो समोसरणं, प्राकारादिः सर्वः समवसरणवर्णकोऽभिधा-
तव्यो यथा कल्पे,—सा मरुदेवा भरहं विभूसियं दट्ठूण भणइ—तुज्झ पिया एरिसिं विभूर्ति चइत्ता एगो समणो हिंडइ, भरहो भणइ—कत्तो मम तारिसा विभूर्इ जारिसा तातस्स?, जइ न पत्तियसि तो एहि पेच्छामो, भरहो निग्गओ सववलेण, मरुदे-
वावि निग्गया, एगंमि हत्थिंमि विलग्गा, जाव पेच्छइ छत्ताइत्तं सुरसमूहं च ओवयंतं, भरहस्स वत्थाभरणाणि ओमिलायं-
ताणि दिट्ठाणि, दिट्ठा पुत्तविभूर्इ ? कओ मम एरिसि, सा तोसेण चित्तिउमारद्धा, अपुवकरणमणुपविट्ठा, जाती नत्थि, जेण वणस्सइकाएहिंतो उवट्ठित्ता, तत्थेव हत्थिवरगयाए केवलनाणं उप्पणं, सिद्धा, इमीए ओसप्पिणीए पढमसिद्धो । एवमारधनां प्रति योगसङ्ग्रहः कर्त्तव्य इति ३२ ।

१ विनीताया नगर्यां भरतो राजा, कपमस्वामिन समवसरण, सा मरुदेवी भरत विभूषित इष्टा भणति—तव पितेदशीं विभूर्तिं त्यक्त्यैक श्रमणो ह्यिच्छते, भरतो भणति—कुतो मम तादृशी विभूर्तियादृशी तातस्य ?, यदि न प्रलेपि तदेहिं प्रेक्षावदे, भरतो निर्गत सर्वबलेन, मरुदेव्यपि निर्गता, एकस्मिन् एस्ति पिल्ला, यावत् प्रेक्षते छात्रातिच्छत्र सुरसमूहं चावपतन्त, भरतस्य वस्त्राभरणान्यवग्लायमानानि दृष्टानि, दृष्टा पुत्रविभूर्ति ? कुतो ममेदृशी ? इति, सा तोषेण चिन्तयितुमारब्धा, अपूर्वकरणमनुमविष्टा, जातिस्मृतिर्नास्ति येन वनस्पतिकायिकादुद्भूता, तत्रैव परहस्तिस्कन्धगताया केवलज्ञानमुत्पन्न, सिद्धा, अस्यामव-
सर्पिण्यां प्रथम सिद्ध ।

तेत्तीसाए आसायणाहिं (मृत्रं)

त्रयस्त्रिंशद्विराशातनाभिः. किया पूर्ववत्, आयःसम्भर्गदर्शनाद्यवासिलक्षणः तस्या शातना, तदुपदर्शनायाह मञ्जह-
णिकारः—

पुरओ पवगामणे गता चिह्णनिमीयणायमणे । आलोयणपडिसुणणा पुवाएणणे य आलोए ॥ १ ॥
तह उदमसिमाण गदाईयाण तह अपडिसुणणे । खड्दति य तत्थ गए कि तुम तनाइ पो सुमणे ॥ २ ॥
पो सरनि वए छेत्ता परिम भित्ता अणुट्टियाए कहे । मधारपायपट्टण चिट्ठे उचासणाईसु ॥ ३ ॥

आसां व्याख्या—इहाकारणे रत्ताधिकस्याऽऽचार्यादेः शिक्षकेणाऽऽशातनाभीरुणा सामान्येन पुरतो गमनादि न कार्यः, कारणे तु मार्गादिपरिज्ञानादौ ध्यामलदर्शनादौ च विपर्ययः अत्र सामाचार्यनुसारेण स्वयुक्त्याऽऽलोचनीयः, तत्र पुरतः— अग्रतो गन्ताऽऽशातनावानेव, तथाहि—अग्रतो न गन्तव्यमेव, विनयभङ्गादिदोषात्, 'पक्ख'त्ति पक्षाभ्यामपि गन्ताऽऽशात- नावानेव, अतः पक्षाभ्यामपि न गन्तव्यमुक्तदोषप्रसङ्गादेव, आसन्नः पृष्ठतोऽयान्त्रं गन्तव्यमेव वक्तव्यः, तत्र निःश्वामधु- तश्चेष्टमकणपातादयो दोषाः, ततश्च यावता भूभागेन गच्छत एते न भवन्ति तावता गन्तव्यमिति, एवमक्षरगमनिका कार्या, अन्तर्मोहार्थं तु दङ्गासन्नैरेव प्रकटार्थव्याख्यायन्ते; तद्यथा—'पुरओ'त्ति सेहे रायणियस्स पुरओ गंता भवइ आसा- यणा सेहस्स १, पक्खत्ति सेहे राइणियस्स पक्खे गंता भवइ आसायणा सेहस्स २, आसण्णत्ति सेहे राइणियस्स णिसीययस्स १ पुरत इति शैक्षो रात्रिकस्य पुरतो गन्ता भवत्याशातना शैक्षस्य १, पक्षेति शैक्षो रात्रिकस्य पक्षवोर्गन्ता भवत्याशातना शैक्षस्य, २ आमसमिति शैक्षो रत्ताधिकस्य निमीयत

आमन्नं गंता भवइ आसायणा सेहस्स ३, चिट्ठत्ति मेहे रायणियस्स पुरओ चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ४, सेहे राइणि- यस्स पक्खं चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ५, सेहे राइणियस्स आमणं चिट्ठेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ६, निमीयणत्ति मेहे रायणियस्स पुरओ निमीयत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ७, सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीडत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ८, सेहे राइणियस्स आमणं निसीयत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ९, 'आयमणे'त्ति मेहे राइणिणं सद्धिं वहिया विचारभूमीं निक्खंते समाणे तत्थ सेहे पुवतरायं आयामति पच्छा रायणिण आसायणा सेहस्स १०, 'आलोयणे'त्ति सेहे रायणिणं सद्धिं वहिया विचारभूमीं निक्खंते समाणे तत्थ सेहं पुवतरायं आलोएइ आसायणा सेहस्स, 'गमणागमणे'त्ति भावणा ११ 'अपडिसुणणे'त्ति सेहे राइणियस्स राओ वा वियाले वा वाहरमाणस्स अज्जो ! के सुत्ते के जागरइ ? तत्थ सेहे जागरमाणे रायणियस्स अपडिसुणेत्या भवइ आसायणा सेहस्स १२, 'पुवालये'त्ति केइ रायणियस्स पुवसंलत्तए सिया तं सेहे पुवतरायं आलवइ पच्छा रायणिण आसायणा सेहस्स १३, आलोएइत्ति अमणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं

१ आसन्न गन्ता भवति आशातना शैक्षस्य ३, 'चिट्ठ' इति शैक्षो रत्ताधिकस्य पुरतः स्याता भवति आशातना शैक्षस्य ४, शैक्षो रत्ताधिकस्य पार्श्वे स्याता भवत्याशातना शैक्षस्य ५, शैक्षो रत्ताधिकस्यामन ग्याता भवत्याशातना शैक्षस्य ६, 'निपदा'मिति शैक्षो रत्ताधिकस्य पुरतो निमीयतिता भवत्याशातना शैक्षस्य ७, शैक्षो रत्ताधिकस्य पार्श्वे निमीयतिता भवत्याशातना शैक्षस्य ८, शैक्षो रत्ताधिकस्यासन्न निमीयतिता भवत्याशातना शैक्षस्य ९, 'आचमन'मिति शैक्षो रत्ताधिकेन सार्धं वहिर्विचारभूमिं निग्राह्यत सन्न तत्र शैक्ष पूर्वमेवाचामति पश्चाद् रात्रिक आशातना शैक्षस्य १०, 'आलोचने'ति शैक्षो रात्रिकेन सार्धं वहिर्विचारभूमिं निग्राह्यत सन्न तत्र शैक्ष पूर्वमेवालोचयति आशातना शैक्षस्य, गमनागमनमिति भावना ११, अप्रतिश्रवणमिति शैक्षो रत्ताधिके रात्रौ वा निराहृते वा व्याहरति आर्थं ! कः सुप्तो जागति ? तत्र शैक्षो जागरन् रात्रिकस्याप्रतिश्रोता भवत्याशातना शैक्षस्य १२, 'पूर्वालपन'मिति कश्चित् रत्ताधिकस्य पूर्वमग्नस ग्यात त शैक्ष पूर्वमेवाग्नपति पश्चात् रात्रिक आशातना शैक्षस्य १३, 'आलोचयती'ति अज्ञान वा ४ प्रतिगृह्य तत्

पुद्गमेव सेहतरागस्म आलोएति पच्छा रायणियस्स आसायणा सेहस्स १४, 'उवदंसे'त्ति सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं पुद्गमेव सेहतरागस्म उवदसेइ पच्छा रायणियस्स आसायणा सेहस्स १५, निमंतणेत्ति सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता पुद्गमेव सेहतराग निमंतंइ पच्छा राइणियं आसायणा सेहस्स १६, खड्दत्ति सेहे राइणिणं सद्धिं असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता तं राइणियं अणापुच्छित्ता जस्म जस्म इच्छइ तस्स २ खड्दं खड्दं दलयइ आसायणा सेहस्स १७, 'आइयण'त्ति सेहे असणं वा ४ पडिग्गाहेत्ता राइणिणं सद्धिं भुंजमाणे तत्थ मेहे खड्दं २ दायं २ ऊसदं २ रसियं २ मणुणं २ मणामं २ णिद्धं २ लुक्खं २ आहरेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इहं च खड्दंति वड्डवड्डेणं लंवणेणं डायं डायंति पत्रशाकः वाडंगणचिन्मड- गत्तिगादि ऊसदंति वज्रगंधरसफरिसोववेयं रसियंति रसालं रसिय दाडिमंवादि 'मणुणं'ति मणसो इहं, 'मणामं'ति २ मणमा मणं मणामं 'निद्धं'ति २ नेहावगादं 'लुक्खं'ति नेहवज्जियं १८, 'अपडिसुणणे'त्ति सेहे राइणियस्स वाहरमाणस्स अप- मणमा मणं मणामं 'निद्धं'ति २ नेहावगादं 'लुक्खं'ति नेहवज्जियं १८, 'अपडिसुणणे'त्ति सेहे राइणियस्स खड्दं डिमुणेत्या भवइ आसायणा सेहस्स, सामान्येन दिवसओ अपडिसुणेत्या भवइ १९ 'खड्दंति य'त्ति सेहे राइणियस्स खड्दं

१ पूर्वमेवागमरात्रिकस्य आलोचयति पश्चाद्वाजिरस्याशातना शैक्षस्य १४, 'उपदर्श'मिति शैक्षोऽज्ञान वा ४ प्रतिगृह्य तत् पूर्वमेवागमरात्रिकायो पदार्थेयति पश्चाद्वात्रिकायाशातना शैक्षस्य १५, निमंत्रणमिति शैक्षोऽज्ञान वा ४ प्रतिगृह्य पूर्वमेवागमरात्रिक निमंत्रयते पश्चाद् रात्रिक आशातना शैक्षस्य १६, 'खड्द'मिति शैक्षो रात्रिकेन सार्धमज्ञान वा ४ प्रतिगृह्य तत् रात्रिकमनापृच्छय यो य इच्छति तत् प्रचुर प्रचुर ददाति आशातना शैक्षस्य १७, 'अद्व'मिति शैक्षोऽज्ञान वा ४ प्रतिगृह्य रात्रिकेन सार्धं भुञ्जानमग्न शैक्ष प्रचुरं २ शाकं २ सस्कृतं रस्य मनोज मनभप क्षिप्रं रुक्षं २ आहारयिता भवति आशातना शैक्षस्य, इह च खड्दंति वृहता वृहता लम्बनेन ऊसदमिति वर्णगंधरसस्पर्शोपेत रसितमिति रसयुक्त दाडिमात्रादि 'मनोज'मिति मनस इह आशातना शैक्षस्य, इह च खड्दंति वृहता वृहता लम्बनेन ऊसदमिति वर्णगंधरसस्पर्शोपेत रसितमिति रसयुक्त दाडिमात्रादि 'मनोज'मिति मनस इह आशातना शैक्षस्य, सामान्येन दिवसेऽप्रतिश्रोता भवति १९, खड्दंति चेति शैक्षो रात्रिक खड्द

खल्वं वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, उमं च खल्वं-उजुसहेणं खरकफसनिदुरं भणइ २०, 'तत्थ गए'त्ति मेहे राइणिण वाहरिण जत्थ गए सुणइ तत्थ गए चेव उल्लावं देइ आसायणा सेहस्स २१, 'किंति'त्ति सेहे राइणिण आहणं किंति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, किंति-किं भणसिंति भणइ, गत्तएण वंदामोत्ति भणियवं २२, 'तुमं'ति मेहे राइणियं तुमंति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, को तुमंति चोएत्तण, २३ 'तज्जाए'त्ति सेहे राइणियं तज्जाएणं पडिहणित्ता भवति आसायणा सेहस्स, 'तज्जाएण'ति कीस अज्जो ! गिलाणस्स न करेसि ?, भणइ-तुमं कीस न करेमि ?, आयरिओ भणइ-तुमं आलमिओ, सो भणइ-तुमं चेव आलसिओ इत्यादि २४, 'णो सुमणो'त्ति सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सुमणसो भवइ आसायणा सेहस्स, इह नो सुमणसेत्ति ओहयमणसंक्कपे अच्छइ न अणुवूहइ कहं अहो सोहणं कहियंति २५, 'णो सरमि'त्ति मेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स णो ममरमित्ति वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह च 'णो सुमरसि'त्ति न सुमरमि तुमं एयं अत्थं,

१ खल्वं वत्ता भवति आशातना श्लेष, इह च खल्वं-उजुसहेणं खरकफसनिदुरं भणति २०, 'तत्थ गते' इति श्लेषो रात्रिकेन व्याहृतो यत्र गत्तं शृणोति तत्र गत एतेषां उदात्ति आशातना श्लेष, २१, 'किं' मित्ति श्लेषो रात्रिकेनाहृतं किमिति वक्ता भवत्याशातना श्लेष, किमिति किं भणमीति भणमि, मन्तकेन चन्त इति भणितव्य २२, 'तुमं'ति श्लेषो रात्रिकेन भवति आशातना श्लेष, कस्मिन्मिति नोत्थिता २३, 'तज्जात' इति श्लेषो रात्रिकेन तज्जातेन प्रतिहन्ता भवत्याशातना श्लेष, तज्जातेनेति कथमर्थः ? गलास्स न करोपि ?, भणति-एव कथं न करोपि ?, आचार्यो भणति-अमम, स भणति-एवमेवाल्ल इत्यादि २४, 'न सुमणा' इति श्लेषो रात्रिके कथा कथयति नो सुमणा भवत्याशातना श्लेष, इह न सुगना इति उपहतमन सकृन्मिद्वि नानुद्वलति कथा अहो शोभन कथितमिति २५, न सरसीति श्लेषो रात्रिके कथा कथयति न सरसीति वक्ता भवति आशातना श्लेष, इह च न सरसीति न सरसि एतेनमर्थः

न एस एवं भवइ २६, कहं छेत्त'त्ति रायणियस्स कहं कहेमाणस्स तं कहं अच्छिदित्ता भवइ आसायणा सेहस्स, अच्छिदित्ता भवइत्ति भणइ अहं कहेमि २७, 'परिसं भेत्ते'त्ति रायणियस्स कहं कहेमाणस्स परिसं भेत्ता भवति आसायणा सेहस्स, इह च परिसं भेत्तत्ति एवं भणइ-भिक्षावेला समुदिसणवेला सुत्तत्थपोरिसिवेला, भिंदइ वा परिसं २८, 'अणुद्वियाए कहइ' राइणियस्स कहं कहेमाणस्स तीए परिसाए अणुद्वियाए अवोच्छिन्नाए अवोगडाए दोच्चं पि तच्चं पि कहं कहेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह तीसे परिसाए अणुद्वियाएत्ति-निविट्ठाए चेव अवोच्छिन्नाएत्ति-जावेगोवि अच्छइ अवोगडाएत्ति अविस्सारियत्ति भणियं होइ, दोच्चं पि तच्चं पि-विहिं तिहिं चउहिं तमेवत्ति जो आयरिण कहिओ अत्थो तमेवाहिगारं विगप्पइ, अयमवि पगारो अयमवि पगारो तस्सेवेगस्स सुत्तस्स २९, 'संधारपायघट्टण'त्ति सेज्जासंधारणं पाएण संघट्टेत्ता हत्थेण ण अणुणवित्ता भवइ आसायणा सेहस्स, इह च सेज्जा-संवंगिया संधारो-अट्ठाइज्जहत्थो जत्थ वा

१ नैप एव भवति २६, कथां छेत्तेति रात्रिके कथा कथयति ता कथां छेदयति आशातना श्लेष, आच्छेत्ता भवतीति भणति-अहं कथयामि २७, पर्यदं भेत्तेति रात्रिके कथां कथयति पर्यदो भेत्ता भवति आशातना श्लेष, इह च पर्यदो भेत्तेति एव भणति-भिक्षावेला भोजनवेला सूत्रार्थपोरपीवेला, भिनत्ति वा पर्यदं २८, अनुत्थितायां कथयति रात्रिके कथा कथयति तस्या पर्यदि अनुत्थितायामनुत्थितायामव्याकृतायां (असविप्रकीर्णया) द्विरपि त्रिरपि कथाया कथयिता भवत्याशातना श्लेष, इह तस्या पर्यदि अनुत्थितायामिति निविट्ठायामेव अणुद्विज्जायामिति यावदेकोऽपि तिष्ठति, अव्याकृतायामिति अविस्मृतायामिति भणित भवति, द्विरपि त्रिरपि-द्विकृत्वसिद्धयः चतुर्भि तमेवेति य आचार्येण कथितोऽर्थस्तमेवाधिकार विकल्पयति, अयमपि प्रकार अयमपि प्रकार तस्यैरेकस्य सूत्रस्य २९, सत्तारपादघट्टनमिति शय्यासत्तारको पादेन सघट्टयित्वा हस्तेन तानुजापयिता भवति आशातना श्लेष, इह च शय्या-सर्वाङ्गिकी सत्तारक-अर्धवृत्तीयहन् यत्र वा

ठाणे अच्छइ संधारो विदलकट्टमओ वा, अहवा सेज्जा एव संधारओ तं पाएण संघट्टेइ, णाणुजाणावेइ-न खामेइ, भणियं च-'संघट्टेत्ताण काएणे' त्यादि ३०, 'चेट्ठ'त्ति सेहे राइणियस्स सेज्जाए संधारो वा चिट्ठित्ता वा निसिडत्ता वा तुयद्वित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३१, 'उच्च'त्ति सेहे राइणियस्स उच्चासणं चिट्ठित्ता वा निसिडत्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३२, 'समासणे यावि'त्ति सेहे राइणियस्स समासणं चिट्ठित्ता वा निसिडत्ता वा तुयद्वित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्सत्ति ३३ गाथात्रितयार्थः ॥ ॥ सूत्रोक्ताशातनासम्बन्धाभिहित्तयाह सङ्ग्रहणिकारः—

अहवा-अरहताण आसायणादि सज्जाए किंणिगारीय । जा कउसमुद्धिदा तेत्तीसासायणा एया ॥ १ ॥ प्रतिक्रमणसङ्ग्रहणी समासा ॥

व्याख्या—अथवा-अयमन्यः प्रकारः, 'अर्हतां' तीर्थकृतामाशातना, आदिशब्दात्सिद्धादिग्रहः यावत्स्वाध्याये किञ्चिन्नाधीतं 'सज्जाए ण सज्जाइयंति वुत्तं भवइ,' एताः 'कण्ठसिद्धाः' निगदसिद्धा एवेत्यर्थः, त्रयस्त्रिंशदाशातना इति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं सूत्रोक्ता एव त्रयस्त्रिंशद्व्याख्यायन्ते, तत्र—

१ स्थाने तिष्ठति सत्तारको विदलकाष्टमयो वा, अथवा शय्यैव सत्तारक त पादेन सघट्टयति, तानुजापयति-न क्षमयति, भणित च 'कायेन सघट्टयित्वेत्यादि ३०, म्यातेति श्लेषो रात्रिकस्य शय्यायां सत्तारके वा स्याता वा निपीदयिता वा स्वयत्तयिता वा भवत्याशातना श्लेष ३१, उच्च इति श्लेषो रात्रिकास नान् उच्च आसने स्याता निपीदयिता वा भवत्याशातना श्लेष ३२, समासने चापीति श्लेषो रात्रिकासनस्य सम आसने स्याता वा निपीदयिता वा स्वयत्तयिता वा भवत्याशातना श्लेषेति ।

अरिहंताणं आसायणाए सिद्धाणं आसायणाए आयरियाणं आसायणाए उवज्जायाणं आसायणाए साहूणमासायणाए साहुणीणं आसायणाए सावगाणं आसायणाए सावियाणं आसायणाए देवाणं आसायणाए देवीणं आसायणाए इहलोगस्मासायणाए परलोगस्स आसायणाए केवलपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणाए सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स आसायणाए सन्वपाणभयजीवसत्ताणं आसायणाए कालस्स आसायणाए सुगस्स आसायणाए सुगदेवयाणं आसायणाए वायणायरियस्स आसायणाए (सत्रं)

अर्हतां—प्राप्तिरूपितशब्दार्थानां नम्रन्धिन्याऽऽज्ञातनया यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्या दुष्कृतमिति क्रिया, एवं सिद्धादिपदेष्वपि योज्यते, इत्थं चाभिदधतोऽर्हतामाशातना भवति—नत्थी अरहंतत्ती जाणंतो कीस भुंजई भोए । पाहुडियं उवजीवे एव वयंतुत्तरं इणमो ॥ १ ॥ भोगफलं निवत्तिवपुण्णपगडीणमुदयवाहला । भुंजइ भोए एवं पाहुडिनाए इमं सुणसु ॥ २ ॥ णाणाइअणवरोहकअघातिसुत्तपायवस्म वेयाए । तित्थंकरनामाए उदया तह वीचरायत्ता ॥ ३ ॥ मिजानामाशातनया, क्रिया पूर्ववत्—सिद्धाणं आसायण एव भणंतस्स होइ मूढस्स । नत्थी निच्छेद्धा

१ न मग्नि भट्टेन इति ज्ञातो वा ह्य भुक्ति भोगात् ? प्राभृतिकां (समप्रमरणात्) उपजीवति कथं ? एव वत्त उत्तरमिदम् ॥ १ ॥ त्रिषु तित्थेभोगफलपुण्यमर्हताणामुदयवाहलात् । भुक्ति भोगान एव प्राभृतिकां इह शृणु ॥ २ ॥ ज्ञातपनवरोधकाघातिसुत्तपायवस्म वेयनाय । तीर्थकरनाम्ना उदयात् तथा रीतरागत्याग ॥ ३ ॥ मिजानामाशातना एव भणतो भवति मूढस्य । न मग्नि निषेधा

वा सङ्गनाओ अहव उवओगे ॥ १ ॥ रागदोसधुवत्ता तहेव अण्णल्लकालमुवओगो । दंमणणाणाणं तू होइ असवण्णुया चेव ॥ २ ॥ अण्णोण्णावरणभ(ता)या एगत्त वाधि णाणदंमणओ । भण्णइ नवि एएमि दोसो एगोवि संभवइ ॥ ३ ॥ अत्थित्ति नियम सिद्धा सद्दाओ चेव गम्मए एवं । निच्छिट्ठावि भयंती वीरियकूखयओ न दोसो हु ॥ ४ ॥ रागदोसो न भवे सयकसायाण निरवनेमएया । जियनाभया ण जुगममुवओगो नयमयाओ य ॥ ५ ॥ न पिहूआवरणाओ दवड्ढिनयस्स वा मयेणं तु । एगत्तं वा भयई दंमणणाणाण दोण्हं ॥ ६ ॥ णाणणय दंसणणए पडुच्च णाणं तु सबमेवेयं । सवं च दंसणंती एउमनएण्णुया काउ ? ॥ ७ ॥ पामणयं व पडुच्चा जुगमं उवओग होइ दोण्हं ॥ ८ ॥ एवमसवण्णुत्ता एसो दोसो न संभवइ ॥ ९ ॥ जाचार्याणामाशातना, क्रिया पूर्ववत्, आशातना तु—उहरो अकुलीणोत्ति य दुम्मेहो दमगमंदवुद्धित्ति । अविप्पलाभलद्धी सीमो परिभवइ आयरिए ॥ १ ॥ अहवावि वए एवं उवएस परस्स देंति एवं तु । दसविहवेयावच्चे कायवे

१ वा मग्ना वाऽपि त्रयोमेऽथवा ॥ १ ॥ धुरागद्वेषप्रत्ययैरात्यान्यकाल उपयोगात् । दर्शानयोरुभयत्यसर्पजतैव ॥ २ ॥ अन्योऽन्याधारकता च एकस्य वाऽपि ज्ञानजन्यो । भयते नैवेतेया दोष एकोऽपि समवति ॥ ३ ॥ सन्तीति नियमत विद्धा शब्दादेव गम्यन्तेऽप्यम् । निषेधा अपि भवन्ति वीर्यक्षयतोऽनेय दोष ॥ ४ ॥ रागद्वेषा न स्वाता सर्वकषायाणा निरवरोधक्यात् । जीवन्माभास्यात् गोपयोग्यौगपच नयमत्ताच्च ॥ ५ ॥ न पृथगावरणात् (ऐश्य) द्रव्यार्थिकनयस्य वा मतेन तु । एकस्य वा भवति ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरपि ॥ ६ ॥ ज्ञानार्थं प्रतीत्य सर्वमेवेदं ज्ञान दर्शननय प्रतीत्य सर्वमेवेदं दर्शनमिति पुनर्ममज्ञता कानु ? ॥ ७ ॥ पदयत्ता वा प्रतीत्य युगपदुपयोगो भवति द्वयोरपि । एवमसर्वज्ञता एव दोषो न समवति ॥ ८ ॥ घालोऽकुलीन इति च दुर्मेधा इमको मन्दउत्तिरिति । अपि चामलाभलद्धि सिध्य परिभवत्याचार्यान् ॥ १ ॥ अधगाऽपि पदत्येव—उपदेश परस्मै ददति एव तु । दशविध वेयावृत्त कर्तव्यं सयं न कुर्वन्ति ॥ २ ॥ उहरोवि णाणवुहो अकुलीणोत्ति य गुणालओ किह णु ? । दुम्मेहाईणिवि तेवं भणंतऽसंताइ दुम्मेहो ॥ ३ ॥ जाणन्ति नविय एवं निद्धम्मा मोएएकारणं णाणं । निच्चं पगासयंता वेयावच्चाइ कुवंति ॥ ४ ॥ उपाध्यायानामाशातनया, क्रिया पूर्ववत्, आशातनाऽपि नाक्षेपपरिहारा यथाऽऽचार्याणा नवरं सूत्रप्रदा उपाध्याया इति, साधूनामाशातनया, क्रिया पूर्ववत्,—जोऽमुणियसमयसारो साहुसमुद्धिस्स भासए एवं । अविसहणातुरियगई भंडणमामुंडणा चेव ॥ १ ॥ पाणसुणया व भुंजंति एगओ तह विरुवनेवत्था । एमाइ वयदवण्णं मूढो न मुणेइ एयं तु ॥ २ ॥ अविसहणादिसमेया संसारमहावजाणणा चेव । साहू चेवऽकसाया जओ पभुंजंति ते तहवि ॥ ३ ॥ साध्वीनामाशातनया, क्रिया पूर्ववत्,—कलहणिया बहुउवही अहवावि समणुवद्वो समणी । गणियाण पुत्तभण्डा दुमवेळि जलस्स सेवालो ॥ १ ॥ अत्रोत्तरं—कलहंति नेव नाऊण कसाए कम्मबंधवीए उ । संजलणाणमुदयओ ईसिं कलहेवि को दोसो ? ॥ २ ॥ उवही य बहुविगप्पो बंधवरकखणत्थमेयासि । भणिओ जिणेहि जम्हा तम्हा उवहिंमि नो दोसो ॥ ३ ॥ समणाण नेय एया उवद्वो

१ मय न कुर्वन्ति ॥ २ ॥ घालोऽपि ज्ञानवृद्धोऽकुलीन इति गुणालय कथं तु ? । दुर्मेधादीन्यपि न एव भवति असन्ति दुर्मेधसः ॥ ३ ॥ जानन्ति नापि चैव च निर्धर्माणो मोक्षकारण ज्ञान । नित्य प्रकाशयन्तो वेयावृत्त्यादि कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ योऽज्ञातसमयसारो साधून् समुद्धिय आपते एवम् । अविसहणा अत्यरितगतय भण्डामामुण्डन चैव ॥ १ ॥ पाणा इव गान इव भुज्जन्ति एकस्मिन् विरुपनेपथा । एवमादि वदत्यर्थं मूढो न जानात्येतत् ॥ २ ॥ अत्रिपहणादिसमेता ससारम्वभाजनादेव । सायन प्राकपाया यतोऽत प्रभुज्जन्ति ते तथैव ॥ ३ ॥ कलहकारिका बहुपथिका अधवाऽपि श्रमणोपद्रव श्रमणी । गणिकाना पुत्रमाणा दुमस्य वही जलस्य देवात् ॥ १ ॥ कपायान् कर्मबन्धवीजानि ज्ञात्वा नैव कलहयन्ति । सजलनानामुदयात् ईषत् कलहेऽपि को दोष ? ॥ २ ॥ उपपिश्च बहुविकृतो ब्रह्मतरक्षणाधर्मेतासाम् । भणितो निर्धर्मसात् तस्मादुपधौ न दोष ॥ ३ ॥ श्रमणाना नैता उपद्रव

सम्ममणुसरंताणं । आगमविहिं महत्थं जिणवयणसमाहियपाणं ॥ ४ ॥ श्रावकाणामाशातनया, क्रिया तथैव, जिनशासन-
भक्ता गृहस्थाः श्रावका उच्यन्ते, आशातना तु—लज्जुण माणुमत्तं नाऊणवि जिणमयं न जे विग्गं । पडिवज्जंति कहं ते
धण्णा वुच्चंति लोग्गं १ ॥ १ ॥ सावगसुत्तासायणमत्थुत्तरं कम्मपरिणइवसाओ । जइवि पवज्जंति न तं तहावि धण्णत्ति
मग्गठिया ॥ २ ॥ सम्यग्दर्शनमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्तत्वादित्यर्थः. श्राविकाणामाशातनया, क्रियाऽऽक्षेपपरिहारौ पूर्ववत्,
देवानामाशातनया, क्रिया तथैव, आशातना तु—कामपसत्ता विरईए वज्जिया अणिमिसा थ निच्चिट्ठा । देवा सामत्थंमिवि
न य तित्थस्सुत्तइकरा य ॥ १ ॥ एत्थ पसिद्धी मोहणियसायवेयणियकम्मउदयाओ । कामपसत्ता विरई कम्मोदयउच्चिय
न तेसिं ॥ २ ॥ अणिमिस देवमहावा निच्चिट्ठाणुत्तरा उ कयकिच्चा । कालाणुभावा तित्थुत्तइवि अत्थत्थ कुवंति ॥ ३ ॥
देवीनामाशातनया, क्रियाक्षेपपरिहारौ प्राग्वत् । इहलोकस्याऽऽशातनया, क्रिया प्राग्वत् । इहलोको—मनुष्यलोकः, आशा-
तना तस्य वितथप्ररूपणादिना, परलोकस्याऽऽशातनया, प्राग्वत्, परलोकः—नारकतिर्यगमराः, आशातना तस्य वितथप्र-
रूपणादिनैव, द्वितयेऽप्याक्षेपपरिहारौ स्वमत्या कार्यौ । केवलप्रज्ञस्य धर्मस्याऽऽशातनया, क्रिया प्राग्वत्, स च धर्मो

१ सम्यग्गुमरता । आगमप्रति महार्थं जिनप्रचनसमाहितात्मना ॥ ४ ॥ लज्जया मानुष्य जात्याऽपि जिनप्रचन न ये विरतिं । प्रनिपद्यन्ते कथं ते धन्या
उच्यन्ते लोके ? ॥ १ ॥ श्रावकाशातनामूत्रमत्रोत्तरं कर्मपरिणतिवशात् । यद्यपि न ता प्रतिपद्यन्ते तथापि धन्या मामेक्षिता इति ॥ २ ॥ कामप्रसक्ता विरत्या
वर्जिता अनिमेषा निश्चेष्टा । देवा मामर्थेऽपि न च तीर्थोक्तिकारकाश्च ॥ १ ॥ अत्रोत्तरं मोहनीयमातत्रेद्रीयकर्मद्वयात् । कामप्रसक्ता विरतिश्च कर्मोदयत
एव न तेषाम् ॥ २ ॥ अनिमेषा देवस्वाभान्यात् निश्चेष्टा अनुचरास्तु कृतकृत्या । कालाणुभावात् तीर्थोक्तितमपि अन्यत्र कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

द्विविधः—श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च, आशातना तु—पाययसुत्तनिवद्धं को वा जाणेड पणीय केणेयं ? । किं वा चरणेणं तू दाणेण
विणा उ हवइत्ति ॥ १ ॥ उत्तरं—“वालस्त्रीमूढ (मन्द) मूर्खानां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्तज्ज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः
कृतः ॥ १ ॥” निपुणधर्मप्रतिपादकत्वाच्च सर्वज्ञप्रणीतत्वमिति, चरणमाश्रित्याह—“दानमौग्धिकेणापि, चाण्डालेनापि
दीयते । येन वा तेन वा शीलं, न शक्यमभिरक्षितुम् ॥ १ ॥ दानेन भोगानामोति, यत्र यत्रोपपद्यते । शीलेन भोगान्
स्वर्गं च, निर्वाणं चाधिगच्छति ॥ २ ॥ तथाऽभयदानदाता चारित्रवाञ्छित एवेति । सदेवमनुष्यासुरस्य लोकस्याऽऽशा-
तनया, क्रिया प्राग्वत्, आशातना तु वितथप्ररूपणादिना, आह च भाष्यकारः—

देवादीयं लोयं विवरीयं भणइ सत्तदीवुदही । तह कइ पयावडणं पयईपुरिसाण जोगो वा ॥ २१३ ॥
उत्तरं—सत्तसु परिमियसत्ता मोक्खो सुणणत्तणं पयावड य । केण कउत्तऽणवत्था पयडीए कहं पवित्तित्ति ? ॥ २१४ ॥
जमचेयणत्ति पुरिसत्थनिमित्तं किल पवत्तती सा य । तीसे चिय अपवित्ती परोत्ति सव्वं चिय विरुद्धं ॥ २१५ ॥ (भा०)
सर्वप्राणभृतजीवसत्त्वानामाशातनया, क्रिया प्राग्वत्, तत्र प्राणिनः—द्वीन्द्रियादयः व्यक्तीकृत्वासनिःश्वासा अभूवन् भव-
न्ति भविष्यन्ति चेति भूतानि—पृथिव्यादयः जीवन्ति जीवा—आयुःकर्मानुभवयुक्ताः सर्व एवेत्यर्थः सत्त्वाः—सांसारिकसंसा-

१ प्राकृत सूत्रनिबन्ध इति को वा जानाति केनेदं प्रणीतमिति । किं वा चारित्रेणैव दानेन विना भवति तु ॥ १ ॥ देवादिकं लोकं विपरीतं यद्वति सप्त
द्वीपोदधय । तथा कृति प्रजापते प्रकृतिपुरयो सयोगो वा ॥ १ ॥ उत्तरं—सप्तसु परिमिता सत्त्वा अमोक्ष शून्याश्च वा प्रजापतिश्च । केन कृत इत्यनवस्था
प्रकृते कथं प्रवृत्तिरिति ? ॥ २ ॥ यद्वचेतनेति पुण्यार्थेनिमित्तं किल प्रवर्त्तते सा च । तस्या एवाप्रवृत्तावितरोऽपि सर्वमन्वेयं विरुद्धम् ॥ ३ ॥

रातीतभेदाः, एकार्थिका वा धनय इति, आशातना तु विपरीतप्ररूपणादिनैव, तथाहि—अङ्गुष्ठपर्वमात्रो द्वीन्द्रियाद्यात्मेति,
पृथिव्यादयस्त्वजीवा एव, स्पन्दनादिवैतन्यकार्यानुपलब्धेः, जीवाः क्षणिका इति, सत्त्वाः संसारिणोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रा एव
भवन्ति, संसारातीता न मन्त्येव, अपि तु प्रध्यातदीपकल्पोपमो मोक्ष इति, उत्तरं—देहमात्र एवात्मा, तत्रैव सुखदुःखा-
दित्कार्योपलब्धेः, पृथिव्यादीना त्वत्पचैतन्यत्वात् कार्यानुपलब्धिर्ना जीवत्वादिति, जीवा अप्येकान्तक्षणीका न भवन्ति,
निरन्तरनाशो उत्तरक्षणस्यानुत्पत्तेर्निर्हेतुकत्वादेकान्तनष्टस्यासदविशेषत्वात्, सत्त्वाः संसारिणः (देहप्रमाणाः), प्रत्युक्ता एव
संसारातीता अपि विद्यन्ते एवेति, जीवस्य सर्वथा विनाशाभावात्, तथाऽन्यैरप्युक्तं—“नासतो विद्यते भावो, नाभावो
विद्यते सतः । उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ ॥” इत्यादि । कालस्याऽऽशातनया, क्रिया पूर्ववत्, आशा-
तना तु नास्त्येव काल इति कालपरिणतिर्या विश्वमिति, तथा च दुर्नयः—“कालः पचति भूतानि, कालः संहरे
प्रजाः । कालः सुप्तो जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥” इत्यादि, उत्तरं—कालोऽस्ति, तमन्तरेण वकुलचम्पकादीनां
नियतः पुष्पादिप्रदानभावो न स्यात्, न च तत्परिणतिर्विश्वं, एकान्तनित्यस्य परिणामानुपपत्तेः । श्रुतस्याऽऽशातनया,
क्रिया पूर्ववत्, आशातना तु—को आउरस्स कालो ? भइलवरधोवणे य को कालो ? । जइ मोक्खहेउ नाणं को कालो
तस्सऽकालो वा ? ॥ १ ॥ इत्यादि, उत्तरं—जोगो जोगो जिणसासणंमि दु । खक्खया पवज्जंतो । अण्णोणमवाहाए

१ क आतुरस्य (औषधादाने) कालो मलिनान्धरप्रक्षालने च क काल । यदि मोक्षहेतुर्ज्ञानं कलस्य कालोऽकालो वा ? ॥ १ ॥ दुःखक्षयकारणात्
प्रयुज्यमानो योगो जिनशासने योग्य । अन्योऽन्यावाधया

असवत्तो होड कायवो ॥ २ ॥ प्राग् धर्मद्वारेण श्रुताशातनोक्ता इह तु स्वतन्त्रविषयेति न पुनरुक्तं । श्रुतदेवताया आशा तनया, क्रिया पूर्ववत्, आशातना तु श्रुतदेवता न विद्यतेऽकिञ्चित्करी वा, उत्तरं—न ह्यनधिष्ठितो मौनीन्द्रः स्वस्वागमः अतोऽसावस्ति, न चाकिञ्चित्करी, तामालम्ब्य प्रशस्तमनसः कर्मक्षयदर्शनात् । वाचनाचार्यस्याऽऽशातनया, क्रिया पूर्ववत्, तत्र वाचनाचार्यो ह्युपाध्यायसंदिष्टो य उद्देशादि करोति, आशातना त्वयि—निर्दुःखसुखः प्रभूतान् वारान् वन्दनं दापयति, उत्तरं—श्रुतोपचार एषः क इव तस्यात्र दोष इति—

जं वाङ्मन्त्रं वच्चाभेलियं हीणस्वरियं अच्चस्वरियं पयहीणं विणयहीणं घोसहीणं जोगहीणं सुदुदितं दुदु पडिच्छियं अकाले कओ सज्झाओ काले न कओ सज्झाओ असज्झाए सज्झाहयं सज्झाए न सज्झाहयं तस्स भिच्छाभि दुक्कडं (सूत्रं)

ए ए चोदस सुत्ता पुविहिया य एगूणवीसंति ए ए तेत्तीसमासायणसुत्तं । एतानि चतुर्दश सूत्राणि श्रुतक्रियाकाल-गोचरत्वान्न पुनरुक्तभाज्जीति, तथा दोषदुष्टपदं श्रुतं यदधीतं, तद्यथा—व्याविद्धं विपर्यस्तरत्नामालावद्, अनेन प्रकारेण याऽऽशातना तथा हेतुभूतया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति क्रिया, एवमन्यत्रापि योज्या, व्यत्यासेडितं कोलिकपायसवत्, हीनाक्षरम्—अक्षरन्यूनम्, अत्यक्षरम्—अधिकाक्षरं, पदहीनं—पदेनैवोनं, विनयहीनम्—अकृतोचितविनयं, घोषहीनम्—उदात्तादिघोषरहितं, योगरहितं—सम्यगकृतयोगोपचारं, सुषुदत्तं गुरुणा दुष्टु प्रतीच्छितं कलुषितान्तरात्मनेति, अकाले कृतः स्वाध्यायो—यो यस्य श्रुतस्य कालिकादेरकाल इति, काले न कृतः स्वाध्यायः—यो यस्याऽऽत्मीयोऽ-

१ भसपन्नो भवति कर्त्तव्य ॥ २ ॥ एतानि चतुर्दश सूत्राणि पूर्वोणि चकात्तविंशति, एतानि त्रयस्त्रिंशदाशातनासूत्राणि

ध्ययनकाल उक्त इति, अस्वाध्यायिके स्वाध्यायितं ॥ किमिदमस्वाध्यायिकमित्यनेन प्रस्तावेनाऽऽयाताऽस्वाध्यायिकनिर्णय-किरित्यस्यामेवाऽऽद्यद्वारगाथा—

असज्झाहयनिज्जुत्ती वुच्छामी धीरपुरिसपण्णत्तं । जं नाऊण सुविहिया पवयणसारं उवलहंति ॥ १३२१ ॥

असज्झायं तु दुविहं आयसमुत्थं च परसमुत्थं च । जं तत्थ परसमुत्थं तं पंचविहं तु नायव्वं ॥ १३२२ ॥

व्याख्या—आ अध्ययनमाध्ययनमाध्यायः शोभन आध्यायः स्वाध्यायः स एव स्वाध्यायिकं न स्वाध्यायिकमस्वाध्यायिकं तत्कारणमपि च रुधिरादि कारणे कार्योपचारात् अस्वाध्यायिकमुच्यते, तदस्वाध्यायिकं द्विविधं—द्विप्रकारं, मूलभेदापेक्षया द्विविधमेव, द्वैविध्यं प्रदर्शयति—‘आयसमुत्थं च परसमुत्थं च’ आत्मनः समुत्थं—स्वप्नोद्भवं रुधिरादि, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शकः, परसमुत्थं—संयमघातकादि, चः पूर्ववत्, तत्थ जं परसमुत्थं—परोद्भवं तं पञ्चविधं तु—पञ्चप्रकारं ‘मुणेयवं’ जातव्यमिति गार्थः ॥ १३२१—१३२२ ॥ तत्र बहुवक्तव्यत्वात् परसमुत्थमेव पञ्चविधमादावुपदर्शयति—

संजमघाउववाए सादिव्वे वुग्गहे य सारीरे । घोसणयमिच्छरण्णो कोई छलिओ पमाएणं ॥ १३२३ ॥

व्याख्या—‘संयमघातकं’ संयमविनाशकमित्यर्थः, तच्च महिकादि, उत्पातेन निर्वृत्तमौत्पातिकं, तच्च पांशुपातादि, सह दिव्यै सादिव्यं तच्च गन्धर्वनगरादि दिव्यकृतं सादिव्यं वेत्यर्थः, व्युद्ग्रहश्चेति व्युद्ग्रहः—सङ्ग्रामः, असावप्यस्वाध्यायिकनिमित्तत्वात् तयोच्यते, शारीरं तिर्यग्मनुष्यपुद्गलादि, एयंमि पंचविहे असज्झाए मज्झायं करंतस्स आयसंजमविराहणा,

१ एतस्मिन् पञ्चविधेऽस्वाध्यायिके स्वाध्यायं कुर्वत आत्ममयमविराधना,

तैत्थ दिट्ठतो, घोसणयमिच्छ इत्यादेर्गाथाशकलस्यार्थः कथानकादवसेय इति गाथासमुदायार्थः, अधुना गाथापश्चार्धावयवार्थप्रतिपादनायाह—

मिच्छभयघोसण निवे हियसेसा ते उ दंडिया रण्णा । एवं दुहओ दंडो सुरपच्छित्ते इह परे य ॥ १३२४ ॥

व्याख्या—खिडपडद्वयं णयरं, जियसत्तू राया, तेण सविसए घोसावियं जहा मेच्छो राया आगच्छइ, तो गामकूल-णयराणि मोत्तु समामन्ने दुग्गे ठायह, मा विणस्सिहिह, जे ठिया रण्णो वयणेण दुग्गादिसु ते ण विणट्ठा, जे पुण ण ठिया ते मिच्छया(पाई)हिं विलुत्ता, ते पुणो रण्णा आणाभंगो मम कओत्ति जंपि कंपि हियसेसं तंपि दंडिया, एवमसज्झाए सज्झायं करंतस्स उभओ दंडो, सुरत्ति देवया पछलइ पच्छित्तेत्ति—पायच्छित्तं च पावइ ‘इह’त्ति इहलोए ‘परे’त्ति परलोए णाणादि विफलत्ति गार्थः ॥ १३२४ ॥ (१९५००) इमो दिट्ठतोवणओ—

राया इह नित्ययरो जाणवया साहू घोसणं सुत्तं । मेच्छो य असज्झाओ रयणधणाहं च नाणाई ॥ १३२५ ॥

व्याख्या—जहा राया तहा तित्थयरो, जहा जाणवया तहा साहू, जहा घोसणं तहा सुत्तं—असज्झाए सज्झायपडि-

१ तत्र दृष्टान्तः । क्षितिप्रतिष्ठितं नगरं जितशत्रू राजा, तेन स्वविषये घोषितं यथा म्लेच्छो राजा आगच्छति ततो ग्रामकूलनगरादीनि मुक्तवा समासत्ते दुर्गे तिष्ठत, मा विनङ्गत, ये स्थिता राजा वचनेन दुर्गादिषु तेन विनष्टा, ये पुनर्न स्थितास्ते म्लेच्छपक्षिभिर्विलुप्ता, ते पुनः राजा आशाभङ्गो मम हृत इति वदति किमपि हृत्येष तदपि दण्डिता, एतन्मत्वाध्यायिके स्वाध्यायं कुर्वत उभयतो दण्डः, सुर इति देवता प्रच्छलति, प्रायश्चित्तमिति प्रायश्चित्तं च प्राप्नोति, इहेति इहलोके पर इति परलोके ज्ञानादीनि विफलानीति । अयं दृष्टान्तोपनयः यथा राजा तथा तीर्थं करो यथा जानपदास्तथा साधवो यथा घोषण तथा सूत्रं अस्वाध्यायिके स्वाध्यायप्रति—

सेहंगति, जहा मेच्छो तहा असज्जाओ महिगादि, जहा रयणधणाड तहा गाणादीणि महिगादीहि अपिहीकारिणो हीरति गाथार्थः ॥ १३२५ ॥

थोवावसेसपोरिसिमज्जयणं वावि जो कुणइ सो उ । गाणाडसाररहियस्म तस्म छलणा उ संमारो ॥ १३२६ ॥

व्याख्या—‘थोवानसेसपोरिसि’ कालवेलत्ति जं भणियं होइ, एवं सो उंत्ति मंत्रंधो, अज्जयणं—पाठो अविमहाओ वक्खाणं वावि जो कुणइ आणादिलंघणे गाणाडसाररहियस्म तस्म छलणा उ संमारोत्ति—गाणादिपेफलत्तणओ चैव गाथार्थः ॥ १३२६ ॥ तत्राऽऽद्यद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

महिघा य भिन्नवासे सच्चित्तरए य संजमे तिविहं । दवे ग्वेत्ते काले जहियं वा जगिरं सव्वं ॥ १३२७ ॥

व्याख्या—‘महिघ’त्ति धूमिगा ‘भिन्नवासे य’त्ति बुद्धुदादौ ‘सच्चित्तरए’त्ति अरण्णे वाउद्धुयपुढविरएत्ति भणियं होइ, संजमघाड्यं एवं तिविहं होइ, इमं च ‘दवे’त्ति तं चैव दवं महिगादि ‘ग्वेत्ते काले जहि वे ति जहिं खेत्ते महिगादि पडइ

१ पेशकमिति, यथा म्लेच्छतथाऽस्वाध्यायो महिकादि, यथा रणधादि तथा ज्ञाणादीनि महिकादिभिरविधिकारिणो त्रियन्ते । श्लोकाग्रयोऽपि पीति कालोलेति यद्वर्णितं भवति, एव म रिप्तिसम्बन्ध, अभयन पाठ अपिशब्दात् व्याख्यानं वापि य करोति आज्ञागुल्लसने ज्ञानादियारहितस्य तस्य छलना तु समार इति ज्ञानादेर्यत्कथादेव । मलिकेति धूमिका भिन्नवर्णमिति बुद्धुदादौ सति सच्चित् रज इति धरण्ये वातोद्धूतं पृथ्वीरज इति भणितं भवति, समयमातक्रमेण त्रिविधं भवति, इदं च द्रव्य इति तदेव द्रव्य महिकादि क्षेत्रे काले यत्प्रेति—यत्र क्षेत्रे महिकादि पतति

जच्चिरं कालं ‘सव्वं’ति भावओ ठाणभासादि परिहरिजइ इति गाथासमुदायार्थः ॥ १३२७ ॥ अवयवार्थं तु भाष्यकारः स्वयमेव व्याचष्टे, इह पञ्चविधासज्जाइयस्स, तं कहं परिहरियवमिति ? तप्पसाहगो इमो दिट्ठतो—दुग्गाहत्तोसियनिवो पंचणहं देइ इच्छियपयारं । गहिण य देइ सुहं जणस्म आहारवत्थाइ ॥ १३२८ ॥

व्याख्या—एगस्स रण्णो पंच पुरिसा, ते बहुसमरलद्धविजया, अण्णया तेहिं अच्चंतविसमं दुग्गं गहियं, तेसिं तुट्ठो राया इच्छियं नगरे पयारं देइ, ज ते किंचि असणाइ वा वत्थाइगं च जणस्स गिहंति तस्स वेयणयं सव्वं राया पयच्छइ इति गाथार्थः ॥ १३२८ ॥

इकेण तोमियतरो गिहमगिहे तस्स सव्वहिं वियरे । रत्थाडसु चउणहं एवं पढमं तु सव्वत्थ ॥ १३२९ ॥

व्याख्या—तेसिं पंचणहं पुरिसाणं एगेण तोसिययरो तस्स गिहावणट्ठाणेषु सव्वत्थ इच्छियपयारं पयच्छइ, जो एते दिण्णपयारे आमाएज्जा तस्स राया दंडं करेइ, एस दिट्ठतो, इमो उवसंहारो—जहा पंच पुरिसा तहा पंचविहासज्जाइयं, जहा सो एगो अब्भहिततरो पुरिसो एवं पढमं संजमोवघाड्यं सव्वं तत्थ ठाणासणादि, तमि वट्ठमाणे ण सज्जाओ नेव

१ यावन्त काल (वा पतति) सर्वमिति भावत स्थानभाषाणि परित्रियते । इह पञ्चविधास्वाध्यायिकस्य, तत् कथं परिर्त्तयमिति ? तत्प्रसाधकोऽयं दृष्टान्त—एकस्य राज्ञः पञ्च पुरुषा, ते बहुसमरलद्धविजया, अन्यदा तरण्यन्तविषयो दुर्गो गृहीत, तेभ्यस्तुष्टो राजा ईप्सितं नगरे प्रचार ददाति, यत्ते किञ्चिद्दशादि वा वस्त्रादिक वा जनस्य गृह्णति तस्य वेतनं सव्वं राजा प्रयच्छति । तेषां पञ्चानां पुरुषाणामेकेन तोषिततरं, तस्मै गृहापण्य्यानेषु सर्वेऽपि सितं प्रचार प्रयच्छति, य एतान् दत्तप्रचारान् आशातयेत् तस्य राजा दण्डं करोति, एव दृष्टान्तोऽयमुपमहार—यथा पञ्च पुरुषान्मया पञ्चविधास्वाध्यायिक, यथा स एकोऽभ्यधिकतरं पुरुष एव प्रथमं समयमोपघातिकं सर्वं तत्र स्थापयामादि, तस्मिन् वर्त्तमाने न स्वाध्यायो नेव

पडिलेहणादिकावि चेष्टा कीरइ, इयरेसु चउसु असज्जाडणसु जहा त चउरो पुरिसा रत्थाडसु चैव अणामाडणिज्जा तहा तेसु सज्जाओ चैव न कीरइ, सेसा सदा चेष्टा कीरइ आवस्सगादि उज्जालियं च पडिज्जइ । महिघाइतिविहस्म संजमोवघाडस्म इमं वक्खाणं—

महिघा उ गव्वभामसे सच्चित्तरओ अ ईसिआयंघो । वामे निन्नि पयारा वुव्नुअ तव्वज्ज फुमिए य ॥ १३३० ॥ (भा०)

व्याख्या—‘महिघ’त्ति धूमिया, सा य कत्तियमग्गमिराइसु गव्वभामासेसु हवइ, सा य पडणममकालं चैव सुहुमत्तणओ सव्वं आउकायभावियं करेति, तत्थ तत्कालसमयं चैव सव्वचेष्टा निरुंभति, ववहारसच्चित्तो पुढविकाओ अरण्णो वाउद्धूओ आगओ रओ भजइ, तस्स सच्चित्तलक्खणं वण्णओ ईसिं आयंघो दिमंतरे दीसइ, सोवि निरंतरपाएण तिण्हं—तिदिणाणं परओ सव्वं पुढवीकायभावियं करेति, तत्रोत्पातशङ्कासंभवश्च । भिन्नवासं तिविहं—बुद्धुदादि, जत्थ वासे पडमाणे उदगे बुद्धुदा भवन्ति तं बुद्धुवरिसं, तेहि वज्जियं तव्वज्जं, सुहुम्फुसारोहिं पडमाणेहि फुसियवरिसं, एतेमि जहासंखं

१ प्रतिरेपनादिकाऽपि चेष्टा क्रियते, इत्येतेषु चतुर्षु अम्हाध्यायिकेषु यथा ते चत्वारं पुरुषा रथादिप्रेवाताशाननीयास्तथा तेषु स्वाध्याय एव न क्रियते शेषा सर्वे चेष्टा क्रियन्ते आवयवकादि उज्जालिक च पश्यन्ते । महिकादिपित्तिधम्य समयमोपघातिकस्येदं व्याख्यानं—मलिकेति धूमिका, सा च कार्तिकमार्गेश्वर भादिषु गर्भमासेषु भवति, सा च पतनसमकालमेव मूत्रमूत्राव सर्वमपकायभाविता करोति, तत्र त कालसमयमेव सर्वा चेष्टा निरूणन्ति, व्यवहारसच्चित्तं पृथ्वीद्वय आरण्यं प्रायुद्धा आगता रजो भण्यते, तस्य सच्चित्तलक्षणं वर्णितं ईषदातात्र दिगन्तरे दृश्यते, तदपि निरन्तरपातेन त्रिदिशा परत सर्वं पृथ्वीकायभाविता करोति । भिन्नवर्णं त्रिविधं, यत्र वर्षे पतति उदके उडुदा भवन्ति स उडुदवर्षं, तैर्जितं तद्वर्णं, सूक्ष्मैर्बिन्दुभिः पतति बिन्दुवर्षं । एतेषां यथासम्य

तिण्हपंचसत्तदिणपरओ सव्वं आउक्कायभावियं भवइ ॥ १३२९ ॥ संजमघायस्स सव्वभेदाणं इमो चउव्विहो परिहारो-
'दव्वे खेत्ते' पच्छद्धं, अस्य व्याख्या—

दव्वे तं चिय दव्वं खिंत्ते जहियं तु जच्चिरं कालं । ठाणाइ भास भावे मुत्तुं उस्सासउम्मेसे ॥ २१७ ॥ (भा०)

व्याख्या—दव्वओ तं चेव दव्वं महिया सच्चित्तरओ भिण्णवासं वा परिहरिज्जइ । खेत्ते जहिं पडइत्ति—जहिं खेत्ते तं महि-
याइ पडइ तहि चेव परिहरिज्जइ, 'जच्चिरं कालं' न्ति पडणकालाओ आरव्व जच्चिरं कालं भवति 'ठाणाइ भास भावे' न्ति
भावओ 'ठाणे' न्ति काउस्समगं न करोत्ति, न य भासइ, आइसद्दाओ गमणपडिलेहणसज्झायादि न करोत्ति, 'मोत्तुं
उस्सासउम्मेसे' न्ति 'मोत्तु' ति ण पडिसिज्झंति उस्सासादिया, अशक्यत्वात् जीवितव्याधातकत्वाच्च, श्रेयाः क्रियाः सर्वा
निषिध्यन्ते, एस उस्सगपरिहारो, आइण्ण पुण नच्चित्तरए तिणिण भिण्णवासे तिणिण पंच सत्त दिणा, अओ परं सज्झायादि

१ प्रियमसदितेभ्य परत सर्वं अप्कायभाति भवति, समघातकानां सर्वभेदाणामय चतुर्विध परिहार—प्रथमतस्तदेव द्रव्य महिका सच्चित्तरजो
भिरुपयं वा परिहियते, द्वेमे यत्र पतति—यत्र क्षेत्रे नत् महिकादि पतति तत्रेव परिहियते, यावच्चिर कालमिति पतनकालाद्वारं य यावच्चिर काल भवति,
स्थानादिभाषा नात्र इति भावन न्यायमिति कायोपपत्तिं न करोति, न च भाषणे, आदिशब्दात् गमनप्रतिलेपनाम्बाध्यायादि न करोति, मुक्तवोच्छ्रामोन्मेपा-
तिति मुक्तयेति न प्रतिषिध्यन्ते उक्तामादय । एष उभयपरिहार, आचरणा पुन सच्चित्तरजसि त्रीणि भिन्नार्थं त्रीणि पत्र सत्त दिनानि, अत पर स्वाध्यायादि
"खेत्ते जहिं पडइ जच्चिर काल" इत्यपि पुनरुक्तान्तरे । + "मोत्तु उस्सासउम्मेस" इति पाठान्तर ।

सव्वं न करोत्ति, अण्णे भणंति—बुच्चुयवरिसे बुच्चुयवज्जिए च अहोरत्ता पंच, फुसियवरिसे सत्त, अओ परं आउक्काय-
भाविण सद्वा चेद्वा निरुभंतिस्ति गाथार्थः ॥ २१७ ॥ कहं ?—

वासत्ताणावरिया निक्कारणं तंति कज्जि जयणाए । हत्थं अंगुलिसन्ना पुत्तावरिया व भासंति ॥ १३३० ॥

व्याख्या—निक्कारणे वामाकप्पं—कंवली(ता)ए पाउया निहुया सव्वभंतरे चिट्ठंति, अवस्सकायवे वत्तवे वा कज्जे इमा
जयणा—हत्थेण भमुहादिअच्छिदियारेण अंगुलीए वा सन्नत्ति—इमं करेहत्ति, अह एवं णावगच्छइ, मुहपोत्तीयअंत-
रियाए जयणाए भासंति, गिलाणादिकज्जे वात्ताकप्पपाउया गच्छंति चि ॥ १३३० ॥ संजमघाएत्ति दारं गय । इयाणि
उप्पाएत्ति, तत्थ—

पंसू अ मंसरुहरे केससिलावुट्ठि तह रउग्घाए । मंसरुहरे अहोरत्त अवसेसे जच्चिरं सुत्तं ॥ १३३१ ॥

व्याख्या—धूलीवरिसं मंसवरिसं रुहिरवरिसं 'केस' न्ति केसवरिसं करगादि सिलावरिसं रयुग्घायपडणं च, एएसिं इमो

१ सर्वं न करोति, अन्ये भणन्ति—उहुदव्वं उहुदव्वमिते च अहोरात्राणि पत्र पिन्दुवर्षं सत्त, अत परमप्कायभावितवात्सर्वाश्रेष्टा निरुणद्धि । कय । निष्का-
रणे वषाकप्प—कम्पल तेन प्रावृता निवृता सर्वाभ्यन्तरे तिष्ठन्ति, अवश्यकृत्ये अवश्यवक्तव्ये वा कार्ये इय यतना—एमेन अकुव्यापक्षविकारिणाहुल्या
वा मज्जयन्ति—इदं पुत्रिति, अथैव नामगच्छति मुपवग्रिकयाऽन्तरितया यतनया भाषन्ते, स्थानादिकार्यं वषाकप्पप्रावृता गच्छन्तीति । समघातक इति
हार गत । इत्यानीर्माणातिकमिति, तत्र धूलिवर्षो मासवर्षो रधिरवर्षं केसेति केसवर्षं करकादि सिलावर्षं रजउद्घातपतन च, एतेषामय

परिहारो—मंसरुहरे अहोरत्तं सज्झाओ न कीरइ, अवसेसा पंसुमाइया जच्चिरं कालं पडंति तत्तियं कालं सुत्तं नंदिमाइयं
न पढंतिस्ति गाथार्थः ॥ १३३१ ॥ पंसुरयुग्घायाण इमं वक्खलण—

पंसू अच्चित्तरओ रयम्मिसलाओ दिसा रउग्घाओ । तत्थ सवाए निव्वायए च सुत्तं परिहरंति ॥ १३३२ ॥

व्याख्या—धूमागारो आपंडुरो रओ अच्चित्तो य पंसू भणइ, महास्कन्धावारगमनसमुद्भूत इव विश्रसापरिणामतः
समन्ताद्रेणुपतनं रजउद्घातो भण्यते, अहवा एस रओ उग्घाडउ पुण पंसुरिया भणइ । एएसु वायसहिएसु निवाएसु
वा सुत्तपोरिसिं न करोत्तिस्ति गाथार्थः ॥ १३३२ ॥ किं चान्यत्—

साभाविय तिन्नि दिणा सुगिम्हए निक्खिण्वंति जइ जोगं । तो तंभि पडंतंभी करंति संवच्छरज्झायं ॥ १३३३ ॥

व्याख्या—एए पंसुरउउग्घाया साभाविया हवेज्जा असाभाविया वा, तत्थ असवभाविया जे णिग्घायभूमिकंपच-
दोपरागादिदिवसहिया, एरिसंसु असाभागिएसु कएवि उस्सग्गे न करंति सज्झायं, 'सुगिम्हए' न्ति यदि पुण चित्तसुद्धपक्ख-
दसमीए अनरण्हे जोगं निक्खिण्वंति दसमीओ परेण जाव पुणिमा एत्थतरे तिणिण दिणा उव्ववरिं अच्चित्तरउग्घाडावणं

१ परिहार—सामरधिरयोरहोरात्र स्वाध्यायो न क्रियते, अथदोषा पाशवादिका यावच्चिर काल पतन्ति तावन्त काल सूत्र—नद्यादिक न पठन्तीति ।
पाशुरजउद्घातयोरिदं व्याख्यान—दूमाकार आपाण्डुश्च रज अचित्तश्च पाशुर्भण्यते अथदेव रज उद्घातस्तु पुन पाशुरिका भण्यते, एतेषु घातसरितेषु
निवातेषु वा सूत्रपारंपरी न करोतीति । एतां पाशुरजउद्घातां स्वाभाविकीं भवेतामस्वाभाविकी वा, तत्रास्वाभाविकी यौ पिवांतभूमिकम्पचन्द्रोपरागादि-
दिव्यमहिती, छेदशयोरस्वाभाविकयो कृतेऽपि कायोरसर्गं न कुर्वन्ति स्वाध्याय, सुग्रीप्मक इति यदि पुनश्चैत्रशुद्धपक्षदशम्या अवराहे योग निक्षिपन्ति
दशमीत परतः यावत् पूर्णिमा श्रान्तान्तरे त्रीन् दिवसान् उपर्युपरि अचित्तरजउद्घातनार्थं

काउस्सगं करेति तेरमिमादीमु वा तिसु दिनेषु तो साभाविगे पडंतेऽवि संन-उरं स-तायं करणि अह उस्सगं न करेति तो साभावि ए पडंते सज्जायं न करेति त्ति गाथार्थः ॥ १३३३ ॥ उपापत्ति गयं उदाणिं मादिनेत्ति दारं, नञ—

गंधवदिसाविज्जुक्कगजिए जूअजम्भआलिच्चे । इत्थिक्क पोरिसी गजियं तु दो पोरिसी हणह ॥ १३३४ ॥

व्याख्या—गंधर्व-नगरविउद्यणं, दिसादाहकरणं विज्जुभयणं उक्कापडणं गजियकरणं, जूवगो वस्समाणलक्खणो, जम्भवा दित्तं-जक्खुदित्तं आगासे भवइ । तत्थ गंधवनगरं जम्भुदित्तं च एए नियमा दिक्कया, मेसा भयणिज्जा, जेण फुडं न नजंति तेण तेसिं परिहारो, एए पुण गंधवाद्या मवे एक्केकं पोरिमि उवहणंति, गजियं तु दो पोरिसी उवहण-इत्ति गाथार्थः ॥ १३३४ ॥

दिसिदाह छिन्नमूलो उक्क सेरेहा पगासज्जुत्ता वा । संझाछेयावरणो उ जूवओ सुद्धि दिण तिन्नि ॥ १३३५ ॥

व्याख्या—अन्यतमदिगन्तरविभागे महानगरप्रदीप्तमिरोद्योतः किन्तूपरि प्रकाशोऽधस्तादन्धकारः ईदृक् छिन्न-मूलो दिग्दाहः, उक्कालक्खणं-सदेहवर्णं रेह करेती जा पडइ सा उक्का, रेहविरहिया वा उज्जोयं करेती पडइ मावि उक्का ।

१ कायासर्गं कुर्वन्ति त्रयोदश्यादिषु वा त्रिषु दिवसेषु तत्रा स्वाभाविकयोः पततारपि सवर्गं स्वाध्यायं कुर्वन्ति, अधोऽर्गं न कुर्वन्ति सदा स्वाभाविके पतति स्वाध्यायं न करोति । औत्पातिकमिति गत, इदानीं साविष्यमिति द्वार, तच्च-गान्धर्वं नगरत्रिकुर्वणं दिग्दाहकरणं विषुद्वन उक्कापतनं गजितकरणं यूपको-वक्ष्यमाणलक्षणं यक्षादीप्त-यक्षोद्दीप्तमाकाशे भवति, नत्र गान्धर्वनगरं यक्षोद्दीप्तं च एते नियमान् देयकृते, शेषाणि भजनीयानि, येन स्फुटं न ज्ञायन्ते तेन तेषां परिहारः । एते गान्धर्वोदिका पुनः सर्व एकेकां पोरणीमुपपन्नंति, गजितं तु द्वे पीरुपायुपहन्ति । उक्कालक्षणं-सदेहवर्णं रेहा कुर्वन्ती या पतति मोक्का रेगाविरहिता बोधोत्तं कुर्वन्ती पतति साप्युक्का ।

जूवगो'त्ति संझप्पहा चंदप्पहा य जेणं जुगवं भवंति तेण जूवगो, सा य संझप्पहा चंदप्पभाविरिया णिण्णिकंडंती न नज्जइ सुक्कपक्खपडिवगादिसु दिनेषु, संझाछेयए अणज्जमाणे कालवेळं न मुणंति तओ तिन्नि दिणे पाउसियं काळं न गेहंति-तिसु दिनेषु पाउसियसुत्तपोरिसिं न करेति त्ति गाथार्थः ॥ १३३५ ॥

केसिंप्पि हुंतिऽमोहा उ जूवओ ता य हुंति आडन्ना । जेमिं तु अणाडन्ना तेसिं किर पोरिसी तिन्नि ॥ १३३६ ॥

व्याख्या—जगस्स सुभासुभकम्मनिमित्तुपाओ अमोहो-आडच्चकिरणविकारजणिओ, आडच्चमुदयत्थमआयंतो(वो) किण्हसामो वा सगडुद्धिसंठिओ दंडो अमोहत्ति स एव जूवगो, सेसं कंठं ॥ १३३६ ॥ किं चान्यत्—

चंदिममूखरामे निग्घाए गुंजिए अहोरत्तं । संझा चउ पाडिएया जं जहि सुग्गिम्हए नियमा ॥ १३३७ ॥

व्याख्या—चंदसूरुवगगो गहणं भन्नइ-एयं वक्खमाणं, साध्वे निरध्वे वा गगने व्यन्तरकृतो महागजितसमो ध्वनि निर्घातः, तस्यैव वा विकारो गुञ्जावहुज्झितो महाध्वनिर्गुञ्जितं । सामण्णओ एएसु चउसुवि अहोरत्तं सज्जाओ न कीरइ, निग्घायगुंजिएसु विसेसो-वित्तिदिणे जाव सा वेला णो अहोरत्तछेएण छिज्जइ जहा अन्नेसु असज्जाएसु, 'संझा चउ'त्ति

१ यूपक इति सन्ध्याप्रभा चन्द्रप्रभा च येन युगपद् भवतन्नेन यूपक, सा च सन्ध्याप्रभा चन्द्रप्रभावृत्ता गच्छन्ती न ज्ञायते शुक्लपक्षप्रतिपदादिषु, दिनेषु, सन्ध्याच्छेदेऽज्ञायमाने कालवेला न जानन्ति ततस्मिन् दिवसान् प्रादोयिक कालं न गृह्णन्ति त्रिषु दिवसेषु प्रादोयिकसूत्रपौरुषीं न कुर्वन्तीति । जगतः शुभाशुभकर्मनिमित्तं उपातोऽमोघ-आदित्यकिरणविकारजनित आदित्योद्गमनागतमयने आताम्र कृष्णश्यामो वा शकटोर्द्धिमस्थितो दण्डोऽमोघ इति स एव यूपक इति, शेष कण्य । चन्द्रसूर्योपरागो ग्रहणं भण्यते, एतत् वक्ष्यमाणं, सामान्यत एतेषु चतुर्वैपि अहोरात्र स्वाध्यायो न कियते, निर्घातगुञ्जितयोर्वि-शेष-द्वितीयदिने यावत् सा वेला नाहोग्रच्छेदेन छिद्यते यथाऽन्ये'वस्वाः पायिकेषु, 'सन्ध्याचतुष्क'मिति

अणुदिए सूरिए मज्झणहे अत्यमणं अहूरत्तं य, एयासु चउसु सज्जायं न करेति पुहुत्तं, 'पाडिवए'त्ति चउणहं महामहाणं चउसु पाडिवएसु सज्जायं न करेति, एवं अन्नं पि जंति-महं जाणेज्जा जहिति-गामनगरादिसु तं पि तत्थ वज्जेज्जा, सुग्गिम्हए पुण सवत्थ नियमा असज्जाओ भवति, एत्थ अणागाढजोगा निक्खिवंति नियमा आणाढा न निक्खिवंति, न पढंति त्ति गाथार्थः ॥ १३३७ ॥ के य ते पुण महामहाः ?, उच्चयन्ते—

आसाढी इंदमहो कत्ति य सुग्गिम्हए य बोद्धव्वे । एए महामहा खलु एएसिं चैव पाडिवया ॥ १३३८ ॥

व्याख्या—आसाढी-आसाढपुत्तिमा, इह लाडान सावणपुत्तिमाए भवति, इंदमहो आसोयपुत्तिमाए भवति, 'कत्ति-य'त्ति कत्ति यपुत्तिमाए चैव सुग्गिम्हओ-चैत्तपुत्तिमा, एए अंतिमदिवसा गहिया, आई उ पुण जत्थ जत्थ विसए जओ दिवसाओ महामहा पवत्तंति तओ दिवसाओ आरब्ध जाव अंतदिवसो ताव सज्जाओ न कायवो, एएसिं चैव पुत्तिमा-णंतरं जे बहुलपडिवया चउरो तेवि वज्जियत्ति गाथार्थः ॥ १३३८ ॥ पडिसिद्धकाले करेत्तस्स इमे दोसा—

१ अनुदिते सूर्ये मध्याह्ने अस्तमयने अर्धरात्रे च, एतासु चतसृषु स्वाध्यायं न कुर्वन्ति पूर्वार्धे, 'प्रतिपद्' इति चतुर्णां महामासानां चतसृषु प्रतिपत्सु स्वाध्यायं न कुर्वन्तीति, एवमन्यमपि यमिति मह जानीयात् यथेति ग्रामनगरादिषु तमपि तत्र वर्जयेत्, सुग्रीमके पुन सर्वत्र नियमाऽस्वाध्यायो भवति, अत्रानागाढयोगा निक्षिप्यन्ते नियमात् आगाडान् न निक्षिपन्ति, न पठन्तीति । के च पुनस्ते महामहा ?, नञ्-ते-आपादी आपाडपुत्तिमा इह लाडान सावणपुत्तिमायां भवति, इन्दमह अश्वयुक्पुत्तिमायां भवति, कार्तिक इति कार्तिकपुत्तिमायामेव सुग्रीमके-चैत्रपुत्तिमा, ण्णेऽन्तरदिवसा गृहीता आदिस्तु पुनर्वसु यग देशे यतो दिवसान् महामहा प्रवत्तन्ते ततो दिवसादारभ्य यावदन्त्यो दिवसमात्रेण स्वाध्यायो न कर्तव्यः, एतामासेव पुत्तिमानाम-नन्तरा या कृष्णप्रतिपदश्चतुष्मा अपि वर्जिता इति । प्रतिपिद्धकाले कुर्वेन इमे दोषा —

कामं सुओवओगो तवोवहाणं अणुत्तरं भणियं । पडिसेहिगंमि काले तहानि ग्वन्तु कम्मबंधाय ॥ १३३९ ॥
 छलया व मेसणं पाडिवण्मुं छणाणुमजंति । महवाउलत्तणेणं असारिआणं च संमाणो ॥ १३४० ॥
 अन्नयरपमायजुयं छलिज्ज अप्पिहिओ न उण जुत्तं । अद्धोदहिद्धि पुण छलिज्ज जयणोवउत्तंपि ॥ १३४१ ॥

व्याख्या—सरागमंजओ सरागसंजयत्तणओ इंदियविसयाअन्नयरपमायजुत्तो हविज्ज म विसेसओ महामहेसु तं पमायजुत्तं पडणीया देवया छलेज्ज । अप्पिहिया खेत्तादि छउणं करेज्ज, जयणाजुत्तं पुण साहुं जो अप्पिहिओ देवो अद्धोदहीओ ऊणठिईओ न चए छलेउं, अद्धसागरोवमठितीओ पुण जयणाजुत्तंपि छलेज्जा । अन्थि मे मामत्थं जं तंपि पुवावरसंबंधमरणओ कोइ छलेज्जत्ति गाथार्थः ॥ १३३९-१३४०-१३४१ ॥ 'चदिममूरुवरागत्ति' अस्या व्याख्या—

उक्कोसेण दुवालस चंदु जहन्नेण पोरिसी अट्ट । सूरु जहन्न वारस पोगिमि उक्कोम दो अट्ट ॥ १३४२ ॥

व्याख्या—चंदो उदयकाले गहिओ संदूसियराईए चउरो अण्णं च अहोरत्तं एवं दुवालस, अहवा उपायगहणे सवराडयं गहणं, सगगहो चैव निवुडो संदूसियराईए चउरो अण्णं च अहोरत्तं एवं वारस । अहवा अजाणओ,

१ मरागमयत सरागमयतवादिन्द्रियप्रियाद्यन्यतरगमादयुक्तो भवेत् स विशेषतो महामहेषु त प्रमादयुक्त प्रत्यतीका देवता छलेत्-अल्पद्विकी क्षिप्तादिच्छलना कुर्वा, यतनायुक्त पुन साउ योऽल्पद्विको देवोऽर्धोदधित ऊनगिमिनिको न प्राप्नोति छलयितु, अर्धगागरोपममितिक पुनर्यतनायुक्तमपि छलेत्, अन्ति तस्य सामर्थ्यं यत्तमपि पूर्वापरमन्त्रन्यमरणत कश्चित् उल्लेखितः । चन्द उदयकाले गृहीत सद्रूपितरात्रेश्चवार अन्यचाहोरात्रमेव द्वादश, अथवा उत्पातग्रहणे सर्वरात्रिक ग्रहण, समग्र एव मृडित सद्रूपितरात्रेश्चवार अन्यचाहोरात्रमेव द्वादश, अथवा अजात -

अन्मच्छणे संकाए न नज्जइ, केवलं ग्रहणं, परिहरिया राडे पहाए दिट्ठं सगगहो निवुडो अण्णं च अहोरत्तं एवं दुवालस । एवं चंदस्स, सूरस्स अत्थमणगहणे सगगहनिवुडो, उवहयरादीए चउरो अण्णं च अहोरत्तं एवं वारस । अह उदयंतो गहिओ तो संदूसिए अहोरत्ते अट्ट अण्णं च अहोरत्तं परिहरइ एत्तं सोलम, अहवा उदयवेलाए गहिओ उपाडयगहणेण सवं दिणं गहणं होउं सगगहो चैव निवुडो, संदूसियस्स अहोरत्तस्म अट्ट अण्णं च अहोरत्तं एवं सोलस । अहवा अन्मच्छन्ने न नज्जइ, केवलं होहिति गहणं, दिवसओ संकाए न पडियं, अत्थमणवेलाए दिट्ठं गहणं सगगहो निवुडो, संदूसियस्स अट्ट अण्णं च अहोरत्तं एवं सोलसत्ति गाथार्थः ॥ १३४२ ॥

सगगहनिवुड एवं सराई जेण हुंतिऽहोरत्ता । आइत्तं दिणमुक्के सुच्चिय दिवसो अ राई य ॥ १३४३ ॥

व्याख्या—सगगहनिवुडे एगं अहोरत्तं उवहयं, कहं ? उच्यते, सूर्यादी जेण हुंतिऽहोरत्तं, सूर्यउदयकालाओ जेण अहोरत्तस्म आदी भवति तं परिहरितुं संदूसिअं अण्णंपि अहोरत्तं परिहरियवं । इमं पुण आइत्तं-चंदो रातीए गहिओ राई

१ अग्रच्छन्ने शङ्काया न जायते, केवल ग्रहण, परिहृता रात्रि, प्रभाते दृष्ट, समग्रो मृडित, अन्यचाहोरात्रमेव द्वादश, एव चन्द्रस्य, सूर्यस्य तु अस्तमय-नग्रहणे समग्रो मृडित, उपहतरात्राश्चवारोऽन्यचाहोरात्रमेव द्वादश, अधोऽग्रच्छन् गृहीत तत सद्रूपितरात्रस्याष्टौ अन्यचाहोरात्र परिह्रियते । एव पोडश, अथवोदयवेलाया गृहीत औत्पातिकग्रहणे, सर्वं दिन ग्रहण भूत्वा समग्र एव मृडित, सद्रूपितस्याहोरात्रस्याष्टौ अन्यचाहोरात्रमेव पोडश, अथवाऽग्रच्छन्ने न जायते केवल भविष्यति ग्रहण, दिवसे शङ्काया न पडित, अस्तमयनवेलाया दृष्ट ग्रहण समग्रो मृडित, सद्रूपितस्याष्टौ अन्यचाहोरात्रमेव पोडशेति । समग्रो मृडिते एकमहोरात्रमुपहन, कथं ? उच्यते, सूर्यादीनि येन भवन्त्यहोरात्राणि-सूर्योदयकालात् येनारोरात्रस्यादिर्भवति, तत् परिहृत्य सद्रूपितमन्यदहोरात्र परिहर्तव्य, इदं पुनराचीर्णं-चन्द्रो गत्रो गृहीतो रात्रा-

चैवं मुक्को तीसे राईइ सेसं वज्जणीयं, जम्हा आगामिसूरुदए अहोरत्तसमत्ती, सूरस्सवि दियागहिओ दिया चैव मुक्को तस्सेव दिवसस्स मुक्कसेमं राई य वज्जणिज्जा । अहवा सगगहनिवुडे एवं विही भणिओ, तओ सीसो पुच्छइ-कहं चंदे दुवालस सूरु सोलम जामा ? आचार्य आह-सूर्यादी जेण हुंतिऽहोरत्ता, चंदस्स नियमा अहोरत्तज्जे गएगहणसंभवो, अण्णं च अहोरत्तं, एव दुवालस, सूरस्स पुण अहोरत्तादीए संदूसिएयरं अहोरत्तं परिहरिज्जइ एए सोलसत्ति गाथार्थः ॥ १३४३ ॥ सादेवत्ति गयं, ड्याणिं वुग्गहेत्ति दारं, तत्थ—

वोगगह दंडियमादी संखोमे दंडिए य कालगए । अणरायए य सभए जच्चिर निहोच्चऽहोरत्तं ॥ १३४४ ॥

अस्या एव व्याख्यानान्तरगाथा—

सेणाहिर्वई भोइय मयहरपुंसित्थिमल्लज्जुडे य । लोटाइभंडणे वा गुज्जग उड्डाहमचियत्तं ॥ १३४५ ॥

इमाण दोणहवि वक्खाणं—दंडियस्स वुग्गहो, आदिसहाओ सेणाहिर्वस्स, दोणहं भोइयाणं दोणहं मयहराणं दोणहं

१ यैव मुक्तन्त्या रात्रे जेष वर्जनीय, यस्मादागामिनि सूर्योदयेऽहोरात्रमस्ति, सूर्यस्यापि दिया गृहीतो दिवैव मुक्तस्तस्यैव दिवसस्य मुक्तोऽपि रात्रिश्च वर्जनीया । अथवा समग्रो मृडिते एव विधिर्भणित, तत क्षिप्य पृच्छति-कथं चन्द्रे द्वादश सूर्ये पोडश यामा ? सूर्यादीनि येनारोरात्राणि भवन्ति, चन्द्रस्य नियमादहोरात्रेऽर्धे गते ग्रहणमभव अन्यचाहोरात्रमेव द्वादश, सूर्यस्य पुनरहोरात्रादित्वात् सद्रूपितेतरे अहोरात्रे परिह्रियेते, एते पोडश । सादिव्यमिति गत, इदानीं व्युद्बह इति द्वार, तत्र-अनयोर्द्वयोरपि व्याख्यान-दण्डिकस्य व्युद्बह, आदिशब्दात् सेनाधिपते, द्वयोर्भोजिकयोर्द्वयोर्महत्तरयोर्द्वयो

भावश्यकद्वारिभट्टीया

पुरिसाणं दोण्हं इत्थियाणं दोण्हं मल्लणं वा जुद्धं, पिट्ठायागलौहभण्डणे वा, आदिसद्दाओ विसयप्पसिद्धासु भंसलसु । विप्रहाः प्रायो व्यन्तरवहुलाः । तत्थ पमत्तं देवया छलेज्जा, उड्डाहो निहुक्खत्ति, जणो भणेज्जा—अम्हं आवइप्पत्ताणं इमे सज्झायं करेत्ति, अचियत्तं हवेज्जा, विसहसंखोहो परचक्कागमे, दंडिओ कालगओ भवत्ति, 'अणरायए'त्ति रण्णा कालगए निव्वएवि जाव अन्नो राया न ठविज्जइ, 'सभए'त्ति जीवंतस्सवि रण्णो बोहिगेहिं समंतओ अभिदुयं, जच्चिरं भयं तत्तियं कालं सज्झायं न करेत्ति, जद्विसं सुयं निदोच्चं तस्स परओ अहोरत्तं परिहरइ । एस दंडिए कालगए विहित्ति गाथार्थः ॥ १३४५ ॥ सेसेसु इमो विही—

तद्विसभोइआई अंतो सत्तण्ह जाव सज्झाओ । अणहस्स य हत्थसयं दिट्ठि विवित्तंमि सुद्धं तु ॥ १३४६ ॥

अस्या एव व्याख्यानगाथा—

मयहरपगए बहुपक्खिए य सत्तघर अंतरमए वा । निहुक्खत्ति य गरिहा न पढंति सणीयगं वावि ॥ १३४७ ॥

इमीण दोण्हवि वक्खाणं—गामभोइए कालगए तद्विसंति—अहोरत्तं परिहरंति, आदिसद्दाओ गामरद्धमयहरो अहिगार—

१ पुरपयोद्धंयो छियोद्धंयोमेल्लयोवां युद्ध, पृष्ठायातलोहभण्डने वा, आदिशब्दाद्विषयप्रसिद्धासु भंसलसु (कलहविशेषेषु) । तत्र प्रमत्त देवता छले-येत् । उड्डाहो निहुं ला इति, जणो भणेत्—अस्मासु आपत्प्राप्तेषु इमे स्वाध्याय कुर्वन्ति, अप्रीतिक भवेत्, वृषभसक्षोभ परचक्रागमे, दण्डिक कालगतो भवति, राज्ञि कालगते निर्भयेऽपि यावत् अन्यो राजा न स्थाप्यते, समय इति जीवतोऽपि राज्ञो बोधिकै समन्ततोऽभिद्रुत, यावद्विरं भय तावत् काल स्वाध्यायं न कुर्वन्ति, यद्विसं सुत निदोच्चं तस्मात्परतोऽहोरात्र परिद्रियते । एष दण्डिके कालगते विधि । शेषेष्वप्यपि विधि । अनयोद्धंयोव्याख्यान—ग्राम-भोजिके कालगते तद्विसमिति अहोरात्र परिहरन्ति आदिशब्दात् ग्रामराष्ट्रमहत्तोऽधिकार—

निउत्तो बहुसम्मओ य पगओ वहुपाक्खेउत्ति—बहुसयणो, वाडगरहिए अहिरे सेज्जायरे अण्णंमि वा अण्णयरघराओ आरब्भ जाव सत्तघरंतरं एएसु मएसु अहोरत्तं सज्झाओ न कीरइ, अह करेत्ति निहुक्खत्तिकाउं जणो गरहति अक्को-सेज्जा वा निच्छुव्वेज्जा वा, अप्पसहेण वा सणियं करेत्ति अणुपेहंति वा, जो पुण अणाहो मरति तं जइ उव्विभण्णं हत्थ-सयं वज्जेयव्वं, अणुव्विभण्णं असज्झायं न हवइ तहवि कुच्चियंत्तिकाउं आयरणाओऽव्वड्डियं हत्थसयं वज्जिज्जइ । विवित्तंमि—परिद्वियंमि 'सुद्धं तु' तं ठाणं सुद्धं भवइ, तत्थ सज्झाओ कीरइ, जइ य तस्स न कोइ परिठव्वेतओ ताहे ॥ १३४७ ॥

सागारियाइ कहणं अणिच्छ रत्तिं वसहा विगिंचंति ।

विकिन्ने व समंता जं दिट्ठ सढेयरे सुद्धा ॥ १३४८ ॥

व्याख्या—जदि नत्थि परिठव्वेतओ ताहे सागारियस्स आइमद्दाओ पुराणसद्धस्म अहाभद्गस्स इमं छड्डेह अम्ह

१ नियुक्तो बहुसमतश्च प्रकृत, बहुपाक्षिक इति बहुस्वजनो, वाटकरहितेऽधिपे वा शय्यातरे अन्यस्मिन् वा अन्यतरगृहादारभ्य यावत् सप्तगृहान्तरे एतेषु मृतेषु अहोरात्र स्वाध्यायो न क्रियते, अथ कुर्वन्ति निहुं ला इति कृत्वा जनो गहंते जाक्रोशेहा निष्काशेद्वा, अल्पशब्देन वा शनै कुर्वन्ति अनुपेक्षन्ते वा, य पुराणयो ध्रियते तस्य यदि पुनरुद्भिन्न हस्तशतं वर्जयितव्य, अनुद्भिन्न अस्वाध्यायिक न भवति तथापि कुरित्तमितिकृत्वा आचरणतोऽवस्थित हस्त-शतात् वर्जयितव्य, निविके—परिष्ठापिते शुद्धमिति तत् स्थान शुद्ध भवति—तत्र स्वाध्याय क्रियते, यदि च तस्य न कोऽपि परिष्ठापकस्तदा—यदि नास्ति परिष्ठापकस्तदा सागारिकस्य आदिशब्दात् पुराणश्राद्धस्य यथाभद्रकस्येव त्वज अस्माक

सज्झाओ न सुज्जइ, जदि तेहि छाड्डुओ सुद्धो, अह न छड्डेत्ति ताहे अण्णं वसहिं मग्गंति, अह अण्णा वसही न लब्भइ ताहे वसहा अप्पसागारिए विगिंचंति । एस अभिण्णे विही, अह भिन्नं ढंक्कमादिपहिं समंता विकिण्णं दिट्ठंमि विवि-त्तंमि सुद्धा, अदिट्ठे ताव गवेसेंतेहिं जं दिट्ठं तं सव्वं विवित्तंमि छड्डियं, इयरंमि अदिड्डंमि तत्थत्थेवि सुद्धा—सज्झायं करे-ताणवि न पच्छित्तं, एत्थ एयं पसंगओ भणियंति गाथार्थः ॥ १३४८ ॥ जुगहेत्ति गयं, इयाणिं सारीरेत्ति दारं, तत्थ—सारीरंपिय दुविहं माणुस तेरिच्छियं समासेणं । तेरिच्छं तत्थ तिहा जलथलखहजं चउद्धा व ॥ १३४९ ॥

व्याख्या—सारीरमवि असज्झाइयं दुविहं—माणुससरीररुहिरादि तेरिच्छं असज्झाइयं च । एत्थ माणुसं ताव चिद्धउ, तेरिच्छं ताव भणामि, तं तिविहं—मच्छादियाण जलजं गवाइयाण थलजं मयूराइयाण खहयरं । एएसिं एक्केकं दवाइयं चउविहं, एक्केकस्स वा दवादिओ इमो चउद्धा परिहारोत्ति गाथार्थः ॥ १३४९ ॥

पंचिंदियाण दव्वे खेत्ते सट्ठिहत्थ पुग्गलाइन्नं । तिकुरत्थ महंतेगा नगरेवाहिं तु गामस्स ॥ १३५० ॥

१ स्वाध्यायो न शुष्यति, यदि तैस्त्यक्त शुद्धा, अथ न त्यजन्ति तदाऽन्यां वसतिं मार्गयन्ति, अनान्या वसतिर्न लभ्यते तदा वृषभा अल्पसागारिके त्यजन्ति, एषोऽभिन्ने विधि, अथ भिन्न वक्कादिभि समन्तात् विकीर्णं इष्टे विविके शुद्धा अष्टे तावत् गवेपयद्वियं दृष्ट तत् सर्वं परिष्ठापित, इतरस्मिन्—अष्टे पयस्सेऽपि शुद्धा—स्वाध्याय कुर्वतामपि न प्रायश्चित्त, अत्रैतत् प्रसङ्गतो भणित । शुद्धइ इति गत, इदानीं शारीरमिति द्वार तत्र—शारीरमपि अस्वाध्यायिक द्विविध—मानुषशरीररुधिरादि तैश्चमस्वाध्याय च, अत्र मानुष्य तावत्तत्तु तैश्च तावद्गणामि—तन्निविध—मत्स्यादीना जलज गवादीना स्थलज मयूरादीनां खजरज, एतेषामेकैकं द्रव्यादिक चतुर्विध, एकैकस्य वा द्रव्यादिकोऽयं चतुर्धा परिहार इति ।

आवश्यकहारिभट्टीया

व्याख्या—'पंचिदियाण रुहिराइदधं असज्झाइयं, खेत्तओ सट्ठिहत्थअभंतरे असज्झाइयं, परओ न भवइ, अहवा खेत्तओ पोगगलादिणं—पोगगलं मंसं तेण सधं आकिणं—व्यासं, तस्सिमो परिहारो—तिहिं कुरत्थाहिं अंतरियं सुज्झइ, आरओ न सुज्झइ, अणंतरं दूरट्ठियं न सुज्झइ । महंतरत्था—रायमग्गो जेण राया वलसमग्गो गच्छइ देवजाणरहो वा विविहा य आसवाहणा गच्छंति, सेसा कुरत्था, एसा नगरे विही, गामस्स नियमा वाहिं, एत्थ गामो अविस्सुज्जेणमनयदरिसणेण सीमापज्जंतो, परगामे सीमाए सुज्झइत्ति गाथार्थः ॥ १३५० ॥

काले तिपोरसिऽट्ठ व भावे सुत्तं तु नंदिमाईयं । सोणिय मंसं चम्मं अट्ठी चिय हंति चत्तारि ॥ १३५१ ॥

व्याख्या—तिरियमसज्झायं संभवकालाओ जाव तइया पोरुसी ताव असज्झाइयं परओ सुज्झइ, अहवा अट्ठ जामा असज्झाइयंति—ते जत्थाघायणट्ठाणं तत्थ भवति । भावओ पुण परिहरंति सुत्तं, तं च नंदिमणुओगदारं तंदुल-

१ पञ्चेन्द्रियाणां रुहिरादिद्रव्य अस्वाध्यायिक, क्षेत्रत पट्टिहस्ताभ्यन्तरेऽस्वाध्यायिक, परतो न भवति, अथवा क्षेत्रतः पुद्गलाकीर्णं—पुद्गल—मांस तेन सर्वमाकीर्णं, तस्याय परिहार—तिरुभि कुरध्याभिरन्तरित शुष्यति, आरात् न शुष्यति, अनन्तर दूरस्थितेऽपि न शुष्यति, महद्द्रव्या—राजमार्गं येन राजा बलसमग्रो गच्छति देवयानरथो वा विविधान्यत्राहणानि गच्छन्ति, शेषा कुरध्या, एष नगरे विधि, ग्रामात् नियमतो वहि, अत्र ग्रामोऽविशुद्धनैगमनयदर्शनेन सीमापर्यन्त, परग्रामे सीमनि शुष्यति । तैश्चमन्वाध्यायिक समग्रकालात् यावच्छृतीया पौरुषी तावदस्वाध्यायिक परत शुष्यति, अथवा अष्ट जामात् अस्वाध्यायिकमिति—ते यत्राघातन्यान् तत्र भवन्ति, भावत पुन परिहरन्ति सूय, तच्च नन्दी अनुयोगद्वाराणि तन्दुल-

वेयालियं चंदगविज्जयं पोरुसिमंडलमादी, अहवा असज्झायं चउविहं इमं—मंसं सोणियं चम्मं अट्ठि यत्ति गाथार्थः ॥ १३५१ ॥ मंसासिणा उक्खित्ते मंसे इमा विही—

अंतो वहिं च धोअं सट्ठीहत्थाउ पोरिसी निन्नि । महकाएँ अहोरत्तं रद्धे वुह्णे अ सुद्धं तु ॥ १३५२ ॥

व्याख्यानगाथा—

बहिधोयरद्धपके अंतो धोए उ अवयवा हंति । महकाय विरालाई अविभिन्ने केइ इच्छंति ॥ १३५३ ॥

इमीणं वक्खाणं—साहु वमहीओ सट्ठीहत्थाणं अंतो वहिं च धोअन्ति भंगदर्शनमेतत्, अंतोधोयं अंतो पक्कं, अंतोधोयं वहिपक्कं वाहिं धोयं अंतो पक्कं, अंतगगहणाउ पढमवित्तिआ भंगा वहीगगहणाउ तत्तिओ भंगो, एएसु तिसुवि असज्झाइयं, जंमि पएसे धोयं आणेत्तु वा रद्धं मो पएसो सट्ठिहत्थेहिं परिहरियवो, कालओ तिन्नि पोरुसिओ । तथा द्वितीयगाथायां पूर्वार्द्धेन यदुक्तं 'बहिधोयरद्धपके' एम चउत्तभंगो, एरिसं जइ सट्ठीए हत्थाणं अब्भंतरे आणीयं तहावि तं असज्झाइयं न भवइ, पढमवित्तिभंगेसु

१ धैचारिक चन्द्रावेष्टक पौरुषीमण्डलादि, अथवा अस्वाध्यायिक चतुर्विधमिद—मांस शोणित चर्म अस्थि चेति । सामाशिनोत्तिष्ठे मांसेऽयं विधि, अनयोर्ध्यायान—साधु वसते पट्टिहस्तानामन्तर्बहिश्च धीतमिति, अन्तर्धात अन्त पक्क अन्तर्धात वहि पक्क वहिर्धातमन्त पक्क, अन्तर्ग्रहणात् प्रथमद्वितीयो भङ्गो गृहीतो वहिर्ग्रहणात् तृतीयो भङ्गः । एतेषु गिर्यस्वध्यायिक, यस्मिन् प्रदेशे धीत आनीय वा राद्ध स प्रदेश पट्टिहस्ताभ्यन्तरे परिहर्तव्य, कालतस्मिन् पौरुषी, वहिर्धोतपक्क, एष चतुर्थो भङ्गः, इदं यदि पट्टिहस्तोऽन्तरमानीत तथाऽपि तदस्वाध्यायिक न भवति, प्रथमद्वितीयभङ्गः—

अंतो धोविन्नु तीए रद्धे वा तंमि ठाणे अवयवा पडंति तेण असज्झाइयं, तइयभंगे वहिं धोविन्नु अंतो पणीए मंसमेव असज्झाइयति, त च उक्खित्तमंसं आइणपोगगलं न भवइ, जं कालसाणादीहिं अणिवारियविप्पइन्नं निज्जइ तं आइन्न-पोगगलं भाणियधं । 'महाकाए'त्ति, अस्या व्याख्या—जो पंचिदिओ जत्थ हओ तं आघायठाणं वज्जेयधं, खेत्तओ सट्ठिहत्था, कालओ अहोरत्तं, एत्थ अहोरत्तछेओ सूरुदण, रद्धं पक्कं वा मंसं असज्झाइयं न हवइ, जत्थ य धोयं तेण पएसेण महंतो उदगवाहो वूहो तं तिपोरिसिकाले अपुत्तेवि सुद्धं, आघायणं न सुज्झइ, 'महाकाए'त्ति अस्य व्याख्या—महाकाएत्ति पच्छज्जं, मूसगादि महाकाओ सोऽवि विरालाडणा आहओ, जदि तं अभिन्नं चैव गलिउं धेत्तुं वा सट्ठीए हत्थाणं वाहिं गच्छइ तं केइ आयरिया असज्झाइयं नेच्छंति । गाथायां तु यदुक्तं केइ इच्छंति, तत्र स्वाध्यायोऽभिसंवध्यते, धेरपक्खो पुण असज्झाइयं चैवत्ति गाथार्थः ॥ १३५३ ॥ अस्यैवार्थस्य प्रकटनार्थमाह भाष्यकारः—

१ योरन्त प्रक्षाल्य तत्र राद्धे वा तस्मिन् स्थानेऽवयवा पतन्ति तेनास्वाध्यायिक, तृतीयभंगे वहि प्रक्षाल्यान्तरानीते शीसमेवास्वाध्यायिकमिति, तच्चोत्तिष्ठमास आकीर्णपुद्गल न भवति, यत् कालादिभिरतिरारित विप्रकीर्णं नीयते तत् आकीर्णपुद्गल भणितव्य । महाकाय इति, य पञ्चेन्द्रियो यत्र हतस्तत् आघातस्थानं वर्जयितव्य, क्षेत्रत पट्टिहस्तस्य कालतोऽहोरात्र, अत्राहोरात्रच्छेदः सूर्योदयेन, राद्ध पक्क वा मांस अस्वाध्यायिक न भवति, यत्र च धीत तेन प्रदेशेन महान् वदकप्रवाहो व्युत्सर्हि त्रिपौरुषीकालेऽप्येऽपि शुद्ध, आघातन न शुष्यति, महाकाय इत्यस्य व्याख्या—महाकाय इति पशुभ्यः, मृगकदिर्महाकाय सोऽपि मार्जारदिनाऽऽहृत यदि तमभिसमेव गृहीत्वा गिलित्वा वा पट्टिहस्तस्यो वहिर्गच्छति तत् केचिदाचार्यो अस्वाध्यायिक नेच्छन्ति । केचिदिच्छन्ति स्वविरपक्ष पुनरस्वाध्यायिकमेवेति ।

आवश्यकहारिभद्रीया

सूसाह महाकायं मज्जाराहयाघयण केई । अविभिन्ने गिणहेउं पढंति एगे जइऽपलोओ ॥ २१८ ॥ (भा०) ॥
गतायैवेयं ॥ 'तिरियमसज्झाइयाहियागार एव इमं भन्नइ—

अंतो वहिं च भिन्नं अंडग विंदू तहा विआया य । रायपह वूढ सुद्धे परवयणे साणमादीणं ॥ १३५४ ॥ दारं ॥
व्याख्या त्वस्या भाष्यकार एव प्रतिपदं करिष्यति । लाघवार्थं त्विह न व्याख्यायते 'अंतो वहिं च भिन्नं अंडग विंदू'ति अस्य गाथाशकलस्य व्याख्या—

अंडगमुज्झियकप्पे न य भूमि खणंति इहरहा तिन्नि । असज्झाइयपमाणं मच्छिद्यपाओ जहि न वुद्धे ॥ २१९ ॥ (भा०)
साहुवसहीए सट्टीए हत्थाणंतो भिन्ने अंडए असज्झाइयं वहिभिन्ने न भवइ । अहवा साहुस्स वसहिए अंतो वहिं च अंडयं भिन्नंति वा उज्झियंति वा एगट्ठं, तं च कप्पे वा उज्झियं भूमीए वा, जइ कप्पे तो कप्पं सट्टीए हत्थाणं वाहिं नीणेऊण धोवंति तओ सुद्धं, अह भूमीए भिन्नं तो भूमी खणेउं ण छड्डिज्जइ, न शुध्यतीत्यर्थः । 'इयरह'ति तत्त्वत्ये सट्टिहत्था तिन्नि य पोरुसीओ परिहरिज्जइ, 'असज्झाइयस्स पमाणं'ति, किं विंदुपरिमाणमेत्तेण हीणेण अहिययेरेण वा असज्झाओ भवइ ?, पुच्छा, उच्यते, मच्छियाए पाओ जहिं निवुद्धइ तं असज्झाइयपमाणं । 'इयाणि वियायत्ति' तत्त्व—

१ तेरश्राम्बाध्यायिकाधिकार पुत्रे भण्यते । साधुवसते पट्टेस्तेभ्योऽत्रो ग्भिन्नेऽण्डेऽस्वाध्यायिक वहिभिन्ने न भवति, अथवा साधोर्मतेरन्नत्रैहि-
वोऽण्ड भिन्नमिति वोज्झित वेकार्यं, तच्च कप्पे वोज्झित भूमौ वा, यदि कप्पे तर्हि कटप पट्टेस्तेभ्यो वहि नीत्वा धोयन्ति तत् शुद्ध, अथ भूमौ भिन्नं तर्हि
भूमि खनित्वा न त्यज्यते । इतरयेति तत्रत्ये पट्टेस्ता तिस्रश्च पौरुष परिह्रियन्ते, अस्वाध्यायिकस्य प्रमाणमिति—किं विन्दुमात्रपरिमाणेन हीनेनाधिकतरेण
वाऽस्वाध्यायो भवति ?, पुच्छा, उच्यते, मक्षिकाया' पादो यत्र न वृद्धे तदस्वाध्यायिकप्रमाण । इदानीं प्रसूतेति, तत्र ।

अजराउ तिन्नि पोरिसि जराउआणं जरे पडे तिन्नि । रायपह विंदु पडिए कप्पइ वूढे पुणऽन्नत्थ ॥ २२० ॥ (भा०)

व्याख्या—जरुं जेसिं न भवति तेसिं पसूयाणं वगुलिमाइयाणं, तासिं पसूडकालाओ आरब्ध तिणिण पोरुसीओ असज्झाओ मुत्तुमहोरत्तं छेदं, आसन्नपसूयाएवि अहोरत्तछेदेण सुज्झइ, गोमादिजराउजाणं पुण जाव जरुं लंबड ताव असज्झाइयं 'जरे पडिए'ति जाहे जरुं पडियं भवइ ताहे ताओ पडणकालाओ आरब्ध तिन्नि पहरा परिहरिज्जंति । 'राय-
पह वूढ सुद्धे'ति अस्या व्याख्या—'रायपह विंदु' पच्छद्धं साहुवसही आसण्णेण गच्छमाणस्स तिरियस्स जदि रुहिरविंदु गलिया ते जइ रायपहंतरिया तो सुद्धा, अह रायपहे चेव विंदू पडिओ तहावि सज्झाओ कप्पत्तित्ति काउं, अह अण्णपहे अण्णत्थ वा पडियं तो जइ उदगवुद्धवाहेण हियं तो सुद्धो, 'पुणो'ति विशेषार्थप्रतिपादकः, पलीवणणेण वा दहे सुज्झ-
इत्ति गाथार्थः ॥ २२० ॥ मूल गाथायां 'परवयणं साणमादीणि'ति परोत्ति चोयगो तस्स वयणं जइ साणो पोग्गलं समु-
द्विसित्ता जाव साहुवसहीसमीवे चिट्ठइ ताव असज्झाइयं, आदिसद्दाओ मंजारादी । आचार्य आह—

१ जरायुर्पानं भवति तेषां प्रसूतानां वल्लुग्यादीनां, तासां प्रसूति कालात् आरभ्य तिस्र पौरुषीरस्वाध्याय, मुक्त्वाऽहोरात्रछेद—आसन्नप्रसूतानामपि अहो-
रात्रछेदेन शुध्यति, गवादीनां जरायुजानां पुनर्यावत् जरायुर्लभ्यते तावदस्वाध्यायिक जरायो पतिते इति यदा जरायु पतितो भवति तदा तस्मात् पतनकालात्
आरभ्य त्रय प्रहरा परिह्रियन्ते । राजपथव्यूढे शुद्धमिति राजपथे विन्दव । पश्चार्थः । साधुवसतेरासन्नेन गच्छतस्तिरश्चो यदि रुधिरविन्द्वो गलितास्ते यदि
राजपथान्तरितास्माहं शुद्धा अथ राजपथ एव विन्दु पतित तथापि स्वाध्याय कल्पते इति कृत्वा, अथान्यपथेऽप्यत्र वा पतित तर्हि यद्युदकवेगेन व्यूढ तर्हि शुद्ध,
प्रदीपनकेन वा दग्धे शुध्यतीति । पर इति नोदक तस्य वचनं यदि आ पुद्गल मुक्त्वा यावत् साधुवसतिसमीपे तिष्ठति तावदस्वाध्यायिक, आदिशब्दात् मार्जारादयः ।

जइ फुसइ तहिं तुंडं अहवा लिच्छारिएण संचिक्खे ।

इहरा न होइ चोयग ! वंतं वा परिणयं जम्हा ॥ २२१ ॥ (भा०)

व्याख्या—साणो भोत्तुं मंसं लिच्छारिएण मुहेण वसहिआसण्णेण गच्छंतो तस्स जइ तोंडं रुहिरेण लिच्छं खोडादिसु
फुसति तो असज्झाइयं, अहवा लेच्छारियंतुंडो वसहिआसन्ने चिट्ठइ तहावि असज्झाइयं, 'इयरह'ति आहारिएण चोयग !
असज्झाइयं ण भवति, जम्हा तं आहारियं वंतं अवंतं वा आहारपरिणामेण परिणयं, आहारपरिणयं च असज्झाइयं
न भवइ, अण्णपरिणामओ, मुत्तपुरीसादिवत्ति गाथार्थः ॥ २२१ ॥ तेरिच्छसारीरय गयं, इयाणि माणुससरीर, तत्त्व—

माणुस्सयं चउद्धा अट्ठिं मुत्तूण सयमहोरत्तं । परिआवन्नचिवन्ने सेसे तियसत्त अट्ठेव ॥ १३५५ ॥

व्याख्या—तं माणुस्ससरीर असज्झाइयं चउविहं चंमं मंसं रुहिरं अट्ठियं च, (तत्त्व अट्ठियं) मोत्तुं सेसस्स तिचिहस्स
इमो परिहारो—खेत्तओ हत्थसयं, कालओ अहोरत्तं, जं पुण सरीराओ चेव वणादिसु आगच्छइ परियावण्णं चिवण्णं वा

१ आ शुक्त्वा मांसं लिप्ते मुपेन वसत्यासन्नेन गच्छन् (स्वात्), तस्य मुक्त्वा यदि रुधिरेण लिप्तं स्त्रग्मकोणादिसु दृष्टमिति तदाऽस्वाध्यायिक, अथवा
लिप्तमुप्यो वसत्यासन्ने तिष्ठति तथापि अस्वाध्याय, इतरयेति आहारितेन चोदक ! अस्वाध्यायिक न भवति, यस्मात् तदाहारितं वान्तमवान्तं वाऽऽहारपरि-
णामेन परिणत, आहारपरिणामपरिणतं चास्वाध्यायिक न भवति, अन्यपरिणामात्, मूत्रपुरीषादिवत् । तेरश्च सारीरं गत, इदानीं माणुससरीर, तत्र—तत्र
माणुससरीरमस्वाध्यायिकं चतुर्विधं—चर्मं मांसं रुधिरं अस्थि च, तत्रास्थि मुक्त्वा शेषस्य त्रिविधस्याय परिहार—क्षेत्रतो हस्ततः फालतोऽहोरात्र, यत् पुन
सरीरादेन व्रणादिवागच्छति पर्यापनं विवर्णं वा

आवश्यकहरिभद्रीया

‘तं असज्जाइयं न होति, परियावण्णं-जहा रुहरिं चेव पूयपरिणामेणं ठियं, विवण्णं खडरककसमाणं रसिगाइयं, सेसं असज्जाइयं हवड । अहवा सेसं अगारीउ संभवति तिणिण दिणा, वियाए वा जो सावो सो सत्त वा अट्ठ वा दिणे असज्जाओ भवतित्ति । पुरुसपसूयाए सत्त, जेण सुकुक्कडा तेण तस्स सत्त, जं पुण इत्थीए अट्ठ एत्थ उच्यते ॥ १३५५ ॥

रत्तुकुक्कडा उ इत्थी अट्ठ दिणा तेण सत्त सुक्कहिए । तिन्नि दिणाण परेणं अणोजगं तं महोरत्तं ॥ १३५६ ॥

व्याख्या—निसेगकाले रत्तुकडयाए इत्थि पसवइ, तेण तस्स अट्ठ दिणा परिहरणिज्जा, सुक्काहियत्तणओ पुरुसं पसवइ तेण तस्स सत्त दिणा । जं पुण इत्थीए तिण्हं रिउदिणाणं परओ भवइ तं सरोगजोणित्थीए अणोजगं तं महोरत्तं परओ भण्णइ, तस्सुस्सगं काउं सज्जायं करेति । एस रुहरे विहित्ति गाथार्थः ॥ १३५६ ॥ जं पुवुत्तं ‘अट्ठिं मोत्तूणं’ति तस्सेदानीं विही भण्णइ—

दंते दिट्ठि विगिंचण सेसट्ठी वारसेव वासाइ । झामिय वूढे सीआण पाणरुहे य मायहरे ॥ १३५७ ॥

व्याख्या—जइ दंतो पडिओ सो पयत्तओ गवेसियवो, जइ दिट्ठो तो हत्थसया उपरि विगिंचिज्जइ, अह न दिट्ठो

१ तत् अन्वाध्यायिक न भवति, पर्यापन्न यथा रुहरि पूयपरिणामेन स्थित, विवर्णं खडिरककसमाणं रसिकादिक, शेषमन्वाध्यायिक भवति, अथवा शेष-मगारिणीतं संभवति त्रीन् दिवसान् प्रसूताया वा य धाव स सप्ताष्टौ वा दिनान् अन्वाध्यायिक (करोतीति) । पुरुषे प्रसूते सप्त, येन शुक्रोत्कटा तेन तस्य सप्त, यत् पुन स्त्रिया अष्ट, अत्रोच्यते—निपेक्काले रत्तोकटताया स्त्रि प्रसूते, तेन तस्या अष्टौ दिना परिह्रियन्ते, शुक्राधिकत्वात् पुरुष प्रसूते तेन तस्य सप्त दिना । यत् पुनः स्त्रियास्त्रिभ्य ऋतुदिनेभ्य परतो भवति तत् सरोगयोनिकाया स्त्रिया अष्टतुक् तत् अहोरात्र परतो भण्यते तस्योत्तमं कृत्वा स्वाध्याय कुर्वन्ति, एष रुहरे विधिरिति । यत्पूर्वमुक्तं ‘अस्य मुक्त्वे’ति तस्सेदानीं विधि—यदि दन्तः पतित स प्रयत्नेन गवेयणीयो यदि दृष्टस्ति हस्तशतात् उपरि त्यज्यते, अथ न दृष्ट-तो उग्राडकाउस्सगं काउं सज्जायं करेति । सेसट्ठिएसु जीवमुक्कदिणाऽऽरब्ध उ हत्थसतम्भंतरठिएसु वारसवरिसे असज्जाइयं, गाथापूर्वाद्धं, पश्चाद्धं तु भाष्यकार एव व्याख्या कुर्वन्नाह,—

सीयाणे जं दिट्ठं तं तं मुत्तूणसनाहनिहयाणि । आडंवरे य रुहे माइसु हिट्ठट्ठिया वारे ॥ २२२ ॥ (भा०) ॥

व्याख्या—‘सीयाणे’ति सुसाणे जाणिऽट्ठियाणि दट्ठाणि उदगवाहेण वूढाणि न ताणि अट्ठियाणि असज्जाइयं करेति, जाणि पुण तत्थ अण्णत्थ वा अणाहकडेवराणि परिट्ठवियाणि सणाहाणि वा इंधणादिअभावे ‘निहय’ति निक्खित्ताणि ते असज्जाइयं करेति । पाणत्ति मायंगा, तेसि आडंवरो जक्खो हिरिमेक्कोऽवि भण्णइ, तस्स हेट्ठा सज्जोमयट्ठीणि ठवि-ज्जंति, एवं रुद्धरे मादिधरे य, ते कालओ वारस वरिसा, खेत्तओ हत्थसयं परिहरणिज्जा इति गाथार्थः ॥ २२२ ॥

आवासियं च वूढं सेसे दिट्ठमि मग्गण विवेगो । सारीरगाम वाडग साहीइ न नीणियं जाव ॥ १३५८ ॥

एताए पुवद्धस्स इमा विभासा—

असिचोमाघयणेरुं वारस अचिसोहियंमि न करेति । झामिय वूढे कीरइ आवासिय सोहिए चेव ॥ १३५९ ॥

१ स्रोदोद्घाटकायोत्सर्गं कृत्वा स्वाध्याय कुर्वन्ति । शेषास्थिषु जीवमोचनदिनादारभ्य तु हस्तशताभ्यन्तरस्थितेषु द्वादश वर्षाण्यन्वाध्यायिक, सीयाण-मिति इमशाने नान्यस्थीनि दग्धानि उदकवाहेन ब्यूढानि न तान्यस्थीनि अन्वाध्यायिक कुर्वन्ति, यानि पुनस्तत्रान्यत्र वाऽनायकलेवराणि परिष्ठापितानि सनायानि वा इन्धनाद्यभावे निक्षिप्तानि तान्यन्वाध्यायिक कुर्वन्ति । पाणा इति मातङ्गाश्लेषामाठम्भरो यक्षो ह्रीमैकोऽपि भण्यते, तस्याधस्तात् सद्यो मृतास्थीनि स्थाप्यन्ते, एव रुद्धगृहे मानृगृहे च, तानि कालतो द्वादश वर्षाणि, क्षेत्रतो हस्तशत परिहरणीयानि । एतस्या पूर्वाधेय्ये विभाषा ।

अस्य गाथाद्वयस्य व्याख्या—‘जं सीयाण जत्थ वा असिचोमे मताणि वट्ठाणि छड्डियाणि, ‘आघातणं’ति जत्थ वा महा-संगामे मया बहू, एएसु ठाणेषु अचिसोहिएसु कालओ वारस वरिसे, खेत्तओ हत्थसयं परिहरंति, सज्जायं न करंती-त्यर्थः । अह एए ठाणा दवग्गिमाडणा दट्ठा उदगवाहो वा तेणंतेण वूढो गामनगरेण वा आवासंतेण अण्णो धरट्ठाणा सोहिया, सेसपि जं गिहीहिं न सोहियं, पच्छा तत्थ साहू ठिया अण्णो वसही समंतेण मग्गिन्ता जं दिट्ठं तं विगिंचित्ता अदिट्ठे वा तिणिण दिणा उग्राडणकाउस्सगं करेत्ता असदभावा सज्जायं करेति । ‘सारीरगाम’ पच्छद्धं, इमा विभासा सरीरेत्ति मयस्स सरीरयं जाव डहरगामे ण निप्फिडियं ताव सज्जायं ण करेति, अह नगरे महंते वा गामे तत्थ वाड-गसाहीउ जाव न निप्फेडियं ताव सज्जायं परिहरंति, मा लोगो निहुक्खत्ति भणेज्जा ॥ तथा चाह भाष्यकारः—
डहरगाममए चान करेति जाव ण नीणियं होइ । पुरगामे व महंते वाडगसाही परिहरंती ॥ २२३ ॥ (भा०) ॥

१ यत् इमशान यत्र वाऽशिवावमयोर्भूतकानि बहूनि त्यक्तानि, आघातनमिति यत्र वा महासङ्ग्रामे मृतानि बहूनि, एतेषु स्थानेष्वविशोधितेषु कालतो द्वादश वर्षाणि क्षेत्रतो हस्तशत परिहरन्ति—स्वाध्याय न कुर्वन्तीत्यर्थः । अथैतानि स्थानानि द्वाभ्यादिना दग्धानि उदकवाहो वा तेनाध्वना ब्यूढ ग्राम-नगरेण वाऽऽवसताऽऽमनो गृहस्थानानि शोधितानि शेषमपि यद्गृहस्थैर्न शोधित पश्चात् तत्र साधव स्थिता, आत्मनो वसति समन्तात् मार्गयन्तो यदृष्टं तत् त्यक्त्वाऽष्टे वा त्रीन् दिवसान् उद्घाटनकायोत्सर्गं कृत्वाऽऽठभावा स्वाध्याय कुर्वन्ति । शारीरग्राम पश्चार्ध, इय विभाषा—शरीरमिति मृतस्य शरीर यावच्छ-बुग्रामे न निष्काशित तावत् स्वाध्याय न कुर्वन्ति, अथ नगरे महति वा ग्रामे तत्र वाटकात् शाखाया वा यावन्न निष्काशित तावत् स्वाध्याय परिहरन्ति, मा कोको निर्दुं छा इति भणेत ।

भावश्यकहारिभद्रीया

उक्तार्थं, चोदक आह—साधुवसहिसमीवेण मयसरीरस्स निज्जमाणस्स जइ पु'फवत्थादि पडइ असज्झाइयं, आचार्य आह—

निज्जंतं मुत्तूणं परवयणे पुप्फमाहपडिसेहो । जम्हा चउप्पगारं सारीरमओ न वज्जंति ॥ १३६० ॥

व्याख्या—मयसरीर उभओ वसहीए हत्थसतवभंतरं जाव निज्ज ताव तं असज्झाइयं, सेसा परवयणभणिया पुप्फाई पडिसेहियवा—अमज्झाइयं न भवति, जम्हा सारीरमसज्झाइयं चउविहं—सोणियं मंसं चम्मं अट्ठियं च तओ तेसु सज्झाओ न वज्जणिज्जो इति गाथार्थः ॥ १३६० ॥

एसो उ असज्झाओ तव्वज्जिउडझाउ तत्थिमा मेरा । कालपडिलेहणाए गंडगमरुएहिं दिट्ठंतो ॥ १३६१ ॥

व्याख्या—एसो संजमघाताइओ पंचविहो असज्झाओ भणिओ, तेहिं चेव पंचहिं वज्जिओ सज्झाओ भवति, 'तत्थ'त्ति तंमि सज्झायकाले 'इमा' वक्ष्यमाणा 'मेर'त्ति सामाचारी—पडिक्कमित्तु जाव वेला न भवति ताव कालपडिलेहणाए कयाए

१ साधुवसते समीपे मृतकशरीरस्य नीयमानस्य यदि पुष्पवत्त्वादि पतेत् अम्बाध्यायिक, मृतकशरीर वसतेरभयत' हस्तशताभ्यन्तरं यावन्नीयते तावत्तदम्बाध्यायिक, शेषा परवचनभणितु पु'पाद्य प्रतिपेद्व्या—अम्बाध्यायिक न भवति, यस्मात् शरीरमम्बाध्यायिक चतुर्विध—शोणित मांसं चर्मं अरिष्ठं च, तत्तलेषु स्वाध्यायो न वज्जनीय ॥ एतत् समयमघातादिक पञ्चविधमम्बाध्यायिक भणित, तैरेव पञ्चभिर्वज्जितं म्बाध्यायो भवति, तत्रेति तस्मिन् म्बाध्यायकाले इयं—वक्ष्यमाणा मेरेति—समाचारी प्रतिक्रम्य यावद्वेला न भवति तावत् कालप्रतिलेखनाया कृताया

गृहणकाले पत्ते गंडगदिट्ठंतो भविस्सइ, गहिए सुद्धे काले पट्टवणवेलाए मरुयगदिट्ठंतो भविस्सतित्ति गाथार्थः ॥ १३६१ ॥
स्यादुद्धिः—किमर्थं कालग्रहणम् १, अत्रोच्यते—

पंचविहअसज्झायस्स जाणणट्ठाय पेहए कालं । चरिमा चउभागवसेसियाइ भूमिं तओ पेहे ॥ १३६२ ॥

व्याख्या—पंचविधः संयमघातादिकोऽस्वाध्यायः तत्परिज्ञानार्थं प्रेक्षते (कालं) कालवेलां, निरूपयतीत्यर्थः । कालो निरूपणीयः, कालनिरूपणमन्तरेण न जायते पञ्चविधसंयमघातादिकं । जइ अग्घेत्तुं करेंति ता चउलहुगा, तम्हा कालपडिलेहणाए इमा सामाचारी—दिवसचरिमपोरिसीए चउभागवसेसाए कालग्रहणभूमिओ ततो पडिलेहियवा, अहवा तओ उच्चारपासवणकालभूमीयत्ति गाथार्थः ॥ १३६२ ॥

अहियासियाइ अंतो आसन्ने चेव मज्झि दूरे य । तिन्नेव अणहियासी अंतो छ छच्च बाहिरओ ॥ १३६३ ॥

व्याख्या—'अंतो'त्ति निवेसणस्स तिन्नि—उच्चारअहियासियथंडिले आसण्णे मज्झे दूरे य पडिलेहेइ. अणहियासिया—थंडिलेवि अंतो एवं चेव तिण्णि पडिलेहेति, एवं अंतो थंडिल्ला छ, बाहिं पि निवेसणस्स एवं चेव छ भवंति, एत्थ अहियासिया दूरयरे अणहियासिया आसन्नयरे कायवा ॥ १३६३ ॥

१ ग्रहणकाले प्राप्ते गण्डवट्टान्तो भविष्यति, गृहीते शुद्धे च काले प्रस्थापनवेलाया मरुकट्टान्तो भविष्यतीति । यद्यगृहीता कुर्वन्ति तर्हि चतुर्लघुक, तस्मात् कालप्रतिलेखनायामिय सामाचारी—दिवसचरमपोरुण्या चउभागवसेसाया कालग्रहणभूमयत्तिन्न प्रतिलेखितव्या, अथवा तिस्र—उच्चारप्रव्रणकालभूमय । अन्तरिति—निवेशनस्य त्रीणि उच्चारस्याध्यासितस्थण्डिलानि आसन्ने मध्ये दूरे च प्रतिलेखयति, अतध्यासितस्थण्डिलान्यपि अन्तरेवमेव त्रीणि प्रतिलेखयन्ति, एतन्त स्थण्डिलानि पट्ट, त्रिरपि निवेशनादेवमेव पट्ट भवन्ति, अत्राध्यामितानि दूरतरे अनध्यासितानि आसन्नतरे कर्त्तव्यानि ।

एमेव य पासवणे वारस चउवीसत्ति तु पेहेत्ता । कालस्स य तिन्नि भवे अह सूरु अत्थमुवयाइ ॥ १३६४ ॥

व्याख्या—पासवणे एण्णेव कमेणं वारस एवं चउवीसं अतुरियमसंभंतं उवउत्तो पडिलेहेत्ता पच्छा तिन्नि कालग्रहणथंडिले पडिलेहेति । जहण्णेणं हत्थंतरिए, 'अह'त्ति अनंतरं थंडिलपडिलेहाजोगाणंतरमेव सूरु अत्थमेति, ततो आवस्सगं करेइ ॥ १३६४ ॥ तस्मिं विही—

अह पुण निव्वाघाओ आवासं तो करंति सव्वेऽवि । सट्ठाइकहणवाघाययाइ पच्छा गुरु ठंति ॥ १३६५ ॥

व्याख्या—अथेत्यानन्तर्ये सूरथमणार्णंतरमेव आवस्सयं करेंति, पुनर्विशेषणे, दुविहमावस्सगकरणं विसेसेइ—निवाघायं वाघाइमं च, जदि निवाघायं ततो सबे गुरुसहिया आवस्सयं करेंति, अह गुरु सट्ठेसु धम्मं कहेंति तो आवस्सगस्स साहूहिं सह करणिज्जस्स वाघाओ भवति, जंमि वा काले तं करणिज्जं तं हासैतस्स वाघाओ भज्जइ, तओ गुरु निसिज्जहरो य पच्छा चरित्तितियारजाणणट्ठा काउस्सगं ठाहिंति ॥ १३६५ ॥

१ प्रव्रणयोगेनैव क्रमेण द्वादश, एव चतुर्विंशतिमत्वरितम सभ्रममुपपुक्त प्रतिलिख्य पश्चात् त्रीणि कालग्रहणस्थण्डिलानि प्रतिलेखयन्ति, जघन्येन हन्तान्तरिते, अथेत्यानन्तरं स्थण्डिलप्रतिलेखनायोगानन्तरमेव सूर्यास्तमेति, तत आवश्यकं कुर्वन्ति । तस्यायं विधि—सूर्यास्तमयनानन्तरमेवावश्यकं कुर्वन्ति, द्विविधमावश्यककरण विशेषयति—निर्गोघात व्याघातवच्च, यदि निर्गोघात तत सर्वे गुरुसहिता आवश्यकं कुर्वन्ति, अथ गुरु श्राद्धानां धर्मं कथयति तदाऽऽवश्यकं साधुभि सह करणीयस्य व्याघातो भवति, यस्मिन् वा काले तत् कर्त्तव्यं तद्वासरतो व्याघातो भण्यते, ततो गुरुनिपघाधरश्च पश्चात् चारिणातिचारज्ञानार्थं कायोत्सर्गं स्यात् ।

सेसा उ जहासत्तिं आपुच्छित्ताण ठंति सट्ठाणे । सुत्तत्थकरणहेउं आयरिँ णियंमि देवसियं ॥ १३६६ ॥

व्याख्या—सेसा साहू गुरुं आपुच्छित्ता गुरुणाणस्स मग्गओ आसन्ने दूरे आधाराइणियाए जं जस्स ठाणं तं सठाणं, तत्थ पडिकमंताणं इमा ठवणा । गुरु पच्छा ठायंतो मज्जेण गंतुं सठाणे ठायइ, जे वामओ ते अणंतर सवेण गंतुं सठाणे ठायन्ति, जे दाहिणओ अणंतरसवेण गंतुं ठायंति, तं च अणागयं ठायंति सुत्तत्थसरणहेउं, तत्थ य पुव्वामेव ठायंता करेमि भंते ! सामाइयमिति सुत्तं करंति, पच्छा जाहे गुरु सामाइयं करेत्ता वोसिरामित्ति भणित्ता ठिया उस्सग्गं, ताहे देवसियाइयारं चिंतंति, अन्ने भणंति—जाहे गुरु सामाइयं करंति ताहे पुव्वट्ठियावि तं मामाइयं करंति, सेसं कंठं ॥ १३६६ ॥ जो हुज्ज उ असमत्थो बालो वुट्ठो गिलाण परितंतो । सो विकहाइ विरहिओ अच्छिज्जा निज्जरापेही ॥ १३६७ ॥

व्याख्या—परिस्संतो—पाहुणगादि सोवि सज्झायझाणपरो अच्छति, जाहे गुरु ठंति ताहे तेवि बालादिया ठायंति एएण विहिणा ॥ १३६७ ॥

१ शेषा साधवो गुरमापृच्छय गुरुस्थानस्य पृष्ठत आसने दूरे यथाराजिकतया यस्य यत् स्थानं तत् स्वस्थानं, तत्र प्रतिक्राम्यतामिय स्थापना—गुरु पश्चात् तिष्ठन् मध्येन गत्वा स्वस्थाने निष्ठति, ये वामतलेऽनन्तर सन्त्येन गत्वा स्वस्थाने तिष्ठन्ति, ये दक्षिणतोऽनन्तरापसन्त्येन गत्वा तिष्ठन्ति, तत्र चानागत तिष्ठन्ति सूत्रार्थस्मरणहेतोः, तत्र च पूर्वमेव तिष्ठन्त करोमि भदन्त । सामायिकमिति सूत्रं कर्षयन्ति, पश्चाद्यदा गुरव सामायिकं कृत्वा व्युत्सृजामीति भणित्वा स्थिता उत्तमं तदा वैवांसिकातिचारं चिन्तयन्ति, अन्ये भणन्ति—यदा गुरव सामायिकं कुर्वन्ति तदा पूर्वं स्थिता अपि तत् सामायिकं कुर्वन्ति शेषं कथ्यम् । परिश्रान्तं—प्रादूर्णकादि—सोऽपि स्वाध्यायध्यानपरतिष्ठति, यदा गुरवस्तिष्ठन्ति तदा तेऽपि बालाद्यास्तिष्ठन्ति एनेन विधिना ।

आवासगं तु काउं जिणेवइठं गुरुवएसेणं । तिण्णि थुई पडिलेहा कालस्स इमा विही तत्थ ॥ १३६८ ॥

व्याख्या—जिणेहिं गणहराणं उवइठं ततो परंपरणेण जाव अम्हं गुरुवएसेण आगयं तं काउं आवससयं अण्णे तिण्णि थुतीओ करंति, अहवा एगा एगसिलोगिया, वितिया विसिलोइया ततिया [त] तियसिलोगिया, तेसिं समत्तीए कालपडिलेहणविही कायवा ॥ १३६८ ॥ अच्छउ ताव विही इमो, कालभेओ ताव वुच्चइ

इविहो उ होइ कालो वाघाडम एतरो प नायव्वो । वाघातो घंघसालाएँ घट्टणं सहकहणं वा ॥ १३६९ ॥

व्याख्या—पुव्वद्धं कंठं, पच्छद्धस्स व्याख्या—जा अतिरित्ता वसही कप्पडिगसेविया य सा घंघसाला, ताए अतिंताणं घट्टणपडणाइ वाघायदोसो, सहकहणेण य वेलाइकमणदोसोत्ति । एवमादि ॥ १३६९ ॥

वाघाए तइओ सिं दिज्जइ तस्सेव ते निवेएंति । इयरे पुच्छंति दुवे जोगं कालस्स घेच्छामो ॥ १३७० ॥

व्याख्या—तंमि वाघातिमे दोणि जे कालपडियरगा ते निगच्छंति, तेसिं ततिओ उवज्झायादि दिज्जइ, ते काल-

१ जिनैर्गणधरेभ्य उपदिष्टं तत् परम्परकेण आबद्धस्माकं गुरुपदेशेन आगतं तत् कृत्याऽऽवश्यकं अन्ये तिस्रः स्तुती कुर्वन्ति, अथवा एका एकश्लोकिका द्वितीया द्विश्लोकिका तृतीया त्रिश्लोकिका, तासां समाप्ती कालप्रतिलेखनाविधिः कर्तव्यः । तिष्ठन् तावत् विधिरय, कालभेदस्यावबुध्यते । पूर्वार्धं कथ्यं, पश्चार्धस्य व्याख्या—वासतिरिका वसति कार्पटिकासेविता च सा बद्धशाला तस्यां गच्छतां घटनपतनादिव्याघातदोषं, आबद्धकमनेन च वेलातिक्रमणदोषं हृत्ति, एवमादि । तस्मिन् व्याघातवति द्वौ द्वौ कालप्रतिचारकौ तौ निर्गच्छत, तयोस्तृतीयं वपाध्यायादिर्दीयते, तौ काल-

ग्राहिणो आपुच्छण संदिसावण कालपवेयणं च सवं तस्सेव करंति, एत्थ गंडगदिट्ठतो न भवइ, इयरे उवउत्ता चिट्ठंति, सुद्धे काले तत्थेव उवज्झायस्स पवेएंति । ताहे दंडधरो वाहि कालपडिचरगो चिट्ठइ, इयरे दुयगावि अंतो पविसंति, ताहे उवज्झायस्स समीवे सवे जुगयं पट्टवेंति, पच्छा एगो नीति दंडधरो अतीति, तेण पट्टविए सज्झायं करंति, ॥ १३७० ॥ निवाघाए पच्छद्धं अस्यार्थः—

आपुच्छण किडकम्मे आवासिय पडियरिय वाघाते । इंदिय दिसा य तारा वासमसज्झाइयं चेव ॥ १३७१ ॥

व्याख्या—निवाघाते दोन्नि जणा गुरुं आपुच्छंति कालं घेच्छामो, गुरुणा अणुण्णाया 'कितिकम्मं'ति वंदणं काउं दंडगं घेतुं उवउत्ता आवासियमासज्जं करेन्ता पमज्जन्ता य निगच्छंति, अंतरे य जइ पक्खलंति पडति वा वत्थादि वा विलगति कितिकम्मादि किंचि वितहं करंति ततो कालवाघाओ, इमा काल भूमीपडियरणविही, इंदिएहिं उवउत्ता पडियरति, 'दिस'त्ति जत्थ चउरोवि दिसा दीसंति, उडुंमि जइ तिन्नि तारा दीसंति, जइ पुण न उवउत्ता अणिट्ठो

१ ग्राहिणो आपुच्छासद्विशनकालप्रवेदनानि सर्वं तस्मै एव कुरुत, अत्र गण्डगदष्टान्तो न भवति, इत्यरे उपयुक्तास्तिष्ठन्ति, शुद्धे काले तत्रैवोपाध्यायाय प्रवेदयत, तदा दण्डधरो बहि कालं प्रातेचरन् तिष्ठति, इतरौ द्वावपि अन्तः प्रविशत, तदोपाध्यायस्य समीपे सर्वे युगपत् प्रस्थापयन्ति, पश्चादेको निर्गच्छति दण्डधर आगच्छति, तेन प्रस्थापिते स्वाध्यायं कुर्वन्ति । निर्व्याघाते द्वौ जनौ गुरमापृच्छेते कालं ग्राहीष्याव, गुरुणाऽनुज्ञातो कृतिकर्मंति वन्दनं कृत्वा दण्डकं गृहीत्वोपयुक्तौ आवश्यकीमां शय्यां कुर्वन्ताः प्रमार्जयन्तौ च निर्गच्छत, अन्तरा च यदि प्रसखलत पततो वा वत्सादि वा विलगति कृतिकर्मादि वा किञ्चिद्विषयं कुरतस्तदा कालं व्याघातः, अथ कालभूमिप्रतिचरणविधिः, इन्द्रियेषूपयुक्तौ प्रतिचरत, दिश इति यत्र चतस्रोऽपि दिशो दृश्यन्ते, अतो यत्तिष्ठस्तारका दृश्यन्ते, यदि पुनर्नोपयुक्तौ अनिष्टो

आवश्यकहारिभरीया

वा इंदियविसओ 'दिस'त्ति दिसामोहो दिसाओ वा तारगाओ वा न दीसंति वासं वा पडइ, असज्जाइयं वा जायं तो कालवहोत्ति गाथार्थः ॥ १३७१ ॥ कि च—

जइ पुण गच्छंताणं छीयं जोइं ततो नियत्तंति । निज्वाघाए दोणिण उ अच्छंति दिसा निरिक्खंता ॥ १३७२ ॥
व्याख्या—तेसिं चैव गुरुसमीवा कालभूमी गच्छंताणं अंतरे जइ छीतं जोति वा फुसड तो नियत्तंति । एवमाइकारणेहिं अवाहया ते दोनि निवाघाएण कालभूमी गया, संडासगादिविहीए पमजित्ता निसन्ना उज्जट्टिया वा एक्केको दो दिसाओ निरिक्खंतो अच्छइत्ति गाथार्थः ॥ १३७२ ॥ कि च—तत्थ कालभूमि ए ठिया—

सज्जायमचितंता कणगं दद्वण पडिनियत्तंति । पत्ते य दंडधारी मा वोळं गंडण उवमा ॥ १३७३ ॥

व्याख्या—तत्थ सज्जायं (अ) करंता अछन्ति, कालवेलं च पडियरेइ, जइ गिम्हे तिण्णि सिसिरे पंच वासासु सत्त कणगरंति (पडंति) पेच्छेज्ज तहा विनियत्तंति, अह निवाघाएण पत्ता कालगगहणवेला ताहे जो दंडधारी सो अंतो पविसित्ता भणइ—बहुपडिपुण्णा कालवेला मा वोळं करेह, एत्थ गंडगोवमा पुवभणिया कज्जडन्ति गाथार्थः ॥ १३७३ ॥

१ वेन्द्रियविषयो दिगिति दिग्मोहो दिशो वा तारका वा न दृश्यन्ते वर्षा वा पतति अस्वाभ्यायिक वा जात तर्हि कालवध । तयोरेव गुरुसमीपात् कालभूमि गच्छतोरन्तरा यदि क्षुत् ज्योतिर्वा स्पृशति तदा निवर्त्तते, एवमादिकारणैरव्याहतौ तो द्वौपि निर्व्याघातेन कालभूमिं गतौ सदृशकादिविधिना प्रसृज्य निषण्णौ ऊर्ध्वगन्ति वा एक्केको द्वे दिशे निरीक्षमाणस्तिष्ठति, तत्र कालभूमौ स्थितौ । तत्र स्वाभ्याय कुर्वन्तौ तिष्ठन् कालवेला च प्रतिचरन्त, यदि त्रीण्ये त्रीन् दिशिरे पञ्च वर्षासु सप्त कणकान् पश्येतां पततस्तदा विनिवर्त्तते, अथ निर्व्याघातेन प्राप्ता कालग्रहणवेला तदा यो दण्डधर सोऽन्त प्रविश्य भणति—गहुप्रतिपूर्णा कालवेला मा वोळं कुरेह, अत्र गण्डकोपमा पूर्वभणिता क्रियते ।

आघोसिए बह्णिं सुयंमि सेसेसु निवडए दंडो । अह तं बह्णिं न सुयं दंडिज्जइ गंडओ ताहे ॥ १३७४ ॥

व्याख्या—जहा लोए गामादिदंडगेण आघोसिए बह्णिं सुए थेवेहिं असुए गामादिठिं अकरंतस्स दंडो भवति, बह्णिं असुए गंडस्स दंडो भवति, तहा इहं पि उवसंहारेयव । ततो दंडधरे निग्गए कालगगही उट्टेइत्ति गाथार्थः ॥ १३७४ ॥ सो य इमेरिमो—

पियधम्मो ददधम्मो संविग्गो चैव वज्जभीरू य । खेअण्णो य अभीरू कालं पडिलेहए साहू ॥ १३७५ ॥

व्याख्या—पियधम्मो ददधम्मो य, एत्थ चउभंगो, तत्थिमो पढमभंगो, निच्चं संसारभउविग्गो संविग्गो, वज्जं—पावं तस्स भीरू—जहा तं न भवति तहा जयइ, एत्थ कालविहीजाणगो खेदण्णो, सत्तवंतो अभीरू । एरिसो साहू कालपडिलेहओ, प्रतिजागरकश्च ग्राहकश्चेति गाथार्थः ॥ १३७५ ॥ ते य तं वेलं पडियरंता इमेरिसं कालं तुलेंति

कालो संज्ञा य तहा दोवि समपंपति जह समं चैव । तह तं तुलेंति कालं चरिमं च दिसं असज्जाए ॥ १३७६ ॥

व्याख्या—संज्ञाए धरंतीए कालगगहणमादत्तं तं कालगगहणं सज्जाए य जं सेसं एते दोवि समं जहा समपंपति तहा तं

१ यथा लोके ग्रामादिदण्डकेनावोपिते बहुभि श्रुते लोकेश्रुते ग्रामादिस्थितिमकुर्वतो दण्डो भवति, बहुभिरश्रुते गण्डकस्य दण्डो भवति तथेहाप्युपमहारयितव्य, ततो दण्डधरे निर्गते कालग्राह्युत्तिष्ठति । स च ईदृश—प्रियधर्मा ददधर्मा च, अत्र चयवरो भङ्गा, तत्राय प्रयमो भङ्गः, नित्य ससार-भयोद्विग्न सविग्न, वज्ज-पाप तस्माद् भीरू—यथा तत्र भवति तथा यतते, अत्र कालविधिज्ञायक खेदज, सत्त्ववानभीरू, ईदृश साधु कालप्रतिचरक, तौ च ता वेगं प्रतिचरन्ती ईदृश काल तोलयत, सन्ध्याया विद्यमानाया कालप्रणमादत्त, तत् कालग्रहण सन्ध्यायाश्च यत् शेष एते द्वे अपि सम यथा समामृतस्तथा ता कालवेलं तुलंति, अहवा तिसु उत्तरादियासु संज्ञाए गिण्हंति 'चरिमं'ति अवराए अवगयसंज्ञाएवि गेण्हंति तहावि न दोसोत्ति गाथार्थः ॥ १३७६ ॥ सो कालगगही वेलं तुलेत्ता कालभूमीओ संदिसावणनिमित्तं गुरुपायमूलं गच्छति । तत्थेमा विही—

आउत्तापुवभणियं अणपुच्छा खलियपडियवाघाओ । भासंत मूढसंकिय इंदियविसए तु अमणुण्णे ॥ १३७७ ॥

व्याख्या—जहा निग्गच्छमाणो आउत्तो निग्गतो तहा पविसंतोवि आउत्तो पविसति, पुवनिग्गओ चैव जइ अणापुच्छाए कालं गेण्हति, पविसंतोवि जइ खलइ पडइ जम्हा एत्थवि कालुव उग्घाओ, अहवा घाउत्ति लेट्टुइंगालादिणा । 'भासंत मूढसंकिय इंदियविसए अमणुण्णे' इत्यादि पच्छज्जं सांन्यासिकमुपरि वक्ष्यमाणं । अहवा इत्थवि इमो अत्थो भाणियवो—वंदणं देंतो अन्नं भासंतो देइ वंदणदुगं उवओगेण उ न ददाति किरियासु वा मूढो आवत्तादीसु वा संका कथा न कयत्ति वंदणं देंतस्स इंदियविसओ वा अमणुण्णमागओ ॥ १३७७ ॥

१ कालवेलं तोलयत, अथवोत्तरादिषु तिसृषु सन्ध्याया गृह्णन्ति चरमामिति अपरस्यामपगतसन्ध्यायामपि गृह्णन्ति, तथापि न दोष इति । स कालगगही वेला तोलयित्वा कालभूमिमदिशननिमित्तं गुरुपादमूले गच्छति, तत्राय विधि यथा निर्गच्छन्नायुक्तो निर्गतस्तथा प्रविशन्नपि आयुक्त प्रविशति, पूर्वनिर्गत एव यथापृच्छत काल गृह्णाति प्रविशन्नपि यदि सरलति पतति यस्मादत्रापि काल इवोद्धान, अगत्या एव इति लेट्टुङ्गारादिना, भापमाणत्वादि, अथवाऽप्राप्ययमर्थो भणितव्य—यन्दनं दन्तं अन्यत् भापमाणो ददाति यन्दनद्विकमुपयोगेन न ददाति क्रियासु वा मूढ आवत्तादीषु वा संका कथा न कृता न कृता वेति यन्दन ददतोऽमोहो वेन्द्रियविषय आगत

आवश्यकद्वारिभद्रीया

निसीहिया नमुकारे काउस्सगगे य पंचमंगलए । किइकम्मं च करिन्ता थीओ कालं तु पडियरइ ॥ १३७८ ॥
 व्याख्या—पविसंतो तिणिण निसीहियाओ करेइ नमोखमासमणाणं च नमुकारं करेइ, इरियावहियाए पंचउस्सासका-
 लियं उस्सगं करेइ, उस्सारिए नमोअरहंताणं पंचमंगलं चेव कहइ, ताहे 'कितिकम्मं'ति धारसावत्तं वंदणं देइ, भणइ
 य-संदिसह पाउसियं कालं गेण्हामो, गुरुवयणं गेण्हहत्ति, एवं जाव कालग्गाही मंदिमावेत्ता आगच्छइ ताव वित्तिओ
 दंडधरो सो कालं पडियरइ, गाथार्थः ॥ १३७८ ॥ पुणो पुबुत्तेण विहिणा निग्गओ कालग्गाही—

धोवावसेसियाए संझाए ठाति उत्तराहुत्तो । चउवीसगदुमपुण्णियपुण्वगमेक्केकि अ दिसाए ॥ १३७९ ॥

व्याख्या—'उत्तराहुत्तो' उत्तरामुखः दंडधारीवि वामपासे ऋजुतिरियदंडधारी पुवाभिमुहो ठाति, कालगहणनिमित्तं
 च अट्टुस्सासकालियं काउस्सगं करेइ, अण्णे पंचुस्सासियं करेइ, उस्सारिते चउवीसत्थयं दुमपुण्णियं सामण्णपुवं च,
 एते तिणिण अक्खलिए अणुपेहेत्ता पच्छा पुवाए एते चेव अणुपेहेति, एवं दक्खिणाए अवराए इति गाथार्थः ॥ १३७९ ॥
 गेण्हंतस्स इमे उवघाया जाणियद्वा—

१ प्रविशन् तिस्रो नैपेधिकी करोति क्षमाश्रमणांश्च नमस्करोति ईर्वापधिक्यां पञ्चोच्छ्वासकालिकमुत्सर्गं करोति, उत्सारिते नमोऽर्हन्त्र्य (कथयित्वा)
 पञ्चमङ्गलमेव कथयति, तदा कृतिकर्मैति द्वादशावर्त्तं वन्दनं ददाति, भणति च—सदिशत प्रादोषिक कालं गृह्णामि, गुरुवचनं गृहाणेति, एव यावत् कालप्राही
 सदिश्यागच्छति तावद्वितीयो दण्डधरः स कालं प्रतिचरति, पुनः पूर्वोक्तेन विधिना निर्गतं कालप्राही । दण्डधार्यपि वामपार्श्वे ऋजुतिर्यगृह्णधारी पूर्वाभि-
 मुखः तिष्ठति, कालग्रहणनिमित्तमष्टोच्छ्वासकालिकं कायोत्सर्गं करोति, अन्ये (भणन्ति)—पञ्चोच्छ्वासिकं करोति, उत्सारिते चतुर्विंशतिसंख्यं दुमपुण्णिकां
 श्रामण्यपूर्वकं च, एतानि त्रीण्यस्वलितान्मनुपेक्ष्य पश्चात् पूर्वस्यामेतान्येवानुपेक्षते एव दक्षिणस्यामपरस्यां । गृह्यते इमे उपघाता ज्ञातव्याः—

विंदू छीए [य] परिणय सगणे वा संकिए भवे तिण्हं । भासंतं मूढ संकिय इंदियविसए य अमणुण्णे ॥ १३८० ॥

व्याख्या—गेण्हंतस्स अंगे जइ उदगविंदू पडेज्जा, अहवा अंगे पासओ वा रुधिरविंदू, अप्पणा परेण वा जदि छीयं,
 अज्झयणं वा करंतस्स जइ अन्नओ भावो परिणओ, अनुपयुक्त इत्यर्थः, 'सगणे'त्ति सगच्छे तिण्हं साह्णं गज्जिए सका,
 एवं विज्जुच्छीयाइसुवि, ॥ १३८० ॥ 'भासंतं' पच्छज्जस्स पूर्वन्यस्तस्य वा विभासा—

मूढो व दिसिज्झयणे भासंतो यावि गिण्हति न सुज्जे । अन्नं च दिसिज्झयणे संकंतोऽनिट्ठविसए वा ॥ १३८१ ॥

व्याख्या—दिसामोहो से जाओ अहवा मूढो दिसं पडुच्च अज्झयणं वा, कहं ?, उच्यते, पढमे उत्तराहुत्तेण ठायवं
 सो पुण पुवहुत्तो ठायति, अज्झयणेसुवि पढमं चतुवीसत्थओ सो पुण मूढत्तणओ दुमपुण्णियं सामण्णपुवं कइति ।
 फुडमेव वंजणाभिलावेण भासंतो वा कइति, बुडुबुडंतो वा गिण्हइ, एवं न सुज्जति, 'संकंतो'त्ति पुवं उत्तराहुत्तेण ठातियवं,
 ततो पुवहुत्तेण ठातवं, सो पुण उत्तराउ अवराहुत्तो ठायति, अज्झयणेसु वि चउवीसत्थयाउ अन्नं चेव खुड्डियायारगादि

१ गृह्यतोऽङ्गे यद्युदकमिन्दु पतेत् अथवाऽङ्गे पार्श्वयोर्वा रुधिरमिन्दु, आत्मना परेण वा यदि क्षुत, अध्ययन वा कर्पंतो यद्यन्यतो भाव
 परिणत, स्वगच्छे त्रयाणां साधूनां गर्जिते शङ्क, एव विबुधुतादिष्वपि, भाषमाण-पश्चार्धस्य विभाषा । दिग्मोहस्तस्य जातोऽथवा मूढो दिश
 प्रतीत्याध्ययन वा, कथं ?, उच्यते, प्रथममुत्तरोन्मुखेन स्थातव्यं स पुनः पूर्वोन्मुखमिति, अध्ययनेष्वपि प्रथमं चतुर्विंशतिसंख्यं स पुनर्मूढत्वात् दुमपु-
 ण्णिकं श्रामण्यपूर्वकं वा कथयति । स्फुटमेव व्यञ्जनाभिलाषेन भाषमाणो वा कथयति, मूढमूढायमानो वा गृह्णाति, एव न शुभ्यति, शङ्कमान इति पूर्व-
 मुत्तरोन्मुखेन स्थातव्यं ततः पूर्वोन्मुखेन स्थातव्यं स पुनरुत्तरस्या अपरोन्मुखमिति, अध्ययनेष्वपि चतुर्विंशतिसंख्यं दण्डधरं ब्रह्मकाचारादि—

अज्झयणं संकमइ, अहवा संकड किं अमुगिए दिसाए ठिओ ण वत्ति, अज्झयणेवि किं कड्डियं णवित्ति । 'इंदिय-
 विसए य अमणुण्णे'त्ति अणिट्ठो पत्तो, जहा सोइदिएण रुइयं वंतरेण वा अट्टइहासं कयं, रूवे विभीसिगादि विकृतरूपं
 दट्ठं, गंधे कलेवरादिगन्धो रसस्तत्रैव स्पर्शोऽग्निज्वालादि, अहवा इट्ठेसु राग गच्छइ, अणिट्ठेसु इंदियविसएसु दोसन्ति
 गाथार्थः ॥ १३८१ ॥ एवमादिउवघायवज्जियं कालं घेतुं कालनिवेयणाए गुरुसमीवं गच्छंतस्स इमं भण्णइ—

जो गच्छंतंमि विही आगच्छंतंमि होइ सो चेव । जं एत्थं णाणत्तं तमहं वोच्छं समासेणं ॥ १३८२ ॥

व्याख्या—एसा भइवाहुकया गाहा-तीसे अतिदेसे कएवि सिद्धसेणस्वमासमणो पुवद्धभणियं अतिदेसं
 वक्खणाणेइ—

निसीहिआ आसज्जं अकरणे खलिय पडिय वाघाए ।

अपमज्जिय भीए वा छीए छिन्ने व कालवहो ॥ १ ॥ (प्र० सिद्ध०) ॥

व्याख्या—जदि णितो आवस्सियं न करेइ, पविसंतो निसीहियं करेइ अहवा करणमिति (आसज्जं अकरणे इति)

१ अध्ययनं सकाम्यति, अथवा शङ्कते किममुकस्यां दिशि स्थितो नवेति, अध्ययनेऽपि किं कृष्टं नवेति, इन्द्रियविषयश्रामनोऽत्र इत्यनेन प्राप्तं यथा
 श्रोत्रेन्द्रियेण रुद्रितं व्यन्तरेण वाऽट्टइहासं कृतं रूपं विभीषिकादि विकृतं रूपं दृष्टं गन्धे कलेवरादिगन्धः । अथवेष्टेपु रागं गच्छति अनिष्टेपि चन्द्रियविषयेषु
 द्वेषमिति । एवमाद्युपघातवर्जितं कालं गृहीत्वा कालनिवेदनाय गुरुसमीपं गच्छत इदं भण्यते । एषा भद्रवाहुकता गाथा एतस्यां अतिदेशे कृतेऽपि सिद्धसेन
 क्षमाश्रमणं पूर्वोर्ध्वमणितं अतिदेशं व्याख्यानयति । यदि निर्गच्छन्तं आवशिर्की न कुर्वन्ति प्रविशन्तो नैपेधिकीं (न) कुर्वन्ति अथवाऽऽश्रय्यमकरणे

आसज्जं न करेइ । कालभूमीउ गुरुसमीवं पट्टवियस्स(पट्टियस्स) जइ अंतरेण साणमज्जारइ छिंदंति, सेसपदा पुवभणिया, एएसु सबेसु कालवधो भवति ॥ १ ॥

गोणाइ कालभूमीइ हुज्ज संसप्पगा व उट्टिज्जा ।

कविहसिअ विज्जुयमी गज्जिय उक्काइ कालवधो ॥ २ ॥ (प्र० सिद्ध०) ॥

व्याख्या—पढमयाए आपुच्छित्ता गुरु कालभूमिं गओ, जइ कालभूमिए गोणं निसन्नं संसप्पगादि वा उट्टि(ट्टि)यादि पेच्छेज्ज तो नियत्तए, जइ कालं पडिलेहंतस्स गिण्हंतस्स वा निवेयणाए वा गच्छंतस्स कविहसियादि, तेहिं कालवधो भवति, कविहसियं नाम आगासे विकृतं मुखं वानरसरिसं हासं करेज्जा । सेसा पया गतार्था इति गाथार्थः ॥ २ ॥ कालग्गाही णिवाघातेण गुरुसमीवमागतो—

इरियावहिया हत्थंतरेऽवि मंगल निवेयणा दारे । सन्वेहि वि पट्टविण पच्छा करणं अकरणं वा ॥ १३८३ ॥

व्याख्या—जदिवि गुरुस्स हत्थंतरमेत्ते कालो गहिओ तहावि कालपवेयणाए इरियावहिया पडिक्कमियवा, पंचुस्सास-

१-आशय्य न करोति कालग्रहणभूमे प्रस्थितस्य गुरुसमीप यद्यन्तरा श्वमार्जारादि छिन्दति, शेषाणि पदानि पूर्व भणितानि, एतेषु सर्वेषु कालवधो भवति । प्रथमतया आपृच्छय गुरु कालभूमिं गत यदि कालभूमौ गा निपण्ण ससर्पकादि वा उल्लिखिता(घ्रा)दि पश्येत् तर्हि निवर्त्तत, यदि काल प्रतिलिखितो गृह्यत निवेदने वा गच्छत कपिहमितादि, तै कालवधो भवति, कपिहसित नामाकाशे वानरसदृश विकृत मुख हासं कुर्वत्, शेषाणि पदानि गतार्थानि । कालग्रही गुरुसमीपे निव्याघातेनागत । यद्यपि गुरोर्हस्तान्तरमात्रे कालो गृहीतस्तथापि कालप्रवेदने द्वयोपयिकी प्रतिक्रान्तव्या, पञ्चोच्चास-

मेत्तकालं उस्सगं करंति, उस्सारिएऽवि पंचमंगलयं कट्ठंति, ताहे वंदणं दाउं निवेएति-सुद्धो पाओसिओ कालोत्ति, ताहे डंडधरं मोत्तुं सेसा सबे जुगवं पट्टवेंति, किं कारणम् ?, उच्यते, पुबुत्तं जं मरुगदिट्ठंतोत्ति ॥ १३८३ ॥

सन्निहियाण वडारो पट्टविय पमादि णो दए कालं । वाहि ठिए पडिघरण विसडं ताएऽवि दंडधरो ॥ १३८४ ॥

व्याख्या—वडो वंटगो विभागो एगट्ठं, आरिओ आगारिओ सारिओ वा एगट्ठं, वडेण आरिओ वडारो, जहा सो वडारो सन्निहियाण मरुगाण लब्धइ न परोक्खस्स तहा देसकहादिपमादिस्स पच्छा कालं न देंति, 'दारे'ति अस्य व्याख्या 'वाहि ठिए' पच्छद्धं कंठं ॥ १३८४ ॥ सबेहिवि पच्छद्धं अस्य व्याख्या—

पट्टविय वंदिए वा ताहे पुच्छंति किं सुयं ? भंते । तेवि य कहेंति सव्वं जं जेण सुयं व दिट्ठं वा ॥ १३८५ ॥

व्याख्या—दंडधरेण पट्टविए वंदिए, एवं सबेहि वि पट्टविए वंदिए पुच्छा भवइ-अज्जो ! केण किं दिट्ठं सुयं वा ?

१ मात्रकालमुत्सर्गं कुर्वन्ति, उस्सारितेऽपि पञ्चमङ्गल कथयन्ति, ततो वन्दनं दत्त्वा निवेदयत-प्रादोषिक काल शुद्ध इति, तदा दण्डधरं मुक्त्वा शेषा सर्वे युगपत् स्वाध्यायं प्रस्थापयन्ति, किं कारणं ?, उच्यते, पूर्वमुक्तं यस्मात् मरुकट्टण्त इति । वाटो वण्टको विभाग एकार्था, आरिक्क आगारिक्क सारिक्क इति एकार्था । वाटेनारिक्को वाटार, यथा स वाटार सन्निहितेर्मरुकैर्लभ्यते न परोक्षेण, तथा देशादिविक्रयाप्रमादवत् पश्चात् कालं न ददति । द्वारमित्यस्य व्याख्या-बाह्यस्थितं पश्चार्धं, कण्ठ्य । सर्वैरपि पश्चार्धं । दण्डधरेण प्रस्थापिते वन्दिते, एव सर्वैरपि प्रस्थापिते वन्दिते पृच्छा भवति-आर्य ! केनचित् किञ्चित् दृष्टं श्रुतं वा ?,

दंडधरो पुच्छइ अण्णो वा, तेवि सच्चं(वं)कहेंति, जति सबेहिवि भणियं-न किंचि सुयं दिट्ठं वा, तो सुद्धे करंति सज्झायं । अह एगेणवि किंचि विज्जुमादि फुडं दिट्ठं गज्जियादि वा सुयं तो असुद्धे न करंतित्ति गाथार्थः ॥ १३८५ ॥ अह संकियं-इक्कस्स दोण्ह व संकियंमि कीरइ न कीरती तिण्हं । सगणंमि संकिए परगणं तु गंतुं न पुच्छंति ॥ १३८६ ॥

व्याख्या—जदि एगेण संदिद्धं-दिट्ठं सुयं वा, तो कीरइ सज्झाओ, दोण्हवि संदिद्धे कीरति, तिण्हं विज्जुमादि एग-संदेहे ण कीरइ सज्झाओ, तिण्हं अण्णाणसंदेहे कीरइ, सगणंमि संकिए परवयणाओऽसज्झाओ न कीरइ । खेत्तविभागेण तेसिं चैव असज्झाइयसंभवो ॥ १३८६ ॥ 'जं एत्थं णाणत्तं तमहं वोच्छं समासेणं'ति-अस्यार्थः

कालचउक्के णाणत्तगं तु पाओसियंमि सव्वेवि । समयं पट्टवयंती सेसेसु समं च विसमं वा ॥ १३८७ ॥

व्याख्या—एयं सव्वं पाओसियकाले भणियं, इयाणि चउसु कालेसु किंचि सामण्णं किंचि विसेसियं भणामि

१ दण्डधरं पृच्छति अन्योवा, तेऽपि सत्यं कथयन्ति, यदि सर्वैरपि भणितं-न किञ्चित् दृष्टं श्रुतं वा, तदा शुद्धे कुर्वन्ति स्वाध्याय, अन्यैकेनापि किञ्चिद्विषयदादि स्फुटं दृष्टं गर्जितादि वा श्रुतं तदाऽशुद्धे न कुर्वन्ति । अथ शङ्कित-यद्येकेन सदिय-दृष्टं श्रुतं वा, तर्हि क्रियते स्वाध्याय, द्वयोरपि सददे क्रियते, त्रयाणां विषुदादिके एक (ममान) सददे न क्रियते स्वाध्याय, त्रयाणामन्यान्यसददे क्रियते, स्वगणे शङ्किते परवचनात् अस्वाध्यायो न क्रियते, क्षेत्रविभागेन तेषामेवास्वाध्यायिकसंभवः । यदत्र नानात्वं तदहं वक्ष्ये समासेनेति । एतत् सर्वं प्रादोषिककाले भणितं, इदानीं चतुर्ण्ये कालेषु किञ्चित् सामान्यं किञ्चित् विशेषितं भणामि-

आवश्यकहारिभट्टीया

पाओसियं दंडधरं एकं मोचुं सेसा सबे जुगवं पट्टवेंति, सेसेसु तिसु अद्धरत्त वेरत्तिय पाभाइए य समं वा विममं वा पट्टवेंति ॥ १३८७ ॥ किं चान्यत्—

इंदियमाउत्ताणं हणंति कणगा उ तिन्नि उक्कोसं । वासासु य तिन्नि दिसा उउवद्धे तारगा तिन्नि ॥ १३८८ ॥

व्याख्या—सुद्धु इंदियउवओगउवउत्तेहिं सबकाला पडिजागरियवा—धेत्तवा, कणगेसु कालसंखाकओ विसेमो भण्णइ—तिणि गिम्हे उवहणंति, तेण उक्कोसं भण्णइ, चिरेण उवघाउत्ति, तेण सत्त(तिणि)जहणं सेसं मज्झिमं, अस्य व्याख्या—कणगा हणंति कालं ति पंच सत्तेव गिम्हि सिसिरवासे । उक्का उ सरेहागारेहारहितो भवे कणओ ॥ १३८९ ॥

व्याख्या—कणगा गिम्हे तिन्नि सिसिरे पंच वासासु सत्त उवहणंति, उक्का पुणेगावि, अयं चासिं विसेमो—कणगो सणहेहो पगासरहो य, उक्का महंतरेहा पकासकारिणी य, अहवा रेहारहो विष्फुलिंगो पभाकरो उक्का चेव ॥ १३८९ ॥ ‘वासासु तिणि दिसा’ अस्य व्याख्या—

वासासु य तिन्नि दिसा हवंति पाभाइयंमि कालंमि । सेसेसु तीसु चउरो उडुंमि चउरो चउदिसिंपि ॥ १३९० ॥

१ प्रादोषिक दण्डधरमेक मुक्त्वा शेषा सर्वे युगपत् प्रस्थापयन्ति, शेषेषु त्रिषु अर्धरात्रिके वैरात्रिके प्राभातिके च समं वा वियुक्ता वा प्रस्थापयन्ति । सुपु इन्द्रियोपयोगोपयुगे सर्वे काला प्रतिजागरितव्या—प्रतीतव्या, कनकरिपये कालकृत सत्याविशेषो भण्यते—त्रयो ग्रीष्मे उपपन्नतीति तेनोक्तं भण्यते चिरेणोपघात इति, तेन सप्त जघन्यत शेष मध्यम । कनका ग्रीष्मे त्रय शिशिरे पञ्च वर्षासु सप्तोपपन्ति, उक्का पुनरेकापि, अथ चानयोर्विशेष—कनक मृद्वरेण प्रकाशरतिश्च, उक्का महंतरेया प्रकाशकारिणी च, अथवा रेहारहितो विष्फुलिङ्ग प्रभाकर उक्तेव । वर्षासु तिस्रो दिश

व्याख्या—जत्थ ठिओ वामाकाले तिन्निवि दिसा पेक्खइ तत्थ ठिओ पाभाइयं कालं गेण्हइ, सेसेसु तिसुवि कालेसु वासासु (उडुवद्धे सवेसु) जत्थ ठिओ चउरोवि दिसाभागे पेक्खइ तत्थ ठिओऽवि गेण्हइ ॥ १३९० ॥ ‘उडुवद्धे तारगा तिन्नि’ अस्य व्याख्या—

तिसु तिन्नि तारगाओ उडुंमि पाभानिए अदिट्ठेऽवि । वासासु [य] तारगाओ चउरो छन्ने निविट्ठोऽवि ॥ १३९१ ॥

व्याख्य—तिसु कालेसु पाओसिए अहुरत्तिए वेरत्तिए, जति तिन्नि ताराओ जहणणेण पेच्छंति तो गिण्हंति, उडुवद्धे चेव अब्भादिसंघडे जइवि एकंपि तारं न पिच्छंति तहावि पाभाइयं कालं गेण्हंति, वासाकाले पुण चउरोवि काला अब्भाइसंघडे तारासु अदीसंतासुवि गेण्हंति ॥ १३९१ ॥ ‘छन्ने निविट्ठो’ति अस्य व्याख्या—

ठाणासइ विंदुसु अ गिण्हं विट्ठोवि पच्छिमं कालं । पडियरइ वहिं एक्को एक्को [व] अंतट्ठिओ गिण्हे ॥ १३९२ ॥

व्याख्या—जदिवि वसहिस्स वाहिं कालग्गाहिस्म ठाओ नत्थि ताहे अंतो छण्णे उद्धट्ठिओ गेण्हति, अह उद्धट्ठियस्सवि अंतो ठाओ नत्थि ताहे छण्णे चेव निविट्ठो गिण्हइ, वाहिट्ठिओवि एक्को पडियरइ, वासविंदुसु पडंतीसु नियमा अंतोठिओ

१ यत्र स्थितो वर्षाशत्रुकाले तिस्रोऽपि दिशः प्रेक्षते तत्र स्थितः प्राभातिकः कालः गृह्णाति, शेषेषु त्रिष्वपि कालेषु वर्षासु यत्र स्थितश्चतुरो विविधभागान् प्रेक्षते तत्र स्थितोऽपि गृह्णाति । ऋतुयुद्धे तारकास्तिष्ठ । त्रिषु कालेषु प्रादोषिके अर्धरात्रिके वैरात्रिके यदि तिष्ठस्तारका जघन्येन प्रेक्षेत तदा गृह्णीयात्, ऋतुयुद्धे एव अभ्राष्टाच्छादिते यद्यपि एकामपि तारिका न पश्यति तथापि प्राभातिकः कालः गृह्णाति, वर्षाकाले पुनश्चत्वारोऽपि काला अभ्राष्टाच्छादिते तारास्वदृश्यमानान्पि गृह्णाति । छन्ने निविट्ठ इति । यद्यपि उत्तरेर्धेहि कालग्राहिणः स्थानं नाम्नि तदाऽन्तरात्रे ऊर्ध्वस्थितो गृह्णाति, अयोर्ध्वस्थितस्याप्यन्तः स्थानं नाम्नि तदा छन्ने एव निविट्ठो गृह्णाति, वहिं स्थितोऽप्येकः प्रतिचरति वर्षात्रिन्दुसु पतत्स नियमादन्तः स्थितो

गिण्हइ, तत्थवि उद्धट्ठिओ निसण्णो वा, नवरं पडियरगोवि अतो ठिओ चेव पडियरइ, एस पाभाइए गच्छुवगहद्धा अववायविही, सेसा काला ठाणासति न धेत्तवा, आइण्णतो वा जाणियधं ॥ १३९२ ॥ कस्म कालस्स कं दिसमभिमुहेहिं ठायवमिति भाण्यते—

पाओसि अहुरत्ते उत्तरदिसि पुण्व पेहए कालं । वेरत्तियंमि भयणा पुण्वदिसा पच्छिमे काले ॥ १३९३ ॥

व्याख्या—पाओसिए अहुरत्तिए नियमा उत्तराभिमुहो ठाइ, ‘वेरत्तिए भयण’ति इच्छा उत्तराभिमुहो पुवाभिमुहो वा, पाभाइए नियमा पुवामुहो ॥ १३९३ ॥ इयाणि कालग्राहणपरिमाणं भण्णइ—

कालचउक्कं उक्कोसएण जहन्न तिथं तु बोद्धव्वं । वीयपएणं तु दुगं मायामयविप्पमुक्काणं ॥ १३९४ ॥

व्याख्या—उस्सग्गे उक्कोसेणं चत्तारि काला धेपंति, उस्सग्गे चेव जहणणेण तिगं भवति, ‘वित्तियपए’ति अववाओ, तेण कालदुगं भवति, अमायाविनः कारणे अगृह्यमाणस्येत्यर्थः, अहवा उक्कोसेणं चउक्कं भवति, जहणणेण हाणिपदे तिगं

१ गृह्णाति, तत्राप्यूर्ध्वस्थितो निपण्णो वा, नवरं प्रतिचरकोऽपि अन्तः स्थित एव प्रतिचरति, एष प्राभातिके गच्छोपग्रहायापवादाविधिः, शेषा काला स्थानेऽसति न ग्रहीतव्या, आचरणातो वा ज्ञातव्य । कस्मिन् काले का दिशमभिमुखैः स्थानव्यमिति । प्रादोषिके अर्धरात्रिके नियमादुत्तरोन्मुखस्तिष्ठति, वैरात्रिके भजनेति इच्छा उत्तराभिमुखः पूर्वोभिमुखो वा, प्राभातिके नियमात् पूर्वोन्मुख । इदानीं कालग्राहणपरिमाणं भण्यते—उस्सग्गे उक्कोसएणं काला गृह्णाते, उस्सग्गे एव जघन्येन त्रिकं भवति, द्वितीयपदमिति अपवादः, तेन कालद्विकं भवति । अथवोद्धट्ठश्चतुष्कं भवति, जघन्येन हाणिपदे त्रिकं

आवश्यकहारिभद्रीया

भवति, एकंमि अगहिए इत्यर्थः, त्रितिए हाणिपदे कए दुगं भवति, द्वयोरग्रहणत इत्यर्थः, एवममायात्रिणो त्रिणि वा अगिण्हंतस्स एको भवति, अहवा मायाविमुक्तस्य कारणे एकमपि कालमगृह्णतो न दोषः, प्रायश्चित्तं न भवतीति गाथार्थः ॥ १३९४ ॥ कहं पुण कालचउक्कं ?, उच्यते—

फिडियंमि अहुरत्ते कालं धिचुं सुवंति जागरिया । ताहे गुरु गुणंती चउत्थि सन्वे गुरु सुअह ॥ १३९५ ॥

व्याख्या—पादोसियं कालं धेचुं सवे सुत्तपोरिसिं काउं पुत्तपोरिसीए सुत्तपाढी सुवंति, अत्थचिंतया उक्कालियपाढिणो य जागरंति, जाव अहुरत्तो, ततो फिडिए अहुरत्ते कालं धेचुं जागरिया सुवंति, ताहे गुरु उट्टेत्ता गुणंति, जाव चरिमो पत्तो, चरिमजामे सवे उट्टित्ता वेरत्तियं धेचुं सज्झायं करेंति, ताहे गुरु सुवंति । पत्ते पाभाइयकाले जो पाभाइयं कालं धेच्छिहिति सो कालस्स पडिक्कमिउं पाभाइयकालं गेण्हइ, सेमा कालवेलाए पाभाइयकालस्स पडिक्कमंति, ततो आवस्सयं करेंति, एवं चउरो काला भवंति ॥ १३९५ ॥ तिणिण कहं ?, उच्यते, पाभाइए अगहिए सेसा त्रिणि, अहवा—

गहियंमि अहुरत्ते वेरत्तिय अगहिए भवइ त्रिणि । वेरत्तिय अहुरत्ते अह उवओगा भवे दुणिण ॥ १३९६ ॥

१ भवति, एकस्मिन्नगृहीते । द्वितीयस्मिन् हानिपदे कृते द्विक भवति, एवममायाविनस्त्रीन् वाऽगृह्णत एको भवति, अथवा, कथं पुनः कालचतुष्कं ? । प्रादोपिक कालं गृहीत्वा सर्वे सूत्रपर्यन्तं कृत्वा पूर्णया पौरुष्या सूत्रपाठिन स्वप्नन्ति, अर्थचिन्तका उत्कालिकपाठकाश्च जागरन्ति यावद्धर्मात्रं, ततः स्फिटितेऽधरात्रे कालं गृहीत्वा जागरिता स्वप्नन्ति, तदा गुरुव उथाय गुणयन्ति यावच्चरमं प्राप्तं, चरमे यामे सर्वे उथाय वैरात्रिकं गृहीत्वा स्वाध्यायं कुर्वन्ति, तदा गुरुव स्वप्नन्ति, प्राप्ते प्राभातिककाले यः प्राभातिकं कालं ग्रहीष्यति स कालं प्रतिक्रम्य प्राभातिककालं गृह्णाति, शेषा कालवेलायां प्राभा-
तिककालस्य प्रतिक्रमयन्ति, ततः आवश्यकं कुर्वन्ति, एव च चार काला भवन्ति, त्रयं कथं ?, उच्यते, प्राभातिकेऽगृहीते शेषात्रयं, अथवा—

पडिजगियंमि पढमे वीयविज्जा हवंति तिन्नेव । पाओसिय वेरत्तिय अहउवओगा उ दुणिण भवे ॥ १३९७ ॥

गाथाद्वयस्यापि व्याख्या—वेरत्तिए अगहिए सेसेसु तिसु गहिएसु तिणिण, अहुरत्तिए वा अगहिए तिणिण, दोणिण कहं ?, उच्यते, पाउसियअहुरत्तिएसु गहिएसु सेसेसु अगहिएसु दोणिण भवे, अहवा पाउसियवेरत्तिए गहिए य दोन्नि, अहवा पाउसियपाभाइएसु अगहिएसु दोणिण, एत्थवि कप्पे पाउसिए चैव अणुवहएण उवओगओ सुपडियगिणएण सबकालेण पढंति न दोसो, अहवा वेरत्तिय अहुरत्तियेऽगहिए दोणिण अहवा अहुरत्तियपाभाइयगहिएसु दोणिण अहवा वेरत्तियपाभाइ एसु गहिएसु, जदा एको तदा अण्णतरं गेण्हइ । कालचउक्ककारणा इमे कालचउक्के गहणं उस्सग्गविही चैव, अहवा पाओसिए गहिए उवहए अहुरत्तं धेचुं सज्झायं करेंति, पाभाइओ दिवसद्धा धेतवो चैव, एवं कालचउक्कं दिट्ठं, अणुवहए पाओसिए सुपडिय-
गिणए सबं राइं पढंति, अहुरत्तिएणवि वेरत्तियं पढंति, वेरत्तिएणवि अणुवहएण सुपडियगिणएण पाभाइय असुद्धे उदिट्ठं दिवस-
ओवि पढंति । कालचउक्के अगहणकारणा इमे—पाउसियं न गिण्हंति असिवादिकारणओ न सुज्झति वा, अहुरत्तियं न गिण्हंति

१ वैरात्रिकेऽगृहीते शेषेषु त्रिषु गृहीतेषु त्रयं, अधेरात्रिके वाऽगृहीते त्रयं, द्वौ कथं ?, उच्यते, प्रादोपिकार्धरात्रिकयोर्गृहीतयोः शेषयोरगृहीतयोर्द्वौ भवतः, अथवा प्रादोपिकवैरात्रिकयोर्गृहीतयोर्द्वौ च अथवा प्रादोपिकप्राभातिकयोर्गृहीतयोर्द्वौ, अत्रापि कर्त्तव्यं प्रादोपिकेणानुपहतेनैवोपयोगतः सुप्र-
तिजागरितेन सर्वकालेषु पठन्ति न दोषः, अथवा वैरात्रिके अधेरात्रिकेऽगृहीते द्वौ अथवा अधेरात्रिकप्राभातिकयोर्गृहीतयोर्द्वौ, अथवा वैरात्रिकप्राभातिकयोर्गृही-
तयोर्द्वौ, यदेकस्तदाऽन्यतरं गृह्णाति । कालचतुष्ककारणानीमानि—कालचतुष्कग्रहणं उत्सर्गविधिरिव, अथवा प्रादोपिके गृहीते उपहतेऽधरात्रं गृहीत्वा स्वाध्यायं कुर्वन्ति, प्राभातिको दिवसार्थं ग्रहीतव्य एव, एव कालचतुष्कं दृष्टं, अनुपहते प्रादोपिके सुप्रतिजागरिते सर्वां रात्रिं पठन्ति, अधेरात्रिकेणापि वैरात्रिके पठन्ति, वैरात्रिकेणानुपहतेन सुप्रतिजागरितेन प्राभातिके कालेऽशुद्ध उदिट्ठं दिवसतोऽपि पठन्ति । कालचतुष्केऽग्रहणकारणानीमानि—प्रादोपिकं न गृह्णन्ति अशिवादिकारणतः न शुष्यति वा, अधेरात्रिकं न गृह्णन्ति

कारणतो णं सुज्झति वा पाओसिएण वा सुपडियगिणएण पढंति न गेण्हंति, वेरत्तियं कारणओ न गिण्हंति न सुज्झइ वा, पाओसिय अहुरत्तेण वा पढंति, त्रिणि वा णो गेण्हंति, पाभाइयं कारणओ न गिण्हइ न सुज्झइ वा वेरत्तिएणैव दिव-
सओ पढंति ॥ १३९७ ॥ इयानि पाभाइयकालग्रहणविहि पत्तेयं भणामि—

पाभाइयकालंमि उ संचिक्खे त्रिणि छीयरुत्ताणि । परवचणे खरमाई पावासुय एवमादीणि ॥ १३९८ ॥

व्याख्या त्वस्या भाष्यकारः स्वयमेव करिष्यति । तत्थ पाभाइयंमि काले गहणविही पट्टवणविही य, तत्थ गहणविही इमा—

नवकालवेलसेसे उवग्गहियअट्टया पडिक्कमइ । न पडिक्कमइ वेगो नववारहए धुवमसज्झाओ ! ॥ (भा०२२४) ॥

व्याख्या—दिवसओ सज्झायविरहियाण देसादिकहासंभवज्जणद्धा मेहावीतराण य पलिभंगवज्जणद्धा, एवं सवे-
सिमणुग्गहद्धा नवकालग्रहणकाला पाभाइए अणुण्णाया, अओ नवकालग्रहणवेलाहि सेसाहिं पाभाइयकालग्गाही

१ कारणतो न शुष्यति वा, प्रादोपिकेण वा सुप्रतिजागरितेन पठन्ति न गृह्णन्ति, वैरात्रिक कारणतो न गृह्णन्ति न शुष्यति वा, प्रादोपिकार्धरात्रिकाभ्यामेव पठन्ति, श्रीन् वा न गृह्णन्ति, प्राभातिकं कारणतो न गृह्णाति न शुष्यति वा, वैरात्रिकेणैव दिवसे पठन्ति । इदानीं प्राभातिककालग्रहणविधिं शृणु-
मणामि—तत्र प्राभातिके काले ग्रहणविधिं प्रस्थापनविधिश्च—तत्र ग्रहणविधिरयं—दिवसे स्वाध्यायविरहितानां देसादिकथासंभववर्जनाय मेधाविनामितरेषा-
च निमज्जनार्थं, एव सर्वेषामनुग्रहायैव नवकालग्रहणकाला प्राभातिकेऽनुज्ञाता, अतो नवकालग्रहणवेलासु शेषासु प्राभातिककालप्राही

आवश्यकहारिभट्टीया

कालस्स पडिक्कमत्ति, सेसानि तं वेलं पडिक्कमंति वा न वा, एगो निथमा न पडिक्कमइ, जइ छीयरुदिदादीहिं न सुज्झइ तो सो चेव वेरत्तिओ सुपडियगिओ होहितिंति । सोवि पडिक्कंतेसु गुरुणो कालं निवेदिता अणुदिए सूरिए कालस्स पडिक्कमत्ति, जइ घेपंतो नववारे उवहओ कालो तो नज्जइ धुवमसज्जाइयमत्थित्ति न करेंति सज्जायं ॥ २२४ ॥

नववारगहणविही डमो—‘संचिक्खे तिण्णि छीतरुणाणि’त्ति अस्य व्याख्या—

इक्किक्क निन्नि वारे छीयाइहयंमि गिण्हए कालं ।

चोएइ खरो वारस अणिट्ठविसए अ कालवहो ॥ २२५ ॥ (भा०) ॥

व्याख्या—एकस्स गिण्हओ छीयरुदादिहए संचिक्खइत्ति ग्रहणाद्विरमतीत्यर्थः, पुणो गिण्हइ, एवं तिण्णि वारा, तओ परं अण्णो अण्णंमि थंडिले तिण्णि वाराउ, तस्सवि उवहए अण्णो अण्णंमि थंडिले तिण्णि वारा, तिण्हं असई दोण्णि जणा णव वाराओ पूरेइ, दोण्हवि असतीए एक्को चेव णववाराओ पूरेइ, थंडिलेसुवि अववाओ, तिसु दोसु वा

१ कालस्स प्रतिक्राम्यति, शेषास्तु तस्या वेलायां प्रतिक्राम्यन्ति वा न वा, एको निथमात्र प्रतिक्राम्यति, यदि क्षुत्तरोदनादिभिर्न शुध्यति तदा स एव वैरात्रिक सुप्रतिजागरितो भविष्यतीति । सोऽपि प्रतिक्राम्य गुरो काल निवेद्यादिते सूर्ये कालात् प्रतिक्राम्यति, यदि गृह्यमाणो नववारानुपहत काल-
न्तर्हि जायते ध्रुवमन्वाध्यातिक्रमस्ति इति न कुर्वन्ति स्वाध्याय । नववारग्रहणविधिरय—एकस्मिन् गृह्यति क्षुत्तरोदनादिभिर्हते प्रतीक्षते । पुनर्गृह्णाति, एव
त्रीन् वारान्, तत परमन्योऽन्यस्मिन् स्थण्डिले त्रीन् वारान्, तस्याप्युपहतेऽन्योऽन्यस्मिन् स्थण्डिले त्रीन् वारान्, त्रिष्वसत्सु द्वौ जनौ नव वारान् पूरयत,
द्वयोप्यसत्तोरैक एव नव वारान् पूरयति, स्थण्डिलेष्वप्यसत्सु अपवाद, त्रिषु द्वयोर्वा

एक्कंमि वा गिण्हंतीति ॥ २२५ ॥ ‘परवयणे खरमाई’ अस्य व्याख्या—‘चोएइ खरो पच्छङ्गं’ चोदक आह—जदि रुदत्तिमणिट्ठे काल-
वहो ततो खरेण रडिते वारह वरिसे उवहंमउ, अण्णेसुवि अणिट्ठइदियविसएसु एवं चेव कालवहो भवतु?, आचार्य आह—
चोअग माणुसऽणिट्ठे कालवहो सेसगाण उ पहारो । पावासुआइ पुत्तिव पन्नवणमणिच्छ उग्घाडे ॥ २२६ (भा०) ॥

व्याख्या—माणुससरे अणिट्ठे कालवहो ‘सेसग’त्ति तिरिया तेसि जइ अणिट्ठो पहारसहो सुवइ तो कालवहो, ‘पावा-
सिय’त्ति मूलगायायां योऽवयवः अस्य व्याख्या—‘पावासुयाय’ पच्छङ्गं, जइ पाभाइयकालग्रहणवेलाए पावासियभज्जा
पइणो गुणे संभरंती दिवे दिवे रोएती, स्वणवेलाए पुवयरो कालो घेत्तवो, अहवा सावि पच्चुसे रोवेज्जा ताहे दिवा गंतुं
पण्णविज्जइ, पण्णवणमनिच्छाए उग्घाडणकाउस्सगो कीरइ ॥ २२६ ॥ ‘एवमादीणि’त्ति अस्यावयवस्य व्याख्या—

वीसरसइरुअंते अन्वत्तागडिंभगंमि मा गिण्हे । गोसे दरपट्ठविए छीए छीए तिगी पेहे ॥ २२७ (भा०) ॥

व्याख्या—अच्चायासेण रुयंतं वीरसं भन्नइ, तं उवहणए, जं पुणमहुरसइं घोळमाणं च तं न उवहणत्ति, जावमजंपिरं

१ एकस्मिन् वा गृह्यन्ति । चोदयति खर पश्चार्ध, यदि रोदत्यनिष्टे कालवधो रडिते तत खरेण द्वादश वर्षाण्युपहण्यता, (काल) अन्येष्वपि अनिष्टेन्द्रियविषये
ष्वन्येष्वमेव कालवधो भवतु । मनुष्यस्वरेऽनिष्टे कालवध शेषा—तिर्यञ्चक्षेपा यदि अतिष्ठ पहारशब्द श्रूयते तर्हि कालवध, यदि प्राभातिककालग्रहणवेलायां
श्लेषितपतिका स्त्री प्रत्युपगुणान् स्मरन्ती दिवसे २ रोदिति, रोदनवेलाया पूर्वमेव कालो प्रहीतव्य, अथ च साऽपि प्रत्युपसि रुधात् तदा दिवसे गत्वा
प्रज्ञाप्यते, प्रज्ञापनामनिच्छन्त्यां उद्घाटनकायोत्सर्गं क्रियते । अल्पायासेन रोदनं तत् धिरस भण्यते, तदुपहृति, यत् पुनर्घोळमान मधुरशब्द च तन्मोहहन्ति
यावदजलत्पाक

तामवत्तं, तं अप्पेणवि वीसरेण उवहणइ, महंतं उस्सुंभरोवणेण उवहणइ, पाभाइयकालग्रहणविही गया, इयाणिं
पाभाइयपट्ठवणविही, ‘गोसे दर’ पच्छङ्गं, ‘गोसि’त्ति, उदितमादिचे, दिसालोयं करेत्ता पट्ठवेत्ति, ‘दरपट्ठविए’त्ति अज्ज-
पट्ठविए जइ छीतादिणा भगं पट्ठवणं अण्णो दिसालोयं करेत्ता तत्थेव पट्ठवेत्ति, एवं तत्थिवाराए । दिसावलोयकरणे
इमं कारणं—

आइन्न पिसिय महिया पेहत्ता तिन्नि तिन्नि ठाणाइं । नववारहए काले हउत्ति पढमाइ न पढंति ॥ १३९९ ॥

व्याख्या—‘आइण्णा पिसिय’त्ति आइण्णं—योग्गलं तं कागमादीहिं आणियं होज्जा, महिया वा पडिउमारज्जा, एवमाई
एगठाणे ततो वारा उवहए हत्थसयवाहिं अण्णं ठाणं गंतुं पेहंति—पडिलेहंति, पट्ठवित्ति वुत्तं भवति, तत्थवि पुवुत्त-
विहिणा तिन्नि वारा पट्ठवेत्ति, एवं वित्थियठाणेवि असुद्धे तओवि हत्थसयं अन्नं ठाणं गंतुं तिन्नि वारा पुवुत्तविहाणेण

१ तावदव्यक्त, तदल्पेनापि विस्मरेणोपहन्ति, महान् उदधुभररोदनेनोपहन्ति, प्राभातिककालग्रहणविधिर्गत, इदानीं प्राभातिकप्रस्थापनविधि—
उदिते आदित्ये दिगवलोकं कृत्वा प्रस्थापयन्ति, अर्धप्रस्थापिते यदि क्षुतादिना भग्न प्रस्थापन अन्यो दिगवलोकं कृत्वा तत्रैव प्रस्थापयति, एव तृतीयवाराया-
मपि, दिगवलोककरणे इदं पुन कारण । आकीर्ण—पुद्गलं तत् काकादिमिरानीतं भवेत् महिका वा पतितुमारब्धा, एवमादिभिरैकस्थाने उपहते त्रीन् वारान्
इत्थशतात् बहिरन्यस्मिन् स्थाने गत्वा प्रतिलेखयन्ति प्रस्थापयन्ति इत्युक्तं भवति, तत्रापि पूर्वोक्तविधिना तिस्रो वारा. प्रस्थापयन्ति, एव द्वितीयस्थाने-
ऽप्यष्टादे ततोऽपि इत्थशतात्परतोऽन्यस्मिन् स्थाने गत्वा त्रीन् वारान् पूर्वोक्तविधानेन

आवश्यकहारिभरीया

पट्वेति, जड सुद्धं तो करेति सज्जायं, नववारहए खुताइणा नियमा हओ, (ततो) पढमाए पोरिमीए न करेति सज्जायमिति गाथार्थः ॥ १३९९ ॥

पट्वियंमि सिलोगे छीए पडिलेह तिन्नि अन्नत्थ । सोणिय मुत्तपुरीसे घाणालोअं परिहरिज्जा ॥ १४०० ॥

व्याख्या—जदा पट्वणए तिन्नि अज्झयणा समत्ता, तदा उवरिमेगो सिलोगो कड्ढियवो, तंमि ममत्ते पट्वणं सम-
प्पइ, वित्तिपपादो गयत्थो 'सोणिय'त्ति अस्य व्याख्या—

आलोअंमि चिलमिणी गंधे अन्नत्थ गंतु पकरंति । वाघाइयकालंमी दंडंग मरुआ नवरि नत्थि ॥ १४०१ ॥

व्याख्या—जत्थ सज्जायं करेतेहिं सोणियवच्चिगा दीसंति तत्थ न करेति सज्जायं, कडंग चिलिमिलिं वा अंतरे दातुं करेति, जत्थ पुण सज्जायं चेव करेन्ताण मुत्तपुरीसकलेवरादीयाण गंधे अण्णंमि वा असुभगंधे आगच्छंते तत्थ सज्जायं न करेति, अण्णंमि वंधणसेहणादिआलोयं परिहरेज्जा, एयं सवं निघाघाए काले भणियं ॥ वाघाइमकालोऽपि एवं चेव, नवरं गंडगमरुगदिट्ठंता न संभवति ॥ १४०१ ॥

१ प्रस्थापयन्ति, यदि शुद्ध तर्हि कुर्वन्ति स्वाध्याय, नववारहते खुतादिना नियमात् हतस्त प्रथमायां पौरुष्या न कुर्वन्ति स्वाध्याय । यदि प्रस्थापने नीप्यध्ययनानि समाप्तानि तदोपर्येक श्लोक कथयितव्य, तस्मिन् समाप्ते प्रस्थापन समाप्यते, द्वितीयपादो गतार्थ, यत्र स्वाध्याय कुर्वन्ति शोणितवर्चिका दृश्यन्ते तत्र न कुर्वन्ति स्वाध्याय, कटक चिलिमिलि वाऽन्तरा दत्त्वा कुर्वन्ति, यत्र पुन स्वाध्यायमेव कुर्वन्ता मूत्रपुरीपादिकलेवरादिकानां गन्धोऽन्यो वा गन्धोऽशुभ आगच्छति तत्र स्वाध्याय न कुर्वन्ति, अन्यमपि बन्धनसेधनाद्यालोक परिहरेत्, एतत् सर्वं निर्व्याघाते काले भणित, व्याघातकालोऽप्येवमेव, नवर गण्डगमरकट्टान्तौ न संभवत ।

एएसामन्नयरेऽसज्जाए जो करेइ सज्जायं । सो आणाअणवत्थं मिच्छत्त विराहणं पावे ॥ १४०२ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा ॥ १४०२ ॥ 'असज्जाइयं तु दुविहं' इत्यादिमूलद्वारागाथायां परसमुत्थमस्वाध्यायिकद्वारं सप्रपञ्चं गतं, इदानीमात्मसमुत्थास्वाध्यायिकद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

आयसमुत्थमसज्जाइयं तु एगविध होइ दुविहं वा । एगविहं समणाणं दुविहं पुण होइ समणीणं ॥ १४०३ ॥

व्याख्या—पूर्वार्द्ध कण्ठ्यं, पश्चार्द्धव्याख्या त्वियं—एगविहं समणाणं तच्च व्रणे भवति, समणीणं दुविहं—व्रणे ऋतुसंभवे चेति गाथार्थः ॥ १४०३ ॥ एवं व्रणे विधानं—

धोयंमि उ निप्पगले वंधा तिन्नेव हुंति उक्कोसं । परिगलमाणे जयणा दुविहंमि य होइ कायन्वा ॥ १४०४ ॥

व्याख्या—पढमं चिय वणो हत्थसय वाहिं धोवित्तु निप्पगलो कओ, ततो परिगलंते तिणिण वंधा जाव उक्कोसेणं गलंतो वाएइ, तत्थ जयणा वक्खमाणलक्खणा, 'दुविह'मिति दुविहं वणसंभवं उउयं च । दुविहेऽपि एवं पट्टग-
जयणा कायवा ॥ १४०४ ॥

समणो उ वणिव्व भगंदरिव्व वंधं करित्तु वाएइ । तहवि गलंते छारं दाउं दो तिन्नि वंधा उ ॥ १४०५ ॥

१ एकविध श्रमणानां तच्च व्रणे भवति, श्रमणीनां द्विविध । एव व्रणे विधानं—प्रथममेव व्रणो हस्तशतात् बहि प्रक्षाल्य निप्पगल कृत, तत् परि-
कृति त्रयो वन्धा यावदुत्कृष्टेन गलनाभितो वाचयति, तत्र यतना वक्ष्यमाणलक्षणा, द्विविध व्रणसंभवमार्त्तव च द्विविधेऽप्येव पट्टकयतना कर्त्तव्या,

व्याख्या—व्रणे धोवंमि निप्पगले हत्थसय वाहिरओ पट्टगं दाउं वाएइ, परिगलमाणेण भिन्ने तंमि पट्टगे तस्स उवरिं छारं दाउं पुणो पट्टगं देइ वाएइ य, एवं तइयंमि पट्टगं वंधेज्जा वायणं देज्जा, तओ परं गलमाणे हत्थसय वाहिरं गंतुं व्रण-
पट्टगे य धोविय पुनरनेनैव क्रमेण वाएइ । अहवा अण्णत्थ पढंति ॥ १४०५ ॥

एमेव य समणीणं वणंमि इअरंमि सत्त वंधा उ । तहविय अट्ठायमाणे धोएउं अहव अन्नत्थ ॥ १४०६ ॥

व्याख्या—इयरं तु—उत्तुतं, तत्थवि एयं चेव नवरं सत्त वंधा उक्कोसेणं कायवा, तहवि अट्ठायंते हत्थसय वाहिरओ धोवेउं पुणो वाएति । अहवा अण्णत्थ पढंति ॥ १४०६ ॥

एएसामन्नयरेऽसज्जाए अप्पणो उ सज्जायं । जो कुणइ अजयणाए सो पावइ आणमार्हिणि ॥ १४०७ ॥

व्याख्या—निगदसिद्धा ॥ १४०७ ॥ न केवलमाज्ञाभङ्गादयो दोषा भवन्ति, इमे य—

सुअनारणंमि अभत्ती लोअविरुद्धं पमत्तछलणा य । विज्जासाहणवइगुन्नधम्मया एव मा कुणसु ॥ १४०८ ॥

व्याख्या—सुयणाणे अणुपयारओ अभत्ती भवति, अहवा सुयणाणभत्तिराएण असज्जाइए सज्जायं मा कुणसु,

१ व्रणे धीते निप्पगले हस्तशतात् बहि पट्टक दत्त्वा वाचयति, परिगलता भिन्ने तस्मिन् पट्टके तस्योपरि भस्म दत्त्वा पुन पट्टक ददाति वाचयति च, एय वृत्तीयमपि पट्टक यमीयान् वाचनां च दद्यात्, तत् पर गलति हस्तशतात् बहिर्गत्वा व्रण पट्टकांश्च धावित्वा वाचयति, अथवाऽन्यत्र पठन्ति । हतराशानां, तत्राप्येतदेव नवरं सत्त वन्धा उत्कृष्टेन कर्त्तव्या, तथाप्यतिष्ठति हस्तशतान्द्विर्धोत्रिंश वा पुनर्वाचयति, अथवाऽन्यत्र पठन्ति, इमे च ।
श्रुतज्ञानेऽनुपचारतोऽभक्तिर्भवति, अथवा श्रुतज्ञानभक्तिरागेणास्वाध्यायिके स्वाध्याय मा कार्षी,

आवश्यकहारिभद्रीया

एवएसो एस, जंपि लोयधम्मविरुद्धं च तं न कायवं, अविहीए पमत्तो लब्धइ, तं देवया छलेज्जा, जहा विज्जासाहणवइ-
गुणयाए विज्जा न सिज्झइ तहा इहंपि कम्मक्खओ न होइ । वैगुण्यं-वैधर्म्यं विपरीतभाव इत्यर्थः । धम्मयाते सुय-
धम्मस्स एस धम्मो जं असज्झाए सज्झाइयवज्जणं, करंतो य सुयणाणायारं विराहेइ, तम्हा मा कुणसु ॥ १४०८ ॥
चोदक आह-जइ दंतमंससोणियाए असज्झाओ नणु देहो एयमओ एव, कहं तेण सज्झायं कुणह ? आचार्य आह—

कामं देहावयवा दंताई अवज्जुआ तहवि वज्जा । अणवज्जुआ न वज्जा लोए तह उत्तरे चेव ॥ १४०९ ॥

व्याख्या—कामं चोदकाभिप्रायअणुमयत्थे सच्चं तम्मओ देहो, तहवि जे सरीराओ अवज्जुत्तत्ति-पृथग्भूताः ते वज्ज-
णिज्जा । जे पुण अणवज्जुत्ता-तत्थत्था ते नो वज्जणिज्जा, इत्युपदर्शने । एवं लोके दृष्टं लोकोत्तरेऽप्येवमेवेत्यर्थः ॥ १४०९ ॥
किं चान्यत्—

अविंभतरमललित्तोवि कुणइ देवाण अच्चणं लोए । बाहिरमललित्तो पुण न कुणइ अवणेइ य तओ णं ॥ १४१० ॥

१ उपदेश एव, यदपि लोकेधर्मविरुद्धं च तत्र कर्त्तव्यं, अविधो प्रमत्तो जायते, त देवता छलेयत्, यथा विद्यासाधनवेगुण्यतया विद्या न सिध्यति
तथेहापि फर्मक्षयो न भवति । धर्मतया-श्रुतधर्मस्तेषु धर्मो यदस्वाध्यायिके स्वाध्यायस्य वर्जनं, कुर्वन् श्रुतज्ञानाचार विराधयति, तस्मात् मा कर्षी । यदि
दन्तमांसशोणितादिवस्वाध्यायिकं ननु देहं पुनश्च एव, कथं तेन स्वाध्यायं कुरुत ? चोदकाभिप्रायानुमतार्ये, सत्यं तन्मयो देह, तथापि ये शरीरात्
पृथग्भूतान्ते । वर्जनीया, ये पुनः तत्रस्थस्ते न वर्जनीया ।

व्याख्या—अभ्यंतरा मूत्रपुरीषादयः, 'तेहिं चेव बाहिरे उवलित्तो न कुणइ, अणुवलित्तो पुण अविंभतरगतेसुवि तेसु
अह अच्चणं करेइ ॥ १४१० ॥ किं चान्यत्—

आउट्टियाऽवराहं संनिहिया न खमए जहा पडिमा । इह परलोए दंडो पमत्तछलणा इह सिआ उ ॥ १४११ ॥

व्याख्या—जा पडिमा 'संनिहिय'त्ति देवयाहिट्टिया सा जइ कोइ अणाद्धिएण 'आउट्टिय'त्ति जाणंतो बाहिरमल-
लित्तो तं पडिमं छिवइ अच्चणं व से कुणइ तो ण खमए-खित्तादि करेइ रोगं वा जणेइ मारइ वा, 'इय'त्ति एवं जो
असज्झाए सज्झायं करेइ तस्स णाणायारविराहणाए कम्मबंधो, एसो से परलोए उ दंडो, इहलोए पमत्तं देवया
छलेज्जा, स्यात् आणाइ विराहणा धुवा चेव ॥ १४११ ॥ कोई इमेहिं अप्सत्त्यकारणेहिं असज्झाए सज्झायं करेज्जा—
रागेण व दोसेण वऽसज्झाए जो करेइ सज्झायं । आसायणा व का से ? को वा भणिओ अणायारो ? ॥ १४१२ ॥

व्याख्या—रागेण वा दोसेण वा करेज्जा, अहवा दरिसणमोहमोहिओ भणेज्जा—का अमुत्तस्स णाणस्स आसायणा ?
को वा तस्स अणायारो ? नास्तीत्यर्थः ॥ १४१२ ॥ तेसिमा विभासा—

१ तैरेव बाहिरपलित्तो न करोति, अनुपलित्तं पुनरभ्यन्तरगतेऽपि तेष्वध्यायना करोति, या प्रतिमा देवताधिष्ठिता सा यदि कोऽपि अनादरेण जानानो
बाह्यमललित्तमा प्रतिमा स्मृत्यति अर्चनं वा तस्या करोति तर्हि न क्षमते-क्षिप्तचित्तादि करोति रोग वा जनयति मारयति वा, एव योऽस्वाध्यायिके
स्वाध्याय करोति तस्य ज्ञानाचारविराधनया फर्मबन्ध, एते तस्य पारलौकिकस्तु दण्ड, इहलोके प्रमत्त देवता छलेयत्, आजादिविराधना धुवैव । कश्चिदे-
भिरप्रदानकारणमाध्यायिके स्वाध्यायं कुर्यात् । रागेण वा द्वेषेण वा कुर्यात्, अथवा दर्शनमोहमोहितो भणेत-अमूर्त्तस्य ज्ञानस्य काऽऽज्ञातना ? को वा
तस्यानाचार ?, तेषामपि विभाषा

गणिसद्दमाहमहिओ रागे दोसंमिं न सहए सइ । सव्वमसज्झायमयं एमाई हुंति मोहाओ ॥ १४१३ ॥

व्याख्या—'महितो'त्ति हृष्टस्तुष्टो नन्दितो वा परेण गणिवायगो बाहरिज्जंतो वा भवति, तदभिलापी असज्झाएविवि
सज्झायं करेइ, एवं रागे, दोसे किं वा गणी बाहरिज्जति वायगो वा, अहंपि अहिज्जामि जेण एयस्स पडिसवत्तीभूओ
भवामि, जम्हा जीवसरीरावयवो असज्झाइयं तम्हा असज्झाइयमयं-न श्रद्धातीत्यर्थः ॥ १४१३ ॥ इमे य दोसा—

उम्मायं च लभेज्जा रोगायकं व पाउणे दीहं । तित्थयरभासियाओ भस्सइ सो संजमाओ वा ॥ १४१४ ॥

व्याख्या—खेत्तादिगो उम्माओ चिरकालिओ रोगो, आसुधाती आयंको, एतेण वा पावेज्जा, धम्माओ भंसेज्जा-मिच्छ-
दिट्ठी वा भवति, चरित्ताओ वा परिवडइ ॥ १४१४ ॥

इहलोए फलमेयं परलोए फलं न दिति विज्जाओ । आसायणा सुयस्स उ कुव्वइ दीहं च संसारं ॥ १४१५ ॥

व्याख्या—सुयणाणायारविवरीयकारी जो सो णाणावरणिज्जं कम्मं वंधति, तदुदया य विज्जाओ कओवयारा-
ओवि फलं न दिति, न सिध्यन्ति इत्यर्थः । विहीए अकरणं परिभवो, एवं सुयासायणा, अविहीए वट्ठंतो नियमा अट्ठ

१ परेण गणी वाचको व्याह्रियमाणो वा भवति । अस्वाध्यायिकेऽपि स्वाध्याय करोति, एव रागे, द्वेषे किं वा गणी व्याह्रियते वाचको वा, अहमप्यध्येये
येनैतस्य प्रतिसपत्नीभूतो भवामि, यस्मात् जीवशरीरावयवोऽस्वाध्यायिक तस्मादस्वाध्यायिकमय । इमे च दोषा-क्षिप्तचित्तादिक उन्माद चिरकालिको रोग
आसुधाती आतङ्क, एतेन वा प्राप्नुयात्, धर्मात् न्रदयेत्-मिथ्यादृष्टिर्वा भवेत्, चरित्राद्वा परिपतेत् । श्रुतज्ञानाचारविपरीतकारी य स ज्ञानावरणीय कर्म
बध्नाति, तदुदयाच्च विद्या कृतोपचारा अपि फलं न ददति, विधेरकरण परिभव एव श्रुताज्ञातना, अविधौ वर्त्तमानो नियमात् अट्ठ

आवश्यकद्वारिभद्रीया

पगडीओ वंधति हस्तठितियाओ य दीहठितियाओ करेइ मंदाणुभावा य तिवाणुभावाओ करेइ, अप्पदेमाओ बहुपदेसाओ करेइ । एवंकारी य नियमा दीहकालं संसारं निवत्तेइ । अहवा नाणाचारविराहणाए दंसणविराहणा, पाण-दंसणविराहणाहिं नियमा चरणविराहणा, एवं तिणह विराहणाए अमोक्खे, अमोक्खे नियमा संमारो, तम्हा असज्झाइए ण सज्झाडवमिति गाथार्थः ॥ १४१५ ॥

असज्झाइयनिज्जुत्ती कहिया भे धीरपुरिसपन्नत्ता । संजमतवहुगाणं निग्गंथाणं महुरिसीणं ॥ १४१६ ॥
असज्झाइयनिज्जुत्ति जुंजंता चरणकरणमाउत्ता । साह् खवेंति कम्मं अणेगभवसंचियमणंतं ॥ १४१७ ॥

असज्झाइयनिज्जुत्ती समत्ता ॥

व्याख्या—गाथाद्वयं निगदसिद्धं ॥ १४१६-१४१७ ॥ अस्वाध्यायिकनिर्गुक्तिः समाप्ता ॥

तथा 'सज्झाए न सज्झाइयं तस्स मिच्छाभिदुक्खं' तथा स्वाध्यायिके—अस्वाध्यायिकविपर्ययलक्षणे न स्वाध्यायितं । इत्थमागतनया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति पूर्ववत् ।

एयं सुत्तनिवद्धं अत्थेणऽण्णंपि होति विण्णयं । तं पुण अन्वामोहत्थमोहओ संपवक्खामि ॥ १ ॥ तेत्तीसाए उवरिं चोत्तीसं वुज्जवयणअतिसेसा । पणतीस वयणअतिसय छत्तीसं उत्तरज्झयणा ॥ २ ॥ एवं जह समवाए जा सयभिसरिक्ख

१ प्रकृतीर्धेधाति ह्रस्वमितिकाश्च दीर्घस्थितिका करोति मन्दानुभावाश्च तीमानुभावा करोति अल्पप्रदेशाग्रा बहुपदेशाग्रा करोति, एवकारी च नियमान् दीर्घकालिक संसार निर्वर्त्तयति, अथवा ज्ञानाचारविराधनाया दर्शनविराधना ज्ञानदर्शनविराधनयोर्नियमाचरणविराधना, एव त्रयाणां विराधनयाऽमोक्ष, अमोक्षे नियमान् संसार, तस्मादस्वाध्यायिके न स्वप्नेयमिति

होइ सततारं । तथा चोत्तं—सयभिसया नक्खत्ते सएगतारे तहेव पण्णत्ते ॥ इय संखअसंखेहिं तहय अणंतेहिं ठाणेहिं ॥ ३ ॥ संजममसंजमस्स य पडिसिद्धादिकरणाइयारस्स । होति पडिक्कमणं तू तेत्तीसेहिं तु ताइं पुण ॥ ४ ॥ अवरा-हपदे सुत्तं अंतगय होति णियम सबेवि । सव्वो वऽइयारगणो दुगसंजोगादि जो एस ॥ ५ ॥ एगविहस्सासंजमस्सऽहव दीहपज्जवसमूहो । एवऽतियारविसोहिं काउं कुणती णमोक्कारं ॥ ६ ॥

णमो चउवीसाए इत्यादि, अथवा प्राक्तनाशुभसेवनायाः प्रतिक्रान्तः अपुनःकारणाय प्रतिक्रामन् नमस्कारपूर्वकं प्रतिक्रमन्नाह—

नमो चउवीसाए तित्थगराणं उसभादिमहावीरपज्जवसाणाणं (सूत्रम्)

नमश्चतुर्विंशतितीर्थकरेभ्य ऋषभादिमहावीरपर्यवसानेभ्यः, प्राकृते पृष्ठी चतुर्थ्यर्थ एव भवति, तथा चोक्तं—
“बहुवयणेण दुवयणं छट्ठिविभत्तीए भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽस्तु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥” इत्थं नमस्क्रुत्येभ्यं प्रस्तुतस्य व्यावर्णनायाह—

इणमेव निग्गंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुणं नेआउयं संसुद्धं सल्लगत्तणं सिद्धिमग्गं मुत्तिमग्गं निज्जाणमग्गं निन्वाणमग्गं अवितहमविसंधिं सव्वदुक्खप्पहीणमग्गं, इत्थं ठिया जीवा सिज्झंति वुज्झंति मुचंति परिनिन्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करंति (सूत्रं)

१ एवचनेन द्विवचन पृष्ठीविभक्त्या भगवते चतुर्थी । यथा हन्वी तथा पादौ नमोऽस्तु देवाधिदेवेभ्य ॥ १ ॥

'इदमेवे'ति सामायिकादि प्रत्याख्यानपर्यन्तं द्वादशाङ्ग वा गणिपिटकं, निग्रन्थाः—त्राह्याभ्यन्तरग्रन्थनिर्गताः साधवः निग्रन्थानामिदं निग्रन्थं 'प्रावचन'मिति प्रकर्षेणाभिधिधिनोच्यन्ते जीवादयो यस्मिन् तत्प्रावचनम्, इदमेव निग्रन्थं प्रावचनं किमत आह—सतां हितं सत्यं, सन्तो—मुनयो गुणाः पदार्था वा सद्भूतं वा सत्यमिति, नयदर्शनमपि स्वविषये सत्यं भवत्यत आह—'अणुत्तरं'ति नास्योत्तरं विद्यत इत्यनुत्तरं, यथावस्थितसमस्तवस्तुप्रतिपादकत्वात् उत्तममित्यर्थः, यदि नामेदमीत्यभूतमन्यदप्येवभूतं भविष्यतीत्यत आह—'केवलियं' केवलमद्वितीयं नापरमित्यभूतमित्यर्थः यदि नामेदमित्यभूतं तथाप्यन्यस्याप्यसंभवादपवर्गप्रापकैर्गुणैः प्रतिपूर्णं न भविष्यतीत्यत आह—'पडिपुणं'ति प्रतिपूर्णमपवर्गप्रापकैर्गुणैर्भूतमित्यर्थः, भूतमपि कदाचिदात्मंभरितया न तन्नयनशीलं भविष्यतीत्यत आह—'नेआउयं'ति नयनशीलं नैयायिकं, मोक्षगमकमित्यर्थः, नैयायिकमप्यसंशुद्धं—मकीर्णं नाक्षेपेण नैयायिकं भविष्यति इत्यत आह—'संसुद्धं'ति मामस्त्येन शुद्धं संशुद्धं, एकान्ताकलङ्कमित्यर्थः, एवंभूतमपि कथञ्चित्थास्वाभाव्यान्नालंभवति बन्धननिकृन्तनाय (इदमपि तथा) भविष्यतीत्यत आह—'सल्लगत्तणं'ति कृन्ततीति कर्त्तनं शल्यानि—मायादीनि तेषां कर्त्तनं, भवनिबन्धनमायादिशल्यच्छेदकमित्यर्थः, परमतनिषेधार्थं त्वाह—'सिद्धिमग्गं मुत्तिमग्गं' सेधनं सिद्धिः—हितार्थप्राप्तिः सिद्धेर्मार्गः सिद्धिमार्गः, मोचनं मुक्तिः—अहितार्थकर्मविच्युतिस्तस्या मार्गो मुक्तिमार्ग इति, मुक्तिमार्ग—केवलज्ञानादिहितार्थप्राप्तिद्वारेणाहितकर्मविच्युतिद्वारेण च मोक्षमधिकमिति भावना, अनेन च केवलज्ञानादिविकलाः सकर्मकाश्च मुक्ता इति दुर्नयनिराममाह, विप्रतिपत्तिनिग-

आवश्यकहारिभट्टीया

सार्थमाह—“निज्जाणमग्गं निव्वाणमग्गं यान्ति तदिति यानं ‘कृत्यल्युटो बहुलं’ (पा० ३-३-११३) इति वचनात् कर्मणि ल्युट्, निरुपमं यानं निर्यानि, ईषत्प्राग्भाराख्यं मोक्षपदमित्यर्थः, तस्य मार्गो निर्याणमार्ग इति, निर्याणमार्गः—विशिष्टनिर्वाणप्राप्तिकारणमित्यर्थः, अनेनानियतसिद्धिक्षेत्रप्रतिपादनपरदुर्नयनिरासमाह, निर्वृतिनिर्वाणं—सकलकर्मक्षयज-मात्यन्तिकं सुखमित्यर्थः, निर्वाणस्य मार्गो निर्वाणमार्ग इति, निर्वाणमार्गः परमनिर्वृतिकारणमिति हृदयं, अनेन च निःसुखदुःखा मुक्तात्मान इति प्रतिपादनपरदुर्नयनिरासमाह, निगमयन्नाह—इदं च “अवितहमविसंधिं सब्बदुक्खप्पही-णमग्गं” अवितथं—सत्यं अविसन्धि—अव्यवच्छिन्नं, सर्वदा अवरविदेहादिषु भावात्, सर्वदुःखप्रहीणमार्ग—सर्वदुःख-प्रहीणो—मोक्षस्तत्कारणमित्यर्थः, साम्प्रतं परार्थकरणद्वारेणास्य चिन्तामणित्वमुपदर्शयन्नाह—“एत्थंद्धि (इत्थंद्धि) या जीवा ‘सिज्झंति’ति ‘अत्र’ नैरन्ध्रे प्रवचने स्थिता जीवाः सिध्यन्तीत्यणिमादिसंयमफलं प्राप्नुवन्ति ‘बुज्झंती’ति बुध्यन्ते केवलिनो भवन्ति ‘मुच्चंति’ति मुच्यन्ते भवोपग्राहिकर्मणा ‘परिनिव्वायंति’ति परि—समन्तात् निर्वाणं, किमुक्तं भवति ?—‘सब-दुक्खाणमंतं करिंति ति सर्वदुःखानां शारीरमानसभेदानां अन्तं—विनाशं कुर्वन्ति—निर्वर्त्तयन्ति । इत्थमभिधायाधुनाऽत्र चिन्तामणिकल्पे कर्ममलप्रक्षालनसलिलौघं श्रद्धानमाविष्कुर्वन्नाह—

तं धम्मं सदहमि पत्तियामि रोएमि फासेमि अणुपालेमि, तं धम्मं सदहंतो पत्तिअंतो रोयंतो फासंतो अणुपालंतो तस्स धम्मस्स अब्भुट्ठिओमि आराहणाए विरओमि विराहणाए असंजमं परिआणामि संजमं उवसंपज्जामि अवंभं परिआणामि वंभं उवसंपज्जामि अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपज्जामि अण्णाणं परिआणामि नाणं उवसंपज्जामि अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि मिच्छत्तं परियाणामि सम्मत्तं उवसंपज्जामि अवोहिं परियाणामि वोहिं उवसंपज्जामि अमग्गं परियाणामि मग्गं उवसंपज्जामि (सूत्रं)

य एष नैर्ग्रन्थ्यप्रावचनलक्षणो धर्म उक्तः तं धर्मं श्रद्धामहे (धे) सामान्येनैवमयमिति ‘पत्तियामि’ति प्रतिप-द्यामहे (धे) प्रीतिकरणद्वारेण ‘रोएमि’ति रोचयामि, अभिलाषातिरेकेणासेवनाभिमुखतया, तथा प्रीती रुचिश्च भिन्ने एव, यतः क्वचिद्द्वयादौ प्रीतिसद्भावेऽपि न सर्वदा रुचिः, ‘फासेमि’ति स्पृशामि आसेवनाद्वारेणेति ‘अणुपालेमि’ अनुपालयामि पौनःपुन्यकरणेन ‘तं धम्मं सदहंतो’ इत्यादि, तं धर्मं श्रद्धाधानः प्रतिपद्यमानः रोचयन् स्पृशन् अनुपालयन् ‘तस्स धम्मस्स अब्भुट्ठिओमि आराधनाए’ति तस्य धर्मस्य प्रागुक्तस्य अभ्युत्थितोऽस्मि आराधना-याम्—आराधनविषये ‘विरतोमि विराधनाए’ति विरतोऽस्मि—निवृत्तोऽस्मि विराधनायां—विराधनाविषये, एतदेव भेदे-नाह—‘असंजमं परियाणामि, संजमं उवसंपज्जामि’ असंयमं—प्राणातिपातादिरूपं प्रतिजानामीति ज्ञपरिज्ञया विज्ञाय प्रत्या-ख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्यामीत्यर्थः, तथा संयमं—प्रागुक्तस्वरूपं उपसंपद्यामहे (धे), प्रतिपद्याम (हे) इत्यर्थः, तथा ‘अवंभं परिया-णामि वंभं उवसंपज्जामि’ अन्नह्न—वस्त्यनियमलक्षणं विपरीतं ब्रह्म, शेषं पूर्ववत्, प्रधानासंयमाङ्गत्वाच्चाब्रह्मणो निदानपरिहारार्थमनन्तरमिदमाह, असंयमाङ्गत्वादेवाह—‘अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपज्जामि’ अकल्पोऽकृत्यमा-ख्यायते कल्पस्तु कृत्यं इति, इदानीं द्वितीयं बन्धकारणमाश्रित्याह, यत उक्तं [च]—“अस्संजमो य एक्को अण्णाणं अवि-रई य दुविहं” इत्यादि । ‘अण्णाणं परियाणामि नाणं उवसंपज्जामि’ अज्ञानं सम्यग्ज्ञानादन्यत् ज्ञानं तु भगवद्वचनजं, अज्ञानभेदपरिहरणायैवाह—‘अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि’ अक्रिया—नास्तिवादः क्रिया—सम्यग्वादाः । तृतीयं बन्धकारणमाश्रित्याह—‘मिच्छत्तं परियाणामि सम्मत्तं उवसंपज्जामि’ मिथ्यात्वं—पूर्वोक्तं सम्यक्त्वमपि, एतदङ्गत्वादेवाह—‘अवोहिं परियाणामि वोहिं उवसंपज्जामि’ अवोधिः—मिथ्यात्वकार्यं बोधिस्तु सम्यक्त्वस्येति, इदानीं सामान्येनाह—‘अमग्गं परियाणामि मग्गं उवसंपज्जामि’ अमार्गो—मिथ्यात्वादिः मार्गस्तु सम्यग्दर्शनादिरिति । इदानीं छद्मस्थत्वादशेषशुद्ध्यर्थमाह—

जं संभरामि जं च न संभरामि जं पडिक्कमामि जं च न पडिक्कमामि तस्स सव्वस्स देवसियस्स अइयारस्स पडि-क्कमामि समणोऽहं संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मो अनियाणो दिट्ठिसंपण्णो मायामोसविवज्जिओ । (सूत्रं)

यत् किञ्चित् स्मरामि यच्च छद्मस्थानाभोगाच्चेति, तथा ‘जं पडिक्कमामि जं च न पडिक्कमामि’ यत् प्रतिक्रमामि आभोगादिविदितं यच्च न प्रतिक्रमामि सूक्ष्ममविदितं, अनेन प्रकारेण यः कश्चिदतिचारः कृतः ‘तस्स सव्वस्स देवसि-यस्स अतियारस्स पडिक्कमामि’ति कण्ठ्यं, इत्थं प्रतिक्रम्य पुनरकुशलप्रवृत्तिपरिहारायात्मानमालोचयन्नाह—‘समणोऽहं संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मो अणियाणो दिट्ठिसंपण्णो मायामोसविवज्जिओ’ति श्रमणोऽहं तत्रापि न चरकादिः, किं तर्हि ? संयतः सामस्येन यतः इदानीं, विरतो—निवृत्तः अतीतस्यैवस्य च निन्दासंवरणद्वारेण अत एवाह—प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा, प्रतिहतम्—इदानीमकरणतया प्रत्याख्यातमसीतं निन्दया एष्यमकरणतयेति, प्रधानोऽयं दोष इतिकृत्वा तत्तदुच्यतामात्मनो भेदेन प्रतिपादयन्नाह—‘अनिदानो’ निदानरहितः, सकलगुणमूलभूतगुणयुक्ततां दर्शय-न्नाह—‘दृष्टिसंपन्नः’ सम्यग्दर्शनयुक्त इत्यर्थः । वक्ष्यमाणद्रव्यवन्दनपरिहारायाह—मायामृषाविवर्जकः (विवर्जितः)—मायागभमृषा वादपरिहारीत्युक्तं भवति । एवंभूतः सन् किं ?—

स्थापना त्वियं—

[illegible]

अथ कायोत्सर्गाध्ययनं

१ य म कश्चो निरुन्तति दारु यान् पुनरपि व्रजन् । एव हन्तन्ति सुनिहिता कायोत्सर्गेण कर्माणि ॥ १ ॥ कायोत्सर्गे यथा सुश्रितस्य भवन्ति अन्तो-
पादानि । पत्र भिन्दन्ति सुनिहिता अट्टप्रिध कर्मसंघातम् ॥ २ ॥

भावव्यवहारिभट्टीया

प्रतिक्रमणं, सहसाऽसमितादौ मिथ्यादुष्कृतकरणमित्यर्थः, 'मोग'ति मिथ्रं शब्दादिषु रागादिकरणे, विकटना मिथ्यादुष्कृतं चेत्यर्थः, 'विवेगे'ति विवेकः अनेपणीयस्य भक्तादेः कथञ्चित् गृहीतस्य परित्याग इत्यर्थः, तथा 'विउस्मग्गे'ति तथा व्युत्सर्गं कुस्वप्नादौ कायोत्सर्ग इति भावना, 'तवे'ति कर्म तापयतीति तपः-पृथिव्यादिसंघट्टनादौ निर्विग(कृ)तिकादि, 'छेदे'ति तपसा दुर्दमस्य श्रमणपर्यायच्छेदनमिति हृदयं, 'मल'ति प्राणातिपातादौ पुनर्ब्रतारोपणमित्यर्थः, 'अणवद्वया य'ति हस्ततालादिप्रदानदोषात् दुष्टतरपरिणामत्वाद् व्रतेषु नावस्थाप्यते इत्यनवस्थाप्यः तद्भावोऽनवस्थाप्यता, 'पारंघिए चैव'ति पुरुषविशेषस्य खलिङ्गराजपद्व्याघ्रासेवनायां पारश्चिकं भवति, पारं-प्रायश्चित्तान्तमश्नति-गच्छतीति पारश्चिकं, न तत ऊर्ध्वं प्रायश्चित्तमस्तीति गाथार्थः ॥ १४१८ ॥ एवं प्रायश्चित्तभैषजमुक्तं, साम्प्रतं व्रणः प्रतिपाद्यते, स च द्विभेदः-द्रव्यव्रणो भावव्रणश्च, द्रव्यव्रणः शरीरक्षतलक्षणः, असावपि द्विविध एव, तथा चाह—

दुविहो कायंमि वणो तदुन्भवान्तुओ अ णायव्वो । आगंतुयस्स कारइ सुद्धरणं न इथरस्स ॥ १४१९ ॥
तणुओ अतिक्खतुंडो असोणिओ केवलं तए लग्गो । अवउज्झत्ति मल्लो सल्लो न मल्लिज्जइ वणो उ ॥ १४२० ॥
लग्गुद्धियंमि वीए मल्लिज्जइ परं अदूरगे सल्ले । उद्धरणमलग्गपूरण दूरयरगए तइयगंमि ॥ १४२१ ॥

मा वेअणा उ तो उद्धरित्तु गालंति सोणिय चउत्थे । रुज्झइ लहुंति चिट्ठा वारिज्जइ पंचमे वणिणो ॥ १४२२ ॥
रोहेइ वणं छट्ठे हियमियभोई अभुंजमाणो वा । तित्तिअमित्तं छिज्जइ सत्तमए पूढमंसाई ॥ १४२३ ॥

तहविय अठायमाणो गोणसखइयाइ रुक्कण वावि । कीरइ तयंगळेओ सअट्ठिओ सेसरक्खट्ठा ॥ १४२४ ॥

मूलत्तरगुणरूवस्स ताइणो परमचरणपुरिसस्स । अवराहमल्लपमवो भाववणो होइ नायव्वो ॥ १ ॥ (प्र०) ॥

भिक्षायरियाइ सुज्झइ अइआरो कोइ वियडणाए उ । वीओ असमिओमिच्छि कीस सहसा अगुत्तो वा ? ॥ १४२५ ॥

सहाइएसु रागं दोसं च मणा गओ तइयगंमि । नाउं अणेसणिज्जं भत्ताइविगिंचण चउत्थे ॥ १४२६ ॥

उस्सग्गेणवि सुज्झइ अइआरो कोइ कोइ उ तवेणं । तेणवि असुज्झमाणं छेयविसेसा विसोहिंति ॥ १४२७ ॥

द्विविधो-द्विप्रकारः 'कायंमि वणो ति चीयत इति कायः-शरीरमित्यर्थः तस्मिन् व्रणः-क्षतलक्षणः, द्वैविध्यं दर्शयति-तस्मादुद्भवोऽस्येति तदुद्भवो-गण्डादिः आगन्तुकश्च ज्ञातव्यः, आगन्तुकः कण्टकादिप्रभवः, तत्रागन्तुकस्य क्रियते शल्यो-द्धरणं नेतरस्य-तदुद्भवस्येति गाथार्थः ॥ यद्यस्य यथोद्ध्रियते-उत्तरपरिकर्म क्रियते द्रव्यव्रण एव तदेतदभिधित्सुराह-'तणुओ अतिक्खतुंडो' इति तनुरेव तनुकं कृशमित्यर्थः, न तीक्ष्णतुण्डमतीक्ष्णमुखमिति भावना, नास्मिन् शोणितं विद्यत इत्यशोणितं केवलं नवरं त्वग्लग्नं, उद्धृत्य 'अवउज्झत्ति सल्लो'ति परित्यज्यते शल्यं प्राकृतशैल्या तु पुल्लिङ्गनिर्देशः, 'सल्लो न मल्लिज्जइ वणो य' न च मृद्यते व्रणः, अल्पत्वात् शल्यस्येति गाथार्थः ॥ प्रथमशल्यजे अयं विधिः, द्वितीयादिशल्यजे पुनरयं-'लग्गुद्धियंमि' लग्नमुद्धृतं लग्नोद्धृतं तस्मिन् द्वितीये कस्मिन्?-अदूरगते शल्य इति योगः, मनाग् दृढलग्न इति भावना, अत्र 'मल्लिज्जइ परं'ति मृद्यते यदि परं व्रण इति उद्धरणं शल्यस्य, मर्दनं व्रणस्य, पूरणं कर्णमलादिना तस्यैवैतानि क्रियन्ते दूरगते तृतीये शल्य इति गाथार्थः ॥ 'मा वेअणा उ तो उद्धरेत्तु गालंति सोणिय चउत्थे । रुज्झइ लहुंति चिट्ठा वारिज्जइ' इति मा वेदना भविष्यतीति तत उद्धृत्य शल्यं गालयन्ति शोणितं चतुर्थे शल्य इति, तथा रुद्धतां शीघ्रमिति चेष्टा-परि-स्पन्दनादलक्षणा वार्यते-नेपिध्यते, पञ्चमे शल्ये उद्धृते व्रणोऽस्यास्तीति व्रणी तस्य व्रणिनः रात्रतरत्वाच्छल्यस्येति गाथार्थः ॥

'रोहेइ वणं छट्ठे' इति रोहयति व्रणं पष्ठे शल्ये उद्धृते सति हितमितभोजी हितं-पथ्यं मितं-स्तोकं अभुञ्जन्वेति, यावच्छल्येन दूषितं 'तत्तियमित्तं'ति तावन्मात्रं छिद्यते, सप्तमे शल्ये उद्धृते किं?-पूतिमांसादीति गाथार्थः ॥ 'तहविय अठाये'ति तथापि च 'अठायमाणे'ति अतिष्ठति सति विसर्पतीत्यर्थः, गोणसभक्षितादौ रुक्क(रुक्म)कैवापि क्रियते, तदङ्गछेदः सहाय्यिकः, शेषरक्षार्थमिति गाथार्थः ॥ एवं तावद् द्रव्यव्रणस्तच्चिकित्सा च प्रतिपादिता, अधुना भावव्रणः प्रतिपाद्यते—

'मुल्लत्तरगुणरूवस्स' गाहा, इयमन्यकर्तृकी सोपयोगा चेति व्याख्यायते, मूलगुणाः-प्राणातिपातादिविरमणलक्षणाः पिण्ड-विशुद्ध्यादयस्तु उत्तरगुणाः, एते एव रूपं यस्य स मूलगुणोत्तरगुणरूपस्तस्य, तायिनः, परमश्चासौ चरणपुरुषश्चेति समासः तस्य अपराधाः-गोचरादिगोचराः त एव शल्यानि तेभ्यः प्रभवः-मम्भवो यस्य स तथाविधः भावव्रणो भवति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ साम्प्रतमस्यानेकभेदभिन्नस्य भावव्रणस्य विचित्रप्रायश्चित्तभैषजेन चिकित्सा प्रतिपाद्यते, तत्र—

'भिक्षायरियाइ' भिक्षाचर्यादिः शुद्ध्यत्यतिचारः कश्चिद्विकटनयैव-आलोचनयैवेत्यर्थः, आदिशब्दाद् विचारभूम्यादिग-मनजो गृह्यते, इह चातिचार एव व्रणः २, एवं सर्वत्र योज्यं, 'वितिउ'ति द्वितीयो व्रणः अप्रत्युपेक्षिते खेलविवेकादौ-हा असमितोऽस्मीति सहसा अगुत्तो वा मिथ्यादुष्कृतमिति विचिकित्सेत्ययं गाथार्थः ॥ 'शब्दादिषु इष्टानिष्टेषु रागं द्वेषं वा मनसा(मनाक) गतः अत्र 'तइओ' तृतीयो व्रणः मिश्रभैषज्यचिकित्सः, आलोचनाप्रतिक्रमणशोध्य इत्यर्थः, ज्ञात्वा अनेपणीयं भक्तादि विगिञ्जना चतुर्थ इति गाथार्थः ॥ 'उस्सग्गेणवि सुज्झइ' कायोत्सर्गेणापि शुद्ध्यति अतिचारः कश्चित्, कश्चित्

तपसा पृथिव्यादिसंघट्टनादिजन्यो निर्ध्वगितिकादिना पण्मासान्तेन, तेनाप्यशुद्ध्यमानस्तथाभूतं गुरुतरं छेदविशेषा विशोधयन्तीति गाथार्थः ॥ १४१९-१४२७ ॥ एवं सप्तप्रकारभावव्रणचिकित्सापि प्रदर्शिता, मूलादीनि तु विषयनिरूपणद्वारेण स्वस्थानादवसेयानि, नेह वितन्यन्ते, इत्युक्तमानुषङ्गिकं, प्रस्तुतं प्रस्तुतम्—एवमेनेनानेकस्वरूपेण—मन्त्रन्धेनापातस्य कायोत्सर्गाध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चानि वक्तव्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे कायोत्सर्गाध्ययनमिति कायोत्सर्गः अध्ययनं च, तत्र कायोत्सर्गमधिकृत्य द्वारगाथामाह निर्युक्तिकारः—

निकलेवे १ गट्ट २ विहाणमग्गणा ३ काल ४ भेयपरिमाणे ५ ।

असद ६ सदे ७ विहि ८ दोसा ९ कस्सत्ति १० फलं च ११ दाराइं ॥ १४२८ ॥

‘निकलेवेगट्टविहाण’ निकलेवेति कायोत्सर्गस्य नामादिलक्षणो निक्षेपः कार्यः ‘एगट्ट’ति एकार्थिकानि वक्तव्यानि ‘विहाणमग्गण’ ति विधानं भेदोऽभिधीयते भेदमार्गणाकार्या ‘कालभेदपरिमाणे’ति कालपरिमाणमभिभवकायोत्सर्गादीनां वक्तव्यं, भेदपरिमाणमुत्सृतादिकायोत्सर्गभेदानां वक्तव्यं यावन्तस्त इति, ‘असदसदे’ति अशठः शठश्च कायोत्सर्गकर्त्ता वक्तव्यः ‘विहि’ति कायोत्सर्गकरणविधिर्वाच्यः ‘दोस’ति कायोत्सर्गदोषा वक्तव्याः ‘कस्सत्ति’ कस्य कायोत्सर्ग इति वक्तव्यं ‘फल’ति ऐहिकामुष्मिकभेदं फलं वक्तव्यं ‘दाराइं’ति एतावन्ति द्वाराणीति गाथासमासार्थः ॥ १४२८ ॥ व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं भाष्यकृदेवाभिधास्यति । तत्र कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्ग इति द्विपदं नामेति कृत्वा कायस्य उत्सर्गस्य च निक्षेपः कार्य इति । तथा चाह भाष्यकारः—

काए उस्सग्गमि य निकलेवे हुंति हुज्जि उ विगप्पा । एएसिं दुण्हंपी पत्तेय परूवणं वुच्छं ॥ २२८ ॥ (भा०) ॥

‘काए उस्सग्गमि य’ काये कायविषयः उत्सर्गं च—उत्सर्गविषयश्च एवं निक्षेपे—निक्षेपविषयौ भवतः द्वौ एव विकल्पौ—द्वावेव भेदौ, अनयोर्द्वयोरपि कायोत्सर्गविकल्पयोः प्रत्येकं प्ररूपणां वक्ष्य इति गाथार्थः ॥ २२८ ॥

कायस्स उ निकलेवो वारसओ छक्कओ अ उस्सग्गे । एएसिं तु पयाणं पत्तेय परूवणं वुच्छं ॥ १४२९ ॥

नामं ठवणं सरीरे गइं निकायत्थिकायं दविणं य । माउय संगहं पज्जवं भारे तह भावकाए य ॥ १४३० ॥

काओ कस्सड नामं कीरइ देहोवि वुच्चइ काओ । कायमणिओवि वुच्चइ वट्ठमवि निकायमाहंसु ॥ १४३१ ॥

अक्खे वराडए वा कट्टे पुत्थे य चित्तकम्मे य । सवभावमसवभावं ठवणाकायं विद्याणाहि ॥ १४३२ ॥

लिप्पगहत्थी हत्थित्ति एस सवभाविया भवे ठवणा । होइ असवभावे पुण हत्थित्ति निरागिइ अक्खो ॥ १४३३ ॥

ओरालियवेउठ्वियआहारगतेयकम्मए चेव । एसो पंचविहो खलु सरीरकाओ सुणेयव्वो ॥ १४३४ ॥

चउसुवि गइंसु देहो नेरइयार्हण जो स गइकाओ । एसो सरीरकाओ विसेसणा होइ गइकाओ ॥ १॥ (प्र०) ॥

जंणुवगहिओ वच्चइ भवन्तरं जच्चिरेण कालेण । एसो खलु गइकाओ सतेयणं कम्मगसरीरं ॥ १४३५ ॥

नियममहिओ व काओ जीवनिकाओ निकायकाओ य । अत्थित्तिवहुपएसा तेणं पंचत्थिकाया उ ॥ १४३६ ॥

जं तु पुरक्खडभावं दविणं पच्छाकडं व भावाओ । तं होइ दव्वदविणं जह भविओ दव्वदेवार्ह ॥ २२९ ॥ (भा०) ॥

जह अत्थिकायभावो अपएसो हुज्ज अत्थिकायाणं । पच्छाकडुव्व तो ते हविज्ज दव्वत्थिकाया व ॥ २३० ॥ (भा०) ॥

तीयमणागयभावं जमत्थिकायाण नत्थि अत्थित्तं । तेन र केवलएसुं नत्थीं दव्वत्थिकायात्तं ॥ १४३७ ॥

कामं भवियसुराइसु भावो सो चेव जत्थ यदंति । एसो न ताव जायइ तेन र ते दव्वदेवुत्ति ॥ १४३८ ॥

दुहओऽणंतररहिया जह एवं तो मवा अणंतगुणा । एगस्स एगकाले भवा न जुज्जंति उ अणेगा ॥ १४३९ ॥

दुहओऽणंतरभविणं जह चिट्ठइ आउअं तु जं वडं । हुज्जियरेसुवि जह तं दव्वभवा हुज्ज तो तेऽवि ॥ १४४० ॥

संज्ञासु दोसु सरो अदिस्समाणोऽवि पप्प समईयं । जह ओभासइ खित्तं तहेव एयंपि नायव्वं ॥ १४४१ ॥

माउयपयंति नेयं नवरं अन्नोवि जो पयसमूहो । सो पयकाओ भन्नइ जे एगए वहु अत्था २३१ ॥ (भा०) ॥

संगहकाओऽणेगावि जत्थ एगवयणेण घिप्पंति । जह सालिगामसेणा जाओ वसही (ति) निविट्ठत्ति ॥ १४४२ ॥

पज्जवकाओ पुण हुंति पज्जवा जत्थ पिंडिया वहवे । परमाणुमिविकमिवि जह वत्ताइ अणंतगुणा ॥ १४४३ ॥

एगो काओ दुहा जाओ एगो चिट्ठइ एगो मारिओ । जीवन्तो अ मएण मारिओ तं लवमाणव! केण हेउणा ॥ १४४४ ॥

दुग तिग चउरो पंच व भावा बहुआ व जत्थ यदंति । सो होइ भावकाओ जीवमजीवे विभासा उ ॥ १४४५ ॥

काए सरीर देहे दुंदी य चय उवचए य संघाए । उस्सय ससुस्सए वा फलेवरे भत्थ तण पाणू ॥ १४४६ ॥

तत्र ‘कायस्स उ निकलेवो’ कायस्य तु निक्षेपः कार्य इति ‘वारसउ’ति द्वादशप्रकारः । ‘छक्कओ य उस्सग्गे’ पञ्च-
श्लोत्सर्गविषयः पट्प्रकार इत्यर्थः, पश्चाद्धं निगदसिद्धं तत्र कायनिक्षेपप्रतिपादनायाह—‘नामं ठवणा’ नामकायः
स्थापनाकायः शरीरकायः गतिकायः निकायकायः अस्तिकायः द्रव्यकायश्च मातृकायः संग्रहकायः पर्यायकायः भार-

कायः तथा भावकायश्चेति गाथासमासार्थः ॥ व्यासार्थं तु प्रतिद्वारमेव व्याख्यास्यामः, तत्र नामकायप्रतिपादनायाह—
 'काओ कस्सवि'त्ति कायः कस्यचित् पदार्थस्य सचेतनाचेतनस्य वा नाम क्रियते स नामकायः, नामाश्रित्य कायो नाम-
 कायः, तथा देहोऽपि—शरीरसमुच्छ्रयोऽपि उच्यते कायः, तथा काचमणिरपि कायो भण्यते, प्राकृते तु कायः । तथा वज्र-
 मपि किञ्चिल्लेखादि 'निकायमाहंसु'त्ति निकाचितमाख्यातवन्तः, प्राकृतशैल्या निकायेति गाथार्थः, गतं नामद्वारं,
 अधुना स्थापनाद्वारं व्याख्यायते—'अन्धे वराडए' अक्षे—चन्दनके वराटके वा—कपर्दके वा काष्ठे—कुट्टिमे पुस्ते वा—
 वस्त्रकृते चित्रकर्मणि वा प्रतीते, किमित्याह—सतो भावः सद्भावः तस्य इत्यर्थः तमाश्रित्य, तथा असतो भावः असद्भावः अतस्य
 इत्यर्थः, तं चाश्रित्य, किं?—स्थापनाकायं विजानाहीति—गाथार्थः ॥ १४३१ ॥ सामान्येन सद्भावासद्भावस्थापनो-
 दाहरणमाह—'लेप्यगहत्थी' यदिह लेप्यकहस्ती हस्तीति स्थापनायां निवेद्यते 'एस सव्भाविआ भवे ठवण'त्ति
 एषा सद्भावस्थापना भवतीति, भवत्यसद्भावे पुनहस्तीति निराकृतिः—हस्त्याकृतिशून्य एव चतुरङ्गादाविति ।
 तदेवं स्थापनाकायोऽपि भावनीय इति गाथार्थः ॥ १४३२ ॥ शरीरकायप्रतिपादनायाह—'ओरालियवेडविय' उदारैः
 पुद्गलैर्निर्वृत्तमौदारिकं विविधा क्रिया विक्रिया तस्या भवं वैक्रियं प्रयोजनार्थिना आह्रियत इत्याहारकं तेजोमयं तैजसं
 कर्मणा निर्वृत्तं कर्मणं, औदारिकं वैक्रियं आहारकं तैजसं कर्मणं चैव एष पञ्चविधः खलु ग्रीर्यन्त इति शरीराणि
 शरीराण्येव पुद्गलसङ्घातरूपत्वात् कायः शरीरकायः विज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ गतिकायप्रतिपादनायाह—
 'चउसुवि गइ' इयमप्यन्यकर्तृकी गाथा सोपयोगेति च व्याख्यायते—चतसृष्वपि गतिषु—नारकतिर्यग्ग्नारामरलक्षणासु
 'देहो'त्ति शरीरसमुच्छ्रयो नारकादीना यः स गतौ काय इतिकृत्वा गतिकायो भण्यते, अत्रान्तरे आह चोदकः—'एसो
 सरीरकाड'त्ति नन्वेप शरीरकाय उक्तः, तथाहि—नौदारिकादिव्यतिरिक्तानारकतिर्यगादिदेहा इति, आचार्य आह—'विसे-
 सणा होति गतिकाओ'विशेषणाद्—विशेषणसामर्थ्याद् भवति गतिकायः, विशेषणं चात्र गतौ कायो गतिकायः, यथा द्विवि-
 धाः संसारिणः—त्रसाः स्थावराश्च, पुनस्त एव स्त्रीपुंनपुंसकविशेषेण भिद्यन्त इत्येवमत्रापीति गाथार्थः ॥ अथवा सर्वसत्त्वानाम-
 पान्तरालगतौ यः कायः स गतिकायो भण्यते, तथा चाह—'जेणुवगहिओ' येनोपगृहीत—उपकृतो व्रजति—गच्छति भवादन्वो
 भवः भवान्तरं तत्, एतदुक्तं भवति—मनुष्यादिर्मनुष्यभवात् च्युतः येनाश्रयेणा(श्रितोऽ)पान्तराले देवादिभवं गच्छति स ग-
 तिकायो भण्यते, तं कालमानतो दर्शयति—यच्चिरेण 'कालेण'ति स च यावता कालेन समयादिना व्रजति तावन्तमेव कालमसौ
 गतिकायो भण्यते एष खलु गतिकायः, स्वरूपेणैव दर्शयन्नाह—'सतेयगं कम्मगसरीर' कर्मणस्य प्राधान्यात् सह तैजसेन वर्तत
 इति सतैजसं कर्मणश्शरीर गतिकायस्तदाश्रयेणापान्तरालगतौ जीवगतेरिति भावनी(यम)यं गाथार्थः ॥ निकायकायः प्रतिपा-
 द्यते तत्र—'नियय'त्ति गाथार्थं व्याख्यायते 'निययमहिओ व काओ जीवनिकाय'त्ति नियतो—नित्यः कायो निकायः, नित्यता
 चास्य त्रिष्वपि कालेषु भावात् अधिको वा कायो निकायः, यथा अधिको दाहो निदाह इति, आधिक्यं चास्य धर्माधर्मास्ति-
 कायापेक्षया स्वभेदापेक्षया वा, तथाहि—एकादयो यावदसह्येयाः पृथिवीकायिकास्तावत् कायस्त एव स्वजातीयान्यप्रक्षेपापेक्षया
 निकाय इति, एवमन्येष्वपि विभापेत्वेवं जीवनिकायसामान्येन निकायकायो भण्यते, अथवा जीवनिकायः पृथिव्यादिभेदभिन्नः
 षड्विधोऽपि निकायो भण्यते तत्समुदायः, एवं च निकायकाय इति, गतं निकायकायद्वारं । अधुनाऽस्तिकायः प्रतिपाद्यते,
 तत्रेदं गाथाशकलं 'अत्थिच्चिहुपेदसा तेणं पंचथिकाया उ' अस्तीत्ययं त्रिकालवचनो निपातः, अभूवन् भवन्ति
 भविष्यन्ति चेति भावना, बहुप्रदेशास्तु यतस्तेन पञ्चैवास्तिकायाः तुशब्दस्यावधारणार्थत्वाच्च न्यूना नाप्यधिका इति, अनेन
 च धर्माधर्माकाशानामेकद्रव्यत्वादस्तिकायत्वानुपपत्तिरङ्गासमयस्य च ए (अने)कत्वादस्तिकायत्वापत्तिरित्येतत् परिहृतमवग-
 न्तव्यं, ते चामी पञ्च, तद्यथा—धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः जीवास्तिकायः पुद्गलास्तिकायश्चेत्यस्ति-
 काया इति हृदयमयं गाथार्थः ॥ साम्प्रतं द्रव्यकायावसरस्तत्प्रतिपादनायाह—

‘जं तु पुरक्खड’त्ति यद् द्रव्यमिति योगः तुशब्दो विशेषणार्थः किं विशिनष्टि?—जीवपुद्गलद्रव्यं, न धर्मास्तिकायादि,
 ततश्चैतदुक्तं भवति—यद् द्रव्यं—यद् वस्तु पुरस्कृतभावमिति—पुरः—अग्रतः कृतो भावो येनेति समासः, भाविनो भावस्य
 योग्यमभिमुखमित्यर्थः । 'पच्छाकडं व भावाओ'त्ति वाशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, ततश्चैवं प्रयोगः—पश्चात्कृतभावं, वाशब्दो
 विकल्पवचनः पश्चात् कृत प्राप्योज्झितो भावः—पर्यायविशेषलक्षणो येन स तथोच्यते, एतदुक्तं भवति—यस्मिन् भावे वर्तते
 द्रव्यं ततो यः पूर्वमासीद् भावः तस्मादपेतं पश्चात्कृतभावमुच्यते, 'तं होति दव्वदवियं' तदिदं भूतं द्विप्रकारमपि भाविनो
 भूतस्य च भावस्य योग्यं 'दव्वं'ति वस्तुवस्तुवचनो ह्येको द्रव्यशब्दः, किं?—भवति द्रव्यं, भवनिशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः,
 इत्थं द्रव्यलक्षणमभिधायाधुनोदाहरणमाह—'जह भविओ दव्वदेवादि' यद्येत्युदाहरणोपन्यासार्थः भव्यो—योग्य द्रव्यदेवा-
 दिरिति, इयमत्र भावना—यो हि पुरुषादिर्मृत्वा देवत्वं प्राप्स्यति ब्रह्मायुष्कः अभिमुखनामगोत्रो वा स योग्यत्वाद् द्रव्य-
 देवोऽभिधीयते, एवमनुभूतदेवभावोऽपि, आदिशब्दाद् द्रव्यनारकादिग्रहः परमाणुग्रहश्च, तथाहि—अमावपि ह्यणुकादि-

आयश्यक.हारिभ्रीया

काययोग्यो भवत्येव, ततश्चेत्थंभूतं द्रव्यं कायो भण्यत इति गाथार्थः ॥१४३६॥ आह—किमिति तु शब्दविशेषणाजीवपु
 कुलद्रव्यमङ्गीकृत्य धर्मास्तिकायादीनामिह व्यवच्छेदः कृत इति १, अत्रोच्यते, तेषां यथोक्तप्रकारद्रव्यलक्षणा-
 योगात्, सर्वदेवास्तिकायत्वलक्षणभावोपेतत्वाद्, आह च भाष्यकारः—‘जड् अतिकायभावो’ यद्यनिकाय-
 भावः अस्तिकायत्वलक्षणः, ‘इय एसो होज् अतिकायाणं’ ‘इय’ एवं यथा जीवपुद्गलद्रव्ये विनिष्पत्तीय इति
 एष्यन्-आगामी भवेत्, केपाम् ?—अस्तिकायानां-धर्मास्तिकायादीनामिति, व्याख्यानाद् विशेषप्रतिपत्तिः, तथा
 पश्चात्कृतो वा यदि भवेत् ‘तो ते हविज् दत्तिकाय’ इति ततस्ते भवेयुरिति द्रव्यास्तिकाया इति गाथार्थः यतश्च—
 ‘तीयमणागय’ अतीतम्-अतिक्रान्तमनागतं भावं यद्-यस्मात् कारणादस्तिकायानां-धर्मास्तिकायादीनां नाम्नि-न विद्यते
 अस्तित्वं-विद्यमानत्वं, कायत्वापेक्षया सदैव योगादिति हृदयं, ‘तेण र’ इति तेन किल केवलं-शुद्धं ‘तेषु’ धर्मास्तिकायादिषु
 नास्ति-न विद्यते, किं ?—‘दत्तिकाय’ इति द्रव्यास्तिकायत्वं, सदैव तद्भावयोगादिति गाथार्थः ॥ १४३७ ॥ आह-यद्येवं
 द्रव्यदेवाद्युदाहरणोक्तमपि द्रव्यं न प्राप्नोति, सदैव सद्भावयोगात्, तथाहि-स एव तस्य भावो यस्मिन् वर्तते इति। अत्र
 गुरुराह—‘कामं भवियसुरादि’ काममित्यनुमतं यथा ‘भवियसुरादिषु’ भव्याश्च ते सुरादयश्चेति विग्रहः आदिशब्दात् द्रव्यना-
 रकादिग्रहः तेषु-तद्विषये विचारे भावः स एव यत्र वर्तते तदानीं मनुष्यादिभाव इति, किंतु एष्यो-भावो न तावजा-
 यते तदा, ‘तेण र ते दत्तदेव’ इति तेन ते किल द्रव्यदेवा इति, योग्यत्वाद्, योग्यस्य च द्रव्यत्वात्, न चैतद् धर्मास्तिकायादी-
 नामस्ति, एष्यकालेऽपि तद्भावयुक्तत्वादेवेति गाथार्थः ॥१४३८॥ यथोक्तं द्रव्यलक्षणमवगम्य तद्भावेऽतिप्रसङ्गं च मनस्याधा-
 याह चोदकः—‘दुहओऽणंतररहिया’ ‘दुहउ’ इति वर्तमानभावस्थितस्य उभयत एष्यकालेऽती तकाले च ‘अणंतररहिय’ इति अन-
 न्तरौ एष्यातीतौ अनन्तरौ च तौ रहितौ च वर्तमानभवभावेनेति प्रकरणाद् गम्यते अनन्तररहितौ तावपि ‘जड’ इति यदि तस्यो-
 च्यते ‘एवं तो भवा अणंतगुण’ इति एवं सति ततो भवा अनन्तगुणाः, तद्भवद्वयव्यतिरिक्ता वर्तमानभवभावेन रहिता एष्या
 अतिक्रान्ताश्च तेऽप्युच्येरस्ततश्च तदपेक्षयापि द्रव्यत्वकल्पना स्यात्, अयोच्येत-भवत्वेवमेव का नो हानिरिति १, उच्यते,
 एकस्य-पुरुषादेरेककाले-पुरुषादिकाले भवा न युज्यन्ते-न घटन्ते अनेके-बहव इति गाथार्थः ॥१४३९॥ इत्थं चोदकेनोक्ते
 गुरुराह—‘दुहओऽणंतरभवियं’ ‘दुहउ’ इति वर्तमानभवे वर्तमानस्य उभयतः एष्येऽनीते चानन्तरभविर्कं, पुरस्कृतपश्चात्कृतभव-
 सम्बन्धीत्युक्तं भवति, यथा तिष्ठति आयुष्कमेव तु शब्दस्यावधारणार्थत्वात्, न शेषं कर्म विवक्षितं यद् ब्रह्ममयं गाथार्थः ॥१४४०॥
 पुरस्कृतभवसम्बन्धि त्रिभागावशेषायुष्कः सामान्येन तस्मिन्नेव भवे वर्तमानो वध्नाति, पश्चात्कृतसम्बन्धि पुनस्तस्मिन्नेव
 भवे वेदयति । अतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह—‘होज्जियरेसुवि जड् तं दत्तभवा होज्ज ता तेऽवि’ भवेत् इतरेष्वपि-प्रभूतेष्वपि तीतेषु
 यद् ब्रह्ममनागतेषु च यद् भोक्ष्यते यदि तस्मिन्नेव भवे वर्तमानस्य द्रव्यभवा भवेरस्ततस्तेऽपि, तदायुष्कर्मसम्बन्धादिति
 हृदयं, न चैतदस्ति, तस्मादसञ्चोदकवचनमिति गाथार्थः ॥१४४१॥ अस्यैवार्थस्य प्रसाधकं लोकप्रतीतं निदर्शनमभिधातुकाम
 आह—‘संज्ञासु दोसु सूरौ’ सन्ध्या च सन्ध्या च सन्ध्ये तयोः सन्ध्ययोर्द्वयोः प्रत्युपप्रदोषप्रतिवृद्धयोः सूर्य-आदित्यः अहर्दय-
 मानोऽपि-अनुपलभ्यमानोऽपि प्रापणीयं-प्राप्यं समतिक्रान्तं-समतीतं च यथाऽवभासते-प्रकाशयति क्षेत्रं, तद्यथा-प्रत्युप-
 सन्ध्यायां पूर्वविदेहं भरतं च, प्रदोषसन्ध्यायां तु भरतमपरविदेहं च, तथैव-यथा सूर्यः इदमपि प्रक्रान्तं ज्ञातव्यं-विज्ञे-
 यमिति, एतदुक्तं भवति-वर्तमानभवे स्थितः पुरस्कृतभवं पश्चात्कृतभवं च आयुष्कर्म सद्रव्यतया स्पृशति, प्रकाशेना-
 दित्यवदिति गाथार्थः ॥ १४४२ ॥ अधुना मातृकाकायः प्रतिपाद्यते, [मातृकेऽपि] मातृकापदानि ‘उप्पण्णेति वे’त्या-
 दीनि तत्समूहो मातृकाकायः, अन्योऽपि तथाविधपदसमूहो बह्वर्थ इति, तथाचाह भाष्यकारः—‘माउ-
 यपयं’ इति मातृकापदमिति ‘णेमं’ ‘णेमं’ इति चिह्नं, नवरमन्योऽपि यः पदसमूहः-पदसङ्घातः स पदकायो भण्यते
 मातृकापदकाय इति भावना, विशिष्टः पदसमूहः, किं ?—‘जे एगपए बहू अत्था’ यस्मिन्नेकपदे बहवः अर्थास्तेषां पदाना
 यः समूह इति, पाठान्तरं वा ‘जस्सेकपदे बहू अत्थ’ इति गाथार्थः ॥ १४४३ ॥ संग्रहायप्रतिपादनायाह—
 ‘संग्रहाओ णेगा’ संग्रहणं संग्रहः स एव कायः, स किंविशिष्टः ? इत्याह—‘णेगावि जत्थ एगवयणेण घेप्पंति’ इति प्रभूता
 अपि यत्रैकवचनेन दिश्यन्तो गृह्यन्ते, यथा शालिग्रामः सेना जातो वसति निविष्टति, यथासङ्घातं, प्रभूतेष्वपि स्तम्बेषु
 सत्सु जातः शालिरिति व्यपदेशः, प्रभूतेष्वपि पुरुषविलयादिषु वसति ग्रामः, प्रभूतेष्वपि हस्त्यादिषु निविष्टा
 सेनेति, अयं शाल्यादिरर्थः सङ्ग्रहायो भण्यते इति गाथार्थः ॥ १४४४ ॥ साम्प्रतं पर्यायकायं दर्शयति—
 ‘पज्जवकाओ’ पर्यायकायः पुनर्भवति, पर्याया-वस्तुधर्मा यत्र-परमाणावदौ पिण्डता बहवः, तथा च परमाणावपि
 कस्मिंश्चित् सांख्यवहारिके यथा वर्णगन्धरसस्पर्श अनन्तगुणाः अन्यापेक्षया, तथा चोक्तम्—‘कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो
 नित्यश्च भवति परमाणुः । एकरसवर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥’ स चैकस्तिक्कादिरसस्तदन्यापेक्षया तिक्ततर-
 तिक्ततमादिभेदादानन्त्यं प्रतिपद्यते, पञ्चवर्णादिष्वपि विभाषेत्ययं गाथार्थः ॥ अधुना भारकायस्तत्र गाथा—

एको काओ दुहा जाओ' एकः कायः-क्षीरकायः द्विधा जातः, घटद्वये' न्यासात्, तत्र एकस्तिष्ठति, एको मारितः, जीवन् मृतेन मारितस्तदेतलवेति-ब्रूहि हे मानव ! केन कारणेन ? कथानकं यथा प्रतिक्रमणाध्ययने परिहरणायामिति गाथार्थः, भारकायश्चात्र क्षीरभृतकुम्भद्वयोपेता कापोती भण्यते, भारश्चासौ कायश्च भारकायः, अण्णे भर्णन्ति-भारकायः कापोत्येवोच्यते इति ॥ १४४५ ॥ भावकायप्रतिपादनायाह—

'दुगतिगचउरो' द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च वा भावा-औदयिकादयः प्रभूता वाऽन्येऽपि 'यत्र' सचेतनाचेतने वस्तुनि विद्यन्ते स भवति भावकायः, भावानां कायो भावकाय इति, 'जीवमजीवे विभासा उ' जीवाजीवयोर्विभाषा खल्वागमानुसारेण कार्येति गाथार्थः ॥ १४४६ ॥ मूलद्वारगाथायां कायमधिकृत्य गतं निक्षेपद्वारम्, अधुनैकार्थिकान्युच्यन्ते, तत्र गाथा— कायः शरीरं देहः वोन्दी चय उपचयश्च सद्वात उच्छयः समुच्छयश्च कडेवरं भस्त्रा तनुः पाणुरिति गाथार्थः ॥ २३१ ॥ मूलद्वारगाथायां कायमधिकृत्योक्तान्येकार्थिकानि, अधुना उत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपः एकार्थिकानि चोच्यन्ते, तत्र निक्षेपमधिकृत्याह—

नामंठवणादविए खित्ते काले तहेव भावे य। एसो उस्सग्गस्स उ निक्खेवो छन्निहो होइ ॥ १४४७ ॥ दब्बुज्झणा उ जं जेण जत्थ अवकिरइ दब्बभूओ वा। जं जत्थ वावि खित्ते जं जच्चिरजंमि वा काले ॥ १४४८ ॥ भावे पसत्थमियरं जेण व भावेण अवकिरइ जं तु। अस्संजमं पसत्थे अपसत्थे संजमं चयइ ॥ १४४९ ॥ खरफरुसाइस्सचेयणमचेयणं दुरभिगंधविरसाइ। दवियमवि चयइ दोसेण जेण भावुज्झणा सा उ ॥ १४५० ॥ उस्सग्ग विउस्सरणुज्झणा य अवगिरण छड्डुण विवेगो। वज्जण चयणुम्मुअणा परिसाडण साडणा चेव ॥ १४५१ ॥ उस्सग्गे निक्खेवो चउक्कओ छक्कओ अ कायव्वो ! निक्खेवं काऊणं परुवणा तस्स कायव्वो ॥ १ ॥

सो उस्सग्गो दुविहो चिट्ठाए अभिभवे य नायव्वो ।

भिक्षायारियाइ पढमो उवसग्गभिज्जंजणे विइओ ॥ १४५२ ॥

'नामंठवणादविए' अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा, विशेषार्थं तु प्रतिद्वारं प्रपञ्चेन वक्ष्यामः, तत्रापि नामस्थापने गतार्थे, द्रव्योत्सर्गाभिधित्तया पुनराह—'दब्बुज्झणा उ जं जेण' द्रव्योत्सर्गना तु द्रव्योत्सर्गः स्वयमेव 'ज'न्ति यद् द्रव्यमनेपणीयं 'अवकिरति'ति योगः अवकिरति-उत्सृजति 'जेणे'ति येन करणभूतेन पात्रादिनोत्सृजति, 'जत्थ'ति यत्र द्रव्ये उत्सृजति द्रव्यभूतो वा-अनुपयुक्तो वा उत्सृजति एष द्रव्योत्सर्गोऽभिधीयते । क्षेत्रोत्सर्ग उच्यते 'जं जत्थ वावि खेत्ते'ति यत्क्षेत्रं दक्षिणदेशाद्युत्सृजति यत्र वाऽपि क्षेत्रे उत्सर्गो व्यावर्ण्यते एष क्षेत्रोत्सर्गः, कालोत्सर्ग उच्यते—'जं जच्चिर जंमि वा काले'ति यत्कालमुत्सृजति यथा भोजनमधिकृत्य रजनीं साधवः 'जच्चिर'ति यावन्तं कालमुत्सर्गः, यस्मिन् वा काले उत्सर्गो व्यावर्ण्यते एष कालोत्सर्ग इति गाथार्थः ॥ १४४८ ॥ भावोत्सर्गप्रतिपादनायाह—

'भावे पसत्थमियरं' 'भावे'ति द्वारपरामर्शः, भावोत्सर्गो द्विधा-प्रशस्तं-शोभनं वस्त्वधिकृत्य 'इतरं'ति अप्रशस्तमशो-भनं च, तथा येन भावेनोत्सर्जनीयवस्तुगतेन खरादिना 'अवकिरति जन्तु' उत्सृजति यत् तत्र भावेनोत्सर्ग इति तृती-यासमासः, तत्र असंयमं प्रशस्ते भावोत्सर्गे त्यजति, अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गाथार्थः ॥ १४४९ ॥ यदुक्तं येन वा भावेनोत्सृजति तत्प्रकटयन्नाह—'खरफरुसाइस्सचेयण' खरपरुपादिसचेतनं खरं-कठिनं परुपं-दुभाषणोपेतं 'अचेतनं दुरभिगन्धविरसादि यद् द्रव्यमपि त्यजति दोषेण येन खरादिनैव 'भावुज्झणा सा उ' भावेनोत्सर्ग इति गाथार्थः ॥ १४५० ॥ गतं मूलद्वारगाथायामुत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपद्वारम्, अधुनैकार्थिकान्युच्यन्ते, तत्रेयं गाथा— 'उस्सग्ग विउस्सरणु' उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्झणा च अवकिरणं छर्दनं विवेकः वर्जनं त्यजनं उन्मोचना परिशातना शातना चैवेति गाथार्थः ॥ १४५१ ॥ मूलद्वारगाथायामुक्तान्युत्सर्गैकार्थिकानि, ततश्च कायोत्सर्ग इति स्थितं, कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्गः । इदानीं मूलद्वारगाथागतविधानमार्गणाद्वारावयवार्थव्याचिख्यासयाऽऽह—'सो उस्सग्गो दुविहो' स कायोत्सर्गो द्विविधः, 'चेट्ठाए अभिभवे य नायव्वो' चेष्टायामभिभवे च ज्ञातव्यः, तत्र 'भिक्षायारियादि पढमो' भिक्षाचर्यादौ विषये प्रथमः कायोत्सर्गः, तथाहि-चेष्टाविषय एवासौ भवति, 'उवसग्गभिज्जंजणे विइओ'ति उपसर्गा-दिव्यादयस्तैरभियोजनमुपसर्गाभियोजनं तस्मिन्नुपसर्गाभियोजने द्वितीयः-अभिभवकायोत्सर्ग इत्यर्थः, दिव्याद्यभिभूत एव महामुनिस्तदैवायं करोतीति हृदयम्, अथवोपसर्गाणामभियोजनं-सोढव्या मयोपसर्गास्तद्भयं न कार्यमित्येवंभूतं तस्मिन् द्वितीय इत्यर्थः । इत्थं प्रतिपादिते सत्याह चोदकः, कायोत्सर्गं हि साधुना नोपसर्गाभियोजनं कार्य—

इयरहवि ता न जुज्झइ अभिओगो किं पुणाइ उस्सग्गे ? । नणु गव्वेण परपुरं अभिरुज्झइ एवमेयंति(पि)॥१४५३॥ मोहपयडीभयं अभिभवित्तु जो कुणइ काउस्सग्गंतु। भयकारणे य तिविहे णाभिभवो नेव पडिसेहो ॥१४५४॥ आगारेऊण परं रणिव्व जइ सो करिज्ज उस्सग्गं। जुंजिज्ज अभिभवो तो तदभावे अभिभवो कस्स ? ॥ १४५५ ॥

अद्विहंपि य कम्मं अरिभूयं तेण तज्जयद्वाए । अब्भुद्धिया उ तवसंजमंभि कुब्धंति निग्गंथा ॥ १४५६ ॥
तस्स कसाया चत्तारि नायगा कम्मसत्तुसिन्नस्स । काउस्सग्गमभग्गं करंति तो तज्जयद्वाए ॥ १४५७ ॥
संवत्सरमुत्तोसं अंतमुहुत्तं च (त) अभिभवुरसग्गे । चिद्वाउस्सग्गस्स उ कालपमाणं उवरि वुच्छं ॥ १४५८ ॥

‘इयरहवि ता ण’ इतरथापि—सामान्यकार्येऽपि तावत् क्वचिदनवस्थानादौ न युज्यतेऽभियोगः कस्यचित् कर्तुं, ‘किं पुणाइ उस्सग्गे’ किं पुनः कायोत्सर्गे कर्मक्षयाय क्रियमाणे?, स हि सुतरां गर्वरहितेन कार्यः, अभियोगश्च गर्वो वर्तते, नन्वित्यसूयायां गर्वेण—अभियोगेन परपुरं—शत्रुनगरमभिरुध्यते, यथा तद्गर्वकरणमसाधु एवमेतदपि कायोत्सर्गाभियोजनमशोभनमेवेति गाथार्थः ॥ एवं चोदकेनोक्ते सत्याहाचार्यः—‘मोहपयडीभयं’ मोहप्रकृतौ भयं २ अथवा मोहप्रकृतिश्चासौ भयं चेति समासः, मोहनीयकर्मभेद इत्यर्थः, तथाहि—हास्यरत्यरतिभयशोकजुगुप्सापद्वकं मोहनीयभेदतया प्रतीतं, तत् अभिभवतु अभिभूय यः कश्चित् करोति कायोत्सर्गं तुशब्दो विशेषणार्थः नान्यं कञ्चन बाह्यमभिभूयेति, ‘भयकारणे तु तिविहे’ बाह्ये भयकारणे त्रिविधे द्रव्यमनुष्यतिर्यग्भेदभिन्ने सति तस्य नाभिभवः, अथैतद्भूतोऽप्यभियोग इत्यत्रोच्यते—‘नेव पडिसेहो’ इत्थंभूतस्याभियोगस्य नैव प्रतिषेध इति गाथार्थः ॥ १४५४ ॥ किन्तु—‘आगारेऊण परं’ ‘आगारेऊण’ति आकार्य रे रे क यास्ससि डदानीं एवं परम्—अन्यं कञ्चन ‘रणेव’ संग्रामे इव यदि स कुर्यात् कायोत्सर्गं युज्येत अभिभवः, तदभावे—पराभिभवाभावेऽभिभवः कस्य?, न कस्यचिदिति गाथार्थः ॥ १४५५ ॥ तत्रैतत् स्यात्—भयमपि कर्माशो वर्तते, कर्मणोऽपि चाभिभवः स्वत्वेकान्तेन नैव कार्य इत्येतच्चायुक्तम्, यतः—‘अद्विहंपि य कम्मं’ अद्विधं—अष्टप्रकारमपि, चशब्दो विशेषणार्थः तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, अद्विहंपि य कम्मं अरिभूतं च, ततश्चायमर्थः—यस्मात् ज्ञानावरणीयादि अरिभूतं—शत्रुभूतं वर्तते भवनिबन्धनत्वाच्चशब्दादचेतनं च तेन कारणेन तज्जयार्थ—कर्मजप्रतिमितं ‘अब्भुद्धिया उ’ति अभिमुख्येन उद्यिता एव एकान्तगर्वविकला अपि तपो द्वादश-प्रकारं संयमं च सप्तदशप्रकारं कुर्वन्ति निर्यन्थाः—साधव इत्यतः कर्मक्षयार्थमेव तदभिभवनाय कायोत्सर्गः कार्य एवेति गाथार्थः ॥ १४५६ ॥ तथा चाह—तस्स कसाया इति ‘तस्य’ प्रकान्तशत्रुसैन्यस्य कपायाः प्राग्निरूपितशब्दार्थाश्चत्वारः क्रोधादयो नायकाः—प्रधानाः, ‘काउस्सग्गमभग्गं करंति तो तज्जयद्वाए’ति काउस्सग्गं—अभिभवकायोत्सर्गं अभग्गं—अपीडितं कुर्वन्ति साधवस्ततस्तज्जयार्थ—कर्मजयनिमित्तं तपःसंयमवदिति गाथार्थः ॥ १४५७ ॥ गतं मूलद्वारगाथाया विधानमार्गणाद्वारम्, अधुना कालपरिमाणद्वारावसरः, तत्रेयं गाथा—संवत्सरमुत्तकृष्टं कालप्रमाणं, तथा च बाहुबलिना संवत्सरं कायोत्सर्गः कृत इति, ‘अन्तोमुहुत्तं च’ अभिभवकायोत्सर्गं अन्त्यं—जघन्यं कालपरिमाणं, चेष्टाकायोत्सर्गस्य तु कालपरिमाणमनेकभेदभिन्नं ‘उवरि वुच्छं’ति उपरिष्ठाद् वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥ १४५८ ॥ उक्तं तावदोधतः कालपरिमाणद्वारं, अधुना भेदपरिमाणद्वारमधिकृत्याह—उस्सिउस्सिओ अ तह उस्सिओ अ उस्सियनिसन्नओ चेव । निसनुस्सिओ निसन्नो निस्सन्नगनिसन्नओ चेव १४५९ ॥ निवणुस्सिओ निवन्नो निवन्ननिवन्नो अ नायव्वो । एएसिं तु पयाणं पत्तेय परूवणं वुच्छं ॥ १४६० ॥ उस्सिअनिसन्नग निवन्नगे य इक्किक्कंमि उ पयंमि । दब्बेण य भावेण य चउक्कभयणा उ कायव्वा ॥ १४६१ ॥ ‘उस्सिउस्सिओ’ उच्छिन्नोच्छ्रितः उत्सृतश्च उत्सृतनिपण्णश्चैव निपण्णोत्सृतः निपण्णो निपण्णनिपण्णश्चैवेति गाथार्थः ॥ ‘निसणुस्सिओ निवन्नो’ निपण्णोत्सृतः निप(व)ण्णः निपण्ण निपण्णश्च ज्ञातव्यः, एतेषां तु पदानां प्रत्येकं प्ररूपणा वक्ष्य इति गाथासमासार्थः, अवयवार्थं तु उपरिष्ठाद्वक्ष्यामः ‘उस्सिय’ उत्सृतो निपण्णः निपण्णनिपण्णेपु एकैकस्मिन्नेव पदे ‘दब्बेण य भावेण य चउक्कभयणा उ कायव्वा’ द्रव्यत उत्सृत ऊर्द्धस्थानस्थः भावत उत्सृत धर्मध्यानशुक्लध्यायी, अन्यस्तु द्रव्यत उत्सृत ऊर्द्धस्थानस्थः न भावत उत्सृतः ध्यानचतुष्टयरहितः कृष्णादिलेश्यागतपरिणाम इत्यर्थः, अन्यस्तु न द्रव्यत उत्सृतः नोर्द्धस्थानस्थः भावत उत्सृतः, शुक्लध्यायी अन्यस्तु न द्रव्यतो नापि भावत इत्ययं प्रतीतिर्य एवमन्यपदचतुर्भङ्गिका अपि वक्तव्याः ॥ १४५९—१४६१ ॥ इत्थं सामान्येन भेदपरिमाणे दर्शितेत्याह चोदकः, ननु कायोत्सर्गकरणे कः पुनर्गुण इत्याहाचार्यः—देहमद्वज्जुसुद्धी सुहदुक्खतितिक्खया अणुपेहा । झायइ य सुहं झायणं एयग्गो काउस्सग्गंमि ॥ १४६२ ॥ अंतोमुहुत्तकालं चित्तस्सेग्गया हवइ झायणं । तं पुण अट्ठं रुद्धं धम्मं सुक्कं च नायव्वं ॥ १४६३ ॥

तत्थ य दो आइल्ला झायणा संसारवहणा भणिया ।

दुप्पि य विमुक्खहेज तेसिऽहिगारो न इयरेसिं ॥ १४६४ ॥

संवरियासवदारा अव्वावाहे अकंटए देसे । काऊण थिरं ठायं ठिओ निसन्नो निवन्नो वा ॥ १४६५ ॥

चेयणमचेयणं वा वत्थुं अवलंविउं घणं मणसा । झायइ सुअनत्थं वा दवियं तप्पज्जए वावि ॥ १४६६ ॥

तत्थ उ भणिज्ज कोई झायणं जो माणसो परीणामो । तं न हवइ जिणदिट्ठ झायणं तिविहेवि जोगंमि ॥ १४६७ ॥

वायाईधाऊणं जो जाहे होइ उक्कडो धाऊ । कुविओत्ति सो पवुच्चह न य इअरे तत्थ दो नत्थि ॥ १४६८ ॥
 एमेव य जोगाणं तिण्हवि जो जाहि उक्कडो जोगो । तस्स तहिं निदेसो इअरे तत्थिक्क दो व नवा ॥ १४६९ ॥
 काएविय अज्झप्पं वायाइ मणस्स चेव जह होइ । कायवयमणोजुत्तं तिविहं अज्झप्पमाहंमु ॥ १४७० ॥
 जह एगगं चित्तं धारयओ वा निरुभओ वावि । झाणं होइ नणु तहा इअरेसुवि दोसु एमेव ॥ १४७१ ॥
 देसियदंसियमग्गो वचंतो नरवई लहइ सद्दं । रायत्ति एस वच्चइ सेसा अणुगामिणो तस्स ॥ १४७२ ॥
 पढमिहुअस्स उदए कोहस्सिअरे वि तिवि तत्थत्थि । नय ते ण संति तहियं न य पाहन्नं नहेयंमि ॥ १४७३ ॥
 मा मे एजउ काउत्ति अचलओ काइअं हवइ झाणं । एमेव य माणसियं निरुद्धमणसो हवइ झाणं ॥ १४७४ ॥
 जह कायमणनिरोहे झाणं वायाइ जुजइ न एवं । तम्हा वई उ झाणं न होइ को वा विसेसुत्थ ॥ १४७५ ॥
 मा मे चलउत्ति तणू जह तं झाणं निरेइणो होइ । अजयाभासविवज्जस्स वाइअं झाणमेवं तु ॥ १४७६ ॥
 एवविहा गिरा मे वत्तव्वा एरिसा न वत्तव्वा । इय वेयालियवक्कस्स भासओ वाइयं झाणं ॥ १४७७ ॥
 मणसा वावारंतो कायं वायं च तप्परीणामो । भंगिअसुअं गुणंनो वट्ठ तिविहेवि झाणंमि ॥ १४७८ ॥

‘देहमतिजडुसुद्धी’ति देहजाड्यशुद्धिः—श्लेष्मादिप्रहाणतः मतिजाड्यशुद्धिः तथावस्थितस्योपयोगविशेषतः, ‘मुहुदुक्खति-
 त्तिक्खय’ति सुखदुःखतितिक्षा सुखदुःखातिसहनमित्यर्थः, ‘अणुप्पेहा’ अनित्यत्वाद्यनुपेक्षा च तथाऽवस्थितस्य भवति, तथा
 ‘झायइ य सुहं झाणं’ ध्यायति च शुभं ध्यानं धर्मशुक्लक्षणं, एकाग्रः—एकचित्तः शेषव्यापाराभावात् कायोत्सर्ग इति,
 इहानुपेक्षा ध्यानादौ ध्यानोपरमे भवतीति कृत्वा भेदेनोपन्यस्तेति गाथार्थः ॥ १४६२ ॥ इह ध्यायति च शुभं ध्यानमि-
 त्युक्तं, तत्र किमिदं ध्यानमित्यत आह—‘अतोमुहुत्तकालं’ द्विघटिको मुहूर्तः भिन्नो मुहूर्तोऽन्तर्मुहूर्त इत्युच्यते, अन्तर्मु-
 हूर्तकालं चित्तस्यैकाग्रता भवति ध्यानं ‘एकाग्रचित्तनिरोधो ध्यानं’ (तत्त्वार्थ अ० सूत्र ९२७) मितिकृत्वा, तत् पुनरार्त्तं रौद्रं
 धर्मं शुक्लं च ज्ञातव्यमित्येषां च स्वरूपं यथा प्रतिक्रमणाध्ययने प्रतिपादितं तथैव द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ १४६२—१४६३ ॥
 ‘तत्थ उ दो आइहा’ गाथा निगदसिद्धा । साम्प्रतं यथाभूतो यत्र यथावस्थितो यच्च ध्यायति तदेतदभिधित्सुराह—
 ‘संवरियासवदार’ति संवृतानि—स्थगितानि आश्रवद्वाराणि—प्राणातिपातादीनि येन स तथाविधः, क ध्यायति ?—
 ‘अव्यावाधे अकटए देसे’ति’ अव्यावाधे—गान्धर्वादिलक्षणभावव्यावाधाविकले अकण्टके—पापाणकण्टकादिद्रव्यकण्टक-
 विकले ‘देशे’ भूभागे, कथं व्यवस्थितो ध्यायति ?—‘काऊण थिरं ठाणं ठितो निसण्णो निवज्जो वा’ कृत्वा स्थिरं—निष्कम्पं
 [अव]स्थानं—अवस्थिति विशेषलक्षणं स्थितो निषण्णो निवण्णो वेति प्रकटार्थः, चेतनं—पुरुषादि अचेतनं—प्रतिमादि वस्तु
 अवलम्ब्य—विषयीकृत्वा (त्य) धनं—दृढं मनसा—अन्तःकरणेन यत् ध्यायति, किं ? तदाह—‘झायति सुयमत्यं वा’ ध्यायतीति
 सम्बध्यते, सूत्रं—गणधरादिभिर्वर्द्धं अर्थं वा—तद्गोचरं, किंभूतमर्थमत आह—‘दवियं तप्पज्जे वावि’ द्रव्यं तत्पर्यायान्
 वा, इह च यदा सूत्रं ध्यायति तदा तदेव स्वगतधर्मेरालोचयति, न त्वर्थं, यदा त्वर्थं न तदा सूत्रमिति गाथार्थः
 ॥ १४६४—१४६६ ॥ अधुना प्रागुक्तचोद्यपरिहारायाह—तत्र भणेत—ब्रूयात् कश्चित्, किं ब्रूयादित्याह—‘झाणं जो
 माणसो परीणामो’ ध्यानं यो मानसः परीणामः, ‘धै चिन्ताया’मित्यस्य चिन्तार्थत्वात्, इत्यमाशङ्कोत्तरमाह—‘तं
 न भवति जिणदिट्ठं झाणं तिविहेवि जोगंमि’ तदेतन्न भवति यत् परेणाभ्यधायि, कुतः ?, यस्माज्जि-
 नैर्दृष्टं ध्यानं त्रिविधेऽपि योगे—मनोवाक्कायव्यापारलक्षण इति गाथार्थः ॥ १४६७ ॥ किं तु ?, कस्यचित्
 कदाचित् प्राधान्यमाश्रित्य भेदेन व्यपदेशः प्रवर्तते, तथा चामुमेव न्यायं प्रदर्शयन्नाह—‘वायाईधाऊणं’
 वातादिधातूनां आदिशब्दात् पित्तश्लेष्मणोर्यो यदा भवत्युत्कटः—प्रचुरो धातुः कुपित इति स प्रोच्यते
 उत्कटत्वेन प्राधान्यात्, ‘न य इतरे तत्थ दो नत्थि च्ति न चेतरो तत्र द्वौ न स्त इति गाथार्थः ॥ १४६८ ॥ ‘एमेव
 य जोगाणं’ एवमेव च योगानां—मनोवाक्कायानां त्रयाणामपि यो यदा उत्कटो योगस्तस्य योगस्य तदा—तस्मिन्
 काले निर्देशः, ‘इयरे तत्थेक्क दो व णवा’ इतरस्तत्रैको भवति द्वौ वा भवतः, न वा भवत्येव, इयमत्र भावना—केवलिनः
 वाचि उत्कटाया कायोऽप्यस्ति अस्मंदादीनां तु मनः कायो न वेति, केवलिनः शैलेश्यवस्थायां काययोगनिरोधकाले स एव
 केवल इति, अनेन च शुभयोगोत्कटत्व तथा निरोधश्च द्वयमिति (मपि) ध्यानमित्यावेदित [व्य]मिति गाथार्थः ॥ १४६९ ॥ इत्थं
 य उत्कटो योगः तस्यैवैतत्सद्भावेऽपि प्राधान्यात् सामान्येन ध्यान [त्व]मभिधाय अधुना विशेषेण त्रिप्रकारमप्युपदर्शयन्नाह—
 ‘काएनि य’ कायेऽपि च अध्यात्मं अधि आत्मनि वर्तत इति अध्यात्मं ध्यानमित्यर्थः, एकाग्रतया एजनादिनिरोधात्,
 ‘वायाए च्ति नथा वाचि अ’ध्यात्मं एकाग्रतयैवायनभाषानिरोधात्, ‘मणस्स चेव जह होइ च्ति मनमश्चैव यथा भवत्यध्यात्मं एव
 कायेऽपि वाचि चेत्यर्थः. एवं भेदेनाभिधाय अधुना दार्शयन्नाह—कायवाङ्मनोयुक्तं त्रिविधं अध्यात्ममाख्यातवन्त-

स्तीर्थकरा गणधराश्च, वक्ष्यते च—‘भंगिअसुतं गुणंतो वट्टति त्रिविहेवि ज्ञाणंमि’त्ति गाथार्थः ॥ १४७० ॥ पराभ्युपगतध्या-
नसाम्यप्रदर्शनेनानभ्युपगतयोरपि ध्यानतां प्रदर्शयन्नाह—‘जइ एगगं’ गाहा, हे आयुष्मन् ! यदप्येकाग्रं चित्तं कचिद्
वस्तुनि धारयतो वा स्थिरतया देहव्यापिविषयत्वं उक्तं इति ‘निर्गमओ वाचि’त्ति निरुन्धानस्य वा तदपि योगनिरोध
इव केवलिनः किमित्याह—‘ध्यानं भवति मानसं यथा ननु तथा इतरयोरपि द्वयोर्वाक्काययोः, एवमेव—एकाग्रधारणा-
दिनैव प्रकारेण तद्व्यवहारयोगाद् ध्यानं भवतीति गाथार्थः ॥ १४७१ ॥ इत्थं त्रिविधे ध्याने सति यस्य यदोत्कटत्वं
तस्य तदेतरसद्भावेऽपि प्राधान्याद् व्यपदेश इति, लोकलोकोत्तरानुगतश्चायं न्यायो वर्तते, तथा चाह—‘देसिय’
गाहा, देशयतीति देशिकः—अग्रयायी देशिकेन दर्शितो मार्गः—पन्था यस्य स तथोच्यते व्रजन्—गच्छन् नरपती—राजा
लभते शब्दं—प्राप्नोति शब्दं, किंभूतमित्याह—‘रायत्ति एस वच्चति’ राजा एष व्रजतीति, न चासौ केवलः, प्रभूतलोकानुगत-
त्वात्, न च तदन्यव्यपदेशः, तेगमप्राधान्यात्, तथा चाह—‘सेसा अणुगामिणो तस्स’त्ति शेषाः—अमात्यादयः अनुगामिनः—
अनुयातारस्तस्य—राज्ञ इत्यतः प्राधान्याद्वाजेतिव्यपदेश इति गाथार्थः ॥ १४७२ ॥ अयं लोकानुगतो न्यायः, अयं पुनर्लोकोत्तरा-
नुगतः—‘पढमिल्लु’ प्रथम एव प्रथमिल्लुकः, प्राथम्यं चास्य सम्यग्दर्शनाख्यप्रथमगुणघातित्वात् तस्य प्रथमिल्लुकस्य उदये, कस्य?,
क्रोधस्य अनन्तानुबन्धिन इत्यर्थः—‘इतरेवि तिण्णि तत्थत्थि’ शेषा अपि त्रयः—अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसङ्कुलनादय-
स्तत्र—जीवद्रव्ये सन्ति, न चातीताद्यपेक्षया तत्सद्भावः प्रतिपाद्यते, यत आह—‘न च तेण संति तद्दिअं’ न च ते—अप्र-
त्याख्यानप्रत्याख्यानावरणदयो न सन्ति, किंतु सन्त्येव, न च प्राधान्यं तेषामतो न व्यपदेशः, आद्यस्यैव व्यपदेशः,—
‘तहेयं’ तथा एतदपि अधिकृतं वेदितव्यमिति गाथार्थः ॥ १४७३ ॥ अधुना स्वरूपतः कायिकं मानसं च ध्यानमावेदय-
न्नाह—‘मा मे एजउ काउ’त्ति एजतु—कम्पतां ‘कायो’ देह इति, एवं अचलत एकाग्रतया स्थितस्येति भावना, किं?, कायेन
निर्वृत्तं कायिकं भवति ध्यानं, एवमेव मानसं निरुद्धमनसो भवति ध्यानमिति गाथार्थः ॥ १४७४ ॥ इत्थं प्रतिपादिते
सत्याह चोदकः—‘जह कायमणनिरोहे’ ननु यथा कायमनसोनिरोधे ध्यानं प्रतिपादितं भवता ‘वायाह जुज्जह न एवं’ति
वाचि युज्यते नैवेति, कदाचिदप्रवृत्त्यैव निरोधाभावात्, तथाहि—न कायमनसो यथा सदा प्रवृत्ते तथा वागिति ‘तम्हा वती
उ ज्ञाणं न होइ’ तस्माद् वाग् ध्यानं न भवत्येव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् व्यवहितप्रयोगाच्च, ‘को वा चिसेसो’त्त्य’त्ति
को वा विशेषोऽत्र? येनेत्थमपि व्यवस्थिते सति वाग् ध्यानं भवतीति गाथार्थः ॥ १४७५ ॥ इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याह गुरुः—
‘मा मे चलउ’त्ति मा मे चलतु—कम्पनामिति शब्दस्य व्यवहितः प्रयोगः तं च दर्शयिष्यामः, तनुः—शरीरमिति—एवं चलन-
क्रियानिरोधेन यथा तद् ध्यानं कायिकं ‘निरेइणो’ निरेजिनो—निष्प्रकम्पस्य भवति ‘अजताभासविवज्जिस्स वाइयं ज्ञाण-
मेवं तु’ अयताभापाविवर्जिनो—दुष्टवाक्परिहर्तुरित्यर्थः, वाचिकं ध्यानमेव यथा कायिकं, तुशब्दोऽवधारणार्थ इति गाथार्थः
॥ १४७६ ॥ साम्प्रतं स्वरूपत एव वाचिकध्यानमुपदर्शयन्नाह—‘एवंविहा गिरा’ एवंविधेति निरवधा गीः—वागुच्यते
‘मे’त्ति मया वक्तव्या ‘एरिस्’त्ति ईदृशी सावद्या न वक्तव्या, एवमेकाग्रतया विचारितवाक्यस्य सतो भाषमाणस्य वाचिकं
ध्यानमिति गाथार्थः ॥ १४७७ ॥ एवं तावद् व्यवहारतो भेदेन त्रिविधमपि ध्यानमावेदितं, अधुनैकदैव एकत्रैव त्रिवि-
धमपि दर्शयते—‘मणसा वावारंतो’ मनसा—अन्तःकरणेनोपयुक्तः सन् व्यापारयन् कार्यं—देहं धाचं—भारतीं च ‘तप्परी-
णामो’ तत्परिणामो विवक्षितश्रुतपरीणामः, अथवा तत्परिणामो—योगत्रयपरिणामः स तथाविधः शान्तो योगत्रयपरिणामो
यस्यासौ तत्परिणामः, भङ्गिकश्रुतं—दृष्टिवादान्तर्गतमन्यद् वा तथाविधं ‘गुणंतो’त्ति गुणयन् वर्तते त्रिविधेऽपि ध्याने
मनोवाक्कायव्यापारलक्षणे इति गाथार्थः ॥ १४७८ ॥ अवसितमानुषङ्गिकं, साम्प्रतं भेदपरिमाणं प्रतिपादयताऽथ
उत्सृतोच्छ्रितादिभेदो यो नवधा कायोत्सर्ग उपन्यस्तः स यथायोगं व्याख्यायत इति, तत्र—

धम्मं सुक्कं च दुवे ज्ञायइ ज्ञाणाइ जो ठिओ संतो । एसो काउस्सग्गो उस्सिउसिओ होइ नायव्वो ॥ १४७९ ॥
धम्मं सुक्कं च दुवे नवि ज्ञायइ नवि य अट्टरुद्धाइ । एसो काउस्सग्गो दव्वुसिओ होइ नायव्वो ॥ १४८० ॥
पयलायंत सुसुत्तो नेव सुहं ज्ञायइ ज्ञाणमसुहं वा । अन्वावारियचित्तो जागरमाणोवि एमेव ॥ १४८१ ॥
अचिरोववन्नगाणं मुच्छिअअव्वत्तमत्तसुत्ताणं । ओहाडियमव्वत्तं च होइ पाएण चित्तंति ॥ १४८२ ॥
गाढालंवल्लगं चित्तं वुत्तं निरेयणं ज्ञाणं । सेसं न होइ ज्ञाणं मउअमवत्तं भमंतं वा ॥ १४८३ ॥
उम्हासेसोवि सिही होउं लद्धिधणो पुणो जलइ । इय अवत्तं चित्तं होउं वत्तं पुणो होइ ॥ १४८४ ॥
पुण्यं च जं तदुत्तं चित्तस्सेगग्गया हवइ ज्ञाणं । आवन्नमणेगग्गं चित्तं चिय तं न तं ज्ञाणं ॥ १४८५ ॥
आ० मणसहिण्ण उ काएण कुणइ वायाह भासई जं च । एयं च भावकरणं मणरहिंयं दव्वकरणं च ॥ १४८६ ॥
चो० जइ ते चित्तं ज्ञाणं एवं ज्ञाणमवि चित्तमावन्नं । तेन र चित्तं ज्ञाणं अह नेवं ज्ञाणमन्नं ते ॥ १४८७ ॥
आ० नियमा चित्तं ज्ञाणं ज्ञाणं चित्तं न यावि भइयव्वं । जह खइरो होइ दुमो दुमो य खइरो अखयरो वा ॥ १४८८ ॥

अष्टं रुद्रं च दुवे आयइ ज्ञाणाइं जो ठिओ संतो । एसो काउस्सग्गो दब्बुसिओ भावउ निसन्नो ॥ १४८९ ॥
धम्मं सुक्कं च दुवे आयइ ज्ञाणाइं जो निसन्नो अ । एसो काउस्सग्गो निरनुसिओ होइ नायव्वो ॥ १४९० ॥
धम्मं सुक्कं च दुवे नवि आयइ नवि य अट्ठरुदाइं । एसो काउस्सग्गो निसण्णओ होइ नायव्वो ॥ १४९१ ॥
अष्टं रुद्रं च दुवे आयइ ज्ञाणाइं जो निसन्नो य । एसो काउस्सग्गो निसन्नगनिसन्नओ नामं ॥ १४९२ ॥
धम्मं सुक्कं च दुवे आयइ ज्ञाणाइं जो निवन्नो उ । एसो काउस्सग्गो निवनुसिओ होइ नायव्वो ॥ १४९३ ॥
धम्मं सुक्कं च दुवे नवि आयइ नवि य अट्ठरुदाइं । एसो काउस्सग्गो निवण्णओ होइ नायव्वो ॥ १४९४ ॥
अष्टं रुद्रं च दुवे आयइ ज्ञाणाइं जो निवन्नो उ । एसो काउस्सग्गो निवन्नगनिवन्नओ नाम ॥ १४९५ ॥
अतरंतो उ निसन्नो करिज्ज तहवि य सह्म निवन्नो उ । संवाहुवस्सए वा कारणियमह्वि य निसन्नो ॥ १४९६ ॥

धर्मं च शुक्लं च प्राक्प्रतिपादितस्वरूपे ते एव द्वे ध्यायति ध्याने यः कश्चित् स्थितः सन् एष कायोत्सर्ग उत्सृतोत्सृतो भवति ज्ञातव्यः, यस्मादिह शरीरमुत्सृतं भावोऽपि धर्मशुक्लध्यायित्वादुत्सृत एवेति गाथार्थः ॥ गतः खल्वेको भेदोऽधुना द्वितीयः प्रतिपाद्यते—‘धम्मं सुक्कं’ धर्मं शुक्लं च द्वे नापि ध्यायति नापि आर्त्तरौद्रे एष कायोत्सर्गो द्रव्योत्सृतो भवतीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ १४७९-१४८० ॥ आह—कस्यां पुनरवस्थायां न शुभं ध्यानं ध्यायति नाप्यशुभमिति ?, अत्रोच्यते—‘पयलायंतं’ प्रचलायमानं ईषत् स्वपन्नित्यर्थः, ‘सुसुत्तं’ चित्तं सुप्तं स खलु नैव शुभं ध्यायति ध्यानं—धर्मशुक्ल-लक्षणं अशुभं वा—आर्त्तरौद्रलक्षणं न व्यापारितं क्वचिद् वस्तुनि चित्तं येन सोऽव्यापारितचित्तः जाग्रदपि एवमेव—नैव शुभं ध्यायति ध्यानं नाशुभमिति गाथार्थः ॥ १४८१ ॥ किंच—‘अचिरोववन्नगाणं’ ‘न चिरोपपन्नका अचिरोपपन्नकाः तेषामचिरोपपन्नकानामचिरजातानामित्यर्थः, मूर्च्छिताव्यक्तमत्तसुप्तानां—मूर्च्छितानामभिधानादिना अव्यक्तानाम्—अव्यक्त-चेतसां मत्तानां मदिरादिना सुप्तानां निद्रया, इहाव्यक्तानामिति यदुक्तं तत्राव्यक्तचेतसः अव्यक्ताः, तत् पुनरव्यक्तं कीदृगित्याह—‘ओहाडियमवत्तं च होइ पाएण चित्तं तु’ ‘ओहाडिय’न्ति स्थगितं विपादिना तिरस्कृतस्वभावं अव्यक्तं च—अव्यक्तमेव चशब्दोऽवधारणे भवति प्रायश्चित्तमपि, प्रायोग्रहणादन्यथाऽपि सम्भवमाहेति गाथार्थः ॥ १४८२ ॥ स्यादे-तत्—एवंभूतस्यापि चेतसो ध्यानताऽस्तु को विरोध इति ?, अत्रोच्यते, नैतदेवं, यस्मात्—आलम्बने लग्नं २ गाढमालम्बने लग्नं २ एकालम्बने स्थिरतया व्यवस्थितमित्यर्थः, चित्त-अन्तःकरणं उक्तं—भणितं, निरेजनं—निष्प्रकम्पं ध्यानं, यतश्चैवमतः शेषं—यदस्मादन्यत् तन्न भवति ध्यानं, किंभूतं ?—‘मदुयमवत्तं भमन्तं वा’ मृदु-भावनायामकठोरं अव्यक्तं पूर्वोक्तं भ्रमन्वा—अनवस्थितं वेति गाथार्थः ॥ १४८३ ॥ आह—यदि मृदुवादि चित्तं ध्यानं न भवति वस्तुतः अव्यक्तत्वात् तत् कथमस्य पश्चादपि व्यक्ततेति ?, अत्रोच्यते—‘उम्हासेसोवि’उष्मावशेषो मन्नागपि उष्णमात्र इत्यर्थः, शिखी—अग्निभूत्वा लब्धेन्धनः—प्राप्तकाष्ठादिः सन् पुनर्जलति, ‘इय’ एवं अव्यक्तं चित्तं मदिरादिसर्पकादिना भूत्वा व्यक्तं पुनर्भवत्यग्निवदिति गाथार्थः ॥ १४८४ ॥ इत्थं प्रासङ्गिकं कियदप्युक्तं, अधुना प्रक्रान्तवस्तुशुद्धिः क्रियते, किंच प्रक्रान्तं?, कायिकादि त्रिविधं ध्यानं, यत उक्तं—‘भंगियसुयं गुणतो वट्ठइ तिविहेऽवि ज्ञाणंमि’ इत्यादि, एवं च व्यवस्थिते ‘अन्तोमुहुत्तकालं चित्तस्सेगगया भवति ज्ञाणं’ यदुक्तमस्माद् विनेयस्य विरोधशङ्कया सम्मोहः स्यादतस्तदपनोदाय शङ्कामाह—‘पुवं च जं तदुत्तं’ ननु त्रिविधे ध्याने सति पूर्वं यदुक्तं चित्तस्यैकाग्रता भवति ध्यानं ‘अन्तोमुहुत्तकालं चित्तस्सेगगया भवति ज्ञाणं’ति वचनात् चशब्दाद्यच्च तदूर्ध्वमुक्तं—‘भंगियसुयं गुणतो वट्ठइ तिविहेऽवि ज्ञाणंमि’ तदेतत् परस्परविरुद्धं कथयतस्त्रिविधे ध्याने सति आपन्नमनेकविषयं ध्यानमिति, तथा च मनसा किञ्चिद्ध्यायति वाचाऽभिधत्ते कायेन क्रियां करोतीति अनेकाग्रता, आचार्य इदमनाहत्य सामान्येनैकाग्रं चित्तं हृदि कृत्वा काक्काऽऽह—‘चित्तं चिय तं न तं ज्ञाणं’ यदनेकाग्रं तच्चित्तमेव न ध्यानमिति गाथार्थः ॥ १४८५ ॥ आह—उक्तन्यायादनेकाग्रं त्रिविधं ध्यानं तस्य तर्हि ध्यानत्वानुपपत्तिः, न, अभिप्रायापरि-ज्ञानात्, तथाहि—आ०—‘मणसहिण्ण’ मनःसहितेनैव कायेन करोति, यदिति सम्बध्यते, उपयुक्तो यत् करोतीत्यर्थः, वाचा भापते यच्च मनःसहितया, तदेव भावकरणं वर्त्तते, भावकरणं च ध्यानं, मनोरहितं तु द्रव्यकरणं भवति, ततश्चै-तदुक्तं भवति—इहानेकाग्रतैव नास्ति सर्वेषामेव मनःप्रभृतीनामेकविषयत्वात्, तथाहि—स यत् मनसा ध्यायति तदेव वाचाऽभिधत्ते तत्रैव च कायक्रियेति गाथार्थः ॥ १४८६ ॥ इत्थं प्रतिपादिते सत्यपरस्त्वाह—‘जइ ते चित्तं ज्ञाणं’यदि ते—तव चित्तं ध्यानं ‘अन्तोमुहुत्तकालं चित्तस्सेगगया हवइ ज्ञाणं’ति वचनात्, एवं ध्यानमपि चित्तमापन्नं, ततश्च कायिकवाचिक-ध्यानासम्भव इत्यभिप्रायः, तेन किल चित्तमेव ध्यानं नान्यदिति हृदयं, अथ नैवमिष्यते—मा भूत्, कायिकवाचिके ध्याने न भविष्यत इति, इत्थं तर्हि ध्यानमन्यते—तव चित्तादिति गम्यते, यस्मान्नावश्यं ध्यानं चित्तमिति गाथार्थः ॥ १४८७ ॥ अत्र चाचार्य आह—अभ्युपगमाददोषः, तथाहि—‘नियमा चित्तं ज्ञाणं’ नियमात्—नियमेन उक्तलक्षणं चित्तं ध्यानमेव, ‘ज्ञाणं चित्तं न यावि भइयवं’ ध्यानं तु चित्तं न चाप्येवं भक्तव्यं—विकल्पनीयं, अत्रैवार्थे दृष्टान्तमाह—‘जह खहरो होइ डुमो डुमो य खहरो

अखड्रो वा' यथा खदिरो भवति द्रुम एव, द्रुमस्तु खदिरोः अखदिरो वा—ध्वान्निर्वैत्यं गाथार्थः ॥ १४८८ ॥ अन्ये पुनरिदं गाथाद्वयमतिक्रान्तगाथावयवाक्षेपद्वारेणान्यथा व्याचक्षते, यदुक्तं 'चित्तं चिय तं न तं ज्ञाणंती' त्येतदसत्, कथं?, यदि ते 'चित्तं ज्ञाणं एवं ज्ञाणमवि चित्तमावन्नं' सामान्येन 'तेन र चित्तं ज्ञाणं' किमुच्यते 'चित्तं चित्तं न ज्ञाणं'ति 'अह नेयं ज्ञाणमन्नं ते' चित्तात्, अत्र पाठान्तरेणोत्तरगाथा 'नियमा चित्तं ज्ञाणं ज्ञाणं चित्तं न यावि भइयवं' यनोऽव्यक्तादिचित्तं न ध्यानमिति, 'जह खदिरो' इत्यादि निदर्शनं पूर्व, अलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रगुमः, प्रकृतश्च द्वितीयः उच्छ्रिताभिधानः कायोत्सर्गभेद इति, स च व्याख्यात एव, नवरं तत्र ध्यानचतुष्टयाध्यायी लेइयापरिगतो वेदितव्य इति, अथेदानीं तृतीयः कायोत्सर्गभेदः प्रतिपाद्यते—निगदसिद्धैव, अधुना चतुर्थः कायोत्सर्गभेदः प्रदर्श्यते तत्रेयं गाथा—निगदमिद्धैव, नवरं कारणिक एव ग्लानस्थविरादिनिषण्णकारी वेदितव्यः, वक्ष्यते च—'अतरंतो उ' इत्यादि, अधुना पञ्चमः कायोत्सर्गभेदः प्रदर्श्यते, तत्रेयं गाथा—निगदसिद्धा, नवरं प्रकरणान्निषण्णः स धर्मादीनि न ध्यायतीत्यवगन्तव्यम्, अधुना षष्ठः कायोत्सर्गभेदः प्रदर्श्यते, तत्रेयं गाथा—निगदसिद्धा, अधुना सप्तमः कायोत्सर्गभेदः प्रतिपाद्यते, इह च—निगदसिद्धा, नवरं कारणिक एव ग्लानस्थविरादियों निषण्णोऽपि कर्तुमसमर्थः स निष(व)ण्णकारी गृह्यते, साम्प्रतमष्टमः कायोत्सर्गभेदः प्रदर्श्यते, निगदसिद्धा, इहापि च प्रकरणान्निष(व)ण्णः, स च धर्मादीनि न ध्यायतीत्यवगन्तव्यम्, अधुना नवमः कायोत्सर्गभेदः प्रदर्श्यते, इह च—'अट्टं रुद्धं च तुवे' गाथा निगदसिद्धा। 'अतरंतो' गाथा निगदसिद्धैव, नवरं 'कारणियमहूवि य निसण्णो'त्ति यो हि गुरुवैयावृत्त्यादिना व्यापृतः कारणिकः स समर्थोऽपि निषण्णः करोतीति ॥ १४९५—१४९६ ॥ इत्थं तावत् कायोत्सर्गोक्तः, अत्रान्तरे अध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण निरूपितत्वाच्चेहाधिकृतः, गतो नामनिपन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादिप्रपञ्चो वक्तव्यः यावत् तच्चेदं सूत्रं—'करेमि भंते! सामाइयमित्यादि यावत् अप्पाणं वोसिरामि' अस्य संहितादिलक्षणा व्याख्या यथा सामायिकाध्ययने तथा मन्तव्या पुनरभिधाने च प्रयोजनं वक्ष्यामः, इदमपरं सूत्रं—

इच्छामि ठाडुं काउस्सगं जो मे देवसिओ अइआरो कओ काइओ वाहओ माणसिओ उस्सुत्तो उम्मग्गो अकप्पो अकरणिज्जो दुज्झाओ दुब्बिचिंतिओ अणायारो अणिच्छिअव्वो असमणपाउग्गो नाणे दंसणे चरित्ते सुए सामाहए तिण्हं गुत्तीणं चउण्हं कसायाणं पंचण्हं महव्वयाणं छण्हं जीवनि कायाणं सत्तण्हं पिंडेसणाणं अट्टण्हं पचयणमाऊणं नवण्हं वंभवेरगुत्तीणं दसविहे समणधम्मं समणाणं जोगाणं जं खंडिअं जं विराहिअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं ॥ (सूत्रम्)

अस्य व्याख्या—तल्लक्षणं चेदं—संहितेत्यादि, तत्र इच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गं यो मे दैवसिकोऽतिचारः कृत इत्यादि संहिता, पदानि तु इच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गं मया दैवसिकोऽतिचारः कृत इत्यादीनि, पदार्थस्तु 'इषु इच्छाया'मित्यस्योत्तमपुरुषस्यैकवचनान्तस्य 'इषुगमिष्यमां छ' इति (पा० ७-३-७७) छत्वे इच्छामि भवति, इच्छामि—अभिलषामि स्थातुमिति 'घा गतिनिवृत्तौ' इत्यस्य तुमप्रत्ययान्तस्य स्थातुमिति भवति, 'कायोत्सर्ग'मिति 'चिज् चयने' अस्य घञन्तस्य 'निवाससमिति(चित्ति)गरीरोपसमाधानेष्वादेश्च क इति (पा० ३-३-४१) चीयते इति कायः देह इत्यर्थः 'सुज विसर्गे' इत्यस्य उत्पूर्वस्य घञि उत्सर्ग इति भवति, शेषपदार्थो यथा प्रतिक्रमणे तथैव, पदविग्रहस्तु यानि समासभाजि पदानि तपामेव भवति नान्येषामिति, तत्र इच्छामि स्थातुं, कं?—कायोत्सर्ग—कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्गः तमिति, शेषपदविग्रहो यथा प्रति क्रमणे, एवं चालना प्रत्यवस्थानं च यथासम्भवमुपरिष्ठाद् वक्ष्यामः। तथेदमन्यत्तु सूत्रं—

तस्सुत्तरीकरणेणं पायच्छित्तकरणेणं विसोहीकरणेणं विसल्लीकरणेणं पावाणं कम्माणं निग्घायणद्वाए ठामि काउस्सगं अन्नत्थ ऊससिणं नीससिणं खासिणं छीणं जंभाइणं उडुणं वायनिसग्गेणं भमलिए पित्तमुच्छाए सुहुमेहिं अंगसंचालेहिं सुहुमेहिं खेलसंचालेहिं सुहुमेहिं दिट्ठिसंचालेहिं एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ हुज्ज मे काउस्सगो जाव अरिहंताणं भगवंताणं नमुक्कारेणं न पारेमि ताव काय ठाणेणं मोणेणं झाणेणं अप्पाणं वोसिरामि ॥ (सूत्रम्) ॥

अस्य व्याख्या—'तस्योत्तरीकरणेन' 'तस्ये'ति तस्य—अनन्तरं प्रस्तुतस्य श्रामण्ययोगसङ्घातस्य कथञ्चित् प्रमादात् खण्डितस्य विराधितस्य वोत्तरीकरणेन हेतुभूतेन 'ठामि काउस्सग'मिति योगः, तत्रोत्तरकरणं पुनः संस्कारद्वारेणोपरिकरणमुच्यते, उत्तरं च तत् करणं च इत्युत्तरकरणं अनुत्तरमुत्तरं क्रियत इत्युत्तरीकरणं, कृतिः—करणमिति, तच्च प्रायश्चित्तद्वारेण भवति अत आह—'पायच्छित्तकरणेणं' प्रायश्चित्तशब्दार्थं वक्ष्यामः तस्य करणं प्रायश्चित्तकरणं तेन, अथत्तं तात्तन्निकादीनि प्रतिक्रमणावसानानि विशुद्धौ कर्तव्यायां मूलकरणं, इदं पुनरुत्तरकरणमतस्तेनोत्तरकरणेन—प्रायश्चित्तकरणेनेति, क्रिया पूर्ववत्, प्रायश्चित्तकरणं च विशुद्धिद्वारेण भवत्यत आह—'विसोहीकरणेणं' विशोधनं विशुद्धिः अपराधमलिनस्यात्मनः प्रक्षालन-

भावश्यकहारिभट्टीया

मित्यर्थः तस्याः करणं तेन हेतुभूतेन, विशुद्धिकरणं च विशल्यकरणद्वारेण भवत्यत आह—‘विसलीकरणेण’ विगतानि शल्यानि—मायादीनि यस्यासौ विशल्यस्तस्य करणं विशल्यकरणं तेन हेतुभूतेन, ‘पावाणं कम्माण णिग्घायणट्ठाए ठामि काउस्सग्गं’ पापानां संसारनिबन्धनानां कर्मणां—ज्ञानावरणीयादीनां निर्घातार्थं—निर्घातननिमित्तं व्यापत्तिनिमित्तमित्यर्थः, किं ?—‘तिष्ठामि कायोत्सर्गं’ कायस्योत्सर्गः—कायपरित्याग इत्यर्थः तं, एतदुक्तं भवति—अनेकार्थत्वाद् धातूनां तिष्ठामोति—करोमि कायोत्सर्गं, व्यापारवतः कायस्य परित्यागमिति भावना, किं सर्वथा ? नेत्याह—‘अन्नत्थूमसिएणं’ति अन्यत्रोच्छ्वसितेन, उच्छ्वसितं मुक्त्वा योऽन्यो व्यापारस्तेन व्यापारवत इत्यर्थः, एवं सर्वत्र भावनीयं, तत्रोर्ध्वं प्रवलं वा श्वसितमुच्छ्वसितं तेन, ‘नीससिएणं’ति अधःश्वसितं निःश्वसितं तेन निःश्वसितेन, ‘खासिएणं’ति कासितं प्रतीतं, ‘छीएणं’ति क्षुतं प्रतीतमेव तेन—तदपि, ‘जंभाइएणं’ति जृम्भितेन, विवृतवदनस्य प्रवलपवननिर्गमो जृम्भितमुच्यते, ‘उद्दुएणं’ति उद्गारितं प्रतीतं, ‘वायनिसग्गेणं’ति अपानेन पवननिर्गमो वातनिसर्गो भण्यते तेन, ‘भमलीए’ति भ्रमल्या, इयमाकस्मिकी शरीरभ्रमिलक्षणा प्रतीतैव ‘पित्तसंमूर्च्छया’ पित्तमूर्च्छयाऽपि, पित्तप्रावल्यात् मनाग्मूर्च्छा भवति, ‘सुहुमेहिं अंगसंचालेहिं’ सूक्ष्मैरङ्गसञ्चारैर्लक्ष्यालक्ष्यैर्गन्त्रविचलनप्रकारै रोमोद्गमादिभिः, ‘सुहुमेहिं खेलसंचालेहिं’ सूक्ष्मैः खेलसञ्चारैर्यस्मात् सयोगिवीर्यसद्भवतया ते खल्वन्तर्भवन्ति ‘सुहुमेहि दिट्ठिसंचालेहिं’ सूक्ष्मैर्दृष्टिसञ्चारैः—निमेपादिभिः, ‘एवमाइएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ होज्ज मे काउस्सग्गो’ एवमादिभिरित्यादिशब्दं वक्ष्यामः, आक्रियन्त इत्याकारा आगृह्यन्त इति भावना, सर्वथा कायोत्सर्गपवादप्रकारा इत्यर्थः, तैराकारैर्विचयमानैरपि न भग्गोऽभग्गः, भग्गः सर्वथा नाशितः, न विराधितोऽविराधितो, विराधितो देशभग्गोऽभिधीयते, भवेत्तमम कायोत्सर्गं, कियन्तं कालं यावदित्याह—‘जाव अरहताणं भगवताणं नमोकारेणं न पारेमि’ यावदहंतां भगवतां नमस्कारेण न पारयामि, यावदिति कालावधारणं, अगोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेषामर्हतां भगः—ऐश्वर्यादिलक्षणः स विद्यते येषां ते भगवन्तस्तेषां भगवतां सम्बन्धिना नमस्कारेण ‘नमो अरहताणं’इत्यनेन न पारयामि—न पारं गच्छामि, तावत् किमित्याह—‘ताव कायं ठाणेणं मोणेणं ज्ञाणेणं अप्पाणं वोसिरामि’ति तावच्छब्देन कालनिर्देशमाह, कायं—देहं स्थानेन—ऊर्ध्वस्थानेन तथा मौनेन—वागनिरोधलक्षणेन, तथा ध्यानेन शुभेन, ‘अप्पाणं’ति प्राकृतशैल्या आत्मीयं, अन्ये न पठन्त्येवैनमालापकं, व्युत्सृजामि—परित्यजामि, इयमत्र भावना—कायं स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासद्वारेण व्युत्सृजामि, नमस्कारपाठं यावत् प्रलम्बभुजो निरुद्धवाक्प्रसरः प्रशस्तध्यानानुगतस्तिष्ठामीति, तथाच कायोत्सर्गपरिसमाप्तौ नमस्कारमपठतस्तद्भङ्ग एव द्रष्टव्य इत्येवं तावत् समासार्थः, अवयवार्थं तु भाष्यकारो वक्ष्यति, तत्रेच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गमित्याद्यं सूत्रावयवमधिकृत्याह—कायोत्सर्गस्थानं न कार्यं, प्रयोजनरहितत्वात्, तथाविधपर्यटनवदिति, अत्रोच्यते, प्रयोजनरहितत्वमसिद्धं, यतः—

काउस्सग्गंमि ठिओ निरेयकाओ निरुद्धवहपसरो । जाणड सुहुमेगमणो मुणि देवसियाइअइयारं ॥ १ ॥ (प्र०)
परिजाणिऊणय जओ संमं गुरुजणपगासणेणं तु । सोहेइ अप्पगं सो जम्हा य जिणेहिं सो भणिओ ॥ २ ॥ (प्र०)
काउस्सग्गं मुक्खपहदेसियं जाणिऊण तो धीरा । दिवसाइयारजाणणट्ठयाइ ठायंति उस्सग्गं ॥ १४९७ ॥

व्याख्या—इह च सम्बद्धगाथाद्वयमन्यकर्तृकं तथापि सोपयोगमिति कृत्वा व्याख्यायते, कायोत्सर्गं उक्तस्वरूपे स्थितः सन् निरेजकायो—निष्प्रकम्पदेह इति भावना, निरुद्धवाक्प्रसरः—मौनव्यवस्थितः सन् जानीते सुखमेकमना—एकाग्रचित्तं, सन् कोऽसौ ?—मुनिः—साधुः, किं ?—दैवसिकातिचारं आदिगच्छाद्रात्रिकग्रह इति गार्थार्थः ॥ ततः किमित्याह—यस्मात् कारणात् सम्यग्—अशठभावेन गुरुजनप्रकाशनेन—गुरुजननिवेदनेनेति हृदयं, तुगव्दात् तदादिअष्टप्रायश्चित्तकरणेन चः शोधयत्यात्मानमसौ, अतिचारमलिनं क्षालयतीत्यर्थः, तच्चातिचारपरिज्ञानमत्रिकलं कायोत्सर्गव्यवस्थितस्य भवत्यतः कायोत्सर्गस्थानं कार्यमिति, किंच—यस्माज्जिनैर्भगवद्भिरयं कायोत्सर्गो भणित—उक्तः, तस्मात् कायोत्सर्गस्थानं कार्यमिति गार्थार्थः ॥ १—२ ॥ यतश्चैवमतः ‘काउस्सग्गं मुक्खपहदेसियं’ति मोक्षपन्थास्तीर्थकर एव भण्यते तत्प्रदर्शकत्वात्, कारणे कार्योपचारात्, तेन मोक्षपथेन देशितः—उपदिष्टः मोक्षपथदेशितस्तं, ‘जाणिऊणं’ति दिवसाद्यतिचारपरिज्ञानोपायतया विज्ञाय ततो धीराः—साधवः, दिवसातिचारज्ञानार्थमित्युपलक्षणं रात्र्यतिचारज्ञानार्थमपि, ‘ठायंति उस्सग्गं’ति तिष्ठन्ति कायोत्सर्गमित्यर्थः, ततश्च कायोत्सर्गस्थानं कार्यमेव, सप्रयोजनत्वात्, तथाविधवैयावृत्यवदिति गार्थार्थः ॥१४९७॥ साम्प्रतं यदुक्तं ‘दिवसातिचारज्ञानार्थमिति, तत्रौषतो विषयद्वारेण तमतिचारमुपदर्शयन्नाह—

सयणासणणपाणे चेइय जइ सेज्ज काय उच्चारे । समितीभावणयुत्ती वितहायरणंमि अइयारो ॥ १४९८ ॥

व्याख्या—शयनीयव्रितथाचरणे सत्यतिचारः, एतदुक्तं भवति—संस्तारकादेरविधिना ग्रहणादौ अतिचार इति, ‘आसणं’ति आसनव्रितथाचरणे सत्यतिचारः पीठकादेरविधिना ग्रहणादतिचार इति भावना, ‘अण्णपाणं’ति अन्नपानव्रितथाचरणे सत्यतिचारः अन्नपानस्याविधिना ग्रहणादावतिचार इत्यर्थः, ‘चेतियं’ति चैत्यव्रितथाचरणे सत्यतिचारः, चैत्यविषयं

आवश्यकहारिभरीया

वितथाचरणमविधिना वन्दने अकरणे चेत्यादि, 'जइ'त्ति यतिवितथाचरणे सत्यतिचारः, यतिप्रियं च प्रितथाचरणं यथाहं चिनयाद्यकरणमिति, 'सेज'त्ति शय्याप्रितथाचरणे सत्यतिचारः, शय्या वसतिरुच्यते, तद्विषयं प्रितथाचरणमविधिना प्रमार्जनादौ ख्यादिसंसक्तायां वा वसत इत्यादि, 'काय' इति कायिकवितथाचरणे सत्यतिचारः, वितथाचरणं चास्यण्डिते कायिकं व्युत्पृजतः स्थण्डिले वाऽप्रत्युपेक्षितादावित्यादि, 'उच्चार'त्ति उच्चारप्रितथाचरणे सत्यतिचारः उच्चारः-पुरीषं भण्यते वितथाचरणं चैतद्विषयं यथा कायिकायां, 'समिति'त्ति समितिप्रितथाचरणे सत्यतिचारः, समितयश्चेर्याममिति-प्रमुखाः पञ्च यथा प्रतिक्रमणे, वितथाचरणं चासामविधिनाऽऽसेवनेऽनासेवने चेत्यादि, 'भावने'ति भावनाप्रितथाचरणे सत्यतिचारः, भावनाश्चानित्यत्रादिगोचरा द्वादश, तथा चोक्तम्—'भाप्रितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तयैकतान्यत्वे । अशुचित्वं संसारः कर्माश्रवसंवरविधिश्च ॥ १ ॥ निर्जेरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च । बोधेः मुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥ २ ॥' अथवा पञ्चविंशतिभावना यथा प्रतिक्रमणे, वितथाचरणं चासामविधिसेवनेनेत्यादि, 'गुस्ति'त्ति गुस्ति-वितथाचरणे सत्यतिचारः, तत्र मनोगुस्तिप्रमुखास्तिस्रो गुस्तयः यथा प्रतिक्रमणे, वितथाचरणमपि गुस्तिविषयं यथा समिति-प्रिति गाथार्थः ॥ १४९८ ॥ इत्थं सामान्येन विषयद्वारेणातिचारमभिधायानुना कायोत्सर्गगतस्य मुनेः क्रियामभिधितुराह—
गोसमुहणंतगाई आलोए देसिए य अइयारे । सव्वे समाणइत्ता हियए दोसे ठविज्जाहि ॥ १४९९ ॥
काउं हिअए दोसे जहक्कमं जा न ताव पारेइ । ताव सुहुमाणुपाणू धम्मं सुक्कं च ज्ञाइज्जा ॥ १५०० ॥

गोषः प्रत्युपो भण्यते, 'मुहणंतगं' मुखवस्त्रिका आदिगन्दाच्छेपोपकरणग्रहः, ततश्चैतद्वक्तुं भवति—गोपादारभ्य मुखवस्त्रिकादौ विषये 'आलोए देसिए य अतिचारे'त्ति अवलोकयेत्—निरीक्षेत दैवसिकानतिचारान्—अत्रिधिप्रत्युपेक्षिताप्रत्युपेक्षितादीनि, ततः 'सव्वे समाणइत्ता' सर्वानतिचारान् मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादारभ्य यावत् कायोत्सर्गावस्थानमत्रान्तरे य इति 'समाणइत्ता' समाप्य बुद्ध्यवलोकनेन समाप्तिं नीत्वा एतावन्त एत इति, नातः परमतिचारोऽस्ति ततो 'हृदये' चेतमि दोपान्—प्रतिषिद्धकरणादिलक्षणान् आलोचनीयानित्यर्थः, स्थापयेदिति गाथार्थः ॥ १४९९ ॥ कृत्वा हृदये दोपान् यथाक्रममिति प्रतिसेवनानुलोम्येन आलोचनानुलोम्येन च, प्रतिसेवनानुलोम्यं नाम ये यथाऽऽमेविता इति, आलोचनानुलोम्यं तु पूर्वं लघव आलोच्यन्ते पश्चाद् गुरव इति, 'जा न ताव पारेति'त्ति यावन्न तावत् पारयति गुरुर्मस्कारेण, 'ताव सुहुमाणुपाणु'त्ति तावदिति कालावधारणं, सूक्ष्मप्राणापानः, सूक्ष्मोच्छ्वासनिश्वास इत्यर्थः, किं ?—'धम्मं सुक्कं च ज्ञाएज्जा' धर्मध्यानं प्रतिक्रमणाध्ययनोक्तस्वरूपं शुक्लं ध्यानं च ध्यायेदिति गाथार्थः ॥ १५०० ॥ एवं—

देसिय राह्य पक्खिय चाउम्मासे तहेव वरिसे य । इक्किं तिन्नि गमा नायव्वा पंचसेएसु ॥ १५०१ ॥

व्याख्या—'देवसिय'त्ति दैवसिके प्रतिक्रमणे दिवसेन निर्वृत्तं दैवसिकं, 'राइय'त्ति रात्रिके, 'पक्खिए'त्ति पाक्षिके 'चाउम्मासे'त्ति चानुर्मासिके तथैव 'वरिसि'त्ति तथैव वार्षिके च, वर्षेण निर्वृत्तं वार्षिकं—सांयत्सरिकमिति भावना, एकैकस्मिन् प्रतिक्रमणे दैवसिकादौ त्रयो गमा ज्ञातव्याः, पञ्चस्वेतेषु दैवसिकादिषु, कथं त्रयो गमाः ? सामायिकं कृत्वा कायोत्सर्गकरणं, सामायिकमेव कृत्वा प्रतिक्रमणं, सामायिकमेव कृत्वा पुनः कायोत्सर्गम्, इह च यस्माद् दिवसादि तीर्थं दिवसप्रधानं च तस्माद् दैवसिकमादाविति गाथार्थः ॥ १५०१ ॥ अत्राह चोदक—

आइमकाउस्सग्गे पडिक्कमणे ताव काउ सामइयं । तो किं करेह वीयं तइअं च पुणोऽवि उस्सग्गे ? ॥ १५०२ ॥
समभावमि ठियप्पा उस्सग्गं करिय तो पडिक्कमइ । एमेव य समभावे ठियस्स तइयं तु उस्सग्गे ॥ १५०३ ॥
सज्झायज्झाणतवओसहेसु उवएसथुइपयाणेसु । संतगुणक्कित्तणेसु अ न हुंति पुणक्कदोसा उ ॥ १५०४ ॥

व्याख्या—'आदिमकायोत्सर्ग' इति प्रथमकायोत्सर्गं कृत्वा सामायिकमिति योगः 'पडिक्कमणे ताव वितियं काउं सामाइयं'ति योगः, ता किं करेह तइयं च सामाइयं पुणोऽवि उस्सग्गो यः प्रतिक्रान्तोपरीति गाथार्थः ॥ १५०२ ॥ चालना चेयम्, अत्रोच्यते—'समभावमि' गाहा व्याख्या—इह समभावस्थितस्य भावप्रतिक्रमणं भवति नान्यथा, ततश्च समभावे—रागद्वेषमध्यवर्तिनि स्थित आत्मा यस्यासौ स्थितात्मा, 'उस्सग्गं काउ (करिय) तो पडिक्कमति' दिवसातिचारपरिज्ञानाय कायोत्सर्गं कृत्वा गुरोरतिचारं निवेद्य तत्प्रदत्तप्रायश्चित्तं समभावपूर्वकमेव प्रपद्य ततः प्रतिक्रामति, 'एमेव य समभावे ठितस्स ततियं तु उस्सग्गे' एवमेव च समभावे व्यवस्थितस्य सतश्चारित्रशुद्धिरपि भवतीतिकृत्वा तृतीयं सामायिकं कायोत्सर्गं प्रतिक्रान्तोत्तरकालभाविनि क्रियत इति गाथार्थः ॥ १५०३ ॥ प्रत्यवस्थानमिदम्—'मज्झायज्झाण' गाहा व्याख्या निगदसिद्धा, इदानीं 'जो मे देवसिओ अइयारो कओ' इत्यादि सूत्रमधो व्याख्यातत्वादनाहृत्य 'तस्स मिच्छामि दुक्कडं'ति सूत्रावयवं व्याचिख्यासुराह—

मिस्सि मिउमइवत्ते छत्ति अ दोमाण छायणे होइ । मिस्सि य मेराइ ठिओ दुत्ति दुगुंछामि अप्पाणं ॥ १५०५ ॥
कत्ति कड मे पावं डत्तिय डेवेमि तं उवसमेणं । एसो मिच्छाउक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ १५०६ ॥

इत्थं(दं) गाथायुगलं यथा सामायिकाध्ययने व्याख्यातं तथैव द्रष्टव्यमिति, साम्प्रतं 'तस्योत्तरीकरणे'ति सूत्रावयवं विवृण्वन्नाह—

खंडियविराहियाणं मूलगुणाणं सवत्तरगुणाणं । उत्तरकरणं कीरइ जह सगडरहंगगेहाणं ॥ १५०७ ॥
पावं छिंदइ जम्हा पायच्छित्तं तु भन्नई तेणं । पाएण वावि चित्तं विसोहए तेण पच्छित्तं ॥ १५०८ ॥
दन्वे भावे य दुहा सोही सल्लं च इक्कमिक्कं तु । सव्वं पावं कम्मं भाभिज्जइ जेण संसारे ॥ १५०९ ॥

व्याख्या—'खण्डितविराधितानां' खण्डिताः—सर्वथा भग्ना विराधिताः—देशतो भग्ना मूलगुणानां—प्राणातिपातादिवि-
निवृत्तिरूपाणां सह उत्तरगुणैः—पिण्डविशुद्ध्यादिभिर्वर्तत इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्तरकरणं क्रियते, आलोचनादिना पुनः
संस्करणमित्यर्थः, दृष्टान्तमाह—यथा शकटरथाङ्गगेहानां—गच्छीचक्रगृहाणामित्यर्थः, तथा च शकटानां खण्डितविराधि-
तानां अक्षावलकादिनोत्तरकरणं क्रियत इति गाथार्थः ॥ १५०७ ॥ अधुना 'प्रायश्चित्तकरणे'ति सूत्रावयवं व्याचिख्या-
सुराह—'पावं' गाहा, व्याख्या—पापं—कर्मोच्यते तत् पापं छिनत्ति यस्मात् कारणात् प्राकृतशैल्या 'पायच्छित्तं'ति भण्यते, तेन
कारणेन, संस्कृते तु पापं छिनत्तीति पापच्छिदुच्यते, प्रायसो वा चित्तं—जीवं शोधयति—कर्ममलिनं विमलीकरोति तेन
कारणेन प्रायश्चित्तमुच्यते, प्रायो वा—बाहुल्येन चित्तं स्वेन स्वरूपेण अस्मिन् सतीति प्रायश्चित्तं, प्रायोग्रहणं संवरादेरपि
तथाविधचित्तसद्भावादिति गाथार्थः ॥ १५०८ ॥ अधुना 'विशोधिकरणे'त्यादिसूत्रावयवव्याचिख्यासयाऽऽह—'दवे भावे
य दुहा सोही' गाहा—द्रव्यतो भावतश्च द्विविधा विशुद्धिः, शल्यं च, 'एकमेकं तु'ति एकैकं शुद्धिरपि द्रव्यभावभेदेन
द्विधा, शल्यमपीत्यर्थः । तत्र द्रव्यशुद्धिः रूपादिना वस्त्रादेर्भावशुद्धिः प्रायश्चित्तादिनाऽऽत्मन एव, द्रव्यशल्यं कण्टक-
शिलीमुखफलादि, भावशल्यं तु मायादि, सर्व ज्ञानावरणीयादि कर्म पापं वर्तते, किमिति ?—भ्राम्यते येन कारणेन तेन
कर्मणा जीवः संसारे—तिर्यग्गनारकामरभवानुभवलक्षणे, तथा च दग्धरज्जुकल्पेन भवोपग्राहिणाऽल्पेनापि सता केवलिनो-
ऽपि न मुक्तिमासादयन्तीति दारुणं संसारभ्रमणनिमित्तं कर्मेति गाथार्थः ॥ १५०९ ॥ साम्प्रतम् 'अन्यत्रोच्छ्रितेने'-
त्यवयवं विवृणोति—

उत्सासं न निरुंभइ आभिग्गहिओवि किमुअ चिट्ठा उ ? । सज्जमरणं निरोहे सुहुमुत्सासं तु जयणाए ॥ १५१० ॥
कासखुअजंभिए मा हु सत्थमणिलोऽनिलस्स तिबुण्हो । असमाही य निरोहे मा मसगाई अतो हत्थो ॥ १५११ ॥
वायनिसग्गुडोए जयणासदस्स नेव य निरोहो । उड्डोए वा हत्थो भमलीमुच्छासु अ निवेसो ॥ १५१२ ॥
वीरियसजोगयाए संचारा सुहुमवायरा देहे । वाहिं रोमंचाई अंतो खेलाणिलाईया ॥ १५१३ ॥
आ(अव)लोअचलं चक्खू मणुव्व तं दुक्करं थिरं काउं । रुवेहिं तयं खिप्पइ सभावओ वा सयं चलइ ॥ १५१४ ॥
न कुणइ निमेसजुत्तं तत्थुवओगे ण घ्राण घ्राइज्जा । एगनिसिं तु पवन्नो ज्ञायइ साहू अणिमिसच्छोऽवि ॥ १५१५ ॥
अगणीओ छिंदिज्ज व वोहियखोभाइ दीहडक्को वा । आगारेहिं अभग्गो उत्सग्गो एवमाईहिं ॥ १५१६ ॥

ऊर्ध्वं प्रवलः श्वास उच्छ्वासः तं 'न निरुंभइ'ति न निरुणद्धि, 'आभिग्गहिओवि' अभिगृह्यत इति अभिग्रहः अभि-
ग्रहेण निर्वृत्त अभिग्रहिकः—कायोत्सर्गस्तदव्यतिरेकात् तत्कर्त्ताऽप्याभिग्रहिको भण्यते, असावप्यभिभवकायोत्सर्गकार्य-
पीत्यर्थः, 'किमुत चेष्टा उ'ति किं पुनश्चेष्टाकायोत्सर्गकारी, स तु सुतरां न निरुणद्धि इत्यर्थः, किमित्यत आह—'सज्जमरणं
निरोहे'ति सद्योमरणं निरोधे उच्छ्वासस्य, ततश्च 'सुहुमुत्सासं तु जयणाए'ति सूक्ष्मोच्छ्वासमेव यतनया मुञ्चति, नोत्त्वणं,
मा भूत् सच्चयात इति गाथार्थः ॥ १५१० ॥ अधुना 'कासिते'त्यादिसूत्रार्थप्रचिकटिपदेदमाह—'कासखुअजंभिए'
गाहा व्याख्या—इह कायोत्सर्गे कासक्षुतजृम्भितादीनि यतनया क्रियन्ते, किमिति ?—'मा हु सत्थमणिलोऽनिलस्स
तिबुण्हो'ति मा शस्त्रं भविष्यति कासितादिसमुद्भवोऽनिलो—वायुरनिलस्य—वाह्यस्य वायोः, किंभूतः ?—तीव्रोष्णः, बाह्यानि-
लापेक्षया अत्युष्ण इत्यर्थः । न च न क्रियन्ते न च निरुध्यन्त एव न 'असमाही य निरोहे'ति (सर्वथारोधे) असमाधिश्च
चशब्दात् मरणमपि सम्भाव्यते कासितादिनिरोधे सति, 'मा मसगाई'ति मा मसकादयश्च कासितादिसमुद्भवपवनश्ले-
ष्माभिहतामरिप्यन्ति जृम्भिते च वदनप्रवेशं करिष्यन्ति ततो हस्तोऽग्रतो दीयत इति यतनेयमिति गाथार्थः ॥ १५११ ॥
आह—निःश्वसितेनेति सूत्रावयवो न व्याख्यायते इति किमत्र कारणम् ? उच्यते, उच्छ्रितेन तुल्ययोगक्षेमत्वान्दि,
इदानीम् 'उद्गारितेने'त्यादिसूत्रावयवव्याचिख्यासयाऽऽह—वातनिसर्गः—उक्तस्वरूप उद्गारोऽपि, तत्रायं निधिः—यतना
शब्दस्य क्रियते न निसृष्टं मुच्यत इति, 'नेव य निरोहो'ति नैव च निरोधः क्रियते, असमाधिभावादेव, उद्गारे वा
हस्तोऽन्तरे दीयत इति 'भमलीमुच्छासु य निवेसो' मा सहसापतितस्यात्मविराधना भविष्यतीति गाथार्थः ॥ १५१२ ॥
साम्प्रतं 'सूक्ष्मैरङ्गसञ्चारै'रित्यादिसूत्रावयवव्याचिख्यासयाऽऽह—वीर्यसयोगतया कारणेन संचाराः सूक्ष्मवादरा देहे
अवश्यंभाविनो, वीर्यं वीर्यान्तरायक्षयोपशमक्षयजं खत्वात्मपरिणामो भण्यते योगास्तु—मनोवाक्कायास्तत्र वीर्यसयोग-

तथैवातिचाराः सूक्ष्मवादरा भवन्ति न केवलात् वीर्यादिति देह एव च भवति नादेहस्य, तत्र यत्ती रोमश्रादय आदि-
 शब्दादुक्तम्प्रग्रहः 'अन्तो खेलानिलादीया' अन्तः-मध्ये श्लेष्मानिलादयो विचरन्तीत्यर्थः, उति गाथार्थः ॥१५१३॥ अधुना
 'सूक्ष्मैर्दृष्टिसञ्चारै'रिति सूत्रावयवं व्याख्यानयति—अवलोकनमालोकस्तस्मिन्त्रलोकं चलं अलोकचलं दर्शनलालसमि-
 त्यर्थः, किं ?—चक्षुः—नयनं, यतश्चैवमतो मनोवद्—अन्तःकरणमिव तच्चक्षुर्दुष्करं स्थिरं कर्तुं, न शक्यत इत्यर्थः, यतो रूपै-
 स्तदाक्षिप्यते स्वभावतो वा—स्वभावेन वा नैसर्गिकेण स्वयं चलति, आत्मनैव चलनीति गाथार्थः ॥१५१४॥ यस्मादेवं तस्मात्
 न करोति निमेष(रोध)यत् कायोत्सर्गकारी, किमिति ?—'तत्पुत्रयोगे ण ज्ञाण ज्ञाएज्ज'ति तत्र—निर्निमेषयत्ने य उपयोग-
 स्तेन सत्ता मा न ध्यानं ध्यायेत् अभिप्रेतमिति, 'एगनिसं तु पवन्नो ज्ञायद् साह् अणिमिसच्छोऽवि' एकरात्रिकी तु प्रतिमां
 प्रतिपन्नो महासत्त्वो ध्यायति समर्थः अनिमेषाक्षोऽपि—अनिमेषे अक्षिणी यस्य सः अनिमेषाक्षः निश्चलनयन इति गाथार्थः
 ॥१५१५॥ अधुना एवमादिभिराकारैरित्यादिसूत्रावयवव्याचिख्यामयाह—'अगणि'ति यदा ज्योतिः स्पृशति तदा प्रावर-
 णाय कल्पग्रहणं कुर्वतो न कायोत्सर्गभङ्गः, आह—नमस्कारमेवाभिधाय किमिति तद्ग्रहणं न करोति ? येन तद्भङ्गो न भवति,
 उच्यते, नात्र नमस्कारपारणमेवाविशिष्टं कायोत्सर्गमानं क्रियते, किं तु यो प्रतारिमाणो यत्र कायोत्सर्ग उक्तमन्त ऊर्ध्वं
 परिममासेऽपि तस्मिन्नमस्कारमपठतो भङ्ग इत्यादि, अपरिसमासेऽपि च पठतो भङ्ग एव, न चात्र न भवतीति, एवं सर्वत्र
 भावनीयं, 'छिंदिज्ज व'त्ति मार्जारीमूपकादिभिर्वा पुरतो यायात्, अत्राप्ययनः सरतो न कायोत्सर्गभङ्गः, 'बोहियसोभाइ'ति
 बोधिकाः—स्तेनकास्तेभ्यः क्षोभः—संभ्रमः, आदिग्रन्थाद्राजादिक्षोभः पङ्क्तिगुणने, तत्रास्थानेऽप्युच्चारयतो(ऽनुच्चारयतो)ना न
 कायोत्सर्गभङ्गो 'दीहडक्को वे'ति सर्पदष्टे चात्मनि परे वा सहसा—अकाण्ड एवोच्चारयत, तथैव आक्रियन्त इत्याकारा-
 स्तैराकारैरभङ्गः स्यात् कायोत्सर्ग एवमादिभिरिति गाथार्थः ॥ १५१६ ॥ अधुनाघतः कायोत्सर्गविधिप्रतिपादनायाह—
 ते पुण ससरिण चिय पासवणुच्चारकालभूमीओ । पेहिता अत्थमिण ठंतुस्सग्गं सण ठाणे ॥ १५१७ ॥
 जइ पुण निव्वाघाए आवासं तो करिंति सन्वेवि । सट्ठाइकहणवाघाययाइ पच्छा गुरू ठंति ॥ १५१८ ॥
 सेसा उ जहासत्ति आपुछित्ताण ठंति सट्ठाणे । सुत्तत्थसरणहेउं आयरिए ठियंमि देवसियं ॥ १५१९ ॥
 जो हुज्ज उ असमत्थो वालो वुट्ठो गिलाण परितंतो । सो विकहाइविरहिओ झाइजा जा गुरू ठंति ॥ १५२० ॥
 जा देवसिअं दुगुणं चित्तइ गुरू अहिंइओऽचित्तं । बहुवावारा इअरे एगगुणं ताव चित्तंति ॥ १५२१ ॥
 पव्वइयाण व चित्तं नाऊण गुरू वहुं बहुविहीअं । कालेण तदुचिएणं पारेइ धोवचिट्ठोऽवि ॥ (प्र०१) ॥
 नमुक्कारचउवीसगकिइकम्मालोअणं पडिक्कमणं । किइकम्मदुरालोअ दुप्पडिक्कंने य उस्सग्गो ॥ १५२२ ॥
 एस चरित्तुस्सग्गो दंसणसुद्धीइ तइयओ होइ । सुअनाणस्स चउत्थो सिद्धाण थुई अ किइकम्मं ॥ १५२३ ॥
 व्याख्या—ते पुनः—कायोत्सर्गकर्तारः ससूर्य एव दिवसे प्रश्रवणोच्चारकालभूमयः (मीः) प्रत्युपेक्षन्ते, द्वादश प्रश्रवण-
 भूमयः आलयपरिभोगान्तः पट् पट् वहिः, एवमुच्चारभूमयो द्वादश, प्रमाणं चासां तिर्यग् जघन्येन हस्तमात्रमधश्चत्वार्यङ्गु-
 लानि यावत् अचेतनं, उत्कृष्टतस्तु स्थण्डिलं द्वादश योजनमानं, न च तेनेहाधिकारः, तिस्रस्तु कालभूमयः—कालमण्डलाख्याः,
 यावच्चैनमन्यं च श्रमणयोगं कुर्वन्ति कालवेलायां तावत् प्रायसोऽस्तमुपयात्येव सविता ततश्च 'अत्थमिण ठंति उस्सग्गं
 सण ठाणे'ति उक्तमन्यथा यस्य यदैव व्यापारपरिसमाप्तिर्भवति स तदैव सामयिकं कृत्वा तिष्ठतीति गाथार्थः ॥ १५१७ ॥
 अयं च विधिः केनचित् कारणान्तरेण गुरोर्व्याघाते सति । 'जइ पुण निव्वाघाओ' व्याख्या—यदि पुनर्निर्व्याघात एव सर्वे-
 पामावश्यकं—प्रतिक्रमण ततः कुर्वन्ति सर्वेऽपि सहैव गुरुणा 'सट्ठाइकहणवाघाते पच्छा गुरू ठंति'ति निगदसिद्धमिति
 गाथार्थः ॥ १५१८ ॥ यदा च पश्चाद् गुरवस्तिष्ठन्ति तदा—'सेसा उ जहासत्ती' गाहा व्याख्या—शेषास्तु साधवो यथा-
 शक्ति—शक्त्यनुरूपं यो हि यावन्तं कालं स्थातुं समर्थः 'आपुछित्ता गुरू ठंति सट्ठाणे सामायिकं काऊण, किंनिमित्तं ?—'सुत्त-
 त्थसरणहेउं' सूत्रार्थसरणनिमित्तं—'आयरिए ठियंमि देवसियं' आयरिए पुरओ ठिए तस्स सामाइयावसाणे देवसियं अइ-
 यारं चित्तंति, अण्णे भणंति—जाहे आयरिओ सामाइयं कहुइ ताहे तेवि तयट्ठिया चेव सामाइयसुत्तमणुपेहंति गुरुणा
 सह पच्छा देवसियं'ति गाथार्थः ॥ १५१९ ॥ शेषाश्च यथा शक्तिरित्युक्तं, यस्य कायोत्सर्गेण स्थातुं शक्तिरेव नास्ति स किं
 कुर्यादिति तद्गतं विधिमभिधित्तुराह—'जो हुज्ज उ असमत्थो' गाहा व्याख्या—यः कश्चित् साधुर्भवेदसमर्थः कायो-
 त्सर्गेण स्थातुं, स किंभूत इत्याह—वालो वुट्ठो ग्लानः 'परितंतो'ति परिश्रान्तो गुरुवैयावृत्यकरणादिना असावपि
 विकथादिविरहितः सन् ध्यायेत् सूत्रार्थ 'जा गुरू ठंति'ति यावद् गुरवस्तिष्ठन्ति कायोत्सर्गमिति गाथार्थः ॥ १५२० ॥

१ आच्छेद्य गुरू तिष्ठन्ति स्वस्थाने सामायिकं कृत्वा, किंनिमित्तं ? सूत्रार्थसरणहेते । जाचार्ये स्थिते देवसिक—आचार्य पुरत स्थिते तस्य सामा-
 यिकावसाने देवसिकमतिचारं चिन्तयन्ति, अन्ये भणन्ति—यदाऽऽचार्या सामायिकं कथयन्ति तदा तेषां तदवस्थिता एव सामायिकसूत्रमनुपेक्षन्ते गुरुणा
 सह पश्चादैवसिक

आचार्ये स्थिते दैवसिकमित्युक्तं तद्गतं विधिमभिधित्सुराह—‘जा देवसियं दुगुणं चिंतड’ गाहा व्याख्या—निगदसिद्धा, नवरं चेष्टा व्यापाररूपाऽवगन्तव्या ॥१५२॥ ‘नमोकारचउवीसग’ गाहा व्याख्या—‘नमोकारे’ति कांउस्सगसमत्तीए नमोकारेण पारंति नमो अरहंताणंति, ‘चउवीसग’त्ति पुणो जेहिं इमं तित्थं देसियं तेसिं तित्थगराणं उसभादीणं चउवीसत्थएणं उक्कित्तणं करंति, लोगस्सुज्जोगरेणंति भणियं होति, ‘कितिकम्मे’ति तओ वंदिउंकामा गुरुं संडासयं पडिलेहिता उववि-संति, ताहे मुहणंतगं पडिलेहिय ससीसोवरियं कायं पमज्जति, पमज्जित्ता परेण विणएण तिकरणविसुद्धं कितिकम्मे करंति, वन्दनकमित्यर्थः, उक्तं च—“आलोयणवागरणासंपुच्छणपूयणाए सज्झाए । अवराहेय गुरुणं विणओ मूलं च वंदणम् ॥१॥” मित्यादि ‘आलोयणं’ति एवं च वंदित्ता उत्थाय उभयकरगहियरओहरणाज्जावणयकाया पुवपरिचित्तिए दोसे जहारायणि-याए संजयभासाए जहा गुरु सुणेइ तथा पवहुमाणसंवेंगा भयविप्पमुक्का अप्पणो विशुद्धिनिमित्तमालोयंति, उक्तं च—“विणएण विणयमूलं गंतूणायरियपायमूलंमि । जाणाविज्ज सुविहिओ जह अप्पाणं तह परंपि ॥ १ ॥ कयपावोवि मणुस्सो

१ कायोत्सर्गसमाप्तौ नमस्कारेण पारयति नमोऽर्हद्भ्य इति, चतुर्विंशतिरिति, पुनर्यदि तीर्थं देशित तेषां तीर्थं करणाभ्युपभादीनां चतुर्विंशतिस्तथेनेत्की- र्त्तनं कुर्वन्ति, लोकस्वोद्योतकरेणेति भणितं भवति, कृतिकर्मणि ततो वन्दिष्युंकामा गुरु सदृशकान् प्रमाज्यापविशन्ति, ततो मुपानन्तकं प्रतिलिख्य ससीर्यमु- परित्ता कायं प्रमाजयन्ति, प्रसृज्य परेण विनयेन त्रिकरणविशुद्धं कृतिकर्मं कुर्वन्ति । आलोचनाव्याकरणसम्प्रदायानामुपस्थापये । अपराधे च गुरुणा विनयो मूलं च वन्दनम् । एव च वन्दिष्योत्थायोभयकरगृहीतरजोहरणा अर्घावनतवाया पूर्वपरिचित्ताय द्रोणान् यथारत्नाधिकं सयतभाषया यथा गुरु शृणोति तथा प्रवर्धमानसवेगा भयविप्पमुक्का आरमणो विशुद्धिनिमित्तमालोचयन्ति—विनयेन विनयमूलं गत्वाऽऽचार्यपादमूले । ज्ञापयेत् सुविहितो यथाऽऽमान तथा परमपि ॥ १ ॥ कृतपापोऽपि मनुष्य

आलोइउ निंदिउ गुरुमयासे । होइ अइरेगलहूओ ओहरियभरोव भारवहो ॥ २ ॥ तथा—उप्पण्णाणुप्पन्ना माया अणुम- र्गओ निहंतवा । आलोयणनिंदणगरहणाहिं ण पुणो सिया वितियं ॥ ३ ॥ तस्स य पायच्छित्तं जं मग्गविज्ज गुरु उव- डंसंति । तं तह अणुचरियव्वं अणवत्थपसंगभीएणं ॥ ४ ॥ ‘पडिक्कमणं’ति—‘आलोइउण दोसे गुरुणा पडिदिण्णपायच्छित्ता उ । सामाडयपुव्वं समभा(वा)वठिया पडिक्कमंति ॥ १ ॥ सम्ममुवउत्ता पर्यपएण पडिक्कमणं कहेति, अणवत्थपसंगभीया, अणवत्थाए पुण उदाहरणं तिलहारगकप्पट्ठोत्ति, ‘कितिकम्मे’ति तओ पडिक्कमित्ता खामणानिमित्तं पडिक्कंतायवत्तनि- वेयणत्वं च वंदंति, तओ आयरियमादी पडिक्कमणत्थमेव दंसेमाणा खामंति, उक्तं च—आयरिउवज्झाए सीसे साहंमिए कुलगणे य । जे मे केऽवि कसाया सवे ति विहेण खामेमि ॥ १ ॥ सवस्स समणसंघस्स भगवओ अंजलिं करिय सीसे । सबं खमावइत्ता खमामि सवस्स अहयंपि ॥ २ ॥ सवस्स जीवरासिस्स भावओ धम्मनिहियनियचित्तो । सबं खमावइत्ता

१ आलोच्य निन्दित्वा पुनरुपदेशो । भवत्यतिशयेन लघुरद्वयभर इव भारवाह ॥ २ ॥ उपपन्नाऽनुपपन्ना माया प्रतिमार्गं निहन्तव्या । आलोचनानिन्दना- गहंनार्थं स्याद् द्वितीयवारम् ॥ ३ ॥ तस्य च प्रायश्चित्तं यन्मार्गविदो गुरव उपदिशन्ति । तत्तथाऽनुचरितव्यमनवस्थाप्रसङ्गभीतेन ॥ ४ ॥ आलोच्य द्रोणान् गुरुणा प्रतिवत्तप्रायश्चित्तान्नु । सामायिकपूर्वं नमभावावस्थिता प्रतिक्राम्यन्ति ॥ १ ॥ सम्यगुपयुक्ता पदपदेन प्रतिक्रमणसूत्रं कथयन्त्यनवस्थाप्रसङ्गभीता, अन- वस्थायां पुनरुदाहरणं तिलहारकक्षिणुरिति । ततः प्रतिक्रम्य क्षामणानिमित्तं प्रतिक्रान्ता आत्मवृत्तनिवेदनार्थं च वन्दन्ते, तत आचार्यादीन् प्रतिक्रमणार्थमेव दर्श- यन्त क्षमयन्ति । आचार्योपाध्यायान् शिष्यान् साधर्मिकान् कुलगणाश्च । ये मया केऽपि कथायिता सर्वान् त्रिभिधेन क्षमयामि ॥ १ ॥ सर्वश्रमणसङ्घस्य भगवनेऽङ्गलिं कृत्वा शीर्षं । सर्वं क्षमयित्वा क्षमे सर्वस्याहमपि ॥ २ ॥ सर्वस्मिन् जीवराशौ भावतो धर्मे निहितनिजचित्तं । सर्वं क्षमयित्वा

खमामि सत्रस्स अहयंपि ॥ ३ ॥” इत्यादि ‘दुरालोइयदुप्पडिक्कंते य उस्सग्गे’त्ति एवं खामित्ता आयरियमादी ततो दुरालो- इयं वा होज्जा दुप्पडिक्कंते वा होज्जा अणाभोगादिकारणेण ततो पुणोवि कयसामाइया चरित्तविसोहणत्थमेव काउस्सगं करंतित्ति गाथार्थः ॥ १५२॥ ‘एस चरित्तुस्सग्गे’ गाहा व्याख्या—एस चरित्तुसगोत्ति चरित्तातियारविशुद्धिनिमि- त्तोत्ति भणियं होइ, अयं च पंचासुस्सासपरिमाणो ॥१५२॥ ततो नमोकारेण पारेत्ता विशुद्धचरित्ता विशुद्धदेसयाणं दंसण- विशुद्धिनिमित्तं नामुक्कित्तणं करंति, चरित्तं विसोहियमियाणि दंसणं विसोहिज्जतिच्चिकड्डु, तं पुण नामुक्कित्तणमेवं करंति, ‘लोगस्सुज्जोगरे’त्यादि, अयं चतुर्विंशतिस्तवे न्यक्षेण व्याख्यात इति नेह पुनर्व्याख्यायते, चतुर्विंशतिस्तवं चाभिधाय दर्शनविशुद्धिनिमित्तमेव कायोत्सर्गं चिकीर्षवः पुनरिदं सूत्रं पठन्ति—

सव्वलोए अरिहंतचेइयाणं करेमि काउस्सगं वंदणवत्तियाए पूअणवत्तियाए सक्कारवत्तियाए सम्माणवत्ति- याए बोहिलाभवत्तियाए निरुवसग्गवत्तियाए सद्धाए मेहाए धिइए धारणाए अणुप्पेहाए वहुमाणीए ठामि काउस्सगं (सूत्रं) ॥

१ क्षमे सर्वस्याहमपि ॥ ३ ॥ एव क्षमयित्वाऽऽचार्यादीन् ततो दुरालोचितं वा भवेत् दुष्प्रतिक्रान्तं वा भवेत् अनाभोगादिकारणेन ततः पुनरपि कृत- सामायिकाश्चारित्र्यशोधनार्थमेव कायोत्सर्गं कुर्वन्ति । एव चारित्र्योत्सर्गं इति चारित्र्यातिचारविशुद्धिनिमित्तं इति भणितं भवति, अथ च पञ्चाशदुद्घासप- रिमाणं, ततो नमस्कारेण पारयित्वा विशुद्धचरित्रा विशुद्धदेशकानां दर्शनविशुद्धिनिमित्तं नामोत्कीर्त्तनं कुर्वन्ति, चारित्र्यं विशोधितमिदानीं दर्शनं विशुध्य- तिवतिहृत्वा, तत्पुनर्नामोत्कीर्त्तनमेव कुर्वन्ति ।

आषड्यकहारिभद्रीया

अस्य व्याख्या—सर्वलोकेऽर्हचैत्यानां करोमि कायोत्सर्गमिति, तत्र लोच्यते—दृश्यते केवलज्ञानभास्यनेति लोकः—चतुर्दशरज्ज्वात्मकः परिगृह्यते इति, उक्तं च—“धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥ १ ॥” सर्वः खल्वधस्तिर्यग्पूर्वभेदभिन्नः, सर्वधर्मा लोकाश्च २ तस्मिन् सर्वलोके, धैर्योक्ते इत्यर्थः, तथाहि—अधोलोके चमरादिभवनेषु तिर्यग्लोके द्वीपाचलज्योतिष्कविमानादिषु सन्त्येवार्हचैत्यानि ऊर्ध्वलोके सौधर्मादिषु सन्त्येवार्हचैत्यानि, तत्राशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः—तीर्थकरास्तेषां चैत्यानि—प्रतिमालक्षणानि अर्हचैत्यानि, इयमत्र भावना—चित्तम्—अन्तःकरणं तस्य भावे कर्मणि वा वर्णदृढादिलक्षणे प्यञ्जि कृते चैत्यं भवति, तत्रार्हतां प्रतिमाः प्रशस्तसमाधिचित्तोत्पादनादर्हचैत्यानि भण्यन्ते, तेषां किं ?—करोमीत्युत्तमपुरुषकवचननिर्देशनात्माऽभ्युपगमं दर्शयति, किमित्याह—कायः—शरीरं तस्योत्सर्गः—कृताकारस्य स्थानमौनध्यानक्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमधिकृत्य परित्याग इत्यर्थः, तं कायोत्सर्गं, आह—कायस्योत्सर्ग इति पृष्ट्वा समासः कृतः, अर्हचैत्यानामिति प्रागुक्तं, तत् किमर्हचैत्यानां कायोत्सर्गं करोति ?, नेत्युच्यते, पृष्टीनिर्दिष्टं तत्पदं पदद्वयमतिक्रम्य मण्डूकमुल्या वन्दनप्रत्ययमित्यादिभिः सम्बध्यते, ततोऽर्हचैत्यानां वन्दनप्रत्ययं करोमि कायोत्सर्गमिति द्रष्टव्यम्, नन वन्दनम्—अभिवादनं प्रशस्तकायवाञ्छनःप्रवृत्तिरित्यर्थः, तत्प्रत्ययं—तन्निमित्तं, तत्फलं मे कथं नाम कायोत्सर्गादित्यतोऽर्थमिन्त्येवं सर्वत्र भावना कार्या, तथा ‘पूयणवत्तियाए’त्ति पूजनप्रत्ययं—पूजानिमित्तं, तत्र पूजनं—गन्धमान्यादिभिरभ्यर्चनं, तथा ‘मपारवत्तियाए’त्ति सत्कारप्रत्ययं—सत्कारनिमित्तं, तत्र प्रवरवस्त्राभरणादिभिरभ्यर्चनं सत्कारः, आह—यदि पूजनसत्कारप्रत्ययः कायोत्सर्गः क्रियते ततस्तावेव कस्मान्न क्रियेते ?, उच्यते, द्रव्यस्त्वत्वादप्रधानत्वाद्, उक्तं च—‘दवत्थउ भावत्थउ’ इत्यादि, अतः श्रावकाः पूजनसत्कारावपि कुर्वन्त्येव, साधवस्तु प्रशस्ताध्यवसायनिमित्तमेवमभिदधति, तथा ‘सम्मानवत्तियाए’त्ति सम्मानप्रत्ययं—सम्माननिमित्तं, तत्र स्तुत्यादिभिर्गुणोन्नतिकरणं सम्मानः, तथा मानसः प्रीतिविशेष इत्यन्ये, अथ वन्दनपूजनसत्कारसम्माना एव किंनिमित्तमित्यत आह—‘वोहिलाभवत्तियाए’ वोधिलाभप्रत्ययं—वोधिलाभनिमित्तं प्रेत्य जिनप्रणीतधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभो भण्यते, अथ वोधिलाभ एव किंनिमित्तमित्यत आह ‘निरुवसगवत्तियाए’ निरुपसर्गप्रत्ययं—निरुपसर्गनिमित्तं, निरुपसर्गो—मोक्षः, अयं च कायोत्सर्गः क्रियमाणोऽपि श्रद्धा(दि)विकलस्य नानिलपितार्थप्रसाधनायालमित्यत आह—‘सद्धाए मेहाए धिईए धारणाए अणुपेहाए वद्धमाणीए ठामि काउत्सर्गं’ति श्रद्धया हेतुभूतया तिष्ठामि कायोत्सर्गं न बलाभियोगादिना श्रद्धा—निजोऽभिलाषः, एवं मेधया—पटुत्वेन, न जडतया, अन्ये तु व्याचक्षते—मेधयेति मर्यादावर्त्तित्वेन नासमञ्जसतयेति, एव धृत्या—मनःप्रणिधानलक्षणया न पुना रागद्वेषाकुलतया, धारणया—अर्हद्गुणाविष्करणरूपया न तच्छून्यतया, अनुपेक्षया—अर्हद्गुणानामेव मुहुर्मुहुरविच्युतिरूपेणानुचिन्तनया न तद्वैकल्येन, वर्द्धमानयेति प्रत्येकमभिसम्बध्यते, श्रद्धया वर्द्धमानया एवं मेधयेत्यादि, एवं तिष्ठामि कायोत्सर्गम्, आह—उक्तमेव प्राकरोमि कायोत्सर्गं साम्प्रतं तिष्ठामीति किमर्थमिति ?, उच्यते, ‘वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा (पा० ३-३-१३१) इति कृत्वा करोमि करिष्यामीति क्रियाभिमुख्यमुक्तमिदानीं त्वासन्नतरत्वात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोः कथञ्चिदभेदात् तिष्ठाम्येव, आह—किं सर्वथा ?, नेत्याह—‘अन्नत्थुससिण्णमित्यादि पूर्ववत् यावद्वोसिरामि’त्ति, एयं च सुत्तं पढित्ता पणवीसूसासपरिमाणं काउत्सर्गं करेति, ‘दंसणविसुद्धीय तइ’त्ति, तृतीयत्वं चास्यातीचारालोचनविषयप्रथमकायोत्सर्गोपेक्षयेति, ततो नमोकारेण पारेत्ता सुयणाणपरिवुद्धिनिमित्तं अतियारविशोहणत्वं च सुयधम्मस्स भगवओ पराए भत्तीए तप्परुवगनमोकारपुवयं थुई पढंति, तंजहा—

पुक्खरवरदीवहे धायइसंडे य जंबुद्दीवे य । भरहेरवयविदेहे धम्माइगरे नमंसांमि ॥ १ ॥ तमतिमिरपडलविइंसणस्स सुरगणनरिंदमहिअस्स । सीमाधरस्स वंदे पण्कोडियमोहजालस्स ॥ २ ॥ जाईजरामरणसोगपणासणस्स, कल्लापुक्खलविसालसुहावहस्स । को देवदानवनरिंदगणच्चिअस्स, धम्मस्स सारसुवलब्भ करे पमायं ? ॥ ३ ॥ सिद्धे भो ! पयओ णमो जिणमए नंदी सया संजमे, देवंनागसुवण्णकिण्णरगणस्सब्भूअभावचिए । लोगो जत्थ पडट्ठिओ जगमिणं तेलुकमचासुरं, धम्मो वहुउ सासओ विजयऊ धम्मुत्तरं वहुउ ॥ ४ ॥ सुअस्स भगवओ करेमि काउत्सर्गं वंदणं अन्नत्थं । (सूत्रम्)

अस्य व्याख्या—पुष्कराणि—पद्मानि तैर्वरः—प्रधानः पुष्करवरः २ श्वासौ द्वीपश्चेति समासः, तस्यार्धं मानुषोत्तराचलार्वाग्रवर्त्ति तस्मिन्, तथा धातकीनां खण्डानि यस्मिन् स धातकीखण्डो द्वीपस्तस्मिंश्च, तथा जम्घोपलक्षितस्तत्प्रधानो वा द्वीपो जम्बूद्वीपस्तस्मिंश्च, एतेष्वर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु महत्तरक्षेत्रप्राधान्याद् द्वीकरणतः पश्चानुपूर्व्यापन्यस्तेषु यानि भरतैरावतविदेहानि प्राकृतशैल्या त्वेकवचननिर्देशः द्वन्द्वैकवद्भावाद् भरतैरावतविदेह इत्यपि भवति, तत्र धर्मादिकरणान्नमस्यामि—‘दुर्गतिप्रसृतान् जीवान्, यस्माद् धारयते ततः । धत्ते चैतान् शुभस्थाने, तस्माद् धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥’ स च द्विभेदः—श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च, श्रुतधर्मेणेहाधिकारः, तस्य भरतादिष्वादौ करणशीलास्तीर्थकरा एवातस्तेषां स्तुतिरुक्ता, साम्प्रतं

आवश्यकहारिभट्टीया

श्रुतधर्मस्य प्रोच्यते—‘तमतिमिरपडलविद्धमणस्स सुरगणे’त्यादि, तमः—अज्ञानं तदेव तिमिरं अथवा तमः—वद्धस्पृष्टनिधत्तं ज्ञानावरणीयं निकाचितं तिमिरं तस्य पटलं—वृन्दं तमस्तिमिरपटलं तद् विध्वंसयति नाशयतीति तमस्तिमिरपटलविध्वंसनः तस्य, तथा चाज्ञाननिरामेनैवास्य प्रवृत्तिः, तथा सुरगणनरेन्द्रमहितस्य, तथा चागममहिमानं कुर्वन्त्येव सुरादयः, तथा सीमां—मर्यादा धारयतीति सीमावरः, सीम्नि वा धारयतीति तस्येति, द्वितीयार्थे पष्ठी—तं वन्दे, तस्य वा यत् माहात्म्यं तद् वन्दे, अथवा तस्य वन्द इति वन्दनं करोमि, तथाहि—आगमवन्त एव मर्यादां धारयन्ति, किंभूतस्य ?—प्रकर्षेण स्फोटितं मोहजालं—मिथ्यात्वादि येन स तयोच्यते तस्य, तथा चास्मिन् सति विवेकिनो मोहजालं विलयमुपयात्येव, इत्थं श्रुतधर्ममभिवन्द्याधुना तस्यैव गुणोपदर्शनद्वारेण प्रमादागोचरतां प्रतिपादयन्नाह—‘जाईजरा मरणे’त्यादि, जातिः—उत्पत्तिः जरा—वयोहानिः मरणं—प्राणत्यागः शोकः—मानसो दुःखविशेषः, जातिश्च जरा च मरणं च शोकश्चेति द्वन्द्वः, जातिजरा मरणशोकान् प्रणाशयति—अपनयति जातिजरा मरणशोकप्रणाशनस्तस्य, तथा च श्रुतधर्मोक्तानुष्ठानाज्जात्यादयः प्रणश्यन्त्येव, अनेन चास्यानर्थप्रतिघातित्वमाह, कल्यम्—आरोग्यं कल्यमणतीति कल्याणं, कल्यं शब्दः यतीत्यर्थः. पुष्कलं—सम्पूर्णं न च तदल्पं किं तु विशालं—विस्तीर्णं सुखं—प्रणीतं कल्याणं पुष्कलं विशालं सुखमावहति—प्रापयतीति कल्याणपुष्कलविशालसुखावहस्तस्य, तथा च श्रुतधर्मोक्तानुष्ठानादुक्तलक्षणमपवर्गसुखमवाप्स्यत एव, अनेन चास्य विशिष्टार्थप्रसाधकत्वमाह, कः प्राणी देवदानवनरेन्द्रगणार्चितस्य श्रुतधर्मस्य मारं—सामर्थ्यमुपलभ्य-दृष्ट्वा विज्ञाय कुर्यात् प्रमादं सचेतननः ? चारित्रधर्मे प्रमादः कर्तुं न युक्त इति हृदयम्, आह—सुरगणनरेन्द्रमहितस्येत्युक्तं पुनर्देवदानवनरेन्द्रगणार्चितस्येति किमर्थमिति ? अत्रोच्यते, तन्निगमनत्वाददोषः, तस्यैव गुणस्य धर्मस्य सारमुपलभ्य कः सकर्णः प्रमादी भवेच्चारित्रधर्म इति, यतश्चैवमतः ‘मिद्धे भो पयओ नमो जिणमये’ इत्यादि, सिद्धे—प्रतिष्ठिते प्रख्याते भो इत्येतदतिशयिनामामन्त्रणं पश्यन्तु भवन्तः प्रयतोऽह—यथाशक्त्योद्यतः प्रकर्षेण यतः, इत्थं परसाक्षिकं भू(क्लृ)त्वा पुनर्नमस्करोति—‘नमो जिनमते’ अर्थाद् विभक्तिपरिणामो नमो जिनमताय, तथा चास्मिन् सति जिनमते नन्दि—समृद्धिः सदा—सर्वकालं, क ?—संयमे—चारित्र्ये, यथोक्तं—‘पढमं णाणं तओ दये’त्यादि, किंभूते संयमे ?—देवनागसुवर्णकिन्नरगणैः सद्भूतभावेनार्चिते, तथा च संयमवन्तः अर्चयन्त एव देवादिभिः, किंभूते जिनमते ?—लोक्यतेऽनेनेति लोकः—ज्ञानमेव स यत्र प्रतिष्ठितः, तथा जगदिदं ज्ञेयतया, केचित् मनुष्यलोकमेव जगत् मन्यन्ते इत्यत आह—त्रैलोक्यमनुप्यासुरं, आधाराधेयरूपमित्यर्थः, अयमित्थंभूतः श्रुतधर्मो वर्द्धतां—वृद्धिमुपयातु शाश्वतः—द्रव्यार्थादेशान्नित्यः, तथा चोक्तं—‘द्रव्यार्थादेशात् इत्येपा द्वादशाङ्गी न कदाचिद् नासीदि’त्यादि, अन्ये पठन्ति—धर्मो वर्द्धतां शाश्वतं इति, अस्मिन् पक्षे क्रियाविशेषणमेतत्, शाश्वतं वर्द्धतां अप्रच्युत्येति भावना, विजयता कर्मपरप्रवादिविजयेनेति हृदयं, तथा धर्मोत्तरं—चारित्रधर्मोत्तरं वर्द्धतु, पुनर्वृद्धयभिधानं मोक्षार्थिना प्रत्यहं ज्ञानवृद्धिः कार्येति प्रदर्शनार्थं, तथा च तीर्थकरनामकर्महेतून् प्रतिपादयतोक्तं—‘अप्पुवणाणगहणे’त्ति, ‘सुयस्म भगवओ करेमि काउस्सगं वदणवत्तिथाए’ इत्यादि प्रागवत्, यावद्दोसिरामि । एयं सुत्तं पढित्ता पणुवी-सुस्साममेव काउस्सगं करेमि, आह च—‘सुयणाणस्स चउत्थो’त्ति, तओ नमोकारेण पारिजा विसुद्धचरणदंसणसुयाइ-यारा मंगलनिमित्तं चरणदंसणसुयदेसगाणं मिद्धाणं थुई कट्ठेति, भणियं च—‘मिद्धाण थुई य’त्ति, सा चैयं स्तुतिः—

सिद्धाणं बुद्धाणं पारगयाणं परंपरगयाणं । लोयग्गमुवगयाणं नमो सया सन्वसिद्धाणं ॥ १ ॥ जो देवाणवि देवो जं देवा पंजली नमंसंति । तं देवदेवमहिअं सिरसा वंदे महावीरं ॥ २ ॥ इक्कोऽवि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स । संसारसागराओ तारेइ नरं व नारिं वा ॥ ३ ॥ उज्जितसेलसिहरे दिक्खा नाणं निसीहिआ जस्स । तं धम्मचक्खवट्ठिं अरिट्ठेनेमिं नमंस्सामि ॥ ४ ॥ चत्तारि अट्ठ दस दो य वंदिआ जिणवरा चउव्वीसं । परमट्ठनिट्ठिअट्ठा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ५ ॥ (सूत्रं)

अस्य व्याख्या—सितं ध्मातमेपामिति सिद्धा निर्दग्धकर्मधना इत्यर्थस्तेभ्यः सिद्धेभ्यः, ते च सामान्यतो विद्यासिद्धा अपि भवन्त्यत आह—बुद्धेभ्यः, तत्रावगताशेषाविपरीततत्त्वा बुद्धा उच्यन्ते, तत्र कैश्चित् स्वतन्त्रतयैव तेऽपि स्वतीर्थोज्ज्वलनाय इहागच्छन्ति इत्यभ्युपगम्यन्ते अत आह—‘पारगतेभ्यः’ पारं—पर्यन्तं संसारस्य प्रयोजनव्रातस्य च गताः पारगताः तेभ्यः, तेऽपि चानादिसिद्धैकजगत्पतीच्छावशात् कैश्चित् तथाऽभ्युपगम्यन्ते अत आह—‘परम्परगतेभ्यः’ परम्परया एकेनाभिव्यक्तार्थादागमात् (कश्चित्) प्रवृत्तोऽन्येनाभिव्यक्तार्थादन्योऽन्येनाप्यन्य इत्येवंभूतया गताः परंपरगतास्तेभ्यः, आह—प्रथमएव केनाभिव्यक्तार्थादागमात् प्रवृत्त इति ? उच्यते, अनादित्वात् सिद्धानां प्रथमत्वानुपपत्तिरिति, अथवा कथञ्चित् कर्मक्षयोपशमात् दर्शनं दर्शनात् ज्ञानं ज्ञानाच्चारित्रमित्येवंभूतया परम्परया गतास्तेभ्यः, तेऽपि च कैश्चित् सर्वलोकापन्ना एवेत्यन्त इत्यत आह—‘लोकाग्रमुपगतेभ्यः’ लोकाग्रम्—ईषत्प्राग्भाराख्यं तमुपगताः तेभ्यः, आह—कथं पुनरिह सकलकर्मविप्रमुक्तानां लोकाग्रं यावद्भक्तिर्भवति ? भावे वा सर्वदैव कस्मान्न भवतीति ? अत्रोच्यते, पूर्वोपेधवशाद् दण्डादिच-

कृत्रमणवत् समयमेवैकमवसेयेति, नमः सर्वदा-सर्वकालं 'सर्वसिद्धेभ्यः' तीर्थसिद्धादिभेदभिन्नेभ्यः, अथवा सर्वं साध्यं सिद्धं येषां ते तथा तेभ्यः, इत्थं सामान्येन सर्वसिद्धेनमस्कारं कृत्वा पुनरासन्नोपकारित्वाद् वर्तमानतीर्थाधिपतेः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनः स्तुतिं कुर्वन्ति—'जो देवाणवि देवो जं देवा पंजली'त्यादि, यो भगवान् महावीरः देवानामपि-भवन-वास्यादीनां देवः, पूज्यत्वात्, तथा चाह-यं देवाः प्राञ्जलयो नमस्यन्ति-विनयरचितकरपुटाः सन्तः प्रणमन्ति, तं 'देव-देवमहियं' देवदेवाः-शक्रादयः तैः महितं-पूजितं शिरसा उत्तमाङ्गेनेत्यादरप्रदर्शनार्थमाह, वन्दे, तं कं ?—'महावीरं' 'ईर गतिप्रेरणयो'रित्यस्य विपूर्वस्य विशेषेण ईरयति-कर्म गमयति याति वा शिवमिति वीरः, महांश्चासौ वीरश्च महावीरः तं, इत्थं स्तुतिं कृत्वा पुनः फलप्रदर्शनार्थमिदं पठति—'एकोऽवि नमोकारो जिणवरवसहस्से'त्यादि, एकोऽपि नमस्कारो जिनवर-वृषभस्य वर्द्धमानस्य संसारसागरात्तारयति नरं वा नारीं वा, इयमत्र भावना-सति सम्यग्दर्शने परया भावनया क्रिय-माण एकोऽपि नमस्कारः तथाभूताध्यवसायहेतुर्भवति यथाभूताच्छ्रेणिमवाप्य निस्तरति भवोदधिमित्यतः कारणे कार्योपचारादेतदेवमुच्यते, अन्यथा चारित्रादिवैफल्यं स्यात् । एतास्तिष्ठः स्तुतयो नियमनोच्यन्ते, केचिदन्या अपि पठन्ति, न च तत्र नियमः, 'कितिकम्मं' पुणो संडंसयं पडिलेहिय उवविसंति, मुहपोत्तियं पडिलेहंति समीसोवरियं कायं पडिलेहिता आयरियस्स वंदणं करेति'त्ति गाथार्थः ॥ १५२३ ॥ आह—किनिमित्तमिदं वन्दनकमिति ?, उच्यते—

सुकयं आणत्तिं पिव लोणे काऊण सुकयकिङ्कम्मं । वट्ठंतिया थुईओ गुरुथुइगहणे कए तिन्नि ॥ १५२४ ॥

'सुकयं आणत्तिपिव लोए काऊण'ति जहा रण्णो मणुस्सा आणत्तिगाए पेसिया पणामं काऊण गच्छंति, तं च काऊण पुणो पणामपुव्वगं निवेदंति, एवं साहुणोऽवि सामाइयगुरुवंदणपुव्वगं चरित्तादिविसोहिं काऊण पुणो सुकयकितिकम्मा संतो गुरुणो निवेदंति—भगवं ! कयं ते पेसणं आयविसोहिकारगंति, वंदणं च काऊण पुणो उक्कुडुया आयरिया-भिमुहा विणयरतियंजलिपुडा चिट्ठंति, जाव गुरु थुइगहणं करेति, ततो पच्छा समत्ताए पढमथुतीए थुई कट्ठंति विण-उत्ति, तओ थुई वट्ठंतियाओ कट्ठंति तिण्णि, अहवा वट्ठंतिया थुइओ गुरुथुतिगहणे कए तिण्णित्ति गाथार्थः ॥ १५२४ ॥ तओ पाउसियं करेति, एवं ताव देवसियं करेति, गतं देवसियं, राइयं इदाणि, तत्थिमा विही, पढमं चिय सामाइयं कट्ठि-ऊण चरित्तविसुद्धिनिमित्तं पणुवीसुस्सासमित्तं काउस्सगं करेति, तओ नमोक्कारेण पारित्ता दंसणविसुद्धीनिमित्तं षउ-वीसत्थयं पढंति, पणुवीसुस्सासमेत्तमेव काउस्सगं करेति, एत्थवि नमोक्कारेण पारेत्ता सुयणाणविसुद्धीनिमित्तं सुयणाणत्थयं,

१ यथा राजा मनुष्या आज्ञया प्रेषिता प्रणाम कृत्वा गच्छन्ति, तच्च कृत्वा पुन प्रणामपूर्वक निवेदयन्ति, एव साधवोऽपि सामायिकगुरुवन्दनपूर्वं चारित्रादिविशुद्धिं कृत्वा पुन सुकृतकृतिकर्माण सन्तो गुरुभ्यो निवेदयन्ति-भगवन् ! कृतं तव प्रेपणमात्मविशुद्धिकारकमिति, वन्दनं च कृत्वा पुनरुक्कुडुका आचार्याभिमुखा विनयरचिताञ्जलिपुटान्तिष्ठन्ति यावद्गुरुव स्तुतिग्रहणं कुर्वन्ति, तत पश्चात् समासाया प्रथमस्तुती स्तुती कथयन्ति विनय इति, तत. स्तुतीवर्धमाना कथयन्ति तिस्रोऽथवा वर्धमाना स्तुतय । तत प्रादोपिक कालं कुर्वन्ति, एव तावद्देवसिकं कुर्वन्ति, गतं देवसिकं, रात्रिकमिदार्थं, सप्तायं विधि-प्रथममेव सामायिक कथयित्वा चारित्रविशुद्धिनिमित्तं पञ्चविंशत्युच्छ्वासमान कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, ततो नमस्कारेण पारयित्वा दर्शनविशुद्धिनिमित्तं षट्पविंशतिस्त्व पठन्ति पञ्चविंशत्युच्छ्वासमात्रमेव कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, अत्रापि नमस्कारेण पारयित्वा श्रुतज्ञानविशुद्धिनिमित्तं श्रुतज्ञानस्त्व कट्ठंति, काउस्सगं च तस्सुद्धिनिमित्तं करति, तत्थ य पाओसियथुइमादीयं अधिकयकाउस्सगपज्जंतमइयारं चित्तेइ, आह—किनिमित्तं पढमकाउस्सगो एव राइयाइयारं ण चित्तेति ?, उच्यते,

निहामत्तो न सरइ अइयारं मा य घट्ठणं ऽणोऽञ्जं । किइअकरणदोसा वा गोसाई तिन्नि उस्सग्गा ॥ १५२५ ॥

निहामत्तो—निहामिभूओ न सरइ-न संभरइ सुष्ठु अइयारं मा घट्ठणं ऽणोऽण्णं अंधयारे वंदंतयाणं, कितिअकरण-दोसा वा, अंधयारे अदंसणाओ मंदसद्धा न वंदंति, एएण कारणेण गोसे-पच्चूसे आइए तिण्णि काउस्सग्गा भवन्ति, न पुण पाओसिए जहा एकोत्ति ॥ १५२५ ॥

एत्थ पढमो चरित्ते दंसणसुद्धीए वीयओ होइ । सुयणाणस्स य ततिओ नवरं चितंति तत्थ इमं ॥ १५२६ ॥ तइए निसाइयारं चित्तइ चरमंमि किं तवं काहं ? । छम्मासा एगदिणाइहाणि जा पोरिसि नमो वा ॥ १५२७ ॥ अहमवि भे खामेसी तुव्भेहिं समं अहं च वंदामि । आयरियसंतियं नित्थारगा उ गुरुणो अ वयणाइं ॥ १५२८ ॥

ततो चित्तिऊण अइयारं नमोक्कारेण पारेत्ता सिद्धाण थुई काऊण पुव्वभणिण विहिणा वंदित्ता आलोएति, तओ-

१ कथयन्ति, कायोत्सर्गं च तच्छुद्धिनिमित्तं कुर्वन्ति, तत्र च प्रादोपिकस्तुत्यादिक अधिकृतकायोत्सर्गपर्यन्तमतिचार चिन्तयन्ति । आह—किनिमित्तं पण-मकायोत्सर्गं एव रात्रिकातिचारं न चिन्तयन्ति ?,—निहामत्तं—निहामिभूतो न सरति सुष्ठुतिचार मा घटनमन्योऽन्य वन्दमानाणामन्धकारे कृतिकर्मकरण-दोषा वा-अन्धकारेऽदर्शनाद् मन्दधृद्धा न वन्दन्ते, एतेन कारणेन प्रत्युपे आदौ त्रय कायोत्सर्गा भवन्ति, न पुन प्रादोपिके यथैक इति, ततश्चिन्तयित्वाऽ-तिचारान् नमस्कारेण पारयित्वा सिद्धाणमिति स्तुतिं कृत्वा पूर्वभणितेन विधिना वन्दित्वाऽऽलोचयन्ति, तत

सामाज्यपुत्र्यं पडिक्रमंति, तओ वंदणापुत्र्यं खामेति, वंदणं काऊणं तओ सामाज्यपुत्र्यं काउस्सगं करेति, तत्थ चिंतयंति—कम्मि य निउत्ता वयं गुरुहि !, तो तारिसयं तवं पवज्जामो जारिसेण तस्म हाणि न भवति, तओ चिंतेति—छम्मासखमणं करेमो ?, न सक्केमो, एगदिवसेण ऊणं ?, तहवि न सक्केमो, एवं जाव पंच मासा, तओ चत्तारि तओ तिन्नि तओ दोन्नि, ततो एकं ततो अद्धमासं चउत्थं आयंविंलं एगठाणयं पुरिमहं निग्गिइयं, नमोकारसहियं वत्ति, उक्तं च—‘चरिमे किं तवं काहं’ति, चरिमे काउस्सगं छम्मासमेगूण (दिणादि) हाणी जाव पोरिसि नमो वा, एवं जं समत्था काउं तमसढभावा हिअए करेति, पच्छा वंदित्ता गुरुसक्खयं पवज्जंति, सब्बे य नमोकारइत्तगा समगं उट्ठेति वोसिरावेनि निसीयंति य, एवं पोरिसिमादिसु विभासा, तओ तिण्णि थुई जहा पुवं, नवरमप्पसदहं देति जहा घरकोइलादी सत्ता न उट्ठेति, तओ देवे वंदंति, तओ बहुवेलं संदिसावेति, ततो रयहरणं पडिलेहंति, ततो उवधिं संदिसावेति पडिलेहति य,

१ सामायिकपूर्वकं प्रतिष्ठापयन्ति, ततो वन्दनपूर्वकं क्षमयन्ति, वन्दनं कृत्वा ततः सामायिकपूर्वकं कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, तत्र चिन्तयन्ति—कसिस्सि-युक्ताश्च यय गुरुभिः ततस्तद्वत् तपः प्रपद्यामहे यादृशेन तस्य हानिर्न भवति, ततश्चिन्तयन्ति—पण्णामक्षपणं कुर्म ? न शक्नुमः, एकदिवसेनो न, तथापि न शक्नुमः, एव यावत् पञ्च मासा, ततश्चतुर, ततस्त्रो न ततो द्वौ तत एक ततोऽर्द्धमासं चतुर्थभक्तमाचामासं पुरुस्थानकं पूर्वाधं निर्विकृतिकं नमस्कारसहितं वेति, चरमे कायोत्सर्गं पण्णामा ण्णदिनादिहानिर्यावत् पौरुषी नमस्कारसहितं वा, एवं यत् समर्थं कर्तुं तददृष्टभावाद् हृदि कुर्वन्ति, पश्चाद् वन्दित्वा गुरुसाक्षिकं प्रतिपद्यन्ते, सर्वे च नमस्कारसहिते पारका समकमुत्तिष्ठन्ति व्युत्सृजन्ति निपीदन्ति च, एव पौरुष्यादिषु विभाषा, ततस्त्रिंशत् स्तुतीर्यथा पूर्वं, नवरमल्पशब्दं ददति यथा गृहकोकिलाद्याः सत्त्वा नोत्तिष्ठन्ति, ततो देवान् वन्दन्ते, ततो बहुवेलं सदृशन्ति, ततो रजोहरणं प्रतिलिखन्ति, ततः उपार्थं सदृशन्ति प्रतिलिखन्ति च ततो वसहिं पडिलेहियं कालं निवेदंति, अण्णे य भणंति—थुइसमणंतं कालं निवेदंति, एवं तु पडिक्रमणकालं तुलंति जहा पडिक्रमंताणं थुइअवसाणे चेव पडिलेहणवेला भवति, गयं राडयं, इयाणिं पाक्खियं, तत्थिमा विही—जाहे देवसियं पडिक्रंता भवंति निवट्ठगपडिक्रमणेणं ताहे गुरु निविसंति, तओ साह वंदित्ता भणंति—

इच्छामि खमासमणो ! उवट्ठिओमि अविंभतरपक्खियं खामेउं, पन्नरसण्हं दिवसाणं पन्नरसण्हं राईणं जं किंचि अपत्तियं परपत्तियं भत्ते पाणे विणए वेयावच्चे आलावे संलावे उच्चासणे समासणे अंतरभासाए उवरिभासाए जं किंचि मज्झ विणयपरिहीणं सुहुमं वा वायरं वा तुब्भे जाणह अहं न याणामि तस्स मिच्छामि दुक्कडं (सूत्रं)

इदं च निगदसिद्धमेव, नवरमन्तरभाषा—आचार्यस्य भाषमाणस्यान्तरे भाषते, उपरिभाषा तूत्तरकालं तदेव किलाधिकं भाषते, अत्राचार्यो यदभिधत्ते तत् प्रतिपादयन्नाह—‘अहमवि खामेमि’ गाहा व्याख्या—अहमवि खामेमि तुब्भेति

१ ततो वसतिं प्रतिलिख्य कालं निवेदयन्ति, अन्ये च भणन्ति—स्तुतिसमान्तरकालं निवेदयन्ति, एव तु प्रतिक्रमणकालं तोलयन्ति यथा प्रतिक्राम्यता स्तुत्यवगमान एव प्रतिलेखनावेला भवति । गतं रात्रिकं, इदानीं पाक्षिकं, तत्रायं विधि—यदा दैवसिकं प्रतिक्रान्ता भवन्ति निर्वर्त्तितप्रतिक्रमणेन तदा गुरवो निपीदन्ति, ततः साधवो वन्दित्वा भणन्ति—अहमपि क्षमयामि युष्मान् इति भणितं भवति, एव जघन्येन त्रयं उरुहृतं सर्वं भणियं होति, एवं जहणणेणं तिण्णि उक्कोसेणं सब्बे खामिज्जंति, पच्छा गुरु उट्ठेऊणं जहाराइणियाए उद्धट्ठिओ चेव खामेति, इयरेवि जहाराइणियाए सब्बेवि अत्रणउत्तमंगा भणंति—देवसियं पडिक्रंतं पक्खियं खामेमो पण्णरसण्हं दिवसाणमित्यादि, एवं सेसगावि जहाराइणियाए खामेति, पच्छा वंदित्ता भणंति—देवसियं पडिक्रंतं पक्खियं पडिक्रमावेह, तओ गुरु गुरु-संदिद्धो वा पक्खियपडिक्रमणं कट्ठति, सेसगा जहासत्तिं काउस्सगगादिसंठिया धम्मज्झाणोवगया सुणंति, कट्ठिए मुलुत्तर-गुणेहिं जं खंडियं तस्स पायच्छित्तनिमित्तं तिण्णि ऊसाससयाणि काउस्सगं करेति, वारसउज्जोयकरेत्ति भणियं होति, पारिए उज्जोयकरे थुई कट्ठंति, पच्छा उवविट्ठा मुहणंतं पडिलेहित्ता वंदंति पच्छा रायाण पूसमाणवा अतिक्रंते मंगलिज्जे कज्जे बहुमन्त्रंति, सत्तुपरक्कमेण अखंडियनियवलस्स सोमणो कालो गओ अण्णोऽवि एवं चेव उवट्ठिओ, एवं पक्खिय-विणओवचारं खामेति वित्तियखामणासुत्तेणं, तच्चेदं—

१ क्षाम्यन्ते, पश्चाद् गुरुत्वाय यथारात्रिकपूर्वस्थित एव क्षमयति, इतरेऽपि यथारात्रिकं सर्वेऽप्यवनतोत्तमाङ्गा भणन्ति—दैवसिकं प्रतिक्रान्तं पाक्षिकं क्षमयाम पञ्चदशसु दिवसेषु, एव शेषा अपि यथारात्रिकं क्षमयन्ति, पश्चाद् वन्दित्वा भणन्ति—दैवसिकं प्रतिक्रान्तं पाक्षिकं प्रतिक्रामयत, ततो गुरुगुरु-संदिद्धो वा पाक्षिकप्रतिक्रमणं कथयति, शेषा यथाशक्ति कायोत्सर्गादिसंस्थिता धर्मप्यानोपगता शृण्वन्ति, कथिते मूलोत्तरगुणेषु यत् खण्डितं तस्य प्रायश्चित्त-निमित्तं त्रीण्युच्छ्वासशतानि कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, द्वादशोद्योतकरामिति भणितं भवति, पारिते उद्योतकरे स्तुतिं कथयन्ति, पश्चादुपविष्टा मुखानन्तकं प्रतिलिख्य वन्दन्ते, पश्चाद् राजानं पुष्पमाणवा अतिक्रान्ते माङ्गलिके कार्ये बहुमन्यन्ते—शत्रुपराक्रमणेनाखण्डितजिज्वलस्य शोभनः कालो गतः प्रवेगवान्योऽपि इष्य-स्थितः, एव पाक्षिकविनयोपचारं क्षमयन्ति द्वितीयक्षामणासूत्रेण,

आवश्यकहारिभरीया

इच्छामि खमासमणो ! पियं च मे जं भे हट्ठाणं तुट्ठाणं अप्पायंकाणं अमग्गजोगाणं मुसीलाणं सुच्चयाणं सायरियउवज्जायाणं णाणेणं दंसणेणं चरित्तेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणाणं बहुसुभेणं भे दिवसो पोमत्तो पक्खो वतिकंतो, अण्णो य भे कल्लाणेणं पज्जुवट्ठिओ सिरसा मणसा मत्थण्ण वंदामि (सत्तम्)

निगदसिद्धं, आयरिआ भणंति-साहूहिं समं जमेयं भणियंति, तओ चेइयवंडावणं माधुनंदावणं च निवेदितुं कामा भणन्ति—

इच्छामि खमासमणो ! पुत्तिं चेइयाइं वंदित्ता नमंसित्ता तुज्झं पायसूले विहरमाणेणं जे केइ बहुदेव-सिया साहुणो दिट्ठा सम(सा)णा वा वसमाणा वा गामाणुगामं दुइजमाणा वा, गट्ठणिया संपुच्छंति ओमरा-इणिया वंदंति अज्जा वंदंति अज्जियाओ वंदंति सावया वंदंति मावियाओ वंदंति अहंपि निस्सहो निक्का-साओ (तिकट्ट) सिरसा मणसा मत्थण्ण वंदामि ॥ अहमवि वंडावेमि चेइयाइं (सत्तम्)

निगदसिद्धं, नवरं समणो-बुहुवासी वसमाणो-णवविगप्पविहारी, बुहुवामी जंघावळपरिहीणो णव विभागे खेत्तं काऊण विहरति, नवविगप्पविहारी पुण उववज्जे अट्ठ मासा मासकप्पेण विहरति, एए अट्ठ विगप्पा, वासावासं गंगमि चेव ठाणे

१ आचार्यो भणन्ति-साधुभि सम यदेतत् भणितमिति, तत्तश्चैत्यवन्दन साधुवन्दन च निवेदयितुं कामा भणन्ति-नवर श्रमणो-वृद्धाग्राम वधमणो (वसन्)-नवविकल्पविहार, वृद्धावास परिक्षीणजट्टावलो नव विभागान् क्षेत्रं कृत्वा विहरति, नवकटपविहार पुन अतुपडेष्ट मासान् मासकप्पेण विहरति, एतेष्ट विकल्पा वषावासमेकस्मिन् स्थाने

करंति, एस णवविगप्पो अत्राचार्यो भणति-मत्थण्ण वंदामि अहंपि तेसिति, अण्णे भणंति-अहसवि वंडावेमि, तओ अप्पगं गुरूणं निवेदंति चउत्थखामणासुत्तेणं, तच्चेदं—

इच्छामि खमासमणो ! उवट्ठिओमि तुवभण्हं संतियं अहा कप्पं वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुच्छणं वा (रयहरणं वा) अक्खरं वा पयं वा गाहं वा सिलोगं वा (सिलोगं वा) अट्ठं वा हेउं वा पमिणं वा वागरणं वा तुवभेहिं (सम्मं) चियत्तेण दिण्णं मए अविणएण पडिच्छियं तस्स मिच्छामि दुक्कडं (सत्तम्)

निगदसिद्धं, आयरिआ भणंति-‘आयरियसंतियं’ति य अहंकारवज्जणत्थं, किं समावेति, तओ जं विणइया तमणु-सट्ठिं बहु मन्नंति पंचमखामणासुत्तेण, तच्चेदं—

इच्छामि खमासमणो ! कयाइं च मे कित्तिकम्माइं आचारमंतरे विणयमंतरे सेहिओ सेहाविओ संगहिओ उवगहिओ सारिओ वारिओ चोइओ पडिचोइओ अब्भुट्ठिओइहं तुवभण्हं तवतेयसिरीए इमाओ चातुरंत-संसारकंताराओ साहट्ठु नित्थरिस्सामित्तिकट्ठु सिरसा मणसा मत्थण्ण वन्दामि (सत्तं)

निगदसिद्धं, संगहिओ-णाणादीहिं सारिओ-हिए पवत्तिओ वारिओ-अहियाओ निवत्तिओ चोइओ-खलणाए पडिचोइओ—

१ करोति, एष नवमो विवरूपः ॥ मस्तकेन वन्देऽहमपि तेषामिति, अन्ये भणन्ति-अहमपि वन्दयामीति, तत आत्मानं गुरुर्यो निवेदयन्ति चतुर्थेक्षामणासूत्रेण, आचार्यो भणन्ति-आचार्यसत्कमिति चाहङ्कारवर्जनार्थं, ततो यत् विचारयितास्त्वामनुशास्ति बहु मन्यन्ते पञ्चमक्षामणासूत्रेण, सगृहीत-ज्ञातादिभि सारित-हिते प्रवर्तित वारितोऽहितात् निवर्तित, चोदिन स्थलनाया प्रतिचोदित

पुणो २ अवत्थं उवट्ठिउत्ति, पच्छा आयरिओ भणइ-‘नित्थारगपारग’त्ति नित्थारगपारगा होहत्ति, गुरूणोत्ति, एयत्तं वयणाइंति वक्कसेसमयं गाथार्थः ॥ १५२९ ॥ एवं सेसाणवि साहुणं खामणावंदणं करंति, अहं वियालो वाघाओ वा ताहे सत्तण्हं पंचण्हं तिण्हं वा, पच्छा देवसियं पडिक्कमंति, केइ भणंति-सामण्णेणं, अन्ने भणंति-खामणाइयं, अण्णे चरि-त्तुस्सग्गाइयं, सेज्जदेवयाए य उस्सगं करंति, पडिक्कंताणं गुरूसु वंदिएसु बहुमाणीओ तिण्णि थुइओ आयरिया भणंति, इमेवि अंजलिमउलियग्गहत्था समत्तीए नमोक्कारं करंति, पच्छा सेसगावि भणंति, तद्विसं नवि सुत्तपोरिसी नवि अत्थ-पोरुसी थुइओ भणंति जस्स जत्तियाओ एंति, एसा पक्खियपडिक्कमणविही मूलटीकाकारेण भणिया, अण्णे पुण आयरणाणुसारेण भणंति-देवसिए पडिक्कंते खामिए य तओ पढमं गुरू चेव उट्ठित्ता पक्खियं खामेंति जहाराइणियाए, तओ उवविसंति, एवं सेसगावि जहाराइणिया खामेत्ता उवविसंति, पच्छा वंदित्ता भणंति-देवसियं पडिक्कंते पक्खियं

१ पुन पुनरवस्थामुपस्थापित, पश्चादाचार्यो भणन्ति-नित्थारकपारगा भवतेति, गुरूणामिति एताति यचनानीति वाच्यशेषः । एव शेषाणामपि साधूनां क्षामणावन्दनं कुर्वन्ति, अथ विकालो व्याघातो वा तदा सप्तानां पञ्चानां त्रयाणां वा, पश्चाद्देवसिक प्रतिक्राम्यन्ति, वेधित् भणन्ति-सामान्येन, अन्ये भणन्ति-क्षामणाविक, अन्ये चारित्रोत्सर्गादिक, श्रय्यादेवतायाश्चोत्सर्गं कुर्वन्ति, प्रतिक्राम्यन्तु गुरूषु वन्दितेषु (च) वर्धमानास्तिष्ठन् स्तुतींशुरवो भणन्ति, इमेऽपि अंजलि-मुकलितप्रहस्ता समासौ नमस्कारं कुर्वन्ति, पश्चाच्छेषा अपि भणन्ति, तद्विषये वैष्णवपौरुषेण, स्तुतीं भणन्ति येषां यथाशक्त्या, एष ताक्षकप्रतिक्रमणविधिर्मूलटीकाकारेण भणित, अन्ये पुन आचरणानुसारेण भणन्ति-देवसिके प्रतिक्रान्ते क्षामिते च तत प्रथमं गुरुरवो वाय पाक्षिक क्षमयन्ति पयारादिक, तत उपविशन्ति, एव शेषा अपि यथारादिक क्षमयित्वोपविशन्ति, पश्चाद्देवसिक भणन्ति-देवसिक प्रतिक्रान्त पाक्षिक

आवश्यकहारिभरीया

पडिक्कमावेह, इत्यादि पूर्ववत्, एवं चाउमासियंपि, नवरं काउस्सगो पंचुस्माससयाणि, एवं संवच्छरियंपि नवरं काउ-
स्सगो अट्टसहस्सं उस्सासाणं, चाउमासियसंवच्छरिएसु सवेवि मूलगुणउत्तरगुणाणं आलोयणं दाउं पडिक्कमंति, खेत्त-
देवयाए उस्सगं करंति, केई पुण चाउमासिगे सिज्जदेवयाएवि उस्सगं करंति, पभाए य आवस्सए कए पंचकल्लाणगं
गिण्हंति, पुव्वगहिए य अभिग्गहे निवेदंति, अभिग्गहा जइ संभं गाणुपालिया तो कुइयककराइयस्स उस्सगं करंति,
पुणोऽवि अण्णे गिण्हंति, निरभिग्गहाण न वट्ठइ अच्छिउं, संवच्छरिए य आवस्सए कए पाओसिए पज्जोसवणा कप्पो
कट्ठिज्जति, सो पुण पुविं च अणागयं पंचरत्तं कहिज्जइ य, एसा सामायारित्ति, एनामेव कालतः उपसंहरन्नाह भाण्यकारः—
चाउम्मासियवरिसे आलोअण नियमसो हु दायन्वा । गह्णं अभिग्गहाण य पुव्वगहिए निवेएउं ॥२३२॥ (भा०)
चाउम्मासियवरिसे उस्सगो ग्वित्तदेवयाए उ । पक्खिय सिज्जसुरीए करंति चउमासिए वेगे ॥ २३३ ॥ (भा०)
गाथाद्वयं गतार्थ । अधुना नियतकायोत्सर्गप्रतिपादनायाह—

१ प्रतिक्रामयन्, एउ चातुर्मासिकमपि, पर कायोत्सर्गं पञ्चोच्छ्रामशतानि, एउ सायसरिकमपि नवर कायोत्सर्गोऽष्टसहस्रमुच्छ्रामाना । चातुर्मासिक-
सायसरिकयो मत्तंऽपि मूलोत्तरगुणानामालोचना दत्ता प्रतिक्रामयन्ति, क्षेत्रदेवताया उस्सगं कुर्वन्ति, केचित् पुनश्चातुर्मासिके शय्यादेवताया अपि कायो-
त्सर्गं कुर्वन्ति, प्रभाते चावश्यके कृते पञ्चकल्याणक गृह्णन्ति, पूर्वगृहीताश्चाभिग्रहान् निवेदयन्ति, अभिग्रहा यदि पुन सम्यग् नातुपालितास्तदा कूजितक-
र्त्तायित्ततोत्सर्गं कुर्वन्ति, पुनरपि अन्यान् गृह्णन्ति, निरभिग्रहं वत्तंते स्वातु, सायसरिके चावश्यके कृते प्रदोषे पशुपणाकटप कथ्यते, स पुन पूर्वमेवानामते
पञ्चरात्रे कथ्यते च, एषा सामाचारीति ।

देसिय राइय पक्खिय चउमासे या तहेव वरिसे य । एएसु हुंति नियया उस्सग्गा अनिअया सेसा ॥ १५२९ ॥
साय सयं गोसज्जं तिन्नेव सया ह्वंति पक्खंमि । पंच य चाउम्मासे अट्टसहस्सं च वारिसण ॥ १५३० ॥
चत्तारि दो हुवालस वीसं चत्ता य हुति उज्जोआ । देसिय राइय पक्खिय चाउम्मासे अ वरिसे य ॥ १५३१ ॥
पणवीसमद्धतेरस सिलोग पन्नत्तरिं च वोद्धन्वा । सयमेगं पणवीसं वे वावन्ना य वारिसिए ॥ १५३२ ॥

निगदसिद्धाः, नवरं शेषा-गमनादिविषया इति, साम्प्रतं नियतकायोत्सर्गानामोघत उच्छ्राममानं प्रतिपादयन्नाह—
'साय'त्ति सायं-प्रदोषः तत्र शतमुच्छ्रामानां भवति, चतुर्भिर्द्युतकरैरिति, भावित एवायमर्थः प्राक्, 'गोसज्जं'ति प्रत्यूपे
पञ्चाशद्यतस्तत्रोद्योतकरद्वयं भवति, शेषं प्रकटार्थमिति गाथार्थः ॥ १५३० ॥ उच्छ्राममानं चोपरिष्ठाद् वक्ष्यामः 'पायसमा
उस्सासा' इत्यादिना । साम्प्रतं दैवसिकादिपूद्योतकरमानमभिधित्सुराह—'चत्तारि'त्तिगाहा भावितार्थः ॥ १५३१ ॥ अधुना
श्लोकमानमुपदर्शयन्नाह—'पणवीसे'त्तिगाहा निगदसिद्धैव, नवरं चतुर्भिर्द्युतसैः श्लोकः परिगृह्यते ॥ १५३२ ॥ इत्युक्ता
नियतकायोत्सर्गकव्यता, इदानीमनियतकायोत्सर्गकव्यतावसरः, तत्रेयं गाथा—

गमणागमणविहारे सुत्ते वा सुमिणदंसणे राओ । नावानइसंतारे इरियावहियापडिक्कमणं ॥ १५३३ ॥
भत्ते पाणे सयणासणे य अरिहंतसमणसिज्जासु । उच्चारे पासवणे पणवीसं हुंति उस्सासा ॥ २३४ ॥ द्वारम् (भा०)
नियआलयाओ गमणं अन्नत्थ उ सुत्तापोरिसिनिमित्तं । होइ विहारो इत्थवि पणवीसं हुंति उस्सासा ॥ १ ॥ (प्र०)
उद्देससमुद्देसे सत्तावीसं अणुन्नवणियाए । अट्ठेव य उस्सासा पट्ठवण पडिक्कमणमाई ॥ १५३४ ॥

जुजइ अकालपडियाइणसु दुट्ठु अ पडिच्छियाईसु । समणुन्नसमुद्देसे काउस्सगस्स करणं तु ॥ १५३५ ॥
जं पुण उद्दिसमाणा अणट्ठकत्तावि कुणह उस्सगं । एस अरुओवि दोसो परिधिप्पइ किं सुहा भंते !? ॥ १५३६ ॥
पातुग्घाई कीरइ उस्सगो मंगलंति उद्देसो । अणुवहियमंगलाणं मा हुज्ज कहिंवि णे विग्घं ॥ १५३७ ॥
पाणवहमुसावाए अदत्तमेहुणपरिग्गहे चेव । सयमेगं तु अणूणं उस्सासाणं हविज्जाहि ॥ १५३८ ॥
नावा(ए) उत्तरिउं वहमाई तह नइं च एमेव । संतारेण चलेण व गंतुं पणवीस उस्सासा ॥ १ ॥ (प्र०)

गमणं भिक्षादिनिमित्तमन्यग्रामादौ, आगमणं तत्तो चेव, इत्थ इरियावहियं पडिक्कमिऊण पंचवीसुस्सासो काउस्सगो
कायवो ॥ १५३३ ॥ तथा चासुमेवावयवं विवृण्वन्नाह भाण्यकारः—'भत्ते पाणे सयणासणे' गाहा, भत्तपाणनिमित्तमन्नगामा-
दिगया जइ न ताव वेलेति ता ईरियावहियं पडिक्कमिऊण अच्छंति । आगयावि पुणोऽवि पडिक्कमंति, एवं सयणासणनि-
मित्तपि, सयणं-संधारणो वसही वा, आसणं-पीढगादि, 'अरहंतसमणसेज्जासु'त्ति चेइधरं गया पडिक्कमिऊणं अच्छंति,
एवं समणसेज्जंमि-साहुवसतिमित्यर्थः, 'उच्चारपासवणे'त्ति उच्चारे वोसरिए पासवणे य जतिवि हत्थमेत्तं गया

१ गमन भिक्षादिनिमित्तमन्यग्रामादौ आगमन तत एवात्रेयापथिकीं प्रतिक्रम्य पञ्चविंशत्युच्छ्रामस कायोत्सर्गं कर्तव्य, भक्तपाननिमित्तमन्यग्रामादि-
गता यदि तावन्न वेलेति तदेयापथिकीं प्रतिक्रम्य तिष्ठन्ति, आगता अपि पुनरपि प्रतिक्रामयन्ति, एव शयनासननिमित्तमपि, शयन सत्तारको वसतिर्वा, आसन
पीठादि 'अच्छमणशय्यास्विति' चैत्यगृह गता प्रतिक्रम्य तिष्ठन्ति, एव श्रमणशय्यास्विति साधुवसतौ 'उच्चारप्रश्रवण'इति उच्चार द्युत्सृज्य प्रश्रवण च
यद्यपि हस्तमात्र गता—

तोऽपि आगया पडिक्कमंति, अह मत्तए वोसिरियं होज्ज ताहे जो तं परिठवेति सो पडिक्कमति, सठाणेसु पुग जइ हत्थ-सयं नियत्तस्स वाहिं तो पडिक्कमंति, अह अंतो न पडिक्कमंति, एतेसु ठाणेसु काउस्सग्गपरिमाणं पणुवीसं होति ऊसा-सत्ति गाथार्थः 'विहारे'त्ति विहारं व्याचिख्यासुराह—'निययालयाउ गमणं'गाहा [गाथा]ऽन्यकर्तृकी सोपयोगा च निगदसिद्धा च । 'सुत्ते व'त्ति सूत्रद्वारं व्याचिख्यासुराह—'उद्देससमुद्देसे' गाहा व्याख्या—सुत्तस्स उद्देसे समुद्देसे य जो काउस्सग्गो कीरइ तत्थ सत्तावीसमुत्तासा भवंति, अणुणवणवाए य, एत्थ जइ असढो सयं चेव पारेइ, अह सढो ताहे आयरिया अट्टेव ऊसासा, 'पट्टवणपडिक्कमणमाई' पट्टविओ कज्जनिमित्तं जइ खलइ अट्टुस्सासं उस्सग्गं करिय गच्छइ, वित्तियवारं जति तो सोलस्सुत्तासं, तत्तियवारं जइ तो न गच्छति, अण्णो पट्टविज्जति, अवस्सकज्जे वा देवे वं-दिय पुरओ साहू ठवेत्ता अण्णेण समं गच्छति, कालपडिक्कमणेवि अट्टुस्सासा, आदिमद्दाओ कालगिण्हण पट्टवणे य

१ खदाऽप्यागता प्रतिक्राम्यन्ति, अथ मात्रके व्युत्पद्य भवेत् तदा यस्त परिष्ठापयेत् स प्रतिक्राम्येत, स्वयानात् पुनर्यदि एतन्नतनिर्मुक्तादिमद्दा प्रतिक्राम्यन्ति, अथानन्तरं प्रतिक्राम्यन्ति, एतेषु स्थानेषु कायोत्सर्गपरिमाणं पञ्चविंशतिश्चट्वासा इति । सूत्रस्योद्देशे समुद्देशे च य कायोत्सर्गं क्रियते सत्रे सप्तविंशतिरुच्छ्वासा भवन्ति, अनुजाया च, अत्र यद्यशठ स्वयमेव पारयति, अथ शठमदाऽऽचार्या अष्टोच्छ्वासान्, प्रस्थापनप्रतिक्रमणादो—प्रस्थापितं कार्य-निमित्तं यदि स्फलति अष्टोच्छ्वासमुत्सर्गं कृत्वा गच्छति, द्वितीयवारं यदि तदा पोउत्तोच्छ्वासान्, तृतीयवारं यदि तदा न गच्छति, अन्य प्रस्थाप्यते, अत्रयत्तार्थं वा देवान् मन्दित्वा पुरतः साधून् स्थापयित्वाऽन्येन समं गच्छति, कालप्रतिक्रमणेऽप्यष्टोच्छ्वासा, आदिशब्दात् कालग्रहणे प्रस्थापने च

गोयंरचरियाए सुयखंधपरियट्टणे अट्ट चेव, केसिंचि परियट्टणे पंचवीस, तथा चाह—'सुयखंधपरियट्टण मंगलत्वं (उज्जोय) काउस्सग्गं काऊण कीरइ'त्ति गाथार्थः ॥ १५३४ ॥ अत्राह चोदकः—'जुजइ अकालपट्टियाइ' गाथा, युज्यते—संगच्छते घटते अकालपठितादिषु कारणेषु सत्सु अकालपठितमादिशब्दात् काले न पठितमित्यादि, दुष्टु च प्रतीच्छितादि—दुष्टविधिना प्रतीच्छितं आदिशब्दात् श्रुतहीलनादिपरिग्रहः, 'समणुणसमुद्देशे'त्ति समनुज्ञासमुद्देशयोः, समनुजाया च समुद्देशे च कायो-त्सर्गस्य करणं युज्यत एवेति योगः, अतिचारसम्भवादिति गाथार्थः ॥ १५३५ ॥ यत् पुनरुद्दिश्यमानाः श्रुतमननिक्रान्ता अपि निर्विषयत्वादपराधमप्राप्ता अपि 'कुणह उस्सग्गं'त्ति कुरुत कायोत्सर्गं एषः अकृतोऽपि दोषः कायोत्सर्गशोधः परिगृह्यते किं मुधा भदन्त !, न चेत् परिगृह्य(ते) न कर्त्तव्यः तर्ह्युद्देशकायोत्सर्ग इति गाथाभिप्रायः ॥ १५३६ ॥ अत्राहाचार्यः—'पावुग्घाई कीरइ' गाहा निगदसिद्धा ॥ १५३७ ॥ 'सुमिणदंसणे राउ'त्ति द्वारं व्याख्यानयन्नाह—'पाणवहमुसावाए' गाहा, सुमिणंमि पाण-वहमुसावाए अदत्तमेहुणपरिगहे चेव आसेविए समाणे सयमेगं तु अणूणं उस्सासाणं भविज्जाहि, मेहुणे दिट्ठिविपरिया-सियाए सयं इत्थीविपरियासयाए अट्टसयंति ॥ उक्तं च—'दिट्ठीविपरियासे सय मेहुणंमि थीविपरियामे । ववहारेणट्ट-सय अणभिससंगस्स साहुस्स ॥ १ ॥' गाथार्थः ॥ १५३८ ॥ 'णावाणतिसंतार'त्ति द्वारत्रयं व्याचिख्यासुराह—'नावाए उत्तरिं ववहाई' गाहा, गाथेयमन्यकर्तृकी सोपयोगा च निगदसिद्धा, इदानीमुच्छ्वासमानप्रतिपादनायाह—

१ गोचरचर्याया श्रुतस्वन्धपरावर्त्तनेऽट्टेव, केपात्रित् परावर्त्तने पञ्चविंशति, श्रुतस्वन्धपरावर्त्तनं मङ्गलार्थं कायोत्सर्गं कृत्वा क्रियते । २ स्वमे प्राणवधमुपा-वादादत्तमैथनपरिग्रहेष्वासेवितेषु सत्सु शतमेकमनूतमुच्छ्वासानां भवेत्, मैथुने दृष्टिविपर्यासे शतं स्त्रीविपर्यासेऽष्टशतमिति

पायसमा ऊसासा कालपमाणेण हुंति नायन्वा । एयं कालपमाणं उस्सग्गेणं तु नायन्वं ॥ १५३९ ॥

'पायसमा उस्सामा काल' गाहा व्याख्या—नवरं पादः—श्लोकपादः ॥ १५३९ ॥ व्याख्याता गमनेत्यादिद्वारगाथा. अधुनाऽऽद्यद्वारगाथागतमशठद्वारं व्याख्यायते, इह विज्ञानवता शाठ्यरहितेनात्महितमितिकृत्वा स्ववलापेक्षया कायो-त्सर्गः कार्यः, अन्यथाकरणेऽनेकदोषप्रसङ्गः, तथा चाह भाष्यकारः—

जो खलु तीसडवरिसो सत्तरिवरिसेण पारणाइसमो । विसमे व कूडवाही निव्विज्जाणे हु से जइ ॥ २३५ ॥ (भा०) समभूमेवि अइभरो उज्जाणे किमुअ कूडवाहिस्स ? । अइभारेणं भज्जइ तुत्तयघाएहि अ मरालो ॥ २३६ ॥ (भा०) एमेव वलसमग्गो न कुणइ मायाइ सम्ममुस्सग्गं । मायावडिअं कम्मं पावइ उस्सग्गकेसं च ॥ १ ॥ (प्र०) मायाए उस्सग्गं सेसं च तवं अकुव्वओ सहुणो । को अन्नो अणुहोही सकम्मसेसं अणिज्जरियं ? ॥ १५४० ॥ निक्कडं सविसेसं वयाणुरूवं वलाणुरूवं च । खाणुव्व उद्वदेहो काउस्सग्गं तु ठाज्जा ॥ १५४१ ॥

व्याख्या—यः कश्चित् साधुः, खलुशब्दो विशेषणार्थः, त्रिंशद्वर्षः सन् खलुशब्दाद् वलवानातद्गरहितश्च सप्ततिवर्षे-णान्येन वृद्धेन साधुना पारणाइसमो—कायोत्सर्गप्रारम्भपरिसमाप्त्या तुल्य इत्यर्थः । विषम इव—उद्वेकादाविव कूटवाही वली-वर्ध इव निर्विज्ञान एवासौ 'जडे' जडुः, स्वहितपरिज्ञानशून्यत्वात्, तथा चात्महितमेव सम्यक्कायोत्सर्गकरणं स्वकर्म-क्षयफलत्वादिति गाथार्थः ॥ २३५ ॥ अधुना दृष्टान्तमेव विवृण्वन्नाह—'समभूमेवि अइभरो'गाहा व्याख्या—समभूमा-वपि अतिभरविषमवाहित्वात् 'उज्जाणे किमुअ कूडवाहिस्स'ऊर्द्धं यानमस्मिन्नित्युद्यानम्—उदकं तस्मिन्नुद्याने किमुअ, सुत-

आवश्यकहारिभट्टीया

रामित्यर्थः, कस्य ?-कूटवाहिनो-वलीवर्दस्य, तस्य च दोषद्वयमित्याह-‘अतिभारेणं भजति तुत्तयघाएहि य मरालो’
 त्ति अतिभारेण भज्यते यतो विपमवाहिन एवातिभारो भवति, तुत्तयघातैश्च विपमवाहोऽथ पीड्यते, तुत्तगो-पावणगो
 मरालो-गलिरिति गाथार्थः ॥ २३६ ॥ साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकयोजनां कुर्वन्नाह-‘एमेव वलसमगो’गाहा व्याख्या-इयमन्य-
 कर्तृकी सोपयोगा च व्याख्यायते, ‘एमेव’मरालवलीवर्दवत् वलसमग्रः सन्(यो)न करोति मायया करणेन सम्यक्-साम-
 श्यानुरूपं कायोत्सर्गं स मूढः मायाप्रत्ययं कर्म प्राप्नोति नियमत एव, तथा कायोत्सर्गकेशं च निष्फलं प्राप्नोति, तथाहि-
 निर्मायस्यापेक्षारहितस्य स्वशक्त्यनुरूपं च कुर्वत एव सर्वमनुष्ठानं सफलं भवतीति गाथार्थः ॥ अधुना मायावतो
 दोषानुपदर्शयन्नाह-‘मायाए उस्सगं’गाहा, मायया कायोत्सर्गं शेषं च तपः-अनशनादि अकुर्वतः ‘सहिष्णोः’समर्थस्य
 कश्च तस्मादन्योऽनुभविष्यति ?, किं-स्वकर्म[वि]शेषमनिर्जितं, शेषता चास्य सम्यक्त्वप्राप्त्योत्कृष्टकर्मापेक्षयेति, उक्तं च-
 “सत्तण्हं पगडीणं अर्द्धिभतरओ उ कोडीकोडीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चउण्हमण्णयरं ॥ १ ॥” अन्ये पठन्ति-
 ‘एमेवय उस्सगं’ति, न चायमतिशोभनः पाठ इति गाथार्थः ॥ १५४० ॥ यतश्चैवमतः-‘निक्कूडं सविसेसं’गाहा, ‘निष्कूट’-
 मित्यशठं ‘सविशेष’मिति समवलादन्यस्मात् सकागात्, न चाहमहमिकया, किं तु वयोऽनुरूपं, स्थाणुरिवोद्धेदो
 निष्कम्पः समगद्गुम्भिः कायोत्सर्गं तु तिष्ठेत्, तुगच्चादन्यच्च भिक्षाटनाद्येवंभूतमेवानुतिष्ठत(ष्ठेत्) इति गाथार्थः ॥ १५४१ ॥
 इदानीं वयो वलं चाधिकृत्य कायोत्सर्गकरणविधिमभिधत्ते-

१ सप्तानां प्रकृतीनामन्यन्तरे तु कोटीकोट्याः । कृत्वा सागरोपमाणा यदि लभते चतुर्णामन्यतरत् (तर्हि लभते) ॥ १ ॥

तरुणो वलचं तरुणो अ दुब्बलो धेरओ वलसमिद्धो । धेरो अवलो चउसुवि भंगेसु जहावलं ठाई ॥ १५४२ ॥

तरुणो वलवान् १ तरुणश्च दुर्बलः २ स्थविरो वलसमृद्धः ३ स्थविरो दुर्बलः ४ चतुर्ष्वपि भङ्गकेषु यथावलं तिष्ठति
 वलानुरूपमित्यर्थः, न त्वभिमानतः, कथमनेनापि वृद्धेन तुल्य इत्यवलवतापि स्थातव्यम्, उत्तरत्रासमाधानग्लाना-
 दावधिकरणमभवादिति गाथार्थः ॥ १५४२ ॥ गतं सप्रसङ्गमशठद्वारं, साम्प्रतं शठद्वारावसरस्तत्रेयं गाथा-

पयलायड पडिपुच्छइ कंठययवियारपासवणधम्मं । नियडी गेलन्नं वा करेइ कूडं हवइ एयं ॥ १५४३ ॥

कायोत्सर्गकरणवेलायां मायया प्रचलयति-निद्रां गच्छति, प्रतिपृच्छति सूत्रमर्थं वा, कण्टकं अपनयति, ‘वियार’त्ति
 पुरीपोत्सर्गाय गच्छति, ‘पासवणे’त्ति कायिकां व्युत्सृजति, ‘धम्मं’त्ति धर्मं कथयति, ‘निकुत्या’ मायया ग्लानत्वं
 वा करोति कूटं भवत्येतद्-अनुष्ठानमिति गाथार्थः ॥ १५४३ ॥ गतं शठद्वारम्, अधुना विधिद्वारमाख्यायते,
 तत्रेयं गाथा-

पुच्चं ठंति य गुरुणो गुरुणा उस्सारियंमि पारेंति । ठायंति सविसेसं तरुणा उ अनूणविरिया उ ॥ १५४४ ॥

चउरंगुल मुहपत्ती उज्जुए उब्बहत्थे रयहरणं । वोसट्टचत्तदेहो काउस्सगं करिज्जाहि ॥ १५४५ ॥

घोडग लयाइ खंभेकुट्टे माले अ सवरि बहु नियले । लंबुत्तर थण उद्धी संजय खलि[णे य] वायसकविट्टे ॥ १५४६ ॥

सीसुकंपिय सई अंगुलिभमुहा य वारुणी पेहा । नाहीकरयलक्कप्पर उस्सारिय पारियंमि थुई ॥ १५४७ ॥

‘पुच्चं ठंति य गुरुणो’ गाहा प्रकटार्थः ॥ १५४४ ॥ ‘चउरंगुल’त्ति चत्तारि अंगुलाणि पायाणं अंतरं करेयवं, मुहपोत्ति
 ‘उज्जुए’त्ति दाहिणहत्थेण मुहपोत्तिया धेत्तवा, उब्बहत्थे रयहरणं कायवं, एतेण विहिणा ‘वोसट्टचत्तदेहो’त्ति पूर्ववत्,
 काउस्सगं करिज्जाहिति गाथार्थः ॥ १५४५ ॥ गतं विधिद्वारम्, अधुना दोषावसरः, तत्रेयं गाथाद्वयं-‘घोडगे’त्यादि-

आसुव विसमपाय गाय ठावितु ठाई उस्सगो । कपइ काउस्सगो लयव्व खरपवणसणेण ॥ १ ॥ खमे वा कुट्टे वा अवठभिय ठाई
 काउसग तु । माले य उत्तमग अवठभिय ठाई उस्सग ॥ २ ॥ सनरी वसणविरहिया करेहि सागारिय जह ठवेइ । ठहऊण गुज्जदेस करेहि तो
 कुणइ उस्सग ॥ ३ ॥ अवणामित्तमगो काउस्सगं जहा कुलवहुव्व । नियलियओवि व चरणे वित्थारिय अहव मेलविउ ॥ ४ ॥ काऊण चोलपट्ट
 अविधीए नाभिमडलसुवरि । हिट्ठा य जाणुमि चिट्ठई लवुत्तरसगं ॥ ५ ॥ उच्छाईऊण य थणे चोलगपट्टेण ठाई उस्सग । दसाइरक्खण्डा
 अहवा अन्नाणदोसेण ॥ ६ ॥ मेलितु पण्हियाओ चरणे वित्थारिऊण वाहिरओ । ठाउस्सग एसो वाहिरउद्धी मुणेयव्वो ॥ ७ ॥ अगुट्टे मेलविउं
 वित्थारिय पण्हियाओ वाहिं तु । ठाउस्सगं एसो मणिओ अर्द्धिभतरुद्धि ॥ ८ ॥ कप्प वा पट्ट वा पाहणिउ सजहव्व उस्सगं । ठाइ य खलिण
 व जहा रयहरण अगगओ काउ ॥ ९ ॥ भाभेइ तहा दिट्ठिं चलचित्तो वायसुव्व उस्सगो । छप्पइआण भएण कुणई अ पट्ट कविट्ट व ॥ १० ॥ सीसं
 पक्कपमाणो जक्खाइट्टव्व कुणइ उस्सग । मूयव्व हुअहुअतो तहेव छिज्जतमाईसु ॥ ११ ॥ अगुलिभमुहाओवि य चालतो तहय कुणइ
 उस्सग । आलावगणण्डा सठवणत्थ च जोगाणं ॥ १२ ॥ काउस्सगमि ठिओ सुरा जह वुडवुडेइ अव्वत्तं । अणुपेहतो तह वानरुव्व
 चालेइ ओट्टउडे ॥ १३ ॥ एए काउस्सग कुणमाणेण विवुहेण दोसा उ । सम्मं परिहरियवा जिणपडिकुट्टिकाऊण ॥ १४ ॥

‘नाभीकरयलक्कप्पर उस्सारे पारियंमि थुई’त्ति निर्युक्तिगाथाशकलं लेशतोऽदुष्टकायोत्सर्गावस्थानप्रदर्शनपरं विध्य-

न्तरसंग्रहपरं च, तत्र 'नाभि'त्ति नाभीओ हेट्टो चोलपट्टो कायवो, करयलेत्ति सामण्णेणं हेट्टा पलंवरयले 'जाय कोप्परे'त्ति सोऽविय कोप्परेहिं धेय्यवो, एवंभूतेन कायोत्सर्गो कार्यो, उस्मारिए य-काउस्सग्गे पारिए नमोक्कारेण अवमणो थुई दायवेत्ति गाथार्थः ॥ १५४७ ॥ गतं प्रासज्जिकं, साम्प्रतं कस्येति द्वारं व्याख्यायते, तत्रोक्तदोपरहितोऽपि यस्याय कायोत्सर्गो यथोक्तफलो भवति तमुपदर्शयन्नाह—

वासीचंदणकप्पो जो मरणे जीविए य समसण्णो । देहे य अपडिबद्धो काउस्सग्गो हवह तस्स ॥ १५४८ ॥
तिविहाणुवसग्गणं दिन्वाणं माणुसाण तिरियाणं । सम्ममहियासणाण काउस्सग्गो हवड मुद्धो ॥ १५४९ ॥
इहलोगंमि सुभद्दा राया उहओद सिद्धिभज्जा य । सोदासखग्गयंभण सिद्धी सग्गो य परलो ॥ १५५० ॥

'वासीचंदनकप्पो'गाहा व्याख्या—वासीचन्दनकल्पः—उपकार्यपकारिणोर्मध्यस्थः, उक्तं च—“जो चंदणेण चाहं आलिंपइ वासिणा य तच्छेइ । संथुणइ जो व निंदइ महिरिणिणो तत्थ समभावा ॥ १ ॥” अनेन परं प्रति माध्यस्थमुक्तं भवति, तथा मरणे—प्राणत्यागलक्षणे जीविते च—प्राणसंधारणलक्षणे चशब्दादिहलोकादौ च समसञ्ज्ञः तुल्यबुद्धिरित्यर्थः, अनेन चात्मानं प्रति माध्यस्थमुक्तं भवति, तथा देहे च—शरीरे चाप्रतिबन्धः चशब्दादुपकरणादौ च, कायो-

१ नाभितोऽधस्तात् चोलपट्टक कर्तव्य, करतलेति सामान्येन अधमान् प्रलम्बकरतल दावन् कर्पराभ्या-नोऽपि च कर्पराभ्या भारविष्य, वत्यारिते च—कायोत्सर्गं पारिते नमस्करेणावमाने स्तुतिर्दत्तव्या । २ यश्चन्दनेन ब्राह्मालिङ्गपति वात्या वा नक्षयति । गन्ताति यो वा निन्दति महर्षयणा समभावा ॥ १ ॥

त्सर्गो यथोक्तफलो भवति तस्येति गाथार्थः ॥ १५४८ ॥ तथा—‘तिविहाणुवसग्गणं’गाहा, त्रिविधानां—त्रिप्रकाराणां दिव्यानां—व्यन्तरादिकृतानां मानुषाणां—म्लेच्छादिकृतानां तैरश्वानां—सिंहादिकृतानां सम्यक्-मध्यस्थभावेन अतिसहनाया सत्यां कायोत्सर्गो भवति शुद्धः—अविपरीत इत्यर्थः । ततश्चोपसर्गसहिष्णोः कायोत्सर्गो भवतीति गाथार्थः ॥ १५४९ ॥ द्वारं । साम्प्रतं फलद्वारमभिधीयते, तच्च फलमिहलोकपरलोकापेक्षया द्विधा भवति, तथा चाह ग्रन्थकारः—‘इहलोगंमि’ गाहा व्याख्या—इहलोके यत् कायोत्सर्गफलं तत्र सुभद्रोदाहरणं—कथं? यंसंतपुरं नगरं, तत्थ जियसत्तुराया, जिणदत्तो सेट्ठी संजय-सद्धओ, तस्स सुभद्दा दारिया धुया, अतीवरूवस्सिणी ओरालियसरीरा साविगा य, सो तं अमाहंमियाणं न देइ, तच्च नियसट्ठेणं चंपाओ वाणिज्जागएण दिट्ठा, तीए रूवलोभेण कवडसद्धओ जाओ, धम्मं सुणेइ, जिणसाह पूजेइ, अण्णया भावो समुप्पण्णो, आयरियाणं आलोएइ, तेहिवि अणुसासिओ, जिणदत्तेण से भावं नाऊण धूया दिण्णा, वित्तो विवाहो, केच्चिरकालस्सवि सो तं गहाय चंपं गओ, नणंदसासुमाइयाओ तवणिणयसट्ठिगाओ तं खिम्मति, तओ जुयगं घरं कयं,

१ वसन्तपुरं नगर, तत्र जितशत्रू राजा, जिनदत्त श्रेष्ठो सयतश्राद्ध, तस्य सुभद्रा बालिका दुरिताञ्जीव रूपिणी उदारशरीरा श्रानिका च, स तान साधार्मिकाय न ददाति, तच्चनिकश्राद्धेन चम्पातो वाणिज्यागतेन दृष्टा, तस्या रूपलोभेन कपटश्राद्धो जात, धर्मं शृणोति, जिनमाभून् पूजयति, अन्यदा भाव समुत्पन्न, आचार्याणां कथयति, तेरप्यनुशिष्ट, जिनदत्तेन तस्य भाव ज्ञात्वा दुहिता दत्ता, द्यूतो विवाह, कियच्चिरेण कालेन सोऽपि तां शरीत्वा चम्पा गतः, ननन्दश्च आदिकासच्चनिकश्राद्धदत्ता निन्दन्ति, नत प्रथमगृह कृत,

तैत्थाणेगे समणा समणीओ य पाउग्गनिमित्तमागच्छंति, तद्वाण्णगसट्ठिया भणंति, एसा संजयाणं दहं रत्तत्ति, भत्तारो से न पत्तियइत्ति, अण्णया कोई वण्णरूवाडगुणगणनिप्फणो तरुणभिक्षू पाउग्गनिमित्तं गओ, तस्स य वाउच्चुयं अच्छिमि कणगं पविट्ठं, सुभद्दाए तं जीहाए लिहिऊण अवणीयं, तस्स निलाडे तिलओ संकंतो, तेणवि वक्खित्तचित्तेण ण जाणिओ, सो नीसरति ताव तच्चणिगसट्ठिगाहिं अथक्कायस्स भत्तारस्स स दंसिओ, पेच्छ इमं वीसरथरमियसंकंतं भज्जाए संगतं तिलगंति, तेणवि चिंतियं—किमिदमेवंपि होज्जा?, अहवा बलवंतो विसया अणेगभवम्भत्तया य किञ्च होइत्ति?, मंद-नेहो जाओ, सुभद्दाए कहवि विदिओ एस बुत्तंतो, चिंतियं च णाए—पावयणीओ एस उड्डाहो कहं फेडिउ (डेमि) त्ति, पवयणदेवयमभिसंधारिऊण रयणीए काउस्सग्गं ठिया, अहासंनिहिया काइ देवया तीए सीलसमायारं नाऊण आगया, भणियं च तीए—किं ते पियं करेमिति, तीए भणियं—उड्डाहं फेडेहि, देवयाए भणियं—फेडेमि, पञ्चसे इमाए नयरीए

१ तत्रानेके श्रमणा श्रमण्यश्च प्रायोग्यनिमित्तमागच्छन्ति, तच्चनिकश्राद्धो भणन्ति—पूया सयतेपु दह रकेति, भर्ता तस्या न प्रत्येतीति, अन्यदा कोऽपि पर्णरूपादिगुणगणयुक्तस्तरुभिक्षु प्रायोग्यनिमित्तं गत, तस्य च वायूद्रुत रजोऽक्षिण प्रविष्ट, सुभद्रया तन्निहयोदिरयापनीत, तस्य ललाटे तिलज समान, तेनापि व्याक्षिप्तचित्तेन न ज्ञात, स निस्मरति तावत्तच्चनिकश्राद्धीभिरकाण्डागताय भर्त्रे स दर्शित, पश्येद् विश्वस्तरमणसक्रान्त भार्याया संगत तिलकमिति, तेनापि चिन्तित—किमिदमेवमपि भवेत्?, अथवा चलवन्तो विपया अनेकभवाम्यस्तकाश्चेति किं न भवतीति मन्त्रेहो जात, सुगन्ता चम्पाति ज्ञात एव वृत्तान्त, चिन्तित चानया—प्रायचनिक एव वड्डाह कथ स्फेटयामीति?, प्रवचनदेवतामभिसंधार्य रजनौ कायोत्सर्गं स्थिता, यथासहिहिता काचिवेवता तस्या शीलसमाचारं ज्ञात्वाऽऽगता, भणित च तया—किं ते भिय करोमीति, तया भणित—उड्डाह स्फेटय, देवतया भणित—स्फेटयामि, प्रत्युपेऽस्या नगर्या

दाराणि थंभेमि, तओ आलग्गे (अङ्गणे) सु नागरेसु आगासत्था भणिस्सामि—जाए परपुरिसो मणेणावि न चित्तिओ सा इत्थिया चालणीए पाणियं छोहूणं गंतूणं तिणिण वारे छंटेउं उग्घाडाणि भविस्संति, तओ तुमं विण्णामिउं सेसनागरिएहिं घाहि पच्छा जाएज्जासि, तओ उग्घाडेहिसि, तओ फिट्ठिही उड्डाहो, पसंसं च पाविहिसि, तहेव कयं पसंसं च पत्ता, एयं ताव इहलोइयं काउस्सगफलं, अन्ने भणंति—वाणारसीए सुभद्दाए काउस्सगगो कओ, एलगच्छुप्पत्ती भाणियवा । राया 'उदिओ' दए'त्ति, उदितोदयस्स रण्णो भज्जा (धम्म) लाभागयं णिवरोहियस्स उवसगए व समणजायं, कहाणगं जहा नमोक्कारे । 'सेट्ठि' भज्जा य'त्ति चंपाए सुदंसणो सेट्ठिपुत्तो, सो सावगो अट्ठमिचाउद्दसीसु चच्चरे उवासगपडिमं पडिवज्जइ, सो महादेवो पत्थिज्जमाणो णिच्छइ, अण्णया वोसट्ठकाओ देवपडिमत्ति वत्थे चेडीए वेढिउं अंतेउर अत्तिणीओ, देवीए निब्बं भेवि कए नेच्छइ, पउट्टाए कोलाहलो कओ, रण्णा वज्झो आणत्तो, निज्जमाणे भज्जाए से मित्तवतीए सावियाए सुत्तं,

१ द्वाराणि स्वगिप्यामि, ततोऽदृतिमापन्नेषु नागरेषु आकाशस्था भणिष्यामि—यथा परपुरयो मनसाऽपि न चिन्तित सा स्त्री चालिष्यामुपकं क्षिराणां गावां श्रोत्रं चारान् छण्डयति उग्घाटानि भविष्यन्ति, तत्पथ परीक्ष्य शोपनागरेः सह बहिः पश्चाद्याया, तत् उग्घाटयिष्यति, तत् स्फोटयत्युद्गाहः प्रशस्तां च प्राप्स्यसि, तथैव कृत, प्रशस्तां च प्राप्ता, एतत्तावदेहलौकिकं कायोत्सर्गफलं, अन्ये भणन्ति—वाराणस्यां सुभद्रया कायोत्सर्गं कृतः, एवकाक्षोत्पत्तिर्भणितव्या । राजा उदितोदय इति, उदितोदयस्य राशे भार्यो धर्मलाभागत अन्तःपुररत्न भ्रमणमुपसर्गयति कथानकं यथा नमस्कारे । श्रेष्ठिभार्या चेति चम्पायां सुवर्षेणः श्रेष्ठिपुत्रः, स आचक्रोऽष्टमीचर्गुर्दृश्योश्चखरे वपासकप्रतिमां प्रतिपद्यते, स महादेव्या प्रार्थ्यमानो नेच्छति, अन्यदा ह्युत्प्रेष्टकायो देवप्रतिमेति चेज्या वर्जयैत्येतिवा अन्तःपुर-सानीताः, देव्या निर्वन्दे कृतेऽपि नेच्छति, प्रह्विया कोलाहला कृताः, राज्ञा पथ्य भाज्जसा, नीयमानो भार्यया तस्य मित्रवत्या आधिक्या श्रुतः,

सच्चाणजक्खस्ससासवण्णा काउस्सगगे ठिता, सुदंसणस्सवि अट्ठखंडाणि कीरंतुत्ति खंधे असी वाहितो, सच्चाणजक्खेण पुप्फदामं कतो, सुकोरस्सा पूइतो, ताधे मित्तवतीए पारियं । तथा 'सोदास'त्ति सोदासो राया, जहा नमोक्कारे, 'खगयंभणे'त्ति कोइ विराहियसामण्णो खगो समुप्पण्णो, वट्टाए मारेति साहू, पहाविया, तेण दिट्ठा आगओ, इयरवि काउस्सगगेण ठिया, न पहवइ, पच्छा तं दहूण उवसंतो । एतदैहिकं फलं, 'सिद्धी सगो य परलोए'सिद्धिः—मोक्षः स्वर्गो—देवलोकः चण्वादात् चक्रवर्त्तित्वादि च परलोके फलमिति गाथार्थः ॥ १५५० ॥ आह—सिद्धिः सकलकर्मक्षयादेवाप्यते, 'कृत्स्नकर्म-क्षयान्मोक्षः' इति वचनात्, स कथं कायोत्सर्गफलमिति ?, उच्यते, कर्मक्षयस्यैव कायोत्सर्गफलत्वात्, परम्पराकारणस्यैव विवक्षितत्वात्, कायोत्सर्गफलत्वमेव कर्मक्षयस्य कथं ?, यत आह भाष्यकारः—

जह करगओ निक्कितइ दारु इंतो पुणोवि वचंनो । इअ कंतंति सुविहिया काउस्सगगेण कम्माइं ॥ २३७ ॥ (भा०)
काउस्सगगे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगमंगाइं । इय भिंदंति सुविहिया अट्ठविहं कम्मसंघायं ॥ १५५१ ॥
अत्तं इमं सरीरं अन्नो जीवुत्ति एव कयवुड्डी । दुक्खपरिकिलेसकरं छिंद ममत्तं सरीराओ ॥ १५५२ ॥
जावइया किर दुक्खा संसारे जे मए समणुभूया । इत्तो दुव्विसहतरा नरएसु अणोवमा दुक्खा ॥ १५५३ ॥

१ सत्याणपक्षेण आश्रवणाय (असपन्ना) कायोत्सर्गे स्थिता, सुवर्षेणस्याप्यष्ट कण्ठा भवन्तिवति एकन्धेऽस्तिः प्रवृत्ताः, सत्याणपक्षेण पुष्पवामीकृताः, सुतो राज्ञा पूजिताः, तदा मित्रवत्या पारिताः । सोदासेति सोदासो राजा, यथा नमस्कारे, कृत्स्नकर्मक्षयमिति, कश्चिद्विराट् आश्रमण्या खगः समुत्पन्नः, पत्न्या मारयति साभूतः, साधवः प्रधाविताः, तेन दृष्टा भागताः, इतरेऽपि कायोत्सर्गेण स्थिताः, न प्रभवति । पश्चात्तदुद्घोषणान्तः,

तम्हा उ निम्ममेणं मुणिणा उवलज्जसुत्तसारेणं ।

काउस्सगगे उग्गो कम्मखयट्ठाय कायव्वो ॥ १५५४ ॥ काउस्सगगनिज्जुत्ती समत्ता (ग्रन्थाग्र २५३९)

व्याख्या—यथा 'करगतो'त्ति करपत्रं निकृन्तति—छिनत्ति विदारयति दारु—काष्ठं, किं कुर्वन् ?—आगच्छन् पुनश्च प्रजन्तित्यर्थः, 'इय' एवं कृन्तन्ति सुविहिताः—साधवः कायोत्सर्गेण हेतुभूतेन कर्माणि—ज्ञानावरणादीनि, तथाऽन्यत्राप्युक्तं—“संवरेण भवे गुत्तो, गुत्तीए संजमुत्तमे । संजमाओ तवो होइ, तवाओ होइ निज्जरा ॥ १ ॥ निज्जराएऽसुभं कम्मं, खिज्जई कमसो सया । आवस्सग (गेण) जुत्तस्स, काउस्सगगे विसेसओ ॥ २ ॥” इत्यादि, अयं गाथार्थः ॥ २३७ ॥ अत्राह—किमिदमित्थमित्यत आह—'काउस्सगगे' गाहा व्याख्या—कायोत्सर्गे सुस्थितस्य सतः यथा भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि 'इय' एवं चित्तनिरोधेन 'भिन्दन्ति' विदारयन्ति मुनिवराः—साधवः अष्टविधं—अष्टप्रकारं कर्मसङ्घातं—ज्ञानावरणीयादिलक्षणमिति गाथार्थः ॥ १५५१ ॥ आह—यदि कायोत्सर्गे सुस्थितस्य भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि ततश्च दृष्टापकारत्वादेवालमनेनेति ?, अत्रोच्यते, सौम्य ! मैवं—'अन्नं इमं' गाहा व्याख्या—अन्यदिदं शरीरं निजकर्मोपात्तमालयमात्रमशाश्वतम्, अन्यो जीवोऽस्याधिष्ठाता शाश्वतः स्वकृतकर्मफलो पभोक्ता य इदं त्यजत्येव, एवं कृतबुद्धिः सन् दुःखपरिक्लेशकरं छिन्धि ममत्वं शरीरात्, किं च—यद्यनेनाप्यसारेण कश्चिदर्थः सम्पद्यते पारलौकिकस्ततः सुतरां यत्नः कार्य इति गाथार्थः ॥ १५५२ ॥ किं चैवं विभावनीयम्—'जावइया' गाहा व्याख्या—याव-

१ संवरेण भवेद्वसो गुह्या सयमोत्तमो भवेत् । संयमात्तपो भवति तपसो भवति निर्जरा ॥ १ ॥ निर्जरयाऽशुभं कर्म क्षीयते क्रमशः सदा । आप-इयकेन युक्तस्य कायोत्सर्गे विशेषतः ॥ १ ॥

न्यकृतजिनप्रणीतधर्मेण किलशब्दः परोक्षासागमवादसंसूचकः दुःखानि शारीरमानसानि संसारे-तिर्यग्नरनारका-
मरभवानुभवलक्षणे यानि मयाऽनुभूतानि ततः-तेभ्यो दुर्धिपहतराण्यग्रतोऽप्यकृतपुण्यानां नरकेषु-सीमन्तकादिषु अनुप-
भानि-उपमारहितानि दुःखानि, दुर्धिपहत्वमेतेषां शेषगतिसमुत्थदुःखपेक्षयेति गाथार्थः ॥ १५५३ ॥ यतश्चैवं 'तस्मा'
गाथा, तस्मात् तु निर्गमेन-ममत्वरहितेन मुनिना-साधुना, किंभूतेन ?-उपलब्धसूत्रसारेण-विज्ञातसूत्रपरमार्थेनेत्यर्थः,
किं ?-कायोत्सर्गः-उक्तस्वरूपः उग्रः-शुभाध्यवसायप्रबलः कर्मक्षयार्थं नतु स्वर्गादिनिमित्तं कर्तव्य इति गाथार्थः ॥ १५५४ ॥
उक्तोऽनुगमः, नयाः पूर्ववत् ॥ शिष्यहितायां कायोत्सर्गाध्ययनं समाप्तम् ।

कायोत्सर्गविवरणं कृत्वा यदवाप्तमिह मया पुण्यम् । तेन खलु सर्वसत्त्वाः पञ्चविधं कायमुज्जन्तु ॥ १ ॥

॥ इत्याचार्यश्रीहरिभद्रकृतायां शिष्यहिताख्यायामावश्यकवृत्तौ कायोत्सर्गाध्ययनं समाप्तं ॥

॥ अथ प्रत्याख्यानोध्ययनं ॥

व्याख्यातं कायोत्सर्गाध्ययनं, अधुना प्रत्याख्यानोध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-अनन्तराध्ययने स्वल-
नविशेषतोऽपराधव्रणविशेषसम्भवे निन्दामात्रेणाशुद्धस्वीकृतः प्रायश्चित्तभेदजेनापराधव्रणचिकित्सोक्ता, इह तु गुणधा-
रणा प्रतिपाद्यते, भूयोऽपि मूलगुणोत्तरगुणधारणा कार्येति, सा च मूलगुणोत्तरगुणप्रत्याख्यानरूपेति तदत्र निरूप्यते,
यद्वा कायोत्सर्गाध्ययने कायोत्सर्गकरणद्वारेण प्रागुपात्तकर्मक्षयः प्रतिपादितः, यथोक्तं-‘जह करगओ नियंतई’त्यादि,
‘काउस्सगो जह सुट्ठियस्से’त्यादि, इह तु प्रत्याख्यानकरणतः कर्मक्षयोपशमक्षयजं फलं प्रतिपाद्यते, वक्ष्यते च-‘इहलोइ-
यपरलोइय वुविह फलं होइ पच्चखाणस्स । इहलोइ धम्मिलादी दामण्णगमाइ परलोए ॥ १ ॥ पच्चखाणमिणं सेविज्जण
भावेण जिणवरुहिट्ठं । पत्ता अणंतजीवा सासयसोक्खं लहुं मोक्खं ॥ २ ॥’ इत्यादि, अथवा सामाधिके चारित्र्यमुपवर्णितं,
चतुर्विंशतिस्तवेऽर्हतां गुणस्तुतिः, सा च दर्शनज्ञानरूपा, एवमिदं त्रितयमुक्तं, अस्य च वितथासेवनमैहिकामुष्मिका-
पायंपरिजिहीर्षुणा गुरोर्निवेदनीयं, तच्च वन्दनपूर्वकमित्यतस्तन्निरूपितं, निवेद्य च भूयः शुभेष्वेव स्थानेषु प्रतीपं क्रमण-
मासेवनीयमिति तदपि निरूपितं, तथाऽप्यशुद्धस्य सतोऽपराधव्रणस्य चिकित्सा आलोचनादिना कायोत्सर्गपर्यवसान-
प्रायश्चित्तभेदजेनानन्तराध्ययन उक्ता, इह तु तथाप्यशुद्धस्य प्रत्याख्यानतो भवतीति तन्निरूप्यते, एवमनेकरूपेण
सम्बन्धेनायातस्य प्रत्याख्यानोध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि सप्रपञ्चं वक्तव्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे प्रत्याख्यानो-
ध्ययनमिति प्रत्याख्यानमध्ययनं च, तत्र प्रत्याख्यानमधिकृत्य द्वारगाथामाह निर्युक्तिकारः-

पच्चक्खाण पच्चक्खाओ पच्चक्खेयं च आणुपुव्वीए । परिसा कहणविही या फलं च आईइ छब्भेया ॥ १५५५ ॥

अस्या व्याख्या-‘ख्या प्रकथने’ इत्यस्य प्रत्याङ्पूर्वस्य ल्युङन्तस्य प्रत्याख्यानं भवति, तत्र प्रत्याख्यायते-निषिध्यते-
ऽनेन मनोवाक्यायक्रियाजालेन किञ्चिदनिष्टमिति प्रत्याख्यानं क्रियाक्रियावतोः कथञ्चिदभेदात् प्रत्याख्यानक्रियैव प्रत्या-
ख्यानं प्रत्याख्यायतेऽस्मिन् सति वा प्रत्याख्यानं “कृत्यल्युटो बहुल”मिति (पा० ३-३-१२) वचनादन्यथाऽप्यदोषः
प्रति आख्यानं प्रत्याख्यानमित्यादौ, तथा प्रत्याख्यातीति प्रत्याख्याता-गुरुर्विनेयश्च, तथा प्रत्याख्यायत इति प्रत्या-
ख्येयं-प्रत्याख्यानगोचरं वस्तु, चशब्दस्त्रयाणामपि तुल्यकक्षतोद्भाववार्थं, आनुपूर्व्या-परिपाल्या कथनीयमिति वाक्य-
शेषः, तथा परिपद् वक्तव्या, किंभूतायाः परिपदः कथनीयमिति, तथा कथनविधिश्च-कथनप्रकारश्च वक्तव्यः, तथा
फलं चैहिकामुष्मिकभेदं कथनीयं, आदावेते पड् भेदा इति गाथासमासार्थः । व्यासार्थं तु यथाऽवसरं भाष्यकार एव
वक्ष्यति, तत्राद्यावयवव्यासार्थप्रतिपिपादयिष्याह-

नामंठवणादविए अहच्छ पडिसेहमेव भावे य । एए खलु छब्भेया पच्चक्खाणांमि नायव्वा ॥ २३८ ॥ (भा०)
दन्वनिमित्तं दन्वे दन्वभूओ व तत्थ रायसुआ । अहच्छापच्चक्खाणं वंभणसमणान(अ) इच्छत्ति ॥ २३९ ॥ (भा०)
असुगं दिज्जउ मज्झं नत्थि ममं तं तु होइ पडिसेहो । सेसपयाण य गाहा पच्चक्खाणस्स भावंमि ॥ २४० ॥ (भा०)
तं दुविहं सुअनोसुअ सुयं दुहा पुव्वमेव नोपुव्वं । पुव्वसुय नचमपुव्वं नोपुव्वसुयं इमं चेव ॥ २४१ ॥ (भा०)
नोसुअपच्चक्खाणं मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य । मूले सव्वं देसं इत्तरियं आवकहियं च ॥ २४२ ॥ (भा०)

मूलगुणाविद्यदुविहा समणाणं चेव सावयाणं च । ते पुण विभज्जमाणा पंचविहाहुंति नायच्चा ॥ १ ॥ (प्र०)
पाणिवहमुसावाए अदत्तमेहुणपरिग्गहे चेव । समणाणं मूलगुणा तिविहंतिविहेण नायच्चा ॥ २४३ ॥ (भा०)

व्याख्या—नामप्रत्याख्यानं स्थापनाप्रत्याख्यानं 'द्विए'त्ति द्रव्यप्रत्याख्यानं, 'अदिच्छ'त्ति दातुमिच्छा दित्ता न दित्ता अदित्ता सैव प्रत्याख्यानमदित्ताप्रत्याख्यानं 'पडिसेहे'त्ति प्रतिषेधप्रत्याख्यानं, 'एवं भावे'त्ति एवं भावप्रत्याख्यानं च, 'एए खलु छब्बेया पच्चक्खाणंमिनायव'त्ति गाथादलं निगदसिद्धमयं गाथासमुदायार्थः । अवयवार्थं तु यथावसरं वक्ष्यामः, तत्र नामस्थापने गतार्थे ॥ २३८ ॥ अधुना द्रव्यप्रत्याख्यानप्रतिपादनायाह—'द्वनिमित्तं' गाथाशकलम्, अस्य व्याख्या—द्रव्य-निमित्तं प्रत्याख्यानं वस्त्रादिद्रव्यार्थमित्यर्थः, यथा केपाञ्चित् साम्प्रतक्षपकाणां, तथा द्रव्ये प्रत्याख्यानं यथा भूम्यादौ व्यव-स्थितः करोति, तथा द्रव्यभूतः—अनुपयुक्तः सन् यः करोति तदप्यभीष्टफलरहितत्वात् द्रव्यप्रत्याख्यानमुच्यते, तुशब्दाद् द्रव्यस्य द्रव्याणां द्रव्येण द्रव्यैर्द्रव्येष्विति, क्षुण्णश्चायं मार्गः, 'तत्थ रायसुय'त्ति अत्र कथानकं—एगस्स रण्णो धूया अण्णस्स रण्णो दिण्णा, सो य मओ, ताहे सा पिउणा आणिया, धम्मं पुत्त ! करेहि त्ति भणिया, सा पासंडीणं दाणं देति, अण्णया कत्तिओ धम्ममासोत्ति मंसं न खामित्ति पच्चक्खायं, तत्थ पारणए अणेगाणि सत्तसहस्साणि मंसत्थाए उवणीयाणि, ताहे

१ एकस्य राज्ञो दुहिताऽन्यस्यै राज्ञे दत्ता, स च मृतः, तदा सा पित्रानीता, धर्मं पुत्रिके 'कुर्विति भणिता, सा पापपिडम्भो दानं ददाति, अन्यथा कार्तिको धर्ममास इति मासं न खादामीति प्रत्याख्यात, तत्र पारणकेऽनेका शतसहस्रा (पञ्चवो) मासार्थमुपनीता, तदा

भक्तं दिज्जति, तत्थ साह् अदूरेण वोलेता निमंतिया, तेहि भक्तं गहियं, मंसं नेच्छंति, सा य रायधूया भणइ—किं तुज्झं न ताव कत्तियमासो पूरइ?, ते भणंति जावजीवाए कत्तिउत्ति, किं वा कह वा, ताहे ते धम्मकहं कहंति, मंसदोसे य परि-कहंति, पच्छा संवुद्धा पवतिया, एवं तीसे दवपच्चक्खाणं, पच्छा भावपच्चक्खाणं जातं, अधुना अदित्ताप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते, तत्रेदं गाथार्द्ध, अदित्ताप्रत्याख्याने 'वंभणसमणा अदिच्छ'त्ति हे ब्राह्मण हे श्रमण अदित्सेति—न मे दातुमिच्छा, न तु नास्ति यद् भवता याचितं, ततश्चादित्सैव वस्तुतः प्रतिषेधात्मिकेति प्रत्याख्यानमिति गाथार्थः ॥ २३९ ॥ अधुना प्रतिषेधप्रत्याख्यानव्याचिख्यासयेदं गाथाशकलमाह—'अमुगं दिज्जउ मज्झं'गाथा व्याख्या—अमुकं घृतादि दीयता मह्यं, इतरस्त्वाह—नास्ति मे तदिति, न तु दातुं नेच्छा, एष इत्थंभूतो भवति प्रतिषेधः, अयमपि वस्तुतः प्रत्याख्यानमेव, प्रति-षेध एव प्रत्याख्यानं २ । ॥ २४० ॥ इदानीं भावप्रत्याख्यानं प्रतिपाद्यते, तत्रेदं गाथार्द्ध 'सेसपयाण य गाहा पच्चक्खा-णस्स भावंमि' शेषपदानामागमनोआगमादीना साक्षादिहानुक्तानां प्रत्याख्यानस्य सम्बन्धिना गाथा कार्येति योगवाक्य-शेषौ, इह गाथा प्रतिषेच्यते, निश्चितिरित्यर्थः, 'गाथु प्रतिपालिप्सयोर्ग्रन्थे चे'ति धातुवचनात्, 'भावंमि'त्ति द्वारपरा-मर्शः, भावप्रत्याख्यान इति । तदेतद्वर्णयन्नाह—'तं दुविहं सुतणोसुय'गाथा, 'तद्'भावप्रत्याख्यानं द्विविधं—द्विप्रकारं 'सुत-

१ भक्त दीयते, तत्र साधवोऽदूरे व्यतिव्रजन्तो निमज्जिता, तैर्भक्तं गृहीत, मासं नेच्छन्ति, सा च राजदुहिता भणति—किं युष्माकं न तावत् कार्तिकमास पूर्णः?, ते भणन्ति—यावज्जीव कार्तिक इति, किं वा कथं वा?, तदा ते धर्मकथां कथयन्ति, मासदोषाश्च परिकथयति, पश्चात् संवुद्धा प्रव्रजिता, एव तस्या द्रव्यप्रत्याख्यानं पश्चाद् भावप्रत्याख्यानं जातं

नोसुत'त्ति श्रुतप्रत्याख्यानं नोश्रुतप्रत्याख्यानं च 'सुयं दुहा पुवमेव नोपुवं' श्रुतप्रत्याख्यानमपि द्विधा भवति—पूर्वश्रुतप्रत्या-ख्यानं नोपूर्वश्रुतप्रत्याख्यानं च, 'पुवसुय नवमपुवं' पूर्वश्रुतप्रत्याख्यानं नवमं पूर्वं, 'नोपुवसुय इमं चेव' नोपूर्वश्रुतप्रत्या-ख्यानमिदमेव—प्रत्याख्यानाध्ययनमित्येतच्चोपलक्षणमन्यच्चानुरप्रत्याख्यानमहाप्रत्याख्यानादि पूर्ववाह्यमिति गाथार्थः ॥ २४१ ॥ अधुना नोश्रुतप्रत्याख्यानप्रतिपादनायाह—'नोसुयपच्चक्खाणं' गाथा 'णोसुयपच्चक्खाणं'त्ति श्रुतप्रत्याख्यानं न भवतीति नोश्रुतप्रत्याख्यानं, 'मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य' मूलगुणांश्चाधिकृत्योत्तरगुणांश्च, मूलभूता गुणाः २ त एव प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपत्वात् प्रत्याख्यानं वर्त्तते, उत्तरभूता गुणाः २ त एवाशुद्धपिण्डनिवृत्तिरूपत्वात् प्रत्या-ख्यानं तद्विपर्यं वा अनागतादि वा दशविधमुत्तरगुणप्रत्याख्यानं, 'सवं देसं'त्ति मूलगुणप्रत्याख्यानं द्विधा—सर्व-मूलगुणप्रत्याख्यानं देशमूलगुणप्रत्याख्यानं च, सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं पञ्च महाव्रतानि, देशमूलगुणप्रत्याख्यानं पञ्चाणुव्रतानि, इदं चोपलक्षणं वर्त्तते यत् उत्तरगुणप्रत्याख्यानमपि द्विधैव—सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं देशोत्तरगुण-प्रत्याख्यानं च, तत्र सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं दशविधमनागतमतिक्रान्तमित्याद्युपरिष्ठाद् वक्ष्यामः, देशोत्तरगुणप्रत्या-ख्यानं सप्तविधं—त्रीणि गुणव्रतानि चत्वारि शिक्षाव्रतानि, एतान्यप्यूर्ध्वं वक्ष्यामः, पुनरुत्तरगुणप्रत्याख्यानमोघतो द्विविधं—'इत्तरियमावकहियं च' तत्रेत्वरं—साधूनां किञ्चिदभिग्रहादिः श्रावकाणां तु चत्वारि शिक्षाव्रतानि, याव-त्कथिकं तु नियन्त्रितं, यत् कान्तारदुर्भिक्षादिष्वपि न भज्यते, श्रावकाणां तु त्रीणि गुणव्रतानीति गाथार्थः ॥ २४२ ॥ साम्प्रतं स्वरूपतः सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानमुपदर्शयन्नाह—'पाणिवहमुसावाए' गाथा, प्राणा—इन्द्र-

आवश्यकहारिमद्रीया

यादयः, तथा चोक्तम्—“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उद्भासनिश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दर्शते भगवद्भिरुक्ता, एषां वियोगीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥” तेषां वधः प्राणवधो [न] जीववधस्तस्मिन्, मृषा वदनं मृषावादस्तस्मिन्, अमदभिधान इत्यर्थः, ‘अदत्तं’ति उपलक्षणत्वाददत्तादाने परवस्त्वाहरण इत्यर्थः, ‘मेहुण’ति मैथुने अग्रहसेवने यदुक्तं भवति, ‘परिगृहे चैव’ति परिग्रहे चैव, एतेषु विषयभूतेषु श्रमणानां—साधूनां मूलगुणाः त्रिविधत्रिविधेन योगत्रयकरणत्रयेण नेतव्याः—अनुसरणीयाः, इयमत्र भावना—श्रमणाः प्राणातिपाताद्विरतास्त्रिविधं त्रिविधेन तत्त्व ‘त्रिविध’न्ति न करोति न कारयेद् ३ करंतंपि अण्णं पाणुजाणेति, ‘त्रिविहं’ति मणेणं वायाए काएणं, एवमन्यत्रापि योजनीयमिति गाथार्थः ॥ २४३ ॥ इत्थं तावदुपदर्शितं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं, अधुना देशमूलगुणप्रत्याख्यानानुसरः, तच्च श्रावकाणां भवतीतिकृत्वा विनेयानुग्रहाय तद्धर्मविधिमैवोद्यतः प्रतिपिपादयिपुराह—

सावयधम्मस्स विहिं बुच्छामी धीरपुरिसपन्नत्तं । जं चरिज्ज सुविहिद्या गिहिणोवि सुहाडं पावन्ति ॥ १५५६ ॥
साभिग्गहा य निरभिग्गहा य ओहेण सावया दुविहा । ते पुण विभज्जमाणा अट्टविहा ढुं नि नायच्चा ॥ १५५७ ॥
दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण वीयओ होइ । दुविहं एगविहेणं एगविहं चैव त्रिविहेणं ॥ १५५८ ॥
एगविहं दुविहेणं इक्किविहेण छट्टओ होइ । उत्तरगुण सत्तमओ अविरयओ चैव अट्टमओ ॥ १५५९ ॥
पणय चउक्कं च तिगं दुगं च एगं च गिण्हइ वयाइं । अहवाऽवि उत्तरगुणे अहवाऽवि न गिण्हइं किंचि ॥ १५६० ॥
निस्संक्रियनिक्कंखिय निव्वित्तिगिच्छा अमूढविट्ठीय । वीरवयणंमि एए वत्तीसं सावया भणिआ ॥ १५६१ ॥

व्याख्या—तत्राभ्युपेतसम्यक्त्वः प्रतिपन्नाणुव्रतोऽपि प्रतिदिवसं यतिभ्यः सकाशात् साधूनामगारिणां च सामाचारीं शृणोतीति श्रावक इति, उक्तं च—“यो ह्यभ्युपेतसम्यक्त्वो, यतिभ्यः प्रत्यहं कथाम् । शृणोति धर्मसम्बन्धमसौ श्रावक उच्यते ॥ १ ॥” श्रावकाणां धर्मः २ तस्य विधित्तं वक्ष्ये—अभिधास्ये, किंभूतं ?—“धीरपुरुषप्रज्ज्ञं” महासत्त्वमहाबुद्धि-तीर्थकरगणधरप्ररूपितमित्यर्थः, यं चरित्त्वा सुविहिता गृहिणोऽपि सुखान्यैहिकामुष्मिकाणि प्राप्नुवन्तीति गाथार्थः ॥ १५५६ ॥ तत्र—‘साभिग्गहा य निरभिग्गहा य’ गाहा, अभिगृह्यन्त इत्यभिग्रहाः—प्रतिज्ञाविशेषाः सह अभिग्रहैर्वर्तन्त इति साभिग्रहाः, ते पुनरनेकभेदा भवन्ति, तथाहि—दर्शनपूर्वकं देशमूलगुणोत्तरगुणेषु सर्वेष्वेकस्मिंश्च (स्मिन्) वा भवन्त्येव तेषामभिग्रहः, निर्गता—अपेता अभिग्रहा येभ्यस्ते निरभिग्रहाः, ते च केवलसम्यग्दर्शनिन एव, यथा कृष्णसत्यकिश्रेणिकादयः, इत्थं ओधेन—सामान्येन श्रावका द्विधा भवन्ति, ते पुनर्द्विविधा अपि विभज्यमाना अभिग्रहग्रहणविशेषेण निरूप्यमाणा अष्टविधा भवन्ति ज्ञातव्या इति गाथार्थः ॥ १५५७ ॥ तत्र यथाऽष्टविधा भवन्ति तथोपदर्शयन्नाह—‘दुविहतिविहेण’ गाहा, इह योऽसौ कञ्चनाभिग्रहं गृह्णाति स ह्येवं—‘द्विविध’मिति कृतकारितं ‘त्रिविधेने’ति मनसा वाचा कायेनेति, एतदुक्तं भवति—स्थूल-प्राणातिपातं न करोत्यात्मना न कारयत्यन्यैर्मनसा वचसा कायेनेति प्रथमः, अस्यानुमतिरप्रतिपिच्छा, अपत्यादिपरिग्रह-सद्भावात्, तद्व्यापृतिकरणे च तस्यानुमतिप्रसङ्गाद्, इतरथा परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेरिति भावना, अत्राह—ननु भगवत्यामागमे त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्तमगारिणः, तच्च श्रुतोक्तत्वादन-वद्यमेव, तदिह कस्मान्नोक्तं निर्युक्तिकारेणेति ?, उच्यते, तस्य विशेषविषयत्वात्, तथाहि—किल यः प्रविब्रजिषुरेव प्रतिमा प्रतिपद्यते पुत्रादिसन्ततिपालनाय स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति, तथा विशेष्यं वा किञ्चिद् वस्तु स्वयम्भूरमणस-त्स्यादिकं तथा स्थूलप्राणातिपातादिकं चेत्यादि, न तु सकलसावयवव्यापारविरमणमधिकृत्येति, ननु च निर्युक्तिकारेण स्थूलप्राणातिपातादानपि त्रिविधं त्रिविधेनेति नोक्तो विकल्पः, ‘वीरवयणंमि एए वत्तीसं सावया भणिआ’ इति वचनाद-न्यथा पुनरधिकाः स्युरिति ?, अत्रोच्यते, सत्यमेतत्, किंतु बाहुल्यपक्षमेवाङ्गीकृत्य तिर्युक्तिकारेणाभ्यधायि, यत् पुनः क्वचिदवस्थाविशेषे कदाचिदेव समाचर्यते न सुष्ठु समाचार्यनुपाति तन्नोक्तं, बाहुल्येन तु द्विविधं त्रिविधेनेत्यादिभिरेव पङ्क्तिर्विकल्पैः सर्वस्यागारिणः सर्वमेव प्रत्याख्यानं भवतीति न कश्चिद् दोष इत्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः, ‘दुविहं त्रिविहेण वित्तियओ होति’ति ‘द्विविध’मिति स्थूलप्राणातिपातं न करोति न कारयति ‘द्विविधेने’ति मनसा वाचा, यद्वा मनसा कायेन, यद्वा वाचा कायेन, इह च प्रधानोपसर्जनभावविवक्षया भावार्थोऽवसेयः, तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति तदा मनसैवाभिसन्धिरहित एव वाचापि हिंसकमशुवन्नेव कायेनैव दुश्चेष्टितादिना करोत्यसंज्ञि-वत्, यदा तु मनसा कायेन च न करोति न कारयति तदा मनसाभिसन्धिरहित एव कायेन च दुश्चेष्टितादि परिहरन्नेव अनाभोगाद्वाचैव हिंसकं ब्रूते, यदा तु वाचा कायेन च न करोति न कारयति तदा मनसैवाभिसन्धिमधिकृत्य करो-तीति, अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्तीति भावना, एवं शेषविकल्पा अपि ग्राहनीया इति, ‘दुविहं एगविहेणं’ति द्विविधमेकविधेन, ‘एकविहं चैव त्रिविहेणं’ति एकविधं चैव त्रिविधेनेति गाथार्थः ॥ १५५८ ॥ ‘एगविहं दुविहेणं’ति एकविधं द्विविधेन ‘एकैकविहेण छट्टओ होइ’ एकविधमेकविधेन पष्ठो भवति भेदः, ‘उत्तरगुण सत्तमओ’ति प्रतिपन्नोत्तरगु-

णः सप्तमः, इह च सम्पूर्णासम्पूर्णोत्तरगुणभेदमनादृत्य सामान्येनैक एव भेदो विवक्षितः, 'अविरयओ चैव अद्वमओ'त्ति अविर-
रतश्चैवाष्टम इति अविरतसम्यग्गृह्येति गार्थः ॥ १५५९ ॥ इत्थमेते अष्टौ भेदाः प्रदर्शिताः, एत एव विभज्यमाना
द्वात्रिंशद् भवन्ति, कथमित्यत आह—'पणग'त्ति पञ्चाणुव्रतानि समुदितान्येव गृह्णाति कश्चित्, तत्रोक्तलक्षणाः पङ्क भेदा
भवन्ति, 'चउक्कं च'त्ति तथाऽणुव्रतचतुष्टयं गृह्णात्यपरस्तत्रापि पडेव, 'तिग'न्ति एवमणुव्रतत्रयं गृह्णात्यन्यस्तत्रापि पडेव,
'दुगं च'त्ति इत्थमणुव्रतद्वयं गृह्णाति, तत्रापि पडेव, 'एक्कं व'त्ति तथाऽन्य एकमेवाणुव्रतं गृह्णाति, तत्रापि पडेव, 'गिण्हइ
वयाइ'त्ति इत्थमनेकधा गृह्णाति व्रतानि, विचित्रत्वात् श्रावकधर्मस्य, एवमेते पञ्च पङ्कास्त्रिंशद् भवन्ति, प्रतिपन्नोत्तर-
गुणेन महैकत्रिंशत्, तथा चाह—'अहवावि (य) उत्तरगुणे'त्ति अथवोत्तरगुणान्—गुणव्रतादिलक्षणान् गृह्णाति, समुदितान्येव
गृह्णाति, केवलसम्यग्दर्शना सह द्वात्रिंशद् भवन्ति, तथा चाह—'अहवावि न गिण्हती किंचि'त्ति अथवा न गृह्णाति
तानप्युत्तरगुणानिति, केवलं सम्यग्गृह्येति गार्थः ॥ १५६० ॥ इह पुनर्मूलगुणोत्तरगुणानामाधारः सम्यक्त्वं-वर्त्तते
तथा चाह—'निसंक्खियनिकंखिय'गाहा, शङ्कादिस्वरूपमुदाहरणद्वारेणोपरिष्ठाद् वक्ष्यामः 'वीरवचने' महावीरं वर्द्धमानस्वामि-
प्रवचने 'एते' अनन्तरोक्ता द्वात्रिंशदुपासकाः—श्रावका भणिताः—उक्ता इति गार्थः ॥ १५६१ ॥ एते चैव वत्तीसतिविहा
करणतियजोगतियकालतिणं विसेसेज्जमाणा सीयालं समणोवासगसयं भवति, कहं ?, पाणाइवायं न करेति मणेणं, अथवा
पाणातिपातं न करेइ वायाए, अहवा पाणातिपातं न करेइ काएणं ३, अथवा पाणातिवातं न करेति मणेणं वायाए य, अथवा
पाणातिवायं न करेति मणेणं काएण य, अथवा पाणातिपातं न करेति वायाए काएण य ६, अथवा पाणातिपातं न करेति
मणेणं वायाए काएण य', एते सत्त भंगा करणेणं, एवं कारवणेणवि एए चैव सत्त भंगा १४, एवं अणुमोयणेणवि सत्त
भंगा २१, अहवा न करेइ न कारवेइ मणसा १ अहवा न करेइ न कारवेइ वचसा, २ अहवा न करेइ न कारवेइ काएण
३ अहवा न करेइ न कारवेइ मणसा वयसा ५ अहवा न करेइ न कारवेइ मणसा कायेणं ५ अहवा न करेइ न कारवेइ वयसा काय-
सा ६ अहवा न करेइ न कारवेइ मणसा वयसा कायसा ७, एते करणकारावणेहिं सत्त भंगा ७ एवं करणाणुमोयणेहिवि
सत्त भंगा ७, एवं कारावणाणुमोयणेहिवि सत्त भंगा, एवं करणकारावणाणुमोयणेहिवि सत्त भंगा ७, एवेते सत्त सत्त-
भंगाणं एगूणपण्णासं विगप्पा भवन्ति, एत्थ इमो एगूणपण्णासइमो विगप्पो—पाणातिवायं न करेइ न कारवेइ करेत्तं
अन्नं न समणुजाणइ मणेणं वायाए काएणंति, एस अंतिमविगप्पो पडिमापडिवन्नस्स समणोवासगस्स तिविहंतिविहेणं
भवतीति, एवं ताव अतीतकाले पडिक्कमंतस्स एगूणपण्णा भवन्ति, एवं पडुपण्णेवि काले संवरेंतस्स एगूणपण्णा भवन्ति, एवं
अणागएवि काले पच्चक्खायंतस्स एगूणपण्णासा भवन्ति, एवमेता एगूणपण्णासा तिणिण सीयालं सावयसयं भवति—

सीयाल भगसयं जस्स विसोहीए होति उवलद्धं । सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसला उ ॥ १ ॥ एवं पुण पंचहिं अणुवएहिं
गुणियं सत्तसयाणि पच्चसीसाणि सानयाण भवन्ति,—सीयालं भगसय गिहिपच्चक्खाणभेयपरिमाणं । जोगत्तियकरणत्तियकालतिण गुण्येव्वं
॥ २ ॥ सीयाल भगसय पच्चक्खाणमि जस्स उवलद्धं । सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसला य ॥ ३ ॥ सीयाल भगसयं गिहि-
पच्चक्खाणभेयपरिमाणं । त च विहिणा इमेण भावेयव्वं पयत्तेणं ॥ ४ ॥ तिन्नि तिया तिन्नि दुया तिन्निक्किक्का य हुति जोगेसुं । तिदुइक्क
तिदुइक्कं तिदुएग चैव करणाइ ॥ ५ ॥ पढमे लब्भइ एगो सेसेसु पएसु तिय तिय तियंति । दो नव तिय दो नवगा तिगुणिय सीयाल भग-
सय ॥ ६ ॥ अहवा अणुव्वए चैव पडुच्च एक्कागदिसजोगदुवारेण पभूयतरा भेदा निर्दसिज्जंति, तत्रेयमेकादिसयोगपरिमाणप्रदर्शनपराऽ-
न्यकर्तुमी गथा ॥

पंचण्हमणुवयाणं इक्कगदुगतिगचउक्कपणएहिं । पंचगदसदसपणहक्कगे य संजोग कायव्वा ॥ १ ॥

एतीए वक्खाणं—पंचण्हमणुवयाणं पुव्वभणियाणं 'एक्कगदुगतिगचउक्कपणएहिं' चित्तिज्जमाणाणं 'पंचगदसदसपणहक्कगे य संजोग जातव्वा' एक्केण चित्तिज्जमाणाणं पंच संजोगा, कहं?, पंचसु घरएसु एगेण पंचेव भवन्ति, दुगेण चित्तिज्ज-
माणाणं दस चैव, कहं?, पढमवीयधरेण एक्को १ पढमतियधरेण २ पढमचउत्थधरेण ३ पढमपंचमधरेण ४ वित्तियततिय-
धरेण ५ वीयचउत्थधरेण ६ वीयपंचमधरेण सत्तमो ७ ततियचउत्थधरेण ८ ततियपंचमधरेण ९ चउत्थपंचमधरेण १० ॥
तिगेण चित्तिज्जमाणाणं दस चैव, कहं?, पढमवियततियधरेण एक्को १ पढमवित्तियचउत्थधरेण २ पढमवित्तियपंचमधरेण
३ पढमतइयचउत्थधरेण ४ पढमतियपंचमधरेण ५ पढमचउत्थपंचमधरेण ६ वित्तियततियचउत्थधरेण ७ वित्तियततिय-
पंचमधरेण ८ वित्तियचउत्थपंचमधरेण ९ ततियचउत्थपंचमधरेण १० । चउक्कगेण चित्तिज्जमाणाणं पंच हवंति, कहं?, पढमवि-
तियततियचउत्थधरेण एक्को पढमवित्तियततियपंचमधरेण २ पढमवित्तियचउत्थपंचमधरेण ३ पढमतियचउत्थपंचमधरेण
४ वित्तियततियचउत्थपंचमधरेण ५, पंचगेण चित्तिज्जमाणाण एगो चैव भवत्तिगार्थः ॥ १ ॥ एत्थ य एक्कगेण य
जे पंच संजोगा दुगेण जे दस इत्यादि, एएसिं चारणीयापओगेण आगयफलागाओ तिणिण—

वयमिक्कगसंजोगाण हुंति पंचण्ह तीसई भंगा । दुगसंजोगाण दसण्ह तिन्नि सट्ठा सया हुंति ॥ १ ॥

संजोगाण दसण्ह भंगसयं इक्कीसई सट्टा । चउसंजोगाण पुणो चउसट्टिसयाणिऽसीयाणि ॥ २ ॥
 सत्तुत्तरिं सयाइं छसत्तराइं च पंच संजोए । उत्तरगुण अविरयमेलियाण जाणाहि सन्वग्गं ॥ ३ ॥
 सोलस चैव सहस्मा अट्टसया चैव होंति अट्टहिया । एसो उवासगाणं वयगहणविही समामेणं ॥ ४ ॥ (प्र०)
 व्याख्या—एताश्चत्तसोऽप्यन्यकृताः सोपयोगा इत्युपन्यस्ताः, एतामिं भावणाविही इमा-तत्र तावदियं स्थापना,

प्रा०	मृ०	अ०	मि०	प०
२।३	२।३	२।३	२।३	२।३
२।२	२।२	२।२	२।२	२।२
२।१	२।१	२।१	२।१	२।१
१।३	१।३	१-३	१।३	१।३
१।२	१।२	१।२	१।२	१।२
१।१	१।१	१।१	१।१	१।१

थूलगपाणातिवातं पच्चक्खाइ दुविहं तिविहेण १ दुविहं दुविहेणं २ दुविहं एकविहेणं ३ एग-
 विहं तिविहेणं ४ एगविहं दुविहेण ५ एगविहं एगविहेण ६, एवं थूलगमुसावायअदत्तादाण-
 मेहुणपरिग्गहेसु, एक्केके छभंगा, एए सवेवि मिलिया तीसं हवंति, ततश्च यदुक्तं प्राक् 'वय
 एकगसंजोगाण होंती पंचण्ह तीसई भंगं त्ति तद् भावितं, इयाणिं दुगचारणिया-थूलगपाणाड-
 वायं थूलगमुसावायं पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १ थूलगपाणाडवायं दुविहंतिविहेण थूलगमुसा-
 वायं पुण दुविहं दुविहेण २ थूलगपाणाडवायं २-३ थूलगमुसावायं पुण दुविहं एगविहेण ३
 थूलगपाणाडवायं २-३ थूलगमुसावायं पुण एगविहंतिविहेण ४ थूलगपाणाडवायं २-३ थूलगमु-

सावायं पुण एगविहं दुविहेण ५ थूलगपाणातिवायं २-३ थूलगमुसावायं पुण एगविहंएगविहेण ६, एवं थूलगअदत्तादा-
 णमेहुणपरिग्गहेसु एक्केके छभंगा, सवेवि मिलिया चउवीसं, एए य थूलगपाणाडवायं पढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं विति-
 यादिघरएमु पत्तेयं चउवीस हवंति, एए य सवेवि मिलिया चोवालं मयं, चालिओ थूलगपाणाडवाओ, इयाणिं थूलगमुसा-
 वायाइ चिंतिज्जइ-तत्थ थूलगमुसावायं थूलगअदत्तादाणं पच्चक्खाति दुविहं तिविहेणं १ थूलगमुसावायं दुविहं तिविहेण
 अदत्तादाणं पुण दुविहं दुविहेण २ एवं पुवकमेण छभंगा नायवा, एवं मेहुणपरिग्गहेसु पत्तेयं पत्तेयं छ २, सवेवि मिलिया
 अट्टारस, एते मुसावायं पढमघरगममुंचमाणेण लद्धा १८, एवं वीयादिघरेसुवि पत्तेयं २ अट्टारस २ भवन्ति, एए
 सवेवि मेलिया अट्टुत्तरं सयंति, चारिओ थूलगमुसावाओ, इयाणिं थूलगादत्तादाणादि चिंतिज्जति, तत्थ थूलगादत्तादाणं
 थूलगमेहुणं वा पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १, थूलगअदत्तादाणं २-३ थूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २-२ एवं पुवकमेण
 छभंगा नायवा, एवं थूलगपरिग्गहेणवि छभंगा, मेलिया वारस, एए य थूलगअदत्तादाणं पढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं
 वितियाइसुवि पत्तेयं छ २ हवंति, एते सवेवि मेलिया वावत्तरि हवंति, चारितं थूलगादत्तादाणं, इदाणिं थूलगमे-
 थुणादि चिंतिज्जति, तत्थ थूलगमेहुणं थूलगपरिग्गहं च पच्चक्खाति दुविधं तिविधेण १ थूलगमेथुणं थूलगपरिग्गहं
 पुण दुविधं दुविधेण २ एवं पुवकमेण छभंगा, एते थूलगमेथुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयादिसुवि पत्तेयं २
 छ २ हवंति, सवेवि मेलिया छत्तीसं, एते य मूलाओ आरव्व सवेवि चोतालसयं अट्टुत्तरसयं वावत्तरि छत्तीसं मेलिता
 तिणिण सत्ताणि सट्टाणि हवंति, ततश्च यदुक्तं प्राक् 'दुगसंजोगाण दसण्ह तिन्नि सट्टा सत्ता होंति'त्ति तदेतद् भावितं,
 इदाणि तिगचारणीयाएथूलगपाणातिवातं थूलगमुसावायं थूलगादत्तादाणं पच्चक्खाति दुविधं तिविधेण १ थूलग-
 पाणातिवातं थूलगमुसावादं २-३ थूलगादत्तादाणं पुण दुविधं दुविधेण २ थूलगपाणातिवायं थूलगमुसावायं २-३
 थूलगादत्तादाणं पुण दुविह एगविहेणं ३ एवं पुवकमेण छभंगा, एव मेहुणपरिग्गहेसुवि पत्तेयं २ छ २, सवेवि मेलिया
 अट्टारस, एते य थूलगमुसावादपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयादिसुवि पत्तेयं २ अट्टारस २ हवंति, सवेवि मेलिया अट्टु-
 त्तरं मयं, एवं च थूलगपाणाडवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयाइसुवि पत्तेयं २ अट्टुत्तरं २ सयं हवंति, एए य सवेवि
 मिलिया छ सयाणि अडयालाणि, एवं थूलगपाणातिवाओ तिगसंजोएण थूलगमुसावाएण सह चारिओ, एवं अदत्तादाणेण
 सह चारिज्जति, तत्थ थूलगपाणाडवायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं च पच्चक्खाइ दुविहंतिविहेण १ थूलगपाणाडवायं
 थूलगादत्तादाणं २-३ थूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २ एवं पुवकमेण छभंगा, एवं थूलगपरिग्गहेणवि छ मेलिया
 दुवालस, एते य अदत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एवं वीयाइसुवि पत्तेयं २ दुवालस २, सवेवि मेलिया वावत्तरिं
 हवंति, एते य पाणाडवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, एते वितियाइसुवि पत्तेयं वावत्तरि २, सवेवि मिलिया चत्तारि
 सया वत्तीसा हवंति, एवं थूलगपाणाडवाओ तिगसंजोएण थूलगादत्तादाणेण सह चारिओ, इयाणिं थूलगमेहुणेण परिग्ग-
 हेण सह चारिज्जइ, तत्थ थूलगपाणाडवायं थूलगमेहुणं थूलगपरिग्गहं २-३ पाणातिवायं मेहुणं २-३ परिग्गहं दुविहं दुवि-
 हेण २ एवं पुवकमेण छभंगा, एए उ थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वितियादिसुवि पत्तेयं २ छ छ, सवेवि मेलिया
 छत्तीसं, एते य थूलगपाणातिवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वितियादिसुवि पत्तेयं २ छत्तीसं, सवेवि मेलिया सोलसुत्तरा दो स-
 या । एवं थूलगपाणातिवाओ तिगसंजोएणं मेहुणेण सह चारिओ, चारिओ य तिगसंजोएणं पाणातिवाओ, इदाणिं मुग्गं नो
 चिंतिज्जइ, तत्थ थूलगमुसावायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं च पच्चक्खाति दुविहं तिविहेण १ थूलगमुसावायं थूलगा-
 दत्तादाणं २-३ थूलगमेहुणं पुण दुविहं दुविहेण २ एवं पुवकमेण छभंगा, एवं थूलगपरिग्गहेणवि छ, मेलिया दुवालस,

एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं दुवालस २, सवेऽवि मेलिया वावत्तरि, एते य थूलगमुसावायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसु पत्तेयं वावत्तरि २ सवेवि मेलिया चत्तारि सया वत्तीसा, एवं थूलगमुसावाओ तिगसंजोएण थूलगादत्तादाणेण सह चारिओ इयाणिं थूलगमेहुणेण सह चारिज्जइ, तत्थ थूलगमुसावायं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १ थूलगमुसावायं थूलगमेहुणं २-३ थूलगपरिगहं पुण दुविहंदुविहेण २ एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, एए थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं २ छ २ हवंति, सवेऽवि मेलिया छत्तीसं, एते य थूलगमुसावादपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं छत्तीसं २ हवंति, सवेऽवि मेलिया दो सया सोलसुत्तरा, चारिओ तिगसंजोएण थूलगमुसावाओ, इयाणिं थूलगादत्तादाणादि चित्तिज्जइ, तत्थ थूलगादत्तादाणं मेहुणं परिगहं च पच्चक्खाइ दुविहंतिविहेण १ थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं २-३ थूलगपरिगहं पुण दुविहंदुविहेण २, एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, एते य थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं छ २, सवेऽवि मेलिया छत्तीसं, एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियाइसु पत्तेयं छत्तीसं २, सवेऽवि मेलिया दो सया सोलसुत्तरा, एते य मूलाओ आरब्भ नवेऽवि अडयाला छ सया वत्तीसा चउसया सोलसुत्तरा दो सया य वत्तीसा चउसया सोलसुत्तरा दो सया, एए सवेऽवि मेलिया इगवीससयाइं सट्ठाइं भंगाणं भवंति, ततश्च यदुक्कं प्राग् 'तिगसंजोगाण दसण्ह भंगसया एकवीसई सट्ठा' तदेतद् भावितं, इयाणिं चउक्कचारणिया, तत्थ थूलगपाणाइवायं थूलगमुसावायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं च पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १ थूलगपाणातिवायाइ २-३ थूलगमेहुणं पुण दुविहंदुविहेण २, एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, थूलगपरिगहेणवि छ, एएवि मेलिया दुवालस, एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं दुवालस २, सवेवि मेलिया वावत्तरि, एते उ थूलगमुसावायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियासुवि पत्तेयं वावत्तरि २, सवेवि मेलिया चत्तारि सया वत्तीसा, एते य थूलगपाणातिवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं चत्तारि २ सया वत्तीसा, सवेवि मेलिया दो सहस्सा पंच सया वाणउया, इदाणि अण्णो विगप्पो-थूलगपाणाइवायं थूलगमुसावायं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्चक्खाति दुविहंदुविहेण २, एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, एते उ थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसु पत्तेयं २ छ छ सवे मेलिया छत्तीसं, एते उ थूलगमुसावायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं छत्तीसं २, सवेवि मेलिया दो सया सोलसुत्तरा, एए थूलगपाणाइवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं २ दो २ सया सोलसुत्तरा, सवेवि मेलिया दुवालस सया छज्जउया, इयाणिं अण्णो विगप्पो-थूलगपाणाइवायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १, थूलगपाणातिवायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं २-३ थूलगपरिगहं च पुण दुविहंदुविहेण २, एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, एते य थूलगमेहुणस्स पढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि छ २, मेलिया छत्तीसं, एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं छत्तीसं २, सवेऽवि मेलिया दो सया सोलसुत्तरा, एते य थूलगपाणाइवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं दो दो सया सोलसुत्तरा, सवेऽवि मेलिया दुवालस सया छण्णउया, इदाणिमण्णो विगप्पो-थूलगमुसावायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्चक्खाति दुविहंतिविहेण १ थूलगमुसावायाति २-३ थूलगपरिगहं पुण दुविहंदुविहेण २, एवं पुवक्कमेण * तिपिहेणं थूलगमुसावायं थूलगमेहुणं २-३ थूलगपरिगहं पुण दुविहं।

छब्भंगा, एते य थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियादिसुवि पत्तेयं छ २, मेलिया छत्तीसं, एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियाइसुवि घरेसु पत्तेयं २ छत्तीसं २, मेलिया दो सया सोलसुत्तरा, एते थूलगमुसावायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियाइसुवि पत्तेयं दो दो सया सोलसुत्तरा, सवेवि मेलिया दुवालस सया छण्णउया, एए य मूलाओ आरब्भ सवेवि दो सहस्सा पंचसया वाणउया, दुवालससया छण्णउया ३, मिलिया छसहस्सा चत्तारि सया असीया, ततश्च यदुक्कं प्राक् 'चउसंजोगाण पुण चउसट्ठिसयाणऽसीयाणि' ति, इयाणिं पंचगचारणिया, तत्थ थूलगपाणाइवायं थूलगमुसावायं थूलगादत्तादाणं थूलगमेहुणं थूलगपरिगहं च पच्चक्खाइ दुविहंतिविहेण १ पाणातिवायाति २-३ थूलगपरिगहं दुविहं दुविहेण २ एवं पुवक्कमेण छब्भंगा, एए थूलगमेहुणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वीयाइसुवि पत्तेयं २ छ छ, मेलिया छत्तीसं, एते य थूलगादत्तादाणपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वीयादिसुवि पत्तेयं २ छत्तीसं २, मिलिया दो सया सोलसुत्तरा, एए य थूलगमुसावायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियाइसुवि पत्तेयं २ दो सया सोलसुत्तरा २, मेलिया दुवालस सया छज्जउया, एए य थूलगपाणातिवायपढमघरगममुंचमाणेण लद्धा, वित्तियाइसुवि पत्तेयं २ दुवालस सया छण्णउया, सवेवि मेलिया सत्तसहस्सा सत्तसया छावुत्तरा, ततश्च यदुक्कं प्राक् 'सत्ततरीसयाइं छसत्तराइं तु पंचसंजोए' एतद् भावितं, 'उत्तरगुणअविरयमेलियाण जाणाहि सव्वगं' ति उत्तरगुणगाही एगो चेव भेओ, अविरयसम्मदिट्ठी वित्तिओ, एएहि मेलियाण सवेमिं पुवभणियाण भेयाण जाणाहि सव्वगं इमं जातं, परूवणं पडुच्च तं पुण इमं-सोलस चेवेत्यादि

गाथा भाविताऽथैवेत्यभिहितमानुपद्धिकं, प्रकृतं प्रस्तुमः, तत्र यस्मात् श्रावकधर्मस्य तावत् मूलं सम्यक्त्वतस्माद् तद्गतमेव विधिमभिधातुकाम आह—

तत्थ समणोवासओ पुन्वामेव मिच्छत्ताओ पडिक्कमइ, संमत्तं उवसंपज्जइ, नो से कप्पइ अज्जप्पभिई अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थिअदेवयाणि वा अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाणि वा वंदित्तए वा नमसित्तए वा पुन्वि अणालत्ताएणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा तेसिं असणं वा पाणं वा ग्वाहमं वा साहमं वा दाउं वा अणुप्पयाउं वा, नत्तत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं वलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तीकंतारेणं, से य संमत्ते पसत्थसमत्तमोहणियकम्माणुवेयणोवसमग्गयसमुत्थे पसमसंवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पन्नत्ते, सम्मत्तस्स समणोवासएणं इमे पंच अइयारा जाणियन्वा न समायरियन्वा, तंजहा—संका कंखा वित्तिगिच्छा परपासंडपसंसा परपासंडसंधवे (सत्रम्) ॥

अस्य व्याख्या—श्रमणानामुपासकः श्रमणोपासकः श्रावक इत्यर्थः, श्रमणोपासकः 'पूर्वमेव' आदावेव श्रमणोपासको भवन् मिथ्यात्वात्—तत्त्वार्थश्रद्धानरूपात् प्रतिक्रामति—निवर्तते, न तन्निवृत्तिमात्रमत्राभिप्रेतं, किं तर्हि ? तन्निवृत्तिद्वारेण सम्यक्त्वं—तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं उप—सामीप्येन प्रतिपद्यते, सम्यक्त्वमुपगम्यन्नस्य सतः न 'से' तस्य 'कल्पते' गुज्यते 'अद्यप्रभृति' सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकालादारभ्य, किं न कल्पते ?—अन्यतीर्थिकान्—चरकपरिव्राजकभिक्षुभौतादीन् अन्यतीर्थिकदेवतानि—रुद्रविष्णुसुगतादीनि अन्यतीर्थिकपरिगृहीतानि वा(अर्हत्)चैत्यानि—अर्हत्प्रतिमालक्षणानि यथा भौतपरिगृहीतानि वीरभद्रमहाकालादीनि वन्दितुं वा नमस्कृतुं वा, तत्र वन्दनं—अभिवादनं, नगस्करणं—प्रणामपूर्वकं प्रणस्तं चनिभिर्गुणोत्कीर्तनं, को दोषः स्यात् ? अन्येषां तद्भक्तानां मिथ्यात्वादस्थिरीकरणादिरिति, तथा पूर्व—आदौ अनालसेन सता अन्यतीर्थिकैस्तानेवालमुं वा सलमुं वा, तत्र सकृत् सम्भाषणमालपनं पौनःपुन्येन संलपनं, को दोषः स्यात् ? ते हि तसतरायोगोलकल्पाः खत्वासनादिक्रियायां नियुक्ता भवन्ति, तत्प्रत्ययः कर्मबन्धः, तथा तेन वा प्रणयेन गुहागमनं कुर्युः, अथ च श्रावकस्य स्वजनपरिजनोऽगृहीतसमयसारसैः सह सम्बन्धं यायादित्यादि, प्रथमालसेन त्वमभ्रमं लोकापवादभगात् कीदृशस्त्वमित्यादि वाच्यमिति, तथा तेषामन्यतीर्थिकानां अगनं—घृतपूर्णादि पानं—द्राक्षापानादि खादिमं—त्रुपुपफलादि स्वादिमं—कक्कोलवज्जादि दातुं वा अनुप्रदातुं वा न कल्पत इति, तत्र सकृद् दानं पुनः पुनरनुप्रदानमिति, किं सर्वथैव न कल्पत इति ? न, अन्यथा राजाभियोगेनेति—राजाभियोगं मुक्त्वा वलाभियोगं मुक्त्वा देवताभियोगं मुक्त्वा गुरुनिग्रहेण—गुरुनिग्रहं मुक्त्वा वृत्तिकान्तारं मुक्त्वा, एतदुक्तं भवति—राजाभियोगादिना दददपि न धर्ममतिक्रामति ।

इह चोदाहरणानि, 'कहं रायाभिओगेण देतो णातिचरति धम्मं ? तत्रोदाहरणम्—हत्थिणाउरे नयरे जियसच्चू राया, कत्तिओ मेट्ठी नेगमसहस्सपढमासणिओ सावगवणणगो, एवं कालो वच्चइ, तत्थ य परिवायगो मासंमासेण खमइ,

१ कथं राजाभियोगेन ददन्नानिचरति धर्मं हत्तिनापुरे नगरे जितशत्रू राजा, कार्तिक श्रेष्ठी निगमसहस्रप्रथमामनिक श्रावकवर्णक, एव कालो प्रजति, तत्र च परिवाजको मासमासेन क्षपयति,

तं सव्वलोगो आढाति, कत्तिओ नाढाति, ताहे से सो गेरुओ पओसमावणणो छिद्दाणि मग्गति, अणण्या रायाए निमंतिओ पारणए नेच्छति, वहुसो २ राया निमंतेइ ताहे भणइ—जइ नवरं मम कत्तिओ परिवेसेइ तो नवरं जेमेमि, राया भणइ—एवं करेमि, राया समणूसो कत्तियस्स घरंगओ, कत्तिओ भणइ—संदिसह, राया भणति—गेरुयस्स परिवेसेहि, कत्तिओ भणति—न वइइ अम्हं, तुम्ह विसयवाससिंति करेमि, चिंतेइ—जइ पवइओ होंतो न एवं भवंतं, पच्छा णेण परि वेसियं, सो परिवेसेज्जंतो अंगुलिं चालेति, किह ते ? पच्छा कत्तिओ तेण निवेएण पवइओ नेगमसहस्सपरिवारो मुणिसुव्वयसमीवे, वारसंगाणि पढिओ, वारस वरिसाणि परियाओ, सोहम्मे कप्पे सक्को जाओ, सो परिवायओ तेणाभिओगेण आभिओगिओ एरावणो जाओ, पेच्छिय सक्कं पलाओ गहिउं सक्को विलग्गो, दो सीसाणि कयाणि, सक्कावि दो जाया, एवं जावइयाणि सीसाणि विउवति तावतियाणि सक्को विउवति सक्करूवाणि, ताहे नासिउमारद्धो,

१ त सर्वलोक आद्रियते, कार्तिको नाद्रियते, तदा तस्यै स गैरिक प्रहेषमापन्नभिक्षाणि मार्गयति, अन्यदा राजा निमज्जित पारणके नेच्छति, बहुसो २ राजा निमज्जयति तदा भणति—यदि परं कार्तिक मा परिवेपयति तर्हि नवरं जेमामि, राजा भणति—एवं करोमि, राजा समनुप्य कार्तिकस्य गृह गत, कार्तिको भणति—सदिश, राजा भणति—गैरिक परिवेपय, कार्तिको भणति—न वत्तैतेऽस्माक, युष्मद्विषयवासीति करोमि, चिन्तयति—यदि प्रमजितोऽभविष्य नैत्रमभविष्यत्, पश्चादनेन परिवेपित, स परिवेप्यमाणोऽङ्गुलिं चालयति, कथं तव ? पश्चात् कार्तिकस्तेन निर्वेदे प्रमजितो नैगमसहस्रपरिवारो मुनिसुव्वत समीपे, द्वादशाङ्गानि पठित, द्वादश वर्षाणि पर्याय, सौधमं कल्पे शक्नो जात, स परिवाद् तेनाभियोगेनाभियोगिक एरावणो जात, इद्वा च शक पलायित गृहीत्या शक्नो विरग्न, द्वे शीर्षं कृते, शक्नो अपि द्वौ जातौ, एव यावन्ति शीर्षाणि विकुर्वन्ति तावन्ति शक्नरूपाणि विकुर्वन्ति शक्न, तदा नष्टमारब्ध,

सकेणाहओ पच्छा ठिओ, एवं रायाभिओगेण देंतो नाइक्कमति, केत्तिया एयारिसया होहिंति जे पवइस्संति, तम्हा न दायधो । गणाभिओगेण वरुणो रहमुसले निउत्तो, एवं कोऽवि सावगो गणाभिओगेण भत्तं दवाविज्जा दिंतोवि सो नाइचरइ धम्मं. वलाभिओगोवि एमेव, देवयाभिओगेण जहा एगो गिहत्थो सावओ जाओ, तेण वाणमंतराणि चिरपरि-
चियाणि उज्झियाणि, एगा तत्थ वाणमंतरी पओसमावण्णा, गावीरक्खगो पुत्तो तीए वाणमंतरीए गावीहिं समं अवहरिओ, ताहे उइण्णा साहइ तज्जंती—किं ममं उज्झसि न वत्ति ? , सावगो भणइ, नवरि मा मम धम्मविराहणा भवतु, सा भणइ—
ममं अच्छेहि, सो भणइ—जिणपडिमाणं अवसाणे ठाहि, आमं ठामि, तेण ठविया, ताहे दारगो गावीओ आणीयाओ, एरिसा केत्तिया होहिंति तम्हा न दायधं, दवाविज्जंतो णातिचरति । गुरुनिग्गहेण भिक्खुउवासगपुत्तो सावगं धूयं मग्गति, ताणि न देंति, सो कवडसट्ठत्तेण साधू सेवेति, तरस भावओ उवगयं, पच्छा साहेइ—एएण कारणेण पुंविं दुक्कोमि,

१ शकेणाहत पश्चात् स्थित, एव राजाभियोगेन ददत् नातिक्रामति, कियन्त पत्तादृशो भविष्यन्ति ये प्रव्रजिष्यन्ति तस्मान्न दातव्य । गणाभियोगेन वरुणो रथमुसले नियुक्त, एव कोऽपि श्रावको गणाभियोगेन भक्त दाप्यते ददपि स नातिचरति धर्मं । वलाभियोगोऽप्येवमेव । देवताभियोगेन यथेको गृहस्थ श्रावको जात, तेन व्यन्तराश्विरपरिचिता वज्रिता, एका तत्र व्यन्तरी प्रद्वेषमापन्ना, गोरक्षक पुत्रस्तया व्यन्तर्या गोभि सममपहत, तदाऽवनीर्णा कथयति तर्जयन्ती—किं मामुज्झसि न वेति ? , श्रावको भणति—नवर मा मे धर्मविराधना भूत्, सा भणति—मामर्चय, स भणति—जिनप्रतिमानां पार्श्वं तिष्ठ, ओ तिष्ठामि, तेन स्थापिता, दारको गावश्च तदानीत्ता, इदृशा कियन्तो भविष्यन्ति तस्मान्न दातव्य, दाप्यमानो नातिचरति । गुरु निग्गहेण भिक्खुपासकपुत्र श्रावक दुहितर याचते न तौ दत्त, स कपटश्राद्धतया साधून् सेवते, तस्य भायेनोपगत, पश्चात् कथयति—एतेन कारणेन पूर्वमागतोऽस्मि

इयाणिं सत्भावसावओ, सावओ साह पुच्छइ, तेहिं कहियं, ताहे दिण्णा धूया, सो सावओ जुयगं घरं करेइ, अण्णया तस्स मायापियरो भत्तं भिक्खुगाण करेति, ताइं भणंति—अज्ज एकसि वच्चाहि, सो गओ, भिक्खुएहिं विज्जाए मंतिऊण फलं दिण्णं, ताए वाणमंतरीए अहिंतिओ घरं गओ तं सावयधूयं भणइ—भिक्खुगाणं भत्तं देमो, सा नेच्छइ, दासाणि सयणो य आरद्धो सज्जेउं, साविया आयरियाण गंतुं कहेति, तेहिं जोगपडिभेओ दिण्णो, सो से पाणिण दिण्णो, सा वाणमंतरी नट्ठा, साभाविओ जाओ पुच्छइ कहं वत्ति ? , कहिए पडिसेहेति, अण्णे भणंति—तीए मयणमिंजाए वमाविओ, सो तो साभाविओ जाओ, भणइ—अम्मापिउछलेण मणा विवंचिउत्ति, तं किर फासुगं साहूणं दिण्णं, एरिसा केत्तिया आयरिया होहिंति तम्हा परिहरेज्जा । वित्तीकंतारेणं देज्जा, सोरट्ठो सट्ठओ उज्जेणिं वच्चइ दुक्काले तच्चणिण-
एहि समं, तस्स पत्थयणं, खीणं भिक्खुएहिं भणइ—अम्हएहिं वहाहि पत्थयणं तो तुज्झवि दिज्जिहिंति, तेण पडिवण्णं,

१ इदानीं सद्भावश्रावक, श्रावक साधून् पृच्छति, तैः कथित, तदा दत्ता दुहिता, स श्रावक पृथग्गृह करोति, अन्यदा तस्य मातापितरो भक्त भिक्षुकाणां कुरुत, तौ भणत—अर्चकश आगच्छ, स गत, भिक्षुकैर्विधया मघ्नयित्वा फल दत्त, तया व्यन्तर्याऽधिष्ठितो गृह गत तां श्रावकदुहितर भणति—भिक्खुकैर्म्यो भक्त वट्ठ, सा नेच्छति, दासा स्वजनश्च भारव्य सज्जयितु, श्राविकाऽऽचार्यान् गत्वा कथयति, ते योगप्रतिभेदो दत्त, स तस्मै पानीयेन दत्त, सा व्यन्तरी नट्ठा, स्वाभाविको जात पृच्छति—कथं वेति ? , कथिते प्रतिपेयति, अन्ये भणन्ति—तया मदनधीजेन वमित, स तत स्वाभाविको जातो, भणति—मातापितृ-
च्छलेन मनाक् विवर्जित इति, तत्किल प्रायुक् साधुभ्यो दत्त, इदृशा कियन्त आचार्या भविष्यन्ति तस्मान् परिहरेत् । वृत्तिकान्तारेण दद्यात्, सौराष्ट्र श्रावक वज्रिनीं व्रजति दुक्काले तच्चनिकै सम, तस्य पत्थयन क्षीण, भिक्षुकैर्भग्यते—अस्सदीय वह पत्थयन ताहि तुभ्यमपि दीयते इति, तेन प्रतिपन्न,

अण्णया तस्स पोट्टसरणी जाया, सो चोवरहिं वेढिओ तेहिं अणुकंपाए, सो भट्टारगाण नमोक्कार करेत्तो कालगओ देवो वेमाणिओ जाओ, ओहिणा तच्चणियसरीर पेच्छइ, ताहे सभूसणेण हत्थेण परिवेसेति, सट्ठाण ओहावणा, आयरियाण आगमणं, कहणं च, तेहिं भणियं—जाह अग्गहत्थं गिण्हऊण भणह—नमो अरहंताणंति, जुज्झ गुज्झगा २, तेहि गंतूण भणिओ संवुद्धो वंदित्ता लोगस्स कहेइ—जहा नत्थि एत्थ धम्मो तम्हा परिहरेज्जा ॥

अत्राह—इह पुनः को दोषः स्याद् येनेत्थं तेषामशनादिप्रतिषेध इति ? , उच्यते, तेषा तद्भक्तानां च मिथ्यात्वस्थिरीकरणं, धर्मवुद्ध्या ददत्तः सम्यक्त्वलाञ्छना, तथा आरम्भादिदोषश्च, करुणागोचरं पुनरापन्नानामनुकम्पया दद्यादपि, यदुक्तं—
“संवेहिपि जिणेहिं दुज्जयजियरागदोसमोहेहिं । सत्ताणुकंपणट्ठा दाणं न कहिंवि पडिसिद्धं ॥ १ ॥” तथा च भगवन्तस्तीर्थ-
करा अपि त्रिभुवनैकनाथाः प्रविब्रजिपवः सांवत्सरिकमनुकम्पया प्रयच्छन्त्येव दानमित्यलं विस्तरेण । प्रकृतमुच्यते—
ममत्तस्म समणोवासरणं मित्यादि सूत्रं, अस्य व्याख्या ‘सम्यक्त्वस्य’ प्रागुक्तिरूपितस्वरूपस्य श्रमणोपायकेन—श्रावकेण ‘एते’
वक्ष्यमाणलक्षणाः अथवाऽमी ये प्रक्रान्ताः पञ्चेति सङ्ख्यावाचकः अतिचारा मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदयादात्मनोऽशुभाः परि-

१ अन्यदा तस्यानीसरो जात, स जीवैर्वेदितमैरनुकम्पया, स भट्टारकैर्म्यो नमस्कारं कुर्वन् कालगतो देवो वैमानिको जात, अवधिता तच्चनिकारीं प्रेक्षते, तदा सभूयणेन हत्वेन परिवेषयति, श्राद्धानामपश्राजना, आचार्याणामागमन, कथन च, तैर्भणित—याताम्राह्म गृहीत्वा भणत—नमोऽहंन्य इति, दुष्यस्स गुह्यक १, तैर्गत्वा भणित सउद्धो वदित्वा लोकाय कथयति—यया मात्स्वत्र धर्मैस्सत्सापरिहरेत् ॥ २ ॥ सर्वैरपि जिनेर्नितदुर्जयरागद्वेषमोहे । सत्त्वानुकम्पनार्थं दानं न कुत्रापि प्रतिषिद्धम् ॥ १ ॥

णामविशेषा इत्यर्थः, यैः सम्यक्त्वमतिचरति, ज्ञातव्याः ज्ञपरिज्ञया न समाचरितव्याः, नामेव्या इति भावार्थः । 'तद्यथे'—
त्युदाहरणप्रदर्शनार्थः, शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा परपापण्डप्रशंसा परपापण्डसंस्तवश्चेति, तत्र शङ्कनं शङ्का, भगवदर्हत्-
प्रणीतेषु पदार्थेषु धर्मास्तिकायादिष्वत्यन्तगहनेषु मतिदौर्बल्यात् सम्यगनवधार्यमाणेषु संशय इत्यर्थः, किमेवं स्यात् नैव-
मिति संशयकरणं शङ्का, सा पुनर्द्विभेदा-देशशङ्का सर्वशङ्का च, देशशङ्का देशविषया, यथा किमयमात्माऽतः ज्ञेयप्रदे-
शात्मकः स्यादथ निष्प्रदेशो निरवयवः स्यादिति, सर्वशङ्का पुनः सकलास्तिकायजात एव किमेवं नैवं स्यादिति ।
मिथ्यादर्शनं च त्रिविधम्—अभिगृहीतानभिगृहीतमंशयभेदात्, तत्र संशयो मिथ्यात्वमेव, यदाह—“पयमक्खरं च एकं जो
न रोएइ सुत्तनिदिट्ठं । सेसं रोयंतोवि हु मिच्छदिट्ठी मुणेयवो ॥ १ ॥” तथा—“सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः ।
मिथ्यादृष्टिः सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाज्ञा च (जिनाभिहितं) ॥ १ ॥ एकस्मिन्नप्यर्थे सन्दिग्धे प्रत्ययोऽर्हति हि नष्टः । मिथ्यात्वदर्शनं
तत्तत्तादिहेतुर्भवगतीनाम् ॥ २ ॥” तस्मात् मुमुक्षुणा व्यपगतशङ्केन सता जिनवचनं सत्यमेव मामन्यतः प्रतिपत्तव्यं, संशया-
स्पदमपि सत्यं, सर्वज्ञाभिहितत्वात्, तदन्यपदार्थवत्, मतिदौर्बल्यादिदोषात्तु कार्त्स्न्येन सकलपदार्थम्भवावधारणमशक्यं
छद्मस्थेन, यदाह—“न हि नामानाभोगं छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति । जानावरणीयं हि जानावरणप्रकृति कर्म ॥ १ ॥”
इह चोदाहरणं—जो संकं करेइ सो विणस्मति, जहा सो पेजायओ, पेजाए मासा जे परिभज्जमाणा ते छूटा, अधगारए

१ पदमक्षर चैक यो न रोचयति सूनिर्दिष्टम् । दोष रोचयन्नपि मिथ्यादृष्टिर्ज्ञातव्य ॥ १ ॥ २ य शङ्का करोति स विनश्यति यथा स पेयापायी, पेयापां
मापा ये परिभुज्यमानास्ते क्षिप्ता, अन्धकारे

लेहसालाओ आगया दो पुत्ता पियंति, एगो चिंतेति—एयाओ मच्छियाओ, संकाए तस्म वग्गुलो वाउ जाओ, मओ य, चिडओ
चिंतेइ—न मम माया मच्छिया देइ जीओ, एते दोसा । काङ्खणं काङ्क्षा—सुगतादिप्रणीतदर्शनेषु ग्राहोऽभिलाष इत्यर्थः,
तथा चोक्तं—‘कंखा अन्नन्नदंसणगाहो’सा पुनर्द्विभेदा—देशकाङ्क्षा सर्वकाङ्क्षा च, देशकाङ्क्षकदेशविषया, एकमेव सौगतं
दर्शनं काङ्क्षति, चित्तजयोऽत्र प्रतिपादितोऽयमेव च प्रधानो मुक्तिहेतुरित्यतो घटमानकमिदं न दूरापेतमिति, सर्वकाङ्क्षा
तु सर्वदर्शनान्यवकाङ्क्षति, अहिंसादिप्रतिपादनपराणि सर्वाण्येव कपिलकणभक्षाक्षपादादिमतानीह लोके च नात्यन्तक्लेश-
प्रतिपादनपराण्यतः शोभनान्येवेति, अथैवहिकासुम्भिकफलानि काङ्क्षति, प्रतिपिद्धा चेयमर्हद्विरतः प्रतिपिद्धानुष्ठानादेनां
कुर्वतः सम्यक्त्वातिचारो भवति, तस्मादेकान्तिकमव्यावाधमपवर्गं विहायान्यत्र काङ्क्षा न कार्येति, एतयोदाहरणं, राया
कुमारामच्चो य आसेणावहिया अडविं पविट्ठा, छुहापरच्चा वणफलानि खायंति, पडिनियत्ताण राया चिंतेइ. लडुयपूयलग-
मादीणि सब्बाणि खामि, आगया दोवि जणा, रण्णा सूयारा भणिया—जं लोए पयरइ तं सबं सबे रंधेहत्ति, उवट्ठवियं च रन्नो,
सो राया पेच्छणयदिट्ठंतं करेइ, कप्पडिया वल्लिएहिं धाडिज्जइ, एवं मिट्ठस्स अवगासो होहितित्ति कणकुंडगमंडगादीणिवि

१ लेहसालाया आगतौ द्वौ पुत्रौ पियत, एकश्चिन्तयति—एता मक्षिका, शङ्कया तस्य वग्गुलो वायुर्जातो मृतश्च, द्वितीयश्चिन्तयति—न मम माता
मक्षिका दद्यात् जीमिंत, एते दोषा । २ अत्रोदाहरणं राजा कुमारामात्यश्चाधेनापहतावटवीं प्रविष्टौ, क्षुधापरिगतौ वनफलानि खादत, प्रतिनिवृत्तयो राजा
चिन्तयति—लडुकापूपादीनि सर्वाणि खादामि, आगतौ द्वावपि जनौ, राज्ञा सूदा भणिता—यल्लोके प्रचरति तत् सर्वं सर्वं राध्यतेति, उपम्यापित च राज्ञे,
स राजा प्रेक्षणकदष्टान्तं करोति, कापेटिका यल्लिभिर्धाव्यन्ते, एव मिट्ठस्यावकाशो भविष्यतीति कणकुण्डकमण्डकादीन्यपि

खड्याणि, तेहि सूलेण मओ, अमच्चेण वमणविरेयणाणि कयाणि, मो आभागी भोगाण जाओ, इयरो विणट्ठो । चिकित्सा
मतिविभ्रमः, युक्त्यागमोपपन्नेऽप्यर्थे फलं प्रति सम्मोहः, किमस्य महतस्तपक्लेशायासस्य सिकताकणकवलनादेरायत्यां मम
फलसम्पद् भविष्यति किं वा नेति, उभयथेह क्रियाः फलवत्यो निष्फलाश्च दृश्यन्ते कृषीवलानां, न चेयं शङ्कातो न भिद्यते
इत्याशङ्कनीयं, शङ्का हि सकलासकलपदार्थभाक्त्वेन द्रव्यगुणविषया इयं तु क्रियाविषयैव, तत्त्वतस्तु सर्व एते प्रायो
मिथ्यात्वमोहनीयोदयतो भवन्तो जीवपरिणामविशेषाः सम्यक्त्वातिचारा उच्यन्ते, न सूक्ष्मेक्षिकाऽत्र कार्येति, इयमपि
न कार्या, यतः सर्वज्ञोक्तकुशलानुष्ठानाद् भवत्येव फलप्राप्तिरिति, अत्र चोरोदाहरणं—सावगो नंदीसरवरगमणं दिव्वगंधाणं (तं)
देवसंघरिसेण मित्तस्स पुच्छणं विज्जाए दाणं साहणं मसाणे चउप्पायं सिक्कग, हेट्ठा इंगाला खायरो य सूलो, अट्ठसयं वारा
परिजवित्ता पाओ सिक्कगस्स छिज्जइ एव वित्तिओ तइए चउत्थे य छिण्णे आगामेणं वच्चति, तेण विज्जा गहिया,
किण्हचउदिसरित्तिं साहेइ मसाणे, चोरो य नगरारक्खिएहि परिउभमाणो तत्थेव अतियओ, ताहे वेहेउं सुसाणे डिया

१ याद्विज्ञानि, ते शूलेन मृत, अमायेन वमनविरेचनानि कृतानि, स भोगानामाभागी जात, इनरो विनष्ट । २ चोरोदाहरणं ध्रावको नन्दीसरवरग-
मन देवसंघर्षेण दिव्यगन्ध मित्रस्य पृच्छा विद्याया दान साधन इमशाने चतुर्पाद सिक्ककमधस्ताद् अङ्गारा खादिरश्च स्तम्भ अष्टशत वारान् परिज-
पाद मिट्ठकस्य छेद्येते ण्य द्वितीयं तृतीये चतुर्थे च छिन्ने आकाशेन गम्यन्ते, तेन विद्या गृहीता, कृष्णचतुर्दशीरात्रौ साधयति इमशाने, चौरश्च नगरारक्षके
रूप्यमानस्रैवातिगतमन्दा घेटयित्वा इमशान (ने) ग्थिता

पेभाए धिप्पिहितित्ति, सो य भमंतो तं विज्जासाहयं पेच्छड, तेण पुच्छिओ भणति-विज्जं साहेमि, चोरो भणति-केण दिण्णा १, सो भणति-सावगेण, चोरेण भणियं-इमं दधं गिण्हाहि, विज्जं देहि, सो सट्ठो वित्तिगिच्छति-सिज्जेज्जा न वत्ति, तेण दिण्णा, चोरो चित्तेइ-सावगो कीडियाएवि पावं नेच्छइ, सच्चमेयं, सो साहिउमारद्धो, सिद्धा, इयरो सट्ठो गहिओ, तेण आगासगण लोओ भेसिओ ताहे सो मुक्को, सट्ठवावं दोवि जाया, एवं निवित्तिगिच्छेण होयवं, अथवा विद्धज्जुगुप्सा, विद्वांसः-साधवः विदितसंसारस्वभावाः परित्यक्तसमस्तसङ्गाः तेषां जुगुप्सा-निन्दा, तथाहि-तेऽस्त्रानात्, प्रस्वेदजलक्लिन्नमलत्वात् दुर्गन्धिवपुषो भवन्ति तान् निन्दति-को दोषः स्यात् यदि प्रासुकेन वारिणाऽङ्गक्षालनं कुर्वीरन् भगवन्तः १, इयमपि न कार्या, देहस्यैव परमार्थतोऽशुचित्वात्, एतथ उदाहरणं-एको सट्ठो पच्चंते वसति, तस्स धूयाविवाहे कहवि साहयो आगया, सा पिउणा भणिया-पुत्तग ! पडिलाहेहि साहुणो, सा मंडियपसाहिया पडिलाभेति, साहूण जल्लगंढो तीए अग्घाओ, चित्तेइ-अहो अणवज्जो भट्टारगेहिं धम्मो देसिओ जइ फासुएण ण्हाएज्जा १, को दोसो होज्जा १, सा तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कता

१ प्रभाते गृहीष्यते इति, स च भ्राम्यन् त विद्यासाधक प्रेक्षते, तेन पृष्ठो भणति-विद्यां साधयामि, चोरो भणति-केन दत्ता १, स भणति-भ्रावकेण, चोरेण भणित-इदं द्रव्यं गृहाण विद्यां देहि, स भ्रात्रो विचिक्षिप्सति सिष्येन वेति, तेन दत्ता, चौरश्चिन्तयति-भ्रावक कीटिकाया अपि पापं नेच्छति, सत्यमेतत्, स साधयितुमारब्ध, सिद्धा, इतर पारो गृहीत, तेगाकाशगतेन लोको भाषित, तदा स मुक्त, श्रद्धावन्तो द्वावपि जातौ, एवं निर्विचिक्षिप्तेन भवितव्यं । २ अत्रोदाहरण एक भ्रात्र प्रत्यन्ते वसति, तस्य दुहितृविवाहे कथमपि साधव आगता, सा पित्रा भणिता-पुत्रिके १ प्रतिलम्भय साधून्, सा मण्डितप्रसाधिता प्रतिलम्भयति, साधूनां जलुगन्धस्तयाऽऽग्रात, चिन्तयति-अहो अनवद्यो भट्टारकैर्धर्मो देशित यदि प्रासुकेन स्नायात् को दोषो भवेत् १, सा तस्य स्थानस्थानालोचितप्रतिक्रान्ता

कालं किञ्चा रायगिहे गणियाए पोटे उववन्ना, गवभगता चेव अरइ जणेति, गवभपाडणेहि य न पडइ, जाया समाणी उज्झिया, सा गंधेण तं वणं वासेति, सेणिओ य तेण पएसेण निग्गच्छड सामिणो वंदगो, सो खंधावारो तीए गंधं न सहइ, रण्णा पुच्छियं-किमेयंति, कहियं दारियाए गंधो, गंतूण दिट्ठा, भणति-एसेव पढमपुच्छति, गओ सेणिओ, पुवु-हिट्ठवुत्तंते कहिते भणइ राया-कहि एसा पच्चणुभविस्सइ सुहं दुक्खं वा १, सामी भणइ-एएण कालेण वेदियं, सा तव चेव भज्जा भविस्सति अगमहिसी, अट्ठ संवच्छराणि जाव तुज्जं रममाणस्य पुट्ठीए हंसोवल्लीं काही तं जाणिज्जासि, वंदित्ता गओ, सो य अवहरिओ गंधो, कुलपुत्तएण साहरिया, संवड्डिया जोधणत्था जाया, कोमुड्वारे अम्मयाए समं आगया, अभओ सेणिओ (य)पच्छण्णा कोमुड्वारं पेच्छंति, तीए दारियाए अंगफासेण अज्झोववण्णो णाममुहं दसियाए तीए बंधति, अभयस्स कहियं-णाममुदा हारिया, मग्गाहि, तेण मणुस्सा दारेहि ठविया, एक्केकं माणुस्सं पलोएउं नीणिज्जइ, सा

१ काल कृत्वा राजगृहे गणिकाया उदरे उत्पन्ना, गर्भगतेवारति जनयति, गर्भपातनेरपि च न पतति, जाता सन्तुष्टिता, सा गर्भेन तद्वन् वासयति, श्रेणिकश्च तेन प्रवेदोऽन निर्गच्छति, स्वामिनो वन्दनार्थं, स स्कन्धावारमस्या गन्धं न सृते, राज्ञा पृष्ट-किमेतदिति १, कथित दारिकाया गन्धं, गत्वा दृष्टा, भणति-एयैव प्रथमपृच्छेति, गत श्रेणिक, पूर्वोद्विष्टे वृत्तान्ते कथिते भणति राजा-तेषां प्रत्यनुभवित्वानि सुखं दुःखं वा १, स्वामी भणति-एतेन कालेन वेदितं, सा तत्रैव भार्या भविष्यति अग्रसहिणी, अष्ट सवत्सरान् यावत्तव रममाणस्य पृष्टां हसोटीं करिष्यति ता जानीय, वन्दित्वा गत, स चापहतो गन्धं, कुलपुत्रकेण सहता सवृद्धा च योवनस्था जाता, कौमुदीनासरेऽप्यया सममागता, अभय श्रेणिकश्च प्रच्छन्नौ कोमुदीनासरं प्रेक्षते, तस्या दारिकाया अङ्गस्पर्शे-माध्युपपन्नो नाममुद्रा तस्या दशार्थां यद्भाति, अभयस्य कथित-नाममुद्रा हारिता, मार्ग्य, तेन मन्त्राद्वारि स्थापिता, एकेको मन्त्रस्य प्रत्येकं निष्काश्यते, सा दारिया दिट्ठा चोरोत्ति गहिया, परिणीया य, अण्णया य वज्जुकेण रमंति, रायाणिउ तेण पोत्तेण वाहंति, इयरा पोत्तं देंति, सा विलग्गा, रण्णा सरियं, मुक्का य पवइया, एयं विउदुगुंछाफलं । परपापंडानां-सर्वज्ञप्रणीतपापण्डव्यतिरिक्तानां प्रशंसा प्रशंसनं प्रशंसा स्तुतिरित्यर्थः । परपापण्डानामोघतस्त्रीणि शतानि त्रिपद्यधिकानि भवन्ति, यत् उक्तम्-“असीयसयं किरियाणं अकिरियवाइणं होइ चुलसीती । अण्णाणिय सत्तट्ठी वेणइयाणं च वत्तीसं ॥ १ ॥ गाहा”, इयमपि गाथा विनेयजनानुग्रहार्थं ग्रन्थान्तरप्रतिवद्धाऽपि लेखतो व्याख्यायते-“असियसयं किरियाणं”ति अशीत्युत्तरं शतं क्रिया-वादिनां, तत्र न कर्त्तारं विना क्रिया सम्भवति तामात्मसमवायिनीं वदन्ति ये तच्छीलाश्च ते क्रियावादिनः, ते पुनरा-त्माद्यस्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाः अनेनोपायेनाशीत्यधिकशतसङ्ख्या विज्ञेयाः, जीवाजीवाश्रववन्धसंवरनिर्जरापुण्यापुण्यमोक्षा-ख्यान् नव पदार्थान् विगचय्य परिपाद्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्यसनीयौ, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयो-रप्यधः कालेश्वरात्मनियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चेत्थं विकल्पाः कर्त्तव्याः-अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येको विकल्पः, विकल्पार्थश्चायं-विद्यते खल्वयमात्मा स्वेन रूपेण नित्यश्च कालतः, कालवादिनः, उक्तेनैवाभिलापेन द्वितीयो विकल्पः ईश्वरवादिनः, तृतीयो विकल्प आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेदं सर्व’मित्यादि, नियतिवादिनश्चतुर्थो विकल्पः, पञ्चमविकल्पः स्वभाववादिनः, एवं स्वत इत्यत्यजता लब्धाः पञ्च विकल्पाः, परत इत्यनेनापि पञ्चैव लभ्यन्ते, नित्यत्वा-

१ दारिका दृष्टा चौर इति गृहीता परिणीता च, अन्यदा च बाह्यक्रीडया रमन्ते, रात्र्यन्तं पोतेन वाहयन्ति, इतरा पोतं ददति, सा विलग्गा, राज्ञा स्मृतं, मुक्का च प्रयतिता, एतत् विद्धज्जुगुप्साफलं ।

परित्यागेन चैते दश विकल्पाः एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एकत्र विंशतिर्जीवपदार्थेन लब्धाः, अजीवादिष्वप्यष्टस्वेवमेव प्रतिपदं विंशतिर्विकल्पानामतो विंशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । ‘अक्किरियाणं च भवति चुलसीति’त्ति अक्रियावादिनां च भवति चतुरशीतिर्भेदा इति, न हि कस्यचिदवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति, तद्भावा एवावस्थितेरभावादित्येवं वादिनोऽक्रियावादिनः, तथा बाहुरेके—“क्षणिकाः सर्वसंस्काराः, अस्थितानां कुतः क्रिया ? । भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥” इत्यादि, एते चात्मादिनास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन चतुरशीतिर्द्रष्टव्याः, एतेषां हि पुण्यापुण्यवर्जितपदार्थसप्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वपरविकल्पभेदद्वयोपन्यासः, असन्वादात्मनो नित्यानित्यभेदौ न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां पृष्ठी यदृच्छा न्यस्यते, पश्चाद्विकल्पभेदाभिलापः,—नास्ति जीवः स्वतः कालत इत्येको विकल्पः, एवमीश्वरादिभिरपि यदृच्छावसानैः, सर्वे च पट्टविकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालत इति पट्टेव विकल्पाः, एकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि पट्टसु प्रतिपदं द्वादश विकल्पाः एकत्र, सप्त द्वादशगुणाश्चतुरशीतिर्विकल्पा नास्तिकानामिति । ‘अण्णाणिय सत्तट्ठि’त्ति अज्ञानिकानां सप्तपट्टिर्भेदा इति, तत्र कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेवामस्तीति अज्ञानिकाः, नन्वेवं लघुत्वात् प्रक्रमस्य प्राक् बहुव्रीहिणा भवितव्यं ततश्चाज्ञाना इति स्यात्, नैष दोषः, ज्ञानान्तरमेवाज्ञानं मिथ्यादर्शनसहचारित्वात्, ततश्च जातिशब्दत्वाद् गौरखरवदरण्यमित्यादिवदज्ञानिकत्वमिति, अथवा अज्ञानेन चरन्ति तत्प्रयोजना वा अज्ञानिकाः—असंचित्य कृतवैफल्यादिप्रतिपत्तिलक्षणाः, अमुनोपायेन सप्तपट्टिर्ज्ञातव्याः, तत्र जीवादिनवपदार्थान् पूर्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदादयः उपन्यसनीयाः, सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वं अवाच्यत्वं सदवाच्यत्वं असदवाच्यत्वं सदसदवाच्यत्वमिति चैकैकस्य जीवादेः सप्त सप्त विकल्पाः, एते नवसप्तकाः त्रिपट्टिः, उत्पत्तेस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः, तद्यथा—सत्त्वमसत्त्वं सदसत्त्वं अवाच्यत्वं चेति, त्रिपट्टिमध्ये क्षिप्ताः सप्तपट्टिर्भवन्ति, को जानाति जीवः सन्नित्येको विकल्पः, ज्ञातेन वा किं ? , एवमसदादयोऽपि वाच्याः, उत्पत्तिरपि किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्येति को जानातीति ? , एतन्न कश्चिदपीत्यभिप्रायः । ‘वेणइयाणं च वत्तीस’त्ति वैनयिकानां च द्वात्रिंशद् भेदाः, विनयेन चरन्ति विनयो वा प्रयोजनमेवामिति वैनयिकाः, एते चानवधृतलिङ्गाचारशाखा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा अमुनोपायेन द्वात्रिंशदवगन्तव्याः—सुरनृपतियतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृणां प्रत्येकं कायेन वचसा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नेन विनयः कार्य इत्येते चत्वारो भेदाः सुरादिष्वप्युक्तं स्थानकेषु, एकत्र मिलिता द्वात्रिंशदिति, सर्वसङ्ख्या पुनरेतेषां त्रीणि शतानि त्रिपट्ट्यधिकानि, न चैतत् स्वमनीषिकाव्याख्यानं, यस्मादन्यैरप्युक्तं—“आस्तिकमतमात्माद्या नित्यानित्यात्मका नव पदार्थाः । कालनियतिस्वभावेश्वरात्मकृताः (तवाः) स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥ कालयदृच्छानियतीश्वरस्वभावात्मनश्चतुरशीतिः । नास्तिकवादिगणमतं न सन्ति भावाः स्वपरसंस्थाः ॥ २ ॥ अज्ञानिकवादिमतं नव जीवादीन् सदादिसप्तविधान् । भावोत्पत्तिं सदसद्वैतावाच्यां च को वेत्ति ? ॥ ३ ॥ वैनयिकमतं विनयश्चेतोवाक्कायदानतः कार्यः । सुरनृपतियतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृषु सदा ॥ ४ ॥” इत्यलं प्रसङ्गेन प्रकृतं प्रस्तुमः, एतेषां प्रशंसा न कार्या—पुण्यभाज एते सुलब्धमेभिर्भेदं जन्मेत्यादिलक्षणा, एतेषां मिथ्यादृष्टित्वादिति । अत्र चोदाहरणं—पांडलिपुत्ते चाणक्यो,

१ पाटलीपुत्रे चाणक्यः ,

चंदंगुत्तेणं भिक्खुगाणं विच्ची हरिता, ते तस्स धम्मं कहेंति, राया तूसति चाणकं पलोएति, ण य पसंसति ण देति, तेण चाणकभज्जा ओलग्गिता, ताए सो करणिं गाहितो, ताधे कथितेण भणितं तेण—सुभासियंति, रण्णा तं अण्णं च दिण्णं, विट्ठियदिवसे चाणक्यो भणति—कीस दिन्नं ? , राया भणइ—तुज्झेहि पसंसितं, सो भणइ—ण मे पसंसितं, सत्वारंभपवित्ता कहं लोणं पत्तियावित्ति ? , पच्छा ठितो, केत्तिया एरिसा तम्हा ण कायवा । परपापण्डैः—अनन्तरोक्तस्वरूपैः सह संस्तवः परपापण्डसंस्तवः, इह संवासजनितः परिचयः संवसनभोजनालापादिलक्षणः परिगृह्यते, न स्तुतिरूपः, तथा च लोके प्रतीत एव संपूर्वः स्तांतिः परिचय इति, ‘असंस्तुतेषु प्रसभं कुलेष्वि’त्यादाविति, अयमपि न समाचरणीयः, तथा हि एकत्र संवासे तत्प्रक्रियाश्रवणात् तत्क्रियादर्शनाच्च तस्यासकृदभ्यस्तत्वादवाप्तसहकारिकारणात् मिथ्यात्वोदयतो दृष्टिभेदः संजायते अतोऽतिचारहेतुत्वान्न समाचरणीयोऽयमिति । अत्र चोदाहरणं—सोरेट्टसद्वगो पुवभणितो । एवं शङ्कादिसकलशल्परहितः सम्यक्त्ववान् जेपाणुव्रतादिप्रतिपत्तियोग्यो भवति, तानि चाणुव्रतानि स्थूलप्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणि प्राक् लेशतः सूचितान्येव ‘दुविधन्तिविधेण पढमो’ इत्यादि(ना) अधुना स्वरूपतस्तान्येवोपदर्शयन्नाह—

थूलगपाणाडवायं समणोवासओ पचक्खाड, से पाणाडवाए दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—संकप्पओ अ आरंमओ

१ चन्द्रगुप्तेन भिक्षुकाणां दृष्टिर्हता, ते तस्मै धर्मं कथयन्ति, राजा तुष्यति, चाणक्यप्रलोकयति, तान् न प्रशंसति न वदति, तैश्चाणक्यभार्या सेवितुमारब्धा, तथा स करणिं प्राद्वित, तदा कथितेन भणितेन—सुभाषितमिति, राजा तदनुषङ्गं दत्त, द्वितीयदिवसे चाणक्यो भणति—कथं दत्त ? , राजा भणति—युष्माभिः प्रशंसित, स भणति—न मया प्रशंसितं स्योरभमप्रवृत्ता कथं लोक प्रत्याययति ? , पश्चात् स्थित, कियन्त ईदृशास्तस्मात् कर्तव्याः । २ मौराष्ट्रश्चावकं पूर्वभणितः

आवश्यकहारिभरीया

अ, तत्थ समणोवासओ संकप्पओ जावज्जीवाए पच्चक्खाइ, नो आरंभओ, थूलगपाणाइवाचवेरमणस्स समणोवासएणंइमे पंचअइयारा जाणियन्वा, तंजहा-यंधे वहे छविच्छेए अइभारे भत्तपाणवुच्छेए १। (सूत्रं)॥

अस्य व्याख्या-स्थूलाः-द्वीन्द्रियादयः, स्थूलत्वं चैतेषां सकललौकिकजीवत्वप्रसिद्धेः, एतदपेक्षयैकेन्द्रियाः (णां) सूक्ष्माधिगमेना(न)जीवत्वसिद्धेरिति. स्थूला एव स्थूलकास्तेषां प्राणाः-इन्द्रियादयः तेषामतिपातः स्थूलप्राणातिपातः तं श्रमणोपासकः श्रावक इत्यर्थः प्रत्याख्याति, तस्माद् विरमत इति भावना । स च प्राणातिपातो द्विविधः प्रज्ञसः, तीर्थकरणधरैद्विविधः प्ररूपित इत्यर्थः, 'तद्यथे'त्युदाहरणोपन्यासार्थः, सङ्कल्पजश्च आरम्भजश्च, सङ्कल्पाज्जातः सङ्कल्पजः, मनसः सङ्कल्पाद् द्वीन्द्रियादिप्राणिनः मांसास्थिचर्मनखवालदन्ताद्यर्थं व्यापादयतो भवति, आरम्भाज्जातः आरम्भजः, तत्रारम्भो-हलदन्तालम्बननस्तत्(लवन) प्रकारस्तस्मिन् शङ्खचन्दनकपिपीलिकाधान्यगृहकारकादिसङ्घट्टनपरितापापद्रावलक्षण इति, तत्र श्रमणोपासकः सङ्कल्पतो यावज्जीवयापि प्रत्याख्याति, न तु यावज्जीवयैव नियमत इति, 'नारम्भज'मिति, तस्यावश्यतयाऽऽरम्भसद्भावादिति, आह-एवं सङ्कल्पतः किमिति सूक्ष्मप्राणातिपातमपि न प्रत्याख्याति ?, उच्यते, एकेन्द्रिया हि प्रायो दुष्परिहाराः सद्भावासिनां सङ्कल्पैव सचित्तपृथ्व्यादिपरिभोगात्, तत्थ पाणातिपाते कज्जमाणे के दोसा ? अकज्जंते के गुणा ?, तत्थ दोसे उदाहरणं कोंकणगो, तस्म भज्जा गद्या, पुत्तो य से अत्थि, तस्स दारगस्स दाडयभएण दारियं ण लभति, ताधे सो अन्नलक्खेण रमतो

१ तत्र प्राणातिपाते क्रियमाणे के दोषा ? अक्रियमाणे च के गुणा ?, तत्र दोषे उदाहरणं कोङ्कणक, तस्य भार्यो मृता, पुत्रश्च तस्य अस्ति, तस्य दारकस्य दयादभयेन दारिका न लभते, तत्रा मोऽन्यलक्खेण रममाणो

विंधति । गुणे उदाहरणं सत्त्वदिओ । विदियं उज्जेणीए दारगो, मालवेहिं हरितो सावगदारगो, सूतेण कीतो, सो तेण भणितो-लावगे ऊमासेहि, तेण मुक्का, पुणो भणिओ मारेहिति, सो णेच्छति, पच्छा पिट्टेत्तुमारद्धो, सो पिट्टिज्जंतो कूवति, पच्छा रण्णा सुतो, सद्भावेतूण पुच्छितो, ताधे साहति, रण्णावि भणिओ णेच्छति, ताधे हत्थिणा तासितो तथावि णेच्छति, पच्छा रण्णा सीसरक्खो ठवितो, अण्णता थेरा समोसद्भा, तेसि अंतिए पवडतो । ततियं गुणे उदाहरणं-पाडलिपुत्ते नगरे जियसत्तू राया, खेमो से अमच्चो चडविधाए बुद्धीए संपण्णो समणोवासगो सावगगुणसंपण्णो, सो पुण रण्णो हिउत्तिकाउं अण्णेसिं ढंडभडभोइयाणं अप्पितो, तस्स विणासणमिच्चं खेमसंतिए पुरिमे दाणमाणेहि सक्कारिति, रण्णो अभिमरए पउंजंति, गहिता य भणंति हम्ममाणा-अम्हे खेमसंगता तेण चैव खेमेण णिउत्ता, खेमो गहितो भणति-अहं सबसत्ताणं खेमं करेमि किं पुण रण्णो सरीरस्सत्ति ?, तथावि वज्झो आणत्तो, रण्णो य असोगवणियाउ(ए) अगाहा पुक्खरिणीसंछण्णपत्तभि

१ विधिति । गुणे उदाहरणं सप्तपदिक द्वितीय, उज्जयिन्या दारको, मालवैर्हृत श्रावकदारक, सूतेन कीत, स तेन भणित-लावकान् मारय, तेन मुक्का, पुनर्भणित-मारयेति, स नेच्छति, पश्चात्पिट्टयितुमारब्ध, स पिट्टयमानं कूजति, पश्चाद् राज्ञा श्रुत, शब्दयित्वा पृष्ट, तदा कथयति, राज्ञाऽपि भणितो नेच्छति, तत्रा हस्मिना प्रासितमन्यापि नेच्छति, पश्चाद्राज्ञा शीर्षरक्षकं स्थापित, अन्यदा स्वविरा समपसृतास्तेषामन्तिके प्रयुजित । तृतीयमुदाहरणं गुणे-पाटलिपुत्रे नगरे जितशत्रू राजा, क्षेमस्य अमाल्यश्रतुर्विधया बुद्ध्या संपन्न श्रमणोपासक श्रावकगुणसंपन्न, स पुन राज्ञे हित इति कृत्याऽन्येषां दण्डभटभोजि-कानामप्रिय, तस्य विनाशननिमित्तं क्षेमसत्कान् पुरगान् दानसन्मानाभ्या सत्कारयन्ति, राज्ञोऽभिमरकान् प्रयुजन्ति, गृहीताश्च भणन्ति हन्यमाना-यद्य क्षेमसत्का तैर्न क्षेमेण नियुक्ता, क्षेमो गृहीतो भणति-अहं सर्वसंज्ञानां क्षेमं करोमि किं पुन राज्ञ शरीरस्येति ?, तथापि नश्य आहस, राज्ञश्चाशोकव-पिकायामगाथा पुष्करिणी सछन्नपत्रवि-

समुणाला उप्पलपडमोपसोभिता, सा य मगरगाहेहिं दुरवगाहा, ण य ताणि उप्पलादीणि कोड उच्चिणिउं समत्थो, जो य वज्झो रण्णा आदिस्सति सो बुद्धति-एत्तो पुक्खरिणीतो पडमाणि आणेहिति, ताधे खेमो उट्टेऊण नमोऽत्थु णं अरहंताणं भणित्तु जट्ठिहं निरावगाधी तो मे देवता साणेज्झं देतु, सागारं भत्तं पच्चक्खायितुं ओगाढो, देवदासाण्णेज्झेणं मगरपुट्टी-ठितो ब्रह्मणि उप्पलपडमाणि गेण्हितुत्तिण्णो, रण्णा हरिसित्तेण खामितो उवगूढो य, पडिपक्खणिग्गहं कातूण भणितो-किं ते वरं देमि ?, तेण णिरंभमाणेणपि पवज्जा चरित्ता पवडतो, एते गुणा पाणातिपातवेरमणे । इदं चातिचाररहितमनुपाल-नीयं, तथा चाह-'थूलगे त्यादि, स्थूलकप्राणातिपातविरमणस्य विरतेरित्यर्थः' श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचाराः 'जाणियवा' ज्ञपरिजया न समाचरितव्याः-न समाचरणीयाः, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, तत्र बन्धनं बन्धः-संयमनं रज्जुदामनकादि-भिर्हननं वनः ताडनं कमादिभिः छविः-शरीर तस्य छेदः-पाटनं करपत्रादिभिः भरणं भारः अतीव भरणं अतिभारः-प्रभूतस्य पुगफलादेः स्कन्धगुणादिप्राणोपणमित्यर्थः, भक्तं-अशनमोदनादि पान-पेयमुदकादि तस्य च व्यवच्छेदः-निरो-धोऽदानमित्यर्थः, एतान् समाचरन्तिचरन्ति प्रयमाणुव्रतं, तदत्रायं तस्य विधिः-

१ शमूणाला उप्पलपडोपसोभिता, सा य मगरगाहेर्दुरवगाहा, ण च तान्युप्पलादीनि कोऽप्युत्तेतु समर्थ, यद्य वन्धो राज्ञोऽप्यिदमेत स उच्यते-इत्त पुष्करिणीत पद्मान्यायेति, तत्रा क्षेम उक्थाय नमोऽस्तु अर्हद्भ्यो भणिया यद्य निरपराधमदा मत्थ देवता साक्षिभ्य ददातु, साकार भक्तप्रत्याग्यायावगाय, देवतासाक्षिभ्येन मकरगृष्टिभ्यतो बहून्पुण्यपद्मानि गृहीत्वोत्तीर्ण, राजा हस्तेन धामित वपगुदश्च, प्रतिपन्नमिग्रहं कृत्वा भणित-किं ते वरं दामि ?, तेन निरर्थमानेनापि प्रमग्ना चीनां प्रमजिा, एते गुणा प्राणातिपातविरमणे ।

आवश्यकहारिभद्रीया

बन्धो दुविधो-दुप्पदाणं चतुप्पदाणं च, अट्टाए अणट्टाए य, अणट्टाए न वट्टति बंधेत्तुं, अट्टाए दुविधो-निरवेक्खो सावेक्खो य, गिरवेक्खो गेच्चलं धणितं जं बंधति, सावेक्खो जं दामगंठिणो जं व सक्केति पलीवणगादिसुं मुंचितुं छिदितुं वा तेण संसरपासएण बंधेतथं, एवं ताव चतुप्पदाणं, दुपदाणंपि दासो वा दासी वा चोरो वा पुत्तो वा ण पढेतगादि जति वज्झति तो सावेक्खाणि बंधितव्याणि रक्खितव्याणि य जधा अग्निभयादिसु ण विणस्संति, ताणि किर दुपदचतुप्पदाणि सावगेण गेण्हितव्याणि जाणि अवज्झाणि चेव अच्छंति, व्हो तधा चेव, वधो णाम तालणा, अणट्टाए गिरवेक्खो णिहयं तालेति, सावेक्खो पुण पुबमेव भीतपरिसेण होतथं, मा हणणं कारिज्जा, जति करेज्ज ततो मम्मं मोत्तूणं ताधे लताए दोरेण वा एक्कं दो तिणिण वारे तालेति, छविच्छेदो अणट्टाए तधेव गिरवेक्खो हत्थपादकण्णणक्काइं णिहयत्ताए छिंदति, सावेक्खो गंडं वा अरुयं वा छिंदेज्ज वा डहेज्ज वा, अतिभारो ण आरोवेत्तवो, पुधं चेव जा वाहणाए जीविया सा मोत्तवा,

१ बन्धो द्विविधो-द्विपदानां चतुप्पदानां च, अर्थायानर्थाय च, अर्थाय न वचंते वस्तु, अर्थाय द्विविध-निरपेक्षसापेक्षश्च, निरपेक्षो यन्निश्चल ब्रह्माति वाटं, सापेक्षो यद्दामप्रमथिना यच्च शक्नोति प्रदीपनकादिषु मोचयितुं छेत्तुं वा तेन संसरपासाकेन बन्धन्य, एव तावच्च चतुप्पदानां, द्विपदानामपि दासो वा दासी वा चोरो वा पुत्रो वाऽपठदादिवर्गं विध्यते तदा सापेक्षाणि यद्व्याख्यानि रक्षितव्यानि च यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यन्ति, ते किं द्विपदचतुप्पदां श्रावकेण प्रहीतव्या येऽवद्व्या एव तिष्ठन्ति, वधोऽपि तथैव, वधो नाम ताडन, अनर्थाय निरपेक्षो निर्दय ताडयति, सापेक्ष पुन पूर्वमेव भीतपरिसेण भवितव्य मा घात कुर्या, यदि कुर्यात् ततो मम्मं मुक्त्वा तदा लतया दवरकेण वा एकशो द्विद्विगंगान् ताडयति, छविच्छेदोऽनर्थाय तथैव निरपेक्षो हन्त्यादक-र्णनासिकादि निर्दयतया छिनत्ति, सापेक्षो गण्ड वा अरुयं छिन्द्याद्वा दहेद्वा, अतिभारो नारोपयितव्य, पूर्वमेव वा वाहनेनाजीविका सा मोक्तव्या,

णं होज्जा अण्णा जीविता ताधे दुपदो जं सयं उक्खिवति उत्तारेति वा भारं एवं वहाविज्जाति, वज्झाणं जधा साभाविया-ओवि भारातो ऊणओ कीरति, हलसगडेसुवि वेलाए मुयति, आसहत्थीसुवि एस विही, भत्तपाणवोच्छेदो ण कस्सइ कातवो, तिबल्लुद्धो मा मरेज्ज, तधेव अणट्टाए दोसा परिहरेज्जा, सावेक्खो पुण रोगणिमित्तं वा वायाए वा भणेज्जा-अज्ज ते ण देमिस्सि, संतिणिमित्तं वा उववासं कारावेज्जा, सवत्थवि जतणा जधा थूलगपाणातिवातस्स अतिचारो ण भवति तथा पयतितव, गिरवेक्खवंधादिसु य लोभोवघातादिया दोसा भाणियवा । उक्तं सातिचारं प्रथमाणव्रतं, अधुना द्वितीयमुच्यते, तत्रेदं सूत्र—

थूलगमुसावारं समणोवासओ पच्चक्खाइ, से य मुसावाए पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-कन्नालीए गवालीए भोमालिए नासावहारे कूडसक्खिज्जे । थूलगमुसावायवेरमणस्स समणोवासएणं इमे पंच०, तंजहा-सहस्स-वभक्खाणे रहस्सवभक्खाणे सदारमंतभेए मोसुवएसे कूडलेहकरणे २ ॥

अस्य व्याख्या-मृपावादो हि द्विविधः-स्थूलः सूक्ष्मश्च, तत्र परिस्थूलवस्तुविषयोऽतिदुष्टविषयासमुद्भवः स्थूलो, विपरीत-

१ न भवेद्व्या जीविका तदा द्विपदो य स्वयमुपैषति उत्तारयति वा भार एव वाहते, बलिवर्दाना यथा स्वाभाविकादपि भारादून कियते, हलशकटे-ष्वपि वेलाया मुच्यति, अथहस्यादिव्यप्ये एव विधि, भक्तपाणव्यवच्छेदो न कस्यापि कर्तव्य तीव्रकुन्मा मृत, तथैवानर्थाय दोषाय (तस्मात्) परिहरेत्, सापेक्ष पुन रोगनिमित्तं वा वाचा वा भणेत्-अथ तुभ्य न वदामीति, शान्तिनिमित्तं वोपवास कारयेत्, सर्वत्रापि यतना यथा स्थूलप्राणातिप्रावत्यातिचारो न भवति तथा प्रयतितव्य, निरपेक्षवन्धादिषु च लोकोपघातादयो दोषा भणितव्या ।

स्त्वितरः, तत्र स्थूल एव स्थूलकः २ श्वासो मृपावादश्चेति समासः, तं श्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति पूर्ववत्, स च मृपावादः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः-पञ्चप्रकारः प्ररूपितस्तीर्थकरणधरैः, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, कन्याविषयमनृतं अभिन्नकन्यकामेव भिन्नकन्यकां वक्ति विपर्ययो वा, एवं गवानृतं अल्पक्षीरामेव गां बहुक्षीरां वक्ति विपर्ययो वा, एवं भूयनृतं परसत्कामेवात्म-सत्कां वक्ति, व्यवहारे वा नियुक्तोऽनाभवद्व्यवहारस्यैव कस्यचिद् भागाद्यभिभूतो वक्ति-अस्येयमाभवतीति, न्यस्यते-निक्षि-प्यत इति न्यासः-रूप्यकाद्यर्पणं तस्यापहरणं न्यासापहारः, अदत्तादानरूपत्वादस्य कथं मृपावादत्वमिति ?, उच्यते, अपल-पतो मृपावाद इति, कूटसाक्षित्वं उत्कोचमात्सर्याद्यभिभूतः प्रमाणीकृतः सन् कूटं वक्ति, अविधवाद्यनृतस्यात्रैवान्तर्भावो वेदितव्यः । मुसावादे के दोसा ? अकज्जंते वा के गुणा ?, तत्थ दोसा कण्णगं चेव अकण्णगं भणंते भोगंतरायदोसा पदुद्धा वा आतघातं करेज्ज कारवेज्ज वा, एवं सेसेसुवि भाणियवा । नासावहारे य पुरोहितोदाहरणम्-सो जधा णमोक्कारे, गुणे उदाहरणं-कोकणगसावगो मणुस्सेण भणितो, घोडए णासंते आहणाहिति, तेण आहतो मतो य करणं णीतो, पुच्छितो-को ते सक्खी ?, घोडगसामिण भणियं, एतस्स पुत्तो मे सक्खी, तेण दारएण भणितं-सच्चमेतन्ति, तुद्धा पूजितो सो, लोणेण

१ मृपावादे के दोषा ? अक्रियमाणे वा के गुणा ?, तत्र दोषा कन्यकामेवाकन्यकां भणति भोगान्तरायदोषा प्रद्विष्टा वाऽऽस्मघात कुर्यात्कारयेद्वा, य दोषेऽपि भणितव्या । न्यासापहारे य पुरोहितोदाहरण-स यथा नमस्कारे, गुणे उदाहरण-कोकणगसावगो मणुस्सेण भणित-घोटक नश्यन्त आजहि इति, तेनाहतो मृतश्च करण नीताः, घृष्टाः-कन्तव्य साक्षी ?, घोटकस्वामिकेन भणित-यत्तस्य पुत्रो मे साक्षी, तेन दारकेण भणित-सत्यमेतदिति, घृष्टाः (सभ्या) पूजित स, लोकेन

यं पसंसितो, एवमादिया गुणा मुसावादवेरमणे । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयम्, तथा चाह—‘धूलगमुसावादवेरमणस्स’ व्याख्या—स्थूलकमुपावादविरमणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचाराः ज्ञातव्याः अपरिज्ञया न समाचरितव्याः, तद्यथेति पूर्ववत्, सहसा-अनालोच्य अभ्याख्यानं सहसाऽभ्याख्यानं अभिशंसनम्-असदध्यारोपणं, तद्यथा-चौरस्त्वं पारदारिको वेत्यादि, रहः-एकान्तस्त्र भवं रहस्यं तेन तस्मिन् वा अभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानं, एतदुक्तं भवति-एकान्ते मन्त्रयमाणान् वक्ति-एते हीदं चेदं च राजापकारित्वादि मन्त्रयन्ति, स्वदारे मन्त्रभेदः स्वदारमन्त्रभेदः-स्वदारमन्त्र[भेद]प्रकाशनं स्वकलत्रविश्रब्धविशिष्टावस्थामन्त्रितान्यकथनमित्यर्थः, कूटम्-असद्भूतं लिख्यत इति लेखः तस्य करणं-क्रिया कूटलेखक्रिया-कूटलेखकरणं अन्यमुद्राक्षरविश्वस्वरूपलेखकरणमित्यर्थः, एतानि समाचरन्नातिचरति द्वितीयाणुव्रतमिति, तत्रापायाः प्रदर्श्यन्ते, ‘सहसऽवभक्खाणं खलपुरिसो सुणेज्जा सो वा इतरो वा मारिज्जेज्जा वा, एवं गुणो, वेसित्ति भएणं अप्पाणं तं वा विरोधेज्जा, एवं रहस्सवभक्खाणेऽवि, सदारमंतभेदे जो अप्पाणो भज्जाए सङ्गिं जाणि रहस्से बोहिताणि ताणि अण्णेसिं पगासेति पच्छा सा लज्जिता अप्पाणं परं वा मारेज्जा, तत्थ उदाहरणम्-मथुरावाणिगो दिसीयत्ताए गतो, भज्जा सो जाधे ण एति ताधे वारसमे वरिसे अण्णेण समं घडिता, सो आगतो, रत्तिं अन्नायवेसेण

१ च प्रशंसित, एवमादिका गुणा मुपावादविरमणे । २ सहसाऽभ्याख्यानं खलपुरि रूपं शृणुयात् न वेतरो वा मारयेत् एव गुण, द्वेपीति भयेनात्मानं त वा विरोधयेत्, एव रहोऽभ्याख्यानेऽपि, स्वदारमन्त्रभेदे य आत्मनो भार्यया समं यानि रहसि उक्तानि तान्यन्येषां प्रकाशयति पश्चात्, सा लज्जिताऽऽत्मानं परं वा मारयेत्, तत्रोदाहरण-मथुरावाणिगं दिव्याग्रायै गतं, भार्या तस्य यदा नायाति तदा द्वादशे वर्षेऽन्येन समं स्थिता, स आगतः, रात्रौ अज्ञातवेपेण केष्यडियत्तणेण पविसति, ताणं तद्विवसं पगतं, कप्पडिओ य मग्गति, तीए य वहितव्वगं खज्जगादि, ताधे णियगपत्तिं वाहेति, अण्णातचज्जाए ताधे पुणरवि गंतुं महता रिद्धीए आगतो सयणाण समं मिलितो, परोचदेसेण वयस्साण सव्वं कधेति, ताए अप्पा मारितो । मोसुवत्तेसे परिवायगो मणुस्सं भणति-किं किलिस्ससि ?, अहं ते यदि रुच्चति णिसण्णो चेव दव्वं विट्ठावावेमि, जाहि किराडयं उच्छिण्णं मग्गाहि, पच्छा कालुदेसेहिं मग्गेज्जासि, जाधे य वाडलो जणदाणगहणेण ताधे भणिज्जासि, सो तधेव भणति, जाधे विसंवदति ताधे ममं सक्खि उद्दिसेज्जति, एवं करणे उ हारितो जितो(न)दवावितो य, कूडलेहकरणे भइरधी अण्णे य उदाहरणा । उक्तं सातिचारं द्वितीयाणुव्रतं, अधुना तृतीयं प्रतिपादयन्नाह—

धूलगअदत्तादाणं समणो, से अदिन्नादाणे डुविहे पन्नन्ते, तंजहा-मचित्तादत्तादाणे अचित्तादत्तादाणे अ । धूलादत्तादाणवेरमणस्स समणोवासएणं इमे पंच अइयारा जाणियव्वा, तंजहा-तेनाहडे तक्करपओगे विन्दरज्जाडक्कमणे कूडतुलकूडमाणे तप्पडिस्सवगवचहारे ३ ॥

१ कार्पटिकत्वेन प्रशंसित, तयोन्तद्विचमे प्रकृत, कार्पटिकश्च मार्गयति, तस्याश्च वहनीयं स्वाद्यकादि, तदा निजकपत्तिं चाहयति, अज्ञातचर्यया तदा पुनरपि गता मत्वा पञ्चा आगता मयजं समं मिलति, परोपदेशेन वयस्यानां कथयति सर्वं, तयाऽऽत्मा मारितः । त्रयोपदेशे परित्राजको मनुष्य भणति-किं क्काम्यमि ?, अहं ते यदि रोचते निपण्णं पव दव्वमुपाजंयामि, जाहि किराटक (दव्वसमूह) उद्यतक मार्गय, पश्चात् कालोद्देशे मार्गसे, यदा च व्याकुलो जनदानग्रहणेन तदा भणे, स तथैव भणति, यदा विम्वदति तदा मा साक्षिणमुद्दिशेरिति, एव करणेऽपि पराजितो जितो न दापितश्च, कूटलेखकरणे भगिरधी अन्ये चोदाहरणानि

व्याख्या—अदत्तादानं द्विविधं-स्थूलं सूक्ष्मं च, तत्र परिस्थूलविषयं चौर्यारोपणहेतुत्वेन प्रतिपिद्धमिति, दुष्टाध्यवसायपूर्वकं स्थूलं, विपरीतमितरत्, स्थूलमेव स्थूलकं स्थूलकं च तत् अदत्तादानं चेति समासः, तच्छ्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति पूर्ववत्, सेगच्छः मागधदेशीप्रसिद्धो निपातस्तच्छब्दार्थः, तच्चादत्तादानं द्विविधं प्रज्ञं-तीर्थकरणधरैर्द्विप्रकारं प्ररूपितमित्यर्थः, तद्यथेति पूर्ववत्, सह चित्तेन सचित्तं-द्विपदादिलक्षणं वस्तु तस्य क्षेत्रादौ सुन्यस्तदुन्यस्तविस्मृतस्य स्वामिनाऽदत्तस्य चौर्यबुद्ध्याऽऽदानं सचित्तादत्तादानं, आदानमिति ग्रहणं, अचित्तं-वस्त्रकनकरत्नादि तस्यापि क्षेत्रादौ सुन्यस्तदुन्यस्तविस्मृतस्य स्वामिनाऽदत्तस्य चौर्यबुद्ध्याऽऽदानमचित्तादत्तादानमिति, अदत्तादाने के दोषाः ?, अकज्जंते वा के गुणा ?, एत्थ इमं चेतोदाहरणम्-जधा एगा गोष्टी, सावगोऽवि ताए गोष्टीए, एगत्थ य पगरणं वट्ठति, जणे गते गोष्टीलएहिं घरं पेडितं, थेरीए एक्केको मोरपुत्तपाएसु पट्ठंतीए अंकिनो, पभाए रण्णो णिवेदितं, राया भणति-कथं ते जाणियव्वा ?, थेरी भणति-एते पादेसु अंकिता, णगरसमागमे दिट्ठा, दो तिण्णि चत्तारि सवा गोष्टी गहिता, एगो सावगो भणति-ण हरामि ण लंछितो य, तेहिंवि भणितं-ण एस हरति मुको, इतरे सासिता, अविद्य सावयेण गोष्टिं ण पविसितव्वं, जं किंचिवि पयोयणेण

१ अक्रियमाणे वा के गुणा ?, अत्रेदमेवोदाहरण-यथैका गोष्टी, श्रावकोऽपि तस्यां गोष्ठ्यां, एकं च प्रकरणं धरंते, जने गते गोष्टीकैरुहं लुण्ठितं, स्वधिर्यैकेको मयूरपुत्रपादे प्रतिष्ठन्याऽङ्कितः, प्रभाते रात्रौ निवेदितः, राजा भणति-कथं ते ज्ञातव्या ?, स्वविरा भणति-एते पादेऽवङ्किता, नगरसमागमे दृष्टा, द्वौ त्रयं सर्वा गोष्टी गृहीता, एक श्रावको भणति-न मुष्णामि न च छाच्छितः, तैरपि भणित-नैव मुष्णाति मुफः, इतरे सासिता अपि च श्रावकेण गोष्ठ्यां न प्रवेष्टव्यं, यत् केनापि प्रयोजनेन

आवश्यक हारिभरीया

पविसति ता ववहारगहिंसादि ण देति, ण य तेसिं आयोगठाणेसु ठाति । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं, तथा चाह-
 'धूलगे'त्यादि स्थूलकादत्तादानविरमणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातीचारा ज्ञातव्याः, न समाचरितव्याः, तद्यथा-स्तेना-
 हृतं, स्तेनाः-चौरास्तेराहृतं-आनीतं किञ्चित् कुङ्कुमादि देशान्तरात् स्तेनाहृतं तत् समर्थमिति लोभाद् गृह्यतोऽतिचारः,
 तस्कराः-चौरास्तेपां प्रयोगः-हरणक्रियायां प्रेरणमभ्यनुज्ञा तस्करप्रयोगः, तान् प्रयुङ्क्ते-हरत यूयमिति, विरुद्धनृपयोर्यव
 राज्यं तस्यातिक्रमः-अतिलङ्घनं विरुद्धराज्यातिक्रमः, न हि ताभ्यां तत्र तदाऽतिक्रमोऽनुज्ञातः, 'कूटतुलाकूटमानं' तुला
 प्रतीता मानं-कुडवादि, कूटत्वं-न्यूनाधिकत्वं, न्यूनया ददतोऽधिकया गृह्यतोऽतिचारः, तेन-अधिकृतेन प्रतिरूपकं-
 सहस्रं तत्प्रतिरूपकं तस्य विविधमवहरणं व्यवहारः-प्रक्षेपस्तत्प्रतिरूपको व्यवहारः, यद्यत्र घटते व्रीह्यादि घृतादिषु
 पलञ्जीवसादि तस्य प्रक्षेप इति यावत्, तत्प्रतिरूपकेण वा वसादिना व्यवहरणं तत्प्रतिरूपकव्यवहारः, एतानि समाचर-
 न्नतिचरति तृतीयाणुव्रतमिति । दोसो पुण तेणाहडगहिते रायावि हणेज्जा, सामी वा पच्चभिजाणेज्जा ततो दंडेज्ज वा
 मारेज्ज वा इत्यादयः, शेषा अपि वक्तव्याः । उक्तं सातिचारं तृतीयाणुव्रतं, इदानीं चतुर्थमुपदर्शयन्नाह—

परदारगमणं समणो० पच्चक्खाति सदारसंतोसं वा पडियज्जइ, से य परदारगमणे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—

१ प्रविशति तन्ना प्यपहारकहिंसादि न दधाति न च तेपामायोगस्यानेषु तिष्ठति । २ दोषा पुन स्तेनाहने गृहीते राजाऽपि हन्पात्, स्वामी वा प्रत्य-
 भिजानीपात् ततो दण्डयेत्, मारयेद्वा,

ओरालियपरदारगमणे वेडब्बियपरदारगमणे, सदारसंतोसस्म समणोवा० इमे पंच०, तंजहा-अपरिगहि-
 यागमणे इत्तरियपरिगगहियागमणे अणंगकीडा परवीवाहकरणे कामभोगतिव्वाभिलासे ४ ॥ (सू०)

आत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परस्तस्य दाराः-कलत्रं परदारास्तस्मिन् (तेषु) गमनं परदारगमनं, गमनमासेवनरूपतया
 द्रष्टव्यं, श्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति पूर्ववत्, स्वकीया दाराः-स्वकलत्रमित्यर्थः, तेन (तैः) तस्मिन् (तेषु) वा संतोषः स्वदार-
 सन्तोषः तं वा प्रतिपद्यते, इयमत्र भावना-परदारगमनप्रत्याख्याता यास्वेव परशब्दः प्रवर्तते, स्वदारसन्तुष्टत्वेकानेकस्वदार-
 व्यतिरिक्ताभ्यः सर्वाभ्य एवेति, शेषशब्दः पूर्ववत्, तच्च परदारगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथेति पूर्ववत्, औदारिकपरदारगमनं-
 खयादिपरदारगमनं वैक्रियपरदारगमनं-देवाङ्गनागमनं, तथा चउत्थे अणुवते सामण्येण अणियत्तस्स दोसा-मातरमवि
 गच्छेज्जा, उदाहरणं-गिरिणगरे तिण्णि वयंसियाओ, ताओ उज्जेतं गताओ, चोरेहिं गहिताओ, गेत्तुं पारसकूले विक्री
 तातो, ताण पुत्ता डहरगा घरेसु उज्झियता, तेवि भित्ता जाता, मातासिणेहेण वाणिज्जेणं गता पारमउलं, ताओ य गणियाओ
 सहदेसियाउत्ति भाडिं देंति, तेवि संपत्तीए सयाहि सयाहि गया, एगो सावगो, ताहि यऽपणीयाहि मातमिस्सियाहिं समं

१ चतुर्थेऽणुवते सामान्येनानिर्मुक्तस्य दोषा मातरमपि गच्छेत्, उदाहरणं-गिरिणगरे तिस्रो वयस्या, ता उज्जयन्त गताश्चोरेर्गृहीता, नीत्वा पारसकूले
 विक्रीता, तासा पुत्रा धुलका गृहेषु उज्झिता, तेऽपि मित्राणि जाता, मातृस्नेहेन वाणिज्येन गता पारसकूल, ताश्च गणिका सदेशीया इति भाटीं ददति,
 तेऽपि भवितव्यतया स्वकीयाया २ (मानु पार्थे) गता, एक श्रावक, ताभिश्चात्मीयाभिर्मानुमिश्राभि सम-

बुच्छा, सेट्ठो गेच्छति, महिला अणिच्छं पातुं तुण्णिक्का अच्छति, कातो तुज्जे आणीता ?, ताए सिट्ठं, तेण भणितं-अम्हे
 चेव तुम्हे पुत्ता, इयरेसि सिट्ठं मोइया पवइता, एते अणिवित्ताणं दोसा । विदियं-धूताएवि समं वसेज्जा, जधा गुब्बिणीए भज्जाए
 दिसागमणं, पेसितं जधा ते धूता जाता, सोऽवि ता ववहरति जाव जोवणं पत्ता, अण्णा (अण्ण) णगरे दिण्णा सो ण याणति
 जधा दिण्णत्ति, सो पडियंतो तम्मि णगरे मा भंडं विणस्सिहिंतिंत्ति चरिसारत्तं ठितो, तस्स तीए धूताए समं घडितं,
 तहवि ण याणति, वत्ते वासारत्ते गतो सणगरं, धूतागमणं, दट्ठणं विलियाणि, नियत्तु ताए मारितो अप्पा, इयरोऽवि
 पवत्तितो । तत्तियं-गोटीए समं चेडो अच्छति, तस्स सा माता हिंडति, सुण्हा से णियगएत्ति णो साहइ पतिं, सा तस्स
 माता देवकुलठितेहि धुत्तेहिं गच्छंती दिट्ठा, तेहिं परिभुत्ता, मातापुत्ताणं पोत्ताणि परियत्तितानि, तीए भण्णत्ति-महि-
 लाए कीस ते उवरिहं पोत्तं गहितं ?, हा पाव ! किं ते कतं ?, सो णट्ठो पवइतो । चउत्थं-जमलाणि गणियाए उज्झिताणि,

१ सुपिता, स इष्टो नेच्छति, महिला अतिच्छं ज्ञात्वा तृतीया तिष्ठति, कुतो यूयमानीता, ?, तयोक्त, तेन भणितं-यथमेव युष्माकं पुत्रा, इतरेषां
 शिष्ट, मोषिताः प्रवजिता, प्तेऽनिवृत्ताना दोषा । द्वितीय-दुहिताऽपि सम वसेत्, यथा गर्भिण्या भार्यायां दिग्गमन, प्रेणित यथा ते दुहिता जाता,
 सोऽपि स्थायव व्यवहरति यावत्सावन प्राप्ता, अन्वाऽन्यस्मिन् नगरे दत्ता स न जानाति यथा दत्तेति, स प्रत्यागच्छन् तस्मिन्नगरे भा भाण्ड विनेशदिति वर्षारात्र
 स्थित, तस्य तया दुहित्रा सम सयोगो जात, तथापि न जानाति, तृते वर्षारात्रे गत न्यनगर, दुहित्रागमन, दट्ठा विलजितो, निवृत्य तया मारित
 शास्त्रा, ह्वरोऽपि प्रवजित । तृतीय-गोष्ठा सम चेटस्तिष्ठति, तस्य सा माता हिण्णत्ते, स्तुपा तस्या निजकेति न कथयति पत्ने, सा तस्य माता देवकुलस्थि-
 र्धर्मैर्गच्छन्ती दट्ठा ते परिभुक्ता, मातृपुत्रयोर्वक्षे परावृत्ते, तया भण्यते-महेलाया कथं स्वयोपरितन वस्त्र गृहीत ?, हा पाव ! किं स्वया कृत ?, न पटः
 प्रमजितः । चतुर्थं-यमल गणिकयोऽज्ञित,

आवश्यकहारिभरीया

पंचेहि मित्तेहिं गहिताणि वट्टंति, तेसिं पुवसंठितीए संजोगो कतो, अण्णदा सो दारगो ताए गणियाए पुवमाताए सह लग्गो, सा मे भगिणी धम्मं सोतुं पवइता, ओहीणाणमुप्पणं, गणियाधरं गता, तेण गणियाए पुत्तो जातो, अज्जा गहाय परियंदाइ, कहं १, पुत्तोऽसि मे भत्तिज्जओऽसि मे दारगा देवरोऽसि मे भायामि मे, जो तुज्झ पिता सो मज्झ पिता पत्नी य ससुरो य भाता य मे, जा तुज्झ माया सा मे माया भाउज्जाइया सवत्तिणी सासू य, एवं नाऊण दोसे वज्जेयवं। एते इहलोए दोसा परलोए पुण्णपुंसगत्तविरूपियविषयोगादिदोमा भवन्ति, गियत्तस्स इहलोए परलोए य गुणा, इहलोए कच्छे कुलपुत्तगाणि सहाणि आणंदपुरे, एगो य धिज्जातिओ दरिहो, सो थूलेसरे उववासेण वरं मग्गति, कोवे (र)। चाउवेज्जभत्तस्स मोलं देहि, जा पुण्णं करेमि, तेण वाणमंतरेण भणितं—कच्छे मावगाणि कुलपुत्ताणि भज्जपतियाणि, एयाणं भत्तं करेहि, ते महप्फलं होहि, दोणिं वारा भणितो गतो कच्छं, दिण्णं दाणं सावयाणं भत्तं दक्खिणं च, भणति—साहध किं तुज्झं तवचरणं जेण तुज्झे

१ प्रासंगिकगृहीतं वर्तते, तयोः पूर्वसंस्थित्या सयोगः कृतः, अन्यदा स दारकन्या गणिकया पूर्वमात्रा सा एव, सा तस्य भगिनी धर्मं धृत्वा प्रजिता, भवधिज्ञानमुपपन्न, गणिकागृह गता, तेन गणिकायां पुत्रो जातः, आर्या गृहीत्या क्रीडयति (वलापयति), कथं १, पुत्रोऽसि मे आरुव्योऽसि मे दारक ! देवासि मे भाताऽसि मे, यन्मय पिता स मम पिता पति शत्रुरो धाता च मे, या तव माता मा मे माता आरुजाया शत्रू सपत्नी च, एव शाखा दोषान् वर्जयितव्यः। एते इहलोके दोषा परलोके पुनर्नैवमुपपन्नविरूपचमित्रविषयोगादयो दोषा भवन्ति, निवृत्तमेहलोके परलोके च गुणा, इहलोके कच्छे कुलपुत्रो आर्यो भानन्दपुरे, एव धिज्जातिओ दरिद्रः, स थूलेधरे (व्यन्तरः) उपवासिताराधय चर मार्गयति—कुबेर ! चातुर्वर्ण्यभक्तस्य मूल्यं देहि यत् पुण्यं करोमि, तेन व्यन्तरेण कथितं—कच्छे धावको कुलपुत्रो भार्यापती, एताभ्यां भक्तं देहि, तव महत्फलं भविष्यति, द्विभणितो गतः कच्छं, दत्तं दानं धावकाम्यां भक्तं दक्षिणां च, भणति—कथयत किं सुखयोग्यप्रकरणं येन युवां

देवस्स पुज्जाणि १, तेहिं भणितं—अम्हे वालभावे एगंतरं मेधुणं पच्चक्खायं, अण्णदा अम्हाणं किहवि संजोगो जातो, तं च विवरीयं समावडियं, जहिवसं एगस्स वंभचेरपोसधो तहिवसं विड्यस्म पारणगं, एवं अम्ह धरंगताणि चेव कुमारगाणि, धिज्जातितो संजुद्धो। एते इहलोए गुणा, परलोए पधानपुरिसत्तं देवस्से पहाणातो अच्छराओ मणुयस्से पधानाओ माणुसीतो विउला य पंचलक्खणा भोगा पियसंपयोगा य आसण्णसिद्धिगमणं चेति। इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं, तथा चाह—‘सदारसंतोसस्स’ इत्यादि, स्वदारसंतोपस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा—इत्वरपरिगृहीतागमनं अपरिगृहीतागमनं अनङ्गक्रीडा परविवाहकरणं कामभोगतीव्राभिलाषः, तत्रेत्वरकालपरिगृहीता कालशब्दलोपादित्वरपरिगृहीता, भाट्टिप्रदानेन कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतेत्यर्थः, तस्या गमनम्—अभिगमो मैथुनासेवना इत्वरपरिगृहीतागमनं, अपरिगृहीताया गमनं अपरिगृहीतागमनं, अपरिगृहीता नाम वेद्या अन्यसत्कालगृहीतभाटी कुलाङ्गना वाऽनाधेति, अनङ्गानि च—कुचकक्षोरुवदनादीनि तेषु क्रीडनमनङ्गक्रीडा, अववाऽनङ्गो मोहोदयोद्भूतः तीव्रो मैथुनाध्यवसायाख्यः कामो भण्यते तेन तस्मिन् वा क्रीडा कृतकृत्यस्यापि स्वलिङ्गेन आहार्यैः काष्ठफलपुस्त—मृत्तिकाचर्मादिघटितप्रजननैर्योपि दवाच्यप्रदेशासेवनमित्यर्थः, परविवाहकरणमितीह स्वापत्यव्यतिरिक्तमपत्यं

१ देवस्यापि पुत्रो १, ताभ्यां भणितं—आवाम्सां बाट्ये एकान्तरित मैथुनं प्रत्याएवात्, अन्यदाऽऽवयो कथमपि सयोगो जातः, तच्च विपरीतमापत्तिः, तद्विषये एकस्य प्रत्यक्षयोग्यं तद्विषये द्वितीयस्य पारणमेवमाया गृहगतायेव कुमारो, धिज्जातीय सपुत्रः। एते ऐहलोकिका गुणा, परलोके प्रधानपुरणव देवते प्रधाना अपरगमो मनुजये प्रधाना मानुष्यो विपुलाश्च पञ्चलक्खणा भोगा त्रियत्तप्रयोगाश्चासन्नमिद्धिगमनं च।

परशब्देनोच्यते तस्य कन्याफललिप्सया स्नेहवन्धेन वा विवाहकरणमिति, अवि य—उत्सर्गो गियगावच्चाणवि वरणसंवरणं ण करेति किमंग पुण अण्णेमि १, जो वा जत्तियाण आगारं करेइ, तत्तिया कप्पंति, सेसा ण कप्पंति, ण वट्टति महती दारिया दिज्जउ गोधणे वा संडो छुपेज्जेति भणितं। काम्यन्त इति कामाः—शब्दरूपगन्धा भुज्यन्त इति भोगा—रसस्पर्शाः, कामभोगेषु तीव्राभिलाषः, तीव्राभिलाषो नाम तदध्यवसायित्वं, तस्माच्चेदं करोति—समासरतोऽपि योपिन्मुखोपस्थकर्णकक्षा-न्तरेष्ववसतया प्रक्षिप्य लिङ्गं मृत इव आस्ते निश्चलो महतीं वेलांमिति, दन्तनखोत्पलपत्रकादिभिर्वा मदनमुत्तेजयति, वाजीकरणानि चोपयुक्ते, योपि दवाच्यदेशं वा मृदुनाति। एतानीत्वरपरिगृहीतागमनादीनि समाचरन्नतिचरति चतुर्थाणु-व्रतमिति। एतं य आदिहो दो अतिथारा सदारसंतुट्ठस्स भवन्ति णो परदारविवज्जगस्स, सेसा पुण दोण्हवि भवन्ति, दोसा पुण इत्तरियपरिगृहीतागमणे विदिण्णसिद्धिं वेर होज्ज मारेज्ज तालेज्ज वा इत्यादयः, एवं सेसेसुवि भाणियवा। उक्तं साति-चारं चतुर्थाणुव्रतं। अधुना पञ्चमं प्रतिपाद्यते, तत्रेदं सूत्रम्—

अपरिमियपरिगहं समणो० इच्छापरिमाणं उवसंपज्जइ, से परिगहे वुविहे पन्नत्ते, तंजहा—सच्चित्तपरिगहे अचित्तपरिगहे य, इच्छापरिमाणस्स समणोवा० इमे पंच०—वणधत्तपमाणाइक्कमे खित्तवत्थुपमाणाइक्कमे हिरत्तमुवत्तपमाणाइक्कमे द्रुपयचउप्पयपमाणाइक्कमे कुवियपमाणाइक्कमे ५ ॥ (सू०)

१ अपि च दृग्दर्शं निजकल्पानामपि वरणसंवरणं न करोति किं पुनरन्येषां १, यो वा यातामाकार करोति तावन्तं कल्पन्ते, दोषा न करन्ते, न युज्यते महतीं दारिका दृग्दर्शं गोधने वा पण्ड क्षिपयति भणितं। २ अत्र चार्थां द्वावतिचारी स्वदारसंतुष्टस्य भवत न परदारविवर्जकस्य, दोषा पुनर्द्वयोरपि भवन्ति, त्रयो पुनरित्तरपरिगृहीतागमने द्वितीयेन सार्धं वरं भवेत् मारयेत् तादृशेण, एव शेषेणैव भणितव्याः,

‘अपरिमितपरिग्रहं समणोवासतो पञ्चखाति’ परिग्रहं परिग्रहः अपरिमितः—अपरिमाणः तं श्रमणोपासकः प्रत्याख्याति, सच्चित्तादेः अपरिमाणात् परिग्रहाद् विरमतीति भावना, इच्छायाः परिमाणं २ तदुपसम्पद्यते, सच्चित्तादिगोचरे-च्छापरिमाणं करोतीत्यर्थः । स च परिग्रहो द्विविधः प्रज्ञसः, तद्यथेत्येतत् प्राग्वत्, मह चित्तेन सचित्तं—द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहः अचित्तं—रत्नवस्त्रकुप्यादि तदेव चाचित्तपरिग्रहः । एतत् य पञ्चमअणुयते अणियत्तस्म दोमे नियत्तस्म य गुणे, तत्थोदाहरणम्—लुद्धनंदो कुसीमूलियं लुद्धु विणट्ठो नंदो सावगो पृड्ढो भंडागारवती उव्वितो, अहवावि वाणिणी रतणाणि विक्रिणति लुद्धाए मरती, सट्ठेण भणिता—एत्तिअपरिक्खओ णत्थि, अण्णस्स णीताणि, ताए भण्णति—जं जोग्गं तं देहि, सो पत्थं देइ, मुभिकखे तीए भत्तारो आगतो, पुच्छति—रतणाणि कहिं ?, भणति—विक्रियाणि मए, कहं ?, मा भणइ—गोहुमसेइयाए एक्केकं दिन्नं अमुगस्स वाणियगस्स, सो वाणियगो तेण भणिओ—रयणा अप्पेह पूरं वा मोलं देहि, सो नेच्छइ, तओ रण्णो मूलं गतो एरिसे अग्घे वट्ठमाणे एतस्स एतेण एत्तियं दिण्णं, सो विणासितो, पढमं पुण ताणि

१ अत्र च पञ्चमाणुयते भतिवृत्तस्य दोषा निवृत्तस्य च गुणा, तत्रोदाहरण—सोभनन्दः कुसीमूलिकां लब्ध्वा विष्ट, नन्दः श्रावकः पूजितो भाण्डागारपति स्थापितः, अथवाऽपि वणिग्भार्या रत्नानि विक्रीणाति धुवा श्रियमाणा, श्राद्धेन भण्यते—इयंपरीक्षको नागि, अन्यस्य पार्श्वं नीतानि, तथा भण्यते—यद्योग्यं तदेहि, स प्रथमं ददाति, सुभिक्षे तस्या भर्ताऽऽगतः, पृच्छति—रत्नानि क ? भणति—विक्रीतानि मया, कथं ?, सा भणति—गोधूमसेतिययैकैकं दत्तममुकस्स वणिजे, स वणिक् तेन भणित—रत्नान्यपेयं पूर्णं वा मूढ्य देहि, स नेच्छति, ततो राज्ञो मूलं गत—इदमेतत् यत्तमाने एतस्येतेनेयवत्, स विनाशितं प्रथमं पुनस्ताति

रतणाणि सावगस्स विक्रिणिद्याणि तेण परिग्रहपरिमाणाइरित्ताइंनिकाउं न गहियाणि, सावगेण णेच्छितं, सो पूड्ढो । इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं, तथा चाह—‘इच्छापरिमाणस्स समणोवासएणं’ इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्याः, तद्यथेति पूर्ववत्, क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र शस्योत्पत्तिभूमिः क्षेत्रं, तच्च सेतुकेतुभेदाद् द्विभेदं, तत्र सेतुक्षेत्रं अरघट्टादिसेक्यं, केतुक्षेत्रं पुनराकाशपतितोदकनिष्पाद्यं, वास्तु—अगारं तदपि त्रिविधं—खातमुत्सृतं खातोच्छितं च, तत्र खातं—भूमिगृहकादि उत्सृतं—प्रासादादि, खातोच्छितं—भूमिगृहस्योपरि प्रासादः, एतेषां क्षेत्रवास्तूनां प्रमाणातिक्रमः, प्रत्याख्यानकालगृहीतप्रमाणोलङ्घनमित्यर्थः । तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं—रजतमघटितं घटितं वा अनेकप्रकारं द्रुमादिः, सुवर्णं प्रतीतमेव तदपि घटिताघटितं, एतद्ग्रहणाच्चेन्द्रनीलमरकताद्युपलग्रहः, अक्षरगमनिका पूर्ववदेव, तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः, तत्र धनं—गुडशर्करादि, गोमहिष्यजाविकाकरभतुरगाद्यन्ये, धान्यं—व्रीहिकोद्रवमुद्गमापतिलगोधूमयवादि, अक्षरगमनिका प्राग्वदेव, तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः, तत्र द्विपदा—नि—दासीमयूरहंसादीनि, चतुष्पदानि—हस्त्यश्वमहिष्यादीनि, अक्षरगमनिका पूर्ववदेव, तथा कुप्यप्रमाणातिक्रमः, तत्र कुप्यं—आसनशयनभण्डककरोटकलोहाद्युपस्करजातमुच्यते, एतद्ग्रहणाच्च वस्त्रकम्बलपरिग्रहः, अक्षरगमनिका पूर्ववदेव, तान् क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमादीन् समाचरन्नतिचरति पञ्चमाणुव्रतमिति । एतत् य दोसा जीवघातादि भणितवा । उक्तं सातिचारं पञ्चमाणुव्रतम् इत्युक्तान्यणुव्रतानि, साम्प्रतमेतेषामेवाणुव्रतानां परिपालनाय भावनाभूतानि

१ रत्नाति श्रावकाय विक्रेतुं नीतानि, तेन परिग्रहप्रमाणातिरिक्तानीतिक्रिया न गृहीतानि, श्रावकेण नेष्ट, स पूजितः, २ अत्र च दोषा जीवघातादयो भणितव्या गुणव्रतान्यभिधीयन्ते—तानि पुनस्त्रीणि भवन्ति, तद्यथा—दिग्व्रतं उपभोगपरिमाणं अनर्थदण्डपरिवर्जनमिति, तत्राद्य-गुणव्रतस्वरूपाभिधित्तयाऽऽह—

दिसिवए तिविहे पन्नत्ते—उह्दिसिवए अहोदिसिवए तिरियदिसिवए, दिसिवयस्स समणो० इमे पञ्च० तंजहा—उह्दिसिपमाणाइक्कमे अहोदिसिपमाणाइक्कमे तिरियदिसिपमाणाइक्कमे तिविहोही सहअंतरद्धा ६ ॥ (सूत्रं)

दिशो ह्यनेकप्रकाराः शास्त्रे वर्णिताः, तत्र सूर्योपलक्षिता पूर्वा शेषाश्च पूर्वदक्षिणादिकास्तदनुक्रमेण द्रष्टव्याः, तत्र दिशां संबन्धि दिक्षु वा व्रतमेतावत्सु पूर्वादिभिर्भागेषु मया गमनाद्यनुष्ठेयं न परत इत्येवंभूतं दिग्व्रतं, एतच्चौघतः त्रिविधं प्रज्ञसं तीर्थकरणधरं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, ऊर्ध्वादिग् ऊर्ध्वं दिग् तत्सम्बन्धि तस्यां वा व्रतं ऊर्ध्वं दिग्व्रतं, एतावती दिग् ऊर्ध्वं पर्वताद्यारोहणादवगाहनीया न परत इत्येवंभूतं इति भावना, अधो दिग् अधोदिक् तत्सम्बन्धि तस्या वा व्रतं अधोदिग्-व्रतं—अर्वाग्दिग्व्रतम्, एतावती दिग्ध इन्द्रकूपाद्यवतरणादवगाहनीया न परत इत्येवंभूतमिति हृदयं, तिर्यक् दिग्धतिर्यग्-दिशः—पूर्वादिकास्तासां सम्बन्धि तासु वा व्रतं तिर्यग्व्रतं, एतावती दिग् पूर्वणावगाहनीया एतावती दक्षिणेनेत्यादि, न परत इत्येवंभूतमिति भावार्थः । अस्मिंश्च सत्यगृहीतक्षेत्राद् बहिः स्थावरजङ्गमप्राणिगोचरो दण्डः परित्यक्तो भवतीति गुणः । इदमतिचाररहितमनुपालनीयमतोऽस्मैवातिचारानभिधितुराह—‘दिसिवयस्स समणो०’ दिग्व्रतस्य उक्तरूपस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्याः, तद्यथा—ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमः यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्यातिलङ्घनमित्यर्थः, एधमन्यत्रापि भावना कार्या, अधोदिक्प्रमाणातिक्रमः, तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रमः, क्षेत्रस्य वृद्धिः

क्षेत्रवृद्धिः [इति]—एकतो योजनशतपरिमाणमभिगृहीतमन्यतो दश योजनानि गृहीतानि तस्यां दिशि समुपन्ने कार्ये योजनशतमध्यादपनीयान्यानि दश योजनानि तत्रैव स्वबुद्ध्या प्रक्षिपति, संवर्द्धयत्येकत इत्यर्थः, स्मृतेर्भ्रंशः—अन्तर्ज्ञानं स्मृत्यन्तर्ज्ञानं किं मया परिगृहीतं कया मर्यादया व्रतमित्येवमननुस्मरणमित्यर्थः, स्मृतिमूलं नियमानुष्ठानं, तद्भ्रंशे तु नियमत एव नियमभ्रंश इत्यतिचारः । एतद् य सामाचारी—उहं जं पमाणं गहितं तस्स उवरिं पवतसिहगे रुक्खे वा मक्कडो पक्खी वा सावयस्स वत्थं आभरणं वा गेण्हितुं पमाणातिरेकं उवरि भूमि वच्चेज्जा, तत्थ सें ण कप्पति गंतुं, जाधे तु पडित अण्णेण वा आणितं ताधे कप्पति, इदं पुण अट्ठावयहेमकुडसम्मयेसुपत्तिट्ठउज्जेतचित्तकूडअंजणगमंदरादिसु पवत्तेसु भवेज्जा, एवं अधेवि कूवियादिसु विभासा, तिरियं जं पमाणं गहितं तं तिविधेणवि करणेण णात्तिकमित्तवं, खेत्तबुद्धी सावगेण ण कायवा, कथं ? सो पुवेण भंडं गहाय गतो जाव तं परिमाणं ततो परेण भंडं अग्घतित्तिकातुं अवरेण जाणि जोयणाणि पुव्वदिसाए संछुभति, एसा खेत्तबुद्धी सेणकप्पति कातुं, सिय जति बोलीणो होज्जा णियत्तियधं, विस्सारिते य

१ अत्र च सामाचारी ऊर्ध्वं यत् प्रमाणं गृहीत तस्योपरि पर्वतशिखरे वृक्षे वा मर्कटः पक्षी वा श्रावकस्य वस्त्रमाभरणं वा गृहीत्वा प्रमाणातिरेकासुपरि भूमिं ब्रजेत्, तत्र तस्य न कल्पते गन्तु, यदा तु पतित अन्येन वा आनीत तदा कल्पते, इदं पुनरप्यपदहेमकुण्डममेतसुप्रतिष्ठोजयन्तचित्रकूटाजनकमन्दरादिषु पर्वतेषु भवेत्, एवमधोऽपि कृषिकादिषु विभाषा, तिर्यग् यत् प्रमाणं गृहीत तत् त्रिविधेनापि करणेन तस्यातिक्रान्तव्यं, क्षेत्रवृद्धि श्रावकेण न कर्तव्या, कथं ? स पूर्वस्यां भाण्डं गृहीत्वा गतो यावत्तत्प्रमाणं तत् परतो भाण्डमर्धतीतिक्रवाऽपरस्यां यानि योजनानि (तानि) पूर्वस्यां दिशि क्षिपति, एषा क्षेत्रवृद्धिस्तस्य न कल्पते कर्तुं, स्याद्यद्यतिक्रान्तो भवेत् निवर्त्तितव्यं, विस्मृते च

णं गंतव्यं, अण्णोवि ण विसज्जितव्वो, अणाणाए कोवि गतो होज्ज जं विसुमरियखेत्तगतेण लद्धं तं ण गेण्हेज्जत्ति । [मं० २१०००] उक्तं सात्तिचारं प्रथमं गुणव्रतं अधुना द्वितीयमुच्यते, तत्रेदं सूत्रं—

उवभोगपरिभोगवए दुविहे पन्नत्ते तंजहा—भोअणओ कम्मओ अ । भोअणओ समणोवा० इमे पञ्च०—सच्चित्ताहारे सचित्तपडिवद्धाहारे अप्पउलिओसहिभक्खणया तुच्छोसहिभ० दुप्पउलिओसहिभक्खणया ७ ॥

उपभुज्यत इत्युपभोगः, उपशब्दः सकृदर्थं वर्त्तते, सकृद्भोग उपभोगः—अशनपानादि, अथवाऽन्तर्भोगः उपभोगः—आहारादि, उपशब्दोऽत्रान्तर्वचनः, परिभुज्यत इति परिभोगः, परिशब्दोऽत्रावृत्तौ वर्त्तते, पुनः पुनर्भोगः वस्त्रादेः परिभोग इति, अथवा बहिर्भोगः परिभोग एवमेव वसनालङ्कारादेः, अत्र परिशब्दो बहिर्वाचक इति, एतद्विपर्यं व्रतं—उपभोगपरिभोगव्रतं, एतत् तीर्थकरणधरैर्द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, भोजनतः कर्मतश्च, तत्र भोजनत उत्सर्गेण निरवद्याहार-भोजिना भवितव्यं, कर्मतोऽपि प्रायो निरवद्यकर्मानुष्ठानयुक्तेनेत्यक्षरार्थः । इह चेयं सामाचारी—‘भोयणतो सावगो उत्सर्गेण फासुगं आहारं आहारेज्जा, तस्सासति अफासुगमवि सचित्तवज्जं, तस्स असती अणंतकायवहुवीयगाणि परिहरितवाणि,

१ न गन्तव्यं, अन्योऽपि न विसर्जनीय, अनाज्ञया कोऽपि गतो भवेत् यद्विस्मृतक्षेत्रे च गतेन लब्धं तन्न गृहीयात् इति । २ भोजनत श्रावक उत्सर्गेण प्रासुकमाहारमाहरेत्, तस्मिन्नपि अप्रासुकमपि सचित्तवज्जं, तस्मिन्नसति अनन्तकायवहुवीयजकानि परिहर्त्तव्यानि,

इमं च अण्णं भोयणतो परिहरति—असणे अणतकायं अल्लगमूलगादि मंसं च, पाणे मंसरसमज्जादि, सादिमे उदुंवरका-उंवरवडपिप्पलपिलंखुमादि, सादिमं मधुमादि, अचित्तं च आहारेयधं, जदा किर ण होज्ज अचित्तो तो उत्सर्गेण भत्तं पच्चक्खातितवणं तरति ताधे अववाएण सचित्तं अणंतकायवहुवीयगवज्जं, कम्मतोऽपि अकम्मा ण तरति जीवितुं ताधे अञ्चतसावजाणि परिहरिज्जन्ति । इदमपि चातिचाररहितमनुपालनीयमित्यतस्तस्यैवातिचारानभिधिस्सुराह—‘भोयणतो समणोवासणं’ भोजनतो यद्व्रतमुक्तं तदाश्रित्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—‘सच्चित्ताहारः’ सचित्तं चेतना संज्ञानमुपयोगोपधानमिति पर्यायाः, सचित्तश्चासौ आहारश्चेति समासः, सचित्तो वा आहारो यस्य सचित्तमाहारयति इति वा मूलकन्दलीकन्दकार्दकादिसाधारणप्रत्येकतरुशरीराणि सचित्तानि सचित्तं पृथिव्याद्या-हारयतीति भावना । तथा सचित्तप्रतिवद्धाहारो यथा वृक्षे प्रतिवद्धो गुन्दादि पक्वफलानि वा । तथा अपक्वौषधभक्षणत्वमिदं प्रतीतं, सचित्तसंमिश्राहार इति वा पाठान्तरं, सचित्तेन संमिश्र आहारः सचित्तसंमिश्राहारः, वल्यादि पुष्पादि वा संमिश्रं, तथा दुष्पक्वौषधभक्षणता दुष्पक्वाः—अस्विन्ना इत्यर्थः तद्भक्षणता, तथा तुच्छौषधभक्षणता तुच्छा हि असारा मुद्गफलीप्रभृतयः, अत्र हि महती विराधना अल्पा च तुष्टिः, वह्निभिरप्येहिकोऽप्यपायः सम्भाव्यते । ऐतद्

१ इदं चान्यत् भोजनत परिहरति—अशनेऽनन्तकाय आर्द्रकमूलकादि मांसं च, पाणे मांसरसमज्जादि, पाये उदुंवरकाकोन्दुशरवटपिप्पलल्लक्षादि स्वाद्ये मत्स्यादि, अचित्तं चाहर्त्तव्यं, यदा किल न भवेत् अचित्त उत्सर्गेण भक्त प्रत्यान्यासव्यं न शक्नोति तदाऽपवादेन सचित्तं अनन्तकायवहुवीयजकवर्जं, कर्मतोऽप्य कर्मा न शक्नोति जीवितुं तदाऽलन्तकायघानि परिह्रियन्ते । २ अत्र

सिंगाखायकोदाहरणं—खेत्तरक्खगो सिंगातो खाति, राया णिग्गच्छति, मज्झण्हे पडिगतो, तधावि खायति, रण्णा कोसण्णं पोहं फालावितं केत्तियाओ खइताओ होज्जति, णवरि फेणो अञ्जं किंचि णत्थि, एवं भोजन इति गतं । अधुना कर्मतो यत् व्रतमुक्तं तदप्यतिचाररहितमनुपालनीयं इत्यतोऽस्यातिचारानभिधिसुराह—

कम्मओ णं समणोवा० इमाइं पन्नरस कम्मादाणाइं जा०, तंजहा-इंगालकम्मं वणकम्मं साडीकम्मं भाडीकम्मं फोडीकम्मं, दंतवाणिज्जे लक्खवाणिज्जे रसवाणिज्जे केसवाणिज्जे विमवाणिज्जे, जंतपीलणकम्मं निहंछणकम्मं दवग्गिदावणया सरदहतलायसोसणया अमईपोसणया ७ ॥ (सूत्रं) ॥

कर्मतो यद् व्रतमुक्तं णमिति वाक्यालङ्कारे तदाश्रित्य श्रमणोपासकेनामूनि-प्रस्तुतानि पञ्चदशोत्तिसङ्ख्या कर्मादानानी-त्यसावद्यजीवनोपायाभावेऽपि तेषामुक्तदृष्टानावरणीयादिकर्महेतुत्वादादानानि कर्मादानानि ज्ञातव्यानि न समाचरितव्यानि । तद्यथेत्यादि पूर्ववत्, अङ्गारकर्म-अङ्गारकरणविक्रयक्रिया, एवं वनशकटभाटकस्फोटना दन्तलाक्षारसविप-केशवाणिज्य च यंत्रपीडननिर्लोच्छनदवदापनसरोहदादिपरिशोषणासतीपोषणास्वपि द्रष्टव्यमित्यक्षरार्थः । भावार्थ-स्वयं-‘इंगालकम्मं’ति, इंगाला निद्वहितुं विक्रिणति, तत्थ छण्हं कायाणं वधो तं न कप्पति, वणकम्मं-जो वणं किणति,

१ शिम्भासादक वदाहरण क्षेत्ररक्षक शिम्भा सादति, राजा निर्गच्छति, मध्याह्ने प्रतिगत, तत्रापि खादति, राजा कौतुकेनोदरं पादित कियलः खादित्ता भवेयुरिति, नवर फेन, अन्यदिकमपि नास्ति । २ अङ्गारकर्म-अङ्गारान् निर्दग्धं विक्रीणाति तत्र पण्णां कायानां वधस्तस्य कल्पते, वनकर्म यो वनं क्रीणाति,

पच्छा रुक्खे छिंदित्तुं मुखेण जीवति, एवं पणिगादि पडिसिद्धा हवन्ति, साडीकम्मं-सागडीयत्तणेण जीवति, तत्थ वंधवधमाई दोसा, भाडीकम्मं-सएण भंडोवक्खरेण भाडएण वहइ, परायणं ण कप्पति, अण्णोसिं वा सगडं वलहे य न देति, एवमादी कातुं ण कप्पति, फोडिकम्मं-उदत्तेणं हलेण वा भूमीफोडणं, दंतवाणिज्जं-पुविं चैव पुलिंदाणं मुखं देति दंते देज्जा वत्ति, पच्छा पुलिंदा हत्थी घातेंति, अचिरा सो वाणिज्यओ एहिइत्तिकातुं, एवं धीम्मरगाणं संखमुखं देति, एवमादी ण कप्पति, पुषाणीतं किणति, लक्खवाणिज्जेऽपि एते चैव दोसा-तत्थ किमिया होंति, रसवाणिज्जं-कलालत्तणं सुरादि तत्थ पाणे बहु-दोसा मारणअकोसवधादी तम्हा ण कप्पति, विसवाणिज्जं-विसविक्रयो से ण कप्पति, तेण बहूण जीवाण विराधणा, केस-वाणिज्जं-दासीओ गहाय अण्णत्थ विक्रिणति जत्थ अग्यंति, एत्थवि अणेगे दोसा परवसत्तादयो, जंतपीलणकम्मं-तेल्लियं जंतं उच्छुज्जंतं चक्रादि तं पि ण कप्पते, निहंछणकम्मं-वधेजं गोणादि ण कप्पति, दवग्गिदावणताकम्मं-वणदवं देति

१ पश्चाद्भक्षान् छिरया मूल्येन जीवति, एव पण्याया प्रतिपिद्धा भवन्ति, शाकटिककर्म-शाकटिकत्वेन जीवति, तत्र बन्धवधादिका दोषा, भाटीकर्म-स्वकीये भाण्डोपस्करेण भाटकेन घटति परकीय न कल्पते, अन्येभ्यो वा शकटं घलीवर्दीं च न ददाति, एवमादि कर्तुं न कल्पते, स्फोटिकर्म-स्तुद्रेण हलेन वा मृमिम्कोटन, दन्तवाणिज्य-पूर्वमेव पुलिन्द्रेभ्यो मूल्यं ददाति, दन्तान् दद्यातेति, पश्चात् पुलिन्दा हस्तिनो घातयन्ति अचिरात् स वणिक् भायाससीति-क्षया, एत धीम्मरगाणा शङ्खमूल्यं ददाति, एतमपि न कल्पते, पूर्वाणीतं क्रीणाति, लाक्षावाणिज्येऽपि एत एव दोषास्तत्र कृमयो भवन्ति, रसवाणिज्य-कौला-ल्यं सुरादि तत्र पाणे बहयो दोषा मारणाकोशवधाद्यस्तस्मान् कल्पते, विपवाणिज्य विपविक्रयस्तस्य न कल्पते, तेन बहूना जीवानां विराधना, केशवा-णिज्य-दासीशृङ्गीर्यान्पन्नं मित्रीणाति यत्रार्थेन, अत्राप्यनेके दोषा परवसत्तादय, यन्त्रपीडनकर्म-तेल्लिक यन्त्र इक्षुयन्त्र चक्रादि तदपि न कल्पते, निर्लोच्छनकर्म-वर्धयितुं गत्रादीन् न कल्पते, दवग्गिदापनताकर्म वाटव ददाति

छेत्तरक्खणणिमित्तं जधा उत्तरावहे पच्छा दट्ठे तरुणग तणं उट्ठेति, तत्थ सत्ताणं सत्तसहस्साण वधो, सरदहतलागपरिसो-सणताकम्मं-सरदहतलागादीणि सोसेति पच्छा वाविज्जंति, एवं ण कप्पति, असदीपोसणताकम्मं-असतीओ पोसेति जधा गोहविमए जोणीपोसगा दासीण भाडिं नेण्हेंति, प्रदर्शनं चैतद् बहुसावधानां कर्मणां एवंजातीयानां, न पुनः परिगण-नमिति भावार्थः । उक्तं सातिचारं द्वितीयं गुणव्रतं, साम्प्रतं तृतीयमाह—

अणत्थदंडे चउत्थिहरे पन्नत्ते, तंजहा-अवज्झाणायरिए पमत्तायरिए हिंसप्पयाणे पावकम्मोवएसे, अण-त्थदंडवेरमणस्स समणोवा० इमे पञ्च० तंजहा-कंदप्पे कुकुइए मोहरिण संजुत्ताहिगरणे उवभोगपरिभो-गाहरेगे ८ ॥ (सूत्रम्)

अनर्थदण्डशब्दार्थः, अर्थः-प्रयोजनं, गृहस्थस्य क्षेत्रवास्तुधनशरीरपरिजनादिविषयं तदर्थं आरम्भो-भूतोपमर्दोऽर्थ-दण्डः, दण्डो निग्रहो यातना विनाश इति पर्यायाः, अर्थेन-प्रयोजनेन दण्डोऽर्थदण्डः स चैव भूतविषयः उपमर्दनलक्षणो दण्डः क्षेत्रादिप्रयोजनमपेक्षमाणोऽर्थदण्ड उच्यते, तद्विपरीतोऽनर्थदण्डः-प्रयोजननिरपेक्षः, अनर्थः अप्रयोजनमनुप-योगो निष्कारणतेति पर्यायाः, त्रिनेव कारणेन भूतानि दण्डयति सः, तथा कुठारेण प्रहृष्टस्तरुस्कन्धशाखादिषु प्रहरति कृकलानपिपीलिकादीन् व्यापादयति कृतमङ्गल्पः, न च तद्व्यापादने किञ्चिदतिशयोपकारि प्रयोजनं येन विना गार्हस्थ्यं प्रणिपात्यितुं न शक्यते, सोऽयमनर्थदण्डः चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-‘अपध्यानाचरित’ इति अपध्यानेनाचरितः अप-

१ क्षेत्ररक्षणनिमित्तं यथोत्तरापये, पश्चाद् दण्डे तरुणं मूलमुत्तिष्ठते, तत्र मारणां क्षतमहृणां वधः, सरोज्जटाकपरिशोषणाकर्म-सरोहज्जटाकादीन् पोषयति, पश्चाद् दण्डे, एव न दण्डे, अण्णोपोसणताकर्म-असती पोषयति यथा गोद्विषये योपिपोषा दासीनां साति गृहस्थि

आवश्यकहारिभद्रीया

ध्यानाचरितः समासः, अप्रशस्तं ध्यानं अपध्यानं, इह देवदत्तश्रावककोट्ठणकसाधुप्रभृतयो ज्ञापकं, 'प्रमादाचरितः' प्रमादेनाचरित इति विग्रहः, प्रमादस्तु मद्यादिः पञ्चधा, तथा चोक्तम्—“मज्जं विसयकसाया विकथा णिहा य पंचमी भणिया” अनर्थदण्डत्वं चास्योक्तशब्दार्थद्वारेण स्वबुद्ध्या भावनीयं. 'हिंसाप्रदानं' इह हिंसाहेतुत्वादायुधानलविपादयो हिंसोच्यते, कारणे कार्योपचारात्, तेषां प्रदानमन्यस्मै क्रोधाभिभूतायानभिभूताय वा न कल्पते, प्रदाने त्वनर्थदण्ड इति, 'पापकर्मोपदेशः' पातयति नरकादाविति पापं तत्प्रधानं कर्म पापकर्म तस्योपदेश इति समासः, यथा—कृष्यादि कुरुत, तथा चोक्तं—“छित्ताणि कमध गोणे दमेध इच्चादि सावगजणस्स । णो कप्पति उवदिसिउं जाणियजिणवयणसारस्स ॥ १ ॥” इदमतिचाररहितमनुपालनीयमित्यतोऽस्यैवातिचाराभिधित्तयाऽऽह—“अणदुदंढे”त्यादि, अनर्थदण्डविरमणस्य श्रमणोपासकनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्याः, तद्यथा—कन्दर्पः—कामः तद्धेतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगः कन्दर्प उच्यते, रागोद्रेकात् प्रहासमिश्रो मोहोद्दीपको नर्मेति भावः । इह सामाचारी—सावगस्स अदृष्टहासो न कप्पति, जति णाम हसियवं तो ईसिं चेव विहसितंति । कौकुच्यं—कुत्सितमंकोचनादिक्रियायुक्तः कुचः कुकुचः तद्भावः कौकुच्यं—अनेकप्रकारा मुखनयनोष्ठकरचरणभ्रविकारपूर्विका परिहासादिजनिका भाण्डादीनामिव विडम्बनक्रियेत्यर्थः । एतच्च सामायारी—तारिसगाणि भासितुं ण कप्पति जारिसेहिं लोगस्स हासो उप्पज्जति, एवं गतीए ठाणेण वा ठातितुन्ति । मौख्यं—धार्यप्रायमसत्या-

१ क्षेत्राणि रूपं गा दमय इत्यादि श्रावकजनस्य । न कल्पते उपदेष्टुं ज्ञातजिज्ञासुचनसारस्य ॥ १ ॥ २ श्रावकस्यादृष्टहासो न कल्पते, यदि नाम हसितव्यं तर्हि त्रैपदेव विहसितव्यमिति । ३ अत्र सामाचारी—तादृश भाषितुं न कल्पते यादृशोर्लोकस्य हास्यमुत्पद्यते, एव गत्या स्थानेन वा स्यादुमिति

सम्बद्धप्रलापित्वमुच्यते, मुहेण वा अरिमाणेति, जथा कुमारामञ्चेणं सो चारभडओ विसज्जितो, रण्णा णिवेदितं, ताए जीविकाए वित्ति दिण्णा, अण्णता रुट्ठेण मारितो कुमारामञ्चो । संयुक्ताधिकरणं—अधिक्रियते नरकादिष्वनेनेत्यधिकरणं—वास्तूद्रूपलशिलापुत्रकगोधूमयन्त्रकादि संयुक्तं—अर्थक्रियाकरणयोग्यं संयुक्तं च तदधिकरणं चेति समासः । एतच्च सामाचारी—सावगेण संयुक्ताणि चेव सगडादीनि न धरेतवाणि, एवं वासीपरसुमादिविभासा । 'उपभोगपरिभोगातिरेक' इति उपभोगपरिभोगशब्दार्थो निरूपित एव तदतिरेकः । एतच्च सामायारी—उपभोगातिरिक्तं यदि तेहामलए बहुए गेण्हति ततो बहुगा ण्हायगा वच्चति तस्स लोलियाए, अण्हविण्हायगा ण्हायंति, एतच्च पूतरगाआउकायवधो, एवं पुप्फतंवल्लमादिविभासा, एवं ण वट्ठति, का विधी मावगस्म उवभोगे ण्हाणे ?, घरे ण्हायवं णत्थि ताधे तेहामलएहिं सीसं धंसित्ता सवे साडेतूणं ताहे तडागाईतडे निविट्ठो अंजलिहि ण्हाति, एवं जेसुं य पुप्फेसु पुप्फकुंथुताणि ताणि परिहरति । उक्तं सातिचारं

१ मुपेन वाऽरिमानयति, यथा कुमारामाखेन स चारभट्टो विरुष्ट, राज्ञो निवेदित, तथा जीविकया वृत्तिर्दत्ता, अण्यथा रथेन मारित कुमारामाख । २ अत्र सामाचारी श्रावकेण संयुक्तानि शकटादीनि न धारणीयानि, एव वासीपरार्थविविभाषा । ३ अत्रापि सामाचारी—उपभोगातिरिक्तं यदि तेहामलकादीनि बहुनि गृह्णाति ततो वट्टनं ज्ञानकारका घञन्ति तस्य लौक्येन, अन्येऽस्त्रायका अपि ज्ञान्ति, अत्र पूतरकाद्युकायवध, एव पुष्पतामल्लदिविभाषा, एव न वट्ठति, को विधि श्रावकस्योपभोगे ज्ञाने ?—गृहे ज्ञातव्यं ज्ञानि तदा तेहामलकं शीघ्रं गृह्णा सर्वाणि शार्दयन्त्या तत्तन्शकटादीना तटे निवेदयान्ति ज्ञानि, एव येव पुष्पेण पुष्पकुन्थुताणि परिहरति ।

तृतीयगुणव्रतं, व्याख्यातानि गुणव्रतानि, अधुना शिक्षापदव्रतानि उच्यन्ते, तानि च वत्वारि भवन्ति, तद्यथा—सामायिकं देशवकाशिकं पापधोषवामः अतिविसंविभागश्चेति, तत्राद्यशिक्षापदव्रतप्रतिपादनायाह—

सामाहअं नाम सावज्जजोगपरिवज्जणं निरवज्जजोगपडिसेवणं च । सिक्खा दुविहा गाहा उववायट्ठिं गढं कसाया य। वंपंता वेयंता पडिवज्जाइकमे पंच ॥ १ ॥ सामाहअंमि उ कए समणो इव सावओ हवइ जम्हा । एएण कारणेणं यहुसो सामाहअं कुज्जा ॥ २ ॥ सच्चंति भाणिऊणं विरईं गल्लु जस्म सन्निवया नत्थि । सो मच्चविरइयार्हं चुफाड देमं च सच्चं च ॥ ३ ॥ सामाहअस्स समणो० इमे पञ्च०, तंजहा—मणदुप्पणिहाणे वइदुप्पणिहाणे कायदुप्पणिहाणे सामाहअस्स सइअकरणया सामाहअस्स अणवट्ठियस्स करणया ९ ॥ (सूत्रम्) ॥

समो—रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति, आयो लाभः प्राप्तिरिति पर्यायाः, समस्यायः समायः, समो हि प्रतिक्षणमप्यर्थेर्जनदर्शनचरणपर्यायैर्निरूपमसुखहेतुभिरधःकृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमैर्युज्यते, स एव समायः प्रयोजनमस्य क्रियानुष्ठानस्येति सामायिकं समाय एव सामायिकं, नामशब्दोऽलङ्कारार्थः, अवधं—गर्हितं पापं, सहावद्येन सावद्य' योगो—व्यापार' कायिकादिस्तस्य परिवर्जनं—परित्याग' कालावधिनेति गम्यते, तत्र मा भूत् सावद्ययोगपरिवर्जनमात्रमणः पव्यापारामेयनशून्यमित्यत आह—निरवद्ययोगप्रतिसेवनं चेति, अत्र सावद्ययोगपरिवर्जनवन्निरवद्ययोगप्रतिसेवनेऽप्यहर्निशं यत्नः कार्य इति दर्शनार्थं चशब्दः परिवर्जनप्रतिसेवनक्रियाद्वयस्य तुल्यकक्षतोद्भावनार्थः । एतच्च पुन सामाचारी—सामाहअं

आवश्यकहारिभट्टीया

सावण कथं कायवंति ? इह सावगो दुविधो-इहूपत्तो अणिट्ठिपत्तो य, जो मो अणिट्ठिपत्तो सो चेत्तिथरे माधुममीपे वा घरे वा पोसधसालाए वा जत्थ वा विममति अच्छते वा निवावागो सवत्थ करेति तत्थ, चउसु ठाणेसु णियमा कायवं-चेत्तिथरे साधुमूले पोपधसालाए घरे आवासं करेत्तोत्ति, तत्थ जति माधुमगामे करेति तत्थ का विधी ? जति परं परभयं नत्थि जतिवि य केणइ समं विवादो णत्थि जति कम्मइ ण धरेइ मा तेण अंछयियच्छियं कज्जिहिंति, जति य धारणं दइण न गेण्हति मा णिज्जिहिंति, जति वाचारं ण वाचारेति, ताधे घरे चेव सामायिकं कानूणं वच्चति, पंचसमिओ तिगुत्तो ईरियाउवजुत्ते जहा साहू भासाए सावज्जं परिहरंती एमणाए कट्ठं लेट्ठुं वा पडिलेहिउं पमज्जेत्तुं, एवं आदणे णिक्खेवणे, खेलसिंघाणे ण विगिंचति, विगिंचतो वा पडिलेहेति य पमज्जति य, जत्थ चिट्ठति तत्थवि गुत्तिणिरोधं करेति । एताए विधीए गत्ता तिविधेण णमित्तु माधुणो पच्छा मामाडयं करेति, 'करेमि भन्ते ! सामाडयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि दुविधं तिविधेण जाव साधू पज्जुवासामित्ति कातूणं, पच्छा ईरियावहियाए

१ श्रावकेण कथं कसेव्यमिति ? इह श्रावको द्विविध-ऋद्धिप्राप्तोऽनुद्धिप्राप्तश्च, य सोऽनुद्धिप्राप्तः स धैर्यगृहे माधुममीपे वा गृहे वा पोपधशालायां वा यत्र वा विश्राम्यति तिष्ठति वा निष्पारि सवयं करोति तत्र, चतुर्गृहेषु नियमात् कर्त्तव्य-धैर्यगृहे साधुमूले पोपधशालायां गृहे वाऽऽवश्यकं कुर्वन्ति, तत्र यदि साधुमकाशे करोति तत्र को विधी ?-यदि परं परभयं नास्ति यदि च ने पापि साधं पितामे नास्ति यदि कर्मविघ्नं धारयति मा तेनाकर्षविकर्षं भूदिति, यदि वाधमणं दइया न गृहेय मा नीयेयेति, यदि व्यापारं करोति, तत्र गृहं एव सामायिकं न प्रजति, पत्रापमित्तमिगुस ईमांशुपयुत्तो यथा साधु भाषाया सावय परिहरं पुण्णया लेट्ठु काष्ठ वा प्रतिलिण्य प्रगृह्य एवमादाने पिडेपे, जेज्जमिज्जाने न त्यजति, त्यजत त्र प्रतिलिण्यति च प्रमादं च, यत्र तिष्ठति तत्रापि गुत्तिनिरोधं करोति, एतेन विधिना गवा त्रिविधेण गवा साधू पश्चात् सामायिकं करोति-करेमि भन्ते ! सामायिकं यावय योग प्रत्याख्यामि द्विविधं त्रिविधेन यावत् साधू पयुंपासे इतिगृह्या, पश्चात् गेयपयिकी

पंडिकमति, पच्छा आलोएत्ता वंदति आयरियादी जधारातिणिया, पुणोवि गुरुं वंदित्ता पडिलेहिंत्ता णिविट्ठो पुच्छति पढति वा, एवं चेत्तियाइएसुवि, जदा सगिहे पोसधसालाए वा आवासए वा तत्थ णवरि गमणं णत्थि, जो इहूपत्तो(सो) सविट्ठीए एति, तेण जणस्स उच्छाहोवि आदिता य साधुणो सुपुरिमपरिगहेणं, जति मो कयसामाडतो एति ताधे आसहत्थिमादिणा जणेण य अधिकरणं वट्ठति, ताधे ण करेति, कयसामाडएण य पादेहिं आगंतवं, तेणं ण करेति, आगतो साधुसमीवे करेति, जति सो सावओ तो ण कोइ उट्ठेति, अह अहाभदओ ता पूता कता होतुत्ति भण(ण)ति, ताधे पुवरइतं आसणं कीरति, आयरिया उट्ठिता य अच्छंति, तत्थ उट्ठेतमणुट्ठेते दोसा विभासितवा, पच्छा सो इहूपत्तो सामाडयं करेइ अणेण विधिणा-करेमि भन्ते ! सामाडयं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि दुविधं तिविधेण जाव नियमं पज्जुवासामित्ति, एवं सामाडयं काउं पडिक्कतो वंदित्ता पुच्छति, सो य किर सामाडयं करेत्तो मउडं अवणेति कुंडलाणि णाममुदं

अइरियं

१ प्रतिक्रामति, पश्चात् आलोच्य वन्दते आचार्यादीन् यथारात्रिक, पुनरपि गुरुं वन्दित्वा प्रतिलिख्य निविष्टं पृच्छति पठति वा, एव चैत्यादि-रूपि, यदा स्वगृहे पोपधशालायां वा आवासके वा तदा नवरं गमन नास्ति, य ऋद्धिप्राप्तः स सर्वद्वेषोऽस्याति, तेन जनस्योत्साह अपि च साधव आदता सुपुरपपरिगहेण, यदि स कृतसामायिक आयाति तदाऽथहस्त्रादिना जनेन चाधिकरणं वचंते ततो न करोति, कृतसामायिकेन च पादाभ्यामागन्तव्यं तेन न करोति, आगतः साधुसमीपे करोति, यदि स श्रावकमदान कोऽपि अभ्युत्तिष्ठति, अथ यथाभक्तमदानाऽऽदतो भवति भण्यते, तदा पूर्वैरचितमासनं क्रियते, आचार्याश्रोयितास्ति छन्ति, तत्रोत्तिष्ठत्यनुत्तिष्ठति च दोषा विभाषितव्या, पश्चात् स ऋद्धिप्राप्तः सामायिकं करोत्यनेन विधिना-करेमि भन्ते ! सामायिकं सावय योग प्रत्याख्यामि द्विविधं त्रिविधेन यावन्नियमं पयुंपासे इति, एव सामायिकं कृत्वा प्रतिक्रान्तो वन्दित्वा पृच्छति, स किल सामायिकं कुर्वन् मुकुटं नपनयति कुण्डले नाममुदां

पुष्पतंतवोलपावारगमादी वोसिरति । एसा विधी सामाडयस्स । आह-सावययोगपरिवर्जनादिरूपत्वात् सामायिकस्य कृतसामायिकः श्रावको वस्तुतः साधुरेव, स कस्माद् इत्वरं सर्वसावययोगप्रत्याख्यानमेव न करोति त्रिविधं त्रिविधेनेति ? अत्रोच्यते, सामान्येन सर्वसावययोगप्रत्याख्यानस्यागारिणोऽसम्भवादारम्भेष्वनुमतेरव्यवच्छिन्नत्वात्, कनकादिषु चाऽऽत्मीयपरिग्रहादनिवृत्तेः, अन्यथा सामायिकोत्तरकालमपि तदग्रहणप्रसङ्गात्, साधुश्रावकयोश्च प्रपञ्चेन भेदाभिधानात् । तथा चाह ग्रन्थकारः-

सिक्खवा दुविधा गाहा, उववातठिती गती कसाया य । वंधंता वेदेन्ता पडिवज्जाइक्कमे पंच ॥ १ ॥

इह शिक्षाकृतः साधुश्रावकयोर्महान् विशेषः, सा च शिक्षा द्विधा-आसेवनाशिक्षा ग्रहणशिक्षा च, आसेवना-प्रत्युपेक्षणादिक्रियारूपा, शिक्षा-अभ्यासः, तत्रासेवनाशिक्षामधिकृत्य सम्पूर्णमेव चक्रवालसामाचारी सदा पालयति साधुः, श्रावकस्तु न तत्कालमपि सम्पूर्णमपरिज्ञानादसम्भवाच्च, ग्रहणशिक्षां पुनरधिकृत्य साधुः सूत्रतोऽर्थतश्च जघन्येनाष्टौ प्रवचनमातर उत्कृष्टतस्तु विन्दुसारपर्यन्तं गृह्णातीति, श्रावकस्तु सूत्रतोऽर्थतश्च जघन्येनाष्टौ प्रवचनमातर उत्कृष्टतस्तु पङ्जीवनिकायां यावदुभयतोऽर्थतस्तु पिण्डैपणा यावत्, ननु तामपि सूत्रतो निरवशेषामर्थत इति । सूत्रप्रामाण्याच्च त्रिगेषः, तथा चोक्तम्-"सामाडयंमि तु कते समणो इव सावओ हवइ जम्हा । एतेण कारणेणं बहुसो सामाडयं कुज्जा ॥ १ ॥" इति, गाथासूत्रं प्राग् व्याख्यातमेव, लेशतस्तु व्याख्यायते-सामायिके पाग्निरूपितशब्दार्थं, तुजब्दोऽवधारणार्थः, सामायिक एव कृते न शेषकालं श्रमण इव-साधुरिव श्रावको भवति यस्मात्, एतेन कारणेन बहुश-अनेकजः सामायिकं कुर्यादि-

आवश्यकहारिभट्टीया

त्यत्र श्रमण इव चोक्तं न तु श्रमण एवेति यथा समुद्र इव तडागः न तु समुद्र एवेत्यभिप्रायः । तथोपपातो विशेषकः, साधुः सर्वार्थसिद्ध उत्पद्यते श्रावकस्त्वच्युते परमोपपातेन जघन्येन तु द्वावपि सौधर्म एवेति, तथा चोक्तं—“अविराधित-सामण्यस्त माधुणो सावगस्त उ जहण्णो । सोधम्मे उववातो भणिओ तेलोक्कदंसीहिं ॥ १ ॥” नथा स्थितिभेदिका, साधो-रुक्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्या तु पल्योपमपृथक्त्वमिति, श्रावकस्य तूत्कृष्टा द्वाविंशतिः सागरोपमाणि जघन्या तु पल्योपममिति । तथा गतिभेदिका, व्यवहारतः साधुः पञ्चस्वपि गच्छति, तथा च कुरटोत्कुरटौ नरकं गतौ कुणाला-दृष्टान्तेनेति श्रूयते, श्रावकस्तु चतसृषु न सिद्धगताविति, अन्ये च व्याचक्षते—साधुः सुरगतौ मोक्षे च, श्रावकस्तु चत-सृष्वपि । तथा कपायाश्च विशेषकाः, साधुः कपायोदयमाश्रित्य सज्जलनापेक्षया चतुस्त्रिंशेककपायोदयवानकपायोऽपि भवति छद्मस्ववीतरागादिः, श्रावकस्तु द्वादशकपायोदयवान् अष्टकपायोदयवांश्च भवति, यदा द्वादशकपायवांस्तदाऽनन्तानुबन्ध-वर्जा गृह्यन्ते, एते चाविरतस्य विज्ञेया इति, यदा त्वष्टकपायोदयवान् नदाऽनन्तानुबन्धिअप्रत्याख्यानकपायवर्जा इति, एते च विरताविरतस्य । तथा बन्धश्च भेदकः, साधुर्मूलप्रकृत्यपेक्षया अष्टविधबन्धको वा सप्तविधबन्धको वा षड्विधबन्धको वा एकविधबन्धको वा, उक्तं च—“सैत्तविधवंधगा हुंति पाणिणो आउवज्जगाणं तु । तह सुहुमसंपरागा छविहवंधा विणि-दिट्ठा ॥ १ ॥ मोहाउयवज्जाणं पगडीणं ते उ वंधगा भणिया । उवसंतखीणमोहा केवल्लिणो एगविधवंधा ॥ २ ॥ ते पुण

१ अविराद्धश्रमणस्य साधो श्रावकस्यापि जघन्यत । सौधर्मे उपपातो भणितल्लोक्कदंसीहिं ॥ १ ॥ २ सप्तविधबन्धका भवन्ति प्राणिन आधुर्वर्जानां तु । तथा सुद्धमपराया षड्विधबन्धा विनिर्दिष्टा ॥ १ ॥ मोहाधुर्वर्जानां प्रकृतीनां ते तु बन्धका भणिता । उपशान्तक्षीणमोहो केवल्लिण एकविधबन्धका ॥ २ ॥ ते पुन-दुसमयठितीयस्त वंधगा ण पुण संपरागस्त । सेलेसीपडिवण्णा अवंधगा होंति विण्णेया ॥ ३ ॥” श्रावकस्तु अष्टविध-बन्धको वा सप्तविधबन्धको वा । तथा वेदनाकृतो भेदः, साधुरष्टानां सप्तानां चतसृणां वा प्रकृतीनां वेदकः, श्रावकस्तु नियमादष्टानामिति । तथा प्रतिपत्तिकृतो विशेषः, साधुः पञ्च महाप्रतानि प्रतिपद्यते, श्रावकस्त्वेकमणुव्रतं द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च वा, अथवा साधुः सकृत् सामायिकं प्रतिपद्य सर्वकालं धारयति, श्रावकस्तु पुनः २ प्रतिपद्यत इति । तथाऽति-क्रमो विशेषकः, साधोरेकप्रतातिक्रमे पञ्चप्रतातिक्रमः, श्रावकस्य पुनरेकस्यैव, पाठान्तरं वा किं च—इतरश्च सर्वशब्दं न प्रयुङ्के, मा भूद्देशविरतेरप्यभाव इति, आह च—“सामाइयंमि उ कए” ‘संवति भाणिऊणं’ गाहा, सर्वमित्यभिधाय—सर्व सावधं योगं परित्यजामीत्यभिधाय विरतिः खलु यस्य ‘सर्वा’ निरवशेषा नास्ति, अनुमतेनित्यप्रवृत्तत्वादिति भावना, स एवंभूतः सर्वविरतिवादी ‘चुक्कड’त्ति भ्रज्यति देशविरतिं सर्वविरतिं च प्रत्यक्षमृपावादित्वादित्यभिप्रायः । पर्याप्तं प्रसङ्गेन प्रकृतं प्रस्तुतम् । इदमपि च शिक्षापदव्रतमतिचाररहितमनुपालनीयमित्यत आह—“सामाइयस्स समणो” [गाहा], सामा-यिकस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—मनोदुष्प्रणिधानं, प्रणिधानं—प्रयोगः दुष्टं प्रणिधानं दुष्प्रणिधानं मनसो दुष्प्रणिधानं मनोदुष्प्रणिधानं, कृतसामायिकस्य गृहसत्केतिकर्तव्यतासुकृतदुष्कृतपरिचिन्त-नमिति, उक्तं च—“सामाइयंति (तु)कातुं धरचिन्तं जो तु चितये सद्धो । अट्टवसट्टमुवगतो निरत्थयं तस्स सामइयं ॥ १ ॥

१ द्विसमयप्रतिकस्य बन्धका न पुन सांपरायिकस्य । शैलेक्षीप्रतिपत्ता अबन्धका भवन्ति विज्ञेया ॥ ३ ॥ २ सामायिक(तु) कृत्वा गृहचिन्ता (कार्यं) यन्म चिन्तये—गच्छ । आर्त्तवशात्समुपगतो निरर्थक तस्य सामायिकम् ॥ १ ॥

वागदुष्प्रणिधानं कृतसामायिकस्यासभ्यनिष्ठुरमावद्यवाक्यप्रयोग इति, उक्तं च—“कडसामइओ पुवं बुद्धीए पेहितूण भासेज्जा । सइ णिरवज्जं वयणं अण्णह सामाइयं ण भवे ॥ २ ॥” कायदुष्प्रणिधानं कृतसामायिकस्याप्रत्युपेक्षितादिभूतलादौ करच-रणादीनां देहावयवानामनिभृतस्थापनमिति, उक्तं च—“अणिरिक्खियापमज्जिय थंडिल्ले ठाणमादि सेवेन्तो । हिंसाभावेवि ण सो कडसामइओ पमादाओ ॥ १ ॥” सामायिकस्य स्मृत्यकरणं—सामायिकस्य सम्बन्धिनीया स्मरणा स्मृतिः—उपयोगलक्षणा तस्या अकरणम्—अनामेयनमिति, एतदुक्तं भवति—प्रबलप्रमादवान् नैव स्मरत्यस्यां वेलाया मया यत्सामायिकं कर्तव्यं कृतं न कृतमिति वा, स्मृतिमूलं च मोक्षसाधनानुष्ठानमिति, उक्तं च—“ण सरइ पमादजुत्तो जो सामइयं कदा तु कातव्वं । कतमकतं वा तस्स हु कयंपि विफलं तयं णेयं ॥ १ ॥” सामायिकस्यानवस्थितस्य करणं अनवस्थितकरणं, अनवस्थितमल्पकालं वा कर-णानन्तरमेव त्यजति, यथाकथञ्चिद्वाऽनवस्थितं करोतीति, उक्तं च—“कानूण तक्खणं चिय पारेति करोति वा जधिच्छाए । अणवट्टिय सामइयं अणादरातो न तं सुट्ठं ॥ १ ॥” उक्तं सातिचारं प्रथमं शिक्षापदव्रतमधुना द्वितीयं प्रतिपादयन्नाह—

दिसिन्वयगहिंयस्म डिम्मापरिमाणस्म पड्दिणं परिमाणकरणं देसावगासियं, देसावगासियस्स समणो० इमे पञ्च०, तंजहा—आणवणप्पओगे पेसवणप्पओगे मद्दाणुवाए रुवाणुवाए वहिया पुगलपक्खेवे ॥ १० ॥ (सूत्रं)

१ कृतसामायिक पूर्वं बुद्ध्या प्रेक्ष्य भायेत । सदा निरवद्य वचनमन्यथा सामायिकं न भवेत् ॥ १ ॥ २ अनिरीक्ष्याप्रमृज्य स्थविदलान् स्थानादि सेव मान् । हिमाऽभावेऽपि न स कृतसामायिक प्रमादात् ॥ १ ॥ ३ न स्मरति, प्रमादयुक्तो य सामायिकं तु कदा कर्त्तव्य । कृतमकृतं वा तस्य हु कृतमपि विफलं तत्कालं ज्ञेय ॥ १ ॥ ४ कृत्वा तत्क्षणमेव पारयति करोति वा यदृच्छया । अनवस्थित सामायिकमनादरात् न तत् शुद्धम् ॥ १ ॥

दिग्ब्रतं प्राग् व्याख्यातमेव तद्गृहीतस्य दिक्परिमाणस्य दीर्घकालस्य यावज्जीवमवतमरचतुर्मासिभेदस्य योजनशतादिरूपत्वात् प्रत्यहं तावत्परिमाणस्य गन्तुमशक्तत्वात् प्रतिदिनं-प्रतिदिवसमित्येतच्च प्रहरमुहूर्ताद्युपलक्षणं प्रमाणकरणं-दिवसादिगमनयोग्यदेशस्थापनं प्रतिदिनप्रमाणकरणं देशावकाशिकं, दिग्ब्रतगृहीतदिक्परिमाणस्यैकदेशः-अंशः तस्मिन्नवकाशः-गमनादिचेष्टास्थानं देशावकाशस्तेन निर्वृत्तं देशावकाशिकं, एतच्चाणुब्रतादिगृहीतदीर्घतरकालावधिविस्तरपि प्रतिदिनसङ्क्षेपोपलक्षणमिति पूज्या वर्णयन्ति, अन्यथा तद्विषयसङ्क्षेपाभावाद् भावे वा पृथक्शिक्षापदभावप्रसङ्गादित्यलं विस्तरेण । एतत् य सप्पदिष्टं आयरिया पणवयंति, जधा मप्पस्म पुं से वारमजोयणाणि विमओ आसि, पच्छा विजावादिण ओसारेंतेण जोयणे दिष्टिविसओ से ठवितो, एवं नावओवि दिग्ब्रतागारे वहुयं अवग्जिह्याउ, पच्छा देसावगासिएणं तं पि ओसारेति । अथवा विसदिष्टतो-अगतेण एकाए अंगुलीए ठवितं, एवं विभासा । इदमपि शिक्षाप्रतमतिचाररहितमनुपालनीयमित्यत आह-‘देसा० देशावकाशिकस्य-प्राग्निरूपितशब्दार्थस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-‘आनयनप्रयोगः’ इह विनिष्ठे देशाधि(दि)के भूदेशाभिप्रेते परतः स्वयं गमनायोगाद्यदन्यः सचित्तादिव्यानयने प्रयुज्यते सन्देशकप्रदानादिना त्वयेदमानेयमित्यानयनप्रयोगः, बलात् विनियोज्यः प्रेयः’ तस्य प्रयोगः यथाऽभिगृहीतप्रविचारदेशव्यतिक्रमभयात् त्वयाऽवश्यमेव गता मम गवाद्यानेयमिदं वा तत्र कर्तव्यमित्येवंभूतः प्रेयप्रयोगः । तथा शब्दानुपातः स्वगृहवृत्तिप्राकारकादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिप्रेतेऽपि बहिः प्रयोजनो-

अत्र च सर्पष्टान्तमाचार्यो प्रज्ञापयन्ति, यथा पूर्वं तस्य सप्यं द्वादश योजनानि विषय आसीत्, पञ्चाद्विजावादिनाऽपमारयता योजने तस्य दृष्टिविषय स्थापित, एव श्रावकोऽपि दिग्ब्रताकारे बह्वपराद्विज्ञान पश्चात् देशावकाशिकेन तदप्यपसारयति । अथवा विपट्टान्त-अगदेनकस्यामङ्गो स्थापित, एव विभाषा त्यक्तौ तत्र स्वयं गमनायोगात् वृत्तिप्राकारप्रत्यासन्नवर्तिनो बुद्धिपूर्वकं ध्रुतकासितादिशब्दकरणेन समवासितकान् बोधयतः शब्दस्यानुपातनम्-उच्चारणं तादृग् येन परकीयश्रवणविवरमनुपतत्यसाविति, तथा रूपानुपातः-अभिगृहीतदेशाद् बहिः प्रयोजनभावे शब्दमनुच्चारयत एव परेषां समीपानयनार्थं स्वशरीररूपदर्शनं रूपानुपातः, तथा बहिः पुद्गलप्रक्षेपः अभिगृहीतदेशाद् बहिः प्रयोजनभावे परेषां प्रबोधनाय लेष्वादिक्षेपः पुद्गलप्रक्षेप इति भावना, देशावकाशिकमेतदर्थमभिगृह्यते मा भूद् बहिर्गमनागमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द् इति, स च स्वयं कृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित् फले विशेषः प्रत्युत गुणः स्वयंगमने ईर्यापथविशुद्धेः परस्य पुनरनिपुणत्वादशुद्धिरिति कृतं प्रसङ्गेन ॥ व्याख्यातं सातिचारं द्वितीयं शिक्षापदव्रतं, अधुना तृतीयमुच्यते, तत्रेदं सूत्रम्—

पोसहोववासे चउन्विहे पन्नत्ते, तंजहा-आहारपोसहे सरीरसक्कारपोसहे वंभचेरपोसहे अव्वाचारपोसहे, पोसहोववामस्स समणो० इमे पञ्च०, तंजहा-अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियसिज्जासंथारए अपमज्जियदुप्पमज्जिय-मिज्जामंथारए अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियउच्चारपासवणभूमीओ अप्पमज्जियदुप्पमज्जियउच्चारपासवण-भूमीओ पोसहोववासस्स सम्मं अणुपाल(ण)या ॥ ११ ॥ (सूत्रं)

इह पौषधशब्दो रुढ्या पूर्वसु वर्तते, पर्वाणि चाष्टम्यादितिथयः, पूरणात् पूर्व, धर्मोपचयहेतुत्वादित्यर्थः, पौषधे उपवसनं पौषधोपवासः नियमविशेषाभिधानं चेदं पौषधोपवास इति, अयं च पौषधोपवासश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-‘आहारपोषधः’ आहारः प्रतीतः तद्विषयस्तन्निमित्तं पौषध आहारपोषधः, आहारनिमित्तं धर्मपूरणं पर्वति भावना, एवं शरीरसत्कारपोषधः ब्रह्मचर्यपोषधः, अत्र चरणीयं चर्यं ‘अत्रो यदि’त्यस्मादधिकारात् ‘गदमदचरयमश्चानुपसर्गात्’ (पा० ३-१-१००) इति यत्, ब्रह्म-कुशलानुष्ठानं, यथोक्तं-“ब्रह्म वेदा ब्रह्म तपो, ब्रह्म ज्ञानं च शाश्वतम् ।” ब्रह्म च तत् चर्यं चेति समासशेषं पूर्ववत् । तथा अव्यापारपोषधः । एतत् पुण भावत्यो एस-आहारपोसधो दुविधो-देसे सवे य, देसे अमुगा विगती आर्यविलं वा एकसि वा दो वा, सवे चतुर्विधोऽपि आहारो अहोरत्तं पञ्चखातो, सरीरपोषधो ण्हाणुवट्टणवण्णगविले-वणपुप्फगंधंतवोलाणं वत्थाभरणाणं च परिच्चागो य, सोवि देसे सवे य, देसे अमुगं सरीरसक्कारं करेमि अमुगं न करेमिति, सवे अहोरत्तं, वंभचेरपोषधो देसे सवे य, देसे दिवारत्तिं एकसि दो वा वारेत्ति, सवे अहोरत्तिं वंभयारी भवति, अवावारे पोमधो दुविहो देसे सवे य, देसे अमुगं वावारं ण करेमि, सवे सयलवावारे हलसगडधरपरकमादीओ ण करेति, एतत् जो देसपोसधं करेति सामाज्यं करेति वा ण वा, जो सबपोसधं करेति सो णियमा कयसामाइतो, जति ण करेति तो णियमा वंचिज्जति, तं कहि ?, चेति यधरे साधूमूले वा घरे वा पोसधसालाए वा उम्मुक्कमणिसुवण्णो पढंतो पोत्यगं वा वायंतो

१ अत्र पुनर्भाष्यं एव-आहारपोषधो द्विविध-देशतः सर्वतश्च, देशे अमुका विवृति आचामाग्ल वा एकसो द्विर्वा, सर्वतश्चतुर्विधोऽप्यहोरात्रोऽहोरात्र प्रत्याग्यात्, शरीरपोषध आनोद्वर्त्तनार्थकविलेपनपुष्पगन्धतामूलानां यक्षाभरणानां च परित्यागात्, सोऽपि देशतः सर्वतश्च देशतोऽमुक शरीरसत्कार करोम्यमुक न करोमि, सर्वतोऽहोरात्र, ब्रह्मचर्यपोषधो देशतः सर्वतश्च, देशतो दिश रात्रौ वा एकसो द्विर्वा, सर्वतोऽहोरात्र ब्रह्मचारी भवति, अव्यापारपोषधो द्विविधो देशतः सर्वतश्च, देशतोऽमुक व्यापारं न करोमि सर्वतः सकल व्यापारान् हलशकटगृहपरक्रमादिकान् न करोति, अत्र यो देशपोषध करोति सामायिक करोति वा न वा, य सर्वपोषध करोति न निमात् कृतसामायिक, यदि न करोति तदा नियमादुच्यते, तत् क ? , चेत्तदुदे साधुमूले वा गृहे वा पोषधशालाया वा, उम्मुक्कमणिसुवर्णं पठन् पुस्तकं वा वाचयन्

धम्मं ज्ञाणं ज्ञायति, जथा एते साधुगुणा अहं असमत्थो मंदभग्नो धारेतुं विभासा । इदमपि च शिक्षापदव्रतमतिचारर-
हितमनुपालनीयमित्यत आह—‘पोषधोवत्रासस्स समणो’० पोषधोपवासस्य निरूपितशब्दार्थस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा
ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारौ, इह संस्तीर्यते यः प्रतिपन्नपोषधोपवासेन
दर्भकुशकम्बलीवस्त्रादिः स संस्तारः शय्या प्रतीता प्रत्युपेक्षणं—गोचरापन्नस्य शय्यादेश्वक्षुषा निरीक्षणं न प्रत्युपेक्षणं अप्रत्यु-
पेक्षणं दुष्टम्—उद्भ्रान्तचेतसा प्रत्युपेक्षणं दुष्प्रत्युपेक्षणं ततश्चाप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितौ शय्यासंस्तारौ चेति समामः, शय्यैव
वा संस्तारः शय्यासंस्तारः, इत्येवमन्यत्राक्षरगमनिका कार्येति, उपलक्षणं च शय्यासंस्ताराद्युपयोगिनः पीठ(फल)कादेरपि । एतथै
पुण गमायारी—कडपोसधो गो अप्पडिलेहिया सज्जं दुरुहति, संधारणं वा दुरुहड, पोसहमालं वा सेवइ, दब्भवरथं वा सुद्ध-
वरथं वा भूमीए संधरति, काइयभूमितो वा आगतो पुणरपि पडिलेहति, अण्णधातियारो, एवं पीठगादिसुवि विभासा ।
तथा अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारौ, इह प्रमार्जनं—शय्यादेरासेवनकाले वस्त्रोपान्तादिनेति, दुष्टम्—अविधिना
प्रमार्जनं शेषं भावितमेव, एवं उच्चारप्रश्रवणभूमावपि, उच्चारप्रश्रवणं निष्ठचूतखेलमलाद्युपलक्षणं, शेषं भावितमेव । तथा
पोषधस्य सम्यक्—प्रवचनोक्तेन विधिना निष्प्रकम्पेन चेतसा अननुपालनम्—अनामेव्रनम् । एतथै भावना—कतपोसधो

१ धर्मेयान ध्यायति, यथा साधुगुणानेतानह मन्दभाग्योऽममर्थो धारयितुं विभाषा । २ अत्र पुन सामाचारी—कृतपोषधो नामप्रतिष्ठित शय्यामारोहति
संस्तारक वारोहति पोषधशालां वा सेवते दर्भवस्त्र वा शुद्धवस्त्र वा भूमीं सत्स्थिति, कायिकीभूमित आगतो वा पुनरपि प्रतिलिखति, अन्यथाऽतिचारः,
एव पीठकादिवपि विभाषा । ३ अत्र भावना कृतपोषधो—

अधिरचित्तो आहारे ताव सवं देसं वा पत्थेति, विदियद्विसे पारणगस्स वा अप्पणो अट्टाए आढत्तिं कारेइ, करेइ वा
इमं २ वत्ति कहे धणियं वट्टइ, सरीरसक्कारे सरीर वट्टेति, दाढियाउ केसे वा रोमराइं वा सिंगाराभिप्पायेण संठवेति,
दाहे वा सरीर सिचति, एवं सवाणि सरीरविभूसाकरणाणि(ण)परिहरति वंभचेरे, इहलोए परलोए वा भोगे पत्थेति संवा-
धेति वा, अथवा सहफरिसरसरुवगंधे वा अहिलमति, कइया वंभचेरपोसहो पूरिहिइ, चडत्ता मो वंभचेरेणंति, अवावारे
सावज्जाणि वावारेति कतमकतं वा चित्तेइ, एवं पंचतियारसुद्धो अणुपालेतवोत्ति । उक्तं सातिचारं तृतीयशिक्षापदव्रतं,
अधुना चतुर्थमुच्यते, तत्रेदं सूत्रम्—

अतिहिंसंविभागो नाम नायागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दब्बाणं देसकालसद्धासत्कारकम-
ज्जुअं पराए भत्तीए आयाणुग्गहवुद्धीए संजयाणं दाणं, अतिहिंसंविभागस्स समणो० इमे पञ्च० तंजहा-
सच्चित्तनिव्वेवणया सच्चित्तपिहणया कालइक्कमे परववएसे मच्छरिया य १२ ॥ (सूत्रं)

इह भोजनार्थं भोजनकालोपस्थाप्यतिरुच्यते, तत्रात्मार्थं निष्पादिताहारस्य गृहिव्रतितनः मुख्यः साधुरेवातिथिस्तस्य

१ अतिरचित्त आहारे तावत् सर्वं देश वा प्राप्यते द्वितीयद्विसे वाऽऽत्मनः पारणकस्यार्थं आढत्तिं करोति कुरु नेदमिदं वेति कथायामत्यन्तं घर्त्तते,
शरीरसंकाये शरीरं वर्त्तयति इमद्युक्तेषान् वा रोमराजं वा शृङ्गाराभिप्पायेण सस्थापयति, निदाधे वा शरीरं सिचति, एवं सर्वाणि शरीरविभूपाकरणानि न
परिहरति ब्रह्मचर्यं गेहलाङ्गिकान् पारणाङ्गिकान् वा भोगान् प्राप्यते सवाधयति वा, अथवा शब्दस्पर्शरसस्पर्शगन्धान्वाऽभिलष्यति, कदा ब्रह्मचर्यपोषधं पूर-
यिष्यति त्याजितां म्मे ब्रह्मचर्येणंति । अव्यापारे सावधानं व्यापारयति कृतमकृतं वा चिन्तयति, एवं पञ्चातिचारशुद्धोऽनुपालनीयः ।

संविभागोऽतिथिसंविभागः, सांघेभागग्रहणात् पश्चात्कर्मादिदोषपरिहारमाह, नामशब्दः पूर्ववत्, ‘न्यायागताना’मिति
न्यायः द्विजलत्रियविद्रुद्राणां स्ववृत्त्यनुष्ठानं स्वस्ववृत्तिश्च प्रसिद्धं प्रायो लोकहेर्या तेन तादृशा न्यायेनागतानां—प्राप्तानाम्,
अनेनान्यायागतानां प्रतिषेधमाह, कल्पनीयानामुद्गमादिदोषपरिवर्जितानामनेनाकल्पनीयानां निषेधमाह, अन्नपानादीनां
द्रव्याणाम्, आदिग्रहणाद् वस्त्रपात्रौषधभेषजादिपरिग्रहः, अनेनापि हिरण्यादिव्यवच्छेदमाह, ‘देशकालश्रद्धासत्कार-
क्रमयुक्तं’ तत्र नानाव्रीहिकोद्रवकङ्कुगोधूमादिनिष्पत्तिभाग् देशः सुभिक्षदुर्भिक्षादिः कालः विशुद्धश्चित्तपरिणामः श्रद्धा
अभ्युत्थानामनदानवन्दनानुव्रजनादिः सत्कारः पाकस्य पेयादिपरिपाठ्या प्रदानं क्रमः, एभिर्देशादिभिर्भुक्तं—समन्वितं,
अनेनापि विपक्षव्यवच्छेदमाह, ‘परया’ प्रधानया भक्त्येति, अनेन फलप्राप्तौ भक्तिकृतमतिशयमाह, आत्मानुग्रहवुद्ध्या
न पुनर्यत्ननुग्रहवुद्ध्येति, तथाहि—आत्मपरानुग्रहपरा एव यतयः संयता मूलगुणोत्तरगुणसम्पन्ना साधवस्तेभ्यो दानमिति
सूत्राक्षरार्थः । एतस्य सामाचारी—सावणेण पोसधं पारंतेण णियमा साधूणमदातुं ण पारेयवं, अन्नदा पुण अनियमो—दातुं
वा पारेति पारितो वा देइति, तम्हा पुवं साधूणं दातुं पच्छा पारेतवं, कधं ?, जाधे देसकालो ताधे अप्पणो सरीरस्स
विभूस् काउं माधुपडिस्सयं गुंतुं णिमंतेति, भिक्खं गेण्हधत्ति, साधूण का पडिवत्ती?, ताधे अण्णो पडलं अण्णो मुहणंतयं

१ अत्र सामाचारी—श्रावकेण पोषधं पारयता नियमात् साधुभ्योऽद्रव्या न पारयितव्यं अन्यथा पुनरनियमं कृत्वा वा पारयति पारयित्वा वा ददातीति,
तस्मात् पूर्वं साधुभ्यो दत्त्वा पारयितव्यं, कथं ?, यदा देशकालसद्धाऽऽत्मनः शरीरस्य विभूषां कृत्वा साधुप्रतिश्रयं गत्वा निमन्त्रयते भिक्षां गृहीतेति, साधूनां
का प्रतिपत्तिः ?—तद्वाऽन्यं पटलं अन्यो मुत्तान्तक

अण्णो भाणं पडिलेहेति, मा अंतराइयदोसा ठवित्तगदोसा थ भविस्सन्ति, सो जति पढमाए पोरुसीए णिमंतेति अत्थि णमोक्कारमहिताइतो तो गेज्झति, अधव णत्थि ण गेज्झति, तं वहित्तघयं होति, जति घणं लगेज्जा ताधे गेज्झति संचिक्खाविज्जति, जो वा उग्गघाडाए पोरिसिए पारेति पारणइत्तो अण्णो वा तस्स दिज्जति, पच्छा तेण मावगेण समं गम्मति, संघाडगो चच्चति, एगो ण वट्ठति पेसितुं, साधू पुरओ सावगो मग्गतो, घरं गेऊण आसणेण उवणिमंतिज्जति, जति णिविट्ठगा तो लट्ठयं, अध ण णिवेसंति तधावि विणयो पउत्तो, ताधे भत्तं पाणं सयं चेव देति, अथवा भाणं धरेति भज्जा देति, अथवा ठितीओ अच्छति जाव दिण्णं, साधूवि सावसेसं दयं गेण्हति, पच्छाकम्मपरिहारणज्जा, दानूण वंदित्तुं विसज्जेति, विसज्जेत्ता अणुगच्छति, पच्छा सयं भुंजति, जं च किर साधूण ण दिण्णं तं सावगेण ण भोत्तयं, जति पुण साधू णत्थि ता रे देसकालवेलाए दिमालोगो कातघो, विसुद्धभावेण चित्तिवयं—जति माधुणो हंतो तो णित्थारितो

१ अन्यो भाजन प्रतिजिह्वति माऽऽन्तरायिका दोषा भूतन् श्रमणादोषाश्च, स यदि प्रथमाया पोल्यां निमन्त्रयते अग्नि नमस्कारमहितमदा गृह्यतेऽ-
य च नास्ति न गृह्यते तद्गोचर्य भवेत्, यदि घन ह्येव तदा गृह्यते सरक्ष्यते, यो वोदघाटयौत्त्या पारयति पारणानन्यो वा तस्मै दीयते, पश्चात्तेन श्राव-
केण सम गम्यते मघाटको व्रजति एको न वत्तते प्रेषितु, साधु पुरत श्रावक प्रष्टत, गृह नीचाऽऽमनेन निमन्त्रयति, यदि निनिष्ठा एष्ट नाथ निविशन्ति
तथापि विनाय प्रयुक्तो (भवति), तदा भक्त पान वा न्ययमेव ददाति अथवा भाजन धारयति आयां ददाति, अथवा स्थित पुत्र निष्ठति सावहत, साधुरपि
सावशेष द्रव्य गृह्णाति पश्चात्कर्मपरिहरणार्थाय, दत्त्वा नन्दिश्वा विमर्जयति विगृह्यानुगच्छति, पश्चात् स्वयं शुद्धे, यच्च किल साधुभ्यो न दत्त न तच्छ्रावणेण
भोक्तव्य, यदि पुन साधुर्नास्ति तदा देशकालप्रेलाया दिगालोकं कर्त्तव्य, विशुद्धभावेन चिन्तयितव्य—यन् साधवोऽभविष्यन् तदा निम्नारितोऽ

हंतोत्ति विभासा । इदमपि च शिक्षापदव्रतमतिचाररहितमनुपालनीयमिति, अत आह—अतिथिमंविभागस्य—प्रागूनिरू-
पितशब्दार्थस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्याः, तद्यथा—‘सचित्तनिक्षेपणं’ सचित्तेषु—ब्रीह्या-
दिषु निक्षेपणमन्नादेरदानबुद्ध्या मातृस्थानतः, एवं ‘सचित्तपिधानं’ सचित्तेन फलादिना पिधानं—स्थगनमिति समासः,
भावना प्राग्वत्, ‘कालातिक्रम’ इति कालस्यातिक्रमः कालातिक्रम इति उचितो यो भिक्षाकालः साधूनां तमतिक्रम्यानागतं
वा भुङ्क्तेऽतिक्रान्ते वा, तदा च किं तेन लब्धेनापि कालातिक्रान्तत्वात् तस्य, उक्तं च—“काले दिण्णस्स पधेयणस्स
अगूघो ण तीरते काउं । तस्सेव अकालपणामियस्स गेण्हंतया णत्थि ॥ १ ॥” ‘परव्यपदेश’ इत्यात्मव्यतिस्तिष्ठो योऽन्यः स
परस्तस्य व्यपदेश इति समासः, साधोः पोपधोपवासपारणकाले भिक्षायै समुपस्थितस्य प्रकटमन्नादि पश्यतः श्रावकोऽभिधत्ते—
परकीयमिदमिति, नास्माकीनमतो न ददामि, किञ्चिद्याचितो वाऽभिधत्ते—विद्यमान एवामुक्तस्येदमस्ति, तत्र गत्वा मार्गयत
यूयमिति, ‘मात्सर्य’ इति याचितः कुप्यति सदपि न ददाति, ‘परोन्नतिवैमनस्यं च मात्सर्य’मिति, एतेन तावद् द्रमकेण याचितेन
दत्तं किमहं ततोऽप्यून इति मात्सर्याद् ददाति, कपायकलुषितेनैव चित्तेन ददतो मात्सर्यमिति, व्याख्यातं सातिचारं चतुर्थं
शिक्षापदव्रतं, अधुना इत्येव श्रमणोपासकधर्मः । आह—कानि पुनरुणव्रतादीनामित्वराणि यावत्कयिकानीति ? अत्रोच्यते—

इत्थं पुण समणोवासगधम्मं पंचाणुव्वयाहं तिन्नि गुणव्वयाहं आवकहियाहं, चत्तारि सिक्खाव्वयाहं इत्त-
रियाहं, एयस्स पुणो समणोवासगधम्मस्स मूलवत्थुं सम्मत्तं, तंजहा—तं निसग्गेण वा अभिग्गेण वा पंच-

१ भविष्यदिति विभाषा । २ काले दत्तस्य ग्रहेणकस्वार्थो न शक्यते कर्तुम् । तस्यैवाकालदत्तस्य ग्राहका न सन्ति ॥ १ ॥

अर्ह्यारविमुद्धं अणुव्वयगुणव्वयाह च अभिग्गहा अन्नेऽपि पडिमादओ विसेसकरणजोगा, अपच्छिमा मारणं-
तिया संलेहणाञ्जसणाराहणया, इमीए समणोवासएणं इमे पञ्च०, तंजहा—इहलोगासंसप्पओगे परलोगासं-
सप्पओगे जीवियासंसप्पओगे मरणासंसप्पओगे कामभोगासंसप्पओगे ॥ १३ ॥ (सूत्र)

अत्र पुनः श्रमणोपासकधर्मे पुनःशब्दोऽवधारणार्थः, अत्रैव न शाक्यादिश्रमणोपासकधर्मे, सम्यक्त्वाभावेनाणुव्रता-
द्यभावादिति, वक्ष्यति च—‘एत्थ पुण समणोवासगधम्मं मूलवत्थुं संमत्तं’मित्यादि, पञ्चाणुव्रतानि प्रतिपादितस्वरूपाणि त्रीणि
गुणव्रतानि उक्तलक्षणान्येव ‘यावत्कयिकानी’ति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनीयानि, चत्वारीति सङ्ख्या ‘शिक्षा-
पदव्रतानी’ति शिक्षा—अभ्यासस्तस्य पदानि—स्थानानि तान्येव व्रतानि शिक्षापदव्रतानि, ‘इत्वराणी’ति तत्र प्रतिदिवसानु-
ष्ठेये सामायिकदेशावकाशिके पुनः पुनरुच्चार्ये इति भावना, पौपधोपवासातिथिसंविभागौ तु प्रतिनियतदिवसानुष्ठेयौ न
प्रतिदिवसाचरणीयाविति । आह—अस्य श्रमणोपासकधर्मस्य किं पुनर्मूलवस्त्विति ? अत्रोच्यते, सम्यक्त्वं, तथा चाह
ग्रन्थकारः—‘एतस्स पुणो समणोवासग०’ अस्य पुनः श्रमणोपासकधर्मस्य, पुनःशब्दोऽवधारणार्थः अस्यैव, शाक्यादि-
श्रमणोपासकधर्मे सम्यक्त्वाभावात् न मूलवस्तु सम्यक्त्वं, वसन्त्यस्मिन्नणुव्रतादयो गुणास्तद्भावभावित्वेनेति वस्तु मूलभूतं
द्वारभूतं च तद् वस्तु च मूलवस्तु, तथा चोक्तम्—“द्वारं मूलं प्रतिष्ठानमाधारो भाजनं निधिः । द्विपट्कस्यास्य धर्मस्य, सम्यक्त्वं
परिकीर्तितम् ॥ १॥” सम्यक्त्वं—प्रशमादिलक्षणं, उक्तं च—“प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं सम्यक्त्वं” (तत्त्वा०
भाष्ये अ० १ सू० २) मिति, कथं पुनरिदं भवत्यत आह—‘तन्निसग्गेण०’तत्—वस्तुभूतं सम्यक्त्वं निसर्गेण वाऽधिगमेन वा भवतीति

आवश्यकद्वाराभिधीया

क्रिया, तत्र निसर्गः—स्वभावः अधिगमस्तु यथावस्थितपदार्थपरिच्छेद इति, आह—मिथ्यात्वमोहनीयकर्मक्षयोपशमादेरिदं भवति कथमुच्यते निसर्गेण वेत्यादि १, उच्यते, स एव क्षयोपशमादिर्निसर्गाधिगमजन्मेति न दोषः, उक्तं च—“ऊसरदेसं दहिल्लथं च विज्झाइ वणद्वो पप्प । इय मिच्छस्स अणुदये उवसमसम्मं लभति जीवो ॥ १ ॥ जीवादीणमधिगमो मिच्छत्तस्स तु खयोवसमभावे । अधिगमसम्मं जीवो पावेइ विसुद्धपरिणामो ॥ २ ॥” इति, अलं प्रसङ्गेन, इह भवोदधौ दुष्प्रापां सम्यक्त्वादिभाववत्तावासिं विज्ञायोपलब्धजिनप्रवचनसारेण श्रावकेण नितरामप्रमादपरेणातिचारपरिहाग्वना भवितव्यमित्यस्यार्थस्योक्तस्यैव विशेषख्यापनायानुक्तशेषस्य चाभिधानायेदमाह ग्रन्थकारः ‘पञ्चातिचारविसुद्ध’मित्यादि सूत्रं, इदं च सम्यक्त्वं प्राग्निरूपितशङ्कादिपञ्चातिचारविशुद्धमनुपालनीयमिति शेषः, तथा अणुव्रतगुणव्रतानि—प्राग्निरूपितस्वरूपाणि दृढमतिचाररहितान्येवानुपालनीयानि, तथाऽभिग्रहाः—कृतलोचघृतप्रदानादयः शुद्धा—भङ्गाद्यतिचाररहिता एवानुपालनीयाः, अन्ये च प्रतिमादयो विशेषकरणयोगाः सम्यक्परिपालनीयाः, तत्र प्रतिमाः—पूर्वोक्ताः ‘दंमणवयसामाइय’ इत्यादिना ग्रन्थेन, आदिशब्दादनित्यादिभावनापरिग्रहः, तथा अपश्चिमा मारणान्तिकी संलेखनाजोषणाराधना चातिचाररहिता पालनीयेत्यध्याहारः, तत्रैव पश्चिमैवापश्चिमा मरणं—प्राणत्यागलक्षणं, इह यद्यपि प्रतिक्षणमावीचीमरणमस्ति तथाऽपि

१ ऊपरदेश दग्ध च विधायति वनद्वयं प्राप्य । एव मिथ्यात्वस्यानुदये ओपशमिकसम्यक्तत्वं लभते जीवः ॥ १ ॥ जीवादीणमधिगमो मिथ्यात्वस्य क्षयोपशमभावे । अधिगमसम्यक्तत्वं जीवः प्राप्तोति विशुद्धपरिणामः ॥ २ ॥

न तद् गृह्यते, किं तर्हि १, सर्वायुष्मक्षयलक्षणमिति मरणमेवान्तो मरणान्तः तत्र भवा मारणान्तिकी बहुचू (पूर्वपदात्) इति ठञ् (पा० ४-४-६४) सल्लिख्यतेऽनया शरीरकपायादीति संलेखना—तपोविशेषलक्षणा तस्याः जोषणं—सेवनं तस्याराधना—अखण्डकालस्य करणमित्यर्थः, चण्वदः समुच्चयार्थः । एतत् सामायारी—आसेवितगिहिधम्मणे किल सावगेण पच्छा णिक्खमित्तवं, एवं सावगधम्मो उज्जमितो होति, ण सकति ताधे भत्तपच्चक्खाणकाले संथारसमणेण होतवन्ति विभासा । आह उक्तम्—‘अपश्चिमा मारणान्तिकी संलेखनाजोषणाऽऽराधना’ऽतिचाररहिता सम्यक् पालनीयेति वाक्यशेषः, अथ के पुनरस्या अतिचारा इति तानुपदर्शयन्नाह—‘इमीए समणोवासएणं’ अस्या—अनन्तरोदितसंलेखनामेवनाराधनायाः श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्याः, तद्यथा—इहलोकाशंसाप्रयोगः, इहलोको—मनुष्यलोकस्तस्मिन्नाशंसा—अभिलाषस्तस्या प्रयोग इति समासः श्रेष्ठी स्याममात्यो वेति, एवं ‘परलोकाशंसाप्रयोगः’ परलोके—देवल्लोके, एव जीविताशंसाप्रयोगः, जीवितं—प्राणधारणं तत्राभिलाषप्रयोगः—यदि बहुकालं जीवेयमिति, इयं च वस्त्रमात्युपस्तकवाचनादिपूजादर्शनात् बहुपरिवारदर्शनाच्च, लोकश्लाघाश्रवणाच्चैवं मन्यते—जीवितमेव श्रेयः प्रत्याख्यातागनस्यापि, यत् एवमिधा मनुद्देणेनेयं विभूतिर्विद्यत इति, ‘मरणाशंसाप्रयोगः’ न कश्चित् प्रतिपन्नानशनं गवेपयति न सपर्ययाऽऽद्रियते नैव कश्चित् श्लाघते, ततस्तस्यैवंविधश्चित्परिणामो जायते—यदि शीघ्रं म्रियेऽहमपुण्यकमेति, ‘भोगाशंसाप्रयोगः’ जन्मान्तरे चक्रवर्त्ती स्याम् वासुदेवो महामण्डलिकः शुभरूपवानित्यादि । उक्तः श्रावकधर्मः, व्याख्यातं सप्रभेदं देशो-

१ अत्र सामायारी—आसेवितगृहिधर्मेण किल श्रावकेन पञ्चातिप्रक्रान्तव्य, एव श्रावकधर्मो भवत्युच्यते, न शक्नोति तदा भक्तप्रत्याख्यात्रकाले सत्तारक्षमणेन भवितव्य, विभाषा ।

उत्तरगुणप्रत्याख्यानं, अधुना सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानमुच्यते, तत्रेयं गाथा—‘पच्चक्खाणं’ गाहा । अथवा देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानं श्रावकाणामेव भवतीति तदधिकार एवोक्तं, सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानं तु लेशत उभयसाधारणमपीत्यतस्तदभिधित्तयाऽऽह—

पच्चक्खाणं उत्तरगुणेसु खमणाइयं अणेगविहं । तेण य इहयं पगयं तं पि य इणमो दसविहं तु ॥ १५६३ ॥

अणागयमइहं कंतं कोडियसहिअं निअं टिअं चैव । सागारमणागारं परिमाणकडं निरवसेसं ॥ १५६४ ॥

संकेयं चैव अट्ठाए, पच्चक्खाणं तु दसविहं । समयेवणुपालणियं, दाणुवएसे जह समाही ॥ १५६५ ॥

व्याख्या—प्रत्याख्यानं प्राग्निरूपितशब्दार्थः, ‘उत्तरगुणेपु’ उत्तरगुणविषयं प्रकरणात् साधूना तावदिदमिति—क्षपणादि, क्षपणग्रहणाच्चतुर्थ्यादिपरिग्रहः, आदिग्रहणाद्विचित्राभिग्रहपरिग्रहः, ‘अनेकविध’मित्यनेकप्रकारं, प्रकारश्च वक्ष्यमाणस्तेनानेकविधेन, चशब्दादुक्तलक्षणेन च, ‘अत्रे’ति सामान्येनोत्तरगुणप्रत्याख्याननिरूपणाधिकारे, अथवा चशब्दस्यैवकारार्थत्वात् तेनैव, ‘अत्रे’ति सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानप्रक्रमे प्रकृतम्—उपयोगोऽधिकार इति पर्यायस्तदपि चेदं दशविधं तु—मूलापेक्षया दशविधं दशप्रकारकमेवेति गाथार्थः ॥ १५६३ ॥ अधुना दशविधमेवोपन्यस्यन्नाह—‘अणागतं’ गाथा, अनागतकरणादनागतं, पर्युपणादावाचार्यादिवैयावृत्त्यकरणान्तरायसद्भावादारत एव तत्तत्प्रकरणमित्यर्थः, एवमतिक्रान्तकरणादतिक्रान्तं, भावना प्राग्वत् । ‘कोटिसहित’मिति कोटीभ्यां सहितं कोटिसहितं—मिलितोभयप्रत्याख्यानकोटि, चतुर्थादिकरणमेवेत्यर्थः, ‘नियन्त्रितं चैव’ नितरां यन्त्रितं नियन्त्रितं प्रतिज्ञातदिनादौ ग्लानाद्यन्तरायभावेऽपि नियमात् कर्तव्यमिति हृदयं, ‘साकारं’ आक्रियन्त इत्याकाराः—प्रत्याख्यानपवादहेतवोऽनाभोगादयः सहाकारैः साकारं, तथाऽविद्यमानाकार-

भावस्यकहारिभट्टीया

मनाकारं, 'परिमाणकृत'मिति दत्त्यादिकृतपरिमाणमिति भावना 'निरवशेष'मिति समग्राशनादिविषय इति गाथार्थः ॥ १५६४ ॥ 'सङ्केतं चैवे'ति केतं-चिह्नमङ्गुष्ठादि सह केतेन सङ्केतं सचिह्नमित्यर्थः, 'अङ्गा य'न्ति कालाख्या, अङ्गा-माश्रित्य पौरुष्यादिकालमानमपीत्यर्थः, 'प्रत्याख्यानं तु दशविधं' प्रत्याख्यानशब्दः सर्वत्रानागतार्थः सम्बध्यते, तुशब्द-स्यैवकारार्थत्वाद् व्यवहितोपन्यासाद् दशविधमेव, इह चोपाधिभेदात् स्पष्ट एव भेद इति न पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयमिति । आह-इदं प्रत्याख्यानं प्राणातिपातादिप्रत्याख्यानवत् किं तावत् स्वयमकरणादिभेदभिन्नमनुपालनीयं आहोश्विद-न्यथा ? अन्यथैवेत्याह-स्वयमेवानुपालनीयं, न पुनरन्यकारणे अनुमतौ वा निषेध इति, आह च-दाणुवदेसे जघ समाधि त्ति अन्याहारदाने यत्तिप्रदानोपदेशे च 'यथा समाधिः' यथा समाधानमात्मनोऽप्यपीडया प्रवर्तितव्यमिति वाक्य-शेषः, उक्तं च-भाषितजिणवयणाणं ममत्तरहियाण णत्थि हु विसेसो । अप्पणंमि परंमि य तो वज्जे पीडमुभओवि ॥१॥"ति गाथार्थः ॥ १५६५ ॥ साम्प्रतमनन्तरोपन्यस्तदशविधप्रत्याख्यानाद्यभेदावयवार्थाभिधितस्याऽऽह-

होही पज्जोसवणा मम य तथा अंतराहयं होज्जा । गुरुवेयावच्चेणं तवस्सिगेलन्नयाए वा ॥ १५६६ ॥

सो दाह तवोक्कम्मं पडिवज्जे तं अणागए काले । एयं पच्चक्खाणं अणागयं होह नायव्वं ॥ १५६७ ॥

भविष्यति पर्युपणा मम च तदा अन्तरायं भवेत्, केन हेतुनेत्यत आह-गुरुवैयावृत्त्येन तपस्विग्लानतया वेत्युपल-क्षणमिदमिति गाथासमासार्थः ॥ १५६६ ॥ स इदानीं तपःकर्म प्रतिपद्येत तदनागतकाले तत्प्रत्याख्यानमेवम्भूतमनागत-

१ भाषितजिणवचनानां ममत्तरहितानां नास्त्येव विशेष । आत्मनि परस्मिन् ततो वर्जयेत् पीडामुभयोरपि ॥ १ ॥

करणादनागतं ज्ञातव्यं भवतीति गाथार्थः ॥ १५६७ ॥ ईमो पुण एत्थ भावत्थो-अणागतं पच्चक्खाणं, जघा अणागतं तव करेज्जा, पज्जोसवणागहणं एत्थ विकिद्धं कीरति, सबजहसो अट्ठमं जघा पज्जोसवणाए, तथा चातुम्मासिए छट्ठं पक्खिए अब्भत्तट्ठं अण्णेसु य ण्हाणाणुजाणादिसु तर्हि ममं अंतराहयं होज्जा, गुरु-आयरिया तेसिं कातव्वं, ते किं ण करेति?, असह होज्जा, अथवा अण्णा काइ आणत्तिगा होज्जा कायविया गामंतरादि सेहस्स वा आणेयव्वं सरीरवेयावडिया वा. ताधे सो उववासं करेति गुरुवेयावच्चं च ण सक्केति, जो अण्णो दोण्हवि समत्थो सो करेतु, जो वा अण्णो समत्थो उववासस्स सो करेति णत्थि ण वा लभेज्जा न याणेज्ज वा विधिं ताधे सो चेव पुवं उववासं कातूणं पच्छा तदिवसं भुंजेज्जा, तवसी णाम खमओ तस्स कातव्वं होज्जा, किं तदा ण करेति?, सो तीर पत्तो पज्जोसवणा उस्सारिता, असहत्ते वा सयं पारावित्तो, ताधे सयं हिडेत्तुं समत्थो जाणि अवभासे तत्थ वच्चउ, णत्थि ण लहति सेसं जया गुरूणं विभासा, गेलण्णं-जाणत्ति जघा तर्हि

१ अयं पुनरत्र भावार्थ-अनागतं प्रत्याख्यानं यथाऽनागतं तप कुर्यात्, पर्युपणाग्रहणमत्र विरुद्धं क्रियते, सर्वज्ञान्यमष्टमं यथा पर्युपणाया, तथा चतुर्मासां षष्ठं पाक्षिकेऽभक्तार्थं, अन्येषु वा ज्ञानानुयागादिषु तदा ममान्तराधिकं भविष्यति, गुरुव-आचार्यान्तेषां कर्तव्यं, ते किं न कुर्वन्ति?, असहिष्णुतो या स्युः, अथवा अन्या वा काचिदाजति कर्तव्या भवेत् ग्रामान्तरगमनादिकां शोक्षकस्य वाऽऽनेतव्यं शरीरवेयावृत्त्ये वा, तदा स उपवासं करोति गुरुवैयावृत्त्ये च न शक्नोति, योऽन्यो द्वयोरपि समर्थः स करोतु, अन्यो वा य समर्थः उपवासाय स करोति नास्ति न वा लभेत न जानीयाद्वा विधिं तदा स चेतोपवासं पूर्व कृत्वा पश्चात् तद् (पर्य) दिवसे भुञ्जीत, तपस्वी नाम क्षपकस्तस्य कर्तव्यं भवेत्, किं तदा न करोति?, स तीरं प्राप्तं पर्युपणा उस्सारिता, असहिष्णुत्वाद्वा स्वयं पारितयान्, तदा स्वयं हिण्डितं समर्थो यानि समीपे तत्र व्रजतु, नास्ति न लभते शेषः यथा गुरूणां विभासा, ग्लानय-जानाति यथा तत्र

दिवसे असह होति, विज्जेण वा भासितं अमुगं दिवसं कीरहति, अथवा सयं चेव सो गंडरोगादीर्हि तेर्हि दिवसेर्हि असह भवत्ति, सेसविभासा जघा गुरुस्मि, कारणा कुलगणसंघे आयरियगच्छे वा तथैव विभासा, पच्छा सो अणागतकाले काऊणं पच्छा सो जेमेज्जा पज्जोसवणात्तिमु, तस्स जा किर णिज्जरा पज्जोसवणादीहि तहेव सा अणागते काले भवति । गतमनागतद्वारम्, अधुनाऽतिक्रान्तद्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह-

पज्जोसवणाह तव्वं जो खलु न करेह कारणज्जाए । गुरुवेयावच्चेणं तवस्सिगेलन्नयाए वा ॥ १५६८ ॥

सो दाह तवोक्कम्मं पडिवज्जे तं अहच्छिए काले । एयं पच्चक्खाणं अहकंतं होह नायव्वं ॥ १५६९ ॥

पट्टवणओ अ दिवसो पच्चक्खाणस्स निट्टवणओ अ । जहियं समित्ति दुन्निवि तं भन्नह कोडिसहियं तु ॥ १५७० ॥

मासे २ अ तवो अमुगो अमुगे दिणंमि एवहओ । हट्ठेण गिलाणेण व कायव्वो जाच उस्सासो ॥ १५७१ ॥

एयं पच्चक्खाणं निर्यट्ठियं धीरपुरिमपन्नत्तं । जं गिण्हंतऽणगारा अणिसि(विभ)अप्पा अपडिवद्धा ॥ १५७२ ॥

चउदसपुच्ची जिणकप्पिएसु पढमंमि चेव संघयणे । एयं विच्छिन्नं खलु थेरावि तथा करेसी य ॥ १५७३ ॥

पर्युपणाया तपो यः खलु न करोति कारणजाते सति, तदेव दर्शयति गुरुवैयावृत्त्येन तपस्विग्लानतया वेति गाथासमा-

१ दिवसेऽसहिष्णुर्भवति, यैद्येन वा भाषितं अमुष्मिन् दिवसे करिष्यते, अथवा स्वयमेव स गंडरोगादिभिन्नेषु दिवसेषु असहिष्णुर्भवीति, शेषविभासा यथा गुरोः, कारणात् कुलगणसंघेऽपि आचार्यं गच्छे वा तथैव विभासा, पश्चात्सोऽनागतकाले कृत्वा पश्चात् स जेमेत् पर्युपणादिषु, तस्य वा किल निर्जरा पर्युप-णादिभिश्चैव साऽनागते काले भवति ।

सार्थः ॥ १५६८ ॥ स इदानीं तपःकर्म प्रतिपद्यते तदतिक्रान्ते काले एतत् प्रत्याख्यानं—एवंविधमतिक्रान्तकरणादतिक्रान्तं भवति ज्ञातव्यमिति गाथासमासार्थः ॥ १५६९ ॥ भावत्यो पुण पजोसवणाए तवं तेहिं चैव कारणेहिं न करेइ, जो वा न समर्थो उववासस्स गुरुतवस्सिगिलाणकारणेहिं सो अतिक्रान्ते करेति, तथेव विभासा । व्याख्यातमतिक्रान्तद्वारं, अधुना कोटीसहितद्वारं विवृण्वन्नाह—प्रस्थापकश्च—प्रारम्भकश्च दिवसः प्रत्याख्यानस्य निष्ठापकश्च—समाप्तिदिवसश्च यत्र—प्रत्याख्याने 'समिति' ति मिलतः द्वावपि पर्यन्तौ तद् भण्यते कोटीसहितमिति गाथासमासार्थः ॥ १५७० ॥ भावत्यो पुण जत्थ पच्चक्खाणस्स कोणो कोणो य मिलति, कथं?—गोसे आवस्सए अभत्तट्ठो गहितो अहोरत्तं अच्छिऊण पच्छा पुणरवि अभत्तट्ठं करेति, वितियस्स पट्ठवणा पढमस्स निट्ठवणा, एते दोऽवि कोणा एगट्ठा मिलिता, अट्ठमादिसु दुहत्तो कोडिसहितं जो चरिमदिवसे तस्सवि एगा कोडी, एवं आयंविनिधितियएगासणा एगट्ठाणगाणिवि, अथवा इमो अण्णो विही—अभत्तट्ठं कतं आयंविलेण पारितं, पुणरवि अभत्तट्ठं करेति आयंविलं च, एवं एगासणगादीहिवि संजोगो कातवो, णिधितिगादिसु सबेमु सरिसेसु विसरिसेसु य । गतं कोटिसहितद्वारं, इदानी नियन्त्रितद्वारं न्यक्षेण निरूपयन्नाह—मासे २

१ भावार्थे पुन पयुणयायां तप्परेव कारणेन करोति, यो वा न समर्थ उपवासाय गुरुतपस्सिगिलाणकारणेः सोऽतिक्रान्ते करोति, तथेव विभासा । २ भावार्थे पुनयैत्र प्रत्याख्यानस्य कोण कोणश्च मिलतः, कथं? प्रत्युपे भाव्यकेऽभकार्यो गृहीत अहोरात्र मित्वा पश्चात् पुनरपि अभक्तार्थं करोति, द्वितीयस्य प्रस्थापना प्रथमस्य निष्ठापना, एते द्वावपि कोणा एकत्र मिलितौ, अट्ठमादिसु द्विधात कोटीसहित यश्चरमदिवस (स) तस्याप्येका कोटी, एवमाचामाग्लनिर्वृत्तिर्कैकासनैकस्यानकान्यपि, अथवाऽयमन्यो विधि—अभक्तार्थं कृत आचामाग्लेन पारयति, पुनरप्यभक्तार्थं करोति आचामाग्लं च, एव एकासनादिभिरपि संयोगं कर्त्तव्यं, निर्विकृत्यादिसु सर्वेषु मत्तरेण त्रियट्ठेषु च ।

च तपः अमुकं अमुके—अमुकदिवसे एतावत् पष्ठादि हृष्टेन—नीरुजेन ग्लानेन वा—अनीरुजेन कर्त्तव्यं यावदुच्छ्वासो यावदायुरिति गाथासमासार्थः ॥ १५७१ ॥ एतत् प्रत्याख्यानमुक्तस्वरूपं नियन्त्रितं धीरपुरुषप्रज्ञसं—तीर्थकरणगणधरप्ररूपितं यद् गृह्णन्ति—प्रतिपद्यन्ते अनगारा—साधवः 'अनिभृतात्मानः' अनिदाना अप्रतिवद्धाः क्षेत्रादिष्विति गाथासमासार्थः ॥ १५७२ ॥ इदं चाधिकृतप्रत्याख्यानं न सर्वकालमेव क्रियते, किं तर्हि? चतुर्दशपूर्विजिनकल्पिकेषु प्रथम एव वज्रकृष्णभनाराचसंहनने, (अधुना तु) एतद् व्यवच्छिन्नमेव, आह—तदा पुनः किं सर्व एव स्थविरादयः कृतवन्तः आहोम्बिजिनकल्पिकादय एवेति?, उच्यते, सर्व एव, तथा चाह—स्थविरा अपि तथा (दा-)चतुर्दशपूर्व्यादिकाले, अपिशब्दादन्ये च कृतवन्त इति गाथासमासार्थः ॥ १५७३ ॥ भावत्यो पुण नियन्त्रितं णाम णियमितं, जथा एत्थ कायवं, अथवाऽच्छिण्णं जथा एत्थ अवस्सं कायवंति, मासे २ अमुगेहिं दिवसेहिं चतुत्थादि छट्ठादि अट्ठमादि एवतिओ छट्ठेण अट्ठमेण वा, हट्ठो ताव करेति चैव, जति गिलाणो हवति तयावि करेति चैव, णवरि ऊसासधरो, एतं च पच्चक्खाणं पढमसंघतणी अपडिविद्धा अणिस्सिता इत्थं य परत्थं य, अवधारणं मम असमत्थस्म अण्णो काहिति, एवं सरीरए अपडिविद्धा अणिस्सिता कुवन्ति, एतं पुण चोदसपुवीसु

१ भावार्थे पुननियन्त्रितं नाम नियमितं यथाऽत्र कर्त्तव्यं, अथवाऽच्छिन्नं यथाऽत्रावश्यं कर्त्तव्यमिति, मासे २ अमुग्भिन् दिवसे चतुर्थोपि पष्ठादि अट्ठमादि एतावत्, पठेनाष्टमेन वा, हृष्टेनावत् करोत्येव, यदि ग्लानो भवति तथापि करोत्येव, पर उच्छ्वासधर, एतच्च प्रत्याख्यानं प्रथमसंहननेनोपप्रतिषेद्धा अनिभृता अत्र चामत्र च, अत्रधारणं समासम ग्लान्य करिष्यति, एव शरीरेऽप्रतिवद्धा अनिभृता कुर्वन्ति, एतत् पुनश्चतुर्दशपूर्विभिर्पढमसंघतणेण जिणकपेण य समं वोच्छिण्णं, तस्मिन् पुण काले आयारियपज्जंता थेरा तदा कर्त्ता आसन्ति । व्याख्यातं नियन्त्रितद्वारं, माम्प्रतं साकारद्वारं व्याचिख्यासुराह—

मयहरगागारेहिं अन्नत्थवि कारणंमि जायंमि । जो भत्तपरिज्जायं करेइ सागारकडमेयं ॥ १५७४ ॥

अयं च महानयं च महान् अनयोरतिशयेन महान् महत्तरः, आक्रियन्त इत्याकाराः, प्रभूतैवंविधाकारसत्ताख्यापनार्थं ब्रह्मचनमतो महत्तराकारहेतुभूतैरन्यत्र वा—अन्यस्मिन्नानाभोगादौ कारणजाते सति भुजिक्रिया करिष्येऽहमित्येवं यो भक्तपरित्यागं करोति सागारकृतमेतदिति गाथाार्थः ॥ १५७४ ॥ अवयवत्यो पुण सह आगारेहि सागारं, आगारा उवरिंसुत्ताणुगमे भणिण्हिति, तत्थ महत्तरगागारेहिं—महत्त्वपयोयणेहि, तेण अभत्तट्ठो पच्चक्खातो ताये आयरिएहिं भण्णति—अमुगं गामं गंतवं, तेण निवेडयं जथा मम अज्ज अवभत्तट्ठो, जति ताव समत्थो करेतु जातु य, ण तरति अण्णो भत्तट्ठितो अभत्तट्ठितो वा जो तरति सो वच्चतु, णत्थि अण्णो तस्स वा कज्जस्स असमत्थो ताथे तस्स चैव अभत्तट्ठियस्स गुरु विसज्जयन्ति, एरि-वस्स तं जेमंतस्म अणभिलासस्स अभत्तट्ठितणिज्जरा जा सा से भवति गुरुणिओएण, एवं उस्सूरलंभेवि विणस्सति अच्चंतं

१ प्रथमसंहननेन जिनकपेन च समं ग्लान्य, तस्मिन् पुन काले आचार्या जिनकल्पिकाः स्थविरास्तदा कुर्वन्त आसन् । २ अत्रयवार्थे पुन सहाकारं साकार, आगारा शरीरं सूत्राणुगमे भणिण्यन्ते, तत्र महत्तराकारे—महत्त्वयोजने, तेषां भक्तार्थं प्रत्याख्यातं तदाऽऽचार्यैर्भण्यते—अमुकं ग्रामं गन्तव्यं, तेन निवेदितं यथा मसाद्याभक्तार्थं, यदि तावत्प्रथमं करोतु यातु च, न शक्नोति अन्यो भक्तार्थाऽभक्तार्थो वा य शक्नोति स व्रजतु, नास्त्यन्यस्तस्य वा कार्यस्य ऽसमर्थः तदा तमेवाभक्तार्थं गुरोरो विसृजन्ति, ईदृशस्य तं जेमंतोऽनभिलाषस्याभक्तार्थनिर्जरा या सा तस्य भवति गुरुनियोगेन, एवमुत्सूरलंभेऽपि विनद्वेष्यति अत्यन्तं

विभासा, जति थोवं ताथे जे णमोकारइत्ता पोरुसिइत्ता वा तेसिं विमज्जेज्जा जे ण वा पारणइत्ता जे वा अमह विभासा, एवं गिलाणकज्जेसु अण्णतरे वा कारणे कुलगणसंघकज्जादिविभासा, एवं जो भत्तपरिचागं करेति सागारकडमेतंति । गतं साकारद्वारं, इदानीं निराकारद्वारं व्याचिख्यासुराह—

निज्जायकारणमी मयहरगा नो करंति आगारं । कंतारवित्तिदुग्धिभक्खयाह एयं निरागारं ॥ १५७५ ॥

निश्चयेन यातं—अपगतं कारणं—प्रयोजनं यस्मिन्नसौ निर्यातकारणतस्मिन् साधौ महत्तराः—प्रयोजनविशेषास्तत्फलाभावाच्च कुर्वन्त्याकारान् कार्याभावादित्यर्थः, क १—कान्तारवृत्तौ दुर्भिक्षतायां च—दुर्भिक्षभावे चेति भावः, अत्र यत् क्रियते तदेवंभूतं प्रत्याख्यानं निराकारमिति गाथार्थः ॥ १५७५ ॥ भावत्यो पुण निज्जातकारणस्म तस्मज्जा णत्थि एत्थ किंचिवि वित्ति ताहे महत्तरगादि आगारे ण करेति, अणाभोगसहसकारे करेज्ज, किं निमित्तं ?, कट्ठं वा अंगुलिं वा मुधे छुहेज्ज अणाभोगेणं सहसा वा, तेण दो आगारा कज्जंति, तं कहिं होज्जा ?, कंतारे जथा मिणपडिमादीसु, कंतारेसु वित्ती ण

१ विभासा, यदि श्लोक तद्वा ये नमस्कारमहितका पोरुपीया वा तेषां विसर्जयेत ये न वा पारणान्तो ये वाऽस्तत्पिण्य विभासा, पुन ग्लान्कार्येषु अन्यतरस्मिन् वा कार्यं कुलगणसंघकार्यादितिभासा, एव यो भक्तपरित्याग करोति साकारकृतमेतत् । २ भावार्थं पुनरित्यतः कारणस्य तस्य यथा नानि अत्र काचिद्वृत्ति तदा महत्तरादीनाकारान् न करोति, अणाभोगसहसकारो कुर्यात्, किं निमित्तं ?, काष्ठं वाऽङ्गुलिं वा मुधे क्षिपेत् अणाभोगेण सहसा वा, तेन द्वावाकारं क्रियेते तत् फ भवेत् ?, कान्तारे यथा शणपट्यादिषु, कान्तारेषु वृत्ति न

लहति, पडिणीएण वा पडिसिद्धं होज्जा, दुग्धिभक्खं वा वट्टइ हिंडंतस्मवि ण लब्धति, अथवा जाणति जथा ण जीवामित्ति ताथे गिरागारं पच्चवखाति । व्याख्यातमनाकारद्वारम्, अधुना कृतपरिमाणद्वारमधिकृत्याह—

दत्तीहि उ कवलेहि व घरेहिं भिक्खाहिं अहव दब्बेहि । जो भत्तापरिचायं करेइ परिमाणकडमेयं ॥ १५७६ ॥

दत्तीभिर्वा कवलैर्वा गृहैर्भिक्षाभिरथवा द्रव्यैः—ओदनादिभिराहारायामितमानैर्यो भक्तपरित्यागं करोति 'परिमाणकडमेतं'—ति कृतपरिमाणमेतदिति गाथासमासार्थः ॥ १५७६ ॥ अवेयवत्यो पुण दत्तीहिं अज्ज मए एगा दत्ती दो वा ३-४-५ दत्ती, किं वा दत्तीए परिमाणं?, वच्चंगपि(सित्थगपि)एकसिं छुब्धति एगा दत्ती, डोवलिंयपि जत्तियाओ वारातो पप्फोडेति तावत्तियाओ ताओ दत्तीओ, एवं कवले एकेण २ जाव वत्तीसं दोहि ऊणिया कवलेहिं, घरेहिं एगादिएहिं २ ३ ४ । भिक्खाओ एगादियाओ २ ३ ४, दवं अमुगं ओदणे खज्जगविही वा आयंविं वा अमुगं वा कुसणं एवमादिविभासा । गतं कृतपरिमाणद्वारं, अधुना निरवशेषद्वारावयवार्थं अभिधातुकाम आह—

सव्वं असणं सव्वं पाणगं सव्वखज्जभुज्जविहं । वोसिरइ सव्वभावेण एयं भणियं निरवसेसं ॥ १५७७ ॥

१ लभते, प्रत्यनीकेन वा प्रतिपिद्ध भवेत्, दुर्भिक्ष वा वर्तते हिडमानेनापि न लभ्यते, अथवा जानाति यथा न जीविष्यामीति तदा निराकार प्रत्याख्याति । २ अवयवार्थं पुनर्दत्तिभि अथ मया एका दत्तिहं वा ३ ४ ५ दत्तय, किं वा दत्ते परिमाणं?, सिक्खकम्मप्येकं क्षिपति एका दत्ति द्वावमपि यावतो वारान् प्रस्फोटयति तावत्सत्ता दत्तय, एव कवले एकेन यावत् द्वात्रिंशता द्वाभ्यामूना कवलाम्भ्यां, गृहैरेकादिभिं भिक्षा एकादिका २ ३ ४, द्रव्यममुकमोदन खाद्यकविधिवर्वा आचामाल वा अमुक वा द्विदल एवमादि विभासा ।

सर्वमशनं सवं वा पानकं सर्वखाद्यभोज्य—विविधं खाद्यप्रकारं भोज्यप्रकारं च व्युत्पज्जति—परित्यजति सर्वभावेन—सर्वप्रकारेण भणितमेतन्निरवशेषं तीर्थकरगणधरैरिति गाथासमासार्थः ॥ १५७७ ॥ वित्थरत्यो पुण जो भोअणस्स सत्तरविधस्स वोसिरति पाणगस्स अणेगविधस्स खंडपाणमादियस्स खाइमस्स अंवाडयस्स सादिमं अणेगविधं मधुमादि एतं सवं जाव वोसिरति एतं गिरवसेमं । गतं निरवशेषद्वारम्, इदानीं सङ्केतद्वारविस्तरार्थप्रतिपादनायाह—

अंगुट्टमुट्ठिगंठीघरसेउस्सासथिवुगजोइक्खे । भणियं सकेयमेयं धीरेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १५७८ ॥

अङ्गुष्ठश्च मुट्ठिश्चेत्यादिद्वन्द्वः अङ्गुष्ठमुट्ठिग्रन्थिगृहस्वेदोच्छ्वासस्तिबुक्क्योतिष्कान् तान् चिहं कृत्वा यत् क्रियते प्रत्याख्यानं तत् भणितम्—उक्तं सङ्केतमेतत्, कैः ?—धीरैः—अनन्तज्ञानिभिरिति गाथासमासार्थः ॥ १५७८ ॥ अवेयवत्यो पुण केतं नाम चिध, सह केतेन सङ्केतं, सचिहमित्यर्थः, 'साधू सावगो वा पुण्णेवि पच्चक्खाणे किंचि चिहं अभिगिण्हति, जाव एयं तावाधं ण जिमेमिति, ताणिमाणि चिहानि, अंगुट्टमुट्ठिगंठीघरसेउस्सासथिवुगदीवताणि, तत्थ ताव सावगो पोरुसीपच्चक्खाइतो ताथे छेत्तं गतो, घरे वा ठितो ण ताव जेमेति, ताथे ण किर वट्टति अपच्चक्खाणस्स अच्छित्तुं, तदा

१ विम्वार्यं पुनर्यो भोजन सप्तदशविधं व्युत्पज्जति पानीयमनेकविधं सण्डापानीयादि स्वाद्यमात्रादि स्वाद्यमनेकविधं मध्वादि पुनत् सर्वं यावद्व्युत्पज्जति एतत् निरवशेषं । २ अवयवार्थं पुन केत नाम चिह्न साधु श्रावको वा पूर्णोऽपि प्रत्याख्याने किञ्चिच्चिह्नं अभिगृह्णाति यावदेव तावदह न जेमामि, तानीमानि चिह्नानि अङ्गुष्ठ मुट्ठिग्रन्थिगृह स्वेदविन्दुरुच्छ्वासमिन्दुको दीप, तत्र तावत् श्रावक पोरुपीप्रत्याख्यानवान् तदा क्षेत्र गत गृह वा स्थित न तावत् जेममि, तदा किल न वर्ततेऽप्रत्याख्यानेन स्थातु, तदा

आवश्यकहारिभद्रीया

अंगुष्ठचिह्नं करोति, जाव ण मुयामि ताव न जेमेमिति, जाव वा गंठि ण मुयामि, जाव घरं ण पविसामि, जाव सेओ ण णस्सति जाव वा एवतिया उस्सासा पाणियमंचिताए वा जाव एत्तिया थिबुगा उस्साविंदूथिबुगा वा, जाव एस दीवगो जलति ताव अहं ण भुंजामिति, न केवलं भत्ते अण्णेषुवि अभिगगहविसेसेसु संकेतं भवति, एवं ताव सावयस्स, साधुस्सवि पुण्णे पच्चक्खाणे किं अपच्चक्खाणी अच्छउ ? तम्हा तेणवि कातवं सङ्केतमिति । व्याख्यातं सङ्केतद्वारं, साम्प्रतम-
द्धाद्वारप्रतिपिपादयिपयाह—

अद्धा पच्चक्खाणं जं तं कालप्पमाणच्छेएणं । पुरिमहूपोरिसीए मुहुत्तमासद्धमासेहिं ॥ १५७१ ॥

अद्धा—काले प्रत्याख्यानं यत् कालप्रमाणच्छेदेन भवति, पुरिमाद्धपौरुषीभ्यां मुहुत्तमासार्द्धमासैरिति गाथासङ्केपार्थः ॥ १५७१ ॥ अवयवार्थो पुन अद्धा णाम कालो कालो जस्स परिमाणं तं कालेणावबद्धं कालियपच्चक्खाणं, तंजथा-
णमोक्कार पोरिसिपुरिमहूपकासणग अद्धमासमासं, चशब्देन दोणिण दिवसा मासा वा जाव छम्मासित्ति पच्चक्खाणं, एतं अद्धापच्चक्खाणं । गतमद्धाप्रत्याख्यानं, इदानीं उपसंहरन्नाह—[ग्रं० २१५००]

१ अङ्गुष्ठचिह्नं करोति यावन्न मुयामि तावन्न जेमासि यावद्वा ग्रंथं न मुयामि यावद्वा गृहं न प्रविशामि यावद्वा स्वेदो न नश्यति यावद्वा एतावन्तं ब्रह्मासा पानीयमञ्चिकायां वा यावदेतावन्तं स्निग्धा अवापयविन्दुवो वा यावदेप दीपको उवलति तावद्वा न भुजे, न केवलं भक्तेऽन्येष्वपि अभिग्रह-
विशेषेषु संकेतं भवति, एव तावत् श्रावकस्य, साधोरपि पूर्णं प्रत्याख्याने किमप्रत्याख्यानी तिष्ठतु ? तस्मात् तेनापि कर्तव्यं संकेतमिति । २ अवयवार्थः पुन, अद्धा नाम काल, कालो यस्य परिमाणं तत् कालेनावबद्धं कालिकप्रत्याख्यानं, तद्यथा—नमस्कारसहितं पौरुषी पूर्वार्धकाशनाधर्मासमासाति चशब्देन द्वौ दिवसौ मासौ वा यावत् पणमासा इति प्रत्याख्यानं, एतद्धाप्रत्याख्यानं

भणियं दसविहमेयं पच्चक्खाणं गुरुवएसेणं । कयपच्चक्खाणविहिं इत्तो वुच्छं समासेणं ॥ १५८० ॥

आह जह जीवघाए पच्चक्खाणं न कारणं अन्नं । भंगभयाऽऽसणदाणे धुव कारणे य नणु दोसे ॥ १५८१ ॥

नो कयपच्चक्खाणो, आयरियाईणं दिज्ज असणाई । न य विरट्ठेपालणाओ वेयावच्चं पहाणयरं ॥ १५८२ ॥

नो ति विहंति विहेणं पच्चक्खवह अन्नदाणकारवणं । सुद्धस्स तओ मुणिणो न होइ तव भंगहेउत्ति ॥ १५८३ ॥

सयमेवणुपालणियं दाणुवएसो य नेह पडिसिद्धो । ता दिज्ज उवइसिज्ज व जहा समाहीइ अत्तेसिं ॥ १५८४ ॥

कयपच्चक्खाणोऽवि य आयरियगिलाणवालवुह्माणं । दिज्जासणाइ संते लाभे कयवीरियायारो ॥ १५८५ ॥

भणितं दशविधमेतत् प्रत्याख्यानं गुरुपदेनेन, कृतं प्रत्याख्यानं येन स तथाविधस्तस्य विधिस्तं 'अतः' ऊर्ध्वं वक्ष्ये 'समासेन' सङ्क्षेपेणेति गाथार्थः ॥ १५८० ॥ प्रत्याख्यानाधिकार एवाह परं, किमाह ?—यथा जीवघाते—प्राणातिपाते प्रत्याख्याते सत्यसौ प्रत्याख्याता न कारयत्यन्यमिति—न कारयति जीवघातं अन्यप्राणिनमिति, कुतः ?—भङ्गभयात्—प्रत्याख्यानभङ्गभयादित्यर्थः; भावार्थः—अश्नत इत्यशनम्—ओदनादि तस्य दानम्—अशनदानं तस्मिन्नशनदाने, अशनशब्दः पा-
नाद्युपलक्षणार्थः, ततश्चैतदुक्तं भवति—कृतप्रत्याख्यानस्य सतः अन्यस्मै अशनादिदाने ध्रुवं कारणमिति—अवश्यं भुजिक्रिया-
कारणं, अशनादिलाभे सति भोक्तुर्भुजिक्रियासद्भावात् ततः किमिति चेत्, ननु दोषः—प्रत्याख्यानभङ्गदोष इति गाथार्थः ॥ १५८१ ॥ अतः—'नो कयपच्चक्खाणो आयरियाईणं दिज्ज असणाई' यतश्चैवमतः न कृतप्रत्याख्यानः पुमानाचार्या-
दिभ्य आदिशब्दादुपाध्यायतपस्विशैक्षकगलानवृद्धादिपरिग्रहः दद्यात्, किम् ?—अशनादि, स्यादेतद्—ददतो वैयावृत्य-
लाभ इत्यत आह—न च विरतिपालनाद् वैय्यावृत्यं प्रधानतरमतः सत्यपि च लाभे किं तेनेति गाथार्थः ॥ १५८२ ॥ एवं विनेयजनहिताय पराभिप्रायमाशङ्क्य गुरुराह—न 'त्रिविधं' करणकारणानुमतिभेदभिन्नं 'त्रिविधेन' मनोवाक्काय-
योगत्रयेण 'प्रत्याख्याति' प्रत्याचष्टे प्रक्रान्तमशनादि अतोऽनभ्युपगतोपालम्भश्चोदकमते, यतश्चैवम् अन्यस्मै दानम-
शनादेरिति गम्यते, तेन हेतुभूतेन कारणं भुजिक्रियागोचरमन्यदानकरणं तच्छुद्धस्य—आशंसादिदोषरहितस्य ततः—
तस्मात् मुनेः—साधोः न भवति तद्भङ्गहेतुः—प्रक्रान्तप्रत्याख्यानभङ्गहेतुः, तथाऽनभ्युपगमादिति गाथार्थः ॥ १५८३ ॥ किंच—
स्वयमेव—आत्मनैवानुपालनीयं प्रत्याख्यानमुक्तं निर्युक्तिकारेण, दानोपदेशौ च नेह प्रतिपिद्धौ, तत्रात्मनाऽऽनीय वितरणं दानं
दानश्राद्धादिकुलाख्यानं तूपदेश इति, यस्माद् एवं तस्माद् दद्यादुपदिशेद्वा, यथासमाधिना वा यथासामर्थ्येन 'अन्येभ्यो'
वालादिभ्य इति गाथार्थः ॥ १५८४ ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह 'कय' इत्यादि, निगदसिद्धा, एतत् पुन सामायारी—सयं अभुं-
जंतोवि साधूणं आणेत्ता भत्तपाणं देज्जा, संते वीरियं न निगूहितवं अप्पणो, संते वीरिए अण्णो णाऽऽणावेववो, जथा अण्णो
अमुगस्स आणेदु दिति, तम्हा अप्पणो संते वीरिए आयरियगिलाणवालवुह्माणुणगादीण गच्छस्स वा संणायकुलेहिंतो वा
असण्णातएहिं वा लद्धिसंणुणो आणेत्ता देज्ज वा दवावेज्ज वा परिचिएसु वा संखडीए वा दवावेज्ज, दाणेत्ति गतं, उवदिसेज्ज

१ अत्र पुन सामाचरी—स्वयमभुजानोऽपि साधूभ्य आनीय भक्तपाने दद्यात् सद्गौरवं न निगृहीतव्य आत्मन, सति वीर्येऽन्यो नाऽऽज्ञापयितव्य यथाऽन्यो
ऽमुकस्मै आनीय ददातु, तस्मात् आत्मन सति वीर्यं आचार्यगलानवालवृद्धप्रापूर्णाकादिभ्यो गच्छाय वा सज्ञातीयकुलेभ्यो वाऽसज्ञातीयभ्यो वा लब्धिसपूर्णा
आनीय दद्यात् दापयेद्वा, परिचितेभ्यो वा सद्गुह्या वा दापयेत्, दानमिति गत, उपदिशेद्वा

वा संविग्गअण्णसंभोइयाणं जथा एताणि दाणकुलाणि सहगकुलाणि वा, अतरंतो संभोइयाणवि उवदिसेज्ज ण दोमो, अह पाणगस्स सण्णाभूमिं वा गतेण संखडीभत्तादिगं वा होज्ज ताहे साधूणं अमुगत्य संगडित्ति एयं उवदिसेज्जा । उवदे-
सत्ति गतं । जहासमाही णाम दाणे उवदेसं अ जहासामत्थं, जति तरति आणेदुं देति, अह न तरति तो दवावेज्ज वा
उवदिसेज्ज वा, जथा जया साधूण अण्णो वा समाधी तथा तथा पयतित्तं जहाममाधित्ति वक्खाणियं । अमुमेवार्थ-
मुपदर्शयन्नाह भाण्यकारः—

संविग्गअण्णसंभोइयाण देसेज्ज सहगकुलाहं । अतरंतो वा संभोइयाण देजा जहसुमाही ॥ २४४ ॥ (भा०)

गतार्था, णवरमतरंतस्स अण्णसंभोइयस्सवि दातव्यं । साम्प्रतं प्रत्याख्यानशुद्धिः प्रतिपाद्यते, तथा चाह भाण्यकारः—
सोही पच्चक्खाणस्स छन्विहा समणसमयकेऊहिं । पच्चत्ता तित्थयरेहिं तमहं वुच्छं समामेणं ॥ २४५ ॥ (भा०)
सा पुण सहहणा जाणणा यविणयाणुभासणा चेव । अणुपालणा विमोही भावविमोही भवे छट्ठा ॥ २४६ ॥
शोधनं शुद्धिः, सा प्रत्याख्यानस्य-प्रागुनिरूपितशब्दार्थस्य पट्टविधा-पट्टप्रकारा श्रमणसमयकेतुभिः-माधुमिद्वान्तचिह-

१ संविग्गोऽन्यसाभोगिकेभ्यो यथतानि दाणकुलाणि शादककुलाणि वा, अशक्तान् साभोगिकेभ्योऽप्युपदिशेत् दोष, अथ पाणगस्य मन्त्राभूमिं
वा गतेन संखडीभत्तादिकं वा भवेत् तदा साधुभ्योऽप्युक्तं मण्डीलेयमुपदिशेत्, उवदेस इति गतं, यथाममाधित्तं दाणे उपदिशेत् च यथासामर्थ्यं, यदि
शक्नोति आनीय उदाति अथ न शक्नोति तदा दापयेद्वोपदिशेद्वा, यथा यथा साधूनामात्मनो वा समाधिप्रथा तथा प्रयत्नादयः यथाममाधीति व्याख्यात ।
२ नवरमशक्तवतोऽन्यसाभोगिकायापि दातव्यं

भूतैः प्रज्ञप्ता-प्ररूपिता, कैः ?-तीर्थकरैः-ऋषभादिभिः, तामहं वक्ष्ये, कथं ?-ममामेन-सङ्क्षेपेणेति गाथार्थः ॥ २४५ ॥
अधुना पट्टविधत्वमुपदर्शयन्नाह—सा पुनः शुद्धिरेयं पट्टविधा, तद्यथा श्रद्धानशुद्धिः ज्ञानशुद्धिश्च विनयशुद्धिः अनुभा-
षणाशुद्धिश्चैव, तथाऽनुपालनाविशुद्धिश्चैव भावशुद्धिर्भवति पष्ठी, पाठान्तरं वा 'सोहीसहहणे' त्यादि, तत्र शुद्धिशब्दो
द्वारोपलक्षणार्थः, निर्युक्तिगाथा चेयमिति गाथासमासार्थः ॥ २४६ ॥ अवयवार्थं तु भाण्यकार एव वक्ष्यति, तत्राद्य-
द्वारावयवार्थप्रतिपादनायाह—

पच्चक्खाणं सच्चत्तुदेमिअं जं जहिं जया काले । तं जो सहहह नरो तं जाणसु सहहणसुद्धं ॥ २४६ ॥ (भा०)
पच्चक्खाणं जाणइ कप्पे जं जंमि होइ कायव्वं । मूलगुणे उत्तरगुणे तं जाणसु जाणणासुद्धं ॥ २४७ ॥ (भा०)

प्रत्याख्यानं सर्वज्ञभाषितं-तीर्थकरप्रणीतमित्यर्थः 'य'दिति यत् सप्तविंशतिविधस्यान्यतमं, सप्तविंशतिविधं च पञ्चविधं
साधुमूलगुणप्रत्याख्यानं दशविधमुत्तरगुणप्रत्याख्यानं द्वादशविधं श्रावकप्रत्याख्यानं 'यत्र' जिनकल्पे चतुर्यामे पञ्चयामेवा
श्रावकधर्मे वा 'यदा' सुभिक्षे दुर्भिक्षे वा पूर्वोक्ते पराहे वा काल इति-चरमकाले तत् यः श्रद्धते नरः तत् तदभेदोपचा-
रात् तस्यैव तथापरिणतत्वाज्जानीहि श्रद्धानशुद्धमिति गाथार्थः ॥ २४६ ॥ ज्ञानशुद्धं प्रतिपाद्यते, तत्र—प्रत्याख्यानं
जानाति-अवगच्छति कल्पे-जिनकल्पादौ यत् प्रत्याख्यानं यस्मिन् भवति कर्त्तव्यं मूलगुणोत्तरगुणविषयं तज्जानीहि ज्ञान-
शुद्धमिति गाथार्थः ॥ २४७ ॥ विनयशुद्धमुच्यते, तत्रैव गाथा—

किइरुम्मस्स विसोही पंजजई जो अहीणमहरित्तं । मणवयणकायगुत्तो तं जाणसु विणयओ सुद्धं ॥ २४८ ॥ (भा०)
अणुभासइ गुरुवयणं अक्खरपयवज्जणेहिं परिसुद्धं । पंजलिउडो अभिसुद्धो तं जाणणु भासणासुद्धं ॥ २४९ ॥ (भा०)
कंतारे वुट्ठिभक्खे आगंके वा महई समुप्पन्ने । जं पालियं न भग्गं तं जाणणु पालणासुद्धं ॥ २५० ॥ (भा०)
राणेण व दोसेण व परिणामेण व न दूसियं जं तु । तं खल्ल पच्चक्खाणं भावविसुद्धं मुणेयव्वं ॥ २५१ ॥ (भा०)
एएहि छहिं ठाणेहिं पच्चक्खाणं न दूमियं जं तु । तं सुद्धं नायव्वं तप्पडिवक्खे असुद्धं तु ॥ २५२ ॥ (भा०)
थंभा कोहा अणाभोगा अणापुच्छा अमंतहं । परिणामओ असुद्धो अवाउ जम्हा विउ पमाणं ॥ २५३ ॥ (भा०)
पच्चक्खाणं समत्तं

कृतिकर्मणः-वन्दनकस्येत्यर्थः विशुद्धिं-निरवद्यकरणक्रियां प्रयुक्ते यः सः प्रत्याख्यानकाले अन्यूनातिरिक्तां विशुद्धिं
मनोवाक्कायगुप्तः सन् प्रत्याख्यातपरिणामत्वात् प्रत्याख्यानं जानीहि विनयतो-विनयेन शुद्धमिति गाथार्थः ॥ २४८ ॥
अधुनाऽनुभाषणशुद्धं प्रतिपादयन्नाह—कृतकृतिकर्मा प्रत्याख्यानं कुर्वन् अनुभाषते गुरुवचनं, लघुतरेण शब्देन भणतीत्यर्थः,
कथमनुभाषते?-अक्षरपदव्यञ्जनैः परिशुद्धं, अनेनानुभाषणायत्नमाह, णवरं गुरु भणति वोसिरति, इमोवि भणति-वोसि-
रामो'त्ति, सेसं गुरुभणितमरिसं भाणितव्वं । किभूतः सन् १, कृतप्राज्ञलिरभिमुखस्तज्जानीह्यनुभाषणाशुद्धमिति गाथार्थः
॥ २४९ ॥ साम्प्रतमनुपालनाशुद्धमाह—कान्तारे-अरण्ये दुर्भिक्षे-कालविभ्रमे आतङ्के वा-ज्वरादौ महति समुत्पन्ने सति
यत् पालितं यन्न भग्नं तज्जानीह्यनुपालनाशुद्धमिति । एतत् उगमदोसा सोलस उप्पादणाएवि दोसा सोलस एसणादोसा

१ पर गुरु भणति-पुनस्तज्जति, अयमपि भणति व्युत्पन्नमाह इति, दोष गुरुभणितसदृश भणितव्य । २ अग्नोद्गमदोषा पोदश उरणादया अपि दोषा
पोदश प्यणादोषा

इस एते सबे बातालीसं दोसा णिच्चपडिसिद्धा, एते कंतारे दुर्भिक्षादिसु ण भज्जंतित्ति गाथार्थः ॥ २५० ॥ इदानीं भावशुद्धमाह—रागेण वा—अभिष्वङ्गलक्षणेन द्वेयेण वा—अप्रीतिलक्षणेन, परिणामेन च—इहलोकाद्याशंसालक्षणेन स्तम्भादिना वा वक्ष्यमाणेन न दूषितं—न कलुषितं यत् तु—यदेव तत् खल्विति—तदेव खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् प्रत्याख्यानं भावविशुद्धं ‘मुणेयवं’ति ज्ञातव्यमिति गाथासमासार्थः ॥ अवयवार्थो पुनः—रागेण एस पूज्जदित्ति अहंपि एवं करेमि तो पुज्जिहामि एवं रागेण करेति, दोसेण तहा करेमि जहा लोगो ममहुत्तो पडति तेण एतस्स ण अट्ठायति एवं दोसेण, परिणामेण णो इहलोगट्ठताए णो परलोगट्ठयाए नो कित्तिजसवण्णसद्देहेतुं वा अण्णपाणवत्थलोभेण सयणासणवत्थहेतुं वा, जो एवं करेति तं भावशुद्धं ॥ २५१ ॥ एभिर्निर्नन्तरव्यावर्णितैः पङ्क्तिभिः स्थानैः श्रद्धादिभिः प्रत्याख्यानं न दूषितं—न कलुषितं यत् तु—यदेव तत् शुद्धं ज्ञातव्यं । तत्प्रतिपक्षे—अश्रद्धानादौ सति अशुद्धं तु—अशुद्धमेवेति गाथार्थः ॥ २५२ ॥ परिणामेन वा न दूषितमित्युक्तं तत्र परिणामं प्रतिपादयन्नाह—स्तम्भात्—मानात्, क्रोधात्—प्रतीतात्, अनाभोगात्—विस्मृतेः अनापृच्छातः असन्ततेः (ज्ञातः) परिणामात् अशुद्धः अपायो वा निमित्तं यस्मादेवं तस्मात् प्रत्याख्यानचिन्तायां विद्वा-

१ इहा, एते सर्वे द्विचाचारिणस्तु दोषा नित्य प्रतिपिद्धा, एते कान्तारदुर्भिक्षादिसु न भज्यन्ते इति । २ अवयवार्थं पुनः रागेणैव पूज्यते इत्यहमपि एवं करोमि तत् पूजयिष्ये एव रागेण करोति, द्वेयेण तथा करोमि यथा लोको ममायत्तो पतति तेनेन नाद्रियते एव द्वेयेण, परिणामेन नेहलोकार्थाय न परलोकार्थाय न कीर्तिवर्णयसा शब्दहेतोर्वा असपाववत्तलोभेन शयनासनवत्तलोभेन, य एव करोति तत् भावशुद्धः ।

न प्रमाणं निश्चयनयदर्शनेनेति गाथार्थः ॥ २५३ ॥ धंभेण एसो माणिज्जति अहंपि पच्चक्खामि तो माणिज्जामि, क्रोधेण पडिच्चोदणाइ अंवाडिओ णेच्छति जेमेतुं कोहेण अब्भत्तट्ठं करेति, अणाभोगेण णयाणति किं मम पच्चक्खाणंति जिमिएण संभरितं भगं पच्चक्खाणं, अणापुच्छाणाम अणापुच्छाए चेव भुंजति मा वारिज्जिहामि जहा तुमे अब्भत्तट्ठो पच्चक्खादो-त्ति, अहवा जेमेमि तो भणिहामि वीसरितंति, ‘असंतति’चि णत्थि एत्थ किंचि भोत्तवं वरं पच्चक्खातंति परिणामतोऽशुद्धोत्ति दारं । सो पुववण्णितो इहलोगजसकित्तिमादि, अहवा एसेव धंभादि अवाउत्ति, अहं पच्चक्खामि, मा णिच्छुभी-हामिसि, अहवा एए ण पच्चक्खाति । एवं ण कप्पति विदू णाम जाणगो तस्स सुद्धं भवति सो अण्णधा ण करेति जम्हा, कम्हा ?, जाणगो, तम्हा विदू पमाणं, जाणंतो सुद्धं परिहरतित्ति भणितं होति, सो पमाणं, तस्य शुद्धं भवतीत्यर्थः । ‘पच्चक्खाणं समत्तं’ मूलद्वारागाथायां प्रत्याख्यानमिति द्वारं व्याख्यातं । शेषाणि तु प्रत्याख्यात्रादीनि पञ्च द्वाराणि नामनिष्पन्न-निक्षेपान्तर्गतान्यपि सूत्रानुगमोपरि व्याख्यास्यामः, किमिति?, अत्रोच्यते, येन प्रत्याख्यानं सूत्रानुगमेन परमार्थतः समाप्तिं

१ मन्मथैव मान्यते अहमपि प्रत्याख्यामि ततो मानयिष्ये, क्रोधेन प्रतिनोदनया निर्भसितो नेच्छति जिमितु क्रोधेनाभकार्यं करोति, अनाभोगेन न जानाति किं मम प्रत्याख्यानमिति जिमितेन स्मृतं मम प्रत्याख्यातं, अनापृच्छा नाम अनापृच्छयैव भुनक्ति मा वारिपि यथा एवयाभकार्यं प्रत्याख्यात इति, अथवा जेमामि ततो भणिष्यामि विस्मृतमिति, असदिति मास्त्वत्र किञ्चि भोक्तव्यं वरं प्रत्याख्यातमिति परिणामतोऽशुद्ध इति द्वार । स पूर्ववर्णित इहलोककथन-कीर्तिवर्णादि, अथर्व एव स्तम्भादिराया इति, अहं प्रत्याख्यामि मा निश्चिकाशिपमिति, अथर्वेते न प्रत्याख्यामि, एव न कल्पते, विदुर्नाम ज्ञायक तस्य शुद्धं भवति, सोऽन्यथा न करोति यस्मात्, कस्मात् ?, ज्ञायक, तस्माद्विदुः प्रमाण, जानान सुख परिहरतीति भणितं भवति, स प्रमाण ।

यास्यतीति । अत्रान्तरेऽध्ययनशब्दार्थो निरूपणीयः, स चान्यत्र न्यक्षेण निरूपितस्यात्रेह प्रतन्यते, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, माम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं चानुगमे, स च द्विधा—सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमश्च, तत्र निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा—निक्षेपनिर्युक्त्यनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्चेति, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतो वक्ष्यते च, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमस्त्वाभ्यां द्वारागाथाभ्यामवगन्तव्यः, तद्यथा—‘उद्देसे णिद्देसे य’ इत्यादि, ‘किं कतिविध’मित्यादि, सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमस्तु सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इति, स चावसरप्राप्त एव, युगपच्च सूत्रादयो व्रजन्ति, तथा चोक्तं—‘सुत्तं सुत्ताणुगमो सुत्तालावयगतो य णिकखेवो । सुत्तप्फासियनिज्जुत्ति णया य समगं तु वच्चंति ॥ १ ॥’ अत्राक्षेपपरिहारौ न्यक्षेण सामायिकाध्ययने निरूपितावेव नेह वितन्येते इत्यलं विस्तरेण । तत्रेदं सूत्रं—

सूत्रे उग्गए णमोकारसहितं पच्चक्खाति चउविहंपि आहारं असणं पाणं खाइमं साइमं, अण्णत्थ अणाभोगेणं सहसाकारेणं वोसिरामि ।

अस्य व्याख्या—तल्लक्षणं—‘संहिता च पदं चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या तन्त्रस्य पङ्क्तिविधा ख्याति, चतुर्विधमपि एते—तत्र ‘अशु भोजने’

इत्यस्य ह्युदन्तस्य अद्यत इत्यशनं भवति, तथा 'पा पाने' इत्यस्य पीयत इति पानमिति, 'ग्राह भक्षणो' इत्यस्य च वक्त-
व्यादिमन्प्रत्ययान्तस्य खाद्यत इति खादिमं भवति, एवं 'स्वद म्यर्द आम्वादने' इत्यस्य च स्वाद्यत इति स्वादिमं अथवा
खाद्यं स्वाद्यं च, 'अन्यत्रे'ति परिवर्जनार्थं यथा 'अन्यत्र द्रोणभीष्माभ्यां, सर्वे योधाः पराजुस्ता' इति. तथा आभोगनमा-
भोगः न आभोगोऽनाभोगः, अत्यन्तविस्मृतिरित्यर्थः, तेन, अनाभोगं मुक्त्येत्यर्थः, तथा महमाकर्णं महमाकारः—अति-
प्रवृत्तियोगादनिवर्त्तनमित्यर्थः, तेन तं मुक्त्वा—व्युत्पजतीत्यर्थः । एष पदार्थः, पदविग्रहस्तु समामभारूपदन्निपय इति क्वचि-
देव भवति न सर्वत्र, स च यथासम्भवं प्रदर्शित एव, चालनाप्रत्ययस्थाने च निर्युक्तिकारः स्वयमेव दर्शयिष्यतीति सूत्र-
समुदायार्थः ॥ अधुना सूत्रस्पर्शिकनिर्युत्तयेदमेव निरूपयन्नाह—

असणं पाणगं चैव, ग्राहमं साहमं तथा । असो आहारविन्नी, चउच्चिहो होह नायव्यो ॥ १५८७ ॥

आसुं खुहं समेहं, असणं पाणाणुवगहे पाणं । खे माह खाहमंति य, साण्ड गुणे तओ माह ॥ १५८८ ॥

अशनं—मण्डकौदनादि, पानं चैव—द्राक्षापानादि, खादिमं—फलादि तथा स्वादिमं—गुडतामूलपूगफलादि, एष आहार-
विधिश्चतुर्विधो भवति जातव्य इति गाथार्थः ॥ १५८७ ॥ साम्प्रतं समयपरिभाषया अन्वयनिरूपणायाह—आशु—शीघ्रं
धुधं—बुभुक्षां शमयतीत्यशनं, तथा प्राणानाम्—इन्द्रियादिलक्षणानां उपग्रहे—उपकारे यद् वर्त्तत इति गम्यते तत् पानमिति,
खमिति—आकाशं तच्च मुखविवरमेव तस्मिन् मातीति खादिमं, स्वाद्यतिगुणान्—रसादीन् संयमगुणान् वा यतस्ततः स्वादिमं,
हेतुत्वेन तदेव स्वाद्यतीत्यर्थः । विचित्रं निरुक्तं पाठात्, भ्रमति च रंति च भ्रमर इत्यादिप्रयोगदर्शनात्, माधुरेवायम-
न्वर्थ इति गाथार्थः ॥ १५८८ ॥ उक्तः पदार्थः, पदविग्रहस्तु समामभारूपदन्निपय इति नोक्तः । अधुना चालनामाह—
सन्वोऽवि य आहारो असणं सन्वोऽवि चुचई पाणं । सन्वोऽवि ग्राहमंति य मन्वोऽवि य माहमं होह ॥ १५८९ ॥

यद्यनन्तरोदितपदार्थोपेक्षया अशनादीनि ततः सर्वोऽपि आहारश्चतुर्विधोऽपीत्यर्थः अशनं, सर्वोऽपि चोच्यते पानं
सर्वोऽपि च खादिमं सर्व एव स्वादिमं भवति, अन्यथा विशेषात्, तथाहि—यथैवाशनमोदनमण्डकादि धुधं शमयति तथैव
पानकं द्राक्षाक्षीरपानादि खादिममपि च फलादि स्वादिममपि ताम्बूलपूगफलादि, यथा च पानं प्राणानामुपग्रहे वर्त्तते
एवमशनादीन्यपि, तथा चत्वार्यपि खे मान्ति चत्वार्यपि वा स्वाद्यन्ति आस्वाद्यन्ते वेति न कश्चिद् विशेषः, तस्मादयु-
क्तमेवं भेद इति गाथार्थः ॥ १५८९ ॥ इयं चालना, प्रत्ययस्थानं तु यद्यपि एतदेवं तथापि [तुल्यार्थत्वप्राप्तावपि] रुद्धितो
नीतितः प्रयोजनं सयमोपकारकमस्ति एवं कल्पनायाः, अन्यथा दोषः, तथा चाह—

जह असणमेव सन्वं पाणग अविज्जणंमि सेसाणं । ह्वहथ (ते)सेसविवेगो तेण चिहत्ताणि चउरोऽवि ॥ १५९० ॥

यद्यशनमेव सर्वमाहारजातं गृह्यते ततः शेषपरिभोगोऽपि पानकादिवर्जने—उदकादिवर्जित्यागे शेषाणामाहारभेदानां
निवृत्तिर्न कृता भवतीति वाक्यशेषः, ततः का नो हानिरिति चेत् ? भवति शेषविवेकः—अस्ति च शेषाहारभेदपरित्यागः,
न्यायोपपन्नत्वात्, प्रेक्षापूर्विकारितया त्यागपालनं न्यायः, स चेह मम्भवति, तेन विभक्तानि चत्वार्यपि अशनादीनि, तदेक-
भावेऽपि तत्तद्भेदपरित्यागे एतदुपपद्यत एवेति चेत्, सत्यमुपपद्यते दुरवसेयं तु भवति, तस्यैव देशस्त्यक्तस्यैव नेति
'अर्द्धं कुबुट्टयाः पच्यते अर्द्धं प्रसवाय कल्प्यते' इति, अपरिणतानां श्रद्धानं च न जायते, एवं तु सामान्यविशेषभेद-
निरूपणायां सुखावसेयं सुखश्रद्धेयं च भवति इति गाथार्थः ॥ १५९० ॥ तथा चाह—

असणं पाणगं चैव, ग्राहमं साहमं तथा । एवं परुवियमी, सदहिवं जे खुहं होह ॥ १५९१ ॥

अशनं पानकं चैव खादिमं स्वादिमं तथा, एवं परुपिते—सामान्यविशेषभावेनाख्याते, तथावबोधात् श्रद्धानुं सुखं
भवति, सुखेन श्रद्धा प्रवर्त्तते, उपलक्षणार्थत्वाद् दीयते पाल्यते च सुखमिति गाथार्थः ॥ १५९१ ॥ आह—मनसाऽन्यथा
संप्रधारिते प्रत्याख्याने त्रिविधस्य प्रत्याख्यानं करोमीति वागन्यथा विनिर्गता चतुर्विधस्येति गुरुणाऽपि तथैव दत्तमत्र
कः प्रमाणं ?, उच्यते, त्रिप्यस्य मनोगतो भाव इति, आह च—

अन्नत्थ निवडिण वंजणंमि जो खलु मणोगओ भावो । तं खलु पचक्खाणं न पमाणं वंजणच्छलणा ॥ १५९२ ॥

अन्यत्र निपतिते व्यञ्जने—त्रिविधप्रत्याख्यानचिन्तायां चतुर्विध इत्येवमादौ निपतिते शब्दे यः खलु मनोगतो भावः
प्रत्याख्यातुः खलुशब्दो विशेषणे अधिकतरसंयमयोगकरणापहतचेतसोऽन्यत्र निपतिते न तु तथाविधप्रमादात् यो मनो-
गतो भावः आद्यः तत् खलु प्रत्याख्यानं प्रमाणं, अनेनापान्तरालगतसूक्ष्मविवक्षान्तरप्रतिषेधमाह, आद्याया एव प्रवर्त्तक-
त्वात्, व्यवहारदर्शनस्य चाधिकृतत्वाद्, अतः न प्रमाणं व्यञ्जनं—तच्छिष्याचार्ययोर्वचनं, किमिति ?, छलनाऽसौ व्यञ्ज-
नमात्रं, तदन्यथाभावसद्भावादिति गाथार्थः ॥ १५९२ ॥ इदं च प्रत्याख्यानं प्रधाननिर्जराकारणमिति विधिवदनुपा-
लनीयं, तथा चाह—

कासियं पालियं चैव, सोहियं तीरियं तथा । किट्टिअमाराहिअं चैव, एरिसयमी पयइयन्वं ॥ १५९३ ॥

स्पृष्टं-प्रत्याख्यानग्रहणकाले विधिना प्राप्तं पालितं चैव-पुनः पुनरुपयोगप्रतिजागरणेन रक्षितं शोभितं-गुर्वादिप्रदानशेषभोजनासेवनेन तीरितं-पूर्णेऽपि कालावधौ किञ्चित्कालावस्थानेन कीर्तितं-भोजनवेलायाममुकं मया प्रत्याख्यातं तत् पूर्णमधुना भोक्ष्य इत्युच्चारणेन आराधितं-तथैव एभिरेव प्रकारैः सम्पूर्णैर्निष्ठां नीतं यस्मादेवंभूतमेव तदाज्ञापलनादप्रमादाच्च महत्कर्मक्षयकारणं तस्माद् ईदृशि प्रयतितव्यमिति एवंभूत एव प्रत्याख्याने यत्नः कार्य इति गाथार्थः ॥ १५९३ ॥ साम्प्रतमनन्तरपारम्पर्येण तत्प्रत्याख्यानगुणानाह—

पञ्चक्खाणंमि कए आसवदाराहं हुंति पिहियाहं । आसववुच्छेएणं तण्हावुच्छेअणं होइ ॥ १५९४ ॥
तण्हावोच्छेदेण य अउलोवसमो भवे मणुस्साणं । अउलोवसमेण पुणो पञ्चक्खाणं हवइ सुद्धं ॥ १५९५ ॥
तत्तो चरिस्सधम्मो कम्मविवेगो तओ अपुण्वं तु । तत्तो केवलनाणं तओ अ सुक्खो सयासुक्खो ॥ १५९६ ॥

प्रत्याख्याने कृते-सम्यग्निवृत्तौ कृतायां किम् ?-आश्रयद्वाराणि भवन्ति पिहितानि-तद्विषयप्रतिबद्धानि कर्मबन्धद्वाराणि भवन्ति स्थगितानि, तत्रावृत्तेः, आश्रयव्यवच्छेदेन च कर्मबन्धद्वारस्थगनेन च संवरणेनेत्यर्थः, किं ?-तद्व्यवच्छेदनं भवति-तद्विषयाभिलापनिवृत्तिर्भवतीति गाथार्थः ॥ १५९४ ॥ तद्व्यवच्छेदेन च तद्विषयाभिलापनिवृत्तौ च अतुलः-अनन्यसदृशः उपशमो-मध्यस्थपरिणामो भवति मनुष्याणां-जायते पुरुषाणां, पुरुषप्रणीतः पुरुषप्रधानश्च धर्म इति ख्यापनार्थं मनुष्यग्रहणम्, अन्यथा स्त्रीणामपि भवत्येव, अतुलोपशमेन पुनः-अनन्यसदृशमध्यस्थपरिणामेन पुनः प्रत्याख्यानं-उत्कलक्षणं भवति-शुद्धं जायते निष्कलङ्कमिति गाथार्थः ॥ १५९५ ॥ ततः प्रत्याख्यानाच्छुद्धाचारित्रधर्मः स्फुरतीति वाक्यशेषः, कर्मविवेकः-कर्मनिर्जरा ततः-चारित्रधर्मात्, ततश्चेति द्विराद्यर्थ्यते ततश्च-तस्माच्च कर्मविवेकात् 'अपूर्व'मिति क्रमेणापूर्वकरणं भवति, ततः-अपूर्वकरणाच्छ्रेणिक्रमेण केवलज्ञानं, ततश्च-केवलज्ञानाद् भवोपग्राहिकर्मक्षयेण मोक्षः सदासौख्यः-अपवर्गो नित्यसुखो भवति, एवमिदं प्रत्याख्यानं सकलकल्याणैककारणं अतो यत्नेन कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥ १५९६ ॥ इदं च प्रत्याख्यानं महोपाधेर्भेदाद् दशविधं भवति आकारसमन्वितं वा गृह्यते पाल्यते वा, अत इदमभिधित्सुराह—

नमुक्कारपोरिसीए पुरिमहेगासणेगठणे य । आयंथिल अभत्तट्टे चरमे य अभिग्गहे विगई ॥ १५९७ ॥
दो छच्च सत्त अट्ट सत्तट्ट य पंच छच्च पाणंमि । चउ पंच अट्ट नव य पत्तेयं पिंडए नवए ॥ १५९८ ॥
दोखेव नमुक्कारे आगारा छच्च पोरिसीण उ । सत्तेव य पुरिमहे एगासणंमि अट्टेव ॥ १५९९ ॥
सत्तेगट्टाणस्स उ अट्टेवायंथिलंमि आगारा । पंचेव अभत्तट्टे छप्पाणे चरिमि चत्तारि ॥ १६०० ॥
पंच चउरो अभिग्गहि निन्वीए अट्ट नव य आगारा । अप्पाउराण पंच उ हवंति सेसेसु चत्तारि ॥ १६०१ ॥

नमस्कार इत्युपलक्षणात् नमस्कारसहिते पौरुष्यां पुरिमाज्जे एकाशने एकस्थाने च आचाम्ले अभक्तार्थे चरमे च अभिग्रहे विकृतौ, किं ? यथासङ्गमेते आकाराः, द्वौ पद् च सप्त अष्टौ सप्ताष्टौ पञ्च पद् पाने चतुः पञ्च अष्टौ नव प्रत्येकं पिण्डको नवक इति गाथाद्वयार्थः ॥ १५९७-१५९८ ॥ भावार्थमाह—द्वावेव नमस्कारे आकारौ, इह च नमस्कारग्रहणान्नमस्कारसहितं गृह्यते, तत्र द्वावेवाकारौ, आकारौ हि नाम प्रत्याख्यानापवादहेतुः, इह च सूत्र 'सूरे उग्गए णमोक्कारसहितं पञ्चक्खाइ' इत्यादि सागारं व्याख्यातमेव, पद् चेति पौरुष्यां तु, इह च पौरुषी नाम-प्रत्याख्यानविशेषस्तस्यां पद् आकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रम्—

पोरुसिं पच्चक्खाति, उग्गते सूरे चउन्विहंपि आहारि असणं ४ अण्णत्थऽणाभोगेणं सहसाकारेणं पच्छन्नकालेणं दिसामोहेणं साधुवयणेणं सन्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ ।

अनाभोगसहसाकारसंगतिः पूर्ववत्, प्रच्छन्नकालादीनां त्विदं स्वरूपं-पच्छण्णातो दिसा उ रएण रेणुणा पवएण वा अण्णएण वा अंतरिते सूरो ण दीसति, पोरुसी पुण्णत्तिकालुं पारितो, पच्छा णातं ताहे ठाइतवं ण भग्गं, जति भुंजति तो भग्गं, एवं सवेहिवि, दिसामोहेण कस्सइ पुरिसस्स कम्महि खेत्ते दिसामोहो भवति, सो पुरिमं पच्छिमं दिसं जाणति, एवं सो दिसामोहेण-अइरुग्गदं पि सूरं दहुं उस्सूरीभूतंति मण्णति णाते ठाति, साधुणो भणंति-उग्गडपोरुसी ताव सो पजिमितो, पारित्ता मिणति अन्नो वा मिणइ, तेणं से भुज्जंतस्स कहितं ण पूरितंति, ताहे ठाइदवं, समाधी णाम तेण य पोरुसी

१ प्रच्छन्ना द्विजो रजसा रेणुना पर्यतेन वाहन्येन वाऽन्तरिते सूर्यो न दृश्यते, पौरुषी पूर्णैतिक्रिया पारितवान्, पश्चात् ज्ञात तदा स्यात्तस्य, न भग्न यदि सुद्धं तदा भग्न, सर्वस्येव, द्विमोहेन कस्यचित् पुरुषस्य कस्मिन्नपि क्षेत्रे द्विमोहो भवति, स पूर्वापश्चिमां दिशं जानाति, एव स द्विमोहेन अचिरोद्गतमपि पर्य दृष्ट्वा वस्तुर्थाभूतमिति मन्यते ज्ञाते तिष्ठति, साधवो भणन्ति- ब्रह्मघाता पौरुषी तावत् स प्रजिमित पारयित्वा मिनोति अन्यो वा मिनोति, तेन तस्मै शुभानाय कथितं न पूरितमिति, तदा स्यात्तस्य । समाधिर्नाम तेन च पौरुषी

पञ्चकखाता, आसुकारितं च दुक्खं जातं अण्णस्स वा, ताहे तस्स पसमणमिचित्तं पाराविज्जति ओसहं वा दिज्जति, एत्थं तग
णाते तहेव विवेगो, ससैव च पुरिमार्जे-पुरिमार्जे प्रथमप्रहरद्वयकालावधिप्रत्याख्यानं गृह्यते तत्र सप्त आकारा भवन्ति, इह
च इदं सूत्रं—‘सूरे उग्गते’ इत्यादि, पडाकारा गतार्थाः, नवरं महत्तराकारः सप्तमः, असावपि सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्याने साकारे
कृताधिकारे अत्रैव व्याख्यात इति न प्रतन्यते, एकाशने अष्टावेव, एकाशनं नाम सकृदुपविष्टपुताचालनेन भोजनं, तत्रा-
ष्टावाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रं—

‘एक्कासण’मित्यादि ‘अण्णत्थ अणाभोगेणं सहसाकारेणं सागारियागारेणं आउंटणपसारणेणं गुरुअब्भु-
ट्टाणेणं पारिष्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सच्चममाहिवत्तियागारेणं वोसिरति । (सूत्रं)

अणाभोगसहसाकारा तहेव, सागारियं अद्धसमुद्दिट्ठस्स आगतं जति वोल्नि पडिच्छति, अह थिरं ताहे सज्झायवा-
घातोत्ति उट्ठेअं अण्णत्थ गंतूणं समुद्दिसति, हत्थं पादं वा सीसं वा (आउंटेज्ज) पसारेज्ज वा ण भज्जति, अब्भुट्टाणारिहो आय-
रिओ पाहुणगो वा आगतो अब्भुट्ठेतव तस्स, एवं समुद्दिट्ठस्स परिष्ठावणिया जति होज्ज कप्पति, महत्तरागारसमाधि तु

१ प्रत्याख्याता, आसुकारि च दु ए जातमन्यस्य वा, तदा तस्य प्रथमनामिचित्तं पार्यते ओषध वा दीयते, अत्रान्तरे ज्ञाते तथैव विवेक । अनाभोग-
सहसाकारी तथैव, सागारिकोऽर्थसमुद्दिष्टे आगतं यदि व्यतिष्काम्यति प्रतीक्ष्यते अथ स्थिरस्तदा स्थाप्यव्याघात इति वक्ष्याम्यत्र गत्वा समुद्दिष्टपते, हस्तं
पादं वा शीर्षं वा आकुञ्चयेत् प्रसारयेत् वा न भज्यते, अभ्युत्थानार्हं आचार्यं प्राघूर्णको वाऽऽगतोऽभ्युत्थानव्यतस्य, एवं समुद्दिष्टे पारिष्ठावणिकी यदि भवेत्
कल्पते, महत्तरागारसमाधी तु तथैव ।

तहेव’त्ति गाथार्थः ॥ १५९९ ॥ ‘ससैकस्थानस्य तु’ एकस्थानं नाम प्रत्याख्यानं तत्र सप्ताकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रं—
‘एगट्टाण’मित्यादि एगट्टाणं जहा अंगोवंगं ठवितं तेण तहावट्ठितेणेव समुद्दिसियव्वं, आगारा से सत्त, आउंटणपसारणा
णत्थि, सेसं जहा एक्कासणए । अष्टैवाचाम्लस्याकारा, इदं च बहुवक्तव्यमिति कृत्वा भेदेन वक्ष्यामः ‘गोणं णामं तिविध’-
मित्यादिना ग्रन्थेन, असम्मोहार्थं तु गाथैव व्याख्यायते, ‘पञ्चाभक्तार्थस्य तु’ न भक्तार्थोऽभक्तार्थः, उपवास इत्यर्थः,
तस्य पंचाकारा भवन्ति, इह चेदं सूत्रं—‘सूरे उग्गते’ इत्यादि, तस्स पंच आगारा-अणाभोग० सहसा० पारि० महत्तरा०
सवसमाधि० जति तिविधस्स पञ्चकखाति तो विक्किंचणिया कप्पति, जति चतुविधस्स पञ्चकखातं पाणं च णत्थि तदान
कप्पति, तत्थ छ आगारा-लेवाडेण वा अलेवाडेण वा अच्छेण वा वहलेण वा ससित्थेण वा असित्थेण वा वोसिरति,
वुत्तत्था एते छप्पि, एतेन पट्टपान इत्येतदपि व्याख्यातमेव, ‘चरिमे च चत्वार’ इत्येतच्चरिमं दुविधं-दिवसचरिमं भवच-
रिमं वा, दिवसचरिमस्म चत्तारि, अण्णत्थणाभोगेणं सहसाकारेणं महत्तराकारेणं सवसमाहिवत्तियागारेणं, भव-
चरिमं जावज्जीवियं तस्सवि एते चत्तारित्ति गाथार्थः ॥ १६०० ॥ पञ्च चत्वारश्चाभिग्रहे, निर्विकृतौ अष्टौ नव वा आकाराः,

१ एकस्थानक यथा अन्नोपाग्नं स्थापितं तेन तथाचस्थितैरेव समुद्दिष्टव्य, आकारास्तस्मिन् सप्त, आकुञ्चनप्रसारण नास्ति, शेष यथैकाशनके । तस्य
पञ्चाकारा-अनाभोग० सहसा० पारि० महत्तराकार० सर्वसमाधि०, यदि त्रिविधं प्रत्याख्याति तदा पारिष्ठावणिकी कल्पते, यदि चतुर्विधं प्रत्याख्यातं पानक
च नास्ति तदा न कल्पते, तत्र पडाकारा-लेपकृता वा अलेपकृता वा अच्छेन वा वहलेन वा ससित्थेन वा असित्थेन वा वुत्तसृजति, उक्तार्था एते पठपि,
चरम द्विविध-दिवसचरम भवचरम च, दिवसचरमे चत्वार अन्यत्राना० सहसा० महत्तरा० सर्वसमाधि०, भवचरम जावज्जीविक तस्याप्येते चत्वार ।

अप्रावरण इति-अप्रावरणाभिग्रहं पञ्चैवाकारा भवन्ति, शेषैवभिग्रहेषु दण्डकप्रमार्जनादिषु चत्वार इति गाथाऽक्षरार्थः १६०१ ॥
भावार्थस्तु ‘अभिग्रहेषु वा उडत्तणं कोइ पञ्चकखाति, तस्स पंच-अणाभोग० सहसागार० (महत्तरा०) चोलपट्टागार० सवसमा-
हिवत्तियागार० सेसेसु चोलपट्टागारो णत्थि, निविगतीए अद्ध नव य आगारा इत्युक्तं, तत्थ दस विगतीओ-खीरं दधि णवणीयं
घयं तेहं गुडो मधुं मज्जं मंसं ओगाहिमं च, तत्थ पंच खीराणि गावीणं महिसीणं अजाणं एलियाणं उट्टीणं, उट्टीणं दधि
णत्थि, णवणीतं घतं पि, ते दधिणा विणा णत्थित्ति, दधिणवणीतघताणि चत्तारि, तेलाणि चत्तारि खर (तिल) अदसि कुसुंभ-
सरिसवाणं, एताओ विगतीओ, सेसाणि तेलाणि निविगतीतो, लेवाडाणि पुण होन्ति, दो वियडा-कट्टणिप्फणं उच्छु-
माईपिट्ठेण य फाणिता, दोणिण गुडा दवगुडो पिंडगुडो य, मधूणि तिणिण, मच्छियं कोन्तियं भामरं, पोमगलाणि तिणिण,
जलयरं थलयरं खहयरं, अथवा चम्मं मंसं सोणितं, एयाओ णव विगतीतो, ओगाहिमं दसमं, तावियाए अदहियाए
एगं ओगाहिमेगं चलचलेंतं पच्चति सफेणं वितियततियं, सेसाणि अ जोगवाहीणं कप्पति, जति णज्जति अह एगेण चेव

१ अभिग्रहेषु प्रावरणकोऽपि प्रत्याख्याति, तस्य पञ्च-अनाभोग० सहसा० महत्तरा० चोलपट्टा० सर्वसमाधि०, शेषेषु चोलपट्टाकारो नास्ति, निर्विकृतौ अष्टौ
नव चाकारा । तत्र विहृतयो दत्ता-क्षीरं दधि णवणीतं घृतं तैलं गुडो मधुं मज्जं मांसं अवगाहिमं च, तत्र पञ्च क्षीराणि गवो महिषीणां अजानां एडकानामुट्टीणां,
उट्टीणां दधि नास्ति, नवणीतं घृतमपि, ते दत्ता विना (न स इति) दधिनवनीतघृतानि चत्तारि, तेलाणि चत्तारि तिलाकसीकुसुम्भमर्षपाणां, एता निवृतय,
दोपाणि तेलाणि निर्विकृतय, लेपकाणी पुनर्भवन्ति, द्वे मधे-काष्ठनिष्पन्न इहवादिपिष्टेन च फाणयिवा, द्वौ गुडौ-द्रवगुडं पिण्डगुडश्च, मधूनि त्रीणि-
माशिक कौन्तिक भ्रामर, पुट्टलानि त्रीणि-जलचरज स्थलचरज सचराज च, अथवा चर्मं मांसं सोणितं, एता नव विहृतय, अवगाहिमं दत्तम, तापिकायामा-
मरणे एकमवगाहिमं चलचलत् पच्यते सफेणं द्वितीयं तृतीयं च, दोपाणि च योगवाहिना कल्पन्ते, यदि जायते अथैकनवा

आवश्यकहारिभट्टीया

पूअण सवो चैव तावगो भरितो तो वितियं चैव कप्पति णिविगतियपच्चक्खाणाइतस्स, लेवाडं होति, एसा आयरिय-परंपरागता सामायारी । अधुना प्रकृतमुच्यते, काष्ठौ क वा नवाकारा इति ? तत्र—

नवणीओगाहिमए अहवदहि(व)पिसियघयगुले चैव । नव आगारा तेसिं सेसदवाणं च अट्टेव ॥ १६०२ ॥
‘नवणीते ओगाहिमके अहवदवे’निगालित इत्यर्थः, पिमिते—मांसे घृते गुडे चैव, अद्रवग्रहणं सर्वत्राभिसम्बन्धीयं, नव आकारा अमीपां विकृतिविशेषाणां भवन्ति शेषद्रवाणां—विकृतिशेषाणां अष्टावेवाकारा भवन्ति, उत्क्षिप्तविवेको न भवतीति गाथार्थः ॥ १६०२ ॥ इह चेदं सूत्रं—

‘णिच्चियतिथं पच्चक्खाती’त्यादि अन्नत्थऽणाभोगेणं सहसाकारेणं लेवालेवेणं गिहत्थसंसट्ठेणं उक्खित्त-विवेगेणं पडुच्चमक्खिण्णं पारिट्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सन्वसमाहियत्तियागारेणं वोसिरति । (सूत्रं)

इदं च प्रायो गतार्थमेव, विशेषं तु ‘पंचेव य खीराइ’ इत्यादिना ग्रन्थेन भाष्यकारोपन्यासक्रमप्रामाण्यादुत्तरत्र वक्ष्यामः, अधुना तदुपन्यस्तमेवाचामाम्लमुच्यते—

गोत्रं नामं तिविहं ओअण कुम्मास सत्तुआ चैव । इक्किंयपि य तिविहं जहन्नयं मज्झिमुक्कोसं ॥ १६०३ ॥

आयामाम्लमिति गोणं नाम, आयामः—अवशायनं आम्लं—चतुर्थरसं ताभ्यां निर्वृत्तं आयामाम्लं, इदं चोपाधिभेदात्

१ एपेन सर्व एव तापक पूरितम्भदा द्वितीयमेव कल्पते त्रिविकृतिकप्रत्याख्यानिन, लेपकत्वं भवति । एपाऽऽचार्यपरम्परागता सामाचारी

त्रिविधं भवति, ओदनः कुल्मापाः सक्तवश्चैव, ओदनमधिकृत्य कुल्मापान् सक्तंश्चेति, एकैकमपि चामीपां त्रिविधं भवति-जघन्यकं मध्यम उत्कृष्टं चेति । कथमित्यत्राह—

दव्वे रसे गुणे वा जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं । तस्सेव य पाउगं छलणा पंचेव य कुडंगा ॥ १६०४ ॥

द्रव्ये रसे गुणे चैव द्रव्यमधिकृत्य रसमधिकृत्य गुणं चाधिकृत्येत्यर्थः, किं ?—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं चेति, तस्यैवायामाम्लस्य प्रायोग्यं वक्तव्यं, तथा आयामाम्लं प्रत्याख्यातमिति दध्ना भुज्जानस्यादोषः प्राणातिपातप्रत्याख्याने तदनासेव नवदिति छलना वक्तव्या, पञ्चैव कुडङ्गा—चक्रविशेषा इति । तद्यथा—

लोए वेण समए अन्नाणे खलु तहेव गेलन्ने । एए पंच कुडंगा नायव्वा अंघिलंमि भवे ॥ १६०५ ॥

लोके वेदे समये अज्ञाने खलु तथैव ग्लानत्वे लोकमङ्गीकृत्य कुडङ्गाः, एवं वेदान् समयान् अज्ञानं ग्लानत्वं च एते पञ्च कुडङ्गा ज्ञातव्याः, आयामाम्ले भवन्ति, आयामाम्लविषय इति गाथासमासार्थः ॥ १६०५ ॥ विस्तरार्थस्तु वृद्धसम्प्रदाय-समधिगम्यः, स चाय—‘एतय आयंघिलं च भवति आयंघिलपाउगं च, तत्थोदणे आयम्बिलं आयंघिलपाउगं च, आयंघिला सकूरा, जाणि कूरविहाणाणि आयंघिलपाउगं, तंदुलकणियाउ कुडंतो पीटं पिहुगा पिट्टपोवलियाओ रालगा मंडगादि, कुम्माना पुवं पाणिण्ण कड्ढिज्जंति पच्छा उखलीए पीसंति, ते तिविधा—सण्हा मज्झिमा थूला, एते आयंघिलं, आयं-

१ अत्राचामाम्लं भवति आचामाम्लप्रायोग्यं च, ततोदने आचामाम्लमाचामाम्लप्रायोग्यं च, आयामाम्लं सकूरा, यानि कूरविधानानि आचामाम्लप्रायोग्यं, तन्दुलकणिजा, कुण्डान्त पिष्टेन पृथुकीकृता, पृष्टपोलिका रालगा मण्डकाद्याः, कुल्मापा पूर्वं पानीयेन कथ्यन्ते पश्चात् तदूखल्यो पियन्ते, ते त्रिविधा—रूक्षणा मध्या रूक्षणा, एते आचामाम्ल, आचा-

विलपाउगगाणि पुण जे तस्स तुसमीसा काणयाउ ककडुगा य एवमादि, सत्तुया जवाणं गोधूमाणं विहिआणं वा, पाउगं पुण गोधूमभुज्जियापिचुगाला य जाव भुज्जिजा, जे य जंतएण ण तीरति पिसितुं, तस्सेव णिदारो कणिकादि वा, एयाणि आयंघिलपाउगगाणि, तं तिविधंयि आयंघिलं तिविधं—उक्कोसं मज्झिमं जहन्नं, दवतो कलमसालिकूरो उक्कोसं जं वा जस्स तत्वं रुच्चति वा, रालगो सामागो वा जहन्नो, सेसा मज्झिमा, जो सो कलमसालीकूरो सो रसं पडुच्च तिविधो उक्कोसं ३, तं चैव तिविधंयि आयंघिलं णिज्जरागुणं पडुच्च तिविधं—उक्कोसो णिज्जरागुणो मज्झिमो जहण्णोत्ति, कलमसालिकूरो दवतो उक्कोम दवं चउत्तरमिण्ण समुद्दिसति, रसओवि उक्कोसं तस्सच्चएणवि आयामेण उक्कोसं रसतो गुणतो जहण्णं थोवा-णिज्जरत्ति भणितं भवति, सो चैव कलमोदणो जदा अण्णेहिं आयामेहिं तदा दवतो उक्कोसो रसतो मज्झिमो गुणतोवि मज्झिमो चैव, सो चैव जदा उण्होदएण तदा दवतो उक्कोसं रसतो जहण्णं गुणतो मज्झिमं चैव, जेण दवतो उक्कोसं न

१ माम्लप्रायोग्याणि पुनर्यां तस्य तुपमिश्रा कणिक्का काळुडकाश्च एवमादि, सूक्तो यवान् गोधूमाना व्रीहीणा वा, प्रायोग्य पुनर्गोधूमभृष्ट निर्गलित यावद् भुञ्जीत, ये च यन्त्रवेण न शक्यन्ते वेष्टु, तस्यैव निर्धार कणिकादिर्वा, एतानि आचाम्लप्रायोग्याणि, तत् त्रिविधमप्याचामाम्लं त्रिविधं—उत्कृष्ट मध्यम जघन्य, द्रव्यत कलमसालिकूर उत्कृष्ट यद्वा यस्यै पथ्य रोचते वा, रालक इयामाको वा जघन्य, शेषा मध्यमा, य स कलमसालिकूर स रस प्रतीत्य त्रिविध उत्कृष्ट ३, तदेव त्रिविधमप्याचामाम्लं निर्जरागुण प्रतीत्य त्रिविध—उत्कृष्टो निर्जरागुणो मध्यमो जघन्य इति, कलमसालिकूरो द्रव्यत उत्कृष्ट द्रव्य चतुर्थरसेन भुज्यते, रसतोऽपि उत्कृष्ट तस्य सक्तेन।प्याचामाम्लेन उत्कृष्ट रसतो गुणतो जघन्य स्तोका निर्जरेति भणितं भवति, स एव कलमोदणो यदाऽन्यैराचामाम्लेभ्यः द्रव्यत उत्कृष्टो रसतो मध्यमो गुणतोऽपि मध्यम एव, स एव यदोष्णोदकेन तदा द्रव्यत उत्कृष्ट रसतो जघन्य गुणतो मध्यममेव, येन द्रव्यत उत्कृष्ट न

रसतो, इदाणि जे मज्झिमा ते चाउलोदणा ते दद्यतो मज्झिमा आयंविणेण रसतो उक्कोसा गुणतो मज्झिमा, तहेव च उण्होदएण दद्यतो मज्झं रसतो जहणं गुणतो मज्झं मज्झिमं दधंतिकाउणं, रालगतणकूरा दद्यतो जहणं आयंविणेण रसतो उक्कोसं गुणओ मज्झं, ते चेव आयामेण दद्यओ जहणं रसओ मज्झं गुणओ मज्झं, ते चेव उण्होदएण दद्यओ जहणं रसओ जहणं गुणओ उक्कोसं बहुणिज्जरत्ति भणितं होति, अहवा उक्कोमे तिणिण विभामा-उक्कोमउक्कोमं उक्कोममज्झिमं उक्कोसजहणं, कंजियआयामउण्होदएहिं जहणा मज्झिमा उक्कोसा णिज्जरा, एवं तिसु विभासितं । छलणा णाम एगेणायंविणं पच्चक्खातं, तेण हिंडंतेण सुद्धोदणो गहितो, अण्णाणेण य खीरेण निमित्तं घेत्तुण आगतो आलोएत्तुं पजि-सितो, गुरुहिं भणितो-अज्ज तुज्झ आयंविणं पच्चक्खातं, भणइ-सच्चं, तो किं जेमेमि ?, जेण मए पच्चक्खातं, जहा

१ रसत । इदानीं ये मध्यमास्ते तण्डुलं दास्ते द्रव्यतो मध्यमा आचामाम्लेन रसत उरुष्टा गुणतो मध्यमा, तथैवोष्णोदकेन द्रव्यतो मध्यमं रसतो जघन्य गुणतो मध्यम मध्यम द्रव्यमिति कूरा, रालगतणकूरा द्रव्यतो जघन्य आचामाम्लेन रसत उरुष्टा गुणतो मध्य, त एवाचामाम्लेन द्रव्यतो जघन्य रसतो मध्य गुणतो मध्य, त एवोष्णोदकेन द्रव्यतो जघन्य रसतो जघन्य गुणत उरुष्टा, बहुनिज्जेति भणितं भवति, अथवा उरुष्टे तिष्ठो विभाषा -उरुष्टो-रुष्ट उरुष्टमध्यम उरुष्टजघन्य, काजिकाचामाम्लोष्णोदकेजघन्या मध्यमोष्णोदका निर्जरा, एव तिसु विभाषितव्य । छलना नाम एकेनाचामाम्ल प्रत्याप्यात, तेन हिण्डमातेन शुद्धोदणो गृहीत अज्ञानेन न क्षीरेण नियमित गृहीत्वाऽऽगत आलोच्य प्रजिमित, गुरुभिर्भणित -अत्र मयाऽऽचामाम्ल प्रत्याप्यात, भणति-सत्य, तर्हि किं जेममि ?, येन मया प्रत्याप्यात, यथा

पाणातिपाते पच्चक्खाते ण मारिज्जति एवायंविणेवि पच्चक्खाते तं ण कीरति, एसा छलणा, परिहारस्तु प्रत्याख्यातं भोजने तन्निवृत्तौ च भवति, भोजने आयामाम्लप्रायोग्यादन्यत् तत् प्रत्याख्याति आयाम्ले च वर्त्तते, तन्निवृत्तौ चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचक्ष्णस्य, तथा लोक एवमेव प्रत्याख्यातार्थः दोसु अत्येसु वट्टति भोजने तन्निवृत्तौ च, तेण एसच्छलणा णिरत्थया । पंच कुडंगा-लोए वेदे समए अण्णाणे गिलाणे कुडंगोत्ति, एगेणायंविणस्स पच्चक्खातं, तेण हिंडंतेण संखडी संभाविता, अण्णं वा उक्कोसं लद्धं, आयरियाण दंसेति, भणितं-तुज्झ आयंविणं पच्चक्खातं, सो भणति-खमाममणा ! अम्हें वहुणि लोइयाणि सत्थाणि परिमिलितानि, तत्थ य आयंविणमहो णत्थि, पढमो कुडंगो १, अहवा वेदेसु चउसु संगोवंगेसु णत्थि आयंविणं विदिओ कुडंगो २, अहवा समए चरगचीरियभिकखुपंडरंगाणं, तत्थवि णत्थि, ण जाणामि एस तुज्झं कतो आगतो ? तइओ कुडंगो ३, अण्णाणेण भणति-ण जाणामि खमासमणा ! केरिसियं आयंविणं भवति ?, अहं जाणामि-कुणणेहिवि जिम्मडत्ति तेण गहितं, मिच्छामिदुक्कडं, ण पुणो गच्छामि, चउत्थो कुडंगो गिलाण भणति-

१ प्राणातिपाते प्रत्याख्याते न मार्यते एवमाचामाम्लेऽपि प्रत्याप्याते तत्र क्रियते, एसा छलना, द्वयोरर्थयोर्वर्त्तते तेषां छलना निरर्थिका । पञ्च कुडङ्गा-लोके वेदे समये अज्ञाने ग्लाने कुडङ्ग इति, एकेनाचामाम्लस्य प्रत्याप्यात, तेन हिण्डमानेन सपत्नी संभाविता, अन्यद्वोरुष्ट लब्ध, आचार्येभ्यो दर्शयते, भणित-रथाचामाम्ल प्रत्याप्यात, स भणति-क्षमाश्रमण ! अस्माभिर्दह्मि लोकिकानि शास्त्राणि परिमीलितानि, तत्र चाचामाम्लशब्दो नास्ति प्रथम कुडङ्ग, अथवा वेदेषु चतुर्षु साङ्गोपाङ्गेषु नास्त्याचामाम्ल द्वितीय कुडङ्ग, अथवा समये चरकचीरिकभिधुपाण्डुरङ्गाणां, तत्रापि नास्ति, न जानामि युष्माक एष कुत आगत ?, तृतीय कुडङ्ग, अज्ञानेन भणति-न जानामि क्षमाश्रमणा ! कीदृशमाचामाम्ल भवति ?, अत्र जाने कुसर्गैरपि जेम्यते इति तेन गृहीत, मिथ्या मे दुष्कृत, न पुनर्गमिष्यामि, चतुर्थ कुडङ्गो, ग्लानो भणति-

पंतरामि आयंविणं काउं सूलं मे उट्टति, अण्णं वा उद्दिसति रोगं, ताहे ण तीरति करेत्तुं, एस पंचमो कुडंगो । तस्स अट्ट आगारा-अण्णत्थणाभोगेण सहस्सागारेण लेवालेवेणं गिहत्थसंसट्ठेणं उक्खित्तविवेगेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं चोसिरति । अणाभोगसहसकारा तहेव लेवालेवो जति भाणे पुढं लेवाडगं गहितं समुद्दिष्टं संलिहियं जति तेण आणेति ण भज्जति, उक्खित्तविवेगो जति आयंविणे पतति विगतिमाती उक्खित्तविगतिचतु मा णवरि गलतु अण्णं वा आयंविणस्स अप्पाडगं जति उद्धरितुं तीरति उद्धरिते ण उवहम्मति, गिहत्थसंसट्ठेवि जति गिहत्थो डोवलिंयं भाणियं वा लेवाडं कुसणादीहिं तेण ईसित्ति लेवाडं तं भुज्जति, जइ रसो आलिखि-ज्जति बहुओ ताहे ण कप्पति, पारिट्ठावणितमहत्तरासमाधीओ तहेव । व्याख्यातमतिगम्भीरबुद्धिना भाष्यकारेणोप-न्यस्तक्रममायामाम्लम्, अधुना तदुपन्यासप्रामाण्यादेव निर्विकृतिकाधिकारशेषं व्याख्यायते, तत्रेदं गाथाद्वयम्-

पंचेव य खीराइं चत्तारि दहीणि सप्पि नवणीता । चत्तारि य तिह्ठाइं दो छियडे फाणिए दुन्नि ॥ १६०६ ॥
महुपुग्गलाइं तिन्नि चलचलओगाहिमं तु जं पक्कं । एएसिं संसट्ठं वुच्छामि अहाणुपुञ्जीए ॥ १६०७ ॥

१ न शातोस्याचामाम्ल कर्तुं शूल मे उचिष्ठते, अन्य वा रोग कथयति ततो न द्रव्यते कर्तुं, एष पञ्चम कुडङ्ग । तस्याष्टावकारा-अन्यप्राणाभोग-सहसकारो तथैव, लेपालेपो यदि भाजने पूर्व लेपकृत् गृहीत समुद्दिष्ट संलिखित यदि तेनानयति न भज्यते, उक्खित्तविवेको यथाचामाम्ले पतति विरुत्यादिरुक्षिय विधेयचतु मा परं गलत्वन्यद्वा आचामाम्लस्याप्रायोग्य यद्युद्धतुं शक्यते उद्धते नोपहन्यते, गृहस्थमसृष्टेऽपि यदि गृहस्थेन इहृदीतैला-न्वित भाजन कृत व्यञ्जनादिभिर्वा लेपकृत तेनेपदिति लेपकृत् तदुच्यते, यदि रस आलिख्यते बहुसदा न कप्यते । पारिट्ठावणिकामत्तरगनावयस्तथैव ।

आयश्यकहारिभद्रीया

‘पंचेव य खीगई’ गाहा ‘मधुपोगल’ति गाथा, इदं विकृतिस्वरूपप्रतिपादकं गाथाद्वयं गतार्थमेव, अधुना एतदाकारा व्याख्यायन्ते—तत्थ अणाभोगसहसकारा तहेव, लेवालेवो पुण जधा आयंविळे तहेव दड्डवो, गिहत्थसंसट्ठो बहुवत्तवोत्ति गाहाहिं भणति, ताओ पुण इमातो—

खीरदहीवियडाणं चत्तारि उ अंगुलाइ संसट्ठं । फाणियतिह्वयाणं अंगुलमेगं तु संसट्ठं ॥ १६०८ ॥

महुपुगलरसयाणं अहंगुलयं तु होइ संसट्ठं । गुलपुगलनवणीए अहामलयं तु संसट्ठं ॥ १६०९ ॥

गिहत्थसंसट्ठस्स इमा विधी—खीरेण जति कुसणातिओ कूरो लब्धति तस्स जति कुडंगस्स उदणातो चत्तारि अंगुलाणि दुद्धं ताहे णिविगतिगस्स कप्पति पंचमं चारब्भ विगती य, एवं दधिससवि वियडस्सवि, केसु विसएसु विअडेण मीसिज्जति ओदणो ओगाहिमओ वा, फाणितगुडस्स तेह्वताण य, एतेहिं कुसणिते जति अंगुलं उवरि अच्छति तो वट्ठति, परेण न वट्ठति, मधुस्स पोगलरसयस्स अहंगुलेण संसट्ठं होति, पिडगुलस्स पुगलस्स णवणीतस्स य अहामलगमेत्तं

१ तत्रानाभोगमहसा नारो तथैव, लेवालेप पुनर्थयाऽऽचामाम्ले तथैव दृश्य, गृहस्थससृष्टो बहुवत्तव्य इति गाथाभिर्भण्यते, ते पुनरिमे—। गृहस्थसमृष्टस्स पुनरय विधि—धीरेण यदि कुसणादिक कूरो लभ्यते तस्मिन् कुडङ्गे यद्योदनात् चत्वारि अंगुलानि दुग्धं तदा निर्विकृतित्वस्य कल्पते पञ्चमं चारम्भ्य विकृतिश्च, एव दक्षोऽपि सुराया अपि, केषुचिद्विषयेषु विनयेन मिश्र्यते ओदनोऽवगाहिम वा, फाणितगुडस्य तैलघृतयोश्च, एताभ्यां कुसणिते यद्यह्वलमुपरि तिष्ठति तदा वत्तंते (कटयते), परतो न वत्तंते, मधुन पुद्गलरसस्य चाधोऽङ्गुलेन ससृष्ट भवति, पिण्डगुडस्य पुद्गलस्य तन्मूलकं चार्द्धमलकमात्रं

संसट्ठं, जदि वहुणि एतप्पमाणाणि कप्पंति, एगंमि बहुए ण कप्पदित्ति गाथार्थः ॥ १६०८—१६०९ ॥ उक्खित्तविवेगो अहा आयंविळे जं उडरितुं तीरति, सेसेसु णत्थि, पडुच्चमक्खियं पुण जति अंगुलीए गहाय मक्खेति तेहेण वा घतेण वा ताथे णिविगतियस्म कप्पति, अध धाराए छुब्भति मणागं ण कप्पति । इदाणि पारिट्ठावणियागारो, सो पुण एगासणेगठानादिसाधारणेत्तिकट्टु विसेसेण परुविज्जति, तन्निरूपणार्थमाह—

आयंविलमणायंविल चउथां वालवुहुसहुअसहू । अणहिंडियहिंडियए पाहुणयनिमंतणावलिया ॥ १६१० ॥

‘आयंविलए’ गाथा व्याख्या—यद्वाऽत्रान्तरे प्रबुद्ध इव चोदकः पृच्छति—अहो ताव भगवता एगासणएगट्ठाणग-आयंविलचउत्थल्लद्वमणिविगतिएसु पारिट्ठावणियागारो वणिणतो, ण पुण जाणामि केरिसगस्स साधुस्स पारिट्ठावणियं दातव्वं वा न दातव्वं वा?, आयरिओ भणइ, ‘आयंविलमणायंविले’ गाथा व्याख्या—पारिट्ठावणियभुंजणे जोग्गा साधू दुविधा—आयंविलगा अणायंविलगा य, अणायंवलिया आयंविलविरहिया, एकासणेकट्ठाणचउत्थल्लद्वमणिविगति-य-

१ ससृष्ट, यदि बहुयेतत्प्रमाणानि तदा कल्पन्ते, एकस्मिन् वृहति न कल्पते । उरिक्षसविद्येको यथाऽऽचामाम्ले यदुद्धतुं शक्यते, शेषेषु नास्ति । प्रतीत्यप्रक्षित पुनर्थयद्वाऽऽ गृहीत्वा अक्षयति तैलेन वा घृतेन वा तदा निर्विकृतित्वस्य कल्पते, अध धारया क्षिपति मनागपि न कल्पते । इदानीं पारिष्ठापनिकाकारः, स पुनरेकस्मिन्कस्थानादिमाधारण इति दृष्ट्या विशेषेण प्ररूप्यते । अहो तावद् भगवता एकाक्षनैकस्थानाचारलचतुर्थपट्टाष्टमनिर्विकृतिकेषु पारिष्ठापनिकाकारो वर्णितो, न पुनर्नानामि कीदृशस्य माधो पारिष्ठापनिक दातव्य वा न दातव्य वा ?, आचार्यो भणति—पारिष्ठापनिकभोजने योग्या साधवो द्विविधा—आचामाम्लका अनाचामाम्लकाश्च, अनाचामाम्लका आचामाम्लविरहिता, एकाक्षनैकस्थानचतुर्थपट्टाष्टमनिर्विकृति-

पञ्चवमाणा, दममभक्तियादीणं मंडलीए उडरितं पारिट्ठावणियं ण कप्पति दातुं, तेसिं पेज्जं उण्हय वा दिज्जति, अहिट्टिया य तेमि देवतावि होज्ज, एगो आयंविलगो एगो चउत्थभक्तितो होज्ज कस्स दातव्वं ?, चउत्थभक्तियस्स, सो दुविहो—वालो वुहो य, वालस्म दातव्वं, वालो दुविहो—महू असहू य, असहुस्स दातव्वं, असहू दुविहो—हिंडंतो अहिंडंतओ य, हिंडयस्म दातव्वं, हिंडंतओ दुविधो—वत्थवगो पाहुणगो य, पाहुणगस्स दातव्वं, एवं चउत्थभक्तो वालोऽसहू हिंडंतो पाहुणगो पारिट्ठावणियं भुंजाविज्जति, तस्स असति वालो असहू हिंडंतो वत्थवो २ तस्स असति वालो असहू अहिंडंतो पाहुणगो ३ तस्म अमति वालो असहू अहिंडंतो वत्थवो, एवमेतेण करणोवाएण चतुहिवि पदेहि सोलस आवलियाभंगा विभासितवा, तत्थ पढमभंगिअस्स दातव्वं, एतस्स असति वित्तियस्स, तस्सासति तदियस्स, एवं जाव चरिमस्स दातव्वं, पडरपारिट्ठावणियाए वा सव्वेसि दातव्वं, एवं आयंवलियस्स छट्ठभक्तियस्स सोलसभंगा विभासा, एवं आयंवलियस्स

१ कायमाना, दशमप्रभृतिभ्यो मण्डल्यामुद्धृत पारिष्ठापनिक न कल्पते दातु, तेभ्य पेयमुष्ण वा दीयते, अधिष्ठिता च तेषां देवता भवेत् । एक आचामाम्लकं प्रकृत्यर्थभक्तिं को भवेत् कस्य दातव्य ?, चतुर्थमक्ताय, स द्विविधो—वालो वृद्धश्च, वालाय दातव्य, वालो द्विविध—सहिष्णुरसहिष्णुश्च, असहिष्णवे दातव्य, असहिष्णुद्विविध—हिण्डमानोऽहिण्डमानश्च, हिण्डमानाय दातव्य, हिण्डमानो द्विविध—वान्त्य प्रापूर्णकश्च, प्रापूर्णकाय दातव्य, एव चतुर्थभक्तो वालोऽसहो हिण्डमान प्रापूर्णक पारिष्ठापनीय भोज्यते, तस्मिन्नसति वालोऽसहो हिण्डमानो वान्त्य, तस्मिन्नसति वालोऽसहोऽहिण्डमान प्रापूर्णक तस्मिन्नसति वालोऽसहोऽहिण्डमानो वान्त्य, एवमेतेन करणोपायेन चतुर्भि पदे पौडशावलिकामङ्गा विभाषितस्या, तत्र प्रथमभङ्गिकाय दातव्यं, एतस्मिन्नसति द्वितीयस्य, तस्मिन्नसति तृतीयस्य, एव यावच्चरमाय दातव्य, प्रचुरपारिष्ठापनिकाया वा सप्तम्यो दातव्य, एवमाचामाम्लपट्टभक्तिक्यो पौडश मङ्गा विभागा एवमाचामाम्ल-

अष्टमभक्तियस्स सोलस भंगा, एवं आयंवलियस्स निवितियस्स सोलस भंगा, णवरं आयंवलियस्स दातव, एवं आयं-
वलियस्स एकासणियस्स सोलस भंगा, एवं आयंवलियस्स एगट्ठाणियस्स सोलस भंगा, एवमेते आयंवलियस्स उक्खेवग-
संजोगेसु सवगणेण छणवति आवलियाभंगा भवन्ति, आयंवलियस्स गतो, एगो चउत्थभक्तितो एगो छट्ठभक्तितो,
एत्थवि सोलस, नवरं छट्ठभक्तियस्स दातव, एव चउत्थभक्तियस्स सोलस भंगा, एगो एकासणितो एगो एगट्ठाणिओ एग-
ट्ठाणियस्स दातव, एगो एकासणितो एगो णिधीतिओ, एकासणियस्स दातव, एत्थवि सोलस, एगो एगट्ठाणिओ एगो
णिधीतिओ एगट्ठाणियस्स दातव, एत्थवि सोलसत्ति गाथार्थः ॥ १६१० ॥ तं पुण पारिट्ठावणितं जहाविधीए गहितं
विधिभुत्तसेसं च तो तेसिं दिज्जइ, तत्र—

विहिगहिं विहिभुत्तं उच्चरियं जं भवे असणमाई । तं गुरुणाऽणुत्तायं कप्पइ आयंभिलाईणं ॥ १६११ ॥
(विहिगहिअं विहिभुत्तं) तद् गुरुहिं (जं भवे) अणुत्तायं ताहे वंदणपुव्वं भुंजइ से संदिसावेउं (पाठान्तरम्) ॥ १६११ ॥

१ काष्टमभक्तिकयो पोडश भङ्गा, एवमाचामाग्लतिरिक्तिकयो पोडश भङ्गा, नवरमाचामाग्लकाय दातव्य, एवमाचामाग्लकाशनयो पोडश भङ्गा,
एवमाचामाग्लकस्थानकयो पोडश भङ्गा, एवमेते आचामाग्लोक्षेपकसयोगेन सर्वांगेण पणवतिरावलिकाभङ्गा भवन्ति, आचामाग्लोक्षेपो गत, एकश्चगु-
र्धभक्तिक एक पष्टभक्तिक, अत्रापि पोडश, नवर पष्टभक्तिकाय दातव्य, एव चतुर्धभक्तिकस्य पोडश भङ्गा, एक एकाशनिक एक एकस्थानिक एकस्थानिकाय
दातव्य, एक एकाशनिक एको निर्विकृतिक एकाशनिकाय दातव्य, अत्रापि पोडश, एक एकस्थानिक एको निर्विकृतिक एकस्थानिकाय दातव्य, अत्रापि
पोडश भङ्गा । तत् पुन पारिष्टापनिकं यत्रापि गृहीत विधिभुत्तये च तदा तेभ्यो दीयते ।

‘विहिगहिं विहिभुत्तं’ गाहा व्याख्या—विधिगहितं णाम अलुङ्गेण उगमितं, पच्छा मंडलीए कडपदरगसीहसइदेण
वा विधीए भुत्तं, एवंविधं पारिट्ठावणियं, जाहे गुरु भणति—अजो इमं पारिट्ठावणियं इच्छाकारेण भुज्जाहित्ति, ताहे
से कप्पति वंदणं दाउं संदिसावेत्ति भोत्तुं, एत्थ चउभंगविभासा—

चउरो य हुंति भंगा पढमे भंगंमि होइ आवलिया । इत्तो अ तइयभंगो आवलिया होइ नायन्वा ॥ १६१२ ॥

‘चउरो य हुंति भंगा’ गाहा व्याख्या—विधिगहितं विधिभुत्तं विधिगहितं अविधिभुत्तं अविधिगहीतं विहिभुत्तं
अविधिगहितं अविधिभुत्तं, तत्थ पढमभंगो, साधू भिक्खं हिंडति, तेण य अलुङ्गेण वाहिं संजोअणदोमे विप्पजडेण ओ-
हारितं भत्तपाणं पच्छा मंडलीए पत्तरगच्छेदातिसुविधीए समुद्दिट्ठं, एवंविधं पुव्ववणियाण आवलियाणं कप्पते समुद्दिसिउं,
इदाणिं वित्तियभंगो तथेव विहीगहितं भुत्तं पुण कागसियालादिदोसदुट्ठं, एवं अविधिए भुत्तं, एत्थ जति उच्चरति तं

१ विधिगृहीत नामालुङ्गेनोद्धमित, पश्चात् मण्डल्या कटप्रतरकसिद्धादिनेन विधिना भुक्त एवविध पारिष्टापनिक, यदा गुरुभणति—आर्य ! इदं पारि-
ष्टापनिक इच्छाकारेण भुङ्क्ष्वेति, तदा स कल्पते वन्दनं दत्त्वा सद्विधेति भोक्तुं अत्र चत्वारो भङ्गा, विभाषा, विधिगृहीत विधिभुक्त विधिगृहीतमविधिभुक्त
अविधिगृहीत विधिभुक्त अविधिगृहीतमविधिभुक्त, तत्र प्रथमो भङ्ग, साधुभिक्षा हिण्डते, तेन चालुङ्गेण वहिं संजोअणदोमे विप्पजडेण भत्तपाणं
पश्चात् मण्डल्यां प्रतरकच्छेदादिसुविधिना समुद्दिट्ठं, एवविधं पूर्ववर्णितानामावलिकानां कल्पते समुद्दिट्ठं, इदानीं द्वितीयभङ्ग तथैव विधिगृहीत भुक्त पुन
काकश्यालादिदोषदुष्ट, एवमविधिना भुक्त, अत्र यदुच्चरति तत्

छंज्जिज्जति, ण कप्पति, छद्दिमादीदोसा तम्मि, एरिसं जो देति जो य भुंजति दोणहवि विवेगो कीरति, अपुणकारए वा उव-
ट्ठितार्णं पंचकल्लायं दिज्जति, इदाणिं तइयभंगो, तत्थ अविधिगहितं—वीसुं वीसुं उक्कोसगाणि दवाणि भायणि पच्छा
कच्छपुडगंपिव पडिसुद्धे विरेएति, एतेसिं भोत्तवन्ति आगतो, पच्छा मंडलिगाराइणिण समरसं कातुं मंडलिए विधीए
समुद्दिट्ठं, एवंविधे जं उच्चरितं तं पारिट्ठावणियागारं आवलियाणं विधिभुत्तं तिकाउं कप्पति, चउत्थभंगो आवलियाण ण
कप्पेति भुत्तुं, ते चैव पुव्ववणियाण दोसा, एवमेतं भावपच्चक्खाणं भणितमिति गाथार्थः ॥ १६१२ ॥ व्याख्यातं मूलगाथो-
पन्यस्तं प्रत्याख्यानमधुना प्रत्याख्यातोच्यते, तथा चाह—

पच्चक्खाण कया पच्चक्खावित्तएवि सूआए (उ) । उभयमवि जाणगेअर चउभंगे गोणिदिट्ठंतो ॥ १६१३ ॥

‘पच्चक्खाएण’ गाहा व्याख्या—प्रत्याख्याता—गुरुस्तेन प्रत्याख्यात्रा कृता प्रत्याख्यापयितर्यपि शिष्ये सूचा—उल्लि-
ङ्गना, न हि प्रत्याख्यानं प्रायो गुरुशिष्यावन्तरेण भवति, अण्णे तु—‘पच्चक्खाएण कय’त्ति पठन्ति, तत् पुनरयुक्तं, प्रत्या-

१ एवमेते, न कल्पते, छद्दादयो दोषास्तस्मिन्, ईदं यो ददाति यश्च भुङ्क्ते द्वयोरपि विधेकः कल्पते, अपुण करणाया चोत्थितयो पच्चक्खाणक
दीयते, इदानीं तृतीयभङ्ग, तत्रापि विधिगृहीत—विष्णु विष्णु उल्लुगानि द्रव्याणि भाजने पश्चात्वाक्षपुटमिव प्रतिशुद्धे विरेचयति, एतानि भोक्तव्यानि इत्यागत,
पश्चात् साण्डलिकारिकेन समरसं कृत्वा मण्डल्यां विधिना समुद्दिट्ठं, एवविधे यदुच्चरति तत् पारिष्टापनिकाकारमावलिकानां विधिभुक्तमितिकृत्वा कल्पते,
चतुर्थो भङ्ग भावलिकानां न कल्पते भोक्तुं, स एव पूर्ववर्णितो दोषा, एवमेतत् भावप्रत्याख्यानं भणितम्

आवश्यकहारिभट्टीया

ख्यातुर्निर्गुक्तिकारेण साक्षादुपन्यस्तत्वात् सूचाऽनुपपत्तेः, प्रत्याख्यापयितुरपि तदनन्तरङ्गत्वादिति, अत्र च ज्ञातयज्ञातरि च चत्वारो भेदा भवन्ति, तत्र चतुर्भङ्गे गोणिदृष्टान्त इति गाथाक्षरार्थः ॥ १६१३ ॥ भावार्थं तु स्वयमेवाह—

मूलगुणउत्तरगुणे सन्वे देसे य तहय सुद्धीए । पच्चक्खाणविहिन्नू पच्चक्खाया गुरु होइ ॥ १६१४ ॥

‘मूलगुण’ गाथा व्याख्या—मूलगुणोत्तरगुणेषु च एवं सर्वोत्तरगुणेषु देशोत्तरगुणेषु च, तथा च शुद्धौ—पञ्चविधायां श्रद्धानादिलक्षणायां प्रत्याख्यानविधिज्ञः, अस्मिन् विषये प्रत्याख्यानविधिमाश्रित्येत्यर्थः, प्रत्याख्यातीति प्रत्याख्याता गुरुः—आचार्यो भवतीति गाथार्थः ॥ १६१४ ॥

किङ्कम्माइविहिन्नू उयओगपरो अ असहभावो अ । संविग्गधिरपइन्नो पच्चक्खावितओ भणिओ ॥ १६१५ ॥

‘किङ्कम्मा’ गाथा व्याख्या—कृतिकर्मादिविधिज्ञः—वन्दनाकारादिप्रकारज्ञ इत्यर्थः, उपयोगपरश्च प्रत्याख्यान एव चोपयोगप्रधानश्च अगठभावश्च—शुद्धचित्तश्च संविज्ञो—मोक्षार्थी स्थिरप्रतिज्ञः—न भाषितमन्यथा करोति, प्रत्याख्यापयतीति प्रत्याख्यापयिता—शिष्यः एवंभूतो भणितः तीर्थकरणधरैरिति गाथार्थः ॥ १६१५ ॥

इत्थं पुण चउभंगो जाणगइअरंभि गोणिनाएणं । सुद्धासुद्धा पढमंतिमा उ सेसेसु अ विभासा ॥ १६१६ ॥

‘इत्थं पुण गाथा व्याख्या—एत्थ पुण पच्चक्खायंतस्स पच्चक्खावेतस्स य चउभंगो—जाणतो जाणगस्स पच्चक्खाति शुद्धं

१ अत्र पुन प्रत्याख्यातु प्रत्याख्यापयितुश्च चतुर्भङ्गी—ज्ञो ज्ञस्य सकाशात् प्रत्याख्याति शुद्ध

पच्चक्खाणं, जम्हा दोवि जाणंति किमपि पच्चक्खाणं णमोक्कारसहितं पोरुसिमादियं वा, जाणगो अयाणगस्स जाणावेउं पच्चक्खा(वे)ति, जहा णमोक्कारसहितादीणं अमुगं ते पच्चक्खातंति सुद्धं अन्नहा ण सुद्धं, अयाणगो जाणगस्स पच्चक्खाति ण सुद्धं, पभुसंदिष्टा(ई)सु विभासा, अयाणगो अयाणगस्स पच्चक्खाति, असुद्धमेव, एत्थं दिट्ठतो गावीतो, जति गावीण पमाणं सामिओवि जाणति, गोवालोवि जाणति, दोणहंपि जाणगाणं भूतीमोहं सुहं सामीओ देति इतरो गेण्हति, एवं लोइयो चउभंगो, एवं जाणगो जाणगं पच्चक्खावेति सुद्धं, जाणगो अजाणगेण केणइ कारणेण पच्चक्खावेन्तो सुद्धो णिक्कारणे ण सुद्धति, अयाणगो जाणयं पच्चक्खावेति सुद्धो, अयाणओ अयाणए पच्चक्खावेति ण सुद्धोति गाथार्थः ॥ १६१६ ॥ मूलद्वारगाथायामुक्तः प्रत्याख्याता, साम्प्रतं प्रत्याख्यातव्यमुक्तमप्यध्ययने द्वाराशून्यार्थमाह—

दन्वे भावे य दुहा पच्चक्खाइवयं हवइ दुविहं । दव्यंमि अ असणाई अन्नाणाई य भावंमि ॥ १६१७ ॥

‘दवे भावे’ गाथा व्याख्या—द्रव्यतो भावतश्च द्विधा प्रत्याख्यातव्यं तु विज्ञेयं, द्रव्यप्रत्याख्यातव्यं अज्ञादि, अज्ञा-

१ प्रत्याख्यान, यस्माद्भावपि जानीत किमपि प्रत्याख्यान नमस्कारसहितं पौरुष्यादिकं वा, ज्ञोऽज्ञं ज्ञापयित्वा प्रत्याख्यापयति, यथा नमस्कारसहिता दिव्यमुक्तं त्वया प्रत्याख्यातमिति शुद्धमन्यथा न शुद्ध, अज्ञो ज्ञस्य पार्श्वे प्रत्याख्याति न शुद्ध, प्रभुमदिष्टादियु विभाषा, अज्ञोऽज्ञस्य प्रत्याख्याति, अशुद्धमेव, अत्र दृष्टान्तो गान्, यदि गवा प्रमाणं स्वाम्यपि जानाति गोपालोऽपि जानाति, द्वयोरपि जानानयोर्भूतिमून्य सुखं स्वामी ददाति इतरो गृह्णाति, एवं ज्ञोऽज्ञो चतुर्भङ्गी, एव ज्ञो ज्ञ प्रत्याख्यापयति शुद्ध, ज्ञोऽज्ञेन केनचिक्कारणेन प्रत्याख्यापयन् शुद्ध निष्कारणे न शुद्धति, अज्ञो ज्ञ प्रत्याख्यापयति शुद्ध, अज्ञोऽज्ञ प्रत्याख्यापयति न शुद्ध ।

नादि तु भावे—भावप्रत्याख्यातव्यमिति गाथार्थः ॥ १६१७ ॥ मूलद्वारगाथायां गतं तृतीयं द्वारं, ईदानीं परिसा, सा य पुर्वि वणिता सामाद्यणिजुत्तीए सेलघणकुडगादी, इत्थं पुण सविसेसं भण्णति—परिसा दुविधा, उवट्ठिता अणुवट्ठिता य, उवट्ठिताए कहेतवं, अणुवट्ठिताए ण कहेतवं, जा सा उवट्ठिता सा दुविधा—सम्मोवट्ठिता मिच्छोवट्ठिता य, मिच्छोवट्ठिता जहा अज्जगोविंदा तारिसाए ण वट्ठति कहेतुं, सम्मोवट्ठिता दुविधा—भाविता अभाविता य, अभाविताए ण वट्ठति कहेतुं, भाविता दुविधा—विणीता अविणीता य, अविणीताए ण वट्ठति, विणीताए कहेतवं, विणीता दुविधा—वक्खित्ता अवक्खित्ता य, वक्खित्ता जा सुणेति कम्मं च किंचि करोति खिज्जति वा अण्णं वा वावारं करोति, अवक्खित्ता ण अण्णं किंचि करोति केवलं सुणति, अवक्खित्ताए कहेतवं, अवक्खित्ता दुविधा—उवउत्ता अणुवउत्ता य, अणुवउत्ता जा सुणेति अण्णमण्णं वा चित्तेति, उवउत्ता जा निच्चिन्ता, तम्हा उवउत्ताए कहेतवं । तथा चाह—

१ इदानीं पर्यन्तं, सा च पूर्व वर्णिता सामाधिकनिर्मुक्तौ शैलघनकुटादिका, अत्र पुन सविशेषं भण्यते—पर्यन्तं द्विविधा—उपस्थिता अनुपस्थिता च, उपस्थितायै कथयितव्यं अनुपस्थितायै न कथयितव्यं, या सोपस्थिता सा द्विविधा—सम्यगुपस्थिता मिथ्योपस्थिता च, मिथ्योपस्थिता यथा आर्यगोविन्दा, तादृशै न युज्यते कथयितुं, सम्यगुपस्थिता द्विविधा—भाविता अभाविता च, अभावितायै न युज्यते कथयितुं, भाविता द्विविधा—विनीता अविनीता च, अविनीतायै न युज्यते कथयितुं, विनीतायै कथयितव्यं, विनीता द्विविधा—प्याक्षिता अद्याक्षिता च, प्याक्षिता या ज्ञोति कर्म च किञ्चित् करोति विद्यते वा अन्य वा प्यापारं करोति, अद्याक्षिता नान्यत् किञ्चित् करोति केवलं ज्ञोति, अद्याक्षितायै कथयितव्यं, अद्याक्षिता द्विविधा—उपयुक्ता अनुपयुक्ता च, अनुपयुक्ता या ज्ञोति अन्यदन्यद्वा चिन्तयति, उपयुक्ता या निश्चिन्ता (सोपयुक्ता), तस्मात् उपयुक्तायै कथयितव्यं ।

सोऽं उवट्टियाण विणीयवक्खित्ततदुवउत्ताए । एवंविहपरिस्साए पच्चक्खाणं कहेयन्वं ॥ १६१८ ॥ ङारम् ॥

‘सोऽं उवट्टिताए’ गाहा व्याख्या—गतार्था, एवमेसा उवट्टिता सम्मोवट्टिता भाविता विणीयाऽवक्खित्ता उवयुत्ता य, पढमपरिसा जोग्गा कहणाए, सेसा उ तेवट्ठी परिस्साओ अजोग्गाओ, अजोग्गाण इमा पढमा—उवट्टिता सम्मोवट्टिता भाविता विणीया अवक्खित्ता अणुवउत्ता, एसा पढमा अजोग्गा, एवं तेवट्ठिपि भाणितत्वा,—‘उवट्ठियसम्मोवट्ठियभावि तविणया य होइ धक्खित्ता । उवउत्तिगा य जोग्गा सेस अजोगातो तेवट्ठि ॥ १॥’ एतं पच्चक्खाणं पढमपरिसाए कहेज्जति, तवतिरित्ताए ण कहेतव्वं, ण केवलं पच्चक्खाणं सबमवि आवस्सयं सबमवि सुयणाणंति । मूलद्वारगाथायां परिपविति गतमधुना कथनविधिरुच्यते, तत्रायं वृद्धवादः—काए विधीए कहितव्वं ? पढमं मूलगुणा कहेति पाणातिपातवेरमणाति, ततो साधुधम्मे कथिते पच्छा असढस्स सावगधम्मो, इह्रा कहिज्जति सत्तिट्ठोवि सावयधम्मं पढमं सोतुं तत्थेव

१ एवमेसा उपस्थिता सम्यगुपस्थिता भाविता विनीताऽव्याक्षिप्ता उपयुक्ता च प्रथमा पर्यद् योग्या कथनायै, दोषा अयोग्याः त्रिपटि पर्यद्, अयोग्या-नामिय प्रथमा—उपस्थिता सम्यगुपस्थिता भाविता विनीता अव्याक्षिप्ता अनुपयुक्ता, एसा प्रथमा अयोग्या, एव त्रिपटिरपि भणितव्याः,—उपस्थिता सम्यगुप-स्थिता भाविता विनीता च भवत्यव्याक्षिप्ता उपयुक्ता च योग्या दोषा अयोग्यास्त्रिपटि ॥ १ ॥ एतत् प्रत्याख्यान प्रथमायै पर्यदे कथ्यते, तव्यतिरिक्तार्थेन कथयितव्य, न केवलं प्रत्याख्यान सर्वमप्यावश्यक सर्वमपि श्रुतज्ञानमिति । केन विधिना कथयितव्य ? प्रथमं मूलगुणं कथ्यते प्राणातिपातविरमणावयः, ततः साधुधर्मे कथिते पश्चात् अशराय श्रावकधर्म, इतरथा कथ्यमाने सत्त्ववानपि श्रावकधर्मं प्रथमं श्रुत्वा तत्रैव

विर्त्ता करेइ, [उत्तरेत्ति] उत्तरगुणेषुवि छम्मासियं आदि काउ जं जरस जोगं पच्चक्खाणं तं तस्स असढेण कहेतव्वं । अधवाऽयं कथनविधिः—

आणागिज्झो अत्थो आणाए चेव सो कहेयन्वो । दिट्ठंतिउ दिट्ठंता कहणविहि विराहणा इअरा ॥ १६१९ ॥ ङारम् ॥

‘आणागिज्झो अत्थो’ गाहा व्याख्या—आज्ञा—आगमस्तद्ग्राह्यः—तद्विनिश्चयोऽर्थः, अनागतातिक्रान्तप्रत्याख्यानादिः आज्ञयैव—आगमेनैवासौ कथयितव्यो, न दृष्टान्तेन, तथा दार्ष्टान्तिकः—दृष्टान्तपरिच्छेद्यः प्राणातिपाताद्यनिवृत्तानामेते दोषा भवन्तीत्येवमादिर्दृष्टान्तात्—दृष्टान्तेन कथयितव्यः, कथनविधिः—एषः कथनप्रकारः प्रत्याख्याने, यद्वा सामान्येनैवा-ज्ञाग्राह्योऽर्थः—सौधर्मादिः आज्ञयैवासौ कथयितव्यो न दृष्टान्तेन, तत्र तस्य वस्तुतोऽसत्त्वात्, तथा दार्ष्टान्तिकः—उत्पादादि मानात्मा वस्तुत्वाद् घटवदित्येवमादिर्दृष्टान्तात् कथयितव्यः, एषः कथनविधिः, विराधना इतरथा—विपर्ययोऽन्यथा कथन-विधेः अप्रतिपत्तिहेतुत्वाद् अधिकतरसम्मोहादिति गार्थार्थः ॥ १६१९ ॥ मूलद्वारगाथोपन्यस्त उक्तः कथनविधिः, साम्प्रतं फलमाह—

पच्चक्खाणस्स फलं इहपरलोए अ होइ दुविहं तु । इहलोइ धम्मिलाई दामन्नगमाई परलोए ॥ १६२० ॥

‘पच्चक्खाणस्स’ गाहा व्याख्या—प्रत्याख्यानस्य—उत्कलक्षणस्य फलं—कार्यं इहलोके परलोके च भवति द्विविधं—द्विप्र-कारं, तुशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, तथा चाह—इहलोके धम्मिलादय उदाहरणं दामन्नकादयः परलोके इति

१ वृत्ति गरोति, उत्तरेति उत्तरगुणेष्वपि पाण्मासिकमासौ कृत्वा यद्यस्य योग्य प्रत्याख्यानं तत्तस्मै अशरेण कथयितव्यं,

गाथाऽक्षरार्थः । कथानकं तु धम्मिलोदाहरणं धम्मिल्लहिंङ्गितो णायव, आदिसद्दातो आमोसधमादीया धेप्पंति । दाम-मण्णगोदाहरणं तु—रायपुरे णगरे एगो कुलपुत्तो जातीतो, तस्स जिणदासो मित्तो, तेण सो साधुसगासं णीतो, तेण मच्छ-यमंसपच्चक्खाणं गहितं, दुब्भक्खे मच्छाहारो लोगो जातो, इतरोवि सालेहिं महिलाए खिसिज्जमाणो गतो, उदिण्णे मच्छे दहुं पुणरावत्ती जाता, एवं तिण्णि दिवसे तिण्णि वारं गहिता मुक्का य, अणसणं कातुं रायगिहे णगरे मणियारसेट्ठिपुत्तो दाममण्णगो णाम जातो, अट्ठवरिसस्स कुलं मारीए उच्छिण्णं, तत्थेव सागरवोदसत्थवाहस्स गिहे चिड्डइ, तत्थ य गिहे भिक्खट्ठं साधुणो पइठा, साधुणा संघाडइल्लस्स कहितं, एतस्स गिहस्स एस दारगो अधिपती भविस्सति, सुतं सत्थवाहेण, पच्छा सत्थवाहेण पच्छन्नं चंडालाण अप्पितो, तेहि दूरं गेतुं अंगुलिं छेतुं भेसितो णिविसओ कतो, णासंतो तस्सेव गोसं-धिण्ण गहितो पुत्तोत्ति, जोघणत्थो जातो, अण्णता सागरपोतो तत्थ गतो तं दहूण उवाएण परियणं पुच्छति—कस्स

१ धम्मिल्लहिंङ्गितो ज्ञातव्य, आदिशब्दाद् आमर्शोपप्याधा गृह्यन्ते, दामन्नकोदाहरणं तु राजपुरे नगरे एकं कुलपुत्रो जात्य, तस्य जिनदासो मित्र, तेन स साधुमकाशं गीतः, तेन मास्यमासप्रत्याख्यानं गृहीत, दुर्भिक्षे मत्स्याहारो लोको जातः, इतरोऽपि श्यालमहिलाभ्यां तिन्धमातो गत, पीडितान् मत्स्यान् दृष्ट्वा पुनरावृत्तिर्जाता, पयं ग्रीन् दिवसान् ग्रीन् वारान् गृहीता मुक्काद्य, अनशनं कृत्वा राजगृहे नगरे मणिकारश्रेट्ठिपुत्रो दामन्नको नाम जात, अट्ठपर्यस्य मास्यो कृत्वा पुनरपि, तत्रैव सागरपोतमायवाहस्य गृहे निष्ठति, तत्र च गृहे भिक्षार्थं साधुनं प्रविष्टा, साधुना सघाटकोपाय कथित—एसस्य गृहस्यैव दारकोऽधिपति-भोगी, श्रुतं माधेगादेन, पश्चात् साधेवादेन प्रच्छन्नं चाण्डालेभ्योऽर्पितं, तेद्वरं पीत्वाऽङ्गुलिं छित्त्वा भाषितं निर्विषयं कृतं, नदयन् तस्यैव गोसंधिवेन (गोलाधिपतिना) गृहीतं पुनरपि, धौवास्सो जात, अन्यदा सागरपोतमात्रं गतं तं दहूपायेन परिजतं वृच्छति—कस्यैव ?

एस १, कथितं अणाधोत्ति इहागतो, इमो सोत्ति, ता लेहं दाउं धरं पावेहिति विमज्जितो, गतो, रायगिहस्स बाहिपरिसरे देवउले सुवति, सागरपोतधूता विसा णाम कण्णा तीए अञ्चणियवावडाए दिट्ठो, पितुमुदमुद्धितं लेहं ददुं वाएति—एतस्स दारगस्स असोइयमक्खितपादस्स विसं दातव्वं, अणुस्सारफुसणं, कण्णगदानं, पुणोवि मुदेति, णगरं पविट्ठो, विसाऽण्णेण विवाहिता, आगतो सागरपोतो, मात्तिघरअञ्चणियविसज्जणं, सागरपुत्तमरणं सोतुं सागरपोतो हितयफुट्ठणेण मतो, रण्णा दामण्णगो घरसामी कतो, भोगसमिद्धी जाता, अण्णया पण्णे मंगलिएहिं पुरतो से उग्गीयं—‘अणुपुंखमावयंतावि अणत्था तस्स बहुगुणा होंति । सुहदुक्खकच्छपुडतो जस्स कतंतो वहइ पक्खं ॥ १ ॥’ सोतुं सतसहस्सं मंगलियाण देति, एवं तिण्णि वारा तिण्णि सतसहस्साणि, रण्णा सुतं, पुच्छितेण सव्वं रण्णो सिट्ठं, तुट्ठेण रण्णा सेट्ठी ठावितो, बोधिलाभो, पुणो धम्माणुट्ठाणं देवलोगगमणं, एवमादि परलोए । अहवा सुट्ठेण पच्चक्खाणेण देवलोगगमणं पुणो बोधिलाभो सुकुल-

१ कथितमनाध इति इहागत, अय स इति, ततो लेख दद्या गृह प्रापयेति विसृष्टो गत, राजगृहस्य बहि परिसरे देवकुले सुप्त, सागरपोतदुहिता विषानाम्नी कन्या, तयाऽर्चनिकाव्यावृत्तया दृष्ट, पितृमुद्रामुद्रित लेख दृष्ट्वा वाचयति, एतस्मै दारकाय अर्धांताप्रक्षितपादाय विष दातव्य, अनुस्वारस्फेदनं कन्यादानं, पुनरपि मुद्रयति, नगर प्रविष्ट, विषाऽनेन विवाहिता, आगत सागरपोत, मातृगृहाचैनिकायै विसर्जनं, सागरपुनमरणं भुत्वा सागरपोत हृदय-स्फोटनेन मृत, राज्ञा दामनको गृहस्वामी कृत, भोगसमृद्धिर्जाता, अन्यदा च पर्वोहनि माङ्गलिके पुरतस्तस्योद्गीत-श्रेण्या भाषनन्तोऽप्यनर्थास्तस्य बहुगुणा भवन्ति । सुखदुःखकक्षपुटको यस्य कृतान्तो वहति पक्ष ॥ १ ॥ श्रुत्वा शतसहस्र माङ्गलिकाय ददाति, एव त्रीन् वारान् त्रीणि शतसहस्राणि, राज्ञा श्रुत, दृष्टेन सर्वं शिष्टं राज्ञे, तृष्टेन राज्ञा श्रेष्ठी स्थापिता, बोधिलाभः, पुनर्धर्मानुष्ठानं देवलोकगमनं, एवमादि परलोके । अथवा शुद्धेन प्रत्याख्यानेन देवलोकगमनं पुनर्बोधिलाभं सुकुल-

पञ्चायाती सोक्खपरंपरेण सिद्धिगमणं, केसिंचि पुणो तेणेव भवग्गहणेण सिद्धिगमणं भवतीति । अत एव प्रधानफलो-पदर्शनेनोपमंहरन्नाह—

पच्चक्खाणमिणं सेविज्जण भावेण जिणवरुद्धिट्ठं । पत्ता अणंतजीवा सासयसुक्खं लहुं सुक्खं ॥ १६२१ ॥

‘पच्चक्खाणमिणं’ गाहा व्याख्या—प्रत्याख्यानमिदं—अनन्तरोक्तं आसेव्य भावेन अन्तःकरणेन जिनवरोद्धिट्ठं—तीर्थकर-कथितं, प्राप्ता अनन्तजीवाः, शाश्वतसौख्यं शीघ्रं मोक्षम् ॥ आह—इदं फलं गुणनिरूपणायां ‘पच्चक्खाणमि कते’ इत्यादिना दर्शितमेव पुनः किमर्थमिति १, उच्यते, तत्र वस्तुतः प्रत्याख्यानस्वरूपद्वारेणोक्तं, इह तु लोकनीतित इति न दोषः, यद्वा इत एव द्वारादवतार्य स्वरूपकथनत एव प्रवृत्तिहेतुत्वात् तत्रोक्तं इत्यनपराध एवेत्यलं विस्तरेण । उक्तोऽनुगमः साम्प्रतं नयाः, ते च नैगममद्भव्यवहारकजुसूत्रगवदममभिरुद्धैर्बभूतभेदभिन्नाः खल्वौघतः सप्त भवन्ति, स्वरूपं चैतेषामध-स्तात् सामायिकाध्ययने न्यक्षेण प्रदर्शितमेवेति नेह प्रतन्यते, इह पुनः स्थानाशून्यार्थ एते ज्ञानक्रियान्तरभावद्वारेण समासतः प्रोच्यन्ते, ज्ञाननयः क्रियानयश्च, तत्र ज्ञाननयदर्शनमिदं—ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्ति-युक्तत्वात्, तथा चाह—

नायंमि गिण्हियव्वे अगिण्हियव्वंमि चेव अत्थंमि । जइयव्वमेव इह जो उवएसो सो नओ नाम ॥ १६२२ ॥

१ प्रत्यायाति सौख्यपरम्परकेण सिद्धिगमनं, केपायित् पुनर्नेनेव भवग्रहणेन सिद्धिगमनं भवतीति ।

सव्वेसिंपि नयाणं बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साह ॥ १६२३ ॥

॥ इति पच्चक्खाणनिज्जुत्ती समत्ता । श्रीभद्रबाहुस्वामिविरचितं श्रीमदावश्यकसूत्रं सम्पूर्णम् ॥

‘णातम्मि गेण्हितव्वे’ गाहा व्याख्या—ज्ञाते—सम्यक्परिच्छिन्ने ‘गेण्हितव्वे’ति ग्रहीतव्ये उपादेये ‘अगिण्हितव्वंमि’ति अग्रहीतव्ये अनुपादेये, हेय इत्यर्थः, चशब्दः खलुभयोर्ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातत्वानुकर्षणार्थः, उपेक्षणीयसमुच्चयार्थो वा, एवकारस्त्वधारणार्थः, तस्यैव च व्यवहितः प्रयोगो द्रष्टव्यः, ज्ञात एव ग्रहीतव्ये अग्रहीतव्ये तथोपेक्षणीये च ज्ञात एव नाज्ञाते ‘अत्थंमि’ति अर्थ ऐहिकामुष्मिके, तत्रैहिको ग्रहीतव्यः सकृच्चन्दनाङ्गनादिः अग्रहीतव्यो विपशस्त्रकण्ट-कादिः उपेक्षणीयस्तृणादिः आमुष्मिको ग्रहीतव्यः सम्यग्दर्शनादिरग्रहीतव्यो मिथ्यात्वादिरुपेक्षणीयो विपक्षाभ्युदयादिरिति, तस्मिन्नर्थे यतितव्यमेव इति—ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना सत्त्वेन यतितव्यमेव, प्रवृत्त्यादिलक्षणः प्रयत्नः कार्य इत्यर्थः । इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, सम्यग्ज्ञाने वर्तमानस्य फलाविस्वादादर्शनात्, तथा चान्यैरप्युक्तम्—“विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलाविस्वादादर्शनात् ॥१॥” तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना हि ज्ञान एव यति-तव्यं, तथाऽऽगमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः, यत उक्तं—“पदमं णाणं ततो दया, एवं चिट्ठति सव्वसंजते । अण्णणी किं काहिन्नि किं वा णाहिति छेयपावयं १ ॥ १ ॥” इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्यं—यस्मात् तीर्थकरगणधरैरगीतार्थानां केवलानां विहारकि

१ प्रथम ज्ञानं ततो दया एव तिष्ठति सर्वसयत । अज्ञानी किं करिष्यति किं वा ज्ञासति छेक पापक वा ॥ १ ॥

याऽपि निषिद्धा, तथा चागमः—“गीतार्थो य विहारो विदितो गीतार्थमीक्षितो भणितो । एतौ तत्तिथविहारो णाणुण्णातो जिणवरोहि ॥ १ ॥” न यस्मादन्धेनान्धः समाकृष्यमाणः सम्यक्प्रधानं प्रतिपद्यत इत्यभिप्रायः । एवं तावत् क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तं, क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य विशिष्टफलसाधकत्वं तस्यैव विज्ञेयं, यस्मादर्हतोऽपि भवाम्भोधेस्तदस्थस्य दीक्षा-प्रतिपन्नस्य उत्कृष्टतपश्चरणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिः सञ्जायते [यतो] यावज्जीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेद्यरूपं केवलज्ञानं नोत्पन्नमिति, तस्मात् ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति स्थितं ‘इति जो उवदेमो सो णओ णाम’सि इति—एवं उक्तेन न्यायेन य उपदेशः ज्ञानप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम ज्ञाननय इत्यर्थः । अयं च नामादौ षड्विधप्रत्याख्याने ज्ञानरूपमेव प्रत्याख्यानमिच्छति, ज्ञानात्मकत्वादस्य, क्रियारूपं तु तत्कार्यत्वात् तदायतच्चापेच्छति, गुणभूतं चेच्छतीति गाथार्थः । उक्तो ज्ञाननयोऽधुना क्रियानयावसरः, तद्दर्शनं चेदं—क्रियैव प्रधानं ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वात्, तथा चायमप्युक्तलक्षणमेव स्वपक्षसिद्धये गाथामाह—‘णायम्मि गेण्हितव्वे’ इत्यादि, अस्याः क्रियानयदर्शनानुरारेण व्याख्या—ज्ञाते ग्रहीतव्ये अग्रहीतव्ये चैवमर्थं ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिना यतिनव्यमेव, न यस्मात् प्रवृत्त्यादिलक्षणप्रयत्नव्यतिरेकेण ज्ञानवतोऽप्यभिलषितार्थावाप्तिर्दृश्यते, तथा चान्यैरप्युक्तं—“क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥ १ ॥” तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि

१ गीतार्थश्च विहारो द्वितीयो गीतार्थमिच्छितो भणित । इतस्तृतीयविहारो नानुज्ञातो जिणवरो ॥ १ ॥

क्रियैव कर्त्तव्या, तथा मुनीन्द्रवचनमप्ययं व्यवस्थितं, यत उक्तम्—“चेइयकुलगणसंघे आयरियाणं च पवयण सुए य । सवे-सुवि तेण कयं तवसंजममुज्जमतेण ॥ १ ॥” इतश्चैतदेवमङ्गीकर्तव्यम्—यस्मात् तीर्थकरणधरैः क्रियाविकलानां ज्ञानमपि विफलमेवोक्तं, तथा चागमः—“सुवहंपि सुयमहीयं किं काही चरणविप्रहीणस्स ? । अंधस्स जह पलित्ता दीवमयसहस्सको-डीवि ॥ १ ॥” इति क्रियाविकलत्वात् तस्यैव अभिप्रायः । एवं तावत् क्षायोपशमिकं चारित्रमङ्गीकृत्योक्तं, चारित्रं क्रियेत्यनर्थान्तरं, क्षायिकमप्यङ्गीकृत्य प्रकृष्टफलसाधकत्वं तस्यैव विज्ञेयं, यस्मादर्हतोऽपि भगवतः समुपपन्नकेवलज्ञानस्यापि न तावत् मुक्त्यवाप्तिः सञ्जायते यावदखिलकर्मेन्धनानलभूता ह्रस्वपञ्चाक्षरोद्गिरणमात्रकालावस्थायिनी मर्यसंवररूपा चारित्रक्रिया नावासेति, तस्मात् क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणमिति य उपदेशः—क्रियाप्राधान्यख्यापनपरः स नयो नाम क्रियानय इत्यर्थः । अयं च नामादौ षड्विधे प्रत्याख्याने क्रियारूपमेव प्रत्याख्यानमिच्छति, तदात्मकत्वादस्य, ज्ञानं तु तदर्थमुपादीयमानत्वादप्रधानत्वान्नेच्छति गुणभूतं चेच्छतीति गाथार्थः । उक्तः क्रियानयः, इत्थं ज्ञानक्रियानय-स्वरूपं श्रुत्वाऽविदिततदभिप्रायो विनेयः संशयापन्नः सन्नाह—किमत्र तत्त्वं ? , पक्षद्वयेऽपि युक्तिसम्भवाद्, आचार्यः पुनराह—‘सन्वेसि’गाहा, अथवा ज्ञानक्रियानयमतं प्रत्येकमभिधायधुना स्थितपक्षमुपदर्शयन्नाह—‘सन्वेसि’गाहा व्याख्या—‘सर्वेषा’मिति मूलनयाना अपिशब्दात् तद्भेदानां च नयानां—द्रव्यास्तिकादीनां बहुविधवक्तव्यतां—सामान्यमेव विशेषा

१ चैत्यकुलगणसंघे आचार्येषु च प्रवचने श्रुते च । सर्वेष्वपि तेन कृतं तप सयमयोऽद्यच्छता ॥ १ ॥ २ सुपदपि श्रुतमधीतं किं करिष्यति चरण-विप्रहीणस्य । अन्धस्य यथा प्रदीप्ता दीपपातसदृशकोट्यपि ॥ १ ॥

एव उभयमेवानपेक्षं इत्यादिरूपां अथवा नामादीनां नयानां कः कं साधुमिच्छतीत्यादिरूपां निशम्य—श्रुत्वा तत सर्वनय-विशुद्धं—सर्वनयसम्मतं वचनं यच्चरणगुणस्थितः साधुः, यस्मात् सर्वे नया एव भावनिक्षेपमिच्छन्तीति गाथार्थः ॥ १६२३ ॥ इति शिष्यहितायां प्रत्याख्यानविवरणं समाप्तमिति । व्याख्यायाध्ययनमिदं यदवासमिह शुभं मया पुण्यम् । शुद्धं प्रत्याख्यानं लभतां भव्यो जनस्तेन ॥ १ ॥ समाप्ता चेयं शिष्यहितानामावश्यकटीका ॥ कृतिः सिताम्बराचार्यजिनभट्टनिग-दानुसारिणो विद्याधरकुलतिलकाचार्यजिनदत्तशिष्यस्य धर्मतो जाइणीमहत्तरासूनोरल्पमतेराचार्यहरिभट्टस्य ।

यदिहोत्सूत्रमज्ञानाद्, व्याख्यातं तद् बहुश्रुतैः । क्षन्तव्यं कस्य सम्मोहः, छद्मस्थस्य न जायते ? ॥ १ ॥ यदर्जितं विरच(मच)यता सुजोर्ध्यां, पुण्यं मयाऽऽवश्यकशस्त्रटीकाम् । भवे भवे तेन ममैवमेवं, भूयाजिनोक्तानुमते प्रयासः ॥ २ ॥ अन्यच्च सन्त्यज्य समस्तसत्त्वा, मातसर्यदुःखं भववीजभूतम् । सुखात्मकं मुक्तिपदावहं च, सर्वत्र माध्यस्थ्यमवाप्नुवन्तु ॥ ३ ॥

समाप्ता चेयमावश्यकटीका । द्वाविंशतिः सहस्राणि, प्रत्येकाक्षरणनया(संख्या) । अनुष्टुप्छन्दसा मानमस्या उद्देशतः

कृतम् ॥ १ ॥ अंकतोऽपि ग्रन्थाग्रं २२०००

